HISTORY

OF

TELUGU LANGUAGE

(IN TWO VOLUMES)

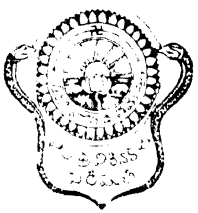
BY

C. NARAYANA RAO, M.A., L.T., Ph.D.,

Lecturer in Languages, C. D. College, Anantapur.

(Published from the income derived from the Maharajah of Bobbili Endowment for the furtherance of research in Sanskrit and Telugu.)

VOL. I.

WALTAIR.

PRINTERS :

ANANDA PRESS, MADRAS.

1937.

All Rights Reserved]

[Rs. 6.

[30-c-27(17-2-37)—300]

ఆంధ్ర విశ్వకళాపరిషద్ గ్రంథమాల
(18-వ ప్రచురణము)

శ్రీ:

ఆంధ్రభాషాచరిత్రము

కర్త:

చిలుకూరి నారాయణరావు, ఎమ్. ఓ., ఎల్. టి., పి హెచ్. డి.

సంస్కృత శాంధ్రీ కర్ణాటక భాషాధ్యాపకుడు,

రాయలసీమ కళాశాల, అనంతపురము.

1-వ భాగము.

వాల్తేరు.

1937

ముద్రాసు:

ఆనంద ముద్రణాలయమునందు

ముద్రితము.

సర్వస్వామ్య సంకలితము]

[వెల. 6-0-0

ఆంధ్రభాషాచరిత్రము.

ప్రథమముద్రణము: 300 ప్రతులు.

ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయపు రిజిష్ట్రారుగా రయిన

సి. డి. ఎస్. చెట్టి, ఎమ్. ఏ. గారిచే ప్రచురితము.

వాల్తేరు.

ముద్రాపకులు:

ఆనందముద్రణాలయము: లోన స్క్వేర్,

మద్రాసు.

" స్వ స్థాన వేష భా షాభిమతా స్సన్తో రస ప్రలుబ్ధధియః

లోకే బహుమన్యన్తే వైకృతకావ్యాని చాన్య దపహాయ."

" దేవతల భాషగావునఁ దెలుఁగుకన్న

సంస్కృతమె మిన్నయని యుండ్రు, సరియె తెలిసె;

రసికుఁడగువాఁడు తనదు జోరుసిగలోనఁ

దులసినే యిడుకొనునొ జాజులనె యిడునొ ! "

ఏవం హి కూర్మో యతే:

" బృహస్పతి రిన్ద్రాయ దివ్యం వర్ష సహస్రం

ప్రతిపదోక్తానాం శబ్దానాం

శబ్దపారాయణం

ప్రోవాచ

నాన్తం జగామ. "

(మహాభాష్యము)

పీఠిక.

అన్ని దేశములలోను జనులందఱును నొక్కటే భాష నెందుకు మాట్లాడరు? శబ్దములు మొట్టమొదట నెట్లుత్పత్తి నొందినవి? మాటకును నది తెలియజేయు వస్తువునకును గల సంబంధమేమి? ఒక మనుష్యునికిఁగాని, ఒక వస్తువునకుఁగాని, యున్నపేరే యేల యుండవలెను? మఱియొక పే రెందుకు లేదు?—ఇట్టి ప్రశ్నలు మనుష్యులు తమ భాషనుగుఱించి యాలోచింప మొదలుపెట్టిన నాఁటనుండియు కలుగుచునే యున్నవి. పూర్వకాలమున నిట్టి ప్రశ్నలకు సమాధానములు మతమునకు సంబంధించి యుండెడివి. ద్దైవమో, ఏదో యొక పేరుగల దేవుఁడో భాషను సృజించినాఁడనియో, లేదా, దేవుఁడు జంతువులనన్నిటిని మొట్టమొదట సృష్టిసందిన పురుషునియొద్దకు తీసికొనిపోగా, ఆ మనుష్యుఁడు వానికి పేర్లుపెట్టినాఁ డనియో, సమాధానము చెప్పుచుండెడి వారు. మనుష్యుఁడు చేసిన పాపములకును, నతని యహంభావమునకును దండనముగా మనుష్యులభాషలలో నానేకత్వము సంభవించినదని బైబిలు ప్రాచీన భాగమునందు తెలుపఁబడియున్నది. యూదులిట్టి సామాన్యప్రశ్నములను గూర్చికాక స్వయంవ్యక్తములు కాని కొన్ని సంజ్ఞావాచకశబ్దముల వ్యుత్పత్తులను గూర్చి విచారించుచుండెడివారు.

గ్రీకు నైయాకరణులుకూడ నిట్టి వ్యుత్పత్తులనుగూర్చియే వాదములు చేయుచుండిరి. కాని, వారి వ్యుత్పత్తులు శాస్త్రీయములుకాక, ధ్వనిసామ్యము ననుసరించి యుండెను. ఊహచేత కిట్టించిన వ్యుత్పత్తులతో వారు తృప్తిపడుచుండెడివారు. అయినను, వా రిట్టి స్వల్పవిషయములనేకాక, మాటలు తాము తెలియఁజేయు భావములకు స్వాభావికములును, ఆవశ్యకములును నయిన చిహ్నములా? లేక, సాంకేతికములును, ఇచ్ఛాధీనముగ నేర్పరుపఁబడినవియు నయిన గుఱుతులా? ఆయా భావముల కాయామాటలనేకాని, ఇతర శబ్దముల నుపయోగింప వీలులేదా?—అనునిట్టి సామాన్య విషయములనుగుఱించి కూడ నెక్కువగా వాదములు చేసియుండిరి. ప్లేటో వ్రాసిన "క్రేటిలాస్" అను గ్రంథమువంటి గ్రంథములలో నిట్టి యనంతములయిన వాదములు కనఁబడుచున్నవి. వీని కొకదారియు నొకతెన్నును నుండదు; సిద్ధాంతము తేలదు. వారి వాదమున కాధారము తమ గ్రీకుభాష మాత్రమే యగుటచేత నొక సిద్ధాంతమును తేల్చుటకు వీలు లేకపోయినది. ఇట్టివాదములే చాలకాలమువఱకును జరిగినవి. పరస్పర సామ్యభాషాశాస్త్రమును గుఱించి (Comparative Philo-

logy) యొక శతాబ్దమునుండియు కృషి జరుగుచున్నను, నిప్పటికి నిట్టి ప్రశ్న లకు సరియైన సమాధాన మిదియని చెప్ప వీలులేదు. గ్రీసుదేశములో భాష స్వాభావికమనియు (phusei), సాంకేతికమనియు (thesei) వాదించువారు రెండు పక్షములుగా నేర్పడి ఘోరముగా వాదములు చేసినారు. సోక్రెటీసను తత్త్వవేత్త శబ్దమునకును వస్తువునకును స్వాభావికమైన సంబంధ మేమియు లేదని యొప్పుకొన్నను, నట్టి స్వాభావికసంబంధముగల భాషయొకటియావశ్యక మని యభిప్రాయపడినాడు. ఈ యభిప్రాయము ననుసరించియే ప్లేటో విల్కిన్సు మొదలయిన నవీనులు తాత్త్వికభాషానిర్మాణమునకుఁ బ్రయత్న ములు చేసినారు.

పైని చెప్పఁబడిన వాదము లెంత మనోహరములుగా నున్నను, నవి శాస్త్రీయములని చెప్ప వీలులేదు. భాషావిషయముల నొకచోటఁ జేర్చి, వానిని వర్గీకరించి, అందువలన తేలిన సామాన్యసూత్రముల నేర్పరించుటయే భాషా శాస్త్రము చేయవలసిన పని. గ్రీకు వైయాకరణు లట్టిపనిని చేయలేదు. శాస్త్రీ యముగా భాషావిషయమై తత్త్వదృష్టితో నాలోచించినవారు ప్రాచీనభారత వర్షీయులు. ప్రాచీనవేదభాష కొన్నిపట్టుల దుర్గ్రాహమయ్యెను; కాని, వేద మంత్రప్రాబల్యముచేత మంత్రములలోని యొక మాత్రయునను తప్పకుండ, తరువాతి తరములవారు వేదములను కాపాడుకొనుచు వచ్చినారు. స్వల్పవిష యములలోఁ గూడ వేదములలో నెట్టి వ్యత్యాసమును కలుగ లేదు. ఇందు వలన ధ్వనులను సంస్కృతవైయాకరణులు స్థాన, కరణ, ప్రయత్నాది భేద ములతో వర్గీకరణముచేసి, వ్యాకరణరూపముల నద్భుతముగా నేర్పరించి, కృత్రిమమును సాంకేతికమును నయినను, నల్పాక్షర తాత్పర్యసంధిగ్ధత్వాది నియ మములతో నాశ్చర్యకరముగ భాషాశాస్త్రమును రచించినారు. ఈ ప్రాచ్యపద్ధ తికిని పాశ్చాత్యపద్ధతికిని చాల భేదమున్నది. పాణిన్యాదుల గ్రంథములను పఠిం చిన పాశ్చాత్యుల కీపద్ధతి యద్భుతావహమైనది. అందుచేతనే, సంస్కృత వ్యాక రణ సంజ్ఞలను పాశ్చాత్య భాషాశాస్త్రజ్ఞులు కూడఁ గొన్నిటి నవలంబించి యిప్పటికిని వానిని విడువలే కున్నారు.

ఐరోపాఖండములో భాషాశాస్త్రము మొదట గ్రీసుదేశములోను, తరువాత రోములోను చాల మందముగా నభివృద్ధి పొందినది. ఆరిస్టాటిలు మొట్టమొదట భాషాభాగముల నేర్పాటుచేసి, విభక్తియను నూహను బయలు పఱిచినాఁడు. ఈతఁ డారంభించినదానిని స్టోయికులు (Stoics) అను తత్త్వ వాదులు సాగించినారు; వీరు కల్పించిన వ్యాకరణ విభాగములను, సంజ్ఞలను తరువాతివారు కూడ నవలంబించినారు కాని, యీ సంజ్ఞలు లాటినుభాషలో నుండుటచేత, వానికి తప్పు టర్థములను కల్పించినారు. 'జెనికె' (genikē)

అనగా 'విశేషవిభక్తి' అను సర్థమున వాడినదానిని 'జెనిటివుస్' (genitivus) 'ఉత్పత్తివిభక్తి' అను సర్థమునను, 'ఐతిఆతికె' (aitiatikē) అనగా కర్మ విభక్తి యను సర్థము కలదానిని 'ఐతిఆఒమై' (aitiaomai) 'నిందించుచున్నాను' అను సర్థమునను వాడినారు. తరువాతికాలమున నలగ్జాండ్రియా పట్టణమున వైయాకరణులు బయలుదేరినారు. పూర్వకవుల కావ్యముల కర్థము దుర్గ్రాహ్యముకాగా, వాని కర్థము చెప్పుటయే వీరి ముఖ్యోద్దేశమయ్యెను. వీరు విభక్తి విశేషములను గుఱించియు, మాటల యర్థములను గుఱించియు కృషిచేసి, సామ్యము, సామ్యరాహిత్యము, అను రెండు విషయములనుబట్టి యీయీ విభాగములను చేసినారు. కాని, భాషాస్వభావమును గూర్చిన జ్ఞానము నలగ్జాండ్రియా వైయాకరణులుగాని, వారి ననుసరించిన తరువాతి రోముదేశపు వైయాకరణులుగాని వృద్ధిపొందింపలేదు. అందుచేత చాలకాలమువఱకును ప్యుత్పత్తి శాస్త్రము (నిరుక్తము) బాల్యావస్థలోనే నిలిచిపోయినది.

ఐరోపాలో మధ్య యుగమునఁ గూడ భాషాశాస్త్ర మభివృద్ధి పొందలేదు. చర్చి ప్రాబల్య మెక్కువగా నుండుటచేతను, చర్చి అవలంబించిన భాష లాటినుభాష యగుటచేతను, లాటినుభాషను, ఆనాటి నాగరకతనుగుఱించి చియు మాత్రమే యీ కాలములో కృషిచేయుచుండిరివారు. కాని, ఈ లాటిను భాష నప్పటిపండితులు శాస్త్రదృష్టితో పరిశీలింపలేదు. ఒకదాని తరువాత నింకొకటిగా బూడుచూపుచుండిన దేశభాషలనుగుఱించి వారు మొదలే యాలోచింపలేదు.

మధ్యయుగ మంతరించిన వెంటనే నైరోపాలో జాతీయోజ్జీవనము కలిగినది. ఈనుమూలమున నన్నివిషయములందును నిశాలసృష్టి యుదయించినది. లాటినుభాషకుఁ దోడుగా గ్రీకుభాషకుఁ గూడ ప్రాముఖ్యము కలిగినది. లాటినువాఙ్మయమున నుత్తమగ్రంథపఠనము మూలమున ప్రమాణ లాటినుభాషా పరిశోధనము హెచ్చుయి వ్యాకరణముఁ గూర్చిన కృషి ప్రబలినది. పండితు లంతటు నప్పటినుండియు సిసెరో వ్రాసిన లాటిను భాషను పరమలక్ష్యముగా నుంచుకొని, యతనివలె వ్రాయుటకు ప్రయత్నములుచేయ నారంభించిరి. ఈ లోఁగా దేశభాషలలో వాఙ్మయ సృష్టి కలుగుటచేతను, వాని ప్రాధాన్య మెక్కువ యగుచుండుటచేతను, నంతర్జాతీయ సహవాసమును వ్యాపారమును నభివృద్ధి యగుటచేతను, ఐరోపాలోని దేశభాషలను గూర్చిన వ్యాసంగ మభివృద్ధి యయినది. ఈ కాలమునసే ముద్రణయంత్రనిర్మాణము జరిగినది. ఇందుమూలమున దేశభాషలను చదువుట కవకాశములు హెచ్చుయినవి. బైబిలు ప్రాచీనభాగమునకు మూలము హీబ్రూ

భాషలో నుండుటచేత నానాఁటి మతాచార్యులు హీబ్రూభాషలో నెక్కు-వగా కృషిచేయ మొదలుపెట్టిరి. హీబ్రూభాష స్వర్గములో దేవతలుమాట్లాడు భాష యను సభిప్రాయము స్థిరపడుటచేత, ప్రపంచములోని భాష లన్నియు హీబ్రూభాషాజన్యములే యను సభిప్రాయము కుదురుకొన్నది. హీబ్రూభాష సెమెటిక్ భాషా కుటుంబములోనిది. ఈ సెమెటిక్ భాషల స్వభావ మానాఁటివారికి తెలిసియుండలేదు. ఈ సెమెటిక్ భాషల నిర్మాణ ముసకును, యూరోపియను భాషల నిర్మాణమునకును నెట్టి సంబంధమును లేకపోయినను, యూరోపియను భాషలు హీబ్రూభాషాజన్యములే యను నిశ్చ యముచేత, హీబ్రూ పదములకును యూరోపియను భాషా పదములకును నేదో యొకరీతిగా ముడిపెట్టుట కారంభించినారు. అందువలన భాషాశాస్త్ర మెన్నో దోషములచే లయినది. హీబ్రూభాషను కుదినుండి యెడను వైపునకు వ్రాయుదురు; ఆ పద్ధతినుండియే యూరోపియను భాషలలో నెడమనుండి కుడివైపునకు వ్రాయుపద్ధతి పుట్టినదని యూహించినవా రగుటచేత, నెట్టి మాటలనయినను వానిలోని యక్షరములను, ధ్వనులను తారుమారు చేసి, మార్చి, చేర్చి, యర్థసామ్య మెంతదూరముగా నున్నను సరే, వారు యూరో పియను శబ్దములకు హీబ్రూ ప్రకృతుల నేర్పాటు చేయుచుండిరి. ఈ రీతిగా నెవరి యిష్టానుసారము వారు తమయూహల ననుసరించి వ్యుత్పత్తులను గల్పించి నను, నిందువలన భాషాశాస్త్రము మొట్టమొదట తప్పతోవ బొక్కినను, కొంత కాలమునకు శబ్దజాలము నొకచోటఁ జేర్చి, నిర్ణీకరణము చేయుటచేత, తరువాతివారు కొంత నిదానముతో నాయా శబ్దములనుగుఱించి శాస్త్రీయ దృష్టితో నాలోచించుటకు మార్గ మేర్పడినది.

ప్రాచీన గోథానికు (జెర్మానికు) భాషలలో 'వుల్ఫిలా' అను నతఁడు వ్రాసిన బైబిలుయొక్క గాథికు భాషాంతరీకరణము మొదలయిన గ్రంథము లీ లోపుగా బయలుపడినవి. అదే సమయమున నాంగ్లో - సాక్సను (ప్రాచీ నాంగ్లభాష), జర్మను, ప్రాచీన సిస్లాండికు భాషలలోఁ గూడ బైబిలు వ్రాయఁబడినది. ఇందు మూలమున 18, 19 శతాబ్దములలో నీ భాషా కుటుంబమునుగుఱించి చారిత్రాత్మక మగు వ్యాకరణము వ్రాయుట కవకాశ మేర్పడినది. అయినను నాకాలములో భాషాచరిత్రనిర్మాణముమీఁద దృష్టి తక్కువయనియే చెప్పవలెను. ఏదోయొకభాష పరిణామమునుగుఱించి యెక్కు-వగా నాలోచింపక, యప్పటి విద్వాంసులు వ్యవహారములో నున్న యనేక భాషలలోని శబ్దజాలము నొకచోట చేర్చుటయందే శ్రద్ధవహించియుండిరి. ఇట్టివారిలో లీబ్‌నిజ్ అను తత్త్వవేత్త ముఖ్యుఁడు. ప్రపంచ మంతటికిని సామాన్యముగా నొక భాషను నిర్మింపవచ్చునని యాతని నిశ్చయమగుట

చేత, నతడు పీటర్ ది గ్రేట్ అను చక్రవర్తిని ప్రేరేపించి యాతని రాజ్య మున వాడుకలోనున్న యన్నిభాషలకును సంబంధించిన పదసముదాయ ములను సమకూర్పింపఁ బ్రయత్నించినాఁడు. కేథరీన్ (II) చక్రవర్తినికిఁగూడ నిట్టిపనియందు చాలకుతూహల ముండెడిది. ఈ రాజాదరమువలననే 'పల్లా ను' (1786-87), హెర్వాసు (1800-5), ఆడెలుంగు (1806-17), అనువారు తమ నానాభాషాకోశములను రచించినారు. ఈ నిఘంటుపులలో లోపములు లేకపోలేదు. వీనిలో వివర్శదృష్టి లేదు. అన్నిభాషలను గుఱించియు నొకటే రీతిగా వీనిలో వ్రాయలేదు. నైఘంటుక విషయములే వీనిలో నెక్కువగాని, వ్యాకరణవిషయము లెక్కువగా లేవు. బైబిలుగ్రంథము మాత్రమే వీని కాధారము. అయినను నీ కోశము లానాఁడు చాలముఖ్యములుగా నుండెడివి. వైయాకరణులు వానిని ప్రమాణగ్రంథములుగా తలంచి, వాని యాధార ముసఁ బరిశోధనలుచేయుచుండిరి. ఈపరిశోధనములమూలముననే పందొమ్మిదో శతాబ్దమున భాషాశాస్త్రమునకుఁ గొత్తజీవము వచ్చినది. ఇదిగాక, భాషా శాస్త్రమునకు శబ్దజాలముకాక వ్యాకరణమే ముఖ్యమని తలంచినవారిలో పైని చెప్పిన హెర్వాసు పండితుఁడే మొదటివాఁడని జ్ఞాపక ముంచుకో వలెను.

సామ్యభాషాశాస్త్రము (Comparative Linguistics) ఆరంభము కాకమునుపు భాషలనుగుఱించియు, భాషాబోధనముగుఱించియు నెట్టి యభిప్రా యము లుండెడివో కొంచె మాలోచింపవలసి యున్నది. అభ్యసింపఁదగిన భాష లాటిను. పండితులకుఁ బరిచయముండిన వ్యాకరణము లాటిను వ్యాకరణము. అందుచేత, వ్యాకరణమనిన లాటినుభాషావ్యాకరణమనియే చాలమంది యభి ప్రాయమై యుండెను. ఇప్పుడు పిల్లలు నేర్చుకోవలసిన ముఖ్యవిషయములు దేశభాష, శాస్త్రము, చరిత్రము, మొదలయినవి; కాని, ఆకాలములో వీనిని బోధించుచుండలేదు; బడులలో లాటినుభాషావ్యాకరణమే ప్రధానపాఠ్యవిష యముగా నుండెడిది. ఇప్పుడు 'సెకండరీస్కూలు' అని చెప్పబడెడు పాఠశాలకు అప్పుడు—చాలకాలమువఱకు—'గ్రామరుస్కూలు' అనియు, డెన్మార్కుదేశ ములో 'లాటిన్ స్కూలె' అనియు పేళ్లు. ఈ పేళ్లు కలుగుటకు కారణము లాటిను భాషమీఁది యభిమానమే. సామాన్యముగా భాషాశాస్త్రము విషయమై లాటిను భాషాపఠనమునకుఁ గల ప్రాముఖ్యమునుగుఱించియే మనమిప్పు డాలోచింపవలసిన విషయము; ఈ లాటినుభాష భాషాశాస్త్రవిషయమున ననేకవిధములుగాఁ బ్రాముఖ్యమును వహించియుండెడిది.

లాటినుభాష ప్రకృతి ప్రత్యయ సంయోజనమువలన నేర్పడినది; అయినను నితరభాషా వ్యాకరణములనుగుఱించి ముచ్చటింపవలసి వచ్చినప్పు

ఈ భాషలకును లాటినుసకును నెట్టి సంబంధమును లేని సందర్భములలో నూడ లాటిను వ్యాకరణసంజ్ఞల నుపయోగించుచు వచ్చినారు. ఇంగ్లీషు, జేనిషు, భాష లలో ద్వితీయా, చతుర్థీ, పంచమీ విభక్తి ప్రత్యయములు లేకున్నను నా భాషల వ్యాకరణములలో నా విభక్తులను జేర్చినారు. విచక్షణత లేకుండ నన్ని భాషల వ్యాకరణములలోను క్రియాప్రక్రియయంతయు లాటిను వ్యాకర ణము ననుసరించి చేరినది. అందుకోస మాయాభాషల నిజస్థితికి మార్పు, కూర్పు, చేర్పులు కలుగవలసి వచ్చినది. ఆ యా భాషలలో లేని విషయములను లాటిను భాషలో నున్నవిగ బా యని చేర్చుట, లాటినులో లేవనుకారణము చేత నా భాషలలో నుండు విషయములను వదలిపెట్టుటకూడ జరిగినది. లాటిను వ్యాకరణప్రమాణముతో నితర భాషలనుగూర్చి యోచించుటయిప్పటికినినంత రించలేదు. చాల వ్యాకరణములలో లాటిను భాషావ్యాకరణదృష్టి యిప్పటి కిని కనబడుచునే యున్నది.

లాటినుభాషను ప్రాతిమూలముగా నేర్పుచు, నుచ్చారణమును గుఱించి శ్రద్ధ తీసికొనకపోవుటచేత నక్షరములే ప్రధానములయినవికాని, ధ్వనులకుఁ బ్రాధాన్యము కలుగలేదు. పదియాఱవ శతాబ్దమునాటికే ప్రించి విద్వాంసులును, ఇంగ్లీషు విద్వాంసులును నొకటిలాటినుభాషలో పండిత్యము సంపాదించియున్నను, నా భాషలో సంభాషణ చేయునప్పు డొకరిమాట లొకరికి బోధపడకుండ నుండెడివి. భాషింపబడునదే భాష; వ్రాతిలోనున్నది భాషకుసరియైన గుఱుతుకాదు. భాషాజీవము నోటిలోను, చెవిలోను నున్నది; కలములోను, కంటిలోను లేదు, అను విషయము నానాటి విద్వాంసులు గ్రహింపలేదు. ఇంచువలస భాషాతత్త్వము, భాషా పరిణామములఁగూర్చి సరి యైన జ్ఞానము కలుగలేదు. ఒక భాషను మాట్లాడనేర్చుకొనుట కవకాశము లున్నను పండితులు దానిని చదువుటలోనే తృప్తిపడుచుండిరివారు. భాష ధ్వన్యాత్మకమను సంగతి బదియాఱవ శతాబ్దమునుండియు భాషాతత్త్వ వాదులకు సంపూర్ణముగా నిప్పటికిని పట్టువడలేదు. స్వరశాస్త్రమునుగుఱించి ఎక్కువగా నిప్పుడు కృషిజరుగుచున్నది. కాని, భాషనుగుఱించి వ్రాసినప్ప టికిని చాలమంది యక్షర విన్యాసమునుగూర్చి యాలోచింతురుగాని, ధ్వని పరిణామమును గుఱించి యాలోచింపరు. వారు తాము వ్రాసినదానిని మరల చదువుకొన్నప్పుడు తబ్బిబ్బులు పడుటకూడ తెటస్థించుచుండును. " పరిశోధకు నికి సర్వశాస్త్ర శిక్షణము లేకపోవుటవలన ముఖ్యమయినభాషాశాస్త్ర విషయ ములను, సూత్రములను, విడిచిపెట్టుటయో, తార్కారు చేయుటయో, జరుగు చున్నదన్నందు కనేకోదాహరణములను చూపవచ్చును. స్కీకరుపండితుఁడు లిథువేనియను భాషలోని స్వరములను గుర్తించకపోవుటయు, రిర్హాటుపండి

తుఁడు వానిని తెలియఁజేసినను తెలిసికొనలేక పోవుటయు నిందుకుఁదారా-
ణము" అని స్వీటు తన 'Handbook of Phonetics' శిక్షాసంగ్రహము అను
పుస్తకమున 1877 సం॥ రములో తెలిపిన అభిప్రాయ మిప్పటికిని వర్తించు
చున్నది. ఈ రీతిగాఁ జెవికి సంబంధించిన శబ్దశాస్త్రముకంటె కంటికి సంబంధిం
చిన శబ్దశాస్త్రము ప్రాముఖ్యమును బొందుటకుఁ గారణము లాటిను భాషా
భ్యాసమునకు ప్రాధాన్యము నిచ్చుటయే యనిచెప్పుట కెట్టినఁదేహమును
లేదు.

మధ్యయుగములో లాటినుభాషనే యంతముఖ్యముగా నభ్యసించుటకుఁ
గారణము జ్ఞానసంపాదనము నిమిత్తముకాదు; జ్ఞానసంపాదము నిమిత్త
మైనయెడల నేదయిన నొక యాఫ్రికాదేశపు భాషనుగాని అమెరికా
దేశపుభాషనుగాని పరిశోధింపవచ్చునుగదా. లాటినువలన నేదయిన ప్రయో
జనము కలుగునని కాని, అందు మూలమున నాధ్యాత్మిక విజ్ఞానము కలుగు
ననికాని, యప్పటివా రాభాష నభ్యసింపలేదు. అట్టి యభిప్రాయమే యుండినఁ
బూర్వకాలపు లాటినువాఙ్మయమును గాని, తర్వాతికాలపు మత వాఙ్మయ
మునుగాని యీ కాలమువారు పఠించియుందురు. లాటిను ప్రయోజనము
పండితులలోకరితోనొకరు మాట్లాడుకొనుటమాత్రమే. లాటినుభాషను కొలఁది
గానో గొప్పగానో యభ్యసింపని వాఁ డానాఁటి పండితికోటిలోఁగాని, చర్చిలోఁ
గాని చేరుట కర్హుఁడు కాకుండెను. అందుచేత వ్యాకరణమునిన శబ్దముల ప్రకృతి
ప్రత్యయవిభజనమును చెప్పుశాస్త్రముకాదు. అదియొక కళ. పదముల నామ
క్రియా విభక్తులను పర్ణించి వానిని సంభాషణలోను, వ్రాతలలోను, నుప
యోగించుటయే యాభాషాసంపాదనమువలని ప్రయోజనము. 'నీ విక్లేయన
వలెను, ఇట్లనకూడదు' అనిమాత్రమే పాఠశాలలలో బోధించుచుండిరి. శబ్ద
ములను వల్లెవేయుట, సూత్రములను పక్కవేయుట, వానిప్రకారము వ్రా
యను మాట్లాడను నేర్చుకొనుట, ఇవే వ్యాకరణముయొక్క యుపయోగములు.
భాషావిషయములను స్వయముగా పరిశీలించుట వ్యాకరణమునకు విరుద్ధము.
ఇందుమూలమున వ్యాకరణ మాజ్ఞాపించుశాస్త్ర మయినదికాని, భాషా
మర్యాదను వర్ణించుశాస్త్రమయినది కాదు. ఈ ప్రకారముగా వ్యాకరణము
ప్రయోజనములు సుశబ్దము నుపయోగించుట, యపశబ్దమును పరిహరించుట
యనునవి. తరువాతికాలములో దేశభాషలకు వ్యాకరణములు పుట్టినప్పుడుఁ
గూడ వాని ప్రయోజనమును నిట్టిదే యయి యుండినది.

శబ్దజాలము విషయమై కూడ నాకాలపువారి దృష్టి యీ మార్గమునే
తొక్కినది. ఆకాలపు పెక్కించి, ఇటాలీయను సాహిత్యపరిషత్తులు ప్రకటించిన
నిఘంటువులలో నుత్తమ వాఙ్మయమున వాడుట కర్హమని యీ పరిషత్తులు

తలంచిన శబ్దములు మాత్రమే చేరినవి. ఇప్పటి నిఘంటుకారులవలె వారాయా భాషలలోఁ దమదృష్టిపథమునఁ బడిన పదముల సన్నిటిని చేర్చియుండ లేదు. అందుచేత నా నిఘంటువులలో నప్పటి వాడుకలోని శబ్దముల యర్థములను వివరింపక వానిని వ్రాసివా రుండవలసినదని యుద్దేశించిన ప్రకార మర్థములను వివరించుచుండిరివారు.

భాషలోఁ వాడవలెను అని ఆజ్ఞాపించుటవలన చాల ననర్థములున్నవి. భాషల చారిత్రకపరిణామము, భాషకుసంబంధించిన మానసికశాస్త్రము, వీనిని గుఱించి తెలిసినవాఁడాజ్ఞాపించువిధానము పోవును. ఆరీతిగాఁ జేయకున్న శుశ్రూష శబ్దపరిజ్ఞానమునకు వైయాకరణుల యిచ్ఛాధీనమగును. అందుచేత నొకప్పుడు వాడుకప్రకారము శుశ్రూషశబ్దమయినఁ నిషేధింపఁబడవచ్చును. ఒక శబ్దమునకు వైయాకరణులు రూపాంతరమును గూడ నిచ్చినప్పుడు రెండింటికిని లేనిపోని భేదములను కల్పించుచుండిరివారు. ఆభేద మెంత యముఖ్యమయిన దయినను నావ్యాకరణములను చదువుకొనువారు చెమటలుకార్చుకొని వల్లెవేయవలసి నదే. ఇట్టి సూక్ష్మభేదములను కల్పించినవారిలో ఫ్రెంచిసాహిత్యపరిషత్తు వారు ముఖ్యులు; ఇంగ్లాండువారు పరిషత్తును స్థాపించుకొనలేదు; లేనిపోని సూక్ష్మపరీక్షలను చేయను లేదు. వారు తమభాషను సహజముగా పెరుగనిచ్చినారు. అయినను ఇంగ్లీషు బడులలోను, వార్తాపత్రికాలయములలోను నప్పుడప్పుడు శుశ్రూషశబ్దపరిజ్ఞానమునుగుఱించి సంకుచితాభిప్రాయములు బయలు వెడలుచునే యున్నవి. ఇప్పటికిని నిట్టి యభిప్రాయము లింగ్లాండులోనే యుండఁగా పదియెనిమిదో శతాబ్దమున నట్టి వున్నవనుట యొక యాశ్చర్యము కాదు.

లాటిను భాషాభ్యాసమువలన దేశభాషలకుఁ గొన్నియెడలఁ గీడు కలిగినది. లాటినుభాషామర్యాదకు విరుద్ధముగా నున్నను దేశభాషలు లాటిను వ్యాకరణసూత్రములనే యనుసరింపవలసియుండెను. మనుష్యుఁడు స్వభావముచేత పూర్వాచారపరాయణుఁడగుటచేతను, బడిపంతు లట్టివారిలో నగ్రేసరుఁడగుటచేతను, భాషలకు సహజాభివృద్ధి కలుగక కొంత నిరోధము కలిగినది.

పదునెనిమిదో శతాబ్దమునాఁటి గొప్ప వైయాకరణులు భాష సహజముగా ఉత్పత్తి యయినదా, కాదా, అను విషయమునుగుఱించి యెక్కువగా నాలోచించినారు. ఆదిమ మనుష్య లందఱును నొకచోటఁ జేరి యీవస్తువులకును నీ భావములకును నీ మాటలను వాడుకొందమని పరస్పరము నేర్పాటు చేసికొన్నారను సిద్ధాంతమును రూసో పండితుఁడు ప్రతిపాదించినాఁడు. ఈవాదమునకుఁ బ్రబలమైన యాక్షేపణ లున్నవి. అంతకుఁబూర్వము భాష లేకుండ

కాలక్షేపముచేసికోఁ గలిగిన మనుష్యులకు భాషను వాడుకొనవలెనను నక్కఱ యెట్లు కలిగినది? వారి కంతకుముందే యభిప్రాయ ప్రకటనమున కొక సాధనము లేకున్న నీ భావమున కీమాట యని యెట్లే యేర్పాటుచేసికోఁ గలిగినారు? రూసో యభిప్రాయము భాషాచరిత్ర నిర్మాణమునకు ప్రయోజనకారి కాదు.

మాటలురాని స్త్రీ పురుషులు సహజములయిన ధ్వనులతోను సభినయముతోను, బలమైన భావములచేత ప్రేరితులై సహజముగానే యొకరీతి భాషను సంపాదించినారని కాండిలాక్ పండితుని యభిప్రాయము. అట్టి ధ్వనులు సామాన్య భావములకు సంకేతము లవ్వనియు, క్రొత్త భావము లుదయించిన కొలఁది సభినయముతోఁగాటు క్రొత్త ధ్వనులుత్పన్నములయి, మాట్లాడు వారు కోరిన వస్తువులకును భావములకును గుఱుతు లవ్వుననియు నాతని యభిప్రాయము. ఈ యాదిమ స్త్రీ పురుషులకుఁ గ్రొత్తధ్వనులను పుట్టించు శక్తి యుండకున్నను వారిపిల్లల నాలుక లింకను బాగుగాఁ దిరిగి క్రొత్త ధ్వనులను పుట్టింతురు. ఆ ధ్వనులనుబట్టియు, వారి యభినయమును బట్టియు వారి తలిదండ్రు లాక్రొత్తధ్వనుల కర్థముల నూహించి, యాధ్వనులను తామునూఁడఁ జేయుటకుఁ బ్రయత్నింతురు. ఈరీతిగా నంతకంతకుఁ దరములు గడచినకొలఁదిని క్రొత్త మాటలు పుట్టుచుండును. చోల తరములవారు శ్రమపడి సాధించిన ధ్వనిసముదాయ మొక భాషగా నేర్పడును అని కాండిలాకు సభిప్రాయము.

పదియెనిమిదో శతాబ్దమున నీ భాషాప్రశ్నములనుగుఱించి యొక్కవగా నాలోచించినవాఁడు జోహాన్ గాట్‌ఫ్రీడ్ హెర్డరు అను విద్వాంసుఁడు. ఈతఁడు శాస్త్రీయమైన పరిశోధన మేమియుఁ జేయకపోయినను భాషాశాస్త్రోదయమునకుఁ గారణ మయినవాఁడు. అతఁడు 1772 సం॥ రమున "భాషోత్పత్తి" అను వ్యాసమును వ్రాసి, దానికి బహుమానమును పొందినవాఁడు. ఆవ్యాసమున నతఁడు భాష మనుష్యకల్పితమైనది కాదు; దైవదత్తము, అను సభిప్రాయమును ఖండించినవాఁడు. దేవుఁడే భాషను నిర్మించి, మనుష్యుని మనస్సులోనికిఁ జొప్పించియున్న, నది యిప్పు డున్నదానికంటె సంపూర్ణము గాను తర్కశాస్త్రానుసారిగాను నుండియుండును. మనుష్యుల భాషలో నిప్పు డెంతో భాగము గందరగోళముగాను, క్రమరహితముగాను నున్నది. అందుచేత నది దైవనిర్మితము కాదు. మనుష్యకల్పితమే. మనుష్యుఁడు భాషల నిచ్ఛాపూర్వకముగాఁ గూర్చుండి సృష్టింపను లేదు. అది యతని యంతఃప్రకృతినుండి యావశ్యకముగుటచేత నుద్భవించినది. గర్భస్థ శిశువు భూమిపైఁబడుట కుబలాటము పడునట్లు, భాషకూడ మనస్సులోనుండి బయటికి వచ్చినది. తక్కిన జంతువులవలెనే మనుష్యుఁడుకూడఁ దన

భావములను ధ్వనులమూలముగా వ్యక్తముచేయును; కాని, భావ ప్రేరితమయిన ధ్వనుల మూలమునసే భాషయంతయు నుత్పత్తియయినదని చెప్ప వీలులేదు. ఆ ధ్వను లెంతస్థిరముగా కుదురుకొనియున్నను, మనుష్యుడు తానయి కోరి యాయా ధ్వనుల నాయాయర్థములలో వాడకున్న నది మనుష్య భాష కానేరదు. జంతువులకంటె నొకమెట్టుపైగా నుండి, కొత్త శక్తులను సంపాదించుటవలన మనుష్యుడధికుడు కాలేదు. తన సర్వశక్తులను వేఱు మార్గమున సభివృద్ధిపొందించుకొనుటచేత నతని కా యాధిక్యమువచ్చినది. మనుష్యుడు జంతువులకంటె బలములోను, నంతఃకరణము (instinct) లోను తక్కువవాడే; అయినను నతని కన్నిదెసలను జంతువులకంటె శ్రద్ధ యెక్కువ. అతని సంపూర్ణమన స్తత్వ మతనిని జంతువులనుండి వేఱుచేయు చున్నది. ఈ మన స్తత్వ మిట్టిదియని విభజించి తెలియఁజేయ వీలులేదు. మనుష్యుడు తన మనస్సులోనికి సర్వేంద్రియముల ద్వారా చొరఁబడు వేదనలలో నుండి యొకదానిని వేఱుచేసి, దానిపై శ్రద్ధనిలుపఁగలఁడు. ఒక మేకపిల్లను చూచి, దానికి ముఖ్యమైన గుఱుతు 'మే' అని యూహించుటయని యేర్పాటుచేసి కొని తరువాత మేకపిల్లను చూచునప్పుడు 'మే' అని ధ్వనిచేసి, దాని కాధ్వనినే పేరుగా నతఁడుకల్పించుకొనును. కనుక మేక 'మే' అని యఱచు జంతువను సర్థము కలుగును. విశేష్యములు క్రియలనుండి పుట్టును. భాష ద్వైపదత్వమే యైనచో మొదట విశేష్యములును దరువాత క్రియలును పుట్టియుండును. అనేకవిధములయిన భావములు మనస్సులో మెలఁగి యొకదానిలోని కింకొకటి సంక్రమించుచుండును. అందువలన మాటలకు సూక్ష్మమైన యర్థభేదములు కలిగి, యుత్పేక్షలమూలముగా గొత్తశబ్దములు పుట్టుచుండును. ఇందు మూలమును నాకారము కనఁబడకుండ పులిమిన రంగులుగల యొకపట మేర్పడును. ఇదే తొల్లింటి భాషల స్వభావము. "భాషోత్పత్తికి మనుష్యుని హీన మనస్సంపదయును, వివిధభావము లొకదానిలోని కొకటి సంక్రమించుటయుఁ గారణము." ఇందువలన నాదిమ భాషలలో పర్యాయపదము లెక్కువగా నుండును. మనోదారిద్ర్యముతోఁబాటనావశ్యకపద సమృద్ధికూడ యాదిమ భాషల కొక లక్షణముగా నున్నది.

వైని తెలిసిన యాదిమభాషలు హెర్డరు నుదేశమునఁ బ్రాచ్యభాషలు. వానిలో హీబ్రూభాష ముఖ్యమైనది. హీబ్రూభాషయును, హోమరునాఁటి గ్రీకుభాషయును, నాదిమభాషకు దగ్గఱగా నున్నవని హెర్డరు సభిప్రాయము. కాని, ఇప్పుడు మన మాదిమభాషోత్పత్తియై నాగరకత యభివృద్ధియగుటకు లక్షలు, కోట్లు, సంవత్సరములు పట్టియుండవలెనని యనుకొనుచున్నాము,

హెర్డరు తలంచినట్లు భాష హీబ్రూ భాషాస్థితికి వచ్చుట కతఁ డూహించిన రెండు, మూఁడువేల యేండ్లకాలము చాలదు.

హెర్డరు తన 'భాషోత్పత్తి' అను గ్రంథము మూలముననే భాషా శాస్త్ర జనకుఁడు కాలేదు. అతఁడు తన జీవితమంతయు నా శాస్త్రచర్చలను చేయుచు, నితరులను తన యభిప్రాయమునకు మాస్చుకొన్నాఁడు. సహజమగు పరిణామ మన్నివిషయములలోను కలుగుచున్నదన్న యతని సిద్ధాంతమునే యాధారముగా జేసికొని తరువాతికాలపు "రొమాంటిసిస్టు" లను సాహిత్య పరు లతనిదేశమున నానావిధములైన విషయములను తమ భాషలోనికి పరి వర్తనము చేసికొనిరి. వా రనేకదేశములవారి, అంతకుపూర్వ ముపేక్షింప బడిన పామరజనుల కవిత్వమును తమ భాషలోనికి భాషాంతరీకరించిరి. మధ్య యుగమునాఁటి జర్మనువాఙ్మయమును జర్మనుపామరకథలును జాల ముఖ్యము లని హెర్డరు తలంచియుండెను. అందుచేత నతఁడు తరువాతికాలపు గ్రీకు పండితుల కాధ్యాత్మిక గురువని చెప్పవచ్చును. భాషలను మానవజాతి యాదిమ కవిత్వమునకును గల సంబంధము నాతఁడు గుర్తించెను. మానవజాతి శైశవా వస్థయందలి సంగీతమునకును, తరువాతి కృత్రిమకవిత్వమునకును గల భేదము నాతఁడు వెల్లడించినాఁడు. అతనిసృష్టిలో భాషయనునది వాఙ్మయ మునకు సాధనము మాత్రము కాదు; భాషయే వాఙ్మయము. భాషయే కవి త్వము. ఒకజాతియొక్క ఆత్మ వా క్సహయోగించు మాటలలో స్పష్టమవును. హెర్డరు తన మాతృభాష నెక్కువగా ప్రేమించుకొన్నాఁడు. అది గ్రీకుకంటె కొంచెము హీనమయిన దయినను, తక్కిన భాషలకంటె గొప్పది. తన జర్మను భాషలోని సంయుక్తవ్యంజనములు చాలకోక ధ్వనమసమును కల్పించును. తన భాష పరుగులువారక, జర్మనీదేశస్థునివలె గంభీరముగా నడచును. తన భాషలోని యచ్చులు వ్యంజనముల కాతిన్యమును మృదువు పఱచును; అందు లోని యవిరామవ్యంజనములు భాషను శ్రుతింజకనుగాను, మనోహరము గాను చేయును. దానిలోని మాత్రలు నిండుగను స్థిరముగాను నుండును; మాటలు దీవిగలిగి యుండును. జాతీయములు స్పష్టముగా నుండును. అయి నను, ఆధునాతన జర్మనుభాష లూథరునాఁటిదానికంటెను, నుఏబీయను చక్ర వర్తులనాఁటిదానికంటె నింక నెక్కువగను హీనముగా పరిణమించినది. అందు చేత దానిని పునరుజ్జీవింపఁజేసి, శక్తిమత్పురాభూయిష్ణుగాఁ జేయనలెను. ఇట్టి యభిప్రాయములను ప్రకటించి, హెర్డరు గెటే యను కవీశ్వరుని, రొమాంటిసిస్టులను తన దృక్పథమునకు మాస్చుటయేకాక, పిన్నవారికి ప్రాచీనకావ్యముల శుష్కపఠనమునుండి పరిశోధనమార్గములోనికి దింపి నాఁడు.

శుద్ధమయిన భాష యేది? ప్రమాణ భాష యేది? ఆయాభాషలలో మిక్కిలి సమర్థమయిన దేది? అందమయిన దేది?—ఇట్టి ప్రశ్నలు సాధారణముగా సనాతనోచితములుగా పుట్టుచుండును. ఇట్టివి శాస్త్రీయ ప్రశ్నలు కావు. అట్టి ప్రశ్నలమీఁదనే దృష్టినుంచువా రుత్తమమైన, సంపూర్ణమైన భాష యెట్లుండును, అను విషయమునుకూడ చర్చించుచుందురు. శాస్త్రపరిషత్తేదియు నిట్టి ప్రశ్న నాదరింపదు. అయినను బెర్లినుసాహిత్యపరిషత్తు వారు 1794 నఁ బ్రమున నుత్తమభాషాలక్షణ మేమి? యూరోపీయను భాషలలో ముఖ్యమయినవానిలో దేని కే లక్షణము పట్టును? అను విషయమునుగుఱించి పోటీ వ్యాసములను ప్రాయించినారు. అందులో డి. జెనిష్ అను బెర్లిను నగరములోని యొక మతగురువు బహుమానమును పొందెను. ఈ వ్యాసమునుగుఱించి నాఁటనుండి నేటివఱకు విద్వాంసులు తలంపనైనను దలంపలేదుగాని, యది తప్పక చరువనలసిన వ్యాసము. "మనుష్యుని బుద్ధియొక్కయు నీతియొక్కయు సారము భాషలో వ్యక్తమవును. మాటతీరులో నే మనుష్యుని స్వభావము తెలియునని ప్రాచ్యులు చెప్పుమాట సత్యము. అనాగరకుని మాట మోటుగాను, మొద్దుగాను నుండును; నాగరకునిభాష లలితముగా నుండును. గ్రీకువారి భావన నున్నితముగాను, ఆలోచన సరసముగాను నుండును. రోమనులు తాత్త్విక బుద్ధి కలవారుకారు; వారు కార్యసాధనపరులు. ఫ్రెంచివారు జన సమ్మానపాత్రులు; స్నేహభావము కలవారు. బ్రిటిషువారు గంభీరస్వభావము గలవారు. జన్మనులు తత్త్వైక దృక్కులు పై జాతుల స్వభావమెట్టిదో, వారి భాషకూడ నట్టిదే యని జెనిషు తన బహుమాన వ్యాసమునొక్క పీఠికలో వ్రాసిన వాక్యము లతని ననుసరించినవారు కాకపోయినను హంబోల్టు, స్లైన్థాలు, ఫిన్కు, బిర్ను, మొదలయిన భాషాతత్త్వనేత్తల గ్రంథములకు మేలుబాటులుగా నుండఁదగినవి.

భాషయనునది మన భావముల నితరులకు తెలియఁజేయు నొకసాధనము; ఆక్షరమున కలిగిన భావము నప్పటికిఁ దెలియజేసిన దాని యుపయోగము తీరి పోవును.

(1) శబ్దసంపద (2) శక్తి (3) స్పష్టత (4) శ్రావ్యత - అను నాలుగును భాషల ముఖ్యలక్షణములు. శబ్దసంపద విషయమై యాలోచించునప్పుడు, ఈ భాషలో నస్తుపులకును భావములకును శబ్దము లెన్ని తనకు నున్నవి అను విషయమేకాక యున్నశబ్దములనుండి క్రొత్త శబ్దముల నెంతవఱకు కల్పించుకోవచ్చును అను దానినికూడ నాలోచింపనలెను. భాషయొక్క శక్తి నిఘంటువులలోను, వ్యాకరణములలోను వ్యక్తమవును. వ్యాకరణమెంత

నులభమయిన ఆ భాష యంతశక్తి కలిగియుండును; భాషాశక్తి జాతిశక్తిని, ఆ జాతిలో స్వతంత్ర గ్రంథములను వ్రాయఁగలిగినవారిని ననుసరించి యుండును. స్పష్టత శబ్దజాలము వ్యాకరణములమీఁద నాధారపడి యుండును. ముఖ్యముగా నది కారకము ననుసరించి యుండును. శ్రావ్యత స్వరవ్యంజనముల వలననే కాక, వాని సంయోజనమువలనఁ గూడఁ దెలియును. శ్రావ్యతా విషయమున సూక్ష్మవిషయములను కాక, మొత్తముమీఁద భాష చెవి కెట్లు గోచరించునో యాలోచింపవలెను.

ఈ లక్షణములనుబట్టి జెనిషు తన జర్మనుభాషను ఫ్రెంచిభాషతో సరిపోల్చి తనభాషకంటె ఫ్రెంచిభాషయే యుత్తమమయినదని నిష్పాక్షికముగ తెలిపినాఁడు. హెర్డ్రునకును, జెనిషునకును మాతృభాషయొక్కటే యయినను ఒకఁడభిమానప్రేరితుఁడై తనభాషను పొగడుకొన్నాఁడు. ఇంకొకఁడు తా నన్వేషించిన లక్షణములనుబట్టి తనభాషను నిరసించుకొని, శాస్త్రసృష్టిని ప్రకటించినాఁడు.

పందొమ్మిదో శతాబ్దారంభమున భాషాశాస్త్రనిర్మాణవిషయమునఁ గొత్త దృక్పథ మేర్పడినది. పూర్వపరిశోధకులు కొన్నిభాషలనుగూర్చి మాత్రమే యాలోచించుచుండిరి. ఇపుడు ప్రపంచమందలి యనేకభాషల పరస్పర సంబంధమునుగూర్చియే కాక, యాయా ప్రత్యేకభాషల నిర్మాణమునుగూర్చియు, నాయాభాషలయందలి వ్యాకరణరూపముల చరిత్రమును గూర్చియు సూక్ష్మపరిశోధనము లారంభమయినవి. ఐరోపాఖండమున భాషలవిషయమున నిచారిత్రక దృష్టికిఁ గారణమగుటచే శాస్త్రజ్ఞులకుఁ గొత్తగా సంస్కృతభాషాపరిచయము కలుగుటయే. ఇంగ్లీషువారును ఫ్రెంచివారును నిండియాలోఁ బ్రభుత్వముకొఱకుఁ బెనఁగులాడుచుండిన కాలమున నింగ్లీషు విద్వాంసులును ఫ్రెంచివిద్వాంసులును నీ దేశపు నాగరకతనుగూర్చియు, భాషనుగూర్చియు వాఙ్మయమునుగూర్చియుఁ దెలిసికొనఁ బ్రయత్నించిరి. ఫ్రెంచి మిషనరీ యగు కోర్డో (Coeurdoux) సంస్కృతపదములకును లాటినుపదములకును గల సంబంధమును దెలుపుచు నొక వ్యాసమువ్రాసెను. ఇంగ్లీషువిద్వాంసుఁడగు సర్ విలియమ్ జోన్సు భాషాశాస్త్రమున సంస్కృతము ప్రాధాన్యమునుగూర్చి వ్రాయుచు "సంస్కృతభాషా ప్రాచీనత విషయమై భేదాభిప్రాయము లుండవచ్చును; కాని, దాని నిర్మాణ మద్భుతమైనది. అది గ్రీకు భాషకంటె సంపూర్ణమైనది; లాటినుకంటె శబ్దసంపదయందు విశాలమయినది; గ్రీకు లాటిను భాషల రెంటికంటె నెక్కువ సంస్కారము నొందినది. దానికిని నీ రెండుభాషలకును క్రియాధాతువుల విషయమునను, వ్యాకరణ రూపముల విషయమునను దగ్గఱ సంబంధము గలదు. ఈ సంబంధము యాదృ

చ్చికము గాదు. భాషాశాస్త్రజ్ఞు డీ మూఁడుభాషలను సరిపోల్చినవు డవి యన్నియు నేకమాతృకనుండి యుత్పన్నములై ననని తెలుపకపోఁడు. ఆ మాతృక నేఁడు లేకపోవచ్చును. ఇట్లే గాథకు, కెల్టికుభాషలును సంస్కృతముతో సాజాత్యము గలిగినవని యూహింపవచ్చును. ప్రాచీనపెర్షియను భాషయు నీ కుటుంబమునకుఁ జేరినదనియే చెప్పవచ్చును" అని తెలిపెను; కాని, యాతఁడు తన వాదమును సమర్థించుట కాయాభాషలందు తగిన కృషిని జేయలేదు.

సంస్కృతిభాషా పరిచయముపలన భాషాశాస్త్రమునకుఁ గొత్త మార్గము సనుసంధింపఁ గృషిచేసినవారిలో 'స్లెగెల్' (Schlegel) అను నాతఁడు ప్రథముఁడు. కాని, యాతఁడుతత్తిచ్ఛబ్దములయందలి పదము లేధ్వని పరిణామ సూత్రములచే వేర్వేఱు రూపములఁ దాల్చినవో యను విషయమును గూర్చి కృషిచేయక, వైకి స్పష్టముగఁ గానవచ్చు కొన్ని పోలికలను మాత్రము గుర్తించిత్రిప్తినొందెను. అతఁడు చేసిన సిద్ధాంతములలో ముఖ్యమయినది ప్రపంచమందలి భాషలను (1) సంస్కృతముతో సంబంధించిన భాషలు (2) తెక్కినవి, అను రెండు వర్గములుగా నేర్పఱుచుట.

స్లెగెలు తరువాత నాతని మార్గమునఁ గృషిచేసినవారిలో బాప్ (Bopp), గ్రిమ్ (Grimm), రాస్క్ (Rask) అనువారు మువ్వురును ననేక భాషలతోఁ బరిచయముఁ గలుగఁజేసికొని, వానిలోఁ గొన్నిటికిఁ బ్రత్యేకముగ వ్యాకరణములను వ్రాసి యాయాభాషలకుఁ గల సూక్ష్మ సంబంధములను గుర్తించి భాషాశాస్త్రమున ధ్వనిపరిణామ సూత్రముల నేర్పఱుపఁ బ్రయత్నించిరి.

రాస్కు నభిప్రాయమున లిఖితాధారములులేని యా యా జాతుల చరిత్రమును భాషమూలమునసే తెలిసికొన సాధ్యమగును. మతము, ఆచారములు, రాజశాసనములు, సంస్థలు, అన్నియును నూతిపోవచ్చును; కాని, సాధారణముగ భాషమాత్రము స్థిరముగ నిలుచును. దాని స్వరూపము కొంత వఱకు మాఱవచ్చును; అయినను కొన్నివేల సంవత్సరములు గతించినను నా స్వరూపము గుర్తింపరానంత యెక్కువగ మాఱదు. ఒక భాష కితరభాషల తోడి సంబంధమును దెలిసికొనుటకు దాని నిర్మాణమును గూర్చి యాలోచింప వలయును గాని, ప్రత్యేక పదములనుగూర్చి యాలోచింపఁగూడదు. పదముల నొక భాషనుండి మఱియొక భాష యెరవు తెచ్చుకొనవచ్చును; కాని, వ్యాకరణరూపములు నెరవు తెచ్చికొనదు. మిక్కిలియుఁ జిక్కయిన వ్యాకరణ నిర్మాణముగల భాష మాతృకకు దగ్గఱగ నుండును. భాష యెంత సంకీర్ణమైన దైనను నందలి యత్యావశ్యకములగు పదము లితరభాషల పదములతో

సంబంధించి యుండినయెడల నా యీ భాషలు పరస్పరసంబంధము గలవని చెప్పవచ్చును. ఈ విషయమున సర్వనామములును, సంఖ్యావాచకపదములును ముఖ్యములు. రెండుభాషల యక్షరములందు (ధ్వనులయందు) సామాన్య పరిణామమును కాన్పించుచున్నయెడల, నా భాషల నిర్మాణవిషయమున సాదృశ్యము కాన్పించుచున్నయెడల, నా భాషలకుఁ బరస్పరసంబంధము గలదని నిశ్చయముగఁ జెప్పవచ్చును.

ఈయభిప్రాయము ననుసరించి రాస్కు ఆర్యభాషాకుటుంబమున నంతర్భాగముల నేర్పఱిచెను. ద్రావిడభాషలకును సంస్కృతమునకును సంబంధములేదని మొదట తెల్పిన యూతఁడే. గ్రిమ్ (Grimm), బాప్ (Bopp) లాయీభాషలవిషయమున సూక్ష్మ వివరణములుచేసి, కొన్ని ధ్వని పరిణామ సూత్రముల నేర్పఱిచిరి. బాప్ (Bopp) భాషల సన్నిటిని మూఁడు వర్గములుగ నేర్పఱిచెను. (1) ధాతువులుగాని ప్రత్యయములుగాని లేని భాషలు : ఉదా. చీనాభాష. ఇట్టి భాషలయం దాయాపదములు వాక్యముసందున్న స్థానమును బట్టి యర్థస్ఫూర్తి కలుగును. (2) ఏకాక్షర ధాతువులుగల భాషలు: ధాతువు లితర ధాతువులతోఁ జేరి వివిధ వికారములను బొందుటచేత వివిధ వ్యాకరణ రూపము లేర్పడును : ఉదా. సంస్కృతము, మొద. (3) ద్వివర్ణక ధాతువులు గల భాషలు, లేక మూఁడు వ్యంజనములుగల ధాతువులు మూలముగాఁ గల భాషలు: ఉదా. అరబ్బీ, హీబ్రూ, మొదలయిన సెమిటికు భాషలు. ఇందాయీ వ్యంజనముల యంతరమున వివిధాచ్చులుచేరి వ్యాకరణరూపము లేర్పడుచుండును. ఈ విభాగమును గూర్చి తరువాతికాలమున నభిప్రాయ భేదము లేర్పడెను.

పై వారితరువాత భాషాశాస్త్రమునఁ బేరుగడించినవాఁడు హుంబోల్టు (Wilhelm von Humboldt). ఇతని యభిప్రాయముప్రకారము భాష యొక వస్తువుకాదు; అది పరిపూర్ణత నొందినదికాదు. అది చైతన్యము. అది యూహాలను దెలుపుటకు వాగింద్రియ మూలమున మనస్సు చేయుచుండు నిరంతరకృషి ... భాష యేకము; ప్రత్యేకపదములును వాక్యములును భాషకాఁ జాలదు. భాషను పదములుగ విభజించి సూత్రముల నేర్పఱుచుట యది మృతదేహమునుకొని యిచ్చవచ్చునట్లు దానిని భేదించుటవంటిది. భాషలో నేదియు నిలుకడఁ గాంచియుండదు; అది చైతన్యవంతమై చలనాత్మకమై యుండును. భాష యొకచో నిలుకడఁ గాంచుటకుఁ దావులేదు. అది వ్యాప్తి యందును నిలువఁ జాలదు. అందు నశించిన భాగమును మనస్సునందు పునఃసృష్టి చేసికొనుచుండవలెను. భాషయనునది భాషింపఁబడవలెను; ఇతరులకు బోధపడవలెను. లేకున్న దానికి వ్యక్తిత్వము లేకుండును. ఎంత యనాగరక

భాషయైనను సంపూర్ణ చైతన్యముగల వ్యక్తియే. దానిని మాట్లాడువారి మనఃపరిణతి నది తెలియఁజేయును. భాషను మాట్లాడువారి మనఃపరిణామము ననుసరించి యీ భాషయందును బరిణామము గలుగుచునే యుండును. ఈ పరిణామమునందు నూతనసృష్టి గలుగుచుండు నవస్థయు, నా సృష్టి మందగించి నిలుకడ కలిగిన యవస్థయు నను రెండవస్థలుండును. మొదటి యవస్థయందు భాషాప్రయోజనమునుగూర్చికంటె భాషను గూర్చియే శ్రద్ధ యెక్కువగ నుండును. అందుచేఁ గ్రొత్త వ్యాకరణరూపము లేర్పడుచుండును. రెండవ యవస్థయం దా సంపూర్ణవ్యాకరణరూపములు శిథిలములయి యంతకంతకు నంతరించుచుండును. మనస్సు విషయప్రకటనమును గూర్చి యెక్కువగ నాలోచించునప్పుడు భాషనుగూర్చి యంత శ్రద్ధ వహింపదు. కావున, నీ యవస్థ యందు భాష యెక్కువ మార్పులకు లోనగును. అభిప్రాయ ప్రకటనమే ముఖ్యమని తలంచి, వ్యాకరణరూపములంచలి నూత్నభేదముల నీ యవస్థ యందు లక్ష్యపెట్టరు.

పందొమ్మిదవ శతాబ్దారంభమున నైరోపాయందలి భాషా శాస్త్రజ్ఞుల వ్రాతలయందు కొన్ని ముఖ్యవిషయములను గమనింపవచ్చును. (1) సంస్కృతభాషకుఁ బ్రాధాన్యము పచ్చెను. ఏ భాషయందలి రూపము చరిత్రమును దెలుపవలసినను మొదట సంస్కృతరూపము నెత్తుకొనవలెను. 'సంస్కృత భాషా పరిచయములేని భాషాశాస్త్రజ్ఞుఁడు గణితశాస్త్రము తెలియని జ్యోతిష్కుని వంటివాఁ' డని మాక్సుమ్యూల రనెను. (2) ఈ కాలమున శాస్త్రజ్ఞులా యీ భాషలయందలి పోలికలను మాత్రము గుర్తించుచుండిరిగాని, భేదములను గూర్చి శ్రద్ధ వహింపలేదు. (3) ఆ కాలపు శాస్త్రజ్ఞులు సాధారణముగ వ్యవహారభ్రష్టములగు భాషలను గూర్చియే యెక్కువ కృషిచేయుచుండిరి. వ్యవహారమునందున్న భాషలనుగూర్చి యాలోచించునపుడైనను, వారు వాని యందలి పురాతనరూపములను గుర్తించుటయందే యెక్కువ శ్రద్ధ వహించుచుండిరి.

పందొమ్మిదవ శతాబ్దమధ్యమున శాస్త్రజ్ఞుల దృక్పథమునఁ గొంత మార్పు కలిగెను. ఒక మూలభాష వివిధమార్గములఁ బరిణామమునొంది వివిధభాషలుగ నేర్పడియుండెనని వారు గ్రహించినను, భాష లేలమాఱును? సజాతీయములయిన యొకభాషకును మఱియొక భాషకును నంతటి భేదము గలుగుటకుఁ గారణమేమి? యను ముఖ్య విషయములనుగూర్చి వా రాలోచింపలేదు. బ్రెడ్స్ డార్ఫ్ (J. H. Bredsdorff) అనుసతఁడు పదముల యందలి మార్పులకు (1) తప్పుగా వినుట, తప్పుగా నర్థముచేసికొనుట (2) ఒకమాట యథాస్వరూపమున స్మృతికి రాకుండుట (3) వాగింద్రియము

లందలి దోషము (4) అలసత;- భాషయందలి మార్పులకు పదికి తొమ్మిది వంతున నిదియే కారణమని యాతని యభిప్రాయము (5) స్వరసామ్యమునుబట్టి క్రొత్త పదముల నేర్పఱుచుట (6) స్పష్టోచ్చారణమునకై ప్రయత్నము (7) నూతన భావప్రకటనావశ్యకత, అనునవి కారణములుగ నిరూపించి యున్నాడు. ఈ కారణములలోఁ గొన్నిటిని దరువాతివా రంగీకరింపలేదు.

ఈ కాలమున భాషాశాస్త్రమునఁ గలిగిన క్రొత్త పద్ధతి యీ శాస్త్రము భాష యోకేతిగా నుండనలెను, ఎట్టి భాష యుత్తమభాష యను విషయములను నిర్ణయించుట గాక, వృక్షశాస్త్రము మొదలగు శాస్త్రములందువలె భాష యందు కానవచ్చు వివిధవిషయములను క్రోడీకరించి, వర్గీకరించి, వాని స్వరూపము నున్నదున్నట్లు చెప్పుట. ఈ పద్ధతి ననుసరించి పందొమ్మిదవ శతాబ్దము మధ్యమున ననేక భాషల స్వరూపము నిర్ణయింపఁ బ్రయత్నములు జరిగెను. ఆయా భాషల యథార్థస్వరూపములనుబట్టి మ్యాక్స్ మ్యూలరు (Max Muller) మొదలగువారు ప్రపంచభాషల నన్నిటిని వాని వాని లక్షణముల ననుసరించి వివిధభాషాకుటుంబములుగ నేర్పఱిచిరి. ఇట్లేర్పడిన యనేక కుటుంబములందలి ప్రత్యేక భాషల లక్షణములను, నొక భాషయందలి ధ్వనులు మఱియొక భాషయందు పరిణమించిన తీపును, ననుసరించి యా కుటుంబములోని భాషలన్నిటికిని నొకమాతృక యుండవలెనని యూహించి, యా మాతృభాష స్వరూపమును నిర్మింప విద్వాంసులు ప్రయత్నించిరి. అందు ప్రాచీన ఇండో- జెర్మానికు మాతృభాషా నిర్మాణమును గూర్చి యెక్కువ కృషి జరిగెను. ఇందుకొఱకు 'స్వరశాస్త్రము' (Phonetics) నెక్కువగ సభివృద్ధి చేసికొనసాగిరి. కాని, యీ మూలభాషానిర్మాణ విషయమున ననేక కారణములచే శాస్త్రజ్ఞులు కృతార్థులు కాలేదు. వా రీవిషయమున నవలంబించిన పద్ధతి తీవ్రమగు విమర్శకు గుఱియైనది.

పందొమ్మిదవ శతాబ్దము సంతమువఱకును భాషాశాస్త్రపండితులు భాషాశాస్త్రమునఁ జేసిన కృషినిగూర్చి యింతవఱకును సంగ్రహముగాఁ దెలుపఁబడినది. ఆ తరువాత నీ శాస్త్రమును గూర్చి నిరంతరకృషి జరుగుచునే యున్నది. నేఁడు భాషాశాస్త్రమున మఱియొక యుగ మారంభమయినదని చెప్పవచ్చును. ఈ క్రొత్తయుగమును గూర్చి విట్నీ (Whitney) "పూర్వ కాలమున నశాస్త్రీయముగ పదముల వ్యుత్పత్తులను నిర్వచించుటకును నేటి పద్ధతికిని జాల భేదముగలదు. పూర్వు లేర్పఱిచిన వ్యుత్పత్తుల నిప్పటివారు కొన్నియెడల శాస్త్రసాధ్యము లని యొప్పుకొన్నను దగినంత ప్రమాణములేక, వానిని పరిగ్రహింపరు. ఎంత చిన్న విషయమైనను దానికి సంబంధించిన యితర విషయములన్నిటిని నేటివా రొకచోఁ జేర్చుకొందురు. అనేక విషయముల

పరిశీలనము చేసినఁగాని నేఁడెవ్వరును సిద్ధాంతముచేయరు. భాషాశాస్త్రజ్ఞుఁడు నేఁడు శబ్దరూపముల నన్నిటిని జేర్చి ప్రతిశబ్దము చరిత్రమును బ్రత్యేక ముగ శాస్త్రపద్ధతి ననుసరించి యేర్పఱుచుకొనును" అని చెప్పియున్నాఁడు. నేటి శాస్త్రజ్ఞులెన్నో స్వరపరిణామ సూత్రముల నేర్పఱుచుకొని కొత్త సిద్ధాంతములను చేయుచున్నారు. నేఁడు వ్యవహారభ్రష్ట భాషలుకాక, జన వ్యవహారమందున్న జీవద్భాషలు పరికోధనమునకు గుఱియగుచున్నవి. సంధి, స్వరము, అర్థపరిణామము, మొదలగు ననేకవిషయములనుగూర్చి విద్వాంసులు సూక్ష్మచర్చలఁ జేయుచున్నారు.

పాశ్చాత్య విద్వాంసులు భాషాశాస్త్ర విషయమునఁ జేసిన కృషి యమితముగ నున్నది. కాని, ద్రావిడభాషలను గూర్చిన పరిశోధనము చాల తక్కువ యనియే చెప్పవలెను. తమిళభాషను గూర్చి 'పోపు (Pope), మల యాళ భాషనుగూర్చి గుండర్టు (Gundert), కన్నడమునుగూర్చి రైసు (Rice), కిట్టెలు (Kittel), తెనుఁగున బ్రౌను (Brown), మొదలగువా రాదియందు కొంత కృషిచేసియుండిరి. వారి తరువాత నీ ప్రత్యేకభాషల విషయమునను, నీ భాషల పరస్పర సంబంధము విషయమునను, ద్రావిడభాషా వర్గమునకును నితర భాషావర్గములకును గల సంబంధము విషయమునను నెక్కువ కృషి జరుగలేదు. కాల్డువెల్లు 1856 సంవత్సరాంతమున వ్రాసిన 'కంపేరెటివ్ గ్రామర్ ఆఫ్ ది డ్రావిడియన్ లాంగ్వేజస్' అను గ్రంథమే ద్రావిడభాషల పరస్పర సంబంధమును గూర్చియు, వానికిని నితర భాషావర్గములకును గల సంబంధమును గూర్చియు చర్చలుగల గ్రంథముగా నున్నది. దానినే నేటి వారు పరమప్రమాణముగా నంగీకరించుచున్నారు. కాని, కాల్డువెల్లు తనకు తమిళముతోమాత్ర మెక్కువ పరిచయము కలదనియు, తక్కిన ద్రావిడ భాషలను బాగుగ నభ్యసించినవారు, తమతమ భాషలను ప్రధానముగఁ జేసి కొనియాలోచించినయెడల వేఱు సిద్ధాంతములఁ జేయుట కవకాశ మున్నదనియు, అట్టి కృషిచేయుటకుఁ దగినవా రీదేశపు పండితులే యనియు, ప్రత్యేక ద్రావిడభాషలనుగూర్చి యెక్కువ కృషి జరిగినఁగాని యీ విషయమున నిద మిత్థమని చెప్ప వీలులేదనియు తెలిపియుండెను. కాని, యాతఁ డాశించిన ట్లీవిషయమున దేశీయపండితు లెక్కువ కృషిచేసి యుండలేదు. ఇఁకముందు ఒకొక్క ద్రావిడభాషయొక్క చరిత్రమును దెలిసికొనఁ బ్రయత్నములు జరుగవలసి యున్నవి.

ఆధునిక భారతీయ భాషలలో బాంగ్లా (Bengali) భాషకు సునీత్ కుమార్ ఛాటర్జీ చరిత్రమును వ్రాసెను. నుతియే భారతీయ భాషకును నట్టి చరిత్రము బయలువెడలినట్లు కాన్పింపదు. ఆంధ్రభాష కట్టి చరిత్రమును

వ్రాయుటకు నాకుఁ జాలకాలమునుండియుఁ గోరికయుండినది. వ్యావహారి కాంధ్రభాషోద్యమ మట్టి చరిత్రను వ్రాయుటకు సహకారియైనది. ఈ గ్రంథ మీ యుద్యమమున కొక ఫలమని చెప్పవచ్చును. వ్యావహారికభాష నేటి వారి వ్రాతలయం దెట్లు వ్యాపించుచున్నదియుఁ దెలుపుట యప్రస్తుతము.

ఆ యుద్యమము నారంభించునపుడు గ్రామ్యములనియు నలాక్షణికము లనియు పండితులు నిషేధించుచుండిన శబ్దములకును వ్యాకరణరూపముల కును కవుల గ్రంథములనుండి ప్రయోగముల నెత్తిచూపవలసి వచ్చినది. దానికొఱకు కృషి యమితముగా జరిగినది. వ్యావహారికాంధ్రభాషా ప్రవర్తకు లట్టి పూర్వకవుల ప్రయోగములఁ జూపుటయేకాక నేటిగ్రంథ కర్తలు తమ గ్రంథములందు నేటి వ్యవహారము నెట్లతిక్రమింపఁ జాల కున్నారో, పూర్వకాలపు భాషతో సరియగు పరిచయము లేకపోవుటచేత పూర్వకావ్యభాష ననుకరింపఁబోయి యెట్టి భ్రమ ప్రమాదములకు లోనై యెట్టి కృతకభాషను గల్పించి, భాషాభివృద్ధిని తన్మూలమున జ్ఞానాభివృద్ధిని లక్ష్యమునం దుంచుకొనక, యొకరితస్వల నొకరెంచుకొనుటతోడనే కాల క్షేపము చేయుచున్నారో విపరింపవలసివచ్చినది. ఆ యుద్యమముపలనఁ బూర్వ కాలపుభాషయందు వ్యాయుటవలన నెట్టి ప్రయోజనమును లేదనియు, భాషకు ముఖ్యప్రయోజనమగు నభిప్రాయ ప్రకటనమును, జనులయందెల్ల విద్యావ్యాప్తియు సిద్ధింపవనియు కొందఱికి నచ్చి, వ్యావహారిక భాషయందే గ్రంథములను వ్రాయఁజొచ్చిరి. వ్యావహారిక భాషావాదుల కృషిమూలమున నేఁడు కొత్తరీతి భాషారచన బయలుదేరినది. ఆ రచనలయందు లోపములు లేకపోలేదు. ఆ లోపముల నెట్లు సవరించుట యను విషయమును గూర్చి ప్రసం గించుట కిది తావుగాదు.

పూర్వకవుల ప్రయోగములే సాధువులనియు సర్వాచీన కవులప్రయో గములు దుష్టములనియు గ్రాంథికవాదులందురు. కాని, పూర్వకవుల భాష స్వరూపము నెవ్వరు నేర్పఱించియుండలేదు. ఆశ్లేర్పఱుచుటకుఁ బూర్వకావ్య ముల నన్నిటిని పూర్వభాషా సంప్రదాయ సూచకములగు పూర్వకాలపు శాసనముల మూలమునను పూర్వకాలపు వ్రాతప్రతులమూలమునను సరిచేసి, వానిలోని భాషను వ్యాకరింపవలయును. ఆంధ్రభాషాచరిత్ర నిర్మాణమునకుఁబూర్వ మిట్టికృషి యెంతయో జరుగవలసియున్నది. ఇప్పటి ముద్రిత గ్రంథములలోఁ గొన్ని పండిత పరిష్కృతములయినను నాపరి ష్కరణము శాస్త్రీయముగ జరుగలేదు. కావున, నాయా వ్యాకరణ

రూపముల వివిధ కాలానస్థలను గూర్చి యిదియే సిద్ధాంతమని చెప్పుట సాహసమే. కాని, యీ గ్రంథమున నాంధ్రభాషాచరిత్ర నిర్మాణమునకు చారితీయఁ బ్రయత్నించితిని. అందుకు నన్నయ భారతభాగము భాష నాఁటి శాసనముల మూలమునను, క్షుణ్ణముగాఁ జూఁడు వ్యాకృత ప్రతుల సహాయమునను నిరూపింపఁ బ్రయత్నించితిని. ఈ గ్రంథమందలి 'పదునొకండవ శతాబ్దమునాఁటి తెనుఁగుభాష'యను సధ్యాయ మాకృతికి ఫలము. అటు పిమ్మట నగణ్యకాంధ్రకావ్యముల భాషయందు గానవచ్చిన వ్యాకరణ [శ్రేవిషములను సాధ్యమయినంతవఱకును గుర్తించి, వానిని వర్గీకరించి యీ యీ విషయముల ననుసరించి యేర్పఱచితిని. నేఁటికిఁ బ్రకటింపఁబడిన శాసనముల నన్నిటిని బరిశీలించి యందలి ప్రయోగముల నాయా ప్రకరణములందు చేర్చితిని. వ్యావహారికభాష యేయే కాలములందు గ్రంథస్థమగుచు వచ్చినదో నిరూపించితిని. కావ్యములందు చేరని వ్యావహారిక రూపములను నచ్చటచ్చట సూచించితిని. ప్రత్యేకాధ్యాయములు వ్యాకరణ విషయమునఁ జేసిన కృషి సంక్షిప్తముగ నుపయోగించితిని. ఆంధ్రభాషకును దక్షిణ ద్రావిడభాషలకును, ద్రావిడభాషా వర్గమునకును న్యాయ భాషావర్గమునకును గల సంబంధమును వారఁ దోచినట్లు వివరించితిని.

ఈ గ్రంథమునఁ గ్రియాప్రకరణమును నవ్యయప్రకరణమును స్థలసంకోచముచేఁ గనుకొన్నంత విస్తరించి వ్రాయుటకు వీలు లేకపోయినది. ఈ రెండు ప్రకరణములందును చెలుపఁబడిన విశేషము లనేకములు మిగిలిపోయినవి. గ్రంథపుసర్వ్రకరణమున వానిని జేర్చెదను. వేశ్యల భాష, స్త్రీల భాష, మాండలిక భాషలు, నాంకేతిక వ్యావహారికభాషలు, మొదలగు మఱికొన్ని విషయములను గూర్చియు వినరిఁ బ్రాచీనాంధ్రభాషాచరిత్రము సంపూర్ణము కాఁజాలదు. వానిని గూర్చి యీ గ్రంథమునఁ జెలుపుటకుఁ దావులేకపోయినందుకుఁ జింతిల్లుచున్నాను.

ఈ గ్రంథరచనమునందు నా గురుస్థానీయులగు మహారాజశ్రీ రావుసాహేబు గిడుగు రామమూర్తి పంతులుగారు వాఙ్మయమునుండి గుర్తించికొని యుండిన యనేక ప్రయోగములను నుపయోగించుకొన్నాను. ఆంధ్రభాషను గూర్చి వారికంటె నెక్కువ కృషిచేసిన వాఁడు లేఁడు. వారే యీ యాంధ్రభాషాచరిత్రమును వ్రాయ నర్హులు. కాని, వారి జీవితములోఁ ముఖ్యభాగ మంతయుఁ బండితులతోడి వాదములతోను, వ్యావహారికభాషా ప్రవర్తనోద్యమముతోడను గడచిపోయినది. మేమిద్దఱమును నొకచోటనుండి పనిచేయు వసతికాశములు లభింపలేదు. అట్టిది సంభవపడియుండిన, వారి యుపదేశాను

సారముగ నింకను నెక్కువగ భాషనుగూర్చి పరిశ్రమ చేసి యుందును. రామమూర్తి పంతులుగారికిని నాకును బ్రధాన విషయమగు ద్రావిడభాషలకును నార్యభాషలకును గల సంబంధమును గూర్చి యభిప్రాయ భేదము గలదు. నా వాదమును వా రంగీకరింపని నాకుఁ దెలియును. కాని, యీ విషయమున నేను సేకరించిన సాక్ష్యమునంతటి నొకచోఁ జేర్చి చూపియున్నాను. అది సరిపోయిన సరిపోవుఁ గాక; సరిపోకున్న నింకను నా విషయమున నెక్కువ కృషి జరుగ వలసి యున్నదని మాత్రము చెప్పనలసియుండును. తమతమ వాదములే గెలువవలె ననుఁ పట్టుదల తత్త్వైకదృక్కుల కుండఁగూడదు. ఉన్న విషయములను పరామర్శింపకే పిడిచిపట్టును గూడదు. వారీ విషయమున నేను చూపిన సాహసమునకు హర్షింతురనియే నా సమ్మకము.

ఈ గ్రంథమున వివాదగ్రస్తములగు ననేక విషయములను గూర్చిన చర్చలు గలవు. అనేకులు నా యభిప్రాయములతో నేకీభవింపని నాకుఁ దెలియును. కాని, యీయీ విషయములను గూర్చి వ్యక్తిగతముగఁ గాక నిష్పక్షపాతముగ విమర్శింతురు గాక యని ప్రార్థించుచు పండితమండలి కంజలి యెత్తుచున్నాను. ఇందు లోపములును దోషములును లేవని తలంచునంతటి వెఱ్ఱినిగాను. లోపములున్నవి, దోషములు నున్నవి. ఆంధ్రభాషా చరిత్ర నిర్మాణమున కిది ప్రథమప్రయత్నము. నున్నుం దెన్నైనను సన్మార్గమునఁ బనిచేసి యింతకంటెఁ బ్రామాణికమును సమగ్రమును నగు గ్రంథమును వ్యాయుట కిది చారియగును గదా యను సంతోషించుటకు మాత్రము నాకు స్వేచ్ఛకలదని మనవిచేసికొనుచున్నాను.

ఆంధ్రభాషాచరిత్రమునఁ జేలుపునలసిన విషయము లింక నెన్నియో యున్నవి. ఇప్పటికే గ్రంథము నిస్తరించుటచేత నెన్నియో విషయములను జేర్పఁజాల నైతిని. గ్రంథములోని కెక్కకి మిగిలిపోయిన ప్రయోగసామగ్రిని నితర విషయములను నీకము దెన్నడైన నేఱు సంపుటమున పొందుపఱుచుకొందును.

ఈ గ్రంథమును వ్రాయుటకు నాకుఁ దోడ్పడిన గ్రంథము లనేకములు గలవు. వాని నా యీ సందర్భములందు తెలిపియే యున్నాను. వానికి వాడిన సంక్షేప సంకేతములు సులభముగనే తెలియును గావున, వాని పట్టికను బ్రత్యేకముగఁ జేర్పలేదు.

ఈ గ్రంథమును వ్రాయుటకు నన్ను ప్రేరేచినవారు డాక్టరు కట్టమంచి రామలింగారెడ్డి, ఎమ్. ఏ. (కేంటబ్), డి. లిట్. గారు. ఆంధ్ర విశ్వ

విద్యాలయ కేంద్రస్థానము బెజవాడలో నున్నపుడు వారికి నే నాంధ్రభాషా విషయమునఁ జేసిన కృషినిగూర్చి కొంత నివేదించితిని. వారును సంతోషించి యీ గ్రంథమును వ్రాయుమని సెలవిచ్చుటయే కాక, దీని నాంధ్ర విశ్వ విద్యాలయము పక్షమునఁ బ్రచురింపించు నవకాశముఁ గల్పించిరి. వారు విశ్వ విద్యాలయోపాధ్యక్షులుగ నుండినప్పుడు వ్రాయ నారంభించిన యీ గ్రంథము వారు మఱల నా స్థానమున నున్నపుడే ముద్రణమునంది ప్రకటనముఁ గాంచుట నాకు ముదావహముగ నున్నది.

గ్రంథముద్రణవిషయమున సతిశ్రద్ధవహించి నా కనేక విధములఁ దోడ్పడిన శ్రీ ఆనంద ముద్రణాలయమువారికి నే నెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడను. ఇట్టి గ్రంథమును ముద్రించుట కష్ట సాధ్యమయినపని. సాధారణమయిన మఱి యే ముద్రణాలయమువారికయినను నీ గ్రంథముద్రణ మసాధ్యమనియే చెప్పవచ్చును.

అనంతపురము,
1-11-1936.

చిలుకూరి నారాయణరావు.

విషయ సూచిక.

ఉపోద్ఘాతము: ఆంధ్రము గృహభాషగా నున్నవారి సంఖ్య 1; గృహ భాషగాఁ గాక యితరప్రాంతములలో నాంధ్రమును మాటలాడువారి సంఖ్య 2; ఆంధ్రభాషా విస్తీర్ణము 5; ఆంధ్రమునకు సంబంధించిన యుపభాషలు, 6; గ్రాంథికభాష, వ్యావహారికభాష 7; ఆంధ్రులు 8; తొల్లిటి యాంధ్ర రాజుల నాసిక శాసనములలోని భాష స్వరూపము 10-25; ఆంధ్రదేశపు అశోకుని శిలాశాసనములు 25-30; తెలుఁగు, తెనుఁగు, అను పదముల వ్యుత్పత్తివిచారము 31-38; తెనుఁగునకు సంబంధించిన మాండలిక భాషలు: కోంటావు 38; కామాఠీ 39; దాసరి 40; బేరాది 41-43.

ఆర్యభాషలు: ఇండో - యూరోపీయను భాషల వివరణము 43-45; ఇండియాలోని యార్యభాషల వ్యాప్తి 47-52; ద్రావిడభాషలు 52-55; ద్రావిడభాషలకును ఇండో - యూరోపీయను భాషలకును గల సంబంధము 55-56; ఉచ్చారణము 56-58; శబ్దనిర్మాణము 58-62; వాక్యనిర్మాణము 62-63; శబ్దజాలము 63-64; ద్రావిడభాషల ప్రాచీనత 64-66; కాల్డువెల్లు వాదము, దానికి సమాధానము 66-75; ద్రావిడభాషలయందు తెనుఁగున కీయఁదగిన స్థానము 75-76.

ఉపోద్ఘాతమున కనుబంధము: మాతృభాష యనఁగా నేమి 77; ఉప భాషలు 77; చెన్నరాజధానిలోని భాషలు 78; తెలుఁగుభాషకు సరిహద్దులు 78; తెలుఁగువారి యుపభాషలు 79; ద్రావిడభాషా కుటుంబమునఁ దెనుఁగు నకు గల స్థానము.

రెండవ ప్రకరణము: సంస్కృత ప్రాకృతములకును తెనుఁగునకును గల సంబంధము: సంస్కృత ధ్వనులకును ప్రాకృత ధ్వనులకును గల సంబంధము 83-90; తెనుఁగు ధాతువులకును సంస్కృత ప్రాకృత ధాతువులకును గల సంబంధము 90-118; ధాతువులలోని భేదములు 118-125; ఉపసర్గములు 126-133; ప్రత్యయములు 133-157; సహాయక క్రియలు 157-180.

మూఁడవ ప్రకరణము: ఆంధ్రలిపి, ఆంధ్రధ్వనులు: ఆంధ్రలిపి 183-185; ఆంధ్రలిపి సంస్కారము 185-191; ఆంధ్రధ్వనులు 191-197; అచ్చు తెలుఁగు 197-198; అస్పష్టాచ్చులు 198-200; అచ్చుల పరస్పరాకర్షణము

200-202; ప్రకృతిభావనివారణము 202-203; శ్రుతస్వరూపము 203-207; అర్థానుస్వారము 208-229; మూర్ధన్యాక్షరముల యుత్పత్తి 229-236; ఱ కారము 236-244; శకటరేఫము 244-280; తెనుఁగు శబ్దములందలి ధ్వనుల మార్పులు 280-300; ఊతి 300-302; స్వరము 301-304.

ఆంధ్రధ్వనులు, వాని యుచ్చారణము: తత్సమధ్వనులు: అచ్చులు, తద్భవములు 304-308; హల్లులు 308-315; అచ్చికధ్వనులు 315-316.

నాలుగవ ప్రకరణము: సంధి: సంస్కృతసంధి: అచ్సంధి 319 - 320; హల్సంధి 320 - 322; విసర్గసంధి 323 - 324; స్వాదిసంధి 324.

ప్రాకృతసంధి: అచ్సంధి: సాధారణసంధి 325 - 326; సవర్ణదీర్ఘసంధి 326 - 327; గుణసంధి 327 - 329; వృద్ధిసంధి 329; యణాదేశసంధి 329-330; ఉద్వృత్తాచ్చులసంధి 331 - 333; నేటి యుత్తరహిందూస్థాన భాషలయందు సంధి 333.

ద్రావిడభాషలలో సంధి: 333 - 334; తమిళసంధి 334; అగమ సంధి 335 - 337; ఆదేశసంధి 337 - 338; లోపసంధి 338; బహుళసంధి 338 - 339.

మళయాళమున సంధి: అచ్సంధి 339; వ్యంజనసంధి 339 - 340.

కన్నడమున సంధి: స్వరసంధి 340 - 342; హల్సంధి 342 - 344; తెనుఁగుసంధి 344; అచ్సంధి 345; ఉత్వసంధి 346 - 349; ఇత్వసంధి 349-357; అత్వసంధి 357 - 359; ఇతరసంధి: దీర్ఘాచ్చులపై సంధి 359 - 360; ఆమ్రేడితసంధి 361 - 364; సమాససంధి 364 - 374; లోపసంధి 374 - 378; అనుకరణసంధి 378 - 383; తెనుఁగున హల్సంధి 383 - 387; శ్రుతసంధి 387 394; గసడదవాదేశము 394 - 401; గసడదవాదేశమా, పరుషాదేశమా? 401 - 405.

అయిదవ ప్రకరణము: ఆంధ్రశబ్దజాలము: వాక్యప్రధానత్వము; శబ్దజాల స్వరూపము 406 - 412; ధాతువాదము, కొత్తశబ్దముల సృష్టి 412-415; తత్సమపదములు: సంస్కృత సమములు 416 - 417; అకారాంత పుంలింగ శబ్దములు, మహద్వాచకములు 417 - 419; మహతీవాచకములు (419 - 420); మహతీత రామహద్వాచకములు 420 - 421;— అకారాంత సపుంసకలింగ శబ్దములు: మహద్వాచకములు 421 - 422; మహతీవాచకములు 422; మహతీత రామహద్వాచకములు 422 - 423;— ఆకారాంత స్త్రీలింగ శబ్దములు, మహద్వాచకములు, మహతీవాచకములు 423; మహతీత

రామహాద్వాచకములు 424 - 425;— ఇకారాంతశబ్దములు 425; ఈకారాంతశబ్దములు 425; ఉకారాంతశబ్దములు 427; ఉకారాంతపుంలింగ శబ్దములు, మహాద్వాచకములు 426; అమహాద్వాచకములు, మూఁడులింగములు 426;— ఊకారాంత శబ్దములు 426-427;— ఋకారాంతశబ్దములు 427-429;— ఇతరాచ్చు లంతమందుగల శబ్దములు 429-430.

హలంతశబ్దములు: 430-432; సంస్కృత హలంతశబ్దములు తెనుఁగుసఁ దత్సమములగు విధము 432-444.

ఆచ్చికప్రకరణము: ఆచ్చికశబ్దముల స్వరూపము 441-446; కృతక శబ్దములు 446-458; అర్వాచీన తద్భవములు: తద్భవములయ్యు శబ్దరత్నాకరమున దేశ్యములుగ నిరూపింపఁబడిన పదములు 458-463; తెనుఁగుధాతువులు, అందుండి కలిగిన యితర రూపములు 463-479; ఉభయములు 479-495; యుగళములు 495-500; ధ్వన్యనుకరణ శబ్దములు 500-502; ఇతర శబ్దములు 502-504; నష్ట శబ్దములు 505; ధాతువులు 505-508; శబ్దపల్లవ ధాతువులు 508-511; మహద్వాచక పదములు 511-513; మహతీవాచక పదములు 513; మహతీతరామహద్వాచకములు 513-524; ఆచ్చిక శబ్ద జాలము 524-547.

వైశాచీ భాష 547-560; ఆంధ్రభాషయందలి వైశాచీ లక్షణములు 560-570; చూలికా వైశాచి 571; ఆధునిక వైశాచీభాషలు: కాశ్మీరి 571-573; సింధీ, లహండీ భాషలు 573-574.

తెనుఁగుసఁ జేరిన యన్యదేశీయ శబ్దజాలము: హిందూస్థానీ 575; హిందూస్థానీ, అరబ్బీ, పెర్షియను పదములు తెనుఁగునఁ జేసుకప్పుడు గలుగు మార్పులు 578-591; తెనుఁగునఁ జేరిన హిందూస్థానీపదములు 592-603.

ఇంగ్లీషు 604-608; ఇంగ్లీషు పదములు తెనుఁగుస మార్పిన విధానము 608-614; తెనుఁగువారి వ్యవహారమునఁ జేరిన యింగ్లీషు పదములు 615-618.

పుఱతకీచు (Portuguese) భాష 618-619; ఫరాసభాష (French) 619; ఒలాందుల భాష (Dutch) 619, భారతవర్షీయాధునికాన్యభాషాపదములు 620; ఇతర ద్రావిడభాషాపదములు 620-621.

అనుబంధము I. తెనుఁగున నావిక పదజాలము 622-646.

అనుబంధము II. అనంతపురము జిల్లాలోని గ్రామనామధేయములను గుఱించిన మీమాంస 647-667.

అనుబంధము III. తెనుఁగు వాఙ్మయమున శబ్దజాలము 668-675.

ఆఱవ ప్రకరణము : సమాస ప్రకరణము : సమాస లక్షణము 676-677; సిద్ధసాంస్కృతిక సమాసములు 677-744; ప్రాకృతభాషలలో సమాస విధానము 744-745; తెనుఁగున సంస్కృత సమాసములు 745-748; మిశ్ర సమాసములు 749-751.

తెనుఁగునఁ దత్సమ సమాసములు 751-753; ఆచ్చిక సమాసములు 753-776; సమాసము లేకపదములై వాని యంగములు మఱుఁగుపడుట 777-781;— కొన్నిశబ్దముల విచారము : క్కవ్వడి 781-785; వడముడి 785; ఐదువ 785; ద్విరుక్త ప్రకరణము 787; మిశ్రసమాసములు 797-799.

శ్రీ

ఆంధ్రభాషా చరిత్రము

ఉపోద్ఘాతము.

ఆంధ్రభాష ద్రావిడభాషలలో నొకటిగా నేఁడు పరిగణింపఁబడు చున్నది. ద్రావిడభాషలకును ఇండో యూరోపియను భాషలకునుగల సంబంధమును గూర్చి వివిధాభిప్రాయము లున్నవి. ఈ యభిప్రాయములు మఱి యొక యధ్యాయమునందు వివరింపఁబడును. ఆంధ్రభాష యిప్పటి స్వరూపముతో క్రీస్తుశకము 8-వ శతాబ్దమునుండియు నుండినట్లు నిదర్శనములు కానవచ్చుచున్నవి.

భరతవర్షమున వాడుకలోనున్న భాషలలో జనసంఖ్యనుబట్టి యాంధ్ర భాష మూఁడవస్థానము నాక్రమించుచున్నది. హిందీ బంగాళీ భాషల తరువాత నెక్కువ ప్రచారములోనున్నదియు నెక్కువ ప్రదేశమునందు వాడుకలో నున్నదియునగు భారతీయభాష యాంధ్రభాషయే. ఈ క్రింది వివరములు లింగ్విస్టిక్ సర్వే ఆఫ్ ఇండియా, 4-వ సంపుటమునుండి తీసికొనఁబడినవి.

ఆంధ్రము గృహభాషగానున్న వారిసంఖ్య.

	1891 సం॥ జనాభా.	1901 సం॥ జనాభా.
మధ్యపరగణాలు ...	99,527 ...	79,927
చాంద ...	69,000 ...	71,789
బస్తరు ...	30,527 ...	8,138

	1891 సం॥ జనాభా.		1901 సం॥ జనాభా.
బేరారు ...	28,750	...	23,006
బంగాళాదేశరాజధాని ...	11,522	...	14,226
కటకసము ...	4,800	...	6,292
పురి ...	4,307	...	4,150
ఒరిస్సాసామంతరాజ్యములు.	2,525	...	3,784
	11,632	...	14,226
చెన్నరాజధాని ...	12,017,002	...	12,575079
గంజాము ...	722,87	...	342,9,10
,, (ఏజెన్సీ) ...	3,366	...	5,864
విశాఖపట్టణము ...	1,881,678	...	1,999,791
,, (ఏజెన్సీ) ...	113,052	...	153,168
గోదావరి ...	1,914,769	...	2,099,417
,, (ఏజెన్సీ) ...	96,784	...	119,503
కృష్ణ ...	1,739,326	...	2,015,815
నెల్లూరు ...	1,364,445	...	1,385,097
కడప ...	1,139,891	...	1,160,567
కర్నూలు ...	717,140	...	763,085
బళ్లారి ...	267,327	...	282,791
అనంతపురము ...	570,921	...	333,796
చెంగల్పట్టు ...	242,737	...	312,946
ఉత్తర ఆర్కాడు ...	842,880	...	856,480
సేలము ...	360,915	...	416,120
బనగానపల్లి ...	28,021	...	26,139
సండూరు ...	1,463	...	1,590
	12,017,002	...	12,575,079

గృహభాషగా గాక యితర ప్రాంతములలో నాంధ్రమును మాటలాడువారి సంఖ్య.

	1891 సం॥ జనాభా.	1901 సం॥ జనాభా
అండమాను నికోబారు దీవులు	...	212
అస్సాము ...	...	5,259

		1891 సం॥ జనాభా.		1901 సం॥ జనాభా.
బెలూచిస్థానము	...	...		36
బంగాళాదేశపుభాగము	...	...		4,454
బీరారు	...	14,488	...	12,425
అమరావతి	...	3,593	...	3,221
ఆకోలా	...	3,170	...	3,312
ఎల్లిచిపురము	...	1,225	...	1,315
బుల్డానా	...	2,750	...	2,606
		14,488	...	12,425
బాంబాయి రాజధాని	...	62,860	...	109,988
బరోడా	...	...		96,601
మహీకాంఠాసంస్థానాలు	...	21,295	...	22,654
కచ్ఛు	...	3,751	...	2,974
చెన్నపురాజధాని	...	16,94,466	...	17,60,361
నుద్రాసు	...	1,03,423	...	1,084,96
కోయంబత్తూరు	...	4,40,307	...	4,681,35
నీలగిరులు	...	4,332	...	4,391
దక్షిణ ఆర్కాటు	...	2,27,055	...	2,28,260
తంజావూరు	...	80,630	...	94,872
తిరుచినాపల్లి	...	1,61,342	...	1,69,784
మధుర	...	3,67,61,3	...	3,94,358
తిరునల్వేలి	...	2,59,048	...	2,59,936
మలబారు	...	20,309	...	19,587
దక్షిణకనరా	...	2,096	...	1,340
పుదుకోట్టా	...	10,797	...	11,066
కొచ్చిరాజ్యము	...	12,087	...	11,676
తిరువాన్కూరు	...	5,426	...	7,460
ఏజెన్సీమాగాణాలు		...		203
పంజాబు	...	...		7
సంయుక్తపరగణాలు	...	...		640
బరోడా	...	...		322

	1891 సం॥ జనాభా	1901 సం॥ జనాభా.
మధ్య గుండ్లకమ్మ ...	...	777
రాజమహేంద్రవరము ...	...	61
	17,96,860 ...	2,16,974

ఆంధ్రభాషతోసంబంధించిన చిన్న చిన్న మాండలికభాషలను మాట్లాడు వారిసంఖ్య యీక్రిందచూపబడినది.

	1891 సం॥ జనాభా	1901 సం॥ జనాభా.
కోస్తాంధ్ర ...	3,827 ...	67
సాలేవారి ...	3,660 ...	...
గోలరి ...	25 ...	22
బేరాది ...	1,250 ...	...
నఱవరి ...	27,099 ...	3,860
కామాటి ...	12,200 ...	4,704
మొత్తము.	48,061 ...	4,704

పై యంకెలన్నిటిలోనూడిన నాంధ్రభాషను దానియుప భాషలను మాట్లాడువారి సంఖ్యవచ్చును.

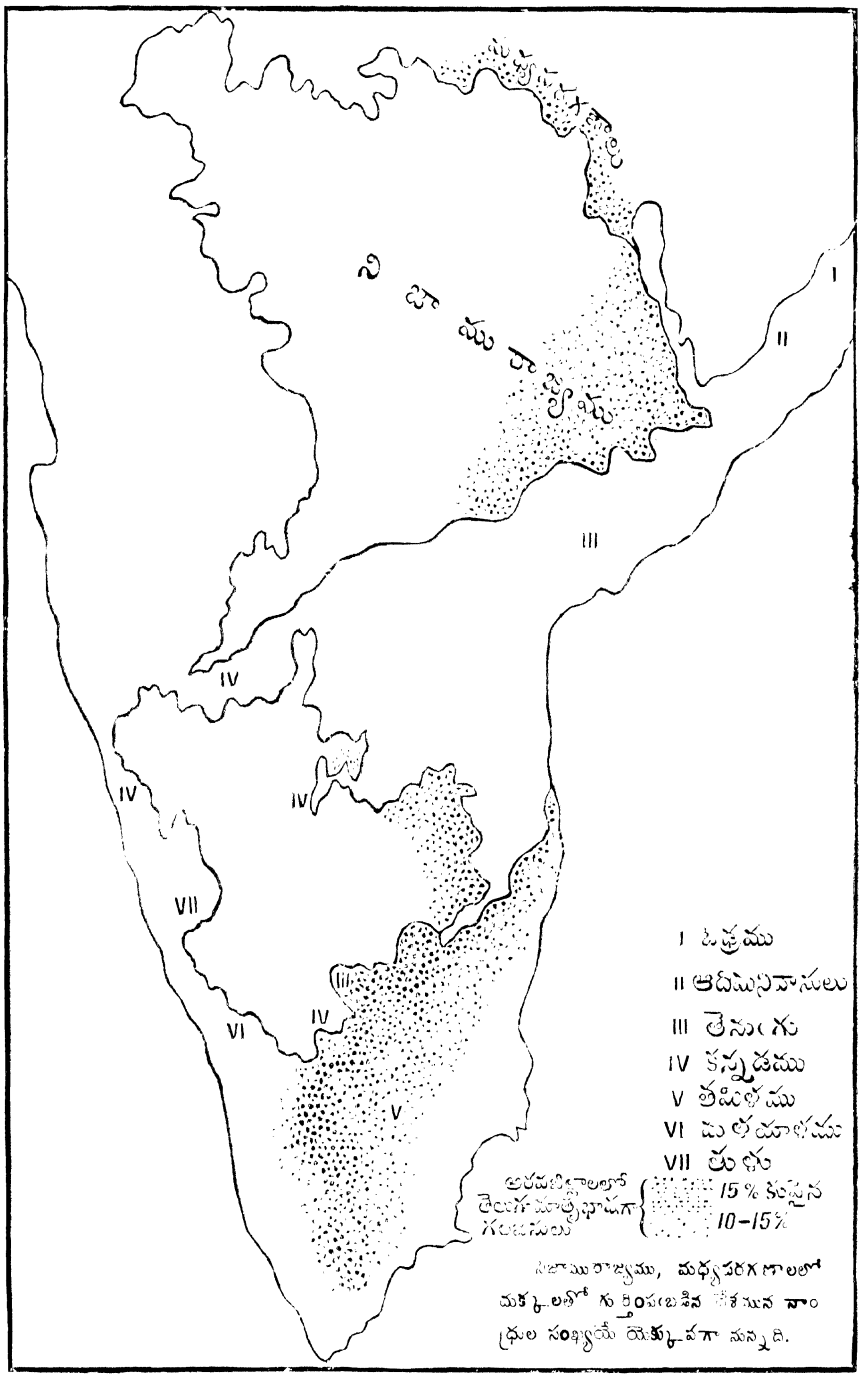
	1891 సం॥ జనాభా	1901 సం॥ జనాభా.
ఆంధ్రమును శుద్ధభాషనుగాఁగలవారు.	17,938,980 ...	18,675,586
ఆంధ్రేతరప్రదేశములలో ...	1,796,860 ...	2,016,974
ఉపభాషలను మాట్లాడువారు.	48,061 ...	4,704
మొత్తము.	19,783,901 ...	20,697,264

ఆంధ్రులజనసంఖ్య గడచిన ముప్పదివత్సరములలో నీక్రిందితీరుగా పెరిగినది.

(చెన్నరాజధానిలో 10,000 మందికి.)

1901	1911	1921	1931
3,706	3,769	3,772	3,768

5 - వ పుట కెదురుగ.

I
II
III
IV
IV
IV
VII
VI
IV
III
V
I ఒడ్రము
II ఆదిమనివాసులు
III తెనుగు
IV కన్నడము
V తమిళము
VI మలయాళము
VII తుళు
అరవభాషాలలో తెలుగు మాట్లాడువారు 15 % కంటెను 10-15 %
నిజాము రాజ్యము, మధ్యపరగణాలలో మక్కలతో గుర్తింపబడిన శేషపు వాం ధ్రుల సంఖ్యయే యెక్కువగా నున్నది.

విస్తీర్ణము.

ఆంధ్రభాష ప్రచారములో నున్న ప్రదేశమునకు తూర్పుదిక్కున నంతయు బంగాళాఖాతమున్నది. దాని కుత్తరపు స్వాభావికమయిన యెల్ల ఋషికుల్యానది. ఆనది కుత్తరమునఁగూడ నాంధ్రులు వాసమేర్పఱుచు కొని యున్నారు. ఋషికుల్యనుండి పడమటగా నాయెల్లపోయి తూర్పుకనుమలను దాఁటి నైఋతిమూలగా బస్తరు సంస్థానములోని సుంకసు, బిజ్జితాలూకాల సరిహద్దయిన శబరీనదిని దాఁటి, బేలదిలగుట్టలపెంబడి జరగి యింద్రావతి నఱుకుఁబోవుచున్నది. అక్కడనుండి యీనది యొడ్డునసాగి, యది గోదావరిని గలియునఱుకుఁబోయి, చాందాజిల్లా దక్షిణభాగ మంతటిని దనలో నిముడ్చు కొని, యింకను దూర్పుగ సాగి వైనుజిల్లా దక్షిణభాగమునంతటిని దనలోఁ జేర్చుకొనుచున్నది. అచ్చటనుండి దక్షిణముగ మంజీరానది గోదావరియందు సంగమించు స్థానమునఱుకునుబోయి యింకను దక్షిణముగసాగి బీదరు మండల మున కన్నడము ప్రచారములోనున్న ప్రదేశములోనికి చొచ్చుకొనిపోవు చున్నది. అచ్చటనుండి సరిగ దక్షిణముగ నైఋతిరాష్ట్రములోని యీఱు జిల్లాలను దనలోఁ జేర్చుకొని, తిరిగి బ్రిటిషు ఇండియాలోని బళ్లారి జిల్లాను సరిగ రెండుభాగములు చేయుచున్నది. ఆ తరువాత నది యట్లేసాగి యనంతపురము జిల్లా ద్వారా మైసూరుసంస్థానమును చొచ్చుకొని యందలి బెంగుళూరు, కోలారు, నందిదుర్గము, చిత్రదుర్గము జిల్లాలను దనలోఁ జేర్చుకొనుచున్నది. అక్కడనుండి యుత్తరార్కాడు, చెంగల్పట్టు జిల్లాల మధ్యభాగముగ సాగి తిరిగి బంగాళాఖాతమును జేరుచున్నది.

ఆంధ్రమున కుత్తరమున ఒడియాభాష, మళబీ ఉపభాష, గోండి, మరాఠీభాషలును, పశ్చిమమున మరాఠీ కన్నడములును, దక్షిణమున తమిళ మును ప్రచారములోనున్నని. ఆంధ్రమున కితరభాషలతో సంయోగము కలుగుకొన్నిచోట్ల నది చల్లచల్లగ న్యూనపడుచున్నది. గంజామున కుత్తర మున నోరిస్సాలోను, మధ్యపరగణాలలోను, నైఋతిరాష్ట్రములోను, నది నానాటికిని విస్తరించుచున్నది. మైసూరు సీమలో కన్నడ మాంధ్రమును వెనుకకు తఱుముచున్నది.

ఆంధ్రమునకు సంబంధించిన యుపభాషలు.

ఆంధ్రము నూత్నభాషగానున్న ప్రదేశమునందంతటను నొకే రూపమున నుండక యిందుఁ దద్దేశీయులను బలీయమున్నది. సరిహద్దు ప్రాంతము లందు దత్తద్భాషలతో సంయోగము బలీయమైనచోట్ల నాయా భాషల శబ్దజాలమును, కొంచెము మట్టుకు భాషాధాతువును నాంధ్రము సంగ్రహించుట వింతగాదు. గంజాముజిల్లాలో బరంపురము, ఛత్రప్రదేశము మొదలగు ప్రాంతములం దోడ్రపుమాట లెక్కువగా నాంధ్రమును బలీయముండును. ఉదాహరణమును అనుటకు ఉంటిని యను రూపమిచ్చట వింతగాఁ గానవచ్చును. బళ్లారి మొదలగు ప్రాంతము లందు 'కూతుకు,' అనుటకు 'కోస్కవసు' అని కానుగల 'కు' ప్రత్యయము నకును కన్నడపు ఓస్కొ ప్రత్యయమునకును సమ్మేళనము బలీయమైనది. ఇట్టి కొంచెపు భేదములను పాటింపనిచో నాంధ్రభాష యున్న ప్రదేశములందును నొక్కటిగనే యున్నదని చెప్పనచ్చును. ఏసమయంబట్టియు సమయములపై మాట్లాడుమనోధర్మము నూతనశిలాస్థానములఁబట్టియు సమయములు విభిన్న వికాసములను బొందుటయు స్వాభావికమే. ఇవిగాక యుగయుగ ప్రదేశములు చరిత్రమును బట్టియు నండలీ యస్వదేశీయుల ప్రాబల్యమును బట్టియు శబ్దజాలము కొంతవఱకు వేర్వేరుగా నుండుట సంభవించును, ఏప్రాంతమునఁ బ్రజ్ఞను జీవద్భాష యెల్లప్పుడు నొక్కటే తీరున నుండుటి యసంభవము. ఏప్రాంతపు భాషయందునను పరిశుద్ధమాండలి చెప్పుటకు వీలులేదు. గోదావరీ కృష్ణా మండలములవారిభాష యుత్తరమునఁ బడమటియుఁ బరిశుద్ధ మనఁబడియుఁ గొందఱనుకొనుట కలదు. కాని, యట్టిది యభిప్రాయమాత్రము కేవల మభిమానప్రేరితమని వేఱే చెప్పనక్కఱలేదు.

జాతినిన్నయములఁబట్టియుఁ బ్రత్యేకములనుబట్టియుఁగూడ నుదీచ్యాదులను మాగధ మండలమును. ఏకాలమునఁగాదో, ఏకి ప్రదేశమునఁ దొలిపుట్టినవిలసనాచ్ఛాదనములు వినఁబడుట యసంభవమేకదా, మాటలతీరునుబట్టి యెంతయు బ్రాహ్మణుఁడో, క్షత్రియుఁడో, వైశ్యుఁడో, శూద్రుఁడో, ఇతర జాతినానాఁడో వెంటనే పోల్చుకొనవచ్చును. ఇపుడాకి మాటతీరునుబట్టి యెంతో మేమండలమునవాఁడో కూడ తెలిసికొనవచ్చును. ఇట్టి యుచ్చారణభేదము లన్నియు నీ భాషామండలత్వమును స్వాభావికముగ నుండక తెచ్చినవి. అంతమాత్రమున నవియున్నియు భాషా భేదములని యెంచరాదు.

అయినను, సాధారణాంధ్రభాషకు మిక్కిలి విలక్షణముగా గనఁబడు కొన్ని యుపభాష లాంధ్రేతరప్రదేశములందు ప్రచారములోనున్నవి. మధ్య

పరగణాలలోని చాందాజిల్లాలో నాంధ్రభాషకు, కోంటావు, సాలేవారి, గోలరి అను పేళ్లున్నవి. ఈమూండును వేర్వేరగు నుపభాషలుగా నెంచుటకు వీలున్నను వానియుచ్చారణమును, సుప్తిజంతవిధానమును నొక్కతీరుగనే యున్నవి. కర్నాటక దేశములోను, బొంబాయి యందును, నాంధ్రమునకు సంబంధించిన కొన్ని యుపభాషలు కలవు. అవి కొన్నివృత్తులకు సంబంధించినవారి యాంధ్ర భాషా వికారములుగా నున్నవి. బెల్గాము జిల్లాలో బేరాది, దాసరి, యనుభాష లును, బొంబాయి పట్టణమునందలి కామాఠీభాషయును, బొంబాయిరాజధాని, బేరాగు మొదలగు ప్రదేశములలో సంచారశీలురగు నొకజాతివారు మాట లాడు నడగీ భాషయును సృష్టివి. ఇవియెవ్వియుఁగూడ సాధారణవ్యవహారభాష కెక్కుచున విలక్షణముగ నుండక పోవుటచే వీనినిగూడఁ బ్రత్యేకోపభాషలుగాఁ బరిగణింప సక్కఁ జాలదు.

గ్రాంథిక భాష, వ్యావహారిక భాష.

భాష కేవలము వాగ్రూపముగా నున్నంతకాలమును మార్పులను భాందుచుండుట సహజము. కాని, దానిని వ్రాతరూపముగఁ బెట్టిననాటి నుండియుఁ గొంత స్థిరత్వ మేర్పడుచుండును. వ్రాతను చదువనేర్చినవారు ప్రాచీనకాలపు శబ్దస్వరూపములను నిలబెట్టుటకుఁ బ్రయత్నించుచుందురు. ఈ ప్రయత్నము సంపూర్ణముగా నాశక్యము కాకపోవచ్చును. లిఖిత భాషా స్వరూపము గూడి వ్యవహారభాష ననుసరించి మారుచుండుట యసంభవము కాదు. కాని వ్యవహారభాషయంతి శీఘ్రముగ లిఖితభాష మాఱఁ జాలదు. కొన్నినాళ్లకాభాషయం దుత్తమగ్రంథములు నెలకొనిపోచో నాగ్రంథముల యందలిభాష తరువాతివారికి మూర్ధన్యికముగా నేర్పడును. దానికొక ప్రమా ణత్వము గలుగును. సాధ్యమగు నంతవఱకుఁ దరువాతివా రాభాషనే యనుక రింపఁ బ్రయత్నింతురు. అయినను, వ్యవహారభాషనుబట్టి యాగ్రంథకర్తల గ్రంథములందలి భాషాస్వరూపమును మాఱుచుండును. భావనములనుబట్టియు రుచులనుబట్టియు నాయాగ్రంథికర్తల నుడికారము మారుచుండుట వింత గాదు. అందుచేత నిదియే ప్రమాణ గ్రాంథికభాషయని నిరూపింప వీలు లేదు. తొలుదొల్త వ్యావహారికభాషయే గ్రంథస్థమై యుండినను నానాటికిని దానికిని గ్రాంథికభాషకును నంతర మెక్కువయగుట సంభవించి, యారెండును వేర్వేరుగ నేర్పడుచుండును. గ్రాంథికభాష మిక్కిలి మెల్లగ మాఱుచునచ్చు చుండ, వ్యావహారికభాష ముందంజవేయుచుఁ దన సహజనూర్ధ్వమున మార్పులు

పొందుచుండును. ఏభాషకైనను గ్రాంథికవ్యావహారికావస్థా భేదములు తప్పవు. ఇతరదేశములలో గ్రంథకర్తలీయంతరము వెక్కువగా నుండనీయక వ్యవహారమునే లక్ష్యముగ నుంచుకొని యుండ, భారతీయభాషలు గ్రంథస్థ భాషనే పరమలక్ష్యముగఁ జేకొనియుండుటచే వ్యవహారమునకును గ్రంథస్థ భాషకును మిక్కిలి యంతరమేర్పడినది. సంస్కృతభాషా ప్రాబల్య మిందుకు ముఖ్యకారణమని వేఱేచెప్ప నక్కఱలేదు. సంస్కృతభాష పాణినీయాది వ్యాకరణములమూలసూత్రములనుబట్టి నిఘంటువులమూలములనుబట్టి స్థిరీభూతమగుటచేతను, వ్యవహారభ్రష్టమగుటచేతను, నందు చాలవఱకు కెట్టిమార్పును గలుగకుండెను. కాని నాఁటినుండి నేఁటివఱకుఁ బ్రవాహరూపమున వచ్చుచున్న జీవద్భారతీయ భాషలుగూడ సంస్కృతభాషానుయాయులగుటచే గ్రంథస్థభాషకును వ్యవహార భాషకును నింతటి భేదమేర్పడినది. ఈ యంతరముండుట మంచిదా కాదా యనువివాద మన్నిభాషలయందును గలదు. అన్ని ప్రాంతముల యందును వ్యావహారికభాష పూర్వకాలపు గ్రాంథికభాషను గొంతవఱకైనను త్రోసి పుచ్చి, యాస్థానము నాక్రమించుకొనుచున్నది. ఇట్లుండఁ బూర్వగ్రాంథిక భాషతోడి పరిచయము సంపూర్ణముగ లేకపోవుటచేతను, వ్యవహారము నతిక్రమింప సాధ్యము కాకపోవుటచేతను, గ్రంథకర్తలు కొన్నికృతకరూపములఁ గల్పించుకొనుట సంభవించుచున్నది. ఈ కృతకరూపములు కొన్నియెడల వ్యవహారములోఁగూడ స్థిరములగుట సంభవించుచుండును. ఈ రీతిగ నాంధ్ర భాషయందును వివిధములగు మార్పులు కలుగుచున్నవి. ఈ మార్పులన్నియు నేరీతిగ నేయే కారణములచేఁ గలిగినవో తెలియఁ జేయుటయే యాంధ్ర భాషా చరిత్ర ముఖ్యోద్దేశము.

ఆంధ్రులు.

ఆంధ్రులను జాతివారినిగుఱించి మనకు వేదకాలమునుండియుఁ దెలియ వచ్చుచున్నది. ఐతరేయ బ్రాహ్మణమున నీక్రింది వాక్యములున్నవి. "తస్య హ వైశ్వామిత్ర స్యైకశతం పుత్రా ఆసుః ; పంచాశత్ ఏక జ్యాయాంసో మధుచ్ఛందసః ; పంచాశత్ కనీయాంసః ; తద్వై జ్యాయాంసో న తే కులమ్ మేనిరే. తాన్ అనువ్యాజహారన్ తాన్నః ప్రజా భక్షీష్టేతి ఏతేంధ్రాః పుండ్రాః శబరాః పులిందా మూతిబా ఇత్యుదంత్యా బహవో భవంతి వైశ్వామిత్రా దస్యూనామ్ భూయిష్ఠాః"—వైదానిప్రకార మాంధ్రులు విశ్వా

మిత్రుని సంతానమైనట్లును, వారు పుండ్ర, శబర, పులింద, మూతిభాది జాతులతో సమ్మేలుగాఁ బరిగణింపఁ బడినట్లును దెలియుచున్నది. మనుస్మృతిలో—"కారవరం నిషాదాత్తు చర్మకారం ప్రసూయతే। వైదేహకా దంధ్రమేదా బహిర్గ్రామవ్యవస్థితౌ" అని యున్నది. దీని ప్రకారము ఆంధ్రులు వైదేహకులకు జనించినవారనియు, వారు గ్రామములకు బయట నుండవలసిన వారనియుఁ దెలియుచున్నది. పురాణములలో నాంధ్రుల ప్రశంస గానఁబడుచున్నది. ఆంధ్ర, ఆంధ్ర శబ్దములు దొండను కానసచ్చుచున్నవి. వాయు మత్స్యపురాణములలో నంధ్రులను పేరును, వాయుపురాణమున నంధ్రియులను పేరును గానసచ్చుచున్నది. భాగవత పురాణమున చాణూరమల్లుఁ డాంధ్రుఁడని యున్నది. మెగాస్థనీసు అను గ్రీకు రాయబారి యాంధ్రులను బేర్కొనియున్నాఁడు. అశోకుని శాసనములందు ఆంధ్రశబ్ద మున్నది. అశోకుని గిర్నారు శాసనములందు 'అంధ పిరిందేషు' అనియు, షాబాజుగఢీ శాసనములందు 'భోజపితినికేషు అంధ్ర పులిందేషు' అనియు నున్నది. క్రీ. పూ. 150 సంవత్సరపు హాథీ గుంఫా శాసనమున నాంధ్రసంశములోని మూఁడవరాజగు శాతకర్ణి నేర్కొనఁబడి యున్నాఁడు. ఇతఁడు కళింగరాజగు ఖారవేలునకు సమకాలికుఁడు. కృష్ణాగుంటూరుజిల్లాలోని చిన్నచిన్న యను గ్రామములకు సమీపమున కృష్ణానదికి దక్షిణమున సముద్రతీరమున నాంధ్రరాజగు యజ్ఞశ్రీ గౌతమీపుత్ర శాతకర్ణి 27 వ రాజ్య సంవత్సరపు శాసనమొకటి దొరకినది. పులమావి యను నాంధ్రరాజు వేయవరాజ్యసంవత్సరపు శాసనమొకటి కార్లేయొద్దను, నుటియొకటి భీల్సాసనము నొద్దను దొరకినవి. గుంటూరుజిల్లాలోని యమరావతియొద్ద గౌతమీపుత్ర శాతకర్ణి తమునాత రాజ్యమునేలిన వాసిష్ఠీపుత్ర శ్రీపులుమావి శాసనము చిక్కినది. క్రీ. శ. 554 లోని హరహా శాసనము నంధ్రాతీ ఆంధ్రపతిని జయించినట్లున్నది. విగ్రహపాలుని పండ్రెండవ రాజ్యసంవత్సరపు శాసనమున—"మహత్తమోత్తమకుంబి పుణ్యోధానేదాంధ్ర చండాల పర్యంతం" అని యున్నది. దీని ప్రకారము ఆంధ్రులు మేదులతోడను చండాలులతోడను చేర్పఁబడినట్లును దెలియుచున్నది. క్రీ. శ. 1115 సంవత్సరపు జాజల్లదేవుని రత్నపుర శిలాశాసనమున నాంధ్రకటకి, కోసలాంధ్ర కటకి యను నామములు గానవచ్చు చున్నవి. క్రీ. శ. 1171 సంవత్సరపు నుగగిహాల్లు శాసనమున బిజ్జలుఁడు ఘూర్జర నుగధ కళింగాంధ్ర సౌరాష్ట్ర వేంగీ రాజులను జయించినట్లున్నది. క్రీ. శ. 1358 సంవత్సరపు ఒక శాసనమున నుమ్మడి నాయకునిగూర్చి "ఆంధ్రశ్రీకో దేశాంధ్రాక్ రక్షితుం" అని యున్నది. క్రీ. శ. 1368 సంవత్సరపు సింగనాయకుని అక్కలపూడి శాసనమున నాంధ్రదేశ ప్రశంస యున్నది. క్రీ. శ. 1466 సంవత్సరపు విరూపాక్ష

దేవుని శ్రీశైల తామ్రశాసనము నందాతనికి ద్రావిడాంధ్ర మహీపతి అను బిరుదమున్నది.

వై శాసనములఁ బట్టియు నితరాధారములఁ బట్టియు నాంధ్రులు తొలుత మ్లేచ్ఛులుగాఁ బరిగణింపఁ బడియు నానాఁటికి దేశమందంతటను వింధ్య పర్వత ప్రాంతములనుండి నానాముఖముల వ్యాపించి ప్రబలులై రాజ్యముల స్థాపించుకొన్నట్లును వారు వ్యాపించిన దేశమున కాంధ్రదేశమను సంజ్ఞ కుదురుకొన్నట్లును దెలియనగును. ఈ యాంధ్రదేశమును క్రీస్తు శకారంభ మున శాతకర్ణులను వారు జయించి రాజ్యమును సాగించినట్లు గొందఱు చెప్పు దురు. శాతకర్ణు లాంధ్రులేయను వాదముగూడ గలదు. ఈ శాతకర్ణులలో గౌతమీ శాతికర్ణులు, వాసిష్ఠీపుత్ర శాతకర్ణులు, నూఢగీపుత్ర శాతికర్ణులు, అను మూఁడు విధములవా రున్నట్లు రాజుల పేళ్లనుబట్టి తెలియనచ్చుచున్నది. ఈ యాంధ్రరాజ్యము తూర్పుతీరమునుండి పడుమటితీరమునకు వ్యాపించినదో పడుమటినుండి తూర్పుతీరమునకు వ్యాపించినదో యను విషయమై వివాదము లున్నవి. కృష్ణాజిల్లాలోని శ్రీకాకుళ మాంధ్రరాజులకు మూలస్థానమను వా రాంధ్రులు పశ్చిమముసకు వ్యాపించినట్లు చెప్పుదురు. నాసిక మూలస్థాన మను వా రాంధ్రులు తూర్పునకు వ్యాపించినట్లు చెప్పుదురు.

ఇట్లాంధ్రులనియు నాంధ్రదేశమనియు న్యూనహారింపఁ బడుచున్న శబ్దము లాంధ్రరాజుల శాసనములందు కానరాకుండుట చిత్రముగా నున్నది. ఆంధ్రభాషయను పేరుగూడ నాంధ్రరాజుల శాసనములందు గానరాదు. తిక్కనకాలమునఱుకును తెనుఁగున కాంధ్రనామమున్నట్లు నిదర్శనములు లేవు. ఆంధ్రరాజుల శాసనములన్నియుఁ బ్రాకృతమునఁ దున్నవి. ఇవి నాసిక కార్లేయను పశ్చిమతీర ప్రదేశములనుండి గోదావరీ కృష్ణానదీ మార్గముల ననుసరించి యిప్పటి యాంధ్రదేశమునకు గర్భమనఁగ గుంటూరు సమీపమున నున్న అమరావతి, ధాన్యకటకము, నాగార్జునకొండ మొదలగు ప్రదేశము లందు నిబిడములై తూర్పు సముద్రతీరమున కృష్ణానదీముఖమునఱుకు వ్యాపించి యున్నవి. ఈ శాసనముల భాష యాంధ్రభాష యనుకొనినచో నది నేటి తెలుఁగు రూపమును దాల్చునఱుకు నెట్టి పరివర్తనములఁ బొందినదియుఁ దెలిసి కొన వచ్చును. ఈ యాంధ్రదేశపు భాష యెట్టిప్రాకృత మనువిషయమున వివిధాభిప్రాయములు కలవు. క్రీస్తు శకారంభమున నీ ప్రదేశమంతయు బౌద్ధమతాక్రాంతమై యున్నట్లు చరిత్రమువలనఁ దెలియుచున్నది. సింహళ ద్వీపమునం దేర్పడిన తిపిటకములను బౌద్ధ ధర్మగ్రంథములభాష పాలిభాష యని పిలువఁబడుచున్నది. ఈ పాలిభాష యెక్కడిదను విషయమును ఓల్డెన్ బర్గ్ పండితుఁడు తాను సంపాదించిన తిపిటకములను గ్రంథము రెండవ సంపుట

మగు ఛుల్లనగ్గనుసకు వ్రాసిన పీఠికలో నీ పాలిభాష యశోకుని పుత్త్రుడగు మహిందుని జన్మస్థానమగు నుజ్జేనీభాష కాదనియుఁ గళింగాంధ్రదేశములం దాకాలమున బౌద్ధమతమును మిక్కిలి ప్రచారములో నుండెనని యు, బుద్ధ ఘోషుఁ డాంధ్రులకు సంబంధించిన బౌద్ధగ్రంథమగు అట్ఠకథను తఱుచుగ స్మరించినాడని యు, కావున నీ పాలిభాష యాంధ్రదేశమునందలి ప్రాకృత భాషయే యనియు, నాంధ్రరాజుల శాసనముల భాషకును పాలిభాషకును నెక్కువభేదము లేదనియుఁ, గావున నాకాలమున నాంధ్రులభాష పాలిభాషగా నుండి యుండవలెనని యు నభిప్రాయ పడియున్నాఁడు. ఈ యాంధ్రశాసనముల లోని నాగార్జునకొండయందలి శాసనము లింకను బ్రచురింపఁ బడలేదు. మనకు లభ్యములగు నాంధ్రశాసనములలో నెక్కువగా లభించినవి నాసిక యందలి శాసనములు కావున వానియందలి భాష కుదాహరణముగా మూఁడిన గుహా సనారా వెనుకగోడపై ద్వారమునకుఁ బైగానున్న యీ శాసన ముదాహరింపఁ బడుచున్నది.

1. సిద్ధం[1] రఞ్ఞో వాసిఠీపుతస[2] సిరిపులుమాయిస సవీచ్ఛరే[3] ఏకునవీసే 19 గిన్హాణ[4] పఖే బితీయే 2 దివసే తెరసే 13 రాజరఞ్ఞో గోతమీపుతస హిమవంత - మెరు-

2. మంది - పవత సనుసారస అసిక - అసక[5] - ముళక - సురఠ - కుకు - రాపరంత[6] - అనుప - విదభ - ఆకరావంతి - రాజవిదు - చ్ఛవత - పారిచాత[7] - సహ్య - కణ్హగిరి - మచ్ఛ - సిరిటన - మలయ - మహింద-

3. సెట్ఠగిరి - చకోర - పవతసమిస సనరాజలోక[8] మడల వతి - గహితసాసన దివసనికరక[10] విబోధిత కమల వినుల సదిసవదన తిసము ది - ఓరోపితమాహాస సటిపుణ చదనమడల ససికిర-

4. పియదసన వరవారణ విక్రమ చారువిక్రమస భుజగపతి భోగసన వాట[11] - విపులదీఘ సుద. భుజస[12] అభయోచకదాన కీలనని భయకరస అవిసన మాతు సుసూ సాక సను విచతతివగ దెసకాలస-

5. పౌరజన నివిసెస సమసుఖ దుఖస ఖతియద పమాన మదనస[14] సకే - యనన - పల్హవ - నిసూదనస ధమొపజితకర వినియోగకరస కితాప రాధెసి సతుజనె అపాణహిసారుచిస దిజానరకుటుబ వినధ-

6. నస ఖఖరాతనస[15] నిరవసెసకరస సాతవాహన కులయస పతి ధాపన [16]కరస సనమదలా[17] బివాడితచ ణస వినివతిత చాతునణస కరన అనెక సమరావజితసతుసఘస అపరాజిత విజయపతాక సతుజన దు పధసనీయ[18]-

7. పుణెరస కులపురిస నరపరాగిత విపులరాజసదస ఆగమాస[19]- నిలయస సపురిసాసం అసయస సిరీమ్ - అధికాసస ఉపచారాస[20] సభవస ఎక కుసస ఎకధనుషరస ఎక సూరస[21] ఎకబన్ధణస రామ-

8. కేస - వాజుస - భీమసెస - తులపరాక్రమస[22] చ్చుణఖను సస-[23] సమాజకారికస నాభాగ -[24] సహుస - జసమెజయ - సకర - యయాతి - రా - మాబరీస - సనుతెజస అపరిమితెమ్ అఖయమ్ అచితెమ్ అభుత[25] పవస - గరుళ -[26] సిధ - యఖ - రఖస - విజాధర - భూత - గధవ - చారణ-

9. చద - దివాకర - నఖత - గహ - విచిణసమురిసగస జతిరిపు సఘుసనాగ[27] నరఖధాగిగస తలమ్ అభివిఘూషస కులవిపులసిరి కరస **సిరి - సాతకణిస** మాతుయ మహా - దేవీయ[28] **గొతమియ బలసిరీయ** సచవచస దాస ఖమా[29] హిసా[30] నిరతాయ తప - దమనియ-

10. మొసవాస తపరాయ రాజరిసి మధుసదమ్[31] అఖిలమ్ అను- విధీయమానాయ కారిత దెయ ధమ ... ...[32] సిఖసనదసె తిరణ్హు - పనతసిఖరె విమ్[33]. నర - నివిసెస మహిఢీ లెణ ఎతచలెణ మహాదేస మహా రాజమాతా మహారాజస్ × తామహీ[34] దదాతి నికాయస భదాససీ- యాసం[35] ఖఖుసఘుస[36].

11. ఎతస చలెణస చిరెణ నిమిత[37] మహాదేవీయ అయకాయ సెను- కామె[38] పియకామె చిణటి ... ...[39] సిధసరో[40] పితుసతియు ధమ సెతుస దదాతి గాను[41] తిరణ్హు పవతెస అపరదిఖిణ పసె **పిసాజిపతకం**[42] సమజాత భొగినిరతి.

పైదానిలో వివిధపండితులుచేసిన సవరణలు.

---

1. సిద్ధర. 2. °సిరిపు.° 3. సవచ్చుచే; సంవచ్చుచే. ('వీ' లోని 'ఈ' స్పష్టముగా నున్నది. అశోకుని సాహాస్రముశాసనములో 'సంవిచ్చుల' అని యున్నది. ప్రాకృతములో 'అ' 'ఇ' గా మాఱుటగలదు. 4. గివ్హాణ. 5. అసిక - సునక. 6. °పరాత°. 7. పరివాత°— 8. 'లో' అంత స్పష్టముగా లేదు. 9. °మండల.° 10. రెండవ 'కర' లోని 'క' అంత స్పష్టముగా లేదు. 11. °పీనవట.° 12. 'ర' ను పండితులు పూర్తిచేసినారు. 13. °సుసుణ.° 14. 'దస' లోని 'న' మీఁది తలకట్టు పరుండియున్నది. 'మదణస' అని లేఖకుని యుద్దేశమేమో. 15. °వంస.° 16. °పతిశాహ;

'థ' తోడిరూపమే సరియైనదని. 17. °మండలా°. 18. °సహసనీయా°. 19. °మాసం°. 20. °చారాసం°. 21. °ఎకసూరసం° - నీని నొక పండితుడు చదువక విడిచినాడను. 22. °పరాక°. 23. °చ్ఛణయనుస°. 24. °సభాగ°. 25. °భుతం°. 26. °గరుడ°. 27. °ణగ°. 28. °దెవియ°. 29. °ఖమా°. లోని 'మా' మీాది ఆత్వము సంశయాస్పదముగా నున్నది. 30. °హింసా° 31. నభూసదమ్. 32. °[కెలాస] ప [నతి]° - అని యొకరు పూర్తిచేసినారు. 33. °విమా[స]° - అని యొకరు పూర్తిచేసినారు. 34. పతామ; పితామ. ('పి' మీాదిగుడి యింకను కానవచ్చుచునేయున్నది.) 35. °నియా°. °యాసభి." 36. °సంఘుస°. 37. °చితనా°. 38. °సెనాకామొ°. 39. °ణ [తా ... ...డిఖణా.] 40. °పకసకో°. 41. °గామం°. 42. పిసాచి°.

నాసికయందలి యీ శాసనములో లేఖకుడు నున్నలను, జడ్డక్కరములను, ఏ ఓ లమీాది దీర్ఘములను చుక్కకు విడిచినాడు. కొన్నిచోట్ల క్రింది యొత్తులు కానవచ్చుచున్నను నవి క్వాచిత్కముగానే యున్నవి. ఈ శాసనములందు ఋ ఌ ఐ ఔ ఃజ ఘ ష అను నక్షరములు కానరావు. చొచ్ఛత, ఒత్తరాహా అను పదములయందు హ్రస్వ ఒకారమును, చెతియ, నెకమ అను పదములయందు హ్రస్వ ఎకారమును నున్నవని యూహింపనగును. శవర్ణ మీశాసనములందు సాధారణముగ కానరాక సవర్ణముగానే యున్నది. శవర్ణము మాగధీ ప్రాకృతమునకు సంబంధించినది. అయినను కుశణ, శోర్వా-రగి, శక, సకశ = శకస్థ అను పదములయందు శవర్ణము కానవచ్చుచున్నది. సాధారణముగ నేకాక్షర ద్విత్వములే కానవచ్చుచున్నను, ఞ్హా, ష్హ, థ్మా, గ్ధ, ర్వ, లు కసంబడుచున్నవి. పదమధ్యమందు కేవల మచ్చులుండుట 'మహా అరియక,' పులుమావి,' 'సనజ్ఞతి' అను పదముల మధ్యనుండవచ్చు కసంబడుచున్నది. ణకారముతో శబ్ద మారంభింపనిచ్చును;

ఉదా. ణియాచితం (నిర్యాచితమ్.)

అచ్చులయందలి మార్పులు.

సంస్కృతమునందలి యచ్చు లీ క్రింది విధముగా నాసికయందలి యాంధ్రశాసనములందు మాతినవి.

అ = అ—సవత (సర్వత)

అ = ఈ—సవీచ్చరే (సంనత్సరె)

అ = ఇ—ననిగీక (చంచరీక)

అ = ఒ—యొణాకస (యనన్యకస్య)

అఉ = ఓ—చఉత్థ, చొత్థ (చతుష్పథ)

అస = ఓ—ఓనరకో (అసనరకః)

అయ = ఏ—పరిహారేణ (పరిహారయుక్త)

అన = ఓ—ఆనోమస (అనన్యసామ్యస్య); లోణ (లవణ)

ఆ = అ—అపరంత (అపరాంత); పురిసానం (పురుషాణాం); పరకమస (పరాక్రమస్య.)

ఇ = ఇ—సిద్ధం (సిద్ధం); వాసిటీ (వాసిష్ఠీ.)

ఈ = ఈ—ననగీక (చంచరీక.)

ఈ = ఇ—పతిగహ్మా (ప్రతిగృహీత = పతిగహీయ = పతిగయిహా = పతిగహ్మా.)

ఉ = ఉ—రిపు (రిపు.)

ఉ = ఇ—పురిస (పురుష.)

ఉ = ఈ—దీహితు (దుహితృ.)

ఋ = అ—కణ్హగిరి (కృష్ణగిరి); సధి (సృద్ధి); గహపతీ (గృహపతి.) తతియే (తృతీయే); పతిగహీత (ప్రతిగృహీత.)

ఋ = ఇ—సదినే (సదృశే); కతాపరాధే (కృతాపరాధే.)

ఋ = ఇ = యి—పులమాయిస (పృథుమాత్మికస్య.)

ఋ = ఉ—వుధికే (సృద్ధికే); సుజమాన (సృజ్యమాన); మాతు (మాతృ.)

ఋ = ర—గసి (ఋషి); గతు (ఋతు).

ఋ = రు—రుతుం (ఋతో.)

ఋ = రి—రాజరిసి (రాజర్షి.)

ఏ = ఏ—నివిసేస (నిర్విశేష.)

ఏ = ఇ—మహిద (మహేంద్ర.)

ఏ = ఆ—నాథనాను (వాస్తవ్యేషు.)

ఏ = ఓ—దో (ద్వే); ఇచ్చట సకారసంయోగసునలస నిట్టివార్పు గలిగినది.

ఐ = ఏ—వేజయంతియే (వైజయంత్యాః); వేశాఖమాసె (వైశాఖమాసె); చేతియ (చైత్య.)

ఐ = ఎ—నెకమ (నైగమ.)

ఐ = ఈ—ఏకీకస (ఏకైకస్య.)

ఓ = ఉ—ఏకునవిస (ఏకోనవింశతి.)
ఓ = ఓ—చకోర (చకోర); శ్రోయ (శ్రోయు.)
ఔ = ఓ—గోతమీ (గౌతమీ); పోర (పౌర); కోసిక (కౌశిక.)
ఔ = ఒ—ఒతరాహ (ఔత్తరాహ.)

———

వల్లులయందలి మార్పులు.

———

క = క—కుల (కుల.)
క = గ—గిలాన (క్లిన్నానాం.)
ఖ = ఖ—సుఖ (సుఖ.)
ఖ = ఘ—లేఘక (లేఖక.)
గ = గ—గిరి (గిరి); నెగమ (నైగమ.)
గ = క—సకర (సగర) ఈ మార్పు వైశాచీభాష ననుసరించి యున్నది.
చ = చ—చకోర (చకోర.)
చ = స—సెటగిరి (చైత్యగిరి); ససికిక (చంచర్యక.)
జ = జ—రాజ (రాజ.)
ట = ట—వాట (వాట.)
ట = డ—కుడుంబినియ (కుటుంబిన్యాః.)
డ = డ—మండల (మండల.)
డ = ళ—గగుళ (గగుడ); సోళస (షోడశ.)
ణ = ణ—బమ్హణస (బ్రాహ్మణస్య.)
ణ = న—పురిసానం (పురుషాణాం.)
త = త—గోతమీ (గౌతమీ); తతియే (తృతీయే) - ఈ రూపము వైశాచీభాష ననుసరించినది-
త = ట—పటిపుణ (ప్రతిపూర్ణ); కట (కృతా); ఉహరాటస (ఉహరాతస్య.)
త = థ—ఏథ (ఏతత్.)
త = అ = య—పతిగయ్హ (ప్రతిగృహీత = పతిగహిఅ = పతిగహియ = పతిగయిహ = పతిగయ్హ.)
త = ద—సదకణి (శాతకర్ణి.)

త = డ—పడిక (ప్రతీక) ; అపడి దాతనా (అప్రతి దాతవ్యా.)

త = ర—సతరి (సప్తతిః.)

థ = ళ—పుళుమాయిన (పృథుమాత్మకస్య.)

ధ = ఢ—సుఢ (సుధ) ; ఎరిహాఢేఢ (పరిహాధేధ.)

ధ = ద—మదసస (మధసస్య.)

ద = ద—దినసే (దినసే) నుందర (నుందర.)

ద = ర—తేరస (త్రయోదశ) ; బారసక (ద్వాదశక.)

ద = య—సాయూన (సాదోస.)

ధ = ధ—సిద్ధం (సిద్ధం.)

ధ = న—నిధి (నిధి) - ధకారము నకారముగనూగుట వింతయే. నిధి= నిఇ, అయి వకారనూగమముగా నచ్చినది.

న = స—వాహన (వాహన.)

ణ = ణ—విచిణ (విచ్ఛిన్న) కుటుమ్బిణియ (కుటుంబిన్యాఃి) ; ణియుత (నియుక్తా) ; మహానుభేణ (మహామాత్యేన) ; కుటుంబకేణ (కుటుంబకేన) ; మహాసేణాపతిణియ (మహాసేనాపత్న్యాఃి.)

ప = ప—పీత (పీత) ; పటిపుణ (ప్రతిపూర్ణ.)

మ = మ—పంచమే (పఞ్చమే) ; మందిర (మందిర.)

య = య—తోయ (తోయ) ; మలయ (మలయ.)

ఇ = ఇ—పసఇత (ప్రసర్గయుక్తే.)

య = చ—పారిచాత (పారియాత్ర) ; - ఈమార్పు పైశాచీభాష ననుసరించి యున్నది.

య = జ—భరిజాయ (భార్యాయాఃి.)

ర = ర—రాజ (రాజ.)

ర = ల—నాలికేరాన (నారికేలానాం.)

ల = ల—మలయ (మలయ.)

ల = ర—నాలికేరాన (నారికేలానాం.)

వ = న—దినసె (దినసె.)

వ = బ—బితీయె (ద్వితీయె.)

వ = అ = య—భయంత (భవంతఃి = భఅంత = భయంత.)

వృ = ఉ—ఉసభదత్తేన (వృషభదత్తేన.)

శ = స—ఏకునవిస (ఏకోనవింశతిః); సాసన (శాసనస్య) ; సుసూసా (శుశ్రూషా); నివిసేస (నిర్విశేష); సక (శక); వంస (వంశ) ; యస (యశస్) ;

సాతవాహన (శాతవాహన); నిరవసేస (నిరవశేష); సిరసి (శిరసి); దాసక (దాశక); చొనసక (చ్యావనశక); సత (శత); సోళస (షోడశ); కోసిక (కౌశిక.)

శ్య = స్స—అపాపవేస (అపాపవేశ్యమ్); అనోమస (అనవమృశ్యమ్.)

ష = ఛ—చ్ఛణే (షణే.)

ష = స—నిసూదన (నిషూదన); సహాస (సహాయ); అంబరీస (అంబరీష); నివిసేస (నిర్విశేష); ఉసభదత్తేస (ఋషభదత్తేన); సోళస (షోడశ.)

స = స—గిసి సె (గిసే); సిద్ధా (సిద్ధా); సమసారస (సమసారస్య.)

ఃం = ఓ—గామో (గ్రామః); తతో (తతః.)

హ్మ = హ్మ—హిమనత (హిమనత్.)

హ్య = ఝ—ఝఝరాతి (ఝహ్యరాతి.)

సంయుక్తాక్షరములు.

క్ష = ఛ్ఛ—సతిచ్ఛా (సక్ష్యా); విధచ్ఛా (విధక్ష్య.)

క్ష = క్ఖ—సిక్ఖ (శిక్ష); ఇక్ఖ (ఇక్ష్వాకు.)

ఖ్ఖ = ఖ్ఖ—ముఖ్ఖ (ముఖ.)

ఝ్ఝ = ఝ—ఝ్ఝరాతీస (ఝ్యరాతిస్య.)

ట్ఠ = ట్ఠ—ఉట్ఠ (ఉష్ట్ర); ఉట్ఠిక (ఔష్ట్రిక); ఉట్ఠ (ఓష్ఠ); ఆట్ఠమ (అష్టమ); ముట్ఠి (ముష్టి); ట్ఠాన (స్థాన); సట్ఠి (షష్టి); ట్ఠవణ (స్థాపన.)

ఝ్ఝ = ఝ—ఝాతస (ధ్యాత్రస్య); ఝతియ (ఝ్యత్రియ); ఝరాతి (ఝ్యరాతి.)

ఝ్ఝ = ఝ్ఝ—ఝ్ఝాయతి (ధ్యాయతి.)

జ్ఝ = జ్ఝ—యజ్ఝ (యజ్ఞ); ఆజ్ఝతియ (ఆజ్ఞాత్య); రజ్ఝో (రాజ్ఞః.)

ఞ్ఞ = ణ—ఆణత్థం (ఆజ్ఞార్థమ్.)

ఞ్ఞ = న—ఆనపయతి (ఆజ్ఞాపయతి.)

ఞ్ఞ = జ్ఞ—భోజ్ఞా (భోజ్యాః); సుజ్ఞనూన (సృజ్యనూన.)

త్థ = య్య—దేయ్య (దత్థ.)

త్థ = ప్ప—తప్పర (తత్పర.)

త్థ = త్థ—మహామత్థేన (మహానూత్యేన.)

త్య = చ్చ—అమచ్చ (అమాత్య.)

త్త్య = త్త = ట్ట—సెట్టగిరి (చెత్త్యగిరి = చెత్తగిరి = సెట్టగిరి.)

త్ర = త్త్—నఖత్త (నఖత్ర); చిత్తణ (చిత్రణ) ; సతుసఘస (శత్రు సంఘస్య) ; పుతస (పుత్రస్య.)

త్త్ర = త్త్—ఖత్తియు (ఖత్త్రియు.)

త్త్వ = త్త్—సత్తుం (సత్త్వమ్.)

త్న = స్న—ఉత్తన (ఉత్తన.)

త్న = చ్ఛ—సంసచ్ఛరే (సంవత్సరే.)

త్న్య = చ్ఛ—మచ్ఛ (మత్స్య.)

ద్య = జ్జ—విజ్జాస్థన (విద్యాస్థన.)

ద్ర = ద్ద—చంద్ద (చంద్ర) ; మహేంద్ద (మహేంద్ర) ; సముద్ద (సముద్ర.)

ద్వ = వ—దో (ద్వే.)

ద్వ = బ—బాదస (ద్వాదశ) ; బే (ద్వే.)

ధ్య = ఝ్ఝ—విఝ్ఝ (విధ్య.)

ధ్ర = ద్ద—సద్దస (శ్రద్ధస్య.)

ధ్న = బ్భ—అబ్భంతరం (అభ్యంతరమ్.)

ధ్మ = ఝ్ఝ—నిఝ్ఝ (నిర్మ.)

ధ్య = జ్జ—ఆజ్జస (ఆధ్యస) ; ధమ్మోవజ్జిత (ధర్మోపార్జిత.)

ణ్ణ = ణ్ణ—చాతుమణ్ణ (చాతుర్వర్ణ) ; పటిపుణ్ణ (ప్రతిపూర్ణ.)

త్న = త్త—నిన త్తన (నిన త్నస) ; సినిన త్తిత (వినివ ర్తిత.)

ద్ధ = ద్ద—బోదిసే (బుద్ధస్యే.)

ద్ధ్య = ద్ద—గోసద్ధన (గోసద్ధ్యే) ; ధనుద్దస (ధనుర్ధరస్య) ; వివద్ధనస (వివర్ధనస్య.)

ర్ప = ప్ప—దప్ప (దర్ప.)

ర్భ = బ్భ—గబ్భం (గర్భం) ; నిబ్భయు (నిర్భయు) ; విదబ్భ (విదర్భ.)

ర్గ = గ్గ—చతుగ్గబ్భం (చతుర్గర్భం.)

ర్మ = మ్మ—ధమ్మ (ధర్మ.)

ర్య = య్య—ణీయ్యాచితం (నిర్యాచితం.)

ర్వ = వ్వ—గంధవ్వ (గంధర్వ) ; చాతుమణ్ణ (చాతుర్వర్ణ) ; నివ్వీసేస (నిర్విశేష) ; నవ్వ (సర్వ) ; పవ్వత (పర్వత.)

ర్శ్వ = స్స—పస్సే (పార్శ్వే.)

ర్ష = స్స—వస్సపట్టే (వర్షపట్టే) ; దుప్పధస్సనీయు (దుష్ప్రధర్షణీయు.)

ల్య = ల్ల—ముల్లేన (మూల్యేన.)

క్ష్య = క్ష్య—వక్ష్యతి (వక్ష్యతి.)
శ్ర్ష్ణ = ర్ష్ణ—తిర్ష్ణు (తిర్ష్ణు.)
శ్ర్మ = స్మ—సమస్మైహి (శ్రమస్మైహి.)
శ్ర్హ = స్హ—సుసుహా (శుశ్రుహా.)
శ్వ్య = స్న—పథేస్థా (పథేశ్వరః)
ష్క్ర = ష్ణ—పుష్కరాణి (పుష్కరాణి.)
ష్ట్ర = ష్ట—అష్ట (అష్ట.)
ష్ఠ = ష్ఠ—చక్ష్ఠే (షష్ఠే); అధిష్ఠాన (అధిష్ఠాన.)
ష్ఠ = థ—ప్రతిథాపన (ప్రతిష్ఠాపన); నిథాపిత (నిష్ఠాపిత.)
ష్ట్ర = ట్ర—వాట్ర (వాష్ట్ర.)
ష్స్న = స్న—దుస్నహనీయ (దుస్సహ్య); స్నమీయ (స్మమీయ.)
ష్ణ్ణ = ష్ణ—విష్ణుపాల (విష్ణుపాల); ష్ణ్ణ (ష్ణ్ణ.)
ష్ణ్ణ = ష్ణ—ష్ణ (ష్ణ్ణ.)
ష్మ = ష్మ—గ్రీష్మ (గ్రీష్మ.)
ష్య = స్న—భవిస్నతి (భవిష్యతి.)
స్క్ష = ష్ణ—సిసక్షతుల (సిసక్షతుల); ష్ణ్ణ (స్క్ష్ణ్ణ.)
స్ట్ర = ష్ట—నాష్టనస (నాష్ట్రస్యస్య); హాష్టే (హాస్ట్రే.)
స్ట్ర = ట్ర—నిట్ర (నిస్త్రి.)
స్థ్ర = థ—నిథాపిత (నిష్ఠాపిత.)
స్న్య = స్న—పుతస్న (పుత్రస్య.)
స్వ్య = స్న—సతిస్నం (స్వాతిష్యం.)
హ్మ్ = హ్మ—బహ్మణ (బ్రాహ్మణ.)
హ్ల్ = హ్ల—పల్హావ (పహ్లాన.)

కొన్నిచోట్లఁ గొన్ని వర్ణము లాగమములుగా వచ్చును:—

నరిసాణీ (నర్వాణీ); నిసాపిత (నిష్ఠాపిత); చెతిను (చైత్య); జానూతరా (జామూత్రా); సిరి (శ్రీ); కలిసె (క్లిష్ట);

కొన్నిచోట్ల శబ్దములలోని వర్ణములు లోపించును:—

పవథిత (ప్రస్థాయిత్రీ); బతీయే (స్వతీయే); నజానని (స్వజనని); తేరస (త్రయోదశ); కీణికా (క్రీడనికా); అపాణ (అప్రాణ-); పటిపుణ (ప్రతిపూర్ణ); తిసముద్ద (త్రిసముద్ర); పటిగహీత (ప్రతిగృహీత); గహ

(గ్రహ) ; పతిష్ఠాపన (ప్రతిష్ఠాపన) ; యస (యశస్) ; నమ (నమస్) ; తప (తపస్) ; ఏకోనవీస (ఏకోనవింశతి.)

అచ్చురలోపమును బూర్తిచేయుటకు బూర్వాచ్చునకు దీర్ఘము.—

నాస (నస్య) ; నియాతితి (నియాత్రితమ్) ; దాతామితి (దత్తా మిత్రీ) ; నాతిమే (నస్తమే.)

అచ్చురప్లుతి

నాలికేరాన (నారికేలానామ్) ; నసస్వీహి (నాస్తస్వ్యా.)

తాలవ్యీకరణము.

స్రియోదశ = తేరస.

హల్లులకు లేని ఒత్తువచ్చుట.

చిష్ఠతి = చ్ఛాస్తి = చిస్థాతి ; చ్ఛాత్తే = చిస్థాతే.

సిధక్తులు.

సంస్కృతమునుండి నేర్చుకొనబడిన శబ్దమును అచ్చుతుది శబ్దముతో నన్వయించునపుడు శబ్దసంధిని గూర్చి యుండుస్థితి. ఆకారాంత వాచ్యలింగముల శబ్దములు కొన్ని యున్నను వానికి ఆకారాంతశబ్దములవలె విభక్తిప్రత్యయములు చేరుచున్నవి. హల్లుతుశబ్దములలోనికి సంధిహల్లుగాని లోపమును గాని కలుగుచున్నది ; లేదా, సంధిహల్లులైన అకారయకారాంత శబ్దములుగానై నను చూడబడుచున్నది:—

హిమవతో = హిమవతి ; పరోనవి శతాబ్దామ్ = పరోనవింశతి ; సేతోఃశ = సేతుస ; రాజ్ఞఃశ = రాజస ; నష్టేఃశ = నష్టిస ; నుచేఃశ = నుచిస ; తేజసఃశ = తేజస ; శాత్రవక్రిష్ణఃశ = నాత్రవకృష్ణ ; ఉష్ట్రస్థి = ఉష్ట్రంలో ; చతుర్దిశాయాఃశ = చాతుదిసస ; అశ్వభూతేఃశ = అసభూతిస ; పసతామ్ = పసుతాణా ; పులు మాయిన.

సంస్కృతములోని ద్వంసచిహ్నము లోపించి దానిస్థానమున బహువచనమే నిచ్చుచున్నది:—

మాతా పిత్రిభ్యామ్ = మూతా పితుభిఃశ = మూతాపిత్రిభిఃశ ; **మాతా పిత్రోఃశ** = మాతాపితరో ; పోథీ = రెండు గుండులు = పోథియో ;

ఈక్రింది విభక్త్యంతములుగల రూపములు గానవచ్చుచున్నవి.

ప్రథమైకవచనము.

సేనకామో (సేనాకామః) ; పటుకామో (ప్రేగుకామః) ; ఉష్ణోష్ణీషో (ఆజ్ఞాప్తిః) ; సామధో (సామధిః) వనేచరో (వనేచరః) ; గ్రామో (గ్రామః) ; ఓదరకో (ఉదరకోశః) ; గృహో (గృహం) ; ఉష్ణీషాంశో (ఉష్ణీషాంశుః)

ప్రథమాద్వివచనమునకు బహువచనము.

భగవంతో

తృతీయైకవచనము.

మెఘుచా ; నెమ్లుచా ; ఉదియా ; ఉమరేణ ; సినిమాణే ; తాపసేన ; ఉపధ్యాయేన ; పుత్రేణ ; నాసికేన ; సమదమా ; కులపుత్రకేణ ; పితృణా :— ఈ రూపములలో సంస్కృతమందలి ద్వితీయ ప్రత్యయము చేరినది. కొన్నిచోట్ల సంస్కృతమందలి విభక్తినుగా నాకారాదులకు బదులు ణకారము కానవచ్చుచున్నది. భవతుశబ్దము అను రూపమునందు సకారాదులకు శబ్దమునకు ఏలే రూపమయినది.

తృతీయా బహువచనము.

సంస్కృతమందలాగునే కాక యిందు ఏభిః అను ప్రత్యయమునకు నికారాదేశమై (ఏహి), అను ప్రత్యయము తృతీయా బహువచనమునఁ జేరుచున్నది:—సమణేహి (శ్రమణైః) ; వాసేహి (వాసైః) ; భదాయనియేహి (భద్రాయణైః) ; పరిహూనేహి (పరిహూణైః) ; మహాసానుయేహి (మహాన్వయిభిః) మాలయేహి (నూత్నైర్గృహైః) ; సహాస్రేహి (సహస్రైర్గృహైః) :—ఆకారాంతరాజంత రూపములపై 'హి' మాత్రము చేరును:—చతుహి (చతుర్భిః) ; బిక్ఖుహి (భిక్షుభిః.)

పంచమ్యేకవచనము.

ఇంగరు అత్ ప్రత్యయములోని తుదితకారము లోపించును:—ఖదా (స్కంధాత్); ఖధావారా (స్కంధావారాత్); భట్టారకా (భట్టారకాత్.)

పంచమ్యేకవచన షష్ఠ్యేకవచనములందు స్త్రీలింగాజంతశబ్దములకు నలె కొన్నిరూపములు గానవచ్చుచున్నవి:—అనువిధీయమానాయ (అనువిధీయమానాయాః); మాతాయ (మాతాః); మహాదేవీయ (మహాదేవ్యాః); గోతమియ (గౌతమ్యాః); బలసిరీయ (బాలశ్రియాః); నిరతాయ (నిరతాయాః); పరాయ (పరాయాః); కుటుంబిణీయ (కుటుంబిన్యాః); నందసిరియ (నందశ్రియాః); సుహాసీయ (సుహాసీయాః); అంతేవాసినియ (అంతేవాసిన్యాః); పసయిత్తాయ (ప్రసన్నచిత్తాయాః); తాపసినియ (తాపసిన్యాః); భటసాలికాయ (భటసాలికాయాః). భారియాయ (భార్యాయాః); కిసణకమాతుయ (కృషణకమాతుః); ఉసిసాయ (ఉషసికాయాః); మన్యూయా (మన్యూయాః); భరిజాయ (భార్యాయాః); సేనాపతిణియ (సేనాపతిన్యాః); వాసుయా (వాసోః) కిన్హాహినియ (కిన్హాహిన్యాః); పితుసుత్తాయ (పితుసుత్తాయాః); వీనాయ (వింశత్యాః); ఉజ్జెనియ (ఉజ్జయిన్యాః); బాణాసియ (వారాణస్యాః) ఉపాసికాయ (ఉపాసికాయాః); విణ్హుమిత్తాయా (విష్ణుమిత్రాయాః); జీవసుతాయ (జీవసుతాయాః); రాజమూలియా (రాజమూలీయాః); పటిహారిణియ (ప్రతీహారిణ్యాః); లోటాయా (లోధ్రాయాః); అజ్ఞాతియా (అజ్ఞాత్యాః); సగర సీమాయ (సగరసీమ్నాః); సిగమసభాయ (సిగమసభాయాః.)

పితుపతియో (పితుఃపతేః); సేనాయో (సేనాయాః); విజయంతియో (వైజయంత్యాః)-అనురూపములును, పురిసపతాన (పురుషమస్త్రస్య); సదాసిరియాన (సదాశ్రియాః)- అనురూపములును, తసిల్ ప్రత్యయముతో, ఖేతాతో (ఖేత్రతః) అను రూపమును గానవచ్చుచున్నవి.

షష్ఠ్యేకవచనము.

రాజస (రాజ్ఞః); పతిస (పతేః); సాసనస (శాసనస్య) వాహనస (వాహనస్య); నదనస (నదనస్య); అమచస (అమాత్యస్య); సామకస (సామకస్య); సాతకణిస (శాతకర్ణినః); నసఉఛస (వాస్తవ్యస్య); పనఇతన (ప్రనర్తయితుః)- పైవానిలో ని అనుప్రత్యయము శబ్దముల యంతముతో నిమిత్తము లేకుండ నుపయోగింపబడినది.

షష్ఠీ బహువచనము.

భద్రావనీయానం (భద్రాసనీయానాం) ; పవజితాన (ప్రవ్రజితానాం) తెకిరసిణ (తెకిబుమీణాం) ; పతిపసతాసం (ప్రతిపసతాం) ; వాసాన (వర్షాణాం) ; గిమ్హాణ (గ్రీష్మాణాం) ; సనసానం (సనసానాం) ; ఉతమభద్రకానం (ఉత్తమ భద్రకానాం) ; ఖతియానం (క్షత్రియాణాం) ; భిఖూనం (భిక్షూణాం) ; సెరణ్హికానం (శ్రేష్ఠికానాం) ; నసంతానం (నసతాం) ; వసఉథాన (వాస్తవ్యానాం) ; నాలికేరాన (నారికేలానాం) ; దేవానం (దేవానాం) ; బ్రాహ్మణానం (బ్రాహ్మణానాం) ; సహసణం (సహస్రాణాం) ; గిలాన (క్లిన్నానాం) ; హేమతాణ (హేమంతానాం) ; నాసికాకానం (నాసికకానాం) ;

సప్తమ్యేకవచనము.

గిమ్హాణపఖే (గ్రీష్మాణాం పక్షే) ; భిక్ఖమే (క్షాత్రియే) ; తేసే (త్రయోదశ్యాం) ; సెణ్హిస్మి (శ్రేష్ఠిని) ; అనుగామిస్మి (అనుగామిని) ; రాజిని (రాజని) ;

సప్తమీ బహువచనము.

కఖడీసు (కఖడీషు) ; వాస్తవ్యసు (వాస్తవ్యేషు) ; అగతానాగతాసు (అగతానాగతేషు.)

క్రియలు

ఈక్రింది క్రియారూపములు కానవచ్చుచున్నవి. భవిసంతి (భవిష్యంతి); నిబధాపేథ (నిబద్ధాపయథ) ; వసతి (వాస్యతే) ; కిసతే (కృష్యతే)—అత్మనే పదిరూపమిది యొక్కటియే కానవచ్చుచున్నది.

అపావేస (అప్రావేశ్యం) ; అనోమస (అనవమృశ్యం.)

సర్వనామములు.

అస్మేహి (అస్మాభిం); అస్మా (అస్మాకం.)
ఏష (ఏతత్); ఎనత (ఏనం); ఏషో (ఏతత్) ?
ఏతహి, ఏషేహి (ఏతైం; ఏనా (ఏతస్యా); ఇనేస (అస్య) ?
సో (సం); సేం (తం); యు (యద్).

అవ్యయము.

దాని (ఇదానీం.)

సంధి.

అప + వనసితు = అపయనసితు.

కారకము.

సను భగవతు జినసాసు బుద్ధ (ధమ్మోభగవతో జినసాసనాయ బుద్ధాయ.)

ఈక్రింది గ్రామములపేళ్లు కానవచ్చుచున్నవి.

చుల్లసీలణ, వాసిక, పిట్టిక, వసుపుర, చూచోప, బాహనూకానగర, కేకాపుర, ఉజేసి, కాపుగాహు, చిక్కులు ర్ర, పిడిసికాసిడ, సునన్నయుక్షి, రామత్థిక, గోసవన, పోచ్చాసిని, భటుకచ్ఛ, బెనాకటక, ధనకటు, నామలీసుద, సుదసన, వసుసు, పిసాజపతక.

ఈక్రింది మనుష్యులపేళ్లు కానవచ్చుచున్నవి.

ధమ్మచేన, ఈద్రాగ్నిదత్త, మాఢరీపుత, శివదత్తాభీక, అభీక, ఈశ్వర సేన, సకగినమ్మ, గణపతి, రేభిల, విసనన్ద, సకసిక, శివమిత, రామంణక, వెలిదాత, భటుపాలికా, మహాహాకుసిరి, అరహాలయ, అగీయుతణక, కపణణక,

సదాసిరీ, సాదవాహన, కన్హ, మమ్హా, ధనగోప, బోపకి, దామచిక, పులు మాఇ, ధణమ, సాతకణి, విన్హుదత, తుహారాత, తుతప, నహపాన, దీసీక, ఉష-వదాత, గోతమిపుత, సచకణి, విన్హుపాలిత, అవరకఖడి, సివగుత, మిధుస, పుళుమవి, సవస.

ఈక్రింది సంఘములపేర్లు కానవచ్చుచున్నవి.

ఉత్తమభాద్ర (యోధులసంఘము) ; (తెకిగసి, ఒక యతులసంఘము); భదాయసీయ (భిక్షుసంఘము) ; చతిక (ఒక భిక్షుసంఘము) ; కులరిక శ్రేణి (ఒక యంత్రిక శ్రేణి.) తిలపిషక శ్రేణి, (వృత్తులకు సంబంధించిన సంఘములు.)

పర్వతములు.

తిరణ్హు, గోసగన,

నదులపేళ్లు.

భణ్ణాశా, ఇగా, చందాచా, నమణ, తాసీ, కుబేశా, నహనుకా,

వైదానినిబట్టి యీ ఆంధ్రరాజుల శాసనములభాష పాళీభాషకు మిక్కిలి సన్నిహితమైనట్లుగా కనిపించుచున్నది. వారిపయిదేశము నేటి యీ ఆంధ్రదేశమునందు గానవచ్చిన యీ ఆంధ్రరాజుల ప్రాకృత శాసనముల భాషయు వైదానికి పోలియుండును. ఆంధ్రదేశమందు నశోకుని శాసనములు మొన్నటివఱకును దొరకి లేదు. అనంతపురమండలములోని గుత్తి కేడుమైళ్ల దూరమునందున్న యెఱ్ఱగుడి గ్రామమునకు సమీపమున చిన్న గుట్టలపై చెక్కబడియున్న యశోకుని పదునాలుగు శిలాశాసనములను నేను స్వయముగ ప్రథమమునం గనుగొని వాని ప్రతులను తీసివేసితిని. అంతటి పెద్దశాసనముల నిక్కడ నుదాహరించుచున్నాను.

ఏడవ శిలాశాసనము.

1. దేవానంపియే పియదసినే లాజా సవతా ఇచ్ఛతి.
(దేవానాంప్రియః ప్రియదర్శీ రాజా సర్వత్ర ఇచ్ఛతి.)

2. సవపాసండ నసేయు సవే హి తే సయమం భావసుధిం చా
(సర్వోపాషండా నసేయుః సర్వే హి తే సంయమం భావశుద్ధిం చ.)

3. ఇచంతి జనేమ ఉచావుచచందే ఉచానుచలాగే తే సనం ఏక [దేశం పి
(ఇచ్ఛంతి జనాః తు ఉచ్చానచచ్ఛందాః ఉచ్చానచరాగాస్తే సర్వం [ఏకదేశకుపి.)

4. కటంతి విపులె పి చు చానే అస సధి సయమే భానసుధి కిటనాతా
(కరిష్యంతి విపులమపి తు చానం యస్య నాస్తి సంయమో భాన [శుద్ధిః కృతజ్ఞతా.)

5. దిషభతితా చా నిచే గాషం
(దృష భక్తితా చ నిచా గాషం.)

తెనుఁగు.

దేవానాంప్రియుఁడు ప్రియదర్శిరాజు సమస్తజనులను తమ యిచ్చ వచ్చినచోట నుండనిచ్చునని కోరుచున్నాఁడు. వీరందఱును సంయమమును భావశుద్ధిని, కోరుచుందురుగా. కాని జనులు వేర్వేరు కోరికలను, వేర్వేరు రాగములను కలిగియుందురు. వారు తమపక్షములలో నున్నిటినిగాని, కొన్నిటిని మాత్రముగాని నిర్వర్తింతురు. విపులమైనదానమును, సంయమమును, మనశ్శుద్ధియు, కృతజ్ఞతయు, దృఢభక్తియు లేనివాఁడు తప్పక నీచులగుదురు.

11-వ శిలాశాసనము.

---

1. దేవానంపియే పీయదసి రాజా ఎవం ఆహ సధ ఏదిసే దానే అది సే ధయదానే [ధంమసంధవే.
(దేవానాంప్రియః ప్రియదర్శీ రాజా ఏవం ఆహ నాస్తి ఈదృశం దానం యాదృశం) [ధర్మదానం ధర్మసంస్తవః.)

2. ధంమస విభాగే ధంమసంబంధే తత ఏస దాసభటికసి.
(ధర్మసంవిభాగః ధర్మసంబంధః తతః ఏషా దాసభృతకే.)
సంమ్యాపటిపతి మాతాపితు సుసుస.
(సమ్యక్ప్రతిపత్తిః మాతాపితృ శుశ్రూషా.)

3. మితసంథుత నాతికానం సమంస బంభనానం దానే సాధు.
(మిత్రసంస్తుత జ్ఞాతికానాం శ్రమణ బ్రాహ్మణానాం దానం [సాధు.)
అనాలంభే ఏస నతవియే పితినాసి.
(అనాలంభః ఏతద్ న కర్తవ్యం పిత్రర్థసి.)

4. పుతేసపి భాతినాపి సువాసుకేనపి మితసంథుతేనాపి అయతి.
(పుత్రేణాపి భ్రాత్రాపి స్వామికేనాపి మిత్రసంస్తుతేనాపి ప్రతి.)
వేసియేనా ఇయం నాధు ఇయం కటవియే సే తథా.
(వేశికేన ఇయం సాధుః ఇయం కర్తవ్యా సే తథా.)
కలంత హిదలోకే చ కం అలథే.
(కుర్వాణ ఇహలోకే చ అకాంక్షతి.)

5. హోతి చ తాలత చ అనంతపునా ప్రసవతి తేన ధమదా.
(భవతి చ త్రాత్రి అనంతపుణ్యం ప్రసవతి తేన ధర్మతా.)

6. నేసు
(నేయం.)

తెనుగు.

దేవానాం ప్రియుఁ డిట్లను చెప్పుచున్నాఁడు. ధర్మదానము, ధర్మసంస్తవము, ధర్మసహాయము, ధర్మసంబంధము అనువానిని మించిన ధర్మము లేదు. అందుచేత దానభర్తృత్వాలనెడిజ ప్రతిజ్ఞ. తల్లిదండ్రులకుఁ బ్రాణములకుఁ,మిత్రులు, పరిచితులు, బంధువులు, శ్రమణులు, బ్రాహ్మణులు అనువారికి దానము, ప్రాణులను హింసింపకుండుట, (అనునదే ధర్మసంస్తవము) ఈ ధర్మసంస్తవమును గూర్చి పుత్రుఁడో, భ్రాతయో, భార్యయో, మిత్రులో, పరిచితులుఁడో, కేవలము ఇంటనుండువారలో, ఇతరులో, ఇది సాధువు. ఇది కర్తవ్యము, అని చెప్పనలెను. ఇట్లుచేసి, ధర్మసంపాదనలను ఈ లోకమందు సౌఖ్యమును, పరలోకములో అనంతపుణ్యమును పొందును-

ఈ క్రిందిశాసన మాంధ్రదేశమునకుఁ బ్రత్యేకముగా నుపయోగించుచే వ్రాయఁబడినది. దీని ప్రతి భారతివస్తుమున మఱియెందును గానరాదు.

1. (అసన) న దేవానంపియే హే పి మ చ ఏకాని.
(అశోకః దేవానాంప్రియః అహా అపి మమ చ ఏకోన.)

2. తేన సంవచర వసంకర కేస నో కస సాజకయాయ.
(త్రింశద్ సంవత్సరే వాసంకృతం కీదృశం నఃకార్యస్య ప్రయోజ
[నాయ.)

3. పు నసాసతే కయం ఖు సవచ్ఛలే యమూయా సంయేషధరయే.
(పున స్స శాస్తి కాన్యంఖలు సంపత్సరేఽయమాజ్ఞా సంజ్ఞావ
[ధారితా.)

4. మూలభాయే ముసీసాసనలేకా చు స మితేకే పమే వృషం ఏతే.
(మమలాభాయ మనుష్యశాసనలేఖా తు స మిత్రకే ప్రేమ
[వృద్ధం ఏతే.)

5. దకసపిపుక చేనుపత్రో నివచాసి సుభాపకమస ద-
(దక్షిణ ... ... దేవపత్రో నిర్గతాన్యుఃశుభప్రక్రమస్య ధ-)

6. రామమోనేన సాకయే వ్రా పితమే ఏసగోయే కసనేనే.
(రా మను అనేన సాకం యే నా అర్థితమూఃయేనకేనాపి యుగా
[దృ కీదృశ్యా.)

వ్రా పమయా.
(వా ఉపమాయా.)

7. అపి వ సం పవిఖో సథాకే పులె మోభగ అశోకాయ చ.
(అపి వా అస్మాన్ ప్రసీక్ష్య శ్రద్ధాంకే పురా మను అభవన్
[అశోకస్య చ.)

అథాయే ఏయం.
(అర్థాయ ఇయం.)

8. హనం యం ఏకమ సుగోభవం పు దక మహాఫకా ఇమం పి.
(ఏనం యఃప్రక్రమో భవత్యకృతో పునఃదక్షిణ మహాగ్రకాఃఇమమపి.)

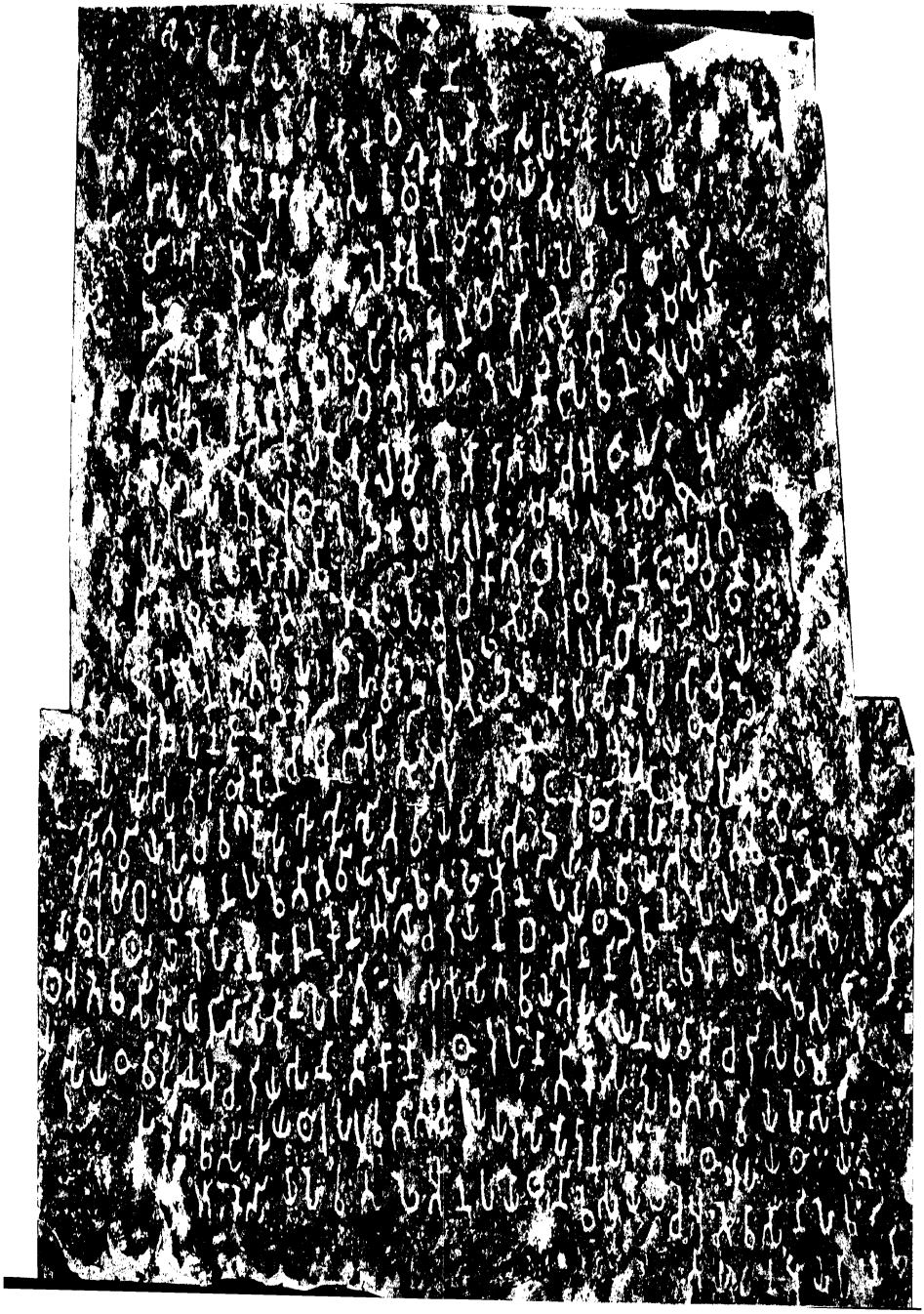
ఏకమోన ఁ ఇ.
(ఏకమేన ఆత్మ (నం?))

9. గవ్రోపు చే యిఖ ం సభేతెఽమోమపు చేవకేబాడ్ధ రవివుసే.
(గమిష్యంత్యవచేత్ ఇమం అభీతిధర్మమపి చేత్స్యంతి భ్రాత్మ
[జనో.)

జమే వుభా.
(నావుభౌ.)

అశోకుని శిలాశాసనము : యెఱ్ఱగుడి, పత్తికొండ తాలూకా, కర్నూలు జిల్లా.

(ఆంధ్రచరిత్రముయందు బ్రత్యేకముగ సంబంధించినది.)

10. యదేకే ఓనసేం భవాయే రం సహావా వాఉసో వా.
(యదేకే అవనిసా భవేయుఃరాజాసఃయే వ్యాసృజో వా.)
వఫసి భాఅపఏధియూ దేయూ వివ
(సర్ధయిష్యంతి భావప్రసృద్ధ్యై ధియూ వివ-)

11. ఏనే ఆదుపిస జనో దత మభోఉస అతసు ఫసపియూనె నాను-
(ర్ధనా అర్థమపి స జనో దత్త మభూ త్తస్య అర్థానా ఫసస్రియూ
[నిశ్శ్రేలవ-)

యఇ.
(యితేవ్యాఃఁ.)

12. సంయసు సుతీరా నృతాని చా సుసిత్రివియే జయేయు.
(ప్రజ్ఞాస సుస్థి సృత్తాఃచ సుశ్రానయిత్రవ్యాఃజయూయు.)
వఫ ఏయే అం సయుఛూకిదే.
(సృద్ధ్యై ఏనా ప్రయత్నే కృతం.)

13. సినువాయ హామేవ గిచు పు సుసువియూసిమా భజే.
(సుశ్రావణేస అహామేవ గిచ్ఛామి పుసఃశుశ్రానాయ వా
[అహంభటఃఁ.)

ఆతెఫికిథా అపి ఆయే పినవా.
(యథా (తిథా) కిథమపి ఆగమిష్యామి పుస రా్వ.)

14. సుసుమ ధంమశేస పనితితిని యయేచు వయూని యసయితివయు.
(శుశ్రూషా ధర్మశాసస ప్రన ర్తితాని యానియూని తు వత్తాని
[యాని దాతివ్యాని.)

సనే వేతివయే.
(సర్వాణి సంర్తిత్రవ్యాని.)

15. యుఫిషర్థ యూచ్ఛే పసోకాసనకోభి ఇయు సుసుసితి తివనతి.
(యుథాసృష్ఠ యుయుశ్రూషఃఉపసకాపణాఃఅపేక్షమం శ్రావయిష్యంతి.)
పయూఫ దేవానంపియు నసేన హ
(ప్రయుక్తాఃదేవానాంప్రియ వచనేన అ-)

16. ఫ అంతేవాసిని యూరాసా ఫలముఫిక భికాని యధారపవియ.
(ఫ అంతేవాసినఃయూద్భశా ధర్మవిర్థకా భిక్షుకాఃఁ... ... ...)
అనాని వేసుఫె హంవనిపయూ అవమ.

... ...

17. యస యథా సంక్యుోస ఆచుడయస నాభాకా భాభవాశయే
యూవ-నా ఎతాయినాయ నానుచే వసమోసయూ.

18. ఎచేపచాసి సుయుథాసస సచ్చే ఉనంపయూసా భికిను వేన భాభవి
యే వేవమే.

19. భాగేకిసి ఎమూహాసుస థానేనసధారి నా సేయుాభా యథారవసఫల
సాప.

20. వసఫవీద ఆభిచాసి యుసయ.

21. భూయష్ఠ ఆయూపసవా.

వైశాసనవులలోని చాక్షరములన్నియు సుస్పష్టముగా నున్నను సంక్ష
లోకదానిలోని కొన్ని సంక్రమించుటచేతి నొక సంక్షలోని యక్షర
ములు మఱియొక సంక్షలోనివిగా జదువఁబడినవేమో యను సందేహము
గలుగుచున్నది. కాపున నీ శాసనము నర్థమును వినరింపలేదు. వైశాసనముల
కును నాసిక్యయుక్తములగు శాసనములకును గల సూక్ష్మభేదము లేఖనములు లక్ష
ణములుగా నూహింపఁదగునని గుర్తింపనచ్చును. ఈనూహ్యమైన వైశాచీ మాగధీ
భాషలకుఁ బ్రత్యేకలక్షణముగా లాక్షణికులు చెప్పియున్నారు.

సంస్కృతములోని చాల సక్షరములు లోపించుటయు నేకపదముసందే
యచ్చులు ప్రత్యేకముగ నిట్టి వ్యాకరణసూత్రములు లేకుండఁగను, సంధి
కాకుండఁగను వ్రేలాడుచుండుటయు లాక్షణికులు దలిపిన వ్యాహారాష్ట్రాది
ప్రాకృతములందు గానవచ్చును. కాని వ్యవహారముకం దాయచ్చులకు సంధి
యగుటయో వాని నుచ్చరణమున నామనమాత్రులుచేఁ వానిని బాధించుటయో
సంభవించెను. ఇట్టిసూత్రములు జరిగిన భాషలలో నర్ధమాగధి, జైనమాహారాష్ట్రి,
జైనశౌరసేని, చూలి, యనువవి ముఖ్యములు. వీనిలో నర్ధమాగధి, జైనమాహా
రాష్ట్రి, జైనశౌరసేని, యను భాషలయందు ప్రాకృతవ్యాకరణములు విస్తార
ముగ వెలువడినవి. చూలిభాషయందు వెడ్డిమాత్ర వ్యాకరణములు వెలసినవి. వీనిలో
గ్రాంథికస్థములైన భాషలు స్థిరమై, లక్షణబద్ధమై చాలకాలము మాఱకుండ నిలిచి
పోయినవి. కాని వ్యవహారముననున్న భాష నానాదేశకాలములను మాఱుచునే
యుండెను. దక్షిణాపథాదిదేశములు నించుమించుగ క్రీ. శ. 6-వ శతాబ్దము
వఱకును ప్రాకృతభాషలు తప్ప నితరభాషలు ప్రచారములోనున్నట్లు
గానరాదు. తమిళభాష క్రీస్తుసకుం బూర్వమునుండియుఁ బ్రచారములో
నుండెనని నభిప్రాయము నేఁడు విడనాడఁబడుచున్నది. క్రీస్తుశకము 6, 7
శతాబ్దములవఱకు ద్రావిడ భాషలలో సంవత్సరములు నిరూపింపఁబడిన శాసన

ములు గాన్పింపవు. క్రీస్తుశకము 4, 5, శతాబ్దములనుండియుఁ బల్లవరాజుల కాలమునఁ సంస్కృతముకంటె ప్రాధాన్యముగలిగి ప్రాకృతముల ప్రచారము నెనుకపడినట్లు గాన్పించును. ఈహేతువుగా ప్రాకృతము మాధ్యమజెందుచు వచ్చెను. దానికిని నితరభాషలకును వ్యవహారమునఁ దొలుతనుండియుఁ గలుగు చుండిన సంపర్కసంబంధములఁ గ్రంథిస్థలాక్షిక ప్రాకృతమని గుర్తింపఁదగిన యొక యవస్థ యేర్పడెను. ఈ తొల్లింటి ప్రాకృతమే మాధ్యమాంధ్రము నేటి యాంధ్రభాషగాఁ బరిణమించినదా ? అట్లైనచో నా పరిణామక్రమ మెట్టిది ? ఆ ప్రాకృతభాషా స్వరూపమెట్టిది ? దానితోఁ మేళవమునుఁ బొందిన యితర భాషల స్వరూపమెట్టిది ? ఆంధ్రమునకును నితర ద్రావిడభాషలకును గల సంబంధమేమి ?—అను విషయములను గూర్చిన చిచ్చి యీ గ్రంథమున సందర్భము గాన్పింపఁబడుచున్నను. ఆంధ్రము ప్రాకృతభాషా వికారమగునేమో యను దృష్టితోఁ నీగ్రంథము వ్రాయఁబడుటచేఁ బ్రాకృత భాషలగూర్చిన ప్రశంస యిందెక్కువగా గాన్పించును.

ఈభాష కాంధ్రమనుపేరు నన్నయభట్టు రచించెనని యెవఁడో పూర్వకవి శాసన మునఁ దొలుతఁ గానవచ్చుచున్నది. అంతటంతకు నాదికాయణభట్టు నాంధ్ర భాషాపితామహుఁడగుటకుఁ బోల్కొనియున్నాఁడు. ఆనాఁటికే యీభాషకుఁ దెనుఁగను నామము గుదురుకొనియుండెను. భారతమును దెనుఁగునఁ బచింపుమని రాజ రాజు తిక్కన గోరినట్లు నన్నయభట్టు చెప్పియున్నాఁడు. ఈ దెనుఁగును పదము స్వరూపమునుగూర్చి విచారింతము.

తెలుఁగనుపదము త్రిలింగ శబ్దభవమని కొందఱు యభిప్రాయము. ద్రాక్షారామ, శ్రీశైల, కాళహస్తులను మూఁడు ప్రసిద్ధ శైవక్షేత్రములకు సమీపమునున్న దేశము త్రిలింగమనియు నదియే తెలుఁగుదేశమనియు నప్పకవి చెప్పియున్నాఁడు. అంతకుఁబూర్వమును కాకతీయులు రాజ్యముచేసిన దేశ మునకుఁ ద్రిలింగమని యనుకొనుచుండినట్లు విద్యానాథ కవికృతమగు ప్రతా పరుద్రీయమునఁ బ్రతాపరుద్రుఁడు త్రిలింగాధిపతియని చెప్పఁ బడుటచేఁ దెలిసికొనఁబడుచున్నది. అంతకుఁ బూర్వమును తెలుఁగుదేశమునకుఁ ద్రిలింగసంజ్ఞ యుండెనో లేదో తెలియదు. శాసనములం దీదేశమునకు తెలింగ, తెలుంగ, తిలుంగ, తిలంగ, తెలఁగ, తిలింగ, యనుపేర్లు గానవచ్చుచున్నవి. శా. శ. 1194 ప్రాంతముల రాజ్యమేలిన యాదవరాజగు రామచంద్రునికి "తెలింగ తుంగ తెరూన్మాలస దంతావల" యను బిరుదముండినట్లు తెలుపఁబడినది. కుంతల దేశాధీశుఁడగు రాచమల్లదేవునకుఁ దెలఁగలమారి యను బిరుద ముండెను.

"పశ్చాత్పూర్వస్తాపి యస్యదేశౌ
ఖ్యాతౌ మహారాష్ట్రకలింగసంజ్ఞౌ
వవాగుడక్ పాండ్యక కస్యకుబ్జా
దేశస్త త్రాస్తి త్రిలింగనామ.
పురా త్రిలింగాన్ ప్రతిమంచి కొండా
వామానయన్ నాయకినుశ ముఖ్యా
తాభ్యాం వినిర్మాపితమాత్మ నామ్నా
పురం మహచ్చ ప్రథితేంద్రదేశే"

అను శ్లోకము ఎపి గ్రాఫీయా ఇండికా 14-వ సంపుటమున వ్రాయఁబడియున్నది. శా. శ. 1539 సంవత్సరమున మాసన గండకతారినాలుగ తెలుంగురాయుఁ డుండినట్లొక శాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. ప్రతాపరుద్రీయమున త్రిలింగశబ్దము నాడఁబడియున్నది. అల్లాఉద్దీనును తుగుష్మరాజు తిలంగదేశమును జయించినట్లు హెలిరుచున్నది. తెలుంగు బిజ్జలుఁడను వాఁడు నెల్లూరి రాజ్యమేలిన తెలుఁగుచోడుల సంశములోనివాఁడు. ఈ రీతిగానున్న దేశపు నేల్లను సంస్కృతీకరించి త్రిలింగశబ్దమును పండితులు కల్పించినారని యనుకొనుట కవకాశమున్నది.

తెలుఁగుశబ్దము త్రిగశబ్ద భవమని నుతికోరండ అందురు. మహేంద్రము, శ్రీశైలము, కాళిహస్తి యను మూఁడుపర్వతముల మధ్యనున్న ప్రదేశము త్రిగదేశమునియుఁ ద్రిగశబ్దమే తెనుఁగుగా మాఱినదనియు వారి యభిప్రాయము. త్రిగశబ్దమునందలి లేని యనుస్వారము తెనుఁగుశబ్దమునందుండుటయు, తెనుఁగుదేశమునకుఁ ద్రిగమను స్వనిహారి నేనాఁడును లేకుండుటయు నీ వ్యుత్పత్తి కాధారము లేవన్లు తెలుపఁగలదు.

త్రికళింగశబ్దభవము తెలుఁగని మఱికొండ అనుచున్నాఁడు. త్రికళింగశబ్దము స్వీకృతముచే 'తిఱిలింగ' యని మాఱి తెలింగ, తెలింగ యను రూపములను బొందుట సాధ్యమేయయినను తెనుఁగుదేశ మంతటికిని త్రికళింగసంజ్ఞ లేకుండుటచే నీ వ్యుత్పత్తియు సిద్ధాంతమగుచున్నది. త్రికళింగమనున దిప్పటి గంజాము, విశాఖపట్టణము జిల్లాలును వానికి పడుమట నుభయపరగణాలలోని కొంతభాగమును సము యుండెను. నేటి ముఖలింగమున్న ప్రదేశమునకు మోదోగలింగే యను పేరు గ్రీకు చరిత్రకారుల వ్రాతల యందుఁ గాన్పించుచుండుటచే మోదో అనగా మూఁడగు అని అర్థము చెప్పుకొని త్రికళింగమునకు మూఁడగు కళింగమని యర్థముచెప్పి యా త్రికళింగశబ్దమునుండి తెలుఁగను పదము పుట్టినట్లు కేంబెల్ మొదలగు పాశ్చాత్య

పండితు లభిప్రాయపడిరి. మోదోగలింగ మనునది మధూకలింగ శబ్దభవము గాని మూలపాఠము కాదనియు మూలరూపము కాదు. మూడగు కళింగమను త్రిలింగమనుగా కన్నట్లును స్వీకరింపరాదు చేసి.

[illegible] చేసి [illegible] పేరుగల [illegible] మొదలగు [illegible] కాపున నీ భాషకు [illegible] ప్రాముఖ్యము. ఈ పుస్తకమున్నట్టి [illegible] పేరుగాంచిన [illegible] భాషగాపుసం తెనుగనుకొని [illegible] తెనుగునాడు, తెలుగు నాడు, నెల్లూరు వాడు, తెలుగు వాడు మొదలగు పేరులు వాడుకలోనికి వచ్చినవని చెప్పుటకు ఈ పుస్తకము ఒక ముఖ్యసాధనమని యెంచి యిందు ప్రకటింపబడుచున్నది.

ఈ పుస్తకమందు [illegible] రాజును [illegible] కవిరాజ మార్తండుడను బిరుదాంకితుడు [illegible] ప్రదేశమును పరిపాలించుచుండిన [illegible] వారి [illegible] క్రీ. శ. 470) [illegible] వారి [illegible] క్రీ. శ. 1160) [illegible] క్రీ. శ. 1160), మల్లి [illegible] క్రీ. శ. 1165) [illegible] క్రీ. శ. 1195), [illegible] (క్రీ. శ. 1225), [illegible] క్రీ. శ. 1360)—లను ప్రశంసించిన యంశమును తెనుగుదేశ [illegible] చిత్రించియున్నాడు. ఈ [illegible] పేరులు తెలుగు కన్న పదములు నోట [illegible] చేయబడియుండెడి. క్రీస్తునకు పూర్వపటి వాఙ్మయమును బట్టి కూడ [illegible] తెనుగును సృష్టించిరని యున్నాడము. ఇట్లీ కన్నడదేశము నుండును [illegible] ప్రచారములోనున్నది. నేటి కర్ణాటక దేశమగు మైసూరు సీమ [illegible] బొంబాయి, చిత్రదుర్గము, నందిదుర్గము బళ్లారి [illegible] తాలూకాలలో ప్రచారమునలోనున్నది. వీనినిబట్టి కన్న డనుడానాను [illegible] మొకటినుండియు గలసియుండుటయే కాక యెంతభాష నొకటి బుద్ధిపుచుకొనగ గలిగియుండిరని యూహింపవచ్చును.

ఈ రెండుజాతులవారికిని వ్రాతపలకే భాషయు నొక్కటియై యుండ నొప్పును. ఆచార వ్యవహారములందును మతాచార సంప్రదాయములందును సీకాకుళం జాతులవారికిని నొకకొంత భేదమున్నను భాషలలో గోచరించును. కన్నడ భాష యయిపోవుచున్నదనుటకు నున్నదియు ఇదియొకటి. కన్నడమునకు దగ్గర నున్నదనుటకు వ్యవహారమున్నదియు. అటువంటిదగుటచేతనే కన్నడులు తమ మాతృభాషగానుండినిచి దూర దేశములందుబోయి తమ భాషను మేలిగా నుచ్చరించుటనలన గలిగినభాషయనియు, వారి కిష్టాగోష్ఠి లాక్షణికాదులు చెప్పి యున్నాడము. ఇట్లే "తుళు" అనగా కొందలమాండలన్న కన్నడము భాష కుండ నున్నదనియు, తుళునాడే గొట్టి కుటిలు భాషగా వ్యవహరిం మన్న దనియు జెప్పబడును. ఈ దాక్షిణాత్యులు తమకరించి చెలుగుచున్నదట చెలుంగుగా వ్యవహారమందు బహుమున్నదని యూహింపవచ్చును. శబ్దజాలము నందు చెలుంగు కన్నడములకు నూటికి డెబ్బదినాలుగు పదములు సమానముగ నున్నవి. అట్లే ప్రత్యేకమగు వ్యాకరణమును నిర్మించుకొనియున్నది. ఈ కారణముల చేతం చెలుంగు కన్నడము లొకప్పు డొకభాషగా నుండెనేయు గాలక్రమ మున మాండలీక భేదమునుబట్టి యవి భిన్నము లయ్యెనేయు నిశ్చయించుట కవకాశము గలదు.

తెనుంగు శబ్దముమొదలు గుప్రత్యయమును గూర్చి కొన్నవిచారము చేయనలసి యున్నది. గు, కు, క, గ, క్, గ్, ఙ్, ఙ్గ్, కి, మొదలగు ప్రత్యయము లన్ని మండలీక భాషలనుగూర్చి వివరించి చూడగా ఆ శబ్దమునందలి సంప్రత్యయ మని నిశ్చయించుకొనవచ్చును. ఉదాహరణ మీ దూ దేశ భాషలలోగల కన్నడమునకు "పూలు" యను మాటయొకటి చెప్పబడినది. తెలుగు నందు కొన్ని ప్రాంతములలో "పూలుగ" లేక "పూలుగు" యని వినుచున్నాము. "పుల్‌రంగ" అనునది తెమిళభాషామండలీక భేదమునందు బ్యుత్పత్తిభాషగా మట్టియొకటి చేయును. సిలుగులలోగల తమిళభాషా భేదమున ఙ్గలభాషకు "ఎరిల గాడు" అను మట్టియొకటి చెప్పబడినది. తమిళభాషాభేదమగు కొడ్డాల భాషలో "ఎర్నగ" లేక "సిర్గి" యనుచున్నది. కోడ్యాభాషను "ఓర్‌ఙా-కూ", కోటా-కూ అనియు కోరగ, కోరుర్కా, కూరుర్కా, కోటర్-కూ, యను నీవన్నియు గూడ నున్నవి. బడగభాషయనునది కన్నడభాషావికారము. దీనిని బడుక్ అని కూడనందురు. కోడగుభాష కన్నడభాషావికారము. కొరగ అనునది తెనుంగుతో సంబంధించిన "కుయి" అను భాషకు మాండలీకభేదము. "ఓర్‌గా లోంగ్" అనునది కోంకణీ మళయాళభాషల సమ్మేళనము నలన గలిగినది. భత్కల్, బుత్కల్ అనుభాష మరాఠీభాషావికారమైన కోంకణీభాషా భేదము. "ధనగరీ" యనునది మరాఠీభాషకు మాండలీక రూపము. ఇట్లే

జేమసక్, కాంగ్ చాంగ్, ఘోతిగ, యనుసవి గూడ మరాఠీభాషా వికారములే.

టిబేటు దేశములోని భోటియా మండలములందు గ్యారూంగ్, క్కైగిలి, షాన్డోంగ్-కా, యను భాషలున్నవి. ఇక బ్రహ్మదేశములోని జాల నవుక భాషలు కిరాత వర్గాక్రాంతములుగా గానబడు చున్నవి. ఉదా హరణములు:—ఘేకే, గిరు, గుకు, షిరోఇలమోగాంగ్, గక్నిగ, హ-ఆంగ్, క్కోంగ్, హ్మోంగ్, హుంటైంగ్, ఖుంమైంగ్, ఖుంతోక్సాంగ్, క్యూంగ్-ఖోల్, ఖుంబంగ్, ఈమంగ్, జక్ తుంగ్, పాం ఉచ్మాగో, కి-మాంగ్, కరంగ్, కిత్లాంగ్, షా-లోంగ్, ఖుంగ్-నాక్, ఖుర్మ, ముంలంగ్-ముదుక్, ఖుర్లోంగ్, ఖ్యాంగ్ (ఖ్యా గ్), ఖ్యాంగ్, ఖ్లాంలోంగ్, ఖానుంగ్, సుంగ్, కోమ్లోంగ్, కోక్లోరెంగ్, కోతాంగ్, కిరిలోంగ్, క్వాక్ఖాంగ్, చోంగ్-కాంగ్, (లీయాంగ్), అకా, అక్లెంగ్, లాలుంగ్, అంగ్లోంగ్, అంఖాంగ్, అఖెంగ్, తాక్లంగ్, తెంగ్ఖాంగ్, మోంగ్, లాంగ్, మొంచామాంగ్, మ్రుంగ్, మూలుంగ్, మూంగ్, మూంగ్లాక్, రిమోంగ్, రిలెంగ్, ఎల్లంగ్, ఖ్లాంగ్, ఖైలెంగ్, ఎ-లాంగ్, చాఖ-కన్నంగ్, ఎంగ్, కేంగ్, లి-ఆంగ్, లోంగ్, మ్రుబ్రంగ్, సైలాంగ్ బాంగ్, సెంచంగ్, సెంగ్లోంగ్, సెంతెంగ్, సైమూంగ్, తాంగ్-ఖుల్, మామే తెయూంగ్, సైన్లెంగ్, సీమా గ్, సూంగ్లోంగ్, స్టీఎంగ్, తంగ్, తజ్బెంగ్, తజ్బాంగ్, తజ్లోంగ్, త్లైచాంగ్, త్లైఖాంగ్, తబోంగ్, తకేంగ్, తవేహాన్నాంగ్, తియుంగ్, తొంఖుంగ్, న్గంతి లంగ్, త్రివ్లీఛంగ్, వెలోంగ్, యాజెంగ్, యాక్లెంగ్, యాల్లెంగ్, యామేలంగ్, ఏరుంగ్ కాతెంగ్, యెమేసాంగ్, రి లంగ్, లంగ్కి, లకి, లకో, లంగ్కిం, లంగ్హాచి-కూ (తెబ్లెంగ్) లసుంగ్, సుంగ్, ఖుసుంగ్, అన్లైంగ్, బెచ్క్, బోక, ఏ-లాంగ్, ఏ-ఎంగ్, ఏరాంగ్, ఏతాంగ్, రగాడు, దులేంగ్.

ఈ క్రిందిభాషలు టిబెటో- బర్మనుభాషా వర్గమునకు చేరినవి:—సురుంగ్, విజంగ్, లీయాంగ్, లోయ్లోంగ్, మంగ్, ఖోంగ్, లాంగ్, మ్లాంగ్, ఆక్లెంగ్, అరుంగ్, ఎమ్పేక్ చేపాంగ్, ఛిరి బోక్, చ్యాంగ్, ఖ్యాంగ్,

ఈ క్రిందిభాషలు అస్సాము దేశములోనివి:—ధోకేరీ, ఛిబోక్, ఖైకో, ఖంగోయ్, కోన్యక్, మయాంగ్, మిలెహసంగ్, నింఛాణాంగ్, మిచింగ్ఖంగ్, మూజంగ్, నవాంగ్, అస్సిరింగియా, అసురిగ్, ఆతిగ్, ఆతోంగ్.

ఈక్రింద భాషలు నేపాళదేశములో న్యసహారములో నున్నవి:—ఛింగ్తాంగ్, గోరఖాలీ, గోర్ఖియా, ఖాలింగ్, కూలుంగ్, ఖంబూ, వాలింగ్, ఖంబూ, బాహింగ్.

ఉత్తర హిందుస్థాన భాషలలో ఓఢ్ర భాషావికారములగు గచికోలో, కంగాలి, ఉత్కలీ భాషలును, తూర్పు హిందీభాషావికారమగు "కలంగ" భాషయును పశ్చిమ హిందీభాషావికారములగు పింగళ్, డాండా భాంగ్, డాంగీ, భాషలును, బంగాళము, ఒరిస్సా, బేహారము, ఛోటానాగపూరు దేశములలో సంచారశీలురగు నొకజాతివారు మాట్లాడు "గుల్ గులియా" భాషయును, బంగాళాదేశములోని బంగ, హైజోంగ్, ఆబెంగ్, అరంగా, భాషలును, మాత్వాడీ భాషావికారములగు ఘటకీ, డింగళ్, అనుభాషలును, నిట్టి ప్రత్యయములనే కలిగియున్నవి. కాంగ్రాయనునది పంజాబీ భాషా వికారము. అవాంకారీ, అవాంకీ, అనుభాష పశ్చిమోత్తర పరగణాలలోని కోహత్ జిల్లాలోనిది. ఇది లహండా భాషావికారము. గంగోలాయనుభాష హిమవత్పర్వత పాదమునందలి ఏహాడీభాషకు మాండలీకరూపమైన కుమూనీ భాష యంతర్భాగము, డుంగరీ, ఘంకీ, యనునవి బెలూచిస్థానములోని బ్రచారమున నున్నవి. పశ్చిమోత్తర పరగణాలలోని హిందీకి భాషయందుఁ గూడ నీ ప్రత్యయము కనఁబడుచున్నది. పైగలీయను పిశాచభాష కాశ్మీర ప్రాంతమునందలిది. జ్ఞాంగ్, ఘంగార్, దిక్కూకాజ, బోరంగ్, ఉరంగ్ అనునవి ముండా భాషావిశేషములు.

బర్మాలో తలైంగ్ అనునొక భాషయున్నది. ఇది ఆస్ట్రో-ఏషియాటికు భాషా కుటుంబమునకుఁ జేరిన మోన్-ఖ్మేర్ శాఖకు సంబంధించినది. దీనిని మాట్లాడువారి సంఖ్య 224424. ఇది బర్మాలోని అప్పర్ స్టు, థాటోను జిల్లాలోఁ బ్రచారమునన్నది. తలైంగ్-కలసీ యనునొక భాష బర్మాలోని యూమే ధను జిల్లాలో వాడుక యందున్నట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. తలైంగ్ కయిన్, అను మఱియొక భాష బర్మాలోని చాలజిల్లాలలో వాడుక యందున్నట్లును దానిని 352466 మంది మాట్లాడుచున్నట్లును బర్మాదేశపు జనాభా లెక్కల వలనఁ దెలియుచున్నది. బర్మాలోని యుత్తర భాగమున తైలోంగ్ అనునొక భాషను 18074 మంది మాట్లాడుచున్నారఁట. అస్సాము దేశములో తురూంగ్ అను మఱియొక పేరుగల తైరోంగ్ భాషయున్నది. నేపాళదేశములో థూలుంగ్ అనునొకభాష మాట్లాడఁ బడుచున్నది. బర్మాలోని తైలైంగ్ దేశమునకును తెలుఁగుదేశమునకును చిరకాలమునుండి వాణిజ్యాది సంబంధ ముండినట్లు బర్మాదేశపు చరిత్రమువలనఁ దెలియనగును. కాని తెలుఁగు భాషకును తైలైంగ్ భాషకును నేఁడట్టి సంబంధమును సన్నిహితమైన దానిని కనిపెట్టుటకు వీలులేకున్నది. నేఁడు ప్రిజులీస్కీ మొదలగు పండితులు ఆస్ట్రిక్ భాషలకును ద్రావిడభాషలకును సంబంధమున్నట్లు తెలియఁజేయుచుఁ దద్విషయమై పరిశోధనములఁ గావించుచున్నారు. పరిశోధనముల మూలమున

ద్రావిడభాషలకును ఆస్ట్రిక్ భాషలకును కొన్ని సంబంధములు నిరూపింపఁ బడినవి. ఈ పరిశోధనసులవలన నీరెండు భాషాకుటుంబములకును సంబంధ మేర్పడిన యెడల నాస్ట్రిక్ భాషలకే సంబంధించిన తెలైంగ్ భాషకును తెలుఁగుభాషకును సంబంధ మేర్పడవచ్చును. అసంబంధము తేలువఱకును నీ విషయమై ఇదమిత్థమని చెప్పటకు వీలు లేదు.

వైని వివరించిన గుప్రత్యయ విచారమునకు సంబంధించిన యొక విశేషము గలదు. ప్రాకృత వైయాకరణులు వైశాచీభాష కాంచీ, పాండ్య, పాంచాల, గౌడ, మాగధ, వ్రాచడ, దాక్షిణాత్య, శౌరసేన, కైకయ, శాబర, ద్రావిడ, బాహ్లీక, సహ్య, నేపాళ, కుంతల, గాంధార, సుదేష్ణ, ఘోట, హైవ, కనోజన, దేశములందుండునదని వివరించిరి. ఆర్యభాషల యందు ముండా, ద్రావిడ, భాషల సంబంధమువలన గలిగిన భాషావిశేష ములే వైశాచీ భాషలుగాఁ బరిణమించి యుండనచ్చునని హోయర్‌నెల్, సెనార్ట్, పండితు లభిప్రాయపడియున్నారు. ఇంతకుముందు గుప్రత్యయాంత ములుగా వివరింపఁబడిన భాషలన్నియు వైశాచీభాషా ప్రదేశములందలి వనిప్రాకృత వైయాకరణులు తెలిపిన ప్రదేశములందే సరిగానుండుట విచిత్ర ముగా నున్నది. గుణాఢ్యుఁడు బృహత్కథను వైశాచీభాషయందు వ్రాసి యుండెనను ప్రతీతియందు సత్యమున్నచో నాంధ్రభాష వైశాచీభాషా విశేషమై యుండవచ్చును. ఈ యూహల కాంధ్ర వైయాకరణుల యభి ప్రాయమును దోడ్పడుచున్నది. ఇందువలన తెనుఁగుభాష నేఁడుగూడ కేవలము వైశాచీభాషతోనే సంబంధించినదని యనుకొనఁగూడదు. ఒక భాషయొక్క చరిత్రయం దెన్నో మార్పులు కలుగుచుండును. లనతో సంబంధించినట్టియు సంబంధింపనట్టియు నెన్నో భాషలతో దానికి సంపర్కము కలుగవచ్చును. అందుచేత నాభాష కేవలము మూలభాషా రూపమునఁ నిలిచియుండుట యసంభవము. అయినను నది మూలభాషా సూత్రముల ననుసరించియే మార్పులను బొందుచుండును. ఈ విషయమై తెనుఁగునకు సంబంధించినంత మట్టుకు మఱియొకచోట వివరింపఁబడును.

తెనుఁగుశబ్దమునుగూర్చి విచారించునపుడు భరతవర్షమునకుఁ దూర్పు తీరమున వరుసగా నంగ, వంగ, కళింగ, తెలింగ, దేశములున్నవను విషయము గోచరింపక మానదు. కళింగయనగా నెత్తైనదేశము, తెలింగయనఁగాఁ బల్లపు దేశమనియుఁ గళింగ తెలింగములు వాస్తవముగ నొక్కటే దేశమనియు, గొందఱు చెప్పుదురు. కళింగాంధ్రములకు భాషయొక్కటియే యని కుహూక్ పండితుఁ డభిప్రాయ పడియున్నాఁడు. కళింగదేశపు బౌద్ధగ్రంథముల భాషయు

నాంధ్రదేశమునకు సంబంధించిన బౌద్ధమత గ్రంథమగు అట్ఠకథలోని భాషయు నొక్కటియే యయియుండు టీయూహాకాధారము.

గ, గు, ప్రత్యయములు సంస్కృతములోని క ప్రత్యయమునకుఁ బ్రాకృతభాషా వికారములని చెప్పుట కవకాశమున్నది. మూడిగ, గోసగి, ఓడంగి, కోణంగి, పడ్రంగి, మొదలగు శబ్దములలోని ప్రత్యయములు సంస్కృతములోని క, కి, ప్రత్యయ వికారములే. మధ్యప్రగణాలలోని తేల్ నదీ స్రాంతమునుండి వచ్చినవారగుటచే తెలుఁగులను నామము కలిగినదని కొందఱు చెప్పుదురు. తైలికశబ్దభవము తెలుఁగని కొందఱి యభిప్రాయము. తెలివిగల వారు కావున తెలుఁగులను నేరు గలిగినదని కొందఱుందురు. తెల్ అను పదము సంస్కృతములోని ధవల, తృష్ణ,దృష్ణ మొదలగు శబ్దముల ప్రాకృతవికారము కావచ్చును. ఈ వ్యుత్పత్తులన్నియు నూహామాత్రములు. తెలుఁగుశబ్దము వ్యుత్పత్తినిగూర్చి ఇదమిత్థమని చెప్పుటకు నేటికిఁదగిన యాధారములు లభింప లేదని నూత్రముచెప్పి యింతటితో విరమింపనలసి యున్నది. ఈ విషయమై "జనపదేలుప్ ; తదశిష్యం సంజ్ఞాప్రమాణత్వాత్." "లుబ్యోగా - ప్రఖ్యానాత్" "యోగప్రమాణేచ తదభావేఽదర్శనంస్యాత్," "ప్రధాన ప్రత్యయార్థవచన మర్థస్యాస్య ప్రమాణత్వాత్," అను పాణినీయ వచనములను స్మరింపవలసియున్నది.

తెనుఁగు భాషకుఁ దమిళదేశమునందు వడుగ, బడగ, యను పేర్లున్నవి. పోర్చుగీసువారు తెనుఁగును బడిగేస్ అని పిలుచుచుండిరి. జర్మనులు దానిని వరుగ యనిరి. ఐరోపియనులు తెనుఁగును జెంటూ భాషయని పిలుచుచుండిరి. ఈపదము పోర్చుగీసు శబ్దమగు జెంటియో, (అనఁగా మ్లేచ్ఛుఁడు, క్రైస్తవేతరుఁడు) అనుపదమునకు వికారము.

తెలుఁగునకు సంబంధించిన కొన్నివికార రూపములనుగూర్చి యింతకుఁ ముందుఁ దెలుపఁబడినది. వానికి క్రింది యుదాహరణములు లింగ్విస్టిక్ సర్వే ఆఫ్ ఇండియా 4-వ సంపుటమునుండి తీసికొనఁబడినవి.

కోంటావుభాష.

ఒక మనిషికి యిద్దఱు పిల్లగాండ్లు వుండిరి. వాండ్లో చిన్నవాడు తండ్రితో అంటాడు, " తండ్రి, యేదో మాలమతది నాకు వచ్చేవలది అది యివ్వు." వెనకవాఁడు పిల్లనికి ధనము పంచి ఇచ్చిండు. వెనక కొన్ని దెవసాలకు చిన్నపిల్లడు అంత సొమ్ము జేమాజేసి దూరదేశానకు పోయిండు

యింక అక్కడా అవిచోరముతో నడ్చి తన సంపత్తు పాడుగొట్టినాడు. తర్వాతా వాడు అంతా వెడ్డిసంక ఆ దేశములో లావుకరువు బడది. అందుకు, వానికి కఠినము బడది; అప్పుడు వాడు దేశములో ఒక్క మనిషి దగ్గిర పోయి వున్నడు. వాడేతేను వాని పందులు కాపేకోరకు తన చేండ్లోకి తోల్లాడు. అప్పుడు పందులు తినేది పట్టుతో వాడు తన పొట్ట నింపుకోనలె అని వానికి అనిపించింది, యింకా యెవ్వరు వానికి యివ్వలేదు. తర్వాతావాడు తెల్వి మీదికివచ్చి అన్నాడు; మాతండ్రి యింట్లో యెందరు సవుకరలకు పుష్క ళంగా అన్నం వున్నది, యింకా నేను ఆకలితో చేస్తా. నేను లేశి నా తండ్రి దిక్కుకు పొయ్యేను. వానితో అనెను, "ఓతండ్రి, నేను యీశ్వరుని విరుద్ధం నీముందర పాపం జేసినాను; యిక్కడినుంచి నీ కొడుకును అనేటందుకు నేను యోగ్యని కాను. నీ ఒక్క నౌకరివానివలె నన్ను వుంచు."

కామాక్షీభాష.

వక్క మనశికి ఇద్దరు కొడుకులు ఉండుండ్రి. చినోన్నడు తండ్రికి అంటడు "అయ్యా, నా అంతుకు యేమి జిందగి అస్తది అది నాపు ఇయ్యానా." మరి తాను అది ఇద్దడ్కి పంచి ఇచ్చిండు. తోడ్యం దినాల్లు కాలే, ఇంతెట్లా చిన్నకొడుకు తనది అంత హిస్స జేనూచేసి దూరం దేశంకు యెల్లిపోయిండు. అడ అంత సుల్య మజోలా యగరకొట్టిండు. యప్పుడు అంత సుల్య యగర కొట్టిండు అప్పుడు ఆ ఊరల్యాకా పెద్దకాలం పడిండ్యా. అప్పుడు తపకు తిండికి పోతాను ఆయా. మరలా ఆడు ఆ ఊరల్యా నండ్లోడు దగ్గరపోయి ఉండ్యా. మరి ఆడు ఆడ్కి తన శేనులా పందులు మేపతపకు తోలిండు. పందులు తినేటి పొట్టు తిని పొట్టనింప తనకు తాను కబుల్ ఆయా గని ఆది బీ యన్నరు ఇయ్యరు. యప్పుడు ఆడు సుద్దిమద అచ్చా. అప్పుడు మననులా అనకుండ్యా, "నా అయ్యా ఇంట్లా యంతమంది నౌకర్ చేశి సుకంగా పొట్ట నింపుకుంతరు, ఇంకా నేను ఇడ ఉపాసం నస్తా. నేను ఇప్పుడు లేశి నాతండ్రి దగ్గర పోతా. ఇంక నేను ఆడ్కి అనేను, "అయ్యా, మీకీ ప దే వరుదీ అపరాధీ ఉన్నాను. దానికోసంకి మీకొడకు అనపించే కునతంకుకు లాయక్ కాను. నీవు నాపు నౌకరోపు మేరగా ఉంచే" అప్పుడు లేశి తండ్రి దగ్గర్కి పోయా. ఆడ్కి దూరంకెల్లి కొడకు రాంగా తండ్రి సూశా. ఇంక గోశావచ్చి తండ్రి ఉర్కి అల్లుకున్యా. ఇంక ఆడికి ముద్దిచేకున్యా. మరలా కొడుకు తండ్రికి చప్యా, "అయ్యా, నీ ముంగట నేను సామిది

పాపం చేసినా. గందుగోసంకి ఇప్పుడు మీకోడుకు అనిపించేకుంతనకు నాకు శిగ్గు అస్తది." మరలా తండ్రి నౌకర్‌గాల్లకు చస్యా కీ, "మంచిబట్టలు తెండ్రి. ఇంక ఈడకి తొడగపియుండ్రి. ఈడిచేతికి ఉంగ్రం పెట్టుండ్రి, ఇంక కాల్లకు పావసాలు తొడకుంతనకు ఇయుండ్రి, ఇంక మనము తిని చేసి ఆనందము చేస్తము, కారణము ఈనా కొడుకు సచ్చి ఇండ్యా, ఆడు ఇపొద్దులేశి అచ్చిండు ; ఆడు కారి పోయిండ్యా, గని ఇపొగ్గునాకు దొర్కండు." మరలా ఆల్లు తా ఆనందము చెయ్య తలగిరి.

దాసరీ భాష.

ఒక్కొక్కొక్కడ్ మనిశికె ఇద్దర్ నుగపిల్లగాళ్లు ఉండి. వాళ్లోన చిన్నాపిలగడు తన తండ్రికె అనె. "తండ్రీ, నీ బడకల్లోనిస నాకె పచ్చెటి పాల నాకె ఈ". తండ్రివాళ్లోన తన బడక పంచిఇచ్చె. చిన్నాపిలగడు తన పాల తిస్కొని దూరము నాట్క-పొయ్యి, శినా వద్దల్ ఆవలేదు, అంతట్లోన వాడు శన ఖర్చ్ శేశి తనబడకింతా పాడశేసె. వాడు ఇట్ల శేశిన మంచ్కె ఆదేశంలోన పెద్ద్ కరవపడి వానికి ప్యాదర్కం వచ్చె. నాడు ఆదేశంలోన ఒగ మనిశికి పక్క చోక్రి జేరే. ఈ మనిశి వాని పందిల్ మేపడన్కి తన చేనక తోలే. ఆడా ఆకల్లోని కళవళికుటి పంది తినేటి పట్టు నుదా తిని కడుపు నింపకుతుండె, ఆతె వాన్కి యవళ్నించి ఏమీ చికకుండె. ఇట్ల తోండిం వద్దల్ పాయె ; తన ఎనకటి జ్యాలమం నెప్పయ్యి వాడు తన మక్కలోన్న అనె, "నాతండ్రి పక్క ఉండేట చాక్రిమందిక్ కడపు నిండి ఎక్కొయిటంత ఇరి వెము చికతడి. ఆతె ఈడా నామూత్రన్కి ఆకల్లోని తస్తా. నా లేని నా తండ్రి తక్క పొయ్యిఅనె, "తండ్రీ నా ద్యావర్ది కర్మం తండ్రీకర్మం కటొక్కన్న. నాను నీ పిలగడంటని అనిపిచకోగడ దానిక్ బాగలేదు. నన ఒగ చ్యాక్రీ మనిశి తిరశీ నీ పక్క వెట్టకో, "వాడు ఆనించి లేసి తన తండ్రి ఖాడికి వస్తె పడు తండ్రి దూరంనించి వాని తూసి అంతకరణం పుట్టి ఉర్గపొయ్యి పట కోని ముద్దాడె. అప్పడ పిలగడు తండ్రికె అనె, "తండ్రీ న ద్యావరమందలా నీ ముందలా తప్ప శేస్న, నన నీ పిలగనంట్ పిలవకు. "దీన్కి తండ్రి తన చోక్రీమండిక్ అనె, "మంచిది ఏశెంతెచ్చి నా పిలగన్కి తొడగుడి, ఏలు లోన ఉంగరం ఏయిండి. కాళ్లోన్న చ్యప్పలు ఏయిండి. తినిపిచిదన్కి తయార

శేపిచ్చుండి, మాము తిని సంతోసం ఆతం. ఏమంటె ఈ నా పిలగడు తచ్చిండె, తిరగా జీవవచ్చె? తప్పిచ కోనండె, చిక్కినడు." దీని ఇని అందర్కి బాగఆయె.

ఈ యాళాకు వాని పెద్దపిలగడు చ్యాన్లాఉండె. వాడు ఇంట్లిపక్క వచినెప్పు వాన్కి పాడ ఎడ్డిచోలి బట్టెడ్డి ఇనవచ్చె. వాడు చోక్రోళ్ళోన్న బగనిపిల్చి, "ఏయ్‌సడచించి"? అంటూ అడిగె. దానికివాడు, "సీ తమ్మ," వచినాడు? వాడు బాగ వచ్చి పట్టే కారణమ్ నీతండ్రి తినిపిచినాడుడు అంటూ చెప్పె. దీని ఇని వాని పెద్దపిలగడు కోపమెయ్యి నోన్కి పాకపాయె. దానించి వన తండ్రిబేల్కి వచ్చినోన్నన్కి దాఅంటని వాన్కి శన చపకోని, దానికి వాడు తనతండ్రికె అనె, "నా ఇన్నొడ్డల్దాకా నీ చొక్కీశేసి ఎప్పడూ సీమాట మీరలేదు. ఎయినగనీ నా గెణెకాళ్ళె కూడపకోని తినిపిచిడడుకి నివ్వు నాకు ఎప్పడూ బగమ్యాకుడుదా ఈయిక్కపోతివి. ఆతె లంజెల్కాల్ సోబతీ కూడి నీ జిగెంత మింగెనంత్ ఈ సీ పిలగడు ఇంటకూ వచిన మంచెకి నివ్వు వానించి తినిపిచినావు." తండ్రి పిలగనిక్కి అనె, "నివ్వు పగలెల్లానా పక్కింటూవు. నాత ఉండడంత సీపె తెచ్చిని సీతమ్మడు, మల్లా జీవంత డానెనె? తప్పిచ్చుకి పోయినోడు చికినడు, అంటని మాము సంతోసం ఏడ్డి మంచిగి. ఉండడం.

బేరాదీ భాష-I

ఒకనిగొకనికి గిరెస్తనక్ ఉద్రుటి బెల్లం ఉన్ది. వర్దానాన్ సణ్ణ్, కొడుక్ తం బొకె అండె, "అయ్యా, నీజలదిగనాంత్ నాకివసకే పాల్ ఈయి," అంటండె. అయి వర్దానాన్ తనె బదక్ పచిగిడె. సణ్ణ్ కొడుక్ తనకే పాల్ చిక్కోని దూరు రాజనక్‌పోయి బాళే నాల్గ్ అగ్గల్యా. హంతాన్నన్ వాడు దుందుకేశి తన్ బదుక్తెల్ హాళే కేశడి. వాడు హిళ్ళీకేశడిపైని ఆదేసనాన్ పెద్ద బరుడి ననికె బడుతన్ నశా. వాడు ఆ దేసనాన్ బకన్ బల్లి చాక్రి నిచ్చి. ఈ గిరెస్త్ వాంత్ పందల్ మేబసగ్ తన్ సేనక్ అంపిశిండె. అంద్ సర గనుటి కిళనళ్ళ స్తి పంది తాగ్‌హంతాది పోట్టోసుద్దె తిని బళ్ళ నిప్పికోతుడతె. అగితేళ్ వానికె యార్నుటి సేమాశిక్కగల్యా. హిళ్ళీకోంత్ యాళేమపోయి తన్ ఎసక్ అగింది నెనపగి వాడు తన్ మనసనాన్ అండె, "మాయయ్యా బల్లి హెంతోచాకర పర్కె బళ్ళ నిప్పి సాలగనంత్ అన్నం శిద్కాయి, అగితేన్ హీంద్ నానటూ సగరి సస్తాపే. నాను లేశి మాఅయ్య బల్లి పోయి, "అయ్యా, నా దేవరదు పాపం అయ్యెన్ పాపం కట్టికోడాన్. నాను నీ కొడక్

అనిబిలుసుకోగ చలూ లేదు. నత్త్ బక్ ఆళ్కోడక్ తలె నీ బల్లి పెట్టిక్కో.'' అంటు అందుటి లేశి తన్ అయ్య బల్లి వసినావద్, అయ్య వాంత్ దూర్నుటి సూది పిరితివశి పారిపోయి పటికోని నుద్దిశిడి. అవడ్ కొడక్ అయ్యక్ అండె, ''అయ్యా, నాను దేవర్ బల్లి నీ బల్లి తప్పకేశుడతె. నత్త్ నీ కొడక్ అంట బడరొద్దా''. దినికె అయ్యి తన్ చాకరికె అండె, ''చలు పోశాక్ తెశి నా కొడక్క్ పెడన్, బొట్టనాక్ ఉంగరం యయ్యి, కాలాక్ శెప్పుల్ పెడన్, ఊటమ్ తయారంకేబ్స్. నాము తగి సంతోసగదమ్. యాలంటెక్ ఈ సన్ కొడక్ సశుడ్డె, మర్కళి జీమగడాడ్ ? తెపిసికోడాడు, శిక్కిడి'' దీత ఆలిసి ఎల్లారు సంతోసం అగిరి.

ఈ యాలేమ వన్ పెద్ద్ కొడక్ శేనాక్ ఉడ్డి. వాడు గుడస్ బల్లి వశినానడ్ వానికి పాట్లా కున్ సందా ఇనివశ్యా. వాడు ఆ చాకరినాక్ బకంత్ బదరి, ''ఇదేమ్ అగ్గడాయి''? దాక్ అడిగితి. దానికె వాడు అండె, ''నీ తమ్మడ్ బస్ డాడ్. వాడా చలూనాక్ సుట్టిందికారణమూ మీ యయ్యి ఊటమ్ కేబస్ డాడ్'', అంట్ శెప్పిడి. దీత్ అడిగి ఆ పెద్ద్ కొడక్ శిట్ట్ కేశి నొనికె పోకయిడి. దన్నుటి వారయ్యి ఎలికివశి, ''నొనికెదా,'' అంట్ వానికె బాళం శెప్పికోడి. దానికె వాడా తన్ ఐకె అండె, ''నా ఇన్ని వరసల్ తన్నాకనీ చాకరి కేశి యండూ నీ మాత్ మీర్కగతి. ఇంతూనాను నా గెణేలు కూడికొని ఊటమ్ కేబసగ నివ్వు ఎండూనాకె బక్కమక్ సుద్ది ఇస కగతి కాదు. అగితేక్ సూళిగార్ సోబతి పట్టి నీ బదుక్ తెల్ల నుంగినంటా ఈ నీ కొడక్ గుడస్క్ వశిన్ బారక్ నివ్వువాన్ కడిశింద్ ఊటమ్ కే బస్డ్.' అయ్యి కొడక్ అండె, ''నివ్వుపోగ లెల్లా నా హింమాల్ ఉడతావు. నా బల్లి ఉణ్ణిదెల్లా నీదే. సశిన్వాడ్ నీతమ్మడ్, తిరిగి జీమగడాడ్? తెపిసుకోని పోని వాడ్, శిక్కాడ్, అంట్ నాము సంతోస అగితెమె పాడు ఉడాయి.''

బేరాది. 2.

చండుకోలాట్.

రంగంత్ హుడిగేడ్ గోవిందనక్ శపకాడ్, '' గోవిందా, రేవు ఆవక్కె ఉసల్ బైల్నాన్ చండుకోలాట్-ఆడగ్ బాళం హుడిగేల్ పోడార్ నాను ఆకడెగె. పోతాను. నివ్వు వస్తావు కాద ?''

గోవింద్:—'' హూంద్, అగితేక్ మాయవ్వ గుడసాక్ లేదు. దాన్ అపణి ల్యాక్ హెళ్ళి బత్తు ? అది గడసక్ వశిక్ బళక్ నాను అడిగి ఒస్తాన్. అవ్వ ఎలికె పోనావద్, '' గుడస్ తిడిసి వక్కడూ పోవద్ద్ '' అంట్ నాకె అపణి కేసడాయి.''

ವಿವಿಧ ಪುರಾಣ ಲಿಪಿಗಳು.

రంగ్:—"మీ యవ్వ యూవడ్ ఒస్తాయి ఏమో ? హింత్ పాద్దక్ అంద్ ఆట్ ఒళేబారక్ వశూణ్ ? నాములగు పోతేన్ చలుదు ? నాను అవడ్ పోతుడతి ; అగితేన్, "పోనావడ్ నత్త్ ఒదర్" అంటు నివ్వు మొన్నా శెప్పిం దడిశింద్ నిత్త్ ఒదరగ్ ఒస్తి ? నీకి ఒసంద్ మనసా ల్యాకు డ్తేన్ నా నంతక్ పోతాను."

గోవింద్:—"రంగా, నివ్వు హిళ్ళకే సంద్ చేలువా ? జరా నిచ్, మా యవ్వ ఇవ్రు ఒసన్."

రంగ్:—"మీ యవ్వ ఎంద్ పాడాయి ?"

గోవింద్:—"మా సినవ్వ కూత్రమెయనాన్ చలూలేదు ? దాత్ మాట్లా డస్ పోడాయి."

రంగ్:—"హళ్లగితేన్ ఆదేమ్ లగ్గ ఒస్తాయి ? అందునాల్ గళగలా కున ర్బడి, దన్ వైని వసన్ ? దన్నుటి నివ్వు కుసర్బడు, నాను పోతాను. ఈపొద్ద ఆట్ ఒళె చమత్ అగతాయి."

ఆర్య భాషలు.

---

1. ఇండో యూరోపియను భాషలీ క్రిందివిధముగ బాశ్చాత్య పండితులచే విభజింప బడియున్నవి.

1. ఇండో ఐరేనియను శాఖ.
2. ఆర్మేనిక్ శాఖ.
3. బాల్టిక్ - స్లావిక్ శాఖ.
4. ఆల్బేనియన్ శాఖ.
5. హెల్లెనిక్ శాఖ.
6. ఇటాలిక్ శాఖ.
7. కెల్టిక్ శాఖ.
8. జర్మానిక్ లేక టూటోనిక్ శాఖ.

ఈ శాఖలలో మొదటిదగు ఇండో - ఐరేనియను, లేక ఆర్యశాఖకు సంబంధించిన భాషలు మనకు ముఖ్యములైనవి. ద్రావిడభాష లార్యభాషలతో సంబంధించినవను నభిప్రాయమును విమర్శింపవలసి యున్నది కావున వానిని గూర్చి యిచట ముచ్చటించుట యావశ్యకమగుచున్నది.

2. ఆర్యభాషల శాఖోపశాఖల నీ క్రిందివిధముగా బండితులు నిరూపించి యున్నారు.

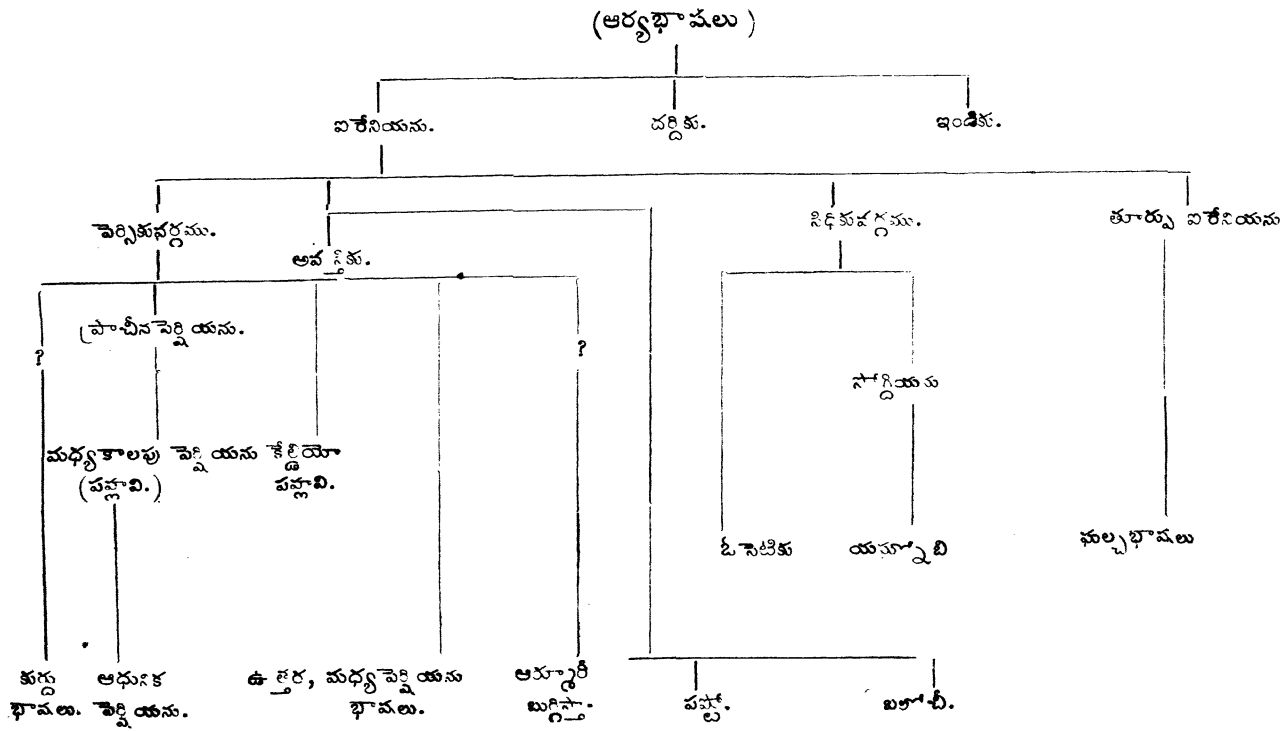
i. ఇండికు, ఇండీయను, లేక ఇండో - ఆర్యభాషలు:—వేదభాష, సంస్కృతము, ప్రాచీన ప్రాకృత శాసనములలోని ప్రాకృతభాషలు, పాలి, పూర్వావాజ్మయ గ్రథితములైన ప్రాకృతభాషలు, అపభ్రంశభాషలు, నేటి యార్యభాషలు, ఎఱు, లేక, ప్రాచీన సింహళభాష, ఆధునిక సింహళభాష, ఆర్మీనియా, సిరియా, తుర్కీ, యూరోపు దేశములలోని జిప్సీభాషలు, ఈ వర్గములలో చేరినవి.

ii. దర్దికు, లేక పిశాచభాషలు; (అ) కాశిక్-బాష్గలీ; వై - బిలా; వసీ - వెరి, లేక, ప్రేసుక్; కలష; గవర్ బతీ; ఫ్లై. (ఆ) ఖో-వార్, లేక, చిత్రాలీ. (ఇ) షిణ; కోహిస్తానీ; కాశ్మీరీ; - యనుభాష లీ వర్గములలోనివి.

iii. ఐరేనియను భాషలు; ఇవి యీ క్రింది పట్టికలో చూపఁబడినవి.

3. దర్దికుభాష లిండో - ఆర్యవర్గమునకుఁ జెందినవి కాపుకాని యివి వైశాచీభాష లగుటచే ద్రావిడిభాషాచరిత్ర సంబంధమున వీనిని స్మరింపక తప్పదు. ఇవి కాశ్మీర దేశమునందును, కాశ్మీరమున కుత్తర, వాయవ్య భాగములం దనగా దర్దిస్థానము, చిత్రాల్, కాఫీరస్థానములందు వాడుకలో నున్నవి. ఈభాషల మూలమున ఇండో - ఆర్యభాషలగు లహాండీ, సింధీ, మున్నగుభాషలు కొంత వికారమును పొందినవి. ఈ భాషల నిప్పు డిరువదిలక్షల జనులుమాత్రము మాట్లాడుచున్నారు. అందు కాశ్మీర భాషను మాట్లాడువారి సంఖ్యయే పదిలక్షలున్నది. కాశ్మీరీభాషతప్ప తక్కిన దర్దికు భాషలందు వాఙ్మయము లేదు. సుమారు పదవ శతాబ్దము వఱకునుగూడ నీభాషలు లిఖితరూపము నొందలేదు. కావున నీ భాషల ప్రాచీనరూపము దెలిసికొన వీలుకాకున్నది. ప్రాచీనకాలమునుండియు రాజకీయవిషయము లందును విజ్ఞానవిషయమునను కాశ్మీరమునకును నార్యప్రదేశములకును పరస్పర సంబంధమున్నది. కాని తక్కిన దర్దికుభాషలుగల ప్రదేశములు పర్వతాక్రాంతములయి, చేర వీలులేకుండుటచే సందలి వారి భాషలు సంస్కృతముతోడను ప్రాకృతభాషలతోడను సంబంధము లేక నిలిచినవి. ప్రాచీన కాశ్మీరభాషయందు గ్రంథములు వెలువడినవి. గుణాఢ్యుఁడు రచించిన బృహత్కథ ప్రాచీన కాశ్మీరీభాషయందు రచింపఁబడిన దేమోయని యొక రూహించుచున్నారు. ఈగ్రంథ మాంధ్రరాజగు శాతవాహనుని యాస్థానమున వెలువడినదను ప్రతీతి యుండుటచే నీ యూహ సరియైనదిగాఁ దోఁచదు.

ఇండో - ఐరేనియను.

(ఆర్యభాషలు)
ఐరేనియను.
చర్దికు.
ఇండికు.
పెర్సికుపవర్గము.
అవస్తికు.
సిధ్‌కుపవర్గము.
తూర్పు ఐరేనియను
ప్రాచీనపెర్షియను.
?
?
మధ్యకాలపు పెర్షియను (పహ్లవి.)
సోగ్డియోపహ్లవి.
సోగ్డియను
ఓసెటికు
యమ్నాబి
ఘల్చభాషలు
కుర్దు భాషలు.
ఆధునిక పెర్షియను.
ఉత్తర, మధ్యపెర్షియను భాషలు.
ఆర్మీనీ బుగిస్తా.
పష్టో.
బలోచీ.

4. వైశాచ భాషలనుగూర్చి యెక్కువగా డాక్టరు గ్రియర్సన్‌గారు పరిశోధనములు గావించిరి. వారి యభిప్రాయములు "ది పిశాచ లాంగ్వేజెస్ ఆఫ్ నార్త్ వెస్టెర్న్ ఇండియా" (The Pisaca Languages of North-Western India)" అను గ్రంథమున వివరింపఁ బడియున్నవి. వాని సారాంశముమాత్ర మిక్కింద నీయఁబడినది.

రషియాదేశమునకు దక్షిణముననున్న మైదానములలో నిండో-యూరోపియను భాషలను మాట్లాడునారి పూర్వికు లార్యులనుండి విడఁబడిన ప్రదేశము 'ఖవ'యను పచ్చిక బయలని పరిశోధకులు విశ్వసించుచున్నారు. ఇచ్చట ఐరేనియనులకును, ఇండో-ఆర్యులకును పూర్వికులగు జాతివా రార్యభాషయను నొకభాషను చరిత్రకాలమునకుఁ బూర్వము మాట్లాడుచుండిరి. వా రక్కడనుండి బయలువెడలి, ఆక్సను, జక్సార్టెను నదులమార్గము ననుసరించి ఖోఖందు, బదక్షను పీఠభూములఁ జేరిరి. అచ్చట వారిలోఁ గొందఱు తక్కినవారినుండి విడఁబడి, దక్షిణమార్గమునుబట్టి, హిందూకుష్పర్వతముల పడుమటి కనుమల మీదుగాఁ గాబూలు నదీప్రదేశమును జొచ్చిరి. అటనుండి వారు ఇండియాదేశపు మైదానములలోనికి వ్యాపించిరి. వీరే నేటి ఇండో - ఆర్యుల పూర్వికులు. ఆ కాలమున వారికి సామాన్యమగు నార్యభాషకుఁ గొన్ని ప్రత్యేక లక్షణములుండెను. కాలక్రమమున నవి నేటి ఇండో - ఆర్యభాషా లక్షణములుగఁ బరిణమించెను.

హిందూకుష్పర్వతముల కుత్తరమున నిలిచిపోయి, కాబూలునదీ ప్రాంతములకు వలసపోవని యార్యులు తూర్పునకును పడమటికిని వ్యాపించిరి. తూర్పునకుఁ బోయినవారు పామీరు పర్వతము నాక్రమించిరి. వీ రిప్పుడు ఘల్చహా భాషలను మాట్లాడుచున్నారు. పశ్చిమముగఁ బోయినవారు మెర్వ్, పెర్షియా, బెలూచిస్థానముల నాక్రమించిరి. నేఁడు వారి సంతతివారు ఘల్చహా భాషలతో సంబంధించిన ఐరేనియను భాషలను మాట్లాడుచున్నారు. వీరు విడిపోవుచు, ఇండియావంకకు బయలుదేఱునప్పు డార్యులందఱు నొక్కటే భాషను మాట్లాడుచుండిరి. కాని ఐరేనియనులభాష తఱువాతికాలమున వేరు మార్గమున పరిణామము నొందెను. కావుననే పామీరు పర్వతములందును పెర్షియాదేశమునందును మాట్లాడు భాషలకును, ఇండియాదేశపు ఆర్యభాషలకును జాల వ్యత్యాసము గలిగినది. ఐరేనియను భాషలు ప్రాచీనార్యభాషనుండి తిన్నగఁ బరిణమించినవిగను, ఇండో-ఆర్యభాషలు వానినుండి విడఁబడి ప్రత్యేక పరిణామము నొందిన శాఖగను తలంపవచ్చును.

ఈ దర్దికు, లేక పిశాచ భాషలకుఁజాల ప్రత్యేక లక్షణములున్నవి. కొన్ని విషయములం దవి ఇండో - ఆర్యభాషలను బోలియున్నవి. తకారము

రేఫముగను, త్స్యను సంయుక్తాక్షరమున్ తకారముగను మాఱుటయు, సంయుక్తాక్షరము దాని సంయుక్తను బాసినపిదప దానినెనుకనున్న హ్రస్వాచ్చు అల్లీ నిలచి యుండుటయు వాని ప్రత్యేక లక్షణములలోఁ జేరినవి. ఐరేనియను భాషలలో 'స్త్ర'యనునది 'హ్మ'గా మాఱుఁగా నార్యభాషలయందు 'స్త్ర' గానే నిలచిపోయినది. ఈపిశాచభాషలకు ఐరేనియను భాషయొక్క-గాని ఇండో-ఆర్యభాషల యొక్క-గాని సంపూర్ణ లక్షణములులేవు. కావున నవి ప్రాచీ నార్య భాషనుండి విడఁబడునాఁటి కిండో-ఆర్యభాషలు ప్రత్యేకముగ విడియుండెననియు, బ్రాచీ నార్యభాష యప్పటికే యైరేనియను భాషామార్గమునఁ బరిణామము నొందెననియుఁ గాని యీ పరిణామ మైరేనియను భాషా లక్షణములన్నియుఁ గలుగు నంతవఱకుఁ జరుగలేదనియు నిండో-ఆర్యులు కాబూలు నదీ ప్రాంతములకు బయలుదేఱునప్పుడుండిన భాషాలక్షణములఁ గొన్నిటిని నిలుపుకొని యుండెననియు నూహింపవలసి యున్నది. అనఁగాఁ దొల్లింటి యార్యభాషనుండి ఇండో-ఆర్యభాషలు తొలుత విడఁబడినవి. మఱి కొంతకాలమునకు దర్దికుభాషలు ప్రత్యేకమైనవి. తొల్లిటి యార్యభాషయే తిన్నగఁ బరిణామము నొందుచు నైరేనియను భాషనైనది.

ఇండో-ఆర్యులు హిందూకుష్పర్వతములను పడుమటి కనుమలద్వారా దాఁటిరి. కాబూలు నదీమార్గమున వారిండియాలోనికిఁ బ్రవేశించునప్పుడిప్పటి చిత్రాల్, గిల్గిత్ అనుదేశములు, అనఁగా దర్దిస్థానము వారికెడమ ప్రక్క-నుండిపోయెను. హిందూకుష్పర్వతముల మీఁదుగఁ జిత్రాలుదేశమునకు సరిగ నుత్తరమున పామీరు పర్వతము లున్నవి. ఈ ప్రాంతమునందే ఘల్చహ్ భాషలున్నవి. దర్దిక్ భాషలకున్న ఐరేనియను లక్షణములన్నియు ఘల్చహ్ భాషలకును గలవు. ఈ ఐరేనియను ఘల్చహ్ భాషలకును ఇండో-ఆర్యభాషలకును సమానములగు లక్షణములు కొన్ని ఐరేనియను భాష యందు గానరావు, కావున దర్దిక్ జాతులవారి పూర్వికులు 'దోర' మొదలగు కనుమలద్వారా నేటి తమ వాసస్థానమునఁ జేరిన ట్లూహింపవలసి యున్నది.

ఇట్లు దర్దిక్ జాతులవారు నేటి తమపర్వత వాసస్థానమును జేరిన తఱువాత వారిభాష సొంత మార్గమున మాఱుచు నిండో-ఆర్య, ఐరేనియను భాషలకు విలక్షణమైన రూపమును బొందెను. వారిదేశము పర్వతాక్రాంతమై ఫలవంతము కాకపోవుటచే దానినెవ్వరును బొరకయుండిరి. క్రీస్తుపూర్వము 327 వ సంవత్సరమున నలెక్జాండరు, క్రీస్తుశకము 1398 వ సంవత్సరమున తైమూరును తమసైన్యములతో నీదేశము మీఁదుగ నిండియాకుఁ బోయినప్పుడు తప్ప మఱి యెన్నఁడును వీరిజోలికి పోయినవారు లేకుండిరి. ఇండియా దేశములోని ప్రాకృతభాషలు శీఘ్రముగ మాఱుచుఁ గొత్త

రూపములను బొందుచుండఁ బైశాచీభాష తన లక్షణముల వీడకుండుట యాశ్చర్యకరమును నున్నది. వేఱుములలోఁ బిన్న నింజియూదేశములలో మఱి యెచ్చటను గానరాని రొన్నిశబ్దములు నేటి పైశాచీ భాషలయందు చెక్కుచెదరక నిలిచి యున్నవి.

పిశాచజాతులవాఁడు సింధుసీమోత్తరమున నేటి సింధుదేశము వఱకును వ్యాపించినట్లు చెప్పితిమి చూచినారు. ఆశోకచక్రవర్తి వ్రాయించిన శిలాశాసనము లాయాప్రాంతములు స్వతంత్రరాజ్యములుగా నుండిన భాషయందున్నవి. నేటి యూసుఫ్‌జాయి దేశమునందలి షాబాజ్‌గఢీ యొద్దనున్న యశోకుని శాసనములందలి భాష పైశాచీభాషా రూపమును బ్రకటించు చున్నది.

6. ఇక నింజియాదేశమును బ్రవేశించిన ఇండో-ఆర్యభాషల చరిత్రమును గమనింతము. ఈభాషాస్వరూపము మనకు వేఱులనుండి స్పష్టపడుచున్నది. వేదమంత్రములన్నియు నొక్కటే ప్రదేశమున రచింపఁ బడినవి కావు. ఆస్థాననిష్ఠాపరులను శిష్యపుత్రాదులచే వీనిని వివిధప్రదేశములను గల ప్రదేశమునందలి రచింపఁ బడుచు వచ్చినవని పాశ్చాత్యుల యభిప్రాయము.

ఆర్యులందఱకు నొక్కటనే చెప్పఁ బడుచున్నయట్టి బ్రాచీనభాష లొకదానికొకటి దూరదూరములుగా నచ్చినట్లు చెప్పియున్నారు. వీరిలో మధ్యదేశమునందలి యార్యులు విశిష్ట సంస్కృతిమంతులగుటను వ్యాపించిరి. ఈ మధ్యదేశమునందలి యార్యభాషలన్నియు నొక్కటే లక్షణమును గలిగి యున్నవి. ఈ మధ్యదేశము చుట్టును మఱికొన్ని ప్రాకృతభాషా లాంచలములలో నున్నవి. మధ్యదేశ భాషలకును వానిని చుట్టుకొనియున్న భాషలకును గొప్పతారతమ్యములుగల భేదము లున్నవి మధ్యదేశభాషలయందు శకస, సకారాదులు సమానముగా నుచ్చరింపఁబడును. చుట్టునున్న భాషలను మాట్లాడువారు సకారమునకు బదులు హకారమును వాడుదురు. సకార మీ భాషలలోఁ గొన్నిటియందు హకారముగను, గొన్నిటియందు హకారముగను మాఱినది. మధ్యదేశీయభాషలలో సంస్కృతములోని సుస్వరములు లోపించి, ఆ ప్రత్యయముల స్థానమున వేఱుశబ్దములే యలుపడియోగింపఁ బడుచున్నవి. ఈ శబ్దములు తమప్రత్యేక శబ్దత్వమును విడనాడి కేవల ప్రత్యయములుగా మాఱులేదు. చుట్టునున్న భాషలయందుగూడ నిట్లే సుప్రత్యయములు లోపించి, వాని స్థానమునఁ బ్రత్యేకశబ్దములు వాడుకలోనికి వచ్చినను, ఆశబ్దములు తిరిగి ప్రత్యయములుగఁ బరిణమించుట సంభవించినది.

తిఙ్ విషయమునగూడ నీరెండు వర్గముల భాషలకును ముఖ్యము లయిన భేదములు గలవు. ప్రాచీన సంస్కృతములోని లకారరూపములు లోపించినవి. సాధారణముగ క్రియల లడ్రూపములు వేర్వేఱుభాషలయం దర్థభేదమును బొందినను నిలచియున్నవి. పూర్వకాలపు లుట్ లృట్ రూపములు

కొన్నికొన్ని భాషలయందు మాత్రము మిగిలినవి. 'భవిష్యతి'అనుటకుఁ గొన్ని భాషలలో 'భవితవ్యం' అను రూపము రూఢిగ నిలిచినది. అట్లె 'అగచ్ఛత్' అను లఙ్ రూపమునకు బదులు 'గతః' అను రూపమే వాడుకలోనికి వచ్చినది. 'అహం అగచ్ఛం' అనుటకు బదులు 'మయాగతం' అని వాడవచ్చును. అప్పుడు 'గతం' అనుదానితో నెట్టి తృతీయారూపమును వాడినను అదిమాత్రము మాఱదు. 'తేనగతం' 'తయాగతం' 'జనైర్గతం' అని యిట్లీతిగా వాడుకొన వచ్చును. లేచా 'మే' మొదలగు ప్రత్యయములనైన సేసందర్భమున వాడుకొన వచ్చును. ఇట్టి ప్రత్యయములు పూర్వశబ్దములతో సమసించి ప్రత్యేకింపనీలు లేక యుండినను. అటుచేత మూడు పురుషములందును వేర్వేరు క్రియా రూపము లేర్పడును. మధ్యదేశీయ ప్రాకృతభాషలలోఁ గ్రియారూపములకు మాఱుగ క్రియాజన్యవిశేషణములే మూడు పురుషములందును నెట్టినూర్పు లును లేక వాడబడుచుండ వానికి చుట్టునుండు ప్రాకృతభాషలలో పురుష మునుబట్టియు వచనమునుబట్టియుఁ గ్రియారూపములు మాఱుచుండును.

ఈ లక్షణభేదముల ననుసరించి ఉత్తరహిందూస్థానభాష లీ క్రింది రీతిగా నిర్ణీకరింప బడినవి.

(అ) బయటి అంతశ్శాఖ.

I. వాయవ్య వర్గము.

1. లహాందా
2. సింధి.

II. దాక్షిణాత్య వర్గము.

3. మరాఠీ

III. ప్రాచ్యవర్గము.

4. ఒడియా
5. బిహారీ
6. బంగాలీ
7. అస్సామీ

(ఆ) మధ్యాంతశ్శాఖ.

IV. మధ్యదేశీయ వర్గము.

8. తూర్పుహిందీ

(ఇ) లోపలి యంతశ్శాఖ.

V. మధ్య వర్గము.

9. పడమటి హిందీ
10. పంజాబీ
11. గుజరాతీ
12. భీలీ
13. ఖాన్‌దేశీ
14. రాజస్థానీ

VI. 'పహాడీ' వర్గము.

15. తూర్పు పహాడీ లేక నైపాలీ
16. మధ్యపహాడీ
17. పడమటి పహాడీ.

6. ఋగ్వేదభాష వాడుకభాషగా నుండెను. ఆర్యులను దానికిసంబంధించిన తక్కిన వాడుకభాషలను బరికించినము నొందుచువచ్చెను. అందొకటి సంస్కృతభాషగ వైయాకరణులచే స్థిరత్వమునొందెను. తక్కినభాషలు మాఱుచునేయుండెను. అభాషలు ప్రాకృతమనుపేర వ్యవహరింపబడుచుండెను. వైదికప్రాకృతములకు బ్రాహ్మిక ప్రాకృతమనియు, వీనినుండి తఱువాత నేర్పడిన ప్రాకృతములకు ద్వైతీయ ప్రాకృతములనియు, వానినుండి పరిణమించిన నేటి యార్యభాషలకు బాహ్లీక ప్రాకృతములనియు సంజ్ఞలను పరిశోధకులిచ్చియున్నారు. ప్రాథమిక ప్రాకృతనామంబు సుప్తిజ్ నిఘాసము సంపూర్ణముగనుండెను. ఉచ్చారణకాఠిన్యముగల సంయుక్తాక్షరములు ప్రచారములోనుండెను. ద్వైతీయావస్థలో సుప్తిజ్ నిఘాసము నిలిచియున్నను ఐజాలును కఠినసంయుక్తాక్షరములును లోపించినవి. సమధ్వనులందు హల్లులే లోపించి కేవలమచ్చులే నిలిచియుండుట సంభవించినది. ఇందువలన తాళీయావస్థయం దీయచ్చులు కలిసివేఱురూపములను బొందుటయో, వానిమధ్యమునం గ్రొత్తహల్లులు చేరుటయో సంభవించినది. సుప్తిజ్ ప్రత్యయములు లోపించినవి. క్రొత్తసంయుక్తాక్షరము లేర్పడినవి.

పాలిభాష ద్వైతీయావస్థకుం జెందినది. బౌద్ధమతగ్రంథము లీభాషయందు వ్రాయఁబడినవి. ఈభాష గ్రాంథికము కాఁగానే స్థిరరూపమును బొందెను. కాని వ్యావహారిక ప్రాకృతము లింకను మాఱుచునే వచ్చెను. ఈ ప్రాకృతములుకూడ కొలఁదికాలములో గ్రంథస్థములయ్యెను. కాని పండితుల చేతులలోఁబడి యీప్రాకృతములు సంస్కారమునుబొంద నారంభిం

చెను. కావున గ్రంథస్థ ప్రాకృతము లెంతమటుకు వ్యవహారరూపక భాష కుదాహరణములో జెప్పవీలులేదు. కాని అశోకుని శాసనములనలసను నితరా ధారములనలసను నీప్రాకృతములందు ప్రాచ్యప్రతీచ్య భేదములు రెండుండె నని చెప్పనగును. శౌరసేనీభాష ప్రతీచ్యప్రాకృతము. మాగధీభాష ప్రాచ్య ప్రాకృతము. ఈరెండిటికని మధ్యమున నుభయలక్షణసహితయయిన యర్ధ మాగధీభాష యొకటియుండెను. జైనమతకర్తయగు మహావీరుడుపయో గించిన భాష యిదియే. జైనగ్రంథము లీభాషయందే న్యాయంబడియున్నవి. ఈ యర్ధమాగధీభాషకు సంబంధించి ప్రతీచ్యభాషాలక్షణములకంటె ప్రాచ్య భాషాలక్షణములనే యెక్కువగాం గలిగియుండెనభాష మాహారాష్ట్రీభాష. ప్రాకృతకవిత్వ మిభాషలో నెక్కువగ వెలువడినది.

సంస్కృతము వైయాకరణుల మూలమున స్థిరపడినట్లే, ప్రాకృతములు గూడ గ్రంథస్థములును లక్షణనిబద్ధములున్ను స్థిరత్వమునుబొందెను. కాని, వ్యావహారిక ప్రాకృతములు పరిణామము నొందుచునే యుండెను. ఈ ప్రాకృ తములలోయీ దేశముల శబ్దజాలము చేరుచు దేశ్యపదములసంఖ్య నానా టికని ప్రాకృతములు లు పెరుచ్చుకొచ్చుచ్చెను. ఈరీతిగ గొన్ని యపభ్రంశ భాష లేర్పడెను. ఈ భాషలలో నాగరాపభ్రంశమను భాషయందు గ్రంథ ములు వెలువడజొచ్చెను. ఇట్లపభ్రంశభాషలయందే గ్రాంథిక వ్యావహా రిక భేదములుకలిగెను. వ్యావహారికాపభ్రంశములు మూఱుచు వేర్వేఱు ప్రాకృతములుగ నేర్పడెను. సింధునదీ దక్షిణ ప్రాంతముల వాడుకలోనుండిన యపభ్రంశమునకు 'వ్రాచడ'మనిపేరు. దీనినుండియే నేటి సింధీ, లహండా భాషలు పుట్టినవి. విసిత్రోక్తి భైశాచభాషాసంపర్కముగూడ గలిగెను. నర్మదానదికి దక్షిణముగ నరేబియాసముద్రమునుండి యెరిస్సావఱకును వైదర్భ లేక దాక్షిణాత్యాపభ్రంశభాష యుండెను. ఈదేశమునకు మహా రాష్ట్రమనిపేరు. ఈ దేశమందలి యపభ్రంశమును నితరాపభ్రంశమును నేటి మరాఠీభాషకు మూలములు. దాక్షిణాత్యాపభ్రంశమునకుం దూర్పుగ బంగాళాఖాతమువఱకును నొక్కలక్ష లేక యూర్ధ్వాపభ్రంశముండెను. దాని నుండియే నేటి ఒడియాభాష జనించినది. ఓడ్రభాష కుత్తరముగ కాశివఱ కును మగధాపభ్రంశముండెను. దీనినుండియే నేటి బిహారీభాష పుట్టినది. బిహారీభాషాంతర్భేదమైన 'మగహ'భాష పూర్వపు మాగధీభాషను స్మరింప జేయుచున్నది. మాగధీభాషకుం దూర్పుగ ప్రాచ్యాపభ్రంశముండెను. ఇది నేటి బంగాలీభాషకు మూలము. ఈభాషయే యుత్తరముగ వ్యాపించి నేటి యస్సామీభాషగాం బరిణమించినది. అర్ధమాగధికి సంబంధించిన యపభ్రం శమునుండి నేటి తూర్పుహిందీభాష కలిగినది. ఇంతకుముందు వేర్కొనిన

నాగరాపభ్రంశమునుండి గుజరాతీభాష యేర్పడినది. ఈ యపభ్రంశభాషయే యింకను వ్యాపించి శౌరసేనాపభ్రంశముగా బరిణమించి నేటి పశ్చిమ హిందీ భాష యయినది. దీనితో సంబంధించినదే 'డాక్కా'యను నపభ్రంశమును నుపనాగరాపభ్రంశమును సయిముయున్నవి. ఇవి పంజాబుదేశములోని మాండలీక భాషలకు మూలకములయినవి. ఆవంత్యాపభ్రంశము దీనివికారమే. దీనినుండియే నేటి రాజస్థానీభాష కలిగినది.

ఇక నుత్తరదేశీయ భాషావర్గమునకు సంబంధించిన ప్రాకృతాపభ్రంశ భాషలు పేర్కొనదగిన వెన్నియులేవు. ఇక్కడి జనుల పూర్వులు టిబెటో-బర్మను జాతులవారు. వీరికిని నార్యజాతులనారికిని సమ్మేళనము కలిగెను. అటుపిమ్మట పిశాచ లేక దర్దిరు జాతులవా రాదేశమునఁ బ్రవేశించిరి. మధ్యాసియానుండి గూర్జరులొక యార్యభాషతోఁ బ్రవేశించిరి. అటుపిమ్మట రాజపుత్రస్థానమునుండి కొందఱందుచేరిరి. కావున నిచ్చటి భాషలు మిక్కిలి సంకరమ్ములయియుండుట సంభవించినది. రాజపుత్రస్థానమునుండి వచ్చినవారి భాషాలక్షణము లెక్కువగా నుండుటచే నిచ్చటి భాష కానంత్యాపభ్రంశము మూలమని చెప్పవచ్చును.

పైని వివరించిన ప్రాకృతభాషలయొక్కయు నేఁడార్యభాషలుగా గ్రహింపఁబడుచున్న వానియొక్కయు సంబంధ మిమ్మాక్కడ పట్టికయందు చూపఁబడినది.

ద్రావిడభాషలు.

దక్షిణ యిండియాదేశమందలి ముఖ్యభాషలన్నియు ద్రావిడభాషా కుటుంబమునఁ జేరినవి. ఈ భాషలను మాట్లాడువారిసంఖ్య యిందుమిం మ 570 లక్షలు.

ద్రవిడమనునది సంస్కృతపదమనియు దానినుండి ద్రమిడ, తిరమిడ, ద్రమిళ, దమిళ, తమిట్, తమిళ్, శబ్దములు పుట్టినవనియుఁ గొందఱభిప్రాయపడుచున్నారు. మఱికొందఱు పాలిభాషయందు వ్రాయబడిన మహావంశమను గ్రంథమునందు దమిళశబ్దము కాన్పించుటచే దానిని సంస్కృతీకరించి ద్రమిళ, ద్రవిడ శబ్దములుగా మార్చిరనియుఁ దమిళశబ్దమునుండియే తమిళము అను పదమునకలిగినది కాని యది ద్రవిడశబ్దభవముకాదనియుఁ దెలుపుచున్నారు. ప్రాకృతవాఙ్మయమున దమిళ, దవిడ, యనురూపములు గాన్పించుచున్నను, దమిళమనునదే యతిప్రాచీనరూపము. దమిళ, దవిడ శబ్దములే ద్రమిల, ద్రమిడ, ద్రవిడ యను రూపములను దాల్చియుండునని వీరి

యభిప్రాయము. భాగవతపురాణమున ద్రమిళశబ్దము వాడబడియున్నది. వరాహమిహిరుడు బృహత్సంహితయందు ద్రమిడశబ్దమును వాడియున్నాడు, ప్రాచీన మళయాళభాషలో వ్రాయబడిన పురాణములందును మహాకూటమునొద్ద మంగళేశుడను రాజు స్థాపించిన శిలాశాసనమునందును (597-608), ద్రమిళశబ్దము కాన్పించుచున్నది. గ్రీకుచరిత్రకారుల గ్రంథములలో దరమిుచె, మిురిచ యను పాఠములు కానవచ్చుచున్నవి.

ఈ క్రింది ద్రావిడభాషలుగా నేడు వ్యవహరింపబడుచున్నవి. 1 తమిళము 2 మళయాళము 3 తుళు 4 కొడగు 5 తోద 6 కోత 7 కన్నడము 8 కురుఖు 8 మాల్టో 10 గోండు 11 కుయి 12 కోలామి 13 తెలుగు 14 బ్రాహూయి. ఇవిగాక మఱికొన్ని చిన్నచిన్న పాండిలిభాషలును ద్రావిడభాషానిర్ణయులో జేరినవి. ఈ భాషల పరస్పరసంబంధము ప్రక్కపుటలో నివ్వబడినది.

ద్రమిళశబ్దము జారిపరివర్తనమున మనుష్యజాతియందును, వరాహమిహిరుని బృహజ్జాతకమునందును, మహాభారతమునందును, ఇతర సంస్కృత వాఙ్మయములందును స్మరింపబడియున్నది. శత్రుంజయమాహాత్మ్యమను గ్రంథమున ద్రావిడజాతివారు ప్రశస్యులగు క్షత్త్రియులనియు. నృషభస్వామి పుత్త్రులందఱు ద్రవిడులు రాజులనియుఁ దెలుపఁబడియున్నది. పంచ ద్రావిడులనియు పంచగౌడులనియు నొక వ్యవహారమున్నది. పంచద్రావిడులనఁగా కర్ణాటులు, తైలంగులు, మహారాష్ట్రులు అని చెప్పుదురు. కుమారిలభట్టుపుత్రుడగు తాంత్రవార్తికమున నాంధ్రద్రావిడభాషయనుపది మాత్రమే పరిగణింపబడినది. బర్నెలు పండితుడు తానురచించిన దాక్షిణాత్యలిపి చరిత్ర(South Indian Paleography)మను గ్రంథమున వ్రాసియున్నాడు. ఇది పొరపాటనియు "ఉభద్రావిడభాషాయాం" అని గ్రంథమునన్నచోటని "ఉంధ్రద్రావిడభాషాయాం" అనిపదవి బర్నెలు భ్రమపడినదనియు పి. టి. శ్రీనివాసఅయ్యంగారు తెలిపియున్నాడు.

ద్రావిడభాషల పరస్పర సంబంధమునుగూర్చియు ద్రావిడభాషాకుటుంబమునకును నితరభాషాకుటుంబములకును గల సంబంధమును గూర్చియు వివరించుటకు గాల్డ్ వెల్ పండితుండొక యుత్కృష్టగ్రంథమును రచించియున్నాడు. అతడీ గ్రంథమున ద్రావిడభాషల సమానలక్షణముల నేర్పఱిచి వాని యొకట్వమును జక్కగ నిరూపించియున్నాడు. ద్రావిడభాషాకుటుంబమునకును నితర భాషాకుటుంబములకును గల సంబంధమును గూర్చి యెక్కువగాఁ బర్చించి ద్రావిడభాషలకును ఇండోయూరపియను భాషలకును బొత్తిగా సంబంధములేదనియు, సిథియనుభాషాకుటుంబముతో వానికి సన్నిహితసంబంధముగలదనియుఁ దెలిపియున్నాడు. అతనికాలమునకే

మూల (ద్రావిడ) భాష
తమిళం
మళయాళం
తుళు
కొడగు
తోడ
కోట
కన్నడ
బడగ
కుర్గ్
తెలుగు
గోండి
కుయి
పర్జి
మాల్టో
కూయి
కొండ

పోవు మున్నగుపండితు లాతనియూహా సరికాదని యూహించియుండిరి. కాల్డ్‌వెల్ గారి సిద్ధాంతము పరిశోధకలోకమునందుకొలఁది కాలముక్రిందటివఱకును ప్రమాణముగఁ దలంపబడుచుండెను. కాని యిటీవల నాతనిసిద్ధాంతము విషయమై వివిధాభిప్రాయములు వెలువడినవి. ఈ విషయమై గ్రియర్‌సన్ పండితుఁడిట్లు వ్రాయుచున్నాఁడు.—"సిథియనుపద మంతసమంజసముగ లేదు. గ్రీకుగ్రంథకర్తల గ్రంథములలోఁ గనఁబడు సిథియనుపదములు స్పష్టముగ నై రేనియను భాషలలోనివి, అనఁగా నవి ఇండో-యూరోపియను కుటుంబమునకుఁ జెందినవి. అయినను నాపద మూసియా యూరోపుఖండముల లోని ఇండో-యూరోపియను సెమిటికు కుటుంబములకుఁ జెందనిభాషల కన్ని టికిని సామాన్యమగు పదముగ నుపయోగింపఁబడినది. ఇదిగాక యీభాషల సేవిషమునను నేక భాషాకుటుంబములోనికిఁ జేర్చ వీలులేదు. చీనాదేశము ప్రత్యంతదేశములలోని యేకమాత్రాక్షరములగు భాష లిండో - యూరోపి యను కుటుంబమునుండి యెంత భేదించుచున్న వ్రాఁ, కాకసస్ ప్రాంతములందలి ఘిన్నులు, మాగ్యారులు మాట్లాడుభాషలనుండియు నంత భేదించుచున్నవి. ఆ భాషలయందు కాన్పించు సామాన్యలక్షణములు సాధారణముగ నన్ని భాషలయందును గాన్పించునవియే. వీని సామాన్యలక్షణములకంటె వీని యందుగల మహత్తరములగు మూలలక్షణములందలి భేదములే యెక్కువగ నున్నవి. ద్రావిడభాషల నిరూపితదేశమునకు వెలుపలనున్న భాషాకుటుంబ ములతోఁ గలుపుటకుఁ జేసిన ప్రయత్నములు విఫలములయ్యెనని సాధారణ ముగఁ దలంపఁబడుచున్నది. కాపున మనము వానిని ప్రత్యేకభాషా కుటుంబ ముగనే యెంచవలెను. నుండూభాషలతో ద్రావిడభాషలకు సంబంధము న్నట్లు వైకిఁ గనఁబడును గాని యట్టిసంబంధము లేదు. ఇండో-యూరోపియను కుటుంబముతో నిగ్గుఁ సంబంధమును జూపుటకుఁ జేసిన ప్రయత్నములుగూడ నట్లే విఫలములయినవి. ఇటీవల ద్రావిడభాషాకుటుంబమునకును బర్మాదేశము నందలి ఘిన్నులభాషకును గల సంబంధమునుగూర్చి యొకరు ముచ్చటించిరి గాని యీ వాదము పండితులదృష్టి నాకర్షించినట్లు కనఁబడదు. ఆస్ట్రేలియా భాషలకును ద్రావిడభాషలకును సంబంధమున్నదని ఫ్రీడ్రికు మిల్లరుగారు ప్రతిపాదించిరిగాని యది సమర్థింపఁబడినదని యూహింపవీలులేదు" అని.

ద్రావిడభాషలకును నితరభాషా కుటుంబములకును గల సంబంధముఁ గూర్చి కాల్డ్‌వెల్ చర్చించినంత విపులముగ మఱియెవ్వరును చర్చించియుండ లేదు. ఆతఁడు ద్రావిడమునకును నిండో - యూరోపియను భాషలకును గల సంబంధమును గుర్తించియుండకపోలేదు. కాని యీసంబంధము చాల వ్యాసీస మైనదనియు, ఆర్యభాషలతోడి సంబంధముకంటె సిథియనుభాషలతోడిసంబం

ధను మిక్కిలిసన్నిహితత్వమైనదనియు నాతనియభిప్రాయను. ఇండోయూరోపియను భాషలతో సంబంధములేనని యాతడు చూపినవివరములతోడ దఱువాతి పరిశోధకు లేకీభవించి యీ సిద్ధాంతమునందు స్థిరమగు విశ్వాసమును గలిగియున్నారు. కాని, సిథియనుభాషా పరంబరతోడనుండి ద్రావిడమునకు సంబంధములేదని నాను కాల్డ్‌వెల్ సిద్ధాంతమును త్రోసిపుచ్చియున్నాడు. కాల్డ్‌వెలును దక్క న పండితులును ద్రావిడభాషలు మిక్కిలి ప్రబలమునవనియు, నామము లనుసరించి భారతీయ యార్యభాషలలోగొన్ని మూలపదములు గలిగిననియు, నా మాస్సుల మూలమునను నాయా యార్యభాషల ప్రాచీనస్వరూపమే మాతృభాషనియుఁ దలంచుచున్నారు. ద్రావిడభాషాప్రబల్యమార్యభాషలపై గలిగిన సంస్కారములని తనకు నోచినరీతిని సునీతికు మార ఛాటర్జీ యను బంగాళీ పండితుడు తాను రచించిన "బంగాళీ భాషోత్పత్తి తత్పరిణామము"(The Origin and Development of the Bengali Language.) అను గ్రంథమున నిట్లు వివరించియున్నాడు: —

1. ఉచ్చారణము

1. ఈ రెండుకుటుంబములలోను వ్యంజనసంయోగములయందలి చాల కొంచెముగా నున్నవి. మహాప్రాణాక్షరముల ప్రథమ యగు హ, లను చేర్చి వైదికభాషయందును, సంస్కృతభాషయందును ప్రత్యేకభాషగా లేకుండఁ జేసియుండుట. అచ్చులసమమును దీర్ఘములు లోపించినప్పుడు ప్రాచీన ప్రాకృతభాషావస్థనుండి నేటినూతనమును పల్లెపదములుగుంచున్నది. ప్రస్తుతమాగధీ భాషలో నుష్మవ్యంజనముల ప్రథమ యూకారమును నాయందుండదేవాయి. తక్కిన ప్రాకృతభాషలలో నామెల్లను వ్రాయుటలోను నుచ్చారణములోనది విసర్జింపఁబడియుండినలెను. తాలవ్య, ఓష్ఠ్యాక్షరములనుడును యు, ను, లను నకారమును జేరుటఁ ద్రావిడభాషలయందును గలదు.

2. మూర్ధన్యధ్వనులు నేటి ఇండో - ఆర్యభాషలయందును మూడ నెక్కువగా లేవు. ఇండో-ఐరేనియనులోని 'జ్', జ్=Z, Zh, ధ్వనిజ, దుగుల మాఱుట ద్రావిడభాషాసంపర్కమునలను గలిగియుండను. ఖాని ఘ, ఝ, ధ, భ, యను హల్లులు హాకారసముగా మాఱుట బుగ్వేద భాషను మూలభాషయగు నైరేనియనుభాషకు దగ్గఱగానుండిన యొక ప్రతీచీభాషయ లక్షణముగానుండును. ఐరేనియను భాషలో జోరుడు ధ్వను లెక్కువగా నుండును.

3. రెండు కుటుంబములందును మూర్ధన్యాక్షరము లున్నవి. ట, డ, ణ, ళ, ఱ యనునవి ద్రావిడభాషాధ్వనులు. ఇవి వేద, సంస్కృతభాషలయందు తప్ప మఱి యే ఇండోయూరోపియను భాషయందును లేవు. ఆధునిక

ఇండో యూరోపియను భాషలలో స్వీడిషు భాషయందు కేషవకారముల సంయోగమున ఉకారమేర్పడినది. ఇట్టి మూర్ధన్యీకరణము ప్రాచీనమాగధీ భాషయందునుగలదు, మాగధియందు కేషమునుండి లకారమును, కేష దంత్యాతురసంయోగమునలన మూర్ధన్యక్ష్వేనియు గలుగుచుండెను. కేషము లకారముగ మారుట దానితో దంత్యవర్గీయ హల్లు చేరి, మూర్ధన్యవర్గీయ హల్లుగాగ ప్రాచీన ఇండో - ఆర్యభాషలలో సహజముగనే మారుటి యుండును. ఇట్లే ఇండో - ఆర్యభాషలలో మూర్ధన్యాత్యుష్మములు సహజముగ ప్రాచీనకాలమునుండియు నుచ్చరిత్తియగుచుండుటకు దాహరణములు గాన వచ్చును. రెండిచ్చుల సంయోగమునుండు ష్ట, ష్ఠ, లను ఖ్ఖ, ఖ్ఖ, లుగ నాధుని కార్యభాషలయందును ప్రాకృతభాషలయందును ద్రావిడ భాషయందు వలెనే కాసనమగును.

4, ద్రావిడభాషలయందువలెనే యూధునికార్యభాషలందును ప్రాకృతభాషలందును స్వరభక్తి, లేక విప్రకర్షచేత సంయుక్తాక్షరములు విడిబడుట సంభవించెను.

ఉదాహరణములు:— ప్రాకృతము- కిలేశ (క్లేశ); సినేహ (స్నేహ); హారిస (హార్ష); రతిన (రత్న); సునుణ (స్నుణ); పరాణ (ప్రాణ); బరామ్హణ (బ్రాహ్మణ); మొ.

తమిళము—పరామ్మణన్ (బ్రాహ్మణ); శినెగమ్ (స్నేహం); మిత్తిరన్ (మిత్రన్); తిరు (శ్రీ); కుట్టిశ్శన్ (కృష్ణ); శిరప్పు (శ్రేష్ఠ); మొ.

ద్రావిడభాషలలోగూడ బదాదియందును సంయుక్తాక్షరము లుపపదనియు, బదమధ్యమందు స్వరాత్యుష్మములుండుననియు, నీలుక్కాము ప్రాకృతభాషలకు ద్రావిడమనుండి కలిగినవని సాధారణముగ నొకయభిప్రాయమును గలదు. కాని యప్పటి ప్రాచీనకాలమునను సరాసరిగా గ్రీస్తుశకాబ్దమునకు చాలకాలాత్పూర్వము లైన క్రిందటి సిందో - ఆర్యభాషలయందునను ద్రావిడమందును పదము త్ర, ద్ర వంటి సంయుక్తాక్షరము లుపపదనియు పదాదియందు త్ర యను సంయుక్తాక్షరమును గలిగిన ప్రయోగ, ద్రవిడ శబ్దములు ప్రాచీన ద్రావిడశబ్దములే యనియు నా శబ్దములనుండి తమిళ్ అనుపదమును మలయాళ అనుపదము ద్వారా తమిళభాషలోగ్రీస్తుశకమాతం గలిగినవనియు సంస్కృతశబ్దమును పాలి, ప్రాచీనసింహళభాషలు సంస్కృతమునుండి నేరుగ తీసుకొనినవనియు, నిట్లే సంస్కృతము అనుపదమును గ్రీకుభాషలో సమీపకేయనియు, లాటిన్‌భాషలో సమీపచేయనియు వ్రాయబడిననియు బ్లూమ్‌ఫీల్డు డభిప్రాయపడి యున్నాడు. కావున సంయుక్తాక్షరములు విడిబడుట ఇండో - ఆర్యభాషలయందును ద్రావిడభాషలయందును నొక్కటేవిధముగ గలిగి

యుండెను. ప్రాచీన ఇండో - ఆర్యభాషలయందలి సంయుక్తహల్లులు హల్లైక్యము (Assimilation) వలన నేకస్వరూపమును ప్రాకృతభాషలయందు పొందుట ప్రాకృతభాషలయందే కలిగియుండవలెను. ఇట్లగుట ఇటాలికు భాషయందును మఱికొన్ని ఇండో-యూరపియను భాషలయందునుగూడ గలిగెను. కాని ఈ మార్పు ద్రావిడభాషలయందుకంచు ఇండో - ఆర్య భాషలలో వేయిసంవత్సరములకుఁ బూర్వమే సంభవించెను. ఇండో - ఆర్య భాషలచరిత్రమున ద్రావిడు లార్యభాషను చాల ప్రాచీనకాలమునన్నే యనలంబించుటయు నార్యభాషలతో ద్రావిడమునకు సంబంధముగలుగుటయు దీనికి కారణమైయుండును.

చ, జ, లు, చే, జే లుగను, సకారము హకారముగను సచ్చులమధ్యనుండు పరుషాక్షరములు సరళాక్షరములుగను మాఱుటయును, సంయుక్తాక్షరములు లోపింపక నిలుచుటయును, మొదలగువిషయములందు ప్రాకృతభాషలకు ద్రావిడభాషాసంపర్కము కారణమని గ్రియర్సన్ పండితుఁడు చెప్పియున్నాఁడు. కకారతకారములు గకార దకారములుగ సచ్చులమధ్యమున మాఱుట ప్రాకృతభాషలయందే సహజముగ గలిగియుండును. కొన్నిప్రదేశములలో ద్రావిడభాషాసంపర్కము గూడ నుండియుండనచ్చును.

2. శబ్దనిర్మాణము.

1. ఉపసర్గలు నానాటికి నిండో - ఆర్యలభాషలయందు లోపించినవి. తెక్కసి ఇండో - యూరోపియను భాషలలో నుపసర్గలు సుస్పిజ్ విభాగమునఁ దోడ్పడినవి. సుస్పిజ్ ప్రత్యయము లంతరించినపిమ్మట నింగ్లీషు, పెర్షియను, ఫ్రెంచి, బల్గేరియను, భాషలయందునలె నుపసర్గలు వానిస్థానము నాక్రమించెను. ధాతువులకర్థభేదము గలిగించు నుపసర్గలు వై భాషలలో నింకను నున్నవి. ప్రాచీన ఇండో యూరోపియను భాషలలో నుపసర్గలు తొలుత నవ్యయములుగానుండి క్రియకుముందుగఁగాని వెనుకనుగాని చేరుచుండెను. ఇండో - ఆర్యభాషలలో నుపసర్గము సంపూర్ణముగ సంతరింప లేదుగాని యది క్రియకుఁ దరువాతనే వచ్చుటను గమనింపవచ్చును. ఇట్లే ప్రాకృతములందును నాధునికార్యభాషలయందును విశేష్యములనుండియుఁ గ్రియలనుండియు బుట్టిన కొన్నిసహాయకపదము లుపసర్గలస్థానమునఁ జేరుటయు గమనింపఁదగును.

ఆధునికార్యభాషలలో నుబ్విధానము ద్రావిడభాషలందలి దాని నెక్కువగఁ బోలియున్నది. బహువచనమున గణ, గులా (కులా), సబ్ (సర్వా), మాన (మానస), లోగ్ (లోక), సకల, మొదలగుశబ్దములు

చేరుటయు మే, నూ (మధ్య), కో (కర్మ), కాయ్ (స్థాన), పాస్ (పార్శ్వ), నే (సహిత), దా (దిత), కా (కృత), మొదలగునవి విభక్తి ప్రతిరూప కావ్యయములుగ ద్రావిడభాషలయందునలె కానఁబడుచున్నవి. ఇట్లే బంగాళీ భాషలో హైతే, లాగియూ, థాకియూ, దియూ, యనుసవియు నాధునికార్య భాషలలోని యిట్టిరూపములను క్రియావిశేషణములును త్వార్థకములునై న ప్రత్యయములుగ వాడఁబడుట ద్రావిడభాషా సంప్రదాయము ననుసరించి యున్నది. తమిళములో, కత్తియైకొండ్రు (కత్తిగొని),అవనోడు (వానితోడ), ఇన్ను, నిన్ను (నిలిచి), మొదలగురూపముల నీ సందర్భమున నుదాహరింప వచ్చును.

అమహద్వాచకములకుఁ జతుర్థీ - ద్వితీయా ప్రత్యయమగు నాధునిక ఇండో-ఆర్యభాషలలోని కో, కే, కు, ప్రత్యయములును ద్రావిడభాషలలోని కు ప్రత్యయమును చేరకుండుట రెండు కుటుంబములయందును గాన్పించు చున్నది.

పైని వివరించిన విషయములం బాధుని కార్యభాషలకు ద్రావిడ సంపర్కము నూహించుటకు వీలున్నది. కాని యిట్టిమార్పులు ద్రావిడ భాషామూలమునఁనే గలిగినవని చెప్ప వీలులేదు. ఆధుని కార్యభాషలలోఁ బశ్చిమ హిందీభాషయందు 'కో', బంగాళీభాషయందు 'కే', ఒఱియాభాష యందు 'కు' అను ప్రత్యయములు ప్రాకృతభాషావస్థయందును నాధుని కార్య భాషలయందును 'కర్మ'యను సంస్కృతపదమునుండి యేర్పడుటకును ద్రావిడ భాషలలోని కు ప్రత్యయమునకును నెట్టి సంబంధమును లేదు. ఈ ప్రత్యయ ములు రెండుకుటుంబములయందును బోలియుండుట కాకతాళీయన్యాయ మున గలిగినదిగాని వేఱుగాదు. ఇట్లే బంగాళీభాషలోఁ బదునాల్గవ శతాబ్ది మున వాడుకలోనికి వచ్చిన రా, గులా, (గులి) అను బహువచన ప్రత్యయ ములకును ద్రావిడభాషలలోని ఆర్, గళ్, ప్రత్యయములకును సంబంధ ముండునని చెప్పుట మిక్కిలి సాహసము. బంగాలీభాషలో (రా) ప్రత్యయ మును ద్రావిడభాషలలో (ఆర్) ప్రత్యయమునుగూడ నుహద్వాచకముల తోడనే చేరెసను సీరెంటికిని సంబంధముండునని చెప్పఁగూడదు.

ఆధుని కార్యభాషలయందును ద్రావిడభాషలయందును విశేష్య ములు విశేషణములుగ నుపయోగింప వీలగుట యీ రెండు కుటుంబముల కును సామాన్యలక్షణముగఁ గొందఱు చెప్పుదురు.

ఉదాహరణము:—బంగాలీ: సోనార్ - బాటీ ; తమిళ : పొన్నిన్ - కుడమ్ = బంగారుగిన్నె. కాని యిట్టి వాడుక యింక ననేకభాషలలోఁగూడ నుండుటచే నది కేవల ద్రావిడభాషా లక్షణమేయని చెప్పఁగూడదు.

2. ఆర్యుని కార్యభాషలయందును ద్రావిడభాషలయందును గూడ విశేషణములకుఁ దులతమ భావము దెలుపు ప్రత్యయములు లేవు. ప్రాచీన ఇండో - ఆర్య ప్రత్యయములగు ఈయస్, ఇష్ఠ; తర, తమ, అనునవి లోపించినవి. ఈ భావమును, విశేష్యమును చెప్పుట్కి, పంచమీ, లేక సప్తమీ విభక్తుల యందుంచి బానితో విశేష్యజన్యమైనట్లే కాని, క్రియాసంబంధమైనట్లికాని యొక మాటను చెప్పుటనలనఁ దెలుపఁబడుచున్నది.

ఉదాహరణములు:—బంగాలీ: ఏర చేయే - ఖాలో = దీనిని చూచిన మేలు; సబ్బఁ మాత్తు ఖాలో = అన్నిటి మధ్యను మంచిది, మొ. ద్రావిడభాషలలోఁగూడ తర - తమభావమిట్లే తెలుపఁబడును. నేటి యిండో యూరోపియను భాషలలోఁ గొన్ని యెడల ని భావము ప్రత్యయముల మూలమునసనే తెలుపఁబడుచున్నది.

ఉదాహరణము:—పెర్షియను: తర్, తరీన్; ఆర్మీనియను: కుఇన్ = గొఇనే; అథునిక గ్రీకు: తెరోస్, తతోస్; సమీయను: జెఇశిఇ, జీ; ఇంగ్లీషు: ఎర్, ఎష్ట్. కొన్నియెడల తరతమ భావమును దెలుపు ప్రత్యేకశబ్దములు వాడబడుచున్నవి.

ఉదాహరణములు:—ఇంగ్లీషు: మోర్, మోస్ట్; ఫ్రెంచి: ప్లస్, లేప్లస్; ఆథునిక గ్రీకు: ప్లెబస్, ఒ ప్లెబస్.

3. ధాతువులం సన్నిభేదముల గలిగించుట కనుసర్గలు లోపించినందున నాథుని కార్యభాషలయందును ద్రావిడభాషలయందును నొక్కటే తీరుగ తాత్పర్థికములును క్రియా విశేషణములును సన్యుపసర్గములగు ధాతువులతోఁ జేరి ధాతువుల్లనము లేర్పడినవి.

ఉదాహరణములు:—సంస్కృతము: నిమజ్; ఇంగ్లీషు: సిట్ డౌన్; బంగాలీ: బసియా పడా; హిందీ: బైఠ్ జానా; ఇంగ్లీషు: రబ్ ఆఫ్, బంగాలీ: ముచియా ఫేలా. ఇట్టి వాడుక ద్రావిడభాషలయందును గలదు.

4. ప్రాచీ నార్యభాషలలోని దశవిధ లకారములందు చాలమట్టుకు లోపములు కలిగినవి. అట్లే యైరేనియను భాషలలోఁగూడఁ జాలవఱకు లకారము లంతరించినవి. వైదికభాషలో సోఽగమత్, సోఽగచ్ఛత్, సజగామ అను రూపములకుఁ బ్రాకృతములందు స గతిః అను రూపమువికారములగు సో గదో, సో గఓ, శే గడే, శి గయిల్ల, సు గఉ, సా గఅఉ, మొదలగు రూపములు గలిగెను. వానినుండియే మాథుని కార్యభాషలయందు పశ్చిమ హిందీ సో గయవ్, గయా; బంగాలీ: సె గేల, మొదలగు రూపములు కలిగెను. ఈయార్య ద్రావిడభాషా సంపర్కమునలన గలిగియుండును. ద్రావి

పదములోని క్రియ విశేష్యములన్నియున్నది. ద్రావిడభాషలలోని లకారములు క్రియావిశేషణమునుండి జనించినవి. ఆర్యభాషా వికాసమునకు దిండో - యూరోపియను సంపూర్ణక్రియారూపములు లుప్తకరణమును తోడ్పరచి వానిస్థానమున క్రియావిశేషణ రూపములు చేరుట కారణమగును. సంస్కృతములో కరిష్యతి యనుటకు కర్తా అనుటయు, కరిష్యామి అనుటకు కర్తాస్మి యనుటయు ద్రావిడభాషా వ్యవహారమును అనుసరించి యున్నది. వైదికభాషలో సకృత్తుగా గాన్పించు తవన్ ప్రత్యయమును ద్రావిడభాషలలోని దవన్ ప్రత్యయమును బోలియున్నది.

ఉదాహరణము:—సంస్కృతము:కృత్వా,కృతవత్; తెలిళగు: శెయ్దు, శ్చేవక్. ఆధునిక మగధభాషలగు బంగాలీ, ఒడ్రము, మైథలీ, మగహీ, భోజపురియా, భాషలయందు క్రియల లజ్, లుటర్, రూపము 'ఛాతువు + భూత, లేక, భవిష్యత్కి కారకస్య విశేషణము + సర్వనామప్రత్యయము'గా నుండుట ద్రావిడభాషలయందుపరి నున్నది. క్రియల క్త్వాస్థికరూపములతో సంపూర్ణక్రియలను చేర్చి నామపు మూధునికార్య ద్రావిడభాషలకు సామాన్య లక్షణము.

ఉదాహరణములు:—తెలిళగు: కొండువాఁ; బంగాలీ: నైయా ఆది స = సవ ఏసో; హిందీ: బూఁ = బే + ఆఁ. ఈ నుడికారము మార్యభాషలకు ద్రావిడమునుండి సంక్రమించియుండును.

ప్రాచీనార్యభాషలలోని కర్మణి ప్రయోగమాధునికార్యభాషలలోఁ జాలవఱకు నంతరించినది. దానికబదులుగ నేటి యార్యభాషలలో ద్రావిడము నందువలె 'పొందు, పడు, పట్టు, పట్టు, తిను' అను నర్థములనిచ్చు ప్రత్యేక ధాతువు లుపయోగమున నున్నవి.

(5) ఆధునికార్యభాషలయందును ద్రావిడభాషలయందును ధ్వన్యనుకరణశబ్దము లధికములున్నవి. వైదికభాషయం దట్టివి చాలనుదు. ఇవి ప్రకృత్యవస్థనుండియు నానాటికి సధికమగుచు వచ్చినవి. ధ్వన్యనుకరణ శబ్దములు కోలుభాషలయందును నెక్కువగానున్నవి. బహుశః ఈ విషయమున కోలుభాషల సంసర్గమును నార్యభాషలకుఁ గలిగియుండును.

(6) రెండుకుటుంబములయందును 'ప్రతిధ్వనిశబ్దము' లెక్కువగ వాడుకలో నున్నవి. శబ్దమునకుఁ బొంతకిముగఁ బునఃశబ్దకిలుగును. పునరుక్త పదము నామవిశేషణములు సియతముగానుండును. పునరుక్తపదమున్నరిహాత్మైన ద్వైతమును మొదటిపదమునకు 'మొదలగు', 'మొదలైన,' 'సంబంధించిన' అను మొదలగునర్థములఁ గలుగఁజేయుచుండును.

ఉదాహరణములు:—బంగాలీ : ఘోరాటోరో ; మైథిలీ : ఘోరా-తోరా; హిందోస్థానీ: ఘోఁటా-ఉఁటా; గుజరాతీ: ఘోఁటో - బోఁటో; మరాఠీ; ఘోఁటా-బీఁటా; సింహళీ: అశ్వయా-బశ్వయా; తమిళము: కుదిరెయ్ - కిదిరెయ్; కన్నడము: కుదిరె - గిదిరె; తెలుఁగు: గుఱ్ఱము, గిఱ్ఱము.

ఇట్టిరూపములకును గుడ్డ - గుడును; పెట్టె - పేడ; కుండ - మండ; మొదలగు సమాసములకును భేదమున్నది. ఇట్టి సమాసములలో రెండవ మాట మొదటిపదమునర్థమునే కలిగిన ప్రాచీనపుమాట ; మీఁదఁ దెలిపిన వానిలో రెండవపద మర్థరహితము. ఇట్టి సమాసము లాధుని కార్యభాషల యందును గలవు.

ఉదాహరణములు:—కాపట్ - చోపట్ ; చాటీ - బాటీ ; మొ.

III. వాక్యనిర్మాణము.

ఉచ్చారణ, శబ్దనిర్మాణములకంటె, వాక్యనిర్మాణము భాషల సంబంధమును నిర్ణయించుట కెక్కువగ నుపయోగించును. వాక్యనిర్మాణవిధానము పరంపరాగతమై, చాలవఱకు మాఱుకయుండును. క్రొత్తయుచ్చారణమును, శబ్దములందలి మార్పులను నితరభాషాసంపర్కమునలన సులభముగఁ గలుగ వచ్చును. వాక్యనిర్మాణవిషయమున ఆధునిక ఇండో-ఆర్యభాషలను ద్రావిడ భాషలను నైక్యమును వహించియున్నవి. శబ్దముల క్రమమును మార్చుకుండ పదములకు పదములనుంచి తమిళువాక్యమును బంగాళీవాక్యముగనో, హిందీ వాక్యముగనో మార్చవచ్చును. కాని, పెర్షియను, ఇంగ్లీషువాక్యముల సట్లు మార్ప వీలులేదు. ఈ వాక్యనిర్మాణమునందలి యైక్య మీరెండు కుటుంబములకును ద్రావిడేతరముల కాలమునుండియుఁ గలుగుచువచ్చినది. పాలి ప్రాకృతభాషల వాక్యనిర్మాణమును గమనించినయెడల నీవిషయము బోధపడఁగలదు. ఈ రెండుకుటుంబముల వాక్యములందును మొదట విశేషణముల తోడి కర్తయును, తదుపరి విశేషణములతోడి కర్మమును, పిదప క్రియార్థమును వివరించు పదములును, దుదను సంపూర్ణ క్రియాపదమును వచ్చును.

రెండు కుటుంబములందును కర్తృకర్మములను గలుపు అస్థ్యర్థక ధాతువు లేకుండును.

ఉదాహరణము:—బంగాళీ : ఏ-టా ఆమాదేర్ బాటీ ; కన్నడము ; ఇదు నమ్మమనె ; తమిళము : ఇదు ఎంగలుడైయ వీడు ; తెలుగు : ఇది మాఇల్లు; బంగాళీ: మానుష్-టీ భాల; తమిళము: మనిదన్ నల్లవన్;

కన్నడము: మనుష్యను ఒల్లేయనను; తెనుఁగు: మనుష్యుఁడు మంచివాఁడు.

నుడికారములో రెండు కుటుంబములకును మిక్కిలి దగ్గఱపోలికలున్నవి.

(i) 'అని' అను క్త్వార్థక శబ్దముల యుపయోగము:—బంగాళీ: బొలియా; తూర్పుహిందీ: బోల్-కే; మరాఠీ: మ్హణూన్; సింహళీ: కియా; తమిళము: ఎన్ఱు; కన్నడము: ఎందు; తెనుఁగు; అని.

(ii) క్రియల లోట్ రూపములకు మాఱుగ తుమున్నంతొది రూపములను వాడుట:—పశ్చిమహిందీ: యహ్-కామ్ కర్నా; కన్నడము: ఈ కెలస మాడువుదు; తెనుఁగు: ఈపని చేయునది.

(iii) క్రియల లోడ్రూపమున కొకయర్థమున 'నిచ్చు' ధాతువు రూపములను వాడుట:—సంస్కృతము: నదాని; బంగాళీ: ఆమాకే బొలితే దేఓ; హిందోస్థానీ: ముఝే బోల్నేదో; తెనుఁగు: నన్ను చెప్పనిమ్ము, చెప్పనీ.

ఇండో-ఆర్యభాషల కీపోలిక లిండియాకు వెలుపలనున్న యిండో-యూరోపియను భాషలతో లేవు. ఈ విషయమున నార్యభాషలపై ద్రావిడ భాషల ప్రోద్బలమున్నదని చెప్పక తప్పదు.

IV. శబ్దజాలము.

ఆర్యభాషలు భగతవర్ణమును జొచ్చిననాఁటినుండియు నందు ద్రావిడ భాషాపదములు గలియుచునే యున్నవి. బ్రాహూఈ జాతివా రిండియాకు వెలుపలనున్న ద్రావిడజాతివారే. ఐరానుదేశములో నితర ద్రావిడభాషల వారుండుట యసంభవముగాదు. వారితో నార్యులకు సంపర్కము కలిగి యుండును.

కాడ్వెల్, గండర్ట్, కిట్టెల్, మున్నగువారు ద్రావిడభాషలనుండి యార్యభాష లెరప్రతీసికొన్న పదముల పట్టికల నిచ్చియున్నారు. ఇండో-యూరోపియను భాషలలో సమానపదములులేని యార్యభాషలలోని దేశీయ పదములన్నియు ద్రావిడపదములై యుండును. కొన్ని కోల్ భాషాపదములునై యుండును. కొన్ని ద్రావిడ, కోల్ భాషలకు పూర్వదేశమందుండిన భాషల లోని పదములునునై యుండును."

కాడ్వెల్ పండితుఁడు ద్రావిడభాషలకును నిండో-యూరోపియను భాషలకును గల సంబంధమునుగూర్చి విపులముగఁ జర్చించి యా రెండు కుటుంబములకును నెట్టిసంబంధమును లేదనియు సిథియను భాషలతోడనే ద్రావిడభాషల కెక్కువసంబంధ మున్నదనియు నిర్ధారణము చేసెను. తనకు

సిథియను సంబంధములు కనుగొనిన చోట్లనెల్ల ఇండో యూరోపియను సంబంధములుగూడ బొడగట్టుచునే యుండెను. ఆతడు వానినిగుర్తించి యుండక పోలేదు. కాని యాతని అభిప్రాయమంతయును సిథియను సిద్ధాంతము ప్రక్క కొరగియుంటచే నాతడు ఇండో యూరోపియను సంబంధముల నంగీకరింప లేకుండెనని యాతని గ్రంథమును చదివినవారికి స్ఫురింపకపోదు. విశేష్యముల బహువచన ప్రత్యేయమగు నకారము, పద ప్రత్యయ సంయోజనవిధానము, ద్వితీయాదివిభక్తి ప్రత్యేయములగు మకారాది నకారములు, చతుర్థీవిభక్తి ప్రత్యేయము, ఇకి అను షష్ఠీవిభక్తిప్రత్యేయము, అ, ఇంద్రె అను షష్ఠీవిభక్తి ప్రత్యేయములు, ఇల్ అను సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యేయము, ఒందు, అంజు, ఎట్టు అను సంఖ్యానామవిశేషణములు, ఉత్తను నుష్మ్యమ పురుష సర్వనామములు, ఆత్మార్థక సర్వనామము, సర్వనామముల బహువచన ప్రత్యేయములు, నిర్దేశార్థక సర్వనామ విశేషణములు గౌరవార్థక సర్వనామములు, భూతార్థక తిప్పప్రత్యేయము, భూతార్థక్రియలందు ద్రావిడ్రేతిసు, భూతార్థకములగు ఇ, ఇ, ప్రత్యేయములు, భవిష్యదర్థ బోధక ప్రత్యేయములు, శబ్దజాలము,—ఈ విషయములం జర్చించిన సందర్భములనెల్ల నాతని కిండో యూరోపియను సంబంధములు కనబడుచునే వచ్చినవి. కాని యాతడు వాని నన్నిటిని నిరాకరించెను.

ఇటీవల జరిగిన పరిశోధనముల ఫలితములు మూలసుమ గ్రియర్సన్ పండితుడు కాల్డ్వెల్ చేసిన నిశ్చయమును సిద్ధాంతమును నిల్లు నిరాకరించెనో యింతెకుముందు తెలుగు బహిష్కృతస్థానమును సంపాదించుకొనియున్నది. స్థానమును భాషా కుటుంబముగాని, లేనప్పుడు స్థానమును సిద్ధాంతమును నిలుచుటకు నవకాశము లేదు కదా.

కాల్డ్వెల్ కాలమునకును ద్రావిడభాషలనుగూర్చికాని, ఆధునికార్య భాషలను గూర్చికాని పరిశోధనము లెక్కువగా జరిగియుండలేదు. ఇటీవల జరిగిన పరిశోధనముల ఫలితములను నునీతో కియూరా చాటర్జీ మైన వివరించి నట్లుగా నొక్కచోట జేర్చియున్నాడను. అతడు చూపిన సంబంధములే కాని యింక నెన్నిటినో చూపనెచ్చును. ద్రావిడభాషలు ప్రాకృతములుకానను కొనుటచే నార్యభాషలనేఅంటియు, ద్రావిడభాషల ప్రోద్బలమునను నార్యభాషలు ప్రాకృతములుగాను, నేటియార్యభాషలుగాను పరిణమించినవనియు చెప్పుట సంభవించినది. ప్రాచీన ఇండో-ఆర్యభాషలు నేటియార్యభాషలుగా మాఱుట యవి సహజముగ సొంతమార్గమునను పరిణమించుటచేతనైనను, ఇతరభాషల ప్రోద్బలముచేతనైనను కలిగియుండవచ్చును. నేటి పరిశోధకులు రెండవకారణమును దెలుపుచు ద్రావిడభాషల నార్యభాషలనుండి ప్రత్యే

కించుచున్నారు. వారట్లు చెప్పుటకుఁ బ్రాచీన ప్రాకృతభాషలు ప్రచారమునం దున్నకాలమునకే ద్రావిడభాషలు నేటిరూపమునగాని తత్తుల్యమైన రూపమునగాని యుండెనని నిరూపింపవలసియున్నది. ప్రాచీనప్రాకృతభాషలకాలమునకు నేటిరూపమున ద్రావిడభాష లుండెననిచూపుట కెట్టి నిదర్శనములును లేవు. ఆనాఁడు దక్షిణదేశపు భాషలకు దాక్షిణాత్య యను పేరుండెను. మృచ్ఛకటికమున చందనకుఁడు పలికిన "కణ్ణాడకలహప్పఓ అం కరేమి" అనువాక్యము దాక్షిణాత్యభాష కుదాహరణముగ గనపడుచున్నది. మార్కండేయుఁ డీభాషలకు లక్షణాకరణత్వమును దెలిపి దానిని ర్చి వివరింపలేదు. ఈ భాష శౌరసేనీభవమైన యూహంతికి సంబంధించినట్లు లాక్షణికులు తెలుపుచున్నారు. ఇదిగాక దక్షిణదేశభాషలయందలి ప్రాకృతములలో ద్రావిడప్రాకృత మొకటి యుపభాషగాఁ దెలుపఁబడియున్నది. దాక్షిణాత్యయను ప్రాకృతమును ద్రావిడీప్రాకృతమును పైశాచీభాషావికారములని కొందఱియభిప్రాయము. ఎట్లైనను నీవిషయమై ప్రాకృతలాక్షణికులుగాని ద్రావిడభాషలకు వ్యాకరణముల వ్రాసిన వైయాకరణులుగాని ద్రావిడభాషల ప్రాకృతత్వమునుగూర్చి విచారింపలేదు. ఇండియాదేశపుభాషలలో లిఖితరూపమున నున్నవానిలో సంస్కృతముతఱువాత ప్రాకృతములు మొదటివి. ఆ తఱువాత లిఖితములయినభాషలు ద్రావిడభాషలు; తమిళములో 5 లేక 6 వ శతాబ్దమునుండియు గ్రంథములుకాన్పించుచున్నవి. అంతకుఁ బూర్వమే యీ భాషయందు గ్రంథము లున్ననని కొందఱందురు గాని తగిన నిదర్శనములు లేకపోవుటచే నాయూహ నేఁడు విడనాడఁబడుచున్నది. తమిళముతఱువాత లిఖితమైనభాష కన్నడము (7 వ శతాబ్దము.) తఱువాత లిఖితమైనది తెనుఁగు (9వ శతాబ్దము.) తక్కిన భారతవర్షీయ భాషలన్నియుఁ బదునొకొండవశతాబ్దమున కివల గ్రంథస్థములైనవే. వానిలోఁ బశ్చిమహిందీభాషాభేదములగు బుందేలీ (12 వ శతాబ్దము); బ్రజ్ భాష (1192); మరాఠీ (13 వ శతాబ్దముమధ్యమము); మళయాళము (13 లేక 14 వ శతాబ్దము); బంగాళీ (14 వ శతాబ్దము); కాశ్మీరి (14 వ శతాబ్దము); పంజాబీ (15 వ శతాబ్దము); గుజరాతి (15 వ శతాబ్దము); మైథిలీ (15 వ శతాబ్దము); అస్సామి, అవధీ లేక కోసలీ 16 వ శతాబ్దము); బఘేలీ (1563); ఒడియా (17 వ శతాబ్దము) ఖన్కూర లేక నేపాళీ (17 వ శతాబ్దము); కనౌజీ (17 వ శతాబ్దము); సింధీ (18 వ శతాబ్దము); కుమావనీ (1790); గఢ్వాలీ (1876); - ఆయా భాషలలో నాయాకాలములందు ప్రథమగ్రంథములు వెలువడినట్లు తెలియఁబచ్చుచున్నది. అంతకుఁ బూర్వము వానిస్వరూప మెట్లుండెనో తెలిసికొనుట

కాధారములు లేవు. క్రీస్తుపూర్వము 3 వ శతాబ్దమునుండి క్రీస్తుశకము 5 వ శతాబ్దమువఱకును భారతదేశమందంతటను ద్రావిడభాషలు ప్రచారము౦డుండినట్లు నుసరం దెలియును. నాఁటనుండి 6, 7 వ శతాబ్దముల నఱుకు దక్షిణహిందూదేశముసందును, 12 వ శతాబ్దమువఱకును తక్కిన భారతవర్ష ముసంచును ప్రచారముసం దుండినభాషల స్వరూపమెట్లుండెనో తెలిసికొనుట కాధారములులేవు. అట్టిసంచర్భమున ద్రావిడభాషలమూల మునఁ బ్రాకృతభాషలును నేటి యార్యభాషలును కలిగినవని యూహించుట సమంజసముకాదని తోఁచుచున్నది. కావున నా యభిప్రాయమునకుఁ దగినయాధారములు నిరూపింపఁబడువఱకును బూర్వలాక్షణికులతో నేకీభవించి ద్రావిడభాషలుగూడఁ బ్రాకృతభాషలే యనియుఁ దక్కిన ప్రాకృతభాషలెట్లు గలిగినవో ద్రావిడ భాషలును నట్లే గలిగినవనియుఁ బ్రాకృతభాషలవై ద్రావిడీ ప్రాకృతమున కెంతటి భేదములు కలిగెనో ద్రావిడభాషలవైఁ గూడఁ దక్కిన ప్రాకృతభాషలపలన నంతభేదములు గలిగెననియుఁ బ్రాచీనార్యభాషలనుండి తక్కిన ప్రాకృతములవలె ద్రావిడభాషలును వికాసము నొందినవనియుఁ దలంచుచు నాదృష్టితోఁ బరిశోధనముల సాగించినచో ద్రావిడభాషాతత్త్వము తేలఁగలదని చెప్పుట సాహసము కానేరదు.

కాల్డ్వెల్ సిద్ధాంతమును గూర్చి విచారించుట యిచ్చట నప్రస్తుతము కానేరదు. ఆతఁ డేయే విషయములందు సంస్కృతమునకును ద్రావిడ భాషలకును సంబంధము లేదని తెలిపెనో యావిషయములందెల్ల ద్రావిడ భాషలకును బ్రాకృతములకును సంబంధము కానవచ్చుచున్నది. కాల్డ్వెల్ తన సిద్ధాంతమునకుఁ బోషకములుగఁ జూపిన యుపపత్తులును వానికి సమాధానములును సీక్రింద చూపఁబడుచున్నవి.

1. "ద్రావిడభాషలలోని శబ్దజాలమునందు సంస్కృతేతరభాగము సంస్కృతభాగముకంటె నెక్కువగానున్నది."

సమాధానము.

కాల్డ్వెల్ సంస్కృతేతరభాగమనుకొన్నది నిజముగఁ బ్రాకృత భాగము. కేవల దేశ్యమని తలంపఁబడు ద్రావిడ శబ్దజాలము ప్రాకృత మూర్ధమున నెక్కువగ వికారమునొందినదైయున్నది. నిజముగ దేశ్యమైన భాగము కొలదిగనే యున్నదని పరిశోధనము వలనఁ దేలగలదు.

2. "ద్రావిడభాషలలోని సర్వనామ సంఖ్యావాచక శబ్దములును సుప్తిఙ్ ప్రత్యయములును వాక్యనిర్మాణమును—అనఁగా భాషకు జీవమునఁ

దగినదంతయు—మొదటినుండియు సంస్కృతమునకును ద్రావిడభాషలకును వేర్వేరుగనున్నది.''

సమాధానము.

సర్వనామములు సంస్కృతమునకును ప్రాకృతములకును సమానములు లనుగు నిండో-ఐరేనియసు భాషలనుండి వేర్వేరు మార్గములఁ బరిణామముల నొందివచ్చి యుండుటచే భేదముగలిగినది. సంఖ్యానాచకముల విషయమున నిండోయూరోపియను భాషలండును నేటియార్యభాషలయందును జాలపోలికలను జూపసున్నను. వీనినిగూర్చిన ప్రశంస మున్నియెక్కచోట్ల జేయఁబడును. సుప్తిజ్ ప్రత్యయములు ప్రాకృత భాషలలోనే లోపించినవి. విభక్తిరూపములన్నియు సామాన్యముగ నేకరూపమును దాల్చుటచే నావిభక్తి సంబంధమును దెలుపుటకుఁ గొత్తమార్గములు చేర్పఁబడుచు నచ్చినవి. ఈమార్పు ద్రావిడ భాషలఁగను గనబడుటకు నక్కినవేటి యార్య భాషలయన్నిటి యందును గానఁ బడుచున్నది. వాక్యనిర్మాణవిషయమున సంస్కృతమునందు పదప్రత్యయ సంయోజనము సంబంధార్థముగ నుండుటచే వాక్యములలోని శబ్దముల స్థానము విషయమున నొకనియమమిలేకుండెను. కానిప్రాకృత భాషలయందును వాని పరిణామ రూపములగు నేటి భారతీయభాషలయందును ప్రత్యయములు లోపించుటచే వాక్యములలోని శబ్దములస్థానము విషయమున నొకనిర్ణయ మేర్పడవలసినచ్చెను.

3. ''ద్రావిడనిగుంబులలో సంస్కృత పదజాలమెక్కువగ నున్నదని ద్రావిడభాషలు సంస్కృత భాషాజన్యములని తెలుపఁగూడదు. ఆనిఘంటువులలో దేశభాషాపండితులు దేశ్యములను బ్రత్యేకించియే యున్నారు.''

సమాధానము.

శబ్దజాలమును తత్సమ, తద్భవ, దేశ్య, భాగములుగా విభజించుట ద్రావిడ భాషలలోనే కాక ప్రాకృతము లందును నున్నది. తత్సమములనునవి సంస్కృతమునుండి క్రొత్తగా నెరవు తెచ్చుకొన్నట్టివి. అవి నిత్యజీవనమున సమస్తజనులకు సమస్త విషయములందును నుపయోగపడునట్టివి కావు. అవి మతము, విజ్ఞానము, శాస్త్రములకు సంబంధించినవి. కావున నవి సాధారణ జనులనోటిలోఁ బడి చివికిపోక నిలచియున్నవి. తక్కిన ప్రాకృతములనుండి వచ్చిన శబ్దజాలమూలోఁ గొంత మార్పుచెందక యట్లేనిలచినది. కాని సాధా

రణజనుల వ్యవహార ప్రవాహమునఁ బడి కొన్ని సంస్కృత ప్రాకృత శబ్దములు వర్ణలోప, వర్ణాగమ, వర్ణాదేశ, వర్ణవ్యత్యయముల మూలమునఁ గొంతవికార మును బొందినవి. వీనికే తద్భవములని పేరు. వీనికిని వీనిమాతృకలకును నింకను గొంతపోలిక నిలచియున్నది. కాని యీతద్భవములలోఁ గొన్నియింకను మార్పుల నొందుచుఁ దొల్లింటి మూలరూపములతో నెట్టిపోలికయు లేకుండ మాఱినవి. ఇట్టిపోలికలు గుర్తింపరాని శబ్దములనే వైయాకరణులును నిఘంటుకారులును దేశ్యములనిరి. ప్రాకృతభాషలలోని దేశ్యశబ్దముల కును నేటి యార్యభాషలలోని దేశ్యశబ్దములకును నిటీవల భాషాశాస్త్రమున గలిగిన యభివృద్ధిమూలమున మాతృకలు కనుగొనఁబడుచున్నవి. ద్రావిడ భాషల విషయమున నిట్టిపరిశోధన యింకను జరిగియుండలేదు. కాల్డ్వెల్ నాఁటనుండియు ద్రావిడ భాషలకును నార్యభాషలకును సంబంధములేదను నభిప్రాయము స్థిరముగ నిలుచుటచేఁ బరిశోధకు లీవంకకుఁ దమదృష్టిని ద్రిప్పరయిరి. తక్కిన ద్రావిడభాషల నూటయెట్లున్నను నాంధ్రభాషను గూర్చి యీ విషయమై నేనుచేసిన పరిశోధనముల ఫలితమును మఱియొక యధ్యాయమునఁ జూపుచున్నాను. కాల్డ్వెల్ పండితుఁడీసందర్భమున సంస్కృత ముతో సంబంధింపవని యిచ్చిన పదముల పట్టికను గూర్చి మాత్రమిచ్చట ముచ్చటించుట యుక్తము. అతఁడు ఆర్యపదములకు సంబంధింపని సంస్కృత శబ్దముల నిచ్చుటచేఁ బోలికలు సరిగఁ గానరాకున్నవి. కాని యీపదములకన్ని టికిఁ దగిన సంస్కృత శబ్దములను నిరూపింపనచ్చును. ఈక్రింది పట్టికలో కాల్డ్వెల్ ఇచ్చిన తమిళపదములు, అతఁడిచ్చిన సంస్కృతపదములు, వానికి సరియైన సంస్కృత పదములును వరుసగాఁ జూపఁబడుచున్నవి.

తమిళము.	కాల్డ్వెల్ ఇచ్చిన సంస్కృతపదము.	సరియైన సంస్కృత పదము.
అప్పన్	పితృ	అంబః
ఆయి	మాతృ	మాయి (హిందీ)
తాయి	మాతృ	ధాత్రీ
మగన్	సూను	మహాన్
మగళ్	దుహితృ	మహతీ
తలైయ్	సిరస్	తల
శెవి	కర్ణ	శ్రవస్
వాయ్	ముఖ	వక్త్ర
మయిర్	కేశ	శ్మశ్రు

కెయ్	...	...	హస్త	...	...	కర
వాన్	...	...	దివ్	...	...	వ్యోమన్
నాళ్	...	...	దివస	...	...	నాళీ
ఇరవు	...	...	నక్	...	...	రాత్రి
ఞాయిరు	...	...	సూర్య	...	...	ప్రాణేసర్
తీ	...	...	అగ్ని	...	...	తేజస్
నీర్	...	...	అప్	...	...	నీర,నార,
మీన్	...	...	మత్స్య	...	...	మీన
మలెయ్	...	...	పర్వత	...	...	మలయ
కల్	...	...	అశ్మన్	...	...	గ్రావన్
ఇల్	...	...	వేశ్మన్	...	...	నిలయ
ఊర్	...	...	గ్రామ	...	...	పూర్
ఆనెయ్	...	...	హస్తిన్	...	..	అనేకప
కుదిరెయ్	...	...	అశ్వ	...	...	ఘోట
నాయి	...	...	శ్వాన	...	...	శ్వాన
పఱ	...	...	సూకర	...	...	పోత్రిక్
పరవెయ్.	...	...	వయస్	...	...	పారావత
కఱు	...	...	కాల	...	...	కృష్ణ
వెళ్	...	...	శుక్ల	...	...	శ్వేత
శె	...	...	రక్త	...	...	శోణ.
పెరు	...	...	మహత్	...	...	పృథు
శిఱు	...	...	అల్ప	...	...	శ్రక్
ఇన్	...	..	మధుర	...	...	ఇక్షు.
తిను	...	...	భక్ష్	..	...	తృణ్
నిల్	...	...	స్థా	...	...	నిష్ఠా
వీఁగు	...	...	చర్	...	...	ఇ
కొల్	...	...	హన్	...	...	క్రూ(ర)

మొదలయినవి.

4. "ద్రావిడభాషలలో గ్రంథస్థములుగాని వనేకములున్నవి. వీనిలో సంస్కృతపదములు లేనేలేవని చెప్పవచ్చును. సంస్కృతపదముల నుపయోగించుఁ గొన్నిభాషలలో నవి యంత యావశ్యకములు కావు. వానిని విడనాడినను నాభాషలకు లోపము లేదు."

సమాధానము.

గ్రంథస్థములుగాని ద్రావిడభాషలనుగూర్చి యెక్కువగా బరిశోధనము జరుగలేదు. వీనిలో సంస్కృతపదము లెక్కువగా లేకుండుటకుఁ గారణము తఱువాతికాలపు ఆర్య విజ్ఞాన మీభాషలను మాట్లాడు జాతులకుఁ జేరకుండుటయే. సంస్కృతపదములుగాక తక్కిన శబ్దజాలమునకును, గ్రంథస్థములయిన భాషలలోని తద్భవ, దేశ్యశబ్దజాలమునకును సంబంధము పరిశోధకులు గుర్తించియే యున్నారు. సంస్కృత ప్రాకృతభవములైన శబ్దములను ద్రావిడభాషలు విడనాడఁ గలవనుట సరికాదు. గంజి, నీరు, అంబలి, కూడు ; గరిసె, తెడ్డు, గిన్నె ; కత్తెలు, విసనకఱ్ఱ, మంచము, చాప, గొడ్డలి, కత్తి; ఇల్లు, కోట్టు, అంగడి, అటక ; మేక, గొఱ్ఱె, గుఱ్ఱము, గాడిద; అప్ప, అమ్మ, మామ, అత్త, బావ, అక్క:—ఇట్టి వందలకొలది సంస్కృత ప్రాకృత భవములను తెలుఁగువారు విడనాడఁ జాలరు.

5. "భాషానిర్మాణము:—శబ్దజాలమువఱకు యెట్లున్నను భాషానిర్మాణ విషయమున సంస్కృతమునకును ద్రావిడభాషలకును నెట్టి సంబంధమును లేదని చెప్పుచు కాల్డ్వెలు ఈక్రింది విషయములను వివరించి యున్నాఁడు.

1. "సంస్కృతములోని లింగమునకును ద్రావిడభాషలలోని లింగమునకును సంబంధమేలేదు. సంస్కృతములో లింగము శబ్దముల యంతములను బట్టియుండును. ద్రావిడభాషలలో నిది సహజలింగము. ఇందు శబ్దముల యంతములతోఁ బనిలేదు."

సమాధానము.

సంస్కృతములోఁగూడ సంపూర్ణముగ శబ్దముల యంతముల ననుసరించి లింగమేర్పడునని తలంపవీలులేదు. అకారాంత శబ్దములలో దారాశ్వంటి శబ్దములు కొన్ని పుంలింగములు. ఇకారాంతములలో పుంలింగములును స్త్రీలింగములునుగూడ గలవు. అ, ఇ, ఉ, ఋ, లు అంతమందుగల శబ్దములు మూఁడు లింగములందును గలవు. ఇట్లే హలంతశబ్దములందుగూడ నొక నిర్ణయము లేదు. కాని శబ్దముల లింగము ననుసరించి వానితోఁ జేరు విభక్తి ప్రత్యయములు మాఱుచుండుననుట నిజము. ప్రాకృతభాషలలో శబ్దముల యంతములు వివిధముగ మార్పుల నొందుటచే నేశబ్ద మేలింగమో నిర్ణయించుట కవకాశము లేకపోయినది. కానుకాను నేటి యార్యభాషలయందు గొన్నిటిలోఁ దప్ప శబ్దములనుబట్టి తెలియఁదగిన లింగజ్ఞాన మంతరించినది.

ఈ లింగజ్ఞాన మున్నకొలఁది యార్యభాషలలోఁగూడ నెన్నియో తబ్బిబ్బులు గానవచ్చుచున్నవి. ద్రావిడభాషలలో లింగముల యవస్థయు నిట్లే యున్నది. ఆర్యభాషలలో లింగజ్ఞానము మిగిలియున్నంత మట్టుకు ద్రావిడభాషలలోఁ గూడ లేకపోలేదు. శబ్దమును వినినంతనే దాని యంతమునుబట్టి కొన్నిమాటల లింగమును ద్రావిడభాషలలోఁ దెలిసికొనవచ్చును. తెనుఁగులో తొయ్యలి, పైదలి, కలికి, ముండమోపి, సంగనాచి, మారి, ఆలి, ఉగ్మలి, మొదలగు శబ్దములలోని ఇకారమును, మించుఁబోడి, వన్నెలాడి మొదలగు శబ్దములలోని ఇప్రత్యయమును, ఎఱుకత, కొఱువత, బోయత, మెలత, చాకిత, మాలెత మొదలగువానిలోని తప్రత్యయమును, బొలఁతి, పడతి, నాతి, గోతి మొదలగు వానిలో తిప్రత్యయమును, వెలఁది, మూలది, మొదలగువానిలోని ది ప్రత్యయమును స్త్రీలింగద్యోతకములుగ నున్నవి. బుడ్డ, బుడ్డి ; టింప, టింపి; పిచిక పిచికి, మొదలగు జంటలలో మొదటివి శబ్దరూపమునుబట్టియే పుంలింగమనియు రెండవది స్త్రీలింగమనియు ద్యోతకమగుచున్నది. ఇట్లే స్త్రీలపేళ్లను హ్రస్వము చేసి పిలుచునప్పుడు పాపి, సూరి, గురివి, వెంకి, మొదలగురీతుల ఇకారమును స్త్రీలింగ ప్రత్యయముగ వాడుట సర్వసాధారణము. ఇట్లే యితర ద్రావిడ భాషలయందును గలదు.

2,4. "సంస్కృతములోవలె ద్రావిడభాషలలో విభక్తి ప్రత్యయములు లేవు. విభక్తి ప్రతిరూపకాన్వయనులు మాత్రము ప్రాతిపదికములకుఁ జేర్పఁబడును. ఏకవచనములో విభక్తుల కేప్రత్యయములు చేరునో బహు వచనమునందును నవియేచేరును. ఏకవచనమునఁ బ్రాతిపదికమునకును, బహువచనమున బహువచన ప్రత్యయమునకును నివి చేర్పఁబడును. సంస్కృత ములో మూఁడు వచనములందును మూఁడు ప్రత్యనుములు చేరును."

సమాధానము.

ఈ విషయమై యింతకుముందే కొంత వివరింపఁబడినది. సంస్కృతము లోని విభక్తిప్రత్యయములన్నియు వికారముల నొందుటయు విభక్తిజ్ఞాన మంతరించుటయుఁ దిరిగి విభక్తులను బోధించుటకుఁ బ్రత్యేకావ్యయములను ప్రాకృతములోను నేటి యార్యభాషలలోను నుపయోగింపఁ బడుటయు నింతకుముందు తెలిసికొంటిమి. నేటి యార్యభాషలలో సరిగ ద్రావిడభాష లయందువలెనే విభక్తివిధానము కాన్పించుచున్నది. ఒక్క యుదాహరణము చాలును.

హిందీ: రామ్; తెలుఁగు: రాముఁడు.

	ఏక.		బహు.	
	హిందీ	తెనుఁగు	హిందీ	తెనుఁగు
ప్ర.	రామ్	రాముఁడు	రామ్-లోగ్	రాములు
ద్వి.....	రామ్-కె	రాముని	రామ్-లోగ్-కె	రాములను
తృ.....	రామ్-నే	రామునిచే, రాము నితో..	రామ్-లోగ్-నే	రాములచే, రాములతో
చ.....	రామ్-కే	రామునికై	రామ్-లోగ్-కే..	రాములకై
ప.	రామ్-నే	....రామునికంటె...	రామ్-లోగ్-నే,	రాములకంటె
ష...	రామ్-కే	... రామునికి	రామ్-లోగ్-కే	రాములకు
స	రామ్-మే	... రామునియందు..	రామ్-లోగ్-మే	రాములందు
సం.....	హే రామ్-	ఓ రామ	హే రామ్-లోగ్	ఓ రాములారా

3. "ద్రావిడభాషలలో నమహద్వాచక శబ్దములకు బహువచనరూపములులేవు. క్రియలలో నమహద్బహువచనము లింకను నరుదుగనున్నవి. సంస్కృతములో నట్లుగాదు."

సమాధానము

తమిళములోఁ బూర్వకాలమున నెట్లున్నను నేఁటి తమిళమునందును నితర ద్రావిడభాషలయందును నిట్టివాడుక కానరాదు. ప్రాకృతావస్థలో నేక వచన బహువచన రూపములకు భేదము పోయినది. నేఁటి యార్యభాషలలోఁ గూడ నట్లే యున్నది. బహుత్వమును దెలుపుటకు నేఁటి యార్యభాషలయందు ప్రత్యేక సమూహవాచక శబ్దములుపయోగింపఁబడుచున్నది. అట్లే ప్రత్యేక ద్రావిడభాషలయందును గాన్పించుచున్నది.

5. "ఇండో యూరోపియను భాషలలోఁ గ్రియల కుపసర్గములు చేరుచుండును. ద్రావిడభాషలలో నుపసర్గములులేవు. వానికిమాఱుగఁ బ్రత్యేక శబ్దములు పదముల తఱువాత చేరుచుండును."

సమాధానము

ప్రాకృతభాషలలోనే యుపసర్గలు ధాతువులతోఁ గలసిపోయి వికార మునుబొంది, యవి యుపసర్గలను గుర్తులేకుండఁ బోయినవి. ఉపసర్గలతోఁ గూడిన సంస్కృతధాతువులు ప్రత్యేకధాతువులుగాఁ బ్రాకృతములో వెలసి

నవి. వానికిఁ బ్రత్యేకపదములు చేర్పఁబడుచు వచ్చినవి. నేటి యార్యభాషలలోను ద్రావిడభాషలలోనుగూడ నట్లే జరిగినది.

6. సంస్కృతమునందలి విశేషణములకు విశేష్యములకువలె లింగ విభక్తివచనములనుబట్టి వేర్వేరురూపములు గలుగుచుండును. ద్రావిడభాషలయం దట్లుగాదు.

సమాధానము.

సంస్కృతమునందలి యీ విధానముగూడఁ బ్రాకృతములందును సూర్పుల నొందినది. ఈ విషయమున నేటి యార్యభాషలయందు వైవిధ్యము గాన్పించుచున్నది. సంస్కృతములో విశేషణము వచనమునందును విశేష్యము ననుసరించుచుండ గౌడభాష లన్నిటిలోను ప్రథమేతరవిభక్తి ప్రతిపదికమే యేక బహువచనములలో నొక్కరూపమున నున్నది. సింధీలో మాత్రము విశేషణముయొక్క స్త్రీలింగ బహువచనము విశేష్యము ననుసరించును. విశేషణములతోఁ జేరు విభక్తిప్రత్యయముల విషయమునఁ గూడ సంస్కృతమునకును నేటి గౌడభాషలకును గొంత భేదమున్నది. విశేష్యముల ప్రథమేతర విభక్త్యేకవచన ప్రాతిపదికము తూర్పుహిందీ, వ్రజభాషలలో 'ఆ,' మరాఠీభాషలో 'యా,'లతో నంతమైయుండగా విశేషణముల 'యా' రూపము 'ఆ' తో నంతమగు చున్నది. ఇంకఁ నిట్టిభేదము లనేకము లున్నవి. ఇట్టి న్యూనాధిక్యము గౌడభాషలలో నుండుటకుఁ గారణ మార్యభాషలలో దీర్ఘాచ్చులతో నంతమగు పదము లుండుటయే. ద్రావిడభాషలలో దీర్ఘము లన్నియు హ్రస్వములగుటచే నీ విధానమం దంతరించినది.

7. ద్రావిడభాషలలోఁ గ్రియాజన్య విశేషణముల నెక్కువగ వాడుదురు. సాధారణ విశేషణముల వాడుక చాల తక్కువ.

సమాధానము.

గౌడభాషలలోఁ గూడ, ముఖ్యముగఁ బశ్చిమ దక్షిణ గౌడభాషలలో నిట్లే యున్నది.

8. ద్రావిడభాషలలో నుత్తమపురుష బహువచనమున రెండు రూపములున్నవి. అందొకటి మాట్లాడుచున్నవారిని కలిపియు (మనము), మఱియొకటి నూట్లాడుచున్నవారిని విడిచిపెట్టియు (మేము) ప్రయోగింపఁ బడును. సంస్కృతములో నిట్లు లేదు.

సమాధానము.

ఈ విషయమ్మై గ్రియర్సన్‌గారు రిట్లు చెప్పుచున్నారు. "ఉత్తమ పురుష బహువచనములోఁ దమిళము, మళయాళము, కుగుఖ్, కుఇ, తెలుఁగు అను ద్రవిడభాషలలోమాత్రము రెండురూపములున్నవి. కుగుఖ్, కుఇ, తెలుఁగు అను భాషలలో నెదుటివారిని విడిచిన రూపమే తమిళ మళయాళము లలో వానిని చేర్చినట్టి రూపముగా నున్నది. ఇందునలన మూలద్రావిడభాషలో నుత్తమపురుష బహువచనమున రెండు రూపము లిరువను గలుగలేదని యూహింపవలసి యున్నది. కన్నడము, గోండు, బ్రాహూఈ భాషలలో నుత్తమపురుష బహువచనమున నొక్కరూపము మాత్రముండుట యీ యూహను బలపఱుచుచున్నది. కాన్పున నుత్తమ బహువచనమున రెండు రూపము లుండుట మఱికొన్ని భాషాకుటుంబము సంపర్కమునలనఁ గలిగి యుండవలెను. ముండా భాషలయందు బహువచనమున రెండు రూపము లున్నవి. ద్రావిడ భాషలయందును రెండురూపము లుండుట యీ ముండా భాషల సంపర్కము మూలముగనే యని యనుకొనును."

ఈ విషయమింకను 'సర్వనామప్రకరణము'నందు చర్చింపఁబడును.

9. ద్రావిడభాషలలోఁ గర్మణిప్రయోగము లేదు. సంస్కృతములో నున్నది. కర్మణిభావము ద్రావిడభాషలలోఁ బ్రత్యేక క్రియలను జేర్చుటవలనఁ దెలుపఁబడును.

సమాధానము.

నేటి గౌడభాషలలో ద్రావిడభాషలయందువలె కర్మణిప్రయోగము ముఖ్యముగా నున్నది.

10. ద్రావిడభాషలలో సముచ్చయార్థమున శత్రర్థకములును, త్వార్థకములును వాడఁబడును. సంస్కృతములో సముచ్చయచిహ్నము ప్రత్యేకముగ నున్నది.

సమాధానము.

నేటి గౌడభాషలలో ద్రావిడభాషలయందువలెనే యున్నది.

11. ద్రావిడభాషలలో నఞర్థక్రియలున్నవి. సంస్కృతములో లేవు.

సమాధానము.

ప్రాకృతములలో నఞర్థకమగు నకారము ధాతువులతోఁ జేరుచు వచ్చినది. నేటి సింధీభాషలో క్రియారూపములలోనే మార్పుగలిగి నఞర్థకము దెలుపఁబడుచున్నది.

12. ద్రావిడభాషలలో సంబంధార్థక సర్వనామము లేవు. వాని యర్థమును దెలుపుటకు సంబంధార్థక క్రియాజన్య విశేషణములు వాడుకలో నున్నవి.

సమాధానము.

ద్రావిడభాషలలో సంబంధార్థక సర్వనామములు లేవనుట సరికాదు. యావను, ఎవన్, ఎవడు మొదలగునవి సంబంధార్థక సర్వనామములే. ఇవి సంస్కృతములోని యః అను సంబంధార్థక సర్వనామమునకు వికారములే. ప్రశ్నార్థక సర్వనామము ద్రావిడభాషలలో లేనియు సంబంధార్థక సర్వనామమే ప్రశ్నార్థమున నుపయోగింపఁ బడుచున్నదనియుఁ జెప్పుట యుక్తము.

13. ద్రావిడభాషలయందలి వాక్య నిర్మాణపద్ధతి సంస్కృతమునకు భిన్నముగా నున్నది. దీనికి సమాధానము మిశ్రితకుమారీయములో నీయబడియే యున్నది.

ద్రావిడభాషలయందు తెనుఁగున కీయఁదగిన స్థానము.

ద్రావిడభాషల కన్నిటికిని మూలభాష యొకటి యుండునట లేదు. అట్టి భాషయొక్క లక్షణములు చాలనుండునట్లు నేటి తమిళభాషయందు నిలిచి యున్నవనియు, నది యే నాదియే ప్రాచీనతమ ద్రావిడభాష యనియు కాల్డ్వెల్ మున్నగువారు తలంచియుండిరి. కాని యిటీవలి పరిశోధనముల మూలమునఁ బ్రాచీన ద్రావిడభాషా లక్షణములు తెలుఁగు మొదలగు భాషలయం దొక్కొకఁగ నున్నవని తేలినది.

తమిళ మళియాళము లొకశాఖకు చెందు భాషలు. కన్నడము తమిళమునకో గొన్ని పోలికలను కలిగియున్నను సర్వవిషయములందు తెనుఁగుతో సంబంధించి యున్నది. తుళు, కొడగు, తోడ, కోత భాషలు తమిళకన్నడములకు మధ్యస్థానము నాక్రమించియున్నవి. బ్రాహుఇ, కుల్తు భాషలకును నాస్థానమునే యివ్వవలెను. గోండి, కోండుభాషలు తమిళమును కంటె దెలుఁగునే యొక్కువ పోలియున్నవి. కోలామీ, నాయకీ, భీలీ భాషలకుఁ గూడ నదియేస్థానము నీయవలయును. తెలుఁగుభాష తక్కిన ద్రావిడభాషలన్నిటికంటె స్వతంత్రమగు స్థానము నాక్రమించుచున్నదని గ్రియర్సన్ పండితుని యభిప్రాయము.

తెలుఁగునకుఁ గల యీ ప్రత్యేకత్వమునకుఁ గారణమేమి? ప్రాచీన ప్రాకృతభాషల కిది తక్కిన ద్రావిడభాషలకంటె నెక్కువ దగ్గఱగా నుండుటయే యని యీ గ్రంథమును జదువుచున్నపుడు గోచరింపఁగలదు. ఆంధ్రభాషా

చరిత్రము వ్రాయునప్పు డొకవంక తక్కిన ద్రావిడభాషలకును మఱి యొకవంక ప్రాచీన ప్రాకృతభాషలు, నేటి యార్యభాషలకును గల సంబంధ ములను పోలికలను బాగుపఱ చుటయావశ్యకమగును. ఈ విషయమై పరిశోధనమును గ్రొత్తగ నారంభించియుండుటచే నిందు గొన్ని స్ఖాలిత్యము లుండవచ్చును. చిన్నచిన్న వివరములలో సభిప్రాయభేదము లచ్చటచ్చట గనిగినను గ్రంథ మును జేదివిన వెనుక మొత్తముమీఁద నాంధ్రభాషయు దానితో సంబం ధించిన యితర ద్రావిడభాషలును ప్రాకృతభాషాభేదములే యను సభి ప్రాయము పండితుల మనస్సునం దంకురించిచో నదియే నేను చేసిన కృషికిఁ బ్రతిఫలము కాఁగలదు.

ఉపోద్ఘాతమున కనుబంధము.

(i) 1931-జనాభా నివేదికలో తెనుఁగును గూర్చి వ్రాయఁబడిన యంశము లీక్రింద సంగ్రహముగా చూపఁబడినవి:—

"మాతృభాషయనఁగా నేమి?"

"1921 - సంవత్సరమున జనాభా తీసికొన్నప్పుడు 'మీ మీయింట సాధారణముగా నేభాష మాట్లాడుకొందురు? అని అడుగుచుండిరి. ఈ (1931) జనాభా సమయమున "నీ మాతృభాషయేమి?" అని అడిగిరి. మాతృభాష యేది యను విషయమున నెవ్వరు నెట్టి సందేహమును పడనక్కఱలేదని యెంచుచుందురు. కాని, జాతులును భాషలును నొకదానితోనొకటి కలియుచుండు నీ దేశమున సాంఘికాచారములందును, మత నియమములందునుబలె భాషా విషయమునఁ గూడ మాతృభాష యిసమిళ్ళనుని చెప్పుట కష్టమగుచుండును. కావున, నీ విషయమున నెట్టి ప్రశ్ననునేయుట అను విషయమై సిగ్గుయించుట కొంచెము కష్టమయ్యెను. సాధారణ మనుష్యుడు సరియైన ప్రత్యుత్తరమిచ్చుటకు సరియైన, సూత్రప్రాయముగినుండు ప్రశ్ననుకోరుచుండును. కొంద ఈ విషయమున నెట్టి ప్రశ్నలకును లొంగకుండిరి. "తమికుఁడు తెనుఁగు స్త్రీని పెండ్లాడిన వారిసంతానభాష యేమగును?" అని యొకఁడు ప్రశ్నించును. గంజాము జిల్లాలో తెనుఁగును ఒడియాయుఁ గలియుచోట, తెలుఁగు ఒడియాభాషల రెండింటిని గూడ మాట్లాడు తెగలవారున్నారు. ఒకటే కుటుంబములోని జనులపేర్లలో ఒడియాపేళ్ళు, తెనుఁగు పేళ్లుకూడ వినబడుచున్నవి; తెనుఁగువారిలోనుండు ఇంటిపేళ్లు అట్టివిలేని ఒడియా కుటుంబములలో వినఁబడుచున్నవి. అట్టి జనులు తమ మాతృభాష యేది యని యడిగినప్పుడు సరిగ చెప్పలేరు. తమ పూర్వులనుండి యా విషయమై తెలిసి యుండలేదు; తెలిసికొనుటకు వారికిఁ జాలినంత విద్యయులేదు. చిన్ననాటనుండియు వారు రెండుభాషలను మాట్లాడుచునే యున్నారు. "నీ యింటిలో ఏ భాష మాట్లాడెదవు?" అని తొలిసారి యడుగఁగా 'తమిళము' అని చెప్పిన వాఁడు, నా యెదుటనే తిరిగి 'నీ మాతృభాషయేది?' అని యడిగినప్పుడు 'తెలుఁగు' అని ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను. ఈతఁడు తెలుగువాఁడు; తెలుఁగురాని తమిళ స్త్రీని పెండ్లాడినాఁడు; కాఁబట్టి, గృహకృత్యములు సరిగ జరుగుటకు భార్యభాషను నేర్చికొని, ఇంటిలో తమిళమును మాట్లాడుచున్నాఁడు. కడపజిల్లాలో ఒక సూపర్వైజరు తన ప్రశ్నకు సరియైన సమాధానము చిక్కక, "నీ తల్లిపాలతో ఏ భాషను త్రాగినావు?" అని ప్రశ్నించినాఁడు. ఈ ప్రశ్నకు వెంటనే సరియైన సమాధానము వచ్చినది.

ii. ఉపభాష.

ఒక భాష మాతృభాషగాఁ గలవారు కొందఱు ఇతరభాషాప్రదేశనివాసమువలనను, వ్యవహారవశమునను మఱియొక, లేక కొన్ని, భాషలను నేర్చియుండవచ్చును. అట్లు నేర్చిన యితర భాషల కుపభాషలని పేరు.

iii. చెన్నరాజధానిలోని భాషలు.

చెన్నరాజధానిలో తమిళము, మళయాళము, తెనుగు, కన్నడము, తుళు, హిందూస్థానీ, అను వ్రాతలగల భాషలు లాడుతున్నవి. వీటిలో తెనుగు మిన్నటికంటె సుస్థిరతకును, ప్రాశస్త్యమునునై యున్నది. దీని వైరోపా భాషలలోని 'ఇటాలియను' లోరాబోల్పుట సరిగనే యున్నది. కాని, కొన్ని ఇటాలియను ఉపభాషలు చెవి కినుపాయముగా నుండునట్లే, తెలుగునకు గూడ నన్ని యుపభాషలును బొక్కురీతిగ నే ప్రాశస్త్యముగ నున్నవని చెప్ప వీలులేదు.

iv. తెలుగుభాషకు సరిహద్దులు.

(అ) I. తెలుగు-ఒరియా సరిహద్దులు:— గంజాము బిల్లాలోను, విశాఖపట్టణము ఏజెన్సీలోను కొన్ని ప్రదేశములలో రెండు భాషలును సమీపముగా మాటికేబది వంతున నున్నారు; కొన్ని ప్రదేశములలో రెండుభాషలు ఎవరు నెవరు కేబదిదవంతు మాంటియుండలేదు. సముద్ర ప్రాంతమండల్లి తెనుగినా రుండుట గమనింప దగినది. బుషిలిల్యా ముఖద్వారమునకు దెనుగువారున్నారు. కొన్ని గీలుగ బుషిముల్యా సరిహద్దు, చాని యుపనదులను ఒరియా భాషకు దక్షిణపు దెల్లయని చెప్పనగ్గుము.....విశాఖపట్టణము ఏజెన్సీలో నారంగపూరు ఉత్తరభాగము, జయపురము, కోరాపుట్ తాలూకాలలో ఒరియాభాషయే ప్రధానమైనదన వలెను; కాని, యిటటగూడ నాభాష కోయిమొదలగు భాషల ప్రదేశము నాక్రమించుచున్నదనియే చెప్పనలెను .....విశాఖపట్టణము ఏజెన్సీకి దక్షిణముగ పచ్చర్లదాని తెనుగు భాష ప్రబలమగుచున్నది; గుణుపూరు, బరంపురి తాలూకాలలోను పాడ్వాతాలూకా దక్షిణమునను తెనుగే ప్రధానభాషగను చెప్పనలెను.

(ఆ) II. తెలుగు - కన్నడముల సరిహద్దులు:— ఈ రెండు ఉత్తరము నాగేటి నదియు దాని యుపనదియగు చిన్న మాదేరు నది నను చెప్పవచ్చును. సుడకకిరా తాలూకా పశ్చిమ భాగము కొంచెము లేపు అనంతపురము జిల్లా యంతయు తెనుగు ప్రాంతమంచే చెరుపవచ్చు. ఇచట తెనుగు సంస్థాన మైసూరు సంస్థానములోనికి చొచ్చుకొని పోవుచున్నది. ఆ సంస్థానములోని కోలారు బిల్లాలోని జనులలో మూడుపంతులలో రెండుపంతులు తెలుగే తమ మాతృభాషగా చెప్పికొని యున్నారు. ఈ ఎల్లు మీరాపురమునుండి తప్పుచుఅ మున్నదని చెప్పవచ్చును; కాని, యీ సమయము మైసూరు జనాభా లెక్కలపలన నిర్ణయము కానలసి యున్నది. ఈ యెల్లు సేలము జిల్లాలోని హోసూరు తాలూకా ఉత్తరపు భాగమును కోసి కొనిపోయి, పుళ్ళూరు, చిత్తూరు, తిరుప్పత్తూరు తాలూకాలలోని దక్షిణ భాగమును తెనుగు ప్రదేశమునకు జేర్చుచు, చిత్తూరు - ఉత్తరార్కాడు బిల్లాల సరిహద్దు ననుసరించి, చెంగల్పట్టు బిల్లాలోని తిరువళ్లూరు, పొన్నేరి తాలూకాలను తెనుగుదేశమునకు జేర్చుచు, పులికాడు సరస్సునకు దక్షిణమున సముద్రమును గలియుచున్నది.

(ఇ) III. తెనుగు - ఆరవముల సరిహద్దులు:— దక్షిణమును ఆరవదేశములో తెనుగున కెల్లను నిర్ణయింప వీలులేదు. తూర్పు-పశ్చిమముటి కనుమల మధ్యమునందెల్ల తెనుగు కొలదిగనో గొప్పగనో వ్యాపించి యున్నది. దక్షిణ ఆర్కాడు దక్షిణపు తాలూకాలలోదప్ప, తంజావూరుజిల్లా, పుదుకోట్టె సంస్థానము, రామనాథ, శివగంగ జమీందారీలు, తామ్రపర్ణినదికి దక్షిణమునన్ను తిరునల్వేలిజిల్లా,—ఇచట నచట నన నేల, దక్షిణదేశమందెల్లెడల తెనుగు మాతృభాషగా వినవచ్చుచున్నది. ఈ యెల్లు ఒక మార్గమును పట్టలేదు; కాని, రెండు విషయములుమాత్రము గమనింప దగినవి— (i) నిట్ట ప్రదేశము ననుసరించుట (ii) రాయల సీమలోని నల్ల రేగడభూముల నాశ్రయించుట. తూర్పు తీరమునను, నదీముఖద్వారములను తెనుగు లేదు. తిరునల్వేలి, రామనాథ జిల్లాలలోని కనుమలకు తూర్పునవున్న ఎట్టచుట్టి భూములలో తెనుగువారు పలుచగను, సత్తూరు, శ్రీవిల్లిపుత్తూరు, శంకర నారాయణర్ కోవిల్, కోవిల్

సత్తి తాలూకాలలోని నల్లరేగడ భూములలో అధికముగను గానవచ్చుట గమనింపదగినది. ఇల్లే, మధురజిల్లాలోని తిరుమంగళము తాలూకా నల్లరేగడభూములకు ప్రసిద్ధి; ఇచట తెనుగువారెక్కువగ నున్నారు. ఆ జిల్లాయంటే మేలూరు తాలూకాలో పచ్చని భూము లున్నవి; ఇచట తెలుగువారంతగా లేరు.....

(ఈ) IV. పడుగుపాటి తీరము:—ఈ తీరమున గూడ తెలుగువారు స్థిరనివాసము సేర్పఱచుకొని యున్నారు. దక్షిణ కనరా జిల్లాలోని 'కారగ' లన్నివారు. వీరికొక రహస్య భాష యున్నది. ఇతరులు వినుచుండగా వారు దానిని మాట్లాడరు. కాని, అది తెలుగును బోలియుండునని తెలియుచున్నది. ఈ తరంలోపల్లకుండి యొక రాజు నేనతో నా ప్రదేశము నకు వచ్చియుండినట్లు వీరిమధ్యకొక వ్యుత్పత్తి కూడ నున్నది.

తెలుగువారి యుపభాషలు.

తెనుగు మాతృభాషగా గలిగి **ముఖ్యమైనదాని** నుపభాషగా వాడుచుండు తెలుగువారి సంఖ్య, తమిళము మాతృభాషగా గలిగి యుపభాషల నవలంబించిన తమిళుల సంఖ్యకంటె నాఱురెట్లధికముగా నున్నది. ఈ భేదమునకు తెలుగెంత విలువ వ్యాపించియున్నదో తెలియగలదు. హిందుస్థానీ భాష మాట్లాడువారికంటెను తెలుగు మాతృభాషగా గలవా రెక్కువగ నసీక ప్రదేశములందు వ్యాపించియున్నారు. తెలుగువారెక్కువగ నుపయోగించు నుపభాష తెమిళము; కాని, తక్కిన భాషలు మాట్లాడువారు కొలదిగనో, గొప్పగనో తెలుగును మాట్లాడుచుందురు. గోదావరి, కృష్ణా జిల్లాలలో తెలుగెక్కువగా నుండుటవలన నిచటి వారి కుపభాషలులేవు; పురుకోట్టసంస్థానములోని తెలుగువారిలో మూడికి తొంబది యైనమిది మంది తెలుగును నేర్వ్యశేషమున వాడుచుందురు..... తెలుగువారిని బట్టియే 'చష్టాపథ విహార' యని వర్ణింపఁబడ్డాను; భూములను వర్ణించుటయందుకూడ తేలుచున్నాడు.''

II

చెన్నరాజధానిలోని జనసంఖ్యలో ప్రతి 10,000 మంది మాతృభాషల మాట్లాడువారీక్రింది విధముగ నున్నారు:—

	1931	1921	1911	1901
తమిళము	4,013	4,11	4,0·0	4 035
తెలుగు	3,768	3,772	3,769	3,706
మళయాళము	790	754	740	739
ఒరీయా	392	363	383	468
కన్నడము	366	361	382	406
హిందుస్థానీ	260	234	233	230
తుళు	121	126	122	128

III

ఉపభాషలు (Dialects).

తెనుగు మాట్లాడువారు తమభాషకు వేఱుగా చెప్పుకొనిన కొన్ని శబ్దములు:—

గంజాముజిల్లా దరుల (2);

విశాఖపట్టణము:—అగ్రహ (84); బగత (27); బోయ (13); చెంచు (277); ద్రవిడ (1, 487); ఏకవన్ (2); ఏరి (40); జోగి (6); మాల (313); మొసిర (23); ముల్లాంగి (2); రెడ్డి (10); తిమ్మాయ (14); ఉప్పోరు (2); వైష్ణవ (4); యాత (9).

తూర్పు గోదావరి:—బసగొల్ల (7); కొమ్మార (43); వప్పరి (1).

పశ్చిమ గోదావరి:—మొగలు (3);

కృష్ణ:—రంగిణీలు (30); యానాది (10).

అనంతపురము:— జోగి (13).

బళ్లారి:—చౌకిక (3); వడ్డెరు (20).

మధుర:—ముత్తువర్ (70).

కోయంబత్తూరు:—తోడ (2); టొడియన్ (3).

IV.

ద్రావిడ భాషా కుటుంబమునందు చేరుచున్నవారి యిల స్థానము.

వర్గము	శాఖ	ఉపశాఖ	మొత్తము సంఖ్య (000లు వదలఁబడినవి)	10,000 మందికి 1931-లో			
			1931	1921	1911	1901	
ద్రావిడ వర్గము,	తమిళము		18,897	17,557	17,038	15,544	4,004
		ఇరుళ	2	1	2	1	...
		కొరగ, లేక యెరుకుల	41	35	43	41	9
	మళయాళము		3,727	3,226	3,099	2,861	790
	కన్నడము		1,686	1,504	1,502	1,531	357
		బడగ	43	40	39	34	9
	తుళు		565	541	513	496	121
	తోడా		1	1	1	1	...
	కోత		1	1	1	1	...
మధ్యస్థవర్గము,	కుయి, లేక కోండు		385	342	371	357	82
		ఖాఖాపు	20	...	...	...	4
		వెంగో	2	...	...	...	...
	గోండీ		3	11	8	4	2
		కోయ్, లేక, కోయ	79	46	49	47	17
	ధువ		2	...	...	...	...
	కొండ		22	25	19	15	5
	పర్జి, లేక, పోరోజ		39	52	59	26	8
		ఝుడియా	5	...	...	...	1
ఆంధ్రవర్గము:—	తెలుఁగు		17,783	16,144	15,782	14,315	3,768

రెండవ ప్రకరణము.

సంస్కృత ప్రాకృతములకును

[illegible]

సంబంధము.

సంస్కృత ప్రాకృతములు.

ఆంధ్రశబ్దముల వ్యుత్పత్తిని సరిగ నిర్ణయించుటకు సంస్కృత ప్రాకృత ధ్వనులకుఁగల సంబంధమును, ప్రాకృతాంధ్రముల ధ్వనులకుఁగల సంబంధమును ముందుగఁ దెలిసికొనవలెను. ఈ మార్పులను గమనింపక పరిశోధకులింతవఱకుఁ గేవల ద్రావిడదృష్టితోడనే వ్యవహరించియున్నారు. సంస్కృత ప్రాకృత దృష్టితోఁ గూడఁ బరిశోధనలను సాగించినచో నేమి తేలునో యను నుద్దేశముతో చేయఁబడిన కృషి కీ యధ్యాయము ఫలితము. ఇందు పొందుపఱుపఁబడిన దంతయు సిద్ధాంతమని తలంపఁ గూడదు. అది యాంధ్ర విద్వాంసుల దృష్టిని క్రొత్తమార్గమునకు మఱలింపఁజేసిన ప్రయత్నము గాని వేఱుగాదు.

ఈ క్రింది పట్టికలలో సంస్కృత ధ్వను లాయా ప్రాకృతములలో నెట్టి మార్పులఁబొందినవను విషయము నేటి కచ్చుపడిన ప్రాకృతవ్యాకరణముల సహాయమున నిర్ణయింపఁ బడినది. ఈ పట్టికలు పరిశోధకులకు మున్ముందు సహాయపడఁగలవని తలంచెదను.

సంస్కృత భాష.	మహా రాష్ట్రి	శౌరసేని	మాగధి	అర్ధ మాగధి	పైశాచి	చూళికా పైశాచి	ఆవంతి	ప్రాచ్య	నాగర	బ్రాచడ	ఉపనాగర	వైదర్భి	లాట	ద్రావిడ
ఋ	అ ర ఇ రి ఉ రు ఏ రె ఓ రొ	అ ర ఇ రి ఉ రు ఏ రె ఓ రొ	ల	అ ర ఇ రి ఉ రు ఏ రె ఓ రొ	అ ర ఇ రి ఉ రు ఏ రె ఓ రొ	అ ర ఇ రి ఉ రు ఏ రె ఓ రొ	అ ర ఇ రి ఉ రు ఏ రె ఓ రొ	అ ర ఇ రి ఉ రు ఏ రె ఓ రొ	అ ర ఇ రి ఉ రు ఏ రె ఓ రొ	అ ర ఇ రి ఉ రు ఏ రె ఓ రొ	అ ర ఇ రి ఉ రు ఏ రె ఓ రొ	అ ర ఇ రి ఉ రు ఏ రె ఓ రొ	అ ర ఇ రి ఉ రు ఏ రె ఓ రొ	అ ర ఇ రి ఉ రు ఏ రె ఓ రొ
ౠ	అ ర ఇ రి ఉ రు ఏ రె ఓ రొ	అ ర ఇ రి ఉ రు ఏ రె ఓ రొ		అ ర ఇ రి ఉ రు ఏ రె ఓ రొ	అ ర ఇ రి ఉ రు ఏ రె ఓ రొ	అ ర ఇ రి ఉ రు ఏ రె ఓ రొ	అ ర ఇ రి ఉ రు ఏ రె ఓ రొ	అ ర ఇ రి ఉ రు ఏ రె ఓ రొ	అ ర ఇ రి ఉ రు ఏ రె ఓ రొ	అ ర ఇ రి ఉ రు ఏ రె ఓ రొ	అ ర ఇ రి ఉ రు ఏ రె ఓ రొ	అ ర ఇ రి ఉ రు ఏ రె ఓ రొ	అ ర ఇ రి ఉ రు ఏ రె ఓ రొ	అ ర ఇ రి ఉ రు ఏ రె ఓ రొ
ఌ														
ౡ														
ఎ	ఎ	ఎ	ఎ	ఎ	ఎ	ఎ	ఎ	ఎ	ఎ	ఎ	ఎ	ఎ	ఎ	ఎ
ఒ	ఒ	ఒ	ఒ	ఒ	ఒ	ఒ	ఒ	ఒ	ఒ	ఒ	ఒ	ఒ	ఒ	ఒ
ఐ	ఐ	ఐ	ఐ	ఐ	ఐ	ఐ	ఐ	ఐ	ఐ	ఐ	ఐ	ఐ	ఐ	ఐ
ఔ	ఔ	ఔ	ఔ	ఔ	ఔ	ఔ	ఔ	ఔ	ఔ	ఔ	ఔ	ఔ	ఔ	ఔ
ం	ం	ం	ం	ం	ం	ం	ం	ం	ం	ం	ం	ం	ం	ం
ః	ః	ః	ః	ః	ః	ః	ః	ః	ః	ః	ః	ః	ః	ః
క	క	క	క	క	క	క	క	క	క	క	క	క	క	క
ఖ	ఖ	ఖ	ఖ	ఖ	ఖ	ఖ	ఖ	ఖ	ఖ	ఖ	ఖ	ఖ	ఖ	ఖ
గ	గ	గ	గ	గ	గ	గ	గ	గ	గ	గ	గ	గ	గ	గ
ఘ	ఘ	ఘ	ఘ	ఘ	ఘ	ఘ	ఘ	ఘ	ఘ	ఘ	ఘ	ఘ	ఘ	ఘ
ఙ	ఙ	ఙ	ఙ	ఙ	ఙ	ఙ	ఙ	ఙ	ఙ	ఙ	ఙ	ఙ	ఙ	ఙ
చ	చ	చ	చ	చ	చ	చ	చ	చ	చ	చ	చ	చ	చ	చ
ఛ	ఛ	ఛ	ఛ	ఛ	ఛ	ఛ	ఛ	ఛ	ఛ	ఛ	ఛ	ఛ	ఛ	ఛ
జ	జ	జ	జ	జ	జ	జ	జ	జ	జ	జ	జ	జ	జ	జ
ఝ	ఝ	ఝ	ఝ	ఝ	ఝ	ఝ	ఝ	ఝ	ఝ	ఝ	ఝ	ఝ	ఝ	ఝ
ఞ	ఞ	ఞ	ఞ	ఞ	ఞ	ఞ	ఞ	ఞ	ఞ	ఞ	ఞ	ఞ	ఞ	ఞ
ట	ట	ట	ట	ట	ట	ట	ట	ట	ట	ట	ట	ట	ట	ట
ఠ	ఠ	ఠ	ఠ	ఠ	ఠ	ఠ	ఠ	ఠ	ఠ	ఠ	ఠ	ఠ	ఠ	ఠ
డ	డ	డ	డ	డ	డ	డ	డ	డ	డ	డ	డ	డ	డ	డ
ఢ	ఢ	ఢ	ఢ	ఢ	ఢ	ఢ	ఢ	ఢ	ఢ	ఢ	ఢ	ఢ	ఢ	ఢ
ణ	ణ	ణ	ణ	ణ	ణ	ణ	ణ	ణ	ణ	ణ	ణ	ణ	ణ	ణ
త	త	త	త	త	త	త	త	త	త	త	త	త	త	త
థ	థ	థ	థ	థ	థ	థ	థ	థ	థ	థ	థ	థ	థ	థ
ద	ద	ద	ద	ద	ద	ద	ద	ద	ద	ద	ద	ద	ద	ద
ధ	ధ	ధ	ధ	ధ	ధ	ధ	ధ	ధ	ధ	ధ	ధ	ధ	ధ	ధ
న	న	న	న	న	న	న	న	న	న	న	న	న	న	న
ప	ప	ప	ప	ప	ప	ప	ప	ప	ప	ప	ప	ప	ప	ప
ఫ	ఫ	ఫ	ఫ	ఫ	ఫ	ఫ	ఫ	ఫ	ఫ	ఫ	ఫ	ఫ	ఫ	ఫ
బ	బ	బ	బ	బ	బ	బ	బ	బ	బ	బ	బ	బ	బ	బ
భ	భ	భ	భ	భ	భ	భ	భ	భ	భ	భ	భ	భ	భ	భ
మ	మ	మ	మ	మ	మ	మ	మ	మ	మ	మ	మ	మ	మ	మ
య	య	య	య	య	య	య	య	య	య	య	య	య	య	య
ర	ర	ర	ర	ర	ర	ర	ర	ర	ర	ర	ర	ర	ర	ర
ల	ల	ల	ల	ల	ల	ల	ల	ల	ల	ల	ల	ల	ల	ల
వ	వ	వ	వ	వ	వ	వ	వ	వ	వ	వ	వ	వ	వ	వ
శ	శ	శ	శ	శ	శ	శ	శ	శ	శ	శ	శ	శ	శ	శ
ష	ష	ష	ష	ష	ష	ష	ష	ష	ష	ష	ష	ష	ష	ష
స	స	స	స	స	స	స	స	స	స	స	స	స	స	స
హ	హ	హ	హ	హ	హ	హ	హ	హ	హ	హ	హ	హ	హ	హ
ళ	ళ	ళ	ళ	ళ	ళ	ళ	ళ	ళ	ళ	ళ	ళ	ళ	ళ	ళ
క్ష	క్ష	క్ష	క్ష	క్ష	క్ష	క్ష	క్ష	క్ష	క్ష	క్ష	క్ష	క్ష	క్ష	క్ష
ఱ	ఱ	ఱ	ఱ	ఱ	ఱ	ఱ	ఱ	ఱ	ఱ	ఱ	ఱ	ఱ	ఱ	ఱ

సం.	పదా.	ప్ర. ప.	మ. అవ.	అర్థ మాత్ర	మా.	మా. అవ.	కార	ప్ర. కార	అవధా	తృతీ	చతు	పం	షష్ఠీ	సప్త.	అవ.
ఏ	ఏ	ఏ		ఏ	ఏ		ఏ	ఏ							
ఐ	ఐ	ఐ		ఐ	ఐ		ఐ	ఐ						ఐ	
ఒ	ఒ	ఒ		ఒ	ఒ		ఒ	ఒ					ఒ		
ఓ	ఓ	ఓ		ఓ	ఓ		ఓ	ఓ					ఓ		
ఔ	ఔ	ఔ		ఔ	ఔ		ఔ	ఔ							
ఖ	ఖ	ఖ		ఖ	ఖ		ఖ	ఖ					ఖ		
ఘ	ఘ	ఘ		ఘ	ఘ		ఘ	ఘ					ఘ		
ఛ	ఛ	ఛ		ఛ	ఛ		ఛ	ఛ					ఛ		
ఝ	ఝ	ఝ		ఝ	ఝ		ఝ	ఝ					ఝ		
ఠ	ఠ	ఠ		ఠ	ఠ		ఠ	ఠ					ఠ		
ఢ	ఢ	ఢ		ఢ	ఢ		ఢ	ఢ					ఢ		
ణ	ణ	ణ		ణ	ణ		ణ	ణ					ణ		
థ	థ	థ		థ	థ		థ	థ					థ		
ధ	ధ	ధ		ధ	ధ		ధ	ధ					ధ		
భ	భ	భ		భ	భ		భ	భ					భ		
ష	ష	ష		ష	ష		ష	ష					ష		
ళ	ళ	ళ		ళ	ళ		ళ	ళ					ళ		
ఱ	ఱ	ఱ		ఱ	ఱ		ఱ	ఱ					ఱ		

సం.	మహా.	క్షు మహా.	మహా. అప.	ఔరమా.	మా.	మా. అప.	శౌ.	క్షు శౌర.	అవం.	ఛత్తీస	నాగర	పై.	మా. పై.	అప.
తె	ఎ	ఎ		ఎ ర ఉ,ఒ	ర ఉ		ఎ ర ఉ,ఒ	ర ఉ		ఎ	ఎ,ఒ,ఉ			ఎ
ఉ	ఎ ర ఉ,ఒ	ఎ ర ఉ		ఉ ఒ,ఉ ఒ	ర ఉ		ఉ ర ఒ	ర ఉ						
ర	ర ఎ	ర ఎ			ర ఉ		ర ఉ				ర ఎ,ఒ,ర			
ఒ	ర ఎ	ర ఎ												ఉ

సంయుక్తాక్షరములు

సం.	క్ష	త్ర	జ్ఞ	శ్ర	హ్మ	స్త్ర	ష్ట్ర	ష్ణ	ష్ప	స్థ	స్ఫ	స్మ	స్వ	ర్క	ర్గ	ర్చ	ర్జ	ర్ట	ర్డ	ర్త	ర్ద	ర్ధ	ర్న	ర్బ	ర్మ	ర్వ	ర్శ	ర్ష	ర్స	ర్హ	ల్క	ల్గ	ల్చ	ల్జ	ల్ట	ల్డ	ల్ప	ల్బ	ల్మ	ల్వ	ల్శ	ల్ష	ల్స	ల్హ	వ్య	శ్చ	ష్క	ష్ఠ	ష్మ	స్క	స్ఖ	స్త	స్థ	స్ప	స్మ	స్వ	హ్మ	సం.
౯	క్ష	త్ర	జ్ఞ	శ్ర	హ్మ	స్త్ర	ష్ట్ర	ష్ణ	ష్ప	స్థ	స్ఫ	స్మ	స్వ	ర్క	ర్గ	ర్చ	ర్జ	ర్ట	ర్డ	ర్త	ర్ద	ర్ధ	ర్న	ర్బ	ర్మ	ర్వ	ర్శ	ర్ష	ర్స	ర్హ	ల్క	ల్గ	ల్చ	ల్జ	ల్ట	ల్డ	ల్ప	ల్బ	ల్మ	ల్వ	ల్శ	ల్ష	ల్స	ల్హ	వ్య	శ్చ	ష్క	ష్ఠ	ష్మ	స్క	స్ఖ	స్త	స్థ	స్ప	స్మ	స్వ	హ్మ	౯
౮	క్ష	త్ర	జ్ఞ	శ్ర	హ్మ	స్త్ర	ష్ట్ర	ష్ణ	ష్ప	స్థ	స్ఫ	స్మ	స్వ	ర్క	ర్గ	ర్చ	ర్జ	ర్ట	ర్డ	ర్త	ర్ద	ర్ధ	ర్న	ర్బ	ర్మ	ర్వ	ర్శ	ర్ష	ర్స	ర్హ	ల్క	ల్గ	ల్చ	ల్జ	ల్ట	ల్డ	ల్ప	ల్బ	ల్మ	ల్వ	ల్శ	ల్ష	ల్స	ల్హ	వ్య	శ్చ	ష్క	ష్ఠ	ష్మ	స్క	స్ఖ	స్త	స్థ	స్ప	స్మ	స్వ	హ్మ	౮
౭	క్ష	త్ర	జ్ఞ	శ్ర	హ్మ	స్త్ర	ష్ట్ర	ష్ణ	ష్ప	స్థ	స్ఫ	స్మ	స్వ	ర్క	ర్గ	ర్చ	ర్జ	ర్ట	ర్డ	ర్త	ర్ద	ర్ధ	ర్న	ర్బ	ర్మ	ర్వ	ర్శ	ర్ష	ర్స	ర్హ	ల్క	ల్గ	ల్చ	ల్జ	ల్ట	ల్డ	ల్ప	ల్బ	ల్మ	ల్వ	ల్శ	ల్ష	ల్స	ల్హ	వ్య	శ్చ	ష్క	ష్ఠ	ష్మ	స్క	స్ఖ	స్త	స్థ	స్ప	స్మ	స్వ	హ్మ	౭
౬	క్ష	త్ర	జ్ఞ	శ్ర	హ్మ	స్త్ర	ష్ట్ర	ష్ణ	ష్ప	స్థ	స్ఫ	స్మ	స్వ	ర్క	ర్గ	ర్చ	ర్జ	ర్ట	ర్డ	ర్త	ర్ద	ర్ధ	ర్న	ర్బ	ర్మ	ర్వ	ర్శ	ర్ష	ర్స	ర్హ	ల్క	ల్గ	ల్చ	ల్జ	ల్ట	ల్డ	ల్ప	ల్బ	ల్మ	ల్వ	ల్శ	ల్ష	ల్స	ల్హ	వ్య	శ్చ	ష్క	ష్ఠ	ష్మ	స్క	స్ఖ	స్త	స్థ	స్ప	స్మ	స్వ	హ్మ	౬
౫	క్ష	త్ర	జ్ఞ	శ్ర	హ్మ	స్త్ర	ష్ట్ర	ష్ణ	ష్ప	స్థ	స్ఫ	స్మ	స్వ	ర్క	ర్గ	ర్చ	ర్జ	ర్ట	ర్డ	ర్త	ర్ద	ర్ధ	ర్న	ర్బ	ర్మ	ర్వ	ర్శ	ర్ష	ర్స	ర్హ	ల్క	ల్గ	ల్చ	ల్జ	ల్ట	ల్డ	ల్ప	ల్బ	ల్మ	ల్వ	ల్శ	ల్ష	ల్స	ల్హ	వ్య	శ్చ	ష్క	ష్ఠ	ష్మ	స్క	స్ఖ	స్త	స్థ	స్ప	స్మ	స్వ	హ్మ	౫
౪	క్ష	త్ర	జ్ఞ	శ్ర	హ్మ	స్త్ర	ష్ట్ర	ష్ణ	ష్ప	స్థ	స్ఫ	స్మ	స్వ	ర్క	ర్గ	ర్చ	ర్జ	ర్ట	ర్డ	ర్త	ర్ద	ర్ధ	ర్న	ర్బ	ర్మ	ర్వ	ర్శ	ర్ష	ర్స	ర్హ	ల్క	ల్గ	ల్చ	ల్జ	ల్ట	ల్డ	ల్ప	ల్బ	ల్మ	ల్వ	ల్శ	ల్ష	ల్స	ల్హ	వ్య	శ్చ	ష్క	ష్ఠ	ష్మ	స్క	స్ఖ	స్త	స్థ	స్ప	స్మ	స్వ	హ్మ	౪
౩	క్ష	త్ర	జ్ఞ	శ్ర	హ్మ	స్త్ర	ష్ట్ర	ష్ణ	ష్ప	స్థ	స్ఫ	స్మ	స్వ	ర్క	ర్గ	ర్చ	ర్జ	ర్ట	ర్డ	ర్త	ర్ద	ర్ధ	ర్న	ర్బ	ర్మ	ర్వ	ర్శ	ర్ష	ర్స	ర్హ	ల్క	ల్గ	ల్చ	ల్జ	ల్ట	ల్డ	ల్ప	ల్బ	ల్మ	ల్వ	ల్శ	ల్ష	ల్స	ల్హ	వ్య	శ్చ	ష్క	ష్ఠ	ష్మ	స్క	స్ఖ	స్త	స్థ	స్ప	స్మ	స్వ	హ్మ	౩
౨	క్ష	త్ర	జ్ఞ	శ్ర	హ్మ	స్త్ర	ష్ట్ర	ష్ణ	ష్ప	స్థ	స్ఫ	స్మ	స్వ	ర్క	ర్గ	ర్చ	ర్జ	ర్ట	ర్డ	ర్త	ర్ద	ర్ధ	ర్న	ర్బ	ర్మ	ర్వ	ర్శ	ర్ష	ర్స	ర్హ	ల్క	ల్గ	ల్చ	ల్జ	ల్ట	ల్డ	ల్ప	ల్బ	ల్మ	ల్వ	ల్శ	ల్ష	ల్స	ల్హ	వ్య	శ్చ	ష్క	ష్ఠ	ష్మ	స్క	స్ఖ	స్త	స్థ	స్ప	స్మ	స్వ	హ్మ	౨
౧	క్ష	త్ర	జ్ఞ	శ్ర	హ్మ	స్త్ర	ష్ట్ర	ష్ణ	ష్ప	స్థ	స్ఫ	స్మ	స్వ	ర్క	ర్గ	ర్చ	ర్జ	ర్ట	ర్డ	ర్త	ర్ద	ర్ధ	ర్న	ర్బ	ర్మ	ర్వ	ర్శ	ర్ష	ర్స	ర్హ	ల్క	ల్గ	ల్చ	ల్జ	ల్ట	ల్డ	ల్ప	ల్బ	ల్మ	ల్వ	ల్శ	ల్ష	ల్స	ల్హ	వ్య	శ్చ	ష్క	ష్ఠ	ష్మ	స్క	స్ఖ	స్త	స్థ	స్ప	స్మ	స్వ	హ్మ	౧
సం.	క్ష	త్ర	జ్ఞ	శ్ర	హ్మ	స్త్ర	ష్ట్ర	ష్ణ	ష్ప	స్థ	స్ఫ	స్మ	స్వ	ర్క	ర్గ	ర్చ	ర్జ	ర్ట	ర్డ	ర్త	ర్ద	ర్ధ	ర్న	ర్బ	ర్మ	ర్వ	ర్శ	ర్ష	ర్స	ర్హ	ల్క	ల్గ	ల్చ	ల్జ	ల్ట	ల్డ	ల్ప	ల్బ	ల్మ	ల్వ	ల్శ	ల్ష	ల్స	ల్హ	వ్య	శ్చ	ష్క	ష్ఠ	ష్మ	స్క	స్ఖ	స్త	స్థ	స్ప	స్మ	స్వ	హ్మ	సం.

సం.	మ.	జై. మ.	నా.
స్న	ష్ణ		
స్ప	ష్ప		
స్మ	ష్మ	మ్ప, ష్మ	
హ్న	ణ్హ		
ష్ణ హ్న	ష్మ		
ష్ణ హ్య	ష్ణ		
హ్వ	ళ్ళ		
ణ్హ	ష్ణ		

అచ్చుల విషయమునఁ గొన్ని విశేషములు.

1. రేఫతో సంయోగమునొందిన సంయుక్తాక్షరములోని యొక హల్లు లోపించినప్పుడు సంయుక్తాక్షరమునకుఁ బూర్వమందుండు హ్రస్వాచ్చునకు దీర్ఘము వచ్చును.

2. అల్లేఁ శ, ష, సలతో సంయోగమునొందిన సంయుక్తాక్షరములకుఁ బూర్వమందుండు హ్రస్వాచ్చులకును దీర్ఘము కలుగును.

3. శ్ర, ష్ర, స్ర, లకుఁ బూర్వమందుండు హ్రస్వాచ్చు విషయమునఁ గూడ నిట్లేయగును.

4. య, న, శ, ష, స, లు ద్వితీయాక్షరముగాఁ గలిగిన సంయుక్తాక్షర పూర్వ హ్రస్వాచ్చుల విషయమునను నిట్లే యగును.

5. ఎ, ఒ, అను హ్రస్వవ్యక్రములుగూడఁ బ్రాకృతమునఁ గలవు. ఇవి సాధారణముగ ద్విత్వాక్షరములకుఁ బూర్వమందే యుండును.

6. మయట్ప్రత్యయ పూర్వ హ్రస్వాచ్చునకు దీర్ఘము కలుగును.

7. కొన్నియెడల ద్విత్వాక్షరములకనుస్వారము చేరుచుండును.

8. కొన్నియెడల ననుస్వారములోపించి, దాని పూర్వహ్రస్వాచ్చునకు దీర్ఘము వచ్చును.

9. కొన్నియెడల ప్రథమ హల్లుమీది హ్రస్వాచ్చునకు దీర్ఘము కలుగును.

10. కొన్నియెడల దీర్ఘాచ్చులు హ్రస్వము లగుచుండును.

11. కొన్నియెడల సంయుక్తాక్షరములకు విశ్లేషముకలిగి వాని మధ్యమున నొక యచ్చు చేరుచుండును.

12. అజాది శబ్దముల యాద్యచ్చునకుఁ గొన్ని యెడల లోపము గలుగును.

13. పదమధ్యమందలి యచ్చొకప్పుడు లోపించుటచే రెండుహల్లులు సంయోగమునొంది, సంయుక్తాక్షరములకుఁ గల్గు వికారముల నొందుచుండును.

14. కొన్నియెడలఁ బదమధ్యమందలి యచ్చు తాను కూడియున్న హల్లు తోఁగూడ లోపించును.

15. య, న, లకు సంప్రసారణము గలిగి యకారము ఇకారముగను వకారము ఒకారముగను గొన్నియెడల మాఱును. అట్లుమాఱిన యిత్వమేత్వమును ఉత్వమోత్వమును గూడఁబొందును.

16. 'అవ' 'ఓ'గను 'అయ' 'ఏ'గను మాఱును.

17. సంధియం దుద్వృత్తాచ్చులకు, బహుళముగా నేకపదమధ్యమందలి హల్లు లోపింపఁగా మిగిలిన యచ్చులకు మహారాష్ట్రాది భాషలయందు సంధికలుగక యవి యట్లే నిలుచును. అపభ్రంశ భాషయం దాయుద్వృత్తాచ్చులకు వివిధముగ సంధికలుగుటయో, వాని మధ్యమున హేర్వేఱు హల్లులు, ముఖ్యముగ య, న, లు, చేఱుటయో సంభవించును. సాధారణముగ సమస్త పదములందు అ, ఆ + అ, ఆ = ఆ; ఇ, ఈ + ఇ, ఈ = ఇ, ఈ ; ఉ, ఊ+ఉ, ఊ = ఉ, ఊ,లుగ సంధి నొందుచుండును. అ, ఆ + ఇ = ఏ ; అ, ఆ + ఉ = ఓ, గా సమస్త పదములందే సంధినొందును. అ,ఆ, లవై నసవర్ణాచ్చు చేరుసప్పుడు సమాసములందు పూర్వాచ్చునకు లోనుగాలిగి, యుత్తరాచ్చు మిగులును. సమాసములందును సుబన్వృత్తాచ్చు లల్లీనలుచుటయుఁగలదు. సప్తమీసమాస మందలి అ-కు బదులు ణ, సలును నచ్చును. ఒక్కొక్కచోఁ బూర్వస్వరము నిలిచి పరస్వరము లోపించును ; ఒకానొకచో 'య'కుఁ బూర్వమందలి యకార మేకారమగును. ఉపభాషలగు సపభ్రంశ భేదములం దచ్చుల యందలి మార్పు లొకవిధముగ నుండవు. కొన్నియెడల సచ్చుల కనుస్వారోచ్చారణము కలుగును.

హల్లులనుగూర్చిన కొన్ని విశేషములు.

(1) ఒకప్పుడు సంయుక్తాక్షరములలోని మూఁదిహల్లు లోపించును. ఉదా. స్థల = థల.

(2) ఒకప్పుడునునాసికాక్షరములతోఁ గూడిన సంయుక్తాక్షరమున ననునాసికమునకు మాఱుగ ననుస్వారము వచ్చును. పఙ్క్తి = పంతి.

(3) ఒకప్పుడు సంయుక్తాక్షరములలోని మొదటిహల్లు క్రింది హల్లుగ మాఱిపోవును. మూక్తికమ్ = మోత్తిఅమ్.

(4) సంయుక్తాక్షరములలోని క్రింది హల్లు లోకప్పుడు మొదటి హల్లుగా మాఱును. అగ్నీ = అగ్గి.

(5) కొన్ని సంయుక్త హల్లుల మధ్యనున నొక యచ్చు చేరును. తామ్ర = తంబిర.

(6) కొన్ని సంయుక్తాక్షరములందలి యొక హల్లు రెండవ హల్లగు రుయ్‌గా మాఱినప్పుడు దానికి వర్గద్వితీయాక్షర మాదేశమగును : సమ స్కార = ణమోక్కార.

(7) కొన్నియెడల సంయుక్తాక్షరములు తమ స్థానములను మార్చు కొనును. గ్రీష్మ = గిహ్మ = గిమ్హ.

ఇట్టి విశేషము లింక నెన్నియో యున్నవి. అవి యాయా ప్రకరణము లందు తెలుపఁ బడును.

సంస్కృత ప్రాకృతములు.

క్రియలు.

నేదభాషలోఁ క్రియాధాతువులకు దశవిధలకారములు, దశవిధవికరణ ములు, ఆత్మనే - పరస్మైపదవిభాగము, ఉపసర్గలతోడి కూడిక, మూఁడు వచ నములు, నుండెడివి. లకారములలో లేట్లు సంస్కృతములోనే లోపించినది. తక్కిన లకారములలో లిట్, లుఙ్, రూపములు ప్రాకృతములలో లోపించి నవి. మిగిలినరూపములు వేర్వేఱు వికారములను పొంది, యనేక లకారము లేక రూపమును బొంది లకారజ్ఞానమే లోపించినది. ఉపసర్గలు ధాతువులతోఁ గలిసి వికారమునొంది, యిది యుపసర్గ, యిది ధాతువు, సనియేర్పఱించుటకు సాధ్య ముకాకుండ నయినది. ఆత్మనేపద ధాతువులు పరస్మైపద ప్రత్యయములనే రాను రాను స్వీకరించి, తుదకొక్క పరస్మైపద ధాతువర్గము క్రింద నేర్పడినవి. మూఁడువచనములలో ద్వివచనము లోపించినది. ఈ రూపములన్నియు నేక రూపమును దాల్చుటచేఁ గొత్తధాతువు లేర్పడి, లకారాదివిశేషములను దెలుపుటకుఁ గొత్తశబ్దములను ప్రత్యయములను వానికిఁ జేర్పవలసి వచ్చి నది. నేఁటియుత్తరహిందూస్థాన భాషల యవస్థ యిట్లేయున్నది. ఈ యవస్థ ద్రావిడభాషలలోని క్రియారూపనిష్పత్తి యవస్థనే పోలియున్నది.

ద్రావిడభాషలలోని ధాతువు లేకమాత్రాకములనియు, వానికిఁ గ్రమ ముగ శ్రుతినుభగత్వమునకును, నుపవిభక్తిత్వమునకును, నకర్మక సకర్మకత్వ మునకును, లింగ, పురుష, వచనములకును వరుసగఁ బ్రత్యయము లొకదాని

కొకటి బిగుసుతో సంటించిన ట్లింటించుటవలన సంపూర్ణక్రియ లేర్పడుచున్న వనియు, నీ విధానము సంస్కృతములో లేదనియుఁ గాల్డువెల్ పండితుఁడు తెలిపియున్నాఁడు. సంస్కృతములో నీ విధానము లేదన్నమాట నిజమే కాని సంస్కృతముతో సంబంధించిన నేటి యార్యభాషలం దీవిధానమే కానఁబడు చున్నది. బంగాళీ భాషనుండి యీ క్రింది యుదాహరణముల నీయవచ్చును.

		ధాతువు.	అనుబంధము.	పురుషవచన ప్రత్యయము.
ఉత్తమపురుషను, ఏకసంచనము:		నుచ్	+ ఇ +	ఓహు
		వినుచున్నా	+	ను,
మధ్యమ—,	,,	చల్	+ అ +	ఓ
		చల్ఇంచు+ చున్నా	+	వు.
ప్రథమ	,,	చల్	+ ఏన +	ఏ
		చలించు + చున్నా	+	డు
ప్రథమ	,,	చల్	+ ఇయ్ +	ఆ
	,,	చలించు +	ఇ +	ఎ(ను).
ఉత్తమ	,,	జాణ్	+ ఆయిల్ +	ఓ
		తెల్	+ ఇవెద్ +	అను.
ప్రథమ	,,	నేఉట్	+ ఇ +	ఆ
	,,	నెనడు	+ ఇ +	ఎ(ను).

పై యుదాహరణములలో ధాతుప్రత్యయ సంయోగ మేకరీతిగ నుండుటను గమనింపవచ్చును. ఇట్లే యితరాధుని కార్యభాషలనుండియుఁ బ్రాకృతభాషలనుండియు నుదాహరణముల నీయవచ్చును. కాల్డువెల్లు పథకము ననుసరించినచో 'నెపడెను' అనుక్రియను విభజించి 'ఎ' పురుష - వచనప్రత్యయముగను, '- ఇ' లజ్ - ప్రత్యయముగను, '- అడ్' ఉపవిభక్తిగను, తలంచి, 'నెవ్' అనునది ధాతువుగ నేర్పఱుపవలసి వచ్చును. బంగాళీ భాషలో 'నేఉట్' అనునదియు, తెనుఁగులో 'నెగడు, నెనడు' అను నదియు సంస్కృతమనఁబడి 'నిర్+నృత్' అనువాని సంయుక్త రూపమునకు వికారమని శబ్దశాస్త్రజ్ఞులుకాని, సాధారణజనులకుఁ దెలియదు. బంగాళీలో 'నే ఉ' - తెనుఁగులో 'నెవ్' అనునవి ధాతువులనుట సరికాదుగదా. అట్లే బంగాళీలోని 'సున్' అను ధాతువులో 'ను'అను వికరణ సంజ్ఞ చేరియున్నది.

సంస్కృతములో 'శ్రు' అనునది ధాతువు. దానికి వికరణచిహ్నమగు - 'ను' చేర్చగా 'శ్రుణు' అయి, బంగాళీ మొదలగుభాషలలో 'సున్' అనునదే ధాతువయినట్లు జనులకు గోచరించుచున్నది. అట్లే తెనుఁగున 'కొను' 'దును, దున్ను'లు వికరణచిహ్నమగు 'ను' తోఁ జేరిన 'కృణు, ధును' ల వికారములని చెప్పినచో వింతగా నుండును. కాని, నేటి యార్యభాషల యందువలెఁ గొన్ని కొన్ని ధాతువులందు వికరణచిహ్నములు '-ను' ఒక్కటియేకాక యితరములును ద్రావిడభాషలయందును గానవచ్చుచున్నవి. ఈ రీతిగా నుపసర్గములును వికరణ సంజ్ఞలునే కాక మఱికొన్ని ప్రత్యయములును ద్రావిడార్యభాషారూపములందలివి మేళగించి, వికారమునుబొందిన, నేటిభాషలలోఁ గ్రొత్త ధాతురూపములను బొందిననని శబ్దశాస్త్రము నభ్యసించినవారికిఁ దెలియకపోదు.

తెనుఁగునందలి ధాతువులలోని ముఖ్యనిర్ణయము లెట్లు నిష్పన్నములైనవో, యీ యా ధాతువులకు లెట్లు కలిగిన వో యీ క్రింది వివరింపఁబడుచున్నది. క్రింది ధాతువులన్నియు శబ్దబ్రహ్మనిరూపణ దేశ్యములుగ నివరింపఁబడియున్నవి. ఇవి సంస్కృతపు ప్రాకృత క్రియాధాతువుల వికారములని చూపుచు నేటి యార్యభాషలలోని ధాతువుల నిష్పత్తిక్రమమునే తెనుఁగుధాతువులకును జూపఁ ప్రయత్నింపఁబడును.

ధాత్వంతముల విషయమున ద్రావిడభాషల పరస్పరసంబంధము.

ధాతువుల కొనునుండు నిర్ణయములు ధాతువులందలిని కానినియు, నవి క్రియారూపనిష్పత్తికిఁ దోడ్పడు ప్రత్యయములనియుఁ గాల్డ్వెల్లు సభిప్రాయము. వీనిని తొలఁగించినయెడల మూలధాతువు కనఁబడునని యాతని యూహ. ఆట్టి ప్రత్యయముల నాతఁడు విభజించి వివరించియున్నాఁడు.

అకర్మక సూచకము.		సకర్మక సూచకము.
తమిళము:	ము, -ంము (తె. ము,-ము)	ర్కు-(తెనుఁగు:—ంచు;-చు,
తమిళము:	చు, (తె.-చు.)	చ్చు, (తె.-పు.)
తమిళము:	దు, -ందు (తె.-చు.)	త్తు (తె.-చు,-పు.)
తమిళము:	డు, -ండు	ట్టు.
తమిళము:	బు, -ంబు	ప్పు.

వై విధానమంతయు ద్రావిడభాషలలో నొక్క- తమిళమునందును, గొంతవఱకు మళయాళమునందును గానవచ్చుచున్నది. సరళాక్షరము లకర్మకత్వమును బోధించుటయు, ద్విత్వపుపాఠ్యములు సకర్మకత్వ బోధకములగుటయు సాధారణముగ తెనుఁగు కన్నడములందు కానరాదు. తమిళ మళయాళము లందయినను నీ విధానము నియతముగ లేదు. ఈ విషయమును

కాల్డువెల్లు కూడ గుర్తించియున్నాడు. ఆయనమాటలివి: "ద్రావిడభాషలలో ప్రతిభాషయందును ననేక ధాతువులు, వర్గములను వర్గములే, అకర్మకత్వ సకర్మకత్వ విషయమున నెట్టి భేదమును గలిగియుండవు. మూలధాతువు సకర్మకమేరు ననుబంధములందుగాని, నిర్వాణవిశేషమునందుగాని యకర్మక సకర్మకధాతువులకు భేదములేదు. అర్థమునుబట్టియే యవి యకర్మకములో సకర్మకములో తెలిసికొన నగును. ఉదాహరణమునకు - తమిళములో భూతకాలద్యోతకముగ - ఇ - కారము చేరు ధాతువులన్నియు సకర్మకములు, సకర్మకములుఁ గూడ నగును. ఉదా. పణ్ణు - సక. పణ్ణుగిత్తేన్, పణ్ణినేన్, పణ్ణువేన్; వేశు - అక. వేశుగిత్తేన్, వేశినేన్, వేశువేన్."

రూపమునందు సకర్మకాకర్మకధాతువులకు భేదముండుట తక్కిన భాషలలో సంతగా లేదుగాని, తమిళమునం దధికముగా నున్నది. కావున నుదాహరణములను సంఖ్యముగా తమిళమునుండి యిచ్చెదను" (కాల్డువెల్: కంపే. గ్రా. పు. 450).

ఇట్లుండుటచేఁ దనుగు ధాతువులను దమిళధాతువులతోఁ బోల్చి చూచుటవలన లాభములేదు. కావున, సాకృతమార్గమును బట్టినచో నేమయినఁ జేలునేమో ప్రయత్నించి చూడవలయును.

తెనుఁగు ధాతువుల నీ క్రింది విధముగ వాని యంత్యములనుబట్టి వర్గములుగ నేర్పఱుపవచ్చును. ఆయా వర్ణముల ప్రక్కకుండెలములలోని యంకెల్బట్టి ధాతువులు శబ్దరత్నాకరములో నెన్నియున్నవో తెలుపును. ఈ ధాతువులన్నియు దేశ్యములుగనే శబ్దరత్నాకరకారుఁడు పరిగణించి యున్నాఁడు. సాధ్యమగు చోట్లనెల్ల సంస్కృతి మూలములనేర్పఱుపఁ బ్రయత్నించిన యాతని యుద్దేశమున వీనికన్నిటికిని సంస్కృత ప్రాకృత మూలములు కానరావనియు, నవి కేవల దేశ్యములే యనియుఁ దెప్పకి తలంపవచ్చును. ఈ ధాతువుల కన్నిటికిని సంస్కృత సంబంధులగు మూలముల నేర్పఱుప వచ్చునని ప్రతిజ్ఞచేయుటకు వీలులేకున్నను, నాటికెనుబదివంతునైన మన ప్రయత్నము సఫలముకాఁగలదని నా యభిప్రాయము.

ఁకు (20);	ంకు (10);	కు (62);	క్కు (34)
ఁగు (5);	ంగు (15);	గు (58);	గ్గు (15)
ఁచు (35);	ంచు (448);	చు (221);	చ్చు (22)
ఁజు (7);	ంజు (5);	జు (0);	జ్జు (2)
ఁటు (9);	ంటు (5);	టు (11);	ట్టు (21)
ఁడు (9);	ండు (11);	డు (34);	డ్డు (21) ణు (1)
ఁతు (1);	ంతు (0);	తు (1);	త్తు (9)

ఁము (8); ంపు (12); ము (3); ద్దు (4)
ను (17); న్ను (4)
ఁపు (8); ంపు (11); పు (65); ప్పు (12)
ఁబు (0); ంబు (1); బు (0); బ్బు (9)
ము (32); మ్ము (17);
యు(113); య్యు (11);
రు (73); ఱు (22); ల్లు (3)
లు (119); ల్లు (118); ళు (1); ళ్లు (8)
పు (50); ప్పు (11);

పైయుంతములే యవిసచ్చు తాత్పర్యమును బట్టి యీ క్రింది విధముగాఁ జూపఁబడినవి.

ంచు (488); ము (211); యు (133); లు (119); ల్లు (118); ఁగు (75); ను (73); పు (65); రు (62); పు (50); ఁచు (35); క్కు, డు (34); ము (32), ఱు (28); ప్పు (22); ట్టు ట్లు (21); ఁరు (20); ను, న్ము (17); ంగు, గ్లు (15); ండు, ప్పు (12); ంము, ంపు, య్యు, ప్పు (11); ంరు (10); ఁటు, ఁడు, త్తు, బ్బు (9); ఁము, ఁపు, ళ్లు (8); ఁజు (7); ంజు (5); ద్దు, న్ను (4); దు, ట్టు (3); జ్జు (2); ణు, ఁతు, తు, ంబు, ము (1); జు, ంతు, ఁబు, బు (0).

పైని వివరించిన 1698 తెనుఁగు ధాత్వర్థములలో నన్నియు మూల ధాతువులని చెప్ప వీలులేదు. వానియం దేకధాతువునకు రూపాంతరములును, వానినుండి యర్థభేదములతో జనించిన యితరరూపములు నున్నవి.

ధాత్వర్థములు.

తెనుఁగునఁ ధాత్వర్థ క్రియలని శబ్దశాస్త్రకారులుఁ జేర్చఁ బడినవి, వానికిఁ గల రూపాంతరములు, వానినుండి పుట్టిన యితర ధాత్వర్థరూపములతో నీక్రింద పొందుపఱుపఁ బడినవి. ఇట్లు వర్గీకరింపఁగా 315 ధాత్వర్థములని శబ్దశాస్త్రకారకారుఁడించిన క్రియావర్గము లేర్పడినవి. రూపమునుండియును, నర్థమునుండియును గల సామ్యమునుబట్టి యీ విభాగము చేయఁబడినది. ఈ వర్గీకరణ మన్నివిధములను సంపూర్ణమని కాని, పరిష్కృతమని కాని చెప్ప వీలులేదు. అయినను మొత్తముమీఁద ధాత్వర్థములని శబ్దశాస్త్రకారకారుఁడించిన ధాతువులు 250 నుండి 300 లకు మించియుండవని మాత్రము చెప్పవచ్చును.

తెనుఁగునంటి ధాత్వర్థ మూలధాతువులు.

(1) అంకించు, (2) అంగవించు, (3) అంచు, అనుచు, అన్చు, పంచు, పనుచు, అనుపు, అంపు, పనుచు, పంపు; (4) అంజు, (5) అ (బ)ంటు,

అంటించు, అంటసిల్లు, ఒట్టు, అ(హ)త్తు, అలఁదు, అద్దు, అతు(దు)కు, అందు; (6) అగలు, ఔలు, అగలుచు, అగులు, పగులు, పగులుచు, పౌలు, పిగులు, పీలు, వ్రీలు, అవియు; (7) అగు, కావించు; (8) అచ్చు, (9) అడ (ణ, న) ఁగు - చు; ఆఁగు, - చు, - ఁపు; ఆను, నాఁచు, అడ (ణ) కించు; (10) అడరు(చు), అదరు(చు), అదసు(చు), అద్రుచు, ఉదరు, కుదులు, అడ (ద)లు(-చు), అడుకు, కదలు, క్రాలు, కసగు, మెదలు, విదలు, నదులు. ననులు, విదులు(చు), విద్రుచు, విదుగు; (11) ఆడుగు, (12) ఆను, (13) అమయు, - రు(చు), ఒప్పు (- స్ము, - ప్వు), ఓగు (- న్వు), (13) అస్ము, (14) అ (ఆ)వయు, - రోయు; (15) ఆసగు, (16) అఱచు, ఆర్చు (-ర్పు); (17) అ (ఆ)ఱు, అఱుగు, అఱుచు (-పు), ఒగయు, రోయు, రాయు, రాచు, తూచు, రాకించు, రాయుడించు; (18) ఆఱుపు. (19) అఱుము, ఒరుము, అలము; (20) అలఁగు(-చు, యు); (21) అలఁ దు(-మ)కు, (22) అలరు, ఎలయు, వెల (లి)యు, ఎలసిను, లేము (-పు), బెలయు, వెలయు, బెళుకు; (23) అలుకు, ఒలుకు; (24) అలుగు (-వు), (25) అల్లు (26) అవఘళించు, (27) ఆటు (28) ఆడు, ఆరు(చు); (29) ఇగు, ఈఁదు (-చు); (30) ఇగ (వు) రు (చు), ఇగి (వి) రించు, ఇగ్రుచు, చిగి (వి) రించు, చిగు (వు) రుచు. (31) ఇంచు. (32) ఇండు, ఇనుడు. (33) ఇగి (ని) లించు, ఇగు (వు) లుచు. (34) ఇగ్గు; ఈఁగు, వీఁగు. (35) ఇచ్చు, మిసుచు, విడుచు, విఱుచు, ఇడియు, ఇటేయు, ఇ (ని-, నీ-, ఈ-) లుగు, - ల్లు, ఈఁదు; (36) ఉక్క-, (37) ఇ (ఈ) సడిలు (-ంచు), (38) ఈఁదు, ఈడిగిల్లు, ఈడు (చు); (39) ఈను, (40) ఈసుచు (-చ్చు) ; ఏసు (చ్చు). (41) ఉఁగు, ఊఁదు, ఊఁకించు; ఉంకించు; (42) ఉటుంకించు. (43) ఉండు, ఉసుచు, ఉంచు (44) ఉచ్చు, ఉట్టు, ఊఁటు, ఊడు, ఊడుచు, ఉడిగిల్లు, ఉడుకు, ఊఁపు, ఊరుచు, ఒడియు, ఓడు, ఓడుచు, ఓడిగిల్లు, ఉఱుకు, దూఁటు, నడియు, వడుచు; (45) ఉడుగు (వు), -చు, ఉలుచు (-పు) బలుచు, బడుచు, ఉసువు, (46) ఉరు (దు) కు, ఉసుము. (47) ఉప్పతి (రి, ళి)ంచు, (48) పొంగు, పొంగించు, పొక్క-, పొగు (వు) లు, పొడుచు (-గు), పొదలు, పొదుగు (వు) , ఉప్పొంగు, ఉబుకు, ఉబ్బు; (49) ఉమ్మలి (కి) ంచు, (50) ఉరడి (ణి, ళి, నడి, వణి) ంచు; (51) ఉరియు, (52) ఉటియు, కురియు. (53) ఉ (ఊ) ఱు. (54) ఉఱుము, ఉలియు, ఒలియు; (55) ఊఁగు (-యు, - (పు) వు, (56) ఊఁదు, (57) ఊను, పూను, (చు, - ంచు, (-చు) మొనయు (-పు). (58) ఎంచు, (59) ఎండు, (60) ఎక్క-, ఎగ (గు) చు, ఎగయు, ఎవుచు, ఏచు, ఎగురు, నెగ (వ) యు, నెగచు, వెక్క-, వికు-, వీఁగు, ఎగసిల్లు, ఎచ్చిరిలు, ఎచ్చిఱు, ఎసరు, ఎచరించు, ఎచ్చరించు.

ఎచ్చరికించు, ఎచ్చు, ఎత్తు, ఎదుగు, రేఁగు, రేఁచు, జేయు, వెక్కు-, వెచ్చు, హెచ్చు, బ్రతు (దు) కు, వడుకు, లేచు; (61) ఎడపు (యు, రు, లు), ప్రిదులు, వెడలు, వెలుచు, విడుచు, స్రీలు, వెళ్లు; (62) ఎదుము (చు), ఎద్రుచు, ఎదిరించు; (63) ఎనయు, నెనయు; (64) ఎయిదు, ఎయ్దు; (65) ఎర (ఱు) ఁగు (66) ఎరియు, (67) ఎఱుఁగు, (68) ఎసఁగు (వు), (69) ఏఁగు (-ఁచు) (70) ఏడుచు, (71) ఏడు, (72) ఏమఱు (-చు, -ఱిల్లు); (73) ఏలు, (74) ఒందు, పొందు, ఒనరు, (-రించు), ఒనరుచు, పొనరు (చు), మొనరు, ఒప్పు (-వ్వు,-ప్పు), ఓము (-వు) ఒదుగు(వు); (75) ఒగ్గు, మొగ్గు,ఒడ్డు,గిడ్డగిల్లు,ఒత్తు, ఒత్తగిల్లు, ఒత్తిల్లు; (76) ఒదుగు (లు), పొదలు, కొదుగు, కొసరు; (77) ఉరలు ఒఱలు, ఱోలు, ఒరలు, దొరలు, రాలు (చు), లోఁగు (-చు), లోపు. (78) ఒలయు, లాయు; (79) ఒసఁగు (-వు), పొసఁగు. (80) ఓడు, ఓటిల్లు, ఓహాటిల్లు (81) ఓపు, ఓరుము. (82) కంకు, కక్కు-, క్కాయు; (83) కందు, (84) కక్కొ (85) కట్టు. (86) కడ (ణ) ఁగు, (-చు, - పు), (87) కడుగు, కడ్డు, (88) కదియు, కదించు, కదియించు, కదుము (- రు), కమి (చి) యు, కవించు, కవియించు, క్రమ్ము, కప్పు, కమ్మరించు. (89) కనలు, కణరిలు, కసరు, కినియు, పొనలు; (90) కను, కాంచు, కాన్పించు; (91) కమరు (చు), కాలు (చు), కమలు, కుములు, కుమారిలు, కాఁగు (-చు, - ంచు), (92) కముచు. (93) కరఁగు (- ఁచు), (94) కఱచు (- పు), కాచు, కాయు. (95) కఱుకు, కొఱుకు, కఱచు; (96) కలఁగు (- చు), కలయు (- చు, - పు), కలుపు, క్రయ్యు; (97) కలుఁగు, (98) కప్పు, కబళించు. (99) కసుగు. (100) కాచు (- లు), కాగుచు (- గ్చు). (101) కిడుకు. (102) కీలు (లు) కు, కెలఁకు (- యు); (103) కొంచు, కుంటు, కుంచు, క్రుంగు, కంచు, కుది (సి) లించు, కుదించు, కుదియించు, కూడుచు, కుడుచు (చు), కొంచించు, కొంజు, కొంజు, క్రుక్కు-, కొంకు, క్రుంకు, కునుకు, కూయుకు, కూలు, కమ్మరించు (- లు), కు (గు) మ్ము, గ్రుమ్ము. (104) కొల్లు. (105) కుడుచు (- పు). (106) కులుకు, నిలకరించు. (107) కుస్తరించు (108) కు (క్కు) ళ్లు. (109) కూడు (- రు), కూరుచు, కోఱలు. (110) కూయు. (111) కెడపు (- యు), గెంటు, గెంటించు; (112) కెరలు, కేరించు, కేరు, క్రాలు. (113) కోందు, కోయు; (114) కోతు (దు) కు (115) కోను, (116) కోలుచు (- (పు), కోలిపించు. (117) కోఁగు, గోఁకు, దోఁకు (- ఁగు), గొఱుగు, కోఱు, క్రొచ్చు, క్రొయ్యి, గ్రొయ్యించు, (- చ్చు), గ్రుయ్యి (- చు), గివుఱు, గీఱు, చీఱు, చీలు, గీయు, గీఁకు (- చు), గిల్లు, ఱుక్కు-, (118) కోఁడు (119) క్రచ్చు. (120) క్రియ్యి, క్రుయ్యి, (120) క్రేటు.

(121) కోయు. (122) కోలు (చు). (123) గలుము. (124) గతు(రు) కు. (125) గదుము, గద్దించు; (126) గాలించు, (127) గిట్టు, గిట్టించు. (128) గిఱు (లు) పు, (129) గీలు, (130) గుంజు. (131) గుంపించు. (132) గెనయు. (133) గెబ్బు, గెలుచు, (134) గొడ (ణ) గుడ. (135) గోజు. (136) గోరించు (137) గ్రక్కతిల్లు, గ్రక్కడలు. (138) చినుగు, చించు (- ంపు), చిందు, చిటిలు, చిట్లు, చిత్తు (రు) కు, చిరయు, చిరుపు (- ము), చినుకు, చిప్పిల్లు, చొబ్బిల్లు, చిరుగు, చిలికించు, చిలుకరించు, చిలు (పు) కు, చీలు (- రు), గీరు, చీఱు, చిముకు, చెదరు, చె (సె) లగు (పు), చదియు, చదరపు, చిబుకు, చిముటు, చీరు, చెండు, చెఱపు, చెఱుచు (- పు), చెఱచు, చీరు, జూడకించు; (139) చిన్ము, జిమ్ము, చిఱుము, జిమ్ము, చిల్లు. (140) చివ్వు, జివురు, చెక్కు-, చెగురు, (141) చెండు, చెనకు (- యు) (142) చెప్పు, (143) చెలగు (- యు), చెల్లు, చేరు, చసు, చ (స) లుపు, చాసు, చాలు, చాలించు, జు (రు) గు, జర (సు) పు, చెఱుగు, చెఱుసు, చాలు, చాలించు, (144) చేదు (- రుపు), (145) చ (స) చ్చు (- ంపు) (146) చటి (ది) కలు. (147) చదురు, చమరు, చఱుచు, చసుగు, చాడము, సడపు. (148) చా (సా) గు, చాచు (- ంపు), చాగిల్లు, సాగు; (149)చాటు, చాటించు (150) చిక్కు (151)చాసు (152) చుండు, చూడము, నుడియు, సుడిచు. సొక్కు, స్రుక్కు, సోలు, సొగపు, చొక్కు, సొలయు, సుగుగు, సొగసు, సొరుగు, చోలయు, సొలయు, చుట్టు; (153) చొచ్చు. చొచ్చిల్లు, చొసుపు, చొప్పించు. (154) చూడు (- పు). (155) జ (వ) డియు, జుడు (ణు) గుడ; (156) జాడ (ళి) ంచు, జాలు (చు). (157) జోకు, (158) జోగు (-కు). (159) డ (వ) ం (- గు, - చు, - పు). (160) డ (ద, త) క్కు, తిప్పు, తగ్గు, ఎగ్గు, తెఱుగు, జగ్గు, సగ్గు, స్రగ్గు, డూడగు; (- చు), దూడగు (- చు), డూగురించు, డా (దా) పలించు, దాపించు, డా (దా) యు, డిండు (- ంచు, - ంపు); డించు (- ంపు), డి (ది) గుచు, డే (దే) రు, డొంకు (- ంగు), దొంకు, దొంగిలించు, డయ్యు. (161) డ (ద) బ్బు, (162) డీ (దీ) లు, డులుచు, డుల్లు, డొలుచు, డొల్లు, దులుపు, దొగ్గు, దొడులు, దొలుపు, (163) డూ (దూ) యు, డు (దు) య్యు. (164) డెక్కు-, (165) డె (దె) ప్పు, (166) డోరము. (167) తండు. (168) తగు (- పు), తగు (పు) లు (చు), తాలు. (169) తట్టు, తడ్రు, తడుసు, (170) తడియు, (171) తనగు, తనుకు, ఎనుకు, తాచు, తాకించు, తన్ను, తాచు; (172) తనియు, తనుపు; (173) తర (ఱ) లు (- చు), తఱుటు, తఱియు, తఱుసు, తెలగు, తెలడకించు, తెలసు, తెలగు, తొలగించు, తెలపు, తలచు, తాలుచు. (174) తా (తొ) గు; (175) తాసు (చు), తారసించు

(-ల్లు); తాళ్ళు. (176) తాఁకు. (177) తాఁకి (ళ్ళి) ంచు. (178) తిక్కు-, తిగు (వు) చు; తిగి (ని) యు, తీయు, తొడిక్కు, త్రొక్కు, త్రిక్కు-; తినుకు తేయు, తీయు. (179) తిట్టు, తెగ (న) డు. (180) తెను. (181) తిము (వు)రు (182) తిన్ము (183) తిరియు, తిరుగు (-వు), దేపు, దేపురించు, త్రిప్పు, త్రిమ్ము రు. (184) త్రిండ్రించు, త్రీడిరించు (185) తొగు (ఱు) చు (-పు), తొ(ది)డ్డు; దీటు (186) తుడుచు, తొడెయు, తోయు, త్రుబ్బు (187) తొనియు, తునుఁగు (-ము), త్రుంగు (-ంచు), తూఱుగు (188) తొన్ము (189) తొఱఁగిలించు, తు (త్రి)లకించు, తొఁగలించు, (190) తులుగు, దుముకు, దూఁకు, దూపిల్లు (-ంచు) (191) తూఁగు (-ంచు),ఊఁగు (-చు,)తొంగు, తోఁగు. (192) తూగు (ఱు),దూఱు, దూఁచు, తూ(దూ)గు (ఱు)చు, దూర్చు,దొరు(చు),తూలు(చు). (193) తెంచు, త్రెంచు, తెగు(-వు), తెపు. త్రెంపు, త్రెవ్వు, త్రెయ్యి, త్రమ్ము, త్రచ్చు (-చ్చు), త్రవ్వటించు. (194) తెండు,తేండు (195) తెప్పిఱు (-ఱ్లు - ర్లు), తెమలు (చు), తెరలు (చు), తేలు (చు), తేలగిల్లు, త్రేనుచు, త్రేఁచు (196) తెఱచు (197) తెలియు, తెల (లు) చు, తేగ (ఱు) (చు). (198) తొట్రిల్లు, తొట్టు, తొట్రిగిల్లు, తొడి (ఱి, ని, ల, లు, గ) కు, తొడఁగు (రు); తొఱ (ల)ఁగు, త్రుళ్లు, త్రుళ్లగించు, తొలుచు, తొలుచు, తొడగలు (-చు,-ఱించు), తొడు (-లు), తొలుచు, తోలు (199) తొడు (గు, వు, కు). (200) తోసు (201) దున్ను, దును (202) దూలు (203) దొరకు (-యు), దొఱయు. (204) నక్కు, నంగు (-ంగు) (205) నగు (206) నగు (-పు), నవ్వు (207) నచ్చు, నమ్ము (208) నడ (డు) చు (-పు). (209) నన్ను (210) ననయు, ననుచు (211) నన (రి) యు (212) నాళికు, న (ను) ఱుము, నూఱు, నలఁగు, నలుగు, నుగ్గు, నల (లు) చు (-పు), ననయు. (213) నాకు (214) నాటు (-డు) (215) నానుచు (-పు), నిండు (-ంచు,-ంపు), నినుచు (-పు), నెర (ఱ) యు (216) నిక్కు, నిగు (వు) డు, నెగ (స) డు, నిలుగు (-వు), నిగు (వు) డుచు, నిగ్గు, నెగ్గు, నీలుగు (-పు), నిట్రించు (-ల్లు), ఱొక్కించు, నిలుచు (-పు), నిలునరించు (217) నిసుకు, నిము (వు) గు (218) నుచ్చు, నులియు, నులించు, నులుచు (-పు), నునుము (219) నుడుగు (-పు) (220) ననలు, నుస (సు) లు (221) నునుఁగు, నూకు, ను (నూ)ఱుచు. (222) నెట్టు (223) నెరుము, నేము (224) నేరు (-చు,-పు) (225) నొంచు, నొక్కు (-చ్చు), నొగులు (చు), బొగులు (చు), నోయు (226) నోము (227)పంకించు, పట్టు, పట్టించు, పడు, పడుచు (-యు), పరిపు, పుట్టు, పఱచు (-పు), పఱుచు (-పు), పారు (-ఱు), పదురు (228) పండు, పడు (లు) కు, (229) పంబు (-మ్ము), ప్రబ్బు (-మ్ము), (230) పను (లు) కు (231) పన్ను, పూను (చు)

-ంచు,-ించు) (232) పసరగు (233) పాఁతి, (234) పాచు (-యు,పు),పాయ గిల్లు (235) పిండు, పిడుచు, పిసుకు(దు)ను, పీఁచు, విడుచు, వెడలు(చు), వే(వ్రే)లు(చు), వెంపు, వెక (గ)లు (చు), వె(వె)ఱుగు, వెటిలు, వెట్లు, వెటులు, (236) పిలుచు. (237) పుచ్చు, పుప్పించు (238) పుట్టు, పొడము, పొరయు, (239) పుడు(డు)ము (240) పుణియు (241) పూడు(చు), బ్రుంగు(-ంచు) (242) వెంచు, వెసగు(-చు,పు),యు,) వీడు (-సు,) వేసుచు, వెలుచు, వెలియు, వేయు, (243) వ్ఱు, వ్ఱొ, వ్ఱొ (244) పెరగు(-పు), పెలుగు, వేర్పు (245) వీను. (246) ఎలుఁగుచు, పొగడు, పో(పో)డు. (247) పొగచు (-యు-పు,)- పొవయు. (248) పొగ(వ)డు (249) పొడుచు, పూచు (250) పొగలు(చు), పొగ్గు, పొలయు (251) పొలియు, ప్రయ్యి, బ్రుయ్యి, ప్రుచ్చు, (252) పొలుచు, పోలు(చు) (253) పొసగు (254) పోరు (255) పోపు (256) పొరలు, పొరుగు. (257) పేచు, పేరేచు (258) బఱ్ఱలు (259) బిగించు, బిగియు, (260) బిళ్ళు, బొగ్గరు, బొగ్గరించు (261) బిడ్డ (262) బులియు (263) బెగడు, బెగడు, బెగిచు, బెడఁకు, బెరుకు, వాడు, వెగడు, బెడఁకు, బెళకు (264) బెఱిగించు, బెరుగు, (265) బెరయు (266) మండు, మూఁడు (267) ముక్కలించు, ముడి(ణి)చు (-సు), ముడి(ణి)సు(పు), ముడుగు (-పు), ముడుచు(-పు), ముక్క-, ముగ్గు, ముగ్గు, ముగ్గు, ముగు, మూ(మూ)గు, ముగ్గు, ముగ్గు, మొగు(పు)డు, ముసు(పు)డు, ముఱుగు, మూఁటు, మూఁట (-టు, -చు), ములలు, ములు(చు), ములుచు (-యు-చు, -పు), ములసు, మెలయు (-గు-పు). మూడు, మొఱుగు, మొఱుగు(-చు), మొసుగు(-పు),(268) యక్క బిళ్ళలు, బ(వ)ళిపాలు, వాడు(చు), వక్క-,వ్వ,ముఱుగు, ముగ్గు, మూలు, మూలు, వాలు, వాలు. (269) నుదురు (270)మనుచు (-పు), (271) మానుచు(పు) (272) మూయు(-పు) (273) మించు, మిక్కిలు, మిగిలు (చు), మిప్పలు(చు) మిళ్ళు, మిడియు, మిసుకు, మీఱు, మీఱు (274) మిడుచు, విడుచు, మీఱుచు, పిడుచు (275) మిసుకు, మెఱుచు (-యు), మెలుచు (-ము) (276) మిసుకు (277) ముడుగు, ముసుఁగు,ముస్తు, ముసుచు, ముంచు. (278) ముసుఁము, మూయు,మయసుగు, మూఁగు(-ంగు), మూడు(చు) (279) ముది యు, ముసుగు, మూరి(ఱి)యు (280) ముసుకు, ముక్క-; మొఱయు, మొఱగు మోఁగు, ములుగు,ముఱలుగు (281) ముసుచు (282) ముక్క-, మెసగు (-పు), మేయు(-పు) (283) మెచ్చు (284) మేఁగు, మ్రేఁగు, మ్రేపు (285) మొక్క-, మొ(మొ)క్క- (-స్తు), మొగిడ (కొ)రించు, మొగ్గతిల్లు, మొసయు (పు)- మొలచు (286) మొచు (-యు,-పు) (287) (288) రావించు, వచ్చు (289) రుత్తు (-ద్దు-బ్బు) (290) ర(అ)ప్ప, అూపు,

(291) రొప్పు, రొల్లు, రోజు, ఱాతిల్లు (292) లనుకు (293) లాగు (-చు), లాగించు. (294) నండు (295) వదరు (296) నగ్గు, నఱలు, (297) నలచు (-యు),వాలు,వాపు (298) నలియు (299) వాను (300) వానుు (301) వాగు (చు) (302) విచ్చు, విరియు, విజ్జు, విఱు(చు). వీపు, విచ్చు, (303) విడియు (304) విను(చు) (305) విఱుగు (-చు) (306) విలుచు (307) విసుగు(ను) (308) విసరు,వీచు, వైచు. (309) వీలు (310) వెచ్చు(-స్తు),వేగు(చు)(311) వాగు, వెలుజు (312) వెల(లి)యు (313) వేడు (314) వేచు (315) మఱిచు వేస(సా)రు. (316) వేలుచు (317) న్యాయు (318) న్యేయు (319) సారు (320) సోరు.

పై వినరించిన నిర్గములలోని ధాతువులన్నియు దేశ్యములని శబ్దరత్నాకరకారుని యభిప్రాయము. వీనిలోఁ జాలవఱకుఁ దద్భవములనియు, నవి యుత్తరహిందూస్థాన భాషలనుండునలెనే తెనుఁగునను వికారము నొందిననవియు, ఆ వికారమును చాల నెక్కువయగుటచే నాని ప్రాకృత సంస్కృతరూపములు చాల నూహింపఁజేయుచున్నవనియు నీ క్రింది చూపఁబడుచున్నది. సంస్కృతమునలోని ధ్వనులు ప్రాకృతమునందును, ప్రాకృత భాషలయందలి ధ్వనులు తెనుఁగునను నెన్నో పరిణమించును సచ్చిన యీ స్వర వ్యత్యయములఁ గూర్చిన యధ్యాయమున వినరింపఁ బడియున్నది. తెనుఁగు ధాతురూపములను గూర్చిన యితర విషయము లీక్రిందఁ దెలుపఁ బడుచున్నవి.

ధాతువులలో రూపాంతరము లీక్రింది విధమునుగఁ గలిగినవి:

1. పాతికమున సనునాసికత్వము పోయి పూర్వాచ్చు దీర్ఘమగుట-ఉదా. ఇంకు, ఈకు.

2. పదమధ్యహల్లు లోపించి పూర్వాచ్చు దీర్ఘమగుట:ఉదా. తనుకు, తాకు.

3. హల్లున కనునాసికత్వము గలుగుట: ఉదా. పిక్కు, పింగు.

4. వర్ణస్థాన వినిమయము: ఉదా. కోగు, గోకు.

5. సంయుక్తముల్లేని వర్ణములు హల్లు లేకరూపము నొందుట: ఉదా. ఇస్మడించు, ఇమ్మడించు; మఱులు, మల్లు; వెడలు, వెల్లు.

6. పరుషసరాలు సరళశిషములుగను,సరళశిషములు పరుషసరాలుగను మాఱుట: ఉదా. అతుకు, అదుకు; తిడ్డు దిట్టు.

7. పదాద్యచ్చు దీర్ఘమగుట: ఉదా. ఎదుచు, ఓడించు.

8. పదమధ్యచ్చు దీర్ఘమగుట: ఉదా. ఆరటించు, ఆరాటించు.

9. పదమధ్యచ్చునకు లోపము: ఉదా. పెఱుకు, పెఱుక్; ఇగురుచు, ఇగుర్చు.

10. సంయుక్త హల్లుల సడుమ నచ్చుచేరుట: ఉదా. క్రీడించు, కేరడించు.

11. (అ) అచ్చులయందలి పరివర్తనము:

i. పదాదిని.

అ - ఊ: ఆదరు, ఊదరు.

ఇ - ఎ: పెఱుకు, పీకు.

ఇ - ఊ: తిలకించు, తులకించు.

ఎ - ఏ: ఎసరు, ఏసరు.

ii. పదమధ్యమున.

అ - ఉ: అదుగు, ఎదుగు.

ఇ - ఇన్: బిగించు, బిగియించు.

12. హల్లులయందలి పరివర్తనము:

i. పదాదిని.

(అ) క్రొత్త హల్లు చేరుట: అంచు, పంచు; అత్తు - హత్తు.

(ఆ) చే—ఏ—గ: చీకు, జీకు, గీకు.

జే—ఏ: జడియు, దడియు.

డే—ఱా: పడు, పఱుచు.

తె—ది: తెనుకు, దెనుకు.

ద—డి: దక్కు, డక్కు.

ప—మ: పెఱుకు, మెఱుకు.

ప—ను: వెలుపించు, నెలుపరించు.

ప—హా: పెచ్చు, హెచ్చు.

క్క—గ: మిక్కలు, మిగిలు.

ii. పదమధ్యమున.

(అ) మధ్యహల్ ద్విత్వలోపము, పూర్వాచ్చునకు దీర్ఘము: ఎచ్చరించు, ఏచరించు.

(ఆ) పదమధ్యమున క్రొత్తహల్లుచేరుట: ఉమ్మలించు, ఉమ్మలికించు.

(ఇ) పదమధ్య పరుషములు సరళము లగుట: అతుకు, అదుకు.

(ఈ) పదమధ్యహల్లులయందు మార్పులు:

క—వు: పొటకరించు, పొటమరించు.

గ—ను: ఇగిరించు, ఇనిరించు.

డ—ణ: పుడుకు, పుణుకు.

డ—ర: సున్నుఁజించు, సున్నుఁగించు.
త—బ: గలతెరించు, గలబరించు.
త—ద: వెలుంచు, వెడంచు.
ద—న: వెదరు, వెనరు.
స—ర: చినుఁగు, చిగుఁగు.
న—ల: తోసరము, తోలరము.
బ—ము: సంబుకొ, సంముకొ.
బ్బ—న్న: ఇబ్బఁజేఁచు, ఇన్నుఁజేఁచు.
ర—ళ: ఉప్పరించు, ఉప్పళించు.
అ—ర: ఎఱుఁగు, ఎరుఁగు.
అ—ల: గిలుకొ, గిలుకు.
ల—డ—ళ: వెలుఁగు, వెడఁగు, వెళుకు.
ల—గ: కంగలించు, కంగరించు.
స—త: పోసరించు, పోతరించు.

iii. నదాంతమున.

క—గ: తోలరము, తోలరము.
క్క—గ్గ: వ్రుక్కు, వ్రుగ్గు.
గ—య: చెలఁగు, చెలయు.
గ—వ: ఎసఁగు, ఎసవు.
చను—చు: కడిచను, కడచు.
కొను—కు: తాఁకొను, తాఁకు.
చు—ఞ్చు: వెలారుచు, వెలారించు.
ఞ్చు—ఞ్ఞ: తాఁపించు, తాఁపిఞ్ఞ
ప్ప—వ్వ: ఒప్పు, ఒవ్వు.
ర—ల: విదురు, విదులు.
వ—గ: అవు, అగు.
వ్వ—న్మ: ఒవ్వు, ఒన్ము.
స—ద: సరను, సరదు.

వై పరివర్తనములను నట్టి యితర స్వర పరిణామమును బాటించినచో దద్భవములని నిరూపింపఁబడిన దేశ్యక్రియా లించుమించు మూఁడువందలు మాత్రము మిగులును. ఆయా ధాతువులయంతము లెల్లోర్పఁజిన పై యాక్రియ నిరూపింపఁబడినది. ఈ నిరూపణ మాధునికార్యభాషల పరిణామమును నిరూ

పించిన శబ్దశాస్త్రజ్ఞుల మార్గము ననుసరించినదే కాని, ద్రావిడభాషలకుఁ బ్రత్యేకముగ నేర్పఱిచినది కాదని గ్రహింపనలెను.

1.-ఁకు.

ఇది సంస్కృతమందలి 'కృ' అను ధాతువునుండి పుట్టినది. ఉత్తర హిందూస్థాన భాషలలోని 'క' కారంత ధాతువులు నిట్లే యేర్పడినవి: ఉదా. హిందీ: ధ్యాన + కృ = ధ్యానక్. తొన్ని మొడల 'కృ' ధాతువునకు 'ను' వికరణ సంజ్ఞజేరి 'కృణు' అయి, 'ణ్ను' గా తద్భవమయి, సహాయ ధాతువుగా నేర్పడి, యర్థానుస్వారయుక్తమగు 'కు' వర్ణకముగా మాఱినది. తాఁకోను, తాఁకు; తలకోను, తలఁకు : మునుకోను, మునుఁకు మున్నగునవిట్టివే. 'ఁకు' వర్ణక మర్థానుస్వారయుక్తమగుటకు దానితో సంస్కృతముసందో ప్రాకృతముసందో యనునాసికధ్వని యొకటి యుండుటయే కారణమయి యుండును.

ఉదాహరణములు.

1. అనునాసికము + కృ: యమ్ + కృ = ఈఁకు.

2. అనునాసికము + హల్లు + కృ: కృంత్ + కృ = గీఁకు; భిన్ద్ + కృ = పీఁకు.

3. అనునాసికముగా మాఱు స్వభావముగల హల్లు + కృ: కృశ్ + కృ = కెలఁకు; స్తృ + కృ = * తోరఁకు, తోలఁకు, తోనఁకు; త్రుట్ + కృ = తోడఁకు, తోలఁకు, తోణఁకు; సాన్ + కృ = సాఁకు.

4. ధాతువు + 'ను' వికరణ సంజ్ఞ + కృ: ధూను + కృ = దూఁకు.

5. క్రియాజన్య విశేషణము + కృ: భీత + కృ = బెడఁకు, బెళఁకు, నడ (ణ)ఁకు.

6. ఉపసర్గను + కృ: ఉద్ + కృ = ఉఁకు.

7. అవ్యయను + కృ: సీత్ + కృ = చీఁకు; ధూత్ + కృ = డుఁకు.

2.-ంకు.

1. అనునాసికము + కృ: యమ్ + కృ = ఇంకు.

2. అనునాసికము + ఇతర హల్లు + కృ: న్యఞ్చ్ + కృ = నంకు.

3. ఉపసర్గము + కృ: ఉద్ + కృ = ఉంకు.

4. అనునాసికముగ మాఱు స్వభావముగల హల్లు + కృ: అధస్ + కృ = డుంకు, డొంకు.

5. ధాతువు+కర్మణి ప్రత్యయమగు 'య' + కృ: డీ + య + కృ = డింకు; బూ + య + కృ = బొంకు.

6. సంస్కృత ధాతువు లోనసుండు తాలవ్య వర్ణీయ హల్లు కంఠ్య వర్ణీయ హల్లుగ మాగుట: కుంచ్, క్రుంచ్ = కుంగు, క్రుంగు.

3. కు.

1. ధాతువు + వికరణచిహ్నము + కృ: రిఙ్ + కృ = ఇఱుకు; గుహ్ + కృ = ఊఱుకు; ఉష్ + కృ = ఉడుకు; ఛిద్ + కృ = చిపు (దు) కు; చిపుకు; తప్ (తప్) + కృ = తనుకు, నసుకు; తుష్ + కృ = తెనుకు: వర్ (వృధ్) + కృ = నడకు; విష్ + కృ = వెతె (ద, న) కు; ధృ + కృ=దొరకు; నట్ + కృ = నడుకు; నశ్ (నష్) + కృ = నఱుకు: నుద్ + కృ = నూకు; బూ + కృ = పలుకు; విధ్ (వేధ్) + కృ = పితు (దు) కు; పిష్ + కృ = పినుకు; పుట్ + కృ = పుడు (ణు) కు; భ్రశ్ + కృ = బెనుకు; వృధ్ (వర్ధ్) + కృ = బ్రతు (దు) కు; మిజ్జ్ + కృ = మినుకు.

2. ఉపసర్గము + ధాతువు + కృ: ఉత్ + థాన్ + కృ = ఉతు (దు) కు; ఉద్ + ప్లు + కృ = ఉబుకు; ఉద్ + స్థా + కృ = ఒలుకు; వి + లస్ + కృ = బెళుకు, మెలకు.

3. ఉపసర్గము + ధాతువు: అధి + కృ = అడుం (ఱు, దు)కు.

4. క్రియాజన్య నిష్కేషణము + కృ: కుస్ + త + కృ = కులుకు; ఛిన్న + కృ = చినుకు, చిలుకు; ధృత + కృ = తొడుకు; ధూ (ధు) త + కృ = తొలుకు, తొనుకు, తొణుకు.

5. కర్మదూరీకరణము + కృ: లయ + కృ = లసుగు.

4. క్కు.

1. ఉపసర్గము + కృ: ఉద్ + కృ = ఉక్కు.

2. ధాతువు + కృ: ఏధ్ + కృ = ఎక్కు; క్రుఙ్చ్ + కృ = క్రుక్కు; చష్ + కృ = చెక్కు; సుఖ్ (శుష్) + కృ = చొక్కు; తిజ్ + కృ = తిక్కు; తుజ్ (తుడ్, ధృష్) + కృ = తొక్కు, త్రొక్కు; తిజ్ + కృ = దక్కు; నక్ + కృ = నక్కు; నుద్ + కృ = నొక్కు; ప్లుష్ + కృ = పొక్కు; భుజ్ + కృ = బొక్కు; మ్లా + కృ = మక్కు; సుష్ + కృ = సుక్కు; విజ్ + కృ = విక్కు; శుష్ + కృ = స్రుక్కు; భ్రశ్ + కృ = వక్కు.

5. ఁగు.

1. ధాతువు+వికరణ చిహ్నము + కృ: అడ (ణ, న)ఁగు, ఆఁగు (అడ్); అలగు (అలస్); వీఁగు, ఈఁగు (విద్); ఎరఁగు, ఎఱఁగు (ఏష్); ఎసఁగు (-వు)

(ఇష్); ఏఁగు (ఇ); కరఁగు (ఘృ); కలఁగు (క్లిశ్); కా (క్రా)ఁగు (కాశ్); కోఁగు, గోఁకు (కృత్, కృంత్); గొడ (ణ)ఁగు (గుంజ్); చెలఁగు (చల్); చాఁగు (సాధ్); తునుఁగు (త్రుట్); తూఁగు (తుల్); తొరుఁగు, తొఱఁగు, తొడఁగు (స్తృ); వెసఁగు, వెస్గ (వృధ్); పొసఁగు (పుష్); మడ (ణ)ఁగు, మడుఁగు, మడ్గు (మృద్); మసఁగు (మస్జ్); సరఁగు, నురుఁగు (సృ); తో (డో, దో)ఁగు (ధును).

2. ఉపసర్గము + ధాతువు + కృ: ఊఁగు (ఉత్ప్లవ్); ఒదుఁగు (ఉద్ధృ); ఒసఁగు (ఉపాస్); నీఁగు (నిపృచ్); పసఁగు (ప్రస్మృ); బెడగు, వెలుఁగు (విలస్).

3. క్రియాజన్య విశేషణము + కృ: కడ (ణ)ఁగు (కృత); చిను (డు)ఁగు (ఛిన్న); తొడఁగు (ధృత); తొలఁగు (తృత); వెసఁగు (పినద్ధ); మొఱ (ఱు)ఁగు, మ్రోఁగు (ముఖర).

4. ధాతువు + కృ: దాఁగు (ధా); మా (మ్రా)ఁగు (మ్లా); మూఁగు (ముష్); మే (మ్రే)ఁగు (మృజ్); రేఁగు (రిచ్); వీఁగు (విజ్); వే (వ్రే)ఁగు (వ్యధ్); సాఁగు (సాధ్).

5. తద్ధితము + కృ: వెసఁగు (ఆమిష్).

6. విశేషణము + కృ: లోఁగు (తుచ్ఛ). చూ. హిం. లుచ్చా.

పై యుదాహరణములలోని యుద్ధానుస్వారోచ్చారణము (i) సహజ ముగ ననుస్వారయుక్తముగఁ బలుకు స్వభావమువలన (ii) ధాతువులలోనే యనునాసికముండుటవలన (iii) -ను-, -నా-, -ని-, అను వికరణ చిహ్నముల కలయికవలన సంభవించి యుండును.

6.-ంగు.

1. ధాతువు + కృ: క్రుంగు (క్రుధ్); డంగు, దంగు (దంశ్); డొంగు, దొంగు, (ధా); దొంగు (స్తుత్); స్రుంగు (స్రుట్); నంగు (నస్, చూ. నాసికా. హిం. నాప్తా); పొంగు (ప్లుష్); బ్రుంగు (బూ); మ్రుంగు (మృద్).

2. ఉపసర్గము + ధాతువు + కృ: ఉప్పొంగు (ఉత్ప్లుత్).

3. తద్ధితము + కృ: మ్రింగు (ఆ-మిష్).

4. విశేషణము + కృ: లొంగు (తుచ్ఛ; చూ. హిం. లుచ్చా).

7.-గు.

1. ధాతువు +కృ: అరుగు (ఋ); ఒదుగు(వ్యధ్); కసగు (కర్ష్, ఘర్ష్); గొరుగు (క్షుర్); చెఱుగు (శూర్ప); చాగు (సాధ్); జరగు, సారగు (సృ);

ది (డీ)గు (డీ); త్రాగు (తృష్); తిరుగు (సృ); పెఱుగు (వృధ్); మ(మా)లుగు (మ్లా); అఱుగు (ఋయ్); అలుగు (రుష్); ఇలుగు (రిశ్); ఈగు (ఈజ్); ఈలుగు (లీ); మెదుగు (మృద్).

2. ధాతువు: అగు (భూ); తగు (స్థగ్).

3. ధాతువు + కర్మణి 'య' + కృ: బిజుగు (బ్రూ).

4. క్రియాజన్య విశేషణము + కృ; కడుగు (క్షాలిత); కలుగు (కృత); చెలగు, చెల్లు, సెలగు (*చిత్త,చిన్న); తల్లు (ధూత); తొడుగు (ధృత); నుడుగు, నొడుగు (నుత); పొడుగు (పృద్ధ); పొదుగు (పుష్ట).

5. ఉపసర్గను + ధాతువు + కృ: ఒర (అ)గు (ఉద్వర్త్); విసుగు (వ్యస్); వేగు (విలస్).

6. ఉపసర్గము + క్రియాజన్య విశేషణము + కృ: ఉడుగు (అప-, ఉపహత); ని (సీ) లుగు (నిర్వృత).

7. అవ్యయము + కృ: విడు(ఱు)గు (పృథక్).

8.-గ్గు.

1. ధాతువు + కృ: ఇగ్గు (ఇజ్); గగ్గు (గద్); డ(ద)గ్గు (దహ్); డి(ది)గ్గు(డీ); నుగ్గు (నుద్); మ(మ్ర)గ్గు (మ్లా,మృద్).

2. ఉపసర్గము + ధాతువు + కృ: నిగ్గు, నెగ్గు (నిర్వహ్).

9.-ఁచు.

1. ష్, చ్ శ్, ష్, స్- అంతమందుగల ధాతువులు: అలఁచు (అలస్); ఊఁచు (ఉజ్ఝ్); ఇది 'ఉద్+కృ' నుండిపుట్టి గకారము చకారముగా మాఱుటవలన నైనను గలుగవచ్చును; కలఁచు (కలుష్); క్రాఁచు (కర్ష్); నాఁచు (నశ్); పుఁచు (పృచ్); రేఁచు (రిచ్); లాఁచు (లష్); వ్రేఁచు (వ్రశ్చ్).

2. త్, థ్, ద్ మొదలగునవి అంతమందుగల ధాతువులు + య- వికరణ చిహ్నము; ఏఁచు (ఏష్య); చాఁచు (సాధ్య); నోఁచు (కుత్య); మెలఁచు (మిల్ + య); వేఁచు (వ్యధ్ + య).

3. ధాతువు + * అఛ్ = అస్ (*అఛ్ అను ధాతువు ధాతుకోశములలో లేకున్నను నట్టిదుండవలెనని శబ్దశాస్త్రజ్ఞులభిప్రాయపడుచున్నారు. ఈ ధాతుసంయోగమువలననే యాధునికార్యభాషలలోని చకారాంత ధాతువులు కొన్ని కలిగినట్లు వారు నిర్ధారించియున్నారు.) అడ(ణ)ఁచు, ఆఁచు

(అడ్); కిఅచు (కృ); డా(దా)చు (ధా); తొచు (తడ్); మఱ(ఱు,ణ,ణు)చు, మలచు (మృద్).

4. ధాతువు + ఇష్య: 'ఇష్య'లోని 'ఇ' ఆగమముగావచ్చిన దనియు; 'స్య' భవిష్యత్సూచక ప్రత్యయమనియు, 'ఇష్య' నుండియే చకారాదిధాతువులు కొన్ని పుట్టినవనియు నుత్తరహిందుస్థానభాషలను బరిశోధించిన శబ్దశాస్త్రవేత్తల యభిప్రాయము. ద్రావిడభాషలయందు నట్లే కలిగియుండవచ్చును.

వాచు(వాదిష్య); సైచు (సహిష్య).

5. ఉపసర్గము + ధాతువు * అచ్: తోచు (ఉపచ్).

6. క్రియాజన్య విశేషణము+య : తొలచు (ధూత, ధనళిత); నలచు (నత).

7. విశేషణము+య: లోచు (తుచ్ఛ; చూ. హిం. లుచ్చా).

10-చు.

దీనియందలి యనునాసికోచ్చారణము తెనుగున విశేషము. కన్నడమున నిది - ను, - ఇను, గా కాన్పించును.

1. ధాతువు+ఇష్య : ఈసడించు (ఈర్ష్య); కుంచు (క్రుంచిష్య).

2. ఉపసర్గము + ధాతువు: అంచు (ఆజ్ఞా).

3. ఉపసర్గము + ధాతువు + ఇష్య: అచ్చలించు (ఆచ్ఛల్); ఆరటించు (ఆరట్); ఉంకించు (ఉత్కృ); ఉత్తరించు (ఉత్కృ,ఉత్తృ);ఉప్పతించు (ఉత్పత్); ఉప్పరించు, ఉప్పలించు (ఉత్ప్లు); ఊకించు (ఉత్సహ); ఊటించు (ఉత్థాన).

4. ఉపసర్గము + క్రియాజన్య విశేషణము + ఇష్య: అవగుళించు (అవకృత, అవగుంఠిత); అనులించు (అనుకృత); ఒనరించు (ఉపపన్న);

5. క్రియాజన్య విశేషణము + ఇష్య: అంటించు (అఞ్జ్); అగ్గలించు (అర్ఘిత, అర్ఘిత, అంహిత); ఉద్దించు (యుక్త).

6. తద్ధితము + ఇష్య: ఇ (చి) గి (వి, వు) రించు (శిఖర); ఇవత(తా)ళించు (హిమకృత).

7. ఆమ్రేడితధాతువు + ఇష్య: అటమటించు (అట్).

8. అవ్యయము + క్రియాజన్య విశేషణము + ఇష్య: అడ (ణ)కించు (అధస్కృత); అలమటించు (అలమ్ + అట్); అలవరించు (అలమ్ + వర్). ఇగి (వి) లించు (ఇహీకృత).

9. శ, ష, స, హ లంతమందు గల ధాతువుల కనునాసికోచ్చారణము కలుగుటవలన: ఉంచు (వస్).

11 -చు.

1. ధాతువు + ఇష్య: అడుగుచు (ప్రశ్); అఱచు, ఆర్చు (గర్జ్); అలరుచు (లష్).

2. ధాతువు + య (య-వికరణచిహ్నము, కర్మణి-య): ఏచు (వృధ్); కఱచు (కర్ష్); కాచు (కాశ్); కాలుచు (క్లమ్); కుదుచు (స్కుద్); కొలుచు (కూల్).

3. ఉపసర్గము + ధాతువు + ఇష్య: అలవఱచు (అధిపత్); ఉల్లుచు (ఉల్లూ); ఎలరుచు (విలస్); ఏడుచు (నిలస్); ఏమఱచు (విస్మృ); ఒలుచు (అవలూ); ఓరుచు (అవధృ).

4. ధాతువున కనునాసికోచ్చారణము కలుగుటవలన: ఊనుచు (వస్).

5. క్రియాజన్య విశేషణము + ఇష్య: అగలుచు (ఖాత, ఘాత); అదలు (రు)చు (దారిత); కడచు, కడలుచు (గత); కెరలుచు (కృత); గెలుచు (జిత); చిముడుచు (*ఛిందచ్, ఛిన్న); చీలుచు (*ఛిత్ర్, ఛిన్న).

6. తద్ధితరూపము + ఇష్య: ఇ (చి) గుడుచు, ఇ (చి) గ్రుచు (శిఖర).

7. విశేషణము + ఇష్య: డు (దు) లుచు (శీఘ్ర).

(12)-చ్చు.

1. ధాతువు + య: ఎ (పే) చ్చు (నృధ్); గి (గ్రు, గ్రొ) చ్చు (ధ్రుష్, కృష్); చొచ్చు (సూక్ష్); తెచ్చు (తృష్, తృష్); నొచ్చు (నుద్); రిచ్చు (రిచ్); వచ్చు (వ్రజ్); విచ్చు (నిచ్); వ్రచ్చు (వ్రశ్చ్)

2. ధాతువు + ఇష్య: సచ్చు (సర్జ్).

3. ఉపసర్గము + ధాతువు: ఉచ్చు (ఉత్సాహ్య).

13.-ఁజు.

ధాతువు+య: గోఁజు (ఘుష్); పో(ప్రో)ఁజు (పుంజ్); రాజు(రంజ్); రోఁజు (రుష్).

14.-ంజు.

1. ధాతువున కనునాసికోచ్చారణము: గుంజు (కృష్)

2. ధాతువు: పొంజు (పుంజ్)

15.-ఙ్జు.

ధాతువు + య: రఙ్జు (రన్).

16.-ఱటు.

1. ఉపసర్గము + ధాతువు: ఊఱటు (ఉద్వర్త్, ఉత్థాన్)

2. క్రియాజన్య విశేషణము: ఆఱటు (ఆ_త్త, ఆ_స్త); గీఱటు(క్షి_ప్త); దూఱటు (ధూత); దోఱటు (దు_త్త); పొగఱటు (ప్ర_క్త).

3. క్రేఱటు (చూ. క్రేంకార); డాఱటు (చూ. ధాటీ).

17.-ంటు.

1. అనునాసికముగల ధాతుజన్య విశేషణము: ఆంటు (అ_క్త); కుంటు (కుంచిత, ఖంజిత, కుంఠిత); గంటు(*ఘ్నంత, హన్; ఘాత, ఖాత, ఖన్).

18.-టు.

1. ధాతువు: చాటు (సాట్).

2. ధాతువు + అట్: తెగటు (తృచ్).

19.-ట్టు

1. క్రియాజన్య విశేషణము: ఉట్టు (ఉద్వర్తిత, ఉత్థాపిత); నెట్టు (నిర్వృత్త); ఒట్టు (వర్తిత); కొట్టు (వృట్టిత); గిట్టు (క్లిష్ట, కృష్ట; ఘృష్ట); తట్టు (తాడిత, తష్ట); పట్టు (వర్తిత, పతిత); వెట్టు (వృత్త); మట్టు మెట్టు(మర్దిత). కట్టు (కృష్ట, కర్షిత); కిట్టు (కర్షిత); కుట్టు (కృష్ట, కుత్త, కర్షిత); వెట్టు(ప్రహత).

2. తద్ధితరూపము: పుట్టు (చూ. పుత్త్ర); మొట్టు (ముష్టిత).

20.-ండు.

క్రియాజన్య విశేషణము, (* చూడు శుష్క, శుష్క్-) ; తేడు (తిక్త, తిక్షిత) ; తోడు (ధృష్ట) ; పేడు (పినద్ధ) ; మూడు (మ్లుష్ట); లోడు (లూత).

21.-ండు.

1. క్రియాజన్య విశేషణము: ఉండు (ఉషిత, *వుష్ట); చుండు (*శుష్ట, శుష్క్-); పండు (ఫలిత); మండు (మ్లుష్ట); వండు (*వ_క్త, పక్వ); చెండు (ఖండిత, ఛిందిత); తండు (దండిత); పిండు (పిష్ట, వ్యథిత).

2. ఉపసర్గము + క్రియాజన్య విశేషణము: పరుండు (పర్యుషిత).

22.-డు.

1. ధాతువు: ఆడు (అట్); పాడు (పత్); పూడు(పూర్); పడు(పత్).

2. ఉపసర్గము + క్రియాజన్య విశేషణము: బెగడు, బెగ్గడు (బిజ్కృత, విహ్వలిత).

3. క్రియాజన్య విశేషణము: ఇడు, ఇముడు (హిత,*హింత); ఓడు (అవహిత); చిముడు, (ఛిందిత,* ఛింత్త); చెడు (*ఛిత్త, ఛిన్న); తొడు (ధృత); వాడు (మ్లాత, మ్లష్ట); విసు (*భిత్త).

4. ఉపసర్గము + క్రియాజన్య విశేషణము: ఊడు(ఉత్పాటిత, ఉత్పాటిత, ఉత్పాటిత); నిగుడు, నిప్పుడు (నిర్ణామిత, నిష్పన్న, నిర్వృత్త); నెగ (వ)డు (న్యక్కృత, నిష్పన్న, నిర్వర్తిత); పొగ (వ)డు (ప్రగీత, ప్రకృష్ట).

5. ఉపసర్గము + ధాతువు + అట్: ఊరడు (ఉచ్చ్వస్ + అట్).

6. తద్ధితరూపము: కూడు (చూ. కూట).

7. అవ్యయము + ధాతువు: తెగ(వ)డు (ధిక్కృత).

23.-డ్డు.

1. క్రియాజన్య విశేషణము: అడ్డు (అడ్డ).

2. ఉపసర్గము + క్రియాజన్య విశేషణము: ఒడ్డు (ఉపహిత).

24.-ణు.

తద్ధితరూపము: తెనను (శయన).

25.-తు.

క్రియాజన్య విశేషణము: పాతు (పాతిత).

26.-తు.

క్రియాజన్య విశేషణము: చాతు (సజ్జిత).

27.-త్తు.

1. క్రియాజన్య విశేషణము: అ(హా)త్తు (భక్త); ఎత్తు (ఇత); నత్తు (*నద్;*నత్త. చూ. నదస, నాద); మెత్తు (మృత్త, మృదిత); మొత్తు (ముష్టిత, మృదిత); రుత్తు (రుద్ధ).

2. ఉపసర్గము + క్రియాజన్య విశేషణము: ఒత్తు (ఉపహిత, ఉద్ధత, ఉద్వర్తిత).

28.-ఁదు.

1. ధాతువు: అలఁదు (ఆర్ద్); చాదు (సాధ్); మోదు (మృద్ ? ముష్టిత).

2. ఉపసర్గము + క్రియాజన్య విశేషణము: ఊఁదు (ఉద్ధాన్న).

3. అవ్యయము+క్రియాజన్య విశేషణము: చీఁదు (సీత్కృత).

29.-ందు.

1. ధాతువు: కందు (క్రంద్); చిందు (ఛింద్); పొందు (స్పంద్, పద్).

2. ఉపసర్గము + ధాతువు: ఒందు (ఉపపద్).

3. క్రియాజన్య విశేషణము: కందు (క్లమిత) ; కుందు (కృశిత); కొందు (కృత్త); మ్రందు (మ్రక్షిత, మ్రక్ష్ట).

30.-దు.

1. ధాతువు: ఎయిదు, ఎద్దు, ఏదు (ఏధ్).

2. ఉపసర్గము+క్రియాజన్య విశేషణము: సరదు (సంస్కృత, సంవృత).

31.-ద్దు.

క్రియాజన్య విశేణము: అద్దు (అర్దిత, ఆర్ద్రిత); బిద్దు (భిత్త); దిద్దు (కృత, తిరిత); రుద్దు (రుద్ధ).

32.-ను.

1. న, ణ, ల, లతో నంతమగు ధాతువులు: ఆను (అన్, అణ్); కను (అక్ష్); చను (చల్); తిను (తృణ్); నాను (స్ను).

2. ధాతువు + - ను + -, - నా -, - న్ -, వికరణ చిహ్నము; కొను (కృణు); దును (ధును).

3. తద్ధితరూపము: ఆను (ఆభాన); ఈను (ఈజన); పూను (వహన); పేను (వయన).

33.-న్ను.

1. ధాతువు + - ను - వికరణచిహ్నము: దున్ను (ధును)

2. క్రియాజన్య విశేషణము: పన్ను (*పన్న; పద్, పత్).

3. తద్ధితరూపము: ఎన్ను (హేలన); తన్ను (తాడన).

34.-పు.

సంస్కృతమున - 'ఆపయ' - అనునది ప్రేరణార్థమున ధాతువులతోఁ జేరుచుండును. హాపయతి, విజ్ఞాపయతి, మొద. దీనిలోని - అయ - ఒక్కటే ప్రేరణార్థమునుగలిగి, - ఆప్ - అనునది కేవలమనుబంధమయినను, సాధారణజనులకు - అప్ - అనునదియే ప్రేరణార్థమునఁ గలిగినట్లు తోఁచుటసంభవించెననియు, దానిని ధాతువులకు స్వేచ్ఛగాఁ జేర్చుటవలన నుత్తరహిందూస్థాన భాషలలో ప - కారాంత ధాతువులు గొన్నియేర్పడెననియు నా భాషాతత్త్వజ్ఞుల యభిప్రాయము. ద్రావిడభాషలలోను గొన్ని ప - కారాంత ధాతువులట్లే యేర్పడియుండవచ్చును.

1. ధాతువు + (ఆప్) చాఁపు (సాధ్); మలఁపు (మృద్); రేఁపు(రిచ్).
2. ఉపసర్గము+ధాతువు: ఆఁపు (ఆపహ్నా); ఊఁపు (ఉపహ్వా, ఉజ్ఝ్).
3. తద్ధితరూపము + ఆప్: చేఁపు (సీధు).

35.-ంపు.

1. ఉపసర్గము + ధాతువు: నింపు (నిరాస్); పంపు (ప్రాస్).
2. ధాతువు + ఆస్: చింపు (ఛిదాస్); చంపు, సంపు (శవాస్); డింపు (డీ); తె (త్రైం) పు (త్రుట్, త్రఖ్, తఖ్); గంపు (దంశ్); పెంపు (వృధ్).
3. ఉపసర్గము + ధాతువు + ఆప్: అంపు (ఆజ్ఞాప్).

36.-వు.

1. ధాతువు + ఆస్: అఱువు (అర్శ్, అర్క్); కఱువు (కృష్); చదువు, చిదువు, చెఱువు (ఛిద్); చలువు, సలువు, సళువు (చల్); జరవు (స్మృ); తరవు (తృ); తిఱువు (త్రిష్), నడ(డు)పు (నట్); నానువు (స్నా;) నిలువు (నిష్ఠ, తిష్ఠ); పఱువు (పత్); పఱువు (ఫల్); మలపు, మెదువు (మృద్); మానువు (మ్లర్శ్); మెనువు (మక్ష్); గిలు (ఱు) పు (శీప్).

2. ధాతువు + వికరణచిహ్నము + ఆస్: కలపు (చూ. కలయతి); చానువు (సృ, సూర్య).

3. ధాతువున ననునాసికము చేరుట: తనువు (తృమ్ప్).

4. ఉపసర్గము + ధాతువు: ఓపు (అవాప్).

5. ఉపసర్గము + ధాతువు +ఆస్: అనువు (ఆజ్ఞాప్); నెర(ఱ)పు (నిర్వర్త్); పాపు (అపాస్).

6. క్రియాజన్య విశేషణము + ఆస్: కడపు (ఘ్నత, ఋత), కొడపు (క్లిష్ట, కృష్ట); కొలుపు (కృత్); దులుపు, దొలుపు (ధూత); నుఱు(లు)పు (నుద్); పెనుపు (పినద్ధ).

7. ఉపసర్గము + క్రియాజన్య విశేషణము + ఆప్: ఉడు(లు)పు (ఉపహత).

37. - ప్పు.

1. ధాతువు+ఆప్: ఉప్పు (ఉష్); కప్పు (ఛద్); గుప్పు (శీప్); తప్పు (తర్), త్రిప్పు (స్తృ); దెప్పు (దిశ్); రొ (రు) ప్పు (రుద్, రుష్).

2. ఉపసర్గము + ధాతువు: ఒప్పు (అవాప్).

3. ఉపసర్గము + ధాతువు + ఆప్: విప్పు (వ్యస్).

38. - ంబు.

ఉపసర్గము + ధాతువు + ఆప్: పంబు (ప్రవృత్).

39. - బ్బు.

1. ధాతువు: గెబ్బు (గ్రహ్); డబ్బు, దబ్బు (డహ్. చూ. దహర; ఒటియా భాష, డక్కు–చిఱ్ఱు=పిలుచుచున్నాడు); ద్రొబ్బు (ద్రుహ్, దృమ్భ్).

2. ఉపసర్గము + ధాతువు: ప్రబ్బు (ప్రనహ్, ప్రవృత్, ప్రవృధ్, (ప్రనద్).

40–ము.

1. స, మ్వ, మ్మ, మ - లతో నంతమగు ధాతువులు: ఓము (వస్); తును (ఋ) ము (త్రిమ్భ్); చిగుము (జృమ్భ్); అడుము (దమ్); కదుము (క్రమ్).

2. ఉపసర్గము + ధాతువు: ఆడు (ల) ము (ఆక్రమ్); ఉనుము (ఉద్యమ్); ఒరుము (ఉపక్రమ్); పులుము (ప్రలుమ్ప్).

3. క్రియాజన్య విశేషణము: గదుము (గదితెమ్); చదు (ఋ) ము, చిదుము, చెఱుము (* ఛిత్తమ్, ఛిన్నమ్); నోము (నుతెమ్, * నుత్తమ్).

4. తద్ధితరూపము: నులుము (ఉస్మూలనమ్, ఉన్మీలనమ్); పొడము (స్ఫుటమ్).

41.–మ్ము.

1. మకారాంతధాతువు: క్రమ్ము (క్రమ్); నమ్ము (నర్మ్).

2. క్రియాజన్యవిశేషణము: తుమ్ము (తుతెమ్).

3. తద్ధితరూపము: చి (జి) మ్ము (స్యందనమ్, సేచనమ్); పమ్ము (ప్రవర్తనమ్, ప్రవహణమ్); ప్రమ్ము (పరిమేషణమ్).

42.–యు.

1. ఱ, చ, ఛ, జ, ఝ, శ, ష, స-లతో నంతమగు ధాతువులు: అమయు (వమ్); అరయు (రఙ్, లఙ్); ఆలయు (అలస్); అవియు (వ్రశ్చ్); ఇడి (ఱి) యు (రిశ్, రిష్); ఎలయు(లష్); ఏయు (ఇష్); కల (లీ) యు (కృశ్, కర్ష్); కినియు (క్లిన; క్లిన్న); కుదియు (కుత్న); కూయు (కూజ్); కెడయు (కృశ్, క్లిశ్); కొక్కి–ఱియు (కృశ్–కృశ్); క్రోయు (క్రుంచ్); గీయు (కృష్,ఘృష్); తేయు (తిజ్, తిష్); డూ (దూ) యు (దుష్); దొర (ఋ) యు

(మృశ్); పరియు (ప్లుష్); పాయు (భజ్, పాంస్, అపాస్); పొఅ (ఆ) యు (స్నుష్); పొలయు (స్లుష్); పోయు (ప్రోక్, ప్రోస్); మలయు (మ్లుశ్); మురి (ఆ) యు (మ్యుశ్); రే (ఆ) యు (రిచ్, రిజ్); రోయు (రుష్, రుశ్); లాయు (లష్, లస్); స్రేయు (స్రంశ్చ).

2. ఉపసర్గము + ధాతువు: ఆరయు (ఆరభ్, ఆలభ్); ఉరి (ఆ) యు (ఉద్రిచ్); ఉలియు (ఉన్మస్); ఒడియు (ఉపధృష్); ఒలయు (ఉల్లస్); నెర (ఋ) యు (నిర్విశ్); పగిలియు (విక్నృష్, విక్నృశ్); బెడిసియు (విస్రంస్, విధ్వంస్); బెర (ల) యు (విరప్); మెలయు (విలస్); సలయు (ఉపలభ్); విరియు (విరిచ్); వెలయు (విలస్); వలియు (స్యందిశ్).

3. ఉపసర్గము + ధాతువు + యు: వెలయు (వి-, అభిసంధ).

4. ధాతువు + ఇష్య: ఎగి (సి) యు (ఏధ్); కదియు (స్కంద్); కనియు (క్లమ్); కమియు (క్రమ్, క్లమ్); కవియు (క్రమ్); గునియు(క్వణ్); చదియు, చిదియు (ఛిద్); చెమరియు (స్వేద్); చెలయు, చెలయు (చల్); జడియు (చల్, శ్లక్, శ్రక్, శిథ్); నోయు (నుద్); పడయు (పత్, పద్); మదియు (మృధ్).

5. అవ్యయము + ధాతువు: ఎడయు (పృథక్+మృ); సాలయు (సు-అలస్).

6. నుదియచ్చువె యడాగమనుమగిలుగుట: ఒడియు (ఉడ్డీ); మాయు (మ్లై, మ్లా); మి (వి) డియు (నిడీ); ఒలియు (ఉల్లూ).

7. ధాతువు + య: కోయు (కృశ్); క్రాయు (గిర్వ్య); మోయు (వహ్య); బులియు (బూర్య), (cf. హిం. బూలా; బోల్; చూ. తెనుఁగు: బొల్లిమాట.)

8. విశేష్యము + స్య: తడయు (తటస్థా); మొగయు, మ్రోయు (ముఖరస్).

9. కృద్రూపము: తనియు (తృష్ణా); పులియు (పూతి); ముగియు మొసయు (ముఖ).

10. క్రియాజన్య విశేషణము + ఇష్య: వడియు (ఉదితి).

11. విశేషణము + ఇష్య: తెలియు (ధవల).

43.-య్యు.

ధాతువు + య: కయ్యు (కృష్); గొయ్యు (కృశ్, క్రుంచ్); డ (ద) య్యు (దృష్); డు (దు) య్యు(దుష్); తెయ్యు (త్రక్ష్); బ్రుయ్యు (భ్రుశ్).

44.-రు.

1. చ, ర, శ, ష, స లంతమందుగల ధాతువులు: అమరు (స్మృశ్, మ్రక్ష్); ఆరు (ఆర్, అర్ట్); కసరు (కర్స్, ఘర్ష్); కోరు (కర్ష్); చూరు (శుష్); తిరు (వు) రు (త్వర్); నేరు (ప్రా. పురీ); వారు (స్పర్శ్చ).

2. ధాతువు: కేరు (గృ); తిలరు, తూరు (స్తృ); తీ (తూ) రు (తృ); పేరు (పృ).

3. అమ్రేడితధాతువు: ఉడ (ద) రు, అదురు (అర్ట్ అర్ట్).

4. ధాతువు + కృ: ఎగురు (ఏఖ్, ఏష్).

5. ధాతువు + ఇష్: ఎరుగు (ఘ్రా); కనుగు (క్లమ్); చిదుగు, చీఱు, గీఱు (ఛిద్); తోడుగు (తుడ్); పదుగు (నద్); పరుగు (ప్లవ్); విడుగు, బెదరు, పీరు (భిద్); మడుగు (మద్); నుడుగు (మృఖ్); నుసగు, మూరు (నుష్).

6. ధాతువు + అర్ట్: ఎ (ఏ) నగు (ఏష్); కొనగు (కుంచ్); క్రున్నగు (క్రస్); జగు (శప్); పొగారు (భాజ్); మసగు (నుష్); వలదురు (స్మృధ్); నగ (సృ) రు (సద్).

7. ఉపసర్గము + ధాతువు: ఉసరు (ఉద్ + అర్); నిరు (నృ) రు (నిర్మృశ్).

8. ఉపసర్గము + ధాతువు + ఇష్: పారు (ప్రవృత్); వేస (సా) రు (న్యస్).

9. ఉపసర్గము + క్రియాజన్యవిశేషణము + అర్: ఒ (సొ-, మొ) నరు (ఉపపన్న).

10. క్రియాజన్యవిశేషణము: చెదరు (ఛిద్ర).

11. క్రియాజన్యవిశేషణము + ఇష్: ఎరుగు (సిద్ధ).

12. క్రియాజన్యవిశేషణము + అర్: కిరుగు, కొనగు (ఖదిత, కృత); కుదురు, కూరు (కృత).

13. ద్ధితరూపము + కృ: డారుగు (నఖీన + కృ); చమరు (చమేట + కృ).

45.-ఱు.

1. ఋ, శ, ష, స, లంతమందుగల ధాతువులు: ఆ (ఆ) ఱు (అర్శ్); ఏమఱు (విస్మృ); కేఱు (కష్); దూఱు (దుష్); మూఱు (మ్లుశ్).

2. అమ్రేడితధాతువు: ఈడేఱు (ఇష్ ఇష్); దద్దఱు (త్వర్ త్వర్).

3. ధాతువు + ఇష్: ఎచ్చిఱు (ఏష్); క్రమ్మఱు (క్రమ్); గినుఱు, గీచీ-,జీ-) ఱు (ఛిద్); జాఱు (స్ర, స్రన్, శ్లథ్); తా (తే) ఱు (తృ).

4. ఉపసర్గము + ధాతువు: పాఱు (ప్రస్ర).

5. ఉపసర్గము + ధాతువు + ఇష్; పాఱు (ప్రవహ్).

46.-ట్టు.

ధాతువు: జుట్టు (జుష్); కుట్టు (కూజ్, ఘుష్).

47.-లు.

1. క్రియాజన్య విశేషణము: అగ (గు) లు, జొలు (ఖాత, ఘూత); అడ (ద) లు (చూ. హిం. డర్); ఈసడిలు (శిథిలిత); ఎచ్చిఱిలు (ఏషిత, *వృధిత); ఎడలు (*భిత్తి, భిన్న); ఏలు (ఏధిత) ; బరలు, రోలు (గుదిత) ; కదలు, కుదులు (స్ఖలిత, స్కన్దిత, స్కున్దిత) ; కసలు, కనారిలు (చూ. సం. కసల) ; కమలు, కొలు, పుమ్ములు, సుమారిలు (క్లమిత) ; కుదికిలు (స్కున్దిత); కుప్పళిలు (గూర్విత) ; కున్కురిలు (కుంఫిత), కుసులు, కూలు (కుంచిత); కెరలు (కూజిత, క్రుద్ధ) ; క్రొలు(క్రాంత); క్రుంగిలు (కుంచిత); క్రోలు (గృహీత, కృష్ట) ; చిందలు, (ఛిందిత) ; చికిలు (చకిత) ; చిటిలు; చిల్లు, చీ (డీ) లు, సడలు (శిథిల) ; చీలు (*ఛిత్త, ఛిన్న) ; చతి (ది)కిలు (సదిత) ; చాలు (సాధిత) ; తగు (వు) లు, తొలు (స్థగిత) ; తర (ఱ) లు, తర్లు, తెర (ఱ) లు (తరిత) ; తూలు (ధూత) ; తొడికిలు (త్రుట్కృత, త్రుటీకృత) తొట్రిలు(తోత్కృత, దుష్ట); దొంగిలు (తస్కరిత) ; నొగులు (నుద్+కృత); పగులు (భక్త) ; పిగులు, పీలు, పెక (గ) లు, వేలు (*భిక్త, *భిద్+కృత, భేదికృత) ; పొదలు (నర్ధిత) ; పొరలు, పొర్లు (ప్రన్_ర్తిత) ; పొగు (వు) లు ; (*ఫుష్+కృత) ; ప్రేలు (*బ్రూత, *వదిత) ; బ (వ) డ (ద, దు) లు, విదలు (బాధిత, భిద్+కృత); మా (మ్రా)లు,(మ్లాత);ముంగిలు (ముఖరిత); ము (మ్రు)చ్చిలు (ముషిత) ; రగు (వు) లు (రంజిత) ; ఱోలు (రాసిత) వఱలు (వ_ర్తిత); వనులు (అపసృత; భిద్+కృత); వా (వ్రా) లు (అవపాత); వీలు (విహిత) ; విదులు, వెడలు, వెలలు (వికృత, వికల) ; వెలికిలు (బహిష్కృత); వే (వ్రే) లు (విధృత, వివృత) ; సోలు (శ్రమిత, శ్రాంత).

2. ఉపసర్గము+క్రియాజన్య విశేషణము : అగుబ్బతిలు (ఆగూర్విత).

48.-ల్లు

1. క్రియాజన్య విశేషణము : అల్లు (వల్లిత, వేల్లిత) ; ఉడికిల్లు (ఉష్మీకృత) ; ఎగసిల్లు (ఏష్కృత) ; కంటగిల్లు (కంటకిత); క (త) త్తరిల్లు (త్వరిత);

క్రమ్మరిల్లు (క్రమముకిత); గిల్లు (కృత, క్త్వ); గూనుగిల్లు (కుంచిత, కుంచిత); చిప్పిల్లు (క్త్వ); చెమ్మగిల్లు (తీమ్ కృత); చ (చె)ల్లు, చల్లఁజేల్లు (చాలిత); చాగిల్లు (సాధ్+కృత); చొ (జొ)ల్లు (జుబుధిత); నవణిల్లు (స్థానిత, స్థాపిత); పుల్లు, డొల్లు (శిథలిత); తాఁకసిల్లు (స్పర్శిత); తుప్పటిల్లు (తర్పిత); తొట్రిల్లు (త్రుటిత, భ్రష్ట); తేలగిల్లు (ధృత+కృత, తరిత+కృత); దండసిల్లు (దండిత); దద్దరిల్లు, దద్దిరిల్లు (త్రస్త, త్వరిత); దుమపిల్లు (* ధూమాపిత); దుసికిల్లు (దుష్కృత); దూపిల్లు, దూపటిల్లు (తృషాపిత); నిట్రిల్లు (నిష్ఠిత); పిక్కటిల్లు (పృథక్కృత, నర్థిత); చిప్పిల్లు (ఛిదాపిత); వెల్లగిల్లు (పృథక్కృత, భిద్+కృత); బండిగిల్లు (బండీ కృత); బొలగిల్లు (బలాత్కృత); బీటుగిల్లు (పృథక్కృత); బొండిగిల్లు (భిద్ +కృత); బెగ్గిల్లు, బెగ్గిల్లు (భగ్నిత, విహ్వలిత); మూల్లు (*భ్రూత); మరుగిల్లు (చూ. మరు. భూల్తా); మందటిల్లు (మందిత); మంపిల్లు (మందాపిత); మేటిల్లు (నుహాత); మోముటిల్లు (ముఖరిత); అంటిల్లు, రాల్లు (రటిత, రాసిత); రూగ్గిల్లు (ఛిన్న, రోగిత, * తుచ్ఛిత); నన్నగిల్లు (శ్లక్ష్ణీకృత); సాంపిల్లు (చూ. నుందు); హెచ్చిల్లు, హెచ్చిరిల్లు (వర్ధిత, ఏష్+కృత, ఏధ్+కృత).

2. ఉపసర్గము+క్రియాజన్య విశేషణము: ఆవటిల్లు (ఆపతిత); ఊఱడిల్లు (ఉచ్చ్వసిత); ఊసరిల్లు (ఉత్సరిత, ఉత్సారిత); అడిగిల్లు (అధస్కృత); ఏమఱిల్లు (విస్మృత); ఒడ్డ (ర్త)గిల్లు, ఒ(ర్త)ల్లిల్లు (ఉపహాత); ఒల్లగిల్లు (ఉపహృత); ఓటిల్లు, ఓహటిల్లు (అనహృత); ఓడిగిల్లు, ఓరుగిల్లు (అనహృత); దెప్పరిల్లు (ఆపగత, ఆపన్న, స్థాపిత); పరిఢనిల్లు (పరిష్ఠాత); పల్లటిల్లు (పర్యస్త); పాయగిల్లు (విప(ర్య)స్త, భాగీకృత).

49.-ళు.

క్రియాజన్యవిశేషణము: తాళు (స్థాత, స్థిత).

50.-ల్లు.

క్రియాజన్యవిశేషణము: గు (క్రు)ల్లు (నిర్మిత); త్రెల్లు (త్రుటిత); త్రుల్లు (త్రుటిత, భ్రష్ట); వెల్లఁ (విస్మృత, విగత); సల్లు (శ్లథిత).

51.-వు.

1. తుదిగకారము వకారముగ మాఱుట; ఉత్వముపై వగాగమము వచ్చుట. చూ. (గు, గు).

అణుపు (రిశ్); అలుపు (రుష్); ఉడుపు (ఉపహ్వా); ఊపు (ఊద్వీజ్); ఎసపు (ఏష్); ఒడుపు (సన్ధా); ఒసపు (ఉపాస్); ఓపు (ఉపహ్వా, ఉదాహ్వా); చెరుపు (చతక్); చెలపు (ఛిద్); చదుపు (శబ్ద్); తడపు (తడ్); తలపు (తృ); తపు (స్థగ్), తొడపు (ధృతి); త్రాపు (తృష్); తి (త్ర)వ్వు (తక్, త్రక్).

2. ధాతుపుట: అవు (భూ; ప్రకృతిపుట: ఓ, అఱ, అవు); పోవు (ప్రగ.)

52.-వ్వు.

ఒప్పు (ఉదాహ్వా., ఉపహ్వా); కవ్వు (కుధా. కపల); కవ్వు (క్లిశ్). చివ్వు (ఛిదాక్); త్ర (త్రై) వ్వు (త్రక్).

53.-ను.

పైనుదహరించిన ను ప్రత్యయాంత ధాతువులు చేపు. 'పఱచు' అనునొకటి శబ్దరత్నాకరమునకు క్షేత్రమగుట. ఇది మీదుమిక్కిలి ధాతువులలోనిది చేర్చ దేమో. సంస్కృతమున దీనికి సంబంధించిన శబ్దములు 'పర్యాప్నోతి, పపస, పరిస్నుహ్' అని చెప్పవచ్చును.

ధాతువులు.

పైనుదహరించిన ధాతువులనొకటిరెండు జోడించిన ధాతుకోశమింకను నేర్పడలేదు; శబ్దరత్నాకరమునందు క్షేత్రము ధాతుపరిపూర్ణమగుటయే మన పరిశీలనకాధారముగ చేకొనవలసియున్నది ఈ ధాతువులలో 1. మూలధాతువులు, 2. మూలధాతువులనుండి యనేకవిధములగు ముట్టిన ధాతువులు, 3. కృత్తద్ధితరూపములనుండి పుట్టిన ధాతువులు, 4. ధ్వన్యనుకరణభవధాతువులు, అని వానిలుగుతరగతులుగ నున్నవి. ఇవియన్నియు సాధారణముగ నాంధ్రవాఙ్మయమునం బూర్వకవులచే వాడబడినవై యున్నవి. కవిప్రయుక్తములుకాని ధాతువులు కేవలవ్యవహారభ్రష్టములైన ధాతువులును గొలదిగ సేనిపుటనుపున్న జేర్పకపోలేదు. పూర్వకవులుపయోగించిన ధాతువులలోనే గొన్ని నేడు వ్యవహారభ్రష్టములైనవి. వ్యవహారచ్యుతి నొందని కొన్ని ధాతువులు నేడు క్రొత్తయర్థములను బొందినవి. ఇవిగాక ధాతునిర్దేశము చేయ వీలులేని కొన్ని క్రియారూపములు మాత్రము భాషయందు నిలిచియున్నవి.

తెనుఁగులోని ధాతువుల నీ క్రింది విధముగ వర్గములుగ నేర్పఱుప వచ్చును.

I. ప్రథానధాతువులు.
- 1. ప్రథానధాతువులు—(i) కేవలధాతువులు. (ప్రాచీనార్యభాషలలోనివి).
- (ii) ఉపసర్గసహితధాతువులు.
- 2. ప్రాచీనార్యభాషలలోనిధాతువుల కాలము విశేషచిహ్నములును, నితరచిహ్నములును చేర్చుటవలన నేర్పడినవి.
- 3. సంస్కృతమునుండి చేరినధాతువులు (తత్సమములు, అర్ధతత్సమములు).
- 4. వ్యుత్పత్తి నుద్దేహముగల ధాతువులు (దేశ్యములు ?).

(I)I. ధాతుజధాతువులు.
- 1. ప్రేరణార్థకధాతువులు.
- 2. కృత్తద్ధితజన్యధాతువులు
  - (అ) తత్సమములు.
    - (i) ప్రాచీనములు
    - (ii) మధ్య, ఆధునిక కాలికములు.
  - (ఆ) అన్యదేశ్యములు.
- 3. సమస్తములు, ప్రత్యేయసహితములు.
- 4. ధ్వన్యనుకరణములు.
- 5. సందేహాస్పదములు.

ఉదాహరణములు.

I. 1. (i) ప్రాచీనార్యభాషలలోని ప్రథానధాతువులు: కేవలధాతువులు. తె. అచ్చు; బంగాళీ. అచ్; ప్రా. అచ్చతి; ఇండో ఆర్యన్ పియను * ఎస్కా-తి; తె. కాదు; బం. కాద్; సం. క్రంద్; తె. కఱు(చు), కా(గా)పు; బం. కాట్; సం. కృత్; తె. గుణించు; బం. గిణ్, గుణ; సం. గిణ్; తె. చీఱు (లు); బం. చీఱ్; సం. ఛిద్; తె. తాకు; బం. ఢాక్ (చూ. తె. ఢాక); ప్రా. ఢక్క; తె. డులు (పు); బం;డుల్.సం. చూ. దోలా; తె. నాను, బం. నాహ్; సం. స్నా; తె. పాచు (ప్రాచిపోవు); బం.పచ్,సం.పచ్; తె.పుటుకు; బం. ఫాట్; ఫుట్; ప్రా. ఆర్య. స్ఫాట్ *; స్ఫుట్; తె. వంటు (ధాతువు?,)

బం. భాట్; సం. వంట్; తె. పట్టు; బం.బట్; సం.వృత్; తె. బొల్లి(మాట) (ధాతువు?), బం. బోల్; సం బ్రూ; తె. వంచు; బం. భాజ్; సం. భంజ్ తె. సాగయు; బం. సోహా, సం. శుభ్;-మొ.

I. 1. (ii) ప్రాచీనార్యభాషయందలి యుపసర్గ సహిత ధాతువులు: తె. ఉట్టు; బం. ఉత్; సం. ఉత్ సం. ఉద్-స్థా; తె. నెవ (గ) డు; బం. నిబా (హా), సం. నిర్వహ్ మొ.

1. 2. ప్రాచీనార్యభాషాధాతువుల కితరచిహ్నములు చేరినవి: తె. కొను; బం. కిన్; సం. క్రీణు; తె. దును; బం. ధునే; సం. ధును మొ;

1. 3. సంస్కృతమునుండి చేరిన తత్సమములు: ఎట్టి సంస్కృతధాతువయినను తెనుఁగుప్రత్యయములతోఁ దెనుఁగుసఁ జేరవచ్చును. సంస్కృతము నుండి చేరిన యర్థతత్సమములు: సంతసించు, బుజ్జగించు, ఆరడించు, తిగు, తిను మొ.

1. 4. వ్యుత్పత్తి సందేహముగలధాతువులు: వీనినే దేశ్యములని పిలువ వలసియుండును. ఇట్టి వని ప్రాచీనతద్భవములని యాధునికార్యభాషా తత్త్వజ్ఞుల యభిప్రాయము. వీని తత్సమత్వము నిరూపించుటకు నారు ప్రయత్నించుచున్నాఁగు. ఇట్టి దేశ్యధాతువులు నేటి యార్యభాషలయందున్న వానికంటెఁ దెనుఁగున నెక్కుడగు చేసె.

II. ధాతుజధాతువులు.

II. 1. ప్రేరణార్థక చిహ్నముతోఁ గలసి వికారము నొందినవి: తె. ఓకిలించు; బం. ఉగా ; సం. ఉపక్రియతే; తె. చాచు, బం. చా; తె. సప్పు; సంజ్ఞాప్యతే; ప్రా. ణప్పేఇ; హిం. నాసే ; సం. దాపయ ; తె. మాపు; బం. మా; సం. న్లాపయ ; తె. పడియు; బం. పాడాయ్; సం. పాతయ ; తె. గాలించు. బం.గాలే; సం. గాలయతి ; తె. చెలయు; బం. చాలే, సం. చాలయతి ; తె. నోయు; బం. నాయ్; సం. నామయతి మొద.

II. 2. కృత్తద్ధిత జన్యధాతువులు : (అ) తద్భవములు (1) ప్రాచీనములు. ఈ వర్గపు ధాతువులు విశేష్యములనుండియు, ధాతుజ విశేషణముల నుండియుఁ గలిగినవి. ఇండో-ఆర్యభాషయందే విశేష్య, ధాతుజ విశేషణముల నుండి క్రియారూపము గల్పించఁబడుచుండెను. వానికిట్టి సందర్భములఁ జేరు-ఆయ-(కృష్ణాయతే మొద). ప్రత్యయము చేరకయే యవి క్రియారూపముల నొందుచుండెను. సంస్కృత వైయాకరణుల ప్రకార మెట్టి విశేష్యప్రాతిపదిక మైనను క్రియాప్రాతిపదికముగ నుపయోగింపవచ్చును. ప్రత్యయసంయోజనము

వలనఁ గలిగిన క్రియారూపములు నానాఁటికి మార్పులఁ జెంది, యీయీ రూప
మును బొందుటచే, ఉపసర్గ, ధాతు, వికరణ, ప్రత్యయ విభాగ మస్పష్టమగుచు
వచ్చెను. ఈ లోపున భూతకాలధాతుజ కర్మణి విశేషణము ప్రాధాన్యము
వహించెను. 'సో ఒగచ్ఛత్' అనుటకు 'స గతః' అనునట్టి రూపములే సాధార
ణము లయ్యెను. ఈ-'త' ప్రత్యయము గల విశేషణములే ప్రాకృతమునను
నేటి యార్యభాషలయందును బ్రత్యేక క్రియా ప్రాతిపదికములుగ నిలుచు
చుండ, పూర్వపు క్రియాప్రాతిపదికము లంతరించుచు వచ్చెను. ఈ-త ప్ర
త్యయము ప్రాకృతములయందు అ, య, డ, ర, ల, ళ లుగా మాఱుచు
వచ్చెను. 'గత' అను రూపమును బ్రాకృతములందు 'గఅ, గయ,
గద, గడ, గఇర, గఇల, గఇళ, అను రూపము లేర్పడెను- వీనివలె దిరిగి
పుడుమ, వచన, లింగబంధనములను ప్రత్యయములు చేరుచు వచ్చెను.
సంస్కృతభాషకుఁ బ్రాకృతములద్వారా నేటి యార్యభాషలయందు
గలిగిన పరివర్తనమునకుఁ గారణము ద్రావిడభాషలతోడి సంపర్కమే
యని కొందఱిమతము. సహజముగనే పుట్టి పరివర్తనము గలిగిన
దని మఱికొందఱి మతము.

ఈ రెండవమతమే సమంజసమయినట్లు తోఁచుచున్నది. ప్రాచీన
ప్రాకృతములు వ్యవహారభాషలుగ నుండిన నాఁటి ద్రావిడభాషల స్వరూ
పమును దెలిసికొనుట కాధారములులేవు. ద్రావిడభాషలస్వరూపము దెలిసి
నొనుటకు శాసనాద్యాధారములు గోదఁగలిగిననాఁటికి ప్రాచీన ప్రాకృతములు
వ్యవహారభ్రష్టములై, కేవల గ్రంథపరములయ్యెను. వ్యాకరణములయు సాహాయ్యము
ననే తెలిసికొనఁ గలుగుచున్నది. సంస్కృతమును ద్రావిడభాషలును. ద్రావిడ
తములను నేటి యార్యభాషలుగ మనము పరిగణించు చున్నాము. ద్రావిడభాషాస్వరూప
మెట్టిదియో తెలియదు. ద్రావిడభాషల సంపర్కమువలన ద్రాకృతభాష చేర్పడిన
వనుట సరియగును. సంస్కృతమునుండి ప్రాకృతములుగలిగిన మార్గమునఁ
ద్రావిడప్రాకృతములను నేల కలిగినదనుటకాదో తెలియదు. ఏదేమైనట్లయిన
సంస్కృతమునుండి ప్రాకృతము లుత్పత్తిగొనెనో, యార్యభాషలనే యవలంబించి
నవో ద్రావిడభాషారూపములనుండి సంస్కృతజన్యములుగ నిరూపింప
వచ్చును.

ఈ సంవర్ణనమున నొక విషయమును మఱచిపోఁగూడదు. సంస్కృతము
నుండియే ప్రాకృతములు పుట్టినవనుట పొరబాటు. సంస్కృతమును నొక
ప్రాకృతభాషయే. దానిని సంస్కరించి వ్యాకరణబద్ధముగఁ జేయుటచే దానికి
సంస్కృత మనుపేరు గలిగెను. దానితో సంబంధించినను, కేవలము దాని
నుండియే యుద్భవింపని యనేక ప్రాకృతభాషలు ప్రచారమందుండెను.

వానిని పండితులు వ్యాకరించియుండలేదు. అట్టివానిలో **ద్రావిడభాషావర్గ** మొకటి. ఈ విషయము పుటకొకచోట నీ గ్రంథమున వివరింపఁబడి **యున్నది.**

ధాత్వాదుల విశేషణములనుండియు,నిత్యేక్యములనుండియుఁ గలిగిన క్రియా రూపములు పుటకొకచోట చూపఁబడియున్నవి. వీనిలోఁ జాలమట్టుకుఁ బ్రాచీనములే. ఆధునికకాలమునఁ బ్రచారములోనున్న లేర్పడుట యంతగా లేదు.

II. 2. (ఆ) తద్ధితములు: ఇట్టిధాతువులు కొన్ని తెనుఁగు వాఙ్మయ మునఁ జేరినవి. కనుఁగొను, దృష్టించు మొదలయినవిట్టి వాని కుదాహరణములు.

II. 2 (ఇ) అన్యదేశ్యజన్యములలోఁ హిందూస్థానీభాషనుండిపచ్చిన వెక్కు వగా నున్నవి. ఇట్టివానిలో రెండవవర్ణము సాధారణముగ దీర్ఘముగ నుండును. వీని యంతిమము ఉఁ—'ఆయించు—'ను ప్రత్యయము చేరుచుండును.

అటకాయించు, అదమాయించు, ఉజ్జాయించు, కే (ఖే)టాయించు, గదమాయించు, గనూయించు, గుమాయించు, జమాయించు, జూమాయించు, చునాయించు, టలాయించు, తిలాయించు, తబాయించు, తమాయించు; తుటాయించు, తుటారించు, దబకాయించు, దిబాయించు, దిసూయించు, నిభాయించు, పచారించు, పస్తాయించు, పుసలాయించు, పురాయించు, ఫర్మాయించు, బలకాయించు, బడాయించు, బిడాయించు, రంగాయించు, వాలాయించు, సతాయించు, సముదాయించు, సాసాయించు, మొద.

సాధారణముగఁ దెనుఁగుశబ్దములలోఁ మొదటివర్ణమువిూఁదనే ఊత ఉండును. కావున రెండవ మూఁడవవర్ణములు సాధారణముగ దీర్ఘము లుగ నుండవు. అవి మూలభాషలోఁ దీర్ఘముగనున్నను తెనుఁగున హ్రస్వము లగుటయు, రానురాను లోపించుటయు సంభవించును. ఈ విషయము తెనుఁ గునందలి యూఁతనుగూర్చి చెప్పునప్పుడు ముచ్చటింపఁబడినది. హిందూస్థానీ మొదలగు భాషలనుండి తెనుఁగునఁ జేరిన శబ్దములందలి సదమధ్యదీర్ఘములు మాత్ర మట్లే నిలిచియున్నవి. కావున నివి చాల నవీనముగఁ దెనుఁగునఁ జేరినవని చెప్పవచ్చును.

అయినను, పదమధ్యదీర్ఘములుగల కొన్నిదేశ్యక్రియలును దెనుఁగున లేకపోలేదు. దువాళించు = గుట్టును బరుగెత్తఁజేయు; నివాళించు = ఆరతెత్తు; పిసాళించు = ప్రకాశించు, పరిమళించు, వ్యాపించుమొద. మురాళించు = సురాళించు=దిగిదుడుచు; సుమాళించు = ఎక్కువసంతోషము నొందుమొద. ఇట్టివియు నన్యదేశ్యములేయై యుండును. వీనిసంపర్కముచేఁ గేవల తద్భవధాతువులును బదమధ్యదీర్ఘము నొందవచ్చును. ఉదా. కళా

సించు, తళారించు, వెలారించుమొద. తద్భవ, దేశ్యశబ్దములంగుండు సంయుక్తాక్షరములు సాధారణముగ నేకవర్ణద్విత్వములై యుండును. ఒకహల్లు వేఱు హల్లుతోఁ సంయోగముగలిగి శబ్దమం దున్నప్పు డట్టి శబ్ద మగ్ధతత్సమమో, యన్యదేశీయమో యై యుండునలెను. ఉదా:—త్రస్తరించు, మస్తరించు, కుస్తరించు, మొద.

కొన్నియెడల నన్యదేశ్యవిశేష్యములకును 'ఇంచుక్క' చేరి తెనుఁగున క్రియాప్రతిపదికము లేర్పడును. ఉదా:—టూకించు (హిం.టూకీ), టక్కించు (హిం.టక్కా). రంగరించు, రంగలించు, రంగాయించు.

భారతీయార్యభాషలనుండికాక యితరమగు నిండో-యూరోపియను భాషలలో నిగ్లీషునుండి తెనుఁ గెక్కిన శబ్దములను జేర్చుకొన్నది. ఆంగ్ల విశేష్యముల నెక్కువగి నాంగ్లవిద్య నభ్యసించినవారును, వారితో సంబంధముగలవారును, నాంగ్లప్రభుత్వముతో సంబంధముగలవారును నుపయోగించుచున్నారు. కాని యాంగ్లక్రియలు మాత్రము తెనుఁగున ధాతువులుగఁ జేరలేదు. ఇతరభాషాపదముల కించుక్కఁ జేర్చి వాడుకొనునట్లు తెనుఁగువారాంగ్లపదములకుఁ జేర్చుటలేదు. ఆట్లాంగ్లపదములను వాడవలసినప్పుడు వానిని 'చేయు' ధాతువుతోఁ జెర్చి వాడుకొనుచుందురు. ఎంజోయ్‌చేయు, ఎగ్జామిన్ చేయు, మొద. ఇట్లే హిందూస్థానిపదములను వాడునప్పుడును 'చేయు' ధాతు పనుప్రయుక్తమగుచుండును. ఉదా:—రిపేరాచేయు, మాఫీచేయు, మొద.

II. 3, 4, సమస్తధాతువులు, ప్రత్యయసహితధాతువులు, ధ్వన్యనుకరణధాతువులు, పిసిపట్టికిలు మొదయినవిచో పేర్కొనఁబడినవి.

II. 5. సందేహాస్పదములు, సప్తధాతువులు:

కా, కిని, కిదా; పని, పనము, పనిడు; ఇని, ఇనిము; ఊరక; మిన్నక ; లేదు; కాపున, కాన—ఈ మొదలగుపూపములకును, పొరి, ఒగి, మొదలగు సప్తమ్యములకును, నిట్టివే మఱికొన్నిటికిని పూపము లసాధారణములుగ నున్నవి. పేరులోఁ గొన్నిటికి ధాతువున్న ట్లున్నట్లు గానవచ్చినను నా ధాతువులనుండి యీరూపము లల్లఁ బడినవో తెలుపుట కష్టము. వానిని గూర్చి తెలిసికొనుటకుఁ బ్రాకృతభాషలయు, ఇతర ద్రావిడభాషలయు, సాహాయ్యము మావశ్యకమగును.

కొన్నిధాతువులు సంస్కృత ధాతురూపములతోడనే యున్నను వానిని దేశ్యములుగఁ బరిగణించుచున్నారు: ఎడయు (బం. ఏత్, సం. ఏడ్) ; నడచు (బం. నట్, సం. నడ్, ప్రా. ఇ. ఆ. నృత్ ; ప్రా. నట్, నడ్) ; కుదియు (బం. కుద్, సం. కూర్ద్) ; ముడుచు (-ఁగు), ముడియు (బం. మట్, సం.

ముడ్) ; సాపము (బం. శాసుడ్) ; అంచించు (బం. ఆ్రచ్) ; కూఱు=దట్టించు (బం. కూత్) ; జోకు (బం. ఝుక్) ; బుడుంగు, ముడుంగు, (బం. డుబ్, బుత్) ; తుఱుము = చిన్నముక్కలుగ ఖండించు (బం. ఝుత్, ఝుర్, సం. ఝర్వ = చంపు) ; వాటించు (బం. వట్) ; పిఱుచు, పొంజు (జం. పీజ్) ; పురపుర బొక్కు (బం. పుత్, సం. పుట్) ; వాపు (బం. పుబ్, పూత్) ; మొద.

పాణినీయ ధాత్వర్థోక్తములు గల యీ క్రింది ప్రధ్వన్యనుకరణములు : అగు (*అగ్) ; అంచు (* అచ, అఞ్చ్) ; అడు (* అట్) ; అడిగించు (అడ్) ; అడ్డగించు (* అట్ట్, అడ్) ; అను (* అణ, అన్) ; అణించు (* అణ్) ; అత్తు (* అత్) ; అదుము (* అద్) ; అనుజు (* అజ్ఞా) ; అమయు (* అమ్) ; ఆచు (* ఆచ్) ; ఎసగు, ఎగయు (* ఇష, * ఇగ్, ఈష, ఈహా) ; ఏలు (* ఇల్) ; ఇయ్యకోను (* ఇష్) ; ఏగు, ఈగు, వీగు, ఇగ్గు (* ఈ,ఋు) ; ఈడు (* ఈజ్) ; ఈరుగాం (* ఈర్) ; (ఏయు * ఈష) ; ఉరుకు (* ఉఛ్) ; కిస్సడిము: తుంబు (* ఉంఛ్) ; కిస్సడిము: కిత్తు (* కిత్థ్) కిమియు (* క్మి) ; కిలియు, కిలుపు (* కిల్) ; (ఎండు) కాయు (* కాశ్) ; కుక్కు, క్రుక్కు (* కుక్) ; కూయు (* కుజ్, కూజ్, కూజ్) ; కొట్టు, కోట్టు (* కుట్ట్) ; కొండము (* కుండ్) ; కునుకు (* కుస్) ; చేయు, గొను (* కృ) ; క్రయ్యు (*కృశ్) ; కొఱుకు (*కృ) ; క్రుగు (*కుశ్, క్రుఞ్చ్) ; క్రయ్యు, కెలయు (* క్లిశ్) ; చిక్కు (* క్లీ) ; చా (చచ్చు) (* క్ష్వే) ; కిట్టు (* ఖట్) ; (కోబ్బరి) కోలు, గొఱుగు (* ఖుర్, ఖురం) ; చిలు, చీలు, చిలుగు, చినుగు (* చిర్) ; చుట్టు (* చుట్) ; (పొగ) చూరు, సూడు (* చూర్) , చేయు (* చెష్ట్) ; చరపు (* జ్ఞప్) ; త్రచ్చు (* తక్ష్) ; త్రుంచు (* తృమ్హ్) ; తిను (* తృణహ్) ; త్రొళ్లు, త్రెళ్లు (* త్రుట్) ; నడచు (* నట్, నృత్) ; పడు (* పశ్, పడ్, పత్, నృత్) ; పచ్చు (* పచ్) ; (పెట్టి) పోయు (* పుష్) ; పూచు (* పుష్ప్) ; పారయు (* ప్లుష్ట్) ; పొవయు (* ప్లుష్) ; బుక్కు (* బుక్క్) ; తిమిళలు:—నేను (* భాష్) ; పూయు (* భూష్) ; బుడుంగు, బ్రుంగు, ముసుంగు (* భృడ్) ; మీటు (* మిట్) ; మూయు (* ముచ్) ; మాయు, మాచు (* సూష్) ; ముంచియు, చూ. మూట, ముడి (* మూఙ్) ; మేయు (*మేవ్, మ్లేవ్) ; మాయు (*మ్లై) ; వలగు (*ఇల్, వంచ్) ; వంచు (* వంచ్) ; వలగొను (* వల్) ; వ్రయ్యు, వ్రచ్చు (* వ్రశ్, వ్రశ్చ్, వ్రద్) ; వేడు (* విడ్, వేడ్) ; వెదకు (* విద్) ; వెలయు (* విల్) ; వీచు (* వీ, వీజ్) ; చాటు (* శాడ్) ; చెప్పు (* శీభ్) ; సుడియు (* శుచ్) ;

చెలఁగు (* చల్, చే) ; చెలయు (* శ్లిష్) ; సఱలు (* షడ్, స్లక్ష్) ; జగుగు (* సృ) ; ఓఁడు (* సూడ్) ; మొద.

వీనిలో గొన్ని సంస్కృతమందలి రూపములతోను, గొన్ని కొంచెము వికారరూపములతోను గానుపించుచున్నవి. సంస్కృతాంధ్రములం దొక్కటే రూపముండుటయు, వీనిలో వికారమును గలుగకుండుటయు విశేషము గాదు. భాషలచరిత్రమునందు కొన్ని మూలధాతువులు రూపము చెడక వచ్చుట గలదు. కొన్ని రూపములనుమాత్రమొకొన్నిని తుదకు రాల్చి రూపమునే పొందుట సంభవించుచుండును. వీనిని విసర్జించిన ధాతువులు సమానరూపములును సమానార్థములును గలవి. వీనిలో గొన్ని భ్రాంతి నిరూపితములు గానున్నవి. కాని, యిట్టి భ్రాంతిని గూర్చి యిపుడు నిర్ణయింపనలసి యుండలేదు.

వీనిని గుఱించి కేసులు దేశ్యములని సిద్ధాంతీకరించిన వారిమతమును ఖండించుటకు ప్రయత్నములు తిబ్బనముతో సంస్కృతమందలి ధాతుభాగములతోడ వీనిని సరిపోల్చి సాధించితిమి. ఉదాహరణములు—

ఉడుకుచు (సం. ఉద్గతి, ప్రా. ఉగ్గ, బం. ఉగే) ; ఉడ్డూను (* ఉడ్డూట, * ఉడ్డూణ, బం. ఉడాఏ) ; ఉడుము (సం. ఉష్మ, ప్రా. ఉణ్హా, బం. ఉనావ); ఉబ్బు (సం. ఉత్థ + ప్రా. ఉబ్భ; సం. ఉపబృంహతి. * ఉబ్భేతి ప్రా. ఉబ్బళ); బం. ఉబె, ఉభే) ; ఉమయు (సం. ఉష్మ, ప్రా. ఉమ, బం. ఉమావ); కాపు (కాకి ఆచ్ఛాటన), సం. కిథయతి, ప్రా. కిహేతి, బం. కిహా, కిహ్ ; కప్పు (సం. క్ష్మప, పాలీ. కిప్పతి) ; కూడు (సం. కూటం, ప్రా. కూడం, బం. కుఠాఓ ; చీఱు, చీలు (సం. చిసి, ప్రా. చిలి, బం. చిరే); చెట్టు (సం. స్తబ్ధ ?, ప్రా. ఠట్ఠ, ఠట్ఠ, బం. తాఠ ఓ ; చిలుకరించు (సం. క్షిప్, ప్రా. ఛిట్ట, బం. ఛిటాఓ); తడయు, చూ. సం. స్థగ్ ; తేరు (సం. స్థిర, ప్రా. థిరాతి, బం. థిరాఓ) ; నాచు (సం. పచ్, బం. పాకే) ; మూయు, చూ. సం. ముద్రా (* ముద్, బం. ముదే); చొక్కు, (సం. శుష్క, బం. సుషాఓ; గోజు, (బం. గోజా) ; చుఱచు (బం. చరచా) ; ఏఁగు, (బం. ఆగుఅ =. ఏగో) ; వాపు, (బం. సాపు ఆ = సేకో ; మొద.

ఉపసర్గములు—ప్రత్యయములు

ఉపసర్గములు

సంస్కృతములోని యుపసర్గములు ప్రాకృతములోఁ బదములతోఁ నేకమై వికృతినొందుచుఁ దమ యుపసర్జనత్వమును గోలుపోయినవి. నేటి యుత్తరార్యభాషలలోను, ద్రావిడ భాషలలోను నిట్లే జరిగినది. సంస్కృతములోని యుపసర్గములు నేఁడు భారతీయభాషలయందు గానరావు. ప్రతి, పరి,యను నుపసర్గములు మాత్రము నామకములోఁ దద్భవదేశ్యములతోఁ గలసి యుపయోగింపఁబడుచున్నవి. ఉదాహరణములు:—ప్రతిమాట, ప్రతిపల్లె. కొన్నియెడల సంస్కృత శబ్దములతోఁ గూడఁ గ్రొత్తయర్థములం దీయుపసర్గ ముపయోగింపఁబడుచున్నది. ఉదా. ప్రతిమనుష్యుఁడు, ప్రతిగ్రామము. కొన్నియెడల నీ యుపసర్గము తుదియచ్చు కీర్ఘమును బొందును. ఉదా. ప్రతీమాట, ప్రతీమనుష్యుఁడు. ఈ కీర్ఘనువలన సంశ్లేషయు గలుగుచున్నది. ఈ యుపసర్గమును బ్రత్యేక విశేష్యమునఁ గూడఁ బ్రయోగించుట గలదు. ఉదా. ఆమాటకు ప్రతిలేదు ; (అతనికిఁ) బ్రతిరిపువీరుఁ డొకఁడు (విజయ.); ఈపుస్తకము మున్నూఱుప్రతు లచ్చయినవి; ఈ యుత్తరమునసలు బ్రతివ్రాయించు ; యతనికిఁ బ్రతి; ఎవ్వాఁడు నీ ప్రాణులో నీభూతనత్రయంబున. (హరి. ఉ-౧౧.ఆ); ఏను నీ ప్రతిగ సన్మాన చేసికొఁగాని శాంతిపడ. (జై. ౭. ఆ.) ఇట్లే పరిగొను = చుట్టుకొను; పరిపరి = చాలవిసుగుల; ఒకపరి = ఒకసారి; (వాడుకలో ''ఒకపారి''యనియుఁగలదు); పొరిఁబొరి=పరిపరి;పరిహరించు,పరిహరతించు యనువానిలో పరియను నుపసర్గము గాన్పించుచున్నది. 'అనసడి,' అపసన్నకము, అపదూఱు, సిబద్ధి, సిబ్బర్ధి'' మొదలగు వానిలో నుపసర్గములతోఁ గూడిన తద్భవపదములు చేరినవి.

ఈక్రింది నామా యుపసర్గము లెట్లు ధాతుప్రపులతోఁ గలసి, వికారము నొంది, దేశ్యములుగఁ బరిగణింపఁ బడినవో తెలుపుట కుదాహరణము లీయఁబడుచున్నవి.

1. అతి = అఱ. ఉదా. అఱసిగ్గు = అధికమైనసిగ్గు; అఱసిగ్గులు తమ కంబులు నుఱివ్రేయఁగ. మాగ్ధ. ౮. ఆ. అఱి బీరపుఁ దులునఁగలుచునకు పాండవులనే. భార. ద్రో. ౪. ఆ. ; అఱిత్రాసుఁడు = అతితృష్ణా = కఱపు. అఱి త్రావుడసకఁ యిప్పటి కఱిదికి నేమాఁనమైన గ్రక్కునఁ గొనిరండు; పంచ. నా. ౧. ఆ ; అచ్చాళ్ళు=అత్యాచార. ఆరూఢబలయుక్తి నచ్చాళ్ళుగాఁగ, ననికి సన్నద్ధులమై యుందమవల = విచ్చలవిడిగ ; ఐమూల = అతిమూల.

ఇచ్చట మూల అను సంస్కృత పదము దిక్కు, కోణము అనుసరర్థములతోఁ దెనుఁగున వాడఁబడుచున్నది.

2. అధి = అడి-అడుఫు, అడుకు, అతుకు = అధి + కృ = దగ్గఱఁచేరు; అలవరుచు = అధి + పణ్ = దగ్గఱపడునట్లుచేయు; అడిగట్టి = అధికాష్ట = దాపుగానుంచినకఱ్ఱ; అడిగొట్టు = అధికృతి (అధికారులు గవ్వసుగలవారగుటచేఁ గుల్పితుఁడను సర్థమునిచ్చినది; అడియఁము, అడిఅరి = అధికృతి = పని యందు నియోగింపఁబడినవాఁడు.

3. అను - అనుగు = అనుగ = కలసివచ్చునాఁడు = మిత్రుఁడు; అనువు, అనుము = అనుగు = కలసివచ్చునది, చేరికగానుండునది; అనువరి = అనుకారిన్ = చెప్పినది చేయువాఁడు.

4. అప—వాఁడుకొఁ కీనిని తిడ్డసదేశ్యములతోఁ గూడఁజేర్చిపలుకుట కలదు. ఉదా. అపనమ్మకము, అపవాడుక. (అనినపతులు పలువు రపహాడి నొక్కనిఁ దన్నుఁ బాడివికొనినఁ దరలక; మార్క. ర ఆ.)

ఆపు = అపహ్నవ; సాపు = అపాస్, అపేష్, అపే; పాయగిల్లు = అపేత, అపాస్త; ఊరలు, బరలు, రోలు = అపస్మృ, అపస్మృ.

5. అపి—పెనయు = పినహ్, అపినహ్.

6. అవ—అనఘళించు = అనుకృతి, అనుష్ఠుష్ట: ఆవులించు = అవకృత; ఓరుచు = అవ + కృ : ఓపు, ఒప్పు = అవాసి ; ఒడియు = అవకృష్ ; అడగిల్లు = అవకృతి ; ఒడ్డగిలు, ఒత్తగిల్లు, ఒత్తిల్లు, ఓడిగిల్లు, ఓరగిల్లు, ఓటిల్లు, ఓహాటిల్లు = అవహృతి, అపహాతి ; ఒరలు, ఊరలు, రోలు = అవస్మృ, అపస్మృ ; ఊడుపు = అవలూ ; ఊగు, ఊపు, ఊసెలు, మొసి. = ఉద్వహ్.

7. ఆజ్—అంచు = ఆజ్ఞా ; అచ్చులించు = ఆచ్ఛుల్ ; ఆరటించు = ఆరట్ ; అంపు, అనుపు = ఆజ్ఞాప్ ; అనుము, అలుము = అత్ర్ం; అరయు, ఆరయు = ఆరణ్, అలణ్; ఆగుబ్బలు = ఆగూర్వితి ; ఆవటిల్లు = ఆపతితి ; దెప్పరిల్లు = ఆపతితి, ఆపన్న ; అచ్చులను = ఆచ్ఛులమ్; అడియాలము = ఆధ్యాతమ్, (అధిద్యాతమ్?); ఆటంకెను = ఆతంకము (అర్థభేదము గలిగినది); అత్తరము, ఆత్రను = ఆత్వరమ్.

8. ఉద్. - ఊఁకు, ఉంకు, ఉక్కు, ఉంకించు = ఉద్ + కృ ; ఉతుకు, ఉదుకు = ఉద్ + ధావ్ + కృ ; ఉబుకు, ఉప్పొంగు=ఉద్ + ప్లు + కృ ; ఒలుకు = ఉద్ + స్థా ; ఊగు=ఉద్ + వీజ్ + కృ; ఒదుగు = ఉత్ + ధృ + కృ; ఒరగు, ఒఱగు = ఉద్ + వృత్ + కృ ; తోచు = ఉద్ + ఈ + అచ్ (ధాతువు, అస్) ; ఉత్తరించు = ఉత్కృ, ఉత్తృ ; ఉప్పతించు = ఉత్ప

త్ ; ఉప్పరించు, ఉప్పరించు = ఉత్క్షిప్ ; ఊఁకించు = ఉత్కృ, ఉత్సహ్ + కృ ; ఊటించు = ఉత్థాప్ ; ఉచ్చు = ఉత్ + చ్యు ; ఊటు, ఊడు = ఉద్వర్త్, ఉత్థాప్; ఉత్పత్తి, ఉత్పాదము, ఉత్పాటిత ; ఊరడము = ఉచ్ఛ్వసిత ; ఒత్తు = ఉద్ధతి, ఉద్ + ధా ; ఊచు = ఉత్థాప్ ; ఉపుపు, ఉలుప్ప=ఉద్ధతి, ఉద్ధృత, ఉపహాత ; ఉనుము = ఉదస్యమ్ ; ఊరియు = ఉత్సృజ్; ఎలియు = ఉద్రవ్ ; ఒలయు = ఉల్లవ్ ; ఉడిసి = ఉద్ధృష్; ఊఁతఁడిల్లు = ఉచ్ఛ్వసిత; ఊసడిల్లు = ఉత్సర్పిత, అనుసరిత, అనుసిత; ఉడ్డగిల్లు, ఒత్తగిల్లు, ఒత్తిల్లు, ఓరగిల్లు = ఉద్ధృత, అవహృత, ఉపహృత, ఉపహాత, అపహృతి: ఉక్కణము = ఉత్కంఠ; ఉక్కిరి = ఉద్ + కిరతి ; ఉక్కిరి బిక్కిరి = ఉత్కృత్త, భీకృత, ఉక్కివము = ఉత్కృష్టమ్ ; ఉక్కసు = ఉత్కాసన ; ఉత్తలము = ఉద్ + స్థిరమ్ ; ఉమ్ము, ఉమ్మటు = ఉద్గిలామి; ఉప్పలి = ఉత్పాతిత; ఉల్లసము = ఉత్ప్రాసన, ఉత్పాదిన ; ఉవిళ్లూరుట = ఉత్సుజ్ ; ఉసురు = ఉచ్ఛ్వస.

9. ఉ—ఒసఁగు = ఉపనీ; ఉపుగు = ఉపహతి + కృ; ఒసరించు = ఉపపద్; ఒడ్డు = ఉపహిత; ఒత్తు = ఉపహతి, ఉద్ధతి, ఉద్వర్తిత; ఒందు = ఉపపద్; ఊపు=ఉపహృ; ఒలుపు, ఉఱుపు=ఉపహతి, ఉద్ధతి, ఉద్ధృత; ఒరుము= ఉపక్రమ్; ఒనసి, ఒసఁగు, ఒసఁగు = ఉపహస్; ఒడ్డగిల్లు, ఒత్తగిల్లు, ఒత్తిల్లు, ఓడిగిల్లు, ఓరగిల్లు = ఉపహృత, ఉపహతి, అపహృత, అపహతి, అవహృత, అనుహృ; ఒల్లగిల్లు = ఉపహృత; ఓసఁ, ఒటిల్లు, ఓహాటిల్లు = అవహృత, అవహతి, ఉపహృత, ఉపహతి ; ఉపతాపు = ఉపస్థాయిన్.

10. దు—దురసిల్లు=దుర్ + రట్ ; దూఁబఱి = దుర్భర; దూబు = దుర్బల.

11. ని—నిండు = నిర్మన్; నిట్ట, నిగ్గ = నిష్ఠా ; నిలుచు = నిష్ఠా ; నేము = నిష్ఠా = నిశ్చయము, నిశ్చిత.

12. నిఁ—నిక్కచ్చి = నిష్కృతి ; నిక్కము=నిష్కృతమ్; నిక్కల= నగ. నిష్కల్మష ; నిక్కిపొడుపు = నిష్కాల ; నినికి శ. ని. లో (నిక్కము+ కల అని వ్యుత్పత్తి చెప్పఁబడినది. ఉదా. "నాకలనిక్కలయయ్యెడు శోకింపకుమమ్మ" అని యీఁబడినది); నిగుడు, నిగుడు, నెగడు, నెగడు = నిర్ధావిత, నిర్వహతి, నిర్వహత్తి; నిగ్గు, నెగ్గు = నిర్వహ్ + కృ; నిట్టు, నిట్టు = నిర్; నిట్టుపాసము, నిట్టుపాసము, అనువాసిలో; నిప్పస్తు = నిగుపోమిత; నిబ్బరికము = నిర్భరిమ్; నిగుడు = నిర్మృజ్; నిగుడు = నిర్మృచ్; నిలుగు, నీలుగు = నిర్వృత్ + కృ; నివ్వెఱ = నిర్విణ్ణ ; నెమకు = నిర్మృగ్; నెమరు= నిర్మృశ్; నెరయు, నెఱయు = నిర్విశ్; నెరపు, నెఱపు = నిర్వర్త్; నెరసు = నీరస.

13. పరి—పరుండు = పర్యుషిత; పరిఢవిల్లు = పరిస్ఫాత; పల్లట్టిల్లు = పర్యస్త; పరిక=పరిగ = ప్రదక్షిణము (శ.ర. లో ప్రగ్గ అను నర్థము తప్ప.)

ఉ. "తిరుమల, కంచి, పుష్పగిరితీర్థములం జని కొంగుముళ్లతో నర
ములు దంపతుల్ వడయ వారక కాన్కలునైచి యంతటన్, బరికలు, దృష్టి
దీపములు పన్నినగద్దలుఁ బెట్టి యేమిటన్ గరమగు పుత్రవాంఛ కడగానఁగ
లేక విచారఖన్నులై. హంస. అ. ఆ.) పరిచోళిక = పరిసారిక, ఒకమల్ల
బంధము; పరిఢవము = పరిస్థాపనమ్;

14. ప్ర—పసఁగు = ప్రసృ; పొగడు, పొపడు = ప్రగీత, ప్రకృష్ట; పంపు = ప్రాప్, ప్రజ్ఞాప్; ప్రబ్బు, పెంబు, పమ్ము, పరువు, పర్వు, పాఱు = ప్రనృత్, ప్రవహ్, ప్రసద్; పులుము = ప్రలుంప్; పవను = * ప్రదను = ప్రతను = వాడి.

15. వి—బెళుకు, మెలకు, మెఱుపు, వెలుగు, పెలయు; వెలుఁగు, ఎలరుచు= విలస్; వినుగు = న్యగ్? ఏమచు = విలస్; ఏమఱచు = విస్మృ; విప్పు = న్యస్; బిగియు = వికృష్, వికృశ్; బెడియు = విక్షిప్; బెలయు; బెరయు = విరచ్; విరియు = విరిచ్; వేసగు, వేసాగు = వ్యస్, విసృ; ఏమరిల్లు = విస్మృత.

16. సం—సమకూఁగు, సమకుఱు, సమకూఁకు, సమకోలు, సమకట్టు = సం+కృ.

17. సు—సొలయు, సొలపు, సొలయుక = సు + ఆలస్; సొన్ను, హొన్ను = సువర్ణ.

18. ప్రతి—పచ్చెర, పచ్చార, పైర = ప్రతీచార; పయి, పై = ప్రతి; (పైనూట. మొ.)

19. పర—పరిచి=పరిశ్రీ; పఱ = పర; గొప్ప = ఉ. పఱమొయిలు, భార. విరా. ర. ఆ; పఱిమబ్బు, పుకాన్మం. ౫ ఆ.

20. అభి—ఈ యుపసర్గము చేరి వికారము నొందిన తెలుఁగుపదములు కాన్పించలేదు: 'బిత్తరము' అనుపదము 'అభ్యంతర' శబ్దభవమగునేమో. హిందీలో దీనికి 'భీతర' అని రూపమున్నది.

పైఁ జూపిన పదములన్నియు శబ్దరత్నాకరమున దేశ్యములుగా నిరూపింపఁబడినవి. సంస్కృతధ్వనులు ప్రాకృతభాషలయందు పొందిన మార్పుల ననుసరించి యింకను నెక్కుడు ధాతువుల నిట్టివాని నేర్పఱింప వచ్చును.

తెనుఁగునందువలెనే నేటి వ్యావహారికభాషలయందును నుపసర్గతోఁ గూడిన ధాతువులు వికారము నొంది క్రొత్తధాతువు లయినవి. ఉదా

బంగాళీ, హిందీ, మొద. * ఉద్=ఉన్ + స్థా = తెనుఁగు : ఉట్టు, ఉట్టిపడు, ఊట, ఊటించు మొద.

బంగాళీ;ఆచాత్ = ఆ భద్ = తెనుఁగు : అచ్చాళ్ళు. బంగాళీ : ఉలహ్, ఉల్, ఉద్=ఉద్ + లభ్ = దిగు ; తెనుఁగు. ఉతీయు, ఉలీయు; బంగాళీ : నిహుల్, నిభాల్ = ముగియు, నం. నిర్ + వృత్ = తెనుఁగు : నెగడు, నెనడు, మొద.

తెనుఁగున నుపసర్గములు.

సంస్కృతమునందలి యుపసర్గముల రూపములుగలవి కొన్ని తెనుఁగునను నితర ద్రావిడభాషలయందును గలవు. ఇండో-యూరోపియను భాషలలోని యుపసర్గములకును వీనికిని బోలిక లేదనియు, సాధారణముగ 'మేల్కొను, కీడ్వడు' మొదలగు క్రియలయందలి 'మేల్ = మీఁదు; కీట్ = క్రిందు', అను నర్థములుగలవే ద్రావిడభాషలయం దున్నవనియు, నిట్టిశబ్దము లుపసర్గాంతు పుల సంయోగసూనలనఁ గలుగక విశేష్యాంత సంయోగసూనలనఁ గలిగిన వనియు, కాల్డ్వెలుపండితుఁ డభిప్రాయ మిడియున్నాఁడు. ఈ యభిప్రాయ మును మూర్చి యాలోచించుటకుఁ బూర్వము తెనుఁగున నుపసర్గములవలెఁ గాన్పించువాని నొకించోఁజేర్చుట యుక్తము.

1. అందు:—అందుబాటు, అందుబడి = సమీపము. ఇది స్థలవాచక మగు విశేష్యముగాని, గ్రహణార్థకమగు 'అందు' అను క్రియగాని కాఁజాలదు. ఇది సంస్కృతములోని 'అధి'ని బోలియున్నది; వై రెండనుపదములను 'అధి పాత' శబ్దభనముతో యుపమించును.

2. అడ్డ:—అడ్డకట్ట, అడ్డకొట్టు, అడ్డగాలు, అడ్డచాఁపు, అడ్డపట్టు. అడ్డపల్లె, అడ్డపాన, అడ్డబాను, అడ్డమాను, అడ్డమ్లు, అడ్డవాటియము, అడ్డవేఁడము, అడ్డసాళ్ళు, అడ్డాదిడ్డి మొద. వీనిలో 'అడ్డ-'కు నిరోధమను నర్థము లేదు.

3. అఱ:—అఱచేయి, అఱకాలు, అఱగొండితనము, అఱగొడ్డియము, అఱజాతి, అఱమర, అఱవాళ్ళు మొద. వీనిలో 'అఱ'కు సగము, కొఱత, అనునర్థములుగాని 'అఱుగు = జీర్ణించు, తీయించు' అను క్రియయర్థములు గాని లేవు.

4. ఆసి:—i. అల్పార్థకము: అసికోత, అసిగాయము;

ii. ఇత్యర్థకము: "అసియఱచేత నాతఁడటు లాపొసనంబును బట్టుకొన్న న, య్యాసుకఱ చేటలంజెరిగి యింపగుబియ్యముచేసి వేడ్క-తో, నెసరులు వ్రాసి వండి మెరవేర్పఁ డయ్యశనంబు భూదివో, కసులకుఁ బెట్టఁ గన్ దనిసి గ్రక్కునవాఁకలి దీఱునట్లుగన్."(-భోజరా. vi.)

iii. అసిఁబోవు, అసిపిచ్చు మొ॥.

ఇందలి 'అసి' విశేష్యముగాని, క్రియగానికాదు.

5. ఆఁకు:—ఆగుదూఁకు, ఆగదొఁకుఁడు, ఆగిపోఁకు:—ఇది 'కలుగు, నిండు' అనునర్థములు గల 'ఆరు' అను క్రియగాదు.

6. ఉడ్డ, ఉడ్డు:—ఉడ్డాఁకు, ఉడ్డాడిఁచు, ఉడ్డగుఁచు.—ఇట్టి యర్థములందు దెనుఁగున నుడ్డగమును పడనుంచేదు.

7. ఉట్టి:—ఉట్టిలూఁగు, ఉట్టిగూఁగు, ఉట్టూఁతలూఁగు:—ఇందు 'ఉట్టు' అనుసది 'ఊఁగు' అనుక్రియకు సంబంధించినదికాదు. 'ఉడ్' అను నుపసర్గమును బోలియున్నది.

8. ఉల్ల:—ఉల్లకొట్టు, ఉల్లడ, ఉల్లల:—ఇది 'ఉల్లము= హృదయము మనస్సు' అను శబ్దమునకు సంబంధించినదికాదు. 'ఉడ్' అను నుపసర్గమును బోలియున్నది.

9. ఉవ్:—ఉవ్వాయి, ఉవ్విళ్ళూఁగు, ఉవ్విళ్ళుగొను, ఉవ్వు, ఉవ్వెత్తు:—ఇచియు 'ఉవ్' అను నుపసర్గమును బోలినదే.

10. ఊఁచు:—ఊఁచుకొట్టు=నిశ్శేషము.

11. ఎగ:—ఎగఁగొట్టు, ఎగఁగోలు, ఎగఁజల్లు, ఎగఁదీపు, ఎగఁదన్ను, ఎగఁబట్టు, ఎగఁబాఱు, ఎగఁబోయు, ఎగఁబ్రాఁకు, ఎగరువ్వ, ఎగనూఁదు, ఎగనూఁపు, ఎగనెత్తు, ఎగరోఁజు, ఎగవిసము, ఎగవేయు, ఎగసైచు:—వీనిలో 'ఎగన్' అనునది 'ఎగు' ధాతుపు తుదిమున్నగకు చూపఁబడినను, నా ధాతువునుండి పుట్టినదను జ్ఞానము జనులయిం దంతరించిపోవుచు దాని నుపసర్గభాన మంత కంతికుఁ గలుగుచున్నది.

12. ఎడ:—ఎడకొట్టు = ఆటినపుఁడు మఱల చేయుట్టు, చేస్సు; ఎడకారు = మాఘమాసము మొదలు జ్యేష్ఠమాసములోపల సంభవించెడు పంట; ఎడదవ్వ = అతిదూరము:—వీనికి 'ఎడము = అంతరము, అవకాశము అను నర్థములేదు.

13. ఏడ్:—ఏడ్గడ, ఏడ్డెఅ:—ఇది అతిశయార్థముగల 'ఏబ్' అను ద్రావిడపదమైనను నాజ్ఞానము లేనుఁగువారికిలేదు.

14. ఒడ:—ఒడఁగూఁడు, ఒడఁబడికె, ఒడంబడికె, ఒడఁబడు, ఒడఁబాటు:—ఇది సహార్థమున నుపయోగింపఁబడును. తెనుఁగున నీయర్థమున 'తోడు' శబ్దముగలదు. కన్నడమున 'ఒడం, ఒడనె, ఓడు' అనియు, తమిళమున 'ఒడం' అనియు నవ్యయములు గలవు. తెనుఁగున 'ఒడ' అనున దవ్యయమని స్ఫురింపదు.

15. ఒడ్డ:—ఒడ్డగిల్లు, ఒడ్డగెడను, ఒడ్డొఱికము:—'ఒడ్డ'కు తెనుగున ధాతువులేదు. ఇది 'ఒడ్డు' అను ధాతువునుండి పుట్టినదికాదు.

16. ఒత్త:—ఒత్తగిల్లు, ఒత్తరము, ఒత్తిల్లు:—ఇది 'ఒడ్డ' వంటిదే.

17. ఒన:—ఒనగూడు ఇది 'ఒడ-' వంటిది.

18. ఒఱ:—ఒఱగోటను, ఒఱికను, ఒఱుకాటను, ఒఱిగడ్డము, ఒఱిగొడ్డును; వీనికిని విశేష్యమైన 'ఒఱ', క్రియయగు 'ఒఱఁగు' లకును సంబంధము లేదు.

19. కీడు-కీప్పడు, కీడ్పాటు:—వీనికి 'కీడు = హాని' అను నర్థముతో సంబంధములేదు; 'కీఁత్ = క్రింద' అనుదానినుండి పుట్టినది. ఈ యర్థమున నీ శబ్దమునకుఁ దెనుఁగునఁ బ్రత్యేకప్రయోగమే ప్రయోగములేదు.

20. కై:—కైసేత, కైసేయు.—వీనిలో 'కై' అనుదానికి ప్రత్యేక ప్రయోగము లేదు. కై = చేయి, ఉపపదములలో వీనికి సంబంధములేదు.

21. కొన } :—కొన (గొన) కొను—వీనిలోని 'కొన'కుఁ బ్రత్యేక
గొన } ప్రయోగములేదు. కొన=చివర, అంతము, అనుపద
ములతో వీనికి సంబంధములేదు. వీనితో సంబంధించిన క్రియగూడఁ దెనుఁగున లేదు.

22. కొని:—కొనియాడు, కొనియాట.—వీనికి సంబంధించిన స్తుత్యర్థక క్రియ తెనుఁగున లేదు.

23. కోలు:—కోలుకొను, కోల్పుల.—కొను, ధాతువులతోఁగాని, మఱి దెనుక తెనుఁగు విశేష్యములతోఁగాని వీనికి సంబంధములేదు.

24. గడి:—గడికాల్లు, గడిత్రాడు, గడివేలు, గడిదొంగ, గడిపోతు. ఈ యర్థములందు వీనితో సంబంధించిన విశేష్యముగాని, క్రియగాని తెనుఁగున లేదు.

25. గిర:—గిరవాటు=విసరుట.

26. తార:—తారకాణించు, తారకాణ.

27. తెక్:—తెక్కొట్లు, తెక్కోను, తెక్కోలు, తేక్కోలు గొను.—ఇది 'తెగు = తెగఁ' అను నర్థముగలది కాదు.

28. దా(డా):—దాపల, డాపల; ఇది 'దక్షిణ' శబ్దభవము. 'దా' కు ప్రత్యేక ప్రయోగము లేదు.

29. దిగ:—దిగఁదుడుచు, దిగఁద్రావు, దిగనాడు, దిగవిడుచు, మొద. చూ. ఎగ.

30. నిఱు:—నిఱుపేద మొద.

31. నివ్ (= నిల):—నివ్వెర, నివ్వెఱ, నివ్వెఱఁగు.

32. నూలు:—నూలుకొను, నూలుకోలు; " నూలు = దారము " అను పదముతో దీనికి సంబంధము లేదు.

33. పడి:—పడిగల్లు, పడికట్టు, పడిగాపు, పడితరము, పడియచ్చు, పడివాగె, మొద. దీనికిని 'ప్రతి' కిని సంబంధముండ నోపు.

34. పరి:—పరికాఁడు, పరిగొను, పరిధానము, పరిధవించు (-ల్లు), పరినూఱుచు, పరిసెనము.

35. పఱి:—పఱిగొను, పఱివ్రాఁత.

36. పిరు, పిఱు:—పిరుసీఁకు, పిఱుతిప్పుడు, పిఱువఱ్ఱు, మొద. 'పిరు = నెనుక, అని ద్రావిడభాషలలో నర్థము. దీనికిఁ దెనుఁగున బ్రత్యేక ప్రయోగము లేదు.

37. మెయి, మై, మఁయి, మే,—:మెయిగొను, మెయిగోలు, మెయిపాలు, మెయి, మెయిపడి, మెయి (ము)గాఁ.

38. మెఱ:—మెఱమెచ్చు, మెఱనడి.

39. మడి:—మడిమంచ, మడిసంది.

40. మేలు:—మేలుకట్టు, మేలుగొను, మేలుచేయు, మేలుబంతి, మేలుమచ్చు; 'మేలు = పై' అను నర్థము ద్రావిడభాషల యందున్నను దెనుఁగున నా యర్థజ్ఞాన మంతరించినది. మేలన్నలే రాజు సాధుతలోదడ్డుకతడదుగుళి-

41. సమ:—సమకట్టు, సమకూఱు, సమకూడు, సమకూరు, సమగొను సమగోలు.—ఇది 'సం' అను నుపసర్గము వికారమై యుండును.

42. సయి:—సై.—సైదోపు. ('సహ' అను సంస్కృతమునుండి పుట్టినది.)

ప్రత్యయములు.

భారతీయ భాషలలోని ప్రత్యయములఁ గూర్చిన పరిశోధనములందు హోయిర్నెల్ గారు ద్రావిడభాషల ప్రత్యయములను గూర్చి చేసినది చాల ముఖ్యముగ నున్నది. ఆ పరిశోధన ఫలితములను నేటికి నెవ్వరును ద్రోసిపుచ్చక ప్రమాణముగఁ జేకొనుచున్నారు. చిన్న చిన్న విషయములఁ దప్ప నాతని సిద్ధాంతములను బండితులందఱు సంగీకరించుచున్నారు. కాని, ద్రావిడభాషలయందలి ప్రత్యయములఁ గూర్చి విచారించిన వారిలోఁ బ్రథములును దుదివారును నగు కాల్డువెల్లుగారు మొదటినుండియుఁ దప్పతోవనే త్రొక్కుటవలన వారికితేలిన సిద్ధాంతములును విపరీతములుగనే

తేలినవి. సంస్కృతములో ద్రావిడభాషలకు సంబంధము లేదను దృష్టితోఁ పరిశీలించుటవలన నాతని కల్పితింపులన్నియుఁ దప్పయినవి. పదములనుండి ప్రత్యయములను వేఱుచేయు సందర్భములందు నాఁటి సిద్ధాంతమును భాషా ప్రత్యయములతో సంబంధించు ప్రత్యయములు పెద్దవిగ్లు ప్రయుక్తించుట చేత, సంస్కృత ప్రాకృత భాషలతోఁ జి సంబంధము తెగిపోయినది; ఎంత కష్టించినను సిద్ధాంతమును భాషలతోఁ జొప్పు కుదిరించుకాదు. తదనంతరపరిశోధకులును కాల్డ్వెల్లు మొదలగువారు సిద్ధాంతమును భాషలతోఁ జి సంబంధమును గానక, సంస్కృత ప్రాకృత భాషలతోఁ జి సంబంధమును విచారించుక, కొందఱు ఆస్ట్రేలియాభాషల వంకకును, గొందఱు టిబెటో - చీనాభాషలవంకకును, గొందఱు ఆస్ట్రిక్కుభాషలవంకకును దృష్టిసారించి ప్రయత్నించుచున్నారు గాని, వారికింకను సరియైన సూత్రములభింపలేదు. కొందఱి ప్రయత్నమంతయు వ్యర్థమని తలఁచి ద్రావిడభాషలు ప్రత్యేకభాషా కుటుంబమునుగా నేర్పఱిచిరి లెమ్మనియు, వానికిని నితరభాషా కుటుంబములకును, సంబంధము గాన్పింప దనియుఁ జెప్పి తృప్తినొందుచున్నారు. ఇట్టి సన్నివేశములకు చూర్ణము ప్రాకృత భాషలతోఁ జి సంబంధమును విచారించుట మంచిది.

ప్రాచీనార్య భాషలలోని ప్రత్యేకధ్వనులు లనేక విధములుగ మార్పు నొందియు, కొన్నియెడల సంపూర్ణముగ లోపించియు నేఁటి భారతీయ భాషల యందు గుర్తింపరాకయున్నవి. కాని, కొన్ని యిందును గట్లే మిగిలియున్నవి. ప్రయత్నించినయెడలఁ గొన్నిటినింకను బోల్చుకోనవచ్చును. కర్ణ, బ్రహ్మ, శబ్దములు- అవ్ అంతములనియు, జాను=జబూ, ఆమ (నిజ) = అమ్మ, అనియు, ఇప్పుడు సాధారణజనులకు గోచరింపదు. ఇట్లు 'బొట్లు-మారి' మొదలగు శబ్దములలోని 'మారి' ప్రత్యయము మతుప్పత్యయవికార మని కాని,—కాఁడు, కత్తె, గోలు, మొదలగునవి 'కృ' ధాతుభవములని కాని, కొంతయూహ చేసిచూఁ జెలిసిగొనవచ్చును. -టి, అట, అటము, అడము, అణము, ఆట, ఆటము, ఆడము, ఆణము మొదలగునవి సంస్కృతములోని త్వప్రత్యయ పరిణామరూపములనియు 'టి, డి,' మొదలగునవి తి ప్రత్యయ వికారములనియుఁ గొంత ప్రయత్నముతోఁ బోల్చుకోనవచ్చును. క, ఇక, అక, మొదలగు ప్రత్యయములింకను సంస్కృతమునుండునవె లెనే నేఁటికిని దెనుగున వాడుకలో నున్నవి.

ఈ క్రిందఁ దెనుఁగుసఁ గనఁబడు కృత్తద్ధిత ప్రత్యయములు లకారాదిగా చూపఁబడినవి. వానికి సంస్కృత ప్రాకృతములలోని రూపములును, నేఁటి యుత్తరహిందూస్థాన భాషలలోని రూపములును, ఇతరద్రావిడ భాషలలోని రూపములును సాధ్యమయినంతవరకుఁ బొందుపఱుపఁ బడినవి.

I. కేవల ప్రత్యయములు.

1. తెనుఁగు: అ; సం. అ; ప్రా. అ.

i. భావార్థక ప్రత్యయము: కృత్తు

ఇది చేఁగునప్పుడు ధాతుప్రకృతి సంశయము పరుషమగును; దీర్ఘము టక్కారమగును. ఉదా. ఎఱుఁగు - ఎఱుక; డాఁగు - డాఁక; కడఁగు-కడక; కాఁగు-కాఁక; కూయు, కస్నపము; కూఁగు - కూఁక; డాఁగుడు - డాఁగుట; ఓడు - ఓట; కూడుడు - కూఁగుట; తివుడు - తివుట; క్రిన్నుగు - క్రిన్నుట; వసరు - వసట; వేసరు - వేసట; వెఁగలు - వెఁగల; నిలు - నిల; నీలు - నీల; నెన్ను - నెన; ఉసలు - ఉసల.

2. అక; సం. అక; ప్రా. అ అ

నిలక (నిలు); తానుపోక = పోవుట (నిర్వ. vi. 21; iv. 4, 7); రాక (నిర్వ. iii. 49) [illegible] (అఁగు); అమ్మ నీ గ్రుమ్మరాఁక, హరి పట్టునడి పోక (నిర్వ. vii. 2)

3. అకము; సం. అకమ్.

i. భావార్థము.

అమ్మకము (అమ్ము); అగ్గకము (అగ్గు); అఱకము (అఱు); ఎసకము (ఎసగు); బొఱకము (బొఱగు); కాటికము (*కాటు. భూ. కఱుప్పు); కాయకము (*కాయు); కుంచకము (కుంచు); చల్లకము (చల్లు); తోమకము (తోము); నమ్మకము (నమ్ము); పంచకము (*పంచు); పంపకము (పంచు); పన్నకము (పన్ను); పగ్గకము (పగ్గు); పరాచకము (పరిహాసకము); పాటకము(*పాటు); మసకము (మసఁగు); మాటకము (మాఁటు); సజ్జకము (*సజ్జు);

ii. స్వార్థము.

కీలకము (కిలు); తిమకము (తిమకు = తిమస్ + క); నవకము (*నవకు= నవ్యక); బరకము (*బరకు=భారక); బూటకము (*బూటు=న్యర్థక); వాలకము (*వాలు=వాదక);

4. అగము. సం. అకమ్.

బుజ్జగము (*బుజ్జు = బుధ్);

5. అంటరకము; సం. అన్తర.

ఇల్లంట్రము (ఇల్లు); కోడంట్రము (*కోడ); పేరంట్రము (పేరు=పెద్ద)

6. అట; సం. అత; ప్రా. అత.

తొక్కుట (తొక్కు); నుక్కుట (నుక్కు); అలమట (అలము); అలసట (*అలసు = అలయు); త్రిప్పట (త్రిప్పు); మల్లట (మఱలు = *మల్లు); మూఁపుట (మూఁపు); లంపట (లంపు).

7. ఁటము. సం. అతమ్. ప్రా. అటమ్.

i. కృత్.

ఒఱకటము (ఒఱఁగు); త్రవ్వటము (త్రవ్వు); ముఱకటము (*ముఱుకు);

ii తద్ధితము.

ఇఱుకటము; (ఇఱుకు) ఇల్లటము (ఇల్లు); కమ్మటము (కర్మ); పాపటము (పాపు); వేరటము (వేగు) = పెద్దఱికము.

8. అడ. సం. అత. ప్రా. అడ.

i. కృత్తు.

కట్టడ (కట్టు.)

ii. తద్ధితము.

ఇల్లడ (ఇల్లు.)

9. ఱడము. సం. అతమ్. ప్రా. అడ

i కృత్తు.

ఉంపడము (ఉంచు=ఉంపు); ఒత్తడము (ఒత్తు); కలపడము (కలపు); కాఁపడము (కాఁచు = కాఁపు); కుట్టడము (కుట్టు); కేరడము (కేరు); కేవడము (*కేపు=కేరు); కోఱడము (*కోఱు); చెక్కడము (చెక్కు); జూవడము (*జూపు); పేలడము (పేలు); ముట్టడము (ముట్టు); (కాశీ). v. 301; పేలడములు, కేరడంబులు (పాండవ iii. 43.)

ii. తద్ధితము.

ఈసడము (ఈసు); ఉక్కడము (ఉక్కు); చెంచడము (చంచు); వేఱడము (వేఱు); బొందడము (*బొందు).

10. అడి ; సం. తి; ప్రా. డి.

i. కృత్తు—

ఎద్దడి; దందడి; బజ్జడి; మల్లడి ; లొగ్గడి (లొగ్గు) ; వల్లడి.

ii. తద్ధితము.

రట్టడి (రట్టు) ; వారడి (* వారు. మరా. హిం. వారా = భేదము, లోపము) ; వెల్లడి (వెలు = బహిస్) ; సంకడి (సం. సంహతి. సంబంధి); పవడి, సవ్వడి (* శబ్ద).

11. ఱణ ; సం. ఱణ.

సవరణ (సంస్మరణ) ; బైసణ (* బైసు).

12. అణము ; సం.-అన.

ఉక్కణము(ఉప్పు-) ; ముట్టణము (ముట్టు) ; రవణము ; (* రవ్వు); లావణము (* లాగు).

13. అంత: సం.-పి

గొగడము (ఉ. రా. పు. 120)

14. అతము. సం. ప్రశ్న ; పా ; ప్రా. అత, అడీ.

i. కృత్తు.

సాకతము (సాకు).

ii. తద్ధితము.

కమతము, కమ్మతము (కర్మవ్యత్తమ్) ;

15. అంతము ; సం. ఇతమ్, బహుతము (భూమితమ్).

16. అడము. సం. త్వమ ; పా ; పై ; సం.

i. కృత్తు.

ఒప్పందము (ఒప్పు).

ii. తద్ధితము.

ప్రల్లదము (పరుషత్వమ్).

17. అన. సం. అన ; పా. అన.

i. కృత్తు

ఎగసన (*ఎగసు=ఎగయు) ; = తెన్నన (తెన్ను); దూకిన (దూకు, దూపు) ; నడ్డన (పడ్డన) ; వ్రేకన (వ్రేయు) ; మసిసన (మసిసేయు).

ii తద్ధితము.

ఉప్పన (ఉప్పు) ; ఏకిన (ఏకు) ; రోజన (రోజు) ; రజ్జన (రజ్జు) ; పుటపుట్టన్నె (పాండు. II. 35) ; సకసకన్నె సకాను (సదాహా. IV-124) ; వ్రేకనిచన్నులు (కాశీ. VII. 159) ; నిలనిలని (కాశీ. VII. 185) ; గిట గిటన (కాశీ. I. 100) ; మసమసకన (కాశీ. I. 93) ; నున్నన (హరివి.

II. 25) ; వెలవెలని (వేం. పంచ. పు. 61).

18. అనము ; సం. అన.

i. కృత్తు.

ఒడ్డనము (ఒడ్డు) ; బస్పనము (బస్పు) ; కొట్నము (కొట్టు) ; చిమ్మనము (చిమ్ము); నాట్నము (నాటు); పూనము (పూపు); పొందనము (పొందు); పోసనము (* పుగాను = పుగాయు).

19. అనము ; సం. అస్తిక, లేక, ఆపిక.

i. కృత్తు.

పొలపము (పొలుచు) ; మొరపము (*మొఱచు = మొఱగయు).

20. అమి ; సం. ఇమన్.

i. కృత్తు.

ఈఅమి (*ఈఱు) ; ఎడ్డమి (*ఎడ్డు) ; ఎలమి (ఎలయు) ; ఓటమి ఓడు) ; కూటమి (కూడు) ; పైకూటమి.

ii. తద్ధితము.

మొల్లమి (మొల్ల) ; లేమి (* ఇల్).

iii. వ్యతిరేకార్థము.

ఒప్పమి (ఒప్ప) ; ఒల్లమి (ఒల్లు); చాలమి (చాలు) ; తీఱమి (తీఱు) ; నేరమి (నేరు) ; పోరామి (పోరాచ్చు) ; కొఱగామి, చూపోపమి, వచ్చురాములు.

21. అము. సం. అమ్.

i. కృత్తు.

అమరము (అమరు) ; ఆరటము (ఆ+రట్) ; ఆరడము (ఆ+రట్) ; ఆవటము (ఆవాతమ్) ; ఇక్కటము (ఇక్కుము) ; ఎడ్డము (*ఎడ్డు); ఒగ్గము (ఒగ్గు); ఓటము (ఓడు); కొరాకొరాగము ; పైనడము (పైఎడరు) ; కూటము (కూడు) ; తూఁకము (తూఁగు); బొదరము (బొడుపు); భ్యస్థరము (అభ్యంతరమ్); మేళము (మిళ్) ; రభము (రభస్) ; రెప్పము (రెప్పు) ; వాకిము, వాటము (పాతమ్); వెంటము (వేడు) ; వ్రేగటము (వ్రేగు) ; సోలము (సోలు) ; మలచము (మలచు); ఓహాటము (ఆనవాతమ్); బజాఅము (బజాఅు); వగిరము (వగిరు).

ii. తద్ధితము :

ఊతము (ఊత) ; జోతము (జోత) ; తీయము (తీ, తీయ) ; నొక్కము (నొక్కు) ; మవ్వము (మృదుత్వమ్) ; మేలము (మేల్) ; మైకము (మద

కమ్); వాయము (వ్యగ్గమ్); సాకము (సాగు); సెగ్గము (సెగ్గు); పదటము (పదటు).

22.—అరి; సం.—కరి;

పస్పరి (పెద్దరి); మసరి (మసీకరి); చూ. ధూసర.

23.—అరము; సం.—కర.

i. కృత్తు;

ఇంటరసము, ఇంట్రసము, (ఇటకి); ఈంద్రసము (ఇడు); ఎచ్చరసము (ఎచ్చు); దాఁపరము (దాఁచు, దాఁపు); మిణారసము (మిణుకు); వాచరము (వాచు).

ii. తద్ధితము;

ఎత్తరసము (ఎత్తు); ఒంటరసము (ఒంటి); ఒత్తరము (ఒత్తు); కిప్పరము (కిప్పు); కొనసము (కొన); కోటరసము, కోట్రసము (కోడి); డెప్పరము (డెప్పు); తీంట్రసము (తీట); తీంద్రసము (తీక్ష్ణము); తూపరము (తూపు); తెక్కసము (తెక్క); దాపరము (దాపు); దెప్పరము (దెప్పు); నెప్పరము (నెప్పు); పోతరము (పోతు); పోసరము (* పోను = పోతు); మంబరము (మంబసు); వట్టరము (వట్టు); వేంద్రసము (వేఁడి); వేఁకరము (వేఁకి); సీదరము (* సీదు); సాగరము (సాగు); పడసరము(*పెడను).

24.—అరి;సం.— కారికా.

అలవరి (అలపు); కరకరి (కరకు); పళిసరి (* పళిను. చూ. పెళుసు); మసరి (మసను).

25.—అఱము; సం.—కర.

ఉల్లఱము (ఉల్ల).

26.—అల;—ఆల;—ఏల; సం.—తి;—ఇతి.

ఊయల, ఊయాల; ఊయెల, ఊయేల, ఊయల, ఊయ్యల, ఊయ్యాల, ఉయ్యెల, ఉయ్యేల (ఊఁపు సం. ఉచ్ఛ్రితి.)

27.—అలము, సం. తి-. ఇతి; [illegible]-ల,- ఇల్ల.

కొండలము (కొండ).

ఇట్టలము (* ఇట్టు); ఉమ్మలము (ఉమ్మ); కావలము (కావు); నిట్టలము (నిడు); మొక్కలము (ముక్కసము); వెగ్గలము (వెగ్గు, వెచ్చు);

28.—అలీ; సం.—తి.

కావలి (కాచు, * కావు); కూడలి (కూడు).

29.—ఉలిసము : సం.—(ఉ) తి (కా)

ఉన్మేలిసము (ఉన్మే).

30.—ఉన : సం.— తివ్య.

చొనన (చొను) ; కిలన (కిల) ; తొడపు (తొడి) ;

31.—ఉనము : సం.—తివ్య.

బుజ్జనము (బుక్).

32.—ఉని : సం. —తివ్య.

మునుపి (మును) : సునని, స్రపాని (స్మృ) ;

33.—ఉపు ; సం.—ఉ+ఉ+కా.

ఉపపు (ఉపు); ఎగపు (ఎగు); కెడపు (కెడ); కెలపు (సం.ఖిల్); తిగపు (తిగు) ; చపపు (చపు) ; నగపు (నగు) ; నెగపు (నెగు, ఎగు) ; పొడపు (పొడు) ; సలపు (చల్) ; ఎగపు (ఎగు); నొపపు (నెరి) ; నొపపు (నెటి) ; నెళపు (నెల).

34.—ఉసము ; సం.—త్వ్య.

గంటసము (గంట) ; తొగసము (తొగు) ; రాయసము, న్యాయసము (న్యాయము) ; సేమసము (సేము) ; దీనసము (దీను=ధీను=ధీనము) ; బరివసము (భరి) ; వెక్కసము (వెక్క).

35.—ఉసి : సం.—త్వ్య + ఇలా

రూపసి (రూపు.)

36.—ఉళిసము; సం.—ఉలి = దొంగిలు ; స్రా. ఉలి, ఉలి,

జూపుళిసము ; బంగిళిసము : యూపుళిసము ;

37.—ఉసిసము ; సం.—ఉసి.

సదాసిసము (స్థ).

38.—ఉట. సం. స్థట్టి స్రా. వట్ట. అట్ట. ఆట.

i. పరిమాట. కొరాట. కొసి మాట. గోజాట. తిట్టాట. తీర్థమాట, దండాట. బోరాట. బజాట. మా మాట. వంకాట. హోరాట. హొరలాట.

ii. బహువచనములుమొదగు:—

ఇగ్గులాట. ఊగులాట. గుస్సులాట. చిమ్ములాట. చెరలాట. చెర్లాట. నవ్వులాట. పీసులాట. పెనగులాట. పోట్లాట.

39.—ఆటన. సం. వర్తన ; స్రా. వట్టన.—ఆటణ.

గుంజాటన.

40.—ఆటము. సం. వృత్తకమ్ ; ప్రా. నట్ట అమ్—ఆట అమ్.

అల్లాటము, ఇఱుకాటము, ఉడుకాటము, ఉబలాటము, ఎడాటము, ఒఱుకాటము, కైలాటము, కొండాటము, కోలాటము, చరలాటము, చెరలాటము, జంజాటము, తగువులాటము, పతిబ్రాటము, పెత్తకాటము, బూతాటము, బొచ్చాటము, మండాటము, మండ్రాటము, మూకాటము, మాతాటము.

41.—ఆడికము సం. వృత్తకమ్

నెల్లాటికము.

42.—ఆటు ; సం. వృత్తి + ఓడ్ + కా.

సరదాటు.

43.—ఆపము ; సం. ఆప్త ; ఆర్ష

పొందాడపము.

44.—ఆరి ; సం.— ఆలి

నుంగాడి.

45.—ఆణము ; సం.—ఆనము.

రువాణము.

46.—ఆది. సం.—తి. ప్రా.—ది.

సిరిసాది, బోరాది (వృద్ధి) ; మోసాది ; పంచాది.

47.—ఆపము ; సం. సాప్య ; ఆస్థికా.

కిలాపము (కిల).

48.—ఆయ (ఎ) సం ; సం. ఆక.

నాలాయము, నాలెము.

49.—ఆలము. సం. కాలమ్.

కోలాలము (కోల).

50.—ఆరము.—సం.—కారకమ్.

బడ్డారము ; బయా (యాష్ట) రము, బియారము (బీజస్) తుంబారము ; బెట్టారము ; మిఠారము (మిష్ట); లొంబారము ; వడారము.

51.—ఆరి ; సం. కారిన్.

నటారి.

52.—ఆఱకము ; సం. కారకమ్.

ఒడ్డాఱకము.

53.—అలసు ; సం. అల=సంబంధించిన.

బైడాలసు ; వింటూలసు.

54.—ఆళిసు ; సం. ఆల = సంబంధించిన.

కూతాళిసు, పనాళిసు, సునూళిసు, సురాళిసు.

55.—ఇ.

ఇప్రత్యయాంత శబ్దములను సరిగ నిర్ణయించుట కష్టమే అవి కేవలము ఇప్రత్యయాంతములో, మల్లుఱో ఇ-కారము చేరిన ప్రత్యయములు గలవో నిర్ణయించుట కొనసలయును. ఇకారాంత శబ్దముల పదప్రత్యయ విభాగ మాయా సందిగ్ధములందు చేయఁబడును.

56. ఇక. సం.-ఇక.

i కృత్తు.

అనురిక (అనుగు); అలయిక (అలయు); అల్లిక (అల్లు); ఆడిక (ఆడు); ఆనిక (ఆను); ఇమిడిక (ఇమిడు); ఈనిక (ఈను); ఉనురిక (ఉనుము); ఊనిక (ఊను); ఎడయిక (ఎడయు); ఎసయిక (ఎసయు); ఎసిని (ఎసు ఎస్ని); ఎస్నిక (ఎస్ను); ఎసలిక (ఎసలు); ఏలిక (ఏలు); బండిక (*బండు); బడిబడిక (బడిబడు); బద్దిక (*బద్దు, బందు); బనరిక (బనగు); బమ్మిక (బమ్ము); బీడిక (బీడు); బీపిక (బీపు); కదలిక (కదలు); కలయిక (కలయు); కానిక (కాను); కుదిరిక (కుదురు); కుదిలిక (కుదులు); కూడిక (కూడు); కెడయిక (కెడయు); చిమిడిక (చిముడు); చీరిక (చీరు); చిలిక (చిలు); చాలిక (చాలు); చేరిక (చేరు); తాలిక (తాలు); తాళిక (తాళు); తీఱిక (తీఱు); తూనిక (*తూను), తెరలిక (తెరలు); తేలిక (తేలు); తొడరిక (తొడరు); నచ్చిక (నచ్చు); నమ్మిక (నమ్ము); నెరయిక (నెరయు); పన్నిక (పన్ను); పాలుమాలిక, పాల్మాలిక, పాలు మాలిక, పాల్మాలిక (పాలుమాలు, పాలుమాలు); పూనిక (పూను); పొంచిక (పొంచు); పొందిక (పొందు); పొగడిక (పొగడు); పొదలిక (పొదలు); పొరలిక, పొర్లిక (పొరలు); పొలయిక (పొలయు); పొలియిక (పొలియు); పోలిక (పోలు); బడలిక (బడలు); బతినూలిక (బతినూలు); మలయిక (మలయు); నుసులిక (నుసులు); నూసు (నూయు,*మూను); మూసిక (మూయు,*మూను); మోపు (మూపు); పొలయిక (పొలయు); హెచ్చరిక, ఎచ్చరిక (హెచ్చరు, ఎచ్చరు); తోడిక; (తోడు); పాలయిక (పాలయు); వాడిక (వాడు).

ii తద్ధితము.

అఱ (ర) మఱి (రి) కిరు [అఱి (రి) మ(ము)].

ఆమిక (ఆము); ఇగరిక (ఇగరు); కచ్చిక (కచ్చు) ; ఖండిక, ఖండ్రిక (ఖండ); గమనిక (గమన); చెందిరిక; చెంద్రిక (చెంద్ర = చంద్ర); చాఱిక

(చాఱు); నాడిక (నాడు); పసిక (పస); పసరిక (పసరు); పెంచిక (పెంచు); పెంటిక, పెంట్రిక (పేడ); పొనిక (పొన్న); బీటిక (బీట); బెత్తిక (బెత్తు); బొమిడిక (బొమిడ); బొమ్మిక (బొమ్మ); బోడిక (బోడు); మచ్చిక (మచ్చు); మూదలిక (మూదల); లత్తిక (లత్తు); వాలిక (వాలు); సానిక (సాన); హవణిక (హవణు).

వైకృతములు.

అమ్మిక (అంబిక); ఇట్టిక, ఇట్టిక (ఇష్టిక); ఎండ్రిక (ఎండ్ర); ఏడిక (ఏడు) ఏనిక (కన్నడము: ఆనె); కేళిక; కటిక; కట్టిక (కాష్టిక); గొండిక (*గొండ); గోటిక, గోట్టిక (గోష్టిక); గంజిక, గంజ్రిక (ఖంజిక); చిటిక (చిట్ట); చేంచిరిక (చంచ్రిక); చేచిరిక (చేచర), జంతిక (యంత్రిక); జనులిక, జమళిగ (యమళి); జనునిక (యనునిక); టిక్కి (స్ఫుటిక); పరామడిక (పరామర్శిక); పల్లిక (పల్ల); పాచిక, పాసిక (పాచు); పుటిక, పుట్టిక (పుట); పొత్తిక (పొత్తు); బదనిక, వదనిక, బవనిక (బదను); బుట్టిక (బుట); మన్నిక (మాన); మళిక (మాళి); మిత్తిక (మృత్తిక); విన్నపత్రిక (విజ్ఞాపన పత్రిక); నైసిక (*నైసు); సంచిక (సంచయ); హొమిక (హోము).

57. ఇకము; సం—ఇక.

ఒడికము = ఒద్దికము (ఒదుగు, *ఒద్దు);

కందళికము (కందళి); కలికము (స్వల్ప+ఇకము)

కలికము, కాసికము, కలికము, చాసికము, బొమికము, బొమ్మికము, బొమ్మిడికము.

58. ఇకి; సం.—ఇక+ఇక.

i. కృత్తు.

చూడికి (చూడు); ఉనికి (ఉను); పూనికి, పూన్కి (పూను); పోలిక, పోల్కి (పోలు); నునికి, మన్కి (మను); వినికి (వినుము); నెలియునికి.

ii తద్ధితము.

మనికి (ములు).

59. ఇగ; సం.—ఇక.

ఒడ్డిగ (ఒడ్డు); నచ్చిగ (నచ్చు); నమ్మిగ (నమ్ము).

60. ఇగము; సం.—ఇకమ్.

ఊడిగము, ఉడిగము, కోడిగము, మండిగము, వల్లిగము, సూడిగము.

61. ఇజము; సం.——య.

బేడిజము.

62. ఇడి; సం.——ఇ+తి.

i. కృత్తు.

అలికిడి (అలుకు); బస్తిడి (బస్తు); తెలివిడి (తెలి); నుతిపిడి (నుఱుపు); నూతిపిడి (నూఱుపు); పాముడి (పాము); రాపిడి (రాచు); రాయిడి (రాయు).

ii. స్వార్థము.

ఉలిమిడి (ఉలుము); బచ్చిడి (బచ్చు); బఱపిడి (బఱపు); కడిమిడి (కడుము); కురిమిడి (కురుము); గెలిపిడి (*గెలిపు); గొలిమిడి (గొలుము); చప్పిడి చప్ప); చలిమిడి (చలుము); చిరిమిడి (చిరుము) చిలిమిడి (చిలుము); చీమిడి (చీము); తూర్పిడి (తూర్పు); పంగిడి (పంగు); పసిడి (పసుము); పసిమిడి (పసుము); బలుపిడి (బలుపు); మూమిడి, మూవిడి (మూవు); వలిమిడి (వలుము); వెలిమిడి (*వెలుము).

iii. వ్యానార్థము.

ఉప్పిడి (ఉప్పు); కొలనిడి (*కొలపు); దోయిడి (దో); ముక్కిడి (ముక్కు); మోతిడి (మోతు); వాలిడి (వాల).

63. ఇత సం.-ఇ+-త.

i. కృత్తు.

పొగడిత (పొగడు).

ii. తద్ధితము.

లొడిత.

64. ఇతము; సం.——ఇతమ్.

ఆయితము, ఆయిత్తము, ఇంపితము, కుంచితము, పోదితము, బిగితము, మప్పితము, మలికితము, సలితము.

65. ఇంత; సం.—— అన్త.

దీనిని చేర్చునప్పుడు సంధియందు వివిధాగమాదేశములు వచ్చును, అప్పగింత, ఆకలింత, ఆపులింత, ఇగిలింత; ఇచ్చగింత, ఉప్పిరింత, ఎకిరింత, ఎక్కిరింత, ఎచ్చరింత, ఒప్పగింత, ఓకిలింత, ఓసరింత, కలనరింత, కిక్కిరింత, కికురింత, కుసింత, కేకరింత, గొక్కిరింత, క్రుళ్ళగింత, గిలిగింత, గిలిగిలింత, చికిలింత, చక్కిలిగింత, చాగిలింత, చొకళింత, జుగిసికిరింత, డాగురింత, త్రుళ్ళగింత, త్రుళ్ళింత, త్రుళ్లుమింత, దాగురింత, పటికిరింత, పలుకరింత, పల్కిరింత,

పవళింత, పుకిలింత, పుక్కిలింత, పుడికిరింత, పుడిసిలింత, పుణికిరింత, బిబ్బరింత, బుజ్జగింత, బొబ్బరింత, సకిలింత, సగిలింత, సవరింత, సళుపరింత, సోలింత,

62.—ఇద; సం ఇ + త.

సూడిద [సూ(చూ)డు];.

63.—ఇదము; సం. ఇ + - త.

i. ఎల్లిదము, ఏలిదము, ఒప్పిదము, క్రొవ్విదము, తప్పిదము.

ii. చిన్నిదము (స్వర్ణితమ్); పెల్లిదము (పెల్లు); బెట్టిదము (బెట్టు); మొడిదము (* మొడు).

64.—ఇది; సం. ఇ + తి.

ఉతికి (ఉతుకు)

65.—ఇపము; సం. ఇ + ఆప్తిక.

నురిపము (*నుగు); న(వె)లిపము (వెల).

66.—ఇపి; సం. ఇ + ఆప్తికా.

బుడిపి, బుడ్పి.

67.—ఇంపు; సం. ఆప్ + ఉ+క.

ఆనుకింపు, ఆరగింపు, ఇనతాళింపు, ఒంటింపు, ఓగసింపు, కుమ్మరింపు, గుండ్రింపు (ఘూర్ణ); గోరింపు; చెంగలింపు; తాలింపు, తులకింపు, పట్టింపు, పలుకరింపు, బుడ్డగింపు, బెదరింపు, బెల్లింపు, బోడింపు, మంచలింపు, మదింపు, ముగింపు, మొక్కలింపు, యాడింపు, సడింపు, సెగ్గింపు, హావణింపు.

68.—ఇమ; సం.—ఇమన్.

మొటిమ.

69.—ఇమము; సం. ఇమక్.

కలిమము, నలిమము.

70.—ఇమి; సం. ఇమన్ + ఇకా.

i. కృత్తు:

అరిమి (అరు); ఒడ్డిమి (ఒడ్డు); ఓరిమి (ఓరు); ఓలిమి (*ఓలు); కలిమి (* కలు); కూరిమి (కూరు); తాలిమి; తాల్మి, (* తాలు); నేరిమి (నేరు); పోడిమి పోనిమి (పోలు); బడిమి (బడి); బ్రదిమి (* బ్రదుకు); మాలిమి (మాలు); మిసిమి (మిసుము); వేలిమి (వేలు);

ii. తద్ధితము:

అసిమి (* అసు); ఈరిమి (* ఈరు); కడిమి, కడ్మి (కడు); చెలిమి(చెలి); పసిమి (పసు); పేరిమి, పేర్మి (పేరు); మగతిమి (మగడు); మేలిమి (మేలు); మ్రుచ్చిమి, ఉ. హరి. i. ౪ (మ్రుచ్చు); వాడిమి (వాడి); వేడిమి (వేడి); వే(ఆ)రిమి [వేఱు(ఱు)].

71.—ఇయ = ఎ = ఇ; సం. ఇక.

అగిసియ (- సె); అంచియ (-ంచె); అండియ (-ండె); అంపియ (-ంపె); అలసంటియ (ంటె) లు; అవిసియ (- సె); అట్టియ (- ట్టె); అడ్డియ (- డ్డె), ఆపిసియ (- సె); ఆమియ (- మె); ఆల్లియ (ల్లె); ఆనియ (- నె); ఉడియ, ఉడ్డియ (డ్డి); ఒంటియ (-ంటె): ఒంకియ (-ంకె); ఇండియ (-ండె): ఇట్టియ (-ట్టె); ఈటియ (- టె); ఈషియ (-ష), ఈనియ (- నె); ఈరియ (- రె); ఉరిడియ (- డ); ఉతియ (- తె); ఎట వారియ (- ర); ఎబ్బియ (- బ్బె) : ఎమ్మియ (- మ్మె) ; ఏపియ (- పె); ఒసిసియ (- సె); ఒడ్డియ (- డ్డె); ఒట్టియ (-ట్టె) ఒల్లియ (-ల్లె); ఒలియ (- లె); ఓడియ (- డె); కంచియ (-ంచె) కచ్చియ (- చ్చె); కండియ (- ండె); కంపియ(- ంపె); కచ్చియ (- చ్చె); కట్టియ (-ట్టె): కల్లియ (- ల్లె); కడివియ (-వె): కరిసియ(- సె); కలివియ (-వె); కపియ(- పె); కనిగియ (- లె); కారియ (- రె); కార్తియ (-ర్తె): కాటియ (- టె); కాలియ (- లె) కాళియ (- ళె) కాసియ (- సె, స); కుంచియ(- ంచె): కుచ్చియ (-చ్చె); కుట్టియ(- ట్టె); కుంపియ, కుప్పియ(-ంపె, ప్పె); కుమ్మియ (- మ్మె; కొంచియ(- ంచె); కొట్టియ (-ట్టె) ; కొండియ (- ండె); కొసిమియ (- మె); కొసియ (- సె); కొళిగియ (- గె); కోడియ(- డె); కోలియ (-లె); కోళియ(- ళె); గజ్జియ(- జ్జె); గంటియ (-ంటె) ; గండియ (-ండె) ; గడసియ (-సె) ; గడియ (-డె); గరిటియ (-టె) ; గరిసియ (- స) ; గట్టియ (-ట్టె); గాజియ (-జె); గారియ (-రె) ; గిడియ (-డె) ; గిన్నియ (-న్నె) ; గుండియ (-ండె) ; గుడిసియ (- సె) ; గేదియ (- దె) ; గొట్టియ (-ట్టె) ; గొల్లియ (-ల్లె) ; గొడియ (-డె) ; గొలివియ (-వె) ; గ్రంథియ (- ంథె) ; చవికియ (-కె) ; చాళియ (-ళె) ; చిక్కంటియ (-ంటె) ; చిట్టియ (-ట్టె): చిందియ (-ందె) ; జంకియ (-ంకె) ; చిన్నియ (-న్నె) ; కంటియ (-ంటె) ; కతియ (-తె) ; గడ్డియ (-డ్డె) ; గనియ (-నె) ; గరిషియ (-ష) ; గలంతియ (-ంతె) ; గినియ (-నె) ; గుదియ (-దె) ; గొతియ (- తె) ; గొట్టియ (- ట్టె); గోనియ (- నె) ; జంగియ (- ంగె) ; జగి (వి) లియ (- లె) ; జత్తిగియ (- గె); జన్నియ (- న్నె) ; జంపియ

(-ంబె) ; జాలియ (-లె) ; జాళియ (-ళి) ; జీడియ (-డి) ; జేడియ (-డి) ; జోలియ (-లె); టుంకియ (-ంకె) తంతియ (-ంతె);తొక్కియ (-క్కె) ; తమ్మియ (-మ్మె) ; తనికియ (-కె) ; తలియ (-లె) ; తళియ (-ళె); తిన్నియ (-న్నె); తీగియ (-గె); తీసియ (-సె) ; తీవియ (-వె) ;తుట్టియ (-ట్టె) ; తెట్టియ (-ట్టె) ; తెలియ (-లె) ; త్రోణియ (-ణె); తొట్టియ (-ట్టె); తొట్లియ (-ట్లె); తొస్సియ (-స్సె); థోమాలియ (-లె) ; త్రుట్టియ (-ట్టె) ; దండియ (-డి) ;దంతియ (-ంతె) ; దిమ్మియ (-మ్మె) ; దివియ (-వె) ; దివ్వియ (-వ్వె) ; దీవియ (-వె); దుడ్డియ (-డ్డె) ; దేవియ (-వె); దోనియ (-ని) ; దోసియ (-సె) ; నల్లియ (-ల్లె) ; నాడియ (-డి) ; నూనియ (-నె) ; నెట్టియ (-ట్టె) ; నెఱమియ (-మె) ; నెళియ (-ళె) ; నెట్టియ (-ట్టె) ; పక్కియ (-క్కె) ; పంచియ (-ంచె) ; పంజియ (-ంజె) ; పంటియ (-ంటె) , పట్టియ (-ట్టె) ; పడియ (-డి) ; పడియ (-డె) ; పణియ (-ణి) ; పన్నియ (-న్నె); పరియ (-రె); పరికియ (-కె) ; పరిగియ (-గె) ; పల్లియ (-ల్లె) ; పల్లియ (-ల్లె) ; పస్సియ (-స్సె) ; పాడియ (-డి) ; పాలియ (-ళి) ; పుంటియ (-ంటె) ; పిందియ (-ంది) పీకియ (-కె) ; పుచ్చియ (-చ్చె) : పుటకియ (-టకె) పుట్టియ (-ట్టె) ; పుల్లియ (-ల్లె) ; పుస్తియ (-స్తె); పూచియ (-చె) ; పూచియ (-చి) ; పూనియ (నె-) ;పెంకియ (-ంకె); పెట్టియ (-ట్టె); పెండియ (-డి) ; పెసిసియ (-సె); పెమ్మియ (-మ్మె) ; పెసియ (- సె) ; పొట్టియ (-ట్టె) ; ప్రక్కియ (-క్కె) ; బట్టియ (-ట్టె) ; బట్లియ (-ట్లె) ; బణియ (-ణి) ; బందియ (-ంది); బద్దియ (-ద్దె) ; బరికియ (-కె) ; బట్టియ (-ట్టె) ; బొడియ (-డి) ; బడ్డియ (-డ్డె) ; బందియ (-ందె) ; బద్దియ (-ద్దె) ; బూదియ (-ది) ; బూమియ (-మె) ; బూరియ (-రె) ; బొక్కినియ (– నె) ; బొట్టియ (-ట్టె); బొడియ (-డి) ; బొందియ (-ంది) ; బొచ్చియ (-చ్చె) ; బొత్తి (త్తె) యు (-త్తె, త్తె); బోకియ (బోకె) ; బోదియ (-ది) ; బొల్లియ (-లె) ; మండియ (-ండి) ; మక్కియ (-క్కె) ; మట్టియ (-ట్టె) ; మల్లియ (-ల్లె) ; మాలియ (-లె) ; మిడియ (-డి) ; మిద్దియ (-ద్దె) ; ముచ్చియ (-చ్చె) ; ముట్టియ (-ట్టె) ; ముడిచియ (-చె) : ముల్లియ (-ల్లె) ; ముస్తియ (-స్తె) ; మొంటియ (-ంటె) ; మొట్టియ (-ట్టె) ; ఏంపియ (-ంపె) ; ఉంకియ (-ంకె) ; అంపియ (-ంపె) ; లంకియ (-ంకె) ; లంజియ (-ంజె) ; లద్దియ (-ద్దె) ; లాడియ (-డి); లొట్టియ (-ట్టె); వంచియ (-ంచె); వడియ (-డి); వందియ (-ందె); వదినియ (-ని) ; వదియ (-దె); వన్నియ (-న్నె) ; వట్టియ (-ట్టె) ; వల్లియ (-ల్లె) ; వాగియ (-గె) ; వానియ (-ని) ; వాసియ (-సె) ; విద్దియ (-ద్దె);

వీసియ (-సె) ; వీణి (ని) య (-ణె ; -నె) ; నెలిచియ (-చె) ; వెలిసియ (-సె) ; నడికియ (-కె) ; సని (న్ని) య (-నె; -న్నె) ; సంపఁగియ (*చంప కిక; -ఁగె); సమ్మియ (-మ్మె) ; సారియ (-రె) ; సాలియ (-లె) ; సిద్ధిఁ(-ద్ధె) ; **ను**త్తియ (-త్తె) ; సురియ (-రె) ; సూరియ (-రె) ; సేవియ (-వె) ; సొజ్జియ (-జ్జె) ; **సో**దియ (-దె) ; సోబియ (-బె).

72.—ఇయము = ఎము ; సం. ఇమ్.

అంకియ (-ంకె-) ; అండియము (-ండె-) ; అల్లియము (-ల్లె) ; అల్లియము (-ల్లె-) ; ఇల్లియము (-ల్లె-) ; కూడియము (-డె-) ; ఎ (ఏ) క (క్క-) స (సె) క (క్క-) యము (-కె, క్కె, క్క-, క్క, క) ; కండియము (-ండె-) ; కడియము (-డె-) ; కత్తియము (-త్తె-) ; కన్నియము (-న్నె-) - కసియము (-సె, స్సె); కారియము (-రె-); కేడియము (-డె-); కొంచియము (-ంచె-); కొండియము (-ండె-) ; కొత్తియము (-త్తె-) ; గణియము (-ణె-) ; గవిలియము (-లె-) ; గల్లియము (-ల్లె-) ; గరిసియము (-సె-) ; గూడియము (-డె-) ; గెంటియము (-ంటె-) ; గోడియము (-డె-) ; చిట్టియము (-ట్టె-) ; చెక్కియము (-క్కె-) ; చొల్లియము (-ల్లె-); జాలియము (-లె-) ; తంటియము (-ంటె-) ; తుండియము (-ండె-) ; తెట్టియము (-ట్టె-) తొచ్చియము (-చ్చె-) ; దండియము (-ండె-) ; దిబ్బియము(-బ్బె-) ; దోరియము (-రె-); నాడియము (-డె-) ; నాణియము (-ణె-) ; నెట్టియము (-ట్టె-) ; పట్టియము (-ట్టె-) ; పడిదియము (-ది-) ; పచ్చియము (-చ్చె-) ; పట్టియము (-ట్టె-); పడిసియము (-సె-) ; పందియము (-ందె-) ; పాళియము (-ళె-) ; పుత్తియము (-త్తె-) ; పల్లియము (-ల్లె-) ; పాగియము (-గె-) ; నాళియము (-ళె-) ; పించియము (-ంచె-) ; పిడియము (-డె-) ; పున్నియము (-న్నె,-నె-) ; పెండియము (-ండె-); పెల్లియము (-ల్లె-) ; పేరియము (-రె-) ; వెసియము (-సె-) ; పొచ్చియము (-చ్చె-) ; పొత్తియము (-త్తె-) ; బత్తియము (-త్తె-) బల్లియము(-ల్లె-); బాగియము(-గె;)బిడియము (-డె-); బొండియము (-ండె-) ; బోరియము (-రె-) ; బోలియము (-లె-); మాడియము (* మాండలీకము ; -డె-); మురియము -రె-);ముత్తియము (-త్తె-) ; మెండియము (-ండె-) ; మొండియము (-ండె-) ఎంటియము (-ంటె-) ఱడియము (-డె-) ; విడియము (-డె-) ; వీడియము (-డె-); విద్దియము (-ద్దె-); వేడియము (-డె-) ; సిబ్బియము (-బ్బె-).

(అ) తెనుఁగున నియాంత శబ్దములు వేర్వేఱు రీతులఁ గలిగినవి.—

i. సం. - ఇక = ఇయ: వై ఁజూపినవన్నియు నిందుకుదాహరణములు.

ii. సం. ఈయ = ఇయ: ద్వితీయ = విదియ ; తృతీయ = తదియ ;

iii. సం. సందేహ = తె. సందియము ;

iv. 'య' ఒత్తుగల శబ్దములకు స్వరభక్తి కలుగుట : కన్యా = కన్నియ ; విద్యా = విద్దియ ; సభ్య = సభ్దియము ; పుణ్య = పుణ్ణియము.

v. వర్ణవ్యత్యయము కలుగుట: పాయసము= పాయెసము= పాసెయము = * పాసియము, పాసెము; యజ్ఞోపవీతమ్ = జన్నిదము = జందియము.

(ఆ) కొన్ని 'ఇయ' లు '- ఎ' లుగా మాఱినవి.

డిగ్గియ, డిగియ, తునియ - పరియ, పుంటియ, పుల్లియ, నుడియ, నుకియ, నుడియ; చటియ, చెలియ, తునియ, దిగ్గియ, నకియ.

(ఇ) కొన్నిచోటుల '-ఇయ' - 'ఇ' గ మాత్రము మాఱును.

సరియ (సరి); కాళంజియ (కాళంజి); ఉన్నియ (ఉన్ని); జన్నియ (జన్ని); ఉద్దియ (ఉద్ది); చక్కియ (చక్కి); చెలియ (చెలి);

(ఈ) కొన్నిచోటుల '-ఇయ' లు 'ఎ' లుగా మాఱి తాము లోపించినవి, దాన్నె, ఎగ్గె, సందె, జంకె.

(ఉ) కొన్ని 'ఇయ' లు 'ఇ' లుగ మాత్ర తాములోపించినవి:- గబ్బి, దొమ్మి, బ్రమ్మి, పిచ్చి, జవా (వ్వా) (ది); గంజి, పుండి, బొనంజి, ముంజి, గజ్జి, నూటి, సొంటి, పొటి, పొట్టి, దట్టి, ఒట్టి, బుట్టి, పుట్టి, మేడి, గండి, పిండి ఇత్తడి, కంబడి, కావడి, క్రైవడి, కొడి, కోడి, గుండి, పల్లటీ, దుప్పటీ, గుమ్మడి, జంజాడి, జనుచాడి; తెక్కడి, నుంచడి, తొడి (ణ), గిడ్డి, కామంచి, జడ్డి, దొడ్డి, కడ్డి, గుత్తి, బిత్తి, పొత్తి, మిత్తి, అళది, మాళది, చెయిద, సంది.

(ఊ) కొన్ని '-ఇ'యలు 'ఎ' లుగాను 'ఇ' లుగాను నూడు మాఱును; జోలియ (-లె,-లి); కొంకియ (-ంకె, - ంకి).

(ఋ) కొన్నిచోటుల '-ఇయ'లోని 'ఇ' లోపించి, యకారము వెనుకటి వర్ణముతో సంయోగము నొందును.

కన్నియ (కన్య); పల్లియము (పళ్యము); ముత్తియము (ముత్యము); దివియ (దివ్య); విడియము (విడ్యము); వీడియము (వీడ్యము).

(ౠ) 'తిదియ' 'తిద్దె' యగునుగాని, 'విదియ' 'విద్దె' గా మాఱదు.

73. - ఇయన =ఎసు; సం. ఇక్ + అన.

కందియన (- ందె -) ; గొల్లియన (- ల్లె -).

74. - ఇరము. - సం. - ఇత.

జాపిరము, తీవిరము.

75. ఇరి; సం. ఇ + - తి

అలిసిరి, ఉలిమిరి, కసిమిరి, కుంకిరి, కెంగిరి, చలిమిరి, తిమిరి, తిమ్మిరి, నసిమిరి, నింపిరి, పొంపిరి, పంపిరి, ఎప్పిరి, బవిరి, బద్రి; మూదిరి, మూత్రి, వలిపిరి, వాఁపిరి; వావిరి.

76. - ఇలి; సం. ఇ + - తి.

ఆర్మిలి, ఆవిలి, ఇక్కిలి, ఇరిసిలి, ఒంపలి, ఒసిగిలి, ఒస్తిలి, ఒగిదిలి, ఓకిలి, కమికిలి, కొడి(ణి)చలి, సబ్బిలి, గాపిలి, సంప్రలి, సంబిలి, సంసిలి, గ్రుక్కిలి, చిందిలి, చికిలి, చిమ్మిలి, చీఁకిలి, చెక్కిలి, చొక్కిలి, జంగిలి, జాపిలి (ట్టి); జిగిలి, జుట్టి (ట్టి)లి; తొంగలి, తొండ్లి, సక్కిలి, నర్తిలి, నుచ్చిలి, నెంజులి, నొచ్చిలి, పట్టిలి, పంచిలి, పకిలి, పక్కిలి, పిసికిలి, పిలపలి, పుక్కిలి, పుసిపిలి, పుసుకిలి, పెండిలి, పెండ్లి; పొంగిలి, పొదిగిలి, బడిలి, మూగిలి, మంచిలి, ముచ్చిలి, లొడితిలి, వాకిలి, వావిలి, వింజిని, వేవిలి, సంచిలి,

77. - ఇనము; సం. ఇ + ఉ + క.

ఉక్కిసము.

78. - ఇవి; సం. ఇ + ఉ + ఇ.

గలివి, తనివి, తెప్పి, తొలివి, నిడివి, నిద్ర (ర్ర) వి,

79. - ఇసము. సం. ఇ.

బానిసము, బారిసము.

80. ట; సం.-త.

'ట'ను ఏభాతుపుసకైకను చేర్పవచ్చును. క్రుంగుట (శ. ర-లో లేదు); పాండు iv. 48; కోనియూపుట (ఉ. హరి. iv. 69 అర్థ భేదము.)

81. - డు.

సం. - త + ఉక.

భావార్థమున 'ట' వచ్చు చోట్లనెల్ల 'డు' రావచ్చును. శబ్దరత్నాకర ములో ని క్రింది శబ్దములు మాత్రము భావార్థక డు - ప్రత్యయాంతములు చేర్పఁబడినవి.

అమ్ముడు, అఱుగుళ్లు, అఱువుళ్లు,అలుకుడు, అదుముడు, ఇంకుడు, ఉగ్గడు, ఉప్పుడు, ఎక్కుడు, ఎగుడు, ఎనుపుడు, ఏరుగుడు, ఏఁకుడు, ఏదుడు, ఒత్తుడు, కక్కుడు, కదలుడు, కప్పడు, కాఁగుడు, కాఁపుడు, కిముడు, కుట్టుడు, కొలుపుడు, క్రాంగుడు, క్రుక్కుడు, క్రుమ్ముడు, గిల్లుడు, గీఱుడు, చిమ్ముడు, చిలుకుడు, చీరుడు, చీఱుడు, చెప్పుడు, చేఁపుడు, చోపుడు, జరుగుడు, జరుపుడు

జాఱుడు, దిగు (గ్గు) డు, తక్కుడు, తగులుడు, తడవుడు, తలఁగుడు, తాఁకుడు, తిరుగుడు, తెగుడు, తెలుపుడు, తొలఁగుడు, తోసుడు, త్రాగు (వు) డు, త్రుంగుడు, త్రుప్పుడు, త్రోగు (వు) డు, త్రొక్కుడు, త్రోపుడు, దంగుడు దంపుడు, దూఁపుడు, దిగుడు, దిగ్గుడు, దూఁకుడు, దెప్పుడు, దోఁకుడు, దోఁపుడు నఱుకుడు, నఱుకుడు, నలఁగుడు, నానుడు, నిక్కుడు, నూకుడు, నెమకుడు, నొక్కుడు, పట్టుడు, పాఱుడు, పిలుపుడు, పులుముడు, పెంపుడు, పెట్టుడు, పెరుగుడు, పేగుడు, పొడుగుడు, పొసఁగుడు, ప్రాకుడు, ప్రాసుడు, ప్రేలుడు, మగ్గుడు, మూఁగుడు, మేసుడు, మ్రింగుడు, మ్రొక్కుడు, మ్రోఁగుడు, రాపుడు, రుద్దుడు, లొంజు (ండు, డ్డు, ల్లు)డు, నడఁకుడు, వాలఱుగుడు; వెడ (వు) కుడు, వెలుపుడు, వేఁపుడు, వేల్పుడు, వ్రేఁపుడు, వ్రేలుడు, సోఁకుడు.

82. - ఱు; సం. - ర్తి.

కలఁగుండము.

83. - శ; సం. - త.

తెనుఁగుల 'ము' నున్నాంత ధాతువులపై నిది కలుగుచుండును. నేఁత, రోఁత, మొన.

II. ప్రత్యేక పదములుగ జాన్పించిన బ్రత్యయత్వమును బొంద నారంభించినవి.

1. కట్టు; సం. కృత.

బంధకట్టు. వాకట్టు, వాడికట్టు, సజ్జకట్టు, సంధికట్టు.

2. - కడ; సం. కృత.

i. దేశార్థకము:

అఱకడ, ఇంగడ, ఈఁగడ, ఊఁగడ, ఊరగడ, లోఁగడ, వలకడ, డాకడ, వెలిగడ, ఇరుగడ, ఎదుగుగడ, వెలుగడ, తెలగడ, తల్గడ, (తలాడ), విడుగడ (నిర్వ. VII. 12)

ii. కాలార్థకము:

పొదలకడ, చేపకడ, లోఁగడ.

iii. భావార్థకము:

తేగడ, బరగడ, నిలుకడ, నిల్కడ, పోకడ, రాకడ, ఎత్తుగడ, ఏడుగడ, ఏర్పడ, కట్టుగడ, కాపుగడ, చేఁగుగడ, తరుగడ, తేఱుగడ, దిద్దుగడ, పన్నుగడ, విడుగడ, విఱుగడ, చిలుకడ.

iv. వస్త్వర్థము:

గరగడ, తలగడ, తల్గడ (తలాడ).

3. - కర; సం. - కృత.

ఉడుగర, విడుగర.

4. - కల; సం. - కృత.

ముంగల, వెనుకల (వెనుకాల).

5. - కాటు; సం. - కృత.

మాకాటు.

6. - కాయ; సం. - కా + అకా.

తలకాయ, బిప్పకాయ, పిల్లకాయ, సెఱగాయ, బుఱ్ఱకాయ, చంపకాయ, మొట్టికాయ, బుఱ్ఱకాయ, రాలుగాయి, లింగకాయ. లెంపకాయ, లొట్టకాయ, సున్నపుగాయ, సుంఠికాయి, నీరుకాయ.

7. కొట్టు; సం. - కుట్ట్.

నుడిగొట్టు.

8. - కోలు; సం. - కృత.

'కొను' సహాయక్రియ గానగల యన్ని క్రియలనుండియు 'కోలు' అనుస దంతనుచుగల భావార్థ విశేష్యనులు పుట్టును. శబ్దరత్నాకరమున నీ క్రియవి చేర్పబడి వి.

ఆడికోలు, ఇచ్చిపుచ్చికోలు, ఇమ్మకోలు, ఈకోలు, ఈమకోలు, ఎత్తికోలు, ఎదురుకోలు, ఏటికోళ్లు, ఒప్పకోలు, కలుపుగోలు, కొనుగోలు, చూఱకోలు, తగవులుకోలు, పిలకోలు, ప్రెగ్గోక్, దకొక్కలు, దిగ్గోలు, దీకోలు, డీకోలు దొరకోలు, నాచికోలు, నూలుకోలు, నెకొక్కలు, నొచ్చుకోలు, పట్టుకోలు, పుచ్చుకోలు, పెట్టుకోలు, పేపకోలు, పేకోక్కలు, బొగడికోలు, ప్రబ్బికోలు, ప్రోచికోలు, బడికోలు, మూట్టుకోలు, మనుకోలు, మెయికోలు, మేకోలు, మేలుకోలు, మ్మైకోలు, వెకొక్కలు, కాలుకోలు, విడిగోలు, వీడుకోలు, వీడ్కోలు, వెన్నెలకోలు, వేడుకోలు.

9. - గరము; సం. - కృతమ్.

ఉలగరము, చెడగరము.

10. తట్టు; సం. - తప్ట

విరిదట్టు.

11. -తనము. వేదము: త్వనమ్: ప్రా. త్తణమ్.

దీనిని సాధారణముగా భావార్థకుసం దన్ని విశేష్య విశేషణముల తోడను జేర్పవచ్చును. ఉదా: అత్తగారితనము, ఊరకుండుతనము, మంచితనము, చెప్పరానితనము, ఎఱ్ఱదనము, మొ.

అఱుగొండితెనము, కనుకట్టుందనము, కలితనము, ప్రల్లదనము, మకురుతనము, నడికలతెనను, కుక్కితనము (ఉ. రా. పు. 124); బండతెనము (చెన్నబ. I. 36) గోరతెనము (కాశీ. IV. 91) కొయ్యతనము(కాశీ. IV. 94.)

12.—తరము ; వేదము : త్వరమ్.

పడితరము.

13.—తల ; వేదము : త్వన.

i. భావార్థము:—

ఆగుదల, ఆచ్చుదల, ఒసుదల, కూడుదల, కోనుదల, కోలుతల, కోల్తల, క్రమ్మడల, చుట్టుదల, తగులుదల, తగ్గుదల, తప్పుదల, తాఁకుదల, తిరుగుదల, తీఱుదల, తెగుదల (నిర్వ. IX. 53), దిగుదల, పట్టుదల, బాడుదల, మందల, మించుదల, మూఁదల, మాఁపుదల, వాడుదల, విడువల, ఎగుదల.

ii. ప్రదేశార్థము:

ఆవతల, ఇవతల, ఈవల, ఎగుదల, క్రిందల, బిత్తల, నుందల, నిడిదల.

14.—తెర ; వేదము : త్వన.

ఏర్తెర, మొద.

15.—పు ; సం. త్వ. = వేదము : త్వన.

సాళగింపులు (సాంబ. iii. 43.)

16.—పట్టు ; సం. - ప్రస్థ. చూ, ఇంద్రప్రస్థ, మొద.

ఆటపట్టు, ఇంటిపట్టు, ఇంతెనట్టు, ఏలుమపట్టు, చేపట్టు, పిచ్చపట్టు; పెంటపట్టు, పెచ్చపట్టు, విడిపట్టు, వింటిపట్టు, వీడుపట్టు.

17.—మట్టు ; సం. - ప్రస్థ.

విడిమట్టు.

18.—పెట్టు ; సం. - ప్రహిత ?

పోఁబెట్టు.

19.—పాటు ; సం. - పాత.

I. భావార్థము.

(అ) ఆకులపాటు, ఆయాసపాటు, ఆయిత (త్త) పాటు, **ఆరటపాటు.** ఆసపాటు, ఇక్కట్‌పాటు, ఇడుమపాటు, ఉత్తలపాటు, ఉదిరిపాటు, ఉలికిపాటు, ఎగసిపాటు, ఎడుగపాటు, ఏమఱుపాటు, ఏపుపాటు, ఏర్పాటు, ఒంటరిపాటు, ఒంటిపాటు, ఒడఁబాటు, ఓటుపాటు, ఓరపాటు, కట్టుపాటు, కప్పరపాటు, కలఁకపాటు, కష్టపాటు; కళవళపాటు, కింకిరిపాటు, కుతిలపాటు, కుదురుపాటు, కునికిపాటు. కొంకుపాటు, కొండలపాటు, కోలుపాటు, గగుడుపాటు, గరు పాటు, చిందిలీపాటు, చిక్కుపాటు, చిడిముడిపాటు, చులుకపాటు, చేడ్పాటు, జాఱుపాటు, డిందుపాటు, తక్కువపాటు, తత్తరఱిపాటు, తలపాటు, తిరుగుడు పాటు, తీఱుపాటు, తొంగలిపాట్లు, తొక్కుటపాటు, తొట్రుపాటు, తోడు పాటు, తోడ్పాటు, త్రొక్కుటపాటు, త్రోపాటు, దండపాటు, దిగులుపాటు, దిద్దుపాటు, దుఃఖపాటు, నివ్వెఱపాటు, పైపాటు, పొంపుపాటు, బొనుముడి పాటు, భంగపాటు, మూఱుపాటు, మిట్టిపాటు, రాలుపాటు, లెప్పపాటు, లంకెపాటు, వీడుపాటు, వెక్కసపాటు, వెడఁగుపాటు, వెనుకపాటు, వెఱఁగు పాటు, వేగపాటు, వేగిరపాటు, వేఱుపాటు, సాగుపాటు, సాపాటు, సిగ్గుపాటు.

(ఆ) ఈక్రింది వానిలో సరళాదేశము కలిగినది.

ఎడఁబాటు, ఒల్లఁబాటు, కనుఁబాటు, జగుఁబాటు, తడఁబాటు, తెగఁ బాటు, నమ్మఁబాటు, నవ్వఁబాటు, నుడులఁబాటు, విఱుగఁబాటు, వెడలఁబాటు, వెనుఁబాటు, గర్భాధానము, దెబ్బ.

(ఇ) ఈక్రింది వానిలో 'వ' కారమాదేశముగ వచ్చినది.

ఎగువాటు, ఒడుగువాటు, తగులువాటు, తొట్టువాటు, చీవాట్లు, దిగు వాటు, పిడివాటు, పువ్వాటు, పూటనాటు, బడిసివాటు, బ్రుంగుడువాటు, ముడివాటు, ఱేచ్చువాటు, నలెవాటు.

(ఈ) ఈక్రింది వానిలో 'పాటు' విశేషార్థసూచనను చూపును.

i. విధము, రీతి:—

ఆదోకపాటు, ఒల్లెవాటు, గుడ్డివాటు.

ii. కృషి : పొలము పాటు.

iii. పొందుట ; ఫలముపాటు.

iv. మార్గము ; వెనుకపాటు.

v. వైచుట ; గిరవాటు.

vi. కొట్టుట ; తెరువాటు.

20.—పోక; సం. - ప్రగ.

ఆపోక, కోలుపోక, బమ్మెరపోక, వేగుఁ బోక, వేఁబోక, వాపోక,

21.—పోటు; సం. - ప్రహాతం.

బందిపోటు, విరిపోటు.

22.—బడి; - సం. - నిత్ + ఇక; నృత్తి.

i. భావార్థము:—

ఏలుబడి, ఒదస్రుబడి, ఒదుగుంబడి, కట్టుబడి, కనుబడి, కొనుబడి, గిట్టుబడి, చెల్లుబడి, చేసుబడి, చాలుబడి, జరుగుబడి, తగులుబడి, తీరుబడి, దిద్దుబడి, పట్టుబడి, పలుకుబడి, పుట్టుబడి, పెట్టుబడి, పోబడి, మొక్కుబడి, మ్రొక్కుబడి, రాఁబడి, రోసుబడి, వచ్చుబడి, సఱుబడి, వీసబడి, వెంబడి, సరబడి, సాగుబడి.

ii. తిరబడి = తిరమువార్గమున.

iii. కోడిబడి = పిల్లలభక్ష్య విశేషము.

23.—నడి ; సం. నత్ + ఇక ; నృత్తి.

i. భావార్థము:—

ఇలు (ల్లు)నడి, ఊరనడి, బరనడి, (ఇదినప్పు, 'నరనడి' ఒప్పు), కైవడి, కోలునడి, చలునడి, నెరసనడి, నడనడి, సువ్వడి, ఎరుగడి, మెఱుగడి, మే(మై)నడి, లేవడి, ఆనడి, హానడి.

ii. సరనడి = ఎడ్లనుకట్టి చొప్ప మొదలగు వానిని తీసికొనిపోవు సాధన విశేషము.

24.—ణి ; సం; నత్ + ఇక ; నృత్తి.

పటవణి, లవణి, లావణి.

25.—ళి ; సం. - నత్ + ఇక ; నృత్తి.

ఆ (హా) ళి.

26.—మతి ; సం. - మత్ + ఇక ; నృత్తి ; మతి ;

ఎగుమతి, దిగుమతి.

27.—మర ; ప్రా. - అర = కలిగినది;- మతి.

విడుమర.

28.—మాసము ; సం. - మాస.

తేమాసము, నెలమాసము.

- బడి, - నడి, నణి, నళి, - ఈ ప్రత్యయములన్నియు నేకార్థకములును నొకటిగానొకటి సంబంధించినవియునై యున్నవి. ఇవి సంస్కృతము లోని 'స్నృత్తి' అను శబ్దము వికారములు. 'స్నృత్తి' ప్రాకృతముస 'నణి, వళి' గామాఱును,ఉత్తరహిందూస్థాని భాషల యందీ ప్రత్యయములున్నవి.

- మతి, - మానము, - అనునవి సంస్కృతి ప్రత్యయములే తెనుఁగు సనునున్నవి.

- మను, - ఇది 'మతి' శబ్దభవమై యుండనోపును.

29.—బరము ; సం. - నర ; స్నృత్తి ; చూ. సం. కళేబరమ్.

లేబరము.

30.—బళి ; సం. - స్నృత్తి ; - నత్ + ఇక.

చాఁగుబళి (మను. V. 42).

31.—మాలము . సం. ప్రా. - ఆల = కలిగినది.

లూలామాలము.

32.—రి (ఱి)కము ; సం. అర = కలిగిన + ఇక.

ఇల్లరికము, ఎబ్బెఱికము, ఎఱబఱికము, ఒప్పరికము, కన్నెఱికము, క్రోడంట్రికము, కోట(డి)ఱికము, చిన్నఱికము, చేతిరికము, చుట్టఱికము, తొత్తఱికము, దాఁపఱికము, నెప్పఱికము, దొంగఱికము, నిబ్బరికము, పిన్నఱికము, పెద్దఱికము, వేదఱికము, బొమ్మఱికము, మిండఱికము, మేనఱికము, లంజెఱికము.

33.—వరము ; సం. - అర = కలిగిన.

i. భావార్థము:—

ఉలవరము, కలవరము.

ii. ఇతరార్థములు:—

ఇలువరము (ఇలారము,) = ఇలువారము.

34.—నల, - పల ; సం. - వృత్త

ఈవల, ఆనల ఏనల, ఎవ్వల, దాపల, లోపల, వలపల, వెలుపల.

35.—వాయి ; సం. - ఉక + ఇక.

తరవాయి, తరువాయి, దిగువాయి, వఱువాయి.

36.—సరి ; సం. - సదృశ; ప్రా. సరిఅ.

కంటసరి, లగ్గసరి, లాలసరి.

iii. సహాయక క్రియలు.

ధాతువుల యర్థమును వినరించుటకును, వానికి విశేషార్థములను గల్పించుటకును, గొన్నియెడల స్వార్థమునందును దెనుఁగున సనేక సహాయక క్రియలు వాడుకలోనున్నవి. కొన్ని యెడలనివి విశేష్యములపైఁజేరి క్రొత్త సమస్తధాతువుల నేర్పఱుచుచుండును. ధాతువులతోఁ జేరునప్పుడివి కేవల ధాతువుల మీఁదనేకాక, వాని క్త్వార్థక, తుమున్నంతాది రూపముల మీఁదఁగూడఁ జేరుచుండును. ఈ క్రింది సహాయక క్రియలు దెనుఁగున నున్నవి. ఇవి ప్రత్యయములు కాక ప్రత్యేక ధాతు రూపమున నున్నను, వీనికిఁ బ్రత్యయ లక్షణములన్నియు నున్నవి. వీనికి సంస్కృత మూలము లింతకు ముందు తెలుపఁబడినవి.

1. అంటు.

విశేష్యములపై : అపుగింటు, తలయంటు, వెన్నంటు.

2. అంపు.

తుమున్నర్థకములపై : సాగనంపు.

3. అందు.

విశేష్యములపై : వియ్యమందు.

4. అగు.

విశేష్యములపై : ఊఁగుపగు, తీలగు, దాఁపురమగు, పెండిలియగు, పెంపగు, పొట్టు పొరలగు, బైలగు, రూపగు, వెలవెలనగు, వెల్లనగు, సదమదమగు, సరియగు.

5. అడఁగు.

విశేష్యములపై : ఊక్కు - ; గండు - ; గీటు - ; పొడవు -; రూపు - ; గోను.

6. అడఁచు.

విశేష్యములపై : చక్కు - ; చదురు - ; దిసంతు - ; నామము - ; పొడవు - ; మదము - ; వాను.

7. అదలు.

అవ్యయములపై : గక్కదలు.

8. అను.

ఇది నామధాతుమూల ధ్వన్యనుకరణ శబ్దములపై రాజీసును. ఇదిచేరునప్పుడు కొన్నియెడల 'ను' గాని, శేషముగాని యాగమసంధ్యక్షరముగ వచ్చును.

'ను' ఆగమముగా: కసకసను, గటగటను, గుబ్బునను, గుర్రుక్‌మిక్కుమను, చిటచిటమను, చిటుకునను, చిటుకుచిటుకునను, చిట్లునను, జల్లునను, దిగదిగనును, దడదడమను, దొనదొనసను, పెటపెటమను, బగ్గుమను, బొప్పుననును, మినుకుమినుకుమనును, ముఱుముఱుమను, ముస ముసమను, మిసమిసమను. రెపరెపమను, లొటలొటమను.

శేషాగమముగా: గుబ్బునను, చిటుకునను, జల్లునను, దగ్గునను, మినుక్కునను.

మఱ, రెండును నాగమము: చిప్పుక్కుమనును.

ఆగమములేక: గుటుక్కను, గుర్రుక్‌మిక్కను, చిటుకను, చిటుక్కను, జల్లను, డమ్మను, మిసుక్‌మిసుకను, మినుమినుకను.

అకారాంతములపై యడాగమము: పెళపెళయను.

9. అఱు.

విశేష్యములపై: ఉక్కఱు, ఓటఱు, పాడఱు, రూపఱు, సిగ్గఱు.

10. ఆడించు.

విశేష్యములపై: బోరుకాడించు, సంచాడించు.

11. అడు.

ఇది విశేష్యముల యేకవచనములపై ఆజ్ఞార్థక ప్రథమపురుష ఏకవచన రూపములమీదను, ధాతువుల క్త్వార్థక తుమున్నర్థక రూపములమీదను చేరుచుండును. కొన్నియెడల సవ్యయపదముల మీదను చేరును.

i. విశేష్యముల యేకవచనములపై.

అత్తాడు, ఆటాడు, ఈడాడు; ఉడుకు-; ఉడ్డ-; ఉలిపు-; ఉల్లసము-; ఎగ్గు-; ఎదురు-; కొట్టు-; కొల్ల-; కోడు-; క్రోడు-; గండు-; గినుము-; గిలుబు-; గోజు-; గోడు-; చిందు-; చిట్ట-; చిట్లుముట్లు; చెండుబెండు-; చక్కు-; చరలాటము-; చూఱు-; జంపు-; జగడము-; జలకము-; జూటు-; తడవు-; తిట్టు-; తోపు-; దాడి-; పట్టు, పడ-; నఱుము-; నీరు-; నుగ్గు-; నుఱుము-; నెయ్యము-; పనుపు-; పాలు-; పీఁకుపీకు-; పిండిలి-; పేటు-; పోక-; పోరితము-; పోరు-; బాస-; బోరుకు-; మండ్ర-; మల్ల-; మాట-; మూఱు-; ముద్దు-; మేత-; మేలము-; మొఁడాడు-; అంకు-; అవ్వ-; వాదు-; వీడుజోడు-; వెన్ను-; వెరఁపు-; వేటం.

ii. బహూపచన రూపములవై.

అబ్బాలు-; ఇగ్గులు-; ఈఁదులు-; ఊఁగులు-; ఎగురులు-; ఎగ్గులు-; ఏటులు-; నీలలు-; కనకనలు-; కాటులు-; కిలకిలలు-; కొట్లులు-; కొల్లలు-; క్రుమ్ములు-; గడగడలు-; గిజగిజలు-; గుంజులు-; గుజగుజలు-; గుదగుదలు-; గొణగొణలు-; గోసపులు-; గోర్పిళ్లు-; గ్రుడ్డులు-; చిటచిటలు-; చిమ్ములు-; చిఱచిఱలు-; చుఱఱను-; జీరులు-; చెకపికలు-; చెఱచెఱలు-; చల్లులు-; తకపికలు-; తన్నులు-; తఱతఱలు-; తాగ్సులు-; తికనుకలు-; తిరితీపులు-; తచ్చనలు-; తుంఱెనలు-; తోడ్తోడ్పులు-; దుమకులు-; దుముదుములు-; దేప్పులు-; దొబ్బులు-; నకనకలు-; నఱుకులు-; నేల్లు-! పాతరలు-; పింపిసలు-; పిండిళ్లు-; పిగువీరులు-; పీకులు-; పెటపెటలు-; పెనఁగులు-; పోటులు-; ప్రాఁకులు-; బిత్తరములు-; మటమటలు-; మినమినలు-; మిలమిలలు-; ముఱముఱలు-; మెరమెరలు-; బుసబుసలు-; బెకబెకలు-; మొత్తులు-; మొఱమొఱలు-; లాగులు-; లుకలుకలు-; నండఱలు-; వాటులు-; వెంపరలు-; వెక్కిరింతలు.

iii. క్వార్థకములవై సంధిలేకుండ.

అసియాడు, ఉరియాడు, ఒత్తియాడు, కెరలియాడు, కొనియాడు, దోగియాడు, ప్రిస్పియాడు, తుల్లిపడు, నుఱిచియాడు; విసరియాడు; వీఁగియాడు.

iv. క్వార్థకములవై సంధిగలిగి.

ఊఁగాడు; ఊవాడు; ఊపాడు; ఎక్కాడు; కదలాడు; కొండాడు; ఇచట 'కొండు' అనుచో 'కొళ్' అను ద్రావిడధాతువు క్వార్థక రూపము; తెనుఁగున ప్రాచీనరూపము, 'కొనియాడు' నకు రూపాంతరము; కోరాడు; గునిసాడు; చెండాడు; చెపలాడు; చరలాడు, తట్టాడు, తట్టుముట్టాడు; తారాడు; తిరుగాడు; తునునూడు, తూఁగాడు; తూఁటాడు; తూలాడు; తేలాడు; తొలఁకాడు; దోగాడు; పరాతాడు; పెనఁగాడు; బిరలాడు; పొరలాడు; పొలసాడు; పోనాడు; నుట్టాడు; మిట్టాడు; వడఁకాడు; వ్రేలాడు;

v. ధాతుప్రత్యయ 'కొను' నకురూపాంతరమగు (క) చేరి.

జీరుకాడు, పారుకాడు.

vi. తుమున్నర్థకములవై.

చెడన్-; డి (ది) గ (గ్గ) న్-; విడన్.

vii. అవ్యయములపై.

అల్లాడు; ఓలాడు.

12. ఆరు.

i. విశేష్యములపై: ఏపారు, ఒప్పారు, చల్లారు, జంపారు, తనుపారు, తీపారు, తెలుపారు, నిండారు, నిసుపారు, నిసుపారు, నెంపారు, పెనుపారు, పొంగారు, పొలుపారు, బెడఁగారు, వాచారు.

ii. విశేష్యముల బహువచన రూపముపై: పొంపెసలారు.

iii. క్త్వార్థకములపై: అడఁగారు, అణఁగారు, నిగిడారు.

iv. ధాతువులపై: అలరారు, అసలారు, ఎలరారు, ఎసలారు, తనరారు, పొనరారు, వెలరారు.

13. ఆరుచు.

i. విశేష్యములపై: ఓదారుచు, నీరారుచు, పాలారుచు, పోకారుచు.

ii. బహువచన రూపముపై: అంగలారుచు.

iii. అవ్యయముపై: అల్లారుచు.

14. ఆఱు.

విశేష్యముపై: ఓటఱు.

15. ఆఱు.

విశేష్యములపై: గరుపాఱు, తెగటాఱు.

16. ఆఱుచు.

విశేష్యములపై: తెగటాఱుచు.

17. ఇచ్చు.

విశేష్యములపై: ఆనతిచ్చు, జట్టిచ్చు, మొగమిచ్చు, వెన్నిచ్చు, సెలవిచ్చు.

18. ఇడు.

విశేష్యములపై: ఎక్కిడు, చొక్కిడు, పరువిడు, ముద్దిడు, మోవిడు.
బహువచన రూపముపై: కొనలిడు.

19. ఉండు.

కూరుచుండు (దీనికి ధాతువేమో తెలియదు; 'కూరుచు' ధాతువై నచో 'కూరిచి+ఉండు' అని పదచ్ఛేదము; నిలుచుండు (నిలిచి+ఉండు);

తెన్నుండు (*తెన్ని+ఉండు) ; తొన్నుండు (*తొన్ని+ఉండు) ; పన్నుండు (*పన్ని+ఉండు.)

20. ఉబ్బు.

ఏకవచన రూపముపై : పుటముబ్బు.

బహువచన రూపముపై : క్రేళ్ళబ్బు.

21. ఉఱు.

విశేష్యముపై : పెలుకుఱు, పెల్కుఱు.

22. ఉఱకు.

ఏకవచన రూపముపై : చెమ్మయుఱకు.

విభక్తి రూపముపై : కొఱతనుఱకు.

బహువచన రూపముపై : క్రేళ్లుఱకు.

తుమున్నర్థక రూపముపై ; డిగ (గ్గ) నుఱకు.

23. ఊఁగు.

బహువచన రూపముపై : ఉల్లిపాటలు-; ఉల్లిపాట్లు-; ఉల్లిపాతలు.

24. ఊరు.

ఏకవచన రూపముపై ; నోరూరు, ముక్కూరు, వాలూరు.

బహువచన రూపముపై ; ఉవ్విళ్ళులూరు.

25. ఊరుచు.

అవ్యయముపై ; నిట్టూరుచు.

26. ఎక్కు.

విశేష్యముపై ; దుద్దెక్కు.

27. ఎగయు.

విశేష్యముపై : పుటమెగయు.

28. ఎత్తు.

విశేష్యముపై : తలయెత్తు, తూరుపెత్తు, దండెత్తు, నోరెత్తు, పరుగెత్తు, పేడెత్తు, మొలకెత్తు, రేకెత్తు.

29. ఏఁగు.

విశేష్యముపై ; ఎదురేఁగు.

30. ఒగ్గు.

విశేష్యముపై : పోటొగ్గు.

31. ఒడుచు.

బహునిచనరూపముపై : ఓగులొడుచు.

32. ఒడ్డు.

విశేష్యముపై ; నూఱొడ్డు, ఎసగొడ్డు, మెండొడ్డు, వఱ్ఱొడ్డు.

33. ఒత్తు.

విశేష్యముపై : అద్దొత్తు, ఇసుకొత్తు, ఎసుకొత్తు, చిసుకొత్తు, తళుకొత్తు, పోరొత్తు, నూఱొత్తు.

బహునిచనరూపముపై : కడలొత్తు, కొనలొత్తు.

34. ఒంపు.

విశేష్యముపై : వెఱఁగొంపు, వెలుఁగొంపు.

35. ఒసర్చు.

విశేష్యముపై : జంకె—;

36. ఓడు.

విశేష్యముపై : మొగము—; మోము.

37. ఓపు.

విశేష్యముపై : చూపు.

38. ఓము.

విశేష్యముపై : పురులు.

39. కట్టు.

విశేష్యముపై : అచ్చుకట్టు, అడ్డకట్టు, అరికట్టు, ఆఁకట్టు = ఆఁక + కట్టు ; ఉట్టు-; ఒడి-; కడ-; కరుడు-; గర-; చెట్టు-; జడ-; తడ-; తుట్టె-; తూఁట-; తూఁటు-; తెట్టువ-; దడ-; దాఁటు-; దాయ-; దీటు-; దోయి-; పిండు-; పూదె-; పూపు-; పెంట-; పెట్ర-; కొలికి-; పొడ-; బిల్ల-; మల్లు-; మొగ-; మొన-; మొలక-: మోఁద-; నల-(=వలను)-; వెల్లువ.

బహువచన రూపముపై : తిరుపులు-; తెట్టెలు.

క్త్వార్థక రూపములపై: విఱిచికట్టు.
ధాతుస్వరూపములపై: తిన్నరు.

తుమున్నర్థక రూపములపై ఎండఁ-; తెగులఁ-; వడి - (=వడియు); వడియఁ-;

ఉపసర్గ ప్రతిరూపములపై: ఎడ-; సను.

40. కడఁచు.

విశేష్యములపై: సరి.

41. కడుగు.

విశేష్యములపై: జలగడుగు, గాడిగడుగు.

42. కంచు

విశేషణములపై: కసుఁ—.

43. కను.

విశేష్యములపై: పొడగను.
ఉపసర్గ ప్రతిరూపములపై: మేలుకను.

44. కనుపు.

ఉపసర్గ ప్రతిరూపములపై: మేలుకనుపు.

45. కఱచు.

విశేష్యములపై: ఇలకఱచు, ఇల్లఱచు, బగుపుకఱచు.

46. కలఁగు.

విశేష్యములపై: గాతుకలఁగు (గాతు = ఘాతము); బోసుకలఁగు.

47. కలయు.

విశేష్యములపై: కత్తిరిగిలయు.

48. కలుపు.

విభక్తిరూపములపై: నేలఁ (గలుపు.)

49. కవియు.

విశేష్యములపై: ఆముకవియు, ముసురుకవియు.
బహువచన రూపములపై: చిరుతలుకవియు.

50. కాంచు.

విశేష్యములపై: పొడగాంచు.
ఉపసర్గ ప్రతిరూపములపై: మేలుకాంచు.

51. కుడుచు.

విశేష్యముపై: ఉడ్డుగుడుచు, ఊలనూలగుడుచు, తల్లడ-;
బహువచనరూపముపై: నకనకలుగుడుచు.

52. కుడుపు.

విశేష్యముపై: పోళ్లుగుడుపు.

53. కునియు.

బహువచనరూపముపై: తుంపెనలుగునియు.

54. కూఁకు.

విశేష్యముపై: చేకూఁకు.
ఉపసర్గ ప్రతిరూపముపై: సమకూఁకు

55. కూడు.

విశేష్యముపై: చేకూడు.
ఉపసర్గప్రతిరూపముపై: బడఁగూడు, బసగూడు, తిలకూడు; సమకూడు.

56. కూయు.

బహువచన రూపముపై: బుసిళ్లుగూయు.

57. కూరు.

విశేష్యముపై: చేకూరు.
ఉపసర్గ ప్రతిరూపముపై: సమకూరు.

58. కూసుచు.

ఉపసర్గ ప్రతిరూపముపై: సమకూరుచు.

59. కొట్టు.

విశేష్యముపై: అండ - ; ఉఱు - ; కడ - ; కనుపు - ; కీల -; కెర-; కొల్ల - ; గల - : చీ - (దీనిపైఁ జేరునపుడా వ్యచ్చునకు హ్రస్వమును కారమునకు ద్విత్వమును గలిగి 'చికొక్కట్టు' అనియుసగును); చాఁగఱి-; చుచ్చు-; జిఱి - ; తెక్కు - (దీనిపైనొక కకారము లోపించి 'తెక్కొట్టు' అనియగును.) ; దిసంతు - ; నట్టు - ; నడి - ; నెఱుకు -; పిడి - ; పొడి -; బల -; బుస - ; బెక్కు - (చూ. తెక్కు-);

ii. తుమున్నర్థక రూపములపై: ఎండఁ ; - చెంగఁ - ; తెగఁ. పగులఁ - ; పోఁ.

iii. క్రియపై: రా.

iv. అవ్యయమునపై: ఊఁ - ; జో.

60. కొను.

i. విశేష్యమునపై: అంకె - ; అండ - ; అడ - ; అడిగోలు - ; ఒడగోలు - ; అడ్డు - ; అన్న - ; అరగలి - ; అరి - ; అసలు - ; ఆఁకలి - ; (- 'కలి' కి లోపము) ; ఆది - ; ఆదు - ; ఆను - ; ఆలి - ; ఇగురు - ; ఇమ్ము - ; ఇయ్య - ; ఇరవు - ; ఇరులు - ; ఇఱుము - ; ఇవము - ; ఈయ - (యకు లోపమును) ; ఉజ్జ - ; ఉదియ - ; ఉదరి - ; ఉదిల - ; ఉసి - ; ఊఁత - ; ఎర - ; ఎఱ - ; ఎస - ; ఐర - ; ఒక - ; ఓలమాస - ; కచ్చు - ; కడలు - ; కడి - ; కడు - ('కడువు' నకు రూ.) ; కను - దీనిపై ; ననుస్వారము గూడ) ; కలఁగుండు - కల - ('కలఁత'లోని 'త' కులోపము); కారు - ; కాఱు - ; కాలు - ; కావి - ; కీలు - ; కుదుర - ; కుప్పిగంతు - ; కై - ; కొన - ; కొలుపు - ; కొల్ల - ; కోలు - ; క్రొవ్వు - ; గంతు - ; గచ్చు - ; గడ్డ - ; గమి - ; గర - ; గిజగిజ - ; గిఱి - ; గుండు - ; గుడి - ; గుల్ల - ; గుది - ; గుబులు - ; గుఱి - ; గురు - ; గువ్వకరి (కోలు) - ; గెలుపు - ; గొడ - ; గొస - ; గ్రుక్క - ; చిండఱి - ; చిగురు - ; చీఁదఱి - ; చెఱ - ; చే - ; చలము - ; చవి - చాఁగఱ - ; చుట్టు - ; చూఱ - ; చూలు - ; జిగురు - జిడ్డు - ; జీబు - ; జంగ - . జజ్జు - ; జడ - ; జడి - ; జాదు - ; జాలి - ; జుజుఱు - ; డక్కు (చూ. తెక్కు) - ; డాఁ (దాఁ)గు ('గు' లోపము) ; డా(దా) ; డెక్కు (చూ. తెక్కు); తక్కు (చూ. తెక్కు) ; తమి - ; తఱుటు - ; తఱి - ; తల - ; తివురు - ; తూపు - ; తికమక - ; తిక్క - ; తిముకు - ; తుఱఁగలి - ; తూఁగు (ఁగు - లోపము) ; తెగులు - ; తెలి - ; తెపురు - ; తేఁ - ; తొంగలి - ; తొగరు - ; తొడు ; తొట్టు - ; తోడు - (-'డు' కులోపమును); తెక్కు - (దీనిపై 'కొను' చేరునప్పు డొక ఁకారమునకు; లోపము); తెక్కోలు - ; దక్కు - (చూ. తెక్కు); దమ్ము - ; దరి-; దళ -; దళము; దీటు -; దూయు - (యుకర్థానుస్వారాదేశము); దొడ్డ - ; దొరఁకు - (కులోపము); దొరకు - (కు- లోపము) ; నట్టు - ; నడుకు (కు-లోపము); నులి-; నూలు - నెక్కు - (చూ. తెక్కు); నెట్టు - ; నెప్పు - ; నెమ్ము - ; నెల - ; నెలపు-; నేటు - ; పగ - ; పట్టు - ; పదను-; పని - ; పను ; పరువు ; పస-; గర - ; పొటి - ; పొదు - ; పొలు - ; పిరి-; పిఱుందు; పుచ్చు ; పురి; పెల్లు-; పేరు - ; పొందు - ; పొది - పొరి - ప్రాఁచి (చి-లోపము) ; ప్రోది - ; ప్రోవు - ; బందన - ; బండె - ; బలుపు - ; బిగువు - ; బిమ్మటి - ; బీతు - బుగులు - ; బోరు - ; మంద - ; మంపు - ; మట్టు - , మన్ని - ;

మబ్బు - ; మలఁపు - ; మల - ; మల్లడి - ; మస - ; మాకొను (దీని వ్యుత్పత్తి తెలియలేదు) ; మాఱు - ; ముంపు - ; ముక్కు - (= ముందు, - ముఖము) ముట్టు - ; ముట్టుకోలు - ; ముడి - ; మునుము - ; మురిపిరి - ; మురి - ; మెండు - ; మెదుక - ; మెలి - ; మొగ - ; మొదలు - ; మొన - ; రక్కు - (చూ. త్రెక్కు) ; రచ్చ - ; రెక్కు - (చూ. రక్కు); లంగ - ; రాగు - ; లెక్క - ; వడ - ; వడి - ; వల - ; వలి - ; వసి - ; వాక్కు - ; (ద్విత్వలోపము, ఒక ; క - లోపము) ; వెంటి - ; వెట్టి - ; వెను - ; వెన్నడి - ; వెల్లి - ; వ్రేటు - ; సందడి - సందు - ; సరకు - ; సరము - ; సరి - ; సుడి - ; సూడు - ; సేవ - ; సొమ్ము.

ii. బహువచన రూపములవై: ఉప్పిళ్లు - ; కవలు - ; తెట్టువలు - ; తెట్టెలు - : పల్లటీలు - ; పెనఁకువలు - ; పలుపట్లు - ; మిఱుమిట్లు - ;

iii. ధాతువులవై : అందు - ; అచ్చు - ; అడలు - ; అడుగు - ; అలము - ; అ - గుబ్బ - ; ఆడు - ; ఇసుఁడు - ; ఉంచు - ; ఉరలు - ; ఎదురు - ; ఏలు - ; ఒంటు - ; ఒత్తు - ; ఒసవెట్టు - ; ఒప్పు - ; కూరు - ; క్రేటు - ; గదుము - ; గిలుబు - ; చుట్టు - ; తగులు - ; తారు - ; తాళు - ; తెఱు - ('తెఱచు' లోని చు - లోపము) ; తేలు - ; తొట్టు - ; తొలు - ; దాఁగు - (- గు - లోపము) ; దాటు - ; దా - ; నడుము కట్టు - ; నాటు - ; నిండు - ; నిలుచు - ; నొచ్చు - ; పండు - ; పెంచు - ; పెట్టు - ; పొడలు - ; బల - ('బలయు'లో యు - లోపము) ; భాఁదు - ; బావు - ; మసలు - ; ముంచు - ; ముద్దుపెట్టు - ; మునుఁగు - ; మూరు -; వాడు - ; వీడు - ; వేఁడు.

iv. క్త్వార్థములవై: ఆఁచి - ; ఆడిపోసి - ; ఎత్తి - ; త్రిప్పి - ; పుంజి - ; పొట్ట పోసి.

v. విభక్తిరూపమువై: పెనఁగొను.

vi. అవ్యయములవై: ఊఁ (- ; కడు - ; డీ - ; దీ - ; పరి -; పఱి - ; మును - ; మెయి - ; మే - ; మేలు - ; మై - ; లో ఁ - ; సమ.

61. కొలుపు.

విశేష్యములవై: కై - ; పురి.

బహువచన రూపములవై: గుండ్రలు.

ధాతువువై: వీడు.

ఉపసర్గ ప్రతిరూపములపై: మేలు -; సమ.

62. క్రమ్ము,

అవ్యయముపై: అఱు - ; నిట్ట.

63. క్రుచ్చు.

విశేష్యములపై: పేరు - ; వాక్.

64. చను.

విశేష్యములపై: కడ - ; తని.
విశేషణములపై: నిడు.
ఉపసర్గ ప్రతిరూపములపై: సిఱు.

65. చరించు.

విశేష్యములపై: ప్రహారి.

66. చఱచు.

విశేష్యములపై: బూది - ; వా -; వెఱ.
అవ్యయములపై: వెను.

67. చల్లు.

విశేష్యములపై: వెద - ; వెనుక.

68. చిందు.

విశేష్యములపై: వెద.

69. చీరు.

బహువచనరూపముపై: చట్టలు.

70. చుట్టు.

విశేష్యములపై: తరి - ; ప్రహారి - ; వల.

71. చూచు.

విశేష్యములపై: ఎదురు - ; పొడ - ; మూ - ; సరి.
తుమున్నర్థకములపై: చూవ ఁ - ; తెగ ఁ - ; పాఱ ఁ.

72. చూపు.

విశేష్యములపై: తల - ; పొడ - ; ములు.

73. చెడు.

విశేష్యములపై: మొక్క -; రూపు.

74. చెండు.

విశేష్యములపై: [illegible]ను.

75. చేయు.

విశేష్యమునపై: అనువు - ; అప్పన - ; అఱనఱ - ; ఆవటము - ; ఆస - ; ఇయ్య - ; ఉజ్జన - ; ఉద్దియ - ; ఎన్నిక - ; ఎఱుక - ; ఐదు పది - ; ఒప్పన - ; ఓటు - ; కట్టడ - ; కవి - ('కవియు' నుండి వి.) ; కాచు - ; కై - ; క్రోసి - ; క్రోణి - ; గిలుబు - ; చందఱవందఱ - ; చందఱ - ; చందువందు - ; చిక్కి - ; చక్కు - ; చబుకు - ; చలున - ; చల్ల - ; చొక - ; జోక - ; తచ్చన - ; తటవట - ; తరితీపు - ; తఱటు - ; తొందర - ; తెలుపుడు - ; త్రోపు - ; దయ - ; దగును - ; దాడి - ; నుఱుము - ; నేటు - ; పప్పు - ; పిరువీకు - ; పూజె - ; పెండిలి - ; పొడి - ; పొదుగు - ; ప్రోది - ; బాగు - ; బగళంబు - ; బారు - ; బో - ('భోజనము' నకు వికృతి -) ; మంబరము - ; ముట్టు - ; లాత - ; లెక్క - ; వాకబు - హిం - ; వాపసు - హిం - ; విజయం - ; విరిపోటు.

ii. బహువచన రూపమునపై : పాఁజులు.

iii. అవ్యయమునపై : చక్కఁ-; చులుకఁ-; విచ్-(విచ్చేయు) ; వేఁ - ; వేడుక - ; సంతసం - ; సడ్డ - : సమముపము - ; సరకు - ; సరి - ; సవరణ - ; సవరింత - ; సుద్ది.

76. చొచ్చు.

విశేష్యములపై: డొంకారము - ; తొఱఁగు - ; నడు ('నడుము' కు రూ.)

77. జాఱు.

విశేష్యములపై: కై .

78. తన్ను.

విశేష్యములపై : వెను - ; వెన్ను.

79. తప్పు.

విశేష్యములపై : తలము - ; మొగ - ; మొన.

80. తవులు.

విశేష్యములపై : చే - ; వెను - ; సందు.

81. తాఁకు.

విశేష్యములపై : ఎడ - ; సరి - ;

82. తాఁటు.

విశేష్యములపై ; కోడు - ;

83. తిరుగు.

విశేష్యములపై : గుడి - ; చిమ్మ - ; ప్రహరి - ; బ్రమరి - మొగ - ;

84. తిప్పు.

ఉపసర్గ ప్రతిరూపములపై : పిఱు-.

85. తివియు.

ఉపసర్గ ప్రతిరూపములపై : పిఱు.

86. తీయు.

విశేష్యనులపై : ఎడ - : ఓసి - ; కుచ్చె - ; వలస - ; వెనుక - ; వెను - ; తుమున్నగ్ధనములపై ; దిగఁ - ; సాగ - ;

ఉపసర్గ ప్రతిరూపములపై : పిఱు-.

87. తీరు.

బహువచనరూపమునపై : పోఁజులు-.

88. తీరుచు.

బహువచన రూపమునపై : పోఁజులు-;

89. తుమచు.

తుమున్నగ్ధమునపై : దిగఁ;

90. తూఁగు.

ఉపసర్గప్రతిరూపమునపై :—సరి-;

91. తూలు.

బహువచనరూపమునపై : తుప్పలు-;

92. తెగు.

విశేష్యనులపై : ఎడ - ; కడ - ; పగ-;

93 తెంచు.

ఈధాతుపు చేరునప్పుడు కొన్నిధాతుపుల తుదినర్ణము లోపించును. ధాతువులపై : అగు - ; అడరు - ; అరుగు - ; అరు - : ఎత్తు - .

ఏఁగు - ; కప్పు - ; కవియు - ; క్రమ్ము - ; చను - ; చొచ్చు - ; చూఁతెంచు) ; తలకొను - ; నడ - (నడచు) ; నిగుడు - ; నెగయు - ; పఱ-; పఱచు) ; పాఱు - ; పొడ - (పొడుచు) ; పోవు - ; ప్రాఁకు - ; మొల -. మొలచు) ; మ్రాలు - ; వాఱు - ; వీచు - (వీఁతెంచు).

94. తెచ్చు.

క్వార్థకముపై : తొడి - ; తోడి-;

95. తేఱు.

విశేష్యములపై : కడ - ; గడి- ; గురుపు - ; పచ్చి - ; బయలు-; మ్రాను - ;

96. తేలు.

విభక్తిరూపముపై : తెప్పలఁ;

97. తొట్టు.

విశేష్యములపై : ఎక - (ఏగు) సకు కృద్రూపము కే - (కేవకు రూ.)

98. తోగు.

విభక్తిరూపముపై : తొప్పఁ-.

99. తోలు.

తుమున్నర్థకముపై : పాఱఁ-;

100. త్రన్వు.

విశేష్యములపై : కాలు-;

101. త్రావు.

తుమున్నర్థకముపై : ది (డి) గ (గ్గ)ఁ-;

102. త్రిప్పు.

విశేష్యములపై : బడి-;

103. త్రెచ్చు.

విశేష్యములపై : ఎడ-;

104. త్రొక్కు.

విశేష్యములపై : చిందు - ; వెనుక-;
తుమున్నర్థకముపై : విడఁ;

105. త్రోయు.

విశేష్యములపై : గుది-;

106. దాటు.

విశేష్యములపై : జవ-.
బహువచనరూపములపై : క్కేళ్లు- ; పల్లటీల్;
తుమున్నర్థకములపై : డిగ్గక్-;

107. దిగు.

విశేష్యములపై : పాళెంబు-;

108. నిలుచు.

విశేష్యములపై : పాదు-;
అవ్యయములపై : నిట్ట - ; నిట్టక-.

109. సీలుగు.

ఉపసర్గ ప్రతిరూపములపై : నిక్కి-;

110. పంచు.

విశేష్యముపై ; పని-.

111. పట్టు.

విశేష్యములపై : అడ్డ - ; ఎగ్గు - ; కను - ; కోత - ; చెట్ట - ; చెద - ; చెమట - ; చెఱ - ; చే - ; చల - (చలము) ; చూ - (చూపు); జన్నియ - ; తరి - ; దిమ్మ- ; బూజు- ; ముట్టుకోలు- ; లగ్గ - ; సూపు-;

విభక్తిరూపములపై : పగఁ-.

క్వార్థకముపై : కని-.

తుమున్నర్థకములపై : ఉక్క - ; కొఁ - ; కొనఁ- ; తూఁపాఁ -; రాఁ - ; వాఁగ.

112. పడు.

i. విశేష్యములపై: అంటు -; అంప-(అంపము) ; అక్క-జ - (= -ము); అక్క-ఱ - ; అగడు - ; అగ - (-అగ్గము); అగ్గ-(-అగ్గము); అచ్చెరు (వు)- ; అచ్చు - ; అడ్డ - (= - ము) ; అడ్డి - ; అదవద - ; అనువు - ; అప్ప - ; అబ్బుర - ; అబ్బ - ; అరి - ; అఱిముఱి - ; అఱుగు - ; అలమట - ; అల - (= - వు) ; ఆఁక - ; ఆకుల - (= - ము) ; ఆడిక - ; ఆతుర - (- ము) ; ఆయాస - (= - ము) ; ఆయిత - (= - ము) ; ఆయిత్త - (= - ము) ; ఆరట - (= - ము) ; ఆఱడి - ; ఆస - ; ఇంట్ర - (= - ము) ; ఇరవు - ; ఈచ - ; ఈడు - ; ఉగ్గు - ; ఉత్తల - ; (= - ము) ; ఉరు - (ఉరువు) ; ఊఁచ - ; ఎడ - ; ఎత్తు - ; ఎద - ;

ఎదురు - ; ఎఱుక - ; ఏఁపు - ; ఏవ - ; ఒదుఁగు - ; ఒనరు - ; ఒలి - ; ఓజ - ; ఓటు - ; ఓలాఁపు - ; కక్కస - (= - ము) ; కట్టు - ; కడమ - ; కప్పర - (= - ము) ; కరఁగు - ; కలఁతి - ; కలఁగుండు - ; కల - ('కల యు' నకు విశేష్య రూపము) ; కలువ - (= - ము) ; కలుచ - ; కల్లు - : కాంతాళి - (= -ము) ; కాఁపు - ; కాతెయ - ; కింకిరి - ; కిను - (కినుక) ; కీలు - ; కుంభ - ; కుక్కి - ; కుతిల - ; కుదురు - ; కుప్ప - ; కుఱుచ - ; కొంగోడు - ; కొంచె - (= - ము) ; కొండల - (= - ము) ; కొట్టు - ; కొతుకు - ; కోఁత - ; కోలు ; - క్రొల్ల - ; క్రిందు - ; క్రుమ్మఁడు - ; గగ్గోలు - ; గడితి - (= - ము) ; గడమను - ; గతి - (= - ము) ; గర - ; గుడుము - ; గుణ - (= - ము) ; గుత్తి - ; గుది - ; గుల్ల - ; గువ్వ - కుత్తుక -; గెంటు - ; గొడి - ; గోర - ; చిక్క - ; చిందిలి -; చిడిముడి - ; చీకాకు - ; చెట్టు - ; చెఱ - ; చెప్పుడు - ; చేడె - (= చేటు) ; చే - ; చటులు - ; చల్ల - ; చాఁపకట్ట - ; చాటు - ; చూతురు - ; చూలు - ; చొప్ప - (చొప్పదు) - ; జత - (= - ము) ; జడను - ; జడ్డు - ; జతి - ; జతిన - ; జతిను ; జబ్బు - ; జొక్కి - ; ఝడుపు ; ఝగ్గు - ; ఝల్లు - ; డీలు - ; తక్కువ - ; తగులు - ; తటుకొ - ; తట్టు - ; తత్తర - (= - ము) ; తను - (= తనువు) ; తప్పడు - ; తమక (= - ము) ; తల - ; తల్లడి - ; తివులు - ; తహతహ - ; తాఱుమాఱు - ; తిట్టు - ; తిన్ను - ; తిర - (తిరము) ; తిరి - ; తిరుగుడు - ; తీఱు - ; తీలు - ; తీవర - ; (= - ము) ; తెగు - ; తొంగరి - ; తొక్కుట - ; తెప్పలు - ; తేటు; తొట్రుగు - ; తోర - ; తోట్రు - ; తొక్కుట - ; తొక్కి - ; తొక్కుడు - ; తోడుపడు (తోపు) - ; తోపు - ; త్రుళ్ళుడు - ; తోఁచు - ; తోలు - ; త్రాడు - ; దండు - ; దక్కోలు - ; దిగులు - ; దీలు - ; దూఖ - (= - ము) ; దూఱు - ; దొరకు - ; దోరగల్లు - ; నట్టు - ; నడువు - ; నఱుకుడు - ; నలఁగుడు - ; నల్ల - ; నింగి - ; నివ్వెఱ - ; నెట్టి - ; పంపు - ; పట్టు - ; పదిల - (= - ము) ; పని - ; పను - ; పన్ను - ; పరము - ; పరాకు - ; పలుచ - ; పసా - పాటు - ; పాడు - ; పాయ - ; పాలు - ; పుల్ల - ; పూఁట - ; పెంటి - ; పెట్టు - ; పెనఁగు - ; పెను ; (- పెనుపు) ; పేద - ; పొంక - (= - ము) ; పొందు - ;పొగడ్త - ; పొడ - ; పొనరు ; పొనుఁగు - ; పొను - ; పొర - ; పొలు - (= నాశనము * 'పొలియు' నుండి); పొల్ల -; పొల్లు-; పో-('పోవు' ధాతువునుండి *'పోపు' అనురూపముం డవలెను,)ప్రయాస-(=-ము); ప్రాత-; ప్రాఁ- (ప్రాత) పో-పోవు బడలు-; బన్న - (= - ము) ; బయలు - ; బల - (= - ము) - ;

చీఱు - ; బుడి - ; బొండు - ; బొగడు - ; బొదరు - ; బోలు - : బ్రుంగుము-; బ్రుంగు - ; మచ్చిక - ; నుట్టు - ; మనికిత - (= - ము) ; మఱు - (నుఱుంగు) ; మాంగు - ; మూఁకు - ; మూఁటు - ; మూఁపు - ; నుండు - ; ముచ్చట - ; ముట్టు - ; ముడి - ; మునుగుడు - ; మొకమో - ; మొగమి-; మెలి - ; మేడు - ; మ్రొగల - ; మొక్క - ; మొగ - ; (= - ము) ; మొత్తు - ; మోడు- ; మ్రోగన్ను - ; నూను - ; ప్రొగడు - ; మ్రోడు - ; రాటు - ; రా - (రాయి) ; లేచ్చు - ; లజ్జ - (= - ము) ; వట్ర - ; వస - (- ము)- ; వాటు - (= - ము); వాడుక - ; వాడు -; విచార - ; - (= - ము) ; విజ్జోడు - ; విశ - ('విసము' నుండి విశ్యము); విసు - (విసువు) ; వీరాకు - ; వీ - ; వేట - ; వినుక - (= - ము) ; వెక్కస (= - ము) ; వెగడు - ; వెచ్చ - ; వెలుగు - ; వెడంగురు - ; వెనుక - ; వైన్ను - ; వొరగు - ; వెలు - (సేవకురా.) ; వేగ - ; వేగిట - ; వేడుక - ; వేళు - ; వ్రేలు - ; వ్రేగు - ; సంజీ - (= - యి) ; సంజ - ; సంత - ; సతసు - (= - ము) ; సందడి - ; సరాయు - (= - ము) ; సడలు - ; సదుగు - ; సరి - ; సూటి - ; సొంపు - (= - ము) ; సెల - సాలు - ; సిగ్గు-.

ii. క్రియార్థకములపై: అడచి-; అలరి -; ఉట్టి-; ఉరి-; ఉలికి -; ఎగసి-; ఎనికి-; మిట్టి-; మిడిసి.

iii. తద్ధితాన్తక్రియలపై : ఈడిగలఁ-; ఉలఁ-; ఏఱఁ-; కిడిఁ-; కిటయిఁ-; కిలఁగిఁ-; కిలయిఁ-; కూఁ-; కుబుకిలఁ-; కూడిఁ-; కూప్పుడిఁ-; కూల-; క్రమ్మఱిఁ-; క్రయ్యఁ-; క్రుంగిఁ-; చెమరిఁ-; చొరఁ-; జీరఁ-; తెగులఁ-; తెప్పులఁ-; తొగిలఁ-; తొట్టగిలఁ-; తొట్టగిలఁ-; తేలగిలఁ-; తొట్రిలఁ- ; తొలఁ - ; నడియుఁ - ; దిగఁ - ; నిండుఁ - ; నిలఁ -; నిలువఁ - ; పెనఁగఁ - ; పొరిలఁ - ; మగుడిఁ - ; మరలఁ - ; ముట్టుఁ -; మురియుఁ -; మొగకరిల్లఁ - ; మ్రుగ్గిఁ - ; మ్రొగ్గిఁ - ; మ్రొగ్గతిల్లఁ -; లోఁ- (లోఁగు) ; విరియఁ - ; వియ్యఁ-; వెలఁ - ; వ్రయ్యఁ - ; వ్రేలఁ - ; స్రుక్కఁ.

iv. బహువచన రూపములపై :— అలుగులఁ - ; ఆపసోపాలు.-

v. విభక్తి రూపములపై : ఆలుగులఁ - ; కటకటఁ - ; కడఁ - ; చక్కఁ - ; జాలిఁ - ; తెడఁ - ; తోడిఁ - ; నకనకఁ - ; పాటునఁ - ; మెత్తఁ; విన్నఁ - ; నుడిఁ.

vi. ఉపసర్గ ప్రతిరూపములపై :— ఒడఁ - ; కీసు - ; పిఱు - ; పై - ; బహి - ; మేలు.

vii. అవ్యయములపై ; మును - ; వెనుఁ.

113. పఱచు.

విశేష్యములపై : ఆయు - (= - ము) ; చొప్పు - (చొప్పఱచు) ; ముట్టుకోలు - ; వెలు.

114. పాయు.

i. విశేష్యములపై : ఇఱుఁ - ; పఱియ - ; విరి - ; ప్రక్క - .

ii. విభక్తిరూపములపై : ఎఱఁ - ; వెడఁ.

115. పాపు.

i. విశేష్యముపై : చలి.

ii. విభక్తిరూపములపై : ఎఱఁ.

iii. బహువచనరూపముపై : చట్టలు.

116. పాలు.

i. విశేష్యములపై : ఆన - ; ఎఱ్ఱి - ; కొను - ; మొట్టు - ; కోచ - ; కోపు - ; గాజు - ; చాయ - ; చాలు - ; చుట్టు - ; [illegible] - ; బాలు - ; జోరు - ; తిరుగు - ; తేలు - ; తెఱ - ; తెలతెల - ; తెల్ల - ; తెల్లు పు - ; దిగు - ; దొడ్డు - ; నిజు - ; నెత్తుగు - ; పసుపు - ; పోడు - ; పాయ; వీఁకె - ; పోఁగు - ; బలి - ; బీఱు - ; బుచ్చి - ; బూఁదు - ; బ్రహరి - ; మగ్గుడు - ; మూఁగుడు - ; మూఁగు - ; మునుఁగు - ; వాడు - ; విసివి - ; వెలరు - ; వ్రక్క - ; వ్రయ్య - ; సన్న - ; సెల - ;

ii. బహువచనరూపములపై : ఇసిఱొంతలు - ; ఉగ్గులు - ; క్రోళ్లు - ; గురువులు - ; చుమ్మలు - ; తీఁగలు - ; తోఁటలు - ; నుగ్గులు - ; పనుళ్లు - ; బీఁటలు.

iii. విభక్తిరూపములపై : కలఁకఁ - ; మెత్తఁ - ; వెలుకఁ - ; వెల్లఁ - ; వెలవెలఁ - .

iv. తుమున్నర్థకములపై : ఉలఁ - ; ఒదుగఁ - ; కలఁగఁ - ; క్రుయ్యఁ - ; చొరఁ - ; తూలఁ - ; తెగఁ - ; తెరల - ; తొలఁగఁ - ; పలుకఁ - ; పాయఁ - ; పులియఁ - ; ముడుగఁ - ; మూఁగఁ - ; వాడఁ - ; విరియఁ - ; వెడలఁ - .

117. పుచ్చు.

i. విశేష్యములపై : చుఱు - ; పాఱట - ; పాటు - ; పొరి - ; పొఱి - ; (=పొలి - పొలియు) - ; పొలియు - ; పొల్ల - ; బుగులు - ; వా - (వాయు); వెలి - ;

ii. విభక్తిరూపములపై : గీటునఁ - ; వీటిఁ - .

iii. క్త్వార్థకముపై : పులిమి - .

118. వెట్టు.

i. విశేష్యములపై : అంకిలి - ; అడజడి - ; అడ్డ-; ఆఁక-; ఆయాస-; ఆయిత - ; ఆరట - ; ఉత్తల - ; ఊఁదర - ; ఎక్కు - ; ఎడ - ; ఎత్తు - ; ఎన్నిక - ; ఎస - ; ఒర - ; కక్కస - ; కను - ; కన్న - ; కలగుండు - ; కాఁతి య - ; కిరు (క్కు) రు - ; కుతిల - ; కూ - (కూయి); కొల్ల - ; గంటు - ; గీ - ; గుఱు - ; గోడి -; చూ-(చూపు); చొక్కు - ; తడ - ; తత్తఱి - ; తల-; తల్లడ - ; తహతహ - ; తిరి - ; త్రోపుడు - ; తోడు - ; దందడి -; దబ్బు- ; దుఃఖ - ; నచ్చు - ; నలఁగుడు - ; నులి - ; పంపు - ; పరువు - ; పాలు - ; పీఁట - ; పుట్టి - ; పెట్టె - ; పెన - ; పొద - ; పొరలు ; - పోకడ - ; పోరు - ; బలి - ; బేలు - ; మట్టు - ; మభ్య - ; మాఱు - ; ముడి - ; ముసల - ; మెలి - ; మొగిలు - ; మో - (మోపు); మ్రాను - ; లంకె - ; లెక్క - ; వాడ - ; వట్ర - ; వడి - ; వెచ్చ - (= - ము); వెడ్డ - ; వెన - ; వెలి - ; వేగ - ; వేడి - ; సంత - ; సరి - ;

ii. బహువచన రూపములపై : ఎక్కులు——.

iii. ప్రశ్నార్థకములపై : ఎందఁ - ; కూడఁ - ; తగులఁ - ;

iv. విభక్తిరూపములపై : చక్కఁ - ; జాలిఁ - ; నేటనఁ - ; వడిఁ - ;

v. క్రియలపై : జేపట్టు.

vi. అవ్యయములపై : పిఱుఁ - ; బహి-.

119. పెనఁగు.

విశేష్యములపై : మల్లు——.

120. పొంగు.

సంఖ్యావాచకములపై : ముప్పొంగు = మూఁడుపొంగులు పొంగు.

121. పొడుచు.

i. విశేష్యములపై : కిసురు - ; కిఱుకు - ; కెరలు - ; గగురు - ; గుఱు - ; చల - ; నిట్ట - ; పుల - ; వెన్ని - ;

ii. బహువచన రూపములపై : చిఱ్ఱులు——.

iii. ప్రశ్నార్థకములపై : ఎన్ని——.

iv. అవ్యయములపై : తూ——.

122. పోయు.

i. విశేష్యములపై : ఆకు - ; ఆసు - ; ఉరి - ; కట్టు - ; చెమట - ; తల (- పు) ; నాఁకు - ; పోఁగు - ; బారు - ; వాస - .

ii. తుమున్నర్థకములపై : తిరుగఁ - ; పాఱఁ - ; వడ-ఁ (= వడియఁ); వడియఁ - ; విరియఁ - .

123. పోవు.

i. విశేష్యములపై : అమ్మఁడు - ; ఆదటు - ; ఆ - (ఆఁక) ; ఆఱుడి - ; ఈటు - ; ఉడి - ('ఉడుగు'నకు విశేష్యరూ.); ఉబ్బర - ; ఊఁచ - ; ఎడ -; ఎత్తు - ; ఒఱఁగు - ; ఓటు - ; ఓర -; కడి - ; కన్న - (= - ను) ; కలవర - ; కసలు - ; కాఁకు - ; కొంతు - ; కొంచోము - ; కొఱఁత - ; కొల్ల - ; కోర - ; కోలు - ; గుజగుజ - ; గొడ్డు - . చిందఱ - ; చిన్న - , చెఱు - ; చుర-; చుర - ; చూఁఱ - ; జిల్ల - ; తని - ; తూల - ; తొఱఁగు - ; తోడు -; దొబ్బ-; నిదు (ద్దు)-. నిలు (నిలుపు); పాపటి-; పాలు-; పొంపిరి-; పొర - పోరి(ఱి) - (=పోలి)-; పొఱఁడు-; పొది-; పొల్ల-; బమ్మెర-; బయలు-; బొఱఁగు-; భ్రష్టు-; మిన్నుక-; మిసి-; మీఱు-; ముగులు-; ముసి-; మేలు-; యఱ్ఱ-; లొట్టు-; వొగ్గు-; వొరసి-; మిశి-; మొగ్గ-; మొద్దు-; మొఱఁపు-; మొల్లి-; మొహరి-; రిక్త-; లోఁగు-; లొఱఁగు-; లొట్ట-; లోఁగు ; సంకర-; సడలు-; సరుగ్గా - ; నఱుగు ; నసి - ; నా (వాలు) ; వివిర - ; విలవిల - ; వీసర - ; వెన్క - ; వెలవెల - ; వెలవెలఁ - ; వేఁగు - ; సరి - ; సుడి - ; సొట సొట - ; సొగ్గు - ; సొలుగ్గ - ;

ii. బహువచన విభక్తులపై : కుమ్మెలు - ; గుసగుసలు - ; చిల్లులు- ; చక్కిలిగింతలు - , పొక్కిళ్లు - ; పిలుపులు - ; బీటలు - .

iii. విభక్తిరూపములపై : అసిఁ - ; ఈచఁ - ; కడకుఁ - ; తెల తెలఁ - ; మూరిఁ - ; విస్మఁ - ; సీటిఁ - .

iv. క్త్వార్థకములపై : ఈచుఁ - (= ఈచుకొని) ; ని - ; ఒరసి కొని - ; కొని - ; కొని - ; తెలి - ; విడి - ;

v. తుమున్నర్థకములపై: ఈడఁ - ;

. ఉపసర్గ ప్రతిరూపములపై: పఱి - ; పిఱు - .

vii. అవ్యయముపై : ఒల్లఁ - .

124 ప్రాము.

విశేష్యములపై : కను - ;

125. బిగియు.

అవ్యయములపై : బిఱ్ఱ-.

126. **మడఁగు.**

విశేష్యములపై: ఊక్కు- ; రేకు -.

127. **మడఁచు.**

విశేష్యములపై: ఱేకు -.

128. **మడుచు.**

విశేష్యనుపై: కాలు—.

129. **మణఁగు.**

విశేష్యనుపై: మాటు—.

130. **మరలు.**

విశేష్యనుపై: పెడ—.

131. **మసఁగు.**

విశేష్యనుపై: కసి—.

132. **మాపు.**

విశేష్యనుపై: రూపు—.

133. **మాయు.**

విశేష్యనుపై: మచ్చు- ; రూపు-.

134. **మాఁగు.**

విశేష్యనుపై: పిలుకు- ;పొల-.

135. **మాచ్చు, మాఁచు.**

విశేష్యనుపై: పిలుకు - ; పొరి - ; కుండ - ; పొల - ;

136. **మూలు.**

విశేష్యనుపై: పాలు - ; పిలుకు - ; పొరి - ; వ్రాలు - ; విసి-;

137. **మూలుచు.**

విశేష్యములపై : పొరి-.

138. **మించు.**

విశేష్యములపై : తల-.

139. **మిగులు.**

విశేష్యనులపై : తల - ; మట్టు - ; వీను-.

140. మిడుచు.

విశేష్యముపై : చిట్ట-.

141. మీఱు.

విశేష్యములపై : తల - ; నెంపు - ; మట్టు-.

142. ముట్టు.

విశేష్యములపై : కడ - ; తుది - ; నీరు-.
తుమున్నర్థముపై : కూడ-.

143. ముడుగు.

విశేష్యముపై : ముచ్చు-.

144. ముడుచు.

విశేష్యముపై : వైడి-.

145. మూయు.

విశేష్యముపై : కను-.

146. మెఱయు.

విశేష్యముపై : బయలు-.

147. మొఱగు.

విశేష్యముపై : కను-.

148. మోడుచు.

విశేష్యముపై : చే-.

149. మోయు.

విశేష్యముపై : సుండ-.

150. స్రుగు.

బహువచన రూపములపై : గుక్కలు - ; గుక్కిళ్లు-.

151. మ్రోయు.

విశేష్యముపై : ఎదురు-.

152. రేగు.

విశేష్యముల పై : ఎన - ; చిందఱ - ; చీందఱ-.
క్వార్థకముపై : చిమ్మి-.
అవ్యయముపై : చెల-.

153. రేచు.

విశేష్యములపై : పెడ - ; వెర-.

154. రేపు.

విశేష్యముపై : వెరి-.

155. వచ్చు.

విశేష్యముపై : ఎత్తు-.

క్రియాశ్రితములపై : ఆచ్చి - ; ఏ - ; రాసి - ; చుట్టి - ; తిరిగి-.

156. వట్టు.

విశేష్యముపై : సీరు-.

157. సలుము

తుదమున్నర్థకముపై : కొ-.

158. వాడు.

బహుళ పదసాధనముపై : నుళివాళ్లు-.

159. వాలు.

విశేష్యముపై : నొప్పి-.

160. విచ్చు.

విశేష్యములపై : పె - ; పురి - ; మొగ్గ-.

161. విడుచు.

విశేష్యముపై : జన్మించు-.

తుదమున్నర్థకముపై : చని-.

162. విను.

విశేష్యముపై : పని-.

163. విరియు.

విశేష్యములపై : విక్క--నేలీ - ; వెల్లి-.

164. విసరు.

విశేష్యముపై : వెలి-.

165. వీగు.

అవ్యయములపై : విఱ్ఱి.

166. పెడలు.

విశేష్యముపై : బయలు-.

167. వెల్లు.

విశేష్యముపై : కడ-.

168. వేయు.

విశేష్యములపై : అసర - ; ఎత్తు - ; గిరాటు-; డింక - ; తూనిక-; దండూరా - ; పిడి - ; పెన - ; లొట్ట - ; వడి - ; విలియ - ; వెనుక - ; వెలి-.

బహువచన రూపముపై : గడికాల్లు.
క్వార్థకములపై : ఎత్తి - ; తీసి-.
తుమున్నర్థకములపై : తెగ - ; తేల - ; పాఱ - ; మొల - ; సాగ-

169. వేఱు.

ఉపసర్గ ప్రతిరూపములపై : నెఱ-.

170. వైచు.

బహువచన రూపముపై : పల్లటీల్ -.
తుమున్నర్థకముపై : పాఱ-.

171. వ్రాలు.

విశేష్యముపై : కై -.

172. వ్రాలుచు.

విశేష్యముపై : కై -.

173. సాగు.

విశేష్యములపై : కొన - ; తీగ-.

మూఁడవ ప్రకరణము.

ఆంధ్రలిపి—ఆంధ్రధ్వనులు.

I

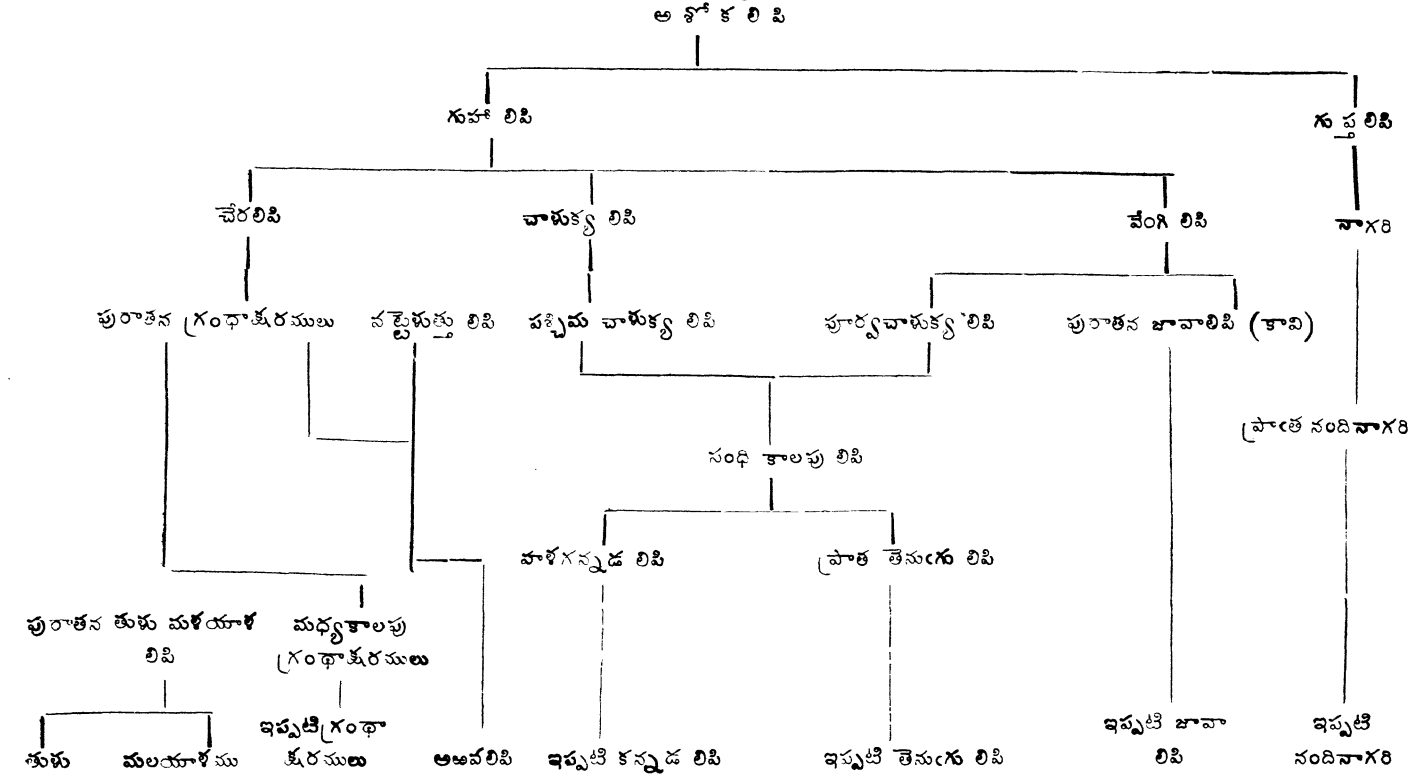
ఆంధ్రలిపి.

భాషాచరిత్రమునకు లిపిచరిత్రముతో నంతగ సంబంధములేదు. భాషయనున దుచ్చరింపఁబడు నక్షరసంతతులకు ధ్వనుల సమూహము. లిపి యీధ్వనులను దూరమునకు నుండువారికిని, రహస్యముగ వానియర్థము దెలిసి కొన నెంచువారికిని, కాలాంతరమున నా లిపిమూలమున నాయా ధ్వనులను పోల్చికొని వాని యర్థమును గ్రహింపనెంచువారికిని నుపయోగించుటకై యా యా భాషలను వ్యుత్పత్తి సంకుచితముల వారేర్పఱుచుకొను కొన్ని లిఖిత సంకేతముల సముదాయము. లిపి ధ్వనులను సంపూర్ణముగఁ దెలుపఁజాలదు. అది వానిని స్థూలముగఁ దెలుపఁ జాలునేకాని, తత్తద్వాగింద్రియ స్థానములందు సరిగి నా యా ధ్వనులు పుట్టుసప్పుడు గలుగు సూక్ష్మధ్వనిభేదములు చానినలన స్పష్టపఱుప్. భాషలయందు గలుగు మార్పుల కా యా స్థానములందు గలుగు సూక్ష్మభ్రంశమే కారణము. ధ్వనులు రానురాను మాఱుచుండ, లిపియంత శీఘ్రముగ మాఱకుండుటచే గొంతికాలమున కేలిఖితాక్షర మే ధ్వనికి గుఱుతుగఁ బూర్వ ముపయోగించికొనినచో దెలిసికొనుట కష్టమగు చుండును. కాని, భాషాచ్ఛ్రయుసంటి భాషలలో వ్యాత్యక్రమము సాధారణ ముగ ధ్వనుల ననుసరించుచుండుటచే నంతటిచిక్కులు కలుగకుండును. 'లచ్చన్న' అని వ్రాయునప్పుడు 'లక్ష్మన్న' యనియు, 'జ్ఞానము' నకు 'ఙ్ఞాన' మనియుఁ బండితులు కానివారు వ్రాయుచుందురు. వారివ్రాత యుచ్చారణము ననుసరించియున్నదని చెప్పనలయును. ఆంధ్రలిపియందు దంత్యతాలవ్య 'చ, జ'లకు ప్రత్యేకసంజ్ఞలు లేకపోవుటచే సాధారణు లుచ్చారణము ననుసరించియే వానిని వ్రాసికొందురు. శాసనములలో నచ్చు టచ్చుట నిట్టి వ్యత్యక్రమము కానవచ్చును.

ఈ గ్రంథమునఁ దాంధ్రలిపి చరిత్ర మనావశ్యకమైనను దానిని సంగ్రహముగ నీక్రింది పట్టికమూలమున దెలుపు టుచితము కాకపోదు. మొదటి పటమునుబట్టి భారతీయ భాషాలిపులన్నియు నేకీభూత లిపినుండి వికారము నొందినవో వానివలనఁ దెలిసికొనవచ్చును. రెండవ పటమున దాక్షిణాత్యలిపుల వంశక్రమము తెలుపఁబడియున్నది.—

రెండవపటము.

దాక్షిణాత్యలిపులు.

ఆంధ్ర

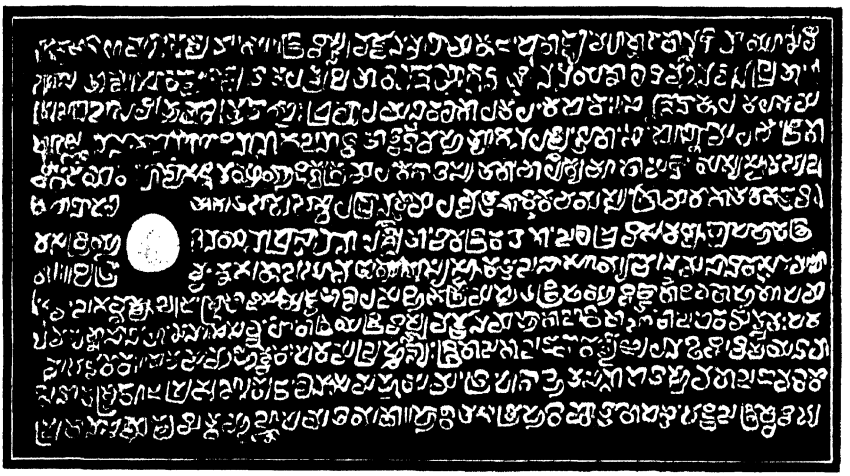
క్షరవికాసము

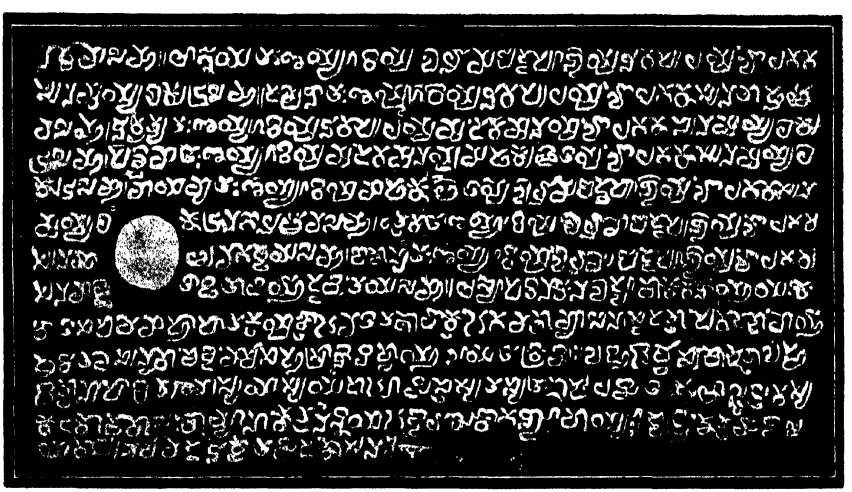
మాడవపటము.

నాలుగవ పటము.

సందంపూడి శాసనము : 11-వ శతాబ్దము.

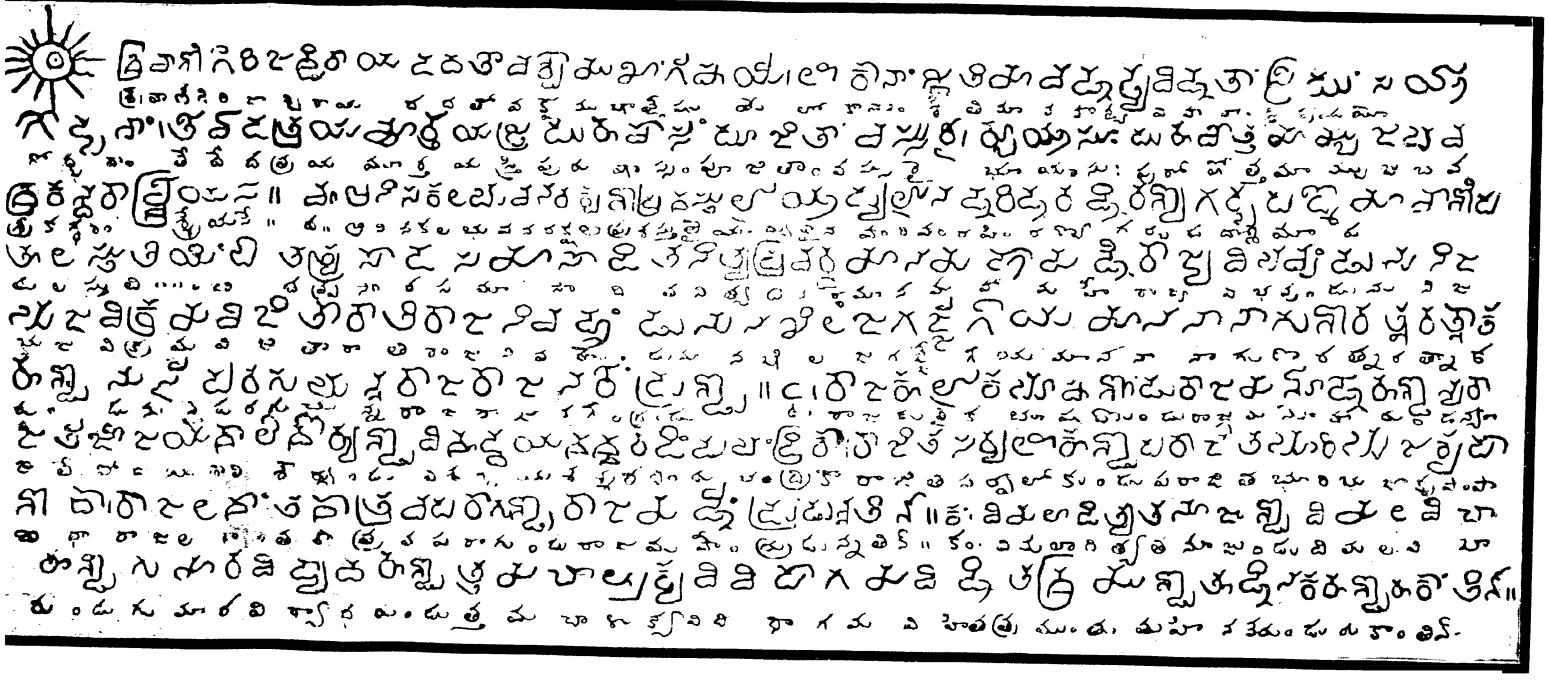
నన్నయ రచితము : నారాయణభట్టున కిచ్చినది.

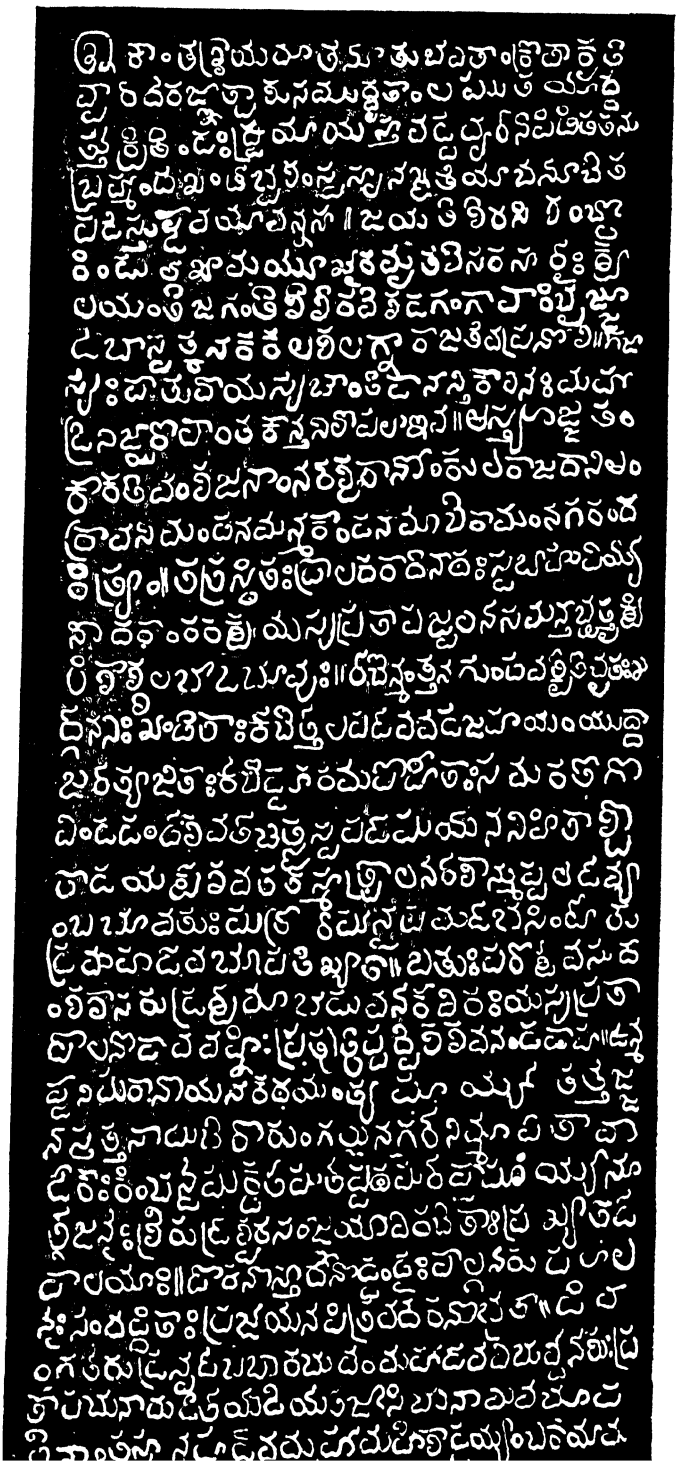
ఆయిదవ పటము.

వర్ణనభాగము : మొదటి వర్ణములు (11-వ శతాబ్దపు లిపిలో వ్రాయబడినవి.)

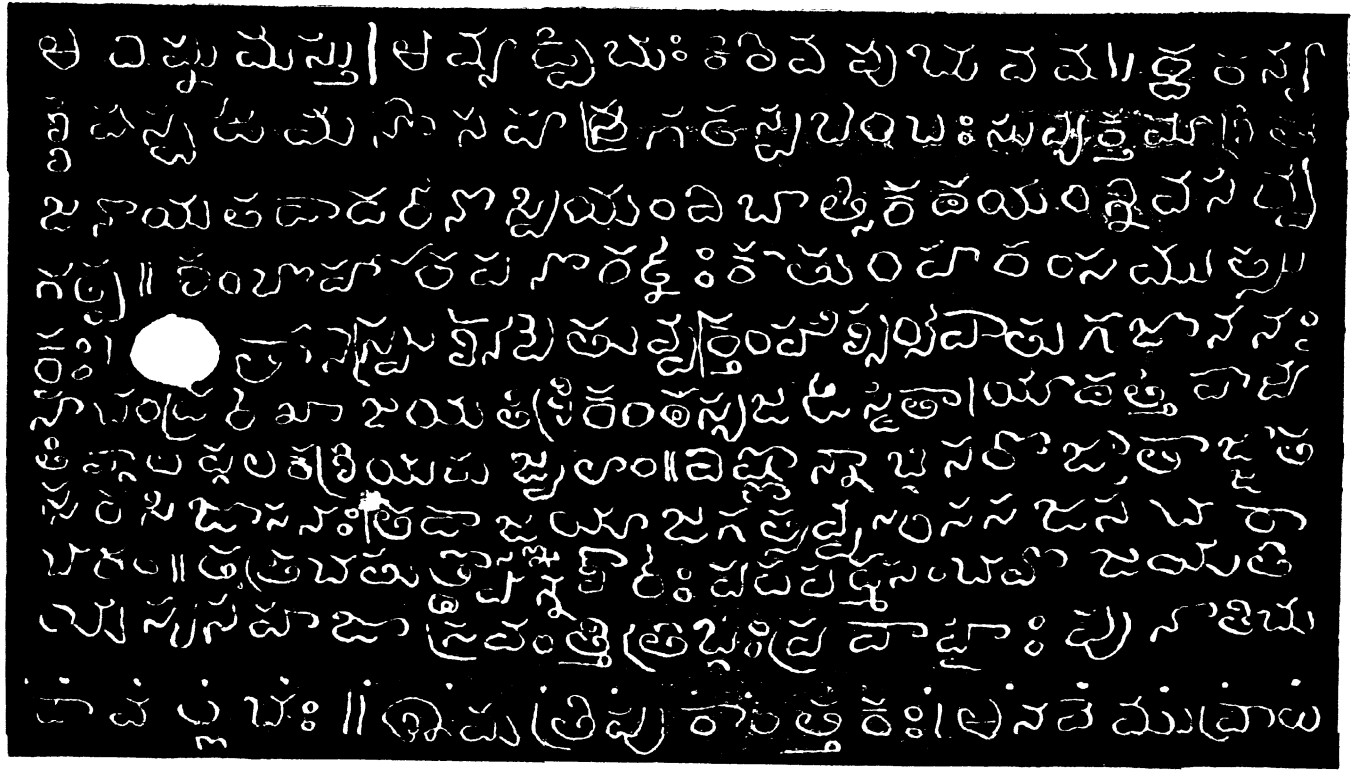
ఆఱవ పటము.

కాకతి గణపతిదేవుని తామ్ర శాసనమున ఒక భాగము.

ఏడవ పటము.

అన్నవేమా రెడ్డి కనుపర్తి కొండ్రు గానడులలోని యూక లేఖ.

ఈ ప్రక్క 3-వ పటమునం దాంధ్రాక్షరము లెట్లు రానురాను వికాసము నొందినవో చూపఁబడినది.

నాల్గవపటము రాజరాజ నరేంద్రుని నందంపూడి శాసనములోని యొక రేకునకుఁ బ్రతిబింబము. అందలి వ్రాత ప్రత్యేకముగ నిప్పటి యచ్చు లిపిలో వ్రాయఁబడినది (క్రీ. శ. ౯౭౬).

అయిదవపటము నన్నయభట్టరచిత భారతాదిపర్వపీఠికలోని మొదటి యైదుపద్యములు నాతనినాఁటి లిపిలో నెట్లు వ్రాసియుండునో యానాఁటి శాసనాక్షరముల యూహారమున నూహించి నేను వ్రాసినది.

ఆఱవపటము తిక్కన కాలమునాఁటి కాకతి గణపతిదేవుని తామ్ర శాసనములోని యొక రేకునకుఁ బ్రతిబింబము (శా. శ. ౧౧౩౩).

ఏడవపటము అన్నవేమా రెడ్డి వనపల్లి తామ్రశాసనములోని యొక రేకుపటు స్ఫుటిబింబము (శా. శ. ౧౩౦౦).

నైపటముల మూలమున నాంధ్రలిపి నానాఁటికి నెట్లు మాఱుచు వచ్చినదో తెలియనగును. తాటియాకులపై గంటముతో వ్రాయు నాచారము మూలమున రానురాను చదరముగనుండు తెనుఁగక్షరములు గుండ్రముగఁ బరిణమించినవి. అవి యచ్చువచ్చిన నాఁటివరకు మాఱుచునే యుండినవి. అచ్చునచ్చిన తరువాతఁగూడ వానియందు మార్పులు కలుగకపోలేదు. క్రీ. శ. 1801 సంవత్సరపు ప్రాంతమున నచ్చుపడిన తెనుఁగు పుస్తకములను నేఁటి యచ్చుపుస్తకములతోఁ బోల్చిచూచిన నీ విషయము స్పష్టము కాఁగలదు. తాటియాకులమీఁది లిపికిని, అచ్చులిపికిని జాల వ్యత్యాసము గలదు. చే, జే, లపై ఁ అను గుఱుతు క్రొత్తగా నచ్చులో కలిగినది. వెలుపల గీలుకరించు నాచార మచ్చుగ్రంథములనుబట్టి యంతరించినది. 'ఁ' అను సరాధనుస్వార చిహ్నము మొట్టమొదట క్రొత్తగాఁ జేరినది. నున్నపై వచ్చు హల్లునకు ద్విత్వమును చేయుపద్ధతి పోయినది. ద్విత్వాక్షరము వెలుపల గీలుకరించుట యిప్పుడు భ్రష్టమయినది. గాలును కత్తుగ వ్రాయుట యిప్పటి విద్యార్థులయందంతగఁ గానరాదు.

ఆంధ్రలిపి సంస్కారము.

ఆంధ్రలిపి చాలకష్టమైనదనియు, భారతీయ లిపులలో దానియందు బెక్కున చిక్కులున్నవనియు, వేగము, వ్యవహారానుకూలత, క్లృప్తత నపేక్షించు నేటి నాగరక ప్రపంచమున కది పనికిరాదనియు, దానిని వ్రస్తుతావశ్యకతల ననుసరించి సంస్కరించుకొన్నచో ననేక లాభములు గలుగఁ గల వనియు నిప్పు డొకయభిప్రాయము బయలువెడలినది. ఆంధ్రలిపిలో నిప్పు

డచ్చుఁ గూటమునందు 509 యక్షరములకు సంబంధించినవి. 10 యింగ్లీషు
మంకెలు, 10 తెనుఁగంకెలు, 14 విరామచిహ్నములు, 5 ఇతర చిహ్నములు,
రెండు కొటేషనుమార్కులు, 3 లీడర్లు, 8 అధో నిర్దేశకచిహ్నములు, మఱి
22 అనావశ్యక సంయుక్తాక్షరములు—మొత్తము 583 ప్రత్యేక సీసకా
క్షరము లున్నవి. ఇందుమూలమునఁ దెనుఁగున సచ్చుకేను మిక్కిలి యెత్తు,
పొడవు, వెడల్పు గలిగియుండుటచే సచ్చుఁ గూర్చువాఁ డెల్లప్పుడును నిలువ
బడి, యిటునటు దిరుగుచు, మీఁది కెగురుచుఁ డాడుచు నెంతో శ్రమపడవలసి
వచ్చుచున్నది. ఇందువలన అచ్చు, కాగితములు, కూలి, మొదలగు వానిపై
వ్యయ మెక్కువ యగుచున్నది. ఈ యసౌకర్యములు లేకుండిన నాంధ్రగ్రంథ
ప్రకటనము సులభమై విద్యావ్యాప్తికి మార్గ మేర్పడఁగలదు. ఇట్లో,
తెనుఁగునకును గొన్ని భాషలకును లెక్కపుఁజేటింగు సౌకర్యముకలిగి,
వర్తకమున నెంతో సహాయకారి కాఁగలదు. ఇంతటి లాభమునుతోఁగూడిన
యాంధ్రలిపి సంస్కారమునుగూర్చి యాలోచింపకుండుట మంచిదికాదు.

ఆంధ్రలిపి సంస్కారమునకుఁ బూనక పూర్వము చానియందు గల
లోపము లెవ్వియో విచారింపవలసియున్నది.

అక్షరములన్నియు నేదియో యొకపద్ధతిపై నేర్పడకుండుట.

1. క, గ, చ, ఛ, ఝ, ఞ, డ, ఢ, త, థ, ద, ధ, న, భ, మ, య,
ర, వ, శ, హ, ళ, క్ష—వీనిలోఁ దలకట్టులక్షరము తలకు తగిలియున్నవి.

2. ఘ, ప, ఫ, ష, స—వీనిలోఁ దలకట్టు లక్షరములనుండి వేఱ్ఱుడి
యున్నవి.

3. ఖ, జ, ట, ణ, బ, ల—వీనికిఁ దలకట్టులేదు.

4. ఱ, ఙ, ఞ—ఇవి ఒ, ఇ, లకు +, ు, చిహ్నములఁ జేర్చుటవలనఁ
గలిగినవి.

5. ఁ - ఇది ఉకడుపులోని యడ్డుగీఁతను తీసివేయుటనలనఁ గలిగినది.

6. ఛ, ఢ, ధ, ఫ—ఈ యొత్తక్షరములు వాని సాధురూపముల
పొక్కిలిలో నొత్తుచిహ్నమును చేర్చుటవలనఁ గలిగినది.

7. ఖ, ఘ, ఝ, ఠ, ఫ—వీనికిని వీని సాధురూపములకును బోలికలేదు.

8. భ—దీనిసాధు రూపమగు 'బ' కు తలకట్టులేదు ; దానికి బత్తు
చేర్చునప్పుడు తలకట్టును దగిలించవలెను.

9. ం, ర, ఱ, ఈ, ఝ, య ; అ, ఆ, ఱ ; ఇ, ఈ ; ట, ఉ, ఊ ; ఌ,
ౡ ; ఎ, ఏ, ఐ, ప, ఫ, ఘ, మ, వ, హ, ష ; ఒ, ఓ, ఔ, జ, ఙ, బ, భ,
ఋ, ౠ, చ, ఛ ; ద, ధ, థ, డ, ఢ, ఖ, శ, ళ, స, న ;—ఈ వర్గములం

దలి యక్షరములు క్రమముగ నొక్కటే మూలరూపమునుండి యేర్పడినవి. కాని, రూపసామ్యమునుబట్టి యుచ్చారణ సామ్యము స్ఫురించదు.

10. అ, ఉ, ఋ, ఌ, ఎ, ఒ, లనుండియే వానిదీర్ఘము లేర్పడినవి; కాని, 'ఇ' నుండి 'ఈ' కలుగలేదు

11. వ్రాతలో 'క' కు కన్నడముసందలి 'క' వంటి మఱియొక రూపము కూడ వ్యవహారమున నిలిచినది.

ii. గుణింతము.

(అ) అచ్చులు

1. క, గ, ఘ, చ, ఛ, ఝ, ఞ, ఠ, ఢ, ణ, త, థ, ద, ధ, న, ప, ఫ, భ, ర, ఱ, శ, ష, స, ళ—వీనికి, గుణి, గుణిదీర్ఘము, ఎత్వ, ఏత్వ, ఒత్వ, ఓత్వ, ఔత్వములు చేరునప్పుడు, తలకట్టుతోలంగి యీ స్థానమునసే యీయాయాచిహ్నాములు నిలుచును. ఉ, ఊ, ఋ, ౠ, ఌ, లు చేరునప్పుడు తలకట్టు కూడ నిలుచును.

2. ఈ, ఊ, ఏ, ఓ, ష, స, లకు దీర్ఘమాయక్షరముల మధ్యముగఁ బోవును.

3. క, గ, చ, ఛ, ఞ, డ, ఢ, త, ఫ, ద, ధ, న, భ, ర, వ, శ, ళ—వీనికి దీర్ఘముచ్చరించునప్పుడు తలకట్టుపోయి, దానిస్థానమునసే దీర్ఘచిహ్నమువై చేరును.

4. ణ, ఱ లకు దీర్ఘము ఇ, ఈ, ఎ, ఏ, ఒ, ఓ, ఔ, లవలెఁ దలపైఁ గుడిప్రక్కఁ బ్రత్యేకముగఁ జేరును.

5. ఖ, ల - ళ దీర్ఘము తలపై కుడిప్రక్క నక్షరమునకుఁ గలసిచేరును.

6. ఖ, ఘ, ఛ, ఝ, ఞ, ఠ, ఢ, థ, ఫ, ధ, భ, ష, ఱ—వీని గుడిచిహ్నము తల కుడివైపున నక్షరము లోనికి పోవును.

7. 'ట' కుఁదలపై నచ్చులు చేరునప్పుడు పై నిలుపుగీత తొలఁగిపోవును.

8. మ, య, ఘ, ఙ, ఝ, ట, ఱ—వీనికి దీర్ఘ మక్షరముతుట్ట తుదను చేరును.

9. 'య' కుగుడి ప్రత్యేకముగ నీయ నక్కఱలేదు. తలకట్టును దొలఁగించినఁ జాలును. 'యి' కి తుట్టతుదను 'ఆ' త్వసంజ్ఞ చేరుటచే 'ఈ' త్వమేర్పడును.

10. ప, ఫ, వ లకుత్వము పొక్కిలిలోఁ జేయును; తక్కినహల్లులకుఁ బ్రక్కను జేరును.

11. చేతివ్రాతలో 'ఒ' త్వము తలకట్టుస్థానమున ఁ అను ఒత్వసంజ్ఞను జేర్చియు, ఏత్వఒత్వములను జేర్చియు రెండు రీతులుగఁ గలుగుచున్నది. అ + ఉ = ఒ కాని, ఎ + ఉలు 'ఒ' కానేరదు. కావున వీనిలోని రెండవ రూపములు విచిత్రములైనవి.

12. హకారముపై నచ్చులుసంధింపనిపుడుఁ జేరుసప్పుడు తలకట్టుస్థానమున నాయాచిహ్నములఁ జేర్చి యొకవిధముగను, తలకట్టును నిలిపి రుద్దుగడియ తుదిని జేర్చి మఱియొకవిధముగను రూపములేర్పడును.—ఇది హకారముపై నచ్చులు చేరువిధము.

13. ఘ, ఝ, లకు ఒ, ఓ, లు చేరునప్పుడు మూడేసి రూపసులు:

i. తలకట్టు స్థానమునఁ జేర్చి;

ii. తలకట్టును నిలిపి అడుగుము తుదికొమ్మునఁ జేర్చి;

iii. తలకట్టును తొలఁగించి, ఎత్వ ఒత్వ సంజ్ఞలుచేర్చి.

14. మ, య, ల పై ఒ, ఓలు చేరుసప్పుడు తలకట్టుస్థానమునఁ జేర్పఁ; మొ, యొ, మో, యో, అని యగును. ఒత్వము చేరునప్పు డెత్వ ఒత్వములును, ఓత్వము చేరునప్పు డెత్వ, ఆత్వములును నీ యడుగులపైఁ జేరుట విశేషము.

15. ఐత్వము హల్లుసకు సగముపైని, సగము క్రిందను జేరును.

(ఆ) హల్లులు.

1. కప్ప, ఉప్పాడ, కుప్ప, శ్రీ, గుడ్డి, గ్రామ, క్రోన, మ్రోగు, అమ్మ, గుర్తు, కన్ను, మొదలగు వానిలోని సంయుక్తాక్షరములందచ్చులు క్రింది హల్లుతోఁ జేరవలసియున్నను మీది హల్లుతోఁ జేరియున్నవి; కప్ప, కొవ్వు మొదలగు పదములలోని సంయుక్తాక్షరములలో నుచ్చారణము ననుసరించి క్రిందిహల్లులతోడనే చేరియున్నవి.

2. అర్థి - అని వ్రాయుట ప్రాచీనలేఖన క్రమము; అర్థి యనుట మధ్యయుగము నాఁటిది; అర్థి యనివ్రాయుట నేటి యచ్చు యుగమున నేర్పడినది. ఉచ్చారణమును బట్టి మూఁడును సరియైన రూపములు కావు. వరుసగ వాని యుచ్చారణములు అతిథ్‌ర్, అథ్‌ర్, అరిథ్, అని వ్రాతను బట్టి తేలుచున్నది.

3. ర్క, ర్మ, ర్న, ర్ల, ర్వ, ర్వ, ర్ష, అను ఒత్తులు వాని మూలహల్లులగు క, మ, న, ల, వ, య, న, ర, లనుండి భేదించుచున్నవి. తక్కినహల్లులు ఒత్తులాయా హల్లుల తలకట్లను దొలగించుటచే నేర్పడుచున్నవి.

4. 'దిక్షట్కరము'లోని 'క్ష'కును, 'లక్ష'లోని 'క్ష'ను నుచ్చారణ భేదము గలదు.

iii. ఉచ్చారణము ననుసరించి యుండని కొన్ని యక్షరములు.

1. ఐ— సంస్కృతమున అ, ఆ+ ఏ=ఐ! 'ఇ' 'ఈ' కారములకు వృద్ధి గలిగియు నైత్వ మేర్పడును. తెనుఁగున అ+ఇ= అయి=ఐ. ఆకారమును బట్టి ఐ=ఎ+ఇ. అరవ మళయాళములలో ఐ=ఎ+ఇ. తెనుఁగున 'ఐ' అనునక్షర మరవ మళయాళ సంప్రదాయానుకోధి.

2. ఔ— సంస్కృతమున అ, ఆ+ ఓ=ఔ; 'ఉ' 'ఊ' కారములకు వృద్ధి కలిగియు నౌత్వమేర్పడును. తెనుఁగునను దక్కిన ద్రావిడ భాషలయందును అ+ఉ= వు=ఔ.

3. ఎ— సంస్కృతమున హ్రస్వ ఎ కారమునేదు. ఏ కారమున్నది; అది, అ, ఆ+ఇ,ఈల సంధివలనఁ గలుగును; 'ఇ+అ'=య్. తెనుఁగున ఇ+అ= ఇయ=ఎ (ముత్తియము, ముత్తెము; కన్నియ, కన్నె; మొద.) ఇ+అ=య్ అను సంధి 'ముత్తియము, ముత్యము' అనునప్పుడు గలదు. ఇది యేకమున మధ్య మందే కలుగును. సంధియందు కాదు.

4. క్ష— ఇది క కార ష కార సంయోగమువలనఁ గలిగినను నా సంయుక్తాక్షరము నుచ్చారణము మాఱినది.

5. జ్ఞ— వ్రాతియం దిట్లున్నను నుచ్చారణ మందిది 'జ్ఞ, గ్న, గ్నె, గ్ల, గ్లే,' లుగ వివిధ ధ్వనులతో వినఁబడుచున్నది.

6. చ'ద్ద'న్నము మొదలగు శబ్దములలోని హ్రస్వ'అ' కారమునకును వచ్చాను, తాటాకు మొదలగు శబ్దములలోని దీర్ఘ 'ఆ'కారమునకును దెనుఁగు లిపిలో సంజ్ఞలులేవు.

7. ఱు, ఱు, ఱ ల యుచ్చారణమెట్టిదో తెనుఁగువారు మఱచినట్లు కానవచ్చును. కొందఱు దానిని 'ఱ'గను, గొందఱు 'ర'గను, సరిగ నుచ్చరించుచున్నా మనుకొనువారు అర్ధమాత్రాక 'అ' కారముతోడి 'ర్' గను నుచ్చరించుచున్నారు.

8. త్స— దీనిని 'త్స'గా నెవ్వరు నుచ్చరించుటలేదు; దంత్య 'చ్ఛ' కారముగ దాని నుచ్చరింతురు.

9. ష— కారమును నేనల స్పర్శముగా గొందఱుచ్చరింపరు; స్రవుల్ల, కష్టము, మొదలగుశబ్దములను గొందఱు 'స్రవుల్ల, కష్టము,' అని యుచ్చరించుట గలదు.

10. షడమర్థ్యాంతములందు గల 'ము'వర్ణము కొన్ని స్త్రీలింగములలో ననునాసికీకృత 'పు'వర్ణముగా వినంబడుచున్నది. చెప్పుడు, రావుడు, వాప్పు, పాప్పు.

11. 'ల్లా'— వర్ణమును చదువుకొనని తెనుఁగువారును, చదువుకొనిన వారిలో గొందఱును 'ల్ల, ల్ల, వ్ల, ల్ల'లుగా నుచ్చరింతురు. ప్రల్లో(ప్రల్లా,— ల్లా,— వ్లా-ల్లా' లందును; ఆల్లో(-ల్లా- ల్లా,-వ్లా)దిము.

12. 'హ్వా'- వర్ణమును, గొందఱు 'స్వ'గను, గొందఱు 'స్వ'గను నుచ్చరింతురు: గహ్వా (-స్వా-గి చేసి)కము.

13. 'హ్మా'- దీనిని 'న్మ', 'మ్మ'లుగా నుచ్చరించుట గలదు: బ్రాహ్మ (-న్మ,- మ్మ)ణుఁడు.

14. 'సీ' వర్ణమును గొందఱు 'శీ'గ వ్రాయుదురు: శీతాగామ మ్యా.

15. పూర్ణానుస్వారమువై నచ్చు పొల్లుగుఁ గొందఱు వ్యత్యసించె దరు; కొంద ఱీయరు: అనంతరావు, అనం న్తరావు.

పై వివరించిన దానిని బట్టి యాంధ్రలిపి యన్ని కాలములలోను నొకటే రూపముఁగలిగి యుండలేదనియు, నందలివర్ణము లన్నియెడలను నాదర్శాన్వ లను సరిగ నిరూపింప కున్నవనియు, లిపి యొక తెన్నున లేకుండుటచే దానిని నేర్చికొనుట చాలఁ గష్ట సాధ్యమనియు, నందు మూలమున విద్యావ్యాప్తి కాటంకము గలుగుచున్నదనియు, దానివలన వ్యవహార సౌకర్యము సంపూర్ణ ముగఁ జేకూరకున్నదనియుఁ గొంతవఱకు చెప్పవచ్చును. సంస్కార ప్రియులును, వ్యవహారమే ముఖ్యమని తలంచువారును దానిని సంస్కరింప బ్రయత్నింపవచ్చు ను. సంస్కార ప్రియులకును, సంస్కార విముఖులకును వారివారి దృష్టులలో భేదముండుటఁ బట్టి వారిరువురికిని సామరస్యమును గుదుర్చుట కష్టము. ఒకరికి లిపి యొక సాధనము మాత్రము, ఆ సాధనము వ్యవహారమున కెంత బాగుగ నుపయోగించిన నంతమేలని వారియభిప్రాయము. రెండవవారి కది పూర్వులు తమకొఱకు దాచిపెట్టిన యందముల రాశి; వ్రాతయనున దాకకళ. మనోహరములగు నూహలను దాచుటకు మనోహరములగు నక్షరపు బరణులు గావలెను. తెనుఁగక్షరములు ముక్తాఫలములవలె గుండ్రముగ నుండవలెనని వారి యభిప్రాయము. అవి ఎల్లప్పుడును గుండ్రముగాలేవని శాసన పరిశోధకులు దెలిపిన, వారునమ్మరు; నమ్మినను చక్కఁబడినదానిని దిరుగ నేల పాడుచేయ

వలెనని వారి ప్రశ్న. బియ్యపుగింజపై సీసపద్యమును చిత్రించుట, భగవద్గీతా ధ్యాయములను సన్నని తాటియాకులపై వ్రాసి, పూసలుకట్టి, జపమాలగ నేర్పఱచుట, మొదలగు గీతుల వ్రాత నుపయోగించినవారు, తెనుఁగువర్ణము లను సంస్కరింపనెంచుట హాస్యాస్పదముగ గణింపకమానరు. గుండ్రని యక్షరములను వ్రాయుట ఎక్కువశ్రమ, యెక్కువ కాలహరణము, అను మొదలగు సహాకర్యములు వారిదృష్టిలోనుండుత యెక్కువ నైనవి కావు. ఈరెండు దృష్టులకును నైర మీ వ్రాత విషయమునందే కాక సర్వ విషయములందును గలదు. ఈ పోరాటములో స్వసహాయదృష్టికి విజయము కలుగుననుటకు సందియము లేదు. లోకసులో నందలమును గళాప్రియులును బాధితులును గాఁజాలరు. వారికీవివాదముతో నంతగఁ బనిలేదు. వ్యవహారమున నేదిమిక్కిలి యుపయోగకరమో వారు చూచినే యనునరితుదురు. పండితులును గొన్నాళ్లకు వారి వారినే పట్టుదురు. వెలుపల గిలుకరించుట యిప్పుడు చాలమట్టు కంతరించినది. ఎక్కడను భాషలోలేని యక్షరమున్నచో 'ఁ' ను గుర్తుపెట్టినది. ఇట్టిదొన్నియో యిటీనల గలిగినమాత్రలే పండితుల కావశ్యక పాత్రముకాకవి. పంక్తి చ, జ, ఞ లనై రెండుకే నుంచకూడినఁ గోపించుమా కొందఱు కలరు. ఈ మార్పు చాల సనీనమైనదైనను వారి మనస్తత్వ మయుచ్చారణ భేదమును దెలుపుటకుఁ జాలనా నశ్యకము; కావున వారు దానిని పరిగ్రహించినారు; ఇదియంతు ప్రాచీనమైన పని వారు తలంచుటమాత్రమే నిజము.

ఆంధ్రలిపి సంస్కారమెట్లు జరుగవలెనను ప్రశ్నముతో నాంధ్ర భాషా పరిశ్రమముపసం బనిలేదు. కల్పించినమాత్రలను సంస్థించుటయు ,నున్న స్థితిని నిరూపించుటఁదుదనే చానిపని.

II

ఆంధ్ర ధ్వనులు. *

సంస్కృతభాషను వర్ణము లేబది. అందచ్చులు అ, ఆ, ఇ, ఈ, ఉ ఊ, ఋ, ౠ, ఌ, ౡ, ఎ, ఐ, ఒ, ఓ, ఔ, ం, ః, అని పదునాఱు. వీనిలో ఌకారము లేవని పాణినిమతము. కఖ (జిహ్వా మూలీయము), పఫ (ఉపధ్మానీయము) లచ్చులలోఁ జేరనలెనని కొందఱతిమతము. హల్లులు క, ఖ, గ, ఘ, ఙ, చ, ఛ, జ, ఝ, ఞ, ట, ఠ, డ, ఢ, ణ, త, థ, ద, ధ, న, ప, ఫ, బ, భ, మ, య, ర, ల, వ, శ, ష, స, హ, ళ,—అని ముప్పదినాలుగు. వీనిలో

* భాషధ్వని మూలమును. అర్థిపంతములైన ధ్వనులే భాష. కాని వైయాకరణు లాయా ధ్వనులను వర్ణము లనుమన్నారు. 'వర్ణ' మన్నది లిఖితాక్షరమునకు మాత్రము చెల్లినను పూర్వమర్యాద ననుసరించి యీసంజ్ఞయు గ్రహింపఁబడినది.

'ళ' కారము సంస్కృతమున లేదని యొకమతము. సంయుక్తాక్షరమగు 'క్ష' కారము సంయుక్తవర్ణముగా వినఁబడక పోవుటచే దానిని బ్రత్యేకవర్ణముగఁ గొందఱు పరిగణించిరి.

ప్రాకృతమునకు వర్ణములేఁబది; అందచ్చులు: అ, ఆ, ఇ, ఈ, ఉ, ఊ, ఋు, ఎ, ఏ, ఐ, ఒ, ఓ, ం ఃx, * అని పదునైదు. హల్లులు: క, ఖ, గ, ఘ, ఙ; చ, ఛ, జ, ఝ, ఞ; ట, ఠ, డ, ఢ, ణ, త, థ' ద, ధ, న; ప, ఫ, బ, భ, మ; య, ర, ల, వ, శ, ష, స, హ, ళ.—అని ముప్పదియైదు.

ప్రాకృత వర్ణసంఖ్యావిషయమున ననేక లనేకవిధములుగ నభిప్రాయ పడియున్నారు. ఆంధ్రశబ్ద చింతామణీకారునిమతమునఁ బ్రాకృతమునకు వర్ణములు నలువదినూత్రము. ఈ మతమునే నేటినఱకు నాంధ్రనైయా కిరణు లనులంబించి యున్నారు. కాని, యిది సంఖ్య మహారాష్ట్రీప్రాకృతమునకు మాత్రము చెల్లునేమో. మహారాష్ట్రీప్రాకృత మొక్కటానికే ప్రాకృతమను సంజ్ఞ చెల్లదు. ప్రాకృతములు, మహారాష్ట్రీ, శౌరసేని, మాగధి, పైశాచి, చూళికా పైశాచి, అపభ్రంశము, అని యీయాఱుగులవని సాధారణాభి ప్రాయము. కాని, యిది సరికాదు. ఈ యాఱును నిటీనుటి ప్రాకృత కావ్యము లనుమను, ప్రాకృత లక్షణగ్రంథములందును బేర్కొనఁబడిన ముఖ్య ప్రాకృ తములు. కావ్యములలో నుపయోగింపఁబడు మహారాష్ట్రీ, శౌరసేనీ, మాగధీ భాషలలో జైనులు తమగ్రంథములందు వాడినభాషలు సాధారణ భాషలకు విలక్షణముగనుండి జైనమహారాష్ట్రీ, జైనశౌరసేనీ, అర్ధమాగధీ సంజ్ఞల నందియున్నవి. చూళికాపైశాచీ భాషాభేదమని కొందఱును, పైశాచీ భాషాభేదమని కొందఱును దలంచుచున్నారు. ఇవియేకాక ప్రాచ్యా, అవంతీ, బాహ్లికీ, శాకారీ, ధాక్కీ, చాండాలీ, శాబరీ, ఆభీరికీ, సాక్కీ, నాగర, ఉప నాగర, వ్రాచడ, దాక్షిణాత్య, ద్రావిడాది ప్రాకృతములెన్నియో యీయా లక్షణగ్రంథములలో స్మరింపఁబడినవి. ఇవి యీయా ప్రధాన ప్రాకృతము లకుఁ జేర్పఁబడి వానివాని వికారములుగఁ దెలుపఁబడియున్నవి. అపభ్రంశ భాషయనునది దొక్కటి కాదు. ప్రధాన ప్రాకృతములలో నొకొక్కదానికిని గొన్ని యపభ్రంశము లున్నవి. అట్లే పైశాచీభాషయందు పదునొకండు భేదములను రామతర్కవాగీశుఁడు తన 'ప్రాకృతకల్పతరు' నను లక్షణ గ్రంథమందును, లక్ష్మీధరాదులు తమతమ ప్రాకృత వ్యాకరణములందు మఱి

* ప్రాకృతవర్ణములలోఁ జిన్నయసూరి విసర్గమును జేర్చినాఁడు; అది పాలిభాషలో మాత్రము జిహ్వామూలీయముగఁ గానవచ్చుచున్నది. 'ఃx' విడచినాఁడు; ఇది సరికాదు.

కొన్ని భేదములను దెలిపియున్నారు. ఈ ప్రాకృతము లన్నిటిలోఁ గల వర్ణ సమూహము నెంచినచోఁ బై వివరించిన ప్లేఁబది వర్ణము లేర్పడును. వానిలో వివాదముసందున్న వర్ణములకుఁ గ్రమముగ నుదాహరణము లీక్రిందఁ జూపఁ బడినవి.

ఋ : అపభ్రంశము : తృణ = తృణమ్ (హేమచంద్రుఁడు 4, 329; సమిసాధు); సుకృదు (హేమచంద్రుఁడు 4, 329) సుకృదం (క్రమదీశ్వరుఁడు 5, 16) = సుకృతమ్; గృహ్ణాఇ = గృహ్ణాతి; గృహంతి = గృహ్ణంతి-గృహ్ణేప్పిణు = * గృహ్ణిత్వానమ్ = గృహీత్వా (హేమచంద్రుఁడు 4, 336; 341; 2. 394, 438), కృదంతహో = కృతాంతస్య (హేమచంద్రుఁడు 4, 370, 4) చూలికా పైశాచి; ఖృత, ఖత-ఘృత (క్రమదీశ్వరుఁడు 5, 102).

ఎ : (1) ఐ = ఎ - మహారాష్ట్రి, అర్ధమాగధి. జైన మహారాష్ట్రి, శౌరసేని, మాగధి : తెల్ల = తైల.

మహారాష్ట్రి, జైన మహారాష్ట్రి, అర్ధమాగధి : చెత్త = చైత్ర: (కర్పూరమంజరి 12, 4. 9; విద్ధసాల భంజిక 25, 2; క్రమదీశ్వరుఁడు 19; ఆయా రంగసుత్త 2, 15, 6; కప్పసుత్త).

మహారాష్ట్రి, జైన మహారాష్ట్రి : మెత్తీ = మైత్రీ (హాలుని సప్తశతి రావణవహో; క్రమదీశ్వరుఁడు 7).

మహారాష్ట్రి, జైన మహారాష్ట్రి, శౌరసేని. వెజ్జ = వైద్య (హేమచంద్రుఁడు 1, 148; 2, 24; హాలుని సప్తశతి; విక్రమోర్వశీయము 47, 2; మాలవికాగ్నిమిత్రము 26, 5; కర్పూరమంజరి 104, 7); మహారాష్ట్రి, శౌరసేని : సెణ్ణ = సైన్య.

(2) ఏ = ఎ: మహా; అ. మాగ., జైన. మహా. : పెచ్ఛఇ=ప్రేక్షతే హేమచంద్రుఁడు 4, 181; గౌడినెఓ, హాలుఁడు, రావణవహో; ఒవవా ఇయసుత్త); అ. మాగ. పెచ్ఛణిజ్జ = ప్రేక్షణీయ; పెచ్ఛగ (ప్రేక్షక); జైన. శౌర. పెచ్ఛది (ప్రేక్షతే); శౌర. పెక్ఖది (ప్రేక్షతే); మాగ. పెస్కది (ప్రేక్షతే); మహా. అవెక్షి = అవేక్షీ; మహా-దుపెచ్ఛ = దుష్ప్రేక్ష్య = శౌర. దుప్పెక్ఖ = మాగ. దుస్పెస్క; దుబ్భెజ్జ (దుర్భేద్య); అ. మాగ. జైన. మహా., శౌరి., అసు., : మెచ్చు (మైత్రేచ్ఛ); మహా. : చెత్త (క్షేత్ర) = శౌర. సెత్త; మాగ. ఏశెక్ఖ (ఏషఖలు = ఏషే ఖు).

(3) ఇ = ఎ : సాగర ఇతి = మహా. సాగరెత్తి; వేదము : యుష్మేష్ఠ = మహా. తుమ్హెత్థ అ + ఇ = ఎ : మాగ. పుత్త కెత్తి (తుత్రక ఇతి).

ఐ: కైఅవ = కైతన; ఐరావణ (భట్టికావ్యము 13, 33).

ఒ: (1) ఔ = ఒ: మహారాష్ట్రి, జైనమహారాష్ట్రి: కొత్థుల = కౌస్తుభ (భామహుఁడు; హేమచంద్రుఁడు; గౌడవహో; హాలుఁడు; రావణవహ.) మహారాష్ట్రి, అర్ధమాగధి, జైనమహారాష్ట్రి, శౌరసేని, అపభ్రంశము: జొవ్వణ = యౌవన.

మహారాష్ట్రి: దొచ్చ = దౌత్య (హాలుని సప్తశతి 84). మహారాష్ట్రి, శౌరసేని: దొబ్బల్ల = దౌర్బల్య (గౌడవహో; హాలుని సప్తశతి; రావణవహ; శాకుంతలము; 63, 1); జైనమహారాష్ట్రి: పవ్వెత్త = ప్రపౌత్ర.

మహారాష్ట్రి, శౌరసేని: మొత్థిల; జైన మహారాష్ట్రి: మొత్థియ = మౌక్తిక (గౌడవహో; హాలునిసప్తశతి; రావణవహ; మృచ్ఛకటికము 70, 25; 71, 3; కర్పూరమంజరి, 73, 5; 82, 8; విద్ధసాలభంజిక, 108, 2).

మాగధి, అర్ధమాగధి, జైనమహారాష్ట్రి, జైనశౌరసేని, శౌరసేని, అపభ్రంశము: సొక్ఖ = సౌఖ్య (మార్కండేయుఁడు; గౌడవహో, హాలుని సప్తశతి, రావణవహ; కప్పసుత్త; క్రమదీశ్వరుఁడు 9; ఓవనఇయసుత్త; పవయణసార 381, 19, 20; 383, 75; 335, 69; కత్తిగేయణు ప్రేక్ష 402, 261, 362 369; మాలతీమాధవము 82, 3; ఉత్తరరామచరిత్రము 121, 4: హేమచంద్రుఁడు 4, 332, 1.) మాగధి: శోక్ఖ: ప్రబోధచంద్రోదయము, 28, 15; 56, 1; 58, 16).

మహారాష్ట్రి, జైనమహారాష్ట్రి, శౌరసేని: సొమ్మ = సౌమ్య. (గౌడవహో, రావణవహ; క్రమదీశ్వరుఁడు 7; రత్నావళి 317, 31; మహావీరచరితము 6, 8; ఉత్తరరామచరితము 31, 20; 62, 8; 71, 8; 92, 8: అనర్ఘరాఘవము 149, 9; కంసవధమ్ 9, 2).

(2) ఓ = ఒ.

శౌర: అసహిదొమ్మి (అవహితోస్మి); మహా., అ. మాగ., జై. మహా., ఒట్ఠ = ఓష్ఠ; శౌర.; అణ్ణోణ్ణ = అన్యోన్య; మహా, అ. మాగ., శౌర.; పఒట్ఠ (ప్రకోష్ఠ).

(3) తుది విసర్గము = ఓ + ఇ. ఎ = ఒ; మహా. అణురాఒత్తి (అనురాగఃఇతి); సిఒత్తి (ప్రియఇతి); జై. మ. పురిసొత్తి (పురుషఃఇతిఃగఒత్తి (గతఃఇతి); కాలొన్వ (కాలఃఇన); జై. శౌర. సమొత్తి (సనుఇతి); చారొవ్వ (చారఏవ); అ. మాగ. భారొవ్వ (భారఃఇవ); సోఒవ్వ (సఏవ); శౌర. బమ్హణొజ్జెవ్వ (బ్రాహ్మణఃఏవ).

జౌ: సౌ అరియ = సౌదర్య; కౌలన = కౌరవ (హేమచంద్రుడు, ప్రాకృతచంద్రిక, చండుని ప్రాకృతలక్షణము.)

చే, జే: "చజౌతజ్జే ప్రాకృతేచ దంత్యాదేవ నసంశయః" అని యప్ప కవి తన ఛందోగ్రంథమునం దధ్యోక్తజవచనముగ నుదాహరించినాఁడు. ఆ వ్యాకమునే యహోబలుఁడు వ్రాసినాఁడు. ఈ వాక్యము నిరాధారమని కొంద అందురు. కాని, ప్రాకృత భాషలను నుత్తర హిందూస్థాన భాషలను బరిశోధించిన జేమ్సు హూయర్నెల్ పండితులు ప్రాకృతమున దంత్య చే, జే, లుండెననియే యభిప్రాయపడి యున్నారు. వాని దంత్యోచ్చారణమును దెలుపుటకుఁ గొన్ని ప్రాకృతములలో వానివెనుక 'య్' కారమును జేర్చు చుండిరని వారి యభిప్రాయము. ఉదా. తిష్ట = య్చిష్ఠ; చిరమ్ = య్చిలమ్: జాయా = య్జూఆ; య్చలఆ = చరక: య్చలఇ = చలతి, య్జ్వలఇ = జ్వలతి; మొదలగువానిలో చ, జ, ల దంత్యోచ్చారణమును దెలుపుట కట్లు ప్రాకృతముసఁ జేర్చియుండవచ్చును. సంస్కృత శబ్దములందలి క్ష, చ, చ్చ చ్ఛ, జ, త్య, త్వ, త్న, థ్య, ద్య, ప్స, ర్త్య, శ్చ, ష్వ, జ్యలు కొన్ని సందర్భములందు కొన్ని ప్రాకృతములలో చే, చ్ఛే, ఛ, చ్ఛే, లుగ మాఱుచుండును. అట్టి చ, ఛ, లు ల, ఆ, ఉ, ఊ; ఐ, ఔలతోఁ గలిసి దంత్యములయి యుండ వచ్చును.

క్ష: క్షుర = ఛుర: క్షిప్ర = ఉచ్ఛా, క్షుధా=ఛుధా; క్షమా=ఛమా; క్షతి = ఛతి; క్షణ = ఛణ: కక్ష = కచ్ఛ; పరీక్షా = పరిచ్ఛా; అక్ష=అచ్ఛ; తక్షతి = తచ్ఛఇ, తచ్ఛయి; వృక్ష = వచ్ఛ, మొద.

చ : చరక = య్చలఆ: చలతి = య్చలఇ; చత్వర = చత్తర, మొద.

చ్య : పచ్యమాన = పచ్చమాన; ముచ్యతే = ముచ్చతి; రుచ్యతే = రుచ్చతి.

చ్ఛ : ఆచ్ఛల = అచ్ఛల మొద.

జ : వ్రజతి = వచ్ఛఇ.

త్య : అత్యంతి = అచ్చంతి; నృత్యతి = ణచ్చఇ; దౌత్య = దూచ్చ; నైయాపృత్య = వేయావచ్చ; సత్య = సచ్చ; నిత్య = నిచ్చ.

త్వ : చత్వర = చచ్చర; తత్త్వ = తచ్చ; కృత్వా=కిచ్చా; శ్రుత్వా = సోచ్చా; భుక్త్వా = భోచ్చా మొద.

త్న : ఉత్సాహ = ఉచ్ఛాహ; వత్స = వచ్ఛ; ఉత్సవ = ఉచ్ఛవ, సంవత్సర = సంవచ్ఛర మొద.

ఛ్య : నేపఛ్య = నేనచ్చు; రథాచ్యా = రచ్చా మొద.

ద్య : మాద్యతి = అప. నుచ్చుఇ

ప్న : స్నాత = చాత, చాఅ; అప్సరా = అచ్చరా మొద.

ర్త్య : మర్త్య = మచ్చ

శ్చ : నిశ్చయ = ణిచ్చయ, ణిచ్ఛఅ; నిశ్చల = ణిచ్చల; దుశ్చరిత = దుచ్చరిఅ; హరిశ్చంద్ర = హలిచ్చంద, మొది.

ష్వ : పితృష్వసా = పిఉచ్ఛా; మాతృష్వసా = మాఉచ్ఛా మొద.

జ్య : రజ్యసె = అప. రచ్చసి.

ప్రాకృతముసందలి జ, జ్జ, జ్ఝ, లకు మూలములు సంస్కృతము నందలి జ్ఞ, జ, జ్య, ద్య, ధ్య, ద్వ, ధ్వ, బ్ధ్య, మ్య, గ్య, హ్య యనుసవి. ఈ జ, జ్జ, జ్ఝ లును గొన్నియెడల దంత్యోచ్చారణము గలిగి యున్నట్లూ హింపఁ బడుచున్నది.

జ : జాయా = జ్జూఆ; జ్వలతి = జ్జులఇ.

జ్య : వాణిజ్యమ్ = వాణిజ్జం, రాజ్యమ్ = రజ్జం.

ఝ్ర : ఝరతి = ఝురేఇ; ఝర్ఝరీయతే=ఝిజ్ఝిజ్జఇ; ఝ్రీణ=ఝిణ.

ద్య : ద్యూతే = జూఅ; అద్య = అజ్జ; ఉద్యాన = ఉజ్జాన.

ధ్య : ఉపాధ్యాయ = ఉఅజ్ఝాఅ; వింధ్య = వింఝ.

ద్వ : విద్వాన్ = విజ్జం.

ధ్వ : ధ్వజ = ఝుయ; ధ్వని = ఝుణి; బుద్ధ్వా = బుజ్ఝ; సాధ్వస = సజ్ఝస.

బ్జ : కుబ్జ = కుజ్జో.

య : యమ = జమ; యది = జది; యథా=జధా; యౌవన=జోవ్వణ.

య్య : శయ్యా = సెజ్జా.

ర్య : ఆర్యా = అజ్జా; కార్య = కజ్జ.

హ్య : సహ్య = సజ్ఝ; గుహ్య = గుజ్ఝ. దంత్యచ, జ, లు ప్రాచీన ప్రాకృతములం దుండెడివనుటకు నిదర్శనము నేటి యార్యభాషలందును నవి కానంబడుటయే. నేటి మరాఠీ భాషయందు మాత్రమవి కానఁబడుచున్నవని యొకరనిరిగాని, యవి యింకను కాశ్మీరి, పశ్చిమ పహాడీభాషలు, మార్వాడీ భాషలలో మిక్కిలి ప్రచారమున నున్నవి. చ, జ, లేకాక వానియొత్తులగు ఛ, ఝ లు గూడ నాభాషలలో దంత్యోచ్చారణమును గలిగియున్నవి.

ः (విసర్గము) : ఇది పాలిభాషలో జిహ్వామూలీయముగ మాత్రము కనఁబడుచున్నది : దుఃఖ.

ఙ: ఈ యనునాసికాక్షరము ప్రాకృతమునందు లేకుండగాని, దాని యుచ్చారణము 'మంగళం' మొదలగు శబ్దములందు కనర్గమునకు పూర్వము వినబడుచున్నది.

ఞ: రాజ్ఞః = రఞ్ఞో: రాజ్ఞా = రఞ్ఞా; ప్రజ్ఞా=పఞ్ఞా; జ్ఞాతికానామ్= ఞాతికానం = ఞ్ఞాతికానం; అజ్ఞే = అన్నే; హాఞ్ఞతి = ఆలభ్యతే, మొదలగు శబ్దము లశోకుని శాసనములయందును బాలి భాషయందును, మఱికొన్ని ప్రాకృతములందును గానవచ్చుచున్నది.

ణ: ఇది ప్రాకృతమునందు లేదందురు. కాని, యర్థమాగధ్యాది భాషలయందది గుదస్వీకృతాచ్చుతో జేరి పలుకబడును; గత = గఅ=గయ; కృతి = కఅ = కియ; మొద.

శ: మాగధీ భాషయం దిది ప్రత్యేకముగ నున్నది. ఇది పైశాచీ భాషయందును గలదు. ఈ శోకుని శాసనములనుండి యుదాహరణములు.

కాల్సీశిల, 4: దువాడసవిసాభిసితేనా పియదసినా = ద్వాదశవర్షా భిషిక్తేన ప్రియదర్శినా.

కాల్సీశిల, 10 : శంథుతి=సంస్తుతి; పశవతి = ప్రసూతే.

12 : శాలాంథే = సాలవృక్షః; శయాతి = స్యాదితి;

శవపాషండానా = సర్వపాషండానామ్; తశ = తస్య.

అతపశడ = అత్మపాషండః: వాశండ=పాషండ; శయా = స్యాత్; అప కలనశి=అప్రకరణే.

కాల్సీశిల, 13 ; లేఖాపేశామి = లేఖాపయిష్యామి.

ష: ఈ శోకుని శాసనములనుండి: కాల్సీశిల, 10: యషో = యశస్: అపపలాషవే పియాతితి = అపపరిస్రవః స్యాదితి; ధంమ నుసుషా = ధర్మ శుశ్రూషా; పియదశీ = ప్రియదర్శీ; ఏషే = ఏషః; షవం = సర్వమ్; ఊషుటేన = ఉత్కృష్టేన; కాల్సీశిల, హేడిషే = ఈదృశమ్: ధమష = ధర్మ స్య; యాదిష = యాదృశమ్; షంబధే = సంబంధే; దాష = దాస; షమ్యా పటిపతి = సమ్యక్ప్రతిపత్తిః; నూయషుషూష = మాతాపితృషు; షుషూషా = శుశ్రూషా ; షవామిక్యేన = స్వామినా ; పాధు = సాధు ; ఏతిషా = ఏతేషామ్ ; షంఘేయేకాలసం = సంశయికానామ్ ; పేషాయా=తత్కాస్యాత్, మొద.

అచ్చు తెలుఁగు.

'అచ్చు తెనుఁగు' అనుపదమును గూర్చి వేఱొకచో విచారింపఁబడినది. తత్సమేతరమైన, అనఁగా సంస్కృతసమేతరమైన తెనుఁగు భాష యచ్చు

తెనుఁగని యనుకొన్నచో నా భాషయందు ప్రాకృతమునందున్న వర్ణములును దేశ్యమునకు విశిష్టముల్లైన కొన్ని వర్ణములును జేరవలెను. కాని, ప్రాకృతమునందలి వర్ణములన్నియు నచ్చ తెనుఁగునఁ జేరలేదు. అచ్చ తెనుఁగునఁ బ్రాకృతమందలి ఋ, ఌ, ౠ, ఘ, ఛ, ఝ, ఞ, ఢ, ధ, ఫ, భ, శ, ష— అను పదునాలుగు వర్ణములను లోఁగించిసవి. భంగు, అవఘళించు, నుజ్జాఁకే, ఠవర, ఢాక, ధడియము, భోషాణము, మొదలగు శబ్దములలో నాయా మహాప్రాణవర్ణములు గాన్పించినను సట్టి యుదాహరణములు క్వాచిత్కముగ మాత్రమున్నవి. ఠ, ఢ లాదియందు గల శబ్దములు మాత్రము కొంచె మెక్కువగ నున్నవి. తిక్కన మహా ప్రాణములను నన్యదేశ్యపదములఁ జేరి తెనుఁగు న్యవహారమునఁ జొచ్చినవి.

సంస్కృత ప్రాకృతములలో లేని తెనుఁగక్షరములు ఎ, ఒ, చే, జే, ఱ, ఁ, అనునవని పారంపర్యక్రమమున నాంధ్రవైయాకరణులు వ్రాయుచువచ్చిరి. అందు ఎ, ఒ, చే, జే లు ప్రాకృతమునఁ గలవని పైఁ దెలుపఁబడియున్నది. శకటరేఫము సంస్కృత ప్రాకృతములందు లేదు. కాని, నేటి యార్యభాషలగు రాజస్థానీ, లహండా, సింధీభాషలలో ప్రత్యేకాక్షరముచే జిహ్వాతము గాకపోయినను గొన్ని సందర్భములందు రేఫము నకు మూర్ధన్యోచ్చారణము విసఁబడుచున్నది. ఈ మూర్ధన్యోచ్చారణ మా భాషలందాదినుండియు నున్నదో యిటీవలఁ గలిగినదో చెప్ప వీలులేకున్నది. ఈ శకటరేఫ విచార మీయిథ్యాయమునఁ దే మూర్ధన్యాక్షరముల గూర్చి చర్చించునపుడు విపులముగఁ జేయఁబడును.

అస్పష్టాచ్చులు (Neutral vowels)

ద్రావిడభాషలయందెల్ల నస్పష్టాచ్చులు గలవు. ఇవి పదముల యాది మధ్యాంతములయందు చేరుచు, పోవుచు వాని రూపనులను మార్చుచుండును. తమిళమునందలి 'అరశన్, ఇరశన్, ఇరణ్డు, ఎఱక్కియ్, ఉలగు, మొదలగు శబ్దములందును, తెనుఁగునందలి, అరను, అరయు, ఎఱుక, ఒలయు' మొదలగు శబ్దములందును మొదలఁ జేరినయచ్చు లిట్టివే. తెనుఁగు పదముల మధ్యమున అకార ఉకారములు చాలనఱకు నసిద్ధారితనులుగ నుండుటకు వానియుచ్చారణ మిట్టిదని తెలియకుండుటయే కారణము. ఉదా: నిలకడ, నిలుకడ; పడక, పడుక; పడమర, పడుమర మొద. పదాంత మందుండు నచ్చులు చాలవఱకు నిలుకడలేక యుండుటవే. తెనుఁగుభాష యజంత భాషయని కొందఱందురు. నేటి తెనుఁగు చాలవఱకజంతమని చెప్పవచ్చునుగాని ప్రాచీనాంధ్రము తిక్కన ప్రాచీన ద్రావిడభాషల

నలెఁజాలనఱకు హలంతముగానే యుండెను. నేఁడయినను, పదములతుది యుత్వము వ్యవహారము నందును, సంధియందు నాఁడును నేఁడును గూడ లోపించుటగాననగును. అ, ఇ లవిషయముసఁ గూడఁ గొన్నిసందర్భములందు లోపనుకలుగుచున్నది.

ఇట్టి యస్వష్టాచ్చు లెక్కనగ వైశాచీప్రాకృత వికారములగు నేటి షినా, కాశ్మీరీ, సింధి మొదలగు భాషలయందు గాన్పించు చున్నవి. కాశ్మీరీ భాషయందు వీనిని మాత్రాచ్చులందురు. ఆ భాషయందే మాత్రాచ్చుల పరివర్తనము వలనఁగొన్ని వ్యాకరణకార్యములును గలుగుచుండును.

ఈ యస్వష్టాచ్చులు తక్కిన ద్రావిడభాషలయందువలె—

1. పదాదిని ద్రావిడులుచ్చరింపఁజాలని 'ర, ల' లకంటెగా నిలుచు చుండును. ఉదా. అరను, ఇఱుకు, ఉలక మొద.

2. పదమధ్యమున ద్విత్వవ్యంజనములు కాని సంయుక్తవ్యంజనములను విడదీయుటకుపకరించును. ఉదా. చందురుఁడు, ఈరసము మొద.

3. పదాంతమునందు కొన్నియచ్చులు సాధారణముగ వ్యవహారమునందును, వాఙ్మయముసందును వ్యవహారముసందును సంధియందును లోపించు చుండును. ఉదా. భయంపడు, విజయంచేయు ; ధనం, ఫలమ్ మొద.

విభక్త్యాదివ్యాకరణరూపములయుపధాచ్చులకుసాధారణముగలోపము రాదు. ఉదా. కలికి, కల్కియగును గాని, చలికి, చల్కికాదు; అందున, అంద్నకాదు. 'గనుకను' వ్రాతలో 'గన్క' అని వ్రాయుదురుగాని దాని యుచ్చారణము వాఙ్మయమునకును, వ్యవహారమునకునుగూడ విరుద్ధము.

ఈ యస్వష్టాచ్చులు పదములందు చేరుటవలనను, వానినుండి లోపించుటవలనను గొన్ని మూండలిక రూపము లేర్పడుచున్నవి. ఇట్లేర్పడిన రూపాంతరము లాయామండలములందు దమతోఁటి యర్థములందే వ్యవహారమున నిలువనచ్చును. కొన్నిట నవి యర్థాంతరముల సందనచ్చును. కొన్ని కేవలము వ్యవహారమునందే నిలువనచ్చును. కొన్ని యామామండలముల కవులు వాడుటచే వాఙ్మయమున కెక్కనచ్చును. ఒకప్పుడు తొంటి రూపము భాషనుండి తొలఁగనచ్చును. ఒకప్పుడు పూర్వరూపమే నిలిచి, నూతన రూపము తొలఁగనచ్చును. కొన్నియెడల రెండు రూపములును నేకమండల ముసందు వేర్వేఅర్థములందును, వేర్వేఱు విభాములుగను వ్యవహారమునందు నిలువనచ్చును. ఉదాహారణములు:—

1. మూండలిక భేదములు, అర్థభేదము లేనివి: అనంతపురము: మొలక; ఉత్తరసర్కారులు: మొక్క; రాయలసీమ: ఆడ; ఉత్తరసర్కారు లుల్లోనగ్రవర్ణములవారు: అక్కడ.

2. తొల్లింటి రూపములు వ్యవహార భ్రష్టములయి, మాఱిన రూపములు నిలచుట: ఒఱపు, ఒప్పు: అలపొఱపు, ఆపోపు.

3. తొంటి రూపములు వ్యవహారమునందునిలువగా మధ్యకాలమున నేర్పడిన రూపములు వ్యవహార భ్రష్టములగుట: ఉలముకొను, ఆముకొను; చుఱుకు, స్రుక్కు.

4. తొంటి రూపములును రూపాంతరములును వ్యవహార భ్రష్టములగుట: ఉనా. ఇలుకున, ఇక్కు న = ఇలుకు, ఇక్కు = వాసస్థానము; ఉరవు, ఉవ్వు = ఒప్పుదము.

5. తొంటి రూపమును, నర్థమును జాలమఱుగుపడియుండుట: నాలి = ఆలి = హాలి = హానలి = నీచత్వమును; చూ. కూలినాలి. ఇచట నొక నకారము పదాదిని చేసుటచే నీపదము వ్యుత్పత్తి మఱుగు పడినది

6. తొంటి రూపము చాల మఱుగుపడియుఁ బోల్చికొనుటకు వీలుగానుండుట: ఇఱుకుపాటు = ఇక్కట్టు.

7. తొంటిరూపము వ్యవహారమున నిలచియుండ దానిరూపాంతరము ప్రత్యయముగా మాఱుట; అలసు=ఆరు; చూ. నిండారు, సొంపారు, మొదవు.

8. తొంటిరూపమును దాని రూపాంతరమును నర్థభేదములతో వ్యవహారమునందు నిలచుట; అడచు, అచ్చు; ఆణగు, ఆఁగు.

9. ఏకమండలమునందు తొంటిరూపమును, దాని మాఱినరూపమును వివిక్షముగ నాడఁబడుట; మొలకెత్తు ('మొక్కెత్తు కొండు').

ద్రావిడభాషలు ప్రత్యేకభాషలుగఁ బరిగణింపఁబడుటకు ముఖ్యకారణములలో నీ యస్సస్తాచ్చుల మూలమున గలిగిన మార్పుకూడ నొక కారణమై యున్నది.

అచ్చుల నరస్పరాకర్షణము.

(Harmonic sequence of vowels.)

సిథియను భాషలలో నసఁగా ఫిన్నిషు, తుర్కిషు, మంగోలీయను, మంచూ భాషలలో నచ్చుల పరస్పరాకర్షణ సూత్రమొకటి కలదనియు, నం దచ్చులు నాలుగు వర్గములుగఁ బరస్పరమైత్రి ననుసరించి యేర్పడియున్న వనియు, ధాతువునందుగాని, పదమునందలి యొకభాగమునందుగాని యున్న యచ్చు ననుసరించి యాపదము తక్కిన భాగమందో, యాపదమునకుఁ జేరు ప్రత్యయములందో వచ్చునచ్చు లాయా వర్గీయాచ్చులుగ మాఱుచుండు

ననియు, నిట్టి సూత్రమె ద్రావిడ భాషలయందు, ముఖ్యముగఁ దెనుఁగున నున్నదనియు, నందుచే ద్రావిడభాషలు సిథియనుభాషలకు సంబంధించిన వనియు, నార్యభాషలలో నట్టియచ్చుల యాకర్షణము లేకుండుటచే వాని కార్యభాషలతో సంబంధము లేదనియుఁ జెప్పుటకొరకు గొక నిదర్శనమనియు కాల్డువెలు చెప్పియున్నాఁడు. తెనుఁగున నీ సూత్రము ఇ, ఈ అను నచ్చులకు మాత్రమునువర్తించుచుని యాతఁడే వ్రాయుచు నుదాహరణములుగ నీక్రింది వానినిచ్చి యున్నాఁడు.

కత్తి+లు=కత్తులు ; కత్తికి, కత్తులకు ; కలుగు+ఇ=కలిగి ; కలుగుదును, కలిగితిని.—కన్నడము : నూపు, శ్రీవె, నూడు, త్రీరి, మూడి చెన్న.

ఈ విషయమును తెనుఁగు వైయాకరణులు 'ఇత్తునకు బహువచనంబు పరంబగునపుడుత్వంబగు : హరులు, గిరులు, కవులు మొద.' విశ్లేషణాదికారణాంతములు. యునొత్తమేత్వంబునకు బహువచనము పరంబగునపుడుత్వంబగు : కిలుగులు, గుబులుపడు, చెలుగులు, బలుములు మొద. "ఇకారంబుమీఁదఁ బరమ, నుప్ర. క్రియావిభక్తుల యుత్వంబున కిత్వంబగు : హరిని, హరికిని, శ్రీని, శ్రీకిని, వారిని, వారికిని, నచ్చితిని, వచ్చితిమి, వచ్చితివి, నచ్చినిది మొద." అని మొదలుగు సూత్రములందు గూర్చుతించి యున్నారు. ఇవి, ఈ సూత్రము సిథియను భాషలయందువలె సర్వసామాన్యముగాదు. వై సూత్రములకే యపవాదములుగ "అనుకరణమను తెనుఁగు మూలంత మునకు నిగాగమమును నిత్యముగాగమగును : మగనిని ; తిమ్మని, అల్లుని, మొద." "సమంతంబు మీఁది నునర్ణకంబు నుత్వంబున కిత్వంబగు: రాముని. మొద."

"ఈ ధాతు యుష్మదర్థంబులు మీఁద వాని యుత్వంబున కిత్వంబు రాదు : ఈను, ఈము, ఈవు, ఈరు, ఈఁడు ; ఈరము ; నీవు, మీరు, నీకు, మీరికి," "ఎలఁతోడి నవార్థకంబుల యుపోత్తమేత్వంబున కుత్వంబు గలుగదు: వచ్చుగాలు, పోకిక్కిల్లు, రాఁబడులు, తోమ్మిదులు" మొదలగు సూత్రములు చేయఁబడియున్నవి. సిథియను భాషలలోఁ ధాతుస్వనందలి యచ్చులు పరుష, మృదు, అస్పష్ట భేదములచే మూఁడు విధములుగ నుండును. ద్రావిడభాషలయం దట్టిభేద మచ్చులయందు లేదు. అందచ్చుల పరస్పరాకర్షణ మాయా మిత్ర వర్ధియా చ్చులయందే కలుగుచుండును. ఇదిగాక యందచ్చు లన్నిటికి నిట్టి నూత్రకలు గలను. ఇంకను నందు ధాతుస్వనందలి యచ్చుననుసరించి ప్రత్యయములోనియ చ్చు మాఱునుగాని, ప్రత్యయగతాచ్చు ననుసరించి ధాతుగతాచ్చు మాఱదు. వై రీతి మా ర్వాభాషలయం దెట్టి యపవాదమును లేక కలుగుచుండును. ద్రావిడ భాషల కీవిషయములందు సిథియను భాషలతో నెట్టి సంబంధమును లేదు. తెనుఁగున మూత్రము ఇ, ఉ, ల విషయమునఁ గొన్ని సందర్భములం

దీ యచ్చుల యాకర్షణము కనఁబడుచున్నది. కొంతనఱకు నీ విషయమునందును భాషతెనుఁగును బోలియున్నది. కాని, తక్కిన ద్రావిడభాషలలో దేని యందైనను నిట్టి నూర్పు కలుగు సనుట కాధారములు లేవు. ఈ యచ్చుల యాకర్షణశక్తి ననుసరించియే భాషాకుటుంబముల సంబంధమును నిర్ణయించినచో, నిట్టి యచ్చుల మార్పులఁ గలిగిన జర్మనుభాష నార్యభాషలనుండి తొలఁగించి, సిథియను భాషావర్గసుఁడు జేర్పవలసియుండును.

ఈ యచ్చుల యాకర్షణము తెనుఁగునఁ గాన్పించుచున్నదని గ్రహించినను, నట్టి విశేషము సిథయనుభాషలని తలంపఁబడువానివలఁ గలిగినదని తలంచుటకు వీలులేదు. ఈ సిథయను భాషలన్నిటి యందును నీ యాకర్షణము గానరాదు. ఇట్లుండఁ, ప్రాకృతభవములగు కాశ్మీరీ, మిగా భాషలయందు, అందు ముఖ్యముగ కాశ్మీరీభాషయం దీ యచ్చుల యాకర్షణము సంపూర్ణముగ నున్నది. ఈయాకర్షణము వైశాచీ భాషలన్నిటియందును గాననగును. ఇందు మూలమున ద్రావిడిభాషలకును, అందును దెనుఁగునకును బైశాచీ, ప్రాకృతమునకును గల సంబంధ మేర్పడఁగలదు. ఈ విషయమై పరిశోధనములు జరుగవలసి యున్నవి.

ప్రకృతిభావ నివారణము.

(Prevention of Hiatus.)

ద్రావిడభాషలయందు రెండచ్చు లొకదానితరువాత నొకటి వచ్చినప్పుడు సంధియైన నగును; లేదా, అరెండిటి మధ్యమున నొక హల్లాదేశముగ నైనవచ్చును. అట్లాదేశముగ వచ్చు హల్లులలో య, వ, నలు ముఖ్యములై నవి. తెనుఁగున య, న, లాసందర్భములందు సాధారణముగఁ జేయుచుండును. ఉత్తుపై నచ్చు వచ్చునపుడు సంధియగును; అనఁగా పూర్వ పరస్వరములకు పరస్వరమే కాదేశమగును. అత్వసంధి బహుళము; ఇత్వసంధి కొన్ని యెడల వైకల్పికము; కొన్ని యెడల సంధికాదు. సంధిరానిచోట యడాగమమువచ్చును. రాముఁడు + అక్కడ = రాముఁడక్కడ; మేన + అత్త = మేనత్త, మేనయత్త; దూత + ఇచ్చెను = దూతయిచ్చెను; మఱి + ఏమి = మఱేమి, మఱియేమి; చేసి + ఇచ్చెను = చేసియిచ్చెను.

తమిళములో భూతార్థక క్రియావిశేషణ చిహ్నమగు 'అ' కారము ఇకారాంతమగు క్రియార్థకమువైఁ జేరునప్పుడు 'య' కారమైనను 'న' కారమైనను నాగమముగా వచ్చును. ఉదా: కట్టి+అ=కట్టియ, కట్టిన. తెనుఁగున నిట్టిచోట్ల నగాగమమే వచ్చును: కట్టిన, తమిళమున 'కట్టిన' 'కట్టియ' అనునవి మాండలికరూపములు. మండలభేదముచే తెనుగునఁ గూడ య, న కారములాగమములుగా వచ్చియుండెననుట కొక నిదర్శనము కలదు. కొట్టినాఁడు

కొట్టాఁడు, అనునట్టి క్రియారూపములు మండలభేదమును బట్టి వాడుకయం దున్నవి. కొన్ని మండలములలో కొట్యాడు, కొట్టేడు అనునవి వ్యవహారము నందున్నవి. కొట్యాడు, కొట్టేడు, కొట్టాడు, వంటిరూపములు యడాగమము గలిగిన మాండలిక భాషల యందలివియు, కొట్టినాడు, కొట్టిండు, వంటిరూప ములు నగాగమము గలిగిన మాండలిక భాషలయందలి రూపములనియుఁ జెప్పవచ్చును.

ఏకపదమునందుగాక రెండుపదములు చేరునప్పుడు పూర్వపదము ద్రుతప్రకృతిక మైనచో 'కిషష్' యందు తప్పఁ దక్కిన యన్నిచోట్లను నచ్చు పరమైనప్పుడు ద్రుతము నిలిచి పూర్వపరస్వరములను బ్రత్యేకముగ నిలుచునట్లు చేయును.

ఈ సందర్భమున ద్రుతవిచారమును జేయవలసి యున్నది. ద్రుతమ నఁగా నర్థవంతము, లేక, తొలఁగిపోవు స్వభావము గలదని యర్థము. అది సంధ్యా దికార్యములందు గావలసినప్పుడువచ్చి, యక్కఱ లేనప్పుడు లోపించుచుం డును. ఎప్పుడది కావలయును, ఎప్పుడక్కఱలేదు, అను విషయమునను, ద్రుత స్వరూప మెట్టిదను విషయమునను నభిప్రాయ భేదములు గలవు.

ద్రుత స్వరూపము.

"ద్రుతాఖ్యోనఃఁ" (ఆంధ్రశబ్దచింతామణి); అనఁగా అత్వయుక్తమగు కారము ద్రుతము; "నకారంబు ద్రుతంబు" (బాలవ్యాకరణము; అప్పకవి); అనఁగాఁ బొల్లగు నకారము ద్రుతము; "నకారంబ సాధారణంబు ద్రుతంబు. ప్రత్యయాగమాన్యయాత్మకమై యుత్వ విశిష్టమయిన నకారంబు ద్రుత సంజ్ఞకంబని యర్థము. ద్రుతమనఁగా నొల్లని యెడ మఱిఁగి పోవుసదియనుట. ప్రత్యయాత్మకమైన నకారమునకు: తాను, నేను, ధనమును, ననమును, చదు వుచున్నాను, చదువఁగలను మొద; ఆగమాత్మకమైన నకారమునకు: అన్ని యును, అన్నిండును, మఱియును, ఏనియును మొ; వలయుచో నీ ద్రుతము నందలి యుత్వంబునకు లోపంబగు. ఉన్నాను, ఇత్యాదులయందు ద్రుతము నందలి యుకారంబునకు లోపంబుగలుగదు. శబ్దాను శాసనుఁడు 'ద్రుతా ఖ్యోనఃఁ' అని కేవల నకార గ్రహణము చేయుట ద్రుతమునకు స్థిరత్వ సిద్ధి కైయని తెలియవలయును" ప్రౌఢ వ్యాకరణము. 'ఇకార ఉకారములతోఁ గూడినదియు, పొల్లుగా నుండునదియు నయిన నకారము ద్రుతమనఁబడును. (ఆంధ్రభాషానుశాసనము.)

వైదానిని బట్టి ద్రుతస్వరూపమును గూర్చి యేకాభిప్రాయము లేవ నుట స్పష్టము. న్, న, ను, ని, లు నాలుగును ద్రుతములుగ వెర్వేఱువై యా మణులచేఁ బరిగణింపఁ బడుచున్నవి. ప్రౌఢవ్యాకరణ కారునియభిప్రాయము

ననుసరించి సకారపుపొల్లువై అ, ఇ, ఉ,లు హ్రస్వమునకు స్థిగత్వము గల్పించుట కేర్పడినవని యనుకొని, సకారపుపొల్లే హ్రస్వమని చెప్పనచ్చును కాని, యీ యీ వ్యాకరణ సూత్రముల నేర్పాటుచేసిన డాయీ వైయాకరణులు స, ని, నులనుగూడ హ్రస్వముగనే పరిగణించి వలసి నారైరి.

హ్రస్వ ప్రస్తావనగల యాంధ్రశబ్దచింతామణిసూత్రములలోని విషయము.

1. ప్రథమావిభక్తి, కూర్చి, కై, నట్టి, పట్టి, యొక్క. అనువిభక్తి ప్రత్యయములు, అ, ఏ, అను నవార్థకములు ; ఆటయను కిలార్థకము ; వింటిరి కంటిమి, వేఁడిరి మొదలగు తిఙ్నిర్ధ్యనుమములు ; కాంచి, విచారించి, కాంచక, విచారించక మొదలగు క్త్వార్థకములు ; ఇంచుకయను కించిదర్థకమును; ఁరా, బళీ, మజ్జా, అయ్యారే, మొదలగు ప్రశంసనార్థకములును; అద్దిర, ఓహో మొదలగు సద్భుతార్థకములును; కటకట, అక్కట, నట్ట, అయ్యో, మొదలగు సంతాపార్థకములును, ' అద్దిర ' ఓహో, మొదలగు ప్రశంసనార్థకములును అపుడు, ఇప్పుడు, ఎప్పుడు అను తదాద్యర్థకములును; ఏమి మొదలగు కిమర్థకములును; ఆటయను కలార్థకమును; ఇంచుక, ఊఱిక, మిన్నక, మొదలగు తూష్ణీ మాద్యర్థకములును; అదిశబ్దమునచే యాద్యా, మొదలగు సంబోధనాద్యర్థకములును గలిగి. కలిగి కాని శబ్దములు హ్రస్వ ప్రకృతికములు.

2. ఆంధ్రపదాది 'యె' యను నెత్వవిశిష్టమైన యాకారాంశస్థ ముండును ; అది హ్రస్వ ప్రకృతికములకుఁ బరమందు వచ్చినచో సంధియందు దాని కచ్చువలెఁ గార్యమగును.

3. హ్రస్వమున కచ్చుపరమగునపుఁ లుక్ష్లేషములులేవు.

4. వర్తమాన విహితమగు చు వర్ణముపై సంధి వైకల్పికముగా నగును ; అనఁగా శత్రర్థక చు వర్ణము హ్రస్వ ప్రకృతికమని యభిప్రాయము.

5. ధాతుపదసంభవములగు విశేషణములందు యుత్వముపై సగాగమము నచ్చును. ఈ సగాగమము నప్పకవి హ్రస్వముగ భావించినాఁడు.

6. షష్ఠీసమానుసరం చిత్వముపై నచ్చు పరమగునపుఁ నుమ్ వచ్చును. దీనిని గూడ నప్పకవి హ్రస్వముగనే భావించినట్లు తోఁచును.

7. శత్రర్థరూప మధ్యమందలి నువర్ణముపై నుండు నుత్వమునకు లోపమును మిగిలిన నకారమునకుఁ బూర్ణబిందుస్వను నగును. దీనినిబట్టి యిట్టి నువర్ణము గూడ హ్రస్వసంజ్ఞకమని యప్పకవి యభిప్రాయపడినట్లు తోఁచుచున్నది.

8. ఆత్మాస్మచ్ఛబ్దములగు తాను, నేను, పదములందలి హ్రస్వమునకు వైకల్పికముగ లోపమగును. తాను, నేను, లలోని తుది నువర్ణమాంధ్ర

శబ్దచింతామణికారుని యభిప్రాయమున ద్రుతసంజ్ఞకమైనట్లు స్పష్టపడుచున్నది.

9. వాక్యాంత గతపదములందలి ద్రుతము వైకల్పికముగ లోపించును. దీనిపై నప్పకవి వ్యాఖ్యచేయుచుఁ దెనుఁగు పద్యములతుదిని గురు ప్రుండవలసిన-చోట్ల నిలపై నిత్వమును, ఉత్వమును లాక్షణికులు చేర్పరని వ్రాసియున్నాఁడు.

10. ద్రుతప్రకృతికసుకంటె పరమయిన పురుషములు సరళము లగును. ఆద్రుతము బిందుపు కూడఁగూడ దు. అట్లు ద్రుతము వికారము నొందుకున్నను దానిపై సరళములే నిలుచును.

11. ద్రుతప్రకృతికము కంటె సరళేతరవర్ణములు పరమైనప్పుడు ఆ వర్ణమునకు లోపము వైకల్పికముగ నగును.

12. ద్రుతప్రకృతికమునకు సరళేతరవర్ణములు పరమైయుండ ద్రుత మునకు లోపము కలుగకప్ప డా ద్రుతమునకుఁ బైహల్లులో సంశ్లేష మును గలుగును. దీనిని బట్టి 'క' అనుహల్లే ద్రుతమయినట్లాంధ్ర శబ్ద చింతామణికారుని యభిప్రాయమైనట్లు తోఁచుచున్నది.

13. ఇట్టిసంశ్లేషమును బొందిన ద్రుతమునకు బదులు బిందుస్థ సమునని కొంద ఱొక్కప్పుడు పలుకుదురు.

14. సమాసములం దిన్నియెడలను ద్రుతమునకు లోపము గలుగును.

వైవానిలో (3), (6), (12)ల వలన 'క్' ద్రుతమనియు, (5) (8) ల సలన 'స్' వర్ణము ద్రుతమనియు; (4) (7) (9) (10) (11) ల వలన సు వర్ణము ద్రుతమనియు, (9) వలన 'ని' వర్ణముగూడ ద్రుతమనియు నభి ప్రాయము గోచరించుచున్నది.

వైనివివరించిన సందర్భములందేకాక నామవాచకములలో కిన్ను, పొన్ను (బంగారము), మను, పెను, మొదలగు కొన్ని శబ్దములపై గొన్ని శబ్దములు పరమగునపుడు, కందెఱు, పొందామర, మంజల్లి, పెండికట్టి, మొదలగు సమాసములందును లెద్విత్వలోపమును నుకార లోపమును గలిగి యాశబ్దములు ద్రుతప్రకృతికము లగునని యు, సంధియందును సమా సమునందును ప్రాఁజదువు, లేఁగొమ్మ, సరసపుంబలుకు, మొదలగు వాని యందువలె నాగమముగా వచ్చిన నకారముగల శబ్దములును ద్రుత ప్రకృతికములగునని యు అనేకవిధముల వైయాకరణులు తెలిపియున్నారు. కావలసినప్పుడు నిచ్చి, యక్కఱలేనప్పుడు లోపించునది ద్రుతమును నిర్వచ నము చొప్పున ఉన్నాను లోని తుది నునర్ణము ద్రుతముకానేరదు. కన్నులు, పెండెఱువు మొదలగుచోట్ల నునర్ణము కేవలము లోపింపదుగాన దానిని

గూడ హ్రస్వమనఁ గూడదు. ప్రాఁజడుపు, లేఁగొమ్మ, మొదలగువానిలోఁ దొలుత సువర్ణము లేకుండుటచేతను, వ్యాకరణ కల్పితమగు నుగాగమము వచ్చినను నది కేవలము లోపింపకుండుట చేతను నట్టి సందర్భములందును హ్రస్వమున్నదని యనుకొనఁ గూడదు. ఈ రీతిగ సంపూర్ణముగ లోపింపఁ గల నకారమే అనఁగా 'న్' అనుపొల్లే హ్రస్వమనియు, సిపొల్లుపైఁ గొన్ని యెడల అ, ఇ, ఉ లుచేరుటయు లోపించుటయుఁ గలుగుననియు, పదములందు సిద్ధములగు న, ని, ను లు హ్రస్వములు కావనియు, సంయోగమును బట్టి సిద్ధములగు కొన్ని న, ని, ను లకు హ్రస్వమునకువలె వ్యాకరణకార్యములు గలుగుననియుఁ జెప్పవలసియున్నది.

ఇదిగాక నకారమునకు మాత్రము హ్రస్వసంజ్ఞయేల యుండవలెనో, కావలసినప్పుడు వచ్చి, యిక్కడఁ బోలేనప్పుడు నుఱుఁగుపడు 'భయపడు' మొదలగు వానియందలి వైభక్తికి సువర్ణమును, 'పందొమ్మిద' మొదలగు వానియందలి 'ది' వర్ణమును, 'బొత్తి' మొదలగువానియందలి ద్వితీయాక్షరమును, 'ప్రాయిల్లు' మొదలగువానియందలి తృజ్వర్ణకమును, నిట్టివి మఱికొన్నియును గూడ హ్రస్వములని యేల యనఁగూడదో తెలియరాఁజాలకున్నది. *

---

* పై రీతిగ హ్రస్వవిచారమును జేసినపిమ్మట బ్రహ్మశ్రీ పట్టాభి సీతారామస్వామి శాస్త్రులవారు రచించిన "చింతామణి విషయ పరిశోధనము" అను గ్రంథమును జూడఁ బట్టగించినది. వా రందు హ్రస్వ స్వరూపమునుగూర్చి వివరముగఁ జర్చించియున్నారు. ఆ గ్రంథమున వారు సిద్ధాంతము చేయఁదగినది చింతామణి నన్నయభట్టకృత మను విషయము కావునఁ దమ వాదమున కనుకూలముగ చింతామణి సూత్రములకు సరిపోవునట్లు నన్నయ ప్రయోగములను సాధించుటకై తమ యుక్తి యంతటిని వినియోగించియున్నారు. హ్రస్వ స్వరూపము నకారపు పొల్లే యను విషయమున వారితో సకీభవింతుము. కాని, 'ను' వర్ణమునుగూడ హ్రస్వముగనే చింతామణికారుఁడు తెలుప లేదను విషయమున వారికిని మాకును నభిప్రాయ భేదము గలదు. చింతామణి పై వ్యాఖ్యల రచించిన పండితులును (సొన్న సొన్నలక్ష్మీ శాస్త్రులవారుగూడ) నకారపు పొల్లు న కాక, ని, ను, వర్ణములనుగూడ హ్రస్వమునకు రూపాంతరములుగ నే పరిగణించియుండిరి. చింతామణిలోని 'సిద్ధవ్యాకరణ' సూత్రమున కప్పుడు శాస్త్రులవారు క్రొత్త వ్యాఖ్యానమును జేసియున్నారు. హ్రస్వమనఁగా హ్రస్వ మంది నవని యిప్పుడు చెప్పుచున్న యర్థము. అనఁగా 'న' పై ఱకు యచ్చు తొలుత మండెడి దనియు, ఆయచ్చు లోపింపఁగా మిగిలిన 'న్' మాత్రము హ్రస్వమనియు వారు చెప్పుచున్నారు. వారివాదము చొప్పున హ్రస్వ మందినది, అనఁగా మఱుఁగుపడినది అచ్చు కాపున ఆ యచ్చే హ్రస్వ సంజ్ఞ నందపలసియున్నది గదా. అట్టియెడ నకారపు పొల్లును హ్రస్వమనుట పొసఁగదు. సరే, నకారపు పొల్ల హ్రస్వమని యొప్పుకొన్నను, మఱుఁగుపడి యుండిన 'న్' మీది యచ్చు తిరిగి కనఁబడుట కాటంకమేమి గలదు? కాపున నకారపు పొల్లును ను

సంధికలుగని చోట్ల స్వరముకంటె పరమయిన స్వరమునకు యడాగమము వచ్చి యాదేశమగును.

య, న, లు కాక తొమ్మిదగుస నిట్టిసందర్భములందు ట్, మ్, ర్, లు కూడ జేయుచుండును. ఉదా: పేసటుగము, గణగణమని, పేదరాలు.

వ్యంజనాగమసందు 'వ్' 'హ్' లు కూడనొకప్పుడు వచ్చును: ఉదా. ఆవ్వారు, పదిహేను మొద.

వ్యంజనాగమసందు 'ఆ' 'ఈ' లకచ్చుపరమగునపు డుపై త్తమ వర్ణముల వారియొక్క యడాగమము కలుగదు: మూఅమ్మ, మీఅత్త; పామరజనుల వాక్కు-సంస్కృత సూత్రము యడాగమము విసఁబడును: మాయమ్మ, మీయత్త.

పర్ణమును దద్వికారమగు నివర్ణమునుగూడ ద్రుతసంజ్ఞను పొందవచ్చునని తేలుచున్నది. ను వర్ణమును ద్రుతముగా సంగీకరించినయడల చింతామణి కర్తృతా విషయమున నొక యూహాపదము కలుగుచుండుటచే వాగీ వాదమార్గము ననుసరింపఁబడవచ్చెను. 'ను' పర్ణము కేవల ద్రుతముగా నుండు ప్రయోగములు సన్నయ భారతిభాగమున లేవని స్థాపించుటకు శాస్త్రులవారు ప్రయత్నించుచు, ను పర్ణము గానపచ్చినచోట్ల సముచ్చయార్థమును జూపుచు నది సముచ్చయ 'ను' పర్ణముగాని ద్రుతముకాదని త్రోసిపుచ్చుచు వచ్చిరి. కాని, ను పర్ణము కేవల ద్రుతముగా నున్న నన్నయభట్టకృత భారత భాగమందలి ప్రయోగములఁ గొన్ని యీ క్రింద పొందుపఱుపఁ బడినది.

1. మ. జనునీ శాపభయ ప్రపీడిత సుహృ-సర్వేంద్రులన్ సర్వయా
గమిష్యోద్ధృత మృత్యునక్తి గతులం - గాకుండఁగా గాచె నం
చును నాస్తీక మునీంద్రు నందుల సద - స్యులఁ సంతసంబంది బో
రనఁ గీర్తించిరి సంతత స్తుతి పదా - రావంబు రమ్యంబుగన్—ఆది. II. 227.

2. మధ్యాక్కర. అను మధ్య దా నొక్క కన్య సురనదీ - తటమున నున్నఁ
గని పక్కన్యకఁ జూచి నీ వెట్టి - కమనీయ రూప
వొంది నా సుతునకు భార్య సగుమన్న - నాడఁబడి యియ్య
యనియెఁ గావునను దానిని దగ వివాహ - మగుము నెయ్యమున.
ఆది. IV. 141.

మధ్యాక్క-అ. తడయక పుట్టినవాఁడ తల్లి చేఁ - బండ్రిచే విడువఁ
బడితి నిప్పుడు పతిచేతను విడువఁ - బడియెద నొక్కొ-
నుడుపులు వేయు నింకేల యిప్పాటి - నోములు దొల్లి
కడఁగి నోచితిని గాకేమి యంచును - గంటె డెందమున—ఆది. IV. 102

ఆ. వె. ఎట్టి సాధ్వులకును బుట్టిన యిండ్లను
బెట్టగాల నుండఁ - బడ్డ దగదు.— ఆది. IV. 66
ఇట్టి యుదాహరణముల నింకను నీయవచ్చును.

అర్ధానుస్వారము.

వైదిక సంస్కృత భాషలలో సచ్ఛ్రుతుల కనునాసికత్వము గలుగుచుండెడిది. ఇట్టి యనునాసికాచ్ఛ్రుతులను అఁ, ఇఁ, ఉఁ అని వ్రాయుచుండిరి. కొన్ని సందర్భములందు నిర్ఛ్రుతుచ్ఛ్రుతులను ననునాసికత్వము నొందుచుండెను: మహాఁస్ + అసి = మహాఁ అసి; శ్రీఁస్ + ఇవ = శ్రీఁరివ; సూనూఁ + యున = సూనూఁర్యున = సూనువు. (చూ. విభక్తి: సంస్కృత వ్యాకరణము, పేరా 70 మొ. పేరా 209. మొ.) ఇట్టి సందర్భములం దచ్ఛ్రుతులను ననునాసికములుగ మాఱుట, వాని తదనంతర ననునాసికోచ్చారణము జనించుచుండెడిది. సంస్కృతమున వర్గీయాక్షరములకు నందు 'ఙ, ఞ, ణ, న, మ' లను ననునాసికాక్షరములే యుండెడివి: య, ర, ల, వ, శ, ష, స, హ లకును మనుస్వార ముండెడిది. ప్రాకృతములందు మాల్లులలో గూడిన యనునాసికధ్వను లనుస్వారములుగ మాఱుటచే గేవల మనుస్వార మందు నిలిచినది. శబ్దముల తుదనుండు మకార మును లోపించి చానికి పూర్వమందుండు నచ్ఛ్రుతు కనునాసికత్వము గలిగినది. గుజరాతి, మరాఠీ భాషలలో తుది యచ్ఛ్రుతులు కొన్ని, అనగా తుది మకారము లోపింపఁగా మిగిలిన ననుస్వారోచ్చారణమును గలిగియున్నవి: గుజరాతీ, కర్యూఁ (*కరి అవ్యక్తుఁ = కృ వ్యక్తుఁ); హూఁ (హఁ, హుఁ = అహమ్, అహం); మరాఠీ: శేఁ (సుఖము, శతమ్); మోతీఁ (మౌక్తిక, మౌక్తికమ్); మొదలగు నేటికొన్ని యార్యభాషలలో నీ తుదియచ్ఛ్రుతుల యనునాసికోచ్చారణము పోయినది.

ప్రాకృతములందు నిర్వర్ణికాహల్లులు, అల్పప్రాణము + మహాప్రాణము, వీని అనుస్వారసంధ + అల్ప, మహాప్రాణములు నూత్రము సంయుక్తములను చుండెడివి. సంయుక్తాక్షరములకు బూర్వ మందుండు నచ్ఛ్రు సాధారణముగ హ్రస్వముగ నుండెడిది. కానుదా నీసంయుక్తాక్షరములలో నొకహల్లు లోపింపఁగా దానికిఁ బూర్వ మందుండు నచ్ఛ్రుదీర్ఘమయి హల్లు అనుస్వారముతో గూడియున్నచో ననుస్వారోచ్చారణము నందుచునిచ్చినది. నేటి యార్య భాషలయి దీర్ఘమయున్నది: పఞ్చ = పాఁచ్; ఆఙ్క = ఆఁక్; సన్ధ్యా = సంఝా = బాఁఝ్; భాణ్డీ = భాఁటీ; పఙ్క = పాఁక్ మొద.

ప్రాకృతములందు కొన్నియెడల మూలమునం ననునాసికముగా ని యనుస్వారముగాని లేకున్నను నచ్ఛ్రుల కనుస్వారత్వము గలుగుచుండును: హిందీ: సత్య = సాఁచ్; నిద్రా = నీఁద్; సర్ప = సాఁప్. మరాఠీ: అశ్రు = ఆఁసూ; మహిష = భైఁస్; ప్రాకృతము: వక్ర = వఙ్క = వంక; పక్షిన్ = పక్ఖీ = పంఖ మొద.

ఈ విషయము లాంధ్రభాష కెంతవఱకు ననువర్తించునో విచారింప వలసి యున్నది.

1. తుది హకారము ననుస్వారమగుట: భయము + పడి = భయంపడి; విజయము+చేయు=విజయంచేయు: వ్యవహారమున: ధనము=ధనం; భయము=భయం; ముఖము = ముఖం, మొఖం, మోహం, మొహం; పాము = పాఁడే; వాము=వాఁడే మొద. తెనుఁగు వ్యవహారమున బ్రయత్నించిన దప్పఁ దుది ము-వర్ణము నిలువదు.

2. పదమధ్య మకార మనుస్వారమగుట: కముఁజు=కాఁజు; పముఁజు=పంజు; దుమువు = దూఁగు మొద; వ్యవహారమున: రాముఁడు = రాపుఁడు; భీముఁడు = భీపుఁడు మొద.

3. అనుస్వారయుక్త హల్లోపము, పూర్వాచ్చునకు దీర్ఘము:-అంక్క-= ఆక (నూ. అంకిలి); అహంకారం, హంకార్ = * అంకార్ = ఆకరము; అణఁగు = అగ్గు = * అంగు = ఆఁగు; అంచు = అగ్చు = * అంచ్చు = ఆఁచు; అంట్టు = ఆఁటు; తనుక = తన్క = * తంక్క = తాఁకు; దనుక = దన్క = * దంక = చాఁక; దంట్ట = తాఁట; తివుట = తివ్వేట = * తింట్ట = తీఁట; సంబ్బెక్కూ = సాఁటికూ; సుంద్దు = చాఁదు; పెంగ్గు = పేఁగు; పెండ్డు=పేఁడు; బొంగ్గు=బొగ్గు; పుణ్డ=పొడ=పేఁడ; పుట్ట=పెఁట; పెడుము = * పేఁడు; అలుపు=అలగ్గు=లాఁగు; లెక్క = లేఁక; కూక్కటి = కూఁటి; పించను = పీఁచను; పుల్ట్ట = పూఁట; పొంజ్జు = పోఁగు; బొంక్క = బోఁక; నుంగ్గు = మాఁగు; మిగ్గడ = మిగిలె; తలయంప్పి = తలాఁపి; లొంగ్గు= లోఁగు; పుంక్క = పాఁకు(డు); గొంజ్జు = గోఁజు; ఊంమ్క = ఊఁకు; గండ్డి = గాఁడి; గండ్డు = గాఁడు మొద.

4. సహజమయి ననుస్వారము గలిగిన కొన్ని తెనుఁగు శబ్దములు:— నగ్న = నగ్గ = నంగ; దుక్క = దుంగ; బుగ్గ = బుంగ; ఉగ్గు=ఉంగు; కగ్గు = కంగు; సగ్గు = సంగు; మగ్గు = మంగు = మాఁగు; ఇగ్గు = * ఇంగు= ఈఁగు; పిక్క = పింగ; అజ్జ = అంజ; అట్ట = అంట; అట్టు=అంటు; నట్టు = నంటు; ఇచ్చు = ఇచ్చు = * ఇన్చు = ఇంచు; ఉబ్బ = ఉంబ = ఉన్మ;-ఇచ్చు= ఇంచు; పగిలిగ = పగిలించె మొది.

ఈ యుదాహరణములనలన ననుస్వారవిషయమున నాంధ్రభాష ప్రాకృతివార్గమునే ననుసరించుచున్నదని తెలిసికొనవచ్చును.

తెలుఁగున ననుస్వారము సిద్ధమనియు, సాధ్యమనియు రెండువిధములనియు, సిద్ధసాధ్యానుస్వారములు తిరుగ బూర్ణార్ధ భేదములచే రెండువిధములుగ

నున్నవనియు నాంధ్రశబ్ద చింతామణికారుఁడు తెలిపెను. ఒకప్పు డీయను స్వారమును బిందువని కొందఱు చెప్పదురని యూతఁడే వచించెను. అప్పకవి పూర్ణానుస్వారమునకు దీర్ఘానుస్వారమనియు, అర్ధానుస్వారమనియు, సర్ధానుస్వారమునకు హ్రస్వానుస్వారమనియుఁ బేళ్ళుగల్పించెను. అప్పకవి కల్పించిన యీ దీర్ఘ, హ్రస్వసంజ్ఞలను స్వారవిషయమునఁ బూర్వాపరులయినట్లు దోఁపకపోదు. 'రెండ్లు' అనునప్పుడు హ్రస్వముగను, రేండు అనునప్పుడు దీర్ఘముగను నను స్వారము వినఁబడుచున్నది. హ్రస్వాచ్చుమీఁద యర్ధానుస్వారమును దీర్ఘము గానే వినఁబడును. పెనుఁగొ, తోలంగి మొద. అర్ధానుస్వారమనునది దీర్ఘము కావుననే యొక శబ్దములోని పూర్ణానుస్వార సుర్ధానుస్వారమగు నపుడు పూర్వాచ్చుసకు దీర్ఘము కలుగుచున్నది.

అనుస్వారమును గొందఱు బిందువని చెప్పుచున్నారను శబ్దానుశాసనుని వచనమున కప్పకవ్యాదులు తమకాలపు సంప్రదాయము ననుసరించి వ్యాఖ్యానము చేసికొనిరి. బిందుసనఁగా బొట్టనియు, నుస్నయనిఁగా నప్పకవి వ్రాసెను. బొట్టనఁగాఁ జుక్క; పూర్వకాలమున నవఁగాఁ బండ్రెండవ శతాబ్దమువఱకును ననుస్వారము జుక్కగనే వ్రాయుచుండిరివాగు. ఆ చుక్క నక్షరమునకుఁ బక్కగాఁగాని తలపై నిలుపుచుండిరివారు. రానురానది వ్రాతయందు ప్రక్కకుఁ జేరికొనుటయేకాక నిండునున్న గకారుఁడు బరిణమించి నది. రాజరాజనరేంద్రుని కాలమున ననుస్వారమును వ్రాయుపట్ల ననునాసికాక్షరములనే చాలవఱకు వ్రాయుచుండిరివాగు: డఙ్కలఘుణ్డి; జరిసిఙ్చువారు; పూఞ్జ; మిన్ద; మొద. బిందువును దలపై వ్రాయునాచారమును నాకాలమున నుండెను. అటుపిమ్మటి కాలమునఁ బూర్ణానుస్వారమును వ్రాయవలసినప్పుడు నున్న పెట్టి దానిమీఁదఁ బాల్లునకు స్వాతంత్ర్యమిచ్చుచుండిరివారు. ఇన్దుల, ఇంక్క ; మొద. ఖండానుస్వారమును దెలుపుటకు స్వాతంత్ర్యములేని పాల్లునుమాత్రము వ్రాయుచుండిరివాగు; ఇంక మొద. ఈ యాచారమున్ని శాసనములందును నొక్కతీరున లేదు. చూ. మూఞ్జికి, ఒకట్టికి మొద.

సంస్కృతమునందలి ఖండానుస్వారమును దెలుపుటకు కన్నడులు తలపై 'రంగవల్లి' యను సర్ధచంద్రాకృతిగల గుఱుతు నుంచువాడుక గలదు. ఁ; ఁసంస్కరోతి ; మొద. ఇట్టి గుఱుతును దెనుఁగున సర్ధానుస్వారమునకు వాడుచుండిరో లేదో తెలిసికొనుట కాధారములులేవు. అర్ధానుస్వారము కడనున్న—అనఁగా 'ఁ' అను చిహ్నమును వాడుట చాల నవీనాచారము. తెనుఁగునకు ముద్రణసౌకర్యములు కలిగినతరువాత నీ గుఱు తేర్పడినదని చెప్పవచ్చును. ప్రాచీనశాసనములందును తాళపత్రగ్రంథము

లందును సర్ధబిందువుగాని, యఱుసున్నగాని కాన్పింపదు. వైదెప్పిసట్లు నిండు సున్నయే వాడుకయందుండడిది; హల్లుసకు ద్విత్వమును గల్పించుటచే నొక ప్పుడు పూర్ణానుస్వారోచ్చారణమును దెలుపుచుండెడివారు. వ్యాయసకాం డ్రర్ధానుస్వారము నుచ్చరింపనిపట్ల నెట్టి గుఱుతును నుపయోగించెడివారు కారు.

సిద్ధానుస్వారమనఁగా నాంధ్రమున నా శబ్దము వెలసిన నాఁటనుం డియు శబ్దములందు గనఁబడుచున్న యనుస్వారము. సిద్ధపూర్ణానుస్వారమున కుదాహరణములు : పొంకము, ఇంతి; పొందు, సొంపు, మొద. సిద్ధార్ధాను స్వారమున కుదాహరణములు : వెలఁది, చెలఁగు, తెలఁచు మొద.

సాధ్యానుస్వారమనఁగా సంధి, సమాసాది కార్యములచే శబ్దములందు గలుగు ననుస్వారము. ఇది సకారమునకాని స్థానములందు గూడరావచ్చును. సాధ్యపూర్ణానుస్వారమున కుదాహరణములు: గొంబసిడి, పందొమ్మిది, అంద మును, కిందొప్, చుంగల్ల, తెళికుంగిజ్జలు, తెలంబ్రాలు, వెనుఁగొండ, సుంగోకు:—కెంబట్టు, చెంగలువ, ముంగొంగు, సంజెఱుఁగు—మొదలగు శబ్ద ములందు పూర్ణానుస్వారము మొదటి నుండయు నున్నది గావున వానిని సాధ్యపూర్ణానుస్వారమున కుదాహరణములుగ నిచ్చుట తగదని తోఁచు చున్నది.

సాధ్యార్ధానుస్వారము ప్రతిము స్థానమునను, గొన్నియెడల సాధ్య పూర్ణానుస్వారమునకు బదులుగను వచ్చుచుండును:—జలజాతుఁగొలుతు ; తెలఁబ్రాలు మొద.

వ్యాకృతములందును నేటి సూర్యభాషలయందును ననుస్వార మేహల్లునకైన ననుబూర్వమందే వానిచ్చును. తెనుఁగునవలి పరుషసరళములకుఁ బూర్వమునఁ దప్ప గాన్పింపదు. తెనుఁగున మహాప్రాణములు లేవుగావున వానిఁతోడ బ్రసక్తిలేదు. య, ర, ఱ, ల, వ, స, హ, ళ లకుఁ బూర్వమునఁ దెనుఁగున బూర్ణార్ధానుస్వారములు లేవను నుండవ్రి. 'న, మ' లకుఁ బూర్వమందనుస్వారసంజ్ఞనుంచి ప్రాయునాచారము తాళపత్రగ్రంథము లందు గానవచ్చుచున్నది. అన్న, అమ్మ మొద.

దీర్ఘముపై నున్నది యర్ధానుస్వారముగాని పూర్ణముగాదు. అర్ధాను స్వారము 'అఁట, ఇఁక, చుఁడు' అనువానిలోఁ దప్పఁ బదముల తొలియచ్చు పైఁగాన్పింపదు.

తెనుఁగు పదములందలి యర్ధానుస్వారమును నిర్ణయించుట కయిదు మార్గములున్నవి. (1) ఆ పదములందలి యర్ధానుస్వారముతోఁగూడిన హల్లు పద్యముల పాదసస్థానమందు గనఁబడుట; లేదా' పద్యగణము సరిపోవుట కర్ధా

నుస్వారము పూర్ణానుస్వారమగుట; (2) శాసనములం దాయాపదము లర్ధానుస్వారచిహ్నముతో గాన్పించుట; (3) లాక్షణికులును నైఘంటుకులును నాయాపదము లర్ధానుస్వారయుక్తములని చెప్పుట; (4) నేటివాడుకయందాయా పదములం దర్ధానుస్వారోచ్చారణము వినఁబడుట; (5) ఇతర ద్రావిడభాషల యందును, ప్రాచీనార్వాచీనార్యభాషలయందును, తెనుఁగు పదములతో సంబంధముగల పదములం దనునాసికానుస్వారముగాని యనునాస్వారముగాని యుండుట.

వీనిలో మొదటి రెండుమార్గములును దెనుఁగుపదములందలి యర్ధానుస్వారనిర్ణయమునకుఁ జాలవనుకుఁ దోఁప్పడును. అర్ధానుస్వారజ్ఞానమును నన్నయ, ఎఱ్ఱన, తిక్కన, నన్నెచోడుల గ్రంథములవలన నెక్కువనిశ్చయముగ సంపాదింపనిచ్చునని తోఁచుచున్నది. ఆ తరువాతికవుల గ్రంథములందు ప్రాసస్థాన మున సాంకర్యము కలిగినది. అర్ధానుస్వార మేశబ్దమునందుండవలెనను విషయ ముననఁజాల తబ్బిబ్బులు గలిగినవి. ప్రాసమునకొఱకును గణముల కొఱకును గొందఱుకవులు కర్కశస్థలు పడసాఁగిరి. కావున నర్ధానుస్వారనిర్ణయము పట్లఁ బ్రౌఢులుదాహరించిన కవుల గ్రంథములే ప్రమాణమగుచున్నవి. ఇతర కవుల గ్రంథములందలి పదములు వ్రాసినవారిమార్గము ననుసరించిచూ చినప్రయోగములకు మఱింత బలము గలుగును; పూర్వకవుల ప్రయోగ ములచే స్థిరములుగాని యర్వాచీనుల ప్రయోగములు సందేహాస్పదముల క్రిందఁ జేర్చవలయును; అందుఁ బూర్వకవిప్రయోగవిరుద్ధములయినచో నర్వాచీనులకుఁ బ్రమాణము లేదనియే చెప్పవచ్చును. శాసనములం దర్ధాను స్వారమున్నయెడల నా కాలమున కాశబ్దమునం దర్ధానుస్వారమున్నదనియే నిర్ణయింపవచ్చును. ఇఁక లాక్షణికులయు నిఘంటుకారులయు నుదాహరణ ములు పూర్వకవిప్రయోగములనుబట్టి విమర్శించుకొనవలసియున్నది. నేటివాడుకయం దర్ధానుస్వారము గొన్ని ప్రాంతములయం దున్నను నది పూర్వకాలమునందుండియు నుండునో, యిటీవలఁ గలిగెనో కనుగొన వలెను. ఇతర భాషలయందు మూలపదములలో ననునాసికానుస్వారముల వయుచ్చారణమున్నను దెనుఁగునఁగూడ నదియుండవలెనను నియమములేదు. ఇతరభాషలయందలి యనునాస్వారోచ్చారణమును దెనుఁగువా రాదినుండియు విడిచియుండవచ్చును; అనునాస్వారములేని పదములఁగొన్నిటిని గొత్తగ సానునాస్వారముగ నుచ్చరించుకొనవచ్చును. అయినను నర్ధానుస్వారనిర్ణయ మునఁ దుదిమూఁడు మార్గములను గొలఁదిగనైన నుపకరింపక పోవు.

ఈ క్రింది పట్టికలో శబ్దరత్నాకరకారుఁ డిచ్చిన యర్ధానుస్వారము గల పదములు చేర్పఁబడినవి. వానికి శాసనములనుండియు, నతఁడుదాహరింపని యితర గ్రంథములనుండియు పదములు చేర్పఁబడినవి

ప్రాసగణములచే నిరూపింపములైన పదములలోను, దక్షిణహిందూదేశ శాసనావళి (South Indian Inscriptions) IV, V, VI, సంపుటములలో దొరకిన పదములకును సాశ్వాసాది సంఖ్య లీఁబడినవి. ఈ పట్టికలో × అను గుఱుతుగల పదము శ. ర. లో నీయఁ బడినది కాదనియు, V అను గుఱుతు అప్పకవికూడ నుదాహరించెననియు, v అనునది యితర విషములఁ బట్టికలోఁ జేరినదనియు, ప్రత్యేకముగ సంకెలుండినచో నవి శాలివాహనశకవత్సర సంఖ్యలనియు, రోమనుఅంకెలును పిదప నింగ్లీషు అంకెలును నున్నచో నవి దక్షిణ హిందూదేశశాసనసంపుటములసంఖ్యయు నందలి శాసనసంఖ్య యుననియుఁ దెలియవలెను. పదముతరువాతి నెట్టి యంకెయు లేకున్నచో దానియఁ దనుస్వారమున్నదనుటకు నిసుంటుకొఱఁతె మఱి యెట్టి ప్రమాణమును లేదని తెలియవలెను.

ఈ గ్రంథఁ జూపిన పదములందలి యర్ధానుస్వారములు ప్రాసస్థలము లందుండుటచేతను నాయా పద్యముల గణానుసారముగ నవి సిండునున్నలగుట చేతను, శాసనములందనుస్వారయుతములుగఁ గాన్పించుటచేతను యర్ధాను స్వారములు గలవిగ నిర్ణయింపఁబడినవి.

ఁక

ఆఁక (ద్రోణ. I. 201; నిర్వ. VII; హరి. పూ. VII. 13 నృసిం. IV. 113; కుమా. II. 849); అట్టూఁక (కాళి. III; కాళి VII); ఆఁకరము (ఆది. VIII. 203; రా. యు. కాం.); ఆఁకలి (ద్రోణ. II. 19; నృసిం. IV. 113; బసవ. 43); ఇఁక (ఆర. I.); ఈఁకరి (బసవ. 239 పు. 10 పం క్తి; 160 పు.); ఏఁకటి (భీమ. II; మను. III); ఏఁకరు (రుక్మా. IV); కడఁక (విక్ర. III); కణఁక (భాగ. V); కాఁక (భై. I); కాఁకరి (బహుళా. IV. 49); కూఁక (శేష. I.); కూఁకటి (పండితా. 371 పు; కళా. I); జూఁక (భీమ. IV. 4-వ. అనుప్రాసము); తోఁక (భాగ. VIII; పండితా. 343 పు; బసవ. 238 పు. 22 పం.); నాయఁ(ం)కరము (పాండు. I; శా. శ. 1440, 1453); నూఁకము (శా. శ. 1074); పోఁక (కుమా. II. 89; శా. శ. 1021, 1072, 1087, 1094, 1191; ద. ఇం. శా. IV. 102; V. 65); పోఁకముడి (ఉ. రా. VI.); పూఁక (పండితా. 72 పు; బసవ. (174 పు. 5 పం.); మలఁక (కాశీ. V); మూఁకన (శా. శ, 1156); మూఁకము (శా. శ. 11) మూఁక (ఆది VIII. 203; ద్రోణ. II. 136; ద్రోణ. III. 263; పండితా. 278 పు; బసవ. 29 పు. 130పు. 22పం; 160 పు. 11 పం); మేఁక (బసవ. 97 పు. 6పం; శా. శ. 1152. 1178); మోఁకరించు (బసవ. 224 పు. 1 పం); మోఁకాఱిల్లు (భాగ. VIII).

రోకలి (నిర్వ. VII; జై. I); లేక (శా. శ. 1268); వాక (బసవ; 130 పు. 22 పం.); వీక (ఆది. VIII. 203; అర. III. 312; భీష్మ. I. 254; ద్రోణ I. 201; II. 19, 136; అశ్వ. IV. 21; నిర్వ. IV. 55; VII; నృసిం. IV. 113; కుమా. II. 849; పండితా. పుటలు 72, 75, 153, 307, 347; బసవ. 97 పు. 6 పం; 230 పు. 22 పం; 239 పు. 12 పం.; భాగ. VIII.; రా. బాలకాం.); వేకన (ద్రోణ. I. 201); వేకము (జై. I).

ఁకొ

నూంకొండి (శా. శ. 1094); మూంకాసాని (శా. శ. 11.); మోంకాలు (రా. యు. కాం; రామా. యుద్ధ; పండితా. 371, 372; బసవ. 224 పు. 1 పం.)

ఁడి.

చాంకటు (పండితా. 278పు; 343పు.); లాంచము (భాగ. VI). మాంకినాయిండు (శా. శ. 11.).

ఁతు.

ఆంపులు (ఉ. ఇం. శా. V. 25); ఊంతు (భాగ. X); కెలంతులు (అర. III.); తేంటను (ద్రోణ. II. 19; భా. IV); తొలంపు (పా. V; య. IV; ఉష్ణపు. VII); నడుంతు (నిర్వ. II); పులంపున (చంద్ర.); నాయంకుండు (చంద్రా. II); నూంతు (పండితా. 397పు; బసవ. 15పు); పెనంపున (చంద్ర.); పొంగు (హరి. పూ. VII. 13, రా. యు. కాం.); బెపంతు (కళా. IV; వసు. IV.); మెలంపున (విరా. I.); మొంతులు (అర. III. 312; ఉ. ఇం. శా. IV. 1021; శా. శ. 1087); *మొంతు (బసవ. 194పు. 5పం.); వడ్డంగు (నై. VI; పా. V) వరంతులు (రా. బాలకాం.); వలంతులు (హరి. ఉ. III); సాంతు (బసవ. 67); సోంతు (కుమా. II. 89); తొంతు (ఆది VIII. 203; భీష్మ I. 254; ద్రోణ I. 201; II. 263; అశ్వ. IV. 21; నిర్వ. IV. 55; VII; నృ. IV. 113; పండితా. 75, 153, 372, 397; బసవ. 174 పు. 7 పం.).

ఁరొ

ఆంరోను (పండితా. 347పు; బసవ. 67పు.); ఊంరోను (హరి. ఉ. III); తోంరోని (బసవ. 29పు. 8పం; భా. IV.); దొంరంరోను (భాగ. I.); పొంరోను (వేమన శతకము).

ఁగ

ఈఁగ (పండితా. 1521 పు.) ; * ఈఁగరుగోడు (కుమా. I. 492) ; గొజ్జఁగ (మను. III) ; గొజ్జెఁగ (కళా. IV) ; చాఁగఱి (హరి. ఉ. VI) ; చాంగలమ్మ (శా. శ. 1440) ; తుఱఁగనించు (విజ. III.) ; నాఁగలి (హరి. ఉ. VI. 181) ; పాఁగము (పండితా. 398పు) ; బలఁగము (కళా. III) ; మండెఁగ (నైష. VII.) మూఁగను (కవికా. IV) ; లూఁగ (ఆశ్వ. II. 151) ; లేఁగ (బసవ. 239పు. 7 పం) ; వలంగలేటి (శా. శ. 1191) ; వెలఁగ (భాగ. X) ; సుంకెఁగ (యా. IV) ; నాఁగలి (పండితా. 29పు ; బసవ. 111పు. 7పం.)

ఁగా

నూఁగారు (హరి. పూ. VI. 180) ; మీఁగాలు (పండితా. 132) ; వీఁగారు (కుమా. II. 9).

ఁగి

కొఁగిలి (పండితా. 144పు.) ; చెఱఁగి (మాంస. IV) ; జోడఁగి (పు. II).

ఁగు.

అనఁగు (హరి. ఉ. IV) ; అనుఁగు (హరి. ఉ. III. ; శా. శ. 1235) ; ఇఱఁగు (ఆము. V) ; ఉఱఁగు (పాంచా. IV) ; ఉలఁగు (భాగ. I) ; ఉఁగు=అణఁగు, నిషేధించు (అర. III; ఆశ్వ. 216; కుమా. I. 492;పండితా. 352 పు; రామా. VIII); ఊఁగు (పండితా. 352పు); ఈఁగు (పండితా. 352పు; పాండు. I) ; ఏఁగు (పండితా. 94, 132, 144, 352 ; కళా. III) ; కడఁగు (హరి. ఉ. V) ; కఱఁగు (లక్ష్మీ. III) ; కాఁగు (భాగ. IX) ; గొడఁగు (పాండు. IV) ; చిమఁగు (పాండు. V) ; చిఱఁగు (కాశీ. VI) ; చెఱఁగు (రామా. VII) ; చెలఁగు (ఆము. 77) ; చాఁగు (బసవ. 9 ; 11, 213 పు. 6 పం.) ; చాఁగిరె (విజ. II) ; జుఱఁగు (చంద్రా. II); జుణఁగు (రామా. VIII) ; డాఁగు (కుమా. I. 4, 492) ; తిఱఁగు (సిద్ధ. V) ; తునుఁగు (అచ్చ. అర. కాం) ; తెఱఁగు (అచ్చ. యు. కాం.) ; తెలుఁగు (శా. శ. 1407 ; ఏ. ఇం. శా. IV. 988) ; * తేఁగు (పండితా. 352పు.) ; తొడఁగు (శాంతి. II ; పండితా. 28, 371 ; భా. VII) ; తొరఁగు (విజ. I) ; తొఱఁగు (కళా. VII) ; తొలఁగు (శివ. I) ; తోఁగు (పండితా. 352పు ; పాండు. I ; కళా. III) ; దాఁగు (పండితా. 352) ; నలఁగు (ఉ. హరి. II ; V ; కళా. IV) ; నలుఁగు (పాంచా. IV) ; నిసుఁగు (అచ్చ.

యు. కాం) ; నుఱుఁగు (రాజ. I.) ; పలుఁగు (సభా. I ; ఉ. హరి. II); (కొమ్మన) పాంగుపూండ్రి (ఏ. ఇం. శా. V. 65) ; (గంగన) పాంగు (శా. శ. 1122) ; పెనఁగు (బసవ. 13పు) ; పెఱుఁగు (మార్క. III ; పాండు. V ; హంస. II) ; పొనుఁగు (లక్ష్మీ. I) ; పొసఁగు (ఉద్యో. IV ; హ. న. II ; పంచా. I ; శశాం.II) ; బెడఁగు (వసు. V ; కళా.III ; భాను. I ; యుద్ధమల్లుని బెజవాడ శాసనము) ; మడఁగు (మార్క. VI. వ. అనుపాసనము) ; నుడుఁగు (ఉ. హరి. V. ; పా. II ; రుక్మి. V) ; మఱుఁగు (కళా. IV) ; నులఁగు (భీ. IV) ; నిడుఁగుఱు (మార్క. VI) ; మునుఁగు (అను. IV) ; నుసుఁగు (పర. IV) ; మూఁగు (కళా. III ; పండితా. 94, 151, 352 పుటలు ; బసవ. 239పు. 7పం.) ; మెఱుఁగు (కర్ణ. II ; విజ. III ; భల్లా I.) ; మొఱుఁగు (భాగ. X. వ. అనుపాసనము) ; మొఱుఁగు (ఆంధ్రకా. అ. కాం) ; మూఁగు (పూ. III) ; మోఁగు (రామా. VIII) ; రోఁగు (హరి. ఉ. VI. 181 ; పండితా. 29, 352 పుటలు) ; రోఁగు (ఆశ్వ. II. 151 ; కుమా. I 4, 492 ; పండితా. 371 పు ; కళా. III ; ఆము. V) ; వాఁగు (శా. శ. 1440, 1483) ; వీఁగు (ఆది II. 84 ; కుమా.I. 4 ; పండితా. 151, 352, 371 పుటలు ; బసవ 111 పు. 7 పం.) ; వెడఁగు (ఆశ్వ. I. 195 ; అచ్చ. సుం. కాం.) ; వెలుఁగు (మార్క. VII ; చంచా. I ; శా. శ 1076) ; వేగులవాడు (విక్ర. VIII. 57) ; వ్రేఁగు (హరి. ఉ. 181 ; కుమా. II. 9) ; సుడుఁగు (విక్ర. III).

ఁచ

కాఁచరి (ఆం. భా. వ్య. సం.).

ఁచా

నాంచారు.

ఁచి

పాఁచి (బసవ. 70 పు.)

ఁచు

అలఁచు (మార్క. V) ; ఆఁచు (కళా. I న. అనుపాసము) ; ఊఁచు (కళా. I .) ; డాఁచు (పండితా. 82 పు.) ; తొలఁచు (పాండు. II); తేఁచు (పండితా. 271 పు.) ; నలఁచు (రాఘు. II) ; పూఁచు (పండితా. 271 పు. శశాం. IV) ; వెనఁచు (భో. II) ;*పోఁచు (పండితా. 82 పు) ; మలఁచు

(చంద్రా. II.) ; లాఁచు (హరిశ్చ. II.) ; లోఁచు (కళా. I.) ; వాఁచు (విష్ణు. VI) ; సయిఁచు (భాగ. ద్వి. III.)

ఁజు

కడిఁజు (ఆం. భా. ద్వి. సిం.) ; కురుఁజు (విజ. II.) ; పుఱుఁజు (మను. IV.) ; రోఁజు (బసవ. 186 పు. 6 పం.) ; వెలుఁజు (ఆము. IV.)

ఁట

ఏఁట (ఆను. III. 104) ; ఒకఁంట (శా.శ. 1172) ; తీఁట (పండితా. 273, 307 పుటలు) ; తూఁట (పండితా. 102, 273 పుటలు) ; తోఁట (శా.శ. 1172, 1307, 1440) ; పూఁదోఁట (శా. శ. 1186) ; పూఁట (ద. ఇం. శా. 1018) ; వైఁట (పాంచా. V) ; బీఁట (అచ్చ. కిష్కి. కాం.) ; వేఁట (ఉద్యో. IV. 107 ; బసవ. 79 పు. 24 పం ; రా. ము. కాం ; భాగ. IX.) ; వేఁటగిరి (రా. వి. III.)

ఁటా

ఊఁటాడు (భాస్క. అర. 197.)

ఁటి

ఁటి,- ఇఁటి,- ఇంటి,- ఇట్టి-ఉన్నింటి (అర. I. 95) ; ఒక్కింటి (విరా. I. 135 ; ద. ఇం. శా. V. 12); ఒక్కట్టి. (ద. ఇం. శా. V. 15); ఒక్కట్టి(శా. శ. 1172) నూంటి(శా. శ. 1281); ఏయమిట్టి(శా. శ. 1172) ; ఎదిట్టి (శా.శ. 1172); పదినాలి(ద.ఇం. శా. V. 12); యిన్నింటి (ద. ఇం శా. 4); యేయింభదింటి (ద. ఇం. శా 15,17); *ఏఁటికిఁ=ఏమిటికి (ఆ సారా. ము. 321; కళా. III; భాగ. IV.); తాంబూలపట్టి (శా.శ. 1181); తేఁట (భాస్క. అర. 197); పుఁట (ఆము. I.) ; పుఱిటి (భో. VI); బూటి (రా. ఉద. కాం); సుంటి (పాండు. II) ; సురంటి (శా. శ. 1532) ; సురిటి (శకు . III ; వి[illegible]

ఁటు

*కూఁటు (పండితా. 102 పు.); కేఁటు (భల్లా. I);గీటు (భాగ. IV.); తూఁటు (అను. III. 301) ; పూఁటు (బసవ. 15 పు. 16 పం.) ; * నూఁటు (ఉద్యో. IV. 407 ; బసవ. 15 పు. 16 పం ; పండితా. 113 పు.) ; పొఁటు (ఆము. IV) ; బేటు (ఆము. V) ; మూఁటు (సారా. ము 321) ; *మీఁటు (ఉద్యో. IV. 497).

ఁడ

చోండనాట్టి (ద. ఇం. శా. 1014(; చౌడయ్య (పండితా. I. 3553 పం.) ; మాండలు 1051) ; తూఁడరి (భో. VI.)

ఁడా

ఏఁడాది (ఉ. కా. VII ; శా. శ. 1172).

ఁడి

ఆండి (పెనుమూండి నాయుండు, ద. ఇం. శా. IV. 974) ; బ్రహ్మాండి, భీమాండి (శా.శ. 1123); ఏఁడి=ఎక్కఁడనున్నాఁడు (ఆచ్చ. అ. కాం.); చూఁడి (పండితా. 53 పు.); తాండిసుఱితి (శా.శ. 1181) ; ఐసిఁడి (కాశీ.V.); పహిండి (ద.ఇం. శా. IV, 938;-శా. శ. 1211, 1265 , 1275); పాఁడి (ఆది. V. 218 ; శా.శ. 1268) ; పిల్లాఁడి (కళా. VII.) ; పూండి (బీజపూండి, ద. ఇం. శా. V. 43, 74 ; శా. శ. 1192) ; పైఁడి (భాస్క. అర. 25) ; పోఁడి (ఆది. III. 112 ; ఆర. V. 28 ; బస. 76 పు. II ఏం ; 87 పు. 12 పం ; 316 పు; పండితా. 41, 210, 311 పుటలు) ; పోఁడిమి (విరా. I. 238 ; V. 110 ; ఉద్యో. III. IV. 35 ; భీష్మ III. 325 ; ద్రోణ. I. 232 ; కర్ణ II. 375, 392 ; కళా. III.); పూఁబోఁడి (భీ. I.); వాఁడిని (అర. III. 12; విరా I. 238 ; V. 110 ;ఉద్యో. III, IV. 35; భీష్మ. III. 325, ద్రోణ. I. 232 ; IV. 57, 202 ; కర్ణ. I ; II. 392 ; శల్య I. 148 ; సౌ. I; శాంతి. II 11 ; నిర్వ.X.); నేఁడు, వేఁడిమి (విరా. V. 110 ; ఉద్యో. III, భీష్మ. III. 325; ద్రోణ. I. 232; కర్ణ II. 302 ; భో. I ; IV.)

ఁడు

ఆఁడు (పుంప్రత్యయము) ఆశ్వ. II 97 ; ఆఁడు= స్త్రీ (విరా. I. 238, పండితా. 54, 210 పుటలు) ; - ఏఁడు=నిరూఢార్థక ప్రత్యయము (అర్జు. శా. శ. 1189 ; 1006 ; ద. ఇం. శా. IV. 974 ; తెవెండు, శా. శ. 1183 . తెవ్వెండు, శా. శ. 1114 ; తూమెండు, శా. శ. 1244 ; పుట్టెండు, శా. శ. 1192 ; పుట్టెండు, ద. ఇం. శా. IV. 773 ; మూనెండు, శా. శ. 1205 ; ద ఇం. శా. V. 15 ; సోలెండు. శా. శ. 1154) ; ఎన్నఁడు (అర. I. 391 ; V. 33 ; పండితా. 405 పు.) ; కాఁడు. కి. (పాండు. IV);- కాఁడు = పుంప్రత్యయము (ఆర. V. 191 : ఆనజకాండు, కరడకాండు, కహళకాండు, మద్యకాండు, శా. శ. 1172) ; చూఁడు = కాల్చు (కై. V.); తూఁడు (విజ. I.) ; నింపుండు (కుమా. I. 217); నేఁడు (ఆది III. 112;ఉద్యో. IV. 35; భీష్మ. VI. III. 325 ; ఆశ్వ. II. 97. ద్రోణ. I. 232);- నేఁడు (పుం ప్రత్యయము); శా. శ. 1191 ; ఏఁడులుఁ బూఁడులు (కై. IV. పాంచా. IV);* హోయుండు (కుమా. I. 217); బోండు (శా. శ. 1193); మూఁడు (ద్రోణ. IV. 27,202; కర్ణ II. 375 ; శల్య. I. 148; శాంతి. II. 11 ; హరి. ఉ. IV. 167; పండితా.

53, 113 పుటలు, రా. యు. కాం; శా. శ. 1072, 1268; ద. ఇం. శా. IV. 974) ; పదుమూండు (శా. శ. 1220); వేఁడు (ఆది. V. 218 ; ఆను. II. 280; బసవ. 66 పు ; 87 పు. 12 పం.; పండితా. 54, 319 పుటలు.

ఁత

అలంత (ఆశ్వ. IV; అని. III) ; ఊంత (ఆము. VI ; శివ. ఉ. III.) ; కడంత (ఆం. భా. స్త్రీ. ము) ; కూంతలు (ద. ఇం. శా. IV. 938) ; కొఱంత (అచ్చ. ము. కాం) ; చేంత (మను. III) ; చేంతఱికము (పంచ. నా. I) ; నేంత (అము. VI), పాంతఱ (బసవ. 72 పు. 12 పం.); పూంత (మను. III) ; పూంతకి లేంతలు (శా. శ. 1275); పొంత (ఉ. హరి. IV ; శా. శ. 1121); మోంత (శివ. ఉ. II ; భల్లా V.); వేంత (మను. III ; శివ. ఉ. II ; శా. శ. 1275) ; * వేంతము (మను. III).

ఁతి

కడంతి (పెద్ద. I) , * చేంతికి (శివ. ఉ. II) ; లాంతి (ఉ. హరి. IV.) పలంతి (ఉద్యో. III).

ఁతు

ఎన్న పూంతు (ద. ఇం. శా. IV. 1380) ; మోంతు (నిర్వ. VIII.) 49; బసవ I. 74 పు. 12 పం.) ; కూంతుఱు (శా. శ. 1005 ; కూన్తుఱు) (శా. శ. 1151, 1197).

ఁద

చీందఱు (హరి. ఉ. I. 103 ; భో. VI.) బెడిందఁ (రసి. V.) ; మీంద (భీష్మ. I. 188 మూస. 61 ; బసవ. 25 పు. 19 పం; 71 పు. 1 పం.); వలుంద (బసవ. 136 పు; చెన్న. IV.); కడిందఁ) అర. III; కళా. VII); మఱంది (భల్లా V; భాను. IV; శా. శ. 1163, 1453) ; మీంది (శా. శ. 1094, 1326, 1344) వెలందిఁ (హం. న. II; విజ. I).

ఁదు

అలందురు (విరా. I.) ; ఈందు (నిర్వ. VIII. 49); ఊందు (భీష్మ I. 188); * ఏందు (నృసిం. V. 12); ఏందుము (ద. ఇం. శా. IV. 974 ; శా. శ. 1172, 1235), పిఱుందు (ఆది. IV.); మోందు (మూస. 61 ; నృసిం. V. 12. హరి. ఉ. I. 103, ఉ. హరి. VI) ; వెలందుకి (అచ్చ. ము. కాం.) ; వేందఱు (నృసిం. V. 12; లక్ష్మి. V).

ఁదె.

గేందెలు (శా. శ. 1072.)

ఁదో.

పూఁదోఁట (శా. శ. 1186).

ఁపి

ప్రేఁపల్లి (శా. శ. 1220).

ఁపు

* అచ్చుఁపు (నృసిం. I. 67) ; కాఁపు (పంచ. వేం. IV ; ద. ఇం. శా. V. 65 ; శా. శ. 1043, 1056, 1072, 1481) ; కాఁపురము (పంచ. వేం. IV.) ; చేఁపు (చెన్న. IV.) ; తెలఁపు (ఉదో. I.); తీఁపురము (పంచ. వేం. IV); దోఁపు (శా. శ. 1307, 1319); దాఁపురము (పంచ. వేం. IV.) పోఁపు చెన్న. IV.) ; మూఁపు (హరి. పూ. VI. 180).

ఁబో

ఆఁబోతు (పండితా. 390 ; శా. శ. 1135) ; ఫూఁబోఁడి (భి. I.)

భ

యేంభటి (శా. శ. 1235) ; యేంభయు (ఎ. ఇం. శా. V. 76) ; యేంభయును (శా. శ. 1172) ; యేంభయేను (శా. శ. 1172).

పై ప్రయోగములను బట్టి యీ యీ పనులతో సంబంధించిన మఱికొన్ని పదములందును నర్ధానుస్వార సుండవలెనని నిర్ణయింపవచ్చును. కాని, వాని యాహాపములకుఁ బ్రమాణములు దొరకలేదని గ్రహింప వలెను. అటఁ, అట్టాఁకలి; అలఁజి; ఆఁకట్టు ; ఆఁకత్రాళ్లు, ఆఁకపడు, ఆఁకపెట్టు, ఆఁచికోను, ఆఁడింగి, ఆఁడది,—ఆఁడి, ఆఁడుకట్టు (—కూఁతురు, —తోఁడు, పడుచు, —పాస, —పుట్టువు,—బిడ్డ), ఆఁవరి ; ఆఁదోఁక (-పాటు) ; ఆఁవు, ఆఁబసి, ఇఁగ, ఈఁడులాడు, ఈఁకి, ఊఁకించు, ఊఁరుమ, ఊఁరువగు, ఊఁరుకోట్టు, ఊఁగాడు, ఊఁటు, ఊఁతెము, ఊఁపు, ఊఁపురము, ఎడఁతాకు, ఎరఁగుడు, ఎలుఁగించు, ఎసఁరేగు, ఏఁకరి, ఏఁకాసు, ఏనుఁగు, ఏఁబఁడ్రు, ఏఁబది, ఏఁబలము, ఏసఁరేగు, ఔఁకాఁపు, కమఁజు, కరఁచు, కలఁత, కలఁకులు, కలఁగు, కలఁచు, కలఁతి, కాఁగుడు, కాఁడ, కాఁడి, కాఁపడము, కాఁపుడు, కాఁపురము, కాఁపురించు, కూఁకరించు, కూఁత, కైచాఁపులు, కైసేఁత, కొఱఁకులు, కోలఁకులు, కోఁత, కొఁగిలించు (-ంత; ంపు); కొఁజు, క్రాఁక, క్రాఁగు, క్రాఁగుడు, క్రాఁచు ; క్రేఁటుకోను, గీఁత, గొణఁగు, గవఁకులు, గాఁడి, గాఁడిగడుగు, గోఁతి, గాఁడు, గూఁడు, గూఁడుబండి, గోఁగులు, చెన్నఁగి, చేఁపుడు, చాఁగిలింత, చాఁగిల్లు, చివ్వఁగి, చెరఁపఁ, చేఁత్రాడు, చాఁచు, చుఁడి, చుఁడు, దాఁగనమ్ముచ్చులు, దాఁగిలి మూఁతలు

(—ముచ్చులు), డాగుడుమూతలు, దాగురించు (-ంత), దాగురు మూతలు, డాఁపు, తలచు, తలపోత, తాఁకుడు, తాకుడల, తల్లాపి, తల్లడపి, తాఁబేలు, తీడిరించు, తుంటగలి, తూఁటరి, తూఁటు, తూఁటి కూన, తునుఁగు, తొంపఱకు, తొలఁకాటు, తోఁటకాపు, తేఁటు, తోఁటకూర, తోఁటకోడు, త్రేఁపు, దాఁక, దాఁకొను, దాఁగుమ్మచ్చులు, దాఁగిలిమూఁతలు (-ముచ్చులు), దాఁగురించు (-ంత), దాఁగు డుమూఁతలు; దాఁచు, దాఁపరము, దాఁపరించు, దూఁకలి, దూఁకు, దూఁ కొను, దూఁకుడు, దూఁటు, దూఁడు, దూఁటుకొను, దూఁటిడి, దేఁకు, దొరఁగు సన్నాసి, నలఁక, నలఁగుడు, నలుఁగుడు. నాఁగెలు, నాఁగేలు, నాయఁకవాడి, నీఁగు, నెఱఁకులు, నెలఁత, నెలఁతుక, నోఁజెల్ల, నోఁతరి, నోఁచు, నోఁత, పడఁతి, పరఁ కెు, పలుగాడి, పాఁత, పాఁతు. పాఁప (ఁ-ము), పాఁసఁగు, పిరుపీఁకు, పీఁకు, పీఁకె, పీఁచమ్ము, పునుఁగు, పులుఁగు, పూఁటకూళ్లు, పూఁపు, బాఁపత, బాఁపన, బాఁపడికేము, బేఁత, బేఁట, బేఁడ, బేఁడి, బేఁడు, బెరఁటుకు, బేరఁబాలు, బోలఁగి, బోలఁతుక, భూతి, బొఁబ, బొఁబపు, బ్రాఁతకుడు, బెళఁకు, బెళఁగు, భూఁతి, భూఁదు, మలఁగు, మడింక, మడిఁచు, మడఁతి, మడఁతుక, మఱుఁచు, మణఁగు, మణుఁగు, మసఁగు, మఱుఁగులు, మలఁపు, మసఁగు, మాఁగు, మాటిసఁగ, మాఁదమణఁగు, మిడుఁగు, మిణుఁగు, మిణుఁగుఱు, మీఁదు, ముక్కుడి, మూఁత, మూఁపురము, మెలఁగు, మెలఁచు, మెలఁతుక, మేఁత, మోఁచేయి, మోఁతి, మ్రాఁతి, రేగుడు, రేఁకెము, రేఁచు, రోఁజుడు, లాఁ గలి, లాఁగించు, లాఁగు, లాఁతి, లాఁపు, లాఁపు, లోఁకువ, లోఁగడ, లోఁగలి, లోఁగిలి, లోఁబడు, వణఁకు, వణఁతి, వలఁకువు, వాఁత, వాఁపు, వెడఁద, వెరఁగు, వెఱఁగు, వేఁతి, వేఁగి, వేఁటరి, వేఁపు, వేఁపుడు, వేసఁగి, వేఁబోక, వ్రాఁత, వ్రేఁకట, వ్రేఁచు, వ్రేఁతి, వ్రేఁపు, వ్రేఁపుడు, సిగ్గిడి, సైఁపు, సైఁపుడు, సోఁకుడు.

ఈ క్రింది పదములలో శబ్దరత్నాకరమున నరసున్న చేర్పఁబడినది. అందుఁ జూలాపడములకుఁ బ్రయోగము లీఁబడలేదు. ఇచ్చిన ప్రయోగములు సాసస్థానమందు లేవు; గణములచే సిగ్గయింపఁ దగినవి కావు.

అడుఁగువ, అడుఁగారు, అడుఁగు, అడుఁచు, అనఁటి, అరఁటి, అరఁటూఁడు, అలఁదు, అలుఁగు, ఆఁగాకర, ఈఁక, ఈఁజేటి, ఈఁటియ, ఈఁటె, ఈఁద, ఈఁదర, ఈఁదాడు, ఊఁచు, ఊఁచబియ్యము, ఊఁచమొట్టు, ఊఁద, ఊఁదర, ఊఁదువత్తి, ఊఁదువెండి, ఎఱుఁగు, ఎఱుఁగు, ఎలుఁగు, ఎల్లాపి, ఏఁజెల్ల, ఏఁడికోల, ఏఁడుడి, ఏఁదర, ఓఁక, ఓఁకలివె, ఓఁగు, కణఁకు, కణఁగు, కణఁజము, కణఁజు, కణఁత, కణఁతి, కలుఁగు, కలుఁజు, కాఁచి, కాఁదారి, కాఁదారి

మాదారి, కీచు, కీచట్లు, కెలకు, కొఱతనుఱుకు,కోచీ, కోడు, కోదాడు, క్రోతి, గాజర, గీకు. గీజు. గుటి, గోకు, గోకుడుపాఱు, గోచి (-కట్టు, కాడు, - బొచ్చడము), గోజాటి, గోజాడు, గోజు, గోటు, గోడు, గోడురు, గ్రాజు, చీకిలి, చీకు, చీద, చీదు. చీపురు, చెసటి, చెస్నటి, చెలది, చేతరాసి, చేతి = చేదుగల, చేన, చేడు, చాప, (-కట్టు,-గద్దె), చాపట్టు, చాపతొయి, చాపలు, జుగుప్సించు, టెంకి, టేకు, డొంకొను, డొంకు, డొంగియాడు, డొంగు, తరగి, తలకు, తలగు, తలగుడు, తాగలి, తాటి (-కత్తె,-పమ్మడు), తాపు, తొగాడి, తుంతరుస్ము, తుని (సీ)గ, తూపు. తేకు, తేజెట్లు, త్రోచిగాడు. త్రోచ; త్రోచు, తోడుడే) లు, తోడపి, తోడపిక, త్రాచు, దాగిసి, దొంకిన, దొంకు, దొంకుడు, దొంగాడు, దొంగు, దొంగుడు, దొంచు, దొంటుమ్ము, దొంతి, దొంటు, దొంపరి, దొంపిడి, దొంపు, దొంపుడు, నాగు, నాగుడు, నాచు, నాపతొయి, నుసుగు, నూకి, నూగు, నూగుడు, పడుతి, పరట, పాచి, పాసర, పీచర, పీచు, పీట, పుడుకులు, పొలకు, పొగు, పొచ, పొజు, ప్రాయిడి, ప్రేపుడు, ప్రోగు, ప్రోజు, బూజు, బూడు, మాడుము, ముక్కిడి, ముల్లుచితి, మూడుడు, మూగ, మూడుచు, మేగు, మేడి, మొందె, మ్రేగు, రాజు, లాగి, వాగతొంగి, వేచు, లాడి, వొడు, వాకుడు, వాగొంతి, వాగడువు, వాపి, వాసిరి, వేకటి, వేకిరము, వేకిరి, వేక, వేపి, వ్రాకుడు, సాగు, సాడు, సాతు, సైదము, సోగు, సోపు.

వై పదములలోని గొన్నిటియం దితరభాషా సంబంధమునుబట్టి యున్నున్న లున్నవని నిర్ణయించు కొనవచ్చును.

అడకువ, అడంగాగు, అడుగు, అడించు-తమి. అడక్కు; ఈడాడు - తమి. ఈన్దు; కడుందురు, కణుందురు - కన్న. కిన్దురు, మళ. కడన్నల్; కడున్నల్; కాంచి - కన్న. కాచి, కాంచి; కామంచ, కామంచి, కావంచి, కోతి - తమి. కోన్తి; గూడు - తమి. కూణ్డు; గోజాట, గోజాడు, గోజు - తె. కన్న. గుంజు; గోడు - కన్న. గోన్టు; గోడు - హిం. గోండ్; తూంత కొమ్ము - కన్న. తూన్తు; తేకు - కన్న. తేంగు; పీకు - తమి. పిడుంగు; బూజు, బూడు - తమి. పూంజి, పూంజు; సోపు - తమి. చోమ్పు.

ఇతరభాషాసంబంధము ననుసరించి కొన్నిపదములలో నఱున్నున్న యుండవలసినను, శబ్దరత్నాకరమున నట్టి పదములం దది చేర్పఁబడలేదు: గోద-కన్న. గోన్దె; చిలుక - కన్న. చిలంకు; బరుకు - తమి. పఱూణ్డు, పుఱూణ్డు, వఱుణ్డు; అలుగు - తమి. అల (లు)ంగు; కన్న. - అలుంగు.

ఇతరభాషాసంబంధమునుబట్టి యీక్రింది పదములలో నరసున్న యుండకూడకపోయినను శబ్దరత్నాకరమున నఱునున్నలు చేరియున్నవి : గోఁచి-కన్న. గోచి ; చీఁకు - కన్న. చీపు ; తమి. చుఁప్పు ; చీఁపురు - కన్న. చీపరి ; తమి. చీ ; చీక్కు - ; తోఁచు-కన్న. తోచు ; తోఁపు - కన్న. తోపు; మళ. తోప్పు ; తమి. తొగుప్పు, తోప్పు ; దోఁకిస, దోఁకు, దోఁకుడు - కన్న. దోకరి ; దోఁటి, దోఁపు-కన్న. దోటి ; మళ. తోట్టి ; వేఁట = కన్న. వేట ; హిం. వేట్ ; మేఁడి - కన్న. మేడి ; రేఁగు - కన్న. రేగు ; రేఁగుడు - కన్న. రేగు; సాఁగు-కన్న. సాగు ; సోఁగు - కన్న. సోగు ; వేసఁగి - సం. వైశాఖ ; సంపఁగె - సం. చమ్పక ; చేఁత - సం. చేష్టా ; పలుఁగు సం. స్ఫటిక.

ఈక్రింది హిందూస్థానీ పదములలోఁ గూడ శబ్దరత్నాకరమున నఱునున్నలను జేర్చినారు :

గోఁదు (హిం. గోంద్) ; దూఁబఱి (హిం. దుబారా) ; వేఁట (హిం. వేట్) ; పోఁచి, పోఁచీ (హిం.పోచీ); బాఁకు (హిం. బాఖ); బొఁజు (హిం. బొజ్); లాఁపరా.

సాధారణముగ దీర్ఘాచ్చులపై వచనుఁగుసం బూర్ణానుస్వారము గాన రాదు ; కాని, కొన్ని యన్యదేశ్యములపై నది నిలచియున్నది :

నాఁచారు ; బ్రాఁచి ; మొఁద.

కొన్ని శబ్దములలోని యఱునున్నలను గూర్చిన విచారము:—

(1) అన్నిఁటి, ఒకఁటి,- ఈమొదలగు - 'ఁటి' రూపాంతరములు గల శబ్దములలో నఱునున్నలను నిలుపఁవచ్చునా ? భాషాసమములలో నాయా శబ్దములందు నున్న గసడదవములపట్టుచే జేర్పఁవచ్చునని యే తోఁచుచున్నది. శ. ర. లో 'ఎన్నడు'లో నఱునున్న యున్నది.

(2) 'ఎఁడు' - అను పరిమాణార్థక ప్రత్యయమునఁ గూడ నే కారణము ననుసరించి యఱునున్నను జేర్పవచ్చునేమో !

(3) హీనార్థమున వచ్చు 'ఇడి' ప్రత్యయమున నఱునున్నఁ జేర్చుటకుఁ దగిన ప్రమాణములు కానరాలేదు. 'వాలిడి' మొదలగు శబ్దములను బట్టి యిది మహదాద్యర్థకము కాదు; సాధారణముగ మహదమహదాద్యర్థక శబ్దములన్నిటికి నిది చేరును. కావున నిందుకుఁ దగిన ప్రమాణము దొరకునఱకు దీనిని నిరనుస్వారముగనే యెంచవలయును.

'ఆఁటు' అని శ. ర; నిర్వ. VII. 52-లో 'ఆటున' అని ప్రాసస్థాన మున నఱునున్నలేదు; - 'ఆఁటది' అనిశ. ర; 'ఆటదానికి' అని విరాటపర్వ మునఁ బ్రాసస్థానమున; 'ఊఁదు' (శ. ర.); బసవపురాణము - 15 పుటలో 'బూది' లోఁ బ్రాసయతి; ఎసఁగు (శ. ర.); శాంతి, III. 88-లోఁబిగువు ... నగములు ... ... పె, ల్లగు ... యె, సగు అనినానము. మఱియొక ప్రతిలో 'యె, యెసగొనుఁ బురాస్థితిన,' అని పాఠాంతరము. ఈపాఠాంతరము సంగీకరించిన యెడల 'ఎసగు' లోని యఱునున్నకుఁ బగిన ప్రమాణము కొఱకింకను వెదకవలసి యుండును. ఏఁచు (శ. ర); విరా. III. 356-లో 'చూచుచు ...' ఆచపలాత్మ ... కీచక ... ఏచిన ; విరా. III. 44 - లో కీచక ..., వేచిన ..., ఏచిన ... కాచి ; క్రోణ. V. 175. నీ. ఏచిపృష్టద్యుమ్నుఁ - డాచార్యు నురమున ; శాంతి. III. 105-లో, తే. 'ఏచుతెఱఁగునఁజూచు-నీచకుటిల '; ఇందు ముద్రితపాఠమున 'ఏఁచు'అనియున్నది; అప్పుడు ప్రాసనియమము కలుగును; ఇక్ష్లే, నిర్వ. IV, 50. లో ప్రాసస్థానమున 'ఏచు'; 'ఏఁపు' (శ. ర.); అర. I, 294. నీ. పాపంగనోపక - యేపుటడని; అర. IV. 169. 'నీ. ఏపుననెప్పుడు-పాపం బుసేయుచు'; విరా. III. 209 'ని. కూపసిచిస ... ఏపారిన ... ఆ, టోపము ... మ, హీఘతి' ; క్రోణ. I. 214 'ని. కోపకడ .. ఏపును ... ఆ, టోపంబున ... సన్నా, హోపక్రను; ఇక్ష్లే, క్రోణ. III. 140; నిర్వ. VII. 30; స్మసిం. IV. 73 ; హరి. పూ. VI - 30 ; VII. 127 - లలోఁ బ్రాసస్థానమున 'ఏపు'. బసఁగు (శ. ర.); ఆశ్వ. II. 121 - 'క. తగఁదానమరు వృద్ధుఁడు నొ, సగె ...; ముద్రితపాఠములో 'నొసఁగె' ; అప్పుడు ప్రాసనియమము. భారతకవుల గ్రంథములలో 'బసగు' లో నఱునున్న వసఁబడలేదు. భర్తృహరి నీతిశతక ములో ''నింగి .. బు, సంగిన'' అనియు, పండితారాధ్య చరిత్రము, 251 పుట ద్వి. ''చాంగుభళా ... నుతులలో, సంగుచు''; 344, 345 పుటలు ''జనులెల్ల దారమె - సంగిరాయనుచు,'' అనియున్నవి. భారతకవులకుఁ బ్రామాణ్య మున్నచో 'బసగు' లో నఱునున్న యుండఁగూడదు.

'గాఁటము' లో నఱునున్న యుండవలెనేమో! చూ. కళా. IV. ''నాఁటికి గాఁటపు ... పూఁ, దోఁటకు ... ఏఁటికి.

'చీఁకటి' లో నఱునున్న యుండఁగూడదు. విరా. II. 271; ''క. నాకొ అంత ... సీకొఅంత ... లోకము ..., చీఁకటి'' ; ఇక్ష్లే, నిర్వ. VI. 107; కువా. I. 198 లలో, ప్రాసస్థానమున చీఁకటి లో నఱునున్నలేదు.

'తాఁచు' (శ. ర.); హరి-పూ. VII. 87 లో ప్రాసస్థానమున, 'తాచు'.

'తీఁగ, తీఁగె' (శ. ర.); నిర్వ. VIII. 30లో 'తీగె ... రాగిల్లు'; కుమా. I. 445 లో 'తీగలు'; కవికి. VI. లో 'తీఁగ' అని సానుస్వారముగ నున్నది.

'తూఁగాడు' (శ. ర.); హరి. ఉ. VI. 168–లో 'తూగాడు ... వేగంబు';

'తూఁగు' (శ. ర.) నిర్వ. VIII. 30–లో 'తూగు'; కళా. II. హరి. పూ. II. పండితా. 352 పుట, లలో తూఁగు.

'తోఁ తెంచు', (శ. ర.); పద్మ. III. 174 "క. కేతన ... తోఁ తేఁగ ... ద్యోతిత ... శ్వేత ...; శాంతి. V. 627. 'క. ఈ తెరువున ..., ఏతెఱఁగున ..., ఆతత ..., తోఁ తెంచును ...'' ఇట్లు, నిర్వ. VII. 44 ప్రాసము.

'దూఁపు' (శ. ర.) – అందే, 'బాసట' లో 'ప్రాసముగా నిబడినది.

'పరఁగు' (శ. ర.) – క. ఇం. భా. IV. 675 – లో నిరనుస్వారము 'పరగు';

ఉ. హరి. V. లో 'పరగు'; మూర్క. V. పరఁగు.

'పేఁటకిక్కము' పృసిం. V. 12; శాంతి. I. 97; కుమా. I. 323 లలో 'పెఁటకిక్కము.'

'పోఁకు' (శ. ర.) హరి. పూ. VI. 10 – లో "పోకు ... నేకున."

'వేఁకువ'-భాస్క. అర. 153; జనన, 43 పుటలలో సానుస్వారము; కళా. III. 93 హంస II; – లలో నిరనుస్వారము. శ. ర. 'వేకువ' నిరనుస్వార ప్రయోగమే 'పోకు' లో మూడు సూత్రములను యుండఁ జూపదు.

'భాఁతి, భాతి'; (శ. ర.)–మాన. 24 "ఉ. జూతెరి ... భాతిగ .. ఖ్యాతిగ ..స్వనో. పేతము ..." మాన. 118 క. ఆతెఱం .. భ్రాతిగ ... చేతో గతి ... పరి, స్థితములు ...

'మూఁడు (శ. ర.) కుమా. I. 626 'మూడిన'; రా. సుం. కాం. "మూఁడు .. పోడి—మూడ".

'వీఁపు' (శ. ర.) – ఆది. II. 42. "క. ఆపన్నగ ... వీపున ... ద్వీప ములు ... ది, శాసలపురములు." ఇట్లు, నృసిం. IV. 181. వీపు."

సార్థానుస్వార నిరర్థానుస్వార పదములకుఁ ప్రాసమున మైత్రి నంగీకరించుచో నిక పద్యగణములను బట్టి మాత్రమర్థానుస్వార నిర్ణయముఁ జేసికొన వలయును.

ఒకవేళ గొన్నిపదము లర్థానుస్వారముఁ గలిగిన నొకయర్థమును, నదిలేకున్న నింకొకయర్థమును పూర్వకాలమున నిచ్చుచుండెడివి. ఇప్పుడర్థాను

స్వారోచ్చారణము లోపించినను ప్రకరణమునుబట్టి యాయా యర్థములు గోచరించుచునే యుండును. కొన్ని యుదాహరణములు:—

అటఁ = నృత్తాంతమును దెలుపు నొక వ్యవస్థయను ; అటు = అక్కడ, ఆవల ; అటుగం = తిన్నె ; అటుగు = పోవు ; అటుగు = భిక్షను, చెఱుపు తూము, బొరపు ఱుక్కుటకు ; అటుగ = కోపించు ; ఆకరము = ఆగ్రహము ; ఆకిరము = స్థానము, సమూహము ; ఆఁకు = చాలు, తాళు ; ఆటు = అడుపు, సూతి ; ఆడఁకు = స్త్రీ ; ఆసు = చలించు ; ఈఁక = వెంట్రుక ; ఈకి = ఈయక ; ఈఁగ = చొప్పు, ప్రవేశించు ; ఈగు = ఇగ్గు ; ఊఁచు = ఊగఁజేయు ; ఊచు = రాలు ; ఊఁటు = దూఁటు, పొడుచు ; ఊటు = వాఁచినికురులచెమ్మ ; ఊతసము = పట్టు, అనలంబనము ; ఊతము. సం. = కట్టఁబడినది ; ఊఁదు = కాయలు పండుటకు వేసినపొగ ; ఊదర = ఒకగడ్డి, ఒకధాన్యము ; ఏఁచు = కాఁచు ; ఏచు = అతిశయించు ; ఏఁట = సంవత్సరమున ; ఏట = పశువు ; ఏడు = ఎనఁడు, సంవత్సరము ; ఏడు = 7 ; ఏఁపు = కాఁతీయ, బొక్క ; ఏపు = అతిశయము ; ఒడుగు = తొలఁగు ; ఒడుగు = సమృద్ధమగు ; కలుఁగు = బొక్క ; కలుగు = అగు ; కాఁక = వేఁడిమి ; కాక = కాఁపుఁడ ; కాఁచి = ఒక చెట్టు ; కాచి = ఎండఁకాచి, కాయలు కాచి ; కాఁచు = కాఁగఁజేయు ; కాచు = ఎండఁకాచు, కాయలుకాచు, గతీంచు ; కాఁడు = క్రియ ; వాఁడు, కాఁడు మొద ; కాసు = న్యూనసము, అడరి ; కాఁపు = నర్సరీడు, నివాసి ; కాపు = కాఁచుట (కాయలు, ఎండి) ; కాఁచుట ; కుడుఁజు = దూలము మీఁదిగుజ్జు, మంచె ; కుడుజు = జున్ను, ఒకగ్రద్ద, బొణాసంచు, ఈఁకలు రాల్చినపిట్ట ; కొఱఁకు = పిండి ; కొఱకు = ప్రయోజనార్థము ; కొఱత = తక్కువ, కొఱఁత = కొఱుపున ; కోడు క్రి. = చెయ్యము మొద. ; కోడు = మంచపు కోడు ; కోడిగిరిటి పల్లము ; గాఁడి = నిఁపుగా స్రవ్వి తొలిచిన పల్లము ; గాడి = బండి ; గీఁత = కోత, గీత = పాట ; గోఁతి = స్త్రీ ; గోతి = గోయియొక్క ; చీఁకు = చప్పరించు ; చీకు = అంధుఁడు ; చెలఁగు = ఉత్సహించు ; చెలగు = ఖండించు ; చేత = చేష్ట ; చేతి = చేతితో, చేతియందు ; చూఁపు = కాల్చు ; చుఱుపు ; డాఁగు = దాఁగు ; డాగు = గుఱుతు, మచ్చ ; తిఱుఁగు = తిగ్గు ; తెఱుగు = ఖండించు ; తాఁకు = మాఱొక్కను, స్పృశించు ; తాకు = కాలిత్రాడు ; తాఁచు = తన్ను ; తాచు = చెక్కు, ఖచించు ; తోఁడు = కెల్లగిలము ; తోడు = సహాయము ; దాఁక = వఱకు ; దాక = మట్టిపాత్ర ; దాఁపు = దాఁచు ; దాపు = సమీపము ; భయము ; నేత = నేయుట ; నేత. సం. = నాయకుఁడు ; పలుఁగు =

స్ఫటికము ; పలుగు = దుర్జనుఁడు ; పాఁడి = తీరము ; పాడి = ధర్మము ; పాత = జీర్ణవస్త్రము ; పాత=సం. కాఁచువాఁడు , పాప=పాము సంబంధమైన; పాప = శిశువు ; కంటిపాప; పుణుగు=ఒకభక్ష్యము; పుణుకు=ఇచ్చు, వ్రేళ్లతో గ్రహించు ; పూఁచు = పూన్చు ; పూచు = పుష్పించు ; పూత = పూచుట ; పూత సం. = పవిత్రమయిన ; పెరుగు = నర్దిల్లు ; పెరుగు = తెగు ; పేట = గ్రామము ; పేట = సరిగలోని చేను ; పేటు = బీటిక ; పేటు = సరిగఁచు ; పేఁడు. క్రి. = సేను ; పీఁప = చిన్నచెక్క ; పొలఁకు = తృణశ్రేణి ; పొలయ = ఒకపండు ; పోక = పూగము ; పోక = పోస్తట ; పోఁగు = గుడ్డి ; పోకు=పోవకము, నడవడి ; పోగు = చారపుపోగు ; పోగు = ప్రోగు ; పాచి = పాత్రము ; పాచి = సం. తూర్పుదిక్కు ; మిడుగు = మిడుగుపురు ; మిడుగు = పిడకశిల ; మీఁది = మీఁదనున్న ; మీది = మీస్థబంధమైనది ; ముక్కఁడి = ముక్కలేనివాఁడు ; ముక్కఁడి = ఒకచెట్టు ; మూఁడు = 3 ; మూఁడు = ఎలుగు ; రాజు = రగులు ; రాజు = ఏలిక ; రోపు = రోగఁజేయు ; రోపు = ఉపయము ; రోజు = ఎగశ్వాసము చేయు ; రోజు = దినము ; లాగు = లగ్నమగు ; లాగు = ఆకర్షించు ; లోఁగు = కిల్లఁగించు ; లోగు = ఒఱగిదిరుఁడు ; వాఁపు = ఏకరు, శోఫ, ఊదరం ; వాపు = వాయుగుల్మ ; వెలుఁగు = వెలుతురు ; వెలుగు = కంచె; వేఁగు = రాపించు ; వేగు = ఉషయ నుగు ; వేఁచు = వేగఁజేయు, వేచు, ఎదురుచూచు, ప్రతీక్షించు మొ.

ఈ రీతిగ నర్థభేదములుంబట్టి నా భేదములను నెలియఁజేయుట కవసరమున్న సందర్భోపయిన సంగతిని దిన్నకి వాడవలెనని కొందఱంచురు. కాని యర్థభేదము ప్రకరణమునుబట్టి కలుగునే ; అర్థములకేవలము శబ్దగతము కాదు. అవసరమున్నగల యేకశబ్దమునకే యనేకార్థములున్న పుడును, నవసరమున్నలు లేనిశబ్దముల కనేకార్థము లున్నప్పుడును గూడ సందర్భమునుబట్టియే యర్థము నూహించికొనవలెను. ఉదా. అవసరమున్న గలపదములు: ఈఁత = ఈత చెట్టు; ఈఁదుట ; - ఎలుఁగు = కంఠస్వరము, ఎలుఁగుగొడ్డు ; ఏఁడు = సంవత్సరము; ఎనఁడు ; - కుయుఁజు=జున్ను ; ఒక గ్రద్ద, బాణసంచా, ఈఁకలురాల్చిన పక్షి , గాఁడు = కానుమదము ; (రాని) గాఁడు, మొద ; చేఁగు = విజృంభించు, ఒకచెట్టు ; రేఁచు = రేఁగఁ జేయు, ఒకపుక్క ; మొద.

అర్థానుస్వారము లేని యేకపదమున కనేకార్థములుండుట కుదాహరణములకై నానార్థనిఘంటుసులను జూడవలయును. కొన్ని యుదాహరణములు: కాచు = ఎండ, కాయలు కాచు ; రక్షించు ; ఏదు = నశించు, ఏదుపంది ; కాటు = కఱచిన గాయము ; మూడియడుగంటుట ; కోడు =

బియ్యము మొద. కోడుట ; నీటిపల్లము ; తోడు = సహాయము ; పాలను పెరుగు చేయుటకు చేర్చునుజ్జిగ ; దాపు = సమీపము, భయము ; పాప = శిశువు, కంటిపాప ; పలుగు = దుర్జనుఁడు, ఇనుపతిగము ; పుడుకు = ఇచ్చు, వ్రేళ్లతో గ్రహించు ; పోకు = పోనకుము, నడవడి ; మొద.

ఈ క్రింది శబ్దములలో నఱుసున్నలు లేవని ప్రాసము, గణము ననుసరించి నిర్ణయింపఁబడినది.

క.

అకులుఁడు (అర VII. 107) ; కాకులు (అర VII. 107); చీకటి (విరా. II. 271; నిర్వ. VI. 107 ; కుమా. I. 198); చీకాకు (నిర్వ. IV. 84) ; చీకు (అర. III. 352) ; పోకు (హరి. పూ. VI. 10) ; మ్రోక (కుమా. II. 94) ;

ఈ.

ఈగి (శాంతి II. 372); తూగు (నిర్వ. VIII. 30); తీగ (కుమా. I. 445); తీగె (నిర్వ. VIII, 30); తూగాడు (హరి. పూ. VI. 168); సూగు (ద. ఇం. శా. IV. 675) ; వేగు = ఉదయము (భీష్మ. II. 167, 274 ; కాశీ. IV. 132 ; శాంతి. VI. 512) ; ఎసగు (శాంతి. III, 89) ; ఒసగు (ఆశ్వ. II. 121).

చ.

ఏచు (విరా. II. 356; III. 45; శాంతి. III. 105 ; ద్రోణ. V. 175 ; నిర్వ. IV. 150); కాచు (విరా. III. 45; కుమా. II. 687) ; చూచు (అర. I. 195; II. 86); తాచు (హరి. పూ. VII. 87); మ్రోచు (కుమా. II. 687, 811); పాచు (అర, I. 195 ; కుమా. II. 687, 811) ; లేచు (అర. II. 86) ; వీచు (కుమా. II. 811) , వేచు (అను. III. 338; విరా. III. 45; ఆశ్వ. IV. 150); వ్రైచు (కుమా. II. 811).

ట.

అటున (నిర్వ. VII. 52); ఏటు (విరా. III. 164); కాటుక (నిర్వ. VIII. 52); కోటు (నిర్వ. VIII. 52); పోటు (విరా. III. 164) ; బోటి (నిర్వ. IX. 91); పాటబండి (హరి. పూ. V. 142); పాటు (విరా. V. 89); పోటు (విరా. III. 164; V. 89; కుమా. II. 609); మాటలు (విరా. V. 89; నృసిం. IV. 102) ; మేటి (నృసిం. IV. 102, హరి. పూ. V. 142); మోమోటు (నృసిం. IV. 102); వీటికి (అర. VII. 37) ; వేటు (విరా. III. 164.)

డ.

ఈడు (నృసిం. IV. 3); ఏడు=7 (అర. IV. 271; ఉద్యో. I. 224); ఓడు (ద్రోణ. V. 102); కాడు (కర్ణ. I. 111; కుమా. II. 626) ; కూడు (ఉద్యో. I.

224 ; ద్రోణ. V. 102) ; ఘోడు (ఉద్యో. I. 224, V. 102); పాడు (కుమా. I. 445); నూడు (కుమా. II. 626); వాడు (కుమా. II. 626); వీడు (కుమా. II. 626) ; నాప్తుడు (శాంతి. IV. 139); వేడుక (ద్రోణ. I. 168; కుమా. II. 279).

ళ.

ఏతెంచు (భా. I. 191 ; VII. 195; ఉద్యో. III. 293; అశ్వ. III. 207 ; IV. 131 ; హరి. భ్రూ. VI. 134; కోయిలు (అను. III. 234); తోతెంచు (శాంతి. V. 627); ఘోతేరగ (కర్ణ. III. 174 ; నిర్వ. VII. 44) ; బోయిలు (హరి. భ్రూ. VI. 134, 152); భ్రాతి (మార్క. 24, 120).

ద.

అడవి (కుమా. I. 604); ఎడద (హరి.ఉ. VI. 48) ; ఎక్కడల (అర. IV. 18) ; కేడి (శాంతి. I. 97; కుమా. I. 323) ; బూది (అర. IV. 412 ; కుమా. I. 869) ; వాడు (కుమా. I. 869) ; నేడు (కుమా. I. 445).

ఱ.

ఏఱు (భా. I. 294; IV. 169; ద్రోణ. I. 214. III. 180. నిర్వ. VII. 30 ; నృసిం. IV. 73 ; హరి. భ్రూ. VI. 30; VII. 127; విరాట. III. 210 ;) ఓఱు (కుమా. I. 855, హరి. భ్రూ. VII. 127) ; కాఱించు (కుమా. I. 381) ; క్రేఱు (హరి. భ్రూ. VI. 30;VII. 127); చిచ్చఱు (నృసిం. I. 67); చూఱు (అను. I. 48); తీఱు (అర. VI); తూఱు (ద్రోణ. I. 253; అను. I. 48); తేఱ (అర. VII. 274; నృసిం. IV. 73); తోఱు (కుమా. I. 381); పొఱ్ఱు (అర. V. 126); ద్రోణ I. 253; మొఱ్ఱు (కుమా. I. 381); తెఱపు (నృసిం. I. 67); రేఱు (ద్రోణ I 214) ; వీఱు (అర. II. 42; నృసిం. IV. 181).

మూర్ధన్యాక్షరములు యుత్పత్తి.

"ట, ఠ, ఢ, ఫ, ణ, ఱ, ఱ, ళ, ష. - యీనుహల్లులు మూర్ధన్యములు. వీనిలో వ్రాచీన వ్రావిడ భాషలలోనుండు ఱ, ఫ, ష, లు ప్రస్పుట వ్యక్తములు మిక్కిలి ప్రచారములలో నున్నవి. సంస్కృతములోను వీనిస్థానములుగలవు. సంస్కృత మూలమున నవి ప్రాకృతములద్వారా వీని యాన్యభాషలయందు వ్యాప్తిగాంచినవి. ఈ స్థానములు నుండి నాల్గస్థానములు కాపు. వ్రాచీన భాషా సంపర్కమువలన నార్యభాషలు వానిని పరిగ్రహించినవి. ఇట్లనుటకుగారణములు:—

(1)మూర్ధన్యహల్లు లనేక ప్రాచీన వ్రావిడ ధాతువులందు ముఖ్యములగునుగములు ; అవి ముఖ్యముగ దమిళమునం దొక ధాతువునుండి మఱియొక

ధాతువును బ్రత్యేకించుటకుఁ జాల నాసక్యకములు. సంస్కృతమున దంత్యములకు మాఱుగ మూర్ధన్యముల నుపయోగించుట, అందుముఖ్యముగ 'న' కారమునకు మాఱుగ 'ణ' కారమును వాడుట కేసల శ్రుతి సుభగత్వము కొఱకే.

(2) సంస్కృతముతో సజాతీయములగు ప్రాచీనభాషలలో దేనియందును మూర్ధన్య హల్లులు గానరావు. అవి గ్రీకు, లాటిను, గాథికు, కెల్టిక్, లిథువేనియను, స్లవోనియను, ఆర్మేనియను భాషలలోలేవు. సంస్కృత భాషను మాట్లాడువారు సింధునదిని దాటి యూర్యాన్తర్గతమును బ్రవేశింపక పూర్వము సొదరభాషగానుండిన కూర్యనెవ్ వెర్షియను, లేక జెండుభాష యందును నివిలేవు. ఇట్లుండ ద్రావిడభాషలయందలి మూర్ధన్యభాషాసంపర్కము గలుగుటకు పూర్వమునుండియు నాదిగా నెలకొనియున్నవి. అవి బ్రాహూయీ భాషయందును గలవు. సింధునదికి బడమటనుండు భాషలలోనా ధ్వనులున్నసమీపబంధువులు లేవు. కాని, యీ భాషలు సింధునది దాటి ద్రావిడజాతులకుఁ బ్రాచీనకాలమున నునికిపట్టులుగ నుండిన దేశములను బ్రవేశించినతరువాతనే యీ మూర్ధన్యధ్వనులు పొడమియుండుటను. సంస్కృతమునందుకంటె ద్రావిడభాషలలో నిధ్వను లెక్కువ ప్రచారములో నుండుటయుఁ గమనింపదగిన విషయము.

(3) ద్రావిడవాఙ్మయకాలమున సంస్కృతమునుండి ద్రావిడభాష లెరవు తెచ్చికొనిన పురాణోచ్చారణముల ధ్వనులన్నియు ద్రావిడభాషా ధ్వనిసంప్రదాయము ననుసరించి మాఱిపోయినవి. ఉదాహరణమునకు సంస్కృతమందలి రుద్ర పురాణములన్నియు ద్రావిడతద్భవములం దిల్వ పురాణములుగ మాఱినవి. ఊష్మములన్నియుం బోయినవి, లేదా లోపించినవి. సరుపాటురము లన్నియు సరళాక్షరములైనవి. సంస్కృతమందలి 'ప' కారమునుగూడ తమిళులుచ్చరింపలేరు. ఇట్లుండ మిక్కిలి సరిపోచ్చారణముగల మూర్ధన్యాక్షరములను సంస్కృతమునుండి ద్రావిడు లెరవు తెచ్చికొని వానిని మార్చకుండ నుంచికొనిరనుట సమ్మగినదికాదని తోఁచుచున్నది.

(4) సంస్కృతముతో తెనుఁగునకు దెక్కొన్న సంబంధమున్నది. తమిళమున కంతటిసంబంధము లేదు. మూర్ధన్యాక్షరములు సంస్కృత ధ్వనులైనచోనవి తెనుఁగునం దెక్కువనగఁ గానరావలయును. కాని, యవి తమిళమునందే యెక్కువ ప్రచారము నందున్నవి.

(5) ద్రావిడ ధాతువులందలి దంత్యములకుమాఱుగ మూర్ధన్యములను జేర్చినయెడల గొప్ప యర్థభేదము గలుగును. ఉదాహరణములు:

కుది = గంతుట; కుడి = త్రాగుట; పుడెయ్ = దాగుట ; పుడెయ్ = చెరగుట; కత్తు - ధ్వనిచేయుట; కట్టు = బంధించుట: కొత్తు = త్రవ్వుట; కొట్టు = తాడనముచేయుట; అరి=పండ్లతోగొరుకుట; అఱి=తెలియుట; అడి= నాశనముచేయుట; ఎన్ = చెప్పుట; ఎఱ్ = చెక్కించుట; మనెయ్ = ఇల్లు; మణెయ్ = పీట ; అరు = ఆనందగుట; అఱు = కోయుట; అఱు = ఏడ్చుట; కొల్ = చంపుట; కొళ్ = తీసికొనుట; తుంబెయ్ = అంతనుగుట, తుళ్ళెయ్ తొలవేయుట.

ఈ రీతిగ ద్రావిడసుసంస్కృతములు మూర్ధన్యములు ధాతుస్వరూప నిర్ణయము సంగదను, ధాత్వర్థనిరూపణమునకును, వ్యాకరణరూప నిర్మాణమునకును నత్యావశ్యకములు. సంస్కృతముసంబంధి మూర్ధన్యాక్షరములను దొలగించిన సను నాభాషకంతి సుష్టముగలుగదు; తమిళాదులనుండి వానిని దొలగించినచో సాధారణ వ్యుత్పత్తిరూపము కడపటిమూడక్షరములకు స్వయముగును." అని కాల్డ్వెలుగారు తమ యభిప్రాయమును వినరించిరి.

ఈ యభిప్రాయమును విమర్శింపవలసి యున్నది సంస్కృతములందును నాధునికాన్యభాషలందును గల మూర్ధన్యాక్షరములం గూర్చి యార్యభాషలను విమర్శదృష్టితోడ బరికోధించిన పిమ్మట నంతనిర్ణయమును వివరించుట యావశ్యకము. (చూ. A Comparative Grammar of the Modern Aryan Languages of India, PP. 219—248.)

"దంత్యాక్షరములను మూర్ధన్యములను నోకటే వర్గమునకుం జేరిన బల హీనమైనట్టియు, బలవత్తరమైనట్టియు నేమను శాఖలు. సంస్కారమును బొందిన సంస్కృతము బలహీనశాఖను, వ్యావహారిక భాషలగు ప్రాకృత ములు బలవత్తరమగు మూర్ధన్యశాఖను బలంబొందినవని చెప్పనెచ్చును.

ఈ విషయమై ప్రాకృత లాక్షణికుల యభిప్రాయమిట్లున్నది. వరరుచి సాధారణముగ దంత్యములు మూర్ధన్యములగుటనుగూర్చి మచ్చటింపలేదు. దంత్యములు మూర్ధన్యములగుటకు గొన్ని యుదాహరణములను మాత్ర మిచ్చియున్నాడు: ప్రతిసా = పడిసో, వేతస = వేడసో ; పతాకా = పడాఅ ; (II. 8). వీనిలో 'ప్రతిసా' యనునది సాధారణముగ ప్రతి = ప్రా. పడి అను మూర్ధన్యముం బొందినది. 'వేతస' శబ్దము మూర్ధన్యభాషలలోనిది. (చూ. ల్యాటిను: విటెక్స్, విటిస్; (Vitex, Vitis) ప్రాచీన జెర్మానిక్కు: వీదా ; (Wida) ఇంగ్లీషు: విల్లో (Willow):—ఇక్లో, ల్యాటిను, సాలిక్స్ (Salix) ఆంగ్లోసాక్సను: సేఅల్ (Seal):— ఇంగ్లీషు: శాలో (Sallow) ఆంగ్లోసాక్సను, వేలిగ్, (Welig); ఇంగ్లీషు: విల్లో (Willow):—ఈమొదలగు పదములన్నిటిలో 'ల' కారమంతకుం బూర్వమునుండిన మూర్ధన్య 'డ' కారము

నకు నికారమని యనుకొనసలెను. ఇందువలన సంస్కృతమందలి 'వేతస' శబ్దముల కంటెం బ్రాకృతమందలి 'వేడిసో' అనుశబ్దము నుచ్చారణమే సరియైనదని యనుకొనవలెను. ఇట్లే సంస్కృత 'పతాక' శబ్దమునకు ధాతువగు 'పత్' అనునది ప్రాకృతమునందు 'పడ్' అనియే యుండును. దీనితో ట్యూటానిక్ రూపములగు 'ఫల్లెన్ (Fallen)' 'ఫిఅల్లన్ (Fealan)' 'వల్లెన్ (Vallen)' అనుపదములు సంబంధించి నగుటచే, పత్ ధాతువు 'పడ్' ధాతువే ప్రాచీనమైన దనుకొనవలెను. ఇట్లే దోలా, దణ్డ, దశన శబ్దములకంటెం బ్రాకృతమందలి డోలా, దండో, డసణం అను రూపములే ప్రాచీనములు.

సంస్కృతమునందలి 'ప' కారము ప్రాకృతము 'డ' కారమయిన దనుట తప్పు. శేషముతోడి ధాత్వవయవ 'ప' కారము 'డ' కారమయిన దనుటయు సంపూర్ణముగ సత్యమగాదు. ఏతత్సమూర్ధన్యాక్షరముల విషయమున సంస్కృతప్రాకృతములలో నైవిధ్యమున్నది.

(1) సంస్కృతము: దంత్యము. ప్రాకృతాదుని కార్యభాషల యందు మూర్ధన్యము నుండవచ్చును, ఉదా. సంస్కృతము, 'పత్'; ప్రాకృతము: పడ, నడ, నల; హిందీ: పడ్నా; మరాఠీ: పడణే; సింధీ: 'పడణు'; బంగాలీ: 'పడిబా'; ఒరియా: పడిబా మొ.

(2) సంస్కృతము: దంత్యము, ప్రాకృతము: మూర్ధన్యము, ఆధునికార్యభాషలయందు దంత్యమును నుండవచ్చును: ఉదా. సంస్కృతము: దహ; ప్రాకృతము: డహ; హిందీ: దాహనా; మరాఠీ: దాహో; గుజరాతీ: జహరువు; పంజాబీ: దగ్ధా, 'దహిబా'; సింధీ: దాహూ, దాహాణ; ఒరియా: బాహించా; బంగాలీ: దహా. ఆధునికార్య భాషలలో నిట్టిశబ్దము లకు మూర్ధన్యములతోడి రూపాంతరము లున్నను, దంత్యోచ్చారణమే సర్వసాధారణము.

(3) సంస్కృత ప్రాకృతములందు దంత్యము, ఆధునికార్య భాషల యందు మూర్ధన్యము నుండవచ్చును. ఉదా:— సంస్కృతము: దంశ; ప్రాకృతము: దంశ; హిందీ: డంక్, డాంక్, డంస్నా; మరాఠీ: డంఖ్; డస్ణే, డసాణ్; డాంఛ్, డాంచ్ణే; గుజరాతీ, మరాఠీ యందును లె, డాంసాల్ణే; బంగాలీ: డాంశ్, డాంశా: సింధీ: ఝజాబీ: డంగణు; డంగణీ, డంగు:— కొన్ని యాధునిక భాషలలో దంత్యోచ్చారణ మక్కడక్కడ నున్నను మూర్ధన్యోచ్చారణమే సర్వసాధారణము.

(4) సంస్కృత ప్రాకృతములందు మూర్ధన్యమును, ఆధునికభాషల యందు దంత్యమును నుండవచ్చును: ఉదా. సంస్కృతము: డప్, డమ్ప్,

డిమ్భ, మొద. ప్రాకృతమల్లే'; హిందీ: దాబ్నా, దబ్నా, దబావ్, దబేల్ ; మరాఠీ. దాబ్నే ; బంగాలీ: దాబన్ ; ఒరియా: దాబిబా ; గుజరాతీ: దాబవు ; పంజాబీ: దబ్బణా ; సింధీ: దపణు ; మొద. కొన్నియెడల నాధునికభాష లలో మూర్ధన్యోచ్చారణము వినఁబడినను దంత్యోచ్చారణమే సర్వసాధారణము.

ఈరీతిగా నెంతేని వైవిధ్యము గలదు. వైవిచారమువలనఁ దెలిసికొన నలసిన విషయము లేమన: (1) సంస్కృతమునకు సంబంధించిన భాషతీయేతర భాషలయందు మూర్ధన్యోచ్చారణము లేకపోలేదు. భారతవర్షముసందు వలె నామూర్ధన్యోచ్చారణ మంతస్పష్టమైనది కాకపోయినను, దంత్యోచ్చారణముకంటె నది మూర్ధన్యోచ్చారణమునకు దగ్గఱగ నుండును. మూర్ధన్యోచ్చారణము లేకుండిన చోట సంస్కృతమందలి 'ద' కారము భాషతీయేతర భాషలందు లకారముగఁ గానుబడుటకుఁ గారణము లేదు. (2) సంస్కృత మందలి దంత్యములు ప్రాచీనమైనవనియు, ప్రాకృతాధునిక భారతీయ భాషలయందలి మూర్ధన్యములు లర్వాచీనములనియు, నను కొనఁగూడదు.

సూ॥ మొర్నెల్ ఐరోపియుఁడు వ్రావిడభాషాసంసర్గమువలన సంస్కృతమునందు మూర్ధన్యములు వీరినవని నాయది నాధరింపక, యార్యభాషలందే కొన్ని మేలిమియగు దంత్యోచ్చారణమును, కొన్ని పరుషపు మూర్ధన్యోచ్చారణమును గలిగియున్నవని యనేకోదాహరణముల నిచ్చి సాధించియున్నాఁడు. వ్రావిడభాషల ప్రోద్బలమే కారణమైనచో సింధీ మొదలగు భాషలయందును తమిళమునందువలె, - ఇంకనెక్కువగనే-మూర్ధన్యోచ్చారణముండవలెను, వ్రావిడభాషలకు సమీపమందుండు బలిమొదలగువానియం దంతటెక్కువగ లేకుండుటచేను, గారణము కానరాదు.

పైవానివలన కాల్డ్వెల్లుహూపను కారణములలో (2), (3), (4) లు పూర్వపక్షములయినవి. ఇఁక (1), (5) లు అనగా భాషాప్రజలందు దంత్య, మూర్ధన్యోత్పత్తిరములు ప్రధానాంగములగుటచే నొకదానికి బదులుగ నింకొకటి చేర్చినచో నర్థభేదముగలుగునను వాదమును విమర్శింపవలసియున్నది. దీనికిరెండు విధములుగ సమాధానమును చెప్పవచ్చును:—

(1) సంస్కృతమునఁ గూడ దంత్యమునకు బదులుగ మూర్ధన్యమును జేర్చినచోఁ జాలనర్థభేదము గలుగును. దీనికి నూర్లకొలఁది నుదాహరణముల నీయవచ్చును. కొన్నిమాత్రమిచట పొందుపఱుపఁ బడినవి:—

అట్ = తిరుగుట
అత్ = సంపాదించుట
అడ్ = ప్రయత్నించుట
అద్ = తినుట
అధి = ఊపరితీయుట
అన్ = సంచరించుట
అశ్ = వ్యాపించుట
ఆన్ = ఊండుట, త్రోయుట
ఆమ్ = కపిలుట, ప్రకాశించుట.
ఆట్ = బెకిబెకి లాడుట
ఆత్ = తరువాత (వేదములోనేనికి బ్రత్యేక ప్రయోగములగలదు).
ఇట్ = పొగుట
ఇత్ = ఒక యనుబంధకాన్యము
ఇడ్ = ప్రవాహము
ఇద్ = తప్పక (అవ్యయము.)
ఇన్ = బాధపలనగలుగుధ్వని
ఇమ్ = రోగుట.
ఏణ = జింక [ము
ఏస=ఒక సర్వనామపు ప్రతిపదిక
కటి = తుంగచాప
కతి = ఒక చెట్టు
కటక = కటియము, వలయము
కతక = చిల్లగింజ, ఇందుబకాయ.
కదు = గడుము
కతి = ఎన్ని
కడక = సముద్రలవణము
కడక = అగడ్త
కణ్డ్ = సంతోషించుట
కన్డ్ = ఏడ్చుట, మొదలయినవి.
అటల = కదలని, స్థిరమైన
అతల = అడుగుభాగము లేని.
అణు = అణువు

అను=ఒక అవ్యయము; ఒక అనార్యు [డు]
అణుక = చక్కని, తెలివిగల
అనుక = పరాధీనమైన
ఆట = కదలుట
ఆత = ద్వారబంధము
ఆడి = ఒకజలపక్షి
ఆది = ఆరంభము
ఆణక = చిన్న
ఆనక = యుద్ధదుందుభి భేదము
ఆణవ = అణుసంబంధమైన
ఆనవ = దయగల, కరుణగల
అండ = గుడ్డు
అంద = సంకెళ్లుచేయువాడు
ఇడా = ఒకఅగ్ని; ఒకనాడి.
ఇదా = ఇప్పుడు
ఊట = ఆకులు, గడ్డి, మొదలగునవి
ఊత = కుట్టబడిన, నేయబడిన; ఒక అవ్యయము
కత్ = దుఃఖముతో జీవించు
కథ్ = పలుకు, భాషించు.
కడ్=శోకహర్షములచే మనస్సునొ [చ్చు]
కద్ = తప్పయినది; ప్రశ్నార్థక [ప్రతిపదికము.]
కడ = మూగ, తెలివితక్కువ
కణ్ = చిన్నదగు, అణచు, పోవు
కన్ = తృప్తిచెందు, ఒప్పుకొను.
కణ = కణము
కన = చిన్న (చూ. కనీయస్)
కంట = ములు
కంత = సంతోషముగల
కంఠ = మెడ

కంథా = బొంత
కండన = కండరము, మాంసగ్రంథి
కందర = గుహ
కండుక = ఒకమంగలి
కందుక = బంతి
కండు = దురద
కందు = నంటుపాత్రము [బంకె]
కండోల = గంప ఉగ్రాణపు కొట్టు,
కందోల (-ట) = నీలిసరోజము
కిట్ = పోస్ర, సమీపించు, భయపెట్టు
కిత్ = చూచు, లక్ష్యించు
కుట్ = చుట్టుకొను, వంగు, వగులు
కుత్ = పఱచు, వ్యాపింపఁజేయు.
మొదలగునవి మెన్నియైన నుదాహరింప వచ్చును.

(2) (అ) తెనుఁగుపదములందే యర్థభేదము లేక దంత్యములను మూర్ధన్యములుగ మార్చవచ్చును.

i. పదాదిని :

ట, తో ; టంగు, తంగు ; టక్కరి, తక్కరి ; టెక్కు, తెక్కు, టక్కు, తక్కు ; టూటగోటు, తూటగోటు, టెంకి, తెంకి ; మొద.

డ, ద : డంగు, దంగు ; డించు, దించు, డొక్క, దొక్క ; డుగర, దిగర ; డిగ్గి, దిగ్గి ; డిగ్గు, దిగ్గు; డిప్పి, దప్పి ; డాగు, దాగు ; డాపల, దాపల ; డించు, దించు ; డుయ్యి, దుయ్యి ; మొద.

ii. పద మధ్యమందు : డ, ద : అడఁగు, చూ. అదుము ; అడలు, చూ. అదరు ; కడఁగు, చూ. కదియు మొద.

iii. పదాంతమున = అలసతి, అలసటి మొద ;

[చూ. ఎద్దు—బహువచనము—ఎద్దు.]

(అ) వేఁ స్వాఁ ఆంధ్రవిడభాషలయం దేకార్థమున నొకరూపము దంత్యము తోడను, నొకటి మూర్ధన్యముతోడను నుండుట:—

ఈ మార్పును కాల్డువెల్లుకూడఁ గుఱుతించియున్నాఁడు:—

కన్నడము	తెనుఁగు
ట	త
అట	అంత
అట్టు	అత్తు
అణ్ణ	అన్న
బెణ్ణె	వెన్న
కణ్ణు	కన్ను
మణ్ణు	మన్ను

కన్నడము	తెనుఁగు
విణ్ణు	విన్న-మొద.
త	ట
అత్తలు, ఇత్తలు, ఎత్తలు	అటు, ఇటు, ఎటు
అంతు, ఇంతు, ఎంతు	అటు, ఇటు, ఎటు
అంఢా, ఇంఢా, ఎంఢా	అట్టి, ఇట్టి, ఎట్టి
మాతు	మాట మొదలయినవి.

పై చిచ్చవలన ద్రావిడభాషలనుండి సంస్కృతము మూర్ధన్యాక్షర ముల నెప్పు తెచ్చుకొనెనన్న కాల్డువెల్లు వాదము బలహీన మగుచున్నది.

ఱ కారము.

తక్కిన ద్రావిడభాషలలోనుండు 'ఱ' కారము తెనుఁగునందును నుండెనా యను విషయమును యుద్ధమల్లుని బెజవాడశాసనమునుగూర్చి విచారించునప్పుడు విద్వాంసులు చర్చించియుండిరి. ఱ, డ లను రెండు ప్రత్యేకములగు సక్షరములాశాసనమునందు గానవచ్చుటచే దక్కిన ద్రావిడభాషల యందునలెఁ దెనుఁగునను నాయక్షరముండెనని వారు స్థిరపఱిచిరి. అంతకు మించి తెనుఁగునందలి యీ ధ్వనినిగూర్చి యెక్కడను విచారముకాలేదు.

'ఱ' యనుసక్షరము బెజవాడ యుద్ధమల్లునిశాసన మందేకాక యింకను జాల శాసనములందు గానవచ్చుచున్నది. యుద్ధమల్లుని బెజవాడ శాసనమున 'అఱికిపుట, అఱ్ఱి' మొదలగు రూపములున్నవి. 'ఱచ్చువాన్తు' (1920 సం. శాసనావళి, నంబరు, 364); తాఱుగుమ్మినీమ (ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా V. 31); పఱుమటికట్ట (ఎపి. ఇం. VI. 34); ఱుల్లనీమ (ఎపి. ఇం. VI. 34); చోఱమహారాజు (ఎపి. ఇం. IX. 345); వీఱువేల (ఎపి. ఇం. IX. 345); కఱపత్తి (ఎపి. ఇం. VI. 347); తాంకఱిబొలము (ఎపి. ఇం. VI. 347); కొఱ్చుంకొన్తు (ఎపి. ఇం. IX. 98); మాఱి (ద. ఇం. శా. IV. 1083);—మొద.

'ఱ' కారము కేవల ద్రావిడధ్వనియనియు, ద్రావిడ భాషలకును నార్యభాషలకును సంబంధములేదనుట కిదియొక నిదర్శనమనియుఁ గొంద అందురు. ఉత్తర హిందూస్థానార్య భాషలలో నీధ్వని లేకపోలేదు. పహాఠీ, మార్వాఠీ, ఒఱీయా, ఓర్మాఠీ, యను నార్యభాషల వేళ్లలోనే యీధ్వని వినఁబడుచున్నది. రాజపుత్ర స్థానప్రాంతమందలి యుప్పుగుట్టల వరుసగల ప్రదేశమందలి 'లహండా' భాషలోను (లిం. స. ఇం. . భాగ. 1. VIII పుట.

435) ; మరాఠీభాషకు సంబంధించిన జేరాగ, ముఖ్య పరగణాలలోని కొన్ని మాండలిక భాషలందును (లిం. స. ఇం. VII. 22), ఛిందీవాడ, ఛటీస్‌ఘడ ప్రాంతములందలి మాహారీ భాషయందును, పహాడీ భాషలోను, సింధీ భాషయందును, ఏకనీయను భాషయందును 'ఓర్మూటీ' భాషయందును, రాజస్థాని, గుజరాతీ భాషలందును, మాళ్వాఁీ భాషయందును, ప్రాచీన హిందీ భాషయందును 'అ' యనుశ్వని చాల ప్రచారములో నిప్పటికి నున్నదని లింగ్విస్టిక్ సర్వే ఆఫ్ ఇండియా సంపుటములనుండి తెలిసికొనవచ్చును. ఈశ్వని యీభాషలలో 'డ' కారము రెండిచ్చులకు నడుమ వచ్చునప్పుడు విసంబడుచున్నది. పదాదినియందు 'అ' యను శ్వనివినబడుటకు కీఉత్థాలీ భాషనుండి యీ సంపుటములలో నుదాహరణము లీయబడియున్నవి.

ఆయీ యార్య భాషలకు 'అ' యనుశ్వని ద్రావిడభాషా సంపర్కమువలన గలిగియుండగూడదాయని యనవచ్చును. ఇండియాదేశమంతయు నెప్పుడో ద్రావిడజనాక్రాంతమైయున్నప్పు డిట్టిసంపర్కముగలిగిన దని చెప్పవచ్చునుగాని, ద్రావిడులు భారతవర్షమంతటిని వ్యాపించి యుండిరనియు, 'అ' కారముగల ద్రావిడశబ్దములకు సంస్కృతమున మూలములు లేవనియుఁ జెప్పుటకు బ్రమాణము చిక్కనందుకు నీప్రశ్నకాధారములేదనియే చెప్పవలయును. విమర్శదృష్టితోఁ బరిశీలించినయెడల ఆకారము భారతీయభాషలయందు సర్వసాధారణముగఁ గాన్పించుచున్నదనియు, నది భారతీయేతరార్య భాషలందు సహజమైనది కానున్నను, భారతీయభాషలయందు స్వతంత్రముగ నుద్భవించినదనియుఁ జెప్పనలెనుగాని, ద్రావిడభాషల సాత్తగు దాని నితర భాషలు స్వీకరించెనని చెప్పుట సరికాదనితోఁచుచున్నది.

సంస్కృతశబ్దములందలి ట, ఠ, ణ, ర, ళ, లనుండి కన్నడమున 'అ' కారము పుట్టినదనుటకు శబ్దమణిప్రవాళకారుఁ డుదాహరణముల నిచ్చి యున్నాఁడు:—

ట:—ఘటికా (కన్న. గటిగె ; తె. గడియ); ఘోటిక (కన్న. గోటిగె ; తె. గోడిగ) ; ఛాటీ (కన్న. చాటి ; తె, దాడి) ; లాటమ్ (కన్న. లాఁం) ; లాటభాషా (కన్న. లాటిభాసె) ; ఘోటారూఢమ్ (కన్న. గోటాయిలమ్) ; కుక్కుటః (కన్న. కోళి).

ఠ:—మఠికా (కన్న. మఠిగె) ; వేఠికా (కన్న. వేఠిగె).

ఢ:—ప్రతిహస్త (కన్న. పఢిహత్తమ్) ; ప్రతీహారిక (కన్న. పఢిహారి ; తె. పడిహారి, పణిహారి); ప్రతిపాదక (కన్న. పఢివావుగె).

ర:—క్రూర (కన్న. కూఁఱ ; తె. కూళ ; ఝుల్లరి (కన్న. ఝుల్లఱి).

ళ (మూళ):—తాళ (కన్న. తాఁఱ ; తె. తాళి) ; ఫుళిన. (కన్న. ఫుఱిల్) ; కళిమమ్ (కన్న. కఱివె) ; అర్గళమ్ (కన్న. అగుఱి) ; మన్యాళి (కన్న. మన్నఱి) ; అళికాబద్ధమ్ (కన్న. అఱికెనద్దమ్) ; మొద.

ఇల్లే పళికం, వేళిగ, నీళిగ, గుళిగె, నరాళిం, నగళె, పుళిం, లంబళం, హూళిగె, అనుభవము లందును ; ఇళిదళియం, ఏళిదం, సూకుళి, ఓకుళి, కళెఱు, వెళెఱు, మఱుకుళి, ఆళియం, మాళిగ, జాళిగె, తళిగెయొళిక్, బళెను, బనసిగం, మొళె, తాళిం, ఆళిసిదం, నెళిసిదం, కేళం, జూదాళి, అళిలె, తళివళిం, మేళిం; మాళిం; తాళిగ, ఈళిగ. ఇఱుకుళి, - యీమొద దలగు శబ్దము లందునుగల కుళి శికారములకు బదులుగ 'ఱ' కారమువచ్చును.

తెనుఁగునను గన్నడమునను గూడ 'ఱ' కారధ్వని నేఁడు పోయినది. అది యనేకవిధములుగ మాఱినదో, లేక యనేక విధములగు నన్నములు ప్రాచీనకాలమున 'ఱ' కారముగనుచ్చరింప బడుచుండెనో నిర్ణయించుటకు సాధనసామగ్రి చాలదు. ఇతర ద్రావిడభాషలలోఁ దమిళ మళయాళము లందు నాఁడును నేఁడును, కన్నడ భాషయందు ప్రాచీనకాలమందును 'ఱ' కారము విన బడుచోట్ల పదునొకొండవ శతాబ్దము నుండియు 'గ, ట, డ, ద, న, మ; య, ర, ఱ, ల, వ, ళ' యనుధ్వనులు తెనుఁగున వినఁబడుచున్నవి. అంతకుఁ బూర్వ మెట్లుండెనో చెప్పుటకు తగినన్ని ప్రయోగములు కానరావు.

ఈక్రింది పట్టికలో నితర ద్రావిడభాషలయందు 'ఱ' యనుధ్వని వినఁబడు సందర్భమునఁ దెనుఁగున నిలుగుధ్వనుల కుదాహరణములుచూపఁ బడినవి. అందువలన 'ఱ' కారము తెనుఁగున నాయాధ్వనులుగ మాఱెనదని యనుకొనఁగూడదు.

ఱ = గ.

పగులు (మళ. పలుక్క్, పగుక్క్).

ఱ = ట.

ఏటిక, ఏట = గొఱ్ఱె, గొఱ్ఱెలు (తమి. ఏఱుగమ్); కూటుమ; కూటము (తమి. కూఱు); గుంటఁడు (తమి. కుఱిన్దై) ; గొట్టము (తమి. మళ. కుఱిల్); చటీలున (కన్న. చఱిలెనె); చుట్టు (తమి. చుఱులు, సూఱు; మళ. చూఱు) చేటు (తమి. మళ. కఱ్) ; తట్ట (పండు) (కన్న. తఱల్) ; నెటిక (కన్న. నిఱి) ; పెటుకు (కన్న. పెఱుకు) ; మట్ట (కొబ్బరి, తాటి మొద). (మళ. తమి. కన్న. తుళు. పాఱి) ; (మూల) ముట్టు (తమి. మళ. ముఱు).

అ = డ.

(అడ త్త) అగడిత (కన్న. అగలి, అగట్, అగటిత, అగటితె, అగట్: అగ త్తె); అడంగు (కన్న. అటిల్; తమి. అటంగు); తమి. అటి = నశించు; అడపు (కన్న. అటికెపు, అటిపు); అడలు (కన్న. తమి. మళ. అటల్; తుళు. అరతె); అడియు (తము. మళ. కన్న. అటియు); అడుగు (తమి అటిన్దు); ఆడి (కోలు) (కన్న. ఆటి); ఆడు = పలుకు కన్న. ఏటు); ఇడిజారు (కన్న. ఇటి); ఈడు, ఈడుచు ఈడ్చు, (కన్న. ఈట్, ఇట్; తమి. ఈడు, ఇటి, ఇటు; మళ. ఇటి, ఈటుక్క-గ); ఉడుగు (కన్న. తమి. మళి. ఉటు); ఉడుచు, ఊడుపు. ఊపు (కన్న. ఉట్; తమి. ఉటు; మళ. ఉటు; తుళు. ఉర); (మఱ్ఱి) ఊడ (తమి. విటుసు, విట్ కన్న. బిటిల్, బిటికె, బీటిల్, బీటికె); ఊడిగము (తమి. ఊటివ; ఊటియమ్. మళ. ఊట్, ఊటియల్; కన్న. తుళు. ఊటికె, ఊటికెగ); ఊడు (తమి. ఊటల్); ఏడి కోల (మళ. ఈటిక్కోల్); ఏడు = 7 తను. మళ. ఏటు; కన్న. ఏట్, ఏటు, ఓటు; దక్షిణమహారాష్ట్రము: యోటు; ఏడ్చు (తమి. మళ. కన్న. తుళు. అటుగు); ఒడ (యాడు) (మళ. తమి. ఉటు= రాజాస్థానము; ఉటైయన్); ఒడికము (తము. ఒటుక్కమ్); ఒడుకుడుకు (తమి. ఒటుక్కు-); ఓడు(సీసు)(తమి. బటుగు, మళ. ఓటు); కడచు (తము.మళ. కన్న. కటి); కడవాయము (మళ. కటివాయి); కడు (త. కటి, కటు); కడుగు (తమి. కటుసు;) మళ. కటుగు; కడుగునీరు (తము. కటునీర్); కడ్డి, - డ్డీ (తమి. కటి); కాడు = అడవి (కన్న. కాట్); కీడు (తమి. మళ. కీట్); కుడుడ (తము. కుటిక); కుడుక (కన్న. కుటి); కూడిక (తమి. కుటు); కూడు. క్రి. (కన్న. కూట్, కూటు; తమి. మళ. తుళు. కూరు); కూడు = పిండి (తము. కూట్); కోడి, కోండి (తము. కుటల్); (వేపపు) కోడి (తమి. కోటున్దు); కోడుపు, కోడ్డె (తమి. కుటువు; కుటుక్కట్టు; కుటుమగ); కోడి (తమి. మళి. కన్న. కోటి); కోడు (తము. మళ. తుళు. కోటు); కోడు. క్రి. (తము. కోటి); గడ (వెడుచు. మొదవు); తమి. కట్టై; మళ. కటై; కన్న. గటె; గడిగడ (కన్న. గటిగటినె); గడియ (కన్న. గటియ); గడ్డ = ప్రవాహము (మళ. కటమ్); గడ్డ = దుంప (తమి. మళి. కిటఙ్గు; తుళు. కెరంగు; కన్న. గడ్డె); గడ్డి (కట్టు); (తమి. కాట్); గడ్డి (తమి. కటిప్పుల్); గాడిద (తమి. కటుదై; మళి. కటుదె; కన్న. కత్తె); గిడస (తమి. మళి. కిటమ); గుడి (తమి. కుటి); గుడుగుడు (కన్న. గుటు గుటు); గొడ్డ (తమి. మళి. కుటువి); చాడి (మళి. చాటి); చిముడు (కిముట్); తడబడు (కన్న. తటు, తటుక్క-); తడి (డ) క (కన్న. తటి); తాడి (-టి) (కన్న. తాట్); తొడకు, తొక్కు, తొక్కు (కన్న.

తుటి ; మళ. తొంటి) ; తొండరు (కన్న. తొంటల్) ; తొండొందొడి (కన్న. తుటిల్) ; తోడు (తమి. తోబ్బమై) ; దడదడ (కన్న. దబిదుబి) ; దడ (- ళ) ము (కన్న. దబి); నాడు=దేశము (తమి. మళ. కన్న. నాట్) ; నీడుపు, నిలుపు, నిలుచు, నీలుగు (కన్న. నీటు) ; నీడ (తమి. నిటల్. నీటల్, నెటల్, కన్న. నెటల్ ; మళ. నిటల్) ; నుఱి, నుడుపు (తమి. మళ. మొంటి ; తుళు. కన్న. నుఱి) ; నెగడు, నిగుడు (తమి. నిగిత్ ; కన్న నెగత్); పండు (తమి. పటు) ; పడకి = ఏకాంత (కన్న. పటియు) (- వి; గె) ; పడి = నింద (మాట పడు (తమి. పటి) ; పడుక (కన్న. పట్టెక్ఱ) ; పడుకు (కన్న. పటుంకు) ; పడుగు (కన్న. పటి); పాడి, నాడి (తమి. పాటి) ; పాడు = గ్రామము (తమి. మళ. కన్న. పటునమ్, పటు) ; పాడు=చెడినది = (తమి. మళ. కన్న. తుళు (పాత్); పిడతి (తమి. పిటా); పిడుక (తమి. పిటుక్కై_; మళ.కన్న. పిటుక్ఱ_;); పిడుచు (తమి. మళ. కన్న. పిటి; మహారా. పిళనే); పుడుము (మళ. పుడుము; కన్న. పుడుత్); పొగడు (తమి. మళ. పుగడ్; కన్న. పొగత్; తుళు. పుగడ్); పొగడిక (కన్న. పొగటెక్ఱ) పొగడ్త (కన్న. పొగట్ట); పొడ (కన్న. పొటిపు); పొడి (తమి. పుటాకి; మళ. పుటకుది; కన్న. పుటిక్, తుళు. - పొడమె) ; బడబడ (కన్న. పటపట); బడలిక (తమి. మటలిక్ఱ_);బడలు (తమి. పళ్కైక్ఱ_; మళ. వటలుక్ఱ_; కన్న. బటల్) ; బడి, (తమి. మళ. నటకి; కన్న. బటకి) ; బాడిగ (కన్న. బాడ్గె) ; బూడిది (తమి. పూటి) ; బోడము (కన్న. బోటి). బోడసరము (కన్న. బోటిశిర) ; బోడి (మళ. బొటిక్; కన్న. తుళు. బోళ, తమి. బోటి); ముడుగు (కన్న. ముడ్గిసు); ముడతి (తమి. మటి=చిన్న); ముడుగు (తమి. మటుంగు) మూడ, శూనసనములు, మూఁగి (తమి. మూకై;కన్న; మూగలు; మిడి (గ్రుడ్డు) (తమి. మిటి, మూటి); ముడి=కంటు (తమి. మళ. ముటి, ముటి. ముటిమ్) ; కన్న. మొటి; మళ. ముటి, ముటెక్కి ; ముడుగు (కన్న. ముటుగు; తమి. మూర్ఖుడు ; దుఃఖము ; తుళు. మళ. ముకుక్ఱ; ముగ్గు); మేడి (కోల) (తమి. మళ. మేటి) ; మోడి = మూట (తమి. మొటి) ; మోడు మ్రోడు (తమి. మొండై): వడవడ, బడబడ (తమి. వటవట, వటువటు) ; వడలు (తమి. వటలు); వడి (తమి-వటి); వడియు (తమి. వటి); వాడుక (తమి. మళ.పటిక్ఱ_, పటుక్ఱ_; కన్న. పటిక-బటిక; తమి. వటిక్కమ్, వటిక్ఱ_) ; విడుచు (కన్న. ఇటి; బిత్, బీత్ ; వీటు, వీత్ ; మళ. వీటు, వీటుక్ఱ_. వీట్ఱగ); వెడలు (మళ. తమి. తుళు. ఉటలు); వేడు (తమి. వేట్టు, కన్న. బేట్ ; తుళు. బేడు) ; సుడి (కన్న. సుటి; తమి. చుడి, చురి, చుటల్, చూర్ ; తుళు. తుళి, సుళి) ; సుడియు (తమి-చుటలు.)

అ = ద.

కదలు (మళ. కదెక్క, తమి. కలిల్; కన్న. కలలు); కదల్చు (కన్న. కలల్చి); ఎదురునిలుచు (నుళ. ఎలునీల్క); ఎదుగు (మళ. తమి. కన్న. ఎలు; తుళు. ఎర); అదలు (తమి-మళ. అలిల్లు; కన్న. అలలు); అదలుచు (కన్న - అలల్చు); ఒదుగు (కన్న. ఒలు); కదుపు (తమి - కలుము, కలుపు); కదుము (తమి - కలుము); క్రిందికి (తమి-కిలక్క); గదరు, గద్దించు (తమి-కలఱు); గెసను (కన్న. గెలను, గెణను); పిడపిడన (తమి-విలవిలన); మెదపు (తమి-మెలుగు); మెపుగు (తమి. మళ. మెలుగు); వదులు (తమి-వలలు):

అ=న

ఉన్న (కన్న. ఉలి); దునుకు (కన్న. తుంకిల్; తమి. తుంకి; మళ. తుని); పునఁగు (తెమి. నుళ. కన్న. పుణుగు); మునఁగు, మునఁగు, మునుక, బుడుక (కన్న. ముల్గు. ముణిగు; తమి. ముణుగు, మూల్గు; మళ. అమిలిగ; తుళు. ముసుగు); మైనము (తమి. మళ. మెలుకు; కన్న. తుళు. మేణ, కన్న. మయణ);

అ=మ.

ఉమియు (మళ. ఉలియుగ); ఉమ్మ, ఉమ్మి (కన్న. ఉగలు); చిమురు (తమి. చీల్); చీము (తెమి. చి, చీల్); దుముకు (తమి. తుంకి; కన్న. తుంకిల్; మళ. తుని).

అ=య.

పోయు (తమి. మళ. పొలి); ఉయ్యల, ఊయల (తమి. ఊంజల్; మళ. ఊంజల్); గోయి (తెమి. మళ. కన్న. కుంకి); గీయు (తమి. కిలి).

అ=ర.

ఊరిండి (తమి. ఊరు, ఊరువాసి); ఊరు (మళ. ఉలిమ్); ఒరయు(మళ. ఉలియు); ఒరలు (మళ. ఉలెక్క); కారము (తమి. కాల్); చేరిక (తమి. కెలుముగ్గె); చూరి (నుళ. చుబల్లు; కన్న. సూల్, సూలు); నేరెడు, నేరేడు (కన్న. నెలిల్; నేలిల్); పురుగు (తమి. మళ. పులు; కన్న. పుల, పులు); పూరేకు (తమి. పూల్); పెరుగు (తమి. పిలిక్కడ్డి); పేరు=పెద్ద (తమి. పేల్) మూర (తమి. ముళమ్; కన్న. ముల); హారువు (మళ. అలగు).

అ = ఆ.

అఱచు, ఆర్చు, ఏడ్చు (కన్న. అల్, తమి, ఆల్; మళ. అలు); అఱు = నశించు (తమి. మళ. కన్న. అలి); అఱుగు (కన్న. అలుగు);

ఒఱగు (మళ. ఉఱక్కు) ; కట్టు (తమి. మళ. కొఱు, కాఱు) ; కాఱు. క్రీ. (కన్న. కాఱ్) ; కాఱు = నలుపు (తమి. కాఱగమ్) ; కుఱి కుఱి (తమి. కుఱిక్కు-ఱిక్కు) ; కూర్పు (తమి. కఱిప్పు) ; కొఱ్ఱు, గొఱ్ఱు (తమి. కొఱు, కఱు) ; చిఱుగు (తమి. కిఱి, కీఱ్) ; నఱుకు (తమి. నఱుక్కు) ; నూర్చు, నూర్పు (తమి. నూఱిల్) ; మఱుఁగు (కన్న. మఱు) ; సుఱుకటించు (తమి. మళ. ముఱుక్కు) ; మూఱ (తమి. మళ. ముఱమ్, ముఱ ; కన్న. మొఱ ; మళ. ముఱి, ముఱె) ; మొఱుఁగు (మళ. మొఱు) ; మొఱుఁగు (మళ. మూఱుక్కు) ; వఱ్ఱు (కన్న. పొఱె, మఱ్గిసు).

కొన్ని శబ్దములలో ఱకారము శకటరేఫముగమాఱి, వెనుకనున్న హల్లుతోఁ జేరును; ఆ క్రమమిఁ ఒకప్పుడుపోఁపించును:—

క్రమ్మ (తమి. కఱుము) ; క్రి, క్రీ, కి, కీ, క్రింద, కింద (కన్న. తమి. మళ. కిఱ్, కీఱ్) ; క్రుంగు, కుంగు (కన్న. కుఱ్గు) ; క్రుక్కు (మళ. కుఱుక్కు) ; క్రుమ్ము (తమి. కుఱుంబు) ; క్రుళ్లు (తమి. కుళ్ళె ; మళ. కుఱె ; కన్న. కొఱె) ; క్రొప్పు (తమి. కొఱు, కొఱుప్పు) ; క్రోవి (కన్న. కొఱివి) ; క్రోవి (కన్న. కోఱ్) ; గ్రచ్చ, గచ్చ (మళ. కఱిచ్చి) ; గ్రొచ్చు (తమి. కుఱిప్పు) ; ప్రక్క, పక్క (కన్న. ఱిక్క) ; తమి. పఱు) ; ప్రత్తి, పత్తి (తమి. పఱుత్తి ; కన్న. పఱ్తి) ; ప్రా, ప్రాఁత (మళ. తమి. కన్న. పఱ) ; ప్రుచ్చు, పుచ్చు (తమి. పుఱుచ్చు ; కన్న. పుఱి) ; ప్రొద్దు (తమి. పొఱుదు ; మళ. పొఱుదు ; గోండు; కన్న. పొఱ్తు, పొఱ్తఱ్, పొఱ్తఱె) ; ప్రోలు (కన్న. పొఱల్ ; తమి. పొఱిల్) ; బ్రుంగు (మళ. పుఱిక్కు) మ్రింగు (తమి మిఱుంగు, ముఱుక్కు) ; మొఱుఁగు, మ్రోఁగు (తమి. మళ. కన్న. ముఱిక్కు ; తమి, ముఱిక్కమ్) ; స్రుగ్గు (తమి. మళ. ముఱుక్కు) ; స్రుక్కు (తమి. చుఱుక్కు).

ఱ = ల

అగలు (అగలుచు) (తమి. అగఱ్, అగలి, అగిళ్ ; మళ. అగిఱ్, అగిళ్, అగిల్ ; కన్న. అగఱ్ ; తుళు. అగఱ్. అగళి) ; అలఁదు (తమి. మళ. ఎఱుదు) ; అలుగు, అలుక (తమి. మళ. కన్న. అఱల్) ; అడలు (తమి. మళ. కన్న. అఱల్ ; అలవు (మళ. అఱుగు) ; ఉలీమిరి (మళ. ఉఱిజ్జి) ; ఊలమాలగుడుచు (కన్న. ఊఱల్ ; తమి. మళ. ఊఱలు) ; ఎల (కాయ) (మళ. ఈఱత్తెంగు) ; ఏలాడు, వ్రేలాడు (కన్న. ఎఱల్) ; ఒలుకు (తమి. మళ. కన్న. ఒఱియు, ఒఱ్కు ; కలఁగు (మళ. కఱిజ్జు, కఱెక్క) ; కలి (కన్న. కఱి) ; కలియు (తమి. కఱుము, కఱువు) ; కీలుగంటు (తమి మళ. కన్న. కీఱ్) ; కూలు (మళ. కొఱియు) ; కొల్ల (తమి. మళ. కోఱి) ;

గుల్ల (మళ. కుటి, కొటికి) ; గోల, గోలు, గోడు (కన్న. గోట్) ; చంక, చంకిలి, చక్కిలి (సం. కక్ష; తమి. చంకై ; కైక్కుటికి ; కన్న. కంకట్ కంకుట్ ; తుళు. కంకుళె) ; చీలు (తమి. కిటి, కీట్) ; చెలువు (తమి. మళ. చెలు) ; జల్లి (మళ. చాటి ; కన్న. జలకెవె, జల్లెల) ; తాల్మి (తమి తాళ్మై) ; తేలు = వృశ్చికము (కన్న. చేట్, తేట్) ; నులిపురుగు (మళ. నూలు, నులియు, నులు ; తమి. నుళైక్ ; కన్న. నొత్తె, నుగుళ్) ; పలుకఁ బాలు (మళ. పలుక్కు) ; పలుకుఁగాయ (మళ. పలుక్కాయ్, కన్న. పల్లి) ; పులగము (తమి. పులుగు ; మళ. పులుగు, పులికుక్కు, పులుజ్జు ; కన్న. పుల్లి, పుల్గి ; తుళు. పుగ్గు) ; ప్రేలు, పేలు (తమి. మళ. కన్న. పేట్ ; తమి - పేశు) ; (పాల్) మూలు (తమి. మళ. మూలుక్కు) ; లేచు (తమి. మళ. ఎలు ; కన్న. ఎల్, ఏలు) ; లేపు (తమి. ఎలుప్పు) ; లోఁగు (తమి. మళ. ఉలు. ; కన్న. అల్) ; లోఁతు (మళ. తమి. కన్న. ఆఴ ; తుళు. ఆళి) ; వీలు (తమి. వీలు, వీట్ ; మళ. వీలు, విలుక్కు ; కన్న. బిట్, బీట్) ; సులువు (తమి. చూలువ్).

అ = స.

కసరు (తెలు. కఱులు) ; నుసుము (తమి. నుఱుమ్బు) ; పసపు (తమి. పఱుప్పు) ; మసకు, మసక (మళ. మఱుక్కు ; కన్న. తుళు. మసకు).

అ = శ.

అచ్చాకు (తమి. కన్న. ఆఱాక్కు ; తమి. ఉఱుక్కు) ; ఆశ్వారు (తమి. ఆఱ్వాట్ ; మళ. ఆఱువార్ ; కన్న. ఆఱ్వార్) ; ఇశిజారు (తమి. ఇఱి ; మళ. కన్న. ఇఱి) ; కిళ్లె (కన్న. కోఱె) ; కూళ, కూళెఁడు (సం. క్రూర ; కన్న. కూట్) ; కొళివి, కొళ్ళాయి (కన్న. కొఱాయి; తమి. కుఱాయ్) ; కొళంబు (తమి. కుఱమ్బు) ; తళితళ (తఱ తఱ) ; తావళము (తమి. తాఱ్వడమ్) ; తాళము (తమి. తాఱ్, తాళ్ ; మళ. తాఱ్, తాళ్, తావు, తాక్కుటి, తఱుము ; కన్న. తాఱ్) ; తాళి (తమి. తాఱి) ; తాళు (తమి. మళ. తాఱు ; కన్న. మళ. తాఱ్, తాలు) ; దళము = సేన (కన్న. దఱ) ; దళవాయి (కన్న. దఱవాయి) ; నాళము, నాళి (కన్న. నాఱ, నాఱి) ; పాళి = వరుస (కన్న. పాఱి ; సం. పాటీ. పాలి).

కొన్ని యెడల 'ఱ' కారము దానినెనుకనుండు హల్లుతో నేకమయినది (Assimilation) ; కొన్ని యెడల లోపించినది ; కొన్ని యెడల నను స్వారముగ మాఱినది:—

అంగు, హంగు (తమి. ఆఱుగు) ; అక్కజము (తమి. అఱుక్కాఱు ; కన్న. అఱ్కజ) ; అక్కఱ (కన్న. అఱ్కెఱ్, అఱ్కఱు) ; అక్కిలి, అంకిలి

(తమి. మళ. కన్న. అలుగు) ; ఇంకు (కన్న. ఇలుకు) ; ఇగ్గు (తమి. ఇటి. ఇలు ; కన్న. ఇట్ ; మళ. ఇలిక్క-) ; ఉద్దులు (తమి. ఉలుందు ; మళ. ఉలుజ్జు ; కన్న. తుళు. ఉద్దు) ; ఎక్క- (తమి. మళ. కన్న. ఎలు) ; ఎచ్చుటిక, హెచ్చుటిక (కన్న. ఎల్చుఁ) ; ఎత్తరము (కన్న. ఎల్తర్) ; ఎత్తు (కన్న. ఎల్తు, ఎల్తరవు; తమి. మళ. ఎలు, ఎలుమ) ; ఏలెంచు (కన్న. ఎల్తర్). ఒగ్గు (కన్న. ఒల్గు) ; కాలు = దగ్ధమగు (మళ. కలల్) ; కుత్తుక (తమి. - మళ. కలుత్తు ; కన్న. కత్తు) ; కొత్తు = గొచ్చు (తమి. కొలుదు) ; గాబు (తమి. కలిమ్బు) ; గుగ్గిళ్లు (కన్న. పుట్టి, హుగ్గి) ; చిక్కు- (మళ. కులిక్కు-) ; తిగ్గు (కన్న. తల్గు); తొత్తు (తమి. తొలుసర్) ; దద్దడి (కన్న. దబ్బటి) ; దద్దురు (మళ. తెలిదత్తం) ; నిగ్గు, నీగు (కన్న. నెల్గు, నెగల్; తమి. నిగుల్) ; నూక (తమి. నూకై) ; పగులు (మళ. పలుక్క-. పగుక్క-) ; పీకు, వీకు (మళ. పిలు ; పొంగు (తమి. మళ. పులుఙ్గు) ; పొక్కు- (తమి. పొలుక్కు- ; మళ. పులుప్పు- ; కన్న. పుల్గు ; తుళు. పొగ్గు) ; బుగ్గి (తమి. పులుది) ; బ్రద్దుగు (కన్న. బల్దుఁకు, బొల్కె-) ; మూగిరి (కన్న. నుల్గు) ; మిరియము (తమి. ముళగు ; కన్న. మెలసు) ; మెత్తు (తమి. మళ. మెలుగు) ; మొగ్గ (తమి. మూడ్).

శకట రేఫము

'ఱ' యనునట్టిరము ద్రావిడభాషలన్నిటియందును నాదికాలము నుండియుఁగలదు. తెనుఁగు కన్నడములలో నది యిప్పుడు ద్విత్వరేఫము సందును, ద్విత్వరేఫమునం దొకరేఫము లోపింపఁగా మిగిలినచోటను దప్ప నితరస్థలములందు గానరాకున్నది. ఇప్పటి తమిళమళయాళములలో నది యిప్పుడు సనేకస్థలములందు గానవచ్చుచున్నది. తమిళ మళయాళములలోఁ గూడఁ గొన్ని శబ్దములందు రేఫశకటరేఫములను నిర్ణయించుటకు సాధ్యము కాకున్నది. ప్రాచీ నాంధ్రకర్ణాటములందలి శబ్దములలోని శకటరేఫమును నిర్ణయించుట మఱియుఁ గష్టమైన పని. శ్రీనాథ పోతనల కాలమునాఁటికే శకటరేఫజ్ఞానము కొందఱుపండితుల గ్రంథములయందును గవుల గ్రంథములయందును మాత్రము కొలఁదిగ నిలచినది. వ్యవహారమునందు ద్విత్వశకటరేఫములందుతప్పఁ దక్కినస్థలములందు పదునాఱవశతాబ్దమునకు శకటరేఫముచ్చారణమందును వ్రాఁతయందును గూడ లోపించినదని చెప్పవచ్చును. ఏదిరేఫమో, యేది శకటరేఫమో యను విషయమై లాక్షణికులలో తగవులేర్పడినవి. అప్పకవి కొన్నిరేఫముల నుభయములుగఁ బేర్కొన

వలసినవాఁడయ్యెను. అనఁగా నాతనికిఁ గావ్యములం దొక్కటే శబ్దము నందు రేఫమొకచోటను, శకటరేఫ మింకొకచోటను గనఁబడి నన్ను మాట.

శకటరేఫ నిర్ణయము చేయుటకుఁ బూర్వకావ్యములం జని యతిప్రాసములందు సునిబద్ధమయిన స్థలముల నేర్చికొనవలయును. పూర్వశాసనములందు శకటరేఫములతోఁ న్యాయఁబడిన శబ్దములను క్రోడీకరించుకొనవలెను. ఇతరద్రావిడభాషలలోఁ శకట రేఫములుగల తెనుఁగుశబ్దములకు సంబంధించిన పదములను వెనకికొనవలయును. ఇతరద్రావిడభాషలలో నొకపదము శకటరేఫయుక్తముగఁ గానఁబడుచున్నను దెనుఁగునఁ గూడ నది శకటరేఫముతోడనే యుండవలెనను నియమము లేదు. కావున, యతిప్రాసములందు సునిబద్ధములైన శకటరేఫయుతపదములే మనకు శకటరేఫ నిర్ణయమున సహాయకారులు కాఁగలవు. రేఫశకటరేఫములఁ గూర్చి పూర్వకవుల గ్రంథములందు మతభేదము కలిగినప్పుడు పూర్వకవుల ప్రయోగములు తరకవుల ప్రయోగములకంటెఁ బ్రమాణములుగ సంగీకరింపవలెను. కవులయిసను నావశ్యకతనుబట్టి శకటరేఫమును యతిప్రాసములందు వాడిరి కావున నెన్నియో శకటరేఫయుక్తపదములకు సరియగు ప్రయోగములు గానరాకున్నవి. అట్టి పదములందలి రేఫశకటరేఫముల నిప్పటి కనిర్ధారితములుగ విడువవలసియున్నది.

ఈ క్రింద శకటరేఫములుగల తెనుఁగుపదములపట్టిక యీఁబడినది. ఆపట్టికయందు మొదల నక్షత్రసంజ్ఞ (*) గల పదముల సప్పకవికూడ తెలిపినాఁడనియు, క్ష అను సంజ్ఞగల పదములు శబ్దరత్నాకరమున లేవనియు; సప్పకవీయముసందు మాత్రమున్ననియు, + అను సంజ్ఞ మొదలఁ గల పదములు శబ్దరత్నాకరముసఁ గాని, యప్పకవీయముసఁ గాని లేవనియు, వాఙ్మయమున నాయాగ్రంథములందు గలవనియు, + లను సంజ్ఞ మొదలఁగల పదములు శాసనములందు గలవనియు, ‡ యను సంజ్ఞగల పదము లితరభాషాపదములఁ బట్టి యేర్పఱించిన వనియు గ్రంథాశ్వాసపద్యసంఖ్యల తరువాత నక్షత్రచిహ్నము న్నచో నాప్రయోగము యతిప్రాస స్థానములలోనిది కాదనియు, ఆసంఖ్య తరువాత నానక్షత్ర చిహ్నము లేకుండిన నది యతిస్థానమునందో ప్రాసస్థానమునందో కానవచ్చుచున్నదనియు, ప్రత్యేకముగ నొసఁగఁ బడిన యంకెలవలన నాయాశాలీవాహన శకసంవత్సరముల శిలాశాసనములం దాపదములు గానవచ్చుచున్న వనియు, గ్రంథ సంకేతము లేని రోమను అంకె తరువాతి సంఖ్య "దక్షిణహిందూదేశ శాసనావళి"

(South Indian Inscriptions) ఆయా సంపుటములలోని శాసనసంఖ్య యనియుఁ దెలియవలెను.

శకటరేఫముగల పదముల పట్టిక

అంకకాఱ - 1115, 1130, 1131, 1132, 1138, 1163 ; IV. 717.

*అందఱు-పూ. II. 67; పూ III. 202 ; తి ; - 1263 (కన్న. అనిబర్ ; తమి. అనైవర్ ; చూ. కన్న. అనితు; తమి. అనైత్తు ; నుళె. అత్రయుం).

అందొఱు - ఆ. V. 168.

అంపఱ-ఆ IV. 20 ; ఉ. I. 170.

§ అంపఱు = ఓపు.

అక్కఱ - ఆర. VII. 343,367; ఉ VIII. 6; (కన్న. అక్కఱ (-ఱు,-ఱె.)

† అడఱు- 1132.

§ అద్దిఱు.

√ అఱ = గది. రూ. అఱ్ఱి

అఱ (లేక)- ఉ. VII. 183 ; బ. 57,100 ; ప. 77, 216.

† అఱ (కొనక)- కు II. 441.

* అఱ (చేయి, మొద.)- పూ.IX. 128 ; తి ; ప. 132; 237, 253 : బ 160, 200; అఱ = సగము - ఆ. III. 12 ; ఆర. II. 135 ; ఉ. VII. 87.

† అఱగంభం IV. 797.

† అఱదీపము - 1135.

అఱపొఱడు - ఆర. II.

† అఱమానిక - 1155.

§ అఱ మూఁతయిల్లు.

అఱక - ఉ. IV. *

* అఱకడ - ఆ. VI. 114, 160 ; పూ. VII. 105 ; తి.

అఱకడసు - జై. I.

* అఱకను. రూ. అఱుకువ, ఉ. IV. రూ. అఱ్ఱియము. రూ. అఱ్ఱెను.

§ అఱకమ్మట.

అఱగొండితనము - భల్లా V. *

అఱగొడ్డియము,రూ.అఱగొడ్డెను.

* అఱగోఱు - ప. 260 ; భీ. II.

అఱచు-ఆర. II. III ; ఆర III. 153 ; తి; కామా. II (అనుపాసము) (కన్న. అఱ(ఱి)చు).

అఱజాతి = దుష్టుఁడు - పూ. V. 242 ; కు. I. 880.

§ అఱంటులు.

§ అఱటులు.

అఱడా - భాను. IV. * ; (రూ. అఱసు.)

అఱప - బ. 220.

అఱపు.

§ అఱపుకొనుట = దక్కించుకొనుట.

అఱమర. - తి. నిర్వ. IX; విక్ర. III.

అఱమరిక.

§ అఱమఱ

§ అఱము.

అ (న?) ఱవ - తి. విరా. I. * ; ఆను. V. * (రూ. నఱవ, అఱ్ఱ.

అఱవడు = ఒక సస్యము - కాళ. III.

అఱవత - కాశీ. III. *

× అఱవపాఱులు - బ. 202.

√ అఱవము.

అఱవఱసేయు - ఉ. VI. *

* అఱవఱలు - ఆర. VI. 350; తి. భీష్మ. II.

* అఱవలు.

× అఱితిపూసలు - ప. 163.

× అఱిమి - బ. 68.

అఱిముఱిక్ - నృ. IV. 43; కు. I. 171; తి. విరా. III భీష్మ II; బ 84, 171; ప. 73, 406.

* అఱిముఱిపడు.

√ అఱిమెనకుండలు.

√ అఱిసియ.

* అఱిసె.

* అఱు = ఱుయించు. (చూ. ఉక్కఱు, ఏపఱు, క్రచ్చఱు, పెంపఱు, వెల్లఱు, పొలుపఱు, చిట్టఱు, రూపఱు, సిగ్గఱు, మొదఱు.) (కన్న. అఱు, ఆఱు.)

అఱు = అట్టు - కాశీ. III. *

అఱుఁదెవ్వులు - తి. ఆను. III; * నిర్వ. IV. *

అఱుకువ - ఉ. IV. రూ. అఱికము.

అఱుక్రస్సు=కవియు - రా. సుం.

* అఱుగు = జీర్ణించు; రూ. అఱువు.

§ అఱుగు = తిన్నె (శే. ర. ఆరుగు)

√ అఱుగుఁదెవ్వులు.

√ అఱువుఁ దెవ్వులు.

అఱుగుళ్లు. జై. VII * రూ. అఱువుళ్లు-తి. విరా. V* ; లక్ష్మ్మ. I.

√ అఱుగుడు.

* అఱువుడు. నృ. I. 4.

అఱుగువడు=ఱుయించు. పూ. V.

అఱుత(క్). ప. 104 ; హర. V. *

† అఱు తెంగూను.

√ అఱుపు.

† అఱుమసగల్లు-1346.

అఱుము-ఉ. VIII. 6 ; తి. ఉద్యో. III; భీష్మ. II.

* అఱువది-ఆర. VII. 36 ; ఉ. VIII. 269 ; తి ; (కన్న. అఱ-ఆఱు; తమి. మళ. ఆఱు.)

√ అఱువండ్రు.

√ అఱ్ఱ. రూ. అఱవ, సఱవ, సఱ్ఱ.

√ అఱ్ఱఱు = ముండ్లు మొదలగు వానిమోపు.

అఱ్ఱాక-కాళి. III * ; కళా. I ; కాశీ. VII. *

అఱ్ఱాకలి-భో. VI. *

అఱ్ఱాసు-మార్క. V ; * ప్రభా. I. 6. *

√ అలవఱుచు.

§ అసుఱుసుఱను.

√ ఆకుఱాయి.

† ఆడ్లస్టుకుఱితి VI. 585.

√ ఆనుకట్ట.

ఆఱి-జై. VII. *

ఆఱిపడు-రా. బాల.

* ఆఱిపోవు-తి. ఉద్యో. III; నిర్వ. II.*

× ఆఱాల-బ. 83.

§ ఆఱికెపంట.

* ఆఱు = ఉపశమిల్లు. నశించు.

—ఱు (నిండారు, పొంపాఱు, మొద. వానిలో శకట రేఫసుండవలె నేమో. కన్న. ఱు ; తెలు. ఏఱు.)

* ఆఱు = 6-ఆ IV 18 ; కు. I. 580;771;-1135;1364. (తెలు. మళ. కన్న. ఆఱు.)

√ ఆఱుగురు.

√ ఆఱుచు = ఉపశమింపఁజేయు, నశింపఁ జేయు.

√ ఆఱుపు = ఆఱుచు.

* ఆఱుపు = కూఁతు, యు. II. *

† ఆఱువంగల - IV. 1072.

√ ఆఱువాళ్లు. బ. కొంచెమొం కుట.

ఆఱువుసు. 1187.

ఆఱుచేలు. VI. 628.

ఆఱుస - ఆం. భా. ద్వి. వై.

† ఆఱ్లపట్టు - VI. 584.

† ఇంతాఱుచింగస - 1359.

* ఇంఱఱు - ఆ. VI. 153; కు. I. 161; (కన్న. ఇనిబర్; తెలు. ఇనైవర్. మూ. కన్న. ఇనితు; తెలు. ఇనైత్తు; తె. ఇంత.)

* ఇఱ్ఱు - సృ. I. 91; తి; - 1020, 1084, 1150, 1154, 1201, 1212, 1281, 1291, 1408.

× ఇఱవత్తుఁడు - బ. 46.

√ ఇఱే - ; (కన్న. ఇఱే.)

§ ఇఱేచును.

√ ఇఱేకి = ఒకబాలక్రీడ.

† ఇఱేయక - VI. 200.

* ఇఱేయు = నలఁగు.

* ఇఱుకటము - నై. IV.

√ ఇఱుకాటము.

ఇఱుకు - ఆ. II. 67; కు. I. 204; అచ్చ. సుం. కాం; పంచ. నా. I. ; తి. నిర్వ. VII.*

√ ఇఱుకుమ్రానుఁ.

ఇఱుము=నుఱుఁగు-భాగ. VIII.*

ఇఱునుకోను - రా-యు. కాం.

√ ఇఱులు = చీకటులు.

ఇఱులువడు - భ్ర. V. 242.

§ ఇఱునుఁ.

† ఇఱ్లూగు - IV. 926.

† ఇఱ్లూఱు - 928. 1135.

ఇఱ్లె - ఆ. V. *

ఇఱ్లెకొఱులు - భీ. II ; నై. VII ; ఆము. IV.

ఇఱ్లెగోఱజసు - మను. IV.

√ ఇఱ్లెయలు=ప్రక్కలు, పార్శ్వములు.

† ఇఱ్లెకాను = ఇఱ్లెకయును - VI. 584.

ఇలకఱచు - ఆము. V * ; రా. యు. కాం. * (రూ. ఈలకఱచు).

ఈఱతాఱులు = నక్రము - తి. అశ్వ. I.

ఈఱమి I జొంపము - కళా. *

ఈఱము = తిఱుచు, సొంద్రము:-విక్ర. VI ప్రో. VIII. *

ఈలకఱచు = ప్రాణము బిగఁబట్టు - తి. కర్ణ II.

రూ. ఇలకఱచు.

* ఉక్కఱు - సృ. III. 52 ; తి. విరా. V.

* ఉక్కెఱ.

ఉప్పఱట్లు. VI. 635.

§ ఉఱవి = తెగువ.

ఉఱవు = ఔచిత్యము ; - ఆగ. IV 295 ; తి. ఉద్యో. III; రా. యు. కాం.

ఉఱిది = దృఢము, స్థిరము:—చంద్ర. *

ఉఱియ = దిట్ట - అచ్చ. ఆర.కాం.

* ఉఱియు = కురియు.

√ ఉఱుపు.

* ఉఱు = శ్రేష్ఠమగు. (కన్న. ఉఱు.)

* ఉఱు = లక్ష్యపెట్టు ; - ఆ. VI. 194, 160 ; స. II. 305 ; ఆర. IV. 68 ; ఆర. VI. 320, 350 ; ఆర. VII. 36; తి. ఉద్యో. IV ; సృ. III. 52 ; సృ. IV. 135 ; & పూ. III. 102 ; పూ. V. 209 ; ఉ. I. 170 ; ఉ. VI. 180 ; ఉ. VIII. 269 ; కు. I. 235. I. ఉఱుఁదాళ్లు - వి. పు. VII * (రూ. ఉట్లుఁదాళ్లు.)

§ ఉఱుకఱు.

* ఉఱుకు - ఆర, VI. III ; సృ. IV. 41 ; పూ. VI. 89, 101, పూ. VII. 105; తి. ద్రోణ I ; సౌ. I ; బ. 189, 222. (శ. ర. " ఇది యచ్చ తెనుఁగు రామాయణమునందు లఘు శేషయుక్తముగాఁ బ్రయోగింపఁబడి యున్నది. ఆదిపారపాటు. "

* ఉఱుత.

§ ఉఱుది.

* ఉఱుము - ఆ. VIII. 269 ; ఆర. IV 68 ; ఆర. VII. 123 ; కు. I. 235 ; ప. 237 ; తి. ద్రోణ. I. కాళ. II ; ఉ. IV (అనుప్రాసము.)

+ ఉఱుపునేల - V. 1084.

* ఉఱువు = ఉఱుగొట్టుట (రూ. ఉట్లు), అర. VII. 367 ; అచ్చ. యు. కాం. II* ఉఱువు (కన్న. ఉఱువు = గొప్ప తనము, శ. ర. ఉరువు.)

× ఉఱువుళ్లు - తి.

ఉట్టలూఁగు - పంచ. వేం. IV.

ఉట్లూఁగు - ఉ. హరి. IV ; కాశీ. II.

√ఉట్లు.

√ ఉట్లుఁదాళ్లు.

+ ఉడ్వం (గొలిచితిమేని) = ఇతరులను - IV. 1270.

ఊఁఱట - ఉ. VII. 203 ; కు. I. 580 ; తి. విరా. II.

√ ఊఁఱడిల్లు.

* ఊఁఱడు. ఆ. IV. 18 ; ప. 145.

ఊఁటించు - ప. 371.

+ ఊఱు = గ్రామము - IV. 926.

* ఊఱు = సరిపోలు - పంచ. నా. III.

ఊఱు = స్రవించు. (కన్న. ఊఱు; ఒఱె ; తమి. పొఱి ; నుళ. ఉఱె.

తుళు. ఉయిలు, ఊజు, ఊను.)

* ఊఱుఁగాయ.

* ఎందఱు - తి; (కన్న. ఎనిబర్; తమి. ఎన్నైనర్; చూ. కన్న. ఎనితు; తమి. ఎన్నైత్తు; తె. ఎంత.)

√ ఎగ్గుఱుతు.

ఎచ్చిఱు - జై. VIII; పంచ. నా. I.

√ ఎడతెఱపి.

√ ఎడతెర్పి. తి. విరా. V.

† ఎడఱువ II 63.

ఎఱ = వానసాము, ఆను. II. *

† ఎఱక - IV. 677; 1151, 1243; ఎఱగ IV. 1034; - 1151, 1261; ఎఱకము IV 731; - 1163; ఎఱమండఁడు IV. 677; ఎఱనరపి 1270; ఎఱపోతినాయఁడు 1267; ఎఱసుందరి 1390; ఎఱని 928; ఎఱియ 928, 1051, 1111, 1118, 1127, 1128, 1139, 1142, 1148, 1151, 1202; IV. 677 ఎఱియమనాయకుఁడు 1139, 1164; ఎఱియమసెట్టి 1151; ఎఱిని 1163; ఎఱియెమ్ము త్తరాజులు 1203; ఎఱియన1153; ఎఱియ బోయుండు 1233; ఎఱియాంబ 1149; ఎఱియాంబికా 1163; ఎఱసుందరి 1390; ఎఱ్ఱక 1151; IV. 717; ఎఱ్ఱకార్వగుంట 1262; ఎఱ్ఱబోయుండు 1233; ఎఱ్ఱమసెట్టి 1213, 1238; ఎఱ్ఱమనేఁడు 1261; ఎఱ్ఱంజెఱువు 1164; ఎఱ్ఱంగొంబనాయండు 1241; ఎఱ్ఱనూచెన 1149; ఎఱ్ఱమోజు IV. 677; ఎఱ్ఱాబోండు 1257; ఎఱ్ఱిపోతు 1140; ఎఱ్ఱాభిధాన 1139; ఎఱ్ఱి 1258.

(కన్న. ఎఱె = రాజు; తమి. ఇఱైవ; మళ. ఇఱా.)

* ఎఱఁగు - కు. I. 30; బ. 71; (కన్న. ఎఱగు; తమి. ఇఱంగు, ఇఱైంజు; మళ. ఇఱఞ్ఞు; తుళు. ఎరగు.)

√ ఎఱ (గందు)

× ఎఱ చూపు - ఉ II. 142

† ఎఱదీపము - 1286.

× ఎఱపంది. బ. 55

× ఎఱమంట - పూ. II. 67; పూ. V. 150; ఉ. II. 142;

× ఎఱసంజ. ఉ IX. 244; ఉ. X. 184; రామా. V.

* ఎఱక - నృ. I. 54; కు. II 738; తి. - (కన్న. ఎఱకె; తమి. ఇఱగు, ఇఱై, చిఱగు; మళ. ఇఱగు. ఎగిఱు.)

ఎఱకల, ఉ. VIII. 48, 197.

ఎఱగొను = కోపగించు.

ఎఱచి. ఆ. V. 57; ఆర. IV. 295, తి. బ. 80.

ఎఱచిదిండి-అచ్చ. యు. కాం. *

ఎఱచి పిడుక.

ఎఱపఱికము.

ఎఱబఱికము. ఉ. రా. VI.

ఎఱువు.

ఎఱుఁగు-ఆ. IV. 67,70; ఆ.IV. 64; ఆ. VI. 102; ఆ. VIII. 115, 314; ఆ. ర. III. 46, 153, 179;

ఆర. V. 134 ; ఆర. VI. 320; ఆర. VII. 319, 343 ; నృ. III. 52 ; నృ. V. 77;పూ. I. 174; పూ. III. 202; పూ. VII. 234; ఉ. VII. 110 ; ఉ. X. 252 ; కు. I. 26, 161, 164, 171, 235, 667, 880; కు. II. 63; తి; బ. 48, 55, 160. (కన్న. తమి. మళ. అతి.)

* ఎఱుక-ఆ. III. 12, 202 ; కు. I. 164.

§ ఎఱికె-

ఎఱుకలు. నృ. IV. 135 ; నృ. V. 77.

ఎఱుకత - వీర. II. *

ఎఱుకసాని - వీర. II. *

* ఎఱుకు = కిరాతుఁడు. ఆ. V. 57; ఆర. I, 325 ఆర. V. 134; ఉ. VI. 180.

ఎఱుకువ - ఆర. II. 135.

* ఎఱుపు.

ఎఱ్ఱ, ఆర. III. రా. సుం. ; యు. కాం.

ఎఱ్ఱంగుట్టలు, VI. 229.

ఎఱ్ఱగొల్ల.

ఎఱ్ఱన - రా. యు. కాం.

ఎఱ్ఱపోతమ్మ.

ఎఱ్ఱవాఁడు-నై. VIII; ఆము. V.

* ఏఁడాఱు - పూ. V. 120; పూ. VIII. 46; ఉ. I. 170; ఉ. VI. 64; ఉ. VIII 269; కు. II. 169; తి.

ఏనూఱు 1109.

ఏమఱిపాటు.

ఏమఱ్ఱెల్లు - కళా. I. *

* ఏమఱించు. జై. VI. *

ఏమఱుపు. ఆ. VI. 154; 194; ఆ. VIII. 314; ఆర. VI. 327 ; ఉ. VII. 110; తి.

ఏమఱుచు.

ఏమఱుబాటు - పర. IV. * ; భో. V. *

* ఏఱు = ఎత్తు - తి, అశ్వ. IV.

* ఏఱు = నది. - కు. I. 651 ; బ. 180,—1131. 1168, 1326 (ఆలేఱు, ఈరేఱు 1172; కొండేఱు 1172; గాలమేఱు 1135; దోంగేఱు VI. 103; సంగ్లేఱు1168; దొంగేఱు. 1131. (తమి. ఆఱు;కన్న. ఏఱు.)

ఏఱుచు - బ. 180; ప, 352.

ఏఱునసీమ - 1018.

ఏఱ్ఱూరి - 1150.

ఒక్కఱి. ఆ. V. 260.

* ఒఱ. కు. I. 225. 235 (కన్న. ఒఱె. తమి. ఉఱై. మళ. ఉఱె; తుళు. ఒరె.)

* ఒఱకటము - ద్వి. భాగ. I. స్కం.

* రూ. ఒఱకాటము, ఒఱగడ్డము, వఱుగొడ్డము, వఱుగొడ్డెము.

ఒఱకను - కాశీ. VII. * సురా.

ఒఱంగావిల్లి - 1172.

ఒఱగాలు.

ఒఱగు - పూ. III. 202; కు. I. 26; తి. ఉద్యో. III; కళా. VIII. హరిశ్చ. IV.(కన్న. ఉఱుగు, ఒఱుగు.)

ఒఱవు.

ఒఱగుబిళ్ళ.

ఒఱగుబిళ్ళవంక.

ఒఱటు - పూ. IX. *

ఒఱపరి - జై. III.

ఒఱపిఁడి - విక్ర. III.

* ఒఱపు = సౌందర్యము ఆర. II. 135; తి: (శ. ర. ఒరపు).

ఒఱపు = ఒఱపిఁడి, బ. 105, 46.

ఒఱపులాఁడి.

ఒఱపెంకు.

ఒఱయు - ప. 66.

* ఒఱలు-నృ, IV. 28. తి.ద్రోణ. III; పా.V. (కన్న, ఒఱలు,)II*ఒఱవ-ఆర. II. 135. తి. విరా. IV. *

ఒఱవు = ప. 131.

ఒఱవంబడు. జై; VI. *

ఒఱుబీజము.

ఒఱు రేశ్వరుండు.

ఒట్ట - పాండు. IV,

ఒట్టకసింద.

ఒట్టన.

ఒట్టియ - చూ. అట్ట; రూ. ఒజ్జె

ఒట్టు.

ఓఱపట్టెలు (కన్న. ఓఱె.)

కంచెట్టు. IV. 953.

కక్కుఱితి (కన్న.కక్కుల (-లి)తె)

కట్టెదుఱు.

కడపఱుబోయుండు - 1286.

కడుఁదుఱు, రూ. కణుఁదుఱు (కన్న. కడన్దురు; మళ. కడ (-డు) న్నర్.)

కనున్నఱి 1149.

కనుపఱితి 1137.

కన్నఱు-రామా. II. *

కన్నఱి-ఉ. హరి. VI. *

కంమ్మఱ-1518.

కఱ-నలుపు-పూ. V (కన్న. కఱ, కఱె; మళ. కఱె; తమి. కఱై).

కఱకంఠుఁడు-ఆర. I. 326; కుమా. II. 884; తి; బ. 43, 221, 237. ప. 134.

కఱకరి-మను. IV. *

కఱకఱ (న్).

కఱకఱి-ఆము. V.

కఱకు-ఆ. VII. 224; ఉ. VII. 15; బ. 81, 217.

కఱకుట్లు.

కట్టికుట్లు.

కఱగళము, కు. I. 235.

కఱచు = అభ్యసించు ఆ. III. 12,202; V. 168; ఆర. IV. 163; కు. I. 203, 673; తి.

కఱచు=నోటితోపట్టు-ఆ. I. 146; ఆ. VIII. 273; నృ. IV. 43; తి; బ. 159, 238.

* కఱటి-ఆ. IV. 70; పూ. IX. 224.

కఱత-నృ. IV. 135.

కఱతలాఁడు-పూ. V.

కఱద-అచ్చ. అ.కాం.(రూ. కఱుదు-ఉ. X. ఈ రూపము తప్పేమో).

కఱదూపము-భీ. II.*

కఱనూనె.

కఱపు = బోధించు-ఆ. III. 22;

న. II. 265 ; ఆర. VI. 320 ; ఆర. VII. 319.

కఅవ = ఒకమూలిక.

కఅవాడు = ఒకచేఁప.

కఅవు-తి. శాం. IV.

కఆ = పశుయోని.

కఆయ = కృష్ణవర్ణము - పాండు. V. *

కఆవేము.

కఉకు = రాచు ; రాచినపొడి;- మను. IV.

కఉకుపుట్లు=చంద్ర.

కఉక్కు-ఉ. రా. VIII.*

కఉగోల.

(గంగ) కఉత - 1135, 1413, 1288;-IV. 1089.

కఉదులు-ఉ. X. 252.

కఉనేఁపు-1153.

(గంగ) కఉ-1163, 1165, 1168; IV. 1314.

కట్టకొయ్య-1112 ; IV. 1288.

కట్ట = నలుపు-పూ. V.

కట్టపని-1084.

కట్టమడ = పెల్లగించు పనిముట్టు;- పంచ. నా. I.

కట్టి = అర్జునుఁడు, నల్లనివాఁడు;- పూ. IX.

కట్టినారాయణ=ఒకదైవము,-VI. 205.

కట్టియముదు-1172.

కట్యముదు-1238.

కట్టు. చూ. కుదురు(కన్న. కాఉ; (తమి. కాఉ).

కట్టుగుద్దలి-కళా. IV.

కలిగఉ-1132.

కలింగఉ (మాదిరాజు గారు) - 1380.

కల్చివిఱుఁజ్లు-VI. 584.

‡ కసకుటితి - 1275.

‡ కారపటితి - 1278.

‡ కాఉకాడ - 1115.

* కాఉడవి - ఆ. IV. 18.

† కాటి - పూ. IV. 143.

* కాటియ = యూతన ; - ఉ. I. 163 ; ఉ. VI. 128.

* కాఉ = స్రవించు, రాలు ; - నృ. V. 95 ; బ. 83 ; ప. 145.

కాఉ - (వడ్లు, మొద.) చూ. కాడు = అడవి ; (కన్న. కాఉ, గాఉ, కాడు.)

✓ కాఉకోను.

✓ కాఉను.

కాఉనలుపు.

§ కాఉపోతు.

కాఉడ్డెము - ఆం. భా. ప్ర. వాగ్వ.

✓ కిఉకిఉ.

§ కిఉపు.

✓ కిఉఁజెప్పు.

కిట్టుఁజెప్పు - నై. VIII.

కిఉకు = త్రిప్పు ; - నృ. IV. 28 ; జై. VI ; భాగ. X. పూ.

✓ కిఉము.

కిట్టు - పూ. V. 255 (కన్న. కిట్టు.)

‡ కుంతఉ = కూతురు - 1055.

‡ కుంతుఱు = కూఁతురు - 1052, 1390.

‡ కుమఱుపుండి - 1120.

‡ కుమ్మఱి - IV. 677.

కుఱఁగిలి - జై. I.

* కుఱకుఱ - రామా. VII.

√ కుఱ్ఱినువ్వలు.

కుఱు - ; (కన్న. తెమి. నుళె. కుఱు.)

§ కుఱు = కంటు.

* కుఱుకు = ప్రోవు, రాశి ; - తి. స్రో. IV.

§ కుఱుగడ.

§ కుఱుగొను.

‡ కుఱుంగ్లలు, 1143, 1165.

‡ కుఱుంగంటి, 1165, 1256.

* కుఱుచ - ఉ. X. 252 ; తి ; ప. 45 ; - (కన్న. కుఱుచు.)

* కుఱుపు.

√ కుఱుబ = ఒకజాతి ; (కన్న. కుఱు (ఱు) బ, కుఱుంబ.)

కుఱుమట్టము - భాగ. VIII.

‡ కుఱుమఱుడముండు - 1130, 1134 ; - IV. 98 ; IV. 717 ; IV. 1232.

√ కుఱుమాపు = ఇంటిమూల కప్ప.

§ కుఱుమాపు (చీర.).

† కుఱుగులు - తి.

§ కుఱులు = వెండ్రుకలు (శ. ర. కురులు.)

కుఱువు = తొడ ; - కు. I. 694 ; పాండు. V.

§ కుఱువలి.

కుఱ్ఱ - అచ్చ. బాలకాం. భాగ. VIII.

కుఱ్ఱఁడు - పర. I. *

*కుఱ్ఱి - ఆర. VII. *

√ కుఱ్ఱు = కూయు.

‡ కూంతుఱు - 938 ; 10. ; 1074, 1084, 1132, 1138, 1149, 1150, 1151, 1154, 1155, 1157, 1166, 1249 ; IV. 1072.

‡ కూంత్రుఱు - 10. 1082, 1153, 1167.

‡ కూన్రుఱు - 1151.

‡ కొండపఱ్ఱి - 1262.

* కొండఱు - తి ;

‡ కొర్లిమెఱవి. IV. 1281.

* కొఱ - ఆర. II. 135 ; కు. I. 161, 235 ; బ. 143 ; (కన్న. కొఱె ; తమి. కుఱై ; మళ. కుఱె ; తుళు. కొఱె.)

† కొఱగామి - నృ. V. 142 ; పూ. V. 240 ; తి ; ఉ. హరి. V.

† కొఱమాలిన - పూ. VII. 234.

√ కొఱఁకు (ఏకవచనమునఁ బ్రయోగము మృగ్యము.)

* కొఱఁత - నృ. IV. 52 ; పూ. I. 174 ; తి ;

కొఱకచ్చు - రామా. II. * (కన్న. కొఱ.)

* కొఱకు (ర్) - కళా. II ; 1344, 1393.

* కొఱకొఱ - అచ్చ. బాలకాం.

† కొఱటన - ప. 103.

√ కొఱడ.

* కొఱడు = ఒకఆయుధము ; కు. I. 880 ; కళా. VIII ; నా. II.

√ —పాఱు.

¶ కొఱతె (కన్న. కొఱఱె ; కొఱన్తె.)

కొఱను, చూ. కొఱఱు ; హరిశ్చ. I. భా.

√ కొఱపము. రూ. గొఱపము.

† కొఱప్రాణము. ఆము. III.

√ కొఱముట్టు.

‡ (పెండయ) కొఱ (యసులు) = ఒకపీరు - IV. 1048.

* కొఱలు = ఉండు - హి. స్త్రీ. II ; య. III.

√—= ప్రకాశించు.

√—= పొందు.

√ కొఱవ = ఒకజాతి ; (కన్న. కొఱవ.)

¶ కొఱవంజి (కన్న. కొఱవంజి ; తమి. కుఱవనంజి ; కుఱవత్తి.)

√ కొఱవతి.

* కొఱవి - ఆర. VI. 226 ; తి ; ఆ. VI.

√ కొఱవిచీమ.

కొఱవిదయ్యము - నై. II. *

† కొఱవెరపు - తి. అశ్వ. II. *

కొఱసంది=ఆయము, జీవస్థానము ; తి. నిర్వ. X.

కొఱు. విజ్ఞా. ప్ర. కాం. (రూ. కొఱ్ఱు.)

* కొఱుకు = కఱచు ; ఆ. VI. 201. (కన్న. కుఱుకు (- ంకు) ; తమి. మళ. కొఱి.)

√ కొకుఱు = మేహరోగము.

× కొఱుపడము - బ. 240.

‡ కొఱ్ఱుపుసాటి - 1267.

√ కొఱ్ఱి = ఒకచేప.

కొఱు = మేకు, శూలము, ఆ. IV. 269.

‡ కోనరాజు పఱెనికొమ్మ - 1135.

* కోఱ = దంష్ట్ర - నృ. V. 95 ; భూ. IV. 143. (కన్న. కోఱె.)

కోఱడము = అపహాస్యము ; కు. I. 702.

‡ కోఱను - 1262.

¶ కోఱాడు (గొబ్బిళ్లు) - (కన్న. గూఱాడు ; తుళు. గోర్ ; మళ. కోట్టు.)

¶ కోఱికె (కన్న. కోఱికె.)

¶ కోఱు = కోయు (కన్న. కోఱె ; తమి. కొఱి ; మళ. కుఱె తుళు. కారె, కోరె.)

¶ కోఱు = భాగము (సం. గోఱు, మొవ.) (కన్న. కోఱు ; మళ. గోఱు.)

క్రచ్చఱ (న్) - ఆం. VII. 367 ; నృ. IV. 135 ; హి.

క్రమ్మఱు - ఆర. VI. 327 ; కు. II. 491 ; బ. 143.

* క్రమ్మఱ (న్).

క్రిక్కిఱించు. తి - విరా. III.

‡ ఖాజ్లేనినేల - IV. 1288.

§ గడిదేఱు.

‡ గండఱాదిత్య. 1021.

గద్దఱి - ఉ. రా. VII. *

* గద్దఱికాఁడు (అచ్చ. నుం. కాం. *)

† గఱ - పూ. V. 120.

✓ గఱనఱ - పూ. V. 120. (కన్న. గఱగు.)

¶ గఱగు (నేల) - (కన్న. గఱగు.)

✓ గఱగొఱ (కన్న. గఱగు.)

* గఱి - కు. II. 692. (కన్న. గఱి; తమి. మళ. చిత్తై, చిఱగు. తుళు. కెది.)

¶ గఱిక (కన్న. గఱికె.)

† గఱిగంటి - బ. 70.

✓ గఱిచిప్ప.

† గఱిడియలు, కు. I. 235.

✓ గఱిబద్ద.

§ గఱిసె.

గఱుకు - సరసింహశతకము.

* గఱుగు = ఒకచెట్టు.

§ గఱుపాఱు.

గఱువ = పెద్ద. - స. II; ప్రభా. III. *

† గఱ్ఱి - పూ. V. 255.

గఱ్ఱు-కాశీ. IV. (కన్న. గఱ్ఱసె.)

✓ గఱ్ఱె = చేపలుపట్టునొక సాధనము.

✓ గిఱక = గిటక, పొట్టి.

¶ గిఱగిఱ (కన్న. గిఱ్ఱనె, గిఱ; మహారా. గిరగిరనేం.).

* గిఱి.

* గిఱికొను - ఉ. VI. 176.

¶ గిఱిగిట (శ. ర. గిరిగిట) పు. 166; 239.

* గిఱిగొను - తి. ఉద్యో. IV.

* గిఱిగొలుపు - తి.

× గిఱిడియలు - కు. I. 235.

✓ గిఱిపిల్లాఁడి.

§ గిఱుక.

¶ గిఱుకు = వంకరగా గీయు (కన్న. కిఱుకు; తమి. మళ. కిఱుక్కు.)

గిఱుక్కు. చంద్రా. II.

గిఱుపు = త్రిప్పు, కదలించు; ఆ. V. 164; నృ. I. 54; ఉ. II. 142; తి. నిర్వ. VII.

§ గిఱుమెట్లు.

గిఱ్ఱు. ద్విపదరా. ఆర. కాం. ద్విపదభా. X. (కన్న. గిఱ్ఱు.)

✓ గివ్వుఱు, రూ. గీఱు.

✓ గీఱు.

గీఱు - నృ. I. 95; కు. II. 348; ప. 352; లక్ష్మీ. I. (రూ. గివ్వుఱు; కన్న. తమి. మళ. కీఱు. తుళు. కీరు.)

✓ గీఱుగాజులు.

✓ గీఱుడు.

గీఱునామము - నీలా. III.

✓ గుజాఱి.

‡ గుంటకఱ్ఱి - 1147.

† గుండెము కఱ్ఱి - 1121.

గుఱక. (కన్న. కుఱుకె. గుఱికె, గు (గొ) ఱుకు; గొఱికె; తమి. కుఱట్టై) కొఱుకైక్క; మళ. కుఱక్కు; కూకెక్క.

§ గుఱుక.

* గుఱగుఱ.

§ గుఱ్ఱపెట్టు.

* గుఱ్ఱ. ఉ. II. 184. కు. II. 7 ; తి ; ప. 27. (కన్న. గుఱ్ఱ.)

గుఱ్ఱించు. కవికి. VI ; రామా. II.

√ గుఱ్ఱికిట్టు.

√ గుఱ్ఱికాఁడు.

√ గుఱ్ఱికొండి.

§ గుఱ్ఱుకొండి.

గుఱ్ఱికొను - రసి. IV.

గుఱ్ఱిచి .= చిహ్నకీవిభక్తి ప్రత్యయము - భూ. II. *

గుఱ్ఱుకొను - ఆ. V. 182 ; ఆ. VI. 102 ; ఆ. VIII. 269, 314 ; నృ. V. 77.

గుఱ్ఱుగుఱ్ఱు - నై. VIII. (కన్న. గుఱ్ఱు.)

× గుఱ్ఱుజుఱుగలి - బ. 160.

గుఱ్ఱుగొను - కు. I. 26 ; మార్క. IV. (కన్న. పుఱుపు, గుఱి (-ఱు-) తు, గుత్తు, గొత్తు, తెమి, కుఱుత్రెవ్వు.)

గుఱ్ఱుపాడుచు-రా. యు. కాం. *

గుఱ్ఱుపెట్టు - అచ్చ. యు. కాం. *

* గుఱ్ఱుములు.

గుఱ్ఱునల - ప. 347.

గుఱ్ఱుము - పాండు. II ; - 1240.

గుఱ్ఱు. వాసి. I.

గెఱ. భాగ. I ; చూ. గిఱ, గీఱు.

± గొట్టిపట్టి - 1200.

§ గొఱకు.

× గొఱకుచెవి - ప. 94.

√ గొఱకు.

× గొఱకుఁబడచు - నృ. VI. 86 ; లక్ష్మీ. IV.

√ గొఱపము. చూ. కొఱపము.

§ గొఱవంక.

* గొఱ్ఱుగు (కన్న. గొఱుకు ; కోఱ.)

± గొఱ్ఱెపట్టి - 1165.

గొఱ్ఱెయ - ఆర. IV, 295 ; తి ; బ. 58; 143 ; - 928; 1038, 1132, 1133, 1135, 1139, 1140, 1141, 1147, 1148, 1150, 1151, 1152, 1155, 1160, 1165, 1168, 1173, 11 ...;—IV. 675, 677, 812, 916, 926.

± గొఱ్ఱె-1182,1292; పాంచా. II.

± గొఱ్ఱె - 1243, 1269, 1275.

± గొఱ్ఱ్ఱె - 1225.

√ గొఱ్ఱెయ.

√ గొఱ్ఱు. చూ. కొఱ్ఱు.

గోఱ్ఱజము - మను. IV.

+ గోఱు (కన్న. గోఱు = బరుకు; ఉగిం).

చిచ్చఱు - పి. విరా. V.

చిచ్చుఱు - పి. విరా. IV.

√ చిఱచిఱ.

* చిఱ్ఱ - రూ. చిట్టి.

§ చిఱ్ఱెమి.

* చిఱు-(గాలి, గూబ. మొద.)-ఆ. V. 260 ; ఆర. VII. 343 ; కు. II. 7 ; తి ; బ. 96, 160 ; ప. 119 (రూ. కిఱి, చిఱి, చిఱి (పి) ; కన్న. కిఱి, చిఱు ; తమి. చిఱు ; మళ. చి (చె) ఱు ; తుళు. కిరి, కిరు, కిన్ని).

* చిఱుత = చిన్న. ఆ. IV. 269; స. II. 228 ; ఉ. VIII. 15 ; కు. I. 667 ; తి ; బ. 81.

√ చిఱుత = చిన్నపులి.

√ చిఱుత = సానుకోల.

× చిఱుతనగోడు = ఒకబొలక్రీడ. చమ. III.

× చిఱుబంతి పనుపు - భీ. II. * నై. II. *

‡ చిఱుమావిండి - 1132.

‡ చిఱ్ఱావిండి - 1167.

చిఱుము - హరిశ్చ. I. బొక ; రా. ఆర. కాం. II.

√ చిఱ్ఱు = కోపము ; చింపిరి.

చిఱ్ఱుచిఱ్ఱు - వి. పు. VII. * ; నూ. చెఱుచెఱులాడు.

√ చిఱ్ఱె = ఒక కూరాకు.

√ చిఱ్ఱెపిట్ట = ఒకబొలక్రీడ.

√ చిఱ్ఱు - చూ. చిఱ్ఱు.

చిఱ్ఱుముఱ్ఱాడు తి. - విరా. II. * భో. V ; ఉ. హరి. IV ; రా. యు. కాం.

√ చిఱ్ఱుముఱ్ఱాడు = భేదించు.

* చీఱు = పీలుచు ; కన్న. చీఱు = ఆర్చు.

† చీఱు, చూ. గీఱు ; కన్న. చీగు.

చీఱుచు - ఏ. 352.

† చెదఱు (-రుగ) ; కన్న. చెదఱు; తమి. చిదఱు.

చెఱ - ఉ. VIII. 48 ; కు. II. 491 ; తి. శాంతి. II. (కన్న. సెఱె ; తమి. చిఱై.)

§ చెఱక.

చెఱగు - తి. విరా. IV * ; రామా. VII.* ; నై. VII. (కన్న. సెఱగు ; తమి. చిఱగు.)

చెఱకడము = బెల్లము - ఆము. II. *

చెఱకు = ఇక్షువు - ఉ. VI. 64 ; కు. I. 30 ; ఉ. హరి. VI ; - 1123 ; రూ. § చెఱుకు.

‡ చెఱకుంబల్లి - 1132.

‡ చెఱకుతీ - VI. 207.

‡ చెఱకువాడ - 1124.

‡ చెఱకూరి - VI. 205.

* చెఱుచు - పూ. II. 225 ; ఉ. VI. 225 ; తి ; రూ. చెఱుచు - ఆ. V. 189.

√ చెఱచెఱులాడు.

చెఱుపరంజేట - నై. IV.

√ చెఱుపు, రూ. చెఱుపు.

చెఱుమ - మను. IV.

§ చెఱులాడు.

§ చెఱుసాల.

* చెఱ్ఱి - స. I. * రూ. చెఱు.

‡ చెఱుకుల (మల్లి రెడ్డి) - 1230.

§ చెఱుగు.

‡ చెఱుచు - IV. 812. (చెఱ్చు- 1165 ; - IV. 684.)

× చెఱుప - నృ. IV. 86.

* చెఱుము. రూ. చరుము, చమురు.

* చెఱువు - తి. శాం. III ; బ. 181 ; - 1074, 1084, 1131, 1135, 1137, 1147, 1275, 1332, 1344 1518 ; - VI. 406 ; VI. 584

(కన్న. కెఱె ; మళె. చిఱె ; తమి. చిఱై.) గుండ్లచెఱువు 1248 ; చింతల చెఱువు 1172, 1248 ; చెంజెఱువు 1150 ; మొగడ్ల చెఱువు, చెఱ్వు- 1121, 1146, 1248;-IV. 1179.

× చేకుఱు-ఉ. హరి. V.

× చేకూఱు - పు. 352 (శ. ర. చేకూరు).

§ చేఱు.

* చేఱు = సరము. రూ. చేరు.

చేఱుకోల-తి. క్రో. III ; ఉ.I.*

√ చేఱుబొందు.

√ చేఱులకోల.

* చఱచు - ఆ. II. 67 ; స. I. 209 ; పూ. VI. 89 ; పూ. VII. 125 ; పూ. IX. 128 ; కు. I. 850 (కన్న. తమి. మళె. అఱె).

‡ చఱకూరి-VI. 652.

చఱపు - శి. VII. *

* చఱటి-సూ. VII. 105 ; తి ; (రూ. చటియ.)

‡ చఱుచు-1518.

‡ చఱువు-IV. 1281.

చాఁగఱ-హరిశ్చ. II. భా. *

* చాఱ=రేఖ (కన్న. చాఱి).

√ చాఱ=ఒక చేఁప.

* చాఱ=ఒక చెట్టు-మను. IV.

√ చాఱిక=రేఖ. చూ. చాఱ.

† చాఱు (రు?)-కన్న. చాఱు ; తమి. మళె. చాఱు, చేఱు.

చుఱచుఱ-పూ. II. 67, ఉ. VIII 48; కు. II, 509; తి. శల్య; ఉ. హరి. IV; పు. 132.

× చుఱుపుచ్చు-ఉ. II. 142.

√ చుఱుకరి.

* చుఱుకు-నీలా. I; జై. IV, VI; రుక్మి. II; మను. III; గసి. V.(కన్న. చుఱు, చుఱుకు ; తమి. మళె. చుఱుక్కు.)

చుఱుక్కు. ఆము. I.

చుఱుపుచ్చు-ఉ. II.

చుఱు-వి-పు. VII.

§ చూపఱు.

× చూపఱు. తి. కర్ణ. III.

* చూఱ-స్మృ.II. 67;తి. ఆను.IV.

‡ (సారేంద్ర) చూఱి (పండియ)-1213;-IV. 78.

‡ చూఱికాఱి - 1130, 1134, 1163, 1215; - VI 98.

‡ చూఱివల్లి (రాజు) - 1151.

‡ చూఱెకాఱి - VI. 197.

† చెఱుగు (చేటఱో) - కన్న. కేఱు; మళె. చేఱు.

చొఱ = చేఁపు; రా. యు. కాం. (కన్న. చొఱ; తమి. చుఱా ; మళె. ఇఱాపు, చిఱాగు, చిఱావు, తుఱావు, శ్రౌపు.)

చొఱ = బొలుఁడు. రా. సుం. కాం.

చొఱచొఱ - ఉ. IX. 184; ఉ. IX; భాగ. X. పూ.

చొఱతెగాఱు = వ్యాధులు. - ఉ. హరి. IV. (ఏకవచనముగ దీనికిఁ బ్రయోగము ?)

* చోఱ = ఒక చేఁప - ఉ. రా. V. చూ. చొఱ, చాఱు.

× చోఅబుడుత - చం్ద్ర. *
చోఅవాడు - ఉ. రా. VI. *
‡ చోత్తామిట్టి - 1172.
‡ జంతుఅనాంఅ - 1410.
§ జఅగు.
జిఅ - జై. V; రా. యు. కాం. (రూ. జిట్టి - తి. కర్ణ. I.)
× జిఅకోట్టు - హరిశ్చ. I. భా.
§ జిఅజిఅ.
జిట్టి రాడు - హరిశ్చ. ద్వి. I. భా.
జిఅు - పంచ. వేం. IV. * (జిఅ, జిట్టి.)
జిట్టిసు - భి. VI.
✓ జిలకట్టి; రూ. జీలకట్టి, జలకిఅ, జీలకిఅ.
× జీతకికల్లు. కు. I. 702.
† జెట్టి - కిస్న. జిజీలె.
✓ జేగుఅంచు.
× జేవుఅించు - మను. V *
జేగుఅు. విష్ణు - పు్రా. III. (రూ. జేవుఅు.)
✓ జేవుఅుగంట్లు.
* జఅజఅ - అచ్చ. కిష్కిం. కాం.
§ జఅుపు.
జఅుభి - కు. I. 637; బ. 237; తి. విరా. III; భో. IV.
§ జఅీజఅీ.
✓ జట్టున (కన్న. జట్టినె).
§ జాజఅీ.
§ జాఅు - (కళా. VII. *; ఉ. హరి. VI. (కన్న. జాఅు; శ. ర. "ఆధునికులుగొందఅు గీసిని లఘురేఖ యుక్తముగ వ్రాసియున్నారు. అది ఆదరణీయము కాదు.)
× జాఅుచు - ప. 150,352, 371.
* జుంజుఅు - హరిశ్చ. II.
× జుఅుకు - ఆము. III.
§ జొఅజొఅ.
✓ జొత్తేగ.
✓ జోఅు. (హిం. ఝోర్.)
✓ టిట్టి.
* డగ్గఅు. తి. భీష్మ. II. *
✓ డుట్టించి.
తంబుఅు. ఉ. రా. VI. *
‡ తంతి = తండ్రి - 1286.
త త్తఅ - రుక్మాం. V.
తట్టి = తండ్రి - 1340.
తఅఁగు - అర. VII. 158 (కన్న. తెఅుగు; తమి. చుఅుగు (-పు).
తెఅుక - భో. IV.
× తెఅుకు. క్రీ. నృ. I. 91, కు. II. 296.
తఅుచు - స. II 305; అర. VII 223. (తి. రూ. తెఅుచు).
తఅుటు (శ. ర. నన్నయభట్టీయ చ్చుండిన్సు; తి. ఆర. I).
✓ తెఅుతెఅ - చూ. త త్తఅ.
తఅుపి. పూ. IV. 10; పాండు. IV; కాశీ. I. (రూ. తెఅుపు.)
✓ తఅుపియాపు.
తఅుము - కు. I. 235; బ. 41.
* తఅులు - రా. యు. కాం; వా. II; హరిశ్చ. II. భా.
తఅులుచు - కళా I. *.
† తతి = కొయ్య (కన్న. తమి. మళ. తతి.)

* తఱి = సమయము - ఆ. VI. 114; ఆర. III. 153; ఆర. VII. 158; పూ. II. 225; కు. I. 235 తి. (కన్న. తఱుణ; తమి. తగుణ.)

× తఱి = సమీపము - అచ్చ. బొలకాం.

* తఱిఁ దిఱి - సు. 119, 367; బ. 40, 208.

* తఱిగొను = యత్నించు - ఆర. VII. 36.

§ తఱిగొలుపు.

√ తఱిమెసఁ.

* తఱియు = సమీపించు; ఆర. VII. III; ఉ. VII. 81; తి; విరా. V; బ. 238; మార్క. IV. (కన్న. తఱి, తఱు; తమి. తఱ్ఱె; మళ. తఱె.)

√ తఱివీడు = ఒత్తుకొనిపడు.

§ తఱుగఱి.

* తఱుఁగు = తగ్గు. తి. నిర్వ. V; ఆర. VII. (కన్న. తఱఁకు; తమి. మళ. తఱు, తఱి.) (రూ. తఱుపు).

§ తఱుగు = కస్పసము, పన్ను. (కన్న. తెఱఁగె.)

√ తఱుగాకు = కొయ్యగూర.

తఱుఁగు=ఖండించు. ఆర. II.

* తఱుచు-ఉ. I. 170.

* తఱుము-పూ. VI. 165; తి. ఉద్యో. IV; విరా. I; ద్రో. I; ఆను. I.

తఱులమెకము-అచ్చ. యు. కాం.

తఱుల మోర మెకము - అచ్చ. యు. కాం.

తఱుచంటి-కు. I. 880; బ. 68.

తఱుసంటి-స. II. 228.

× తఱుసలి.

‡ తఱుప్పత్ర. 1142.

√ తిట్టి. (రూ. తెట్టు - దాశరథీ శతకము.)

† తాఱు=మనలు - (కన్న. తమి. మళ. తాఱు.)

* తాఱు=అడఁగు, మఱుఁగుపడు-ఉ. VII. 203; సు. 352; ఉ. హరి. III; య. V. (కన్న. తాఱ్; తమి. చామ్బు; మళ. తఱు, తాఱు.)

√ తాఱుమాఱు.

‡ తాలాఖ్యగొంక్క - 110.

‡ తిరినఱి యూర్చాఁపు. IV. 1239.

§ తిఱి = వెనచుట.

√ తిఱికి = ఒక చేఁప.

§ తిఱుగ = మఱల.

† తిఱు (-గు-ఫ్) గు (కన్న. తిట్టి, తమి. మళ. తెఱు).

తిఱుగలి - (కన్న. తిఱుకల్.)

√ తిట్టి = చెఁపలబుట్ట.

√ తిట్టిగొట్టు = తిరిపగొట్టు.

√ తీఱికి.

* తీఱు = నశించు - ఆ. IV. 18; కు. I. 771; తి. ఉద్యో. III; తి. ఉద్యో. IV; (కన్న. తీఱ్, తెఱు.)

* తీఱు = అవకాశపడు.

* తీఱుగడ తి. భీష్మ. II.

√ తీఱుచు = నశింపఁజేయు.

తీఱుదల ఉ. రా. VI.

* తీఱుపడు - పంచ. వేం. I.

√ తీఱుపాటు, తీఱుబడి.

√ తెఱుపు.

§ తుజాతి = ధనముగలవాఁడు.

× తుత్తుఱుగొను - కు. I. 171.

* తుఱఁగలి - పూ. VI. 180; ఉ. III. 74; తి. విరా. I. (కన్న. తుఱుంగల్, తమి. తూఱు.)

తుఱఁగలించు - తి. భీష్మ. II; విజ. III.

× తుఱుంగలించు - కు. I. 520.

‡ తుఱుకరాజులు - 1485.

తుఱుగు = కుక్కు. మార్క. II. (కన్న. తుఱుగు (-కు); తుఱుగు, (-కు); తెగు. తుఱుకు; మళ. తుఱుకు, తుఱుత్తు).

తుఱుతు - నీలా. I.

* తుఱుము. క్రీ. తి. విరా. I; మను. III. (కన్న. తుఱు (-రు.) కు (-గు); తుఱుబు (-ప్పు); తమి. తుఱుకు; మళ. తుఱుకు, తుఱుచ్చు).

√ తుఱుము = కోప్పు.

√ తుఱ్ఱు=వేగిరపాటు.

† తూఱి = చిన్నచినుకులు (కన్న. తూఱలు).

× తూఱఁబడు - తి. నిర్వ. IV.

తూఱు = చొచ్చు. పూ. IV. 143; ఉ. I. 163; కు. II. 348; ప. 352; తి. భీష్మ. II.

† తూఱు = తోచు, ఉదయించు - (కన్న. తూఱు).

† తూఱుపెత్తు (కన్న. తూఱు; తమి. మళ. తూఱు).

‡ తూఱ్పు - 1211.

× తెప్పలు - కు. II. 382.

× తెప్పిలు - తి - ద్రో. III

‡ తెబెల్కా-1147.

తెఱ (గంటి-మొద) ఉ. రా IV; నీలా. II; (రూ. తెల్ల; కన్న. తెఱ, తెఱె; తెఱవు; తమి. తిఱ, తిఱన్, తిఱన్ను; మళ. తిఱ, తిఱవు).

‡ తెఱుఙ్గలి-1153.

* తెఱఁగు - ఆర. III. 46; ఆర. VII. 158; పూ. II. 225; పూ. VI. 178; కు. II. 95; తి; ప. 151; అచ్చ. యు. కాం.

* తెఱఁగువ=వివేకము - భాగ. I. స్కం.

√ తెఱకోను = తెఱలు.

§ తెఱకోలుపు.

* తెఱచు - ఉ. VIII. 6; తి. అను. IV; (కన్న. తెఱును; తమి. తిఱ; మళ. తుఱ).

√ తెఱపి = తెఱచుట, ఉపశమనము.

* తెఱపి - ఆము. VI. 350; ఉ. VIII. 269; కు. I. 518; తి. (కన్న. తెఱపు - పు. - హు, - వి.)

√ తెఱపు మఱపు.

* తెఱలు-బ. 41; ప. 134 ('తెరలు' తప్పేమో.)

* తెఱవ-ఆర. IV. 295; ఆర. VII. 319; ఉ. VII. 81,110.

× తెఱుచు-తి.

+ తెఱవు-అచ్చ. యు. కాం.రూ. తెఱఁగు.

‡ తెఱువు-1518.

తెఱ-భల్లా. VI.

√ తేఱి = కాంచి తేఱికనెయ్యి.

* తేఱికొను.

* తేఱికచూపు-భాగ. X స్క. ఉ. తేఱు = తేటపడు, తెల్పిఱు ; ఉ. IV) ఉ. VII. 203) కు. I. 771. రా. యు. కాం. ఉ. VII ; అచ్చ. ఆం. కాం.

√ తేఱుకొను ; తేఱుగడి.

తేఱుచు-ఉ. IV.

తోఁప్పఱ—ని. పర్వ. V. (రూ. √ తోఁప్పఱిల్లు.)

తోఁఱ-భో. IV (రూ. తోఁల్లి ; కన్న. తోఁఱె, తోఁఱలు.)

తోఁఱిట్టు (రూ. తోఁఱు, తోఁల్లు) - జై. VII.

* తోఁఱగు - పా. VI. 89 ; తె; ఉ. హరి. IV ; కళా VII (రూ. తోఁఱపు; -కన్న. తోఁఱె; బఱె ; తెలు. తుఱు ; పొఱ ; మళ. ఉఱె ; తుళు. ఉయిలు, ఉఱిజు; ఉఱుసు.)

తోఁఱగుచోచ్చు-విజ్ఞా. ప్ర. కాం.

√ తోఁఱి తేనె.

† తోఁఱిలు = కిలయు.

తోఁల్లి- అసు. VI.

తోఁల్లు - VI. 635; (కన్న. మళ. తుఱు ; తెలు. తోఁలు.)

తోఁల్లుపుట్టు - ఆ VIII.

++ తోఁల్లుఱుల్లు - 1153.

++ తోఁల్లుకాఱు - IV. 1114.

++ దగ్గిఱి - 1330.

* దబ్బఱి - బ. 189 ; అచ్చ. బాల. కాం ; రా. యు. కాం ; కవిజ.

√ దబ్బఱి.

√ దుఱి (-గ ?) ద - (కన్న. తుఱి, తుఱికె ; తుఱి (-ఱు; -ఱి-)చి, తుఱుచె ; చుఱి (-ఱు) చి ; తమి. చొఱి ; మళ. చొఱ్ఱి.)

* దూఱు = నిందించు - (కన్న. దూఱు ; తెలు. మళ. తూఱు.)

+. దూఱుఱు (-ను ?) = ప్రవేశించు (కన్న. తూఱు).

+. దూఱుఱు = ఉదయించు-(కన్న. తూఱ్ఱు ; తెలు. తోన్ను, తోన్నుఱు ; మళ. తోన్ను ; తుళు. తోన్జ్.)

√ దూఱుఱు దుంకెన = ఒక బాల క్రీడ.

× దైవాఱు - నృ. V. 95 ; లక్ష్మీ. V.

× దొఱుకు - కు. I. 164.

దొఱయు - పా. VI. (రూ. దొరయు. తి. కర్ణ. I ; అను. IV ; విక్ర. I.)

దొఱుసు - కు. II. 491 (కన్న. తోఁఱె ; తెలు. తుఱ్ఱె).

++ (క్రోనుల) నోఱిత్తి - 1128.

+ నోఱు - కన్న. నోఱు.

++ పంచిన్నెఱుపు - 1289.

√ నక్కేఱు = ఒక చెట్టు.

++ నమూనాఱు - 1172, 1211.

++నర్భఱేమ - 1235.

++ నఱికించు. 1518.

నఱుకు - అర. VI. 350 ; తి. ద్రోణ. I ; బ. 58, 222 ; 171 ; జై. VIII. (రూ. * నఱుకు.)

× నఱుము. తి.

నఱువ - తి. విరా. I. (రూ. నట్ట.)

నఱుక్కు. చం్రద్రా. III.

* నఱుజు - అచ్చ. కిష్కిం. కాం. (కన్న. నఱుజు, నోఱుజు.)

నఱుము - కు. II. 700; తి. భీష్మ. II; ద్రోణ. III. (రూ. నుఱుము.)

నఱ్ఱి - భాగ. X. పూ.

‡ నాయంకెఱము - 1269.

‡ నాయ(ం)కు టాలు - 1020, 1049, 1063, 1064, 1075, 1109, 1291.

‡ నాఱాసాని. 1184.

* నాఱు.

‡నింగిమిఱ్ఱు - 1213.

√ నిఱు - = మిక్కిలి.

‡ సిఱుఁ బేడ.

√ నిఱ్ఱి నీలుగు.

√ నిపుఱు - రూ. నీఱు.

నివ్వెఱ - తి. విరా. IV; భీష్మ. I; ఆను. IV; నిర్వ. VIII; మను. V; కళా. V.

* నివ్వెఱఁగు - తి. భీష్మ II; విష్ణు. పూ. III.

* నీఱు - ఉ. VI. 129; తి. శాం. I; (కన్న. తెమి. నీఱు; మళ. నీఱు, నూఱు.)

నుఱిచియాడు - రాఘ. IV.

× నుఱిపె. పూ. VI. 10.

నుఱిపిడి - తి. ద్రో. III. (రూ. √ నూఱిపిడి, నూఱుపు.)

నుఱుచు - రామా. VI.

* నుఱుపు - తి; పూ. VI. (రూ. నూఱుపు - ప. 352.)

* నుఱుము - ఆ. VI. 160; తి. కర్ణ. II; రా. యు. కాం.

* నూఱు = 100; పూ. IV. 143; ఉ. VI. 128; పూ. IV. 1076, 1147, 1470.

‡ నూఱువురు - IV. 1281.

* నూఱు = వాడిచేయు, ముద్ద చేయు, మొది. (కన్న. నీఱు; తెమి. నీఱు, నీఱ్ఱు; మళ. నీఱు.)

నెత్తఱులు = పెద్దయలలు-నృ. I. 4; లక్ష్మీ. II.

* నెఱ -, ఉ. VI. 176. (రూ. నెఱా, నేఱా; కన్న. నిఱి, నెఱి, నెఱ.)

√ నెఱఁకు - ఆ. IV. 201; (కన్న. నెఱ, నెఱు; తెను. నెఱి.)

* నెఱఁకులు - ఆర VII. 123; నృ. IV. 41; ఉ. IV. 155, ఉ. X 184; కు. I. 518; తి.

× నెఱను - ప. I. 1972 పం్కి.

‡ నెఱగద్యలు IV. 1222.

‡ నెఱగద్యానములు 1122, 1132, 1229.

‡ నెఱదీపము - 1283.

నెఱపు - మార్క. VIII; శశాం. III; (కన్న. నెఱపు.)

* నెఱయు - ఆర VII. 36; 343; నృ. I. 4; నృ. V. 142; పూ. I. 175, పూ. V. 120; పూ. IX. 116; ఉ. VII. 110; ఉ. VIII. 41; ఉ. X. 252; కు. I. 30, 161, 565, 694, 850; తి; బ. 84, 200, 217, 220; ప. 66, 104, 131, 253; రా.

బాలకాం. (కన్న. నెఱె, నెఱపు ; తమి. నిఱపు, నిఱై ; మళ. నిఱె.)

× నెఱవట్టు - బ. 56.

× నెఱవణి - బ. 124.

నెఱవాది - నృ. IV. 75 ; బ. 170.

✓ నెఱవిద్దె.

× నెఱవిరి. తి ;

× నెఱసందుర్గము - తి.

నెఱపు = పూర్తి - రా. యు. కాం ; మను. IV ; ఉ. హరి. IV.

§ నెఱపు = పూడపు.

✓ నెఱవేఱు.

నెఱసరి - పూ. VII. 105.

* నెఱి = అందము - ఆ. IV. 201 ; ఆ. VI. 154 ; ఆ. VII. 73 ; ఆర. I. 326 ; నృ. I. 36 ; పూ. V. 120 ; పూ. VI, 180 ; కు. I. 235, 520 ; కు. II. 7 ; తి. ఉద్యో. I. ద్యో. II ; అను. III ; బ. 87, 240 ; ప. 27, 69, 87, 131, 240 ; కళా. IV ; సాంచా. II. (కన్న. నిఱి, నెఱి, నిఱు ; మళ. ఱిఱి ; మహారా. నిరీ).

§ నెఱి = తలవెండ్రుక.

నెఱికె. నై VI ; సుధా.

§ నెఱికె = కాసె.

నెఱిపడు - తి. శాం. III.

‡ నెఱియ. VI. 947. (రూ. నెఱె. నెఱ్ఱియ ; నెఱ్ఱె.)

✓ నెఱియు = మిగులు.

‡ నెఱువ మండలీక - 1236.

‡ నెఱ్ఱము - 1165.

‡ నేపుఱి - 1038.

† నేఱే (-రేగి-)ము. (కన్న. నెఱలు, నేఱు (-ఱి-) ల్).

* పక్కెఱ.

§ పగఱ.

* పడమఱ.

‡ పడిమూఱణు - 1391.

‡ పఱుమఱు - 1021 ; 1155 ; IV. 811.

§ పదఱు.

‡ పదాఱు 1152.

‡ పన్నిఱ్ఱు - VI. 585.

‡ పన్నిద్దఱు - 1155.

‡ పరినుఱ - 1390.

‡ పరిమూఱ - 1383, 1388, 1406.

✓ పఱ = బయలు.

పఱ = మిక్కిలి - తి. విరా. IV ; బ. 87. (శ. ర. లో 'ధాఱ' - తప్పు) ; భో. V ; రుక్మా. V. (రూ. పట్టి.)

పఱగు - ఉ. VII ; - 1172. రూ. పరగు.

× పఱకోట - ప. 94.

పఱగడ - ఉ. IV ; వి. పు. VII.

* పఱచు = సాఱు - ఆ. II. 67 ; ప. 57, 168 ; ఆర. II. III ; ఆర. VI. 327 ; పూ. I. 124 ; పూ. VI. 89 ; పూ. IX. 128, 224 ; ఉ. IX. 244 ; కు. I. 203, 206 ; తి. ఉద్యో. I ; కళా. VII. (కన్న. పఱి ; తమి. మళ. పఱ.)

‡ (అనువు) పఱచు - 1531.

× పఱపు - తి.

√ పఱత, పఱద, పఱవ = ప్రవాహము.

* పఱపఱ (కన్న. మళ. పఱపఱ).

* పఱ తెంచు - ఆ. V. 260 ; ఆ. VI. కు. II. 382 ; బ. 143 (రూ. పాఱు తెంచు).

× పఱ తేరు - బ. 143 ; ప. 132, 406.

× పఱపు - ఆ. VII. 224 ; బ. 96 ; 222 ; ప. 216 ; తి. భో. I, భీష్మ. III ; నిర్వ. VI.

పఱి = విఘ్నము - తి ; ఆము. IV.

× పఱికేయు - తి ; (కన్న. పఱి).

‡ పఱిఘ - IV. 962.

× పఱిచుంచు - కు. I. 694.

√ పఱిక = ఒక కాయి.

× పఱికి - బ. 81.

§ పఱికె.

√ పఱిగ=కాలినయెన్ను ; ఒకపఱి ; ఒకచేఁప (శ. ర. లో. లేదు.)

§ పఱిగొను. తి. భో. II.

పఱిపఱి - సృ. IV. 43 ; ఉ. VIII. 6, 48 ; తి.

§ పఱిపఱియలుసేయు - (కన్న. తమి. మళ. పఱి).

§ పఱివార్చు.

* పఱియ - తి. నిరా. I ; శల్య. II ; ప. 237 ; రా. యు. కాం. (రూ. √ పట్టియ, పట్టె.)

* పఱిపొవు - పూ. IX. 128 ; ఉ. హరి. III ; తి. మూ. I.

పఱుచు = పడఁజేయు - భాగ. VI.

× పఱుడులు - కు. I. 694.

‡ పఱుతిగడ - IV - 971.

× పఱుప - సృ. II. 80.

పఱువు - ఆర. V. 134.

§ పఱువు = విచ్చినది.

§ పఱుసుదనము.

‡ (కడున) పఱె (ఘోషణ) 1112.

‡ పఱెండు =12; 1289.

‡ పఱ్ఱి=ఒక ధాన్యపుకొలత-1172.

‡ పఱ్వో (పుర) 1157.

* పలుమఱు - తి. భీష్మ. III.

‡ పల్లిఱు - 1153.

‡ పల్లియఱు - IV. 1092.

‡ పల్లికుఱ్వ - 1142.

‡ పాయుందొంఱ్వ - 1137.

√ పాఱ.

పాఱవైచు - మను. II.

* పాఱు = పఱుగెత్తు, ప్రవహించు, వ్యాపించు - ఆర. VI. 375; సృ. II. 67 ; కు. I. 651, 702, 771 ; భాగ. VII ; ఉ. హరి. III. (కన్న. పఱి, పాఱు ; తెను. మళ. పఱి, పాఱు ; తుళు. పాతి.) 1131, 1172.

* పాఱుఁడు. రూ. √ పాఱువాఁడు.

√ పాఱుబోతు.

పాఱుటూకులు - య. I.

√ పాఱు పోఁగు; √ పాఱుఁజేఁట.

‡ పాఱ్కొలను = పాల్కొలను - VI. 1199.

‡ పాలపఱ్ఱి - IV. 758.

‡ పాలుపఱితి - 1233.

‡ పిడుపఱాదిత్య - IV. 971.

* పిఱికి - ఆర. VI. 34 ; కు. I; 206 ; తి. ఉద్యో. III ; (కన్న. పిఱికి ;

తమి. పిఱక్క ; పఱప్ప, పిఱప్ప ; చూ. వెఱచు, వెఱఁగు.)

× పిఱికికండ - కాశీ. II.

× పిఱికిది - స్కృ. II. 80.

* పిఱికిపెూపు - పూ. VI. 165.

§ పిఱికిగను.

పిఱు -, ఆర. VI. 327.

× పిఱుతివియు - శేష. V; య. III.

× పిఱుదీయు - మను. III.

× పిఱుసను - బ. 70, 171.

* పిఱుఁదు - ఆ. VI; స్కృ. II. 75, కు. II. 95; తి; రా. ఆర. కాం. II; ఉ. హరి. III. (రూ. ప్టి - కన్న. పిఱె; తమి. పూఁ; మళె. పూనల్, పూఅ (- అు); నుహూరా. పురా.) ద. ఇం. శా. 591.

పిఱుము - ఉ. హరి. II; హరిశ్చ. IV.

§ పీఱు = చినుఁగు (కన్న. పీఱ్; తమి. పీఱు).

* పుట్టియ - ఉ. హరి. II. (రూ. √ పుట్టియ, √ పుట్టె.)

† పుఱుము, (రూ. పూఱెడు - కన్న. పుఱులె.)

‡ పుత్పాయుధం - 928.

† పుట్టు = ఎడను (కన్న. పూఅ; తమి. పుఱ = వెనుక).

√ పుట్టు - కన్న. పుఱ్.

‡ పులుకట్టె - 1223.

§ పూజటె.

‡ పెంజెఱువు - 1316.

‡ పెండ్లితఱ = ఒక గ్రామము - 1285.

§ పెడమఱలు.

‡ పెనుంబట్టె - IV. 1032.

* పెఱ. వై. అన్యము - ఆ. II. 67; ఆ. VIII. 115; కు. I. 518. బ. 221. (కన్న. పెఱ; తమి. మళె. పిఱ; - శ. ర. "ఇట్లు పెఱ, చెఱ, ఇత్యాద్య నేక శబ్దంబులందు శకటరేఫము కనఁబడుచుండఁగా చిన్నయసూరిగారు 'శకటరేఫము తత్సమ తద్భవంబులందు లేదు' అని చెప్పుటకు అభిప్రాయ మేమో తెలిసినది కాదు.)

× పెఱగాయ = కుఱ్ఱితుఁడు - శశాం. III.

× పెఱనుగఁడు - చం్రద.

‡ పెఱలివాయుందఱ్ఱు - VI. 635.

పెఱిక - తి. అశ్వ. III.

§ పెఱికె.

పెఱికెసెట్లు - బ. 43 ; ప. 406.

√ పెఱికొటము.

× పెఱికి - పూ V. 209; కు. II. 727.

పెఱుక - 1151, 1269.

* పెఱుకు = పీకు - తి; సభా. I. చం్రదా. II; రా. బాలకాం.

× పెఱుకుఁడు - బ. 222.

* పెఱుగు = ఎదుగు; ఆ. VI; * తి. కర్ణ. I; = కవియు. (కన్న. పెఱె; తమి. పిఱంగు, పిఱై; మళె. పిఱె) - VI. 584.

§ పిఱుసనిపోవు.

‡ పెఱ్ఱ-(సొంటిపెఱ్ఱ-, పనపుం బెఱ్ఱ-, ఉల్లిపెఱ్ఱ-, బెల్లపుంబెఱ్ఱ- VI. 638; పోంక పెఱ్ఱ - 1147).

పెలుకుఱు - తి. స. I. *.

† పేఱు = గడ్డకట్టు - (కన్న. పెఱ్, పెఱు; తమి. ఉఱై; మళ.పిరి).

‡ పేఱు = హారము, మాల (ద. ఇం. శా. V. 1228).

× పేఱుచు - ప. 352 (శ. ర. లో 'పేరుచు' క్రిందనిచ్చిన ప్రయోగములు ప్రాసేతరస్థలములందలివి.-కన్న. పేఱు).

√ పైజాఱు - (హిం. పైజార్.)

‡ పొదఱువాడ - 1199.

‡ పొదఱే = ఒకపేరు - IV. 67.

పొఱము = గూను; ఆర. II; పండి.V.

పొఱయు - నృ. V. 77; లక్ష్మ. V; కన్న. తమి. నుళ. పొఱ్. (రూ. పొరయు - భీ. VI; తి. శాం. III.)

√ పొఱిపుచ్చు-తి.(ద్రో. II*(-'రి' అని ప్రాసస్థానములందున్నది).

√ పొఱీవోవు.

* పోఱడు. రూ. √ పోఱిగాడు.

√ పోఱి.

‡ ప్రాంబట్టి - 1150.

‡ ప్రేంపట్టి - 1151.

§ ప్రేఱోచు.

§ బజాఱు (హిం. బజార్).

బఱటు = గోరు; భో. VI *; తి. ఉద్యో. III*

† బఱిడు. కన్న. పఱిలు.

* బఱిబఱి.

† బఱి - (కన్న. బఱు).

√ బఱ్ఱె.

× బిట్టఱు - నృ. I. 91; కు. II. 509; తి.

† బిఱి(ర)డ - కన్న. బిఱి(ర)డి.

బిఱిబిఱి - చంద్ర.

§ బిఱుసు.

√ బిఱ్ఱాన.

బిఱీస - చంద్రా.

బిఱీలుసు - చంద్ర.

† బిఱుగాలి - చూ. బిట్టు.

బిఱుబిట్టు - ఆము. VI.

బిఱుసు - కళా. VIII.

√ బిట్టు.

బిట్టుబిగియు - కాశీ. VII.

బిట్టు - భో. IV. (కన్న. బిఱి, బిఱు; తమి. విఱి, విటి, విఱై; మళ. విఱ్ఱె.)

√ బీఱ = ఒకతీగ.

√ బీఱు = వ్యర్థము.

× బీఱువడు - ఉ. II. *.

× బీఱువాఱు - తి. అశ్వ. I.

* బీఱువోవు-తి. విరా.III (కన్న. బీఱ్, బీఱు; తమి. వీజు.)

బుఱటగోమ్మ - చంద్ర.

బుట్టటగోమ్మ - వైజ.

§ బుఱుజులు (హిం. బుర్జ్).

బుట్ట. తి. భీష్మ. II. (కన్న. బుఱడి, బుఱుడి, బుఱుడు.)

× బుట్టముక్కు - భల్లా. IV.

√ బుట్టి = తఱుపాపు.

బుట్టు-హరిశ్చ. I. భా. (కన్న.బుఱ్.)

‡ బైఱెడి = ఒకపేరు - 1241.

బొఱియ - చూ. బుట్ట; ఆము. I; అచ్చ. కిష్కి. కాం. అచ్చ. యు. కాం. (రూ. బొఱ్ఱె.)

బొట్ట = బొజ్జకడుపు. చూ. బుట్ట, నీలా. II.

‡ మదిచాంగలమట్టి, 1518.

‡ మద్దిచెల్లి - 1248.

‡ మనవితికాఱు - 1119.

‡ **మస్మఛాలు** - ద. ఇం. శా. V. 1091, 1265.

× మఱి - బ. 81.

* మఱఁగు - బ. 105.

మఱఁదలు - ఆ. V.

మఱఁది-ఆ. V. *; భల్లా.V.భాను IV. *; దశా.VIII. *;-1132, 1241, 1531.

మఱక - పంచ. నా. V.

మఱకువ.- ఆర. I. 326.

§ మఱఁగాలు.

* మఱచు - ఆ. III. 202; ఆ. IV. 67; 70; ఆ. V. 57; ఆ. VI. 102; ఆ. VIII. 314; శ. II. 265, ఆర. IV. 163; ఆర. VII. 319;పూ. I. 175; కు. I. 171; కు. II. 63; తి; బ. 238; పా. IV. (కన్న. మఱఁ; తెమి. మళ. మఱఁ.)

మఱపు - భాగ. IX; ఉ. హరి. V; మను. IV.

మఱలు - రా. యు. కాం; (రూ. మరలు-**తి**. ఉద్యో. IV; రాఘు. III.)

‡ మఱాడ్డిప్రోలిరెడ్డి - 1271.

* **మఱి** - ఆ. IV. 70: ఆ. VI. 182: ఆ. VIII. 269; ఉ. IV. 155; ఉ. VI. 176; తి: బ. 40, 80, 84, 71, 202, 217, 70, 124, 127, 143, 170; ప. 260, 286;-1147, 1148, 1173, 1270, 1376;-VI. 585, 628. **రూ. మరి** - తి. అశ్వ. I; రా. అర. కాం. I.

‡ **మఱిప్రోలెబొండు** - 1292.

√ మఱిగ.

‡ మఱిపూండి - 1172.

√ మఱు - (కన్న. తెమి. మఱు;-రూ. మలు).

* **మఱునాఁడు**.

* **మఱుఁగు** = చాటుగు-ఆ. III.*; ప. 347, 367; కళా. IV*. (కన్న. మఱుగు, **మఱుఁగు**.)

మఱుకువ = సంతాపము-ఆర. VI.*

§ మఱుఁగు (కన్న. మఱు).

√ మఱుగుజ్జు.

‡ మఱుతు - 1276; మఱుతురు - 1241; మఱుతులు - 1164; మఱ్తురు. 1165.

§ మఱుపము-తి. విరా. IV*.

* మఱువ = కుండ.

మఱువు = కవచము - పూ. VII. 234; తి. ఆశ్ర. I; మార్క. VIII.

మఱువు = చాటుప్రదేశము; బ. 70. (కన్న. మఱువు, మఱుహు.)

√ మఱుస ? = ఆవలిది. (ఇది '**మఱుసలి**'యై యుండవలెను. '**మఱుస**' రూపము తప్పు.)

× **మఱుసటి** - జై. VIII.

‡ **మఱ్ఱిపూండి** - V. 43.

‡ మఱ్ఱిబోయుండు - VI. 228.

√ **మఱ్ఱి**.

‡ **మఱ్ఱిచెలు** - 1130.

‡ **మఱ్ఱిపూండి** - 1172.

‡ మఱ్ఱులపాటి - 1241.

‡ **మలిపఱితి కాంపులు** - 1077.

√ **మూఱుకము**.

‡ (పరమండల) మాఅకాఅ- IV 717.

మాఅట - తి. ఆశ్ర. II. *; ఉ. హరి. V. *

‡ మాఅంది - 1153.

‡ మాఅండు = ఒకపేరు. 1113.

మాఅకు - భాగ. VIII.

మాఅటా - తి. ఆశ్ర. I.

మాఅటాటము - భాగ. VIII. *

మాఅటాడు - తి. విరా. I.

§ మాఅమసఁగు.

√ మాఅు = నశించు.

* మాఅు = తడవు.

* మాఅు = వేఱురూపమగు - ఆర. VI. $^{3}75$; నృ. I. 95; ఉ. I. 163; ఉ. VI. 128; కు. II. 707 (కన్న. తమి. మళ. మాఱు).

√ మాఱు = ఎదురు.

* మాఱు = అన్యము. నై. VII.

× మాఱుకొను - ఉ. VII. 203.

† మాఱుచు - కన్న. మాఱిను.

√ మాఱుతెఁచు = శత్రుపు. (ఏకవచనమున 'మాఱ్తు' అనిప్రయోగముస్నది. 'మాఱ్తుఁడు' అనవచ్చునా?)

× మాఱొడ్డు - తి. శాం. II.

‡ మాలకాఅ - VI. 1207.

‡ మిఅకోల - 1437.

§ మిఅిచూపు.

మిఱు = ప్రకాశించునట్టి - భాగ. VIII; IX. (కన్న. మిఱు, మిఱుగు.)

మిఱు మిట్లు-కు. I. 36; ప్రూ. I.

× మిఱుమిండ - బ. 127, 140.

§ మిఱులూరు - 1135.

మిట్లు = మిట్ట, తి. ఉద్యో, III.

‡ మిల్లపోతె = ఒకపేరు - 1251.

* మీఱు - నృ. I. 95, కు. I. 702; బ. 25, 215; ప. 150. (కన్న. మళ. మీఱు; తమి. మీఱు, వీఱు; - శ. ర. "దీనిని గొందఱు లఘురేఫముగా వాడియున్నారు."

‡ మీసఱగండ - 1343.

* ముందఱ - తి.

‡ ముందఱు - 1132.

§ ముచ్చిఱితెనము.

§ ముత్తఱులు.

‡ మునూఱు - IV. 1303.

‡ మునూఱుల్వీరు - 1177.

‡ ముస్నెఱువ = ఒకపేరు - 1132.

‡ ముప్పఱ్ఱు = ముప్పదిమంది - 1291.

‡ ముప్పై ప్రయఱువుల్లు-1391.

√ ముఱికటము.

ముఱికము - భీ. III. *

ముఱిముఱి - హరిశ్చ. I. భాగ.

√ ముఱికి.

ముఱికినాడు - విజ్ఞా. ప్ర. కాం.

* ముఱినుఱి - తి. విరా. III.

ముఱియు - అచ్చ. కిష్కిం. కాం.

√ ముఱు - రూ. ముట్లు.

ముఱుగు = క్రుక్లు. మార్క. II.

మెఱచు - కు. I. 235; ఉ. హరి. III; - 1132.

మెఱపు-ఆ. VII. 159; రసి .I. (అనుప్రాసము.) - రూ. మెఱుపు.

మొఱము, లక్ష్మీ. IV * ; రా. యు. కాం. జై. III. *

మొఱమొచ్చు. పా. I. *

మొఱయు - ఆ. V. 168 ; ఆ. VI. 160, 201 ; ఆర. VI. 226 ; నృ. II. 75 ; నృ. IV. 41 ; పూ. VI. 101, 178 ; ఉ. VI. 225 ; ఉ. VII. 183 ; కు. I. 235, 565 ; తి ; భాను. III. (కన్న. మెఱె.)

మొఱనఁటి - విక్ర. VI ; శేష. IV ; భాగ, ద్వి. V. స్క౦.

మొఱివ్రణ - బ. 140.

√ మొఱికిలు - కన్న. మెఱె.

√ మొఱికియ.

√ మొఱికియఁడు.

మొఱికియతి - కాళ. III. *

* మొఱుఁగు - ఆర. III. 179 ; పూ. V. 150 ; ఉ. III. 74 ; ఉ. VII. 87 ; కు. I. 36 ; 235, 518 ; తి. కర్ణ. II.

× మొఱుఁగుఁడుఁ బుర్వు, భల్లా. I.

మొఱుకు = పెఱుకు - కాశీ. III. *

* మొఱుము - ఆ. VIII. *

* మొఱు - రా. బాలకాం. కాశీ. IV. * (రూ. మొఱ్ఱ, కన్న. మొఱె.)

* మొఱుఁగు = పొంచు. భాగ. VIII.

* మొఱుక.

మొఱుకడము. పూ. IX. *

* మొఱుకు. హరిశ్చ. II. భా. (రూ. మోఱుకు.)

మొఱుకుఁడు - భో. VI * (రూ. మోఱుకుఁడు.)

* మొఱుట - ప. 103.

‡ మొఱుమపూండ్లి - 1155.

* మొఱుమొఱు.

§ మొఱుయు (శ. ర. మొరయు ; కన్న. మొఱె ; తమి. ముఱై).

మొఱున = మొనమడఁగినది. కాశీ. VI. *

మొఱుసడము. మను. IV. *

మొఱికి. రూ. √ మొఱ్ఱి, √ మొఱికి.

మొఱుఁగు. అథ్వా. అ. కాం.

‡ మొఱిక్కి పూండ్లి - 1160.

† మోఱు (-ర?) - కన్న. మోఱె; మళ. ముగలు, మోర్.

మోఱుకసు - లక్ష్మీ. I ; వా. IV.

‡ యఱుకాసాని - 1255.

‡ యఱుసాని - 1518.

‡ యఱు నెలలు - 1038.

‡ యిఱ్ఱిందిరుమలరాజు - 1558.

‡ యఱ్ఱిమ - 1263.

‡ యఱ్ఱినూంబ - 1424.

‡ యిక్కిఱి - 1135.

‡ యిఱియన - 1133.

‡ యెఱి - 1135.

‡ యెఱియ - 1155;-IV. 1176; IV. 1219.

‡ యెఱియండు-1165;-IV. 1050.

‡ యెఱ్ఱన - 1152.

‡ యెఱ్ఱిభోయుండు - 1255.

‡ రాచూఱు - 1166.

‡ రాపఱితి - 1134.

రూపఱు - పూ. II.67; తి. శల్య. I*; వి. పు. VII*.

‡ రేచెల్ల - 1232, 1546.

* అంకు - తి. శాం. II*.

అంకె-పూ. VIII. 441; మార్క. VIII; రుక్మి. I.

అంతు = రతి. భీ. IV; వసు. II*. (రూ. రంతు; అంపు.)

* అంపము. బ. 110.

* అంపిల్లు - అచ్చ. సుం. కాం.

√ అంపు.

√ అంవె.

అక్క. రాజ. II*.

* అట్టు - ఉ. హరి. V. (రూ. రట్టు; చంద్ర.)

‡ అపఆతి - 1289.

√ అప్ప.

§ అన = వజ్రము.

* అవఅవ - అచ్చ. సుం. కాం. (రూ. రవరవ - విజ. I.)

§ అవళి.

అవిక - నై. VII. (శ. ర. "ఆధునికులు గీనిని లఘురేఫముగఁ బ్రయోగించి యున్నారు" రూ. బ్రైక.)

అవ్వ. భో. III*.

√ ఆ. రూ.*. ఆయి (రూ. రాయి.)

‡ ఆంపబోలు - IV. 1039.

‡ ఆఁగ. సా. II*; అచ్చ. బాలకాం*.

√ ఆఁగతుంగ.

‡ ఆకోట - IV. 1380.

‡ ఆగుడి - 1292; VI. 82.

* ఆచు. బ. 110; ద్వి. రా. ఆ. కాం. (రూ. రాచు - ఉ. హరి. VII; ఆము. I; మను. III.)

‡ ఆపటితి - 121.

‡ ఆపట్టి - 1263, 1413.

ఆపు. పూ. VIII. 44. (రూ. రాపు - ఉ. హరి. V.)

ఆంగు. పా. V. (రూ. రింగు - చమ; సా. II.

—ఆకము - తి; బ. 143.

‡ ఆకుదాను నాయుండు - 1398.

* ఆక్క. భాగ. ద్వి. III. *

ఆక్కించు. నై. II.

ఆచ్చ - తి.

× ఆచ్చపడు. తి. భీష్మ. I; పర. III.

* ఆప్ప. అచ్చ. ఆర. కాం. (రూ. ఆవ్వ - వసు. IV. * రూ. √ ఆమ్ము; ఉప్ప. భాను. II. *; * ఉవ్వ - ఆము. II; ఊప్ప - ఆము. VI. *

‡ ఆెండు = రాజు - 1128, 1377.

ఆెక్క. సృ. I. 36; తి. భీష్మ. II. (రూ. √ రెక్క.)

‡ ఆెప్ప - 1248.

* ఆెప్ప - తి. ఉద్యో. IV. (రూ. రెప్ప - కళా. VII.)

§ ఆెమ్మ.

* ఆెల్లు.

* ఆేగు.

√ ఆేచు = ఒక కుక్క.

* ఆేడు - య. II ? - ('రేడు' అనియే యుండవచ్చును. అప్పుడు 'ఆేకు' 'రేకు' కావలెను.)

‡ ఆేకు - 1244. (రూ. రేకు రా. అర. కాం. I.)

ఆేకు మడచు - పాంచా. III.

ఆేప - 1378; ఆేపటి - 1137,

1185, 1253, 1404, 1415; తేపంటి 1388.

తేపు - భీ. II; - 1379, 1390. (రూ. రేపు. ఆర. VII.)

√ తేయు - రూ. రేయు.

* తేల = ఒక చెట్లు - య. IV.

§ ± తేవు, (ద. ఇం. శా. VI. 622), § తేసి, § తెచ్చెను.

± తొంపబోలు - 1138.

తొండపి. బ. 48.

తొండ్ము - తి. ఆశ్వ. II.

√ తొగడ్తే = ఎఱవు.

√ తొగ్గు = ఆధికుడు.

§ ± తొగొనుమ్మ - 1485.

§ తొగోత; § తొగోదయ.

తొగ్గు - తి. సౌ. I. (రూ. బుగ్గలు.)

నం = పెళ్ళకుతెచ్చు (వం., ఈ సమాసంలో, ఈయంగనుక; మొదట.) శశా. V. (కన్న. నలు.)

నంగొండ్రు - భల్లా. IV*.

√ నంగొ

* నం - బహుగుణుడు

భాలు - న. II. *, .

§ వంతి. రూ. రంతి.

* వంద - ఆర. VI. 343; ఆన. VII; బ. 97; జై. V; భాగ. X. (కన్న. బుగ్గ తె.)

√ నంధగుడి.

వంపు - పంచ. నా. II.

√ నంపుల = వృద్ధతిపస్వి.

§ వంపులు-ఆ. VI. 114; ఆ. VII. 159; ఆ. VIII. 269; ఆర. III. 153; నృ. I. 4; కు. I. 235; తి. తో. IV; ప. 66, 163; సాంబ. III.

§ వంపుగు.

వంపునట్లు. కళా. II*.

నంపువాతి (ా) - ు . V. 242; నామా. VIII.

నంపుపుళ్లు - తి.

నంపు - తి. ఆను. V. (రూ. నంపక.)

√ నంపెత్తె = బీటిక.

వంపోడ్లు - తి. విరా. II.

* వాచుంచు ు. II. 700.

* వాపెట్ట-ఆ. VII. 73; (శ. ర. "కొందఱు 'వాపెక' యని ప్రయోగించి యున్నారు.")

√ వాంగిపోవిల్లు.

√ వాంపు.

వాపెక - డ్డి. పూరి. III. *

± వాస్యకాయిల్ల = కొండ్రు-1378.

± నిండ్లిల్లి = గ్రామము - 1236.

± నిల్పిట్టి = ,, VI. 585.

± నిల్పుమకొండు - 1115.

± నిల్పుండని - 1266.

± (...) ట్టి నియమే - IV. 1239

± నిల్పిట్టి - 1088.

± నిల్పికొండు - 1266.

± నిల్పి ఉండు - 1074.

§ నిఱకి గాంచి.

నిఱకిగి = పగలీనవేల - స్మృ. IV. 75.

నిఱచిచిక్కట్లు - సా. IV.

నిఱవి. మూర్క. IV. (రూ. √ పిరివి.)

§ నిఱకి నిడి.

§ నిఱకి వ్రాయు.

విఱుగఁబడు - ఆము. VI. * ; కవిక. II. *

విఱుగడ - వా. II. *

* విఱుగు - కు. II. 7 ; తి. విరా. V. ప్రభా. V ; - 1485.

విఱుచు. స. I. 209 ; [illegible]. IX. 116.

‡ విఱ్ఱు = కొను. 11 ... ;

విఱ్ఱవీగు - భల్లా. III.

§ వీఁకిడి.

√ వీఁకిఁడి. (రూ. వేఁకిఁడి.)

‡ వెంగ్గినుగాఱు - 1269.

§ వెడఁఱు.

‡ వెన్నెఱ్ఱగుణ - 1213.

‡ వెయిన్ని యినరాఱు - IV. 784.

వెఱ - కు. II. 95 ; తి. శాం. III.

* వెఱఁగు - ఆర. VII. 158 ; తి ; ఉ. హరి. V ; (కన్న. కొఱఁగు ; తమి. మరు. వెఱ).

వెఱకె = వెఱ్ఱుకె. చరు. ఎఱకె. ఆము. VI. *

* వెఱచుఱచు - ఆ. V. 260 ; స. I. 209; కు. II. 305 ; ఉ. VIII. 41 ; 197 ; తి.

* వెఱచు - ఆ. I. 146 ; ఆ. IV. 201; ఆ. VIII. 273; పూ. I. 124 ; పూ. VII. 234 ; సం. VIII. 46 ; కు. I. 204 ; తి ; బ. 41, 71, 84, 208 ; ఏ. 37, 406 ; ఉ. హరి. VI.

× వెఱపు - తి.

* వెఱబొమ్మ - విక్ర. II.

వెఱవెఱసాటు. రా. అ. కాం.

× వెఱవేకి - బ. 189.

వెఱ్ఱి - తి. శాం. III ; ద్రో. IV ; రామా. VI.

వేను (- ఱు ?) ఉ. రా. IV.

* వేమాఱు-నృ. I. 95 ; ప. 352.

వేఱిడుము - భో. VI. * (రూ. √ వేఱిడిమి)

× వేఱిడి - తి. ఉద్యో. III. ఉ. హరి. IV.

* వేఱు = భేదము - ఉ. I. 163 ; బ. 25; తి. నిరా. I (కన్న. ఏఱ్; బేఱ్, బేఱు ; తమి. వీఱు, వేఱు, వేఱ్ఱు ; మళ. వేఱ్, వేఱు).

† వేసఱుక-కన్న. బేసఱ్, బేసఱు, బేసఱు (-ఱక్-;) కె ; తమి. వేచాఱు.

‡ వైరి బంగాఱు - 1132.

‡ వైరంబూఱు - 1261.

‡ సంకటాఱు - 1275.

‡ సంజ్ఞాశ్లేషపూర్వ్వి - 1137.

సఱు - చంద్రా. II.

‡ సెఱకేయూఱి 13 ... ;

‡ సుంకరి - 1145 ; - VI. 638.

* సుఱుసుఱు - తి. నిర్వ. VII.

‡ సూఱకాఱి - 1131.

§ సొన్నాఱు.

√ సొఱ = ఒకతీఁగ. రూ. సొన్నా.

సొన్నా - పంచ. వేం. I.

‡ సోంఘుఱేవు - VI. 635.

§ హజాఱను.

§ హరాంతకాఱి.

శకటరేఫము రేఫభేదమేకాపున కొందఱు దానిని ప్రత్యేక వర్ణముగఁ బరిగణింప నక్కఱలే దనుచున్నారు. కాని, రేఫ శకటరేఫముల కవి పుట్టుస్థానము నందును, వానినుచ్చరించుటకు వలయు ప్రయత్నము నందును, భేదము గలదు. రేఫము దంతమూలీయము; నాలుకచివర దంతమూలముల నంటియు సంటినట్లున్నప్పుడు, చిన్నయదరుతో శ్వాసమును విడుచుటవలన నేర్పడుచున్నది. శకటరేఫము వెనుకకుమడచిన నాలుకచివరను మూర్ధతాలు ప్రదేశముల నడుమనుభాగమును, మూర్ధమునకు దగ్గఱగఁ దగిలియుఁ దగుల నట్లుంచి యొక్కుమ యదరుతో శ్వాసమును విడుచుటవలన నేర్పడుచున్నది. ఈ రెండు విధములగు నుచ్చారణమును బొటించిచూ కానలయుఁ బూర్వ లాక్షణికులు యతిప్రాసములందు రేఫశకటరేఫములకు నిత్యముగ నైక్యర్థ ముసు గల్పించినారు.

శకటరేఫములుగల పదములనుగూర్చి విచారించుచు నప్పకవి యిట్లు చెప్పినాఁడు.

(1) ఘర్మ్మ, వేర్మ్మ యునని యిట్లు క్రిందను జడ్డలుండెడు లిపులెల్ల బండి ఱాలు.

(2) వీని స్వాస్థ్యము లొకవేళ బాయుఁ బోవు. జెఱకు పోతు, కఱిమేక, గొఱియ.

(3) చేకూఱెనుటకుఁ జేయుఱనని యిట్లుపొడుగులెల్లను హ్రస్వములుగఁ జేసి ఎలికెడువేళ రేఫములును ఱాలును మునుపటియట్లనే తగుఱుచుండు.

(4) వెల్లగికొఱత బొల్లెను బండిఱా నిడుపైగలుగము నిక్కమనుచు.

(5) చనిరి, కాంచితిరి, చేకొనియెదరు, మొదలగు క్రియాపదముల తుదఁగల రేఫములు శకటరేఫములు కావు.

(6) సంస్కృతపదములందును దద్భవములయందును అకారములు లేవు.

(7) క్రచ్చఱ, బ్రఱుకుట, క్రాలుట, మొదలగు క్రారములో రేఫ నర్ణములె యగును.

(8) కుఱుచల మీఁదను నిడుదల మీఁదను గూడ నేకపదమున రేఫ అకారములు రెండును నగును.

పై యభిప్రాయములలో మొదటి యైదింటిని గూర్చియు నెట్టి వివాదమును లేదు. (6) సంస్కృతమున శకటరేఫమునకుఁ బ్రత్యేక చిహ్నము లేకున్నను, విడిగనున్న రేఫము కోమలమైనదనియు, నితరాక్షరముతో సంయోగము నొందిన రేఫము పరుషోచ్చారణము గలదనియుఁ, గావున రౌద్రాది రసములను వర్ణించునప్పుడు రేఫ సంయోగము గలిగిన సంయుక్తా

తీరములు నుపయోగింపవలెనని యును నొక యూహాకారిక మతము గలదు. తద్భవములలోను శకట రేఫము లుండవచ్చునని శబ్దరత్నాకరకారుని మతము. శబ్దరత్నాకరమున వైకృతములని నిరూపింపబడిన యీ క్రింది పదములలో శకట రేఫము కానవచ్చుచున్నది.

అంగనెఱు, అఱ్ఱ, ఆఱనాడు, ఆఱాటలు, ఈక్కఱి, ఊఱను, ఎందఱు, ఎఱుపు, ఎఱ్ఱి, ఎఱ్ఱిస, ఏఱుకొను, ఏఱుకరి, కిఱుకు, కఱుత, కఱుతలాడు, కఱుదు; కఱుదూపము, కఱుకు = పదునయిన, కఱుకయు = సల్ల, కిఱ్ఱి = సలుపు, కఱ్ఱి, కాఱియ, కొందఱు, కొ (గొ) ఱపుడు, కోఱి, గఱి, గఱువ, గుఱ్ఱము, గొఱకు, గొఱియ, గోఱజము, చిచ్చఱ, చిఱు, చిఱుత, చిఱ్ఱి, చెఱు, చెఱుగు, చూఱ, చూఱు, తొఱుతొఱు, తుఱ్ఱు, పిఱికి, పుఱియ, పెఱు, మొఱుకు, మొఱుకుడు, మొఱుమొఱు, మోఱకిడు, వాఱగ, వఱువాలు మొదలు.

(7) సంయుక్తాక్షరసంధిని శకట రేఫ మొక యంగవలని శాసనములందు గానవచ్చుచున్నది. ఇట్లు సంయుక్తాక్షరములందు శకట రేఫమును వ్రాయు నాచారమప్పకవి కాలమునకు మూడు శతాబ్దములకు పూర్వమే యంతరించినది. శాసనములనుండి కొన్ని యుదాహరణములు :—

చేంబ్రోలు (యుద్ధమల్లుని భైజవాడ శాస.) అచ్చువాస్తు (Ep. coll. 364 of 1920) ; కఱిపట్టి (Ep. Ind. VI. 347) ; కొఱ్చు కొన్ను (Ep. Ind. IX. 98) ; గోత్రున్ను (Ep. Ind. XI. 345) ; ఇల్లకి (S. I. I, VI. 584) ; ఉల్వం గొలిచితిమేని (S. I. I. IV. 1270) ; కంచెల్లు (S. I. I. IV. 953); కనుప్పట్టి (S. I. I. శాలి. శక 1149); (గంగ) కట్టి (S. I. I, IV. 1314 ; శాలి. శక 1163, 1165, 1168) ; కట్ట్యాముదు (S. I. I. శాలి. శక 1238) ; కల్చివిబుల్లి (S. I. I, VI. 584) ; కొండుపట్టి (S. I. I. శాలి. శక 1262); కొఱ్ఱుపు పాటి (S. I. I. శాలి. శక 1267) ; గుంటికట్ట. (S. I. I. శాలి. శక 1147) ; గుండనుకట్టి (S. I. I. శాలి. శక 1121) ; గొట్టిపట్టి (S. I. I. శాలి. శక 1200) ; గొట్టిపట్టి (S. I. I. శాలి. శక. 1165); గొట్టె (S. I. I. శాలి. శక 1225); చిట్టావిండి (S. I. I. శాలి. శక 1167) ; చోటామిట్టి S. I. I. శాలి. శక 1172) ; తట్టి (S. I. I. శాలి. శక 1340) ; తాటాజ్ఞ్య గొంక్ర (S. I. I. శాలి. శక 11...) ; తూట్ను (S. I. I. శాలి. శక 1211) ; తెఱెఱుక్ర (S. I. I. శాలి. శక 1147) ; పన్దిల్లు (S. I. I. VI. 585) ; పల్లికుల్వ (S. I. I. శాలి. శక 1142) ; పాయుందొల్వ (S. I. I. శాలి. శక 1137) ; పాళ్ళుకలను (S. I. I. VI. 1199) ; పాలపట్టి (S. I. I. IV. 758) ; పుక్కాయుధం (S. I. I. శాలి. శక 928) ; పెనుంబట్టి (S. I. I. IV. 1032) ; పెఱుక్ర (S. I. I. VI. 638; శాలి. శక 1147) ;

ప్రాంబట్టి (S. I. I. శాలి. శక 1150); ప్రేంబట్టి (S. I. I. శాలి. శక 1151), మద్దిచెల్లి (S. I. I. శాలి. శక 1248); మల్లుపు (S. I. I. శాలి. శక 1165); మిల్లిపోతె (S. I. I. శాలి. శక 1251); మనూన్నాయ్యగు (S. I. I. శాలి. శక 1177); మొజ్జిపుబ్బి (S. I. I. శాలి. శక 1160); యుఱ్ఱిగ (S. I. I. శాలి. శక. 1152); రేచెల్లి (S. I. I. శాలి. శక 1232, 1546); తూపట్టి (S. I. I. శాలి. శక 1263, 1413); వాస్యకంబ్ర= కాండ్రు (S. I. I. శాలి. శక 1378); విప్పల్లి (S. I. I. శాలి. శక 1236); విత్పట్టి (S. I. I. VI. 585); ... ట్టి విషయే (S. I. I. IV. 1239); విప్పట్టి (S. I. I. శాలి. శక 1088); వీఱ్ఱు = కొను (S. I. I. శాలి. శక 11...); వెన్నెల్విగుంట (S. I. I. శాలి. శక 1213). ఇట్లే, మ్రోంబోతు ట్టి, సుంకిట్టి, పెబ్బిట్టి, మూర్ఖ, మగస్త్రు మొనలగు శబ్దము లీతర శాసనసంలభించును గానవచ్చుచున్నవి. శబ్దముల మొదల రేఫ సంయుక్తాక్షరము లందు శకటరేఫములు వ్రాయబడ్డట్లు తోచుటము.

(8) ఈ క్రింది కొన్ని పదములందు రేఫస్థానమున శకటమును సంగీకరించి కొన్ని యుదాహరణముల నిచ్చియున్నాడు.

(i) అలుగు - పోప్రు "మలునాండియనుచు లెన్నగ, నరిగనినుండపుడు వేడి యడిరిం దిప్పుల్, తొలగిలి గొని పశ్చిమగిరి, చటుకనసతి చూచుండ్లె విశదుండ్లె తోచెన్" (మార్కండేయపు., 169.) ఈ పద్యమున 'లెన్నగ, నెట్టెదుగె నినుండపుడు వేడి యడిరిం దిప్పుల్' అను పాఠాంతరము గలదు. ప్రకరణమును బట్టి యీ పాఠాంతరమే సరియైనది. 'అలుగు'లో శకట రేఫము లేదు.

(ii) తొఱంగు—పుష్పరణము, "తొఱంగి నెత్తావియందున-నెఱయు నొప్పె"—నృసింహపురాణము; I. 54. పాఠాంతరమున నైతే పాదములలో "తొఱంగు ... నెఱయ" అనియే యున్నది. నృసింహపురాణము నుండియే యప్పకవి యుదాహరించిన "నెఱయు బంకిజనంభవాలయమున న్నిండారె"—III. 141 - నను పాఠమున లఘురేఫమే యున్నది. తొఱంగు, నెఱయులలో శకటరేఫములు లేవు.

(iii) ఆఱు, ఆగు - శాంతి. I. 13 లో "శ్రమను, మాకున్నానశము గాక యాతని బుద్ధిన్" అని లఘు రేఫమును, ఆది. IV. 18 - లో "శ్రమం బాఱంగా నెదఁదాపము, దీఱంగి" నని యలఘు రేఫమును నున్నవి. ఈ రెండును నేకధాతు రూపములు గావు. శాంతి. లోని 'శ్రమ్ము' మనుటకు 'శమ' మని పాఠాంతరము; 'ఆగుచే' అనఁగా 'నిండుగొను' నని యర్థము.

ఆన. లోని యుదాహరణమందలి 'ఆలు' నకు 'పోవును, తొయిందును.' అని యర్థము.

(iv) మెయిఁగు—నేనికి 'పెట్టుగు' రూపాంతరమని యప్పకవి యభిప్రాయము. కాని యుదాహరణ మివ్వలేదు. మెయిఁగు = నర్థిల్లు, సను నర్థమున లక్షుచేసిమే యుండునని తోఁచుచున్నది. వెట్టుఁగునకు 'కవియు, పరాక్రమించు'నని యర్థమగును.

(v) పరిచను దెంచు, పరిమాయు, సనుమాటలో సలక్షుచేసి నుస్నందుకుఁగాని, క్రమ్మఱు, నుఱుకులు, కొఱులు, తీఱు, తేఱు, నీఱు, మాఱు, వేమాఱు, సను శబ్దములందు లక్షుచేసి యున్నందునఁగాని యిప్పకవి యుదాహరణముల నివ్వలేదు.

ఏకశబ్దనందు లక్ష్యలక్షుచేసిన వాటిలో నేదియైన నుండనిచ్చిననుట మధ్యకవుల కాలమునుండియు నిచ్చినది. తదనంతరకాలమున యతి ప్రాస స్థలమందు లక్ష్యలక్షుచేసిన వాటిలకు మైత్రి చేసిన మాత్రతోఁ గొందఱు రేఫద్వయమువాఁడుగ సూత్రముగా గొని తమ యిష్టమునిచ్చినట్లు ప్రయోగింప నొచ్చిరి.

శకటరేఫమును గూర్చి రెండు బ్రావిడ సంప్రదాయములు తెనుఁగునను గూడఁబుచుచున్నవి. (i) శకట రేఫమునకు ద్విత్వమున గలుగు నప్పుడు తమిళమున ట్ర, త్ర, లకు సమముగ నుండు నొక యుచ్చారణము గలుగును. ఆది తెనుఁగున 'ట్ర'గ నిలుచుటయో, లేక తమిళమునందలి యుచ్చారణమున కీమధ్యన్నమునఁగే నేసల మూర్ధన్యమై, ట్ర, ట్ట, ట్ల, లుగ మాఱుటయో గలిగినది. అదియే కన్నడమున సంతోష్యోచ్చారణమున 'త' గ మాఱినది.

ముయ్యలికుట్టు (=కుట్టు) - రాజరాజు సందంబుగాఁడి శాసనము; ఇట్లే ఊతపదములలో నేటివ్యవహారమున 'పుఱుగు (తమి. పుట్టు) పుట్ర; కట్ట గట్ర, నూట (తమి. మాట్టు) మట్ర;' మొదలగువానిలో నీసంప్రదాయము గోచరించుచున్నది. ఈ సంప్రదాయము ననుసరించియే కానలయు తెనుఁగునఁ గొన్నిశబ్దములకు రూపాంతరము లేర్పఱిచినవి: అలఁదురు, చూ. తె. ఆఱ్(చు); కన్న. ఆళ్; తమి. ఆట్టు; ఎదురు, తమి. కన్న. మళ. ఏఱ్, ఏట్టు; కుదురు, తె. కూఱు, తమి. కూట్టు, మళే. కూఱు; పదరు, తె. పాఱు; (తప్పు) పట్టు; పొదుఱు, చూ. తె. పుట్టు; కన్న. పూట్టు; బెదరు, తె. వెఱ; మదురు, మాఱు, మాఱ్కొను; ముదురు, తమి. ముట్టు, మళ. ముఱు; విదురు, చూ. తె. విఱు(గు); మొద. వీనిలో 'ట్టు' 'దురు, దరు'లుగా విడినది; తొడరు

తొట్రు, తమి. తోట్టు-ఇందు 'ట్టు' 'ట్రు,' గను, 'డర' గను మాఱినది. ఇట్లే 'నిఱ్ఱనీలుగు, నిట్టకనిలుచు, నిట్రూడు మొదలగు వానియందును డెలిసికొన నచ్చును. ఈ సంప్రదాయము ననుసరించియే కాఁబోలు 'అు' వర్ణాంతధాతువులనుండి 'టు, ట' లంతమందుగల కృదంతములు లేర్పడినవి. ఊఁటు, ఊట; గీఁటు గీటు; తూఁటు, తూటు; తేఁటు, తేట; మూఁటు, మూట మొదల. ఇట్లే 'ము' నర్ణాంతములగు కృదంతరూపములుగల 'రు' వర్ణాంతధాతువులు 'అు' వర్ణాంతములై యుండవలెనేమో: కూ. అలమురు (-ట); ఉదురు (టు); తివురు (-ట); తిమ్మిరు (-ట); పీరు (బీట); పేరు = పూరణము; చేరు, వేరు; పోరు (-టు); వేరు (-ట); వరదు (-ట) మొద.

(ii) తమిళమున 'స్ట్ర' ను సంయుక్తాక్షరమునుండి 'స్ట్ర'మును నుచ్చారణము గలుగును; ఈ యుచ్చారణము తెనుఁగుసందును బూర్వకాలమున నుండుటచేతనే కొన్నిశబ్దములకు రూపాంతరము లేర్పడియుండును. 'స్ట్ర' ను సంయుక్తాక్షరమునకుఁ బెనుఁగున వికల్పణము గలుగుటయో, లేఖనములోపించుటయో ఒకప్పుడు సంభవించెను:-ఒసరు, ఒందు; చెసరు, చిందర, చిందు; పొనము, పొందు; నసము, నందము, వందు మొద.

శకటరేఫము ద్రావిడభాషలయందు ప్రత్యేకచిహ్నముతో సనాది నుండియు గాన్పించుచున్నది. ద్రావిడభాషలు ప్రకృతిభాషావికారమున లైనచో నీ శకటరేఫ మూర్యభాషలయందలి శబ్దములతో సంబంధము గలిగి యుండవలెను. అట్టి సంబంధములు కొన్ని కాన్పించుచున్నవి.

(1) శి, మి. లంతములుండుగిల ధాతువులును, వానినుండి పుట్టిన నిశేషణనామములును గొన్ని శకటరేఫయుక్తశబ్దములకు మూలములై యుండి నచ్చును:—

ఇష్ట (కాఙ్క్షితము); కృష్ణ (నలు, నల్ల); పృష్ఠ. (కట్టు); కోష్ఠ (కొట్టము); స్థూణ (గుట్టము); పరామ్ (బుట్టము); ప్రష్ఠ (పిట్టము); గోష్ఠ (కుట్టు, గొట్టము), ప్రశ్న (పఱ్ఱు); వృష్ (ఱుఱుతము).

(2) ధాతువునుండలి 'ము' కారమొకప్పుడు శకటరేఫముగా మాఱవచ్చును. కృత్ [కొఱుకు] గొఱు(కు); కృత్ (కొఱలు); స్మృ (నెఱఁగు); జ్ఞా (చిఱుఁగు); మృష్ (వెఱుఁగు); విస్మృ (ఏమఱు); సృ (జొఱఁగు), మొద.

(4) ఒకప్పుడు మూలమందలి రేఫములకు శకటరేఫము పుట్టనచ్చును: అర్వత్ = వేగముగఁబాఱుట్టి, ఋగ్వేదము VI. 54. 14; అర్వన్ = వేగము IV. 9. 2. (తె. ఏఱు); అరట (ఆఱడుగు); అరటి (అరడి); ఆరహ్ (కన్న. తెలు. మళ. ఏఱ్ = ఎక్కు-); అర్ధ (అఱ); విరస (బిఱుసు); సఖ (బహిర్); రిశ్ (ఇఱియు) మొద.

(5) రేఫయుక్తవ్యంజనములకు కొన్నియచ్చరములు చాలును రేఫములుగ మాఱుటవలన ద్విత్వరేఫంబులయి శకటరేఫోచ్చారణమునందును.—సం. ఉద్ర=ఉదయ్రి=ఉడ్డ. చూ. తె. ఉడ్డు; ద్రాక్ష; సం. యుక్త=* ఉద్ద=* ఉద్ర= *ఉడ్డ=తె. ఊఱు = నదిప్రవాహము; సం. కుమార (-రీ)=కన్న. కుమార (-రి)=*కున్ర (-వ్రి)=తె. కుఱ్ఱ, కఱ్ఱి;—ఇట్లే ఇంకను శబ్దములందును మాఱ్పులుగలిగి శకటరేఫము లేర్పడును:-ఇవు్ర=ఇవ్వ్రి = ఇవ్వ్ల, చూ. ఇవ్లెంగులు; ఉనుగు= తమి. ఉయు్ర=ఉయ్యి = ఉయ్యల; బదు్ర = *బద్దిశయించు, బద్దు = బిళ్ల = గొప్పది; కదు్ర=కద్దు = కళ్ల; కసు్ర=కస్దు = *కళ్ల (నూ - కూఁటి, చేఁగాఁటి, ఎపకూఁటి యుదా.); నిప్ర=నిస్ర్తి=పీఁట.

తెనుఁగు శబ్దములందలి ధ్వనులమార్పులు.

తెనుఁగుపదములలో తత్సమదేశ్యశబ్దములు వ్యవహారసౌకర్యము నన్నకవిధములుగ మాఱుచువచ్చినవి. ఈ మాఱ్పుల కా యవగతమయిన ధ్వనులయందలి మాఱ్పులే కారణము. ఈమ్ల మాఱుటకు శబ్దరూపములు కొన్ని గ్రంథములందు కవులచే వాడఁబడినవి. కొన్ని గ్రామ్యులజ్జనోంది పరిహరింపఁబడుచున్నవి. గ్రామ్యులజ్జచే నిరసింపఁబడిన శబ్దములును నానాశ్రేకతనుబట్టియు, నపరిహార్యము లగుటను నెప్పుడో గ్రంథస్థములు కాకపోవు. ఈ క్రింద జూపిన మాఱ్పులు గ్రంథములందు సుస్థిరములై నిరుపయోగములుచేతను వైయాకరణులచేతను సంగీకృతములై నవి.

I. (ం) అచ్చులు.

అ—అ: పుచ్చాయి: కడ, ఎవడ, కడా, కొడగా, కడె, ఎవడె; జగా, జాగా; తను, తాను; నరాం, నారాం; పరి, పొర; బడుగు, బొడుగవ; మనకు, మాదకు; బ(బొ) జాఱు; హ (హొ) జాఱకు.

సవర్ణవ్యత్యయము: కకి(ఱం)వికలు. కికి(ఱం) కిక; కొట్ట(ట్ట)ను; కుటి (టా)ను, కేళ(ళా) కుళి, గాల(లా)ను, పడ్డ(డ్డ)ము, మూట(టా)ను, గోణ (ణా)ను, గోత్ర(త్రా)ను, గోధ(ధా)ను, చెల్ల(ల్లా)చెదరు, జాజ(జా)ను, జ్యోత(తా)ను, జోహ(హా)రపు, జిరిక(రిం)వేయు, తల్ల(లా)ప్రి, తగ(గా) ణము, దిక్క(క్కా)మొగము, దోణ(ణా)ను, పిగ(గా)కొను, పక(కా)పక, పలును(నూ)ఱు, పూజ(జా)రి, పెండ(ండా)రను, పెండ్ల(ండ్లా)ను, భాస్న (న్నా)రి, బంగ(గా)రు(-ను, ఱము), బాద(దం)ను, బట్ట(టా)బయలు, బాద (దా)ను, బేహ(హా)రను, బేహ(హా)రి, బొండ(ండ్లి) (ండా, ండ్లా)ను, మమ్మ (మ్మా)రె, మల్ల(ల్లా)ట, మూద(దా)వళను, మండ(ండా)ను, ముక్క (క్కా)

లివీఁట, మున్న(న్నా)డి, ముంగ(ంగా)ముఱము, మోఁక(ఁకా)రించు, మొగస(సా)ల, మోస(సా)ల, రంగ(ంగా)రి, రమ(మా)రమి, రవ (వా)ళించు, రవ(వా)ళి, లాత(తా)ను, వంక(ంకా)ము, వక(కా)వకాలు, వక్క(క్కా)ణ, వాచ(చా)రము, వి(వీ)టత(తా)టము, వీణ(ణా)సు, వాల(లా)యించు, వేమ(మా)రు(-ఱు), వేస(సా)ము.

పదాంతమున: అక్క(క్కా)ట(టా), కట(ట్టా) (-టా,-ట్టా), కర(రా), కాగడ (డా), చందువ (వా), జగ(గా), తంట(ంటా), తంబుర(రా), నెఱ(ఱా), నేజ (జా), పాగ (గా), బొర(రా), బుక్క(క్కా), మజ(జా), మజ్జ(జ్జా), వసల (లా), వసార(రా), విత(తా)విత(తా), సాట (టా).

అ—ఱు: పదాంగిని: ట (టి)ంగణా, ద(ది)బ్బడసు.

పదమధ్యమున: కాసాలి, కావిరి; తడ(డి)క, నడ(డి)త(తి), నర(రి)యు, మెల(లి)యు, లోగ(గి)లి, ఉద్దస(సి)ది.

పదాంతమున: చిన్న(న్ని), చుల్ల(ల్లి), నడ(డి)త(తి), బోలిక(కి), నంచ (ంచి), పాఱడి(డి).

అ—ఁ: పదాదిని: బ(బు)మనూ.

పదమధ్యమున: మిక్క(క్కు) టీసు, జక్క(క్కు)వ, గ్రక్క(క్కు)న, నడ (డు)చు, నడ (డు)వడి, నడ (డు)పు, పాద (దు)ను, గ్రమ్మ (మ్ము)న, పోర (రు)ము, చల (లు)వ, నల (లు)ము, నల (లు)గుము, తెఱ (ఱు)చు, కిట్ట (ట్టు)కుట్లు, ఉది (దు)ము, నెల (ల, న, డు, తు, ను)కు, నెల (రు)పు, జల (రు)పు (-ము), అర (ము, ఱు)త, ఉర (రు)ము, నెఱ (ఱు)చు, తెఱ (ఱు)పు, పఱ (ఱు)చు.

పదాంతమున: పండుగ(గు), పండుగ(గు), కూలువ(పు).

అ—ఎ: పదాదిని: క (కె)రము, గ (గె)డ, గ (గె)ట్టు, గ (గె)ంతులు, చ(చె)ట్టిన, న(నె)మ్మి, న(నె)మిలి, మ(మె)ట్టు, మ(మె)యినడి, మ (మె)యిమ(మె)యి, మ(మె)యిమఱపు, ము(మె)యికోను (-కోలు), ర(రె)ట్టి, ర(రె)కొక్కాను, వ(వె)లిపము, స(సె)నగ.

పదమధ్యమున: నాఁగలి,నాఁగేలు; గొజ్జ (జ్జె)ఁగ, చిట్ట(ట్టె)ము, పెండా (ండే)రము, వడ్డ(డ్డె)న ; సంప(పె)గ, నుదిప(పె)ము, బోడు(డెు)త, పయ్యా (య్యె)ద, గోర(రె)ంక, పేర(రె)ము, దీన(నె)న.

అ—ఒ: పదాదిని: మ(మొ)లాను, న(సొ)వ.

ఆ—ఏ: పదాదిని: సా(సే)లు

పదమధ్యమున: గుబా(బే)లు.

ఆ—ఈ: పదమధ్యమున మిండగా (గీ)డము; గుబా(బీ)లు.

ఇ—ఈ: పదాదిని: కి(కీ)లారి, జి(జీ)నుగు, ఝ(ఝీ)లకాఝ(ఝీ), రి(రీ)వియ, ని(నీ)లుగు, వీ(వీ)ధిపాట(టీ)ను.

పదమధ్యమున: కిరణి(ణీ)కరు, చించి(ంచీ)ని, మాని(నీ)గ, బళి(ళీ)రె, వళి(ళీ)గుడు.

పదాంతమున: కష్టి(ష్టీ), కాని(నీ), గిరిజి(జీ), గాడి(డీ), గుజ(జ్జ)రి(రీ), చూరి(రీ), జరి(రీ), తగటి(టీ), తెరటి(టీ) తాళి(ళీ), తివాసి(సీ), తేజి(జీ), దట్టి(ట్టీ), దివ(వ్వ)టి(టీ), దుప్పటి(టీ), నాగాజి(జీ), పాకి(కీ), పాళి(ళీ), ఫిరంగి(ంగీ), మేటి(టీ), పోచి(చీ), బరిచి(చి), మర్సి(స్సీ), భూమి(మీ), మంకి(ండీ), లంబి(బీ), లకోరి(రీ), లాచి(చి), లాటి(టీ), లాహిరి(రీ), వోడి(డీ), సంచి(ంచీ), సన్ని(న్నీ), సరిపణి(ణీ), సిచాడ(జీ), సరటి(టీ), హంసనుంజి(ంజీ).

ఇ—ఉ: పదాదిని: ఇ(ఉ)నుక, ఇ(ఉ)నుప్పు, గి(గు)జ్జు, పి(పు)ల్లు.

పదమధ్యమున: అరిసి(ఉగుదు); ఉలికిడి(లుకుడు); కాని(ను)క, కు త్తి (త్తు) క, గివి(వు)సెన, చిరి(లు)క, నాటి(లు)క, పిచ్చి(చ్చు)క; బుడిగి; (బుడుగు), మొగి(గు)లు, మొయి(యు)లు, వేడి(డు)కోను (-కోలు).

పదాంతమున: అరిసి(ఉసుదు); ఉలికిడి(లుకుడు); కట్టుకాని(ను); జవ్వాది(దు), తెల్లను(ము), తెంపి(ంపు), నొవ్వి(వ్వు), నావి(వు), పాని(దు), బుడిగి(బుడుగు), రద్ది(ద్దు), వేరము(ము).

ఇయ—ఎ: పదాదిని మూఁడు. 'నియమము' 'నెమము' అగును.

పదమధ్యమున: తెక్కియము, తెక్కెము; పొచ్చియము, పొచ్చెము; మొద.

పదాంతమున: లంకియ, లంకె; తీగియ(తీగె); మంచియ (మంచె); మొద.

ఇ—ఎ: పదాదిని: నిగ్గు, నెగ్గు.

పదమధ్యమున: నెంచి(ంచె) త, సురి(రె)యాళ్ళు.

పదాంతమున: సంపగి(గె), కొండి(ండె), గోని(నె), బురి(రె).

ఈ—ఏ: పదాదిని: వీరిడి, వేరిడి.

ఊ—ఇ: పదమధ్యమున: గానుఁ(ని)గ.

ఊ—ఊ: పదాదిని: కు(కూ)యి, గు(గూ)మరము, సు(సూ)వాకము, చు(చూ)రి, చు(చూ)రకత్తి, తు(తూ)వరము, దు(దూ)యుముడి, ను(నూ)ఱుచు, ను(నూ)ఱిపిడి.

పదమధ్యమున: కప్పు(ప్పూ)రము, చేకు(కూ)ఱు, బందు(దూ)ర(ము).

ఎ—ఏ: పదాదిని: కెకే)ళికుఁది ; చె(చే)యి, నె(నే)ఁటా, నె(నే)నము, బె(బే)డిదము, బె(బే)హారి(-రము), మె(మే)దించు, రె(రే)యి, వె(వే)యి, సె(సే)బాసు.

పదమధ్యమున: కుంచె(ంచే)లు, గొనె(నే)ము, గన్నె(న్నే)రు, జిల్లె(ల్లే)డు, తంగె(ంగే)డు, తొండె(ండే)లు, తొక్కె(క్కే)ఁడ(-ల) ; తోఁక(కే)లు, దునె(నే)దారి, దేవె(వే)రి. పల్లె(ల్లే)రు, నాఁగ(ఁగే)లు, నెరె(రే)ము, సన్నె(న్నే)రు), పల్లె(ల్లే)రు, పూఁరె(రే)డు, మెండె(ండె)రము, మూనె(నే)రు, నూఁర(రే)ము. మోఁచె(చే)యు.

ఒ—ఓ: పదాదిని: తోఁ(తో)ఁటకూను, - తెచ్చు ; తో(తో)పారము పొ(పో)కాసు(చు), పొ(పో)కాలు, మొ(మో)టిక, మొ(మో)ర, మొ(మో)లుము, మొ(మో)పు, మొ(మో)హరి.

పదమధ్యమున: సంతోం (ంతోం) సము.

I. (ఆ) ఉల్లోపము (పదమధ్యమున).

ఉ: ఉంగిసము(ఉంగ్గిసము) ; ఇగ్గు—బొంగిసము, కట్టసము, పట్టసము, కొట్టసము, రాటసము, కటువాలు, నాటసము, నిట్టిరాడు, కంటిలకు, ఇంట సము, ఉంటసము, బొంకులకు, ఎడుఁత, పొడుము, ఁడిది, కడుపు, అడుగు, పాతిరలాడు (పాత్రలాడు), మంతిరసాని, తిరాసు. సుఖమంతిరము, సీదరము, పదిగించు, సందరము, అదుపుచు, చప్పరము, కొప్పరము, సెబ్బగ, సంబరము, అబ్బరము, చరిలాడు, తొరలించు, మొరము, వాఁగిరము, కరసరము, చర లాటి, కేరజము, దిగదిగదొరలు, పొరలు, తారకాణము, తరలు, అరలు, అరుగు, మరలు, చెఱుపు, మెలఁత, మెలఁతుక, మెలపు, చెలగు, మొలచు, మొలక, వలపు, వలచు, వెలనాఁడు, నెలనెల,కొలఁది, కొలను, చలవ, నులక; తొలకరి, పలపల, పలనరించు, పాలకడలి, పిలక, పులపొడుచు, పులగము, తల గడ; తలఁగు, పొలఁతి, పొలఁతుక, తలఁచు, బలగము, తలఁపు, ఇలకఱచు, అలవరించు, మసటు, నొసట, మాసటకాడు, పొత్తరము.

ఇ: పొగడిత (పొగడ్త), తొట్టిల, కాటికాఁడు, పుట్టినిల్లు, విడియము, కడిమి, చూడికి, నడితి, తోడితెచ్చు, బుడిపి, బూడిద, మూడికి; పెండిలి,

ముత్తియము, కత్తిరించు, మూదిరి, చెందిరిక, చెయిదము, చెయిది, ఎయిదు, నూఱ్ఱిపిడి, దద్దిరిల్లు(దద్దిల్లు), కూరిచి, కూరిమి, కోరిక, గిరిగిటలు, వేరిమి, ముల్కి, పలిపము, వెలిమిడి, వెలితి, వెలిచె, కలిక, చెలిక, చలిది, చలిమిరి, చెలిది, పులిపిరి, పోలిక, బలిమి, వలిపము, బవిరి, రావిరేక, వినిక; కానిక, తనివి, పూనిక, పెనిమిటి, సునిక, దిమిదిమి.

ఉ: టు - పోటులాడు (పోట్లాడు), పెటులు, గట్టురాచూలి, కొట్టులాడు, రాటుపడు.

డు - తోడుపాటు (తోడ్పాటు), మడుగు, తుడుచు, పూడుచు, పిడుగు, తోడుపడు, తోడుతోడ, తోడుతో, నిగుడుచు, నడుము, చాడుపు, చిముడుచు, గాడుపు, కొడుకు, కడుగు, వేడుక, విడుపు, నీడునెడు, విడుచు, తోడుగు, లడ్డువము, మోడువడు, మోడుచు, మొగుడుచు, మూడుచు, వేఱుపడు, వీడుకోను.

ఱు - నెఱ్ఱిగ (నెఱ్ఱి),

దు - పదునాలుగు (పద్నాలుగు), చందురకావి, చందురము, చిదురుపలు, విదురుచు.

ను- మనుమడు (మన్మడు); చనుకట్టు, సనుపుకాడు, సనుబ్రాయి, నినుపు (నింపు), త్రేనుచు, తనుకు, తనుపు, పనుపు (పంపు), పూనుచు, కనుపట్టు, వినుసలను, వినుకలి, మునుపు, మునుము, మునుఁగు, మునుకోను, మినుకు, మిన్నువాక, మునుచు (ముంచు), మూనుద్రిమ్మరి, మూనుపడు, వెనుఁబాటు, వెనుఁబడు, వెనుక, కానుక, పూనుచు, వెనుచు, పొడగానుపు, పొనుపడు, పొనుపు, చామినుకులు, మనుచు, మునుదిండి, మూనుచు, పీనుఁగు.

పు - చప్పుడు (చప్డు), అప్పుడు, ఇప్పుడు, ఎప్పుడు, కప్పురము.

ము - పముజు (పంజు); కపుఁజు (కంజు, కొఁజు).

యు: కాయుపు (కాయ్పు), చెయువు.

రు: నీరువాము (నీర్వాము), సనుకూరుచు, చేరుపు, చేరువ, చెమరుచు, గగురుపు, గోరుపడము, గోరుగొండి, తేరుచు, కూరుచుండు, కూరుపరి, కూరుపు, కూరుకు, గోరువంక, హురుముంజి, హురుమత్తు, వేరుపడు, తలిగురుపు, వేలారుచు, విదురుపు, ఎగరుచు, తిరుగు, చేరుచుక్క, తనరుచు, జీరుకు, జూరుచు, మూరుతనము, వారుపు, వారువము, బోరుకొడించు, వేరుకోను, వేరుపు, వేదఱేమి, నేరుచు, వెరుఁగు, వెరువు, తీరుచు, పీరుపు, పీరుచు, పాలచేరులు, తలిరుచు, తరుచు, తనరుపు, పురువు, తూరువెత్తు, తూరుపు, తారుకోను, నిట్టూరుపు, నారుచు, దోరుచు, నేరుపు, నెమరుచు.

ము : గుఱుమెట్టు (గుఱ్ఱెట్టు), మూఱుపు, మిఱుమిట్లు, వీఱుగు, మూఱు మూట, మఱునాఁడు, వెఱుకు, పాఱు తెంచు, తెగఁబాఱుచు.

లు : నురలుచు (మరల్చు), బేలుఁబంపు, బలువిడి, బలుఛ్ఛకోను, బలుపు, బయలుపడు, బడలుపడు, ప్రేలుచు, వేలుపు, ప్రాలుమాలు, పలుకు, పోలుచు, పొలుపాటు, పొరిమాలుచు, విలుతుఁబంపు, వెలుకుఱు, వెలుచ, వెక లుచు, పులుగరి, పీలుచు, పిలుచు, పాలుపడు, పలుకుమారు, పలుగాకి, పాలు గొను, విదులుచు, విలుచు, వాలుచు, వలువ, నాలుక, విలుకాఁడు, తూలుచు, పోలుచు, చులుక, తగులుచు, మూలుచు, మునులుచు, మూలుగు, కోలుపడు, ములుచ, మూలుగు, మేలుకొను, తోరలుచు, విగులుపు, విలుదాలుపు, చెలువ, కూలుచు, గున్వకోలుకొను, వేలుచు, వాలుగంటి, వెలువడము, వెలుకబొఱ్ఱు, వెలుచ, వెలువల, వెలుతురు, వెలుచు, వెలుఁగు, వెడలుచు, వెలువరించు, పొలుపు, పలుపుము, పలుకరింత, పలుకుము, తెఱలుచు, తపు లుచు, నీలుగు, నూలుగు, పలుపుర, పలుకోన, వెలఛ్ఛులుఁగు, నూలుకొను, తెను లుచు, కోలుచు, తెలుచు, తెలుపు, తేలుచు, వ్రేలుమిడి, వులుకు, మలుచు, వెలుద.

స్ప : తెప్పలుగొంటు (తెప్పగొంటు).

ళ్ప : సాళ్పవము (సాళ్వము), జాళ్పవా.

I (ఇ) అచ్చుపల్లతి

పదాద్యస్థులు తనుకుఁ బరువాతి నుండు హల్లులపైకిఁ బ్లుతినొందు చుండును. అట్టియెడ నొకప్పు డవి మూఁటయుఁ గలదు.

అరయు(రోయు), ఎఱుక(తెక్క–), ఎవఁడు (వేఁడు), ఒఱలు (ఱోలు), ఒరపిడి (రాపిడి).

II హల్లులు

(అ) ఆది హల్లోపము.

కొన్ని పదములు యాదిహల్లు నైకల్పికముగ లోపించును :—

చ : చి(ఇ)గురు, చి(ఇ)వురు, చు(ఉ)లక.

త : తూ(ఊ)టి.

న : న(అ)ఙ్ఞ ; న(అ)ఱువ, న(అ)ర్మిలి, నా(ఆ)లి, నీ(ఈ)వు, నీ(ఈ) లుగు, నీ(ఈ)రెలుఁగు, ను(ఉ)లి, ను(ఉ)సి, ని(ఇ)ట్టలము, నె(ఎ)గయు, నె(ఎ)గవు.

ప : ఏ(అ)సగు, పు(ఉ)లుము, పూ(ఊ)ను, పొ(ఒ)దు, పొ(ఒ)చ్చెను, పొ(ఒ)దలు, పొ(ఒ)దము, పొ(ఒ)దవు, పొ(ఒ)డము, పొ(ఒ)నరు, పొ(ఒ)లయు, పొ(ఒ)సగు, పొ(ఒ)రపాటు.

మ : మూ(ఊ)సుకొను, మూ(ఊ)పురము.

ర (ఆది సంయుక్తవ్యంజనము మాత్రము; తక్కిన యాదిరేఫములు లోపింపవు.)

క : క్రో (కో) పించు, క్రొంకి, క్రాగుడు, క్రొంచ, క్రించు, క్రుళ్లు పోతు, క్రుళ్లు, క్రుక్క, క్రొక్కర, క్రోతి, క్రాచు.

గ : గ్రుడ్డు, గ్రుడ్డి, గ్రుప్ప, గ్రచ్చు, గ్రద్ద.

త : త్రిక్క, త్రాచు, స్త్రుట్టిమ, త్రెంచు, త్రిక్క, త్రాడు, త్రాగు, త్రొక్కుడు (పడు).

ద : ద్రుష్టు, ద్రిండు, ద్రోణ (ణా) ము.

ప : ప్రెగడ, ప్రేగు, ప్రేసము, ప్రేలలు, ప్రేలు, ప్రోత్సహము, ప్రాయ్యి, ప్రోజు, ప్రోసు, ప్రంగ, ప్రక్క, ప్రక్కి, ప్రక్కె, ప్రగ్గసము, ప్రత్తి, ప్రచురించు, ప్రాచి, ప్రాకెన (న్న), ప్రుచ్చు, ప్రుప్పి, ప్రాలు, ప్రాలుమాలు (-మీక), ప్రాసగు, ప్రాకుడు, ప్రాతి, ప్రాము, ప్రాచితము, ప్రాతగిల్లు, ప్రక్కి (పక్కి).

బ : బ్రాతి, బ్రక్క.

మ : మ్రాకు, మ్రానుడు, మ్రుగ్గు, మ్రుచ్చు, మ్రోగుడు, మ్రొక్కుబడి, మ్రోసము, మ్రుక్కి, మ్రుంగ, మ్రుబ్బు, మ్రోడు.

వ : వ్రేగాడ, వ్రేగు, వ్రేత, వ్రేపు, వ్రేటు, వ్రేలు (చు), వ్రేపుడు, వ్రేచు, వ్రాలుచు, వ్రాకుడు, వ్రంతి, వ్రాలు.

స : స్రగ్గు.

హ : హా (అ)వడి, హామేషా, హింగుసు, హింగుడి, సాంరుముంజి, హేరాళము, హెచ్చరి (కి)ంచు, హెచ్చరిక, హెచ్చు.

II (ఆ) మధ్యహల్లోపము.

డ : తోడ్తెచ్చు (తోతెచ్చు); తోడుకొను(తోకొను); వీడుజోడు (విజ్జోడు).

య : కయి(క్కై) సట్టు, కయి(క్కై)జా, కయిముడి, కయివడిము స్తె, కయిక, కయిపు, కము, కయిజీతము, కయిలాటము, కయిన్సు, కయిపదము, కయిచాపులు, కయికోలు, కయిలాటకాడు, కయిదువు, కయికోల, కయి

దండ, కయిలాగు, కయిరవడి, కయికొలుపు, కయిరడు, కయిజు, కయికొను, కయిజారు, కయిమోడుపు, కయివారము, కయిత, తయిరు, పయిడి, పయికము, పయికొను, పయిజాఱు, పయిద, పయిదలి, పయనము, పయర, పయిరు, పయఁట, పాయనోను, బయిసుక, బయిసణ, బయి(యి)లు, బయిలగు, బయిరి, బయిరాగి, మయి, మయిగోను, మయివడి, మయిలతుత్తును, మయిఱాగు, మయిమఱుపు, మయిమఱుపు, మయిల, మయికోలు, మయిజారు, మయితాలుపు, మయిడ, మయిడు, మయినము. మయిమయి, మయిగయి మురారి, మయిత్రి.

ఏ : మొరిఁచు (మురుచు); గరిఁచు(గరుచు) ; అగఁటి (అంటి), పేరా ట్రము, పేగఁడము.

ఐ : చేఁగము(చెంగు).

ల : మాలకిరి (మాకిరి).

ఱ : లఱుడి (లొడి); లఱుణి (లొణి), ఱవులు (వొలు), ఱవుతు (రొతు); తఱు (తొ), తఱులు (తొలు) కోను, తిఱు (తొ)లుచుడు, తిఱు(తొ)లఁబడు, దఱు (దొ)రు, దఱ్ఱు (దొవు), దఱు(దొ), నఱు(నొ)కు, నఱు(నొ)ను. నఱు(నొ), నఱు (నొ)డుకోట్టు, గఱు(రొ)లు(చు).

II (ఇ) మాట్లుల స్వత్వవికల్పము.

(I) పదమధ్యమున క: అక్క-(క్క)టా, కిక్క-(క్క)ళలు, కిక్కు-రించు, చిక్క ట్టారి, తొటుక్కున, పిక్కలి, పుక్కిలింత, మొక్కుబము, ముక్కు-టీము, ముక్కు-దూలము (-ఁగోల్లు. ఁజెఱుపు, ఁద్రాపు, మినుకు మినుక్కు-చును.)

గ : గగ్గురు, ఉగ్గర, డిగ్గియు, దిగ్గనాడు, దిగ్గుడు, ప్రెగడ, బెగ్గడు, ముగ్గురు, మొగ్గరము.

చ : కచ్చేరి (కచేరి).

జ : కజ్జాయము, గిజ్జగాడు.

ట : కట్టిక (కటిక), నెట్టిక, పుట్టిక, పొట్లలు, నుట్టిక, మెట్టిక, మొట్టిక, లొట్టిపిట్ట, నట్టివేరు.

త : కుత్తి(త్తు)క, కొత్తిమిరి, ముత్తల్లిక, మత్తాబు, ముత్తాచ.

ద : కద్దుము, నిద్దుర, ముద్దియ, ముద్దుటుంగరము, సోద్దెము.

న : ఎనమ (తొమ్మ)న్నూఱు, చనుఁగప్పు, చెన్నఁగి, చెన్నటి, పన్నుపడు, పున్నెము, విన్నుచూలి, వెన్నుదన్ను.

ప : నుప్పాణి, కప్పురము, నాగపడాని.

బ : కిబ్బాయి, నిబ్బది.

ము : గుమ్మిటి, గుమ్ముడు, చెమ్మటి, చెమ్మరించు, డమ్మారము, తమ్మటము తమ్ములము, తిమ్మిరి, తుమ్మికి, నెమ్మిలి, బొమ్మిడి, బొమ్మికము.

య : గయ్యాళి, గయ్యాళితము, పయ్యెట(ంట), పయ్యెర, వయ్యాళి.

ఱ : కట్టుకొట్లు, కిట్టుడెప్పు, గొట్టియ, చెట్టిపోతు, నెట్టియ, పుట్టియ, బుట్టటకొమ్ము, బొట్టియ.

ల : దొరగల్లుమను, తెల్లనాకు, తెల్లవాలు, తల్లక్రిందు, తల్లకెడవు, పుల్లిరుసు, పొల్లునడు, నుల్లారము, ముల్లుచితి, మొల్లాము, మొగాకుల్లబడు, వల్లెవాటు, వెల్లివిరియు, కొల్లారము, చెల్లియలు, చల్లాడము.

వ : కువ్వాడము, చిన్నవగి, జవ్వాది (జ), తివ్విద, త్రవ్వుకోల, దివ్వటి, నివ్వాళి(ళ), నివ్వరి, పువ్వడి(ళి)ంచు, పువ్వుబోండి, పవ్వడి, సిన్నవగి, సువ్వాల,

స : కస్సెము, దిస్సమొల.

ళ : కుళ్ళాయి, వాగళ్లము.

II (ఈ) II. ఎడంతపొల్లు వ్యత్యవికల్పము.

క : గిటుక్కు, చిటుక్కు, చొటుక్కు, బుటుక్కు, సుకుక్కు, పళుక్కు,

గ : దిగ్గు, బిగ్గి.

ట : కట్టా, చిక్కట్టె, చిల్లె, నిట్టు, పొట్టి, లొట్టి, లొట్టిపిట్ట.

డ : బిడ్డ, రెడ్డి, కడ్డి.

త : తాంబెమ్మి, చాపుమ్మి.

ద : పెద్ద.

న : కిన్న, కొన్ని, చిన్న, చిన్ని, దున్న, పాకెన్న, పిన్న, పొన్న, బసవన్న, మున్న, విన్న, వెన్న, సన్నె.

మ : కుమ్మి, కొమ్మ, చుమ్ము(ము), దుమ్ము, గోదుమ్మి, బొమ్మి.

య : నుయ్యి, నెయ్యి, పొయ్యి, రొయ్యి, బోచెయ్యి.

ఱ : కొఱ్ఱు, గొఱ్ఱె, చిఱ్ఱి, జిఱ్ఱు, జెఱ్ఱి, తొఱ్ఱు, తొడుగఱ్ఱు, నెఱ్ఱె, పొట్ట కఱ్ఱు, నూఱ్ఱు, మొఱ్ఱి.

ల : '-ల్లు' అంతనుండుగల ధాతుపులు:—చిప్పిల్లు, పొంగిల్లు, దూపిల్లు మొదలైనవి. నల్ల, నాగవల్లి, తిల్లి, పల్లు, పుల్ల, విల్లు, కల్లు, తొల్లి, జాబిల్లి.

వ : కువ్వ, త్రవ్వు, దివ్వె, దువ్వు, నువ్వు, పువ్వు, నువ్వ.

స : దినస్సు.

ళ : కుల్లా.

ఒకప్పుడు పదమందలి యనేక వర్ణములు లోపించుటయుఁ గలదు: **విజయం**చేయు (విచ్చేయు).

ఈ క్రింది శబ్దములలో నాయూహల్లు లాగమముగా వచ్చినవి. ఆ యాగమత్వము తెనుఁగుసు **నాయా** శబ్దములకుఁ గల రూపాంతరములను బట్టియు నితర **ద్రావిడ భాషల**లో వానికి సంబంధించిన **శబ్దములను** బట్టియు నిర్ణయింపఁ బడినది. కుండలీకరించిన శబ్దములు **రూపాంతరములు**.

III. (i) **హలాగమము** పదాదిని.

క: కోదండము (తుళు. ఓదండఁ) ; కుఱు (ఉఱు) ; కూడు, **కూరు** (తమిళము. ఊట్టు, **తెనుఁగు**. ఉట్టు, ఊరు); కురియు (ఉరియు) ; క(అ) **అవు**, కప్పను (తమిళము. అప్పం) ; కెడవు (తమిళము. ఎళవు) ; క(అ)దలు, క(అ) సివాఱు (ఎవ్వాని, కసివాఱుగా నేఁగుసట్టి బయలు - **మనుచ** ; లక్ష్మీనారాయణీయములో **ఈ**పదము 'కసివాఱు' అనియు, శ. ర. లో నాఱు' అనియు నున్నది).

చ: చ(అ)ంగను ; చల్లడము (కన్నడము. అల్లె) ; చెట్టు (తమిళను. చెడి, ఎడి); చు (ఉ) లకము ; చూడు(తమిళము. ఊఱు, కోయభాష. ఊడు) ; చి(ఇ)వురు ; చెరుపు (ఏఁగు) ; చెఱకు (తమిళము. ఎరు + ఇక్కు) ; చీమ (తమిళము. ఎఱుంబు).

త: తనుక (కన్నడము. ఆనుక) ; తాఁబేలు (తమిళము. ఆమెయ్) . తోఁగు(తెలుఁగు. ఉమగు, తనిళము. తోయ్) ; తీసికొను (కన్నడము; ఈసికొల్లు) ; తే, తీ (కన్న. ఈ) ; తు (ఉ) లుకు ; తెరి (తమిళము. అరి) ; తూ (ఊ)టు ; తన్ను (ఉన్ను, ఆను) ; తఱు (ఱు) (ఆఱు) ; తెలి (ఎఱి, తెనిళము. అఱి) ; తూ (ఊ)ఁగు ; తెడికి(అడ్డు) ; తెగులు (ఎగులు, ఎగ్గు) ; తొడవు (కన్న. ఒడవు) ; తూ (దూ) టు (ఊటు) ; తోడేలు (తమిళము. ఓడేల్) ; తోనాయి (తమి. ఓనాయి).

న: నీ (ఈ) రెండ ; నీ(ఈ)రు; నీ (ఈ) రుల్లి ; న (అ) ర్మిలి ; నె(అ) ఱు ; ని (ఇ) ట్టలము ; నె (ఎ) గయు ; నెగులు (ఎగులు, ఎగ్గు) ; నేరు (తమి. **ఎఱు**) ; న (అ) చ్చు ; నాఁడె (డే) ము (కన్న. ఆణ) ; న (అ) లుగుడు ; నా (ఆ)లి ; నీ (ఈ) ల్గు, ను (ఉ) లి ; ను (ఉ) సి ; నుడి (ఉలియు).

ప: పొ (ఒ) ందు ; పొ (ఒ) త్తు (తమి. ఒట్టి) ; పాఱ (కన్న. ఆరె) ; పి (ఇ) త్తడి ; ప (అ, **హ**) దను ; పొ (ఒ) చ్చెము ; పొ (దొ) ర్లు

(ఉరులు) ; పు (ఉ) లుము ; వె (ఎ) నయు = నేయు ; వె (ఎ) డఁబాసి ; ప (అ) గలు ; ప (అ) సరు, పొ (ఒ) లయు = నలచు (సంప్రసారణము) ; వె (ఎ) డ.

మ: మచ్చిక, చూ. అచ్చిక (కన్న. అచ్చరి) ; మ (అ) డఁతి ; మెసగు (అసుకు) ; మొరట (కన్న. ఊరుట, బరట) ; మడుగు (తమి. అటుక్కు–) ; మాటి నూటికి (తమి. అడిక్కు–డి); మడమ(అడుగు); మూ(ఊ)పురము; మూ(ఊ)రుకొను ; మ(అ)డఁగు ; మ(అ)డుఁగు ; మ(అ)రులు; మూ(ఊ)రుకొను ; మో(ఓ)రపాక.

ల: లొట్టి (బంఱె).

వ: వానకాల్లు (కన్న. ఆనెకెల్) ; వింగడ (కన్న. ఇంగడ) ; వ (అ) రిగెలు ; వ్రేలాడు (కన్న. ఏలాడు) ; వంగు (కన్న. బంగు) ; వంతు (కన్న. ఒంతు) ; వఱరు (కన్న. ఒఱరు) ; వాడ (కన్న. ఓడ) ; వండు (కన్న. అడు) ; వరి (తమి. అరిసి) ; వంటిల్లు (తమి. అటిల్) ; వే(ఏ)ర్వడు.

స: సేగి (ఎగ్గు).

వైఁ జూపిన శబ్దములలోఁ గొన్ని హ్రస్వోపమున కుదాహరణములుగఁ గూడ వ్రాయఁబడినవి. అట్టి వానిలో హ్రస్వోప హలాగమములలో నేది కలి గెనో యింకను విచారింప వలసి యున్నది.

III. ii. హలాగమను, పదమధ్యమున:

క: నడి (కి) రేయి, పితలాట (క) ము, బటూ (క) బయలు, చిటి (కెన) వ్రేలు.

గ: నూ (గు) దోస ; పదు (గు) ండ్రు ; నా (గ) పసాని ; తొప్ప (గ) దోగు ; దడియు (గ) బడు ; పొను (గు) పడు ; రవాలు (రవగాలు) ; వడ్ర(ంగ)ము ; వే(గు)ఁబోక.

ట: పిన్న (ట) నాఁడు.

డ: ములు (ండ్ల) పంది ; మొగు (డు) చు ; వె (డ) లుపు ; పదు గురు (ండ్రు); పలుగురు (ండ్రు) ;

ద: వే(ద)డము.

న: దివ్వె (న) కోల ; త్రే (ను) చు ; జు త్త (న)వ్రేలు ; విట తాట (న) ము. గంగ (న) మ్మ.

ప: వాచరము (వాచారపము) ; చిదుర (ప) లు.

ము: దీ (ను)**ము** ; పెడ (మో) **ము** ; బొట (**వు**) న త్రేలు ; చెలి(ఱి) కి_త్తె.

యు: దూ (**యు**) ముడి.

ర: పే (రే) చు ; కుములు (కుమారిలు) ; చంద (ందుర) **మామ** ; గంగె (ంగిరె) ద్దు.

ల: భోజు (**లు**) తీరు ; ముద్దు(ల) గుమ్మ ; మొక్క_(లు)పోవు ; వె (ల) లుచు ; చతుకు (కిల) పడు, నిబద్ది (ద్దలి) ంచు ; తటా (**లు**) న ; గరుటా (**ల**) మంతుఁడు, చేరు (ల) కోల.

వ: నెల (న్న) కొను ; నిక్క_ (క్కు_వ) ము ; నిల (లువ)ఁబడు ; మాద (ఏ) శము ; వట్ర (ట్రువ) నుడి ; కా(న్న)త ; వార (రువ) ము.

స: పెడ (సర) కట్ట ; పొల (సు) దిండి ; సెల(సు)విల్లు.

III. iii. హలాగమము: పదాంతమున.

క: నడినడి(క) ; దూది (క) ; దప్పి (క) ; బరాబరి (క) బుట్టి (క); కుత్తు (క) ; చిరి (క).

గ: బుడ్డి (గ).

జ: నరగ (జము).

డ: పోడి (డము) ; వరవు (డు) ; గెలివి (డి).

త: లే (త) ; తుఱ్ఱు (తుఱుతు).

న: తా (**ను**) ; కుంద (కుందెన).

ప: పెరరే (పు).

మ: తరకసా (**సము**) ; నవరణ (**ను**).

య: నెలఱా (యి) ; నడిరే (యి) ; దురా (యి) ; తురా (యి) ; దండచే (యి) ; మూలఱా (యి) ; మొగలివా (యి) ; రో (యి); హుమా (యి) ; కుళ్లా (యి) ; కూ (యి).

ర: తు_త్తి (రి) ; బలా (ర) ; బాపు (రే) ; వంక (ర) ; గీవు (రు) ; చ_త్త (రి).

ల: ప్రబ్బ (లీ) ; చంక (ంకిలి).

వ: కొద (వ).

వు: తెట్టు(వు), కస్నడ(వు), సీతు(వు),కందు(వు), బంగరు(వు), అ_త్తరు (వు),చి_త్తరు(వు), కొటారు (కొట్టరువు), సాలు(వు), రుమాలు(వు),బాతు(వు).

ము-అము: కవరాటిక (-టికము); తూకు(-కము); బొమ్మిడిక(ము); నమ్మిక (నమ్మకము).

గ: సెగ్గు(-గ్గము); లడ్డిగ(ము); పడిగ(ము).

చ: ఏటూపంచ(ము); వంచ(ము); నుడిపంచ(ము).

ట: చరలాట(ము); సయ్యాట(ము); లంపట(ము); మొగమోట(ము). మరాట(ము); పేట(ము); పోరాట(ము); పెనగులాట(ము); పుయిలోట(ము). పల్లట(ము); తొక్కుట(ము); నీరాట(ము); తొక్కుట(ము).

డ: కరడు(డము); మూమోడు(-డము); తుండి(ము).

ణ: దోరణ(ము;; నేగణి(-ణము); తారకాణ(ము).

త: గత్త(ము).

ద: నిద్దా(-ద్దము).

న: నెట్టన(ము); మోదెన(ము); జతిను(-నము).

ప: తెప్ప(-ప్పిదము); లెప్ప(ము).

బ: గాబ(ము); గారాబు(-బము).

య: మటుమాయ(ము); నిడియ(ము); కాయి(-యము).

ర: వింజామర(ము); నిట్ర(ము); వీసర(ము); గంబుర(ము) ; బన్నసర (ము); పసారు(-రము).

వ: వల్వ(ము); చట్టివ(ము); చరవ(ము); తట్టువ(ము).

స: మందస(ము).

ళ: మూడావళి(-ళము); పాళా(-ళము); దువాళి(-ళము).

ఱ: తత్తఱ(ము).

III. IV. హల్లుల పరివర్తనము.

గ-య: పదమధ్యమున: మొగసు(యు)లు; మొగి(యి)లు; ఊడిగ (య)ము; కాగి(యి)డము; ఓగి(యి)రము; వాగి(యి)ంచు; వేగి(యి)ంచు.

పదాంతమున: తళిగ(య).

గ-వ: పదమధ్యమున: చిరుగ(వ)డము; చగు(వ్వు)డు; చిగు(వ్వు)రు; జగి (వి)లి; జేగు(వ్వు)రు; జేగు(వ్వు)ఱించు; జిగు(వ్వు)రు; తగు(వ్వు)లు(చు); తిగు(వ్వు)చు; తిగి (వి) యు; తెగి (వి) యు; తగ (వ) రసు; తెగ (వ) డు; తొగ (న) ర; తొగ(వ)రి; తొగ(న)రు; తెగు(వ్వు)లు; త్రాగు(వ్వు)డు; నెగ(వ)డు; నెగ(న)యు; నగ(వ)రు; నిగు(వ్వు)డు; నలుగు(వ్వు)రు; నాగు(వ్వు)రు; నిగు(వ్వు)ఱు; పరుగి(వి)డు;

పరుగె(వె)త్తు; పన్నిరుగు(వ్వు)రు; పాగ(వ)గా(వా)లు; పొగ(న)డ; పొగ(వ)ము; పొగ(వ)యు; పగు(వ్వు)లు; ప్రగ(వ)డ; పగి(వి)ది; పగ(న)తొండు; పగ(వ)డము; బుజ్జగ(వ)ము; బగి(వి)ని; బందుగు(వ్వు)డు; ఇరుగు(వ్వు)రు; ము(మూ)గు(వ్వు)రు; ఏగు(వ్వు)రు; ఆర్గు(ర్వు)రు; ఏడ్గు(డ్వు)రు; పలుగ(వ్వు)రు; బిగి(వి)యు; మేళగి(వి)ంచు; మొగు(వ్వు)డు; మిగు(వ్వు)లు; మీఁగ(న)డ; ముగ్గు(వ్వు)రు; కేగ(వ)ఁడి; రగు(వ్వు)లు; వేగు(వ్వు)రు; త్రేగు(వ్వు)డు; సగ(వ)ము.

పదాంతమున: కడుగు, కరుగు, కలుగు, చిరుగు, చెలగు, జిలుగు, తీగ, తొగ, తెగ, తగు, తొడుగు, తొఱఁగు, తలగు, త్రాగు, దుగ, దొనగు, దండుగు, దిగు, నిసుగు, నుడుగు, నూగు, నుఁగు, నురుగు, నాలుగు, పరుగు, పురుగు, పుట్టుగు, పెరుగు, పేగు, పొగు, పొగ, పేగ్గు, ప్రోగు, పదుగు, పండుగ(వ), పెండుగు(వ్వు); బొండుగ, బొట్టుగు, బూతగు, బడుగు; మూగ, ముదుగు, మెదుగు, మెసగు, మేసు, ముసుఁగు, మ్రేగు, మ్రోగు, మోదుగు, మొఱఁగు, మనుగు, రాగి, లోగు, వాలుగ, విసుగు, వేసఁగి, సలుగు, సెలగు.

జ-స: పదాంతమున: తరాజు (త్రాసు).

జ - ద: పదాదిని: జ(ద)ల్లు, జి(ది)న్న; జు(దు)ట్టుసు; జే(దే)ండ్ర.

పదమధ్యమున: పెజ్జో(ద)దనము, బొజ్జి(ద)దము.

పదాంతమున: బూజు(దు), పిసుజు(దు), కైజు(దు).

జ - వ: విరజా(వా)ది.

డ - ణ: పదమధ్యమున: గొడ(ణ)గు, కొడు(ణు)గురు, కంకడా(ణా)యి, కడు(ణు)దుపు, కడ(ణ)ఁక, తగడ(ణ)ము, వెడ(ణ)ఁచ, జోడ(ణ)ఁగి, వెడ(ణ)క, పొడ(ణ)క, పోడి(ణి)మి, పురడి(ణి)ంచు, పుడి(ణి)కిళ్లు, కడ(ణ)ఁగు, నాతె(ణె)ము, పుడి(ణి)కిరించు, బెడ(ణ)కు, మిడు(ణు)కు, మిసు(ణు)ఁగురు, ముట్టడ(ణ)ము, నడ(ణ)ఁకు, మసు(ణు)ఁగు, ఏడె(ణ)కు, జుసు(ణు)ఁగు, కొడి(ణి)దిలి.

పదాంతమున: పిల్లాడి(ణి), పోడి(ణి) తాగాడి(ణి).

డ - స: పదమధ్యమున: దాడి(సి)మ్మ.

డ - ల: పదమధ్యమున: పొడు(లు)ను, పొడు(లు)చు, బందడ(ల)ము, దడి(లి)మము, చడి(లి)కి, గబ్బడా(లా)యి, వేడ(ల)ము, వెడ(ల)లుఁ(చు).

పదాంతమున: ముంగడ(ల).

డ - ళ: పదమధ్యమున: బొండడ(ళ)ము, లాడ(ళ)ము, గొండ్లి(ళ్లె)ము, గొండ్లి(ళ్లి), వంచాడి(ళి)ంచు, చెడ(ళ)ఁగు, నంబడ(ళ)ము, క్రొత్తడ(ళ)ము, జావడ(ళ)ము, జాడి(ళి)ంచు, దద్దడ(ళ)ము, పడ(ళ)ము. కంకడా(ళా)యి.

పదాంతమున: పుత్తడి(ళి), మంజాడి(ళి), నాయకవాడి(ళి), హోవడి(ళి).

ణ - డ: పదాంతమున: పిల్లాణి(డి).

ణ - న: పదాంతమున: దుగ్గాణి(ని).

త - ట: పదాదిని: త(ట)ంగు, త(ట)క్కులాడి, త(ట)ంగువాఱు, త(ట)క్కు, తె(ఱు)ంకాయ, తె(ఱు)ంకి, తో(టో)పి.

పదమధ్యమున: జుత్త(ట్ట)నవ్రేలు.

పదాంతమున: లొత్త(ట్ట), గుంతె(ంట).

ద - గ: పదాదిని: ది(గి)రిసెన.

ద - జ: పదమధ్యమున: జూద(జ)కాఁడు.

పదాంతమున: గాదె (జె), విరనాది (విరజాజి), జాది(జి), జాదు(జు).

డ - డ: పదాదిని: డిగనాడు, డయ్యు, డిగ్గియ, డాయు, డీకు, డీ, డీకొను(కోలు), డీలు, డీలువడు, డగర(ను), డగ్గఱి, డబ్బాటు, డా, డొందము, డొంకెన, డొంగు, డొప్ప, డిగఁబ్రాను, డిబ్బికుట్టు, డాగుడుమూఁతలు, డప్పి, డగ్గు, డుయ్యు, డాపు, డాగనస్రుచ్చులు, డాగు, డేకు, డాగిలిస్రుచ్చులు, డెప్ప, డెప్పరము, డీగు, డాపురము, డొంగు, డంచు, డక్కు, డక్కొను, డిగఁబడు, డాగురించు, డూయు, డంగు, డిబ్బర, డాయి, డిగువ, డొంగ, డగ్గఱు, డాసల, డొల్లు, డాచు, డోకు, డిమ్మరి, డించు, డాకలి, డాకొను, డిగ్గుడు, డించు.

పదాంతమున: గిడ్డ (గిడ్డు).

న - ర: పదమధ్యమున: చినుఁ(రు)గు, పన(ర)ఁటి.

స - ల: పదమధ్యమున: మును(లు)ఁగు.

ప—మ: పదమధ్యమున: సంపె(మ్మె)ట.

పదాంతమున: ఇంపు(మ్ము); కప్పు(మ్ము).

ప—వ: పదాంతమున: చప్ప(వ్వ).

బ—మ: పదాదిని: బు (ము)ఱ్ఱుకొమ్ము.

పదమధ్యమున: గుబి(మి)లి, గుబు(ము)రు, ఉబ్బ(మ్మ)లి.

పదాంతమున: గులిబి(మి), రెబ్బ(మ్మ).

ఁబ, ంబ—మ: పదమధ్యమున: తాఁబే(మే)లు, తంబ(మ్మ) ళ (ళి), గుంబ(మ్మ)ము, తొంబ(మ్మ)న్నూఱు, సంబా(మ్మా)ళిగలు, సాంబ్రా(మ్రా)ణి, దంబి(మ్మి)డి, గుంబ(మ్మ)టము.

పదాంత**మున** : రింబ(మ్మ), రెంబ(మ్మ), పంబు(మ్ము).

మ—వ : పదమధ్య**మున** : రము(వ)ణ. తటు**మ**(వ)టు, చలిమి(**ని**)డి, నెమి(**వి**)లి, తమి(విఁ) డలు.

య—న : పదమధ్య**మున** : పయిఁడి(పమిడి), కోయి(**వి**)ల, బయి(వి)సి, అయి(**వి**)క, బయి(**వి**)రిడేగ.

పదాంత**మున** : లోయ(వ).

ర—**ల** : పదమధ్య**మున** : చిరి(**లు**)క, వడ్ర(డ్ల)ంగి, తర(**ల**)ము, పొరి మారు(**లు**)చు, రంగరి(లి)ంచు.

పదాంత**మున** : పందిరి(లి), పొరి(లి), పిలుకమారు(**లు**)**ను**తరా(లా)ం, జరత (**జలతారు**).

ర—అ : పదాదిని : ర(అ)ంతిల్లు, రొ (ఱా)మ్ము, రే (ఱే)కు, రే(ఱే)కు మడఁచు, రె(ఱె)క్క, రె(ఱె)ప్ప, రే(ఱే)పు.

పదమధ్య**మున** : మూరా(ఱా)టము, పరి(ఱి)ను, కారు(ఱు)చు.

పదాంత**మున** : నిన్నేర(ఱ), చేరు(ఱు), పలుమరు(ఱు).

ర—**ళ** : పదమధ్య**మున** : నేహారము (నేవళము).

ఱ—**ల** : పదాదిని : ఱో (**లో**)డ్డు, ఱో (లో)డ్డ.

ల—న : పదమధ్య**మున** : తెలు(**ను**)ఁగు; పిలు(ను)ఁగు, గొలు(**ను**)ఁగు ములు(ని)కోల.

పదాంత**మున** : తొల(న).

ల—ణ : వెలు(ణు)తురు.

ల—ర : పదమధ్య**మున** : పాల(ర)డ, కావలి (- విరి) బొట్టు.

ల—**ళ** : పదమధ్య**మున** : బల(ళ)కరము, నలు(ళు)కు, సులు(ళు)వు, సకలా(ళా)తు, జనులి(**ళి**)క, తలు(ళు)కు.

పదాంత**మున** : రవలి(ళి), బలా(ళా).

న—బ ; పదాదిని : వి(బి)ద్దె(ము). వ(బ)దనిక, వీ(బీ)రము.

వ—**మ** : పదాదిని.

పద**మ**ధ్య**మున** : మావి(మి)డి, నావి(మి)ంట, తిప్పు(ను)రు, సేవ(ను)ంతి.

వ—**ప** : పదాంత**మున** : చన్వ(ప్ప).

వ—**య** : పదమధ్య**మున** ; కవి(యి)త, అవు (చూ. అయి), పోవు (చూ. **పోయి**).

స—చే : పదాదిని : సా(చా)తాని, సె(చె)లయు, స(చ)ంపు, స(చ)చ్చు, స(చ)లుపు, సా(చా)గు. సా(చా)వు. సీ(చీ)ల, సీ(చీ)లమండ, సొ(చొ)ట్ట, సొ(చొ)లచు, సొ(చొ)లయు, సేవంతి (చేమంతి).

స—జ : పదాదిని : సో(జో)సంగి.

పదమధ్యాంతసంధుల : గసిబిసి (గజిబిజి).

స—య : పదమధ్యమున : దోసి(యి)లి(ంచు).

హ—య : హి(యి) తువు, బహిర్వాసము (బయిరివాసము).

పై వివరించిన హల్లుల పరిణామం దేహ ల్లేహల్లుగ మాతినదో తెలిసికొనుటకు వానివ్యుత్పత్తులను విచారింపవలెను. 'క్వచిద్గకారోవః' అను నాంధ్రశబ్దచింతామణి సూత్రమునకుఁ గొన్నియెడల గకారము వకార మగుననియే కాక, వకారమును గకారమగునని యర్థము చెప్పవలెను. 'వేసఁగి (వైశాఖ)' మొదలగు శబ్దములలో గకారము వకారమగుచున్నది. పవడము (ప్రవాళ) ఇరువుగు, మువురు, నలువురు, ఏవురు, మొదలగు వానిలో పకారము గకారమగుచున్నది. ఇట్లే కొన్నియెడల యకారము గకారముగను గొన్ని యెడల యకారము గకారము నగుచున్నది. ఇతర హల్లుల విషయమునఁ గూడ నిట్లే గ్రహింపవలయును.

IV. తెనుఁగు ధ్వనులకుఁ గలుగు మఱికొన్ని మార్పులు.

(i) సంప్రసారణము.

కొన్ని తెనుఁగు పదముల మొదటనుండు 'ఒ' కారము 'ఏ' కారమగును.

ఒ(న)ర్చు, ఒ(న)రుచు, ఒ(న)ర్వాది, ఒ(వ)ఱలు, ఒ(వ)ఱగడ్డము, ఒ(వ)డుపు, ఒ(న)గరు, ఒ(వ)ంటు, ఒ(వ)ద్దిక, ఒ(వ)ల్లెవాటు, ఒ(వ)సులు, ఊ(న)స్తాడు, ఓ(వా)ర, ఓ(నా)మసగుంటలు, ఓమము(నామము), ఒ(న)డ్డాని, ఒ(వ)డ్డాణము. ఒ(వ)జ్జు(లు), ఒ(వ)ండ.

కొన్ని తెనుఁగు పదములలోలి 'వ' కారము 'ఒ' కారమగును : న(ఒ)ర బడి(ఒడి), నంకి (ఒంకెము), ఒంజిలీ (ధాతున్న, వందు).

(ii) అక్షరలోపము, పూర్వాచ్చునకు దీర్ఘము, (Compensatory lengthening).

క : రక్కసి (రాకాసి), కున్న(కూన), కుంకటి(కూఁకటి), కుప్ప(కూప)సము, కొట్టి (కోటి)కాఁడు, కొట్టి(కోటి).

గ : ముంగయి(ంగా) ముఠారి, గిచ్చు(గీచు), గివు(గీ)ము.

చ : చిబు(వు)(చీ)కు, చిట్ట (చీట)కము.

జ : ముంజెయి (ముంజే), జొగ్గు(జోగు),జొట్టిగ (జోటిగ).

ఱ : పడవా(డా)లు, కడవ(డా)సము.

త : తిన్ని(తీని)య, తియ్యు(తీయ), తువ(తూ)ర, తెమ్మ(తేమ), తొప్పి (తోపి), తుంటి(తూఁటి)కూర, తొయ్యు(తోయ)లి.

ద : తెందెప్ప(ందెప)లు, దను(దా)క, దుయ్యు(దూయు), దువా (దో)రము.

న : నివుఱు (నీఱు), నివ్వ(నీన)రి, నుయ్యి(నూయి), నెయ్యి (నేయి), నెయ్య(నేయ)ము, నొవ్వు(నోవు).

ప : పల్ల(పాల)కి, పించ(పీఁచ)ము, పికి(పీ)లి, పుంట (పూఁట), పురట, (పూఁట), పెండ(పేఁడ), పెంట(పేఁట), పొంజు(పోఁజు), పియ్యు(పీయి), పిగులు (పీలు).

బ : బొంకి(బోఁకి), బొండ్ల(బోడ)సరము.

మ : మండి(మాఁచి)ము, మంగు(మాఁగు), మింగ(బూఁగ)డ, ముష్టి (మూఁషి), ముగ్గు(మూఁగు)ము, మెయి(మే)తాలుపు, మొవ్వు(మోపు), మొల (మో)క, మొగు(మో)ఁచు, మొగ(మో)ము, మొగ(మో)సాల.

ర : రుమురక్క (గుమురాక), కరవ(రా)టము, రము (రా)ణ, రెంఁటె (రేఁటె)ము.

ల : తలయంపి (తలాఁపి), తలగ(లా)డ, పెందలక (లా)డ, కలయంపి (కలాపి) ; లొంగు (లోఁగు).

వ : వయ్య(వాయ)ము.

ళ : కళవ(ళా)సము.

ఱ : ఱుప్పు(ఱూపు).

(iii) స్థితి పరివృత్తి (Metathesis).

కొన్నియెడల బదమందలి ధ్వనులు తమస్థానములను మార్చుకొను చుండును. కుతకుత (తుకతుక), జోనడ (జోడన), చమురు (చరుము), నప్పలాట (నప్పుటాల), పిచ్చిలు (చిప్పిల్లు), పులికించు (పుక్కిలించు), వారునము (వావురము), శవర (వశర).

(iv) పరుషములు సరళములగుట (voicing), సరళములు పరుషములగుట (unvoicing).

క: పదాదిని; క(గ)డప; కు(గు)మ్మ, క(గ్ర)ంత, కొ(గొ)న కొను, కు(గు)న్న.

పదమధ్యమున: కంక(ంగ)టి, తటా(డా)క(గ)ము, సకి(గి)న, సకి(గి)లించు, మొక్క(గ్గ)లము, చాక(గ)లి, మొక(గ)ము, మెక(గ)ము.

పదాంతమున: నమ్మిక(గ), మచ్చిక(గ), నక్క(గ్గ), సిక(గ), సెక(గ).

చ: పదాదిని: చ(జ)ట్టిప.

పదాంతమున: కొంచు(ంజు), లొచ్చు(జ్జు), కచ్చె(జ్జె).

ట: పదమధ్యమున: గుటు(డు)కున, తటు(డు)కున, కోట(డ)రికము, కోటర(డంట్ర)ము, తూట(డి)రి.

పదాంతమున: మసటు(డు).

త: పదమధ్యమున: బ్రతు(దు)కు, నుతు(దు)క, మెతు(దు)కు, వెతు(దు)కు, చితు(దు)కు, గతు(దు)కు, చతి(ది)కిలు.

పదాంతమున: మొత్త(మోడు), మెత్త (మేను). పుణ్యకా(ద).

(v) సమాసమున మొదటిపదము తుదియక్షరములును, రెండవపదము మొదటియక్షరములును నొక్కటిగనున్నయెడల నా రెండక్షరములలో నొకటి లోపించును (Haplology).

ఆక + కట్టు (ఆకట్టు); చొప్ప + పఱచు (చొప్పఱచు); చూపు + పెట్టు (చూపెట్టు) మోపు + పెట్టు (మోపెట్టు); నిలుపు + పోవు (నిలుపోవు); అలవు + పడు(అలవడు); ఊరువు + పడు(ఊరువడు); చొప్ప + పడు (చొప్పడు); తనుపు + పడు (తనువడు); ఊరువు + పడు (ఊరువడు); చొప్ప + పడు (చొప్పడు); తనువు + పడు (తనువడు); తోపు + పడు(తోపడు); వెనుపు + పడు(వెనువడు); పోపు + పడు (పోపడు); ప్రోపు+పడు(ప్రోపడు); విడుపు + పడు(విడువడు).

వైవానిలో గొన్నిట 'పడు' ధాతువు 'ప' కారముగను 'వ' కారాదేశము.

(vi) పదమధ్యహల్లులమీది యచ్చులులోపింప, దగ్గఱపడిన హల్లులు సంయుక్తాక్షరములై, యందలి యొకవర్ణము రెండవవర్ణముగామాఱి ద్విత్వాక్షర మేర్పడును: (Assimilation.)

కురుఁజు(గుజ్జు), కొలఁది (కొద్ది), చలీది (చద్ది), చిరిమిడి (చిమ్మిలి), నఱుజు (నజ్జు), నెలకొను (నెక్కొను), పెరిమె (పెమ్మె), పడుక (పక్క),

పితరులు (పితాళ్లు), చెరచెర (చెచ్చెర), పింపిళ్లు (ళ్లు), పింపిసలు (పింపిళ్లు), విడుచు (విచ్చు), వెడలు (వెళ్లు), పుఱలు (నుళ్లు), మరపు (మప్పు), నగవు (నవ్వు), మునిమనుమ (-డు)-రాలు) (ముమ్మనుమఁడు)-రాలు ; సడలు(సళ్లు),

(vii) సంయుక్తాక్షరములసడుమ నొకయచ్చుచేరుట. దీనికే విప్రకర్షము, లేక వికర్షమని పేరు (Anaptyxis).

ద్వా(దువా)రము, ప్రాన్పు(పరన్పు), ప్రువ్వు(పురువు), మాస్టీ(సటీ)డు. అత్రము(ఆతిరము), ఆళ్వా(ళివా)రు, స్రావి(సురవి).

ఔ = అపు అగుట విప్రకర్షము వలననే కావచ్చును: తౌ(తపు)ము, ఔ(అపు), కౌ(కపు)గిలి, కౌ(కపు)జు, గౌ(గపు)ండ్లవాఁడు, గౌ(గపు)ము, గౌ(గపు)ఏ, గౌ(గపు)సెన, చౌ(చపు)లు, చౌ(చపు)రు, చౌ(చపు)తు, చౌ(చపు)లి, చౌ(చపు)తా, చౌ(చపు)సాల, చౌ(చపు)నీతి, చౌ(చపు)డోలు, చౌ(చపు)దంతి, జౌజొస్వ (జపుజపు), జౌ(జపు)గు, జౌ(జపు)ను.

వైయుదాహరణములలో 'అపు' 'ఔ' గాకూడ మాఱియుండనచ్చును.

(viii) తాలవ్యీకరణము ; కంఠ్యములు తాలవ్యములుగ మాఱుట (Palatalization).

కి(చి)లుకు, గీ(చీ,జీ)ఱు, కంక(ంచ) రగాడిద.

(ix) ఆమ్రేడితము.

అల్లాడు (అల్లల్లాడు, అల్లలనాడు), అల్లిబిల్లి (అల్లికబల్లిక)

(x) అనునాసికీకరణము. (Nasalization.)

చుకారాంత ధాతుప్రులును, -ల్లు, అంతమందుగల ధాతువులును నొకప్పుడు 'ంచు' అంతములుగ మాఱుచుండును:

చొప్పరించు (రించు), నవరుచు(రించు), తిత్తడిల్లు(ంచు), వర్తిల్లు(ంచు); మొదలైనవి.

(xi) పదమధ్యానుస్వారలోపము (Denasalization), హల్లునకు ద్విత్వము (Doubling).

క : డొంకా(క్క) ; బొంక(క్క)ణము, చంకి(క్కి)లి, ముంగ(క్క)ర, వెంగ(క్క)లి.

గ : ప్రంగ(గ్గ).

చ : కొరకంచు(చ్చు), కంచ(చ్చు)ర(డ)ము.

డ : రొండు(డ్డు)ఁడు ; గుండ(డ్డ).

ద : ఒండి(ద్ది)క.

(xii) ద్విత్వీకరణము (Doubling).

ఒకప్పుడు కారణములేకయే హల్లులకు ద్విత్వము వచ్చును :

వజీరుఁడు (వజ్జీరుఁడు) ; గుజరీ (గుజ్జరీ).

ఊత.

ప్రతిభాషయందును పదములలోను వాక్యములలోను ఊతయనునది యుండును. ఇది యీయీభాషలయం దీయీరీతిగ వ్యక్తమగుచుండును, వేదభాషయందు ఉదాత్తానుదాత్తస్వరిత ప్రగ్రహ భేదములతో స్వరము మాఱుచుండును. ఈ వైదికస్వర మొకరీతి యూఁతయే. అది గానమునకు సంబంధించిన యూఁత (Musical accent) యని కొందఱు యభిప్రాయము. ఆస్వరమునందలి భేదము ననుసరించి యర్థభేదమును వ్యాకరణసంబంధము లందలి భేదమును గలుగుచుండును. ఛందోబద్ధములగు నుంత్రములందట్టి స్వరము లేర్పడినను వైదికవ్యావహారిక భాషయందు నేఁడొకరీతి యూఁత యుండియుండును. పూర్వకాలపు ఇండోయూరోపియను భాషలన్నియు స్వరప్రధానములని చెప్పుదురు. కాని, వ్యవహారమున నిట్టి స్వరముండెనని చెప్పవీలులేదు.

ఇక్లే భారతీయార్యభాషలయందు ఛందోబద్ధమగుభాషయందు గానము ప్రధానముగను, సాధారణ వ్యావహారిక భాషాపదములయందును, వాక్యము లందును గొన్ని యక్షరములమీఁదను పదములమీఁదనుగల యూఁత ప్రధానముగను నుండుటను గమనింపనెచ్చును.

ఆంగ్ల భాషయందున్న యూఁతవంటిది భారతీయభాషలయందు లేదని కొందఱందురుగాని యీ యభిప్రాయము సరికాదు. ఆ యూఁతయందలి మార్పుల ననుసరించియే యర్థభేదములును, శబ్దరూపములందలి మార్పులును గలుగుచుండును.

ద్రావిడ భాషలలోఁ గూడ పదములపై నొకవిధమైన యూఁత గలదు. తెనుఁగునందుగల యీయీయూఁతనుగూర్చి యిచటఁ గొంతవిచారింప వలసియున్నది. ద్రావిడ భాషలలో పదముల తొలియక్షరముపై నెప్పుడును నూఁతయుండునని కాల్డువెల్లు నభిప్రాయము. ఊఁతయున్న యక్షరము స్వరూపము సాధారణముగ మాఱదు; ఊఁత లేనిధ్వను లనేకపరివర్తనములకు లోనై యొకప్పుడు లోపించుచుండును. అవి లోపించునప్పుడు సాధారణ

ముగ పూర్వాచ్చునకు దీర్ఘము వచ్చుచుండును. ఇంతకుముందు వివరించిన యాంధ్రధ్వనులయందలి మార్పుల కెయ్యాంతి యుండుటయుఁ బోవుటయునే ప్రధానకారణముగనున్నది. ఒక్కయుదాహరణము చాలును.

'సుఖమ్' అను సంస్కృత పదములో 'ఖ'పై నూతయున్నది. మొదటి యక్షరముపై లేదు. కావున దేశభాషలందు 'ము'లో'ఉ'త్వసు'ఓ' త్వముగా మాఱినది. ఱాని, యీలోఁగా నూత మొదటి యక్షరము మీఁదికి వచ్చినది; అప్పుడు 'ఖ' మీఁది యూత తొలఁగుటచే 'ఖ' కారము 'హ' కారముగా మాఱుటయో, వకారమగుటయో, లేక లోపించుటయోకలిగినది. అందుచేత 'మొహమ్, మొసమ్, మొఅమ్' అనురూపము లేర్పడినవి. తెనుఁగున నేటివ్యవహారమునందు 'మొహం', 'మొవం' అను నుచ్చారణము వినఁబడుచున్నది. ప్రాకృతిమునందును బూర్వకాలపు ఆంధ్రమునందును 'మొఅం' అను నుచ్చారణముండెను. 'అ' కారము కూడ లోపింపఁగాఁ బూర్వాచ్చినకు దీర్ఘముగలిగి 'మోము' అనురూపమేర్పడినది. 'నలవదు, నలాము, నలము, వల్లు' అను రూపము లీయూత స్థానమునందలి మార్పుల వలననే కలిగినవి. 'నేనిస్తా' 'ఒచ్చును' 'ఆందాఁకా' 'మొక్క' మొదలయిన రూపము లీయూతికు భ్రంశము కలుగుటవలననే యేర్పడినవి.

రెండుపదములు ప్రత్యేకముగా నున్నప్పుడు వాని తొలియక్షరములపై నూతయున్నను, నవి సమసించినప్పుడు మొదటి పదము మొదటి యక్షరముపై నూత ప్రధానమును, రెండవపదము మొదటి యక్షరముపై నూత యప్రధానము నగుచుండును. కావుననే ద్వంద్వసమాసమునందు పురుషములకు గ స డ ద వా దేశము కలుగుట సంభవించెను.

పద్యములలో శ్లేషకల్పనముఁ జేయవలసి వచ్చినపుడును సర్థవైచిత్రిని జూపనెంచినప్పుడును కవు లీయూత ప్రాధాన్యమును బొగుఁగ్రహించి యున్నారు. ఈ క్రింది పద్యములో [1]అనునది ప్రధానమైన ఊతికును, [2]అనునది అప్రధానమైన ఊతికును, [3]అనునది యూత లేనందుకును గుఱుతులుగానుంచి రామాయణ భారతార్థములను తెలియఁజేయ వచ్చును.

రామాయణార్థము.

[1]ఎందు [1]వేట [2]రారె [1]యితరు [1]లోమన సు[2] తో
దార [2]సంగమంబు [1]దప్ప [2]క్రోచి
[1]తకట పాండు [2]రాజ[2]యశ [1]మెన్నవై [1]తతి
[2]క్రూర [1]దశరథేశ [1]కులము [2]రోయ.

భారతార్థము.

[1]ఎందు [1]వేఁట [2]రా[1] యితరు [1]లేమసముఁ[2]గో

[1]దార [2]సంగమంబుఁ [1]దప్పఁ [2]దోచి

[1]తకట [1]పాంపు [2]రాజ [1]యశ [2]మెన్నవై [1]తతి.

[2]క్రూర దంశర [1]శేష [2]కులము [1]గోయ.

అర్థచిత్రము నీ యూఁతమూలముగాఁ గలిగించిన వారిలోఁ జేమకూర వేంకటకవి ముఖ్యుఁడు. పై గుఱుతులనుంచి యీక్రింది విజయవిలాసము లోని పద్యము సన్నివేశమును స్పష్టము చేయుచున్నది.

[1]అర [2]చందమామ ఁనేలిన

[1]దొర [2]గా [1]నొన్నిదురు [2]నె[1]న్నుదురు [1]బిత్తరికిఁ.

[1]బహుసంపు [2]మొల్ల మొగ్గల

[1]దొరగాఁ [1]బలుఁబదుము [2]బలు [1]బదుము [2]జన్నినికిఁ.

ఇట్లే 'రెండ్లబండ్లు తీసుకరా' అనువాక్యమును [1]రెండ్లు [1]బండ్లు [1]తీసుక[2]రా అని పలికినప్పుడు ఒంటెద్దు బండ్లను తీసుకొని రమ్మనుట యుద్దేశము కాదనియు, [2]రెం[1]డ్లు [2]బండ్లను [1]తీసుకరా అన్నప్పుడు మహిషములు పూన్చిన బండ్లను దీసికొని రమ్మనుట యుద్దేశము కాదనియు స్పష్టపడును.

పదములలోని యక్షరములమీఁది యూఁత యర్థగ్రహణమున నెట్లు ముఖ్యమో, వాక్యములలోని పదములమీఁది యూఁతయు నంతముఖ్యమైనదే. [1]దానినూటకేమి, [1]దీనిమాట చెప్పు; [1]మగవాళ్లమాటకేమి, [1]ఆడవాళ్లమాట చూడండి; [1]దీనిన[2]ల్ల ప్రయోజనము లేదు, [1]ముప్పు కూడాను; [1]అక్క[2]డ దయిందా? [1]ఇక్కడచూడు. ఈ రీతిగానెన్నైన నుదాహరణముల నూహించుకొనవచ్చును.

పద్యముల నడక కూఁతను బొటించుటవలన శ్రుతిసుభగత్వమును లాలిత్యమును నెట్లుకలుగునో తెలిసికొనుటకు "తెలుఁగు" పత్రికలో, గిడుగు సీతాపతిగారు మొదటి సంపుటము 5, 6 సంచికలలో (1920 సం॥ రము జనవరి ఫిబ్రవరి నెలలు) వ్రాసిన "ఛందోరహస్యదర్పణము" అను వ్యాసమును జదువఁదగును.

స్వరము.

మన ముచ్చరించు ధ్వనులన్నియు నెగుడుదిగుడులులేక యెన్నఁడు నొక్కటే తీరున నుండవు. అవి యొకదానితరువాత నొకటిగఁ జెక్కిపోవుచుఁ

గ్రిందికి దిగుచు, నొక్కవరున నడచుచు నలలయాకారము నొందియుండును. ఈ యెగుడు దిగుడులలోని భేదమువలననే భాష శ్రుతి కింపుగానుండును. రోకటిపాటవలె నొక్కటే విధమునఁ జదువుటనలనను మాట్లాడుటవలనను శీఘ్రముగ వినువారికి వినుగు గలుగును. ఉచ్చరితములైన ధ్వనులలోని యీ యెగుడు దిగుడులకే యుదాత్తానుదాత్త స్వరిత సంజ్ఞలను సంస్కృత వైయాకరణులు పెట్టియుందురు. "ఉచ్చైరుదాత్తః", "నీచైరనుదాత్తః", "సమాహారః స్వరితః", "తస్యాదిత ఉదాత్త మర్ధహ్రస్వమ్" అని పాణిని వీనిని నిర్వచించినాఁడు.

ఈ స్వర మన్నిభాషలయందును సర్థభేదమును గల్గించుటయందు చాలప్రాముఖ్యమును సహించి యుండును. కాని, దానిని సరిగబోధపడుసట్లు వ్రాతలో నిరూపించుటకు సాధనసామగ్రి లేకపోవుటచేతఁగాఁబోలు వ్యాకరణములలో నీవిషయమును గూర్చి యంతగా ముచ్చటించుటకు వీలులేకపోయినది.

తెనుఁగువ్యవహారమున నీ స్వరభేదముచే నెన్నియేని సర్థభేదములు కలుగుచున్నవి. వ్యవహారమునఁ జూలభాగ మచ్చుల నుదాత్తానుదాత్త స్వరిత భేదములతోడను, అనునాసికానునాసిక భేదములతోడను నుచ్చరించుట చేతనే జరగిపోవుచుండును. స్వరభేదముచే సర్థభేదము గలుగుటకుఁ గొన్ని యుదాహరణముల నిచ్చినఁ జాలును.

ఆఁ = సరే

ఆఁ = ఆలాగా?

ఆఁ = ఏమిచెప్పినావు?

ఆఁ = నీవుచెప్పినది నమ్మదగినదిగాలేదు.

ఆఁ = భద్రము! జాగ్రత్త!

ఆఁ = ఆయాసమును తెలుపును.

ఆఁ = చాలులే, చాలాచెప్ప వచ్చినావు.

ఆఁ = అట్లాగేమి?

ఆఁ = వింటున్నాను, చెప్పు.

ఈ రీతిగా నెన్నోవికారములను బొంది యచ్చులన్నియుఁ గావలసిన యర్థములను దెలుపు చుండును.

ప్రశ్న, ఆశ్చర్య, సందేహ, సంతాపాది విషయములన్నియు భాషయం దీస్వరభేదముచేతనే కలుగునుగాని వ్యాకరణములం దీభేదములను నిరూ

పించుటకు సాధ్యము కాకపోయినది. శిష్టగ్రంథములందు సంస్కృతము నందలి యీ భేదమును బూర్వులు గొంతవఱకు నిరూపించియుండిరి. నవీన పాశ్చాత్యభాషలనుగూర్చి యీ విషయమున విద్వాంసులు నేఁటికిఁగూడ గృషిచేయుచున్నారు.

ఆంధ్రధ్వనులు – వాని యుచ్చారణము.

1. తత్సమధ్వనులు.

తత్సమ, తద్భవ, దేశ్యనంజ్ఞలచే వ్యవహరింపఁబడు శబ్దజాలమంతటిని గలిగియుండుటచే నాంధ్రభాషయం దాయా వర్గములందుగల ధ్వనులన్నియు నున్నవని చెప్పవలెను. ఆంధ్రధ్వనుల యుచ్చారణము సంస్కృతధ్వనుల యుచ్చారణమునే పోలియుండుననునూహచే, నాంధ్రధ్వనుల స్వరూపమును నిర్ణయించునప్పుడు సంస్కృత పరిభాషనే వైయాకరణము లుపయోగించుచున్నారు. కాని, సంస్కృతధ్వనులకు సంస్కృత వైయాకరణులుచేసిన స్థాన ప్రయత్నాది వివేకము నాంధ్రవైయాకరణు లాంధ్రధ్వనుల కింతవఱకును వివరించి యుండలేదు. సిద్ధాంతకౌముదియం దాయా సంస్కృత ధ్వనుల యుచ్చారణ మిట్లింది విధముగ వివరింపఁ బడియున్నది.

1. అచ్చులు, తద్భేదములు.

అ, ఇ, ఉ, ఋ, ఌ, ఏ, ఐ, ఓ, ఔ అనునవి యచ్చులు. వీనిలో అ, ఇ, ఉ, ఋ, అను నొక్కొక్కటియు హ్రస్వ, దీర్ఘ, ప్లుతభేదములచే మూఁడువిధములు గను, ఈ యొక్కొక్క-భేదము ఉదాత్త, అనుదాత్త, స్వరితభేదములచే మూఁడువిధము లగుటచే, (3×3) తొమ్మిదిభేదములుగను, ఈ యుపభేదములు నుఱుల అనునాసిక, అననునాసిక భేదములచే (9×2) పదునెనిమిది భేదములు గను వివరింపఁబడినవి. ఌ-కారమునకు దీర్ఘము లేకుండుటచే నది హ్రస్వ, ప్లుత (2) × ఉదాత్త, అనుదాత్త, స్వరిత (3) × అనునాసిక, అననునాసిక (2) భేదములచే పండ్రెండువిధము లగుచున్నది. ఏ, ఐ, ఓ, ఔ, లకు హ్రస్వరూపము లేకుండుటచే నవియు (2×3×2) పండ్రెండు భేదములుగ నుండును. ఈ భేదముల నిట్లు ప్రస్తారముచేసి చూపవచ్చును.

అ, ఇ, ఉ, ఋ.

1.	హ్రస్వ, ఉదాత్త,	అనునాసిక	ఈ ఆరు భేదములును ఏ, ఐ, ఓ, ఔ, లకు లేవు.
2.	హ్రస్వ, అనుదాత్త,	అనునాసిక	
3.	హ్రస్వ, స్వరిత,	అనునాసిక	
4.	హ్రస్వ, ఉదాత్త,	అననునాసిక	
5.	హ్రస్వ, అనుదాత్త,	అననునాసిక	
6.	హ్రస్వ, స్వరిత,	అననునాసిక	
7.	దీర్ఘ, ఉదాత్త,	అనునాసిక	ఈ ఆరు భేదములును ఌ-కారమునకు లేవు.
8.	దీర్ఘ, అనుదాత్త,	అనునాసిక	
9.	దీర్ఘ, స్వరిత,	అనునాసిక	
10.	దీర్ఘ, ఉదాత్త,	అననునాసిక	
11.	దీర్ఘ, అనుదాత్త,	అననునాసిక	
12.	దీర్ఘ, స్వరిత,	అననునాసిక	
13.	ప్లుత, ఉదాత్త,	అనునాసిక	
14.	ప్లుత, అనుదాత్త,	అనునాసిక	
15.	ప్లుత, స్వరిత	అనునాసిక	
16.	ప్లుత, ఉదాత్త,	అననునాసిక	
17.	ప్లుత, అనుదాత్త,	అననునాసిక	
18.	ప్లుత, స్వరిత,	అననునాసిక	

'పైవానిలో హ్రస్వమనగా నొక్కమాత్రాకాలమున నుచ్చరింపఁబడు ధ్వని. మాత్రయనగా నింటి తెప్పపాటుకాలము; దీర్ఘమనగా రెండు మాత్రలకాలము; ప్లుతమనగా మూఁడుమాత్రలకాలము' అని లాక్షణికులు చెప్పుదురు. లక్షణము ప్రకార మావిర్ణనను సరియైనను, వ్యవహార మున దీర్ఘమునకు రెండుమాత్రలకంటె నెక్కువకాలమును, ప్లుతమునకు మూఁడుమాత్రలకంటె నెక్కువకాలమును పట్టును. దూరాహ్వాన శంకా శ్చర్యాదులయందు ప్లుతము వినఁబడుచుండును. ఆహ్వానమున దూరమును బట్టియు, శంకాశ్చర్యాదులయం దాభోగముల యతిశయమును బట్టియు ప్లుతధ్వనికాలము మాఱుచుండును. కాని ఌ-కారమునకు దీర్ఘమే లేనప్పుడు ప్లుతమెట్లు కలుగునో తెలియరాదు.

ఉదాత్తానుదాత్త స్వరితము లనఁగేమో సరిగ నిర్ణయించి చెప్పుట కష్టము. "ఉచ్చైరుదాత్తః"-బిగ్గరగా పలుకఁబడిన దుదాత్తమని యీ సూత్రము నర్థము. అయినను నాగోజీభట్టు దీనికి వివరణముగ "తాల్వాదిమ

స్థానే ఊర్ధ్వభాగే నిష్పన్నోఽచ్ ఉదాత్త సంజ్ఞ స్స్యాత్''-అనఁగా తాల్వాదిస్థానములందు పైభాగములందు కలుగు అచ్చు ఉదాత్తమను సంజ్ఞ కలిగియుండును--- అని చెప్పినాఁడు. ''తాల్వాదిషు'' అనుదానికి ''కంఠాదిషు'' అని కొందఱు తాత్పర్యమును వ్రాసినారు. కాని, కష్ట మీవిషయమున లేదు; ఆయూస్థానముల యూర్ధ్వభాగము లనునేమో యర్థము నిర్ణయించుటలో కష్టము కలుగును. ఇట్లే ''నీచై రనుదాత్తః'' అనుదానికి తగ్గులలో పలుకఁబడున దనుదాత్తమని యర్థము చెప్పనలసి యున్నను నాగోజీభట్టు సభిప్రాయము చూపున ''తాల్వాదిషు స్థానేష్వధోభాగే నిష్పన్నోఽచ్ అనుదాత్త సంజ్ఞ స్స్యాత్'' అని యిట్లు చెప్పవలెను. ''సమాహార స్స్వరితః'' అనుసూత్ర మునకు ''ఉదాత్తానుదాత్తయోర్యః స్థానభాగ్భ్యాం సమాహ్రియతే తయోశ్చోఽచ్ స్వరిత సంజ్ఞ స్స్యాత్'' అని నాగోజీభట్టు అర్థము చెప్పినాఁడు. ఏభిన్నియం దుదాత్తానుదాత్తములను నిష్పత్తిభాగములు రెండును గలసియుండునో అది స్వరితసంజ్ఞ కలదియగునని నియమించుము. ఈ భిన్నములో ఎంతభాగ ముదాత్తము, ఎంతభాగ మనుదాత్త మను విషయమును నిర్ణయించుటకు ''తస్యాదిత ఉదాత్త మర్ధహ్రస్వమ్'' అను సూత్రమేర్పడినది. అనఁగా స్వరితసంజ్ఞగల హ్రస్వాచ్చునందు మొదటి యర్ధమాత్ర ఉదాత్తమును, తక్కిన యర్ధమాత్ర అనుదాత్తమును; దీర్ఘాచ్చునందు మొదటి యర్ధమాత్ర ఉదాత్తమును, తక్కిన ఒకటిన్నర మాత్రలును అనుదాత్తమును; ప్లుతాచ్చునందు మొదటి యర్ధమాత్ర ఉదాత్తము, మిగిలిన రెండున్నర మాత్రలును అనుదాత్తమును అని యీ సూత్రము సభిప్రాయము. ఉదాత్తానుదాత్తస్వరిత సంజ్ఞలను గూర్చిన యష్టాధ్యాయీసూత్రములకు నాగోజీభట్టు చేసిన వ్యాఖ్యానము సరికాదని తోఁచుచున్నది. అకారాదిహ్రస్వాచ్చుల కుదాత్తాది స్వరములు కలుగు నప్పుడు తాల్వాది స్థానములలో దూర్ధ్వ నీచభాగముల వలన స్థానభేదము కలుగునని చెప్ప వీలులేదు. ఉచ్చనీచలు ధ్వనికి సంబంధించినవే కాని, స్థాన మునకు సంబంధించినవి కావని చెప్పవలెను. కాని, ఈ ఉదాత్తానుదాత్తత్వ ముల వలనఁ గలిగిన యుచ్చ నీచధ్వనులకును, సాధారణముగ విసఁబడు నుచ్చ నీచధ్వనులకును నేదో భేదమున్నదనియే తోఁచుచున్నది. కాని, యది యెట్టి భేదమో నిర్ణయింప వీలులేదు. ఇంగ్లీషున వైదిక స్వరములకు acute, grave, circumflex అని అందురు. ఈ పదముల యర్థముకూడ స్పష్టము కాదు. ఉదాత్తానుదాత్తస్వరిత సంజ్ఞలు వైదికధ్వనులకు సంబంధించినవియు, ఉచ్చ, నీచ, సంజ్ఞలు సాధారణ వ్యవహార ధ్వనులకు సంబంధించినవియునై యున్నవి. వేదమునకు సంబంధించిన స్వరములు సంస్కృతమునందే లోపించినవని చెప్పదురు. ప్రాచీన ప్రాకృతములందును నాధునిక ప్రాకృతము

లందును నవి లేకుండుట వింతకాదు. కావున నవి ద్రావిడభాషలయందును లేవు. వీనియం దాయా యచ్చులు ఉచ్చ, నీచ, సమానధ్వని భేదములచే (high, low, level) లేక ascending, descending, level మూఁడు విధములుగా నుండును.

అచ్చులన్నిటికిని అనునాసికానునాసిక భేదములు వేదమునందు గలవని యష్టాధ్యాయినలనఁ దెలియుచున్నది. కాని, యీ భేదములనలనఁ గలుగు ప్రయోజనమును గూర్చి యెచ్చటను వినరింపఁబడలేదు; ఆ విషయమై పరిశోధనములును జరిగియుండలేదు.

ఉచ్చాత్తమున కకురము తలపై నిలువు గీతను, అనుదాత్తమున కకురము క్రింద అడ్డుగీతను, స్వరితమున కకురమున గుఱుతును లేకుండఁగను, ప్లుతమున కకురము ప్రక్క 3 అంకెనుంచియు, అనునాసికోచ్చారణమున కకురము తలపై ఁ అను గుఱుతు నుంచియు ప్రస్తరించిన యెడల నీ క్రింది వివిధోచ్చారణములు గల యచ్చు లేర్పడును.

1. అ, అ, అ; అ, అ, అ; ఆ, ఆ, ఆ; ఆ, ఆ, ఆ; ఆ 3, ఆ 3, ఆ 3; ఆ3, ఆ3, ఆ3.

2. ఇ, ఇ, ఇ; ఇ, ఇ, ఇ; ఈ, ఈ, ఈ; ఈ, ఈ, ఈ; ఈ3, ఈ3, ఈ3; ఈ3, ఈ3, ఈ3.

3. ఉ, ఉ, ఉ; ఉ, ఉ, ఉ; ఊ, ఊ, ఊ; ఊ, ఊ, ఊ; ఊ3, ఊ3, ఊ3; ఊ3, ఊ3, ఊ3.

4. ఋు, ఋు, ఋు; ఋు, ఋు, ఋు; ఋూ, ఋూ, ఋూ; ఋూ, ఋూ, ఋూ; ఋూ3, ఋూ3, ఋూ3; ఋూ3, ఋూ3, ఋూ3.

5. ఌ, ఌ, ఌ; ఌ, ఌ, ఌ; ఌ3, ఌ3, ఌ3; ఌ3, ఌ3, ఌ3.

6. ఎ, ఎ, ఎ; ఎ, ఎ, ఎ; ఎ3, ఎ3, ఎ3; ఎ3, ఎ3, ఎ3.

7. ఐ, ఐ, ఐ; ఐ, ఐ, ఐ; ఐ3, ఐ3, ఐ3; ఐ3, ఐ3, ఐ3.

8. ఓ, ఓ, ఓ; ఓ, ఓ, ఓ; ఓ3, ఓ3, ఓ3; ఓ3, ఓ3, ఓ3.

9. ఔ, ఔ, ఔ; ఔ, ఔ, ఔ; ఔ3, ఔ3, ఔ3; ఔ3, ఔ3, ఔ3.

ఇట్లు ప్రస్తరితమైన 132 ఉచ్చారణములకును వేదములం దుదాహరణములు కానవచ్చునేమో వేదములోని ధ్వనులను గూర్చి పరిశోధనము చేయువారు తెలుపవలసియున్నది. సంస్కృతముసందు మాత్ర మీ భేదములన్నియు లేవనియే చెప్పనచ్చును. అందు హ్రస్వ దీర్ఘ ప్లుత భేదములు గల అ, ఇ, ఉ, ఋ లును, దీర్ఘ ప్లుతభేదములు గల ఏ, ఐ, ఓ, ఔ లును గాన వచ్చును. ఌ-కారమొక్క- 'క్లృప్' ధాతువునందు తప్ప నితరములందు గాన రాదు. దానికి దీర్ఘ ప్లుతోచ్చారణములు లేవు. ఈ యచ్చులన్నిటికిని ఉదాత్తానుదాత్త స్వరితోచ్చారణములు లేవు గాని, ఉచ్చ, నీచ, సమాన స్వరములు గలవు. ప్రయోగములందు, అ, ఉ, లకు మాత్రము అ, ఆ, ఉ, ఊ అను ననునాసికోచ్చారణము కానవచ్చును; ఆ యుచ్చారణమైనను అంగీకారార్థకములగు నేకాక్షర, ద్వ్యక్షరావ్యయములం గొన్నిటియందు మాత్రము, అందును నా యచ్చులు పదాంతిగతము లైనప్పుడు మాత్రము వినబడును.

ప్రాకృతములందు శబ్దముల తుదిని అ, ఇ, ఉ, ల కనునాసిక ధ్వని గలదు. ముఖ్యముగ నిది నపుంసకలింగ బహువచన రూపములందు వినబడుచున్నది. ఉదా. వనా ఇ = వనాని, మొదలైన ధ్వనులకు ఉచ్చ నీచ సమాన భేదములు ప్రాకృతములందును గలవు. సంస్కృత ప్రాకృత ధ్వనులను గూర్చి తెలిసికొనుటకు మనకుం గేవలము గ్రంథములే యాధారము లగుచున్నవి. వ్యవహారమున నింక నెట్టి భేదములుండెనో తెలియదు. ఆధునిక ప్రాకృతములని చెప్పబడు హిందూ దేశభాషలయందు వ్యవహారమున నచ్చుల యుచ్చారణమున వైవిధ్యమున్నది. గాని, యీ భేదములన్నియు వ్రాత యందు గానరావు.

ఆంధ్రమునను గ్రాంథికభాషయం దుచ్చారణమునంగల వివిధభేదములు గుర్తింపబడి యుండలేదు. కాని, వ్యవహారమున హ్రస్వ, దీర్ఘ, ప్లుత; ఉచ్చ, నీచ, సమాన; అనునాసికానునాసికముల భేదములన్నియు వినబడును. ఈ భేదముల నెలన నర్థభేదమును గలుగుచుండును. అనునాసికానునాసికోచ్చారణములందు కాలక్రమమున మార్పులు గలిగినవి. ఆ మార్పులు అర్ధానుస్వార ప్రకరణమునం గొంతవఱకు వివరింపబడి యున్నవి.

హల్లులు.

అచ్చులకు వలె హల్లులకు హ్రస్వ, దీర్ఘ, ప్లుతభేదములను భారతీయ నైయాకరణులు వివరింపలేదు. ఆధునికైరోపీయలాక్షణికులు హల్లులకును దీర్ఘత్వమును గల్పించియున్నారు. ద్వత్వహల్లులను వారు దీర్ఘ హల్లులుగ భావింతురు. ఈ యభిప్రాయముచొప్పున అక్క, అప్ప, మొదలగు పదము

లందలి కకార పకారాదులు దీర్ఘహల్లులని చెప్పవలయును. అవి దీర్ఘములు గావునే యాద్విత్వము లోపించునపుడు వాని వెనుకటియచ్చు దీర్ఘమగు చుండును. కేవలహల్లు అర్ధమాత్రాకము. హల్లులకు ప్లుతముండుట యసంభవము. ఉదాత్తాది స్వరసంజ్ఞలును హల్లులకుచెల్లవు. అనునాసిక, అనునాసికభేదము య, ల, వ లకుమాత్రము గలదని సంస్కృత వైయాకరణులు తెలిపినారు. వేదభాషయందును, సంస్కృతమునందును గాకున్నను, ప్రాకృతములందు ఎక్కిన హల్లులకుఁగూడ ననునాసికత్వ ముండునేమోయని యూహింపవలసియున్నది. సంస్కృతమందలి ద్విత్వాక్షరములును, సంస్కృతమునుండి సామ్యీకరణము (assimilation) వలన ప్రాకృతమున నేర్పడిన ద్విత్వాక్షరములందును మొదటిహల్లు రెండవహల్లు నన్నియెడల ననుస్వారముగ మాఱుట గలదు. ఉదా. సం. వక్ర=ప్రా. * వక్క, వంక; సం. నగ్న=ప్రా. * నగ్గ, నంగ; మొదలైనవి.

ఉచ్చారణస్థానములు.

సంస్కృతమందలి యీయా ధ్వనుల యుచ్చారణస్థానములు సిద్ధాంతకౌముదియం దట్లు వివరింపబడి యున్నవి.—

అ, క, ఖ, గ, ఘ, ఙ, హ, ఃకంఠము.

ఇ, చ, ఛ, జ, ఝ, ఞ, య, శ—తాలువు.

ఋ, ట, ఠ, డ, ఢ, ణ, ర, ష—మూర్ధము.

ఌ, త, థ, ద, ధ, న, ల, స—దంతములు.

ఉ, ప, ఫ, బ, భ, మ, ఓష్ఠ్య (ఉపధ్మానీయము) ఓష్ఠములు.

ఞ, మ, ఙ, ణ, న—నాసికకూడ

ఏ, ఐ—కంఠము, తాలువు.

ఓ, ఔ—కంఠము, ఓష్ఠము.

వ—దంతములు, ఓష్ఠము.

క (జిహ్వామూలీయము)—జిహ్వామూలము

అనుస్వారము—నాసిక.

వీ స్థాననివరణము సంపూర్ణముగ స్వరశాస్త్రము ననుసరించిలేదు. అందుస్థానములతోఁబాటు కొన్నిటియందు కరణములును చేరియున్నవి. ఉపూపధ్మానీయములకు రెండు పెదవులును స్థానములనుట సరికాదు[1]. వానికి వై

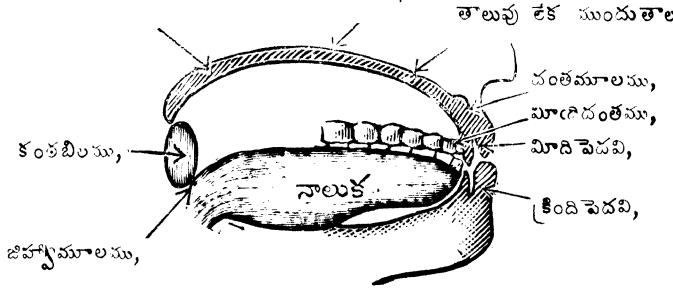
---

* శేషమునకును అనునాసికత్వము కలదు "అనుస్వారస్యామానాంచ నాసికా స్థానముచ్యతే" అని పాణినీయ శిక్ష.

1. "ఉపూపధ్మానీయస్యౌష్ఠ్యే" - అనిప్రాతిశాఖ్య. "సిద్ధమేజఃసస్థానత్వాత్" అని వార్తికము.

వెడవి స్థానము, క్రిందివెడవి కరణమునగుచున్నవి. ఏ, ఐ, ఓ, ఔ, లకు కంఠమునూఁడి స్థానమని చెప్పుట యుక్తముకాదట్లు తోఁచుచున్నది[1]. ఏ ధ్వని యైనను కంఠద్వారమునఁనే శ్వాసము బయటికినచ్చుటవలన నేర్పడుటచే, నన్ని ధ్వనులకును కంఠము స్థానమగుచునే యున్నది. ఎకారమునకు పైదంతములు స్థానము, క్రిందివెడవి కరణము నగుచున్నవి[2]. జిహ్వామూలీయమునకు జిహ్వామూలము కరణము మాత్రమగుచున్నది; దానికి కకారముతోఁబాటు కంఠమే స్థానము. కాని, ప్రాతిశాఖ్యములో "కాక్కజిహ్వామూలే" అని జిహ్వామూలీయమువలెను కిసర్గీయ హల్లులకును జిహ్వామూలమే స్థానమని చెప్పఁబడినది.

సిద్ధాంతకౌముదిలో కరణమును గూర్చిన ప్రశంసలేదు. కరణ ప్రకరణము ప్రాతిశాఖ్యములలోను పాణినీయ శిక్షలోను చేర్పఁబడియున్నది. స్థానముతోఁ గరణమునుగూడఁ జెలుపనిచో ధ్వనులయుత్పత్తి బోధపడదు. వైని వివరించిన స్థానములను గూర్చి సాధారణముగ నెన్నఁగు వ్యాకరణములందు సరియగు జ్ఞానము లభింపకున్నది. ఱుదు తాలువు, మూర్ధము, అను శబ్దముల యర్థము నెన్నరును సరిగ గమనించినట్లు తోఁపదు. తాలువనఁగా దొడయని యర్థమూఁ జెప్పుచుందురు. దొడయనఁగానేటికి ప్రక్కగోడ. అదిధ్వనికి స్థానము కాదు. ఈ విషయమును గ్రహించియే యొకరు తాలుశబ్దమున కర్థమూఁ జెప్పఁబోయి, యదిమూర్ధమనిరి. * తాలువన మూర్ధమైనచో, మూర్ధమేమికానగలనో! ఈ స్థానములను గూర్చి తెలిసికొనుట కీక్రిందిపటము సహాయకారి కాఁగలదు.

1. ఏకారమునకు తాలువే స్థానము "ఇచశేయాస్తాలౌ" అని ప్రాతిశాఖ్య; ఓ-కారమున కోష్ఠమే స్థానము "ఊపోపోపధ్మా ఓష్ఠే" అనిప్రాతిశాఖ్య.

2 "వోదంత్యైశ్చ" అని ప్రాతిశాఖ్య కరణప్రకరణము. శిక్షలో "దంతోష్ఠ్యోవఃˆ" అనిఉన్నను, దానికి "దంతసన్నికృష్టౌష్ఠౌయస్యవఃˆ" అని యర్థము చెప్పుకొమ్మన్నారు.

* బ్రహ్మశ్రీ వజ్ఝుల చినసీతారామస్వామి శాస్త్రిగారు. "వ్యాకరణసంగ్రహము" అను రావుసాహేబు గిడుగు వేంకటరామమూర్తి పంతులుగారి సప్తతితమ జన్మదినోత్సవ సందర్భమున ప్రకటింపఁబడిన సంచిక. (ప్రకాశకులు: తెలికిచెర్ల వేంకటరత్నము ఎమ్. ఏ., గుంటూరు. వెల. రు 7-8-0.) చూ. "తాలువన దొడకాదు" అను వ్యాసము.

ఇందు కంఠబిలము, మృదుతాలువు, మూర్ధము, తాలువు, దంత మూలము, మీఁదిదంతము, మీఁది పెదవి, అనునవి స్థానములు. శాస్త్ర దృష్టినాలోచించినచో కంఠమునుండి యారంభించిన నోటివైకప్పు లోపలి తలమంతయు ధ్వనియుత్పత్తికి స్థానమే యగును. కాని, యొక్కొక్క భాషయందలి ధ్వను లొక్కొక్క ప్రదేశమునుండి వెలువడుచుండుటచే నాయాభాషలయం దలి ధ్వనులలో సీషద్భేదములు గలుగుచుండును. ఒక్కభాషయందే వేర్వేఱు కాలములందు భ్రంశమూలమున స్థానము మాఱుచుఁబడుచే ధ్వనులును మాఱుచుండును. నాలుకయు, క్రిందిపెదవియు కరణములు. కంఠమునుండి వెలువడు శ్వాసమును వివిధవికారములను బొందిన నాలుక యాయాస్థానము లందు సంపూర్ణముగ నిరోధించి విడలుట వలనను, ఆయాస్థానములందు తగిలియుఁ దగులకట్లుండి యొరసికొనుటలో జారిచ్చుట వలనను, నోటి వైకప్పును స్పృశింపక దానికి వెన్వేఱు దూరములందు నిలిచి వదలుచుండుటవలనను నాయాధ్వను లుత్పన్నము లగుచుండును. కావున, ధ్వన్యుత్పత్తి విషయ మున స్థానవివేకమెంతముఖ్యమో, కరణవివేకమును నంతముఖ్యమైనదే.

స్థాన, కరణముల మూలమున నుత్పత్తియగు నాయాధ్వనులను వివరింపకపూర్వము సంస్కృతి వైయాకరణులు వివరించిన ప్రయత్నమును గూర్చి కొంత తెలిసికొనవలసియున్నది. సిద్ధాంతకౌముదిప్రకారము ప్రయత్నము ఆభ్యంతరము, బాహ్యము, అని రెండు విధములు. ఆభ్యంతరము మఱల (1) స్పృష్ట (2) ఈషత్స్పృష్ట (3) వివృత (4) సంవృతి - భేదములచే నాలుగు విధములు ఈ యాభ్యంతర ప్రయత్న భేదముల యర్థమెచ్చటను వివరింపఁబడలేదు. వానికిట్లర్థముఁ జెప్పికోవలసియేమో. స్పృష్టమనఁగా కరణము స్థానమును సంపూర్ణముగ స్పృశించుట. కాని-మాంతపంచవర్గీయులిట్లు లిట్టివి. ఈషత్స్పృష్టము లనఁగా కరణము స్థానముతో స్పృశించియు స్పృశింపకట్లుండుట. అంతస్థములును (య, ర, ల, న) ఊష్మములు (శ, ష, స, హ) నిట్టివి. కాని, వీనిలో నంతస్థములను మాత్రమే యీషత్స్పృష్టములుగ సిద్ధాంతకౌముది సేకొనుచున్నది. శ, ష, స, హ, లను గొంద ఱర్ధస్పృష్టములనుచున్నారు. వీని నుచ్చరించునపుడు గలుగుస్పర్శము సరిగ సమమనిచెప్ప వీలులేకున్నను, య, ర, ల, లకంటె. వీనిస్పర్శ మెక్కువనయనియే చెప్పనెచ్చును. య, ర, ల, న, లలోఁగూడ య, ర, ల, లస్పర్శముకంటె, ఏ-కారస్పర్శ మెక్కువగనే యుండును. కావున, వ - కారమును స్పర్శవిషయమున య, ర, ల, లతోఁ గాక, శ, ష, స, హ, లతోఁ జేర్చవలసియుండును.

ఆభ్యంతర ప్రయత్నమందు వివృత, సంవృత భేదములును గలవని సిద్ధాంతకౌముది తెలుపుచున్నది. ఈ రెండింటికిని స్థానకరణముల స్పర్శముతో నెట్టి సంబంధము నున్నట్లు కానరాదు. 'వివార' మనఁగా 'వెడల్పు' ; 'సంవార' మనఁగా 'ఇఱుకు' వీనికే ఇంగ్లీషున Open, close, అనికాని, Broad, narrow అని కాని చెప్పదుగు. శ్వాసము బయటికి నిచ్చు కంఠాది మార్గమును వెడల్పు చేయుట 'వివృత' ప్రయత్నమును దానిని ఇఱుకుచేయుట 'సంవృత' ప్రయత్నమును అని చెప్పనలెను. ఈ యాభ్యంతర ప్రయత్నము లిరియొనర్వైనచో ఊష్మముల కును స్వరములకును వివృతప్రయత్నమని చెప్పుట సరిపోదు. ఊష్మముల నుచ్చరించునప్పుడు మార్గ మిఱుకుగ నుండుటచే వానికిఁగల ప్రయత్నము సంవృత మనియే చెప్పవలెను. స్వరములలో 'అ' కారమునకు ప్రక్రియాదశయందు వివృతప్రయత్నమనియు, ప్రయోగసమవాయ సంవృతప్రయత్నమనియు సిద్ధాంతకౌముది తెలుపుచున్నది.

ఈ విషయమున వ్యాఖ్యాత యేమేనితెబ్బబ్బు పడినాఁడో, లేకవ్వెదిక స్వరముల యాభ్యంతర ప్రయత్నము లట్లే నిరూపింపవలెనో నిశ్చయింపలేము. బాహ్యప్రయత్నము (1) వివార (2) సంవార (3) శ్వాస (4) నాద (5) ఘోష (6) అఘోష (7) అల్పప్రాణ (8) మహాప్రాణ (9) ఉదాత్త (10) అనుదాత్త (11) స్వరిత.— భేదములచే పదునొకండు విధములనుగట్లు తెలుపఁబడినది. ఆయూహాల్లుల బాహ్యప్రయత్నముల నిక్రిందిశ్లోకము వివరించుచున్నది.

" ఖయాంయమఃఖయఃకఖపఫౌ, విసర్గఃశర, (ఏవచ)
ఏతే " శ్వాసాను ప్రదానా," "అఘోషా" శ్చ, "వివృణ్వతే"
కంఠ్య; మన్యేతు " ఘోషా," స్సున్యఃి, " సంవృతా," " నాదభాగినః "
అయుగ్మా, వర్గయమగా, యణ, " శ్చాల్పాసవ " స్సృతాఃి "

దీనియర్థము—" 'ఖయ్య'ల 'యమ్ము'లు, 'ఖయ్య'లు, జిహ్వా మూలీయ, ఉపధ్మానీయములు, విసర్గము, 'శర్ర'లు—వీనికి శ్వాస, అఘోష, వివారప్రయత్నములు, తక్కిన వానికి ఘోష, సంవార, నాదప్రయత్నములు, వర్గములలో ప్రథమ, తృతీయ, పంచమవర్ణములు ; ఆవర్గములలోనివే ప్రథమ, తృతీయ వర్ణముల 'యమ్ము'లు, 'యణ్ణు'లు - ఇవిఅల్పప్రాణములు; మిగిలినవి మహాప్రాణములని బోధ్యము. "

'ఖయ్య్' లనఁగా పంచవర్గములలోని ప్రథమ, ద్వితీయవర్ణములు;— క, ఖ ; చ, ఛ ; ట. ఠ ; త, థ ; ప, ఫ—అనునవి ప్రాతిశాఖ్యయందు " ప్రతివర్గములోని మొదటి నాలుగు వర్ణములకంకెను, ఆ వర్గపు అనునాసికము పరమయినయెడల, ఆయావర్ణములు ద్విత్వములగును: ఉదా. పలిక్ష్ణిఃి;

చళ్ఖ్నుతుఃథ; అగ్గ్నిఃఘ; ఘ్ఘ్నంతి; మొదలైనవి. ఇట్లాగమముగా వచ్చిన వర్ణములకు "యమ్లు లనిపేరు" అని ప్రసిద్ధిగలదు. 'శప్ర' లనఁగా 'శ, ష, స' వర్ణములు. "యణ్ణు" లనఁగా 'య, ర, ల, వ' లు.

ఉదాత్తానుదాత్తస్వరితములను బాహ్యప్రయత్నములు సిద్ధాంత కౌముదిలో అచ్చుల విషయమున మాత్రము విపరింపఁబడినవి. ఇవిప్రయత్నములయినవ్వుడు హ్రస్వ, దీర్ఘ, ప్లుతములను, అనునాసికాననునాసికము లను గూడ నేల ప్రయత్నములగఁ బరిగణింపఁగూడదో తెలియదు.

వైవివరణమును బట్టి యాయావర్ణములుగల స్థానప్రయత్నము లీక్రింది పట్టికలో సంగ్రహముగఁ దెలుపఁబడినది. ఇట్టి పట్టికయే "ఆంధ్ర విజ్ఞాన సర్వస్వము, సంపుటము ౧ - 1916 సం॥ ప్రచురణము - 404 - వ పుట" లో ఉన్నది. దానికిని దీనికిని గలభేదములు సఱ్ఱత్రచిహ్నములు (*) గలచోట్ల గమనింపఁదగును.

సిద్ధాంతకౌముది యందు వివరింపఁబడిన బాహ్యప్రయత్నములలో శ్వాసము, నాదము; ఘోషము, అఘోషము; అల్పప్రాణము, మహాప్రాణము—అను సంజ్ఞలను వివరింపవలసి యున్నది. శ్వాసమున కింగ్లీషులో Surd అనియు, నాదమునకు Sonant అనియుఁ జెప్పవచ్చునేమో. క, ఖ, చ, ఛ; ట, ఠ; త, థ; ప, ఫ;—ఇవి శ్వాసములుగలవి. వీని నుచ్చరించు నపుడు రెండుచెప్పలను మూసికొన్నచో ఘుంకారము వినఁబడదు. గ, ఘ; జ, ఝ; డ, ఢ; ద, ధ; బ, భ లు వైవానికి విరుద్ధముగ నాదములుగల ధ్వనులు. వీని నుచ్చరించుచుఁ జెప్పులను మూసికొన్నచో ఘుంకారము వినఁబడును. ఈ ఘుంకారమే నాదము. ఙ, ఞ, ణ, న, మ, అను ననునాసిక ధ్వనులను, అనుస్వారమును, అంతఃస్థములగు అనునాసికాననునాసిక య, ర, ల, వ, లను, అచ్చులను, ఉచ్చరించునపుడుఁ గూడ నీ ఘుంకారము కలు గును గావున, నివియు నాదములుగల నగుచున్నవి. కాని, సిద్ధాంతకౌముదియం దచ్చులకు నాదము చెప్పఁబడలేదు. య, ర, ల, వ, లు నాదములుగల వైనను వానికి సరిపోవు శ్వాసధ్వనులులేవు. ఇట్లే నాదయుతములగు నచ్చు లకు సరిపోవు శ్వాసయుతముల యచ్చులనులేవు. వానికి శ్వాసమును గల్పించి నచో నవి యేకాంతాచ్చు (Whispered vowels) లగును. ఙ, ఞ, శ, ష, స, ఱ - లు శ్వాసయుతములధ్వనులు. వీనిలో ఙ, ఞ లకు సరిపోవు నాద ధ్వనులు సంభవములే యైనను లేవు. శ, ష, స, లకును సంస్కృతమున నాద ధ్వనులు లేవు. ష (*sh*) కారమున కింగ్లీషున 'ʒ' అను నాదధ్వనిగలదు; అట్లే 'స' (*s*) కారమునకు 'Z' అను నాదధ్వని గలదు. 'శ' - వర్ణ మింగ్లీషున లేదు గావున దానికి సరిపోవు నాదధ్వనియు నందులేదు.

పదములు స్థానసంఖ్యలతో వివరణ పట్టిక.

| క్రమము | కరణము | ప్రథమ | | |

ఘోషము, అఘోషము, అను పదముల కర్థమేమో స్పష్టముకాకున్నది. ఇంగ్లీషులోని Aspirate అనుదానికి ఘోషమనియు, Unaspirate అనుదాని కఘోషమనియు నర్థము చెప్పినచో ఒత్తక్షరములు ఘోషములును సాధు అక్షరములు అఘోషములునని చెప్పనలసియుండును. అప్పుడు ఖ, ఛ, ఠ, థ; ఫ; ఘ, ఝ, ఢ, ధ, భ - లు ఘోషములును, క, చ, ట, త, ప; గ, జ, డ, ద, బ - లు వానికి సరిపోవు అఘోషములును అగును. కాని, శ్వాసముగల ధ్వనులన్నియు నఘోషములనియు, నాదముగలవన్నియు ఘోషములనియు సిద్ధాంతకౌముది తెలుపుచున్నది. ఇదిగాక క, చ, ట, త, ప; గ, జ, డ, ద, బ, లు అల్పప్రాణములనియు, ఖ, ఛ, ఠ, థ, ఫ; ఘ, ఝ, ఢ, ధ, భ, లు మహాప్రాణములనియు నాగ్రంథమే తెలుపుచున్నది. కావున నల్పప్రాణ, మహాప్రాణములకు బదులగ unaspirate, aspirate, అని యింగ్లీషునఁ జెప్పినయెడల ఘోషాఘోషమహాప్రాణములకును అఘోషాల్పప్రాణములకును భేదము లేకపోవును. కావున నిపుడు తేలనలసినది శ్వాసాఘోషముల కును, నాదఘోషములకును గల యర్థభేదము. ఈ భేదమేమో నిర్ణయించుట కష్టమే. ఈ జంటలలోని రెండు పదములు నేకార్థకములైన యెడల, వానిని వేర్వేఱ నుగ్గడించుట యనావశ్యకము. నాదమును నది ప్రయత్నము, ఘోషము దానిఫలము; శ్వాసము ప్రయత్నము, అఘోషము దాని ఫలము; - అని చెప్పినచో ఘోషాఘోషములను ప్రయత్నములలోఁ జేర్చుట తగదు.

ఱ, ఙ, ఞ, ణ, హ, లను మహాప్రాణములని యనఁగూడదును, శ, ష, స, లు గూడ మహాప్రాణములనుట తగునేమో విచారణీయము. కాని, అల్పప్రాణముల నుచ్చరించు నప్పటికంటె శ, ష, స, ల నుచ్చరించునపు డెక్కువ ప్రాణము నుపయోగింపవలయుననుట స్పష్టము.

II. ఆచ్చికధ్వనులు.

ఆంధ్రధ్వనుల స్థాన, కరణ, ప్రయత్నములు తత్సమ శబ్దములందు సంస్కృత ధ్వనులకువలె నుండునుగాని, తద్భవ దేశ్యములందు కొన్నివర్ణముల విషయమునఁ గొంత భేదముండును. ఎ, ఒ, చే, జే, అ, అను వర్ణముల విషయమున నీ భేదము కానవచ్చును. సంస్కృతమున ఎ, ఒ, లు దీర్ఘములేకాని హ్రస్వములుకావు. ప్రాకృతభాషల యవస్థనుండియు హ్రస్వ ఎ, ఒ కారములు ప్రచారములోనికి వచ్చినవి. ప్రాకృతమున ద్విత్వహల్లులకు పూర్వమందే హ్రస్వ ఎ, ఒ లుండు నని కొంద ఱందురుగాని, ప్రత్యేకముగ నున్నప్పుడును నవి హ్రస్వముగ వినఁబడుట కలదనుటకు నిదర్శనములు గలవు. చే, జే, లు దంత్యములగు ప్రత్యేకవర్ణములని వైయాకరణులందురు. కాని, యవిత-కార స-కార సంయోగమువలనను, దకార జ- కార సంయోగము

వలనను గలిగిన సంయుక్తాక్షరములు. 'క్ష'కారము క-కార, ష-కార సంయోగమువలనఁ గలిగినట్లైనను, ఉచ్చారణమున నా రెండు వర్ణములును బ్రత్యేకముగ వినఁబడక యేకవర్ణముగ వినఁబడునట్లే 'త్స' 'ద్ధ' వర్ణములేక వర్ణములగుచే, బేలుగ వినఁబడుచున్నవి. ద-కార జ్ర-కారములకు సంయోగము గలిగినప్పుడు, ద-కారసంపర్కమువలన స-కారమునకునాదము గలిగి యింగ్లీషులోని 'Z' వంటిధ్వనిగ మాఱెను. ఇట్లే చే, బే లకు మాత్రికలు మఱికొన్నియుఁ గలవు. ఇతరములైన యాచ్చిక ధ్వనులను గూర్చిన విచార మీ యధ్యాయమున వేఱొకచోటఁ జేయఁబడినది.

నాలుగవ ప్రకరణము.

సంధి

సంస్కృత సంధి.

సంధి

సంస్కృత సంధి

తెనుఁగునకుఁ గావలసిన సంస్కృత సంధిసూత్రములు

తెనుఁగున సంస్కృత సమాసములు గ్రంథములందు విరివిగఁ జేరినవి. కొన్ని సమాసములు వ్యవహారము నందును వినవచ్చుచున్నవి. సంస్కృతపదములు సమసించునపుడు గలుగు సంధివిధానము తెనుఁగునకుఁ గావలసినంత మట్టుకు తెలిసికొనవలసియున్నది. అట్టి సంధు లీక్రింద వివరింపఁ బడినవి:—

అచ్సంధి.

(1) ఇ, ఉ, ఋ, ఌ, అనునచ్చుల కసవర్ణాచ్చులు పరమైనప్పుడు వానికి వరుసగా య, వ, ర, ల, అను హల్లు లాదేశములగును: [1]

అతి + ఆశ్చర్యము = అత్యాశ్చర్యము; గురు + ఆజ్ఞ = గుర్వాజ్ఞ; పితృ + ఆదేశము = పిత్రాదేశము (ఌ + ఆకృతి = లాకృతి).

(2) ఈయ్యా, ఊయ్యా, శబ్దములు శక్యార్థకములు:[2] ఈయింప శక్యమైనది ఈయ్యము; ఊయింప శక్యమైనది ఊయ్యము. శక్యార్థము కాక యోగ్యార్థము గలిగినప్పుడు ఈయము, ఊయము, అనురూపములు గలుగును.

(3) 'క్రయ్యమనఁగా కొనువాఁడు కొందుననుబుద్ధి సంగడియం దుండఁ బడినది. 'క్రేయ' మనఁగా విక్రయించుట కర్హమైనది.[3]

(4) అవర్ణమున కసవర్ణాచ్చు పరమైనయెడల నా రెండచ్చుల స్థానమున పరమందున్న యచ్చునకు సంబంధించిన గుణమాదేశమగును: [4] ఇ, ఉ, ఋ, ఌ, లకు వరుసగా ఏ, ఓ, అర్, అల్, అనునవి గుణములగును:

ఉప + ఇంద్రుఁడు = ఉపేంద్రుఁడు, గంగా + ఉదకము = గంగోదకము; మహా + ఋషి = మహర్షి.

(5) అవర్ణమునకు ఏ, ఐ, ఓ, ఔ, లు పరమైనయెడల వానికి వృద్ధి యేకాదేశమగును. [5] ఇ, ఉ, ఋ, ఌ, లకు వరుసగా ఐ, ఔ, ఆర్, ఆల్, అనునవి వృద్ధులగును:

---

1. ఇకో య ణచి. 2. ఈయ్యూజ్యా శక్యార్థే 3. క్రయ్యస్తదర్థే 4. ఆద్గుణః 5. వృద్ధిరేచి.

కృష్ణ + ఏకత్వము = కృష్ణైకత్వము; గంగా + ఓఘము-గంగౌఘము; దేవ + ఐశ్వర్యము = దేవైశ్వర్యము; కృష్ణ + ఔత్కంఠ్యము=కృష్ణౌత్కంఠ్యము.

(6) అక్ష శబ్దమునకు ఊహినీశబ్దము పరమగునప్పుడు 'ఊ' వర్ణమునకు వృద్ధియగును: [1] అక్షౌహిణి.

(7) అ, ఇ, ఉ, ఋ, ఌ, అనునచ్చులకు సవర్ణాచ్చులు పరమైనచో వానికి దీర్ఘములగలుగును: [2].

వైవస్వత + అరి = వైవస్వతారి; శ్రీ + ఈశుడు = శ్రీశుడు; విష్ణు + ఉదయము = విష్ణూదయము; పితృ + ఋణము = పితౄణము.

హల్సంధి.

(1) క, త, ప, ద, ధ, శ అనుహల్లులకు శ, చ, ఛ, జ,ఝు, ఞ, అను హల్లులు చేరినయెడల క, త, ప, ద, ధ, శ, లు వరుసగా శ, చ, ఛ, జ, ఝు, ఞ, లుగామాఱును :[3]

శిరస్ + చుంబి = శిరశ్చుంబి; మహస్ + చంచలము = మహశ్చంచలము; బృహత్ + జాతకము = బృహజ్జాతకము; సరిత్ + ఝరి = సరిజ్ఝరి మొదలైనవి.

(2) క, త, ప, ద, ధ, శ, అనుహల్లులకు ష, ట, ఠ, డ, ఢ, ణ, లు చేరినయెడల క, త, ప, ద, ధ, శ, లు వరుసగా ష, ట, ఠ, డ, ఢ, ణ, లుగామాఱును:[4]

ధనుస్ + టంకారము=ధనుష్టంకారము; తద్ + డమరుకము=తద్డమరుకము; ఘృష్యత్ + ఢంకా = ఘృష్యడ్ఢంకా మొదలైనవి.

(3) పదాంతములైన ట, ఠ, డ, ఢ, ణ, లకు పరముగానుండు క, త, ప, ద, ధ, శలు ష, ట, ఠ, డ, ఢ, ణ లుగా మాఱుచు :[5]

షట్ + సమయములు = షట్సమయములు; షట్ + దాసములు = షడ్దాసములు; షట్ + న్యాయములు = షడ్న్యాయములు, మొదలైనవి.

కాని ట, ఠ, డ, ఢ, ణ లకు నవతి, నగరి, అనుపదములు పరమైనచో నాపదముల యాదినున్న నకారమునకు ణకారమాదేశమగును:[6]

షట్ + నవతి=షణ్ణవతి; షట్ + నగరులు = షణ్ణగరులు.

---

1. అక్షాదూహి న్యుపసంఖ్యానమ్. 2. అక స్సవర్ణే దీర్ఘఃస.
3. ష్టుభ్నా శ్చునాశ్చుభిఃస. 4. ష్టుభ్ష్టునాష్టుభిఃస. 5. నప దాంతా ట్టో రనామ్.
6. అనామ్నగరినవతీనామితివాచ్యమ్.

తవర్గీయ హల్లులకు షకారము పరమైనయెడల ష, ట, ఠ, డ, ఢ, ణ, లు ఆదేశములు కావు:[1]

తద్ + షణ్ముఖుఁడు = తద్‌షణ్ముఖుఁడు; మొదలైనవి.

(4) క, చ, ట, త, ప; గ, జ, డ, ద, బ, ఖ, ఛ, ఠ, థ, ఫ, ఘ, ఝ, ఢ, ధ, భ; శ, ష, స, హ:-లు పదాంతమున వచ్చినయెడల వానికి యథాక్రమముగా గ, జ, డ, ద, బ, లు ఆదేశములగును:[2]

వాక్ + ఈశుఁడు=వాగ్ + ఈశుఁడు=వాగీశుఁడు; చిత్ + రూపము= చిద్ + రూపము = చిద్రూపము మొదలైనవి.

(5) హకారముతప్ప తక్కిన పదాంతములైన హల్లులకు అనునాసికాక్షరములు పరములైనయెడల అనునాసికాక్షరము వైకల్పికముగా నాదేశమగును:[3]

ఏతద్ + మురారి = ఏతన్మురారి; ఏతన్మురారి.

కాని, పరముగానున్న యనునాసికాక్షరము ప్రత్యయస్థమైనయెడల పూర్వహల్లు నిత్యముగా ననునాసికమగును:[4]

తద్ + మాత్రము = తన్మాత్రము, చిత్ + మయము=చిన్మయము.

(6) త, థ, ద, ధ, న, లకు లకారము పరమైన యెడల నవి లకారముగా మాఱును:[5]

తద్ + లీనము; తల్లీనము; తద్ + లయము = తల్లయము.

(7) 'ఉద్' అను నుపదసముపై 'స్థా' 'స్తంభ' అనుపదములు చేరినప్పుడు పూర్వసవర్ణమాదేశమగును:[6]

ఉద్ + స్థాపనము = ఉత్థాపనము; ఉద్ + స్తంభనము = ఉత్తంభనము.

(8) క, ఖ, గ, ఘ; చ, ఛ, జ, ఝ; ట, ఠ, డ, ఢ; త, థ, ద, ధ; ప, ఫ, బ, భ-లకు హకారము పరమైనయెడల పూర్వసవర్ణము వైకల్పికముగ నాదేశమగును:[7]

వాక్ + హరి = వాగ్ఘరి; వాగ్‌హరి.

(9) పైవర్ణములు పదాంతములై, వానికచ్చులును, హ, య, వ, ర, లును కూడిన శవర్ణము పరమైనయెడల శవర్ణము ఛవర్ణముగామాఱును:[8]

---

1. తోఽపి. 2. ఝలాంజశోఽన్తే. 3. యరోఽనునాసికేఽనునాసికో వా. 4. ప్రత్యయే భాషాయాం నిత్యమ్. 5. తోర్లి. 6. ఉదఃస్థాస్తంభోఃపూర్వస్య. 7. ఝయో హోఽన్యతరస్యామ్. 8. శశ్ఛోఽటి.

తద్ + శివుఁడు (వై (1) నియమముచే తజ్ + శివుఁడు, అని నిలువఁగా,—)

అనునాసికాక్షరములుతప్ప తక్కిన వర్గీయ హల్లులకును శ, ష, స, లకును, వర్గప్రథమ, ద్వితీయాక్షరములును, శ, ష, స లును పరమైనయెడల వానికి యథాక్రమముగా క, చ, ట, త, ప, శ, ష, స లు ఆదేశముల గును:[1]

తజ్ + శివుఁడు = తచ్ + శివుఁడు = తచ్చివుఁడు, తచ్‌శివుఁడు.

అనునాసికవర్ణములుతప్పఁ దక్కిన వర్గీయ హల్లులకు అచ్చులును, య, ర, ల, వ, హ. జ, ఙ, ణ, న, మ, లును శవర్ణమునకు పరమైనను 'ఛ' కారమాదేశమగును:[2]

తద్ + శ్లోకము = తచ్ఛ్లోకము.

(10) శేషమునకు క, చ, ట, త, ప; ఖ, ఛ, ఠ, థ, ఫ; శ, ష, స లు పరమైనయెడల శేషమునకు విసర్గమాదేశము గావచ్చును:[3]

విసర్గమునకు వర్గప్రథమ ద్వితీయాక్షరములును శ, ష, స, లును పరమైన యెడల 'స' కారమాదేశమగును; శ, ష, స, లు పరమైనప్పుడు 'స' కారాదేశము వైకల్పికముగా నగును:[4]

పునర్ + తాడనము = పునః + తాడనము = పునస్తాడనము; అయస్ + పిండము = అయః పిండము; తపస్ + ఫలము = తపః ఫలము.

(11) సమ్, పుమ్, శబ్దములతోఁ గూడిన కకారమునకుఁ బూర్వము 'స' కారమాగమముగా వచ్చును:[5]

సమ్ + కర్త = సంస్కర్త; పుమ్ + కోకిల = పుంస్కోకిల.

(12) కవర్గ, పవర్గీయాక్షరములు పరమైనచో విసర్గమునకు వరుసగా జిహ్వామూలీయ, ఉపధ్మానీయము లాదేశములగును:[6]

తపఃఫలము; ప్రాతఃకాలము మొదలైనవి.

(13) హ్రస్వాచ్చునకు ఛకారము పరమైనయెడల పూర్వపదము తుదను 'త్' అనున ఁాగమముగా వచ్చును:[7]

స్వ + ఛాయ = స్వ + త్ + ఛాయ = స్వచ్ఛాయ; శివ + త్ + ఛాయ = శివచ్ఛాయ.

---

1. ఖరి చ. 2. ఛత్వ మమీతి వాచ్యమ్. 3. ఖరవసానయో ర్విసర్జనీయః. 4. విసర్జనీయస్య సః. 5. సంపుంకానాం సో వక్తవ్యః 6. కుప్యోః కఃపౌ చ. 7. ఛే. చ.

'ఆ'కు పరముగా 'చ' కారమువచ్చినను 'త్' ఆగమముగావచ్చును:[1]

ఆ + ఛాదనము = ఆ + త్ + ఛాదనము = ఆచ్ఛాదనము.

దీర్ఘాంతమైన పదముపై 'ఛ' కారము వచ్చినచో 'త్' అనునది వైకల్పికముగా ఆగమమగును:[2]

లక్ష్మీ + ఛాయ = లక్ష్మీఛాయ; లక్ష్మీచ్ఛాయ.

విసర్గసంధి.

(1) విసర్గమునకు సకారమాదేశమగును:[3]

పయః + సముద్రము = పయస్సముద్రము.

(2) విసర్గమునకు వర్గప్రథమ ద్వితీయాక్షరముల మీఁదను శ, ష, స, ల మీఁదను గల శ, ష, స లు పరమైనచో విసర్గము నిలుచును:[4]

మనఃక్షోభము = మనఃక్షోభము మొదలైనవి.

(3) విసర్గమునకు శ, ష, స, లు పరమైనచో విసర్గము వైకల్పికముగా నగును:[5]

పయః + శీతలము = పయశ్శీతలము, పయఃశీతలము.

పాశ, కల్పక, క, కామ్య, శబ్దములు విసర్గమునకుఁ బరమైనచో 'స' కారము తప్పక యాదేశమగును:[6]

పయస్పాశము, యశస్కల్పము, యశస్కము, యశస్కామ్యము - వైశబ్దములు అవ్యయగతమగు విసర్గముపై వచ్చినచో 'స' కారమాదేశము కాదు:[7]

పాతఃకల్పము.

ఇ, ఉ, ఋ, ఌ, ఏ, ఓ, ఐ, హ, య, వ, ర, ల, వ, ళపైఁ గల విసర్గము మీఁద వైశబ్దములు పరమైనచో 'ష' కారమాదేశముగానచ్చును:[8]

సర్పిష్ + పాశము = సర్పిష్పాశము. సర్పిష్కల్పము, సర్పిష్కము, సర్పిష్కామ్యము—'ముహుర్', అనునవ్యయమునుపై నీ కార్యము రాదు:[9]

ముహుఃకాముఁడు—'నమస్, పురస్' అను గతిసంజ్ఞగల శబ్దములపై విసర్గమునకు సకారము వచ్చును:[10]

నమస్కారము, పురస్కారము.

---

1. ఆచ్ మాజో శ్చ. 2. దీర్ఘాత్; పదాంతాద్వా. 3. విసర్జనీయస్యసః. 4. శ ర్వరే విసర్జనీయః 5. వా శరి. 6. పాశ, కల్ప, క, కామ్యేష్వితి వాచ్యమ్. 7. అనవ్యయస్యేతి వాచ్యమ్. 8. ఇణఃషః. 9. ముహుసః కర్ణేష్వనవ్యయస్య, ప్రతిషేధః. 10. నమస్పుర సోర్గత్యోః.

(4) తిరస్, అను నవ్యయముపై క, ప, వర్గీయాక్షరములు పరమైనచో 'స' కారాదేశము నైకల్పికముగానగును:[1]

తిరస్కారము, తిరస్కర్త; తిరఃకారము, తిరఃకర్త.

(5) సమాసమునను దుత్తరపదమునందు లేని ఇస్, ఉస్, అంతములు గల శబ్దముల విసర్గమునకు 'ష' కారము నిత్యముగా నాదేశమగును:[2]

సర్పిస్ + కుండిక = సర్పిష్కుండిక; ధనుస్ + కపాలము = ధనుష్కపాలము; ధనుస్ + కోటి = ధనుష్కోటి.

(6) అకారముకంటె బరముగానుండు అవ్యయముకానట్టి శబ్దముతుది విసర్గమునకు కృ, కమ్, కంస, కుంభ, పాత్ర, కుశ, కర్ణి శబ్దములు పరమైన యెడల నిత్యముగా సకారమాదేశమగును:[3]

అయస్కారుడు, అయస్కాముడు, అయస్కంసము, అయస్కుంభము, అయస్పాత్రము, అయస్కుశ, అయస్కర్ణి.

(7) 'అహన్', 'శరస్' శబ్దములపై సమాసమందు 'పద' శబ్దము పరమైన యెడల నిత్యముగా సకారమాదేశమగును:[4]

అహస్పదము, శరస్పదము.

స్వాది సంధి.

(1) 'అహన్' మొదలగు శబ్దములపై 'పతి' మొదలగు శబ్దములు పరమైన యెడల నైకల్పికముగా రేఫమాదేశమగును:[5]

అహర్పతి, గీర్పతి, ధూర్పతి.

(2) 'అహన్' శబ్దము సకారమునకు సమాసమందు రేఫమాదేశమగును:[6] అహరహము; అహర్గణము.

(3) రేఫమునకు రేఫము పరమైనచో మొదటి రేఫమునకు లోపము కలుగును.[7]

రేఫలోపము కలుగునప్పుడు దానికి పూర్వమందున్న అ, ఇ, ఉ, లకు దీర్ఘమగును:[8]

పునర్ + రమణము = పునారమణము: మొదలైనవి—తుల్యబలవిరోధము కలిగినప్పుడు విసర్గము ఉకారముగామాత్రి, అ + ఉ=ఓ, అగును:[9]

---

1. తిరసోఽన్యతరస్యామ్. 2. ఇసుసోస్సామర్థ్యే. 3. అతఃకృ, కమి, కంస, కుంభ, పాత్ర, కుశా, కర్ణీష్వనవ్యయస్య. 4. అధశ్శిరసీపదే. 5. అహ్నాదీనాం పత్యాదిషు వా రేఫః. 6. రోసుపి. 7. రోరి. 8. ఢ్రలోపేపూర్వస్యదీర్ఘోఽణః. 9. విప్రతిషేధే పరం కార్యమ్.

మనస్ + రథము=మనసః + రథము = మన + ఉ + రథము=మనోరథము.

ప్రాకృతమున సంధి.

సంస్కృతమందలి హలంతశబ్దములన్నియుఁ బ్రాకృతమున సజంతములయినవి. కావున ప్రాకృతమున సచ్సంధి మాత్రమే సిద్ధించుచున్నది. ఈ యచ్సంధియైనను సన్ని విషయములందును సంస్కృతమార్గము ననుసరించి యుండలేదు. ప్రాకృతసంధివిషయమున హేమచంద్రుని వ్యాకరణమునుండి యీ క్రింది సూత్రములు లుద్ధరింపఁబడినవి. వాని కాతఁడిచ్చిన యుదాహరణములతోఁబాటు ప్రాకృత వాఙ్మయమునుండియుఁ గొన్ని యుదాహరణములు చూపఁబడుచున్నవి.

1. ఏఓాఃసంధ్యర్హాః.

సంస్కృతమునకుఁ జెప్పఁబడిన సంధియంతయుఁ బ్రాకృతమున వైకల్పికముగ నగును: సం. వ్యాస+ఋషిః=వ్యాసర్షిః ; ప్రా. వాస + ఇసీ = వాసేసీ, వాసఇసీ ; ఇల్లో, విసమాయపో, విసమ ఆయపో ; దహసఓ, దహ ఈసఓ ; సాఉ ఆయం, సాఉ ఉఆయం ;

2. సయుర్ణ స్వాస్వే.

ఇ, ఉ, ల కసవర్ణాచ్చులు పరమైన యెడల సంధి కలుగదు: స వేరివగ్గే వి అవయాసో ; వందామి అజ్జ ; వఇరం.

"దణుఇంద-సిహార-లిత్తో। సహఇ ఉఇందో నహప్పహావలి అమణో।
సంఝా-వహు-అవఊహో। ణవ-వారిహరో వ్వ విజ్జులా పడిభిన్నో॥.

3. ఏదోత్తోఃస్వరే.

ఏ, ఓ, లకు స్వరము పరమైనచో సంధి కలుగదు:
"సహు ఆఇ సహాల్లిహాసే। అబంధంతీఎ కంచులం లంగే।
మయరద్ధయ-సర-ఝోరణి। ధారాచ్ఛేఅవ్వ దీసంతి॥"
"అవమానుఅ సజ్జత్తే। భ-కిళభ-దంతాసిహాసమూరుజుఅం।
తం చేవ మలిఅ బిస-ది। ండ-విరసమాలక్ఖిమో ఏణ్హిం॥"
అహో! అచ్చరిఅం.

4. స్వరస్యోద్వృత్తే.

వ్యంజనసముతోఁ గూడిన స్వర మావ్యంజనము లోపింపఁగా మిగులును. అట్లు మిగిలిన యచ్చునకు ఉద్వృత్తాచ్చని పేరు. అట్టి యుద్వృత్తాచ్చునకు స్వరము పరమైనచో సంధి కలుగదు:

గంథ ఉడి ; కఉల ; ణారీఓ ; నిసా-అరో ; నిసి-అరో ; రజణీ-అరో ; మణు అత్తం;—ప్రాకృతమున సర్వకార్యములును బహుళముగనుక, ఒక ప్పుడు సంధివై కల్పికముగా కావచ్చును.

కుంభఆరో, కుంభారో ; ను-ఉరిసో, సూరిసో.

ఒకప్పుడు సంధి నిత్యముగానగును : సాలామాణో, చక్కాఓ.

5. త్యాదేః.

తిప్పలపై అనగా ప్రథమపురుష క్రియలు, మొదలగువానిపై సంధి రాదు : భవతి ఇహ ; హరోఇ ఇహ.

6. లుక్.

స్వరముకంటె స్వరము పరమగునపుడు పూర్వస్వరము బహుళముగా లోపించును : తిఅస+ఈసో = తిజసీసో ; సీసాస+ఊసాస = సీసాసూసాసా.

పై దానిని బట్టి సంస్కృత శబ్దములకుఁ గలుగు సంధు లన్నియుఁ ప్రాకృతశబ్దములకుఁ గలుగవని తెలియఁగలదు. సంస్కృతము ననుసరించిన సంధులయిన ను నియతముగఁ గలుగవు. ప్రాకృతమున మిగిలిన సంస్కృత సంధులను, సంస్కృతసంధి కలుగనప్పుడేర్పడు ప్రాకృతసంధిస్వరూపములు ఈక్రింద ప్రదర్శింపఁబడుచున్నవి.

1. సవర్ణ దీర్ఘసంధి.

(అ) సంధియందు దీర్ఘము కలుగుట కుదాహరణములు :

పల్లన శాసనము : మహారాజాధిరాజో = మహారాజాధిరాజః ; ఆరఖాధికతే = ఆరక్షాధికృతాన్ : సహసాన్నతిరేక = సహస్రాతిరేక ; వసుధాధిపతయే=-తీన్ ; నరాధమో = నరాధమః.

మహారాష్ట్రి : కఆవరాహ = కృతాపరాధ ; అర్ధమాగధి : కాలాకాల ; జైనమహారాష్ట్రి : ఇంగియాకాల ; జైనశౌరసేని : సురాసుర ; శౌరసేని : కిలేశానల = క్లేశానల ; మాగధి : యూదిఅలావమూణ = దూతకరావమాన ; అపభ్రంశము : సాసానల = శ్వాసానల ; మహారాష్ట్రి : పుహవీస = పృథివీశ ; అపభ్రంశము : అంసూసాసహి = ఆశ్రూచ్ఛ్వాసైః ; మహారాష్ట్రి : ఈసి+ఈస (-సి=) ఈసీస (-సి).

(ఆ)-దీర్ఘముకానందు కుదాహరణములు :—

మహారాష్ట్రి : ఉద్ధచ్ఛ = ఊర్ధ్వాక్ష ; కఇంద = కవీంద్ర ; జైనశౌరసేని ; అదిందియత్త = అతీంద్రియత్వ ; అర్ధమాగధి : గుణట్ఠి = గుణార్థిన్ ; జైన మహారాష్ట్రి : రత్తచ్ఛ=రక్తాక్ష ; శౌరసేని ; జమ్మాంతరే=జన్మాంతరే : శౌరసేని : అణ్ణగ్గామంతల = అన్యగ్రామాంతర ; పల్లవశాసనము : అగ్గిట్టోమ వాజ

పేయస్సమేధయాజీ = అగ్నిష్టోమవాజపేయాశ్వమేధ యాజీ; అర్ధమాగధి: రాయమచ్చ = రాజామాత్య.

(ఇ) సంధి కాకుండ స్వరములు ప్రత్యేకముగా నిలుచుట కుదాహరణములు:

అర్ధమాగధి: సమణ-మాహణ - అతిథి = శ్రమణబ్రాహ్మణాతిథి; పుప్వవిదేహ-అనరవిదేహ = పూర్వవిదే హాపరవిదేహ; సలంగ = స్వాంగ; సఅర్థ = సార్థ; ఖరవరుస అసిణిద్ధదిత్తఅ ణిట్ఠ అసుభ అప్పియ అకంతవగ్గూ హియ = ఖర-పరు-షాస్నిగ్ధ-దీప్త-నిష్ఠా-శు-భాప్రియ-కాంతవగ్గు భిశ్చ; పుఢవీ-నగ-అగణి = పృథివ్యుదకాగ్ని; ఇందణీల-అయసి-కుసుమ = ఇంద్రనీ-లాతసీ-కుసుమ; మణఅ గుత్తి, కాయఅ గుత్తి = మనోగుప్తి, కాయగుప్తి; అర్ధమాగధి: సుర అసురా = సురాసురాః; సుర-అసుర-మణుయ-మహియా = సురాసుర మనుజమహితాః; జైనమహారాష్ట్రి: ఎగఅక్ఖర = ఏకాక్షర; అతిరేగ అట్ఠవాస = అతిరేకాష్టవర్ష.

సయల-అత్థమియ - జీవ-లోఅ = సక-లాస్తమిత - జీవ-లోక; జైన శౌరసేని: సవ్వ-అత్థేసు = సర్వార్థేషు; వందణ అత్థం = వందనార్థమ్;

అకిరియఆయ = అక్రియాత్మాసః; సేలగ-జఝ-ఆరుహణ = శైలక యష్టారోహణ.

అర్ధమాగధి: మహాఅడవీ (జైనమహారాష్ట్రి: మహాడవీ); జైనమహా రాష్ట్రి: ధమ్మ - కహా - అనసాణ = ధర్మకథానసాన; మహా-అక్కంద = మహాక్రంద.

అర్ధమా. మఈ-ఇద్ధి-గారవ = మత్స్య-ఋద్ధి-గారవ.

అర్ధమా. బహు-ఉజ్జు య-ధమ్మ య = బహూజ్జు కధార్మిక; బహు - ఉదగ = బహూదక; బహు-ఉప్పల = బహూత్పల; దేవకురు - ఉత్తరకురు = దేవకు రూత్తరకురు; పవాళ-అంకురఆ = ప్రవాళాంకురక; పిఅ-అధర = ప్రియాధర; ధవల-అంసుఅ = ధవళాంశుక.

2. గుణసంధి.

(అ) సంధి కలుగుట కుదాహరణములు:

దిసేభ = దిసా+ఇభ = దిగ్+ఇభ; సంద త్తేభమో త్తి అ = సందప్తేభ మౌక్తిక; సంచేను = పంచేషు = పంచ+ఇషు; కిసోదరీ = కృశోదరీ; సామో అఅ = శ్యామోదక: గిరిలులిఓఅహి = గిరిలులితోదధి; అర్ధమా. శౌర. మహేసి = మహా+ఇసి = మహర్షి; మహా. శౌర. రాఏసి = రాఅ+ఇసి=రాజర్షి; సవ్వోఉయ = సవ్వ+ఉఉయ = సర్వ+ఋతుక=సర్వర్తుక; ణిచ్చోఉగ=ణిచ్చ + ఉఉగ = నిత్యఋతుక = నిత్యర్తుక; అణోఉయ = అనృతుక.

(ఆ) సంధి కలుగనందు కుదాహరణములు :

సవ్వ ఊవరిల్ల, సవ్వఉప్పరిల్ల=సర్వోత్పత్తి ; ఏఱమ-సమయ-ఉవసంత= ప్రథమ సమయోపశాంతి ; కకోళ-ఉసీర ; అయరియ-ఊనజ్ఝాయ=ఆచార్యోపాధ్యాయ ; హేట్టిమ-ఊవరిమ ; వాయ-ఘణ - ఊదహి = వాతఘనోదధి ; కంఠసుత్త-ఊరత్థ = కంఠసూత్రోరస్థ ; అప్ప-ఉదయ = అభ్యుదక ; గీవ-దిసా ఉదహీణమ్ = ద్వీప-సముద్రీనామ్ ; మహా-ఉదగ = మహోదక ; ఈఈమిగ-ఉసభ = ఈహామృగర్షభ ; ఖగ్గ-ఊసభ = ఖడ్గర్షభ ; జై సమహా. పవయణ-ఉవఝాయగ = ప్రవచనోపాధ్యాయక; సంజమ-ఉవఝాయ = సంయమోపాధ్యాత; శౌర. వసంత-ఉస్సవ - ఉనాఅణ = వసంతోత్సవోపాయన ; విసజ్జిఅ-ఇసి-దారఅ = విసర్జితర్షి దారక.

(ఇ) సంధియందు ఏకస్వరము నిలుచుట కుదాహరణములు :

మహా. అసు. గఇంద = గజేంద్ర ; అప. గఇందఅ ; శౌర. అప. ణరింద. మాగ. ణలింద = నరేంద్ర; అర్ధమా. శౌర. మాగ. మహింద = మహేంద్ర. అర్ధమా ; జై. శౌర. దేవింద = దేవేంద్ర. అర్ధమా ; జై. మహా ; జై ; శౌర. జిణింద = జినేంద్ర ; అర్ధ. జోయ్సింద = జ్యోతిష్మేంద్ర ; శౌర; మఇంద = మృగేంద్ర ; జై. మహా. నఇందజాల = మాయేంద్రజాల, అర్ధమా. ఎగిందియ = ఏకేంద్రియ ; అర్ధమా. సోఇందియ, ఘాణిందియ; జుబ్భిందియ, ఘాసిందియ = శ్రోత్రేంద్రియ, ఘ్రాణేంద్రియ, జిహ్వేంద్రియ, స్పర్శేంద్రియ; అప. జభిందిఅ = జిహ్వేంద్రియ ; మహా. తద్దిఅ సింధు = తద్దివసేందు ; తిఅసీస = త్రిదశేశ ; జై. మహా. రాఈసర = రాజేశ్వర ; శౌర. పవ్వఈసర = పర్వతేశ్వర ; మహా. కణ్ణుప్పల = కర్ణోత్పల ; అర్ధమా ; జై. మహా. నీలుప్పల = నీలోత్పల ; శౌర. ణీలుప్పల ; మాగ. ణహుప్పల = నఖోత్పల ; మహా. ఖంధుక్ఖేవ = స్కంధోత్క్షేప ; తామ్రశాసనము : పాదుక్ఖేవ = పాదోత్క్షేప ; అర్ధమా. గంధుద్ధుయ ; అప. గంధుద్ధుఅ = గంధోద్ధుత ; జై. మహా. రయణుజ్జల = రత్నోజ్జ్వల ; శౌర. ముదమారు దువ్వెల్లింద = మందమారు తోద్వేలిత ; పవ్వదుమ్మిలింద = పర్వతోన్మీలిత ; మాగ. శవ్వుయ్యాణ = సరోద్యాన ; మహా. కఉసాస = కృతోచ్ఛ్వాస ; లీఢూసా = లీఢోష ; గమణూసుఅ = గమనోత్సుక ; అర్ధమా. ఏగూణ = ఏకోన ; పంచూణ = పంచోన ; దేసూణ ; భాగూణ ; కోసూణ ; మహా. గామూసవ = గ్రామోత్సవ ; మహా ; జై. మహా ; శౌర. మహూసవ = మహోత్సవ ; శౌర. వసంతూసవ = వసంతోత్సవ ; అర్ధమా. ఉత్తమిడ్ఢి = ఉత్తమ + ఋద్ధి = ఉత్తమ + బుద్ధి = ఉత్తమర్ద్ధి ; దేవిడ్ఢి ; మహిడ్ఢి ; మహి

డ్డియ; జై. మహా. విశేనువఓగో = విశేషోపయోగ; ఆవంతీ: అద్ధఇఅ = అర్ధోదిత.

3. వృద్ధి సంధి.

ప్రాకృతమున వృద్ధిసంధి కానేకాదు, పరరూపసంధియే యగును. ఉదాహరణములు:

(అ) గామేణి = గ్రామ + ఏణి; మహా. ణవేలా = నవ + ఏలా; ఫుల్లేలా = ఫుల్ల + ఏలా; ఉక్కంఠి ఎక్కపాస = ఉత్కంఠితైకపార్శ్వ; శౌర. అవలంబిదేరావణహత్థ = అవలంబితైరావణహస్త; శిలాదలెక్కదేస = శిలాతలైకదేశ; కరుణెక్కమణ = కరుణైకమనస్; మహా. కుసుమొత్థఅ = కుసుమావస్తృత; పఢమోసరిఅ = పఢమ + ఓసరిఅ = ప్రథమావసృత; బాహోమట్ట = బాహా + ఓమట్ట = బాష్పావమృష్ట; జలోలి = జల + ఓలి = జలావలి; వణోలి = వణ + ఓలి = వనావలి; పహోలి = పహా + ఓలి = ప్రభావలి; అర్థమా; జై. మహా. ఉదఒల్ల = ఉదఅ + ఒల్ల = ఉదక + ఒల్ల = * ఉద్ర; అర్థమా. ఉదఉల్ల = ఉదఅ + ఉల్ల = ఉదక + ఉల్ల; అర్థమా. వాసేణోల్ల = వాసేణ + ఒల్ల = వర్షేణ + ఒల్ల; అర్థమా. మాలోహడ = మాలా + ఓహడ = మాలా + అవహృత; మట్టిఓలిత్త = మట్టిఅ + ఓలిత్త = మృత్తికా + అవలిప్త; జై. మహా. జలోహా = జల + ఓహా = జలౌఘ; సంఠాణోసప్పిణి = సంఠాన + ఓసప్పిణి = సంస్థాన + అవసర్పిణి; శౌర. గుడోదన = గుడౌదన; నసుఓదార = నసంత + ఓదార = వసుంతావతార; కిరరుహోరంప = కిరరుహా + ఓరంప.

(ఆ) పరరూప సంధి కానప్పుడు రెండచ్చులును ప్రత్యేకముగ నిలుచును. ఉదాహరణములు: మహా. వాఆందోలణ - ఓణవి ఆ = వాతాందోల నావసమిత; అర్థమా. ఖుడ్డగ - ఏగావలి = ఖడ్గైకావలి; విప్పహా ఇయ - ఓలంబ = విప్రహాజితానలంబ; జై. మహా. సభా - ఓవాస = సభావకాశ.

4. యణాదేశ సంధి.

ప్రాకృతమున యణాదేశసంధి రాదు. సంస్కృతమునుండి సంధి గలిగి ప్రాకృతమున మాఱిన రూపములు వివిధ వికారములతోఁ గనఁబడును. ఉదాహరణములు:

(అ) అచ్చులు ప్రత్యేకముగా నిలుచుటకు:

మహా. ణహప్పహావలి అరుణ = నఖప్రభావల్యరుణ; రత్తిఅంధఅ = రాత్ర్యంధక; సంఝా - వహు - అవఝూఢ = సంధ్యావధ్వవగూఢ; అర్థమా

జాఇ - ఆరియ = జాతార్యా ; జాఇ - అంధ = జాత్యంధ ; సత్తి - అగ్గ = శక్త్యగ్ర ; పుఢవి - ఆఉ = పృథివ్యాపః ; పంతోవహి - ఉవ అరణ = ప్రాంతోపధ్యుపకరణ ; పగఇ - ఉవసంత = ప్రకృత్యుపశాంత ; పుఢవీ - ఉడ్డలోయ = పృథివ్యూర్ధ్వలోక ; కదలీ - ఊసుగ ; సుఅహిజ్జిఅ = స్వధీత ; బహు - అట్ఠియ = బహ్వాస్థిక ; సాహు - అజ్జన = సాధ్వార్యజన ; ను - అలంకియ = స్వలంకృత ; కవి - కచ్చు - అగణి = కపికచ్ఛ్వగ్ని ; బహు - ఓస = బహ్వవశ్య ; అర్థమా. సుఇసి = స్వర్షి ; బహు - ఇడ్ఢి = బహ్వృద్ధి ; జై. మహా. ఓసప్పిణి - ఉస్సప్పిణి = అవసర్పిణ్యుత్సర్పిణి ; ను అణుయత్త = స్వనువృత్త ; మేరు - ఆగార = మేర్వాగార ; శౌర. సంతి - ఉదఅ = శాంత్యుదక ; ఉవరి - అలిందఅ = ఉపర్యలిందక ; ఉవ్వసీ - అక్ఖ = ఊర్వశ్యక్ష ; సరస్సవీ - ఉవాఅణ = సరస్వత్యుపాయన ; సీదా - మండవీ - ఉమ్మిళా = సీతామాండవ్యుర్మిళా ; దేహచ్ఛవీ - ఉల్లుంచిఅ = దేహచ్ఛవ్యుల్లుంచిత ; చక్ఖు - ఇందియ = చక్షురింద్రియ మొదలైనవి.

(ఆ) సరూపసంధి యుగుటకు :

కించూణ = కించి + ఊణ = కించిదూన ; సంపోయార = సఇ + ఓయార = ప్రతి + ఉపచార ; ప్రతి + అవతార ; జై. మహా. అపడిపన్న = అ + ప్రతి + ఉత్పన్న = అప్రత్యుత్పన్న.

(ఇ) సంస్కృతమునందే యణాగమసంధి గలిగి ప్రాకృతమున మాఱుటకు :

మహా. అర్థమా. జై. మహా. జై. శౌర. శౌర. అచ్చంత = అత్యంత ; అర్థమా. అచ్ఛేఇ = అత్యేతి ; అర్థమా. జై. మహా. అజ్ఝోవవన్న = అధ్యుపపన్న ; మహా. అభ్భగఅ = అభ్యాగత ; జై. మహా. అబ్భువగచ్ఛావిఅ = అభ్యుపగమిత ; అబ్భువగయ = అభ్యుపగత ; శౌర ; అర్థమా. అబ్భువవణ్ణ = అభ్యుపపన్న ; మహా. అర్థమా. శౌర. అప. పజ్జత్త = పర్యాప్త ; మహా. శౌర. ణివ్వూఢ = నిర్వ్యూఢ ; మహా. అణ్ణేసఇ ; మాగ. అణ్ణేశది = అన్వేషతి ; జై. మహా. శౌర. ఆవంతీ : అణ్ణేసంత = అన్వేషత్ ; పచ్చక్ఖాఅ = ప్రత్యాఖ్యాత ; మహా. పచ్చాగఅ ; జై. మహా. పచ్చాగయ ; శౌర. పచ్చాగద = ప్రత్యాగత.

(ఈ) ఒకప్పుడు ఇ + అ = ఇయగా మాఱును : ఉదాహరణములు : మహా. అ ఇ ఆ అర ; జై. మహా. అఇయాయర = అత్యాదర ; అర్థమా. అహియాసిజ్జంతి = అధ్యాస్యంతే ; జై. మహా. పడియాగయ = ప్రత్యాగత ; అర్థమా. పడియాఇక్ఖియ = ప్రత్యాఖ్యాత ; పరియావన్న = ప్రత్యాపన్న ; మహా. అర్థమా. పడియక్క = ప్రత్యేక ; మొదలైనవి.

5. ఉద్వృత్తాచ్చుల సంధి.

ఉద్వృత్తాచ్చు లొకదాని కొకటి పరమైనప్పుడు సంధి కలుగదని ప్రాకృత వ్యాకరణములు చెప్పుచున్నను, ప్రాకృతవ్యాకరణవిధు లన్నిటి వలెనే యిదియునని చెప్పవలసియున్నది. ఒకదాని కొకటి పరమందున్న యుద్వృత్తాచ్చులు మూఁడు విధములుగా మార్పుఁ జెందుచున్నవి:

(1) వాని మధ్యమున నాగమహల్లులు చేరి యీ యచ్చులు ప్రత్యేకముగా నిలుచుట: సాధారణముగా నిట్టి హల్లులు 'య', 'వ', లలో నొకటయి యుండును. ఇట్టి 'య', 'వ', లు లఘూచ్చారణముఁ గలిగియుండును. ఆగమాక్షరము 'య' కారముగ నుండవలెనా, 'వ' కారముగ నుండవలెనా యను విషయ సుచట నిలిచిన యుద్వృత్తా చ్చుపూర్వ మేహల్లుతోఁ గూడియుండెనో, ఆ హ ల్లెట్టి వికారము నొందియుండవచ్చునో యను విషయమును బట్టియు, నా యచ్చులపఁ బూర్వమందును బరమందును గల యచ్చుల స్వభావమునుబట్టియు నుండును.

ఉదాహరణములు:

సం. సూకర = ప్రా. సూఅర = సూ అ = సూవర; హిందీ: సువర్,

సం. దీపికా = ప్రా. దీఅఆ = దీఇఆ = దీవి (యి) ఆ (యా) = హిందీ: దీయా: తెనుఁగు: దీవియ, దీనె, దివ్వె.

సం. కాతర = ప్రా. కాదర = కాఅర = కాయ(న)ర = హిందీ: కాయర్; తెనుఁగు. కావరము, కావలసు; (వ్యవహారమున తెనుఁగున 'కావర' శబ్దమునకు 'మదము. గొప్పవ', అను నర్థము లీప్పుడున్నవి. కాని. దీని తొంటియర్థము 'కాతరత్వము, భీతత్వము.'

శబ్దరత్నాకరకారుఁడు 'కావరుఁడు దే. విణ. = దుర్మదుఁడు' అని యర్థము వ్రాసి "ఈ, కావరుఁ గట్టచిత్తు నధికస్థుగ నస్తుదు నీవు" భార. ఆర. ౬. అని యుదాహరించినాఁడు. ఆ సవ్యమంతెటిని జూచినచో 'దుర్మదుఁడు' అను నర్థమును గవి యుద్దేశించినట్లు తోఁపదు.—

"నీవును దస్యులున్ నుతులు - నెయ్యురు వైరులచే గృహీతులై
పోవఁగఁ బాఱిపోయెఁ గడుఁ - బొల్లపనంబున సూతపుత్రుఁ డీ
కావరు ('లు' పాఠా.) గట్టచిత్తు నధి - కంబుగ నమ్మెదునీవు వీని బా
హావిభవంబు గయ్యమున - నక్కడఁ జూచితె కన్నులారఁగన్"—

ఆర. ౬. 62.

ఇచట కావరుఁడనఁగా భీరువనియే యర్థము. కావున 'కావర' శబ్దము దేశ్యముగాదు; కాతరశబ్ద భవము. ఇట్లే, 'కావల' శబ్దము గూడను. అది

'కావర' శబ్దమునకు రూపాంతరము. ఇదియు దేశ్యము కాదు. కావలము = పాపము, అని శ. ర. కారుఁడు వ్రాయుటయు సరికాదు.

"దేవపూజలఁ బొలివ్రోని - కావలంబు, బ్రాహ్మణోపాస్తిఁ బొలివ్రోని పాపచయము, సచ్యుతానంత గోవింద - హరిమురారి, యని తలంచిన యప్పుడ యడఁగిపోవు" విష్ణుపురాణము. 3-ఆ.

ఇందు 'కావల' శబ్దమునకు భీరుత్వమనియే యర్థము చెప్పవలెను.

సం. రాజన్ = ప్రా. రాజ = రాఅ = రాయ(చ) = హిందీ. రావ్, రాయ్; తెనుఁగు: రావు, రాయ.

సం. సూచికా = ప్రా. సూజిగా (సూదిఆ) = సూఇఆ = సూయిఆ = హిందీ: సూయీ, సూవీ; తెనుఁగు: సూది.

సం. భేద = ప్రా. భేఅ = ప్రాచీన హిందీ. భేవ. చూ. తెనుఁగు: బెవడు, బెగడు, బెఁగ మొదలైనవి.

తెనుఁగున 'పమిడి, పవిడి, పయిడి; పోవు, క్త్వా. పోయి; అవు, క్త్వా. అయి; బావి, వ్యవహారము 'బాయి'; ఆవిరి, వ్యవహారమున 'ఆయిరి'; మొదలగువానియందు వకారము యికారముగాఁ గాని, యకారము వకారముగాఁ గాని మారుటవలన నేర్పడలేదు. ఉద్వృత్తాచ్చుల సుష్ఠ వచ్చిన య, వల మూలమున నా భేదములు గలిగినవి.

(2) ఉద్వృత్తాచ్చులు రెండును గలిసి "ద్విత్వాంగు" లగుట (diphthongs): ఇట్టి మార్పు అశోకుని శాసనములందు కానఁబడుచున్నది; స్థవిర = థవిర = థైర; త్రయోదశ = తయ్రసస = తైద్రసస; మయూర = మఉర = మఊర = మూర = మోర; త్రయోదశ = తయోదస = తేదస; ఉజ్జయినీ = ఉజ్జేనీ. ఇట్టి మార్పుల మూలమునసే సంస్కృతమందలి ఐ, అయ, లు ఏ గను, ఔ, అవ, లు ఓ గను మాఱినవి. ప్రాకృతభాషాపరిణామమునఁగూడ నిట్టి మార్పులు కలిగెను:

సం. కదల = * కదిల = * కఇల = * కైల = కేల = హిందీ: కేలా; తెనుఁగు: చక్కఁరకేళ (అరటిపండు.)

సం. చతుర్ = ప్రా. చఉ = చౌ = చో; సం. స్థవిర = ప్రా. థవిర = థఇర = థైర = థేర; సం. బదర = బదుర = బఉర = బౌర = బోర; బంగాళీ; బోర్ మొదలైనవి.

(3) ఉద్వృత్తాచ్చులకు సంధి కలుగుట: ఉదాహరణములు:
సం. కుంభకార = ప్రా. కుంభ ఆర = కుంభార = కుంభర = కుమ్మర.
సం. ఆర్యవాట = ప్రా. అజ్జ ఆడ = తెనుఁగు: అజ్జాడ.

సం. ఉపాధ్యాయ = ప్రా. ఉఅజ్ఝాఅ = ఓర్పు = తెనుఁగు: ఒజ్జ; ఇంటిపేరు: వజ్ఝుల.

సం. **మల్లవాటి** = ప్రా. **మల్ల**ఆడి (-ది) = తెనుఁగు: మల్లాది; ఇట్లే ఒడ్డాది, **మం**డాది మొదలైనవి.

ఉద్వృత్తాచ్చు లొకటి కొకటి పరమైనప్పు డిట్టి మార్పులు కలుగుట చేతనే, తొంటి రూపములు నేటి యార్యభాషలయందు **మ**ఱుఁగుపడియున్నవి. అదేరీతిగ ద్రావిడభాషలయందును జరిగినది. ఈ మార్పులను గుఱియం దుంచికొని తెనుఁగు పదముల వ్యుత్పత్తుల నాలోచించినచో నాటికి డెబ్బది **వం**తునకైనను శబ్దరత్నాకరమున దేశ్యములుగ గుర్తింపఁబడిన పదములు వైకృతములే యని నిర్ణయింపవచ్చును.

నేటి యుత్తరహిందూస్థాన భాషలయందు సంధి.

నేటి యుత్తర హిందూస్థాన భాషలలో ననేకములందు సంస్కృత ప్రాకృత శబ్దముల యంతమందు గల యచ్చులు లోపించుటచే నవి సాధారణ ముగ హలంతములుగ నిలిచినవి. అ, ఇ, ఉ, ఋను నచ్చులు కొన్నియెడలఁ బదాంతములందు వినవచ్చినను నవి యతిబలహీనములై తొలఁగిపోవుచుం డును. వానికిచ్చుపరమైనయెడల పూర్వాచ్చుపోయి, పరమందున్న యచ్చు **మా**త్రము నిలిచి, పరరూపసంధి కలుఁగుచుండును. సింధీ, లహండా భాషలు మాత్రమింకను నజంతములుగ నిలిచి యున్నను, వీని యందును బరరూప సంధియే కానవచ్చుచున్నది. నేటి యార్యభాషలయం దెల్ల నిట్టిసంధియే కలదు. సంస్కృతమందలి హల్సంధియు నేటి యార్యభాషలయందు లేదు.

ద్రావిడ భాషలలో సంధి.

వైరీతిగా సంస్కృతమం దనేకవిధములుగాఁ గనఁబడు చుండిన సంధి విధానమంతయు ప్రాకృతములందే (1) అచ్చులు ప్రత్యేకముగా నిలిచి వాని మధ్యమున నొక యాగమాక్షరము చేరుట (2) పరరూపసంధి గలుగుట, అను రెండు విధానములు మాత్రమే నిలిచినవి. నేటి యార్యభాషల యందును నదే విధాన మనుసరింపఁబడుచున్నది. ద్రావిడభాషలలోని సంధి కూడ నార్యభాషా సంప్రదాయానురోధియే కాని వేఱుగాదు.

ప్రకృతిభావనివారణమను శీర్షికక్రింద నీ విషయమై యింతకుముం దీ గ్రంథమున వివరింపఁబడియున్నది. ప్రకృతిభావమును నివారించుటకు ద్రావిడభాషలందు ఇండోయూరోపియను భాషలలోని సంప్రదాయమే యనుసరింపఁబడుచున్నదని కాల్డువెల్లు వ్రాయుచు నాయా పోలికలను వివ

రించి యున్నాఁడు. ఆతని కీ విషయమున సిద్ధియను భాషాసంప్రదాయము కనఁబడ లేదు.

కాల్డువెల్లి సంధి విషయమునన్నైనను ఇండో-యూరోపియను భాషల తోడి పోలికలను గుర్తించుట యాతని తాత్త్వ దృష్టిని వెల్లడించుచున్నది. కాని, ఆతనివలె నీపోలికలకొఱకు జెండు, గ్రీకు, లాటిను భాషలవంకకు మనము పరుగిడనక్కఱ లేదు. అంతకంటె సమీపమునన్నేయున్న ప్రాకృత భాషలయందును ప్రకృతిభావనివారణమునకు 'వ,య,'లు చేరుచుండుటను మనము గమనించితిమి. 'ఏ'అనునది 'మ'గను, 'మ'అనునది 'న'గను మాఱుట ద్రావిడభాషలయందు సహజమే. కావున, న, మ, స, లోకవంకను యకార మొకవంకను ప్రకృతిభావనివారణమున ద్రావిడ భాషలయం దుపయోగపడు చున్నది. మళియాళములో ఇకారముతో పదములు కనఁబడుచుండుటచేత నకారము ఇకారముగాను, ఇకారము యకారముగాను మాఱినవని కాల్డువె ల్లభిప్రాయపడినాఁడు. కొన్ని సందర్భములలో సకారమునకు బదులుగ ఇకారము మళియాళమునఁ గనఁబడుచున్నను, ఇకార మెన్నఁడైనఁ బ్రకృతి భావనివారణమున నుపయోగపడినట్లు మనకుఁదెలియఁదు. కావున ఇకా రము యకారముగ మాఱినదనియు, మ, న, వ, ఇ, య, లన్నియు నేక వర్ణపు వికారములే యనియుఁ జెప్పుట సరికానట్లుతోఁచుచున్నది.

తమిళమున సంధి.

తమిళమున సంధికి 'పుణర్‌చ్చి' అని పేరు. అది నాలుగువిధములుగా నుండును :—

1. హలంత శబ్దము తుదిహల్లునకుఁ బరమందున్న యచ్చు చేరును. ఇట్టి సంధికి 'ఇయల్పు పుణర్‌చ్చి' యని పేరు. ఇది సంస్కృతములోని 'ఫలమ్+అత్ర = ఫలమత్ర' అను దానిలోని సంధి వంటిది. ఉదా. నిలమ్+ఇరుక్కిఱుదు = నిలమిరుక్కిఱుదు మొదలైనవి.

2. రెండు పదములు సంధియందు గలియునప్పుడు పూర్వోత్తరవర్ణములకుఁ గాని, పరవర్ణమునకుఁగాని వికారములు కలుగ వచ్చును. దీనికి 'వికారపు ణర్‌చ్చి' అని పేరు. ఈ వికారము మూఁడు విధములుగా నుండవచ్చును: (i) 'తోన్ఱల్' లేక ఆగమాక్షరములు చేరుట (ఆగమసంధి) ; (ii) 'తిరిదల్' లేక ఒక వర్ణమునకు మఱియొకవర్ణ మాదేశ మగుట (ఆదేశసంధి); (iii) 'కెడుదల్' ఒక వర్ణముగాని, వర్ణములుగాని లోపించుట (లోపసంధి).

ఈ మూఁడు విధములఁ గాక మఱి యొక విధముగఁ గూడ సంధి కావచ్చును. (బహుళ సంధి.)

I. ఆగమ సంధి.

ఈ సందర్భమున రెండు విషయములను జ్ఞాపియం దుంచుకొనవలెను: (i) రెండచ్చులు చేరియున్నప్పుడు వానికిఁ బ్రకృతిభావము కలుగదు. (ii) షష్ఠీతత్పురుష సమాసమునఁ బూర్వపదము తుది యచ్చునకుఁ బరమందుండు క, చ, త, ప లకు ద్విత్వము కలుగును. పూర్వ పరపదములకుఁ గేవల విశేషణ విశేష్య సంబంధమున్నను, పూర్వపదమున వర్ణలోపము గలిగినను నీద్విత్వము కలుగదు.

కొన్నియాగమ సంధి సూత్రములు.

(1) ఏకాజ్వ్యశిష్ట హలంతపదమందలి యచ్చు హ్రస్వమై దానికి మఱి యొక పదము తోలియచ్చు పరమైనచో పూర్వపదాంత్యహల్లునకు ద్విత్వము కలుగును. ఈ సంధి సంస్కృతములోని 'సన్ను చ్యుతః' మొదలగు వానిని పోలి నది. ఇట్లే తెలుఁగున 'దిన్యశ క్తిన్నరుఁగ, రెండున్నర, అన్నిష్టసఖి' మొదలగు సంధి రూపము లేర్పడుచుండును.

ఉదా. నుణ్ + అరిదు = మున్నరిదు; పొన్ + అరుమై = పొన్నరుమై; మొదలైనవి.

(2) పూర్వపదాంత్యాచ్చునకు మఱియొకపదము తోలియచ్చు పర మగునప్పుడు ప్రకృతి భావమును నివారించుటకు 'య'గాని 'వ'గాని యాగ మముగా నచ్చును. ద్రావిడభాషలయందెల్ల నీ 'య,వ' వర్ణము లాగమాక్షరములుగ నున్నవి. కొన్ని ద్రావిడ భాషలలో నితర వర్ణములును నాగమ ములుగ రావచ్చును. సంస్కృతమునందలి యణాదేశ సంధికిఁ బ్రాకృతమున గలిగిన పరిణామ మీసందర్భమున స్మరింపఁ దగినది.

(అ) ఇ, ఈ, ఐ,లకచ్చు పరమగుచో యడాగమ మగును: ఉదా. ఇని+ఉండ్లు = ఇనియుండ్లు. తీ+ఎరియుమ్ = తీయెరియుమ్; కై+ఐ = కైయై మొదలైనవి.

(ఆ) ఎ, ఏ, ల కచ్చు పరమగుచో 'య'గాని 'వ'గాని యాగమముగ రావచ్చును: ఉదా. అరశనే+అవన్ = అరశనేయవన్.

(ఇ) తక్కిన యచ్చుల కచ్చు పరమగునప్పుడు 'వ'కారము మాత్ర మాగమ మగును: ఉదా. అదు+ఏ = అదువే; వర+ఇల్లై = వరవిల్లై, మొదలైనవి.

(3) నిర్దిష్టార్థక విశేషణములగు అ, ఇ, ఉ, లకుఁ గాని ప్రశ్నార్థక మగు 'ఎ'కారమునకుఁగాని హల్లుసరమైనచో నాహల్లునకు ద్విత్వము కలుగును. ఉదా. అ+మనిదన్ = అమ్మనిదన్; ఇ+వీడు = ఇవ్వీడు; ఎ+నగై = ఎవ్వగై, మొదలైనవి.

పైవానికచ్చు పరమగునపు డాగమముగావచ్చిన యకారమునకో వకారమునకో ద్విత్వము కలుగును. ఉదా. అ+ఇరుమ్బు = అయ్యిరుమ్బు ; ఇ+ఊర్ = ఇవ్వూర్ మొదలైనవి.

అ, ఇ, ఉ,ల రూపములతో నిర్దిష్టార్థక విశేషణములును, 'ఏ' అను రూపముతో ప్రశ్నార్థిక విశేషణమును సంస్కృత ప్రకృతములందు లేకుండుటచే నిట్టి సంధి కాభాషలలోఁ బ్రసక్తి లేదు. కాని, సంస్కృతమున 'ఆ+చలమ్= ఆచ్చలమ్' మొదలగు సంధి రూపము లీసందర్భమున స్మర్తవ్యములు.

తెనుఁగున 'త్రికంబు మీఁది యసంయుక్త హల్లునకు ద్విత్వము బహుళంబుగానగు; స్వీపక్షంబగుహల్లు పరంబగునపు డాచ్చికంబగు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబగు' ననుసూత్రములందు పైవిషయమే వివరింపఁబడి యున్నది.

(4) అచ్చుపరుఁ బొమందున్న క, చ, త, ప, లకు ద్విత్వముగలుగును. ఉదా. మట్టి + కారియమ్ = మట్టిక్కారియమ్ ; ఇద్ద + శత్తమ్ = ఇద్దచ్చత్తమ్, మొదలైనవి. ఈ సూత్రము సర్వత్ర వర్తింపదు:

I. ప్రశ్నార్థి కావధారణార్థక శబ్దములపై ద్విత్వముకలుగదు: ఉదా. అవనా కొడుత్తాన్ ; అవనే కొడుత్తాన్.

II. సంబోధన ప్రథమారూపముపై ద్విత్వము కలుగదు: ఉదా.అణ్ణా! కొడుమ్.

III. సంపూర్ణ క్రియా పదముమీఁదను ద్విత్వము కలుగదు: ఉదా. శెయ్దమ్మె తమ్బి!

IV. సంబంధార్థక క్రియాజన్య విశేషణముపై ద్విత్వముకలుగదు: ఉదా. ఓడినకుదిరై.

V. విశేషణముగ వాడఁబడు ధాతురూపముపై ద్విత్వము కలుగదు: ఉదా. ఆడు కాల్.

VI. సర్వనామముపై ద్విత్వముకలుగదు: ఉదా. అదు వెరిదు.

VII. విశేష్యముల విభక్తి రూపములపై ద్విత్వము కలుగదు: ఉదా. అవనోడు సో; ఎసదు తలై -ఈ నియమమున సాధారణముగ ద్విత్వీకరణమొక మార్గము ననుసరించిలేదు. అందును బూర్వపరపదములలో నొకటిగాని రెండుగాని సంస్కృత శబ్దములగుచో నసేకవిధములుగ నీ సంధికార్యము కలుగుచుండును. కాని, పూర్వపదము పరపదమునకు సంబంధార్థమున వచ్చినపుడు పూర్వపదాంత్యవర్ణమునకు లోపము కలిగినపుడును బరమందుండు క, చ, ప, త లు ద్విత్వము నందుచుండునని సామాన్యముగఁ జెప్పవచ్చును.

(5) య, ర, ఱ, లకు పరమగు క, చ, త, ప, లు సాధారణముగ ద్విత్వము నందుచుండును: ఉదా. పొయ్ + చెల్వమ్=పొయ్చ్చెల్వమ్; నీర్ + కుమిటి = నీర్క్కుమిటి మొదలైనవి.

(6) ఏకాజ్వ్యశిష్టపదముల తుదినుండు య, ఐ, లకు పరముగవచ్చు ఇ, మ, న, లకు తఱుచుగ ద్విత్వముకలుగును: ఉదా. మెయ్ + ఞానమ్ = మెయ్ఞ్ఞానమ్. తెనుఁగున నిట్టి ద్విత్వముకలుగదు. సరళాదిపదము పరమైనచో నొకప్పుడు సరళవర్ణమునకుఁ బరుషవర్ణ మాదేశమగుచుండును.

II. ఆదేశ సంధి.

(1) పదాంత మందలి మకారమునకు క, చ, త, లు పరమగుచో మకారమునకు ఙ, ఞ, న, లు వరుసగా నాదేశమగును: ఉదా. ఎమ్+కళ్ = ఎఙ్కళ్; పావమ్ + శెయ్దేన్ = పావఞ్శెయ్దేన్; పణమ్ + తన్దాన్ = పణన్దాన్ మొదలైనవి.

తెనుఁగున నిట్టిమార్పు ద్రుతమునకుఁ గలుగుచుండును. ద్రుతము పూర్ణబిందువుగా మాఱునప్పు డాబిందువునకుఁ బరమందుండు నర్గీయహల్లునకు సంబంధించిన యానునాసికధ్వని కలుగుచుండును. తళుకుంగఱ్ఱెలు, పెంజెఱువు, బెళుకుంబెడ్డకు్కలు, చేయందొడరు, ఇహముంబరమున్ - మొదలగునుదాహరణములఁ బూర్ణబిందువు ననునాసికధ్వనులను గమనింపవచ్చును.

(2) తమిళమున ణ, ళ, కారములకు క, చ, త, ప, లు పరమగుచో ణ, ళ, లకు 'ట' కార మాదేశమగును: ఉదా. ఉళ్ + పిరవేశిత్తాన్ = ఉట్పిరవేశిత్తాన్; నాళ్ + తోఱుమ్ = నాడ్తోఱుమ్ (ఇచట 'త' కారమునకు లోపము కూడఁ గలిగినది.)

(3) సకార లకారములకు క, చ, త, ప లుపరమగుచో స, ల, ల స్థానమున 'ఱ' కారమువచ్చును: ఉదా. పొన్ + శాడి = పొఱ్శాడి; పొన్ + తగడు = పొఱ్తగడు (ఇచట తకారముగూడ వికారము నొందినది); కల్ + కూడమ్ = కఱ్గూడమ్; కడల్ + తిరై = కడఱ్తిరై (ఇచట తకారము శకట రేఫముగ మాఱినది. ద్విత్వ శకటరేఫమునకు 'ట్ర' లేక 'త్ర' అనునుచ్చారణము కలుగును.)

ప్రాచీన తమిళ వాఙ్మయమున నిట్టియెడల ఆద్యమ్ (ఱ్) కూడ చేరుచుండును. కొన్నియెడల ఆద్యము శకటరేఫ స్థానమునఁ జేరును.

(4) ల, ళ, లకు నకార మకారములు పరమగుచో నవి వరుసగ న, ణ లుగ మాఱును. 'ళ' కు 'ణ' ఆదేశమగునపుడు న, మ లుగూడ ణకారములగును. లేదా, నకారము లోపించును. మకారము లోపింపదు:—ఉదా.

నల్ + నూల్ = ననూల్; అరుళ్ + నాదన్ = అరుణాదన్; కల్ + మలై = కన్మలై; ముళ్ + ముడి = ముణ్ముడి, మొద.

(5) ణకుఁ బరమందు వచ్చిన నకారము ణకారముగ మాఱును. నకారమునకుఁ బరమగుచో నట్లే నిలుచును. ఉదా. కణ్ + నీర్ = కణ్ణీర్. తన్ + నలమ్ = తన్నలమ్. ఒకప్పుడు ద్విత్వహల్లున నొకహల్లు లోపించును;

III. లోపసంధి.

(1) మొదటి యచ్చు హ్రస్వమగు ద్విపవర్ణయుతపదములందుతప్ప తక్కిన పదముల తుదినుండు ఉకారమునకు 'కుట్రియలుగర', మనిపేరు. దీనిపై నచ్చు పరమగునపు డాయుకారము లోపించును. ఉదా. మాడు + ఉణ్డు = మాడుణ్డు. కాని, పశు + ఉణ్డు = పశువుణ్డు ('పశుణ్డు' అనికాదు). కొన్ని యెడల ద్విపవర్ణాత్మకములై తోలుత హ్రస్వముగల యుకారాంతపదములపై నచ్చుపరమగుచో నొకప్పు డా తుది యుకారమునకు లోపము కలుగవచ్చును. ఉదా. ఇదు + ఎన్న = ఇదెన్న.

తెనుఁగున నుత్వసంధి నిత్యము. తమిళమున నాగమముగావచ్చు 'న' కారము తెనుఁగున శబ్దగతమై విభక్తి ప్రత్యయ మగుచున్నది. తమి. పశు; తెనుఁగు: పశువు మొద.

(2) మకారమునకు మకార నకారములు పరమగుచో పూర్వ మకార మునకు సాధారణముగ లోపము కలుగును. ఉదా. కాలమ్ + మాఱుమ్ = కాలమాఱుమ్; నామమ్ + నల్లదు = నామనల్లదు (ఇట్టిలోపము కావ్యము లందు మాత్రము కాన్పించును).

తెనుఁగున పడ్వాదులు పరమగునపుడు మువర్ణకమునకు లోప పూర్ణ బిందువులు విభాషనగును. పడ్వాదులనుటచే నన్నియెడలను నీలోపము కలుగదు. భయపడు, భయపెట్టు, అని యగును కాని 'భయచెందు' అని కాదు. అట్లే కర్తృవాచి మువర్ణకమునకుఁ దెనుగున లోపముకలుగదు. 'గజము వడియె' అని యగును కాని, 'గజపడియె' అని కాదు.

IV. ప్రకీర్ణక సంధి, లేక బహుళసంధి.

తమిళమున సంధివశమునఁ గలుగు మార్పులనన్నిటి నిచట వివరింప వీలులేదు. రెండు విషయములను మాత్రము తెలిపి తృప్తిపడవలసి యున్నది.

(1) సమాసమునందు సూత్రీకరింపవీలులేని కొన్ని మార్పులు కలు గును. పనై + కాడు = పనంగాడు. ఇచట ఐత్వమున కనునాసికవర్ణ మాదేశ ముగ వచ్చినది.

(2) కొన్నియెడల పదగత వర్ణములు లోపించును. ఉదా. తిరువుళ్ళమ్, తిరువుళమ్ ; ఇల్లాదవన్, ఇల్లాన్, ఇలాన్ (ఇట్టి లోపము కావ్యభాషయందు తఱుచుగఁ గాన్పించును).

మళయాళమున సంధి.

మళయాళమున సంధి, స్వరసంధి యనియు వ్యంజనసంధి యనియు, రెండువిధములు. స్వరసంధి ఆగమసంధి లోపసంధియని రెండువిధములు. ఆగమ సంధియందు సాధారణముగ య, వ అను వ్యంజనములు చేరుచుండును.

వకారాగమమున కుదాహరణములు: పల + ఆణ్ణుం=పలవాణ్ణుం ; ఆ + ఇడం = అవిడం; చెయ్దు+ఆరై = చెయ్దువారై.

యకారాగమమున కుదాహరణములు: అల్ల + ఓ=అల్లయో ; వన్న+ ఆళ్ = వన్నయాళ్ మొదలైనవి.

అకార లోపమునకు: ఇల్ల + ఏదుం = ఇల్లేదుం ; వెణ్ణకట్ట + ఉణ్ణి=వెణ్ణ కట్టుణ్ణి మొదలైనవి.

యకారాగమము తాలవ్యాచ్చులపై స్వరము పరమగునపుడు కలుగును: వటి + అరికె = వటియరికె ; తీ + ఇతు=తీయితు ; తల + ఓడు=తలయోడు; కై + ఉట్టు = కైయుట్టు మొదలైనవి.

వకారాగమ మోష్ఠ్యస్వరములపై స్వరముపరమగునపుడు కలుగును: తెరు + ఉం = తెరువుం ; పోగున్ను + ఓ = పోగున్నువో ; పూ + ఆడ = పూవాడ ; కో +ఇల్=కోవిల్ మొదలైనవి. కాని, ఉండో + ఎన్ను=ఉండోయెన్ను మొదలైనవి.

ఆకారముపై వకార మాగమమగును: వా + ఎన్ను = వావెన్ను ; వృథా + ఆక్కి = వృథావాక్కి ; ఈ కాలమున నిట్టి సందర్భములందు యకారముగూడ నాగమముగా వచ్చును: ఒల్లా + ఇతు = ఒల్లాయితు ; భక్త్యా + అవన్ = భక్త్యాయవన్ మొదలైనవి.

సంధియందు నిత్యముగ లోపించు స్వరమున 'కర యుకార' మని పేరు. ఎనిక్కు + అల్ల = ఎనిక్కల్ల ; కణ్ణు + ఎడుత్తు = కణ్ణెడుత్తు మొదలైనవి. కాని, 'అతు' అనునది 'అతువుం' అగును. ఈ రెండురూపములును సాధువులె.

వ్యంజన సంధి.

వ్యంజన సంధియందు లోప, ఆదేశ, ద్విత్వములు కలుగుచుండును.

లోపము: వశం + ఆక్కుక = వశాక్కుక ; ఛిన్నం + భిన్నమాయ్ = ఛిన్నభిన్నమాయ్ ; చెయ్య + వేణం = చెయ్యేణం ; అజ్జు + నిన్ను = అజ్జున్ను ; చెయ్యాదె+కణ్ణు=చెయ్యాణ్ణు; కీటు + పెట్టు = కీటోట్టు మొదలైనవి.

ఆదేశము:—ఒకవ్యంజనమునకు మఱియొక వ్యంజనము పరమగునపుడు వ్యంజనాదేశము కలుగును. ఈ యాదేశము సాధారణముగ ననునాసికాక్షర ములపై పరగుచుండును. ఉదా. మణ్ + చిర = మంజిర ; ఆలిన్ + కీటు= ఆలింగీటు; ఎన్ + పోట్టి = ఎంబోట్టి; నసుమ్ + తోరుమ్ = వరున్దోరుమ్ ; చాగుమ్ + నేరం = చాగున్నేరమ్; పెరుం + కోవిల్ = పెరుంగోవిల్ మొదలైనవి. అనునాసికేతర కాక్షరముల కాదేశము క్వాచిత్కముగా గనబడు చున్నది. ఉదా. ఎణ్ + దిశ=ఎణ్దిశ ; విణ్ + తలమ్ = విణ్డలమ్ ; మున్ + కాట్చ = ముల్కాట్చ ; పిణ్ + పాడు = పిల్పాడు ; నెల్ + మణి=నెన్మణి ; ఉళ్ + మోహమ్ = ఉన్మోహమ్.

ద్విత్వము: తాల్వ్యౌష్ఠ్యస్వరములకును, దీర్ఘస్వరములకును పదములతుది ఉకారములకును, నొక యక్షరము పరమగునప్పుడు ద్విత్వము తఱుచుగనగును: తీ +పట్టి = తీప్పట్టి ; పిలా + కీలు = పిలాక్కీలు ; పుల్లి + పులి +తోల్ = పుల్లిప్పులిత్తోల్ ; పుదు + చొల్=పుదుచ్చొల్ ; పోర్ + కళం =పోర్క్కళం ; పట + జనం = పటజ్జనం : వట్టి + శరం = వట్టిశ్శరం.

ఏకస్వర యుక్తమగు హలంత శబ్దముపై స్వరము పరమగుచో ద్విత్వ మగును: ఉదా. కణ్ + ఇల్ల = కణ్ణిల్ల ; మొదలైనవి.

ద్విత్వమునకు లోపముగలిగి సమాసములందు ప్రయోగింపఁబడును: ఉదా. మణల్ + తీట్ట = మణ త్తీట, మణ త్తిట్ట ; కడల్ + పురం + కడల్ పురం, కడప్పురం ; మక్కళ్ + తాయం = మక్కళ్తాయం, మక్కత్తాయం=

కన్నడమున సంధి.

1. స్వరసంధి.

(1) అ, ఇ, ఉ, ఎ, ఒకు స్వరము పరమగునపుడు సంధితఱుచుగ నగును: ఉదా. అచ్చు + ఆనె = అచ్చానె ; దాళి + ఇట్టం = దాళిట్టం ; నుత్తు + ఓవె = నుత్తోవె ; నేసె + ఇక్కిదం = నేసిక్కిదం.

నామరూపిచెడుచో నట్లు స్వరసంధి చేయఁగూడదు: పటు + ఏక వాక్యం = పటువేకవాక్యం ('పఱేకవాక్యం' అనికాదు.) ; విధు + ఇదు = విధువిదు ('విధిదు' అనికాదు.) ; కుడు + ఇల్ల=కుడువిల్ల ('కుడిల్ల' అనికాదు).

(2) ఆ, ఇ, ఈ, ఎ, ఏ, ఐ, ఓ లకు స్వరము పరమగునపుడును షష్ఠీవిభక్తియందు వచ్చు అకారముపై అవధారణార్థక ఎకారము పరమగు

నపుడును యడాగమమగును: ఉదా. ఆ + ఇర్డ = ఆయిర్డ; కవి + ఆర్ = కవియార్ ; స్త్రీ + ఎంబ = స్త్రీయెంబ ; పసె ఇర్డం = పసెయిర్దం ; ఉఫ్ఫు+ ఎందు=ఉఫ్ఫుయెందు ; జో + ఎందు=జోయెందు ; ఆతన + ఎ = ఆతనయె ; మొదలైనవి.

(3) పదమునకు ఇకార మాదియందుగల ప్రత్యయము పరమగు నపుడును అకారాంత ధ్వన్యనుకరణశబ్దముల కచ్చుపరమగునపుడును యడాగమమగును: ఉదా. శుద్ధ + ఇసిదం = శుద్ధయిసిదం ; నిర్ణ + ఇసిదం = నిర్ణయిసిదం ; ఒర + ఇసిదం = ఒరయిసిదం ; మేళ + ఇసిదం = మేళయిసిదం ; పటిపటి + ఎందు = పటిపటియెందు, మొదలైనవి.

(4) ఉ, ఊ, ఋు, ౠూ, ఓ, ఔ, ల కచ్చుపరమగుచో నా రెండచ్చుల కును నడుమ వకార మాగమముగా వచ్చును. కన్నడపదముల కిట్టిసందర్భము లందు వచ్చు. నాగమనర్ణము వకారముగాక యకారముగూడ కావచ్చును ; కాని,పైయచ్చు లంతమందుగల సంస్కృత పదములపై 'వ'కారము మాత్ర మాగమముగా వచ్చును: ఉదా. విభు+ఇళెయొళ్ = విభువిళెయొళ్ ; కర్తృ+ ఆద=కర్తృవాద ; ఋూ+ఇత్తం = ఋూవిత్తం ; గో + అం = గోవం ; గ్లౌ + అం = గ్లౌవం మొదలైనవి.

ఇ, ఈ లకు ఇ, ఈ లుపరమగు నప్పుడును వ - కారమాగమము కావచ్చును: ఉదా. ఈ + ఇదు = ఈవిదు ; ఈ + ఇవు = ఈవివు ; (ఇ + ఇదు = 'ఇవిదు' కూడఁ గావచ్చును.)

కన్నడపదములపై నాగమ య, వ లకు బహుళముగ లోపము కలుగును: ఒత్తె + ఇట్టం = ఒత్తిట్టం ; ఒత్తెయిట్టం ; మాతు + ఎల్లం = మాతెల్లం, మాతువెల్లం ; సావడు + ఒందు = సావడొందు, సావడువొందు మొదలైనవి.

(5) ప్లుతోచ్చారణమునందును ఎ, ఏ, ఒ, ఓ, లు నిపాతములగు నప్పుడును, అవధారణ, విశంకార్థము లందును, ఎ, ఏ, ఒ, ఓ, ల కచ్చు పరమగునపు డొట్టివర్ణములు నాగమములు కావు. పూర్వపరాచ్చులు ప్రకృతి భావమునందిలుచును: ఉదా. నిపాతము: ఎలె + ఇద లె = ఎలెఇద లె. - అవ ధారణము: నుడిదినో + అదు=నుడిదినో అదు; ఆతనె + అంబుజోదరం=ఆతనె అంబుజోదరం. - విశంక: ఆనెయొ + అద్రియొ=ఆనెయొ అద్రియొ. - ప్లుతోచ్చారణము: కు, కూ, కూ, కి, ఎందు కోటి కూగితాగళ్ ; మొదలైనవి.

(6) శ్లాఘాక్షేపార్థములందువచ్చు 'ఓ'కారము మీఁదను, అంగీకారార్థకమగు 'ఎమ'శబ్దము మీఁదను, ఆశ్చర్యార్థకమగు 'ఆ'కారము మీఁదను,

భేదార్థకావ్యయములమీఁదను సచ్చు పరమగునపు డాగమవర్ణములు చేరవు, అచ్చులు ప్రకృతిభావమున నిలుచును:

ఉదా. శ్లాఘ: ఎంతెంతో అఁకబ్బమొల్లితాయ్తి.-ఆక్షేపము: ముత్తివనో ఇందె కోంకె ధూళిపటం.-'ఎమ'శబ్దమునకు: నిమగ్కెమ అబ్బగర్భనాయుం శ్రీయుం; అంగీకారార్థ కాకారమునకు: పాలా అమర్దా ఇనిమగడా ఆనా ఇమ్మడియూ ఎరట్కుదిరెయూ ఇర్బగ్రైత్రైక్కుమా! భేదమునకు: అయ్యో, అక్కట, ఇంద్రంగె కేడాయ్తె ?-మొదలైనవి.

(7) పొఱ, ఒళి, పొన, పఱ, ఎళ, అనువదములపై సచ్చుపరమగుచో సంధికాక పూర్వపరాచ్చులు ప్రకృతిభావమున నిలుచును: ఉదా. పొఱ అడి; ఒళఆట్టం; పొనఅడకె, పఱఅలగు, ఎళ అంచె.

(8) కరె + అల్; ఇర + అదె; అనువాని సంధివిషయమునను, పద్యార్థ వాక్యావసానములందును, సంస్కృతవాక్యముల కనుకరణమందును, ధ్వన్యనుకరణ శబ్దములమీఁదను, పూర్వాచ్చునకు ఋకారము పరమగునప్పుడును ప్రకృతిభావము వైకల్పికముగ నగును: కరె అల్, కరెయల్; ఇరఅదె, ఇరదె.-వాక్యావసానమున: కఃఏ కేనార్థి ? కోదరిప్ర ఎనితువనితుమం ధర్మజం సూఱెగొట్టం; - అనుకరణ విసంధి: " కవక్కవ ఎలెఎలె ఉఱూ పుగల్ పుగలెందు. అనుకరణ సంధి: ఛంమెంబ. ఛటఛటెంబ; - ఋకార విసంధి: ఎసెగుం ఋజ్వాగతం కణ్గొళినుగు మళెవట్టిర్ద ఋజ్వాగతం; ఋకారసంధి: సరసమృజు వీరనెందు.

(9) వర్ణములకు సంధిని గూర్చునపు డర్థైలార్థము స్ఫురింపకుండఁగను, సంధివైకల్పికముగదాయని ప్రసిద్ధమగు సంధిచెడకుండఁగను జూచికొనవలెను. సంధియందు రెండురేఫములను గాని, శ్రుతికటువులగు వర్ణములను గాని చేర్చఁగూడదు: బంద్రానుర్, విద్వట్త్రినయు, ఇట్టి సంధులను బరిహరింపవలెను.

(10) అవధారణార్థక 'ఏ' కారము తన నియతార్థముసఁగాక యితరార్థ మునఁ బ్రయోగింపఁబడినప్పుడును, 'అరె'అను పదము సగమను సర్థముసఁగాక యల్పార్థమునఁ బ్రయోగింపఁబడినప్పుడును సంధిచేయవలెను: ఉదా. అనియతావధారణము; మామరనల్లదిల్ల, తనిగంపిన మల్లిగె 'యల్లదిల్ల'. - అల్పార్థకమగు 'అరె' కు: కురుపతియం విష్ణు బేడిపం ధరెయరెయం.

హల్సంధి.

(1) సంధియందు పరపదము నాదియందుండు క, త, ప, లు బహుళముగ గ, ద, బ, లు గామాఱును: ఉదా. పఱ + కన్నడ = పఱగన్నడ;

కణ్ + తెఱవు = కన్దెఱవు ; కణ్ + పని =కణ్బని. - బహుళమనుటచే 'తలెకట్టు, బెసెకోల్, ఒళకయ్, ఏడుపండి' మొదలగు వానియందు క, త, ప, లకు గ, ద, బాదేశము లేదు. చ, ట,లకు జ, డ, లెన్నడును రావు: ఉదా. కడుచాగి, కణ్చల్లం, కడుటక్కు, మూణికటిక్కె, మొదలైనవి.

(2) ఒర్, ఇర్, పదములమీఁదను, శకటరేఫస్థానముల వచ్చిన రేఫమునుమీఁదను, డకారస్థానమున వచ్చిన ఱకారమునుమీఁదను, క, త, ప, లకు గ, ద, బ, లు రావు: ఉదా. ఒక్కెఱ, ఒత్తుత్తు, ఒఱ్ఱిడి ; ఇకోఁడి, ఇతలె, ఇపత్తు, నూఱ్ + కోరల్ = నూకోరల్ ; మూఱ్ + తలె = మూతలె ; బేఱ్+పట్టం = బేపట్టం ; కాడు + కిచ్చు = కాట్కిచ్చు ; కాడు + తుఱు = కాట్టుఱు ; కాడు + పురం = కాట్పురం మొదలైనవి.

'కెళగణ' శబ్దమున కాదేశముగ వచ్చు 'కిఱ్' అనుదాని ఱకారము సకుఁ బరమగు క, త, ప, లకును గ, ద, బ, లు రావు: కిఱ్కె-తె.

(3) అచ్చులకును, పొల్లులగు హల్లులకును బరమగు ప, బ, మ, లకు బహుళముగ వకార మాదేశమగును: ఉదా. అచ్చులకు (i) సకారము పరమైనందుకు: ఎళ + పెతె = ఎళవెతె ; బెళె + పొల = బెళెవొల. - (ii) బకారము పరమైనందుకు: కడు + బెళ్ప = కడువెళ్ప. - (iii) మకారము పరమైనందుకు: మర + ణిగం = మరవణిగం మొదలైనవి. - పొల్లగు హల్లునకు : (i) నీర్ + పొసల్ = నీర్వొసల్ (ii) మెయ్ + బసవు = మెయ్వసవు ; (iii) మెల్ + మాతు=మెల్వాతు మొదలైనవి. - ఆదేశవ్యంజనము సకు వత్వము రాదు: ఇర్ + బాళ్ = ఇర్బాళ్ ('ఇర్వాళ్' అనికాదు) ; ఇర్ + పడి = ఇర్పడి ('ఇర్వడి' అనికాదు.) ; ఇర్ + పొడె = ఇర్పొడె ('ఇర్వొడె' అనికాదు.)

వకారాదేశము బహుళమనుటచే 'కణ్బేటం, కణ్బీడు, కర్బేడరె ; నుడుబొడు ; బాళ్వొనె ; పాల్వనె ; కత్తురి మిగం ; కయ్వతె ; పూపుణుంబు ; పల్వటి' మొదలగు వానిలో వకారాదేశము కలుగలేదు.

(4) య, ల లకుఁ దప్ప తక్కిన వ్యంజనములకుఁ బరమగు సకారము బహుళముగ, స, చ, ఛ, లుగ మాఱును. (i) నుణ్ + సర = నుణ్చర. (ii) పొన్ + నురిగె = పొంజురిగె ; నున్ + సూర్ = ముంజూర్ ; మున్ + సెఱుంగు = ముంజెఱుంగు. (iii) పదినెణ్ + సాసిరం = పదినెణ్ణాసిరం ; ఇర్ + సాసిరం = ఇర్ణాసిరం ; నూఱ్ + సాసిరం = నూర్ణాసిరం మొదలైనవి.

బహుళగ్రహణముచే 'కణ్సోలం, మేణ్సుర, బెళ్సిరి, కళ్సవి, బాయ్సవి, మెయ్సవి, బల్సోనె, కల్సెరె, మెల్సరం మొదలగువానియందు సకారమునకు మార్పు కలుగదు.

(5) న్, ణ్, ల్, య్, ళ్, అనుహల్లు లంతమందుగల యేకాజ్వి శిష్టనామప్రాతిపదికములలోని యచ్చు హ్రస్వమగుచో వాని కచ్చు పరమగునపుడు పదముతుదిహల్లునకు ద్విత్వము కలుగును: ఉదా. బెన్ + అప్పళిసె = బెన్నప్పళిసె ; పెణ్ + అంతెవ్రెల్ = పెణ్ణంతెవ్రెల్ ; కల్ + ఎల్లం = కల్లెల్లం ; మెయ్ + అ = మెయ్యి; ముళ్ + ఆగి=ముళ్ళాగి.

(6) న్, ణ్, ల్, య్, ళ్. అంత మందుగల యేకాజ్విశిష్ట. క్రియా పద ప్రాతిపదికములకు 'అల్' అనునది చేరునప్పుడు ద్విత్వము కలు గదు ; కొన్ని యకారాంతములగు నేకాజ్విశిష్టక్రియాప్రాతిపదికములకును, ద్విస్వరవిశిష్టమగు 'ఆరయ్' అనుదానికిని ద్విత్వము వైకల్పికముగనగును ; ఉయ్, నెయ్, సుయ్, బయ్, అనువానికి స్వరము పరమగుచో వ్యతిరేకార్థక రూపములమీఁదను ద్విత్వము తప్పకవచ్చును ; 'ఆరయ్' అనుదానికిఁ దప్పఁ దక్కినవానికి 'ఎ' అను ప్రత్యయము చేరునప్పుడు ద్విత్వము కలుగదు: ఉదా. (i) ఎన్ + అల్ = ఎనల్ ; ఉణ్ + అల్ = ఉణల్ ; కొల్ + అల్ = కొలల్. (ii) పొయ్ + అల్ = పొయల్ ; పొయ్యల్ ; కొయ్ + అల్ = కొయల్, కొయ్యల్ ; ఆరయ్ + అల్ = ఆరయల్, ఆరయ్యల్ ; (iii) ఉయ్యం, నెయ్యర్, సుయ్యయ్, బయ్యపు. (iv) ఎనె, కొలె, ఉణె ; మొదలైనవి.

(7) 'కళ్' అనుదానియందు తప్ప న్, ణ్, ల్, య్, ళ్, అంత మందుగల యేకాజ్విశిష్టధాతువులకు వ్యతిరేకార్థక ప్రత్యయము పరమగు నప్పు డాహల్లులకు ద్విత్వము తప్పకకలుగును: ఉదా. (I) ఎన్నం ఎన్నర్ ; ఉణ్ణం, ఉణ్ణర్ ; మెల్లయ్, మెల్లర్ ; బయ్యెన్, బయ్యెవు ; కొళ్లెన్, కొళ్లెవు ; (ii) ఎన్నదె, తిన్నదె, ఉణ్ణదె, ఒల్లదె, బయ్యదె, కొళ్లదె. (iii) కళల్‌పాదం, కళల్‌బందం, కళదె బందం మొదలైనవి.

తెనుఁగున సంధి.

"పూర్వ పరస్వరంబులకుఁ బరస్వరం బేకాదేశంబగుట సంధి నాఁబడు" అని చిన్నయసూరి నిర్వచించినాఁడు. ఇందువలనఁ దెనుఁగున సంధియన నచ్చుసంధి మాత్రమనియు, నందును, బరరూపసంధి మాత్రమే యనియు నాతని యభిప్రాయమని స్పష్టపడుచున్నది. కాని, ద్రుతముపై బరుషములకు సరళాదేశము, గసడదవాదేశము, లోపసంశ్లేషవిధులు, ఆమ్రేడితసంధి, కొత్తాదులు, ప్రాతాదులు మొదలగువాని కేర్పఱచిన విధులు, వీనిననన్నిటి నాలోచించినచో నాతని నిర్వచనము సమగ్రము కాదని తోఁపకపోదు.

సంధినిర్వచనమున కేవలస్వరమునే ప్రధానముగఁ బలంచుట సరికాదు. ఆంధ్రమున నన్నికాలములందును నన్నిపదములును సజంతములుగానే యుండెనని చెప్పవీలులేదు. తమిళ కన్నడములందువలె ప్రాచీనాంధ్ర శబ్దములలోఁ గొన్ని హలంతములుగఁ గూడనుండెను. కావ్యస, తెనుఁగున హల్సంధికూడ నున్నదని గ్రహింపవలసి యుండును.

వ్యవహారమునఁ గొన్నియెడలఁ బూర్వరూపసంధియుఁ బ్రకృతిభావ మును గూడ గాన్పించుచుండును: ఉదా. చేప్పేఁంత సులభముకాదు చేయడము ; మాఅమ్మ. 'చెప్పేటంత' అను రూపము సాధారణముగఁ గాన్పించుచున్నను, లోకములో 'చెప్పేఁంత' అనికూడ వినఁబడుచున్నవి. అట్లే, 'మాయమ్మ' అను నుచ్చారణము వినఁబడుచున్నను అది పామరజనో చ్చారణమయినట్లును, 'మాఅమ్మ' అనునది యుత్తమజాతులవారి యుచ్చా రణమయినట్లును గొందరుందురు.

ఇట్లే సంస్కృతమునందలి 'మాత్రిక్' మొదలగు పదములు ప్రాకృతమున 'మొత్తిఅమ్' మొదలగు రూపములఁ దాల్చి, తెనుఁగున 'ముత్తిఅమ్' అయి, పదమధ్యమందున్న ఉద్వృత్తాకారము పూర్వస్వరమగు ఇకారముతోఁ గలిసి, యణాదేశ సంధి గలిగి 'ముత్యము' అను మొదలగు రూపము లేర్పడుచున్నవి.

ఇట్లు ప్రాకృతమునందువలెఁ గొన్నియెడల సంస్కృతసంధులు కొన్ని కానవచ్చుచున్నను, తెనుఁగు గ్రంథములలో సాధారణముగఁ బర రూపసంధియు, సంధిరాహిత్యము యడాగమమును, ద్రుత ప్రకృతిక శబ్ద ములపై నకారముతోఁ జి స్వరము కూడికయును మాత్రము కాన్పించు చున్నవి.

అచ్సంధి

తెనుఁగున తత్సమ శబ్దములు గాని, ఆచ్చికశబ్దములుగాని ప్రథమా విభక్తియందు సాధారణముగ అ, ఇ, ఉ, అను హ్రస్వాచ్చులతో సంతమగు చుండును. ఏకాక్షరములును దీర్ఘములునుగాని సంస్కృతశబ్దములు తెనుఁ గున తత్సమము లగునప్పుడు వానిదీర్ఘము నిలుచుటచే నట్టి దీర్ఘాస్వరాంత పదములును గొన్నికలవు: ఉదా. త్రిమూ, శ్రీ మొదలైనవి. ఇట్టి దీర్ఘాంతైకాక్షర శబ్దములన్నియుఁ దెనుఁగునఁ దత్సమములు కావు: ఉదా. మా, ధీ మొదలైనవి. సంస్కృతమునందలి ఊకారాంతైకాక్షర శబ్దములన్నియుఁ దెనుఁగునఁ దత్సమములు కాలేదు: ఊ = శివుఁడు ; కూ = కురూపయగుస్త్రీ ; గూ = మూలిస్వము ; జూ = వేగము, సరస్వతి ; డూ = బంగారము ; ధూ =

కంపము. భూ, భూల్‌లకు ప్రథమైక వచనమునఁ బ్రత్యేకరూపములు గలిగినవని చెప్పదుగుగాని యవి ప్రథమారూపములగునో కావో చెప్పవీలులేదు. ఆచ్చికములగు ఆకారాంత, ఈకారాంత శబ్దములును గొన్నికలవు: నవలా, లకోరీ, మొదలైనవి. ఇయాంతములగు నాచ్చిక శబ్దములు హ్రస్వ ఎకారాంతములు నగును: వన్నియ, వన్నె మొదలైనవి. క్రియారూపములన్నియు అ, ఇ,ఉ, లతో నంతమగును. చెప్పక, చేసి, కొట్టుదురు మొదలైనవి. ఒకప్పుడీ యంతములు ద్రుతముతోఁ గూడియుండును: చేయక్, వింటిక్, చేయుదున్, మొదలైనవి. ఎకారాంతములగు కొన్ని సంపూర్ణక్రియారూపములు ద్రుత ప్రకృతికములగును. చెప్పెన్, మొదలైనవి. కొన్నికావు: వచ్చితివె? మొదలైనవి. అ, ఆ, ఎ, ఏ, ఒ, ఓ, లంతమందుగల యవ్యయములును గొన్ని కలవు: అక్కట, ఆహా, బాపురె, బాపురే, ఓహో, ఓహో మొదలైనవి.

వైని వివరించినట్టియు నితరములయినట్టియు సజంతశబ్దముల తుది స్వరమునకు మఱియొక స్వరము పరమైనయెడల నారెండుస్వరముల స్థానమునఁ బరస్వరమువాత్రము నిలుచుటకుఁ దెనుఁగున సంధియను నామమును వైయాకరణులు విధించియున్నారు. సంధికలుగనియోట నారెండు స్వరములకును మధ్యమున 'య్' అనునది యాగమముగావచ్చి వాని ప్రత్యేకత్వమును నిలుపుచుండును. గ్రాంథికభాషయందు యడాగమము కాన్పించుచున్నను, పూర్వస్వరమునకు ఉ, ఊ, ఒ, ఓ, లు పరమగునపుడు వ్యవహారమున 'వ' కారమునూడి నాగమముగ వచ్చుట వినఁబడుచున్నది: ఆ వూరు, ఈవుండ,ఏవొడ, మఱియెకటి మొదలైనవి. దీర్ఘాచ్చులపై నచ్చులు నచ్చునప్పు డొకచో నెట్టియాగమమును రాకుండుట వ్యవహారమున గమనింపవచ్చును: నూ ఊరు, మీ అమ్మ, నీ అక్క, మొదలైనవి.

తెనుఁగున సచ్‌సంధి నీక్రింది వర్గములుగా నేర్పఱుపవచ్చును: ఉత్వసంధి, ఇత్వసంధి, అత్వసంధి, ఇతరసంధి - అని.

(1) ఉత్వసంధి.

1. "ఉత్తున కచ్చు పరంబగునపుడు సంధియగు."

రాముఁడు + అతఁడు = రాముఁడతఁడు; మేము + ఉంటిమి = మేముంటిమి; వాఁడు + ఇచ్చెను = వాఁడిచ్చెను; భీముఁడు + ఈతఁడు = భీముఁడీతఁడు; కాముఁడు + ఆతఁడు = కాముఁడాతఁడు; వాఁడు + ఊరకొనెను = వాఁడూరకొనెను, మొదలైనవి.

(2) "ప్రథమేతరవిభక్తి శత్రర్థచువర్ణములందున్న యుకారమునకు సంధివైకల్పికముగా నగును."

నన్నున్ + అడిగెఁ = నన్నడిగెఁ; నన్ను నడిగెఁ;-నాకొఱకున్ + ఇచ్చెఁ = నాకొఱకిచ్చెఁ, నాకొఱకునిచ్చెఁ; నాకున్ +ఆదరువు=నాకాదరువు; నాకునాదరువు: నాయందు+ఆశ = నాయందాశ, నాయందునాశ.

అని చిన్నయసూరి నిర్వచించి యుదాహరణముల నిచ్చెనుగాని, యీ యుదాహరణములలో నన్నున్ అనుదాని రూపాంతరమగు 'ననున్' పై నచ్చు చేరినప్పుడు సంధియై 'ననడిగెఁ' అను రూపము సిద్ధింపదు. ఇట్లే నుమున్ నినున్, మిమున్, తనున్, తమున్ అనురూపముల మీఁదను స్వరము పరమగునపుడు సంధికలిగి, మమడిగెఁ, నినడిగెఁ, మిమడిగెఁ, అనురూపములు సిద్ధింపవు. అట్లే 'రామున్ + అడిగెఁ' అనునవి కలిసి 'రామడిగెఁ' అను సంధిరూపము సిద్ధింపదు. *

'అందు' అనుసది కళేయగు విభక్తిప్రతిరూపకావ్యయమగునళ కాపున, దాని నీసూత్రముక్రింద నుదాహరింపఁగూడదని తోఁచుచున్నది. 'నాయందు నాశ' యను నుదాహరణమున 'ఉన్' అనుసది సముచ్చయార్థకము. 'అందు' అనువిభక్తి ప్రత్యయముపై స్వరముపరమైనప్పుడు సంధి వైకల్పికమన్నచో 'నాయందు యాశ' అనురూపము సాధువు కావలసివచ్చును.

ప్రథమేతరవిభక్తిప్రత్యయాంతశబ్దములు ద్రుతాంతము లయినప్పుడే చిన్నయసూరి సూత్రము వర్తించును. శత్రర్థక చువర్ణాంతములును ద్రుతప్రకృతికములే కాపున ముందు చెప్పఁబోవు ''ఇఁకాదులకుఁదప్ప ద్రుత ప్రకృతికములకు సంధిలేదు'' అను సూత్రమునకుఁ బైసూత్ర మపవాద ముగాఁ జెప్పఁబడినదని గ్రహింపవలెను. అటఁగాఁ జిన్నయసూరి మతమున ద్రుతప్రకృతికములం దిఁకాదులకును, ప్రథమేతర విభక్తులలో ఉకారాంత ద్రుతప్రకృతికములైన వానికిని, శత్రర్థక చువర్ణమునకును సంధి వైకల్పిక మని చిన్నయసూరి యభిప్రాయము. ''మువంతంబునకు ద్వితీయాద్యేకవచ నంబు పరంబగునపుడు నిగాగమంబు సర్వత్ర విభాషనగు''; ''ఇకారంబు మీఁది కు, ను, వు, క్రియావిభక్తుల యుత్వంబున కిత్వంబగు'' అను సూత్ర ముల ప్రకారము కు-విభక్తి కాదేశముగా వచ్చిన 'కి' వర్ణమునకును పై ''ప్రథమేతర విభక్తి సూత్రము వర్తించునని తెలిసికొనవలెను: రాముని కిచ్చె, రామునికిని చ్చె; హరికిచ్చె; హరికిని చ్చె. కాని, చిన్నయసూరి 'కి' వర్ణక మును బ్రత్యేకించి యేమ్యాదులలోఁ జేర్చినాఁడు-అట్లతఁడు చేర్చుట సరికాన ట్లు తోఁచుచున్నది. ఈ విషయ మా సూత్రముక్రింద చర్చింపఁబడును.

---

* ఈ విషయమునుగూర్చిన చర్చ ద్రుతమునుగూర్చి విచారించినపుడు విపులముగాఁ జేయఁబడినది.

(3) "కుఱు, చిఱు, కడు, నడు; నిడు శబ్దముల అ, డ, ల కచ్చుపరంబగు నపుడు ద్విరుక్తటకారంబగు" అని చిన్నయసూరి వ్రాసెను. ద్విత్వశకటరేఫము నుచ్చారణము 'ట్ర' గా ద్రావిడభాషలందుండుటనియు, తెనుఁగున ట్ర = ట్ట యగుటనియు శకటరేఫవిచారసందర్భమునఁ దెలుపఁబడెను. హల్లుపై నచ్చు పరమగునపు డాహల్లునకు ద్విత్వము కలుగుటనియు మఱియొక సందర్భమునఁ దెలుపఁబడెను. చిఱ్ + ఎలుక = చిట్టెలుక = * చిక్కెలుక = చిక్కెలుక, యని శబ్దశాస్త్రప్రకారము చెప్పవలెను. ఇట్లే, కుఱ్ + ఉసురు = * కుట్టుసురు = * కుట్టుసురు = కుట్టుసురు అయినది. నిడు శబ్దమునకుఁ బూర్వరూపము 'నిఱ్' అనునది. నిఱ్ + ఊరుపు = * నిట్టూరుపు = * నిట్టూరుపు = నిట్టూరుపు అయినది. ఇందుకు నిట్టుపాటెము (భీమ. II. 100) అనురూపమే నిదర్శనము. కడు, నడు, శబ్దములఁగూర్చి మఱియొక విధముగఁ జెప్పనలసియున్నది. సకారవర్ణాంతములగుపదములు విశేషణములుగ వాడఁబడినప్పుడు ద్రావిడ భాషలయందు వాని వాని ద్విత్వ పరుషాక్షరములగును. ఈ సూత్రము ననుసరించియే నడు, నిడు, శబ్దములపై నచ్చు పరమగు నపుడు ద్విట్టకారమగుట.

ఉదా. నట్టెండలు (శకుం. పరి. II పు. 36); కట్టావులు (హరవి. III. 158);

'కడు' అను పదమునపై నచ్చుపరమగునపుడు ద్విరుక్తటకార మొక్కప్పుడు రాకుండుటయుఁగలదు. "కడునెండ యెక్కనంతకు, నుడుగక యచ్చునుపనడిచి యుగ్రాటవిలోన" (భార. ఆర. ఎ.) "కడు నధికులోడఁ దొడరినఁ బొడిచిన నొడిచినను బురుషు పురుషగుణం బే, ర్పడుఁగాక" (భార. సభా. 1 అ) ఇది వ్యస్తపదములకుఁ గలిగిన సంధిరూపములనియు ద్విరుక్తటకారము సమాసమునందు వచ్చుననియు సమాధానముఁ జెప్పదురుగాని, చిన్నయసూరి యీసంధి సమాసములందు గలుగునని చెప్పలేదు. ప్రౌఢవ్యాకరణకారుఁడు "చిట్టడవిచిట్టి" అని సూత్రించి 'చిక్కెలుక', చిట్టడవి, చిట్టాముదము, చిట్టుడుకు, మొదలగువానియందలి మొదటిపదము 'చిట్టి' గాని 'చిఱు' కాదని యూహించెను. ఆ సత్రమున నిత్వసంధి నంగీకరింపవలసియుండును. 'చిట్టి' శబ్దముఁగోని యొక టకారము వైకల్పికముగా లోపించును:

ఉదా. చిటి పొటి మాటలు, చిటిచాప, మొదలైనవి.

(4) ఉదంత నామంబున కనుకరణంబునందు వుగాగమంబగు" అని చిన్నయసూరి.

ఉదా. ఇయంధేనుః + ఆనె = ఇయం ధేనువనె. ఇట్టిసందర్భములందు శైవకవులు రేఫాగమముతో సంస్కృతమునందువలెఁ బ్రయోగములఁ జేసి

యున్నారు. వారి ప్రయోగముల ప్రకారము 'ఇయంధేనురనె' అనునదియు సాధువగును.

(5) సంస్కృత సుబంత ప్రత్యయములగు 'ఐస్', భిస్, ఓస్ లపై నాచ్ఛిక పదాద్యచ్చు పరమగునప్పుడు శివకవులు సకారమునకు రేఫాదేశము చేసి యున్నారు.

ఉదా. జాతులు మాత్రానుసంధాన గణ వి-నీతులుగాన 'యనియత గణ్రై' రనియును (పండితా).

(6) ఉదంత సంస్కృత క్రియాపదముపై 'అను' ధాతువు ప్రయుక్తమైనచో తెనుఁగుసందు వలెనే నిత్యసంధియగును.

ఉదా. సుముహూర్తోస్తంచు (ప్రభా. V. 34.)

(7) ఉదంత తెనుఁగు శబ్దములను సంస్కృత శబ్దములతోఁ జేర్చి తెనుఁగు వైయాకరణులు సంస్కృతమునందువలె సమాసములఁ గల్పించి యున్నారు.

ఉదా. అంద్రవగాగమంబులు, పేర్వాదులు, పడ్వాదులు, మొదలైనవి.

(8) కొన్నిచెడల నుత్వముపై సంధిచేయకయుఁ గొందలు కవులు ప్రయోగించి యున్నారు.

ఉదా. నవ్వగు ఎవ్వరైన నిక-నన్నుఁ గనుంగొని"—(సానం. 43.)

ఇత్వసంధి.

(1) " ఏమ్యాదుల యిత్తునకు సంధి వైకల్పికముగా నగు. ఏమి, మఱి, కిమ్ష్మి, అది, అవి, ఇది, ఇవి, ఏది, ఏవి ఇది యాకృతిగణంబు. ఉదా. ఏమి+ అంటివి = ఏమంటివి, ఏమియంటివి; మఱి + ఏమి = మఱేమి, మఱియేమి; హరికిన్ + ఇచ్చె = హరికిచ్చె, హరికినిచ్చె"—చిన్నయసూరి.

ఉత్వసంధిని వివరించు సందర్భమున ప్రథమేతరవిభక్తి ... (య)ందున్న యుకారంబునకు సంధివైకల్పికంబుగానగు నను సూత్రమున షష్ఠీవిభక్తిక 'కు' వర్ణకమునకు వైకల్పికసంధి ప్రాప్తించినది. దాని స్థానమున వచ్చిన 'కి' వర్ణకమునకును వైకల్పికసంధి యాసూత్రముపలననే ప్రాప్తించుచున్నది. షష్ఠియందు 'కి' వర్ణకమును జిన్నయసూరి ప్రత్యేకముగాఁ జెప్పలేదు.

ఏమి, మఱి, అది, అవి, ఇది, ఇవి, ఏది, ఏవి, అనువానిపై నచ్చుపరమైనపుడు నన్నయభారతమున సంధిలేకుండుటయే కాన్పించుచున్నది. కావున, 'తద్వత్తదాదిజస్య' అను చింతామణిసూత్రము నన్నయప్రయోగములకు

విరుద్ధముగా నుండకపోయినను, తదాదులకు సంధియగుటకు నన్నయభారత భాగమున నుదాహరణములు గానరావు.

(2) "మధ్యమపురుషక్రియలయం దిత్తునకు సంధియగును.

ఉదా. ఏలితివి + అపుడు = ఏలితివపుడు; ఏలితి + ఇపుడు=ఏలితిపుడు; ఏలితిరి+ఇపుడు = ఏలితిరిపుడు" అని చిన్నయసూరి. ఆంధ్రశబ్దచింతామణి—"నిత్యమను త్తమపురుషక్రియాస్వితః" అని ఉత్తమపురుష వ్యతిరిక్తములైన, అనఁగా మధ్యమ, ప్రథమపురుషక్రియలయందిత్తునకు సంధి నిత్యముగా నగు నని చెప్పచున్నది. కాని, నన్నయభారతమున "అంతఁ గొంద అధికహాస్యంబు సేసిరి, యడవిసేమి రోసెదనిరి గొంద, ఱు" "క్రమము నడసియొక్క— సమయంబు సేసిరి, ఒసరదానితెఱఁగు వినుము తల్లి" యనియు, శ్రీనాథుని నైషధమున "కూర్చుండిరి యొండొరుం గదిసి"యనియు, నింక నిట్లే యితర కవుల గ్రంథములందును ప్రథమపురుషక్రియలయం దిత్తునకు సంధిలేకుండఁ బ్రయోగములు గాన్పించుచున్నవి. శ్రీనాథుని నైషప్రయోగము నాక్షేపించుచు నాతఁ డటు 'కానక, చేసె'ననియుఁ, 'బరపురుషక్రియలఁ బ్రకృతిభావము గలదే"? యనియు నప్పకవి వ్రాసియున్నాఁడు. ఈ యాక్షేపణకు సమాధానముగా నహోబలపండితుఁ డథర్వణుని "ప్రథమేచోత్తమేచైవ క్రియేతోవా భవేచ్ఛ్రుతిః, నిత్యమన్యస్య వికృతౌ" అనుకారిక నుదాహరించి ప్రథమపురుషక్రియలయందలి యిత్తునకును సంధినైకల్పికమేయని సమర్థించినాఁడు. ఉత్తమపురుషక్రియలయందలి యిత్తునకు సూత్రము ప్రకారము సంధినైకల్పికమగుటచేత 'చేసితి నచ్యుతార్చనము, చేసితచ్యుతార్చనము; కొలిచితి నబ్జిజన్, కొలిచితబ్జిజన్' అను సంధిరూపములును నహోబలపండితునికి సమ్మతము లయ్యెను.

ప్రథమపురుషక్రియలయం దిత్తునకు సంధినైకల్పికముగా కనఁబడుచుండుటచేతనే యథర్వణుఁడు "ప్రథమేచోత్తమేచైన" అని చింతామణి సూత్రమును సవరింపవలసినవాఁడయ్యెను. కొంద ఱట్లు చేయక 'అనుత్తమపురుష' అనుచోట పురుషశబ్దమునకుఁ బ్రథమపురుషమని యర్థముఁ జెప్పికొనియుఁ *, గొందఱు 'వాక్యాంతమందును బాదాంతమందును సంధిలేమి దోషము కా'దని మనన్నునకుఁ దృష్టికలిగించికొనియు, నెట్లైట్లో సమాధానములఁ జెప్పియున్నారు. మొదటిసమాధాన మథర్వణుని సవరణను, రెండవ సమాధానము చింతామణిసూత్రమును స్థిరపఱుచుచున్నవి. చింతామణిసూత్రము సమాపక్రియలకు వర్తించునదిగావున వానితో నెప్పుడును వాక్యములంత మగుచునే యుండును; ఆ తరువాతఁ గొన్ని యితరశబ్దములు

* గుప్తార్థ పత్రికాశీక. పు. 34.

చేరినను వాక్యమును సమాప్తము చేయునది సమాపకక్రియయేకదా. ఎన్ని సమాధానములు చెప్పుకొన్నను తుదకు ఫలితమొక్కటే యగుచున్నది. ప్రథమపురుష క్రియలయందలి యిత్తునకు సంధివైకల్పికమనియే తేలుచున్నది. ప్రయోగములను బట్టి మఱియొకరీతిగఁ జెప్పవీలులేదు.

ఇత్వ మంతమందుగల సమాపకక్రియలు భూతార్థమును దెలుపును. అవి ఉత్తమ,మధ్యమ పురుషైక బహువచనములందును, ప్రథమా బహువచనమునందును నుండును.

ఉదా. చెప్పితిని, చెప్పితిమి; చెప్పితివి, చెప్పితిరి; చెప్పిరి. వీనిలో నుత్తమపురుషైక వచనక్రియవై సంధిలేకుండఁగనే ప్రయోగములు కాన్పించుచున్నవి. సూత్రము ప్రకారము కొలిచితినద్ధిజన్, కొలిచితత్ధిజన్ అను రెండురూపములును సాధువు లగుచున్నవి. అవి సాధువులని తలంచియే యహోబలుఁడట్లుదాహరించి యున్నాఁడు. 'కొలిచితత్ధిజన్' అనురూపము ప్రయోగానుసారి కాకున్న చింతామణిసూత్రమున కతివ్యాప్తిదోషము పట్టును. "ఇఁకాదులకుఁదప్ప ద్రుతప్రకృతికములకు సంధిలే"దను నర్థమును సూచించు సూత్రము చింతామణియందు లేకపోవుటచేతను, నుత్తమపురుషైక క్రియాపదముల యిత్తునకు సంధిగల ప్రయోగములు లేకుండుటచేతను నీదోష మనివార్యమే యగుచున్నది. ఈ దోషమును వారించుటకే బ్ర. శ్రీ. పఱ్ఱుల చిన సీతారామస్వామి శాస్త్రులుగారు పూర్వవైయాకరణు లెవ్వరును నూహించియుండని యొక క్రొత్తపద్ధిక్రి నవలంబించి యున్నారు. వారి వాద సారమిది: "చేసితిని, చేయుదును, చేయును, చేసెడిని, చేసెడును మొదలగు క్రియలతుదినుండు ని, ను, లు ప్రత్యయనిష్ఠములు. ఇవి ద్రుతప్రకృతికములు. అనఁగా ద్రుతముతోఁ గూడినప్పుడు వానిరూపములు చేసితినిన్, చేసితినినును, చేయుదునున్, చేయుదునును, చేయునున్, చేయునును, చేసెడినిన్, చేసెడినిని, చేసెడునున్, చేసెడునును" అనురీతిగ నుండును. వీనిలో నుత్తమపురుషేకారాంత క్రియారూపముల విషయమిచట విచార్యము. చింతామణిసూత్రము ప్రకార మిట్టియిత్తులకు సంధి వైకల్పికము. సంధియగు నప్పటిరూపము 'చేసితి నిప్పుడు' అనునట్టిది; సంధికానిరూపము 'చేసితినినిప్పుడు' అనునట్టిది" అని. 'చేసితిని నిప్పుడు' వంటిరూపము 'అంటిని నిందఱకు' (ఆది. IV. 108) అనునది నన్నయభారతమున నొక్కటిమాత్ర మున్నది. అదియే శాస్త్రులవారి వాదమంతటికి నాధారము. ఈప్రయోగమున 'అంటినిన్' అను దానిలోని నకారము సముచ్చయార్థకమన్నచో వీరివాదమునకు మఱి యాధారము లేకుండును. ప్రకరణమును బట్టి యది సముచ్చయార్థబోధకముగనే తోఁచుచున్నది.

"వీను నీయింతియునుగాని - యెఱుఁగ రన్య, లర్థిఁ గణ్వమహాముని యాశ్రమంబునందు గాంధర్వవిధి వివా-హమునఁ గరము, నెమ్మిఁజేసితి దీని పా-ణిగ్రహణము. అన్యులెఱుఁగమిఁజేసి లోకాపవాద, భీతినెఱిఁగియు నిత్తన్వీఁ - బ్రీతిదప్పి యెఱుఁగనంటిని నిందఱ - కిప్పుడెఱుఁగఁ, జెప్పెనాకాశవాణి యచ్చెరువు గాఁగ." 'దీనిపాణిగ్రహణము చేసితిని; ఈతన్వి నెఱుఁగనంటిని కూడాను,' అని 'అంటినిన్' అను క్రియ కర్థము. ఈవ్యాఖ్యానము శ్రీశాస్త్రులవారు మతియొక సందర్భమునఁ జేసిన వ్యాఖ్యానమున కనుగుణముగానే యున్నది. * కావున నుత్తమపురుషైక వచనస్థ ఇత్తునకు 'ని'నర్ణము ప్రత్యయ నిష్ఠముకాని ద్రుతము కాదన్నచో సంధినిత్యమనియు, దానికి ద్రుతత్వము నాపాదించినచో సంధిరాదనియు నిర్ణయింపవలసియున్నది. పూర్వవైయాకరణులంతయును 'ని'వర్ణమును ద్రుతముగనే పరిగణించిరి.

'ఐతిమి యిందఱుమున్' (ఆది. VIII. 91); ఉండితిమి యెపులెఱుఁగకుండ (ఆది. VI. 239), అపహరించితిమని (ఆర. II. 67) అను నన్నయ ప్రయోగములు చింతామణి సూత్రానుసారంబులై యున్నవి. ప్రథమా బహువచన క్రియలందలి యిత్వమునకు సంధివైకల్పికమని యింతకుమున్నుండు నిరూపింపఁబడినది. కావున నింకను మిగిలిన మధ్యమ పురుషక్రియలయం దిత్తునకు సంధి నిత్యమని తేలుచున్నది. ప్రయోగములును నీసూత్రము ననుసరించియే యున్నవి.

(3) "క్త్వార్థంబయిన యిత్తునకు సంధిలేదు" అని చిన్నయసూరి.

క్త్వార్థకేకారమునకు సంధిలేదని లాక్షణికు లనుటయేకాని, యాసంధి వైకల్పికమనుటకు పదుమూఁడవ శతాబ్దమునుండియు కావ్యములందు ప్రయోగములు గలవు. తొలుత 'ఇ' త్వము శుద్ధమగు నచ్చుకాదు; దానికి 'ఇయ్' అను నుచ్చారణముండును. కావుననే సంధియందు 'య' కారము స్పష్టపడుచుండును. కాని కొంతకాలమున కది శుద్ధ ఇకారముగా మాఱెను. అప్పుడు క్త్వార్థకేకారమునకే కాక యన్ని యికారములకును సంధికలుగుచుండును. 'ఇయ్' అను నుచ్చారణము మిగిలినచోట్ల సంధియందు 'య' కార మిప్పటికిని వినఁబడుచున్నది. ఇచ్లే సన్నయభట్టుకాలమున నేమ్యాదులయందలి యిత్తును, ప్రథమ, ఉత్తమ క్రియాపదములందలి యిత్తును శుద్ధాచ్చు కాక 'ఇయ్' అను నుచ్చారణమునే కలిగి యుండును. రానురాను గొన్నియెడల నది శుద్ధాచ్చయి సంధి కూడఁ గలుగుచు వచ్చినది.

క్త్వార్థకేకారసంధి కుదాహరణములు:

---

* చింతామణి విషయ పరిశోధనము, పేరా 133.

మ. వెఱచిట్లంబుధి నాథనందనులు (తిక్క. నిర్వ.) నీసినొకరు, వెఱ నిట్లంబుధి నాథనందనులు '' అని దిద్దినారు.

పాల్కురికిసోమన బసవపురాణము: ఏవేళవెఱచుండము (పు. 31); ఊచవ్రాయున్న భావమున (పు. 105); ఎఱుగు వినేతెంచి (పు. 153); ఏతెంచారగించె, కలిగున్నదనుచు (పు. 160); కట్టెగసల్లంత; పులుగఱి చుమియుచు, ఏటుపడీల్లడే (పు. 202); కలిగుండువాడు (పు. 185); అంజలి ముంచెత్తు నమ్మాత్రలోన (పు. 215); మొదలైనవి.

గీ. పతికిఁ గైదువులందిచ్చు రతి విధమున. (ఆము. II. 22.)

క. చాపము నాకందిమ్ము (భార. విరా. II.)

సీ. చీరఁజించిచ్చువారి దీవించువారు (ఆము. VI. 85.)

క. నీతోఁ, గదిసిపుడు జూదమున గెలి, చెదను, (ఉ. నై. 19.)

క. వానిం, గాలునికందిచ్చె రౌద్రఘనవాయుగతిన్ (ఉ.హరి. I.143.

ఉ. వాతెరతేనియజాలు జిహ్వ కందిచ్చి (కృష్ణలీ. 29.)

మ. అదినీక్షించర్జునుం డాహరిం, దూలించెన్ (చిత్ర భా. VIII. 24.)

క. సుందరులు పసిఁడిగోరల, నంకీ నందందయాని (పద్మ. II. 19.)

క. కేలివస పసుమతినుం, డేతెంచెన్ సరభసానుషంగాతిసు (పాండు. (V. 252.)

శా. అభ్రచరద్వీమాసగుఁడనై యుండుఁగాక (పాండు. IV. 300.)

క. శిబి తిను, కాయము కోసిచ్చెనను జగంబులపనిమే.

క. ఎఱిఁగెఱిఁగి బ్రహ్మహత్యా, దురితంబున నీమనంబు దూఱకొనె (భాగ. *. II. 930.)

క. ఇతనికి నెల్లపనులు నెఱుఁగించిపుడే (ఉద్యో. I. 38).

క. చాపము నాకందిమ్మనుడు (విరా. IV. 112.)

ఉ. ఇచ్చునెడం బదార్థమడిగిచ్చునొ (విజ. I. 59); అనవలసంటిఁగా కెఱుఁగవా యొకనూటనె మగ్గకన్నముల్ (విజ. 161); రాజులచిత్తము ల్లెలీయరావెటు వ్రాయెటు వచ్చునోకదా (నాసం. II.).

చ. లెక్కవ్రాసిచూ, చదయతిఁ గోలుకాఁడగుచు...చూ, చది యును గాక (హంస. IV. 30).

అంటాడు = అంటి + ఆడు (చెన్నమల్లుశ. 25); కాఁగిలందిమ్మను నేమొ (శుకచ. పు. 9); అందీక (కాశీ. V. 161); అడిగితిననో (నా.

పంచ. VI. పు. 124); ఆలసాము (రాధికా. III. 110); ఉడిగింటికి (రాధికా. III. 35); ఒనరిం చెదుచేగుడించినన్ (జైమి. V. 71.); కూడాడు (పాండు. II. 95); చూచిటుపుస్మ (హంస); చూచనలము (చిత్రభా. VI. 29); చెప్పవిన మాట (విష్ణుపు. VI. 210); చెప్పంపడే (ప్రభా.); చేసలరు (రాధికా. III. 116); తూలాడు (శకుం. పరి. II. పు. 25); తొడిగేసి (చిత్రభా. VII. 26); తోలాడు (శకుం. పరి. II. పు. 23); పస్మ్ము (ప్రభావ. పు. 59); పానుపులనుండే తెంచు (విష్ణుపు. II. 323); పట్టీష్వాను (రాధికా. II. 113); పెనగాడి (నిర్వ. III. 25); పొంచుండి (సీలాను. పు. 7); పోయిటి తెత్తుక (విష్ణుపు. VI. 82); త్రవ్వెలుక (విష్ణుపు. VI. 110); ఆడాడి (విష్ణుపు. IV. 97); ఎత్తిగెత్తిగి (రాజశే.), మొదలయినవి.

మరికొన్ని గుత్వ సంధుల కుదాహరణములు.

గీ. వెనుక కట్టుల నిలిపి తక్కినవి రెండుఁ బదియుమూఁడవు తానుసఁ గనుఁగుపుటీవి (ఆము. II. 302).

సీ. ఒల్లనపుటి ర్చిజగాదు (నిరుచ.).

క. జలు చేయిచేఁ వేసిను, వెలికిఁ దీసిరంబులీయఁజేకొని కృపతోఁ గలిబుచ్చినాఁడ్ర (ఆము. IV. 411).

ను. నిలలకు చూతని టి శని - వారమునం బరదేశికైవ్రష్ణవుల్ (ఆము. I. 82).

గీ. వలిపెపయి టాల్లెలో (ఆము. II. 52); నిట్టతాడువం టితిన (ఆము. V. 53).

గీ. పాలకుఁ బల్లుండును బక్కఁడాలుతోఁడు (ఆంధ్ర. దేవ. 7.)

క. ఇట్టాదురు మట్టాదురు, వెట్టులు, నీలోని సలువు విషరాశినుమీ (కవిజనమనో. పుట 57).

శా. కపదోర్వ్యాది క్రిగూడోషముల్, మాతండ్రాన సహింపరాదు (కాశి. శాంతి. 52).

క. నయంబుఁ గోలొక్కని వా, సరదము దునిమెక్. (జైమిని. VII. 19)

సీ. శుద్ధ పాష్టులుగాఁ గూనె దీసంగ్రులు గరియూఛపతి యూనగరిమఁ గాలిచె (నైష. III. 202).

గీ. కంటసత్తిడుకొని సైరిక ప్రభుండు.

గీ. కాఁపుగోడలు గంచంత కాఁపురంబుఁ, బొలవంటికులంబుఁ గాఁప్ప లేచి యుఱికె (పాండు. III. 81.)

సీ. కృపణస్వభావుండనై పట్టి యేనేఁ, నిఖలావసిశ్వర్యైక యిందిరా దేవికి నెనయంగ నిత్యనివాసుఁడై యొప్పు సద్వాసుదేవుఁడేఁ (భాగ. X. ఉ. 1016).

ఆ. వె. సత్త్వంబుమెఱసి రాత్రిరెల్ల నుఱక పనుతిసేయుఁ బరిగె (ఆది. VI. 160).

గీ. పరగ నేనాజ్ఞ నిర్భయప్రతతి నడుపు పట్టి భీమేశ్వరుఁడు మాకు నభయ మొసఁగు. (భీమ. IV. 83.)

అతసంత (ప్రభులిం. I. పు. 23); అనఁటాకు (పాండు. III. 76); అమ్మాజమ్మ (పాండు. I. 68); అలువదేను (భార. కర్ణ. II.); అరఁటాకు (యయా. పు. 4); అలనె (రాధికా. I. 25); ఆనతిమ్ము (భార. విరా. I.); ఆనతిచ్చు (నరాహా. I. 66; పాండు. III. 45); ఇరుగాతని (నా. పంచ. I. పు. 43); ఇట్టెత్తెండు (భార. విరా. II.) ఎగిలటన్న (రాధికా. III. 122); కబ్బము లెన్నో యుండఁగా (రాధికా. I. 7); ఎప్పటట్ల (చెన్నబ. పు. 15); ఎలమంచిలాదిగా (కేయూర. I. 26); పత్తి కిగొడ్డునందు (బసవ. పు. 61).

ఏపూవలి గిలిగింతలు (సారం. II. పు. 28); ఏఁబాదిచటన్ (ఉ. రా. పు. 148); కం చేడువాడలు (బసవ. పు. 33) కనుదో యిలయన్ (భార. శల్య. I.); బాలిక నెతికొరుల్ బొరడేసయ్య (ప్రభులిం. పు. 76); కాళిందైన (రామరా. పు. 64); కీరంబాడు = కంది + ఆడు (కుమార. I. 80); కెమ్మోవాన (రాధికా. II. 112); కోనేటన్న (రామరా. పు. 271); గిండసంగ (కృష్ణరా. IV. 105); (తెలివెల్ల గలిపెల్ల (రాధికా. I. 19); గుడ్డప్ప (హరవి. II. 87); చెక్కలేమని (ఉ. రా. I. పు. 11); చోఁకొక్క (భోజరా. VI. 77); చెలినిండఁజాలు (రాధికా IV. 68); చెల్మిఁతలులు (రాధికా. I. 132); చెత్తడిలి (విక్ర. I. 73); డొబ్బదేను (భార. స్త్రీ. IV.) తెల్లేటికిఁ దండ్రియేల (రాధామా. II. 28); తాటకుల చప్పుళ్లి (నరాహా. III. 55); తాటాకులలోన వ్రాసిరి (తారాశే.); తిమ్మోల్చి (కాశీ. VI 184); తెలనాకులు (పాండు. I, 29); దుప్పటాకింతె (రాధికా. II. 107); పంచేకులు (మను. IV. 110; రామాభ్యు. II. 28); పదార్వన్నెపసిండి (విజయ.) పనేమి (చెన్నబ. పు. 54); పడఁ తర్ఘ్యపాద్యములో (బసవ. పు. 116); పయిఁడించు (సారం. I. పు. 15); పిడికిలా = లి + ఆ (రాధికా. II. 40); పెండ్లనుగుఁ

(రాధికా. I. 76 ; యయా. పు. 4) ; పెండ్లాడె (సాండు. III. 80); పెండ్లిన నాఁటనుండి (వరాహా. III. 30) ; పెండ్లాడి (వరాహా. IX. 128) ; పెదవెత్తి (కుసల. III. పు. 48) ; సైడుండెలు (రాజశే. I.) ; పొలసాడు (విక్ర. I. 95) ; మనవెల్లి దెల్పదో (రాధికా. IV. 39) ; మనవెంత (రామరా. పు. 202) ; మ్రొక్కుడు (జైమి. భా. VIII. 140, 147) ; మాయలాడిని = డి + అ(మను. III. 109); మొగడాడు (కుచే. I. 80) ముక్కంటిగు (రామరా. పు. 63) ; మేధావైసి (రామరా. పు. 100) ; మోవదర (రాధికా. IV. 68) ; మోవెక్కుంటి (రాధికా. I. 108) ; రీతిట్టి (రామరా. పు. 261) ; ఎటు వంటి రూపు నేదిక్కునకేగె (పద్మపు. III. 149) ; వాకలరికట్టిన (రాధికా. IV. 6) ; వెడుంగనిచ్చు (హరిస. IV) ; వెట్టూటలు (విష్ణు. పు. III. 276); సరా=ది+అ (రాధికా. III. 14) ; సాటిగు (-టి + అ) ; వాసరదము ; దీసంగ్రులు ; ఎన్వాసిటి ; సకలశుభములుశేరిచ్చు ; అతినాలు మొదలైనవి.

అనుకరణమున సంస్కృతి క్రియాసదముల తుదియుకారమునకు సంధి కావచ్చును. " నాదత్తిమిపిల్ల " తని (వరాహా. XII. 67).

చెవి + ఆకు = చెవ్వాకు (మను. IV. 110) - ఇచట నిత్వసంధియు వకారముసకు ద్విత్వమును గలిగినవి.

ఇత్తునై సవర్ణము చెరుసప్పుడు గొన్ని యెడల అ (ఱ) వర్ణము వచ్చును; తాటాకులలోని వ్రాసిన (తారాశే.) సీకరయన నాసము లేక యీ చిలిపిమనుటాకేమి సాపయ్యెడున్ (జైమి. భా.) కొన్నియెడల అవర్ణము వచ్చును. కొబ్బరాకు, మామిడాకు మొదలైనవి.

ఆది+అన్న = ఆదెన్న (శకుం-పరి. I. పు. 6.) ఇచట 'అ్' (ఱ) కు మాఱుగ 'ఎ' వ్రాసి 'ఎ' తోడనే యతి స్థానమున మైత్రిని గవి కల్పించి నాఁడు. కాని దీని యుచ్చారణము అ్వవర్ణముతోఁ గూడినదే. ఇట్లే, చిట్టి + అయ్య, బుల్లి+అన్న ; జానక + అమ్మ మొదలైనవి. కొన్నియెడల నిట్టిచోట్ల సంధియం చకారమే వినఁబడుచున్నది. గౌరమ్మ, లక్ష్మమ్మ, భారతమ్మ (బుచ్చయ్యతో చనర్థము తాలవ్యము).కవిత్రయము వారి గ్రంథములం దిట్టి ప్రయోగములు కాచిత్కముగఁ గనఁబడుచున్నవి. 'తెలివొందు' అను తిక్కన ప్రయోగము సకార సంధి కుదాహరణముగఁ జూపుదురుగాని యచట శబ్దము 'తెలిసు' గాని 'తెలివి' కాదు. అట్లే శ్రీనాథాదులు ప్రయోగించిన 'మగనాలు' అనుసది కన్న. (తెనుఁగు?) మగన + ఆలు అను పదములు కలియుట వలన సేర్పడిన దనవలెను. 'ఇది యొకఁ జెల,' 'స్రాయ్యిడుదు' అను తిక్కన ప్రయోగములు తప్పపాఠములు. వీనికి 'ఇది యొకఁడేల,' 'పోయిడుదు' అను

నవి సరియైన పాఠములు. ఇల్లీ, రావాకు, వుల్లాకు మొదలగు వానియందు అ్ప (ఱ) కారమును, మామిడాకు, కొబ్బరాకు మొదలగు వానియందు 'ఆ' కారమును విసర్గపడు చున్నవి.

అత్వ సంధి.

(1) "అత్వసంధి బహులమగుగాగమము" అని చిన్నయసూరి; 'వా' అత్వసంధి వైకల్పికమని ఆంధ్రశబ్దచింతామణి. బహుళ మనగా కొన్ని యెడల నిత్యముగాగమగును; కొన్ని యెడలఁ గాకపోవును; కొన్ని యెడల వైకల్పికముగా నగును; కొన్నియెడల నీ విషయములలోఁ నెల్లుబడుచుకై మఱియొక తీరుగనగును; అని యర్థము. వైకల్పిక మనఁగా ఒక వ్యాకరణ కార్యము పర్యాయమున నచ్చుటయు రాకుండుటయునని యర్థము. 'వా' యను సంజ్ఞకు బహులమని యర్థము చెప్పుకోవ్వఁడు దప్ప చింతామణి సూత్రమునకీ వ్యాఖ్య దోషము కలుగును. ఆ సంజ్ఞకు వైకల్పికమని యర్థము చెప్పుటయే న్యాయ కారణ మనెవఁయినట్లు తోఁచుచున్నది. తెనుఁగున నిట్లుండదు సంధి బహులమే కాని వైకల్పికము కాదు.

i. నిత్య సంధి:— (అ) మానుష వాచకాదులగు కొన్ని శబ్దములపై 'అ్ప, అమ్మ, ఆక, అన్న, అయ్య' మొదలగునవి మొదటివ్వఁగా సంధి నిత్యము: సీతక, అప్పయ్య, మొదలైనవి. 'రామన్న' అన్నప్పుడు 'అన్న' భ్రాతృ వాచకము కాదు. 'రామఁడు' అను ప్రత్యయమునపై 'అ' కారము చేరినది. అన్లో, 'రామయ్య' లోని 'అయ్య' పితృవాచకము కాదు. 'అ' 'ఐ' యస్థితి గలిగి 'రామయి' అయి, 'రామువ' రామాయి, రామయ్యి అను రూపములు గలిగినవి. రామప్ప, కొండమ్మ.

(ఆ) కొన్ని విశేష్యములపై : తామర+కొలను = తామరకొలను ('తామరయింకు' అని కాదు).

ii. సంధ్యభావము: (అ) సబోధనాంతములపై సంధి: రాముఁడ+ఇదిగో=రాముఁడు యిదిగో; కాని, తెనుఁగులు సబోధనాంతములపై సంధి చేసియున్నారు. ఉదా. ఎఱుఁగరా న్లైనులారెన్నఁడు మీరును; ఒకులా నీటికి (బసవ పు. 154, 215.) మొదలైనవి. (ఆ) ప్రత్యయార్థకాంశముపై సంధి రాదు; వాఁడు యేఁగును.

(ఇ) ఇతరస్థలములందు వెలయాలు, మొదలైనవి.

iii. వైకల్పిక సంధి:

(అ) స్త్రీవాచక, తత్సమానంత శబ్దములపై సచ్ఛబ్దమగు నప్పుడు సంధి వైకల్పికము: ఏచ్చేఁబోయిన నాప్రాణ వల్లభనుచు (ప్రభా. 11. 19);

లిచ్చు (ఆము.); నిరసించుకొనుట (ఆము. ii. 9); క్రీనీడగభర్తించు (ఆము. VI. 108); అట్లు ప్రతియు తమనిజ సమ్యోపసి దేవుండు (సవ్మ పు. IV. 8); వెలి ప్రపంచమును మిథ్యాతలేసి (రామ స్త. 8.) నిరాశాలి నుండి (రామరా. పు. 302); వా స్థలిని (రామరా. పు. 419); సరిమాత్మానందము (సరాహా. XI. 3); సంచు సీటుపు (రాధాకా. IV. 22); సేతిచిసి చూచిని; వీరమాతట (జైమిని); పరమాత్మానందము (సరాహా.) దూతని (వీరా.); చేష్టనిగ (ఆము.) పెళ్ళిని; మిథ్యని (సవ్మపు.)-ధ్వని వ్యాపారమును, 'పరోక్షానుభవ, శ్రేమెం దుకు, వేళయింది,' మొదలగు సంధిపూపములు కొన్నించు చున్నవి.

(ఆ) విశేషణమునట్టియు, విధ్యాత్మ మైనట్టియు సకారాంత శబ్దము మీదను, సకారాంతసర్వనామ మైన యి కారాంత క్రియాపూపముల మీదను, కొన్నిమధ్యమపురుషల మీద పరమగు పప్పుడు సంధి నిత్యమిక్కిపక్షము:- ఉదాహరణములు :

విశేషణములు : పన్నెండులు (భాగవ. VI. 329); పెంటమ్మాలు (మను. IV. 103); పరితాపము (రాఘవా. III. 42); ఇద్ద పిన్నలతగపుల సంప్రీతినుంచి (శకుం. పు. 83); కినినాయిగి (రాఘవా. II. పు. 28); పొండి లీకమన్నది (పాండు. II. 166); కిన్నంత, పిన్నంత (రామరా. పు. 24); కిట్టి నాతిడు (రామరా. పు. 447); పుట్టినపు, మొట్టినిట్టు (రామరా. పు. 456); ఒకెప్పుడు (రామాశ్వ; VII. 190); బహుకాలంబు (మను. IV. 58); మేన త్తి; మేనల్లుడు; చిన్నన్న; ఎన్నన్న, ఎన్నాళ్ళు, చిన్నమ్మ, మొదలైనవి.

మధ్యమక్రియాపూపములు : చూడలొన్న (ఆము. I. 5); చిన్ని దండ్రులొద్ద (భాగ. ఆము. VI); తనుగ్నిహ్లి తిన్నాలు (సకాహా. III. 65); తామసుని నేత్రలీల్ల (మను. II. 73); పరమాత్మాత్మయందు (నారా. I. పు. 5, 55); చింతాకు (పాండు. V. 39); బొన్నటులులు (సవ్మపు. X. 240); మామున్న (రామరా. పు. 360); ఈనెలంతి లలాటంబు లేనెలంతి. పిజ ...); సురాసలన్న (భాగ స.); సత్యమా మీరోన్మాలిల్ల (బసవ. పు. 116); సంపేశాలిల్ల (బసవ. పు. 155); భక్తుగాలిల్లిసు (బసవ. పు. 171); పొమ్మలొ...మము; పరభక్తులిల్ల (బస వ. పు. 240); మాళ స్థలొన్న బుండుచారుని (బసవ. పు. 102); పుణ్యాహాలు లనుమతిము (బసవ.) ఉన్నయనులు; నీ, కిన్నాళ్ళు లేనుపూర్వ-గను కీమగు వన్ (శశి. పు. 29.); ఇంతేటనుస మొదలైనవి.

క్రియాపూపములల్లి : "అనమాజిక క్రియలు : వాక్యము ? చెప్పకుండెను ; పాలుపొంబుండె (హర్ష. VI. 225).

(2) సమాసక్రియలు : ఇరుపడినా. (ఉ. హరి. I. 63); పిలుగనిరోయి (ఉ. రా. పు. 79); తనుపోరి (మార్క. III. 53); ఎన్నడుపోరి (సారం. III. 571); ఎన్నడుపోరి (ఉ. హరి. III. 43).

కొన్ని విశేష్యములపై : మోకెక్కిను, నెలతాల, చింతాల.

పై యుదాహరణములలో సంధి లేకపోలేదు కొన్నుదాహరణములను యుడాగమము చేసి యేర్పాటు కొన వచ్చును.

వైకల్పికసంధిస్థలములలో గొన్నింట సంధిగల రూపముల కొక యుగ్మమును, సంధిలేని రూపముల కసంధిగమును గనిపించును. దొడ్డమ్మ యనగా తల్లియక్క ; దొడ్డయమ్మ యనగా నుదారబుద్ధిగల స్త్రీ ; పెద్దమ్మ యనగా జ్యేష్ఠాదేవియును సంధియును గలదు ; దొడ్డమ్మయను సంధియును గలదు ; పెద్దయమ్మ = పెంపొందిన సహిష్ణుచిత్తస్త్రీ ; చిన్నబ్బుడనగా నల్లుని తల్లిదండ్రులలో చిన్నవాడు ; చిన్న బుల్లుడనగా బిన్న వయస్సును గల యల్లుడు ; సయసెన్నెక్కు = యౌవనము నిష్పన్నమైన కూతురుగలవాడగు ; చిన్నబ్బుడే యగును ; మోకెక్కుడనగా మోటుబాగెక్కిన యెద్దు ; మోటు బాగెక్కనట్టి లొంగని యెద్దు ; ఇట్టి యసంధిస్థలములను బ్రయోగములను బట్టియు, వ్యవహారమును బట్టియుం బరిశీలింపవలెను. అసంధిస్థలము కలుగని సందర్భ సంధిస్థలభావయోగ్యములు వ్యవహారమునుం దగిలి చూచిన : పిల్ల, చిన్నపిల్ల, మీనయల్లుడు, తెల్లనివాడు మున్నగునవి.

iv. సంధి నిత్యయాదేశరీతిగా నగుట :

(అ) మూడు పదార్థవాచకసంఖ్యాశబ్దములపై సంస్కృతి పదాదినుండు సవర్ణము పరుషమధ్యమ సవర్ణాల్పప్రాణములను: పంచా, పన్నెయిద్దరు, పన్నెపద్దండు ; మాదమాంబ (కళా. I. 29) ; గౌరమాంబ (కళా. I. 39); కొండమాంబ (కళా. I. 83) ; కొండమాంబిక (కళా. I. 102) ; ఇట్లు, అప్పలాచార్యులు మొదలైనవి.

(ఆ) కొన్ని విశేష్యములపై : తామనతనము = తామనకము.

ఇతర సంధి.

I. దీర్ఘాచ్చులపై సంధి.

(1) ఆ, ఈ, ఊ, ఏ, ఓ లపై వచ్చు పనులైనపుడో గ్రంథములందు సంధి కలుగకపోవుటయే కాక యుడాగమము గూడ వచ్చును : వాడా యూపోవువాడు ; పోయేనెను ; జరిత్రాయూ యిటువస్తు ; మాడేయేడ్చెను ; నీవు రావోయేమో, మొదలైనవి.

వ్యవహారమునం గొన్ని యెడల నీకుచ్చులపై సంధికలుగక యచ్చులు ప్రత్యేకంబుగా నిలుచును. ఉదా. నీ అమ్మ, మీ ఆవు' కాని 'మాయిల్లు, మీయూరు'; వాడు నన్నేయేమి, రాకపోతేయేమి'. (ఇచ్చట సగాగమము కూడ వచ్చును; నన్నేనేమి, చన్నేనేమి.)

(2) ప్రత్యయ ఏకారముపై నొకప్పుడు వ్యవహారమున సంధికలుగును: ఆపెల్లె+ఇక్కడికి తీసుకురా = ఆపెల్లిక్కడికి తీసుకురా. గ్రంథములం దిట్టి సంధి లేనేరాదు.

(3) నీకుచ్చుతో నైనను బరమందున్న ఋకారము కలియదు. యడాగమమును రాదు: ఆ ఋషి వచ్చెనండు (భాని. II.); నక్కే ఋషులు (పాండు. II. 207)-ఇది 'వ్యత్యయాలు' అని కాదు.

(4) ఓకారముపై నసుధాతుపు పరమైనప్పు డాకారానికారంబో ఓత్వము నను ప్రత్యయానకు, ప్రత్యయ మహకారాగమమును గలుగును: వీడుగో+అని = వీడుహో నమ్మను.

(5) "ఈ, ఆవి శబ్దంబుల యస్తుసకు నృత్తినిలోపంబు బహుళంబు గనగు"- ఉదాహరణములు: నా+అది = నాది, నాయది; నా+ఆవి = నావి, నాయవి; ఇల్లు, నీది, నీయది, మీరు, మీయవి, తెనది, తెనయది మొదలైనవి.

'కాపు+అది' అన్నప్పుడు 'కాఁపుది' అని గ్రంథములందు సిద్ధించును గాని, వ్యవహారమున మనకు 'కాఁపది' అని సంధి కలుగవచ్చును; చూ. అంటి ("ఇది యేమాడు మని మాడవరుసు మిగుల డాయఁగ వచ్చెనే" (యయాతి.) నా, మా శబ్దములపై అన్న, అమ్మలు కలిసి వాని యత్వమునకు లోపము కలుగు పుడు ద్విత్వభేదము గలుగును. నాన్న = తండ్రి; మామ్మ = తండ్రిచెల్లి; 'నా'శబ్దముమీఁద 'అన్న' చేరి సంధికలుగకున్నను సర్థభేదము కలుగును. నాయన = తండ్రి. 'కాఁపుయది' అను వనిష్టరూపమును గలుగదు.

నాది, మాగి అనునట్లు బూర్వరూపసంధి కలిగినదని యైనఁ జెప్పవచ్చును.

(6) "అంత్యనగాగమంబులం దప్ప నవదాది స్వరంబు పరంబగునపుడు సంధి యగు.—ఉదా. మూర+ఎడు = మూరెడు; నీసె+ఎడు = నీసెడు; అర్థ+ఇంచు = అర్థించు; నిర్జి+ఇంచు = నిర్జించు - అంత్యవనగాగమంబులు పరంబు లగునపుడు యథాసంభవముగా గ్రహించుచది. రాములందు, రాములనుండు; ఎనిమిదవది, ఎనిమిదియవది- ఇచట వైకల్పికము; వారి+అందు = వారియందు-ఇచ్చట సంధిలేదు; మొదలైనవి.

మువర్ణాంత శబ్దములపై అందునర్ణకము పరమైనచో నొకప్పుడు సవర్ణ మాగమముగా వచ్చును: ఉరమునయందు గన్నులు (భార. ఆర. VI.); అనిమిషనాయకత్వమునయం దభిషిక్తుఁడవై (భార. ఆర. V.); విదర్భ దేశమునయందు (నైష. III.); దైవంబునయందు (మార్క. III.); పిండదాన సమయంబునయందు (హరి. పూ. II.); తనుపునయందు (భార. ఆర. III.); చెనటి దేహంబునయందు (మార్క. III.); పటుస్తునయందు (భాగ. V.); కాశీఖండమున "నిండు జన్వనంబునయందు; గోలోకమునయందు; కాశీపు రాంగణంబునయందు; మహాశ్మశానమునయందు; ఉడుపథంబునయందు; కటిభాగమునయందు; తన్మధ్యమునయందు; త్రేతాయుగంబునయందు; యదునంశమునయందు" మొదలగునవి.

పరిమాణార్థకమైన 'ఎడు' నర్ణకము పరమైనప్పుడన్నియచ్చులకును సంధి నిత్యముగా వచ్చును, గాని యది చేరునప్పుడు కొన్నిశబ్దముల తుదినర్ణము లోపించు చుండును: ఉదా. దోసిలి+ఎడు=దోసెడు; పిసికిలి+ఎడు = పిసికెడు; గుప్పిలి+ఎడు = గుప్పెడు; సందిలి+ఎడు=సందెడు; పట్టిలి+ఎడు=పట్టెడు; కొణిదిలి + ఎడు = కొణిచెడు. ఈ లోపము 'ఇలి' అంత మందుగల శబ్దములందు మాత్రము గలుగునేమో, కంచము+ఎడు=కంచెడు; విస్తరి+ఎడు= విస్తెడు; అని సంధి కాదు.

కొన్నిశబ్దములపై 'ఎడు' నర్ణకము చేరుకయే పరిమితిత్వార్థము కలుగును: పదలము చక్కెడు; ఆముడి దూరెడు; గజముగడ్డ మొదలైనవి.

ఆమ్రేడిత సంధి.

(1) "అచ్చున కామ్రేడితంబు పరంబగునపుడు సంధి తలయుగనగు-ద్విరుక్తమయొక్క పరరూప మామ్రేడితమనంబడు. తలయుగననుటచే నొకా నొకచోట నైకల్పిక సంధియుం గలదని తాత్పర్యము-సొగ + పొగ=సొగపొగ; ఆహా + ఆహా = అహాహా; ఎట్టూ + ఎట్టూ = ఎట్టెట్టూ; ఓహో+ఓహో = ఓహోహో; ఏమి + ఏమి = ఏమేమి, ఏమియేమి (ఏమ్యాదుల అను సూత్ర ముచే నైకల్పికసంధి.)-ఏగియేగి అనుచోట క్వార్థ కేకారసంధి.

(2) ఆమ్రేడితంబు పరంబగునపుడు కడాదులు దొలియచ్చు మీఁది వర్ణంబులకెల్ల నదంతంబగు ద్విరుక్త టకారంబగు. ఉదా: కడ + కడ = కట్టకడ; ఎదురు + ఎదురు = ఎట్టయెదురు; - కడ, కొన, ఎదురు, చివర, తుద, తెన్ను, తెరువు, నడుము, పగలు, పిడుగు, బయలు, మొదలు ఇత్యాదులు కడాదులు. వీనికి మిట్ట్టు, మధ్యాహ్నము, అడుగు, మీను, చీకటి,

తిన్నె, తేట, నిలుపు, దొ(తొ)రువు, చుమ్మ అను వానినిగూడఁ జేర్చికొన వలెను. వీనిలో సంధియందు ద్విరుక్త టకారము భృశార్థమున వచ్చును.

వీనియందెల్ల సంధియాపత్తున ప్రథమావయవముగ నున్నపదములు సంధినశమున వచ్చినవికాక, ప్రత్యేకపదములనియే చెప్పవలసి యుండును. ఆ పదములు కొన్నియెడల తెనుఁగుపదమును గొన్నియెడల నితర ద్రావిడ భాషలయందును గాన్పించుచుండును. వానిలోఁగొన్ని యితర ద్రావిడభాషల యందు వ్యవహారయోగ్యముఁ గలిగినవై నను తెనుఁగున నిట్టి సమానరూపములందే కనఁబడుచున్నవి.

తెనుఁగు. కట్ట (కడ); కన్న. కట్ట = కడ (కట్టుత్తర = తుది ప్రత్యుత్తరము; కట్టపంజర = తుదినున్నపంజరము); - తెనుఁగు: కొట్ట (కొన); కన్న. కొట్ట = తుది; - తెనుఁగు: చిట్ట (చివర), చిన్న=* చిన్ర=* చిఱ్ఱ=* చిట్ర=* చిట్ట; - తెనుఁగు: తుట్ట (తుది); కన్న. తుట్ట- = కడకొన; తెనుఁగు: తుట్ట మర (=బొత్తిగా) = తుట్ట + అమర = తుదిచేరినది. తెట్ట (తెన్ను = తెలుపు); చూ. తమి. తెట్ట తెట్టె = విస్పష్టముగా; తెట్ట తెట్టిరి- = మధ్యకు విరియు; - తెనుఁగు: నట్ట (నడుము); కన్న. నట్ట = మధ్యమునందున్న; నట్ట గొంబు = మధ్యనున్నకొమ్మ; తమి. నట్టువె = నిట్ట - నిలుపు; - తెనుఁగు: పట్ట (పగలు); తమి. పట్టప్పగల్ (ఇందు 'పట్ట' కుదాహరణము దొరకలేదు; తమిళమునలో 'పట్టిప' అను తుదున్నర్థక రూపమున్నది; దానికి తెలిసి, పగిలిసి, అనుఁగర్థముగలదు. పట్ట = పట్ర = పట్ట, అను రీతి మాన్పఁ గలిగియుండినచ్చును.) - తెనుఁగు: కట్ట (పిడుగు); కన్న. పిట్టు = పిడుగు; - తెనుఁగు: బట్ట (బయలు); కన్న. బట్ట = శూన్యము, బయలు;- తెనుఁగు: మొట్ట (మొగలు); కన్న. మొట్ట=పరిగానున్నది; కన్నడమున 'మొట్ట'కు రూపాంతరము 'మట్ట', చూ. తెనుఁగు: 'మట్ట' (నుదుట్టి మొగము); 'నుట్టి' కు తెనుఁగునందే 'నిట్ట' యను రూపాంతరమున్నది. అట్లే 'మిట్ట' (మీను) లోఁ 'మిట్ట' యనుట దొరవిభమగు చేయుటలేదు. అట్లే, తిన్నెకు 'తెట్ట' యను రూపాంతరము 'పొ' గు అనుఁగర్థముగల తెనుఁగునందే కలదు. తెనుఁగు: తెట్ట (తేట)దీనికి ద్రావిడభాషల యందు 'తేఱు' అనుదాని ధాతువున; నీనుండి 'తెఱ్ఱి' కలిగి* 'తెట్ర' = 'తెట్ట' యనురూపము పుట్టినది.- తెనుఁగు: నిట్ట (నిలుపు) * తెనుఁగునందే నిలుపునకు 'నిట్ట' యనురూపాంతరము గలదు. - తెనుఁగు: తొట్ట (దొరువు) ; 'దొరువు' తొలుతసగపాడి; దానికి కన్నడమున 'తొత్తె' 'తొట్టె' అను రూపాంతరములు గలవు. కన్న. తొట్టె = తెనుఁగు: తొట్టి;- తెనుఁగు; చుట్ట (చుమ్మ) తెనుఁగున చుట్ట యన్నను చుమ్మయన్నను నర్థ

మొక్కటే; తెనుఁగు; అట్ట (యడుగు); సన్న. అడు, క్రియాజన్య విశేషణము: అట్ట; తెనుఁగు: చిట్ట (చీఁకటి); కన్న. చిట్టు, చిట్టిను, తెనుఁగు: చిట్లించు=కన్నులు మూయు మొదలైనవి.

పైదానినిబట్టి యామేఁకితసంధిరూపములని చెప్పఁబడు పైసమాసముఁలో పూర్వపదములు సంధి నశమున నచ్చినవి కావనియుఁ బ్రత్యేకములయినను బహుపదములగు రూపాంతరము లనియు, ఇచ్చట నామేఁకిత ప్రసక్తిలేదనియుఁ దేలుచున్నది. ఇదిగాక, యిట్టిమాట్లు ప్రాగుక్త టకారరూపములేకాక, భృశార్థముపండే సరపదములతోఁ సమానార్థకములుగల యితరపదములును రానిచ్చును: బట్టబయలు, బటాబయలు, బహిరంగబయలు, బటారుబయలు; నిట నిలుపు, నిటారునిలుపు, నిటుపునిలుపు; చిట్టచీఁకటి, చిటుచీకటి, చిటాపటాచీఁకటి, చిన్నచీకటి, మొదలైనవి. ఇట్ట రూపములనన్నిటిని "అయిపోను ప్రభృతులు యథాప్రయోగంబున గ్రాహ్యంబులు" అనిచెప్పి చిన్నయసూరి "అయిపోను, ఇట్టిపోను, బ్లిగ్గలు, చెల్లాచెదరు, చెల్లాచెదరు, తుత్తుత్తియలు, మీఁబుమిట్లు, ఇత్యాదులు లెస్సుగనుఁడు" అని చెప్పినాఁడు. నియమించిన నామేఁకిత ప్రసక్తిలేదు. పైసమాసములందలి పూర్వపదములు ప్రత్యేకములుగాఁ, సంధినశమున వానికారరూపములు గలుగలేదు. అ పదములు తెనుఁగునఁ గాకున్నను నితరభాషలయందుఁ, ఆవి భావవిశేషములగు సామాన్యములనుటను చెలుపుచున్నవి. సన్న. అడు = అడుకు; తెనుఁగు: ఇన్నుగు = ఇన్నిక =* ఇట్టు = ఇసుకు; తెనుఁగు: ఇన్నలు = కన్నులు = ఇల్లు = ఇగ్గు; సంస్కృతము: ఛిద్ర = * ఛిద్ర, చెకల్, చెడ్ = చెడరు; చెదల్ = చెదల =* చెల్ల = చెల్ల; - కన్న. తుగ్గు = తుమురు = తునియ= తునుక = ముక్క;- సన్న. తెను. నిట్టు = తెనుఁగు: మిట్టు = ప్రకాశించు; మొదలైనవి. ఇట్లే తిందుడుగు, తిందునుకలు.

భృశార్థంబునఁ గాక యితరార్థములందును నామేఁకితము వచ్చును. అట్టిమొడ సంధియం దనేకవిధములగు నాగమాదేశములు వచ్చుచుండును: ఉదా. కోటానకోటులు, కోటానుకోట్లు, లక్షలకులక్షలు, లక్షలు లక్షలు; వేలకువేలు, వేలువేలు; వందలకు (నూర్లకు) వందలు (నూర్లు); చెరచెర, చెచ్చెర.

(3) "ఆమేఁకితంబు పరంబగుసపుఁ విభక్తి లోపంబు బహుళంబు గానగు".

ఉదా. అప్పటికిన్ + అప్పటికిన్ =అప్పటప్పటికిన్, అప్పటి కప్పటికిన్; అక్కడన్ + అక్కడన్ = అక్కడక్కడన్, అక్కడనక్కడన్ ; ఇంటన్ +

ఇంటన్ = ఇంటింటన్, ఇంటనింటన్; ఊరన్ + ఊరన్ = ఊరూరన్, ఊరనూరన్, మొదలయినవి.

ఇంచుక, నాఁడు, ఇత్యాది శబ్దముల కామేడితము పరమైనచో వాని యవయవమాత్రము వైకల్పికముగా లోపించును: ఇంచుక + ఇంచుక = ఇంచించుక, ఇంచుకించుక; నాఁడు + నాఁడు = నానాఁడు, నాఁడునాఁడు; - కాని, నేఁడు + నేఁడు = నేనేఁడు; జేపు + జేపు = జేజేపు మొదలగు రూపములు కలుగవు.

(4) "ఆమేడితంబు పరంబగునపుడు మధ్యమ ముడుపుజ్జులకు లోపంబు విభాషనగు.

ఉదా: ఉండుము + ఉండుము = ఉండుండుము, ఉండుముండుము

కొట్టుడు + కొట్టుడు + కొట్టుకొట్టుడు, కొట్టుడుకొట్టుడు.

ఆమేడితంబు పరంబగునపుడు కృతప్రాస్వంబు లకు సీర్ష్ణంబగును.

ఉదా: లెమ్ము + లెమ్ము = లెమ్ములెమ్ము, లేలెమ్ము; పొమ్ము + పొమ్ము = పొమ్మపొమ్ము, పోపొమ్ము; తెమ్ము + తెమ్ము = తెమ్ముతెమ్ము, తేతెమ్ము; రమ్ము + రమ్ము = రమ్మురమ్ము, రారమ్ము; కమ్ము + కమ్ము = కమ్ముకమ్ము, కాకమ్ము; కొమ్ము + కొమ్ము = కొమ్ముకొమ్ము, కోకొమ్ము - ఇట్లే. రారండు, పోపొండు మొదలయినవి.

'ఇమ్ము' నకామేడితము పరమగునపుడు కృతప్రాస్వమునకు సీర్ష్ణము రాదు. ఇమ్మిమ్ము ('ఈయిమ్ము' అనికాదు. అట్లే 'ఈయుండు' అనియుఁగాదు).

సమాససంధి.

(1) "సమాసంబునందు ద్రుతంబునకు లోపంబగు" - చిన్నయ సూరి. "ద్రుతస్య సర్వత్రలుక్ సమానేషు" అను చింతామణి సూత్రమునకిది తెనుఁగగు. తెనుఁగగున సమాసముల సహజబలపండితుఁడు తత్సమ సమాసములు, మిశ్రసమాసములు, సమాసకములు, సనిమూఁడువిధములుగ నేర్పాటుచేసెను. కేసన తత్సమపదముల సమాసము తత్సమసమాసము; తత్సమాచ్చికపదముల సమాసము మిశ్రము; సమాసమునఁ బదము లన్నియు నాచ్చికములైనచో నది సమాసకము. వీనికుదాహారములుగ రాముని గుణములు, ఆతని యాకృతి, సీతారాముల ప్రాపు, వారిపెంపు, వీరసొంపు. - మొదలగునవి తెలుపఁబడినవి. వీనియందు ద్రుత ప్రసక్తి లేకపోయినను, రాముని, ఆతని, సీతారాముల, వారి, వీరి అనుశబ్దములు షష్ఠీస్థానమున నిలిచిన ద్వితీయా రూపము లనుకొని, ద్వితీయయందు ద్రుతరూపమున వచ్చు నువర్ణము నాశంకించికొని, ఆ సువర్ణమునకు

లోపము కలుగునని యహుబలుఁడు సమర్థించినాఁడు. ఈ సమర్థనము సరికాదనియు, సమర్థము స్వతీయమైన భక్తికి ప్రత్యేయము సున్నమనియు, నది ద్రుతప్రకృతికము కావున ద్రుతము లోపింపఁగా మిగిలిన రూపము లతో రామును గుణములు, సీతారామలను ప్రాపు, వాలినిహెపు, వీరిని సొంపు, ఇట్టి రూపములు సాధుపులు కావలసిపెచ్చునియు శబ్దచంద్రిక యొక రీయుదాహరణములు సరియైనవి కావని చెప్పుచున్నారు. - ఈ పద్ధతిని నాంధ్రశబ్దచింతామణి చూపిన సహుబలుఁడు దీర్చిన పైసమాసరూపము లకు గతిలేకపోవును. కాని, యాంధ్రచింతామణి సహుబలుని సమర్థనము సరియైనదని కావలసి తోఁచుచున్నది. అతఁడిచ్చిన షష్ఠీరూపములందు ద్రుత ప్రసక్తియే గోచరింపదు; కావున సున్లోపప్రసక్తియు గలుగదు. లేని ద్రుతము నూహించుటకాని, దానికి లోపమును గల్పించుట సూత్రార్థమును సమర్థించు నుత్సాహము వలన గలిగినదికాని మఱియొకటి కాదు. పైసూత్రమున కుదాహరణము లహుబలుఁడిచ్చిన ''మాటనేస్పు = మాటల నేస్పు ; పడిగచాల్పు = పడిగల చాల్పు'' అను వీని నున్నవానినే చింతామణి సూత్ర ముద్దేశించినట్లు తోఁచుచున్నది. ఇట్టి యుద్దేశముతో డనే కావలసిమాఁ జిన్నయసూరి 'ఎల్లయశ్వసులు, ఎల్లకలుషములు' అని యుదాహరించి యూరకొన్నాఁడు. మాటనేస్పు, పడిగచాల్పు వంటి రూపము లనుగూఁడ నాతఁడుహరించకుండుటఁ విచార్యము. ఉదాహరించినను ద్రుతమునకు సమాసమున నిత్యలోపము నవి సాధింపఁజాలవు. 'నేస్పు' అనున దుత్తరపదమగుటచే స్థిరవర్ణము పరమగుటచేత ద్రుతమునకు మాఱుగ నచట బిందువు నిలుచుటకు కనకాశము లేకపోయినది. 'పడిగచాల్పు' అనునది సరియగు రూపమో 'పడిగదాల్పు' అనునది సరియగు రూపమో నిర్ణయించుట కాధారములగు ప్రయోగములు కానరావు ''సర్వ పర్యాయంబయిన యెల్ల శబ్దంబు ద్రుతాంతంబయిన యన్వయంబు'' గావున సమాసమందు దాని ద్రుతమునకు లోపము గలిగినది. ఈ యెల్ల శబ్దమున ''కసమాసంబున విశేష్యమునగు మున్ను ప్రయోగంబులే'' అని చిన్నయ సూరి యభిప్రాయము కాని, శ్రీనాథుఁడు 'ఎల్లరి శిష్యులఁగొంచు వత్తునో' (భీమ. II.) అని ప్రయోగించియున్నాఁడు. ఈ ప్రయోగమునకు లక్ష్యమునుంచియే ప్రౌఢవ్యాకరణ కారుఁడు ''సర్వ పర్యాయంబగు నెల్ల శబ్దమునకు సప్తమియు, విశేష్యంబులకుమున్ను ప్రయోగంబును జూపఁ బడియెడు'' నని సూత్రించియున్నాఁడు. సూత్రము రెండవభాగమును బట్టి 'ఎల్లయందు' అను ప్రయోగము గ్రహింపఁ బడుచుండుటచే 'ఎల్ల' శబ్ద మవ్యయము కాకపోవుచున్నది. అయినను పైసూత్రవిచారమున ఎల్ల శబ్దము

నవ్యయత్వముతో మనకుఁ బనిలేదు. ఎల్ల శబ్దము వంటిదియు నెల్లవిధముల సవ్యయమైనట్టియు 'కడున్' అను ద్రుతాంతావ్యయమునకును సమాసమున ద్రుతము నైకల్పికముగనే లోపించును గాని సూత్రమందు విధింపఁబడి నట్లు నిత్యముగ లోపింపదు. కడుఁగొప్ప, కడుంగొప్ప, అనురెండు రూపములును సాధుప్రయే. ఇందు మొదటిది సమాసమునకును రెండవది, యసమాసమునకును నుదాహరణము లసరాదు. 'ఎల్లశిష్యుల' వలెనే 'కడుంగొప్ప' యు సమాసమే. కావున, సూత్రోద్దిష్టమగు సమాసములు నిత్యలోప విషయకములుగావు. కాని,

(2) "సమాసంబులందు ద్రుతంబునకు స్వత్వంబులేదు." అనఁగా 'ఎల్లనుశిష్యులు' కడునుగొప్ప, చినుఱును గలుదుప్ప, తలను బ్రాలు మున్నగు రూపము లుండవు.

(3) "తలఁబ్రాలు మొదలగు సమాసంబుల ద్రుతమునకు లోపము లేదు" అని చిన్నయసూరి "సమాసంబుల ద్రుతంబునకు లోపం బగు" నఁగా నిత్యముగా నగునని యూహించి ప్రత్యేకసూత్రమును జేసినాఁడు. "తలఁబ్రాలు, ఒడిఁబ్రాలు, నేసఁబ్రాలు, ఊరఁబంది, ఊరఁబిచ్చుక" అను సప్తమీతత్పురుషసమాసములందు ద్రుతము సంపూర్ణముగ లోపింపలేదు; అదిబిందుపూర్వముగ నూఁటయున్నది. పూర్ణబిందుపూర్వముతో "తలంబ్రాలు, ఒడింబ్రాలు, నేసంబ్రాలు" అనురూపము లుండినచ్చునుగాని "ఊరంబంది, ఊరంబిచ్చుక" అను రూపములుండనిచ్చునో కూడదో తెలియదు; ప్రయోగములు మృగ్యములు. తోడఁబుట్టువు, తోడంబుట్టువు, తోఁబుట్టువు, అనునవి తృతీయాతత్పురుష సమాసము లనసచ్చును. "బల్లఁబాటు, ఒడఁబాటు" అనువానిలోని "బల్లన్, ఒడన్" అనునవి "బల్లు; * ఒడు" అనుధాతుపుల తమున్నర్థక రూపములు, ద్రుతాంతములు. ఇట్టి సమాసములలో "పిల్లఁగోవి (హరి. పు. VII. పు. 181); పిల్లనఁగోవి; కోటానఁగోటులు (కళా. II. 141); బొడ్డునంబంటి, ఱొమ్మునంబంటి, మొదలగు వానిని గూడఁ జేర్పవలెను. కోటాన కోటులు, బొడ్డనబొప్పులు (ప్రభా. IV. 55); బొడ్డుసబంటి, ఱొమ్ముసబంటి మొదలగు ద్రుతలోపముగల సమాసములును గలవు.

(4) ఇట్లు సమాసములందు ద్రుతముసకుఁ జాలప్రాముఖ్యముండుట చేతనే సహజముగ ద్రుతప్రకృతికములుకాని పదములు పూర్వపదములై యుత్తరపదముతో సమసించునప్పుడు ద్రుతప్రాయమగు నుగాగమమును విధింప వలసి వచ్చెను.

i. "సమానంబుల నవసంబులగు స్త్రీ సమంబులకుం బుంపులకుం బరుష సరళంబులు పరంబులగు నపుడు నుగాగమంబగు: ఉదా. చిగురు + కయిదువు = చిగురును గయిదువు. తళుకు+గజ్జెలు = తళుకునుగజ్జెలు; సింగపు + కొదమ = సింగపును గొదమ; ఉన్నతంపు + గొడుగు = ఉన్నతంపును గొడుగు. సమానసమున ద్రుతముసకు స్వత్వము లేకుగాపున నీయాగమము లుండవు." లోనగు శ్లేష బిందువులు సందర్భమునుబట్టి వచ్చును: చిగురుంగయిదువు, చిగురుగయిదువు, చిగురున్గయిదువు; తళుకుంగజ్జెలు, తళుకుగజ్జెలు తళుకున్గజ్జెలు; సింగపుంగొదమ, సింగపుగొదమ, సింగపున్గొదమ; ఉన్నతంపుగొడుగు, ఉన్నతంపుంగొడుగు, ఉన్నతంపున్గొడుగు.

ఈ సూత్రసముద్దోని 'పుంపు'లు "కర్మధారయంబుసందు ము వర్ణకం బుగరుం బుంపులను"నను సూత్రముచేఁ గలుగుచున్నవి: ఉదా. నరసము + మాట = నరసపుమాట, నరసంపు మాట; విరసము + వచనము = విరసపు వచనము, విరసంపు వచనము మొదలైనవి. వీనికి "నరసపున్మాట, నరసంపున్మాట; విరసపున్వచనము, విరసంపున్వచనము" అని రూపాంతరములుగూడ నగును.

ము వర్ణమునకుఁ బుంపులు కర్మధారయేతరసమాసములందును వచ్చును. గుబ్బపుఁజీను, కన్నపుఁబొంగ, ఆకాలపు వాము, కయ్యపు వెఱపు మొదలైనవి. ఇట్టి ప్రయోగములు భారతేతర గ్రంథములందే కాన్పించుచున్నవి. ము వర్ణకేతర వర్ణములుండదను పూర్వాచార్యమాత్రకముగఁ జోనను-తామరపాపు మూపుపాకు, మొదలయినవి.

ii. ఉపపదమగు తద్ధర్మక విశేషణముస కచ్చుసంబగునపుడు నుగాగమంబగు" - చేయు + అతఁడు = చేయునతఁడు : చేసెడు + అతఁడు = చేసెడునతఁడు (ఈ సూత్రమును సూచించిన విచారము అచ్చంధి విషయమునఁ జేయఁబడినది.)

iii. "షష్ఠీసమాసముసం దుకార బుకారంబులకచ్చు పరంబగు నపుడు నుగాగమంబగు" అని చిన్నయసూరి. ఉదా. రాజు + ఆజ్ఞ = రాజునాజ్ఞ; విధాతృ + ఆనతి = విధాతృనానతి. ఈ నుగాగమమునకు లోపము గలుగునని ప్రౌఢవ్యాకరణకారుని సవరణము. ఈ సవరణమునకు నుదాహరణములు:

కట్టఱుతె (మను. IV. 6); ఏటలవి (మను. IV. 44); పట్టంబరములు (ఉ. రా. V. పు. 97); తోరంబము (అహా. సం. పు. 2); గెలుపాన (వరాహా. XI. 109); ఏనుఁగఱుత (పద్మపు. VI. 87); చోటందము (రాధికా. III. 113); మోమందము (రాధికా. III. 137); పట్టమేనుఁగు

(పాండు. I. 77); - ఇల్లేగోకులమిల్లలు (హరి. పు. V.); నిర్జరోత్తమ బింబంబొప్పు (ఉ. హరి. VI); మొగమందము (రుక్మ. V.); బచ్చింట (పాండురం. III.); శిసనాము (కళా. VII.); నిషధరాజంతవాని (నైష.) గట్టురాజల్లుడు (రామాభ్యు.) వెన్నునియన్న + అన్న = వెన్నుని యన్నన్న (విజయ. I.) వీనిని బట్టి మధ్యమమానమున నుస్సును కచ్చు పరంబగునపుడు నుగాగమ మనుశాసికవ్యాకులంబు బహుళముగ బరిణమించెనని తెలిసికొనవచ్చును. బహుళమును కచ్చుపరమగుట నుగాగమము నిత్యముగనే కాన్పించుచున్నది.

iv. "ఉనంత స్త్రీ సమంబులకును బుంపులకు నదంత గుణవాచకంబులకును 'తనంబు' పరంబగు సర్వము నుగాగమంబగు"—పై (i) లో ఉదంతములకును స్త్రీ సమాంబులకును బహుషములు పరమగునో నుగాగమము గలుగునని చెప్పబడియుండగా నిమాదియగు 'తనము' పరమగునప్పుడు మఱల నుగాగమమును విధించుట పునరుక్తిగ గాన్పింపవచ్చును. కాని, (i) లో సమాసవిషయమును నుగాగమము విధింపబడినది. ఇచట 'తనము' ప్రత్యయ మను భావముతో భిన్నప్రకరణమున యీ సూత్రమును చెప్పవలసి వచ్చెను. కాని, 'తనము' అనునది తెనుంగుసం స్కృతముల ప్రత్యయమూ యను విషయమున సందేహమును కలుగనేరదు. చేతఁగాని తనము, అత్తగారి చనువు, బావని కుంచెమూర్వలేక యనుశిష్టాచమ్రాలను తనము—ఇట్టివానియందు 'తనము' భావమును బోధించు ప్రత్యేకపదము గనే గోచరించుచున్నది. కావున, 'తనము' ఏ మైయున్నను నది సమాస విషయమేకాని పదప్రత్యయమనంయోజ్యవిషయముకాదు. అందుచే నొక రీతిగఁ బై సూత్రము పునరుక్తమే యనుశంకకు సమాధానము విధింపబడుచుండగా నీ సూత్రమును సరంతిగుణవాచకముల మీఁదను, 'తనము' పరంబగు స్త్రీ డాగుగాగమము విధింపబడుట విశేషము. ఉదాహరణములు: సొగసుఁడు, సొగసు, సొగసుతనము; సిరసపుంజు, సరసపుఁడు, సరసుఁడు, తెల్లనిచీర, తెల్లఁదనము, తెల్లదనము. "ఎట్టిజెలుపు" (ద్ర. హిం. శా. IV. 704) మొదలగు ప్రయోగములను బట్టి 'తనము' పరమగు నుప్యాదేశాంత మాత్రసదములు పరమైయున్నను నుగాగమము కలుగవచ్చును.

"నానాదేసిం దెక్కండ్రు" (ద్ర. హిం. శా. IV. 939): మొదలగు ప్రయోగములను బట్టి పై కార్యము లీకారాంత పదములపైఁ గూడఁ గలుగ వచ్చునని గ్రహింపవలెను.

"వెల్లంబనము" మొదలగు మాటలలో మాత్రము నుగాగమమునకు బిందువు రాయవచ్చును గాని చుక్కబిందువును వచ్చుటకు ప్రయోగములు కానరాలేదు. ఇట్లే 'పెనుంగొండ' అను దానికి, 'పెనుఁగొండ,' యనుపాఠాంతరము కానరాదు. కొన్ని యెడల (తక్కుఁ గుట్టలు, చల్లుఁ గుట్టలు) మొదలగు వానియందు దర్థానుసారము కాన్పించుచున్నను వీటి పుట్టినవిషయములు గానరు నిఘంటువులు కాన్పించుచున్నవి కావు.

అచ్చులతో కేవలసంధులవి: ప్రయోగములలో బహుళముగా గసడదవాదేశము కాన్పించుచున్నది గాని సర్వత్రాదేశము కాన్పించలేదు: పెద్ద + కాలము = పెద్దగాలము మొదలైనవి. అట్లే 'ఎఱ్ఱ+తనము = ఎఱ్ఱదనము' అగునుగాని 'ఎఱ్ఱతనము' అని కానరాదు. కాని, "ఎఱ్ఱ+చెఱువు" అనుసంధిని బట్టి విడదీసి వచ్చి 'ఎఱ్ఱచెఱువు' అని శాసనములలో గానవచ్చుచున్నది బాలబోధలో రాయబడిన 'ఎఱ్ఱసజ్జ' అను కాలమని యూహింతును; నేటి వ్యవహారమున గసడదాదేశమే విరబడుచున్నది.

(3) "నిర్ణయాది బంధములు దుత్తుకు నిచ్చుసంబంధము సర్వము టుగాగమమగుఁగాక" అని చిన్నయసూరి చెప్పెను, కాని + దుత్తు = నిరూపణోత్తు; నిగ్గు + దేరు = నిగ్గుదేరు; వసివాడు + బాలుఁడు = వసివాడుబాలుఁడు అను నుదాహరణములు నిచ్చెను. వసివాడుబాలుఁడు, నిగ్గుదేరు మొదలు మొదలుగానియు నుదాహరణములు లభించును. పోతుకోడి, పెంకు పిల్లి మొదలుగానియు నుదాహరణములు లభించును.

వెంకటాద్రికవిగారు ఈ సంధిప్రకరణమును సవరించుచు నిర్ధారణయే తెలుగు సమాసనియమములందును, సిద్ధసాధ్యకర్మధారయములందును ఈ టుగాగమము వచ్చుచున్నది కొన్ని యుదాహరణములు నిచ్చియున్నారు. ఈ యాగమము సిద్ధసాధ్యములందు బహుళమనియు, సిద్ధకర్మధారయమందు నిత్యమనియు నిర్ణయించిరి. కర్మధారయేతర సమాసనియమములందును దీనిని వ్యవహరించిరి. ఉదాహరణములు:

i. నిర్ధారణయేతరసమాసనియమములందు: వేల్పు + కొమ్మ, వేల్పుటమ్మ, పూన + తీగ, పూనుటతీగ.

ii. బహుళనియమములందు: తిక్కనయందు (హరి. భా. VIII. పు. 186); పట్టి పీనుఁగు (ఉ. రా. V. పు. 97); పట్టి మీనుఁగు (పారిజా. I. 77); పొడిరిల్లు, పొగసుట్టిల్లు; చిఱుదారి, చిఱుమూఁట మొదలయినవి.

iii. ఉకారాంత స్థితి లేక శబ్దములవి: మిన్నెటిల్లు, పల్లెటూరు, దుక్కిటెద్దు, తేనెటీగ, పక్కటెముక; పడకిల్లు (రాధికా. II. 12); మొదలయినవి.

వీనిని వేర్వాదులలోఁ జేర్చుకొనవలయునన్న సరిపోవచ్చును; కాని, ఉకారాంత పదములకే వేర్వాదులలోఁ జేర్చుకొనవలయునని చిన్నయసూరి యభిప్రాయమైనట్లు కనఁబడుచున్నవి. వేర్వాదులకును గర్థధారయమున టుగాగమము బహుళమే కాని, నైకల్పికముకాదు: చిగురు + ఱడుగులు = 'చిగురుటడుగు' (పాఁడు. III. 179), లనుగాని, చిగురడుగులను ప్రయోగము కాసరాదు.

నాలు + అచ్చు = వాలుఅచ్చు (హరి. పూ. IX. పు. 204); పాము + అచ్చు = పామచ్చు (యయా.) అనువారిట్లు వేఱుగమము గలిగినది.

"వేఱాది శబ్దంబుల కాలుశబ్దము పరంబగునపుడు నిత్యధానయము నందు గుఁగాగమంబగు. వేర+ఆలు = వేఁగాలు; నీర+ఆలు=నీఁగాలు; - వేఁడ, వీఁడ, వంచ్న, బొంకు, తోను, చన, అయిదవ, మనుమ, గాఁడ్ల, ఇవి వేదాదులు. ఇందు జన్వసి శబ్దంబునకు జవాదేశంబని యొండొంగనది. ఏకాల తకయనంయు నున్న జనిదా ఁడ్రని ప్రయోగించు," - చిన్నయసూరి.

ఆలుశబ్దమునకు 'స్త్రీ' యనిమాత్ర మర్థము; 'ఒకఁడు చేఁపట్టిన ఆలు' అను సర్థములుగల సమాసములందు మాత్రము దానికి భార్యయను నర్థము కలుగును. నా గూలు, నీయాలు, అతని యాలు, విష్ణువునాలు మొదలయినవి.

వై వేదాది శబ్దముల కాలుశబ్దము పరమగునప్పుడు 'ర(ఱ)' అనుగది రెండువిధములుగ బ్రాచీనభాషలయందు రానిచ్చును: (1) బహువచన రూప ర్థకముపై షష్ఠీవిభక్తిమందు; పిన్నఁడనుఁ: అవర్, అవర, ధీనుఁతెర్, ధీనుఁతర; (2) షష్ఠ్యేకవచనముపై -కిన్నఁడము: ఱడు, ఱఁడి మొదలయినవి. ఇట్టి యత్వ విశిష్టదేశము సంబంధార్థము నిచ్చును. వేదర + ఆలు: బీదర+ఆలు అని తెనుఁగునను నట్టి రాగినుము పెచ్చునదన్నచో దానికి 'వేదలకు (బీదలకు) సంబంధించిన స్త్రీయని యర్థము చెప్పఁగానచ్చును. అప్పుడవి షష్ఠీతత్పురుష సమాసములగును. కాని, తక్కిన ముద్ద మొదలగు పదములపై నాలు పదముచేరిన సమాసముల కట్టియర్థము చెప్పఁ వీలులేదు. కాఁబట్టి వేదరాలు, బీదరాలు అనువానికి వేదయైనస్త్రీ, బీదయైనస్త్రీ అనియే యర్థము చెప్పుట యుక్తము.

వేదాదులలోఁ వేద, బీద అనునవి ప్రత్యేకపదములు; విశేషణములయినను విశేష్యములులేకయూడ వానిని వాడవచ్చును; కాని, యవి విశేష్యములనుపపుడు నుహ్యవాచ్యార్థకములు రెంటియందును వాడఁబడును: వాఁడు వేద, ఆమె వేద. కాని, ప్రత్యేకముగ 'స్త్రీ' యనుసర్థమున వాడినపుడు 'ఆలు' పదమును వానిపై చేరును. పదార్థమును స్పష్టము చేయవలసిన

యెడల 'వాఁడు' అను పదముచేరును. వేదవాఁడు. బొత్తెలతి, కొమన, అయి దున అనుపదములు స్వయముగా స్త్రీ వాచకములయినను మిగిల వానిపై 'ఆలు' పదము చేరుచున్నది. ఇట్లు చేరుట యనావశ్యకమయినను వ్యవహార మున నాలుశబ్దము కూడిన సనూనసహాపమములను వేఱుపఱ గ్రంథముల కెక్కి నవి. 'ముద్ద' పదము 'ముగ్ధా' శబ్దభవము; అయినను బాని కామగ్ధమునఁ దెనుఁగునఁ బ్రత్యేకముగ వాడుకలేదు. 'ముద్ద' యనఁగా పిండినను ముండుటచె నారెండర్థములను వేఱుపఱుచుటకు కాలు శబ్దమును జేర్చుట యనావశ్యకమై యుండవచ్చును. గొఱ్ఱెదనము మగవానికిఁ గాక స్త్రీకే యుండ వచ్చును గావున 'గొఱ్ఱె' పైఁ గూడ 'నాలు' పదము చేరుట యనావశ్యక మును. వ్యవహారమునఁ గను పించ్మాలము గ్రంథములందును దానిపై నాలుశబ్దము చేరినది. 'యువ' శబ్దభవము ప్రాకృతమున 'జువ=జువ'; ఇది పుంలింగశబ్దము. సంస్కృతమున దీనికి స్త్రీలింగమున 'యువతి, యువతీ' అనురూపములు గలుగును. దీనినుండి ప్రాకృతమున 'జువఇ, జువఈ; జువది, జువదీ; జుఅది; జుఅదీ, జోది' యనురూపములు గలుగును. ప్రా. "జోది"నుండి తెనుఁగున 'జోటి'యను పదము కలిగినది. తెనుఁగున 'జవ్వని' యనుపదము గలదు. దీనికిఁ ప్రాకృతమున 'జవ్వణి, జొవ్వణి, యనురూపములు గలవు; ఈ ప్రాకృత రూపములకు సంస్కృతమున 'యౌవనీ' యనురూపమునుండవలెను; కాని, లేదు. 'యౌవన' యను విశేషణమునుండి ప్రాకృతభాషల మాట్లాడువారు 'యౌవనీ' యను స్త్రీలింగరూపము నేర్పఱుచుకొని యుందురు. 'జవ్వని' శబ్ద మునకుఁ దెనుఁగున 'జవ' యనునది దాదేశముగ వచ్చినదని చిన్నయసూరి చెప్పెను. కాని, 'జవ' అనునది ప్రాకృతమునకలి 'జోవ్వ' (సం * యౌవ) అను రూపమునుండి పుట్టియుండును. ఈ విమహాప్రాణాల్పప్రాణముల సామాన్యరూప మున నుండియుండును. 'జవ' అనుపదము 'ముద్ద'యను పదమువలెనే తెనుఁ గున వ్యుత్పత్తిగఁ బ్రయోగింపఁబడక 'ఆలు'శబ్దముతోఁ గూడియే వ్యవహా రమునఁ జేరినది. 'అయిదును' పదము సంస్కృతమందలి 'అవిధవా' శబ్దము; ప్రాకృతమున దానికి 'అఇదువా' అనిరూపము.

(4) "కర్మధారయంబునఁ దత్పురుషంబుల కాలుశబ్దము పరంబగునపు డత్వంబున కుత్వంబును బుగాగమంబునగు. ఉదా: స్త్రీ + ఆలు = స్త్రీము రాలు; గుణవంతి + ఆలు = గుణవంతురాలు మొదలయినవి." చిన్న యసూరి.

స్థీర, సమర్థ, ప్రియ మొదలగు పదము లట్టిశబ్దమునుఁ జేరకయే మహాతీ వాచకము లగుచున్నను దెనుఁగు వ్యవహారమునఁ బుంస్త్వమునఁ గాలు శబ్దము చేరుచున్నది. ఉదా. తెనుఁగున 'మొర్ఖు, వ్రుడ్డు' మొదలగు రూప

ములనలె 'ధీరుఁడు, సమర్థుఁడు, ప్రియుఁడు' మొదలగునవియు నామవాచకములకు విశేషణములుగా వచ్చునపుడు ప్రథమైకవచనాంతములుగా నుండుటయుఁ గలదు. అప్పుడు తద్ధర్మమును బ్రహ్మకుగా విధింపవలసియున్నది. అట్లే 'గుణవంతుఁడు, బుద్ధిమంతుఁడు' మొదలగునవియు నొకవస్తువు ప్రథమైకవచనాంతములుగా నుండి యుండును. నుసుస్వరసంజ్ఞాకార్యముగా నేర్పడి వ్యవహారమున 'హనుమంతుఁడు' అనురూపము వినఁబడుచున్నది. ప్రాకృతమునందు ప్రథమైకవచనమున 'సత్' ప్రత్యయముగాఁగాని 'మత్' ప్రత్యయమే యెక్కువగా ప్రచారమునఁ గలదు. 'గుణవంతుఁ' అనురూపమాభాసులయందు సాధువు, తానుఁగు వ్యవహారమునను 'గుణవంతుఁడు, గుణవంతురాలు' మొదలగు రూపవిభాగములు గలవు.

అత్వాదిమాన కుల్వాదిమానదని చేయఁబడిన వివరణమునకు తిప్పన ముల మీఁది వాక్యము తిప్పన ముల మీఁదివాక్యమును మఱుఁగుపఱచును చెప్పనలదు: ఉదా. నీ+స్థము (ము-లోపము)+అలు=నస్థురాలు. ఈ+రాంత పదములమీఁదను గుఁగాగమము వచ్చును: ఉదా. గే+స్థురాలు=గేస్థురాలు. ఐ ప్రత్యయము ర్ణాంత శబ్దములపై 'నాలు'పదము చేరినపుడు మాత్రమునకు పూర్ణమాత్రశేషముగ వచ్చి రుగాగమమవుచున్నది; నీయిరాలు + అలు = నీమ్మురాలు. ఇకారాంత పదములపై నాలు శబ్దము చేరదు.

(5) "ఉపరంతిమమగు తద్ధర్మార్థక విశేషణమునకు నిచ్చు ప్రత్యయము ప్రథమైకవచనమునుగాగమంబగు" నని చిన్నయసూరి. ఉదా. చేయు + అతఁడు = చేయుఁ డతఁడు; చేసెడు + అతఁడు = చేసెడువాఁడు" — ఈ సూత్రమునకు పిదప్పగుఱుగానున్న, "అమరులకడఁ బినవాఁడనుఁ బ్రియుఁడనుఁ గాఁగ నీవు నాకు నెలఁగొన్న (వెడలు + అన్న) వెల్తులసుమ" (పా. ని. V.) అను నిదానవాక్యమును గుఱ్తుగ ప్రకాశికాకారుఁడు దీనివాఁడని వచించును. కాని, అట్టిది వ్యవహారమునకు సంబంధమే లేదు. అది వ్యవహారవిరుద్ధమయినది. ప్రాచీనకవి సమ్మతములు గావు. వ్యవహారమును "చేసీ చేసేవాఁ" డున్నచోటి సిద్ధరూపములు కొన్నించుచున్నవి.

వీనిఁ జిన్నయసూరి సూత్రమునకు వ్యాఖ్యానించుచోఁ "సన్నాన్త తద్ధర్మార్థకాత్" అనువానికి తానుఁగు. ఈ సూత్రమున "సన్నాన్తాత్ తద్ధర్మార్థకాత్" అనియే చిన్నయపాఠము. ఈ పాఠమునందును ప్రొ. శ్రీ. పెద్దుల చిన సీతారామస్వామిశాస్త్రులవారును మున్నారు. అందుఁగా తద్ధర్మార్థకమునకు సంధిరాదని చింతామణిసూత్రము చెప్పుచున్నదని వారి యభిప్రాయము. తద్ధర్మార్థకానంతరమునఁ దద్ధర్మార్థకాదులు ధాతుజ విశేషణముల యొక్కయోకాక, తద్ధర్మార్థకానికి సమాపక క్రియారూపముల యుత్వాదులనుఁ జేర్చి చెల్లునని శ్రీశాస్త్రులవారి యభిప్రాయము. తద్ధర్మార్థకానికి సమాపనక్రియారూపముల యంత్యాచ్చుల

విమర్శనమును బట్టి సంధికార్యములు చింతామణికారుని యభిప్రాయములచే సిద్ధించుచుండునే యుండుటగా సూత్రమందు పునస్సూత్రముగా నా విమర్శనమునే చింతామణి యుల్లేఖించినట్లు సరిగాదు. ఈ పునరుక్తిదోషమును శంకించియే కానలయు బ్రౌచింతామణిసూత్రమును వ్యాఖ్యానించిన మాచిరాజును "సహ న్యాయే" అను సమాసమును యంగీకరించిరి. 'సహన్యాయే' = సంధారాము, అను షష్ఠీ సమాసము 'చేయు + ఉండు' అన్నప్పుడు సంధ్యర్థమగు విశేషణములు కలిసి కాపున 'చేయుచుండు' అను యుదాహరణమువచ్చి యనిష్టమగుట హేత్వపేక్షలని యుండును. ఈ యనిష్టమును నివారించుటకు "పంచమ్యాశేషషష్ఠీ"తో సూత్రము చేసిన "ఆశ్రయస్య ప్రకృతియుఁ" బను సూత్రముచేతను తిరస్కారార్థ మాతుజ విశేషణములు ప్రకృతిప్రత్యయములని శ్రీనాథ్యులవారు చెప్పుకొనవలసి వచ్చి నది. "పంచమ్యాశే" యను సూత్రమునందలి మాతుజ విశేషణములను స్మరింప నాతిమాత్రముచేత నవి ప్రకృతిప్రత్యయకములని చింతామణికర్త తలంచెనుట సరి కాదు. వీరిట్లనినంతనే సంధేహ, ప్రశ్నచిహ్నాదులనుఁ, ఏ, ఓ, ల స్మరణము నాసూత్రమందుఁ బడలేదు. అవి 'ఆదార్థే' యనుపదముచే నిరూపింపఁబడు సంధిసంధేయాదులకు విశేషణములను 'అవ్యయ'ములలోఁ జేరుగూడదో తెలియదు. "ప్రకృత్యా సిద్ధవత్కృత్యమాత్మేచ్ఛా" యను సూత్రము చొప్పున 'చేయు (విశేషణము) + ఉండు' అన్నప్పుడు 'చేయు + అతిండు' అని నిలిచి 'చేయతిండు' అని సిద్ధింపకపోలేదు గదా. ఇట్టి యనిష్టరూపమును వారించుటకే "సహన్యాయే" యనుసూత్రము చింతామణికారుఁడుం చేసినదనియు, అ పాఠమునే యూహించుకొనుటకు వ్యాఖ్యానములను వ్రాసినవారిపద్ధతి సమసరించి రనియు గ్రహింపఁబడలేదు. ప్రకరణమును బట్టి నిషేధసూత్రమే యచట సమంజసమని వారు మీమాంసింపరికాదు. ఇట్టి యనిష్టరూపము కలుగుచుండఁగా వాడుకే దానిని వారించుటకు "సహన్యాయే" అని సూత్రించుట యసందర్భము కాదు. చింతామణికర్త నాలోచించిన మాత్రమాత్రకు ప్రకరణముసఁ జెప్పవలసిన సూత్రమును బ్రతికెనుబాములు చెప్పవలసిరాకార్యముల కినుకూలించినచో మూలసూత్రమే ప్రకరణమును సాప్పుచిచెప్పుట తిన్నగుటకన్న యివలంబించిన పద్ధతియే. ఆ ప్రకరణమును మొలగాపటిచెప్పకపోవుట ప్రయోజనచెప్పేటి ప్రక్రియ చాల సుఖము చూసుకోవడే సరా. శాస్త్రులవారివాదమందు నొప్పులోన్నను చిన్నయసూరి సూత్రమును నొప్పులోన్నను సిలుగుపడ్డ కార్యమేమో ఒక్కటి.

(6) "అందార్థకుల కిలీగాగమంబు సమానసంబుసంధిగు"-అని చిన్నయ సూరి. ఉదా. నామండు + కారణ = నామండికీకారణ; ఇందుకై + జనులు= ఇందుకీజనులు; ఎందుకై + వాఁడు = ఎందుకీవాఁడు.-ఎందుశబ్దమున కిలీగాగమంబు కొందఱు లేకుండు"రని చిన్నయసూరి చెప్పెను. మై సూత్ర మాంధ్రశబ్ద

చింతామణిలోని 'చేరలిచ' అనుదానికి తెనుంగుచేత భావితమున 'ఉల' అను నాగమము కొన్నించుచున్నది గాని 'అలి' అని కొన్నించలేదు. 'అలి' నాగమమునకు యతిప్రాసస్థానములందు ముద్రితప్రతులు వియోగములు దొరకలేదు. 'అందులో' అను వ్యవహారరూపము 'అందుల' నుండి యేర్పడి యుండవచ్చును. 'ఉల' అనునది కన్నడమందలి 'ఉళ్ళె' = ఉన్న, కలిగిన, అనురూపమునకు వికారము. 'అందుల' అనగా 'అందున్న' అని యర్థము. 'అలి' కూడ 'అల్లి'న రూపాంతరమనియు నది ప్రదేశార్థక మనియుఁ జెప్పవచ్చును. కాని, దానికి విశేషణముఁ గన్నడమందును ప్రయోగము లేదు. కావున, 'ఉల' గాగమమే సరియైన పదము లేను. 'అందలి' అను రూపము వ్యవహారమునలేదు; 'అందుల' అనికూడ వ్యవహారమున లేదుగాని, దానివికారమగు 'అందుళో' అనురూపము కొన్నించుచున్నది. 'అందలి, ఇందలి, ఎందలి' అనునవి యేగ్రంథములందుగాని, వ్యవహారముగాని యున్నవా యను విషయము సందేహాస్పదము. 'ఎందు' వైగూడ 'ఉల' గాగమము గ్రంథములందు భావితకాలము నుండియు నున్నది. చూ. 'పదునొకండవశతాబ్దమునాఁటి తెనుంగుభాష' యను సద్యాయమున సంధి ప్రకరణము.

చిన్నయసూరి 'ఎందు' వై నలిగాగమము కొందఱు లేదుగ్రంథ చెప్పుటచే దానికి వైకల్పికత్వమును గల్పించి 'ఎందువాఁడు' అను రూపమునుగూడ నుండునని కొందఱందురని గుఱ్ఱాల ప్రకాశకాకారుఁడు సక్కాణించుట పొరపాటు.

(7) సమాసములందు హలాదుపదము పరమున నున్నపు పూర్వపదము తుదిహల్లుకంటె వివిధములగు నాగమములు వచ్చుచుండును.

ఉదా. అద్దమువేయి (చంపు. III. 71); నుఁ + వేయి = నుఁవేయి (మను. I. 56); పిన్నటనాఁడు; క్రిందటంజాయ (కళా. I. 166) మొదలగు వానిని యథాప్రయోగంబుగ గ్రహింపనలెను. అద్దమువేయి, తిన్నటతెవుపు మున్నగు రూపములు లేవు.

లోపసంధి.

(1) ద్రుతముసకు సరళస్థిరములు పరమైనచో నొకప్పుడు దానికి లోపముగూడఁ గలుగును.

ఉదా. నచ్చెను + గోవులు = వచ్చెగోవులు; మెఱసెను + ఖడ్గము = మెఱసెఖడ్గము.

(2) "అసాసంబును ద్రుతస్వరంబునకేని ద్రుతంబునకేని లోపంబు బహుళంబుగా నగును."

ఉదా. వాఁడునచ్చెఁ, వాఁడువచ్చె.

(3) "హలసంపూర్ణంబులు పరంబులగునపుడు దీర్ఘ శబ్దముయొక్క యకారంబునకు లోపంబు నైకల్పికంబు". - ప్రౌఢవ్యాకరణకారుఁడు. "వాఁడు నచ్చెనే?" అనుచో 'నచ్చెనేనిఁ?' అనియర్థమని యూహించి యభిప్రాయము.

(4) "హలసంపూర్ణంబులు పరంబు లగుసప్పుడు లు, ర, వర్ణకంబుల యుత్వంబునకు లోపము నైకల్పికముగానగు" ప్రౌఢవ్యాకరణము. వానికిచ్చు పర్యాయమైనచో నుత్వలోపము గలుగును గావున, నీసూత్రము హల్లుపరమైన నాలోపమును విధించుచున్నది. అనసూయమున పరంగా నుర్వరాంతశబ్దముల యనసూయమున నని యర్థము.

(5) హలసంపూర్ణములు పదములు కారాదన్నను పదాంతలు, వర్ణములు తుది యుస్థానమం దుండును గలుగును: నీలాద్రి, రాగద్వయము; గుణిసాచ్చు గుణివెఱల్ (ఆంధ్రభా.)

(5) "ఈను, కొను, చను ధాతువులు స్త్రీత్వజనిషేధనముల యందొక్కొ కారమునగు పూర్వ పరంబగునపుడు లోపంబు నైకల్పికంబు" - ప్రౌఢ వ్యాకరణము.

ఉదా. అన్నిష్టసిద్ధి, అన్నమయ. కొనోళ్ళుకు, చనోళ్ళకు మొదలయినవి విప్రకృతిక సంధింపఁజాల వనములు (అన్నయ. సభా) ఎదురు కొనోడ్కి (బసవ. పు. 28); భూమ్యాప్రదేశి నుచ్చము బల్లగోల (బసవ. పు. 169).

(6) కొన్నియెడల నిత్యసంధులు తుదిస్వరములకును లోపముగలు గును:

ఉదా. నెల్లూరియ (బసవ. పు. 12); నేఁ డిల్లింతనాఁ డొకఁడు (బసవ. పు. 101); త్రాడ్పేసి (బసవ. పు. 169); ఇల్లే పాల్కుఱికి సోమనాదులు: వసివాళ్ళము; కడిచెలాయిను వాళ్ళే నుడుపునంగ, గుక్కిళ్ళిరుగు.

(7) పాల్కుఱికి సోమనాదులు కుఱ్ఱు (=కురియు); తివ్వ (=తివియు); నుస్లు (=నుసులు) అనుటలిగ నచసంధ్యగతాచ్చులకు లోపమును గల్పించి యున్నారు.

(8) "కొన్నిచోట్ల షష్ఠీ సమాసమునం దుకారమున కచ్చు పరంబగు సపుడు నుగాగమంబునకు లోపంబునగు" ప్రౌఢవ్యాకరణము.

ఉదా. గోపలమిల్లులు, బచ్చిండ్లు మొదలయినవి.

(9) "ప్రాతాదుల తొలియచ్చుమీఁది వర్ణంబులకెల్ల లోపంబు బహుళంబు గానగు:"

ఉదా. ప్రాతఃకాల్లు = ప్రాయిల్లు, ప్రాతఃకాల్లు; లేతఃదూడ = లేదుడ, లేతెదుడ; పూవులు + చెన్ను = పూచెన్ను, పువ్వుచెన్ను - ఈ యుదాహరణాలలో ప్రాసస్థక్రియ స్వల్పమైనట్లు తోచును. 'ప్రాతఃకు' 'ప్రా' అనునది ప్రాచ్యార్యరూపము; తమి. 'ఎఱి', 'పాఱ్' = తెనుఁగు: ప్రా. అట్లే 'లే' అనునది 'ఎలము' రూపాంతరము; 'పూవుపు'కు 'పూ' రూపాంతరము. తక్కిన ద్రావిడభాషలలో 'పూ' అనియే యున్నది. కన్నడాదియు షష్ఠీసమాసములందు నలెనే యీపదములపై సంధియు నుగాగమము వచ్చును. నుగాగమము వచ్చుట యుదాహరణములు: ప్రాగొంపు; లేగొన్ను; పుణ్యగోటు; మిగిలిడ; కెందామారి; చెలదొవ మొదలయినవి. మిగ. కమ్, చుమ్ అనునవి తెగ ద్రావిడభాషలలో ప్రత్యేకపదములు. సమాసమందు తత్సమమును పదమును నిల్చియుండును: సుంగోపము, నిజానుసుంగ (నుసుగ, విల్ అనునవి ప్రత్యేకపదములు) కెంధూళులు, కెంజడలు మొదలయినవి.

కొత్త శబ్దమునందు మొదటి యచ్చుమీదగు 'త్' ని 'ప్రాతఃకాల్' యందు వలె లోపింపఁ బనిలేకుండగా నసంధిగా నున్నదని చిన్నయసూరి చెప్పెను. 'ప్రాతఃకు' ప్రాచ్యార్యరూపమితరద్రావిడభాషలలోనూ 'కొరి', 'కోర్' అనుపది. ఆదితెనుఁగున 'కొ' అనురూపము నొందును. కొత్త, ప్రాతఃకాల్ లను ప్రక్కపెట్టి "కొత్త గొజ్జగొఱి, పాతఁతబజ్జబుఱి" అనునాటెత యుండుటన్న 'కొఱి' 'ఎఱి', లను బట్టి యూహింపవచ్చును. ద్రావిడమూల 'ఱ' కాదును, 'ఱ' గామాఱును. కాన్పున, సమాసమున కొత్త శబ్దమునందు లోపము కిలుగునని శబ్దశాస్త్రము ప్రకాశము చేయుచుండగూడదు. కొఱి + చాయి అను పదమయిన సంధి కిలుగు నిష్పత్తి లాకాన నిరాకారమూలకు సంశ్లేషమును చకారమును, చేరుటచేతనే ద్విత్వ జకారమును (Assimilation) గాదని ప్రకాశము స్థానమున నునాసికమును నిలిపి 'కొఞ్చాయి' యను రూపమును సాధించును. ఈ కొఱి + కాయి = కొఱికాయి = కొఞ్చాయి; ప్రాతఃకాల్, ప్రాతఃబసి, ప్రాతఃవి, ప్రాగ్గడ, ప్రాగ్నిన, ప్రాగ్మావి మొదలయినవి. ఇట్టి మూడు లన్నిచోట్లను గలుగవు: కొత్తాకు, ప్రాగ్గడలు మొదలగు సంధిరూపములు లేవు.

క్రీడు + కడుపు, కాలు, తోడ = క్రీగడుపు, క్రీగాలు, క్రీదొడ అని లాక్షణికులు చెప్పుదురు. కాని, యిచట ప్రాచ్యార్యపదము 'క్రీ' అనునదియే; 'క్రీ' అనుపదము తమిళమున సంజ్ఞలో 'కీళ్' అనుపదమునకు నికారము: 'కీట్' + కడుపు = కీఴడుపు, కీళ్గడుపు, * క్రీగడుపు, * క్రీగడుపు, క్రీగడుపు - అని ధ్వనివికారమును గలిగినది. క్రీదొడ మొదలగు సంధిరూపములు కలుగవచ్చునో, కూడదో, నిర్ణయించుట కష్టము.

(11) "పడ్వాదులుపరంబులగునపుడు మునర్ణకంబునకు లోపపూర్ణబిందువులు విభాషనగు" - ఈ సూత్రనిచారము హల్సంధి ప్రకరణముసఁ జేయఁబడినది.

(12) "మధ్యమపురుష మునర్ణకంబునకు హలనసాగంబులు పరంబులగునపుడు లోపము విభాషనగు. ఉదా: చూడుము + నన్ను = చూడు నన్ను, చూడుము నన్ను; ఇటు + చూడుమును=ఇటునూడు, ఇటుచూడుము-" చిన్నయసూరి.

"మధ్యమపురుష మునర్ణంబున కచ్చుపరంబగునపుడును గొన్నియెడల లోపంబు చాందసులకి: ఉదా. ఆడుము + ఇదె = ఆడిదె; చెప్పుము + అని నన్ = చెప్పుమని నన్" - ప్రౌఢవ్యాకరణము.

"వ్యక్తిగత మధ్యమ మునర్ణకంబున కెల్లయెడల లోపంబు విభాషనగు. ఉదా: నమ్మకును + ఇట = నమ్మకిట, నమ్మకుమిట"-చిన్నయసూరి.

"ఆమ్రేడితంబు పరంబగునపుడు మధ్యమ మునుష్యులకు లోపంబు విభాషనగు. ఉదా: ఉండుము + ఉండుము=ఉండుండుము, ఉండుమనుండుము; కొట్టుడు + కొట్టుడు = కొట్టు కొట్టుడు, కొట్టుడు కొట్టుడు.

(13) 'ము' విభక్తిప్రత్యయ శబ్దములవ్వి గొన్ని హల్లులు పరమగు లగునపుడు మునర్ణముతోపు యుత్వము లోపించుటయు, మునకాని మొకప్పుడును సానునాసికమని నూహించుటయు గలుగును. కొన్నియెడల నీ యానునాసికమా లోపించును. కొన్నిశబ్దములవ్వె నీ యానునాసికము వ్యవహారానుసారమై మీఁదటిసూత్రములచేఁ గాన్యసములచేఁ గానరాదు. కొన్నియెడల నాగమములవలెను వ్యవహారానుసారమును నూహ నీ యానునాసికము లోపించును. కిష్టమేలుచు (నిర్వ. II. 86); తోరణకట్టు (కళా. III. 8); త్వరితపడు (హాపి. III. 189); పరిభవపడు (కుమా. భా. II. 931); వేగపడు (నిర్వ. VII. 29); వేగిరపడు (సారి. పూర్వ. VIII. పు. 192); విజయంచేయు (నిర్వ. VII. 135; కాశీ. V. 117); విజయంచేయు = వేంచేయు (పాండు. II. 19.)

వైవాహికములో విజయంచేయు, వేంచేయు, లను విజయంచేయు, వేంచేయు అనుపయోగములు గ్రంథసులలోను వ్యవహారమునను నూడ లేవు; విజయంచేయు, వేంచేయు, లవంటివే 'భోజనంచేయు', భోంచేయు అనునవి. ఇవి వ్యవహారమునమాత్ర మున్నవి. గ్రంథములలో లేవు. మునర్ణకలోపము కర్తృవాచిశబ్దములందు గలుగదు: గజమునడిచె.

(12) కర్మధారయమునందేకాక యితర సమాసనులందును మునర్ణకంబునకుఁ బుంపులగును:—కాలపు హరించెకాఁడు (మను. III. 59);

మోక్షంపుఁ దెగువ (పద్మ పు. V. 13); నాల్కఁడపుంబేసము (హరివి. IV 46); కల్పవృక్షపుంగొమ్మ (పాండు. I. 60); నాయఁకరపుంబట్టము (పాండు. IV 145); నారికేడపు బొండాలు (హరివి. VI. 55); చకోరంపుఁ బిల్లలు (శకుం. పరి. II. పు. 29); సింగిపుంగూఁది (శకుం. పరి. I. పు. 17); త్రిప్పటంపుంబల్లలు (నరాహా. V. 38); సవనంపుఁ గొదమలు (కళా. I. 186).

షష్ఠీసమాసమునందు ము వర్ణకమునకుఁ బుంపులురాకుండుట పూర్వకవి సంప్రదాయము. ఈ సంప్రదాయమునుగూడ కానిలసినపు డర్వాచీన కవులనుసరించిరి. ఒకప్పుడు 'గారాము' శబ్దముఁజూసి ము వర్ణకమునకుఁ గర్మధారయమున 'బు' కూడఁబెట్టి (కళా. I. 84.)

(13) "సమాసంబుల నుదంతంబులగు స్త్రీ సమంబులకుం బుంపులకుం బుంజసరిళంబులు పరంబులగునపుడు నుగాగమంబగు" ననియు, విధాన సామర్థ్యంబున నీనికి లోపము లేదనియుఁ జిన్నయసూరి చెప్పెను. కాని, యిం క్రింది యుదాహరణములం బాగమ మువర్ణమునకు లోపము కాన్పించుచున్నది. బొడ్డుబంటిగా (వరాహా. X. 58); నఱుదెనసే (వరాహా. X. 135); తేఱుకూసఁ (పాండు. III. 6); -వీనిని నలుగడాదులలోఁ జేర్చికోనవలెనేమో. "తామరపూఁ జెఱసాల" (శకుం. పరి. II. పు. 32) యిట్టి యూదాద్యంత శబ్దములంచును నుగాగమము వచ్చును.

అనుకరణసంధి

(అ) సంస్కృత ప్రథమైకవచన రూపములవై.

(1) "విసర్గంబున కనుకరణంబున లోపంబగు. ఉదా. వర్ధతాం శ్రీః + అనియె = వర్ధతాం శ్రీయనియె- " చిన్నయసూరి. రక్షతుహరిః + అనియె = రక్షతుహరి యనియె; గచ్ఛతు రామః + అనియె = గచ్ఛతురామ యనియె. "ఉదంతతానామంబున కనుకరణంబునందు వుగాగమంబగు" ఉదా. ఇయం ధేనుః + అనె = ఇయం ధేనువనె "- చిన్నయసూరి.

"సా క్రూరాః + అనె; ఇయంగౌః + అనె" అనుచోట్ల సంధి యెట్లగునో తెలియదు. సాక్రూరవనియె, ఇయంగోవనియె, అని యగునేమో.

వీనిశ్లేషకావ్యములందు ఇ, ఈ, ఉ, ఊ, ఔ లతో సంతమగు శబ్దముల ప్రథమైకవచనమున వచ్చు విసర్గ మనుకరణమున లోపముగా మాఱుటఁ గానఁగను: రక్షతు హరినియె, వర్ధతాం శ్రీరనియె, ఇయంధేనురనియె, సా క్రూరనియె, ఇయంగోరనియె మొదలగునవియు పాల్కురికి సోమనాథుని ప్రయోగముల ననుసరించి సాధువులగును. ఇదుదంత నపుంసకలింగ సంస్కృత శబ్దములకుఁ బ్రథమైక వచనమున విసర్గముండదు గావున

సనుకరణంబున వీనిపై రేఫాగమము గలుగదు: ఇదంవారి + అనియె = ఇదవారి యనియె; ఏతస్మాదు + అనియె = ఏతస్మాదునని యె. బహుళ మందంత సంస్కృత సపుంసకలింగమునపై సచ్చు పరమగునప్పు డాయచ్చు ప్రశ్లేషముగ నిలుచును: దూషితశ్చాపిపాదాంబు అన,

రేఫాంత, సకారాంత శబ్దములగు బ్రశ్లేషైకసవర్ణమును మచ్చు విసర్గసుగును బ్రశ్లేషార్థములు గలుగును: ఇదంమనస్ + అనియె = ఇదమనస యనియె; ఇయంపూర్ + అనియె = ఇయంపూరాయనియె, ఇయంపురనియె.

సకారాంత శబ్దమునందలి తుది సకారమున కనుకరణమున లోపము రాకున్నను రాకపోవచ్చును: ఇదం మనస్ ఫనస్ + అనియె = ఇదం మనస ఫనస్సనియె.

"అనుకృతిని సమశ్శబ్దము తుదియగుచున కోత్వంబు విభాషనగు: ఉదా. తుభ్యంనమః + అనే = తుభ్యనమయనె, తుభ్యనమోయనె. ఈ కార్యము లాత్రిదోసహితంబును గసంబఱియెడి: ఉదా. గతానుగతికోలోకో యటంచుక" చిన్నయసూరి.

(2) "అనుకరణంబున సందహల్లునకు ద్విత్వసంధిబగు. ఉదా: కంతత్ + అనియె = కంతత్తనియె; కస్త్వమ్ + అనియె = కస్త్వమ్మనియె-" చిన్నయసూరి. "జ్ఞాపకేచ్ఛలేన కిమ్మనెడి వాచారూఢి సత్యస్తుగ్రీ" (సను. III.); "ఆత్మానం పృచ్ఛతీం త్యజేత్తనెడు వాక్యం బత్యంతంబే సృష్టి" (కావ్యా. IV.)

"అనుకరణంబున ఏహమూరుల మకారంబునకు ద్విత్వ మ్మై విభాషనగు. ఉదా. దాసోహమ్ + అనే = దాసోహమ్మనె, దాసోహమనె; తత్కన్యమ్ + అనె = తత్కన్యమ్మనె, తత్కన్యమనె-" చిన్నయసూరి.

ఆకారపూర్వమగు ప్రశ్లేషైకవచనమును వచ్చు శబ్దములతుది సకార మునకు మీఁదనివరించిన కార్యములు గలుగవు: ఉదా. ఆగచ్ఛతుభవాన్ + అనియె = ఆగచ్ఛతుభవానని యె; సవిద్వాన్ + అనియె = సవిద్వానని యె, మొదలైనవి.

(ఆ) ప్రథమా, ద్వితీయా, ద్విసచన బహువులపై.

(1) ప్రథమా ద్వితీయా ద్విసచనమునను, ఇకారాంతోకారాంత సప్తమ్యేక వచనమునను 'ఔ' వచ్చినయెడల బానిపై అనుధాతువు చేయసప్పుడు సంధి యెట్లుకలుగునో చెప్ప నీలులేదు: తౌ రామలక్ష్మణౌ + అని; ఇచట అనుధాతువులోని అత్వ మ్మట్లె నిలువవచ్చును: రామలక్ష్మణౌ అని-లేదా,

సకారమునాగమముగ రానచ్చును; రాములక్ష్మణ ని; ఔత్వసుస పత్వము కలిగి వకారమునకు స్వాస్వీసు కలుగనిచ్చును: రామలక్ష్మణస్వాని; లేదా, ఔత్వసుసకు స్మృద్ధిరానిచ్చినామా! రామలక్ష్మణానని; హరౌ అని, హరావని, మొదలైనవి.

ద్వివచనసుసు ఊకారాసు సచ్చినంతో యడాగమము గలుగును: హరీ యని; ఊకారాసు సచ్చిన వీ వకారాసు ప్రత్యేకముగా నిలుచును; లేదా, సకారమా, యకారమా అగమముగా నచ్చునామా ! నౌతారూ అని (-వని, -యని).

(2) ప్రథమా స్వీతీయా బహువచనముస నీర్ఘపూర్వముగు విసర్గసుస కనుకరణముస విసర్గము లోపించి యడాగము నుగునామా; ఏషే రామాఃా + అని = ఏతే రామాయని (?); హరేతుబౌధాఃా + అని = హరేతుబౌధా యని.

అకార పూర్వక విసర్గాంత ప్రథమా ద్వితీయా బహువచనరూపసముల మీదను, షష్ఠ్యేకవచనరూపసములమీదను 'భ్యస్' అను ప్రత్యయము మీదను అనుకరణముస విసర్గసునకు లోపసము గలుగును. విసర్గసుస కోత్వ మాగమముగాని రానచ్చును: ఉపనిశతు భవంతియని; వీజగతు మువంతీయని, వీజగతు మువంతోయని; ప్రసహాతీ సద్యోయని, ప్రసహాతి సద్యోయని; సామా చర్మ్యేవిదుషఃా + అని=నామాచర్మ్యస్ విదుషయని (-భోయని); సమాహారిభ్య యని, (-భ్యోయని) మొదలైనవి.

(3) తృతీయైకవచన 'ఇన, నా, ఆ' ప్రత్యయములమీదను, షష్ఠ్యేక వచన 'స్య' ప్రత్యయముమీదను యడాగమము గలుగును: రామేణ-, హరిణా-, నుంతా-, రామస్య-, యని.

(4) తృతీయా బహువచన 'ఐస్, భిస్' ప్రత్యయములమీదను, సప్తమీ ద్వివచన ప్రత్యయమగు 'ఓస్' మీదను ఇనుకరణమున నేత్వాగమము గలుగును: రామైసు, హరిభిరని, ఆవయోరని. 'భిస్' పై విసర్గలోపమును యడాగమమును గలుగునేమో!- హరిభియని.

(5) సప్తమీ బహువచన 'సు' ప్రత్యయముపై నసుకరణముస బగ రూపససంధియైనను, యణాగను సంధియైనను గానచ్చును: హరిషని, హరిష్వని; లేదా, ఉత్వసుమీదనే యడాగమము కానచ్చును. యదిప్ర సంధ్యాదిషు కర్మను యసగి (పండితా. గీతలో.)

(6) ద్వితీయావిభక్తి ప్రత్యయనుగు 'అమ్' మీదను, తృతీయా, చతుర్థీ, పంచమీ విభక్తి ద్వివచన ప్రత్యయమగు 'భ్యామ్' మీదను, 'తుభ్యమ్' అను యిష్మచ్ఛబ్ద చతుర్థ్యేకవచనముమీదను అను ధాతువు చేరుసపుడు మకారమునకు ద్విత్వము బహుళముగా నగును: ఉదా వందే

రామమ్ + అని = వండేరామనుని, వండేరామన్మని; వండేత్వామని, వండేత్వాన్మని; సమస్కారామాభ్యామని, సమస్కారామాభ్యాన్మని; సమస్తుభ్యమని, సమస్తుభ్యన్మని; మొదలైనవి.

(బ) సంస్కృత సంస్కృతి శబ్దములవలె.

వైదిక విసరించిన సంస్కృతి శబ్దములవలెనే యిందలి యుదాహరణములు కూడ సంస్కృత భాషలోని చేరుసప్పుడు సాధారణమునకు నామమాత్రమున సంబంధము గల సంధి క్రియా మూలకము వలెనే సంధిగలుగును. కమ్మనమండి, రత్నమెమని. అన్నస్థానమని, రత్నమని (రత్నత్వని ?) మొదలైనవి.

[ఈ క్రింది యుదాహరణములు పండిత సభ్యులు దీనిపై వ్రాసిన వ్యాసములలో నుండి యెత్తి వ్రాయబడినవి : అనియతగతిరనియము; ప్రాసోవాసుదేవనియము; యుక్తిస్వాయమనియము; భూతైక సత్రమహాసత్యమనియము; అస్మత్సమస్తభూతాయమనియము; త్రిపుండ్రమస్య ధారణంబు(మ్మ)నియము; వైన ప్రమతిరిష్యమనియము; విమృ జ్యాంగాం సంస్పృశేద్ధారణం; కేవలానాం త్రిపుండ్రాయుషమ్మనం; నా పుణ్యానాన్ధర్మ యుమన ('ఉస్మత్తేయన' ; అనవచ్చునా?) వీరజా విపాపాన్మాయుషం; తిల్పులం కోటి గుణితంబనం; న సంశయో యుమ; పుంత్రితం భస్మ ధారయే న్నిత్యం; స ఏష భస్మ జ్యోతియు (ర) నం; జ్యోతిర్భస్మత్యేవయనం; బాహ్వానావామహే యునం ('సావామనా యునం' అనవచ్చునా?) భస్మచ్ఛన్నాయనం; భస్మోద్ధూళితంబన; వైశ్యదేవేష్ట్యా రాద్ధి నేయన ('అర్చ్చయన' అనవచ్చునా?); ధృతత్రిపుండ్రయునం; త్రిపుండ్రం బ్రాహ్మణో యునం; విద్వా నవం; మనసాపి నలంఘయే న్నం; త్రయాగ్నిధియనే యునం ('విధియత యునం' అయు నవచ్చును); యస్మా న్నం; పాశ్యాగీయనం; పతితోగ్ర వైన; సురవి ప్రాణాయనం; సర్వులం నృపవైశ్యకోరనం; ఊర్ధ్వంత్రిపుంతువాయునం; పూర్వాణామనం; అర్ధనంద్రాకృతి రనం; అ న్యేషామనం; ఊర్ధ్వపుండ్రకంబ; అగ్నిదగ్ధే భస్మనాయనం; త్రిపుండ్రాంకం ప్రశస్యతేయన; సవర్ణా లలాటంపై తిర్యక్కానం; అంగీకం స్రుతం తేనయన; యేన ప్రీణేన భిరనయన; అభ్యనేవా తత్రా విప్రయునం; భస్మవైన ప్రయోక్తాయన; నకుర్యా న్మాలికాది భిరన; పీతవస్త్రా రమతే యనం; మయూనకుం నశక్యతేయునం; యునీంద్రా ఖ్యస్మాదినోయన; భస్మ సంత్యజ్య కుర్వన్నం; అన్యథామోహితా యనం; భస్మచ్ఛ న్నం మయూపురాయనం; ఊర్ధ్వ పుండ్రం స్వాకా కుర్యు రనం; భవ్యతే యుమకింకరైరనం; మనుష్యా పాపకర్మిణో యనం; కీర్తితం చాంకుశాధిభి రనం; పామండోపనాత నా (విసర్గ లోపము); నధార్యం పైదికైర్జనైరనం; నమహే శ్మాశ్మకారితి యనం (విసర్గలోపము); నాధికుర్వంతి పర్ణాంగనా (పర్ణాంగమ్ + నా; మకారలోపము); నాంకయే ద్వ్యపోయునం; దేవతాయుధలాంఛనైరనం; పతత్యేవ నసంశయో యనం; నాంగం చహే న్తన; దేవతా యుధ లాంఛనై రనం; నకుర్యాచ్చకనం నగో యనం; కుర్యాన్న చక్రాద్యైరనం; నమం భాస్యా ద్విజాదిభిరనం; నచహో న్నుక్రపూర్వకైర; ప్రవాసయే న్తన; కస్యచి ల్లాంఛితో మర్త్యయన; నాధికారీ చ లాంఛితో యునం; అస్పృశ్యాయనం (పిసర్గలోపము); నచర్మ

IV. 168), పోగు+నుహిమపు = పోగ్నుహిమపు (పాండు. V. 25); అట్ట + అట్లు (కవిక. IV. 152); గుక్కళ్ల + మ్రింగు = గుక్కళ్మ్రింగు (కాశీ. III. 206; IV. 123); రాజాను + కోట = రాజాంకోట; ఈ లోపము క్రియాపదము లందును స్థానభేదము మీఁదను గలుగును: చూచెదన్ (కాశీ. III. 202); ఎఱుఁగుదుము (పారి. హరి. VIII. పు. 194) చూచెదన్ (పాండు. IV. 277.) ఇట్లే కన్నెళ్ల మొగలాయెను.

పదములతుది గు, లు, న్న లను లుప్తములు యుత్వాదులు నైకల్పికముగా లోపించుచుండును: పలుప్రా, పలుకుల్, మొదలగునవి.

(2) అచ్చుతోడి హల్లులోపము: చూపు + పనుపు = * చూప్పనుపు = చూపనుపు (మను. IV. 45); కొండ + పెల్లు = * కొండ్పెల్లు = కొపెల్లు (నరసాహ. II. 98); చేయి + చాఁగ = * చేయ్చాఁగ = చేచాఁగ (నరసాహ. II.); రాని + రేఁ=రానిరేఁ=రారేఁ (నరసాహ. VI. 6); నూఁతు+ చాయ = * చుఁన్చాయ = నూఁచాయ (మను. V. 27); నెలవు + గొను = నెలవ్గొను = నెలగొను = * నెలగ్గొను = నెగ్గొను (పాండు. III. 184); కెంపు + ఝళి=కెంపుఝళి (మను. I. 38); కొఱఁగి, అని యనవచ్చునేమో; కాని యట్టిరూపులు గావ్యములందుఁగాని వ్యవహారమునఁగాని కానరావు. గొంతి + దాసి = గొందాసి (నరసాహ. VI. 27). ఇట్లే, వెలకాఁ యనుటలు కాఁడి మొదలయినవి వ్యవహారమునఁ గన్నవి.

(3) అచ్చుతోడి ఆదిని హల్లు పరమైనప్పుడు ఆ హల్లు ద్విత్వమగుట కనేకనిదర్శనములు గలవు, వ్యవహారమున నవియాదర్శములు: మూఁ + నాళ్లు = మూన్నాళ్లు (మను. III. 43); నూఱు + పట్లు = నూఱ్పట్లు (శకుం. పరి. II. పు. 21); తోఁపు + పడు = తోఁప్పడు (మను. III. 22, 23); మూఁపు + పెట్లు = మూఁపెట్లు (మను. IV. 37); మోపు + పెట్లు = మోప్పెట్లు (భోజ.); నిన్న + నీగ = నిన్నీగ (పాండు. II. 4); నూఱు + పట్లు = నూఱ్పట్లు (పాండు. I. 64); దాఁటి + కొన్న = దాఁకొన్న (ఉ. హరి. II. 122); కొన్ని + తావి = కొన్నితావి (సర్వ. VIII. 25); కాని, "కొన్నిత్రోవలు, కొన్నిచోట" అనునిట్టి రూపములు గావ్యములం దుండు గాని, వ్యవహారమునందుగాని కానరావు; చొప్పు + పడు = చొప్పడు (నిర్వ. V. 16); కాని, 'వెచ్చ + చమురు = వెచ్చపుఱు అని కావ్యము లందు కానరాదు, వ్యవహారమున విరఁబడుచున్నది.

(4) వ్యవహారమున నిట్లు లోపములు గలుగునప్పుడు సంధియందు మూలికొన్ని మార్పులను గలుగుచుండును:—

i. 'స' కారమనుస్వారమగుట: కొని + పోయి = కొంపోయి (ఉ. రా. పు. 114); కాని, తింపోయి, చంపోయి, అనురూపములు గలుగవు.

ii. 'స' కారముపై ద్రుతము మీఁదవలెఁ బహుపములకు సరళాదేశము గలుగును: కొన్ని + కినిసి = కొన్నినిసి (పాండు. IV. 147); చవిగొను + పిన్నట = చవిగొన్బిన్నట (కాశీ. III. 206); నను + పెంటి = మన్బెంటి, చను + కట్టు = చన్గట్టు, చన్గోవ, చన్గప్పు, చన్నాబలు, మొదలగు సంధులు కానవచ్చుచున్నవిగాని, యీమార్పు సార్వత్రికముకాదు; అన్బిన్నట, కొన్గోవటి మొదలగు రూపములు గావ్యసులభమును వ్యవహారము సందును గూడఁ గానరావు. క్రిందు + తోడివి = క్రిందొడివి (పాండు. IV. 3); మాను + కన్ను = మాగ్గన్ను (శకుం. పరి. III. పు. 48); "కాగ్గీఁక" యగునేమో తెలియదు.

iii. కొన్నియెడల 'స' కార మర్ధానుస్వారమై, మీఁది పదపములు సరళాదులగును: మాను + కన్ను = మాఁగన్ను (కాశీ. II.); - కాని, "కాఁజీఁక" అని యగునేమో తెలియదు; కాను + చుమయ్య = కాఁజు మయ్య (మను. V. 4).

iv. సక్కినచోట్లఁ గొన్నియెడల సకారము వాదేశము వచ్చును: కాలు + కన్నులు = కాల్లన్నులు (పాండు. II. 89).

v. కొన్నియెడల పదసంధిలో సిద్ధార్థానుస్వారముపైనున్న హల్లు లోపించఁగా నర్ధానుస్వారముపైఁ బదపదములకు సరళాదేశము గలుగును; సిరాశ్రీపదము పదాంతమైనపుడు పదార్థానుస్వారము కూడ లోపించును: లేతి + కుసుమాలి = లేఁగిదుమాలి (కళా. I. 140); లేతి + తీఁగ = లేఁదీఁగ (కుమా. భా. II. 9); లేతి + పగలు = లేఁబగలు; ఈ మార్పు 'లేతి' యను శబ్దము మీఁదనే కలుగును గాఁబోలును. వాఁత + చదువు = వాఁజదువు అని కాదు.

vi. కొన్నియెడల హల్లోపముకలిగి పూర్ణానుస్వార మాగమముగా వచ్చును: కొత్త + పెనుగు = కొంబెనుగు (శకుం. పరి. I. పు. 20); కొత్త + పుట్లు = కొంబుట్లు (పాండు. I. 118); కొత్త + పంటి = కొంబంటి (పాండు. II. 111); కొత్త + పుట్టము = కొంబుట్టము (పాండు. III. 74); కొత్త + తలిగ = కొందలిగ (నిర్వ. VIII. 25); కాని, 'కొందాత' అను రూపము కనఁబడదు, వినఁబడదు కూడను. ఈ మార్పుకు 'కొత్త' శబ్దము మీదనే కలుగునట్లు తోఁచుచున్నది. మెత్త + పఱుపు = మెంబఱుపు, అని కాదు. కొత్త శబ్దముపై 'మ' కారము వచ్చిన

యెడల 'త్ర' కు లోపమును, మ కారమునకు ద్విత్వమును గలుగును. క్రొన్నింటలు (విష్ణుపు. II. 49); ఇట్లే, క్రొవ్వావి, క్రొమ్మెఱుఁగు మొదలయినవి.

vii. కొన్నియెడల హల్లోపము గలిగి యర్ధానుస్వారమాగమముగా వచ్చును: క్రేన + కన్ను = క్రేఁగన్ను (నిర్వ. I. 55; కుమా. భా. II. 101).

(viii) 'క్రిందు' శబ్దమువై హల్లుపరమగునపుడు గొన్నియెడలఁ బై మాత్రలు గలిగి, 'క్రి' లోని యిత్తునకు దీర్ఘము గలుగును: క్రీఁగడప్ప (శకుం. పరి. II. పు. 36); క్రీనీడ, మొదలయినవి.

(ix) ఒకప్పుడు పదము తుదియచ్చు లోపింపఁగా మిగిలినహల్లు పర మందున్న హల్లుగానో, పరమందున్నహల్లు పూర్వహల్లుగనో మాఱును. పదాదిని దీర్ఘాచ్చున్నయెడల నది హ్రస్వమగును: మూల + మూల = ముప్పుల (ఉ. హరి. II. 122); ఇది కడాదులలోఁ జేరును. చూ. కడాదుల సూత్ర మువై ఁ జర్చ.

(x) కొన్నియెడల పూర్వవర్ణము వైసుమ స్వానుగోపించి పూర్వహల్లు పరహల్లుగాను, ఒకప్పుడు ణకారాగమము పరకారాగమముగాను మాఱును: వేడి + నీళ్లు = వేడ్నీళ్లు; చలి + నీటి = చల్నీటి; వేఁడ + నీళ్లు = వేణ్ణీళ్లు; రెండు + నెలలు = (రెణ్నెలలు) రెన్నెలలు; రెండు + నాళ్లు = (రెణ్ణాళ్లు) రెన్నాళ్లు మొదలయినవి.

(ix) 'క్రొవ్వెడ' (కుమా. భా. II. 332; మను. III. 84) ఆనుయూప మెట్లు గలిగినదో తెలియదు.

(5) ఒకప్పుడు పూర్వపదము తుదిహల్లునకు లోపము గలుగక, యుత్తర పదము నాదిహల్లే లోపించును.

ప్రొద్దు + పుచ్చి = ప్రొద్దుచ్చి (రంగారా. III. 251); కన్నము + వేయ = కన్నమేయ; గంతులేయు (చెన్న బ. 88); కోపము + పుట్టఁగా = కోపముట్టఁగా (రంగారా. II. 104); ప్రోపు + పెట్టు = ప్రోవెట్టు (కుమా. భా. II. 153); తలఁ బ్రాలు + పోయు = తలఁబ్రాలోయు (దశాసు. పు. 322); ఇట్లే వ్యవహారమున - బొత్తెట్టుకొను మొదలైనవి.

పెట్టు (ఎట్టు); వెంట (ఎంట); పోసికొను (ఓసుకొను); వేయు (ఏయు); వచ్చు (ఒచ్చు) మొదలగు రూపములు వ్యవహారమున నున్నవి. ఇవి కావ్యము లలోఁ గూడ కాన్పించుచున్నవి.

సీ. కలుసక్రొవ్విరిఱాలు - బెళుకుబేడిసమీలు, మెలుఁగెట్టి కనుదోయి మఱచెనొక్కొ (నిర్వ. వి. రా).

చ. కెరలక క్రమ్మరింప నడుగెంటనె నిల్చునొకింతి నూఁకినన్ (పాండు. I. 114).

ద్వి. శ్రీరామరామ యీచెడుబుద్ధిచెప్పి యోరామ యెసగు సీ యును బోసికొనికొ (మృత్యు. పుట. 23).

సీ. విలపించి పాదముల్ విదలించుకొనువారు నిండ్లలోపల గంతు లేయువారు. (శశి. పుట 60.)

క. పెండ్లికొచ్చిన, రాకొమరుల బ్రతుకుచూడు రాఁకనినాథా. (శశి. పుట. 74.)

(ఇందు సంప్రసారణము గలిగినది.)

(6) సంధియందు పదముల యుద్యుక్తికము చేసికొనుటయు నున్నర పదము నాద్యుక్తికముగాకొలోపడ్వర్తించు కార్యములు గలుగుటయు ద్రుతాంతపదవిషయముగాను ర్‌శబ్దము విషయముగాను గాక యితర శబ్దములకును గలుగును.

ఇది + తొమ్మిది = ఇందొమ్మిది; తొమ్మిది + ఇది = తొంబది; వంక + చూఁగు = వంజెఱుఁగు; నగము + కోరు = నంగోరు; నిండు + నెఱి = నిన్నెఱి; నిండు + వెఱుఁగు = నిన్వెఱుఁగు; నెఱి + తెఱి = నెత్తెఱి; నెఱి + నడుము = నెన్నడుము; నెఱి + మది = నెమ్మది; నెఱి + నడి = నెన్నడి మొదలైనవి.

పైవానిలో 'పదిక' 'పనో'; 'తొమ్మిదికి 'తొమ్' అనునవి ప్రాతిపదికములు. వానిపై ద్రుతముమీఁదవలె సరళాదేశము కలిగినది. 'వంక' కు 'వజ్' ప్రాతిపదికము; అందు 'జ్' ద్రుతవిల్యము. 'నిండు' శబ్దమునకు ప్రాతిపదికము 'నిణ్' గీనిపై 'నెఱి' 'వెఱుఁగు' లుచేరి, సామ్యములను 'అ' కారము మీఁది హల్లుగామాఱి, నిన్నెఱి, నిన్వెఱుఁగు అను సంధిరూపము లేర్పడినవి. "నెన్నడాదుల నెఱియగు" అని పోతనప్రయోగమందు డనెనుగాని 'నెఱి' కు ప్రాతిపదికము 'నెఱ్' అనునది. ఆది 'నిఱ్' అనుటానికి రూపాంతరము. "నెఱ్ + తఱి, నడుము, మది, నడి" మున్నగుపదములుచేరి సామ్యాకర్షణము గలిగి నెత్తెఱి, నెన్నడుము, నెమ్మది, నెన్నడి, మొదలగు సంధిరూపము లేర్పడినవని చెప్పవలెను.

ద్రుతసంధి.

(1) "ఇఁకాదులకుఁ దప్ప ద్రుతప్రకృతికములకు సంధిలేదు. ఇఁక, ఇఁగ, ఎట్టకేని, ఎట్టకేలకు ఇవియిఁకాదులు"—అనిచిన్నయసూరి.

ఉదా. వచ్చునే + ఇపుడు=వచ్చునిపుడు ; చూడనే + అయితి=చూడనయితి ; ఉండెడినే + అతఁడు = ఉండెడినతఁడు.

'ఇఁగ' అనునది ప్రయోగములందు గానరాదు ; వ్యవహారమున నది 'ఇగ' 'ఇహ' అనురూపములనున్నది. 'ఎట్లకేలకు' అనుదానిలోని 'కు' వర్ణము షష్ఠీప్రత్యయసమానార్థమునుబట్టిచేఁ బ్రథమేతరవిభక్తులందు చేరును. 'ఎట్లకేని' యను దానియందు, 'ఏని' అను అవ్యర్థికపదము ద్రుతప్రకృతికము. 'అపి శబ్దార్థస్యేతిఃఁ' అను సూత్రముచొప్పున 'ఏనే' అను రూపమును సిద్ధించుచున్నది. 'ఏనే' లోని నకారపుపొల్లును ద్రుతమే యగుచున్నది. కాపున 'ఏనినే' 'ఏని' 'ఏనే' 'ఏ' అనునవి నాలుగును అవ్యర్థకములే. కాఁగా, 'ఆతఁడేని సీతఁడేని వచ్చును; ఆతఁడేని రాముఁడేని వచ్చును; ఆతఁడే సీతఁడే నగును; ఆతఁడే మారయే వచ్చు; ఆతఁడే గృహస్థుఁడే వస్తకవచ్చును; అనునిట్టి సంధికార్యములు గలుగును. 'ఏని' శబ్దముపై వచ్చు ఏరమానప్రథమ ద్రుతమునకు లోపమురాదు. కాపున 'ఏని'శబ్ద మింకాదులలోఁ జేరుటకు వీలులేదు. తునకు ఇంకాదులలోఁ 'ఇక' ఒక్కటిమాత్రము మిగిలినది. గణనుసరించు దాన్ని లేకపోయినది. కాని, ఇంకాదిగణమును నిలుపుటకు 'మఱి యింక' అనుపదము 'నిక' తోఁజేర్చవచ్చును. దీనిపై ద్రుతసంధిసూత్రము లిట్లున్నవి: ''ఇట్టిద్రుతమునకు - నిండుండఁగాఁదగు, యరిగి యుండుటయున్నయదియు యుండి యెఱిఁగి, దీనితోడ - యిప్పుడాచను గాల్చి, పోదమనిన ధర్మ - పుత్రుఁడనియె'—ఆది. VI. 153. ''ధర్మతనయ మీరాకకు మురఁడుచనెఱుఁగు, జామదగ్న్యకుల నిర్మూల-జ్ఞానమస్తి'' (ఆం. III. 128) ''ముందఱ నరదమునిగుమీను విదపడిగియెద'' (భార. శల్య. I.)

ప్రథమేతరవిభక్తి శత్రర్థక చవర్ణములందున్న యుకారమువిఁది ద్రుతమునకును, ఇంకమొదలి ద్రుతమునకును వచ్చిన డక్కిన ద్రుతప్రకృతికములకు సంధిలేదని చెప్పవలెను.

(2) ''అనునాసికంబునందు ద్రుతస్వరంబునకేని ద్రుతంబునకేని లోపంబు బహుళంబుగానగు''—చిన్నయసూరి. ఉదా. వాఁడువచ్చెను, వాఁడువచ్చెనే, వాఁడువచ్చె.

దీనివలన 'ను'వర్ణము ద్రుతమునకు స్వత్వరూపమని తేలుచున్నది. ద్రుతము 'ను'స్వరూపము కాదనియు నకారపు పొల్లేయనియు నొకయభిప్రాయము గలదు. ''ద్రుతాశ్చోక్తనఃఁ'' అను చింతామణి సూత్రము చొప్పున అత్వవిశిష్టమగు నకారము ద్రుతమయినట్లు తత్కర్తృభిప్రాయము కనఁబడుచున్నది. ను స్థానమున వచ్చిన 'ని'వర్ణమును ద్రుతసంజ్ఞను బొందవచ్చునని

కూడ ననుకొనవచ్చును. దీనిని గూర్చిన చర్చ శ్రుతస్వరూప విచారసమయ ముసఁ జేయఁబడినది.

గుర్వాద్యక్షరద్యముల, అసఁగా, కందము, ఉత్పలమాల, చంపకమాల, మత్తేభవిక్రీడితము, శార్దూలవిక్రీడితము, ఉత్సాహము, మాలిని, స్రగ్ధర, మహాస్రగ్ధర, మున్నగు వానియంతముస శ్రుతముండఁగనే నది సకారపు పొల్లు గానే యుండవలసుగాని 'ను' అనికాని 'ని' అని కాని యుండదు.

(3) "కొన్నియెడల శ్రుతంబుమీఁది సకారంబును గానంబడియెడి." - చిన్నయసూరి. ఉదా: అదియునున్గాక, దినంబునున్బోలె మొదలైనవి. ఇచట 'అదియును, దినంబును' అనువానిలోని 'ను'వర్ణము నసుచ్చయార్థకమనియు, అది శ్రుతాంతము గాఁపున 'అదియునున్', అదియుననును' 'దినంబునున్', దినంబుననును' అనుఁ వియో శ్రుతసహిత రూపములసియు బ్ర. శ్రీ. సీతారామ శాస్త్రులవారివాదము. ఈ శ్రుతముపై మరల సకారము గాన్పించుయెడల 'అదియుననున్', అదియుననున; దినంబుననున్, దినంబుననును;' అను రూపము లేర్పడనలసి యుండును. శ్రుతద్వయోక్తిముసఁ బ్రయోగములు గాన్పించుటచే 'వాడు న్నున్నున్నున్న, వీడు న్నున్నున్నున్న, రాము న్నిన్నిన్నిన్ని, భీము న్నిన్నిన్నిన్ని, పోట్లవలె న్నన్నన్నని యనుకొన్నాఁడు' అను నిట్టి ప్రయోగము సాధుపు కావలసి యుండును.

(4) శ్రుతి ప్రకృతికము మీఁది పరుషముల కసఁగా క, చ, ట, త, ప, లకు సరళములగు, అసఁగా పరుషగా గ, జ, డ, ద, బ లాదేశము లగును: ఉదా:

పూచెను + కలువలు = పూచెను గలువలు; తోఁచెను + చుక్కలు = తోఁచెను జుక్కలు; చేసెను + టుక్కులు = చేసెను డుక్కులు; నెగడెను + తమములు = నెగడెను దమములు; మొగడెను + పద్మములు = మొగడెను బద్మములు.

(5) వైరీతిగ పరుషముల కాదేశముగా వచ్చిన సరళములకు ముందున్న శ్రుతముసకు మాఱుగ బిందువు (సూర్ణబిందువుగాని, అర్ధబిందువుగాని) వచ్చును. లేదా, యా సరళవర్ణము శ్రుతముతో సంశ్లేషము నొందును. ఇచట శ్రుతమసఁగా నకారపు పొల్లనియే గ్రహింపవలెను. అట్లుగాక, స్వత్వరూప మగు 'ను'వర్ణమునే గ్రహించినచో 'పూచెన్గలువలు' అని కావలసి వచ్చును. కావున నిచట సంశ్లేషము కలుగుననుటకంటె స్వత్వరూపమగు 'ను'వర్ణము మీఁది ఉత్వము లోపించుననుట యుక్తము. ఉదా: పూచెను గలువలు, పూచెంగలువలు, పూచేఁ గలువలు, పూచెన్గలువలు; తోఁచెనుజుక్కలు, తోఁచెంజుక్కలు, తోఁచేఁజుక్కలు, తోఁచెన్జుక్కలు: చేసెను డుక్కులు, చేసెండుక్కులు, చేసేఁడుక్కులు, చేసెన్డుక్కులు; నెగడెను దమములు, నెగడెం

దమములు, నెగడెఁదమనులు, నెగడెద్దమములు; మొగిడెను బద్మములు, మొగిడెం బద్మములు, మొగిడెఁబద్మములు మొగిడెద్ద్మములు — ఈ యుచాహరణములలో సంశ్లేషరూపము వ్యాఖ్యావిషయమును పొందియంతరసముగాని యుచ్చారణవిషయమున చానికిని భిన్నబిందువు తోడిరూపమునగును భేదము లేదు చేసెన్డక్కులు, మొగిడెన్ద్మములు, అనుచోట్ల సకారమునకుఁ బరమందున్న హల్లునుర్గమునకుఁ జెందుట యనునాసికాశ్రయముచ్చారణమున సుండును: చేసెన్డిక్కులు, మొగిడెమ్బద్మములు; వ్యాఖ్యయందును సిద్ధక్రమమును కాన్సించుచున్నది.

(6) ద్రుతమునకుఁబరమైనయనునాసికములకాదేశములుగాఁవచ్చినసరళములు గాక, యితరములైన గ, జ, డ, ద, బ లును స్థిరవర్ణములును బరమైనచోడల నాద్రుతమునకు లోపముగాని, సంశ్లేషము (సుదన్తముగోని ఉత్వసుసకు లోపము) గాని కలుగదు. స్వరవ్యాఖ్యానమునుబట్టి సుండును. ఉదా: వచ్చెను గోవులు, వచ్చెగోవులు, వచ్చెన్గోవులు; మెఱిసెను ఖడ్గము, మెఱిసెఖడ్గము, మెఱిసెన్ఖడ్గము.

దీనినిబట్టి ఆదేశ సరళములుకాని గ, జ, డ, ద, బ లు పరమగునప్పుడు ద్రుతమునకు బిందువు గలుగదు. ఙ్ఞ్ణ్మ్, ఞ్ఞ్, ఙ్ఞ్, ఞ్ఞ్, గ్మ్ లును, ఞ్ఞ, ఞ్ఞ, ధ, భ, య, ర, ఱ, ల, ళ, శ, ష, స, హ, ళ,లకు పూర్వమందున్న ద్రుతస్థానమున బిందువును గలుగదు.

(7) వర్గయుక్తులను (అనగా ప్రతివర్గములోను రెండవ, నాల్గవ, యతురములు-ఖ, ఘ, ఛ, ఝ, ఠ, ఢ, థ, ధ, ఫ, భ, లు), ఆదేశములుగా వచ్చినవికాంట్టి. గ, జ, డ, ద, బ లును ద్రుతమునకుఁ బరమైనచో నాక ప్పుడు ద్రుతమునకు మాఱుగఁ బూర్ణబిందువును గలుగును. ఉదా: వచ్చెను ధాత్రీపతి, వచ్చెన్ధాత్రీపతి, వచ్చెంధాత్రీపతి, వచ్చెంధాత్రీపతి; పాడెను గంధర్వుఁడు, పాడెన్గంధర్వుఁడు, పాడెంగంధర్వుఁడు, పాడెంగంధర్వుఁడు.

కవి + దోయి = కవ్దోయి, కందోయి, కన్నదోయి, కనుదోయి -కన్న మొదలగు శబ్దములలోని తుదినున్ణమున ద్రుతమను చిహ్నమునుఁ దెలుంచి నట్లు కనఁబడుచున్నది. చెందావ, కెందామర, కెందమ్మి, మొదలగునవి'కందోయి' వంటివే.

(8) అఁట, ఇఁక, చుఁడు, శబ్దంబులందున్ననుఁ తోలి హ్రస్వంబుమీఁద ఖండబిందువును ద్రుతంబునకు లోపంబునులేవు: ముంగొంగు, క్రొంబసిఁడి, కందోయి, అనునవి తోలి హ్రస్వము కలిగి యా హ్రస్వముపై ద్రుతమున కాదేశముగా వచ్చినపూర్ణబిందువును కలిగి యున్నవి. అవి యట్లే యుండును

గాని, ముఁగొంగు, క్రొఁబసిఁడి, కఁదోయి, అనుకూలములు కలుగవని యర్థము. సిద్ధమైన ఖండ బిందుపులు నుఁడి తొలిహ్రస్వములపై అఁట, ఇఁక, చుఁడు, అనుశబ్దములలో మాత్రమున్నవి. వీనిలో 'అఁట' అనునది 'అనుట' కును, ఇఁక (*ఇనుక=కన్న ఇన్ను) కును, చుఁడు 'చుండు' అనుమధ్యమ పురుషబహు వచన క్రియాపదమును సంక్షేపరూపములు. ఇంచలియఁనున్నలు లోపించినపాల్లు స్థానమును పట్టినవి. ఇఁక సౌభ్యముతైన యర్థానుస్వారములు నుఁడితొలిహ్రస్వ ములమీఁద నుండవు.

(9) తాను, నేను, మనుబుల ప్రత్యంబునకు సంశ్లేషంబులేదని చిన్నయ సూరి చెప్పెను. ఇట్లుచెప్పుట "గసడదవాస్యుఃప్రథమా మూత్రాదాత్మా స్మదోర్విసర్గనైపై పో" అను చిత్రామని సూత్రము పనుపరించియున్నది. కాని, తాను, నేను, మనుబులు ప్రత్యప్రకృతికము లనునా కావాయను విషయమున లాక్షణికులలో దభిప్రాయభేదమగుటకు గలదు. అవి ప్రత్యప్రకృతికములనుటకుఁ గల ప్రయోగములు సన్నయభట్ట భాష్యభాగమునఁ గానరావు. 'నేను' నకు మాఱుగ 'ఏను' పయోగింపఁబడినన్నయ ప్రయోగించియున్నాఁడు. తానుబ్రబో ధిఁచె నేకే - తాను నను బ్రీతిఁ " (ఆది VI. 151); " శ్వేతకి ! నీ తపము నకే, స్రీతాస్మఁడ నయిన (ఆది VIII. 244); " జనయిత్రీ ! యేఁగ తాఁ - జన్నాఁడ నైతిఁ " (అర I. 359); " మాయూర్వను మిందులకుఁ, నాశమనిఁ ; మూఁడులోయాజ - నములులుగల దేఁ, బో యెను" (అర III. 99); అను ముద్రిత ప్రయోగములను సరళాదేశయుక్తోదాను, సర్థానుస్వారయుక్తోదాను బ్రయోగములు గాన్పించుచున్నవి. కాని, యీ పాఠము లాపపములప్రత్య ప్రకృతిత్వమును నిర్ణయింపఁజాలవు. " తాను ప్రబోధించె ; ఏస్రీతా త్మాఁడు ; ఏ గృతాస్థుఁడ ; ఏప్రాఁదెను ; ఉనియున్నను నీప్రయోగములకు బాధ లేదు. " ఏలతామముఁ గెలిఁగెను " (ఆది. VII. 231) అను ప్రయోగమున స్థివర్ణము పనుంకాంగా 'తాను' పదములోని 'ను'వర్ణము లోపించియున్నది. కావున, ఏను (నేను), తానుమనులపై పరుషములు పరమైనప్పు డంబలి నువర్ణము లోపించువచ్చునని యు, లుప్తశేషము నుద్భూర్ణపదమునలెనే ప్రథమా విభక్తియం దుండునని యు, గావున గసడదవాదేశమేవచ్చునుగాని సరళా దేశమును తత్సంబంధములగు వ్యాకరణకార్యములను గలుగవనియుఁ జెప్ప వలెను. తిక్కనప్రయోగము లీయూహనే బలపఱుచుచున్నవి.

" నీచెప్పిన పెద్దలు క్రోణాచార్యులు మొదలుగాఁగ - ననికొల్లనివా
రైచన్న వారలంగొని, యేచక్కంబెట్టువాఁడ - నేసాండవులన్ "

[ఉద్యో. II. 250.]

ఈ పద్యమున రెండవపాదమునకు 'రై' చేరనివారింగొని, యేచక్కఁ బెట్టువాఁడనే బొండపుల్గొ'' అని పాఠాంతరమున్నది. భారతకవుల గ్రంథములందు ప్రథమవ్యై బహుమములకు గసడదవాదేశము నిత్యము; బహుళము కాదు. కాఁబట్టి నాల్గవపాదమున మొగటి 'ఏ' అనునది 'ఏను' శబ్దపర్యాయముగాదు. ఐనచో 'ఏనక్కఁబెట్టువాఁడనే' అని యుండవలెను. 'ఏను' శబ్దము ద్రుతప్రకృతిక మనుకొన్నచో 'ఏఁజక్కఁబెట్టువాఁడను'' అని యుండవలెను. రెండు పక్షములందును బ్రాసము కుదురదు. కావున 'కొనియే' అనుదానిలోని తుది ఏకారమవధారణార్థకముగాని, ప్రశ్నార్థకముగాని కానవలెను. 'చక్కఁబెట్టు వాఁడనే బొండపులఁ' అనుచోట 'ఏ' కారము 'ఏను' శబ్దపర్యాయము కానవలెను. 'ఏను' శబ్దము ద్రుతప్రకృతికమైనచో నీ ప్రయోగము సాధువేయగును. కాని, ఆ పదము ద్రుతప్రకృతికత్వము నీప్రయోగము నిర్ణయింపఁ జాలదు. 'ఏనాఁడవులఁ' అన్నను పద్యమునకర్థమునకు హానిలేదు. ఇఁక 'తాను, నేను (ఏను)' పదముల ద్రుతప్రకృతకత్వమును నిర్ణయింపఁగల భారత ప్రయోగమొక్కటి మాత్రమున్నది. అది—

''కవదొనలును గాండీవము, నవలనిడఁబనుపు, మునుప-ఱివసమునడిగు, మే
ను విసపడిగియెద శుభకరి, నువు నివ్విధమిట్లు సేయ-మనుఁడుమతిఁడున్''

[శల్య. II.]

అనునది. ఇందు, ఏను విదు డిగియెద, అనుచోట 'ప' కు 'వ' ఆదేశముగ వచ్చుటచే 'ఏను' ద్రుతప్రకృతికము కానట్లు తెలియుచున్నది. ఇది యాంధ్రశబ్దచింతామణి సూత్రమునందు విగుణముగ నుండుటచే పండితులనేకవిధముల నీవిషయమును సవరింపఁజూచిరి. 'ఏనుబడి' అని సహాదేశము చేసి ప్రాసస్థానమందును 'వబయోరభేదః' అనుదానిని పట్టించి కొందఱు సమాధానపడుదురు. కాని, వ, బ, ప్రాసమున కుచ్చారణములు భారతమున మృగ్యములు. గుహార్థప్రకాశికాకారుఁడు 'ఏన విదప డిగియెద' అని ఏనుశబ్దమువై నవధారణార్థక 'అ' కారమును చేర్చి చదువుకొనుమనిరి; కాని, అవధారణార్థక చిహ్నముపై గాని ప్రశ్నార్థక చిహ్నముపై గాని గసడదవాదేశము రాదుగావున నీసవరణయు సరిగాలేదు. ఇట్టి సందేహముండియే కాఁబోలు 'ఏనువెనుకడిగియెద' అని వ్రాతప్రతులం దున్న దనియు నాతఁడు వ్రాసియున్నాఁడు. తిక్కన కాలార్థమున 'వెనుక' అనుదాని నుపయోగింపలేదు. కావున, వ్రాతప్రతులయం దిట్టిపాఠమున్నను సది గ్రహింపఁదగినది కాదు.

వై విచారమునకు ఫలితమేమనఁగా: తాను, నేను పదములు ద్రుతప్రకృతికములు కావు. ప్రథమావిభక్తియందు వాని నువర్ణము వైకల్పిక

సుగలోపించును. కన్ను, చెన్ను, మొదలగు శబ్దములమీదనెట్లో యట్లే వీనిమీదను గసడదవాదేశమగును, గాని సరళాదేశము రాదు. ఈ గసడదవాదేశము ప్రాచీనకవులయందు కనబడుచున్నను, నేనువాతికపు లౌకప్పుడు వానిని ప్రమాదప్రతీకములుగనే పలుచి సరళాదేశముచేయ మొగలీకిని. ఆంధ్రశబ్దచింతామణి యట్లు సరళాదేశమును గప్పులుచెయుచుండిన కాలము నాటిది. ఇవ్వనసీ తాను, నేను పదములపై గసడదవాదేశమును నిషేధించుచున్నాను.

(10) "కొన్నియెడలం బ్రాచీనకవిప్రయోగంబులం బ్రతిబంధసంభవంబు గల్గుచో వర్తమానభూతంబులకు భవిష్యద్వాచకంబులగు ప్రత్యయంబులు వర్తిల్లవచ్చు." ఉదా. ఆసీద్భీష్మపర్వశక్తికి స్మగుడు (భాగ. ఆ. I.); పుట్టుచున్నవాని పుట్టకొలామయినుండు (భాగ. స్క. VII.), పాదాన్ని మనసిజహరా (ఉ. హ. VI.); ఎయ్యెడకు నన్నునువైన చోటుల (మను. III.); సర్వభక్షుడనోడె. స్మిద్విషమున (ఉ. హరి. VI.); తానొక్కన్న గోల్లలు లను సమ్మంత్రాధిపత్యవిధానంబులగుచు (కళా. VII.); పుట్టెయు నని స్మ నాకుం జెప్పుడు (సిద్ధ. ఉ. ఖ. I. 157); పిట్టవలెం బొగలి పాలి లలుచు స్మతి నేనెట్లు భరియింతు (ఉ. నై. పూ. 25); శ్రీయుతుండై యసమ్యలను, స్మమెయిం గీడు పరిహరించు (భార. శాం. III. 55); గట్టి ప్రయోగముల నెన్నిచ్చినను మీదు మిక్కిలి. వ్యవహారమున 'చెబుతున్నాడు' మొదలగురూపము లిట్లు వాడుకలోనివే.

(11) "సాంచుము సమ్మగాయెడ నసూయాభిమానబలాభిమానుల కపహాస్యంబుగ వచ్చు నని యూహించుచో వర్తమానభూతంబులకు భవిష్యద్వాచకంబులు వచ్చు". ఉదా. ఏను లాడిదను= వెన్న లాడెదను, మొదలైనవి.

(12) "పాసంబున నుకారాదేశంబు సరంబగుచో నుకారాదేశంబు" - పొర్లిపోవ్వాక్కిరణాయి. ఉదా. కిమ్మని లతాంతములకు మ్రొగసి (భార. ఆది. VII) : మొదలయినవి.

(13) 'వచ్చుచున్నవాడను' వంటిక్రియారూపములోని తుది నువర్ణము కాని, 'వచ్చుచున్నవాడవు' లోని ఉకారము పోల్లుగాని ప్రయోగమగును. దానిపై బహువచనములు వచ్చినచో సరళాదేశమును బహు సంశ్లేషణములను వ్యవహారము పనుపుపు లోపమును గలుగును. 'వచ్చుచున్నాను' వంటి క్రియారూపములలోని 'ను' వర్ణము ప్రత్యేమే వావలయును. దానిపై బహువచనములను వ్యవహారమును బహుళమైనప్పటికిని గ్రాంథికభాషలో సరళాదేశ బిందు సంశ్లేషణములును, లోపమును కానుబడవు. కాని, వ్యవహారికమున నా కార్యములు కిలుగుచున్నవి. "ఇదుగో వస్తున్నా; వస్తున్నాగదూ; 'వస్తున్నాం

గదూ' అనుసట్టి రూపములలోగో నన్నానుస్వారోచ్చారణము కొన్ని మండలముల నాడుకలలో వినబడును. కొన్నిట వినబడదు.

గసడదవాదేశము.

గసడదవాదేశమునుగూర్చి లాక్షణికు లనేకనుతనములను వెల్లడించినారు. "ఆత్మాస్మచ్ఛబ్దములం దప్ప గేనలప్రథమా విభక్తిపై గచటతపలకు గసడదవ లగును. వికృతి శబ్దసంజ్ఞకుం బరమందుండు సంస్కృతసమములకు గసడదవలు రావు; ద్వంద్వ సమాసమునందు పదముకంటెం బరమైన పదములకు గసడదవలు రావు"—అప్పకవీయము. "సంస్కృతసమశబ్దాది వకారము నకు ప్రథమపై వకారము గలుగును; ప్రాసయందు గలుగదు; యతియందు వికల్పము"—అనిరోందవము. యతిప్రాసముల రెంటి యందును 'వ' కారమునకు వకారము వికల్పముగా నచ్చును, అనిరోందవము. "యతియందు తప్పకనచ్చు" అని కొందరు; "అంతటను తప్పకనచ్చు" అని మఱికొందరు. "ద్వంద్వసమాసమందు తప్ప దక్కిన సమాసములందు పరుషములు గసడదలు రావు; ప్రథమపరుషం బరములగు పరుషములు వికల్పముగా గసడదలు రావు"—హరికవి. "ద్వంద్వసమాసములందు పదములకంటెం బరమైన పరుషములకు ద్రావిడభాషలయం దన్నియెడల గసడదవాదేశమును; తత్పురుష సమాసములందు కాదు" - కాల్లువెల్లు.

రెండచ్చులకు మధ్యమునం బడిన పరుషము సంళేషమగుట ద్రావిడ భాషా సంప్రదాయము కాపున ద్వంద్వ సమాసమునం బరుషములు సహజముగ గసడదవ లగునని యుం, దత్పురుష సమాసమునందు మొదటి పదము నర్థము రెండవ పదములోనికి సంక్రమించు చున్నది గావునం దమిళమునం బరుషమునకు ద్విత్వను కలుగుటయు, నితర ద్రావిడ భాషలయందు కేవల పరుషము నిలుచుటయు సంభవించుచున్నదనియు కాల్లువెల్లు సభిప్రాయము.

పైయభిప్రాయములను విమర్శింపక పూర్వ మీనిషయమునం బ్రామాణికులగు సన్నయ, తిక్కన, యెఱ్ఱాప్రెగడల గ్రంథములందు పద్యముల పాదసంధానములలో గసడదవాదేశమునకు సంబంధించిన విషయము లీక్రిందం బొందుపఱుపం బడినవి.

(i) ప్రథమమీఁది గసడదవాదేశము.

ఆది. VI. 204. చేసమరికొనుచు; విరా. IV; 30. నే, ద్యగలదె; ఉద్యో. I. 143. శ్రీవాలింపంగ; II. 243. వేపోసిన; 310. కల్పకంబుగరము;

III. 24. మా, టగొనమి; 203. వా, దుగిలంక; భీష్మ. II. 241. తిచ్చినిజి; III. 318. చి, క్కువడి; ద్రోణ. V. 127. శ, క్షిగుదియ, - 381. మీ, రుగడంక; కర్ణ. I. 84. ఏ, పురలిన్న; II. 190. ఉ, బ్బుడలిన్న, శ్రీ III. 204. బలంబుదలిన్న; 208. భీ, తిగడరి; 219. చా, యదలిన్నసే; 224, సై్వనడి; శల్య. II. 217. ఒ, స్పునలిన్న; 333. ఏ, నువిడిప; సౌప్తి, II. ఉపాయం బుదలంపు; 89. తా, లిన్నగదా; శాంతి. II. 57. భరం, బుదొలంగి; III. 212. చేం, తగటూ!; 251. చేసేనొరె; IV. 409. మా, టదలంపు; VI. 104. జడి, తగలిగి; అను. II. 428. శ్రీవ్రాలె; అశ్వ. I. 84. బొధితుం, డుగు; ఆశ్రీ. I. 15. కీ, డుదొలంపుం; నిర్వ. I. 25. పలయం, బుదనుం; IV. 26. శ్రీవెంపాగుట, 28, పెంపుగనుట; V. 134. మీ, రుగనిన; మొం, పుగనుచు; VI. 16. పుశాశ్వకుం, డుగనుంబు; 130. తా, నుదొలంగి; VII. 67. తి, ప్పుదలంపు; VIII. 112. బొమ్మవాని గిడలుకొన్న.

(ii) సంఖ్యావాచకనుల ప్రథమారూపములపై :

విరా. I. 130. ఒండుగిడి; కర్ణ. III. 293. ఒండుగిడిపు; నిర్వ. IV. 30. ఒం, డుడలంపులు;

(iii) కొన్ని యవ్యయములపై

విరా. I. 130. ఒం, టి దివ్వగుదాని. V. 234. ఒం, టినినుట; ద్రోణ. IV. 35 బెట్టుదునిమె. శాంతి. VI. 79. నిర్వ. IV. 7 ఆ, ట్లుగి, నిర్వ. V. 8. ఇ, ట్లునపంబు.

(iv) కొన్ని క్రియలపై

శాంతి. III. 212. లే, దునిలండు; నిర్వ VI. లే, దుగదా.

ఎనుపవనాదేశము రానికోట్లు.

(i) క్ష్వార్థకనులపై

అను. VII. 274. మన్నిం, జెప్పోయెపు; విరా. III. 202. వెల్చనా, ర్చి తనుథంబు విరా. IV. 131. సా, టోడియె; ఉద్యో. II. 69. ఐపరిణతి, 237. ఐడచన్నగ; 250. ఐచేసిని; III. 80. చూచ్చితిగం; IV. 39. ఐతెన రార; భీష్మ. II. 95. ము, క్కిపోలుపు; 138. ఏచిపోలు; ద్రోణ. I. 164. తోడ్తెస; III. 264. ఎమ్మెగాచెడె; V. 128. ఐగోచిన; 166. ఐపృథవీ. కర్ణ. I. 626. ఐచనుదెంచె; II. 108. ఐతెలుమంగ; 239. ఐతోంచిప; III 31. చేసి తనుపు; స్త్రీ II. 147. జనియిం, చిపోలిచె; శాంతి. II. 32. ఐతేలెపు; 253. చొరంగనీ, నిలొలంగి ; V. 518, 574 ఐతోచు , అను. I. 279. ఐతెరి ; IV. 291. కో, రితిన ; V. 62. ఐచపి ; అశ్వ. I. 180. పుడి, చిత

సము ; 221. ఐతెవివి , అశ్వ. III. 113. చే, పెట్టిన ; అశ్వ. II. 134. ము, చిపురజనంబు ; నిశ్వ. III. 77. ఐతము ; V. 35 ఎ, క్కొనిపుచే ; VI. 23. ఐ చేసెదన; VIII. 24. ఎవరా, కనిపిన; 84. ఐ చాలి చెను; సౌప్తి. II. 113. సృజియించుట, క్కైతోయము; శాంతి. V. 519. శరీరంబున, క్కైతోఁబాసిన.

(ii) సంబంధసమాసములఁదై.

ఆది. VII. 284. పిన్నఁ! న్నఁ. II. 327. నిర్మిప్తా సునిమొ ; శాంతి. V. 559. నుహూ, త్మా తెలిపెదను; అని. I. 210. ని, ప్లీకృపసీతి; II. 147. పీకా శ్యపి; III. 180. ఆధి, పాకలీసు, IV. 23. పు, త్రా తెచ్చు అశ్వ. I. 115. సృ పా తెలియఁగ; సూన. 215. పంపినా, ధాచేయును.

(iii) అసమాస పదములఁదై.

ఆది. I. 58. ఎన్న, చుపుము ; ఉద్యో. I. 321. లు తెలో; III. 45. , ప్లేపోనిస్తాం; భీష్మ. II. 7. బం, పెదవాకిక; కర్ణ. V. 93. ర్ర, ప్పీన రగి; కర్ణ. III. 292. ఘంపెను, బాణవ్రాతం; మౌస. VI. 122. ఎ, టతెనకు.

(iv) కొన్నిశబ్దములఁదై.

చేకొను: ఆది II. 51: ఆది. IV. 129; ఆది V. 144; విరా. II. 67; భీష్మ. III. 296; సౌప్తి. I. 103; శాంతి. IV. 333. శాంతి. IV. 596.

క్కైకొను: ఆది. VI. 169; శల్య. II. 249; అశ్వ. I. 87 మౌస I. 80; V. 84; IX. 92.

చేకూఱు: ఆది VI. 169; భీష్మ. III. 396.

తోకొను: ఆది. III. 220.

పోవు: ఆది. VI. 190; శాంతి. III. 249.

మోతెంచు: మౌస. VI. 44.

పాలుపడిన: శాంతి. V. 493.

(v) కొన్ని అన్యదేశ్యములఁదై.

విరా. II. 89. వేపని; ఉద్యో. I. 358. తా, చాకి ; III. 25. వీ, కతెనం; IV. 387. నేపోయి; కర్ణ. I. 88. వేసులాలను; III. 128. వేయించిమిన; శల్య. I. 241. వేనిత్తులాడి; సౌప్తి. I. 163. వేనిదము ; శాంతి. II. 66. వీ, లుపోడుదురు; అశ్వ. I. 107. వీ పాయ్ ; మౌస. VI. 114. వేయుపనులు లన్ IX. I. వేయని. భీష్మ. II. 316. వేపాఁకమా ;

vi ప్రశ్నార్థకములపై.

పరా. I. 327. ఓయి, యేమన్న; విరా III. 52 లే, చెప్పలేమనుగు; ఉద్యో. III. 171. కీ, యేమనుకొంటివి; దుర్గేశ ; III. 188. ఏ, లాంఛనమేమి.

(vii) ఆశ్చర్యార్థకములపై.

ఆది II. 230. ఓ, నాయాత్మీయుడా; ఆది. V. 327. ఓహో; సభా. IX. 92. ఓ, నాకిట్లనిమాట.

(viii) ఆ, ఈ, ఏలపై.

ఆ. I. 113. ఈ వ్యాపారమెట్లుండెను; ఆది. VII. 319. ఈ పిన్నలు; విరా. I. 207 ఏ ఉపాయము; ఉద్యో. II. 225. ఆ తెరువు; 235. ఏకొలదిని; ఈ పాపము ; 250. ఏమిటికి నే ; భీష్మ. V. 587. ఏమిచ్చెద .

(ix) ప్రశ్నార్థకములపై.

విరా. II. 89. ఏమాత్మనుతనము; దుర్గేశ. V. 128. ఇట్లంటి మాటలంటి; సభా. III. 102 ఎట్టిది, ఎంత తడయము ; భారత. VI. 190. ఏమి యాపదనాకిట్లు; శాంతి. I. 173. ఏమి, వేరెవరు; II. 97. ప్రసాదమను, వేరెవరి వాడవు; సభా. IX. 92. ఎట్లైన చిలుక, బుద్ధిరాజగామి.

(x) విశేషణములపై.

వన. I. 98. మిన్నకుండుము.

(xi) ఇట్లు మొదలగు సమాసములపై.

ఆది. VII. 177. మాటమన్ననలు ; ఆది. VII. 292. ఆ, శ్లిష్టతలేమి ; విరా. I. 98 చూచుకము, ఎఱుకపడుము ; విరా. III. 117. శ్రీమన్మహా ; ఉద్యో. I. 73. నాటకము ; ఉద్యో. I. 366. మాటకత్తె , II. 235. వాగ్రూపులు ; 250. పిలిచినను ; III. 72. ఆ, ప్రసాదాలు చూపు. దుర్గేశ. II. 302. పుణ్యాత్ముడు ; శల్య II. 114. వాడుపని, ముట్టడిదాడి సాహసి I. 131. నేయుపులుపును; స్త్రీ. I. 161. నీ వచ్చినను ; శాంతి. 131 ని చెప్పినను; V. 133. నీ, ప్రసాదమును ; 185. ఇట్లు, చూచి అనుట; VI. 351. శ్రీ అనుట; 423. శ్రీపాదాలు ; ఆది. I. 72. శ్రీ. చుతలాలు ; II. 183. శ్రీపాదాలు ; విరా. I. 179. ఇ, శ్లిష్టతలేమి ; స్త్రీ. 25. పుణ్యాత్ముడు, బుద్ధిమంతుడు ; భీష్మ. V. 57. ఏ , శ్రీ ; VI. 60. ఓ, పుణ్యాత్మలారు; VIII. 81. శ్రీ ను.

ఈ వ్యాకరణమందు సంస్కృతమునుండి తీసికొనబడిన మిశ్రపదములు చాలమున్నవి. వీటి నేనవి శిష్టవ్యవహారములందు వాడబడుచున్నవి కావున వీనిని ప్రత్యేకముగా నాచేర్చలేదు

వచ్చుటయు గాంతుండుటయు మెలుగుచుండుట నసదృచ్ఛను. ఈ సప్తవిధదోష ములకు శాసనములనుండి కొన్ని యుదాహరణములు:—

ద. ఇం. శా. 281, 688. వెల్లిడి వచ్చు ; 666. శ్రీరంగోలుంఘనపడాలు కాటనికి : కివలచెరువు నెన్నము వ్రవాశేయి గాల్గ ; 667, 677. నెయి వ్రాయంగలవాఁడు ; మూనెయి వ్రాయంగలనాఁడు ; 672, అంత్రగాలము ; అందు వ్రసిద్ధిగి ; దేవులు వచ్చెయుఁడంగ ; 675. నాయకుంఘ్లను, త్సుతుఁడు ; జగజ్జిగీషుఁడు వేమిశ్రీ ; విద్యాలయనుఁడు గంటఁడు ; మహామతిగంటని ; 677. అమ్మితాగేఁడు నిఁడుదోఁచి ; 715. బోయుఁడువస ; 737. తీఱు నెట్ట, 784. ఫలము నెట్టలేఁ ; 799. ఇరువుటి (= ట్టి) ; విస్తనాలువారే బోలయిను ; 929. అంత్రగాలము ; 974. నూఁడుమన్నట్లు ; 1108. అంబుజాస్య నోమలి ; 1114. దేవభక్తాస్థు సొచ్చి ; 1115. వెలు వ్రాసి మూఁగలు, 1169. పనుపువిచ్చువాఁడు ; 1190, రెడ్డుగిట్టిన ; 1226. దయసేసిరి, V. 151 నూఁబుంపుట్లు సేసెను ; 167. మన్నగట్టుటుసేసెను ; 192. అంపువనగిర ; 1105. పనుమూఁడలువెట్ల ; 1148. వ్రాయాఁబట్టి సేసెను ; 1202. ఎంత్ర గాలము ; 1204. ఇంత్రనట్ల = ట్ల ; VI. 217. బోయుఁడుమను, మొసగెట్లనవి. భారతేతరనివులలో నిక్కడి సవరణములకుఁ బూర్వ సప్తవిధదోషములకు ప్రయోగనిదర్శనములు కాన్పించుచున్నవి.

(i) కొన్ని శబ్దములపై.

ఆము. IV. 204. వంగెట్లిన ; V. 131. మేలని ; ఇందు. I. 177. మేకొని ; ఉ. హరి. I. 99. చెప్పిట్లు ; III. 153 ; కవుల్. III. 137. చేఁడఁబట్టి ; కళా. IV. 110. వ్రైకొన్న VIII. 206. వ్రైవ్రై ; కావ్య. మీ. II 38. చూఁపట్టును ; కవిల. V. 73. కేయూరి. III. 87. తోరని ; గౌరన. హరి. I. 1840. వ్రొక్కొనఁ ; గౌరనహరి. II. 653. చెప్పఁడ్లు ; నిరంకు, II. 53. తెవయుని, వ్రైనగుణ ; నిలాను. III. 97. వ్రైరని ; వ్యాస. I. 32. వ్రైపడి ; పంచితా. పుట. 124. వ్రైచని ; పుట. 142. వాచఁజుచుము ; వ్రైపడి ; 366 పు. వ్రైపడి ; పుమ. I. 36. చాకొని ; II. 137. చెప్పట్లాడు ; చూపట్లము పాండు. I. 308. వ్రైకొలుపు ; IV. 27. వ్రైవ్రై ; బసను. పుట. 34. చాపకక్కలారా! పుట. 51. తూబొజ్జం నూఁదనే ; పుట. 73. వ్రైచను ; భాగ IX. 38. వ్రైవ్రై ; X. (1) 309. వాబోవఁగ, 722, 1136. వ్రైపడి ; భాస్క. రామా. బాల. 202. వేకడి ; యుద్ధ. 200. బొం, దుఁబడుంగాపుర, వను. II. 90. తే, టపడం గాంచెఁ ; వాసిష్ఠరా. III. 70. చేఁపట్ట ; V. 77. తూఁకొను ; విజ్ఞా. వ్యవ. 36. వాకొను.

(ii) సముచ్చయ కేగ్ధములపై.

ఉ. హరి. IV. 235, 236, ఏ, మిూపొడగాసవే ; నిరంకు. II. 22. బా, రాపది దచ్చి ....

(iii) మఱికొన్ని క్రియలపై.

కళా. III. 131. వే, గుడా.

(IV) విభక్తికము పర్ణము మోసిఁగాఁ జెప్పిచ్చిన సంయము.

కళా. III. 259. ప్రయా, సుపమ.

(v) మఱికొన్ని కృత్తీ కర్మధారయ సమాసములు.

ఇందు. IV. 25 ; రాజేనుసుఁడు ; కళా. 107. బాలాబసు ; కునల. IV. 19. వేలుప్పు.రాకుమారిమి.

ఈ సప్తవివాదాదేశమును సూచించు విధులు ప్రస్తారసములలోఁ చిక్కులఁ గల్గింపఁగా సర్వాచీనపు లాయాదేశము లైనకిల్పికమనియు, బహుశాళి మనియు సనుకొన్నచో నాచిక్కులు తొలఁగుసను నుద్దేశముతోఁ జిక్కుఁగ నొన్నిచోట్ల బాటింపఁబడ్డవో, అయా పాఠములు ప్రక్షిప్తములో, లేదా వానికిఁ బొంతాంతర ములున్నవో నిర్ణయించుటకు మీలు లేదుగాని, యాయా ప్రయోగములను బట్టి కావలయుఁ గొన్నిటిని లాక్షణికులు ఈ సప్తవివాదాదేశము బాహుళిక మనియే లక్షణము సేర్పఁబడిరి. ఈ క్రింది ప్రయోగాంశములు ప్రమాదజనితము లని తోఁచుచున్నవి:—

ఇందు. VI. 95. మ. ... కాన్మాకి జ్యావిం, బు చతుర్థిక్కులనిఁ.

నరస. III. 21. క. ... మహామహుని మనం బు పరిజ్వలిత మంబగు.

పరమ. III. 65. క. ... ఆ, హగట్టినది.

పాండు. III. 87. సీ. ... కాంచినగుణ నెయ్యి - చేచాఁచఁజాలినంత.

భాస్క. రామా. యుద్ధ. 323.

చ. వికృతిముఁ జెన వర్కటుల వేషము లక్కట నీవునూచి భీతుఁడుచి వచ్చి నోరికొలఁదుల్ నచరించెదు ...

భాస్క. రామా. యుద్ధ 2166.

మ. అకటా యెవ్వఁగు మున్నెఱుంగని నుదీయంబైన మర్మంబు నీఁడు కృతఘ్నుండయి నెవ్వె ...

మనుచ. II. 16. మ...కా. గతనఁజేత్రి...('కాఁడి' లను నీకారాం తపదము మూఁడు నున్నవి. ము. ఉషా. IV. 119.)

పనిపాఁజనమునొఁదిచామము: ప్రబో. 63. ఆశ్వా. IV.

క. ...నాఁకి...('నాఁకి' లను నీకారాం తశబ్దము మూఁడు పలుకు. ము. కాదంబరి; బొల్లాముమాఁడుఁడు. ఏలా, 'నాఁకినకోఁక' షష్ఠీసమాసమునకు నుదాహరణముగ నిచ్చియున్నాఁడు.)

వరాహపు. VIII. 12. కొ...పిప్పి, మైనపు...

క్కె, చే, యొ, పు, కొ, శబ్దములపై నుప్పుఁబోసి మిగుల మనసులతోఁ గాఁపు పిల్లనుము పలికినయెడల నిసు పడి పోవుఁ దోడేలు రాదు; క్కె, చే, లు ప్రకృతములుగా నున్నచో నా దోషము లుపచ్చిను.

క్కె సేయు, చేసేఁ, చేసెనుము చేసెఁ, చేసి, క్కెఁను, చేఁగొనును, చేసుకొట్లు మొదలగునవి.

ప్ర...ప్పనము...నము...ము నిడిపిదాఁ బోఁకుఁ బుచ్చునాఁడు, భ్రూ...ర్వుఁడు నిద్రించుచున్నయొంటి మనుష్యుని మీఁదఁ బడి...ను, ని...ర్ణను...ప్పనుముఁజేసి ...ను నాఁదోఁకుఁబుచ్చును: ...ర్వుఁడు...ను, ...ర్వుఁడు ప్ర

స్థానహాసమును...ని ప్రకృత్యపచారములలో...ల మాఁదోషము...ను గానఁబచ్చుచున్నది: ...ర్వుఁడు ప్రకృతులు, కొన్ని...ములు...

...మనుజులు...ను 'చెల్లి ప్రకృతుల'ను ...దోషమును గానఁబచ్చుచున్నది. స్థానహాసమునకు నేఁడును గొన్నిచోట్ల యుచ్చరింతురు.

మిగుడఁబడినా దోషము ప్రకృత్యపకారములుగా జాలఁ దెఱఁగుఁగ జనులు యుచ్చారణమున నుపయోగింపఁబడును. కొన్ని మనుజులమాటలు దా దోషములుగా నుచ్చరించు మిగుడఁబడిన పలుకు పదార్థ సంగతులను భ్రమగొలుపుచో నేఁ గొన్ని పదములకు మాఁ చొప్పున భేదమును జేసెదను ---

క---గ: కడము, గిడము: క్రుచ్చు, గ్రుచ్చు; ...(ను)కొను; మొదలగునవి.

చ---స: చేమంతి, సేమంతి, చు(సు)ఁకు, పు(సు)ఁబుఁడు, పు(సు)ను, చూ(సా)గను మొదలగునవి.

ప---ద: తొడ్డు, దిడ్డు, తిన్నె, దిన్నె, పొ(దు)దుట మొదలగునవి.

ప—వ : పంచు (చూ. వంతు); ప(వ)దరు; పఱిత, వఱిత; (ఁగో)పల, వల(ను); పగ్గము, వాగె; పా(వా)టు; పన్ను, వాను; పాయ, వాయ; పిక్క (టిల్లు), విక్కు, నీరు, తమి; పిఱి, తె. వెను(క); పెల్లు, వెల్లి (విరియు); ప్ర(వ్ర)య్యు ; పెట్టు, చూ. వ్రేటు మొదలయినవి.

గ, స, డ, ద, వాదేశమా ? పరుషాదేశమా ?

తెనుఁగునఁ బరుషములకు గ, స, డ, ద, వాదేశము గలుగు సందర్భములు వైని వినిరింపఁబడినవి. కాని, కొన్నియెడల పరుషములకు గ, స, డ, ద, వాదేశము కలిగినదా, లేక గ, స, డ, ద, వలకు వ్రాసిభాషా సంప్రదాయానుసారముగఁ బదాదియందుఁ గ్రమముగ, క, చ, ట, త, పలు వచ్చి, మరలనా క, చ, ట, త, ప లు రెండు స్వరములమధ్యఁ బడఁగా వానికిఁ బూర్వమందుండిన గ, స, డ, ద, వ లను నుచ్చారణము కలిగినదా యను సందేహము కలుగుచుండును. క, ట, త, ల విషయమున సరళాదేశమునకును గ, డ, దాదేశమునకును (శ్రుతికునకు బిందు, లోప, సంశ్లేషములు కలుగుటయందు తప్ప) భేదము కానరాదు. బిందు, లోప, సంశ్లేష కార్యములు శ్రుత విషయకములు గావున గ, డ, ద ల యాదేశమును బాధింపవు. కొన్ని పదములు పరుషాంతములా, సరళాంతములా, యను విషయమున సందేహము లుండనే యున్నవి. ప్రత్యేష్టిని బట్టి యాలోచించినచో బరుషాదులని మన మనుకొను కొన్ని పదములు సరళాదులనియే చెప్పవలసియుండును. ఉల్లి, చ, పలు స, వలుగ మాఱునని నైయాకరణులు చేప్పు విషయమునఁ గూడ నూహింపవలయు నేమో ! కొన్ని యుదాహరణములను మాత్రమిచ్చి యీ ప్రకరణమును ముగింప వలసియున్నది.

ఈక్రింది పదముల ప్రత్యేష్టిని బట్టి యవి తొలుత సకార మాదియందు గలిగినవనియే చెప్పవలసియుండును :

చన్ను, సం. స్తన ; చచ్చు, సం. శవ్, కన్న. సాయు ; చక్కెన, సం. శర్కర; చట్టము, సం. శాస్త్రమ్ ; చదువు, చప్పుడు, సం. శబ్ద : చాఁగు, రూ. సాఁగు, కన్న. సాగు; చాతాని, రూ. సాతాని; చాటించు, రూ. సాటించు; కన్న. సాళు, తమి. శాళ్లు; చాగు, సం. సాగ; చాపు, సం. శన; చుప్పనాక, సం. శూర్పణఖా; చూడి, సం. సూతికా; చూఁకురు, సం. శోక ; చూరు, కన్న. సూర్ ; చొక్కు, సం. శుష్క, కన్న. సొక్కు; చొట్ట, రూ. సొట్ట, కన్న. సొట్ట; చోడు, రూ. సోడు; చటులు(పదు),చూ.నడలు, సం. శిథిల,కన్న. నడులు; చెత్త (చెడారము), కన్న. నడె; చప్పన (రుచి), కన్న. సప్పన్న; చంబ (కాయ), కన్న. సంబె; చయ్యన, కన్న. సయ్=తిన్నన; చెల్లు, కన్న. సల్ ; చ్రమురు, కన్న. సనరు; చవి=రుచి, కన్న; సవి; చవుడు, చౌడు, కన్న. సవళు, సవుళు, సౌళు; చలి, కన్న.

స్లళి; (నాఁగేటి) చాలు, కన్న. సాలు; చిక్క, కన్న. సిక్క, సిలుకు; చిక్కటి, కన్న. సిక్కటి; చిత్త, కన్న. సిట్టు, చిఱి (లి)సి, కన్న. సిఱి; చేరు, కన్న. సారు, సేసు; చీమిడి, కన్న. సిమ్మళ్ళ; చిప్ప, మరాఠీ. శిమ్పా, కన్న. సిమ్ప; చిమ్మ, కన్న. సిమ్మిను; (బట్ట) చుమ్మ, కన్న. సించి, సివిఱి: చిక్క, కన్న. సిక్క;చీఁదు, కన్న. సీక్; చీకు=చప్పరించు, సీల్పు, కన్న. సీపు, చీర (వేను), కన్న. సీర్, చీఁకరించు, కన్న. సీవరిను; చీలు, కన్న. సీళు; చుట్టు, కన్న. నుట్టు, నుత్తు; చూఁడు=కాలు, కన్న. నుడు; చూఱి, కన్న. నూఱె; చెక్క=చెరుపు, కన్న. సెక్క; చెఱఁగు, కన్న. సెఱఁగు; చెఱి, కన్న. సెఱె; చెలఁది, కన్న. సెలది; సెలన్ని; (నీరు) చేదు=తోడు, కన్న. సేము, సేన్దు; చొట్టి, రూ. సొట్టి, కన్న. సొట్టి;(గడ్డి) చొప్ప, కన్న. సొవ్వె; మొదలయినవి.

ఏ, వ,ల విషయమున నింత కంటో క్తిగఁ జెప్ప వీలు లేదు. అయినను సీక్రింది యుదాహరణములను గమనించినచో నొన్ని తెనుఁగు శబ్దములు తొలుత వకారాదిగ నుండి, తరువాత పకారాదు లయ్యెనని యూహింప వచ్చును.

పక్క, రూ. వక్క; పనవు, చూ. ననసు; పసుస, చూ. వసుస; పఱత, చూ. వఱత, వఱద; పసను = ఎఱుపు మించిన పసపునన్నె; చూ. వసంతము ; పిదుకు. సం. విక్, వేక్; వీలు, చూ. వీగలు; పట్టు, పెట్టు, సం. వృత్, వర్త్; పెడలు, ప్రిదులు, చూ. వెడలు; పెన్న (నది)సం. వేణికా; ప్రాకృతము, వేణ్ణా చూ. వేనలే; పెఱుగు, పెక్క, చూ. వెక్కసము; నెల్లు, చూ. వెల్లువ; మొదలయినవి.

ద్రావిడభాషల సరళాదేశ, గ, స, డ, ద, వాదేశ విషయమున గుర్తింప వలసిన కొన్నివిషయములు గలవు. తమిళమునఁ బదాదిని టకారముండుట కావున నాదేశవిషయమున క, చ, త, ప, లు మాత్రము సంధియందు గ్రహింపఁబడినవి. కన్నడమున పదాదిని టకారము కనఁబడుచున్నను దానికి డకార మాదేశముకాదు; చకారమునకును జకారముగాని సకారముగాని యాదేశముగారు; సకారమునకు చ, ఛ, జ, లాదేశము లగును. కావునఁ గన్నడమున నాదేశమునకు గుఱియైన హల్లులు క, త, ప, లుమాత్రమే. తమిళమునను పదాదిచకార ముచ్చారణమున చ, శ, లకు మధ్యముగ వినఁబడుచు ససర్ణ సదృశమగు శవర్ణమును బోలియుండుటచే చవర్ణమునకు విధింపఁ బడిన సంధికార్యములు శ (స) వర్ణమునకే యనిగ్రహింప వచ్చును. కావున, తమిళము నందును క, చ, ట, త, ప, లలో క, త, ప, లకు మాత్రమే వికారము కలుగుచుండును. తెనుఁగునను క, త, ప, ల విషయమున మాత్రమే యాదేశమును రూఢిగ (బహుళమనియైనను) చెప్పవలసి యున్నది.

తమిళమున మకారముపై వచ్చు క, చ, త, ప లకు మాత్రము గ, జ, ద, బలువిధింపఁ బడియున్నవి. అచ్చుసకుఁ బరమగు క, చ, త, ప, లకు గ, జ (స), ద, బ (వ), లాదేశములుగారాక, వానికి ద్విత్వము కలుగుచున్నది. ద్విత్వము గలుగని సందర్భములం దవి యెట్టివికారము నొందక నిలుచుచున్నవి. కావున నీ విషయమున తెనుఁగుకన్నడము లొకమార్గమును, తమిళము వేఱుమార్గమును బట్టినవని చెప్పవలయును.

తమిళమున రెండచ్చుల నడుమఁబడిన పకారము వకారమగుచుండును. తెనుఁగు కన్నడము లందును కొన్నిసందర్భములందుమాత్ర మట్లగును. వకారమునకు పకారమాదేశ మగుటమాత్ర మేద్రావిడభాషయందును గాన్పించదు. పాదులగు ద్రావిడ శబ్దముల కితరభాషలలో మూలములు న-కారాదులై యున్నను, ద్రావిడభాషలలో నవి ప-కారాదులుగనే స్థిరపడి తెక్కిన పా-ది పదములందును లెనే నాదియందు మఱుల న-కారాదేశము నొందుచున్నవి. అట్టి సందర్భములందు మూలమందలి వ-కారము మఱులఁ గాన్పించుచున్నదని యైన ననుకొనవచ్చును. న-కారవిషయమున నట్లు చెప్పుటకు వీలులేదు. ఏక ద్రావిడభాషయందే యేకపదము చా-దిగఁగాని సా-దిగఁ గాని యుండనిచ్చును. అట్టియెడల నాపదము చ-కారాదియా, స-కారాదియా యను పుట్టుత్పత్తిని బట్టి తప్ప నిర్ణయింప వీలుండదు. కన్నడమున స-కారాదులగు శబ్దములను మూలమందు సకారమే యుండుటచేతను, అట్టి సకారాది పదములు గొన్ని తెనుఁగున చా-దులుగ వినఁబడుచుండుటచేతను, తెనుఁగున స-కారముసకు చకారాదేశము కలుగుచున్నదనియుఁ జెప్పనచ్చును. మూలమందు సకారాద్యులైన శబ్దములు తెనుఁగున చా-దులగునపు డవి యంత్య చకారాదులగును. ఇట్టి యంత్య చకారముసకు తెనుఁగు వ్యవహారమున (వాడుబడు వ్యవహారమే యనుకొనవచ్చును) సకారమిప్పటికిని వినఁబడుచున్నది. ఇందు చేతనే కావలయు "తెనుఁగులమీఁది సాంస్కృతిక పదములకు గ స డ ది న లురావు" అను సూత్రమేర్పడినది. కాని, ఈసూత్రము సర్వత్ర నిర్దోషము. మీరల్గోపించిన, పెంపు వరీక్షింపమె, ముల్లోక విభుఁడు సక్రి, మొదలగు చోట్ల సాంస్కృతిక క, ప, చ లకు గ, వ, స లాదేశములుగఁ గాన్పించుచున్నవి. ఇందువలన దంత్య చకారాదుల కయినను తాలవ్య చకారాదుల కయినను తెనుఁగున నాదేశము తెనుఁగుల మీఁదనేకాక సాంస్కృతిక శబ్దములమీఁదను వినఁబడుచున్నది. తెనుఁగున దంత్యచకారమునకు నాదేశము నిత్యమనియు, తాలవ్య చకారమున కైచ్ఛికమనియుఁ జెప్పవలయు నేమో!

క, చ, ట, త, ప లకు గసడదవ లాదేశములగుట ద్రావిడ భాషలయందేకాక ప్రాకృతమునందును నేటి యుత్తరహిందూస్థాన భాషలయందును గానవచ్చుచునే యున్నది. ప్రాకృతమునందు రెండచ్చుల నడుమఁ బడిన క, ట, త, ప, లు గ, డ, ద, బ, లుగ మాఱుట సుప్రసిద్ధము. ఉదా: సం. కోకిల, ప్రా. కోగిల; సం. కీట, ప్రా. కీడో; సం, శకటిక, ప్రా. సగడిఅ; సం. కటుక, ప్రా. కడుఅ; సం. ఆగత, ప్రా. ఆగదో; సం. మతి, ప్రా. మది; సం. పిపాసా, ప్రా. పివాసా; సం. ప్రాపయతి, ప్రా. పావేది మొదలయినవి.

రెండచ్చులమధ్యఁబడిన క, ట, త, ప, లు గడదసలుగ మాఱుట నేటి యార్యభాషలయందును గాన్పించుచున్నది. కాని, యనేక శబ్దములలో నీ గడదవ లీకను బలహీనములయి తుడుకు లోపించినవి: ఉదా. సం. కుంభకార, ప్రా. కుంభగార, కుంభఅర, మరాఠీ. కుంభార్; సం. ఘట, ప్రా. ఘడ; హిం. ఘడా; మరాఠీ. ఘడా; సింహళీ, ఘటయో; సం. కీటక, ప్రా. కీడఅ, మరాఠీ. కిడా, గుజరాతీ కీడో, హిం. కీడా; సం. కర్పట, ప్రా. కప్పడో, హిం. కప్డా, మరాఠీ, గుజరాతీ: కాపడ; సం. శీతల, ప్రా. సీఅళ, సీఅళ, మరాఠీ, సిళా, గుజరాతి, సిళా; సం. దీపఃప్రా. దీవో, మరాఠీ, దివా; సింహళి, దివ; సం. కూపఃప్రా. కూవో; సం. తాపయ, మరాఠీ, తావ్నే; కాశ్మీరీ తావుఁ మొదలయినవి.

సంస్కృతమందలి చకారము ఛకారమగుటను గూర్చి చే, జే లదంత్య త్వమును గూర్చి విచారించునప్పుడు ముచ్చటించి యుంటిమి. ఈ దంత్య చేవర్ణమింకను బలహీనమయినది, అనఁగా స్పృష్టమైన దంత్య చేవర్ణము ఈ మత్పూర్వస్థమైన దంత్య సవర్ణముగ మాఱినది. ఈ మార్పు ద్రావిడభాషలయందేకాక యార్యుని కార్యభాషలయందును గలిగినది. ఈ విషయమును వరరుచి మార్కండేయులు తమ ప్రాకృతవ్యాకరణములందు తెలిపియే యున్నారు. భారతవర్షము నుత్తరమందును నీశాన్యమందును సంస్కృత తాలవ్య చ, జ, లు తాలవ్య చ, జ, లుగనే నిలిచినవి. కాని, దక్షిణమున మరాఠీయందును, ఒడ్డుమట సింధియందును నవి దంత్య చే, జే, లైనవి. సింధీ, మరాఠీ భాషలు ప్రచారమందున్న ప్రదేశములకు మధ్యముగ వ్యాపించియున్న రాజస్థానీ,

గుజరాతీ భాషలయందవి స, ज्ज (Z) లుగా మాఱినవి. అల్లీ, సింహళీ భాషయందును మార్పుకలిగినది. ఉదా: సం. చోర; హిం. చోర; మరాఠీ; चोर; సం. चक्री; ప్రా. चक्की; మాఱినవి. सक्के మొదలయినవి. ఈ మార్పు పదమధ్యమందును, అనగా పదములు రెండచ్చుల మధ్యమున వచ్చినప్పుడును గలిగినదికాని, అచటి గ, స, డ, ద, వ, లు సాధారణముగ లోపించి, వాని స్థానమున నచ్చులుమాత్రము నేటి యార్యభాషలయందు నిలిచినవి.

ఈ మార్పు, అనగా పదములకు గ, స, డ, ద, వ, లు గలుగుట సంధి యందును గలుగును. సంధియందు పరపదాది హల్లు రెండచ్చులనడుమ బడుటచే ప్రత్యేకపదములందు గలిగిన మార్పులే వానికిని గలిగినవి.

అయిదవ ప్రకరణము.

ఆంధ్రశబ్దజాలము

ఇంతవఱకును ఆంధ్రమందలి ప్రత్యేక ధ్వనులనుగూర్చియు, నాధ్వనులు దగ్గఱగఁ జేరినప్పుడు గలుగు వికారములను గూర్చియు వివరించియుంటిమి. కాని, కేవలధ్వనులసముదాయము భాషకాఁజాలదు. కా, కీ, గూ, సే, అని యీ రీతిగా ధ్వనుల నుచ్చరించుట వలన నెట్టి యభిప్రాయమును తెలుఁగున స్ఫురింపదు. ఏకధ్వనిగాని, అట్టిధ్వనుల సముదాయముగాని యర్థవంతమయినప్పుడే యది భాషాసంజ్ఞ నొందఁజున్నది. భాష మనోగతాభిప్రాయములకు గుఱుతు. మనయభిప్రాయముల నితరులకుఁ దెలుపుటకుఁగాని, యొకరి యభిప్రాయములను మనము గ్రహించుటకుఁగాని భాషతోడ్పడును. మానసికముగ నభిప్రాయ మెప్పుడును సంపూర్ణముగనే యుండును; దానిని ధ్వనిరూపముగ సంపూర్ణముగ బహిర్గతము చేయునది వాక్యము. కాన భాషలందు వాక్యమే ప్రధానాంశము. అభిప్రాయమును సంపూర్ణముచేయని ధ్వనులుగాని, పదములుగాని యెన్నియున్నను వాక్యము కానేరదు. అభిప్రాయమును సంపూర్ణముచేయు నొక్క పదమైనను వాక్యమగును. ప్రతి సంపూర్ణవాక్యమునందును కర్త, కర్మ, క్రియ అనునవి మూఁడును స్పష్టముగా నొక్కటైనను లేకపోవు. 'పో' అనునది యొక్క క్రియామాత్రమైనను, ఏకాక్షర యుక్తమైనను పదవాక్యమే. ఇది యకర్మకక్రియ గావున కర్మను తెలుపుపదము లీలుగదు. కాని ఆక్రియయుండే 'సీవు' అను కర్తృపదము లీనమై యవ్యక్తముగానున్నది. చూపిని వ్యక్తముచేసినను అభిప్రాయమున నెట్టి భేదమును గలుగఁజేయదు. అట్లే, 'తే' అనునప్పుడు 'తెచ్చు' ధాతువు సకర్మకమగుటచే కర్తృకర్మ వాచక పదములు రెండును నవ్యక్తములుగ క్రియాపదము నందులీనమై యున్నవి. ఆరెండింటిని తెలిపినను నభిప్రాయమున భేదము గలుగదు. కాని, కర్మనుగూడ తెలిపినయెడల నభిప్రాయ మొకప్పుడు మఱింత స్పష్టము కావచ్చును. 'తే' అని చెప్పినప్పుడు తత్పూర్వము తేవలసినవస్తువు స్పష్టపడే యుండెనయెడల నాకర్మ పదమును స్పష్టముచేసినను చేయకున్ననుఁ నొక్కటే. కర్తృపదము తెనుఁగున సాధారణముగ ఉత్తమ, మధ్యమపురుష క్రియల యందే లీనమై యుండుటచేత నట్టిక్రియల కర్తలను స్పష్టముచేసినను చేయకున్ననుఁ నొక్కటే; కాని, యర్థము చక్కగ విస్పష్టము కానప్పుడు కర్తృపదమును స్పష్టముచేయవలసివచ్చును. ఇద్దఱెదురుగా నున్నప్పుడు 'పో' అన్నచో నాయిద్దఱిలో నెవరు పోవలయునో తేలదు; 'ఎవరు పోవలెనుఁ' అను

ప్రశ్న పుట్టును. అప్పుడు 'నీవు' (అని నిర్దేశించి) పో, అని యభిప్రాయము సుస్పష్టము చేయఁబడును. ప్రథమపురుషమునందు కొన్నియెడల కర్తృపదముకాని, దాని వచనలింగములుగాని స్పష్టముకావు; కావున కర్తృపదమును స్పష్టము చేయనలసియుండును. 'వచ్చెను; నచ్చును' అనునప్పుడు 'వాఁడు, అది, అవి, ఆమె' అనువానిలోనేది కర్తృపదమో స్పష్టముకాదు కావున కర్తృపదమును స్పష్టము చేయనలెను. ఒకప్పుడొక్క కర్తృపదమే సంపూర్ణ వాక్యార్థమును తెలుపఁగలదు; అప్పుడది దానిని వాక్యమనియే చెప్పనలెను. 'ఎవఁడు వచ్చినాఁడు?' అను ప్రశ్నకు 'నేను' అను ప్రత్యుత్తరమునఁ గర్తృపదమొక్కటియే యున్నను నది వాక్యమే యగుచున్నది. అట్లే కర్మపదమొక్కటికూడ వాక్యము కాఁగలదు. రామునిఁదెవరిని చంపెను? రామునిని. ఇచట 'రామునిని' అనునది వాక్యమే. అన్యయములును నిట్లు ప్రత్యేకముగ సంపూర్ణ వాక్యార్థములను దెలుపఁగలవు. 'చదువు' అని ఆజ్ఞాపించినప్పుడు చదివినది వినఁబడుచుండినచో 'గట్టిగా' అనియుండును. అప్పుడది, (నీవు) గట్టిగా (చదువుము) అనునంపూర్ణ వాక్యార్థమును గలిగి వాక్యమే యగుచున్నది.

కర్తృ, కర్మ, క్రియాపదములలో నన్నియుఁగాని, కొన్నిగాని స్పష్టపఱి యభిప్రాయము సంపూర్ణముగ స్పష్టము నైనచో వాక్యమనుసంజ్ఞను బొందుచున్నది. "పరస్పరసంబంధముగల పదముల సముదాయము వాక్యము" అని నిర్వచింపఁబడినది. "నేను నిన్న నీతో కూస్వాసుగా చెప్పినమాట" అనునప్పుడు పదములన్నియుఁ బరస్పరసంబంధము కలిగియేయున్నవి, కాని అపదసముదాయము వాక్యము కానేరదు. అట్లేపదము లెన్నికూడినను అభిప్రాయము సంపూర్ణము కానిపోవుటచే వానికి వాక్యత్వము సిద్ధింపదు. "కర్తృక్రియలతోఁ గూడిన క్రియాపదము వాక్య" మనుటయు సరికాదు. కర్తృక్రియలు లేకున్నను క్రియాపదముచేతఁ వాక్యత్వమును సిద్ధించుననియు, క్రియాపదము లేకున్నను కర్తృకర్మలకే వాక్యత్వము కలుగుననియు ఇంతకుముందు స్పష్టము చేయఁబడినది. ఆయీ పదములు లోపించినను, వ్యక్తవాక్యానుసరణమున వానియర్థాంతరస్ఫురణమే యుండుటచే వాని సంహారమును చేసికొనవలయునని యనవచ్చును. కాని, యీ పదములు వ్యక్తములు కాకపోవుటచే నవి వాక్యమున నంతరార్థములుగ గణింపఁబడలేదు. అవి వ్యక్తము కానంతనఱకును వాక్యనిర్వచనమున వానితోఁ బనికూడ బనిలేదు.

వాక్యములు సంపూర్ణవాక్యము లనియు నసంపూర్ణవాక్యము లనియుఁ గొందఱు భేదమును గల్పించుచుందురు. ఇది సరికాదు. అభిప్రాయము సంపూర్ణమైననే వాక్యమగుచున్నది. కావున సంపూర్ణవాక్యమనుట పునరుక్త

యగును; అసంపూర్ణమైనది వాక్యమనుట యసంబద్ధమగును. ఇట్లే, తెనుఁగున వాక్యములు సామాన్యవాక్యములు, సంశ్లిష్టవాక్యములు, మహావాక్యములు నని మూఁడుభేదములను గల్పించుటయు సరికాదు. వాక్యమనఁదు సంపూర్ణ క్రియాభావ మొక్కటేయుండును. సామాన్యాది మూఁడుభేదములును నింగ్లీషు మర్యాద ననుసరించినను నీవిషయమున నాంధ్రమునకును దానికిని సామ్యము లేదు. ఇంగ్లీషున 'క్లాజ్' (clause) అనుదానిలో సగ్ధమసమగ్రముగా నున్నను నందొకకర్తయు సంపూర్ణక్రియయుఁ దప్పకయుండును. తెనుఁగున నట్టి సంశ్లిష్ట (complex) వాక్యము లుండదు. ఇంగ్లీషునుండలి 'కాంపౌండ్ సెంటెన్సు' ననుసరించి తెనుఁగున మహావాక్యమనున దుండునని చెప్పఁగూడదు. ఇంగ్లీషున ఒక సముచ్చయముచేఁ గలుపఁబడిన ప్రత్యేకవాక్యములకు కాంపౌండ్ సెంటెన్సనిపేరు. తెనుఁగున 'మఱియు' మొదలగు సముచ్చయార్థకావ్యయములచే రెండు ప్రత్యేకవాక్యములను గలుపుట సంప్రదాయముకాదు.ఇంగ్లీషునఁ గూడ సామాన్య, సంశ్లిష్ట, మహావాక్యములను విభాగము వైయాకరణ కృతముగాని, సహజముకాదు. వాక్యమే భాషకు మూలాంశము. అట్టి వాక్యమును భాషాభాగములుగ విభజించుట గూడ వైయాకరణులు చేయు నట్టిపనియే. వారి విభజనము సరికావచ్చును; కాకపోవచ్చును. కాని, యట్లు చేయుట యస్వాభావికము; కృత్రిమము. జనులు తమవ్యవహారమున నెన్నఁడు నట్లు చేయరు. అట్టివిభజనములో వారికి పనిలేదు. వస్తువుల లేక భావముల పరస్పరసంబంధము, వానికి మనుష్యులతోఁ గల సంబంధము, ఇవియే భాషకు ముఖ్యములు. ఇట్టి సంబంధములతోడనే యభిప్రాయములును వానిని బహిరంగముచేయు ధ్వనిరూపకవాక్యములును వ్యక్తమగుచుండును. అట్టిసంబంధములను విడిచి పదములును ప్రత్యయములును ప్రత్యేకముగ నిలువఁజాలవు.

కాని, వైయాకరణులు శాస్త్రసౌకర్యముకొఱకు వాక్యములను కొన్ని యంశములుగ విభజింతురు. ఆయంశములు నామపదములనియు, విశేషణము లనియు, క్రియాపదములనియు, అవ్యయములనియు నాలుగువర్గములుగ విభజింపఁబడును. ఈ వర్గములలోని శబ్దములన్నియు ప్రాతిపదిక ప్రత్యయములుగ విభజింపఁబడును. నిఘంటువులలో నామపదముల ప్రథమైకవచనరూపము లును, క్రియాపదముల ధాతురూపములును, అవ్యయములును, విశేషణముల రూపములును జేరును. ఆయాపదముల సంబంధములు వ్యాకరణములలో వివరింపఁబడును. ఆయాభాషాభాగములన్నియు ధాతువులనుండి యేర్పడునని వైయాకరణులమతము. ఈ మతము ప్రకారము ప్రతిభాషను దొలుతఁ గొన్ని మూలధాతువు లుండెను. ఆధాతువులకుఁ బ్రత్యయములు చేరుచు శబ్దములయ్యెను. ఆశబ్దములకూడికవలన వాక్యము లేర్పడెను. ఇట్లు చెప్పటయే

యనాదివై యాకరణ సంప్రదాయమగుటచే నావిధానమునే యనుసరించి, ధాతువులనుండి శబ్దములు కలిగినవనియు, ధాతువులును శబ్దములును బ్రత్యేకస్థితి గలదనియు నంగీకరించి, నిఘంటువులలోనికెక్కిన పదజాలమును గూర్చి విచారింతము.

తెనుఁగునందలి పదముల సంఖ్యను నిర్ణయించుసందర్భమునఁ గొన్ని ముఖ్యాంశములను గనునింపవలసియున్నది. (1) ఒకధాతువునుండి యుద్భవిల్లిన పదములన్నిటి నొక్కపదముగ గ్రహింపవలెనా? లేక వానిని బ్రత్యేకపదములుగ గ్రహింపవలెనా? ఉదాహరణమునకు కృష్ధాతువునుండి పుట్టిన కృషి, కృషికుఁడు, కర్షకుఁడు, కర్షణము, మొదలగు పదములను బ్రత్యేకపదములుగఁ బరిగణింపవలెనా? కూడదా?

(2) ఒకధాతుపుట్టుక రూపాంతరము లున్నప్పుడు అట్టి రూపాంతరములను బ్రత్యేకపదములుగఁ బరిగణింపవలెనా? కూడదా? ఉదా. అగు, అవ్వు, తెను, తెవ్వు; మొదలయినవి.

(3) పదములకు రూపాంతరము లున్నప్పుడు అట్టి రూపాంతరములు బ్రత్యేకపదములగునా, కావా? ఉదా. ఏతెను, ఏతామ; ఇనుపు, ఇంకు; ఉతుపు, ఉదుకు; ఏను, నేను మొదలయినవి.

(4) ధాతువులనుండి యుత్పత్తియగు క్రియారూపములు ప్రత్యేకపదములగునా, కావా? ఉదా. అగు, అగుఁగాక, అగుఁబోన్ము, కావుతి, కాక, కాని మొదలయినవి.

(5) నామపదముల ప్రథమైకవచనేతర విభక్తిరూపములు ప్రత్యేకపదము లగునా? నేను, మేము, నన్ను, మమ్ము, నాతో, మాతో, మొదలైనవి.

(6) రెండు ప్రత్యేకపదములు చేరి సమాసముగా నేర్పడిన పదమును బ్రత్యేకపదముగఁ బరిగణింపవలెనా? ఉదా. అంకపాంకములు, అంకనన్నె, ఆడుపడుచు, పడుకటిల్లు మొదలయినవి.

(7) ఒక్క పదమునకే యనేకార్థము లున్నప్పుడు వాని నొకొక్కయర్థమునఁ బ్రత్యేకపదముగఁ బరిగణింపవలెనా, యక్కఱలేదా? కాని, మాటు, పాట, కోట మొదలయినవి.

(8) సంస్కృతమునందును తెనుఁగునందును పదమొక్కటియై యర్థములు వేఱయినప్పుడు దానిని బ్రత్యేకపదములుగఁ బరిగణింపవలెనా, కూడదా? శబ్దరత్నాకరమున నుభయములుగ నిరూపింపఁబడిన పదములన్నియు నిట్టివి.

(9) ధాతువుల సకర్మక కాకర్మక రూపములును, స్వార్థక ప్రేరణ కర్మణ్యార్థక రూపములును బ్రత్యేకము లనునా, కావా? ఉదా. అను, కావించు; పడు, పఱుచు; ఓడు, ఓడించు; కలియు, కలుపు మొదలయినవి.

(10) ధాతువుతోఁ గాని, నామముతోఁ గాని సహాయక క్రియ చేరి యేర్పడిన ధాతువులు ప్రత్యేకములా, కావా? ఉదా. కొనియాడు, అడిచి పడు, తిట్టుకొను, అనుప్రాసడు మొదలయినవి.

ఇట్టి ప్రశ్నలకు వివిధములగు సమాధానము లీయవచ్చును. కాని; సంస్కృతమునందును నితర దేశభాషలయందును గల నిఘంటువులలో నీ విషయమున నొకసామాన్యవిధాన మనుసరింపఁబడియుండలేదు. కాపున నా యా భాషలయందలి పదములసంఖ్య యించుమించుగ నింతయై యుండవచ్చునని నిర్ణయించుటకు వీలులేకున్నది.

ఒకభాషయందలి పదముల సంఖ్యను నిర్ణయించుటలో మఱికొన్ని చిక్కులున్నవి. ఆ భాషకు సంబంధించిన నిఘంటువున్న లెంతపెద్దనయినను సందా భాషయందలి శబ్దములన్నియు నున్నవని చెప్పవీలులేదు. సాధారణముగ గ్రంథస్థములైన పదములే నిఘంటువులందు చేరుచుండును. కేవలవ్యవహార గతములైన కొన్ని పదములును సందు చేరవచ్చును. కాని, యన్ని గ్రంథములందలి యన్ని పదములును, వ్యవహారమునందలి యన్ని పదములును నిఘంటువులందుచేరవు. మాండలికభేదములనుబట్టియు, వృత్తులభేదమునుబట్టియు సంఘమునందు నెలకొనియున్న శబ్దజాలము చాలకొంచెమే నిఘంటువుల కెక్కును. కావున నిఘంటువులందున్న పదజాలమునకంటె సుమారుపదిరెట్లయిన నా భాషయందలి పదసంఖ్య యుండుననుకొనుట యుక్తికాదేరదు. కాని, సంఘమునందు జీర్ణించి యనేకపదములుగూడ నిఘంటువుల కెక్కుట గలదు. అట్టిపదములు సాధారణముగ శాస్త్రములకును కళలకును సంబంధించిన వైయుండును. అవి దేశ్యపదములైనచో సరియే; లేకున్న, వాని నాంధ్ర పదములుగఁ బరిగణించుట చింత్యము. తెనుఁగునఁ జేరిన తత్సమపదములలో నసేకము లిట్టివి. ఇవిగాక గ్రంథకర్త లచ్చతెనుఁగులనుపేక్ష చ్రొత్తగ సృష్టి చేసిన కృతకశబ్దము లనేకములు నిఘంటువులలోఁ జేరుచుండును. ఇట్టివి దేశ భాషాప్రవాహమునఁ బడిసచో సరియే; లేకున్న, వానిని భాషాపదసంఖ్య యందు చేర్చవచ్చునా యనువిషయము విచారణీయము. ఇనిగాక, ఒకానొక కాలమందు భాషయందుండి వానికి సంబంధించిన వస్తువులు లోపించుటచే తామునులోపించినట్టి పదము లనేకములు నిఘంటువులందు నిలుచును. ఆ పదములొకప్పుడు చ్రొత్తయర్థములనుగాని విశేషార్థములనుగాని సంపాదించుకొని నిత్యవ్యవహారమున నిలిచియుండును. అట్లుగాక ప్రాచీన వ్యవహార

సున మాత్రమే నిలిచిపోయినట్టి పదములను నిఘంటువులందు చేర్పదగునా యను విషయమును గూడ విచారింపదగును.

శబ్దజాలము రెండువిధములుగ నుండును. ఒకటి వ్యక్తులను, సంఘము నందలి చిన్నచిన్నగుంపులను సంబంధించినది; రెండవది సంఘమున కంతటికిని సంబంధించినది. వ్యక్తికి సంబంధించిన శబ్దజాలము ఇతరవ్యక్తుల శబ్దజాలమునకంటె గొన్నివిషయములలో భిన్నముగనుండును; సంఘమంతటికిని సంబంధించినదానికంటె నది యింకను భిన్నముగ నుండును. కాని, వ్యక్తి సంఘసంస్కారాంశముగ నుండి యెంతవిభిన్నముగ సంఘమునకు ప్రతినిధిగ నుండబోయినచో నన్నోవిషయములం దాతనికిని సంఘమునకును శబ్దజాలము సామాన్యముగనే యుండును. కాని, కొందఱు కొకవిశిష్టశబ్దజాలము పట్టుపడును; మఱికొందఱికి మఱియొక విధ శబ్దసంపద పట్టుపడును. ఈ భేద మాయా వ్యక్తులు చిన్నప్పటినుండియు గడుగుచుండిన సంఘముభాష ననుసరించియుండును. గ్రంథకర్తల విషయమున వా రగుపడుచు శబ్దజాలము చాలవఱకు వారి సహజమైన ధోరణిని గొంతవఱకు వారి సంస్కారమును బట్టియు, రుచిని బట్టియు నేర్పడుచుండును. ఒక గ్రంథమును సూక్ష్మముగ జదివి యా గ్రంథకర్త యే ప్రదేశపువాడో, యేకాలపువాడో కనుఁగొంచె మెచ్చుతెక్కనగ జెప్పగలుగుదుము.

శిశువు తనచుట్టుపట్ల నుండు వారిమాటలలోని గొంతభాగమునే తా సన్నిహితముగ బలుకుటకు ప్రయత్నించును. అందు కొన్నిటి నాతఁడు చ్చరింప నేర్చికొనును. కొన్నియతని మెదడునందు మాత్రము ముద్రితములై యకస్మాత్తుగ నాతని జీవితమున నెప్పుడో ధ్వనిరూపమున వ్యక్తము కావచ్చును. శిశువు పెరిగిన కొలఁదియు నింకనెక్కుడు పదముల నేరిచుచుండును. ఈ పదజాల మతనియనుభవమునోనికి వచ్చినవస్తువులకు సంబంధించినదియు, తనతో మాట్లాడు వారిమాటల ననుకరించుసట్టిదియునై యుండును. ఇట్లాతఁడు నిత్యమును నెక్కుడు పదములను సేకరించుచునేయుండి, వానిలోగొన్నిటిం దన నిత్యవ్యవహారమున నుపయోగించియు, దానుపయోగింపని వానిలోగొన్నిటి నితరులుమాట్లాడు నప్పుడును బుస్తకములందును బోల్చికొనుచును నుండును. తన చిన్నయావరణమును విడిచి తన చిన్న సంఘముకంటె విశాలమగు సంఘముతోఁ గలిసి, తన మిత్రవర్గమును, శత్రువర్గమును, పరిచితివర్గము నెక్కువ చేసికొనుచు నాతఁడు తనశబ్దజాలము నెక్కువచేసికొనుచునే యుండును. ఇది యిట్లుండ నాతఁడు చిన్నతనమున నేర్చికొనినమాటలు కొన్ని సంఘమునుబట్టి మఱింతస్పష్టము లగుచుండును. కొన్నిజాతిపోవుచుండును. తుదకువానిలోఁ గొన్నిటి నాతఁడు మఱచిపోవుటయు సంభవించును. అందుచేత ప్రతిమను

జుని పదజాలమును స్థిరముకాక వృద్ధిక్షయములం బొందుచు వ్యాప్తిఁజెందుచునేయుండును. వ్యక్తివిషయమునఁబట్లో పదముల వృద్ధిక్షయము లాతని జాత్రవిషయమునను నట్లేకలుగును. భాషనిత్యమయినది; దానికి వృద్ధిక్షయములు లేవు, అనువాదమును గలదు. కాని, యీనిత్యత్వము ప్రవాహరూపత్వమున సిద్ధించినది కాని భాష మొదటినుండియు నిలుకడగ నట్లే నిలిచియుండుటచేతఁ గలిగినది కాదు.

భాషలోని పదములకు ధాతువులు మూలము లనువాదము సరియైనది కాదనియు, * ధాతువులనునవి వైయాకరణకల్పితములనియును, ఒకభాషలోని పదములకు ధాతువులను వివరించుపట్ల వైయాకరణు లితరభాషా పరిజ్ఞానము లేకపోవుటచే నా ధాతువుల యథార్థస్వరూపమును నిరూపించుటకు తబ్బిబ్బులు పడుచుందురనియు, అట్లుధాతువుల సేర్పులుచుటకు తానునలంబించిన మూలసిద్ధాంతము దోషస్పష్టమైనదో నా భాషయొక్కయు వానిలోసంబంధించిన భాషలయొక్కయు సంబంధములు మఱుఁగుపడుననియు, ద్రావిడ ధాతువులను నిర్ణయించుటయందు కాల్డువెల్లును సతని యనుయాయులును సనుసరించినమార్గ మట్టిదోషముసకు లోనగుటచేతి ద్రావిడభాషల తత్త్వ మునుగూర్చి దురభిప్రాయములు గలుగుటఁ బాదేర్పడుననియు మఱియొక చోట వివరింపఁబడినది. ధాతువులు భాషలమూల మనువారిలో కొందఱు ప్రతిభాషను ఆదియందే కొన్నిధాతువు లుండెననియు, వానినిమించి క్రొత్త ధాతువులు సృష్టింపఁబడవనియు, క్రొత్తపదముల సృష్టియఁతయు ఆది యందుండిన మూలధాతువులనుండి ప్రత్యయాదుల సహాయమునఁగలుగు సృష్టియే యనియుఁజెప్పుదురు. సాధారణముగ క్రొత్తచేర్కపదము లీరీతిగనే కలుగుచుండుననుటలోఁ జాలసత్యము కలదు. కాని, యొకప్పుడు భాషలోనుండు ధాతువులకు సంబంధించిన పదములను బుట్టుచుండుట గలదు. ఇట్టిసదములు సాధారణముగఁ బిన్నపిల్లల భాషలో నసేకములుగ నుప్ప

* విట్నీ 'ధాతువులనుండి భాష లుత్పన్నమ్మైనవి' అను వాదమునకుఁ జూపినయుపపత్తులను మార్చి, యెస్పర్సను ఇట్లు చెప్పుచున్నాఁడు. "Even granted that these three arguments given at different times, each of them in turn as the sole argument, must be taken as supplementing each other, the three - legged stool on which the root theory is thus made to sit is a very shaky one, for none of the three legs is very solid, as we shall soon have occasion to see." Jesperson: Language, its development, nature and origin, p. 368.

తిల్లుచుండును. ఈ సృష్టిబాలబాలికల మూఁడవయేటనుండి పండ్రెండవయేటి వఱకును గలుగుచుండును. మూఁడేండ్లనుండి నుమారు రాతేండ్లవఱకు వయస్సు గల పిల్లలు ఆటలయందును, తా మేకాంతపుగ నున్నప్పుడును నిట్టిమాటలను గల్పించుచుండుదురు. కోపగుడిచ్చినప్పుడును సత్యుల్లాసముగ నున్నప్పుడును సాధారణముగనిట్టి ప్రత్యయములు వారినోటినుండి వెలువడుచుండును. ఈ సృష్టికి అనుప్రసక్తియిత్వము, బాలునియభిప్రాయమున సర్థము సను సరించిన ధ్వని, మాటలలోని వర్ణములను తార్కాసుచేయుట, అనునవి ముఖ్య కారణములుగ నుండును. ఒకప్పుడు పూర్వమందున్న పదములపై కొంతమాప్పు కలిగి ప్రత్యాయర్థములు కలుగుచుండును. ఉదాహరణముగ నా పిల్లలుతమలో దాము ప్రత్యగ్గ గల్పించుకొనిన కొన్నిపదములను బొందుపఱుచుచున్నాను. కృ—అమ్మల్ల; అమ్మ తొక్కిన పిల్లలనలెఁగాక నయస్సునను తగినంత పొడవరి కాదు. నయస్సు అయిదేండ్లు. ఆమెకును ఆమె యక్కకును (నయస్సు ఎనిమిదేండ్లు) పోట్లగుడి, అక్క కృ ని "పొట్టిచానా!" అనుసర్థముగ "టింపి" అనిపిలిచిను. ఈ మాట తెనుఁగునలేదు. ఆ పిల్ల చానినెట్లుల్పించుఁగలిగినప్పటి "పొట్టి" అనుమాటను లీనము వేసిందుచే "ట్లుయుచో "పొట్టి" అనుపదము 'టిపో' అని కాని, 'టిప్పో' అనిగాని కానఁబడదు. తెనుఁగునలుకుబడిలో 'ఒ' కారాంతపదములు లేవు కావున అది 'టిప్ప' అగును; ఆ పదము 'వక్ర, వక్క, వంక; బుగ్గ, బుంగ' మొదలగు పదములయందలి మార్పునలె 'టింప' అయినది; స్త్రీవాచకము, నింద్యార్థము, అను కారణములవలన ఇ అను తద్ధిత ప్రత్యయముచేరి 'టింపి' అయినది. లేదా, బాలికయభిప్రాయము చొప్పున ధ్వన్యర్థము నసుసరించి యుండవచ్చును. ఈ పేర తన్ను పిలిచినప్పుడు కృ—ఉడుకోసుట చేత నామె నిద్రలేచినప్పటి పదివేవాంఛలు నామె సర్వ మలుచుచు వచ్చిరి. కృ—ఊరకోసలేదు. తనతొట్టియు తా నన్నట్లు పిలిచినప్పుడు వానికి 'టింపుడు' అనుపేరు కల్పించినది. "టింపి" అనుపదమునుండి దినదినమయిమున "పొట్టిబాటిక" అనుసర్థము మా కుటుంబమున రూఢియైనది. కావున తాను నాయర్థము సంగీకరించి కృ—దానినుండి మహాద్వాచకమును కల్పించినది. పదసృష్టి యింతటితో నిలుచుటలేదు. తనయన్న తన్ను 'టింపి' యన్నప్పుడు వానిని 'లీప్పి' అని పిలిచినది. ఈపేరు పెట్టవలసిన యామె కెట్లు తోచినదో ఆమె 'అప్పి, లీప్పి, కొప్పి, సిప్ప' అని పలుతీయుకొనరి యనుచున్నప్పు డా పదము వ్యుత్పత్తి గోచరించినది. ఆమె యన్నను మేము 'తండ్రి' యను వాత్సల్యార్థమున 'అప్ప' యని పిలుచుచుంటిమి. వానికి నామకరణమునాఁడు పెట్టినపేరు మఱుఁగుపడి 'అప్ప' అను పేరే కుదురుకొన్నది. మాకుటుంబమువారికేకాక మా పరిచితులకందఱకు వాఁడు 'అప్ప' అయినాఁడు. కృ—కు కూడ వాఁడు

'అప్ప' కాని, యిప్పుడు తన్ను 'టింపి' యనుటచేత—ఇప్రత్యయము వానిపేరికిని తగులుకొని 'అప్పి' లయినాడు. అర్థములేని యనుప్రాసము కలిగి 'అప్పి, లిప్పి, కొప్పి, సిప్పి' అను త్రొత్తపదములు సృష్టియైనవి. వీనిలో 'లిప్పి' యనుపదమునకు మూలాడు గుత్తియైనాడు. వానిమీద తక్కినపిల్లలకు కోపము వచ్చినయెడల వాడు 'లిప్పి'యేకాక, 'లిప్పిగాడు' కూడనగును. 'లిప్పి' అనుపదము స్త్రీవాచకమును సభిప్రాయముచేత గాఁబోలు మహత్త్వబోధకమగు - కాదు ప్రత్యయము చేరినది. ఆ పదమున కర్థమేమో యింతవఱకును నిర్ణయముకాలేదు. 'పిల్లలనేడ్పించువాడు, మొద్దువాడు, దుండగీడు' అనువానిలో నేదోయొక యవ్యక్తార్థమున నది మాకుటుంబమున నుపయోగింపఁబడుచున్నది. - ఇప్రత్యయము స్త్రీప్రత్యయముగ నీ నిందార్థముననే 'లొడికి' 'గొలికి' యనునూకుటుంబమున నేర్పడిన మఱికొన్ని పదములలో నెలసినది. 'లొడికి' యనఁగా లొడలొడ పని యెడతెగకుండ మాట్లాడు స్వభావమును గలస్త్రీయనియు, 'గొలికి' యనఁగా తన కోరిక చెల్లువఱకును విడువకుండ సుంగుచుండు స్వభావముగల స్త్రీయనియు నర్థము లీపదములలోఁ గుదుగుకొన్నవి. వీనిలో 'లొడికి' అనుత్రొత్త పదము తెనుఁగులో నెలకొని శబ్దానుకరణమున కెక్కిన 'లొటలొట, లొడలొడ' అను ధ్వన్యనుకరణ శబ్దములకు సంబంధించినది. 'గొలికి' పదము శబ్దానుకరణమున కెక్కకున్నను న్యూనాధికమగు సర్వప్రయత్నమున్న మిక్కిలి యుపయోగకరమగు 'గొలుసు' ధాతువునుండియేర్పడినది. ఈపదము లాబాలబాలికలకు వ్యాకరణజ్ఞానముండి యిదిధాతువు, ఇదిప్రత్యయము, అని తెలిసి యుపయోగించునవి కావు; సహజముగ వారినుండి యుప్పతిల్లినవి. ఇట్టిపదస్సృష్టి ప్రతికుటుంబమునందును పిల్లలభాషలో గుఱుతుంచి విసియెడల కలుగుచునే యున్నదని గోచరింపకపోదు. ఈసృష్టి పిల్లలు నూతనముగ గుత్తగొనినది కాదు. అన్ని వయస్సులకుఁ జెందిన వారిను అందఱ ముఖ్యముగ స్త్రీలను, స్రతిభావంతులగు కవులను సిట్టి త్రొత్తపదములను గల్పించుచునేయున్నారు. కాని, యిట్టిపదములలో నెన్ని భాషయందు నిలుచునను విషయమును నిర్ణయించుట కష్టము. భాషలో స్థిరముగ నెలకొన్న యనేకపదము లీసహకృతుల ననుసరించి యేర్పడినవే. ఆంధ్రసంఘమున కల్పితములైన యనేకపదము లచిరకాలముననే యంతరించి యుండును. కాని, యట్టివాసిలోఁ గొన్నియైనను సంఘము వాడుకయందు వ్యాపించుటకు సందేహములేదు-మాపిల్లలు పరస్పరము కల్పించికొనిన పైపదములలోఁ టింపి. గొలికి, లొడికి, యనుపదములు మాబంధువుల యిండ్లయందంతటనేకాక, మాకుంటుంబముతో దగ్గఱ పరిచయముగల కొన్ని యితరకుటుంబములందును వ్యాపించినవి. అవియింకను గొంతవఱకు వ్యా

పించి యేకవికైనను నచ్చినయెడల మున్ముందు ప్రకటింపఁబోవు నొక బృహన్నిఘంటువులోని కెక్కకపోవ్ర.

కాని, క్రొత్తశబ్దసృష్టి సాధారణముగ పూర్వము భాషయందున్న పదములకు సమాసములను గల్పించుటవలననను చెప్పఁదుచున్నది. అట్టిసమాసములు బహుళవ్యవహారములయినప్పుడు క్రొత్తయర్థములను బొందుదు, క్రొత్తవస్తువులకును, క్రొత్తభావములకును గుఱుతులగుచుండును. కొంతకాలమున కా సమాసములందు నన్నలోపాదులు గలిగి వాని సమాసత్వము మఱుఁగుపడుటయుఁ గలుగును. అ ట్లర్థస్ఫుటనపదములు మఱులసమసించి మఱికొన్ని క్రొత్తశబ్దములకు మాతృకలగుచుండును. ఇట్లు మార్పుచెందినపదములయుఁ గొన్ని శతాబ్దములు గతించినపిమ్మట ప్రత్యుత్పత్తులను కనుగొనుట కష్టతరమే యగును.

ఈ రీతిగ పదములు కల్పితములగుచున్నను వానిని సంఘమంగీకరించినఁదప్ప నవిభాషయందు నిలుచును. సంఘము నిత్యవ్యవహారమున నవినెలకొనినఁదప్ప నవిదేశ్యపదములు కాఁజాలవు. అట్లు ప్రవాహమునఁ బడిన పదములు (1) ఆభాష తనమాతృకనుండి విడంబడిన నాఁటనుండియు వచ్చుచున్నపదములు (2) ఆ తనమాతృకాలమున తనతో సంబంధించి నట్టికాని, సంబంధించనట్టికాని యితరభాషలనుండి చేరి దేశభాషా సంప్రదాయానుసారముగఁ గొంతవఱకు మాత్రము, అనఁగా మాతృకా జ్ఞానము నిలుపను వీలుపడినంత వఱకు, మాత్ర మనఁదగు పదములు (3) క్రొత్తగా భాషయందు చేరి సర్వజన వ్యవహారమునఁబడక, దేశ్యప్రత్యయములను మాత్రము గ్రహించి, మాతృకావ్యవహారమును గోలోనని పదములు, అని మూఁడు విధములుగనుండును. వీనిలో మొదటివర్గపు పదములకు దేశ్యకములనియు, రెండవ వర్గము వానికిఁ బర్యాయములనియు, మూఁడవ వర్గమువానికిఁ బ్రత్యామ్నములనియు వైయాకరణులు చెప్పనిచ్చియున్నారు. ఆంధ్రవ్యాకరణ సంప్రదాయము ననుసరించి తత్సమ శబ్దములు తెనుఁగులో నేర్పడిన విధానమును బూర్తిగ తరువాత విచారింతము.

తత్సమ ప్రకరణము.

తత్సమములనఁగా సంస్కృత సమములును ప్రాకృత సమములునని చెప్పుచుందుము. సంస్కృత శబ్దములును ప్రాకృతశబ్దములును నెట్టివికారము నొందిన తెనుఁగు ప్రత్యయములను జేర్చికోని తెనుఁగువారి నిత్యవ్యవహారము నందును గావ్యరచయందును జొచ్చి తత్సమసంజ్ఞ నందుచున్నవి. ఈ విషయమునఁ గేవల సంస్కృత ప్రాకృత శబ్దములను మాత్ర మేలగ్రహింపవలెనో తెలియరాకున్నది. కేవలముఁ దెనుఁగులు కాని శబ్దము లితరభాషలనుండి

తెనుఁగునఁ జేరినవన్నియుఁ తత్సమములని చెప్పుటయే యుక్తమగును. అప్పుడన్యదేశ్యములును వికారమును బొందిక తెనుఁగునఁ జేరుసప్పుడు తత్సమములే యగును. వికారమును బొందినచోఁ దద్భవములగును. కాని, యాంధ్రవైయాకరణసంప్రదాయము ననుసరించి సంస్కృత ప్రాకృత సమములనే తత్సమములని యీ ప్రకరణమును వ్యవహరింతము.

సంస్కృత సమములు.

సంస్కృతములోని యన్నిభాషాభాగములనుండియు శబ్దములు తెనుఁగునఁ జేరినవి. వానిని విశేష్యములు,విశేషణములు,సర్వనామములు, క్రియలు, అవ్యయనములు అని పర్గీకరింపవచ్చును. వీనిలో సంస్కృతవిశేష్య విశేషణములు తెనుఁగునఁ జేరునప్పుడు కలుగు ప్రత్యయములును, నా ప్రత్యయములు చేరుక పూర్వ మేర్పడు ప్రాతిపదికరూపములును మాత్రము తత్సమ ప్రకరణమున సాధారణముగా నిర్ణయింప బడుచున్నవి. ఆ సంప్రదాయము ననుసరించి యిచట సంస్కృతవిశేష్య, విశేషణములు తెనుఁగునఁ జేరునపుడు కలుగు మార్పులుమాత్ర మీ ప్రకరణమున వివరింపఁ బడును. తక్కిన సంస్కృత పదములకు, వానిను రూపములను గూర్చి యీయాసన్నర్భములందు చర్చింపఁ బడును.

సంస్కృత శబ్దముల లింగమునుగూర్చి నుక్తియొకటో వివరింపఁబడియున్నది. కాని, యీ లింగవిభాగ మంతయుఁ దెనుఁగునఁ తత్సమములకు వర్తింపదు. సంస్కృతమున లింగము చాలవఱకు శబ్దగతము; తెనుఁగునది యర్థగతము. తెనుఁగునఁగూడ యర్థగత మెట్లయినను లింగప్రకరణమున వివరింపఁ బడినది. తెనుఁగున మానవులలోని పురుషులను దెలియఁజేయు శబ్దములన్నిటికిని మహాస్త్రీలను సంజ్ఞ యేర్పాటు చేయఁబడినది. సాధారణముగఁ దెనుఁగునఁగలి తత్సమ మహిద్వాచకముల మూలములన్నియు సంస్కృతమున పుల్లింగములై యుండును. కాని, సంస్కృత పుల్లింగ శబ్దములన్నియు మహద్వాచకములు కావు. సంస్కృత పుల్లింగ శబ్దములలో మహద్వాచకములు (రామ, హరి, విష్ణు, భార్య, మొదలైన,చేకాక), స్త్రీ(దార), తిర్యక్ (సింహ, బిడాల వ్యాఘ్ర, సర్ప, కీట, మొదలయినవి), జడ (వృక్ష, ఘట, గిరి, మొదలయినవి) వాచకములును గలవు. మహద్వాచకములు కానివి యమహద్వాచకములు. వీనిలో స్త్రీ, తిర్యగ్, జడ వాచకశబ్దములు చేరియున్నవి. స్త్రీవాచకములమహద్వాచకములే యైనను వానికి మహతీవాచకములను ప్రత్యేకసంజ్ఞ గలదు. దార, కలత్ర, శబ్దములుతప్ప సంస్కృతమున, స్త్రీవాచక శబ్దములన్నియు స్త్రీలింగమునందే యుండును. కాని, స్త్రీలింగశబ్దములన్నియు స్త్రీ

వాచకములు కానేరవు. శాఖా, నిందా, మొదలగునవి స్త్రీలింగములయినను స్త్రీవాచకములు కావు. తిర్యగ్వాచకములకుఁగూడ మానవులకుఁగల స్త్రీపురుష భేదము వలెనే భేదమును గల్పింపవచ్చును. అప్పుడు మగతిర్యగ్జంతువులపేళ్లన్నియు పుంలింగములుగను, ఆడువాని పేళ్లన్నియు స్త్రీలింగములుగను నేర్పడును.

ఉదా: సింహుఁ, సింహీ; వ్యాఘ్రుఁ, వ్యాఘ్రీ; కోకిష్టుఁ, కోకిష్టీ; వ్యాఘలఁ, వ్యాఘలీ; చక్రవాకుఁ, చక్రవాకీ, అజఁ, అజా; మొదలయినవి. - కాని సాధారణముగ స్త్రీత్వవిషయ లేనప్పుడు ఆడు, మగ, తిర్యగ్జంతువులన్నియు పుంలింగమునందే వాడఁబడుచుండును. జడవాచక శబ్దములకు మాత్రము మిట్టిలింగమని చెప్పనేయులేదు. అవి యేలింగమునందైన నుండవచ్చును. ఉదా:అశ్వఁ. (పుం.) శిలా, (స్త్రీ) దృషద్ (నపుం.); ఆహవఁ (పుం.) ఆజఁ, (స్త్రీ), రణమ్ (నపుం.); వృక్షఁ (పుం.) శాఖా (స్త్రీ); ఫలమ్ (నపుం.) - మొదలయినవి. ఈ నియమము లింగనిర్ణయమున విపులముగఁ జర్చింపఁ బడియున్నది.

సంస్కృతమున విశేషణములు విశేష్యముల లింగ, వచన, విభక్తులను బొందుచుండును. తెనుఁగున నవి తత్సమము లగునపుడు తత్సమ విశేష్యముల లింగ, వచనములను మాత్రము పొందును. ఇదియు బహుళముగనే నిలుచును గాని, నిలుచునటులను నియమము లేదు.

I. (1) అకారాంత పుంలింగ శబ్దములు.

(అ) మహద్వాచకములు.

(1) అకారాంత పుంలింగశబ్దములు మహద్వాచకములుకూడ నైనచో వాని తుదియత్వమున హ్రస్వము గలిగి, ఆ యుత్వమునై డుజ్వ్* ర్ణకము చేరుచుండును. ఉదా: రామఁ, రాముఁడు, రాముఁడు ; బాలఁ, బాలుఁడు, బాలుఁడు మొదలయినవి.

(2) కొన్నియెడల నుత్వము మాత్రము చేరును. డుజ్వ్ర్ణకము చేరక పోనచ్చును. ఉదా: మిశ్రఁ, మూర్ఖుఁడు, మూర్ఖుఁ; దుష్టఁ, దుష్టుఁడు; దుష్టు; భ్రష్టఁ, భ్రష్టుఁడు, భ్రష్టు; నీచఁ, నీచుఁడు, నీచు ; గృహస్థఁ, గృహస్థుఁడు, గృహస్థు ; చార్వాకఁ చార్వాకుఁడు, చార్వాకు మొదలయినవి.-నన్నయభట్టఁ, నన్నయభట్టు; భట్టఁ, భట్టు - మొదలగువానియై డుజ్వ్ర్ణకము రావనియే తోచుచున్నది. వ్యవహారమునఁగనేవల ముత్వముచేరిన రూపములు సాధారణముగ సంజ్ఞావాచకములందు వినఁబడుచున్నవి. ఉదా: రామదాను,హనుమంతు,

---

* 'డుజ్వ్' అనఁగా బిందుపూర్వక డువర్ణమని చిన్నయసూర్యాదులు సంకేతించిరి. ఈ సంకేతము ప్రకారము జ-కారమిస్తుగాఁ గలవర్ణముల పూర్వమందు బిందువు చేరునని తెలియవలెను.

శ్రీనివాను మొదలయినవి. నేటి సంజ్ఞావాచకపదములందు డుజ్వర్ణకము సాధారణముగ వినఁబడకున్నది. నేటి పురుషులను రామదానుఁడు, హనుమంతుఁడు మొదలగురీతిగఁ బిలుచుటలేదు. అట్లుపిలుచుట గౌరవలోపముగ నొకప్పుడు తలంపఁబడుటయుఁ గలదు. కొంద ఱతివినయసూచకముగ డుజ్వర్ణకముతోఁ దమ్ము పిలుచుకొనుచుండుట లొత్తగ బయలుదేరినది. ఇతరులు తమ్మెట్లు పిలువఁ జూచిరనో నా వినయపరు లేమనుకొందురో తెలియదు. పూర్వకాలమునందు మహద్వాచకములగు సంజ్ఞాపదములపై డుజ్వర్ణకము చేరుట యరుదనియే చెప్పవలెను. ఆపదములు తత్సమము లగునపుడు ఆర్య, ఆచార్య, దీక్షితాది పదములఁ జేర్చియు, నాచ్చికములగునపుడు అప్ప, అయ్య అన్న, మొదలగు పదములఁ జేర్చియు వాడుచుండిరి. పూర్వకాలమున డుజ్వర్ణకము చేర్చినను గౌరవహీనమను నూహమాత్రము లేదనియే చెప్పవచ్చును.

[అకారాంత పుంలింగ శబ్దములపై నుత్వముచేరి ప్రథమైకవచనరూపమగుట ప్రాకృత సంప్రదాయము. అపభ్రంశాది ప్రాకృతములందును, నేటి కొన్ని యార్యభాషలందును నట్లే ప్రథమైకవచనరూపము కలుగును. ఉదా: రానుఁ, మహారాష్ట్రీ, రామో ; అపభ్రంశము-రాము - మొదలైనవి. ఈ ఉకారాంత రూపములే తోలుతఁ గొన్ని మండలములందు ప్రథమైకవచన రూపములుగ నుండియుండును. అన్నంతరూపముల సాన్యమునుబట్టి (అనఁగా 'అశ్వత్థానుఁ' మున్నగు శబ్దముల సాన్యమునుబట్టి) రామున్, భీమున్, మున్నగు రూపములు కొన్ని మండలములం దేర్పడి రాముండు, భీముండు, మున్నగు తత్సమశబ్దము చేర్పడియుండును. ఈ విషయము విభక్తి ప్రకరణమున మఱలఁ జర్చింపఁబడును.]

(3) కొన్నియెడల నకారాంత పుంలింగ శబ్దములపై నుత్వము రాదు; డుజ్జు మాత్రము వచ్చును. ఉదా: దేవండు, సోనుండు, గరుడుండు, ఆర్యండు, మాధవండు, ఉపాధ్యాయండు, నాథుండు, మొదలైనవి. చూ. 'పదనొకండవ శతాబ్దమునాఁటి తెనుఁగుభాష' అను శీర్షికక్రింద విభక్తిప్రకరణము.—వ్యవహారమున నిప్పటికి నిట్టినాడుక వినఁబడుచున్నది. ఉదా: సరసింహుఁడు, మొదలైనవి.—ఒకప్పుడు వ్యవహారమున నిట్టిచోట్ల పదగత వర్ణలోపమును వినఁబడును. ఉదా: నారాయఁడు మొదలైనవి. ఇట్టివి క్రిస్టుఁడు మొదలగు వానివలెఁ దద్భవము లనుకొనవచ్చును.

(4) ఒకప్పు డుత్వ డుజ్జులలో నొక్కటియుఁ జేరదు. ఉదా : తాతఁ, తాత; - వ్యవహారమునను నిట్లే యొకప్పుడు వినఁబడును. ఉదా: అతనిపేరు సత్యనారాయణ; మా నారాయణ అనంతపురములో ఉన్నాడు.

(5) వ్యవహారమున సాధారణముగ మహద్వాచకములగు సంజ్ఞాపద ములకు త్వడుజ్జులు చేరవు; అప్ప, అయ్య, అన్న, అను పదములు పదాంతా కారముమీదనే చేరును. అట్టియెడల నత్వసంధి నిత్యముగా నుండును. ఉదా: రామప్ప, రామయ్య, రామన్న మొదలైనవి. కొన్ని సంజ్ఞావాచక పదములపై 'అన్న' అనునది చేరదు: నారాయణన్న, జగన్నాథన్న మొదలగు వేళ్లు వ్యవ హారమున లేవు. రావు, రాజు మొదలగు పదములును సంజ్ఞావాచక పదము లపై వ్యవహారమున విసంబడుచున్నవి. ఉదా: నారాయణరావు, జగన్నాథ రాజు మొదలైనవి. -రాను,-రెడ్డి,-శాస్త్రి మొదలగు పదములు సంజ్ఞావాచక పదములకుఁ జేరునప్పుడు పదాంతాకారమున కొకప్పుడు ఏత్వము కలుగును. ఉదా: రామారాను, నీలభద్రారెడ్డి, భీమాశాస్త్రి మొదలైనవి.

(6) ఒకప్పుడు వ్యవహారమున సంజ్ఞావాచక పదములపై నిత్వము మాత్రము చేరును: నారాయణి మొదలైనవి.

(7) ఒకప్పుడు మహద్వాచకము లమహద్రూపములఁ బాల్చును. ఉదా: లక్ష్మీకాంతము, వెంకటలక్ష్మము మొదలైనవి.

(8) రెడ్డి, సెట్టి మొదలగు పదము లకారాంత పుంలింగ మహద్వా చక శబ్దములపైఁ జేరునప్పుడును నిత్వము కలుగును. ఉదా: రామిరెడ్డి, భీమి సెట్టి మొదలైనవి.-'కాఁడు' ప్రత్యయము చేరునప్పుడు నిత్వ మగును. ఉదా: రామిగాఁడు మొదలైనవి.

(9) దూతాదుల కుత్వడుజ్జులు వైకల్పికముగఁ జేయును. ఉదా: దూతి, దూతుఁడు; అసుర, అసురుఁడు; యోధ, యోధుఁడు; శుంభ, శుంభుఁడు మొదలైనవి. వై శబ్దములనుమహద్వాచకములకు విశేషణము లగునపుడు వాని కుత్వడుజ్జులు రావు. ఉదా: ''సింగంబుదూతయగు జంబుకము'' మొదలైనవి. 'అసుర'యను తత్సమ రూపమునకు 'అసురలు' అను బహువచన రూపము కలు గదు; 'అసురుఁడు' అను పదము బహువచనరూపముగు 'అసురులు' అనునదియే నిలుచును. సుర శబ్దమునకు బహువచనమునందు మాత్రము తెనుఁగుసం బ్రయోగము కలదు. అప్పుడది స్త్రీసనుముగ నుండును. ఉదా: సురలు, సురలను, సురలకు మొదలైనవి. సనూనమున చాని కుత్వడుజ్జులు కలుగును. ఉదా: భూసురుఁడు, భూసురులు, మొదలైనవి.

(అ) మహతీవాచకములు.

'దార' శబ్దము తప్ప అకారాంత మహతీవాచక పుంలింగ శబ్దములు సంస్కృతమున లేవు. 'దార' శబ్దము తత్సమమగునపుడు ప్రథమైకవచన మున 'దార' యని నిలుచును. సంస్కృతమున దానికి బహువచనమున

మాత్రము ప్రయోగము కలదు: చారాఁ, చారాన్, మొదలైనవి. తెనుఁగున దారశబ్దమున కంతగఁ బ్రచారము లేదు.

(ఇ) మహతీత రామహ్వాచకములు.

అకారాంత పుంలింగములగు మహతీత రామహ్వాచక శబ్దములకు అకారాంత నపుంసకలింగ మహతీత రామహ్వాచకములకు వలెనే ప్రథమైకవచన రూపములు గలుగును. అనఁగా నవి పుంలింగశబ్దములైనను నపుంసకలింగశబ్దములుగానే పరిగణింపఁబడును.

(1) ఒకప్పుడు వానిపై ము వర్ణము మాత్రము చేరును. ఉదా. దర్పఃఁ, దర్పము; మోహఃఁ, మోహము; క్రోధఃఁ, క్రోధము; గర్వఃఁ, గర్వము; వృక్షఃఁ, వృక్షము; సింహఃఁ, సింహము; కోటఃఁ, కోటము; శరఃఁ, శరము; అంసఃఁ అంసము; మొదలైనవి.

(2) ఒకప్పుడు రూపాంతరాంత పుంలింగ మహతీత రామహ్వాచక శబ్దములు ప్రథమైకవచనమును స్త్రీ సమములు మాత్రమగును. ఉదా: దర్భఃఁ, దర్భ; కుశఃఁ, కుశ; పరశుఃఁ, పరశు; కుఠారఃఁ, కుఠార మొదలైనవి - 'కుశ' శబ్దమునకు 'గడ్డి' అర్థమందపుడు 'కుశము' అను రూపము కలుగును. 'పరశు' శబ్దము వైకృతము కాపద్యము.

అకారాంత పుంలింగములగు సంవత్సరములు మేష్లన్నియుఁ దత్సమములగునపుడు స్త్రీ సమములగును. ఉదా: ప్రభవ, విభవ, శుక్ల, ప్రమోదూత, ఆంగీరస, శ్రీముఖ, భాస, ఈశ్వర, బహుధాన్య, విక్రమ, శాలివాహన, పార్థివ, వ్యయ, ఖర, నందన, విజయ, జయ, మన్మథ, దుర్ముఖ, హేవిళంబి, విళంబి, వికారి, శార్వరి, ప్లవంగ, కీలక, సౌమ్య, సాధారణ, విరోధి, పరీధావి, ప్రమాదీచ, ఆనంద, రాక్షస, నల, పింగళ, కాళయుక్తి, సిద్ధార్థి, రౌద్రి, దుర్మతి, దుందుభి, రుధిరోద్గారి, రక్తాక్షి, క్రోధన, అక్షయ.

(3) ఒకప్పుడు డిట్ట శబ్దములకు ము - వర్ణము గాని, స్త్రీ సమత్వము గాని వైకల్పికముగఁ గలుగవచ్చును. ఉదా: అంశఃఁ, అంశ, అంశము; అలకఃఁ, అలక, అలకము; అక్షితఃఁ, అక్షత(లు), అక్షితము(లు); అపోహఃఁ, అపోహ, అపోహము; అపకర్షఃఁ, అపకర్ష, అపకర్షము; అవగ్రాహఃఁ, అవగ్రాహ, అవగ్రాహము; ఆభాసఃఁ, ఆభాస, ఆభాసము; రసాభాసఃఁ, రసాభాస, రసాభాసము; అర్థఃఁ, అర్థ, అర్థము; ఆదర్శఃఁ, ఆదర్శ, ఆదర్శము; కలహంసఃఁ, కలహంస, కలహంసము; కరుణఃఁ, కరుణ, కరుణము; కాసఃఁ, కాస, కాసము; కర్మధారయఃఁ, కర్మధారయ, కర్మధారయము; క్షోభఃఁ, క్షోభ, క్షోభము; గద్యఃఁ, గద్య, గద్యము; ఘాతఃఁ, ఘాత, ఘాతము; ఘోషఃఁ, ఘోష, ఘోషము; తత్పురుషఃఁ, తత్పురుష, తత్పురుషము; తరంగఃఁ, తరంగ, తరంగము; దిగ్భాగఃఁ, దిగ్భాగ, దిగ్భాగము,

దిగ్భాగము; నిష్కర్షః, నిష్కర్ష, నిష్కర్షము; పరామర్శః, పరామర్శ, పరామర్శము; పరిశ్రమః, పరిశ్రమ, పరిశ్రమము; పురుషః (ప్రథమాది -), పురుష, పురుషము; భ్రమః, భ్రమ, భ్రమము; ప్రశ్నః, ప్రశ్న, ప్రశ్నము; ప్రయోగః, ప్రయోగి, ప్రయోగము; ప్రాసః (ధాండ్యము), ప్రాస, ప్రాసము; అనుప్రాసః, అనుప్రాస, అనుప్రాసము; బోధః, బోధ, బోధము; సర్గః, సర్గ, సర్గము; ఉపసర్గః, ఉపసర్గ, ఉపసర్గము; విసర్గః, విసర్గ, విసర్గము; విమర్శః, విమర్శ, విమర్శము; మధ్యః, మధ్య, మధ్యము, నఖః, నఖ, నఖము ; వేగః, వేగ, వేగము; మాంద్యమ్, మాంద్య, మాంద్యము; శ్వాసః, శ్వాస, శ్వాసము; హింసః, హింస, హింసము; యమధాసః, యమధాస, యమధాసము; శోషః, శోష, శోషము.

(4) ఒకప్పుడు పదాంతాకారము కుత్వముగూడ గలుగును. ఉదా: సర్గః, వర్గ, మార్గ, సర్గము; భీభత్సః, భీభత్స, భీభత్సు, భీభత్సము; మొదలైనవి. 'వర్గ'పై స్వరాన్తముచే 'వర్గపు' అనికూడ గలదు.

(5) ఒకప్పుడు పరు సర్వమును, ఉల్వణమునుమాత్రము వైకల్పికముగ నగును. ఉదా: రూపః, రూపు, రూపము; మొదలైనవి.

(6) కొన్నియెడల నుత్వ పువర్ణములును, మపర్ణమును వైకల్పికముగ నగును. ఉదా: ధర్మః, ధర్మము, ధర్మపు; సర్గః, సర్గము, సర్గపు; భండారః, భండారము, భండారపు (భండారు అను రూపమును గలదు).

(7) కొన్నియెడల నుత్వ, పువర్ణములుమాత్రము వచ్చును: అపష్టుః, అపష్టుపు = కాలము; ప్రతికూలము.

I (2) అకారాంత నపుంసకలింగశబ్దములు.

(అ) మహాద్వాచకములు.

కొన్ని యకారాంత నపుంసకలింగశబ్దములకు మహద్విశేషయం దమ మహద్వాచకములకు వలె మువర్ణమును, అకారాంత పుల్లింగ మహద్వాచక శబ్దములకు వలె నుత్వపుష్టులును గూడ గలుగును. ఉదా: మిత్రమ్, మిత్రము, మిత్రుడు; ప్రధానమ్, ప్రధానము, ప్రధానుడు; శరణమ్, శరణము, శరణుడు; పాత్రమ్, పాత్రము, పాత్రుడు; అస్పదమ్, అస్పదము, అస్పదుడు మొదలైనవి.-ప్రధాన శబ్దమునకు 'ప్రధాని' యనియు మహదర్థమున రూపము గలదు. అట్లే 'శరణ' శబ్దమునకు 'శరణు' అనియు రూపము గలుగును.

(ఆ) మహతీవాచకములు.

కలత్రశబ్దము తప్ప సంస్కృతమున మహత్త్వగుణాకారాంత నపుంసకలింగశబ్దములు లేవు. తక్కిన యమహద్వాచకములకు నలె 'కలత్ర' శబ్దమునకును బ్రథమైకవచనమున మువర్ణము చేరి 'కలత్రము' అను రూప మేర్పడును.

(ఇ) మహతీత రామహద్వాచకములు.

తెనుఁగు వైయాకరణులు స్త్రీ, తిర్య, గ్జడవాచకములకు మాత్రము మహత్సంజ్ఞను చెప్పియున్నారు. కాని, భావ, గుణ, కర్మాది వాచకపదములును నమహద్వాచకములనియే చెప్పవలెను. ఉదా: బహుత్వము, జ్ఞానము, కిల్బిషము, కల్మషము, హసనము, గీతము, ఔచిత్యము, కులము, స్థలము, శతము, సహస్రము మొదలయినవి.

(1) అకారాంత మహతీత రామహద్వాచక పదములు పుంలింగము లైనను, నపుంసక లింగములైనను, తెనుఁగు వ్యవహారమున నపుంసకలింగములుగనే పరిగణింపఁ బడును. పుంలింగములు సమహద్వాచకము లయిన శబ్దములను గూర్చి పైని తెలుపఁబడినది.

(2) అకారాంత నపుంసక లింగములగు మహద్వాచకశబ్దములపై సాధారణముగ * ము-వర్ణము చేరును. ఉదా: జ్ఞానము, సహనము, పుష్పము, ఫలము, మూలము మొదలయినవి.

(3) కొన్నియెడల నపుంసకలిం గాకారాంత మహతీత రామహద్వాచకములపై మువర్ణము వైకల్పికముగ లోపించును. ఉదా: అంతఃకరణ(ము); ఆకర్షణ(ము); అన్నప్రాశన(ము); ఆభిలాష(ము) (సము) అర్పణ(ము); ముద్రణ(ము); ఆవాహన(ము); విసర్జన(ము); అవలంబన(ము); ఆచ్ఛాదన(ము); అలంబన(ము); అవకర్షణ(ము); అపగూహన(ము); ఆనిగ్రహణ(ము); అసధీరణ(ము); ఆదరణ(ము); ఆరోహణ(ము); అవరోహణ(ము); ఆరాధన(ము); ఆరోపణ(ము); ఆర్జన(ము); అలాపన(ము) ఆలోడన(ము); ఆవేదన(ము); ఆస్ఫోటన(ము); ఆస్వాదన(ము); ఇషణ(ము); ఉజ్జ్వలన(ము); నిరీక్షణ(ము); ఉపహ(ము); ఉచ్చాటన(ము); ఉత్సాదన(ము); ఉత్సారణ

---

* ము-వర్ణ మమహత్తులకుఁ బ్రథమైక వచనమునఁ జేరు ప్రత్యయమని తెనుఁగు వైయాకరణులందురు; కాని, యది సంస్కృత ప్రత్యయమగు మకార మనుకొనుటయే సమంజసమని తోఁచుచున్నది. మకారముపై నుత్వమును జేర్చుట మకారస్ఫోరీకరణార్థము. వ్యవహారమున నీ యుత్వము తేలిపోయి పొల్లమకారముమాత్రము వినఁబడు చుండును. ఉదా: ఫలమ్, వనమ్. మొదలయినవి.

(ము); ఉద్ధ(ద్ధా)రణ(ము); సంబోధన(ము); ఉద్బోధన(ము); (ఉద్; ప్ర) వర్తన(ము); ఉన్వీక్షణ(ము); సమీక్షణ(ము); నిరీక్షణ(ము); ఉప గూహన(ము); ఉత్సాహ(ము) = బహు పర్యాయము; ఉద్దీపన(ము); ఉద్వాసన(ము); ఉద్వేజక(ము); ఉద్వేష్టన(ము); ఉన్మీలన(ము); ఉపగూహన(ము); (ఆ, ఉప, ప్రతి, సం,) పాదన(ము); ఉపబృంహణ(ము); ఉపసర్పణ(ము); ఉప సర్జన(ము); ఉల్లంఘన(ము); ఓపాసన(ము); కుంకుమ(ము) (సంకుము, అనియుసగును); గర్జన(ము); ఘేలన(ము); ఐషణ(ము); చోదన(ము); చరిత(ము); చరిత్ర(ము); చిహ్న(ము); తర్జన(ము); దూషణ(ము); నిర సన(ము); నిరాకరణ(ము); నిరూపణ(ము); నిర్ధారణ(ము); నివారణ(ము); పారాయణ(ము); ప్రచ్ఛాదన(ము); బోధన(ము); భర్జన(ము); రక్షణ(ము) వర్ణన(ము); వాదన(ము); స్థాపన(ము); విజృంభణ(ము); స్మరణ(ము); స్మారణ(ము), మొదలైనవి.

(4) కొన్నిచెండల పదాంతాకారము ఐ నుత్వము వైకల్పికముగ జేయును. ఉదా: శరణము, శరణు మొదలయినవి.

(5) కొన్నిచెండల సీ యుత్వమువై ప్రపర్ణము బహుళముగ నగును. ఉదా: అంతరము, అంతరున్ మొదలయినవి.

(6) కొన్ని శబ్దముల తుది మువర్ణమునకు లోపము గలిగి స్త్రీ వదాభ వముకాదు. ఉదా: ఉన్మథనము, ఉన్మాథనము, ఉపసంహరము, ఉపాకరణము, ఉపాయనము, మొదలయినవి.

II ఆకారాంత స్త్రీలింగ శబ్దములు.

ఆకారాంత శబ్దములన్నియు సాధారణముగ సంస్కృతమున స్త్రీలింగ ములు. అవి తత్సమము లగునప్పుడు వాని తుది దీర్ఘమునకు హ్రస్వము కలు గును. ఉదా: రమా, రమ; శాఖా, శాఖ; విద్యా, విద్య; మొదలయినవి.

(అ) మహద్వాచకములు.

సంస్కృతమున నాకారాంత మహద్వాచక శబ్దములు లేవు.

(ఆ) మహతీవాచకములు.

ఆకారాంత మహతీవాచకముల తుది దీర్ఘమునకు హ్రస్వము కలు గును. ఉదా: రమా, రమ; ఉమా, ఉమ; భామా, భాను మొద.

(ఇ) మహతీతరామహద్వాచకములు.

(1) మహతీతరానుమహద్వాచకాకారాంత స్త్రీలింగ శబ్దముల తుది దీర్ఘ మునకు సాధారణముగ హ్రస్వము కలుగును. ఉదా: శాలా, శాల; విద్యా, విద్య; క్షమా, క్షమ; శాఖా, శాఖ మొదలైనవి.

(2) కంథరా, విధా, నాసికా, భిక్షా, దంష్ట్రా, గ్రీవా, పాదుకా, ఉల్కా, అన్వేషణా, అర్చనా, అర్థనా, అర్దనా, గర్జా, నిస్పృహా, పతాకా, విచారణా, మొదలగు శబ్దము లాకారాంత స్త్రీలింగము లయినను వాని తుది దీర్ఘ మునకు హ్రస్వము కలిగి కంథర, విధ, నాసిక, భిక్ష, దంష్ట్ర, గ్రీవ, పాదుక, ఉల్క, అన్వేషణ, అర్చన, అర్థన, అర్దన, గర్జ, నిస్పృహ, పతాక, విచారణ, అను రూపములనే కాక యకారాంతానుమహద్వాచకములవలె సుబ్బన్నము తో షిరూపములను గూడఁబాఁటించును: కంథయను, విధను, నాసికను, భిక్షను, దంష్ట్రను, గ్రీవను, పాదుకను, ఉల్కను, అన్వేషణను, అర్చనను, అర్థనను, అర్దనను, గర్జను, నిస్పృహను, పతాకను, విచారణను, మొదలైనవి.

కంథరా, విధా, శబ్దములు కంథర, విధ, అనురూపములతోఁబులింగ శబ్దములుగఁ గూడినున్నవి. అప్పుడు వానికి సుబన్నముతోఁడి రూపములు కలుగుటకు సందేహముండదు. స్త్రీలింగమును కంథరాశబ్దమునకు 'మెడ' యనిమాత్ర మర్థము. పుంలింగమగు 'కంథ' శబ్దమునకు మెడయనుటయేకాక, మేఘము, ఒకవిధమునుగుఱ్ఱి, ఒకవిధమగు కూర, ఇనుపగుండులు గూడఁగలవు. మెడయను నర్థము లేనప్పు డాశబ్దమునకు 'కంథనము' అనియే తత్సమరూపము గలుగును. అట్లే, స్త్రీలింగ 'విధా' శబ్దమునకు ప్రకారము, పద్ధతి, సంఖ్య, అభివృద్ధి, ఏనుఁగు మొదలగు వానియాహారము, భోనికిదొన్నెఁడు, కూలి, పని అను నర్థములుగలవు. పుంలింగమగు 'విధి' శబ్దమునకు పైయర్థములన్నియుఁ గలవు గాని కూలి, పని, యనునర్థములులేవు. కావున నాయర్థములందు 'విధ' అను తత్సమరూపమునుమాత్రము వాడవలెనని అంధ్రులు చెప్పుచున్నారు. కాని, లేసుఁగుస నట్టి తత్సమ రూపము వ్యాకరణసంబంధముగాని వ్యవహారముగాని కానరాదు.

'విష్వత్తా' శబ్దము 'నిష్ఠ' యగును. వ్యవహారమున దానిస్థానమున త్వము చేరి 'విష్వత్తు' అను తత్సమ రూప మేర్పడును.

మీమాంసకులు, పూర్వమీమాంసకులు, మున్నగువవహారరూపములు వ్యాకరణవిరుద్ధములని కొందఱంటారు. కాని, యట్టివి గ్రాంథములఁడును, వ్యవహారము నందును గాన్పించుచున్నవి. పాణినీయవ్యాకరణమున వానికి గతిలేకున్నను సారస్వత వ్యాకరణము ప్రకారమవి సాధుపులగుచున్నవి.

కొన్ని చెట్లపేళ్లు స్త్రీలింగములయినను నవి తత్సమములగునపుడు పర్యాయమున స్త్రీత్వాభావమును, నపుంసకత్వాభావమును బొందును. ఉదా: అజగంధిక (ము), అజమోద (ము), అజపత్ర (ము), ఇక్షుగంధ (ము) మొదలైనవి.

ఇట్లే కొన్ని భక్ష్యముల పేళ్లకును గలుగును. ఉదా: అడ్డకిక (ము) మొదలైనవి.

ఇట్లే సహస్రనామమగు 'శ్రవణా' శబ్దమునకు 'శ్రవణ, శ్రవణము' అను రెండు తత్సమ రూపములును గలవు.

III. ఇకారాంత శబ్దములు.

సంస్కృతమున నికారాంత శబ్దములు పుం, స్త్రీ, నపుంసక లింగములు మూడింటిను నుండును. పుంల్లింగములు: హరి, కవి, అలి, కరి మొదలయినవి. - స్త్రీలింగములు: భూమి, మొదలయినవి. - నపుంసక లింగములు: వారి, దధి, మొదలయినవి.

ఇకారాంత మహద్వాచక శబ్దములన్నియు పుంల్లింగమునందే యుండును. మహతీవాచక ఇకారాంత శబ్దములు స్త్రీలింగములుగానే యుండును.

ఇకారాంత శబ్దము లేలింగమును గలిగి యున్నను, మహదమహద్వాచకములలో నెవ్వియైతే యున్నను వానిపై బ్రకృతమైనవచనమున నెట్టి విభక్తి ప్రత్యయముగాని, ఆగమ వర్ణముగాని చేరదు.

IV. ఈకారాంత శబ్దములు.

సంస్కృతమున నీకారాంత శబ్దములన్నియు స్త్రీలింగములై యుండును. వానిపై ప్రకృతమైనవచనమున ప్రత్యయం గలుగును: గౌరీ, గౌర్యౌ, గౌర్యః; నద్యౌ, నద్యః మొదలయినవి. ఈకారాంత శబ్దము లెన్నడును మహద్వాచకములు గావు.

V. ఉకారాంత శబ్దములు.

(1) ఉకారాంత సంస్కృత శబ్దములు నలెనే ఉకారాంత శబ్దములును మూడు లింగములందు నుండును. ఉదా: పుంల్లింగశబ్దములు: విష్ణుః, శంభుః, మనుః, ప్రభుః, ఇక్షుః, క్రతుః మొదలయినవి. స్త్రీలింగ శబ్దములు: ధేనుః, రజ్జుః, తనుః, రేణుః, ప్రియంగుః మొదలయినవి. - నపుంసకలింగ శబ్దములు: శ్మశ్రు, జాను, పసు = ధనము; స్వాదు, అశ్రు, జతు, త్రపు, తాలు, కనేరు, చాపు, నస్రు మొదలైనవి.

(2) ఉకారాంతములగు సంబోధనముల పేళ్లపై పు వర్ణము చేరక యవి యట్లేనిలుచును. ఉదా: ధాతు, విష్ణు, చిత్రభాను, స్వభాను, విశ్వావసు.

(1) ఉకారాంత పుంలింగ శబ్దములు.

మహద్వాచకములు.

(1) ఉకారాంత మహద్వాచక పుంలింగ శబ్దములపై డుజ్వర్ణకము వైకల్పికముగ చేరును. ఉదా: ఇక్ష్వాకుఁడు, విష్ణుఁడు, శంభుఁడు, ప్రభుఁడు, దయాళుఁడు, అమృతాంశుఁడు మొదలైనవి.

(2) డుజ్వర్ణకము చేరనప్పుడు వాని తుదియుత్వము తేలికయైనదగుటచే దానిని నిలుపుటకు పు వర్ణ మాగమముగాఁ జేరును. ఉదా; ఇక్ష్వాకుపు, విష్ణుపు, శంభుపు, ప్రభుపు, దయాళుపు, అమృతాంశుపు మొదలైనవి.

(3) ఒకప్పుడు కొన్నిశబ్దములపై డుజ్వర్ణకము చేరక కేవల పువర్ణము మాత్రము చేరును. ఉదా: మనుపు; కుపు (రాజు); రాహుపు; అరుణుపు మొదలైనవి - మనుఁడు, కుపుఁడు, రాహుఁడు, అరుణుఁడు, అను రూపములు కలుగవు.

(2) అమహద్వాచకములు, మూఁడులింగములు.

అమహద్వాచక ఉకారాంత పుం, స్త్రీ, నపుంసకలింగశబ్దములపై పు వర్ణము చేరును. ఉదా: స్త్రీలింగములు: ధేనుపు, రజ్జుపు, తనుపు, వేణుపు మొదలైనవి - నపుంసకలింగములు: శ్మశ్రుపు, జానుపు, స్వాదుపు, వసుపు, అశ్రుపు, జతుపు, తాలుపు, కసేరుపు, చారుపు, వస్తుపు, మొదలైనవి.

రాహు, బాహు, శబ్దములు పుంలింగములు. 'రాహుఁడు' అనురూపము కలుగునో లేదో తెలియదు కాని, రాహుపు, బాహుపు, అనురూపములు సుప్రసిద్ధములు. పు వర్ణము చేరక రాహు, బాహు, అనురూపములను స్వతంత్రమైక వచనపుసఁ గవులు ప్రయోగించిరి. ఉదా: పర్వసు లేకయును రాహు భానునిఁ బట్టెన్; బాహుప్పళించి మొదలైనవి.

VI. ఊకారాంతశబ్దములు.

(1) ఊకారాంత శబ్దములు సాధారణముగ స్త్రీలింగములు మాత్ర మగును. అవి మహదమహద్వాచకములలో నేవియైనను, తత్సమము లగునపుడు వాని తుదిగీర్ఘమునకు హ్రస్వమును, అట్టి హ్రస్వ ఊకారముపై ప్రథమైక వచనమున పు వర్ణాగమమును గలుగును. ఉదా: అధిభూఃకు = అధిభువు; ఆగూఃకు, ఆగువు; అ (ఆ) లాబూఃకు, అ(ఆ)లాబువు; కండూఃకు, కండువు కచ్ఛూఃకు, కచ్ఛువు; కర్కంధూఃకు, కర్కంధువు; కువూఃకు, కువువు; ఖర్జూఃకు ఖర్జువు; ఖలపూఃకు, ఖలపువు; జువూఃకు, జువువు; దిధిషూఃకు, దిధిషువు; పితృ

ప్రసూఃస, పితృప్రసువు; పునర్భూఃస, పునర్భువు; ప్రసూఃస, ప్రసువు; నర్వాభూఃస, వర్వాభువు; వధూఃస, వధువు; శ్వశ్రూఃస, శ్వశ్రువు మొదలైనవి.

(2) అగ్నిభూ, ఆత్మభూ, స్వభూ, స్వయంభూ, శబ్దములు పుంలింగము లైనను వానికి అగ్నిభువు, ఆత్మభువు, స్వభువు, స్వయంభువు, అనియే తత్సమ రూపములు: కర్కంధూ, ఖలపూ, శబ్దములు పుంలింగములై కర్కంధుఃస, ఖలపుఃస అనియగును. వానికిగూడ కర్కంధువు, ఖలపువు, అనియే తత్సమ రూపములు.

(3) 'కద్రూ' (=నాగమాత) శబ్దమునకు కద్రువు, కద్రువ, అను రెండు తత్సమ రూపములును గలుగును; వానిలో 'కద్రువ' అనురూపమే ప్రాచీనమైనట్లు తోచుచున్నది.

(4) "పృథ్వీవాచి భూ శబ్దమునకు భువిమగు: భువి, భువులు, భువిని; భువులను." - అని చిన్నయసూరి. 'భువి' శబ్దము భూ శబ్దమునకు సప్తమ్యేకవచన రూపము. ఇట్లే, సరసి, మొదలగు సప్తమ్యేకవచన రూపములు విభక్తి ప్రత్యయములు చేరుటకు పూర్వపదాంతములగుచున్నవి. ఈ రూపములు తొలుత ప్రథమైక వచనమునం బ్రయోగింపఁబడకపోయినను ఏమి వాతి కాలమున ప్రథమా విభక్తియందును వాడఁబడుచువచ్చినవి.

VII. (1) ఋకారాంత శబ్దములు.

ఋకారాంత శబ్దములు మూఁడువిధములుగఁ గాన్పించుచున్నవి: (1) మనుష్యుల సంబంధసంబంధులలను దెలుపునవి. ఇవి మహద్వాచకములును, మహతీ వాచకములు ననిరెండు వర్గములుగానున్నవి. మహద్వాచకములు: పితృ, భ్రాతృ, భర్తృ, జామాతృ, జనయితృ, దేవృ,నప్తృ.—మహతీ వాచకములు: ఉపమాతృ, దుహితృ, ననాందృ, మాతృ, యాతృ, స్వసృ. (2) 'చేయుసట్టి' అను నర్థముగల తృ ప్రత్యయము చేరినశబ్దములు. ఉదా: అనుష్ఠాతృ, అనుగంతృ, అనుమంతృ, అపహర్తృ, అభియోక్తృ, ఆలంకర్తృ, ఉపదేష్టృ, ఉపద్రష్టృ, ఉపభర్తృ, కీర్తృ, కామయితృ, కారయితృ, క్రోతృ, ఖాత్తృ, గంతృ, గ్రహీతృ, ఛేత్తృ, జాగరితృ, జేతృ, త్విష్టృ, దాతృ, దోగ్ధృ, ద్రష్టృ, ద్వేష్టృ, ధాతృ, ధాతృ, నియంతృ, నియోక్తృ, నిర్ధాతృ, నిహంతృ, నేతృ, పరివేష్టృ, పోతృ, ప్రణేతృ, ప్రతిగ్రహీతృ, ప్రయోక్తృ, ప్రష్టృ, భవితృ, భోక్తృ, యంతృ, యోద్ధృ, రక్షితృ, రంతృ, వక్తృ, విక్రేతృ, విమాతృ, వేష్టృ, శాస్తృ, సవ్యేష్టృ, సంస్థాతృ, సవితృ, స్తంభయితృ, స్మర్తృ, స్రష్టృ, స్వీకర్తృ, హంతృ, హర్తృ, హూతృ మొదలైనవి. (3) - తృ ప్రత్యయాంతములు కాని శబ్దములు. ఉదా: నృ.

వీనిలో మొదటి నిర్గమంబులోని పితృ, భ్రాతృ, జామాతృ, దేవృ, శబ్దములు పుంలింగములు, మహద్వాచకములు; వీనికి మహతీవాచకము లగు స్త్రీలింగరూపములు లేవు - అనగా వానికి 'పిత్రీ, భ్రాత్రీ, జామాత్రీ, దేవ్రీ' అనురూపములు గలుగవు. జనయిత్రి శబ్దమునకు 'జనయిత్రీ' అను స్త్రీలింగరూపము గలదు. దేవృశబ్దము తెనుఁగునన తత్సమము కాదు - అనగా 'దేవ' అను తత్సమ రూపము గలుగదు. 'దేవరుఁడు' అను రూప మకారాంత పుంలింగమగు దేవశబ్దమునుండి కలుగుచున్నది. 'దేవ్యుఁడు' అనురూపము శబ్దరత్నాకరమున నున్నది. ప్రయోగము లేదు. నప్తృ శబ్దము స్త్రీలింగ మహతీవాచకముగఁగూడ వాడఁబడును; దానికి 'నప్త్రీ' అను స్త్రీలింగ రూపమును గలదు. ఋకారాంత స్త్రీలింగమహతీవాచక శబ్దములకు పుంలింగరూపములు లేవు. రేఫసన్నిధిలోని శబ్దములన్నిటని సవుసకలింగ శబ్దములుగ సంస్కృతమున వాడనచ్చును. వానికి స్త్రీలింగమున అనుష్టాత్రీ, అనుగంత్రీ, మొదలగు రూపములు గలుగును.

మూఁడవ నిర్గమంబులో 'స్వ' శబ్దము తెనుఁగునన తత్సమమైన 'సు' అని కాదు; 'సఖుఁడు' అనురూపము 'సఖ' శబ్దమును బట్టియుండును. లేదా 'సఖుఁడు' అనురూపము సంస్కృత ద్వితీయైక వచన రూపమును బట్టి గలిగినదని యైన నను వచ్చును. 'త్రీ' అంతమందు గల స్త్రీలింగశబ్దము లన్నియు తెనుఁగునన దక్కిన యాకారాంత శబ్దములకు వలె దీర్ఘమునకు హ్రస్వమును గలుగుట వలన తత్సమములగును. ఉదా: జనయిత్రి, నప్త్రి, అనుష్టాత్రి మొదలైనవి.

(1) ఋకారాంత శబ్దములతుది ఋ - కారస్థానమున అత్వమును నిలుచుట వలన తెనుఁగునన తత్సమము లేర్పడును: అనగా నామ శబ్దముల సంస్కృతమును సంబంధి షష్ఠ్యంతములగు ప్రథమైక వచన రూపములతుది దీర్ఘము నకు హ్రస్వము కలుగుట వలన తెనుఁగునన నవి తత్సమములగును. ఆ శబ్దము లేలింగమునందున్నను వాని తత్సమరూపము లీక్రింది కలుగును: వానిపై మఱి యెట్టి విభక్తి ప్రత్యయములును జేరవు. ఉదా. పితృ. పుం. సం. ప్ర. ఏ. పితా, తత్సమము: 'పిత'; దుహితృ (స్త్రీ.); సం. ప్ర. ఏ. దుహితా, తత్సమము 'దుహిత'; నప్తృ (పుం. స్త్రీ). సం. ప్ర. ఏ. నప్తా; తత్సమము: 'నప్త'; కర్తృ (పుం. న.), సం. ప్ర. ఏ. కర్తా; తత్సమము: 'కర్త' మొదలైనవి. ఈక్రింది తత్సమ రూపము లీక్రింది కలిగినవి—

భ్రాత, భర్త, జామాత, జనయిత; ఉపమాత, ననాంద (ననంద), మాత, యాత, స్వస; అనుష్టాత, అనుగంత, అనుమంత, అపహర్త, అభియోక్త, అలంకర్త, ఉపదేష్ట, ఉపద్రష్ట, ఉపభర్త, కర్త, కామయిత, కార

యిత, క్రేత, ఋత్త, గంత, గ్రహీత, ఛేత్త, జాగరిత, జేత, నష్ట, దాత, దోగ్ధ, ద్రష్ట, ద్వేష్ట, ధాత, ధ్యాత, నియంత, నయోక్త, నిర్మాత, నిహంత, నేత, పరినేష్ట, పోత, ప్రణీత, ప్రతిగ్రహీత, ప్రయోక్త, ప్రష్ట, భవిత, భోక్త, యంత, యోద్ధ, రక్షిత, రంత, వక్త, విక్రేత, విమాన, వ్యూఢ, శాస్త, సవ్యేష్ట, సంష్ఠాత, సవిత, స్తంభయిత, స్మర్త, స్రష్ట, స్వీకర్త, హంత, హర్త, హరంత మొదలైనవి.

(2) ''విధాతృ, ధాతృ, దాతృ, సవిత్రి, నేతృ, శబ్దంబులకు మహాత్ముల కర్తృస్త్రీవ ద్భానంబులు విధాపనగం: విధాత, విధాతృడు. ధాత, ధాతృడు; దాత, దాతృడు; సవిత, సవిత్రిడు; నేత, నేతృడు'' - అనిచిన్నయసూరి చెప్పెను. వీనిలో 'ధాతృడు, దాతృడు, నేతృడు అను రూపములు శబ్దరత్నాకరమున సంగ్రహింపఁ బడలేదు; కాని, వ్యాకరణమున వానిని గూర్చిన ప్రశ్న లేదు. పుట్టుచు నాటులనుము శబ్దరత్నాకర కాలము వెనుగ వ్యాకరణ కాలనికి సమకాలికులయిన చెలమనులని యున్నది. 'విధాత్రి, సవిత్రి' శబ్దములలోఁ చివర ఉన్నవానికి డుఱ్ఱుతోఁ స్త్రీత్వైకవచన రూపములు గలుగు సనుఁ కుం బ్రయోగములు మృగ్యములు; వ్యవహారమున నట్టి శబ్దములు వినఁబడవు.

(3) 'పితృ' శబ్దమునకు 'పితృడు' అను ప్రథమైకవచన తత్సమ రూపము గలదు. కాని, యది శబ్దరత్నాకరమున వైకృతముగ నిరూపింపఁబడియున్నది. అది వైకృత మనుటకంటె సంస్కృత ద్వితీయైకవచనమునుండి పుట్టిన తత్సమరూపముగాఁ బరిగణించుట యుక్తము. సఖుఁడు, దేవరుఁడు అను పదములు పుట్టివే యనిపించును గాని, యవి ఋకారాంత పుంలింగశబ్దములగు సఖ, దేవర, శబ్దములకుఁ దత్సమరూపములనియుఁ జెప్పకోనవచ్చును.

VIII. ఇతరాచ్చు లంతమందుగల శబ్దములు.

ఐకారాంత రై శబ్దమునకు 'రో' యను తత్సమరూపముగలుగునని చిన్నయసూరి చెప్పెనుగాని, యది శబ్దరత్నాకరకాలని యభిప్రాయముచోవ్పన వైకృత మనుకొనుటయే యొప్పును; అట్లయినచో రోయివి, రోవెలఁది మున్నగువానికి మిశ్ర సమాసత్వము తప్పును. 'రో' తత్సమమైనచో 'రోయి' కూడ తత్సనుము కావలయును. 'రై' అను రూపమునుగూడ చిన్నయసూరి తత్సమముగఁ బరిగ్రహించెను గాని దానికిఁ బ్రయోగములు మృగ్యములురి

ఓకారాంత గో శబ్దమునకు 'గోవు' అనునది తత్సమరూపము.

ఔకారాంత నౌశబ్దమునకుఁ దత్సమముగ 'నావ' అను రూపము గలుగును. గ్లౌ శబ్దమునకు గ్లౌ, గ్లో అను తత్సమరూపములను చిన్నయసూరి.

నిరూపించెను గాని, వానికిఁ బ్రయోగములు గానరావు. 'స్లో' అను రూపము శబ్దరత్నాకరమున లేదు.

హలంత శబ్దములు.

సంస్కృతమున హలంత శబ్దములు 'చ్, జ్, త్, ద్, ధ్, న్, భ్, వ్, శ్, ష్, స్, హ్' అను హల్లు లంతమునఁ గలవిగా నుండును. వీనిలోఁ గొన్ని పుంలింగములు, కొన్ని స్త్రీలింగములు, కొన్ని నపుంసక లింగములుగా నుండును. హలంత శబ్దములు కొన్ని మహాద్వాచకములుఁ గొన్ని మహతీత రానుమహద్వాచకములు సగునుగాని మహతీ వాచకములు హలంత శబ్దము లందులేవు.

(1) హలంత శబ్దములు పుం 'స్త్రీ' నపుంస లింగములలోఁ నెవ్వియైనను, మహద్వాచకములు, మహతీత రానుమహద్వాచకములలోఁ నెవ్వియైనను, ఏహల్లు అంతమందు గల్గునైనను, తత్సమములగునప్పుడు సంస్కృతమునందలి వాని ప్రథమైక వచనరూపములు ప్రాతిపదికములగును. ఉదా.

చకారాంతములు: ఆస్వాక్, బుక్, గుడిత్వక్, త్విక్, త్వక్, దేవద్రయక్, మృదుత్వక్, రుక్, లుక్, వాక్, సుక్, స్విక్, స్రుక్.

జకారాంతములు: అశ్వయుక్, ఆస్రుక్, అహిభుక్, ఋత్విక్, కృష్ణక్, పరివ్రాట్, బలిభుక్, భిషక్, భూభుక్, భృతిభుక్, యుక్తరాట్, యుధిరాట్, రాట్, రుక్, సణిక్, విభ్రాట్, విరాట్, విశ్వసృక్, సమ్రాట్, స్విక్, స్రక్, స్వప్నక్, స్వరాట్, స్వారాట్, శతభిషక్, సంతతిభుక్.

తకారాంతములు: (1) అంభుభృత్, అగ్నిచిత్, అభిజిత్, అమృత్, ఉదశ్విత్, ఉపభృత్, కపాలభృత్, క్షుత్, ఖ్యాభృత్, గిరిత్, చిత్రకృత్, జగత్, జతుకృత్, జరత్, తారకజిత్, జాగ్రత్, తనూనపాత్, త్రింశత్, నపాత్, పరభృత్, పాటు (దూ) కృత్, పిత్సుత్, పృషత్, బృహత్, భూభృత్, మరుత్, మహత్, మారిషత్, యాకృత్, యోషిత్, విపశ్చిత్, వియత్, విరోధికృత్, విషువత్, వేహత్, విద్యుత్, శకృత్, శుభకృత్, శోభకృత్, శ్వేతగిరిత్, సంయత్, సమిత్, సర్వజిత్, హరిత్.

(2) మతుబంతములు: ఉదస్వత్ (నపుం.), ఉదస్వాన్ (పుం.); ఉరస్వత్ (నపుం.) ఉరస్వాన్ (పుం.); కపుద్మత్ (నపుం.); కపుద్మాన్ (పుం.); క్రియావత్ (నపుం); క్రియావాన్ (పుం.); గోమత్ (నపుం.); గోమాన్ (పుం.); చక్రీవత్ (నపుం.); చక్రీవాన్ (పుం.); మఘవత్ (నపుం.); మఘవాన్ (పుం.); మరుత్వత్ (నపుం.); మరుత్వాన్ (పుం.); మాల్యవత్ (నపుం.); మాల్యవాన్ (నపుం.) విద్యావత్ (నపుం.) విద్యా

వాన్ (పుం.) ; శిఖావత్ (నపుం.) ; శిఖావాన్ (పుం.) ; శ్రీమత్ (నపుం.); శ్రీమాన్ (పుం.) ; విభస్వత్ (నపుం.) ; విభస్వాన్ (పుం.) ; ఋక్షిమత్ (నపుం.) ఋక్షిమాన్ (పుం.) ; హానుమత్ (నపుం.) హానుమాన్ (పుం.) ; హాసిమాన్ (పుం.) ; హిమవత్ (నపుం.) హిమవాన్ (పుం)- మొదలయినవి.

దకారాంతములు:ఆపత్, ఉపనిషత్, కకుత్, గూఢపాత్, త్రికకుత్, దృషత్, ద్విషత్, పరిషత్, ముత్, మృత్, విపత్, శకృత్, సంయుత్, సంవిత్, సంపత్, హృత్.

ధకారాంతములు: క్షుత్, వీరుత్, సమిత్, శ్వావిధ్.

నకారాంతములు; (1) అన్-అంతములు:

(అ) పుల్లింగములు: అనడ్వాహ్, అగ్నిజిహ్వ, అర్యమా, ఆర్వా, ఆశ్మా, ఆధ్వా, ఆత్మా, ఊష్మా, ఋభుక్షిన్వా, ఉక్షా, కవధ్వా, కిరణకర్మా, కృష్ణవర్త్మా, గాత్రిణ, జీవాత్మా, ద్వాదశాత్మా, ధిజన్మా, భూతాత్మా, పరమాత్మా, పాప్మా, పృథురోమా, ప్రేరణా, బభ్రుమూర్ధా, భూతాత్మా, మనుష్యధర్మా, యక్ష్మా, యజ్వా, యువా, రాజా, రాజయక్ష్మా, విశ్వకర్మా, వేమా, శర్మా, శ్లేష్మా, సుత్రామా, సుకర్మా, సుపర్వా, స్వాదుపిన్వా, హిమదామా.

(ఆ) నపుంసకలింగములు: అగ్న, అష్టాపశ, అహా, ఉపాకర్మ, ఊధ, ఏకర్మ, కిర్మ, క్లోమ, చర్మ, ధర్మ, జుహ్వా, తిర్మ, ద్విజుహ్వా, ధామ, సర్మ, నామ, సృపలహ్మ, పర్వ, పర్వణి, బలిసహ్మ, బర్హిస్, భస్మ,భూతాత్మ, మర్మ, కర్మాశ్మ, రోమ, లహ్మ, లాజ, లోమ, వర్మ, వర్త్మ, వర్ష్మ, వేశ్మ, వేమ, హ్రీమ, శర్మ, శీర్ష్మ, సక్థ్న, సదస్, స్థామ, స్థేమ, హేమ.

(ఇ) ఇమనిజంతములు: అణిమా, గంభీరిమా, గభీరిమా, గరిమా, చారిమా, తనిమా, నీలిమా, పటిమా, పాండిమా, ప్రథిమా, మధురిమా, మహిమా, మృదిమా, శోణిమా.

(ఈ) ఇన్-అంతములు: అనుజ్ఞీ, అపకారీ, అధికారీ మొదలయినవి. అశ్వినౌ.

భకారాంతములు: కకుప్, అనుష్టుప్, త్రిష్టుప్.

వకారాంతములు : దివ్.

శకారాంతములు : అదృక్, త్రిద్యుస్పృక్, నృక్, భూమిస్పృక్, మర్మస్పృక్, విట్, స్పృక్.

షకారాంతములు: అహిష్విట్, కాష్ఠతట్, గోవిట్, తృట్, త్విట్, ప్రావృట్, రుట్, విట్, విప్రుట్, ద్విట్, వాహిష్విట్, విష్విట్.

సకారాంతములు: (1) అస్ - అంతములు: అంఘస్, అంభస్, అంహస్, అగౌకస్, అనస్, అనేహస్, అప్సరస్, అమృతాంధస్, అయస్, అర్మస్, అవాసస్, అశస్, ఉచ్చైశ్శ్రవస్, ఉత్తరవాసస్, ఊష్మనస్, ఉషస్, ఉషస్, ఊర్ధ్వరేతస్, ఏనస్, ఓజస్, ఓకస్, కర్ణజలౌకస్, ఖురణస్, చక్షుశ్శ్రవస్, చక్షుస్, చరుకాధిగస్, చేతస్, ఛందస్, జగచ్ఛక్షుస్, జ్యోయస్, తమస్, తపస్, తేజస్, దశనవాసస్, దృష్టరజస్, నగౌకస్, నభస్, పాథస్, ప్రత్యూషస్, ప్రచేతస్, భూయస్, మేనస్, మనస్, మూనస్, మృగశిరస్, యశస్, యూనస్, రజస్, రంహస్, రహస్, రోషస్, రోహస్, వచస్, వయస్, వర్చస్, వాసస్, వివస్వస్, విహాయస్, శ్రవస్, సుమనస్.

(2) ఇస్ - అంతములు: అర్చిస్, ఉపర్బుధస్, ఛదిస్, జ్యోతిస్, రోచిస్, హవిస్.

(3) ఈయస్ - అంతములు: అల్పీయస్, కణీయస్, బలీయస్, గరీయస్, సాధీయస్, కనీయస్, యవీయస్, వరీయస్.

(4) ఈస్ - అంతములు: ఆశీస్.

(5) ఉస్ - అంతములు: ఆయుస్, ఆయుస్, జటాయుస్, జరాయుస్, దీర్ఘాయుస్, ధనుస్; యజుస్.

హకారాంతములు: ఉపానహ్, ఉపానత్, గోధుక్, గోలిహ్, తురాషాట్, ప్రష్ఠవాహ్, సుషులిహ్, స్నుక్.

సంస్కృత హలంతశబ్దములు తెలుగున తెల్గుపములగు విధము.

(1) సాధారణముగ సకారాంతములు కాని సంస్కృత హలంత శబ్దముల ప్రథమైవచనరూపములే తెనుగులోనికి ప్రాతిపదికములగును. అచ్చును తుదిహల్లును ద్విత్వమును, ద్విత్వమునై నుత్వమును జేయును. ఉదా. చ - అశ్వమ్కు, ఋక్కు, గుడత్వమ్కు; జ - అశ్వయుక్కు, అగ్రుక్కు, విరాట్టు; త - అబుభృత్తు, అగ్నిచిత్తు, మహత్తు, సమిత్తు, హరిత్తు; ద - ఉపనిషత్తు, ఛదిషత్తు, శరత్తు; ధ - ఋత్తు, వీరుత్తు, సమిత్తు; భ - కకుప్పు, అనుష్టుప్పు, త్రిష్టుప్పు; శ - దృక్కు, విట్టు, స్పృక్కు; ష - గోవిట్టు, తృట్టు, తెట్టు, త్విట్టు; స - అంసున్సు, అంధున్సు; ఆశీన్సు, ఆయున్సు, ధనున్సు, సుహున్సు, యజుస్సు; హ - స్నుక్కు మొదలైనవి.

(2) దీర్ఘము మీఁది ద్విత్వహల్లులలో నొకటి కొన్నిశబ్దములందు లోపించును. ఉదా. వాక్కు, వాకు (విరాటు, రాటు, స్వరాటు, ప్రష్ఠవాటు; అనురూపములు కలుగునేమో తెలియదు).

(3) కొన్ని యెడల కొన్ని సంస్కృత హలంతశబ్దముల ద్వితీయైకవచన రూపముగూడ తెనుఁగునఁ బ్రథమైకవచన ప్రాతిపదికమగును. శబ్దమమహద్వాచకమగునపు డాసంస్కృత ద్వితీయైకవచన రూపముపై సుప్త్వముచేరి తెనుఁగునఁ బ్రథమైకవచన రూపమగును. మహద్వాచకమైనవి సంస్కృత ద్వితీయైకవచన ప్రత్యయమందిలి మకారముగోపింపఁగా జేపించిన కుత్వ మున కుత్వమై, డుచ్ - ప్రత్యయముగూడి తెనుఁగున ప్రథమైకవచన రూపము గలుగును. ఉదా. చ-త్వక్కు, త్వచము; జ - హాలభూక్కు, హాలభుజుఁడు; ద - కకుద్ము, కకుదము; ఫ - వీరుద్ము, వీరుద్ధము;

(4) కొన్నిశబ్దములకు సంస్కృత ద్వితీయైకవచనరూపమువాత్రము ప్రాతిపదికమగును. ప్రథమైకవచన రూపము ప్రాతిపదికమై ద్వితీయత్వమును, ఉత్వమును గలుగును. ఉదా. జ - భూభుజుఁడు (భూభుక్కు- అనికాదు); భృతి భుజుఁడు (భృత్భుక్కు- అనికాదు); విశ్వస్రుజు ము (విశ్వస్రుక్కు- అనికాదు); స్రజము (స్రక్కు- అనికాదు); ప-పిత్సన్నిభము (పిత్సన్నిక్కాదు); ద - ముదసము (ముత్సు అనికాదు); సద్మజము (సద్మత్సు అనికాదు); శ - భూమిస్పృశుఁడు (భూమిస్పృక్కు- అనికాదు); విశుఁడు (విట్టు అనికాదు); స - అగౌససము (అగౌస్సు కాదు); అమృతాంధసుఁడు (అమృతాంధస్సు కాదు); విహాయసము (విహాయస్సు కాదు); అవాసనుఁడు (అవాసన్సుకాదు); ఉరసుఁడు (ఉరస్సు అని మహద్వాచక రూపము లేదు); ఊర్ధ్వరేతసుఁడు (ఊర్ధ్వరేతస్సు అను మహద్వాచక రూపము లేదు). ఋణసుఁడు (ఋణస్సు అను మహద్వాచక రూపము లేదు.); ఉ - అహిర్బుధ్నసము (అహిర్బుధ్న్యట్టుకాదు); అగ్ని, అహిర్బుధ్నుఁడు; విప్రుషము (విప్రుట్టు అనికాదు); వామాక్షిషము (వామాక్ష్యట్టు అనికాదు); కాశ్యపిషుఁడు (కాశ్యపిట్టు అనికాదు); హ - తురాషాడ్భుఁడు (తురాషాట్టు అనికాదు); ప్రష్ఠవాహము (ప్రష్ఠవాట్టు అనికాదు); మధులిహము (మధులిట్టు అనికాదు); గోలిహము (గోలిట్టు అనికాదు).

మఱియుఁ బ్రతిపాదింపఁబడిన శబ్దములన్నియుఁ బైసూత్రము ననుసరించి తత్సమము లగుచున్నవి: ధీమాకే (ప్ర. ఏ.), ధీమంతమ్ (ద్వి. ఏ.), * ధీమంత (తె. ప్రా.), ధీమంతుఁడు; ఇల్లీ, ధనవంతుఁడు, మొదలగునవి. హనుమచ్ఛబ్దమునకు హనుమంతుఁడు, హనుమానుఁడు, హనుమ యను మూఁడు తత్సమరూపములును గలవు. 'గరుత్మ' చ్ఛబ్దమునకుఁ గొన్ని ప్రాంతములందు 'గరుత్మానుఁడు' అను తత్సమరూపమును వ్యవహారమున వినఁబడుచున్నది. నివ్వ చ్ఛబ్దమునకు నేటి యాంధ్ర, నుర్రాను విశ్వవిద్యాలయముల మూలమున 'విద్వాను' అను తత్సమరూప మేర్పడినది. వీనికిని 'విద్వానుఁడు' అను తత్సమపదమునకును సూక్ష్మభేదముకూడ నేర్పడినది. 'విద్వాన్' అను విశ్వవిద్యా

లయ పరీక్షయందు తీర్ణుడైనవాఁడు 'విద్వాను'; బాగుగ చదువుకొని జ్ఞానము సంపాదించినవాఁడు 'విద్వాంసుఁడు'.

(5) కొన్ని సంస్కృత నాలంతముల తుదిహల్లులోపింపఁగా మిగిలిన రూపముగూడ తెనుఁగునఁ బ్రథమైకవచన ప్రాతిపదికమగును. అట్టి ప్రాతిపదిక మకారాంతమైనచో నుహాద్వాచకమగునపుడుత్వడుద్దులును, నమహాద్వాచకమగునపుడు నువర్ణమునుజేరి తెనుఁగునఁ బ్రథమైకవచన తత్సమరూపము లేర్పడును. ఉదా. త - జగత్తు, జగము ; స - అర్మస్సు, అర్మము ; ఉత్తరవాసస్సు, ఉత్తరవాసము ; ఛందస్సు (ఛందము అనురూపము శ. ర. లో లేదు. లాక్షణికులు వాడినారు); నభస్సు (నభస్సు శ. ర. లో లేదు. ప్రయోగమున్నదేమో) ; తేజస్సు, తేజము ; మనస్సు, మనము ; యశస్సు - యశము; శేతస్సు, శేతము ; శ్రవస్సు, శ్రవము ; వాసస్సు, వాసము ; సదస్సు, సదము ; రజస్సు, రజము. ఇంద్రజిత్ అను మహాద్వాచకమునకు 'ఇంద్రజిత్తు', 'ఇంద్రజి' యను రెండును తత్సమరూపములగును.

(6) కొన్నిటికి ద్విత్వరూపముకాక, తుదిహల్లు లోపింపఁగా శేషించిన యకారమువై నుత్వడుద్దులుగాని, నువర్ణముగాని నూత్రము గలుగును. ఉదా: అల్పీయము, ఆగము, ఉచ్చైశ్శ్రవము, ఉన్మనుఁడు ; ప్రత్యూషము, బలీయము, మహామహుఁడు, నిమనుడు, సన్నశిరము, స్థవీయము ; ఉపానహము, గోధుహుఁడు.

(7) కొన్నిటికి ద్విత్వరూపముకాక, ద్వితీయైకవచనము ప్రాతిపదికముగా గలరూపములును, తుదిహల్లులోపింపఁగా శేషించినది ప్రాతిపదికముగా గలరూపములును, గలుగును. ఉదా : ఊర్ధ్వరేతసుఁడు, ఊర్ధ్వరేతుఁడు ; ప్రచేతసుఁడు, ప్రచేతుఁడు.

(8) నకారాంత శబ్దములలో అన్ - అంతముల తుది నకారము లోపింపఁగా, మిగిలిన తుది అకారమువై మహాద్వాచకమైనచో నుత్వడుద్దులును నమహాద్వాచకమైనచో ము - నూత్రమును చేరును. ఉదా: మహాద్వాచకములు : అకృష్ణకర్ముఁడు, అర్యమయుఁడు, కృష్ణకర్ముఁడు, ద్వాదశాత్ముఁడు. ద్విజన్ముఁడు, భూతాత్ముఁడు, మనుష్యధర్ముఁడు, సధర్ముఁడు, సుత్రాముఁడు, సుత్వుఁడు, సుపర్వుఁడు, స్వాదుధన్వుఁడు, ఇక్షుధన్వుఁడు, హీనుధాసుఁడు.

అమహాద్వాచకములు: అర్మము, అర్వము, అశ్మము, అష్టాదశము, అహము, అధ్వము, కదధ్వము, ఊరుపర్వము, ఊష్మము, అగ్రజన్ముఁడు, అగ్రజన్మము, క్లోమము, గ్రామము, చర్మము, తర్మము, ద్విజస్మము, ధామము, ధూంఖ్నుము, నర్మము, నామము, నృపలఖ్నుము, పర్వము, పాప్మము,

పృథురోమము, బలిసద్మము, భస్మము, రక్తాశ్మము, రోమము, లక్ష్మము, లూమము, లోమము, సర్ష్మము, వర్ష్మము, సర్ష్మము, వేశ్మము, వేమము, వ్యోమము, శర్మము, శుష్మము, శ్లేష్మము, సధర్మము, సామము, స్థామము, క్షేమము, హేమము.

(9) కొన్ని అన్నంతశబ్దముల తుది సకారము లోపించి స్త్రీసద్భావము వైకల్పికముగఁ గలుగును. ఉదా: అమహద్వాచకములు: ఉపకర్మ, ఉపకర్మము; కర్మ, కర్మము; ఆత్మ, ఆత్మము; పరమాత్మ, పరమాత్మము; ప్రేమ, ప్రేమము; భూతాత్మ, భూతాత్మము; రాజయక్ష్మ, రాజయక్ష్మము.

మహద్వాచకములు: కృష్ణవర్ష్మ, కృష్ణవర్ష్మఁడు; జీవాత్మ, జీవాత్ముఁడు; ఆత్మ, ఆత్ముఁడు; పరమాత్మ, పరమాత్ముఁడు; భూతాత్మ, భూతాత్ముఁడు, విశ్వకర్మ, విశ్వకర్ముఁడు.

(10) కొన్ని అన్నంతశబ్దముల తుది సకారము లోపించి స్త్రీసద్భావము మాత్రము కలుగును: ఉదా. చాపు, యజ్వ, యువ.

(11) బ్రహ్మన్ శబ్దము మహద్వాచకమయిన యెడల బ్రహ్మ అనియు, అమహద్వాచకమగుచో బ్రహ్మమనియుఁ దత్సమరూపములఁ బొందును.

రాజన్ శబ్దమునకు రాజ్ఞి అనునది తత్సమరూపము; రాజు శబ్దమున జకారము దంత్యోష్ఠ్యచ్చారణము గలది.

శ్వన్ శబ్దమునకు సప్తమ్యేకవచనరూపమగు 'శుని' అనునది వెనుఁ గునఁ బ్రథమైకవచనమునఁ దత్సమరూపము.

శర్మ, వర్మ శబ్దములు పుంలింగములు, మహద్వాచకములు నగుచో వెనుఁగునఁ బ్రథమైకవచనమున శర్మ, వర్మ యనురూపములఁ బొందును. నపుంసకలింగములు నమహద్వాచకము లగుచో శర్మము, వర్మము, అను తత్సమరూపములఁ బొందును.

సుధర్మన్ శబ్దము సభకు పేరగుచో దానికి సుధర్మయను తత్సమరూప మేర్పడును.

(12) ఇన్నంతముల తుది సకారము లోపించుఁగా మిగిలిన ఇకారాంత రూపమే వెనుఁగునఁ బ్రథమైకవచనమున నిలుచును. లేదా, సంస్కృతమందలి వాని ప్రథమైక వచనరూపముల తుది ఈకారమునకుఁ వెనుఁగున హ్రస్వము కలుగునని యైనఁ జెప్పవచ్చును. ఉదా: అనుజీవి, ఉపకారి, అధికారి, మాని, జీవి, హస్తి మొదలయినవి.

(13) ఇమనిజంతెముల తుది నకారము లోపించును. అట్లు లోపింపఁగా నిలిచిన పూర్వమైసను, దానిపై నున్నదీర్ఘము చేరిన పూర్వమైసను దెనుఁగునఁ బ్రకృతమైనవచనమునఁ దల్పినమనును. ఇమనిజంతశబ్దములలోఁ గలుగు మువర్ణముతోడి రూపములు తొల్లి శబ్దరత్నాకరమున నిరూపింపఁ బడలేదు. అట్లే స్త్రీనపుంసకరూపములును గొన్ని చూపఁబడలేదు. వానికారూపములు కలుగునో కలుగవో చెప్పనీలులేదు. ఉదా: ఱాణిమ (ఱాణిమము - శ. ర. లో లేదు); గంభీరిమ (గంభీరిమము - శ. ర. లో లేదు); గభీరిమ (గభీరిమము - శ. ర. లో లేదు); గరిమ, గరిమము; (చారిమ,-శ. ర. లో లేదు), చారిమము; తనిమ (శ. ర. లో లేదు), తనిమము; నీలిమ, నీలిమము; పటిమ (పటిమము-శ. ర. లో లేదు); పాండిమ, పాండిమము; స్నిగ్ధిమ, స్నిగ్ధిమము; మధురిమ, మధురిమము; మహిమ, మహిమము; (మృదిమ, - శ. ర. లో లేదు), మృదిమము; లోఁతిమ, లోఁతిమము.

(14) ఇన్ అంతనుఁబుగల శబ్దముల తుది నకారము వైకల్పికముగా లోపించును; లోపింపనపుడు నకారమునకు బిందువును ఉచ్చరించును గలుగును. ఉదా: అర్చిస్సు (అర్చి. శ. ర. లో లేదు. "స్మర్చిస్సు లర్చిషఁగాఁ" అని వసుచరిత్ర ప్రయోగము); (ఉర్చిస్సు - శ. ర. లో లేదు) ఉర్చిచ్చు; (ధ్వనిస్సు- శ. ర. లో లేదు), ధ్వని (జ్యోతిస్సు - శ. ర. లో లేదు), జ్యోతి; (లోచిస్సు, (లోచి - శ. ర. లో లేదు); హావిస్సు, హావి.

(15) ఉస్ అంతనుఁబుగల శబ్దముల తుది సకారము వైకల్పికముగ లోపించును. లోపము లేనపుడు నిలిచిన పూర్వమునకు ప్లుతస్వరము చేయును; లోపము కలుగనప్పుడు దీర్ఘస్వరమును ఉచ్చరించును గలుగును. కొన్నియెడల నీరెండుమార్గములలో నొకటిమాత్రము గలుగును. ఉదా: అయుస్సు (అయుపు అని కాదు); ఆయుస్సు, ఆయుష్షు; జరాయుస్సు (జరాయుష్షు అనికాదు); దీర్ఘాయుస్సు (దీర్ఘాయుష్షు అని వ్యవహారమునఁ గలదు); ధనుస్సు, ధనుపు; యజుస్సు (యజుపు అని కాదు.) - అయుఃపదము మొదలగు సంస్కృతరూపములను బట్టి కావలయు "ఆయుష్షు" అని వ్యవహారమున వినఁబడుచున్నది.

(16) 'మృగశిరస్' అను సకారాంతశబ్దమునకు మృగశిర యనునది తత్సమరూపము; మృగశిరము అనురూపమును గలుగనేమో తెలియదు. మృగశిరస్సు, మృగశిరసు, అనురూపములు మాత్రము గలుగవు. వేధశ్శబ్దమునకు వేధయనియు, పురోధశ్శబ్దమునకు పురోధ, పురోధసుఁడు, అనియును దత్సమరూపములు; అనఁగా వేధుఁడు, వేధసుఁడు, పురోధుఁడు, అనురూపములు కలుగవు.

'శతభిషక్' అను జకారాంతశబ్దమునకు శతభిష, శతభిషము అను రెండు తత్సమరూపములును గలుగును. శతభిషక్ అనురూపము కలుగదు.

'మహాన్' అను తకారాంతశబ్దమునకు మహాత్ శబ్దమునందు వెనుఁగున రూపము లేదు. 'మహాంతు' అనునది యస్వరాదేశ్యము.

'సమిధ్' అను ధకారాంతశబ్దమునకు సమిధ యని తత్సమరూపము కలుగును.

'దోస్' అను సకారాంతశబ్దమునకు 'దో' యని తత్సమరూపము గలుగును.

"ఉ. తదీయకరతనూరుదోర్లతలసర్చిఁ గాంచినొప్పి రా
చెంగటఁ గాలసర్పములు చేరి నియున్న యమప్రయాణ బ్ర"

(వి. పు. VII.)

దస్ శబ్దము 'పది'యగును. నాసిక యని యర్థము.

హకారాంతమగు అనఃహా శబ్దమునకు సంస్కృతమున ప్రథమైకవచన మున 'అనఃవాన్' అనియు, ద్వితీయైకవచనమున 'అనఃవాహమ్' అనియు రూపములు. వెనుఁగున చాని తత్సమరూపమగు 'అనఃవాహము' అనునది యూ రెండింటియందును వేనినుఁడియుఁ గలుగ లేదు.

ఏ-కారాంతమగు హృద్ శబ్దమునకును, ఏ-కారాంతమగు దివ్ శబ్ద మునకును వాని సంస్కృతమందలి సప్తమ్యైకవచనరూపములు వెనుఁగునఁ బ్రథమైకవచన తత్సమరూపములు లగును: హృది, దివి.

(17) ధకారాంత 'ఆపద్' శబ్దమునకు 'ఆపది, ఆపత్తి' అను తత్సమ రూపములు గలుగును. 'ఆపద్ధ్' అని వ్యుత్పాదనమునఁ గలుగుగాని ప్రయోగము లందు లేదు. విపచ్ఛబ్దమునకు 'విపది' అను తత్సమరూపము గలుగదు; 'విపద్ధ్, విపత్తి' అనుగూపములు గలవు. ఇట్లే 'ప్రతిపద్' శబ్దమునకు 'ప్రతి పద' అను తత్సమరూపములేదు; 'ప్రతిపద్ధ్' 'ప్రతిపత్తి' అను రూపము లున్నవి. సంపచ్ఛబ్దమునకు సంపద, సంపద్ధ్, సంపత్తి, అను మూఁడు తత్సమ రూపములును గలవు.

(18) సమాసము లందు హలంతశబ్దములకుఁ దత్సమరూపములు యథాప్రయోగముగ గ్రహింపవలెను: భూభృజ్జుఁడు ('భూభృక్కు' కాదు); ఫణిభృక్కు ('ఫణిభృజము' కాదు). ఇట్లే యితరములును గ్రహింపవలెను.

(19) సంస్కృతావ్యయములు కొన్ని వెనుఁగునఁ దత్సమము లయినవి: ఉచ్చైస్, నీచైస్, సమస్ అనుపదములు సంస్కృతమున నవ్యయములు. వీనిలో మొదటి రెంటికిని ఉచ్చ, ఉచ్చము; నీచ, నీచము (గ్రహము ఉచ్చలోనున్నది;

నీచలోనున్నది; ఉచ్చను, నీచములేనివాఁడు) అనురూపములు గలుగును. సమశ్శబ్దమునకు నమస్సు అని తత్సమరూపము గలుగును. ఇట్లీ యీక్రింది రూపములను దెలిసికొనవలెను. అందుకొన్ని వ్యవహారమున మాత్ర మెక్కువ ప్రచారమందున్నవి.

ఉపాంశు: "సంజాహాలలుసాంశున భుజించు సభములు" ఆము. ४.

ఈషత్, ఈషత్తు; బహిస్ - బహి (బహినిడు - "బహివడ్డ ద్విజున కల్పపుఁ బాచిలంబిడి, పసిఁజిక్కై తావాని బ్రతిఁగుడిచి" - (ఆము. VI; బహి వెట్టు - "బహిఁబెట్టిసతనియున్నమును ... ఆభోజ్యమక్రు" - భార. శాం. I.) స్వయమ్, స్వయము; సమమ్, సమము; భూయస్, భూయస్సు (శ. ర): సద్యస్, సద్యా (-ద్యహా), సాహసాత్, సాహసాత్తు (గా); అవశ్యమ్, అవశ్యము; అనిశమ్, అనిశము; నిత్యమ్, నిత్యము; అజస్రమ్, అజస్రము; సంతతమ్, సంతతము; చిరమ్, చిరము; యావత్, యావత్తు (వ్యవహారమున అల్పభేదము; అంతయు సని యిర్థము); ఇతి, ఇతి (వ్యవహారము; ఇతిగా లిసికొఁడను. ఇతీ ప్రతిలేకుండా పోయినాఁడు); స్రుతి, స్రుతి "ఎవ్వరు నీస్రుతులే కిభునన త్రయింబుస" హరి. ఉ. X; "ఏను నీస్రుతిగ నచ్చనచ్చనఁగాఁ శాంభవిస్" జై. VIII; "స్రులకుమీరుఁ డాకిడు" విజయవి. మొదలయినవి); పరి, పరి (ఒకపరి; వ్యవహారము; ఒకపారి); లవణమ్, లవణము; ఉష్ణమ్, ఉష్ణము; శీతమ్, శీతము; ఆర్ద్రమ్, ఆర్ద్రము ఇట్లే.

(20) తెనుఁగు వ్యవహారమున ననేక సంస్కృ తావ్యయములుచేరినవి: అద్యాఽపి, జన్మతిః, జన్మనా, పినా, ప్రాయఃశః, ప్రాయశః, సదా, సుష్ఠు, యుగపత్తు (గా), యావత్తు (అంతయు' నను నర్థభేదము కలిగినది), ఉపరి (ఉభయకుశలోపరి), తిరుపరి, అన్యత్ర, ఏకత్ర, ఉభయత్ర, యత్రకుత్రాపి, కుత్రాపి, తత్రాపి,-పత్ = -పత్తు (గా); అన్యథా, ఏకైకశః, అల్పశః, సహ; 'సహ' కు తత్సమరూపము 'సహా'; బహుధా, అన్యథా, తథా, సహస్రధా, శిరసా (-స్నా), మనసా (-స్నా), వాచా (మాటయిచ్చినాఁడు); బహుశః, అనేకశః, (ఈ) రూపేణ, (అదికపిలము) పృథా; నిష్ఫలగాళర్చియినది, వృథా శపింతురే; సర్వదా, సర్వత్ర, యదృచ్ఛ, ఏమంచ, కిశ్చన (గాఁడు), యఃకశ్చన (గాఁడు), పదేపదే, ఏకస్మాత్తుగా, చిరాత్, లఘుఁ, సమాసమఁ, క్వచిత్తు, కించిత్తు, కదాచిత్, కస్మిచ్చిత్తు, కించిత్తు, కంచి(పదు), కదాచిత్తు, యద్వా, క్రమేపి, కర్మణా, అకృచ్ఛ్రశః, సుతరాం(లాం), తత్త్వతః. స్వతఃశ, తు, చత ప్పకుండా; అహోరాత్రము (అహోరాత్రస్థ, -శః, కాఁబోలును), సర్వాత్మనా, అతఃపరము, అన్యోన్యము, అంతరము, అకాండముగా, ఏతావతా మొదలయినవి.

(21) "భవచ్ఛత్రాదుల కిందు ప్రయోగంబులేదు" అని చిన్నయసూరి యాంధ్రశబ్ద చింతామణి ననుసరించి చెప్పెను - 'భవిష్యత్' అను శత్రంత రూపమునకు మాత్రము 'భవిష్యద్భ' అను తత్సమరూపము * శబ్దరత్నా కరమునఁ జేర్పఁబడినది. ఈరూపము వ్యవహారము నందును గలదు. నేటి గ్రంథకర్తయొకరు 'పూజ్యశాలా!' యను సంబోధనమున 'భవత్' యని సంబోధించి నాము. ఇది తప్పు. "సవిభక్తికాన్యవ్యయసంజ్ఞాకసుబంతమ్", అను కృష్ణాఽస్తి వాక్యంతు", అను నాంధ్రశబ్దచింతామణి సూత్రముల ప్రకారము సంస్కృత మందలి విభక్తులుకానివన్యయములును, సుప్తిఙ్ ప్రత్యయాంతములును క్వాన్, తుమున్, సంబంధార్థరూపసుఙ్ఞను డెనుఁగునఁ దత్సమములు కావనియు, కాని వాని ననుకరణమునఁ బ్రయోగింప వచ్చుననియుఁ దేలుచున్నది. ఈ సూత్రమునకు వివరణముగా "కస్తు మకస్తు మున్వర్థా, కస్తు ముజారశక్తివి" రామాభ్యుదయము. "సున్నత్ర నిలింపకామినులవాఁడఁగాఁ గులు వ్రాఁపుఁ"; "ఆ బాలగోపాల మఖిలసప్రజయును నానందమునఁనున్కి- నతిశయిల్లె"; "జనుఁ జీతాంశులలాఁపెంచ నిష్ఠసాఁపిమా" అని కవులుచేసిన ప్రయోగముల సహాయబలముఁ బండితులాదరించియున్నారు.

మతుబంత శబ్దములు.

సంస్కృతమున 'కలిగిన' అను నర్థమును గలిగిన ప్రత్యయములలో మత్ అనునొకటి. దానికి 'వత్' అనియు రూపాంతరములు గలవు. సంస్కృత మున మత్ - ప్రత్యయము గొన్ని సందర్భములందును వత్ ప్రత్యయము వేఱు సందర్భములందును వచ్చుచుండును.

(i) ధన ధనినీ (సిం.) లేక ధనినిమాను (సిం.ము) కలదు అను నర్థమున మతుప్రత్యయముచెప్పుదురు.[1] ఉదా: గోమాన్ దేవదత్తః; సృష్టివాన్ సర్వజ్ఞః, ఇల్లు - యనిమాన్, స్త్రీవాన్ మొదలయినవి. మతుబర్థక ప్రత్యయ ములు గొన్నియర్థములందు మాత్రమువచ్చును. (1) భూమార్థమున: లేఁడు మూఁడు యనుగీఁజలను గలవాఁడు 'యనిమాన్' కాఁడు. ఎల్లలు, ఎక్కువ గోవులను గలవాఁడే 'గోమాన్'.

(2) నిందార్థమున. ఉదా: కపుదాన్ స్త్రీ=, సంభావకి మొదలయినవి. (3) ప్రశంసార్థమున. ఉదా: ధీమతీ కన్యా. (4) నిత్యయోగార్థమున, అనఁగా

---

* 'భవిష్యత్' అనునది వర్తమానార్థకముకాను గావున శత్రంతమే యగుకాదని కొందఱు మతము; కాని, చిన్నయసూరియు, గుప్తార్థ ప్రకాశికాకారుఁడుఁ దానిని శత్రంతముగానే తలంచి యుదాహరించిరి.

1. తదస్యాస్త్యస్మిన్నితిమతుప్.

నిత్యగుణములను చెల్పునప్పుడు, ఉదా. క్షీరిణీ వృక్షః. (5) అతిశాయనార్థమున. ఉదా: ఉపరిణీ కన్యా; (6) సంసర్గార్థమున, అనగా ఒకదానితో కూడియున్న అనునర్థమున. ఉదా: నండీ, ఛత్త్రీ. (7) అస్త్యర్థమున. ఉదా: అస్తిమాన్.

(ii) రస, రూప, వర్ణ, గంధ, స్పర్శ, శబ్ద, స్నేహ, భావనముల గుణవాచకములపై మతుప్పు వచ్చును.[1] అన్ల్, ఏకాచ్చులుగల శబ్దములమీఁదను మతుప్పువచ్చును. ఉదా. రసవాన్, రూపవాన్, వర్ణవాన్, గంధవాన్, స్పర్శవాన్, శబ్దవాన్; స్నేవాన్.

(iii) మకార మంతమందుగాని యుపధానర్ణముగాఁగాని కల శబ్దముల మీఁదను, అ, ఆ, లు అంతమందుగాని, యుపధాస్థానముగాఁగాని కలశబ్దముల మీఁదను 'మత్' కు మూఁడుగ 'వత్' వచ్చును. యవాదులపై 'వత్' రాదు' మత్ వచ్చును.[2] యవ, నిమ్న, పూర్ణ, భూమి, కృమి, కుచా, వశా, ద్రాక్షా, భాగ్యాదా శబ్దములు యవాదులు. ఉదా: అంత్యమకారముసకు: కవాన్; ఉపధామకారముసకు: లక్ష్మ్నవాన్; అంత్య ఆకారముసకు: జ్ఞానవాన్; అంత్య ఆకారముసకు: విద్యావాన్; ఆకార మంతగాఁగల శబ్దములకు: యశస్వాన్; ఆకారముసకు: భాస్వాన్. - యవాదులపై: యవమాన్, మొసలయినది.

(iv) అనునాసికములుగాని తక్కిన వర్ణీయహ్లు లంతమందుగల శబ్దములపై వత్ ప్రత్యయము చేయును.[3] ఉదా: విద్యుత్వాన్.

(v) మతుప్రత్యయము చేసిటపుడు సంజ్ఞావాచక మేర్పడునపుడు వత్ ప్రత్యయమును చేయును.[4] ఉదా: ఆహీనవీ, వసుమతీ మొదలైనవి.

(vi) సంజ్ఞావాచకము లగునపుడు ఆనుచేవాన్, ఆస్థీవాన్, చక్రీవాన్, కపివాన్, గవయవాన్, చన్నజ్యోతీ ననుశబ్దము లేర్పడును.[5] సంజ్ఞావాచకములు కానప్పుడు వానిని అనున్నవాన్, అస్థిమాన్, చక్రవాన్, కపిమ్యవాన్, లవణవాన్, చన్నజ్యోతీ, అనుకారణములు గలుగును.

(vii) ఉదన్వత్ శబ్దము ఉదుప్రయుసరణం, బహుబుమిపోగమనుచెల్లును.[6]

(viii) మంచిరాజుపరిపాలనముగల దేశము 'రాజన్వతీ'. మంచిపరిపాలన ముద్దేశింపఁబడినప్పుడు 'రాజవాన్' అగును.[7]

ప్రాకృతమున మతుప్రత్యయము.

సంస్కృతమున నీ విధముగా గొన్నినిధుల ననుసరించుచున్న మత్, వత్, ప్రత్యయముల ప్రయోగవిషయమై ప్రాకృతమున వ్యత్యాసము కలిగి

1. రసాదిభ్యశ్చ. 2. మాదుపధాయాశ్చ మతోర్వోయవాదిభ్యః. 3. ఝయః. 4. సంజ్ఞాయామ్. 5. ఆసండీవదష్ఠీవచ్చక్రీవకక్షీవ ద్రుమణ్వచ్చర్మణ్వతీ. 6. ఉదన్వానుదధౌచ. 7. రాజన్వాన్ సౌరాజ్యే.

నది. మత్ వాడవలసిన చోట్ల వత్ ప్రత్యయమును, [illegible] వాడవలసిన చోట్ల మత్ ప్రత్యయమును ప్రాకృతభాషలయందు [illegible]. ఉదా: అర్థవాగధి: ఆయూకమంత (జసవేయూనీయ సూత్ర. 138, 33), సం. ఆచారవత్ ; అగ్ధవాగధి: చిత్తకుంత (ఆ సూత్రము 2, 1, 5, 2 ; పుట 133, 33 ; 136, 3), సం. చిత్తవాన్ ; అర్థవాగధి: [illegible], గంధమంత, రసమంత, [illegible], [illegible], స్పర్శవాన్, (రూపవత్సూత్ర 2, 4, 1, 1 ; మంగళవాదసూత్ర 565 ; జీవాభిగమసూత్ర 26 ; [illegible] 379 ; వివాహపన్నత్తి 111) ; అర్థవాగధి: విజ్జామంత = సం. విద్యావాన్ (ఉత్తరజ్ఝయణసూత్ర 620 ; శీలమంత, గుణమంత, వక్కమంత = సం. శీలవాన్, గుణవాన్, [illegible] (ఆచారాంగసూత్ర 2, 1, 9, 1) ; పుణ్ణమంత = సం. పుణ్యవాన్ ; [illegible] = సం. బీజవాన్ ; మూలమంత = సం. మూలవాన్ ; [illegible] = సం. ఛాత్రవాన్ (జీవ విషయ సూత్ర.) ; ఆకారకారకు: [illegible] (ప్రాకృత సింగళ సూత్రాలు 1, 132, 2, 118) ; = సం. [illegible] ; [illegible] (ప్రాకృత సింగళసూత్రాలు 2, 45, 114) [illegible] ; [illegible] (ప్రా. [illegible] 2, 94) [illegible] ; [illegible] (బుధుని ప్రాకృతవ్యాకరణము: హేమచంద్రవ్యాకరణము) = [illegible] ; [illegible] = సం. ప్రజ్ఞావాన్ (సూత్రాలంకారసూత్ర 1, 1, 1, 1, 1, 1) ; [illegible] = సం. [illegible] ; మారియమంత = మారియావాన్ ([illegible] సూత్ర) ; [illegible] = సం. [illegible] (సంస్కృత ప్రాకృతవ్యాకరణము 20. [illegible] 15 ; హేమచంద్రవ్యాకరణము 159) ; [illegible] = [illegible] (హేమచంద్ర వ్యాకరణము 2, 159).

తెనుగులో వ్యవహారమునందు ప్రాకృత [illegible] మత్తు, వత్తు ప్రత్యయముల వాడుకయు, స్వతంత్రముగ నిలుచుట కాన్పును, 'బుద్ధిమత్తుండు, గుణవంతుండు' మొదలుగు [illegible] చెప్పవలసి యుండెను.

ఆచ్చిక వ్యాకరణము.

సంస్కృత సమేతరమయిన యాంధ్రభాష నాచ్చికమని వైయాకర ణులు పిలుచుచున్నారు. తెనుఁగునందలి పదములు సంస్కృతసమములు, ప్రాకృతసమములు, సంస్కృత భవములు, ప్రాకృతభవములు, దేశ్యములు, అన్యదేశ్యములు అను వర్గములుగ విభజింపఁబడుచున్నవి. శబ్దరత్నాకరమునఁగల 35,055 పదములలోఁ 14,814 పదములు సంస్కృత సమములు; అనఁగా నూటికి 42 వంతున సంస్కృతశబ్దములు తెనుఁగు విభక్తి ప్రత్యయములు మాత్రము చేరినవి యీ నిఘంటువున కెక్కినవి. 'ప్రా' అను సంజ్ఞతోనంటి 'ఇంగలము' అనునొక్కపదముమాత్ర మున్నది. అది ప్రాకృతసమమని కాఁబోలు శే. ర. కాయని యభిప్రాయము. వానిలో 3891 పదములకు వై. అనఁగావైకృతము లనుసంజ్ఞ నాతఁడుంచినాఁడు. ప్రాకృత సమములు, సంస్కృతభవములు, ప్రాకృతభవములు ననుమూఁడువర్గములును నీ వర్గములోనికి చేరినవి. అన్యదేశ్యములను గుర్తించుటలో నాతఁడు కొన్నిటికి 'అన్యదే.' యనియు, కొన్నిటికి హిం. (హిందూస్థానీ) అనియు, కొన్నిటికి 'ఆం.' (ఇంగ్లీషు) అనియు గుఱుతులుంచినాఁడు. ఇట్టిపదములు సుమారు 1800 కలవు. మిగిలిన వానిలో మిశ్రములు, అనఁగా సంస్కృతశబ్దములును దేశ్యములును కలిసిన శబ్దపల్లవములు, ధాతుపల్లవములు 170 ఉన్నవి; గ్రామ్యము లని యాతఁడుచెప్పిన 57 పదములునిట్టివే. ద్వ్యయములు, అనఁగా వైకృతములును దేశ్యములును గలిసి శబ్దపల్లవములుగను ధాతుపల్లవములుగను నేర్పడిన పదములు 3227 కలవు. ఈ రీతిగ సుమారు 24000 పదములు సంస్కృతమునకును ప్రాకృతమునకును నన్యదేశ్యములకును సంబంధించినవి. మిగిలిన 11000 పదములలో 252 యుగళములు, అనఁగా నొకయర్థమున సంస్కృతమును వేఱొకయర్థమున దేశ్యమునయిన పదములు; 302 ఉభయములు, అనఁగా నొకయర్థమున వైకృతములు వేఱొకయర్థమున దేశ్యములునైన పదములు. యుగళములను ఉభయములను తత్సమ, తద్భవ పదములుగ నిరూపింపఁ గలిగినచో నింక 10500 పదములు దేశ్యములుగ నిలుచుచున్నవి. వీనిలో 4046 పదములు దేశ్యములని శబ్దరత్నాకరకారుఁడు నిరూపించిన ధాతువులనుండి యేర్పడినవి. ఈ దేశ్యధాతువుల యథార్థస్వరూప మును గూర్చి రెండవ ప్రకరణమున వివరింపఁబడియున్నది. ఇక మిగిలిన సుమారు 6000 దేశ్యశబ్దములకును గతియేమి? వానికి తెనుఁగున ధాతువులు కానరావు. వానిలోఁ గొన్నిటి కితరద్రావిడభాషలయందు మాతృ

కలను బోల్చికొనవచ్చును; అయినను అట్టి వానిసంఖ్య యెక్కువగానుండదు. కావున వానిలో గొన్ని యన్యదేశ్యములను దక్కినని తద్భవములు నయి యుండవలెను. కొన్నిటికి వ్యుత్పత్తిని నిర్ణయించుటయే కష్టము కావచ్చును. అట్టి వ్యుత్పత్తి నిర్ణయము చేయవీలులేని పదములను దేశ్యపదములక్రిందఁ బరిగణించుట ప్రాకృత వైయాకరణ సంప్రదాయమేకాక యాధునిక కావ్యభాషలని పిలువఁబడు భాషలకు వ్యాకరణములను నిర్మించువారును ననుసరించిన సంప్రదాయము కూడనైయున్నది. పండిత హరిగోవిందదాస శ్రేష్ఠవిరచిత 'పాఇఅసద్దమహణ్ణవో' (ప్రాకృతశబ్ద మహార్ణవము) అనుబృహన్నిఘంటువున 38190 పదములు చేరినవి. వీనిలో నుమారు 8000 పదములు కేవల రూపాంతరములు. మిగిలిన 30000 పదములలోను హేమచంద్రవిరచిత ప్రాకృతదేశీనామమాలలోని 5518 దేశ్యపదములును చేరినవి. అసఁగా నూటి కించుమించు చిరుపదిపదములు దేశ్యములు. కాని, హేమచంద్రుఁడిచ్చిన పదములన్నియు దేశ్యములగునా యని భాషాశాస్త్రజ్ఞులు సందేహించుచున్నారు. ఇటీవల జరిగిన పరిశోధనలవలన వీనిలో నసంకేతములు దేశ్యములు కావని నిరూపింపఁబడినవి. ప్రాకృతమునకంటె తెనుఁగు నేటి కింకను, నుమారు పదునేను శతాబ్దములయినను తరువాతిది కావున నది ప్రాకృత భాషావికారమే యైనచో తొల్లింటి ప్రాకృతాసక్తుఁడి యెఱుఁగని పరిభ్రష్టమై వికారము నొందియుండవలెను. తెనుఁగు వైయాకరణులుదటను నాంధ్రభాష సంస్కృత ప్రాకృతముల వికృతియని యంగీకరించియున్నారు. ప్రాచీనాధునిక ప్రాకృతములు సంస్కృతాది ఇండో యూరోపియను భాషలతో సంబంధము గలవని యంగీకరించిన విషయమే. వానిలో మూలముతో సంబంధము లేదని తమకుఁ దోఁచిన యనేకపదములుండుటచే వాని ప్రాకృతత్వసిద్ధికి భంగము కలుగనేరదు. దేశ్యశబ్దములకుఁ బ్రాకృతాది భాషలతోఁ గల సంబంధమును గూర్చి విపులముగ పరిశోధనము జరిగియుండలేదు. ప్రాచీనాధునికాంధ్ర వైయాకరణులందఱును నాంధ్రభాష సంస్కృత ప్రాకృతముల వికృతియని చెప్పి, కొన్ని యుదాహరణములను మాత్ర మిచ్చుటతో తృప్తినొందిరి. ఈ మధ్య బయలువెడలిన కాల్డువెల్లువ్యాకరణ మింగ్లీషులో నుండుటచే నది మన పండితుల కందుబాటులో లేకపోయినది. దానిని గొంతవఱకు నవగాహన చేసికొనిన యొకరిద్దఱు పండితులు మాత్రము పూర్వాంధ్రవ్యాకరణ సంప్రదాయమును విసర్జించి, ఆ సంప్రదాయముయొక్క తత్త్వమును లోతుగ నాలోచింపక యొక్కసారిగ కాల్డువెల్లు నభిప్రాయములను ప్రచారములోనికిఁ దెచ్చుటకుఁ బూనినారు. కాల్డువెల్లు నభిప్రాయమును తప్పక యాలోచింప వలసినదే; కాని, యంతటితో నూరకుండరాదు. ఆంధ్ర

పదములను వ్యాకరణమునకును ప్రాకృతభాషలతోడి సంబంధము కుదుర
స్వయము భూదాత్వాగ్రవాళపణప్రజాయనును తప్పక నిశ్చయించెట్టవచ్చును.
కాని, యుగ్రమునకు ప్రాకృతమునతోడి సంబంధమునుగూర్చి యెట్టి
పరిశోధనములు నిశ్చయముగా జరుగలేదు. అనలు ప్రాకృతభాషాభ్యాసమే
యాంధ్రదేశమునం జొక్కును. ప్రాకృతమనగా షడ్భాషాచంద్రిక, ప్రాకృత
ప్రకాశికలలో నిచ్చట నుదాహరించిన ప్రాకృతమని సుప్రసిద్ధుల యభిప్రాయము.
నాటకములను మాత్రము చదువుచుండగాని, వానిలోని ప్రాకృతమును
గూర్చి శ్రద్ధ వహించుచుండలేదు. ఆ ప్రాకృతనిబంధనముల ఛాయను మాత్రము
చూచిన వెంటనే యీ ప్రాకృతభాషాతత్త్వ విచారము చేయఁబూను పండితు
లీమియాత్రా యాత్రకు తీరని కలసియున్నది. ఇంగ్లీషుబాషలు బయలు
దేరిన పిమ్మట నాంధ్రదేశమును నాంధ్రభాషయును ప్రాకృతభాషాభ్యాసము జరుగు
చున్నయది. ఇటీవల కొంత జరుగుచున్నది. ఆంధ్రదేశ శాసనములలో మాత్ర
మిప్పటికిని ప్రాకృతభాషను మార్చిన వైమి బొంకులు జరుగుచున్నవి. ప్రాచీన
ప్రాకృత గ్రంథములు ఇచ్చటఁబూర్వులు వ్రాసికొనియుండిరని నెమ్మదియో
బయలుదేరి పరిశ్రమించుచున్నను. ఆంధ్రమాగధి, మాగధి, అంధ్రశౌరసేనము ప్రాకృత
గ్రంథములు వ్రాసిరని యిటీవల వినఁబడుచున్నది. శ్రీశైలాదిక్షేత్రములలోని
ప్రాకృత వైదికులు మాట్లాడెడు భాషగనో వ్రాయఁబడుచున్నది. ఆంధ్రదేశ
మునందును వెల్లి వైమి, అంతర్వేది నెక్కు-వైమి జరుగుచునియున్నది.
ఆట్టి భాషలను వెనుకటి నాంధ్రభాషయొక్కయు, నితరద్రావిడభాషల
యొక్కయు తత్త్వమును నిర్ధారణము కానగును.

ఈ వ్యాసమునకు నొక్కమాట మాత్రము చెప్పవలసి యున్నది.
తెక్కలి ప్రాకృతభాషలతోడి భాషాసంబంధమును నిర్ణయించుటకు ఆంధ్రభాషలోని సంస్కృత
పదములన్నియు నిందు చేరినవా యనుమాట యెప్పటికి బోగొట్టుకొనవచ్చును. పదము
లన్నిటిని నిర్ణయించుట ప్రాకృతాధ్యయనమునకు అని యెప్పటికి మనవిచేసికొనుచున్నాను. సంస్కృతీ
యేతరభాషలనుండి యరువు తెచ్చుకొనిన పదములు లుప్తస్థానిభూతములుగానికివి తె
లుగు భాషలో చేరియుండునవి చూచుచున్నాను. ఉట్టిపదములు మిక్కిలి యెక్కు
వగ నున్నను ప్రాకృతభాషలు ప్రాకృతత్వావిమర్శనమునకు భంగము వాటిల్లదు. పద
నిర్ణయమునకు గలసిన మార్గములు ప్రాకృత సంప్రదాయానుసారముగ నున్న
వానిని వీచారి పట్టి మాత్రము ముళ్ళపూడి వెంకటరమణ కాశీయాత్రలో 'మాత్రయో ర్భవేద్వ్యంజనే' అనిచెప్పి వెంటనే యాంధ్రభాషవాని
"నుపసర్గాచ్చు" చూత్రమని తెలిపియున్నాడు. ఉపసర్గించుచున్న దనగా
ఏదాది లయందలి గిలుగు వికారములందును, పలుకుబడియందును నాంధ్ర
భాష ప్రాకృతమార్గమునసరించుచున్నదని యాతని యభిప్రాయము.

ఆంధ్రభాష ప్రాకృత జన్యమైనదెయ్యెడల నే ప్రాకృతభాషనుండి జన్యము అని మఱియొక ప్రశ్న పుట్టుచుండును. ఒక భాష మఱియొక భాషనుండి జనించిన దనుట స్థూల నిర్వచనము మాత్రమగును. భాష ప్రవాహిని. అది శాఖలుగ చీలినప్పుడు తల్లిప్రవాహము శాఖకు భిన్నత్వమందు దోడ్పడును. శాఖ తనజాడను తానేర్పరుచుకొనును; తనలో నితరమార్గములం బ్రసరించు చుండిన యితర ప్రవాహినులు చేరి యొక్కొక్కపుడు శాఖ తొల్లింటి తల్లికంటె మహత్తరము కావచ్చును. అప్పుడు దానిలక్షణము తల్లిలక్షణము కంటెం గొంతవేఱగును. బలగాభాషమాగధినుండి జనించినదనినంతోస్థూలముగ నాభాషాలక్షణమున గలిగియున్నదని మాత్రము సుళువుగ నగును. ఆట్లు,యాంధ్రభాష యే ప్రాకృతభాషలోనుండి స్థూలలక్షణము గలిగియున్నదను ప్రశ్నకు నెంటనే సమాధానము చెప్పుటి యున్నది ప్రాకృతభాషా పరిశోధనమునుబట్టి కష్టపడినను బూర్వోక్తలక్షణసంప్రదాయము ననుసరించియుం, జారిత్రక సంప్రదాయము ననుసరించియు నది వైశాచీభాషాలక్షణమును గలిగియున్న దేమో పరిశోధించి చూడవలసినదని చెప్పుట యుక్తము.

ఒకభాష మఱియొకభాషనుండి శాఖయని చెప్పవచ్చు డొంక ప్రకారము వివరింపను నిసుగనిపించవలసియున్నది. పెద్దప్రవాహమునుండి యొక శాఖ విడఁబడినప్పుడు దల్లినిబోలిన కొంతభాగము మాత్రము పాయలోనికి బోవును. భాషాప్రవాహము శాఖలైనప్పు డట్లుకాదు. తల్లింటి భాషయంత యును దత్తత్వకాలములలోఁ బ్రత్యేకభాష యగుచున్నది. తదనంతరము నందుండి నానారకతారతమ్యములు ననుసరించి కొంతలోపించియుం గొంత హెచ్చిం జేరియు, నిదిను రూపవరిణామక్రమము నొందుచున్నది.

భాషాజన్యత్వమును నిరూపించుట యంటె గొప్పకష్టమొకటి గలదు. పూర్వకాలపు భాషల సంబంధకథనవిచారణములు మనకు లేవు. గ్రంథములలోనికిని శాసనములలోనికిని నెక్కిన పదజాలముమాత్రము మన కీప్పుడు లభించుచున్నది. అగ్రహారములలో నా భాషను మాట్లాడుచుండిన జనుల సంఘటితజీవనమానకు సంబంధించిన పదజాలమంతయు లభింపదు. అందుచే నవక పదములకు జన్యత్వమును నిమిత్తమును నిరూపించుట కష్టమే యగును. కాని, యవి మాతృభాషలోనివి కావనియుం బ్రత్యేకములనియుం జెప్పుటలో గొంత జాగరూకతతో గలిగియుండవలెను.

ఇక నాచ్చికపదములను గూర్చి విచారింపవలసియున్నది. ఆచ్చికములలోని ప్రాకృతిసమ, సంస్కృతభవ, ప్రాకృతి భవనములనుగూర్చి విచారించుట యావశ్యకమే యైనను నేపదము సంస్కృతభవమో, యేది ప్రాకృతభవమో, అందును నాయాపదము లేప్రాకృతభాషాపదములకు

సమములో, భవములో నిర్ణయించుస్థితిలో లేము. పాలిభాషకుఁ దప్ప తక్కిన ప్రాకృతభాషలకు ప్రత్యేక నిఘంటుసంపులు బయలుదేర లేదు. అట్టివి బయలు దేరువఱకును వానినైకృతత్వము సంగీకరించి కేవలదేశ్యములుగా నిరూపింపఁ బడిన పదముల తత్సమమునుగూర్చి విచారింతము. అట్లు చేయుటకు పూర్వము తెనుఁగునఁ గవులు కల్పించి భాషయందు చేర్చిన కొన్ని కృతకశబ్దములను శబ్దజాలము నుండి పరిహరింపవలసియున్నది.

కృతక శబ్దములు.

శబ్దముల పుట్టుక యనేకవిధములుగానుండును. ప్రపంచమున నాయా జాతుల నాగరికత ననుసరించి మూలధాతువులనుండి కొన్ని సాధారణశబ్దము లేర్పడుచుండును. కొన్ని కేవల ధ్వనులననుసరించియుండును. కొన్ని యితర జాతుల సంపర్కమునలనఁ జేరిన యితరభాషాపదములై యుండును. మనుష్యుని యూహాప్రపంచము విరివిగైనకొలఁదియు క్రొత్తశబ్దము లేర్పడుచుండును. ఇవి యాయాన స్తుపుల లక్షణములఁ బట్టియు, వానిచేష్టలఁబట్టియు, వాని కితరవస్తుపులతోడఁగల సంబంధమునుబట్టియు, నితరవస్తుపులతోడి పోలికలను బట్టియు, నీగతిఁ గ్రొత్తనవూహలతో చరాచరప్రపంచ మందలి వస్తుపులకుఁ బేళ్లుగలుగుచుండును. ఈ నవూహ లందలియొక యవయవ ముపస్థమునగానో, ప్రత్యేయముగానో మాత్రి, క్రొత్త వ్యస్తపద ముల యాకారమును దాల్చుచుండును.

ఈరీతిగ నానేకవిధముల నేర్పడిన శబ్దములలోఁ గొన్ని కవులు గూర్చినవి యుండును. వారి గ్రంథములు జనసామాన్యమున కాదరణపాత్రములయి, వ్యాపనమునొందినచో నట్టికొన్నిశబ్దములు భాషయందుస్థిరముగ నిలువవచ్చును. కాని, సామాన్యజనాదరణముఁ గాంచని శబ్దములు గ్రంథములందును, నిఘంటువులందును మాత్రము నిలిచి, యా గ్రంథములనుజదివి వానిని బోధపఱుచుకొనువా రున్నంతకాలము మాత్రము మిత్రప్రచారము గలిగియుండును. అట్టిశబ్దములు డెనుఁగునఁ జాలఁ గలవు. వానిలో శబ్దరత్నాకరమునఁ జేరిన వీక్రింద చూపఁబడినవి.

1. పురాణములకు సంబంధించినవి.

(అ) i. విష్ణువుపేళ్లు.

ఉడ్డకేలు వేలుపు, కటివేలుపు, గట్టుతాలుపు, గరుడిరవుతు, చుట్టుకాలుదారి, నలమేనిదొర, పక్కిడాల్వేలుపు, పచ్చవలువదారి, పాలమున్నీటియల్లుఁడు, మామమామ, రక్కసులగొంగ, లచ్చివుగఁడు, వలమురితాలుపు, తమ్మికంటి.

ii. విష్ణువు నవతారములు, వానికి సంబంధించిన పేర్లు.

వెన్నదొంగ=కృష్ణుఁడు; తొలుపంది=ఆదివరాహము; మానిసిసింగము= నరసింహుఁడు, ఒంటిపోగు, కలపతాలుపు, తాటిపడగవాఁడు, దుక్కి-వాలు దాలుపు, నల్లవలువతాలుపు,నాఁగటిజోడు = బలరాముఁడు; నీటియిక్క, నీరు పుట్టువ=కౌస్తుభము; గుడునుఁ గయిదువు, చుట్టలుగు, చుట్టుఁ గయిదువు. చుట్టు వాలు,బటువుఁగైదువు, బిల్లవాలు, కంటివాలు, వేయంచులవాలు, నుసివాలు= చక్రాయుధము ; చిలువదిండి, పక్కి-రాయఁడు, పాఁపమేఁపరి, పాఁపనేఁపుడు, పులుఁగుఱేఁడు,పెందిరువడి, పులుఁగుబొల్లఁడు,=గరుత్మంతుఁడు, కూఁత్తకైదువు= శంఖము.

చిలువఱేఁడు, తడపులనిడుపఁడు, పాఁపఱేఁడు, పుణికితాలుపు, వేచుంచు (-ంగు)లపాగ = శేషుఁడు, అనంతుఁడు.

(ఆ) i. లక్ష్మి పేర్లు.

కడలికూఁతుఁగు, కలిమిచెలి, జగముత్తల్లి, తమ్మియింటిగరిత, తల్లితల్లి. పాలమున్నీటి కూఁతురు, మున్నీటిచూలి, వైడి నెలఁత.

ii. సీత.

చాలుపేరింటిపూఁబోడి ; నాఁగటిచాలిపేరియుతప ; నేలచూలి ; పుడమిపట్టి.

(ఇ) i. మన్మథుని పేర్లు.

ఇంచువిలుతుఁడు, ఇంచువిలుకాఁడు, కన్నులవిలుకాఁడు, కమ్మవిలు కాఁడు, చిగురువిలుకాఁడు, చిగురాకువిలుకాఁడు, చిగురువిలుతుఁడు, చిలుక రవుతు, చెఱుకువిలుకాఁడు, చక్క-నయ్య, చక్కెరవిలుకాఁడు, తలఁపుచూలి, తలిరువిలుతుఁడు, తామరతూపరి, తావివిలుకాఁడు. తియ్యవిలుకాఁడు, తీఁగ విలుకాఁడు, తుంటవిలుతుఁడు, ననవిలుకాఁడు, ననవిలుతుఁడు, పచ్చవిలు తుఁడు, పువ్విలుకాఁడు, పువ్విలుతుఁడు, పూవింటికాఁడు, పూవిలుతుఁడు, బేసి కైదువుజోడు, వలదొర, వలఱేఁడు, వలపురాయఁడు, వలరాజు, వాలుగడాలు, విరివిలుకాఁడు, వెడవింటి, వెడవిలుకాఁడు, సిరిచూలి.

ii. మన్మథునికి సంబంధించిన పేర్లు.

మరుతేజి = చిలుక; చందమామగుక్కిళ్లు = అధరామృతము; చందురకూనలు, చందురవంకలు, నెలకూన, నెలవంక = నఖక్షతములు; చలి పని, వలిపని = శైత్యోపచారము ; చలియనుక = కర్పూరము; లోఁగుక్క,

వెల్గుక్క, పావురపుఁబలుకు = మునితము; నలకాఁక, వలవంత = మన్మథతాపము; మరుపని, నలరాచపని = మైథునము, సింగారపుదోఁట = శృంగారవనము; మరునిల్లు = యోని; పలుకెపు = పరనిందితము; చిట్టంటులు = నఖ, దంతాదిక్షతములు.

(ఈ) i. శివునిపేళ్లు.

అంగమొలనేల్పు, అగ్గికంటి, అంబరాంతకుఁడు, ఐదుమోములవేల్పు, ఏనుఁగుదాకాసిగొంగ, కాటిజోడు, కొండమల్లుఁడు, కోడెవాహనుఁడు, గట్టితాలుపు (- విలుకాఁడు,-నిలుపుఁడు), గట్టు (గుబ్బలి) నిలుకాఁడు (- నిలుతుఁడు,) గిబ్బకొమ్ము, చిచ్చుఁగంటి, చిలువతాలుపు, జడనుండిజనించు, జాబిలితాలుపు, జింకతాలుపరి, జింకతాలుపు జడముడిజంగిఁడు, జన్నిపుదొంగ, జాబిలితాలుపు, తిగకంటి, తెల్లనిదొర, త్రోలుచాలుపు, దున్నమొలవేల్పు, దిన్నమొలవేల్పు, నింగిసిగ, నెలతాలుపు, పునుకతాలుపు, బూదులతోడు, బోసికంటి, మిక్కిలికంటివేల్పు, మిట్టిగొంగ, మిట్టిపోటుకాఁడు, మినుసిగవేలుపు, నిన్నువాకతాలుపు, ముక్కంటి, ముమ్మొనవాఁడితాలుపు, వాకతాలుపు, వాఁకిసిగదేవర, వేఁడికంటి, సెనకంగ.

ii. పార్వతీపేళ్లు.

కొండమంటి, గట్టుకాఁమంటి, గట్టుబ్రమంటి, చలి(నలి) మలకూఁతురు, జగమతల్లి.

iii. విష్ణ్వాదిశ్వపనిపేళ్లు.

ఏనుఁగుమోహరుసామి, ఒంటిరాముల్మవేలుపు, కొమ్మకొఁడు, గుజ్జవేలుపు, నెమయ్య, పాండవన్నిగట్టు.

iv. గుహాస్వామిపేళ్లు.

అగ్గిమంటి, ఆటుమోనుమలవేలుపు, కందుఁడు, జుట్టుపిట్టతాలుపు, నెమ్మిజోడు, నెమ్మిరవుతు, పులితాలుపు, తెల్లుచుఁగు, వేలుపుగమికాఁడు, సత్తితాలుపు.

v. శివునికి సంబంధించినపేళ్లు.

పొడుగుమఁడుగు,చదలేలు,ముత్తోనద్రివ్మగిరి,మిన్నుకోలతు,మిన్నువాక మిన్నేలు, విడువాక,వేలుపుచేలు = ఆకాశగంగ; ఎఱిగిన్ను, మిక్కిలిగిన్ను, పొగకిన్ను = ఫాలనేత్రము; ముక్కోటిక = త్రిపురములు, దిన్న (స) మొలవేల్పు = కాలభైరవుఁడు; ముమ్మొనవాలు = త్రిశూలము;

(ఉ) i. బ్రహ్మవేళ్లు.

ఉడ్డమోముచేలుపు, చదువులముదుకఁడు, చదువుల చేలుపు, తమ్మి చూలి, తమ్మిపుట్టు, తొలుచేలుపు, పెద్దచేలుపు, పొక్కిలిచూలి, బొడ్డుచూలి, మొదటిచేల్పు, చేలుపుఁబెద్ద.

ii. సరస్వతి.

చదువులపడతి, పలుకుఁజెలి, మినుకుఁజేడియ.

iii. వేదము.

తొలుచదువులు, తొలుబలుకులు, తొలుమినుకులు, పెనుమినుకులు, ప్రాఁగబ్బము, ప్రాఁజదువులు, ప్రాఁబలుకులు, ప్రామినుకులు = వేదము; ముచ్చిచ్చు = త్రేతాగ్ని.

II. స్వర్గసంబంధమైన చేళ్లు.

ఇంద్రగానున్ను: రతిసపువిల్లు.

ఐరావతము: తెల్ల (వెల్ల) యేనుఁగు; వెలిగారు.

అప్సరస: చేలుపుగాణ, చేలుపుబోనిస.

అమృతము: చేలుపుబోసము.

దేవత: జన్నపుఁదిండి, చదలుకాఁపు, తెఱగంటి, మింటితెరువరి.

దేవర్షి: చేలుపుజడదారి.

స్వర్గము: జేజేపట్టు, వినుహ్రీలు, చేలుపుఁబంకి, చేలుపుఁదెప్పు.

నాగలోకము = పాఁపఱగము.

కల్పవృక్షము: ఈనుల మ్రాను, ఈగి మ్రాను, పుడుకు మ్రాను, పెట్టుఁజెట్టు, మెచ్చులచెట్టు, వినుమ్రాను, వెలి మ్రాను, చేలుపుఁజెట్టు.

చింతామణి: ఈనులరాతినము, చాగిరాతినము, తలఁపుమిన్న, తలఁపుకాయి, పుడుకుఁగల్లు, చేలుపుమానికము, తలఁపుమిన్న.

కామధేనువు: ఈనులమొదవు, తేలిమొదపు, పుడుకుఁదొడుకు, వెలిగిడ్డి, చేలుపుగిడ్డి.

ఉచ్చైశ్శ్రవము: తలఁపుమిన్న, నిక్కు-వీనులజక్కి-, వెలిమావు.

వజ్రాయుధము: నూఁఅంచులకైదువు, పిసుగుఁగైదువు; మగమాని కపువాలు,-తాతివాలు.

కింపురుషుఁడు: గుఱ్ఱపుమోనుచేలుపు, జక్కి-మోరచేలుపు, మావు మోమువాఁడు.

కిన్నరుఁడు: పక్కి-మొఁకలివాఁడు, మూఁపుమోమువాఁడు.
ఖచరుఁడు: విసుద్రివ్వఁగలవాఁడు = వేలుపుగాణ.

III. రాక్షసాదులు.

రాక్షసుఁడు: ఎఱచిదిండి, నల్లఁజూపుడు, నల్లఁద్రాపుడు, నెత్తురుఁద్రావుడు, పొలదిండి, పొలసుఁదిండి, ప్రాఁవేలుపు, మానిసిఁదిండి, తోలువేలుపు, రేఁగిమ్మరి, రేఁగిమ్మఱిఁడు.

బ్రహ్మరాక్షసుఁడు: పాఱుటసుఁడు.

పిశాచము: పీనుఁగుఁదిండి, పిశాచరాజు, మనులుఱేఁడు.

IV. భూతప్రేతాదులు.

కణ్వుఁడు: ప్రొద్దుగ్రుంకు.
కాత్యవీర్యుఁడు: వేయిచేతులయెఱమిగాఁడు.
పరశురాముఁడు: గండగొడ్డలిరాయుఁడు.
పింగళాక్షుఁడు: పచ్చికన్నులవేల్పుసుఁడు.

భీముఁడు: గాడుపు (గాలి) సుతుఁడు, పట్టి; తొఁడిపోటరిదుపుమేటి, వడముడి, వలిమొలకఁ,

శూర్పణఖ: చేటగోళ్లది.
సుగ్రీవుఁడు: ప్రొద్దుగ్రుంకుడుసు
సువర్చల: నింగిమిరి.

V. ఆకాశమునకు సంబంధించిన గ్రహనక్షత్రాదులు.

ఆకాశము: వేలుపు దెగింపు, దిక్కోడు; చుక్కలతెగువు, వినువలను.

సూర్యుఁడు: ఇంటలుగొంగ, ఇనుఁడు మేఘరి, ఇరసుసూఁడు, ఎండదొర, కలువలదాయ, కొండవెలుఁగు, గాములఱేఁడు, చీకటిగొంగ, చదలుమానికము, చాయమగఁడు, జక్కనలఱేఁడు, జగసుఁడన్ను, జగముచుట్టము, జమునయ్య, తమ్మిచొర, తమ్ములవిరసు, తామరచెలి, తొగసుఁడు, పగటివేలుపు, పగలింటిదొర, పచ్చవాపువపుజోడు, మింటితెగువరి, మినుకులబరణి, (-యిక్క-) మినుమానికము, రేకటి, వినుకెంపు, వెలుఁగుఱేఁడు, వేడివెలుఁగు, వేడివేలుపు, వేవెలుఁగు, సెకవెలుఁగు.

చంద్రుఁడు: కడలిమెన్న, కలుసరాయఁడు (-విందు), చందురమామ, చలివెలుఁగు, చలుపజోతి, జింకతాలుపరి,-తాలుపు; తమ్మిపగతుఁడు,తొగచెలిగాఁడు, తొగఱేఁడు, తొగవిందు, చలువఱేఁడు, చుక్కలఱేఁడు, జింకతాలు

పరి, జింకతాలుపు, తప్పిపగిత్తుడు, జక్కవగొంగ, నిసివెలుగు, పాలకడలి వెన్న, పైరులయెకిమీడు, రేదొర, రేత్రస్మరి (-రీడు), రేజోడు, వలి వెలుగు, వెన్నెలగుత్తి, వెన్నెలజోడు.

చంద్రకళ: నెలపాలు, నెలవీసము, నెలకూన.

వెన్నెల: నెలవెలుగు, రేయెండ, రేవెలుగు.

అనూరుడు: పిచ్చు (పి) సుంటు.

గంగ: దెలియేటు; ముయ్యేటు.

సత్ర్పసులు.

సత్ర్పసు: దక్క-

అశ్విని: తోలురిక్క-, గుర్రపుజుక్క-

భరణి: బరణిచుక్క-

కృత్తిక: మంగలత్తి పూపుచుక్క.

రోహిణి: బండిరిక్క-

మృగశిర: జింకతలచుక్క-, జాలిరిక్క.

ఆర్ద్ర: పగడపురిక్క-

పునర్వసు: పొదరింట్లచుక్క-

పుష్యమి: తొండపూరిక్క-, గుర్రపుజుక్క-

ఆశ్లేష: అసిలేరు, నిప్పుజుక్క-

మఖ: జన్నపుజుక్క-, పాలకీమోసంచుక్క-, పితికులచుక్క-

పూర్వఫల్గుని: పుబ్బరిక్క-, సాయికంటిరిక్క-

ఉత్తరఫల్గుని: ప్రొద్దురిక్క-, సాయంకంటిచుక్క-

హస్త: కైపాటిరిక్క-

చిత్త: ముత్తెపుసవతిచుక్క-

స్వాతి: కరుపలిరిక్క-, కెలపుసంతురిక్క-

విశాఖ: కున్నుగసారెచుక్క-, చెపురిక్క-, తోపువేల్పులరిక్క-, చేటరిక్క.

అనూరాధ: దోరణపుసాటిరిక్క-, చెలిమిచుక్క-.

జ్యేష్ఠ: తాటిరిక్క-.

మూల: సోతుజుక్క-; అంపసంబుమాచ్చిరిక్క-.

పూర్వాషాఢ: తోలునీటిరిక్క-, నీటిరిక్క-.

ఉత్తరాషాఢ: ఏచకంటిరిక్క-.

శ్రవణ: కటివేల్పురిక్క-, తూపురిక్క-.

ధనిష్ఠ: మద్దెలరూపురిక్క-.

శతభిష: నీటిఱేనిరిక్క.

పూర్వాభాద్ర: ఎనిమిదికాళ్లచుక్క.

ఉత్తరాభాద్ర: ముక్కంటిచుక్క.

రేవతి: కడచుక్క, రొంనరిక్క, మీనుయూపురిక్క, ముప్పదిరెంటిగుంపు.

అభిజిత్తు: కాసరానిచుక్క, బొమ్మచుక్క.

గ్రహములు.

అంగారకుడు: కెంపుగాము, నేలపట్టి, పుడమిపట్టి, (-పుట్టు.)

కేతువు: కుక్కిపుగాము, మిత్తిమూలు.

బుధుడు: నెలపట్టి, నెలచూలి

భూమి: పంటసలతి, పైడిచూలాలు.

రాహువు: చీకటిగాము, జాబిలిమేసరి, తెలగాము, నెలమేపరి,

శని: కప్పుమేనిగాము, కుంటిగాము, చాయపట్టి, పొగ్గుచూలి,

శుక్రుడు: ఒంటికంటిగాము, తెలిగాము, వాలుచుక్క, సోకుటొజ్జ.

బృహస్పతి: నుదుటిఱేడు, వేల్పుటొజ్జ.

చంద్రుడు: చూ. చంద్రుడు.

రాసులు.

మేషము: మేకరాసి	తుల: తక్కెడరాసి
వృషభము: ఎద్దురాసి	వృశ్చికము: తేలురాసి
మిథునము: జంటరాసి	ధనుస్సు: వింటిరాసి
కర్కటము: ఎండ్రికరాసి	మకరము: మొసలిరాసి
సింహము: సింగపురాసి	కుంభము: కడవరాసి
కన్య: పడుచురాసి	మీనము: చేపరాసి

VI. దిక్కాలములు:

ఇందుడు: ఒడలిచూపుడయడు, కొండపగతుడు, గట్టులదాయ, తూగుపుఱేడు, తెఱగంటిఱేడు, బాసవాల్దొర, మబ్బురవ్వుతు, మలగొండ, వేగంటి, వేలుపుఱెద్ద, వేలుపుగమికాడు, వేలుపుఱేడు.

అగ్ని: ఎఱ్ఱనివేలుపు, కప్పుడెరుసరి, కరువలివిందు, గాడుపు సంగడీడు, గాలినెచ్చెలి, జంటమోమువేల్పు, చొగంటి,దంటమోముదేవర, తగరుకాతు, దుగమొగములవేల్పు, నాల్గుకన్నులవేల్పు, నీటికానుపు, నీటిచూలి, నీరుపాప సతన్యాలజేజే, సెగఱేడు.

యముఁడు: గుదియతాలుపు,జనుసగోఁబుట్టువు, దక్కిణంపురాయఁడు, దుంతకొతు, పితరదొర, పొద్దుగొడుకు, ప్రొద్దుచూలి.

వరుణుఁడు, కడలిజేఁడు, తాఁకుదాలుపు, నీటిరాయఁడు, నీటిజేఁడు, పడుమటిదొర, వల్లెతాలుపు.

కుబేరుఁడు: కాయకంటి, జక్కనీఁడు, జక్కులజేఁడు, పైఁడిజేఁడు, మానిసికొతు, రొక్కపుదొర.

నైఋతి: కోసరేఁడు, సోఁరులరేఁడు.

వాయువు: జింకకొతు, తావిమోఁపరి, నిలగినూలి, నీటితాత, మబ్బుమేఁపరి, మినుచూలు, పిలపుమోఁపరి, వినుచూలి, వీవలి, సోఁకుదయ్యము, ల

ఈశానుఁడు: చూ. శివుఁడు.

VII. కొందఱు బుషులు.

పరఁటిపుట్టువు = అగస్త్యుఁడు; అరివేరపుఁదపసి, కయ్యపుదిండి, పోరుదిండి = నారదుఁడు; నేలుపుఱొజ్జ, నుడుగరేఁడు = బృహస్పతి; పుట్టఁబుట్టువు, బొఱియచూలి = వాల్మీకి; నెట్టచెపులతపసి = ఉగ్రశ్రవసుఁడు.

VIII. కాలము.

i. ఋతువులు.

మండుతఱి = వసంతర్తువు; సిరామని, వాసతఱి=నవ్వర్తువు; మంచుతఱి= హేమంతర్తువు; చలినెల = శిశిరర్తువు.

ii. నెలలు.

చైత్రము: ముత్తెపురిక్కనెల; వైశాఖము: చేఁటరిక్కనెల; జ్యేష్ఠము: పెద్దనెల; తొటిరిక్కనెల; ఆషాఢము: నీటిరిక్కనెల; శ్రావణము: తూపురిక్కనెల; భాద్రపదము: ఎనిమిదికాళ్లరిక్కనెల; ఆశ్వయుజము: తొలురిక్కనెల; కార్తికము: మంగలికత్తిచుక్కనెల; మార్గశిరము: పొంగటినెల; జింకతలచుక్కనెల; పుష్యము: పొట్లపూరిక్కనెల; మాఘము: జన్నపురిక్కనెల; ఫాల్గునము: ప్రొద్దురిక్కనెల.

iii. పక్షములు.

తొలుపక్కము = శుక్లపక్షము; మలుపక్కము = కృష్ణపక్షము.

iv. వారములు.

పెద్దవారము = బుధవారము.

v. ఇతరములు.

లేఁబగలు = పూర్వాహ్ణము.

IX. దేశము.

i. కొండలు.

కొండ: నేలతాలుపు ; కృతకాద్రి=చేతగట్టు ; కైలాసము: వెలితిప్ప; గంధమాదనము: గంధపుగొండ; ద్రోణము: మందుమల; చక్రవాళము: చుట్టుగొండ, సుడిగట్టు ; మేరువు: జేజేగట్టు, పొంగట్టు ; వేలుపుమల ; రజతాద్రి: వెండిగుండు, వెండికొండ ; వింధ్యము: వింజను ; హిమవంతము: కొండజేడు, గట్టులరాయడు, గట్టులజేడు, చలువగట్టు, చలికొండ, వడగుగొండ, నలిమల; శ్వేతశైలము: సిరిగట్టు; ఉదయాద్రి: తూరుపుగొండ, తొలుగట్టు, పుట్టుగట్ట, పొడుపుగొండ ; అస్తాద్రి: కుంకుమల, కుంకుడుగట్టు; మలయము: తావిగట్టు ; మంథరము : కప్పుగొండ; అంజనపర్వతము: కప్పుమల, కాటుకకొండ.

ii సముద్రములు.

ప్రళయోర్ణవము: వెనువెల్లి.

ఇక్షుసముద్రము: ఇంచుపాలకడలి.

లవణసముద్రము: ఉప్పుగడలి.

క్షీరసాగరము: పాలసముస్నీరు, జిడ్డుకడలి. జిడ్డుడలి, పాలవెల్లి, పాలేఱు, పాలకడలి, పాలకుప్ప.

సముద్రము: కడలితేడు. నీరుకుప్ప, నీటికుప్ప, నీరుతొట్ట, నీటితేడు, నీరుహామి, జక్కరరాయడు, స్రాయేఱు, సుస్నీరు, రతసపుగని, ఏటితేడు.

బడబానలము: నీరుచిచ్చు, వార్వపుటగ్గి.

iii. ద్వీపములు.

కుశద్వీపము: బండిదీవి, తెల్లుదీవి; క్రౌంచద్వీపము: జువ్విదీవి; శాకద్వీపము: తేకుదీవి ; శాల్మలద్వీపము: రొకుడీవి, బూరుగుదీవి ; జంబూద్వీపము: నేరేటిదీవి ; తొలుదీవి; పుష్కరద్వీపము = తమ్మిదీవి.

iv. పురములు.

వెనుమసనము = కాశి.

X. i. ఉద్భిజ్జములు.

చెఱకు = కన్నులమాను ; సంపెగ = తుమ్మెదకంటు ; తామర = నీటిపుట్టుగు, అసలుఁబుట్టువు.

ii. కీటకములు.

తేనెటీగ: జంటముక్కాలి, జమలిముక్కాలి, తేనియతిండి, తేనెతిండి, చీమ=సన్నగాడు.

iii. సరీసృపములు:

పాము: కనువినికి, గాడుపుమేపరి, గాలిమేపరి, గ్రుడ్డికానుపు, లాగడాగుడు, వినుకలికంటి, విసదారి, వీనులకంటి, నిడుపవెన్ను, భోరప్రాకుడు.

iv. జలచరములు.

తాబేలు : నల్లదాసరిగాడు.

v. పక్షులు.

గుడపక్షి: చిలుసదిండి, పక్కిరాయడు, పాపమేపరి, పాపమేపుడు, పులుగుతేడు, వెందిరువది.

కోడి: అజ్జనాలు, మెట్టవాలుపిట్ట.

నెమలి: కప్పగుత్తుకపులుగు, జుట్టుబులుగు.

కోకిల: చిగురాకుదిండి, తలిగుతిండి, కొంపుకంటి.

హంస: తూడుదిండి, తోలకరిసినాడు, వానజాలిపులుగు, మినుపపోక, కాకి = గుమికాడు, వాకకోయిల, వాన వెచ్చేది.

చకోరము: చందమామపులుగు, జాబిలిమేపరి, నెలత్రావడము, నెలపులుగు, నెలమేపరి, వెన్నెలపులుగు.

చిలుక: వక్కెరతిండి, చదువులపులుగు, పలుకుదత్తిడి ; మరుతేజి, రామచిల్క.

చక్రవాకము: చుట్టుబులుగు, గడుపుబులుగు.

శేకుసుంకి: సకినంపుబులుగు.

పతి: ఇగుపుట్టుపు, మూడుకానుపు, గ్రుడ్డికానుపు.

గండభేరుండము: దుగు మొగముల పులుగు.

vi. చతుష్పాదజంతువులు.

కోతి: ఆడవితిగుసుడు, అడవిన్నట్టు, కొండత్రిమ్మరి, కొమ్మత్రిమ్మరి, కొమ్మమెకము, కొనత్రిమ్మరి, కోనమనికి, గట్టుద్రిమ్మరి, చెట్టుద్రిమ్మరి, చెట్టువట్టు, తలులమెకము, తలులమారమెకము, మలమనికి, మానుమనికి, మ్రానుద్రిమ్మరి.

ఏనుగు: ఎక్కడుమెకము, పలుగొమ్మల మెకము, బలుహజ్జమెకము, గబ్బిచెంకమెకము, చేగలమెకము, రెంటత్రాగుడు మెగము.

సింహము: ఏనికతిండి, ఏనుఁగుగొంగ, జడలమెకము, తెఱనోటి మెకము, తెల్లడాలు మెకము, పచ్చకన్నుల మెకము, బొకినోటి మెకము, బొబ్బమెకము, మెకములఱేడు, రెంట బ్రాపుదిండి, వెడఁద మూఁపు మెకము.

జింక: పిఱికిమెకము.

పంది: సుర్రుమెకము, కొమ్మొకాఁడు.

ఎలుఁగు: పుట్టకూఁపుదిండి, బొగ్గి మోరమెకము, వెనుకమూఁపులమెకము, పుట్టకాఁపు.

సివంగి: మెకములతిండి.

దుప్పి: కారుకొమ్మొమెకము.

శరభము: చొగంటి, మిఁగిలినవన్నెమెకము.

పులి: పసిదిండి, చాఱలమెకము.

మనుఁబోతు: సుగొక్కుమ్మొమెకము.

మహిషము: జమునెక్కురింత.

కుందేలు: కుందెలు.

చమరి: కుచ్చులమెకము.

XI. మనుష్యులు.

బ్రాహ్మణుఁడు: ఇరుపుట్టువు, జన్నిగట్టు, నేలవేలుపు, పాఱువాఁడు, పుడమివేలుపు.

బ్రహ్మచారి: గోఁచికట్టు, గోఁచిబొఁడఁడు, తిరుపుఁదాలుపు.

నేదమూలు: ప్రాఁజదువులు, ప్రాఁబలుకులు, ప్రామినుకులు ('ప్ర' కు మాఱుగ 'తొలి' యనియుఁ గలదు).

క్షత్త్రియుఁడు: బుజమునపుట్టువు, రాచపుట్టువు.

రాజు: నేలఱేఁడు, మన్నెఱేఁడు, మానిసిఱేఁడు, పుడమి తాలుపు (- ఱేఁడు.)

సింహాసనము: సింగపుఁబీఁట.

వైశ్యుఁడు: తొడపుట్టువు.

శూద్రుఁడు: అడుగునఁబుట్టువు, కలపతాలుపు; ఱేగుపూస్పరి = సారథి, పడుచులతిండి = శిశుభోజి; కుండగోకరి = వంటవాఁడు; కబ్బపుఁగూరుపరి = కవి; కావితాలుపు = సన్యాసి; జన్నపుటొజ్జ = ఋత్విజుఁడు; పెద్దదిన్న పము వాఁడు = చెవిటివాఁడు; లేడికంటి = మృగాక్షి; అప్పలకాఁపు = అధమర్ణుఁడు; బాసవాల్దొర = ఋణీశ్వరుఁడు; మెయి (మే, - మేను, మై -)

తాలుపు = పాణి; మేపుల్చుప్ప = కూతురు, కొడుకు; నుంచియునిముపు = దొంగ; పడపుగొమ్మ, మానికోరి, వెలయాలు = బోగిసూ; ఇట్టి వెలయని వెచ్చకాడు = విటుడు; ఇలుఱేడు = స్త్రీపోషకుడు.

XII. యుగ్మము.

కొండమొగ్గిరము = కొండవ్యూహము; పసుపమొగ్గిరము = పసుపు వ్యూహము; అష్టమాతియమ్ము; సప్తివాతియమ్ము; పిసిచివాటుబడియ, నిక్క వాటుబడియ = పాసము, కుంటెన యుగలము నాయుధములు; వెడది వాతియమ్ము = వెడల్పు మొనగలబాణము; నెలసరిబోలి = అర్ధచంద్ర బాణము; పరమేశ్వరుఁడు, పాశుపతాస్త్ర = నారాయణాస్త్రము; పాశుపత్తు, పాశుపతి యమ్ము; బండిమొగ్గిరము = శకటవ్యూహము; నిస్త్రింశాస్త్ర = ఖడ్గము మొయిమఱుపు = కపటము; పడమలు = సేనాముఖము.

XIII. శాస్త్రము.

సంగీతము: ఉబ్బాళిసాధనము = ముఖవీణ, కి; పసుందిసాధనము = విపాచము, - సి; పట్టిగసాధనము = ఢక్క, - ధ; మేళతాళము, గాంధర్వము - సి;

XIV. వ్యవహారములు.

నుగనూనికోరు, నుగనూనాయి = సిగ్గరి; చదువుకా జాలిలేదాయి, నెలతాయి = చదువు లేనిది; పుట్టుగవాఁడు = పెద్ద; పుట్టుగుపోయెఁగాము, కప్పుఁబోయెఁగాము = ఇంద్రపస్థమునకు, పాండవులు = పుట్టుగు; ఎట్టి పని తనము = నైపుణ్యము; చెప్పకే రు = పెళ్ళిమాటలు.

కూఁతుకెమ్మ, వెలసిల్ల, సీపిపుల్లుసు = శిఖము; కూఁతుకెడుపు = నాగలి. సీనతాలుపు, సీనమోఁచి = పిడి, మోస్తరు; సుంగిన్నమ్మరి = జలదరము; పలుసులను, పలుకోప్ప, పలుదొప్ప, వాదొప్ప = వెనువి; జిన పొక్కిలి = కస్తూరి, నీళ్లసగము = ఉప్పు; బలుపులుల్లు = స్మశానము; వెనుకటిపని = అపరకర్మ; వెనుకనేను = నీచు; పాపము = బ్రాహ్మణము; పాలిండ్లు = స్తనములు; అడిత్రాపు = కలిమి; రసాన్న = పిండాన్న; మిండమగాలు = దక్షిణాపథము; కన్నుసీము = సిన్నిరు; కుక్కవాలు = నాగలి; వాన లాయి = వడగల్లు; మొనలివాపోగులు = మూడుపండ్లకయిలు; పెల్లవిన్నపము = చెప్పుము; పెంగ్రోస = ముక్తి.

అబ్బెసము - (కాశీ. VI 212) - వ్యవహారము 'అబ్బేస' మున్నది. 'అబ్బేసము' గ్రామ్యమయిన 'అబ్బెసము' ఇంకను గ్రామ్యము; ఆపోసానము (భీమ. II. 136); ఎడ్మబుచి (పాండు, II. 103); పొమ్మి = పొడము (హర వి. VI. 62; నిర్వ. VII. 36; కవికి. VI. 110); చెడ్క =

చెడక (ఉ. హరి. VI. 143); ఎడ్రిచు (ఉ. హరి. IV. 109); - దీనిలో మధ్యహల్లోప మస్వాభావికము - ఒడ్డాది = నడ్డాది (భీను. I. 62); డిగించు = దించు (హరి. పూ. VIII. పు. 203); తలాడ (కళా. II. 148); వలాని (శకుం. పరి. II. పు. 43); ఈ రూపములు సాధ్యములయినను భాషయందెన్నడైన నుండెనాయని విచారింపవలసియున్నది. తవ్వింద్లు (భీమ. III. 57) - ఇది భాషలో 'తవిలు' గానున్నది. వకారముస కనునాసికోచ్చారణమును వారించుట కిట్టిరూపము కల్పింపబడినవి; తోచ్చెము = తుచ్ఛము (పాండు. II. 150); ఇదిగాని, ఇట్టివేయగు నొచ్చెము = గుచ్ఛము; పొచ్చెము = పుచ్ఛము నను రూపములుగాని భాషలోఁ జేరలేదు; దూ (దిగుచు) = దవ్వు (రామాభ్యు. V. 163); ఇట్లు, నెం, త్రొ, అనురూపములును లేవు. - నిచ్చెలము (కళా. III. 199) - తాలవ్య చకారముతో లోకమున నీ మాటవినఁ బడుచున్నది; - నిఁగాలము (నీళ్ళము కల్పితము) - (సమీ. I. 80); నెల = నోటు (పాండు. I. 153); బంగిగుప్ప (పాండు. II. 7); బతము = వ్రతము (కళా. II. 15); బొజ్జంగు (క్రమా. భా. II. 159); మంచుక - క ప్రత్యయము కల్పితము (నిర్వ. III. 26); మససము = శ్మశానము (కాశీ. VI. 124); వయ్యాళి (ఉ. రా. పు. 143); సంతోసము (నిర్వ. VII.); సనికిఁ జనుచున్ (ఉ. రా. పు. 107) - లోకమునులో వినఁబడదు; ఎన్నడును న్యనహోసమునసనున్నట్లు గాసరాదు. ఇది సాధునయున 'మససి, శిరసి, వయసి, పయసి' మున్నగు రూపములును సాధువులు గాన లెను. - రాయంచపతిమబు (కళా. II. 16); ప్రాణంబుర్కించుకోలు (హరి. పూ. VII. పు. 171) - 'కోలు' అన్ని భాషవుల మీఁదను జేరదు.

అర్వాచీన తద్భవములు : తద్భవములయ్యు దేశ్యములుగ నిరూపింపఁబడిన పదములు.

ప్రాచీన ప్రాకృతభాషలయందునలె తెనుఁగునను దొలుత 'ఘాత (accent) పదముతొలియక్షరమువై నుండెను. కావున, ప్రకృతియైన పదమునందుండిన యితరవర్ణములన్నియు నూర్పులనందుచునచ్చెను. పదమధ్యమునందుద్ధ్వత్తాచ్చు లేర్పడెను. ఈ యచ్చులు ప్రాకృతభాషలయందు ప్రత్యేకముగ నిలిచినను రానురాను అవి యొండొంటితోఁ గలియుచు దూరముగ మిగిలియున్న హల్లులను దగ్గఱగఁ జేర్చుచుండెను. ఇందుమూలమున తెనుఁగు పదములు సాధారణముగ రెండువర్ణములు గలవియయ్యెను. కొన్ని యెడల మూఁడువర్ణములుగల తెనుఁగు పదములును నేర్పడెను. మూఁడువర్ణములుగల పదములలోఁ దుదివర్ణము ప్రథమావిభక్తి ప్రత్యయముగనుండెను. నాలుగు

వర్ణములు గలిగిన తెనుఁగుపదములు చాలస్వల్పసంఖ్యను. ఎట్లంటిని నీ పదములం దూతి తొలివర్ణముమీఁదనుండుటచే ద్వితీయ, తృతీయవర్ణములు శీర్ష్ణములుగాక హ్రస్వములయ్యెను. ఇట్టి పరిణామమునూలసూత్రమున నేర్పడినవి గాచీసతిద్భవ పదములు. ఆంధ్రభాషాచరిత్రమునఁ దదుపరిభాగమున రానురాను భారతివర్షమునసంచలి యితరార్యభాషలనుండియుఁ బదములు తెనుఁగునఁ జేరినవి. ఆ యార్యభాషలలోఁ గొన్నిటియందు ఊతచాలమట్టుకు తొలివర్ణముమీఁదగాక ద్వితీయ, తృతీయవర్ణములపై కి జరిగెను. అందుచేత వానిలోఁ ద్వితీయ, తృతీయ వర్ణములు శీర్ష్ణములయిన యనేకపదము నేర్పడెను. అట్టిపదము లసేకములుచేరుటచే తెనుఁగునఁ గొత్తతద్భవములు చేరుచువచ్చెను. ఇట్లు ద్వితీయ, తృతీయవర్ణములను, అంత్యవర్ణములను శీర్ష్ణములయిన పదములు భాషాతీయార్యుని కార్యభాషలనుండియే కాక, భాషాతీ యేతరభాషలనుండియుఁ దనుఁగునఁ జేరినవి. సాధారణముగ నిట్టి పదములు దేశ్యములు కానినియే చెప్పనెచ్చును. అవి యేభాషలనుండి తెనుఁగునఁ జేరినవియుఁ బలికినట్టుకుఁ బరిశోధనము జరుగవలెను. చాల మట్టుకని యేభాషను గాఁ తెలుఁగునఁ జేరినవ్రా తెలియుచునే యుండును. అట్టిపదముల పట్టిక లిక్కది న్యాయఁబడినవి. వానిని శబ్దరత్నాకరకారుఁడు దేశ్యములన్నాఁడు. కాని, మానితి త్వనుసు నాలోచించినచో నవి దేశ్యములు గానినియుఁ దద్భవములే యనియుఁ దెలిసికొనవచ్చును. వానిని (1) శీర్ష్ణాంతిమములైన పదములు (2) తృతీయవర్ణము దీర్ష్ణమయిన పదములు (3) ద్వితీయవర్ణము శీర్ష్ణములయిన పదములు (4) ద్వితీయాదిస్థలసులందు వైకల్పికదీర్ష్ణములగల పదములు, అని నాలుగు వర్గములుగ విభజింపవచ్చును.

(1) శీర్ష్ణాంతిమములైన శబ్దరత్నాకరమున దేశ్యములుగ నిరూపింపఁబడిన పదములు:—

అంగీ, అండి, అంతరపల్లటీ, అకిసాటా, అడ్డీ, అఱిడా, ఉడ్డా, ఉజ్జీ, ఎకరా = ఏనుఁగునుగట్టు మొగసాల; కడువా, కరకణీ, కాగడా, కావా = అశ్వమండలగతి; కాసా, కిటికీ, కీచుడీ, గుప్పీ (లు), చరిచీ, కురిడీ, కుసుజీ, కూకీ, కైజీ, కైజీఱు, కొజ్జా, కొణజీ, కోడి, కోరా, కోరా (బంగారు), గస్తీ (లు), గుండ, చీటీ, చెడ్డీ, చురుచా, చోకీ = భోజనపాత్రము; చాడీ, జరా, జీరా, జీంజీ, జుటీ, జోడా, జోడీ, బరీ, జోలీ, జోళువా, జోళ్వా, జుమికీ (లు), జూడా (లు), టకా, టూకీ, టంగిణా, డబ్బా, డిబ్బీ, డా, డాబా, డింకీ (లు), డీ, డోరా, డోకిడా, తంబర, తంబు (-బూ) పా, పెట్టకా (-పు;-వాటు); పానకిసా, పాపతా, పాపీ, పాపీ, పుచా, పేగా (గ్ట్టి), పోజీ, బాండా, బట్టూ, బనిలీ, బా, బాళా, బాళువా, బువా, బురా, బోడువా,

నామకా, నాయుకా, నిరుపిళ్ళ, నేలా, నేజా, నేలా, పంజాయీ, పండా, పటేలీ, పట్టీ, పన్నా, పరదేసి, పల్లకీ, పాలెగా, పాటీ (లు), పాపటీ (లు), పాపిడి, పోలీ, ఫకీరు, బంగీ, బంటీ, బంటు, బాపిలీ, బిబ్బీ, బిరడా, బిరికీ, బీగరూ, బుకాయి, బుంగీ, బుంగమూ, బుసనా, బోయీ, మండీ, మజా! మజ్జా! మమ్మా! మల్లా, మల్లా, మొహరీ, రద్దీ, లకోటా, లస్కరు, లంచీ, లంజీ, లవాజమూ, లూటీ, లూటీ, వీళంగీ (లు), సంచీ, సన్నీ, సిపాయీ, సుబేదారు, సుల్తానీ, హంగామా.

(2) స్త్రీత్వమున్నచో కింది మార్పులు చేర్చవలయునని సిద్ధాంతీకరింపబడిన పదములు:—

ఇంగిలాబు, ఇజాబు (వా) సుబా, ఇస్తరాకు (-ళ్ళు), ఉపతాయి, కిలాదారి, కొండ, కొండ, తొనాసి, పంచాయి, తూటా, తూపాకి, దుముదాసు, పగ్గ, పిసరు, పిసరు, పిల్లకాకి, బిరినాకి, బొమ్మి (సు) డీకెను, మురిడి (గొలుసు), మొసనాటి, పికిలోటు, సుంకరి, సుంకాలు, సుంకాలి, సుంకమాలి,

(ii) స్త్రీత్వమున్నచో కింది మార్పులు చేర్చవలయునని సిద్ధాంతీకరింపబడిన పదములు:-

అంజాబాయి, అంబారీయి, అంబారి, అంబోసు, అంబేరి, అగాదు, అగాపు, అచ్చాపిసరు, అచ్చుపిసరు, అజ్ఞాపత్రి, అనాసి, అబ్బాటు, అబ్బాలాడు, అమలాంతరము, అమలాని, అమలాని, అరుపు, అరుపిడి, అరుపుడు, అరాటాలము, అరాటించు, అల్లుసు, ఇనాము, ఇలాకాయి, ఇలాకాయి, ఉగాది, ఉజ్జాయింపు, ఉపలకించు, ఉపాధి, ఉల్లంఘి, ఉల్లంఘించు, ఉల్లంఘనము, ఉల్లాసు, ఉవ్వాసు, ఎత్తుపరుపు, ఎదారి ఎదారి ఎల్లాలు (పై పేరు), ఎకరాసు, ఏగాని, ఏనాదిపని, ఏనాది, ఏడాది, ఏపారి, ఏపారులు, ఒకరి, ఒజ్జారి, ఒజ్జారము, ఒయారిపని, ఒరిగ్యాసము, ఒసగు (-కొన్నారి,పించుము, ఓపుగాసము, ఓయారి, కింగాణము, కిగారు, కిగారి, కిడారి, కిడ్డాయము, కినారిలు, కిన్నాశి, కిబ్బెసము, కిరాయి, కిరాళము, కిలాసు, కిలాపి, కిలాపము, కినాయి,కిళ్ళు,కిళ్ళిసుము, కుంటాలపిసరు, కుంటాలపిసరు, కొండబోదు, కాందారి, కాందారి మాందారి, కొండ, కుంటాలపిసరు, కుంటాలగాసము, కొరాటి, కావేషము, కలాసిసరు, కులాసరు, కుంటరి, కిల్లాడి, కిలాసరు, కీలారి, కుబుకే, కుమారిలు, కురాళ్ళు, కిరాసాసి, కొరాసాసి, కొరాసాసి, కొ

గుబాలించు, గుబాలు, గుబిలు, గొడారి, గొహారు, గోణసు, చిఱ్ఱోటి, చిన్నారి (పొన్నారి), చిల్లోటి, చిరాసు, చీకాసు, చూ (సు) తాని, చుసాయించు, జమాయించు, జిరాయతి, జీరిజోటసు, టిబ్బసు, డోబసు, ఢోలారి, ఢోవాహిరి, జుసూయించు, టోతాసు. [illegible], [illegible], [illegible] సుసు, తీచుకాయ, టలాయించు, తాటకోడు (కాడు), [illegible] త్రాత్యశీతెవసు, థోకారము (సొచ్చు), తిరుగు, తిరుగుడించు, తినాబి, తిపారసు, తిపాగ, తివాయించు, తిరాజు, తిరాసు, తిలాంబ, తిలాపిసు, తిలాంజి, తిలాంగించు, తివాయి, తాడబేలు, తాగాడి, తాగాసి, తాపాదుటసు, తామేసు, తుకాటసు, తుగాయించు, తుటారసు, తుటారి, తుటారించు, తుటారిక్ తియు (-కాడు), తుపాకి, తుపాసు, తుపాసి, తురాయి, తుర్రేబు, దాళియుడు, దుమాససు, దుసూళ్లు, దుసూయి, దుసళ్ళసు, దువాళి, దువాళించు, దూబుటాచి, దేబిబి, దో (ర్రో) డాయి, నకీబు, నరాజి, నసూయి, నాకాంగ, నారాజు, నీరీమ, పజాయిం, పటాణి, పన్నాగిసు, పన్నాగు, పరాసు, పలాసయసు (సేయుట), పల్లేసు, పస్తాయించు, పాడబేబులు, పాదాశి, పారాశీచసు, పిసాసి, పిజారి, పిసాళిసు, పినాలి, పినాళించు, పిల్లాది, పిసాది, పుజారసు, పెండ్లాసు, పైజాసు, పైజాసుమ్మీ, పొకాసు (-చు), పొకాసు, పొన్నాశ, పొన్నారి, బబ్బాసు (సుప్పు), బాబాసు, బుకాసు, బుబ్బి, బత్తాయి, బరాబరి, బాబాబికి, బసు సాసు, బసుశి, బారాసు, బిగారి, బిరసు, బిళారి, బిడారసు, బిడాగు, బీరాజు, బుర్ఖాసు, బూబ్బసు, బెలుచి, బొబ్బాబసు, రుసాసు, మడుటసు, మడ్డాబాసు, ముడ్డాబె! ముతాబు, ముత్తాబు, మునాబుంచు, మన్నాయి, ముసాటసు, మలా (ల్లా) సు, మల్లాముశి, మసీబు, మహాబు, మూబాళి, మూగాసి, మూగాసి, మాస్టీసు, యుగాసము, మురి, మిలి చించు, మిసాసా, ముక్తాయింపు, ముటాసు, రుసాసాళిసు, మిసాళించు, మిస్తీసు, మేబీడు, మొలా (ల్లా) సు, రంగాయించు, రిజాయి, రివాయి, రుమాలు, రువాణసు, లకోరి (రీ), లవాజుమా, లాతాసు, లొటారసు, వజీ (ర్జీ) బంచు, వసూ లసు, వటారి, వటాసు, వసారి, వసారసు, వస్త్యాది, వసాసి, వళావళి, వాయిబీ, వాలాయసు, వాలాయించు, వాలుసు, వాలూసు, వితాకి, వితాకిడు, విలాతి, వీణాయి, వన్నాయి, వవాటి, వసంసు, వసరబి, వసాగసు, వసాతి, వవాయి, వస్కాని, సాటబోటి, సాతాసు, సాబాటు, సారంగి, సిరాజి, సిరాణసు, సుకాశి, సుసూళిసు, సుసూళి, సుసూళించు, సుకాళిసు, సుకాళించు, సువా (హ్వా) ల, సొసాయించు, సోసంగి, సోసంగి, హా (హా) జారసు, హసాబు, హళాహా, హజారసు, హాళిహా, హాళిపాటికి, హాసుమాసు, హాళిక్క-, హేజబు, హేరాసు, హేరాపళ్ళ, హిందీలంగు, [illegible] రాటి, [illegible] రాసాంధ్రి.

(4) వ్యత్యయమున స్థలములందు గ్రహము వికల్పమగుటచే ప్రాస్వము కలుగుటకై ఏదనములు:—

అంగి, అంకి, అనసా(రా) భాసు(రా), ఉక్క, ఉక్కి, గాలము, గుడ్డము, గోనెము, చాకి, చీకి, చెక్కి, జంకి, జాజము, జాకి, ఝంపము, టుక్కి, డబ్బి, పంటి, తంబుర, తెణగము, తొంపి, తొంబి, తోజి, నో(నో)ణము, నెఱి, నేజా, నేరెము, పంపిణి, పక్కెరు, పాక, పాన, బింపడి, బిరిగి, భ్రుంకెము, మెండు నము, మెండొనము, నేటి, భోచి, భిండి, భీరువ, బుక్కి, బొండి(క్లి)ము, బోయు, మంచిము, మంచి, లంచి, లంజోరి, లసి, లాచి, లాటి, లాతము, లూటి, వీణము, సంచి, సన్ని, సాటి.

ఇవిగాక యీ క్రింది సన్నివేశములందు సంధాపబడిన పదములను శబ్దశాస్త్ర కవిమాన దోశ్యములుగ నిరూపింపబడుటను చిన్నయసూరి గమనించెను :—

(1) ఒత్తక్షరపదములుగల పదములు :—అనుసుళించు, అనుసుళించు, అనుసుళించు; ఉదాత్త, ఉత్తళ్ళ, ఎంపడి, ఎనుపు, ఎనుబోతు, ఎనుళ్ళు, ఎనుసు, ఎవళి, ఎనళికాడు, ఎవిణ, ఒడిసి, ఒసి, కోర, పరిభూపించు, పరిషానము, పరిషవించు, పరిషపిల్లు; పసి, పజారి.

(2) జ్ఞ, బ్ర, స్త్ర, ఆను సంయుక్తము లగుటచే మొదలగు పదములు :—ప్రాణుజు, అనిజి, అమిషి, ఆబ, ఊర్ధ్వస్త్ర, ఊరుజుకు, ఊబును, ఊబుగ్రి. ఊబుగ్రాజి, ఊబ, ఊబి, ఊను, ఎబ్బె, ఓజు, ఓను, కిగను, కిణాజి, కిపు(ణు)జి, కిలుజి, కిల్లగుజి, కూజి, పిగ్రుడి, బుబుడి, బుబ్బి, బ్రహ్మ, బ్రహ్మ, బ్రీ, బ్రెజి, బ్రాజుజి, పిపుజో, బ్రాపవజి, మగను, మిబుబు, సుబును. గొబు, బొబు, సెనాబి, తిబ్బి, నగుజి, బినును(న్ను), బుబ్బె(బ్బె)ర, బుబ్రాను, బ్రోకిబి, సిరిబ, బబుజి; బ్రాంజి, వాబి, హాజ్జ.

(3) జ్ఞ, బ్ర, ఆను సన్నివేశములు పదమధ్యమాదుగల పదములు :—ఊబ లాబము, ఊబుర, ఊబ్బు, ఊబును, ఊబ్బలి, ఊబలి, ఎబ్బెర, ఎబ్బెతీకము, ఒబ్బట్లు, ఒబ్బిడి, చిబుర, చుబ్బనబోటి, తిబుర, తొబండు, తొబుగు, నాబేము మొదలైనవి.

(4) హకార, ణకార, శకారసంయుక్తములుగల పదములు :—ఉడుజు, ఉణుజు, ఉపకృతము, ఉపకృతి, ఉపకృతించు, ఉపాధి, ఓహోటము, ఓహోటిల్లు, క్రోణి, క్రోణిచము, క్రోణిసేయు, గోహము, గోహారి, చెంబడి, చిహ్నము, చిబురుబొంగి, జ్ఞా (ణా)మోగు (న్ను). ఠబుజు, తిహాతిహా, నేహారము, నుహాలతి, ముహాళియు, మొహారి, మాహాళి, మూహారిము, మూహారించు, రిహా, రిహారించు, లాహారి, లాహారిమాచిము, వాహిణము, వాహిణి, హాజారిము, హాజుసు, హాజ్జ, హాస్త్ర,

హగ్గ్వ, హగబ్బి, హగిగ, హగిగోలు, హగిబుచ్చవు, హగుపు, హల్లకల్లోలము, హవణించు, హావణిక, హావణింపు, హావణిల్లు, హావలు, హాసము, హాహాము, హాళాహాళి, హాజారము, హిజారు, హుబ్బహుబ్బటి, హువమా, హళమాయి, హుబుగుముత్తు, హుబుగుయంజి, హుబుగ్గుత్తు,హుబుగ్గించి, హుబుళిక(క్క), హెచ్చరింపు (-రిక, - రికించు, - రిల్లు), హెచ్చిల్లు, హెమ్మ, హేజీబు, హోగు, హోగు.

(5) ద్విత్వాక్షరములుకాని సంయుక్తాక్షరములుగల పదములు:—

అస్తి, ఇస్తుపు, ఇల్లంక, ఉస్తరించు, ఓర్వనగిండు, గస్తీలు, గిస్తు, జాబ్తను, తీస్తు, త్రస్తు, త్రస్తరించు, దస్తి, దస్తు, నిస్సత్తు, పస్తాయించు, పుస్తె, ప్లస్తు, బస్తి, బెస్త, మస్సు, మస్తరించు, మస్తు, మాస్టీడు, యుక్తాయింపు, యూస్తీదు, యుస్తె, మొహస్తు, స్తు, విస్వరించు, విస్తు, సస్కాని.

(6) తుదని ఖండించు ప్రయోగములు సంధ్యభిమానులు సంధ్యనుసరించు పదములతోడి ప్రయోగములు:—అడంగి, ఉడిపంకము, ఉట్టంక, ఉట్టము, కిల్లంక, గనుమంగి, మహాత్మ మొకల్లెనది.

తెనుగుధాతువులు: అందుండి గలిగిన యితరరూపములు.

ఈ క్రింది పట్టికలలో విశేష్యాదులపై నుపధాతుప్రత్యయములు చేరి క్రొత్త ధాతువులుగ నిష్పన్నమవునని చెప్పలేము.

(1) అంకు, అంకుచు, అంచలు, అన్నులు, జోలు. (2) అగు, అగు, అడే, అనుంగాక, అనుంగాన్పు, అనుదెంచు, అగురి, అయిలే, అయ్యా, అవు, ఐసు, ఐపోవు; డో, డోచు, డోగాక, డోలెన్పు, డోలే, కసి, కసరే, కదా, కు, కాంబట్టి, కాంబట్టు, కాంబము, కాంబోలు, కాక, కాపున్నె, కాకేమి కాద, కాచా, కాదె, కాన, కాని, కానీ, కావలయు, కావించు, కావుట; కావుతి, కావుస. (3) అచ్చు, అచ్చుకోను, అచ్చుపల, ఐవచ్చు. (4) అడ(ణ)గు, అడ(ణ)గువ, అడ(ణ)గొను, అడ(ణ)చు, అడంకము, అడుగు, అడుచు, అడుపు. (5) అడరు, అడరించు, అడరుచు, అడరుదెంచు, అడలు, అడలుకోను, అడసు, అదలు, అదలుచు, అదలుపు, అదిరిపడు, అదిరిపాటు, అదురు, అదురుగ్గోవి, అదుపాద్రిక్క, అదుపుగిడి, అదురుగండియ, అదురుచు, అదురువేటు, ఉడిపు, ఉదిరిపాటు, ఉదిరిపడు, ఉదిరిగొను, ఉదుల, ఉదిలుకోను. (6) అడుగు, అడుగుకోను, అడుగుకోలు, అడువు, అడ్డు. (7) అడ(ణ)కించు. (8) అత్తు. (10) అతు(దు)కు. (11) అదుము, అదుముడు. (12) అద్దు, అద్దకము. (13) అనగు, (14) అను, (15) అనుచు, అనుపు. (15) అమరు, అమరిక, అమరించు. (16) అమ్ము, అమ్ముడు, అమ్ముడుపోవు. (17)

అరుగు, అరుగుదెంచు. (18) అఱచు, అఱపు; అర్చు, అర్పు, అఱుపు, ఏఱుచు (-పు). (19) అఱు, అఱుదేపులు, అఱుకువ, అఱుగు(వు), అఱుగు(ప్ప)దెవులు, అఱుగు(ప్ప)ళ్లు, అఱుగువసుప. (20) అఱుపు. (21) అఱుపు. (22) అలఁగు, అలఁచు, అలకువ, అలంతి, అలజడి, అలఱుక, అలయు, అలసట. (23) అలఁదు (24) అలఁదుగ. (25) అలమగ, అలమట, అలమటపాటు, అలమఱించు. (26) అలము, అలముకొను. (27) అలరు, అలరారు, అలరుఁబోఁడి, అలరుచు, అలరువిలుకాఁడు, అలరుమిలుమిలుఁడు. (28) అలుగు, అలుక, అలుగుడు, అలుపు, (29) అలుకు, అలుకఁజుట్టు. (30) అలుఁగు, అలుకుడు. (31) అల్లు, అల్లిక, అల్లుబచ్చలి. (32) అఁగు, అఁక, అఁకట్టు, అఁకపాట్లు, అఁకపడు, అఁకపెట్టు, అచికోను(కోలు), అఁచు, అఁపు, అఁపుచేయుట, నాఁచు, నాఁచికోలు. (33) అఁటు. (34) అటు, అటు. అటక స్థితము, అటకాయు, అటఁగొట్టు, అటుసిగ్గిడు, అట్టహాస్య, అట్టహాసము, అటుపోటు, అటుపట్టు, అట్టాహా, అటువిడుపు. అటువెలఁది. అటఁచు, ఆశిక, ఆశికపడు, అశికోలు, అశిపోసికోను, అసురోను; అసు, అసుచు, అసుదూలు. (35) అసు. అసిక, అసుపట్టు, అసుపుల్ల, అసుపు. (36) అపోపు. అపోక. (37) అఁకు, అఁకుడు, అఁకువు. (38) కుప్పళింపు. అప్పళింత, (39) ఇగు, ఇగుడు, ఇగు(ప్ప)ము, ఇగిలించు, ఇప్పము, ఇగ్గిడగులు. (40) ఇచ్చు. ఇచ్చు, ఇచ్చవాటు, ఇచ్చు. (41) ఇగిలించు. ఇగిలిత, ఇగు(ప్ప)లుచు. (42) ఇగ్గు, ఈగు, ఇగ్గువాఁడు, ఇగ్గువాఁడు, ఈగు. (43) ఇఱుకు, ఎఱుకువ, ఎఱుబోను, ఎఱుబోసు, ఎఱుబోసిన, ఎఱుతేయు, ఎఱుతెంపు, పిఱుతు, ఇఱుపు, విఱి, విఱిబారు, ఎఱుతెంపరి, ఎఱుతెచ్చు, ఎఱుత్రాచ్చు, ఎఱుత్రాచ్చు, ఎఱుపెక్కు, ఎఱుపెక్కు; ఎఱుగు, ఎఱుఁబోటు. ఎఱుపు. ఎఱుపు. ఎఱుపుదూఁడ(ప్ప), విఱుఁబోటు, విఱిపోవు, విఱిగొట్టుసేయు. విఱిపాఁబడు, విఱుపుఁబారిన, విఱిపుఁగొట్టియు, ఎఱుపు పుగుపుపుఁజి, ఎఱుపులు, ఎఱుపుఁగు, ఎఱుపు. ఎఱుపు. ఎఱుపాఁడు, ఎఱుపు, ఎఱుసాల. పెఱుఁగోటు, పెఱుకొఱుఁబాపు, పెఱుపెఱుపును, పెఱుపులు, పెఱుపు, పెటులు, పెట్టు, పెట్టుపాటు, పెట్టుకఁబడు, పెట్టుదిట్టము, పెట్టుపాపు, పెట్టుగోవి, పెట్టుబు, పెఱి, పెఱిబోయు, పెఱుపులు, నిఱియు, విఱిపు, విఱిపాటుబడియు, విఱిపోపు, విఱు, విఱుగఁడు, విఱుగర, విఱుపాపు, విఱుపు, విఱుపు, విఱుపుపాటు, విఱ్ఱు, వీఱు, వీఱుబోను, వీఱుబోలుపు, వీఱుబోలు, వీఱుచు, వీఱుజోడాను, వీఱుజోడు, వీఱుపాటు, వీఱుపాటు, వీఱుపాటు, వీఱుబోను, వీఱుబోలుపు, వీఱుబోలు, వీఱ్ఱాటు, వీఱ్ఱపు, వెఱంద, వెఱంగుమాయుమెఱకు. వెఱందవాతియుఱ్ఱు, వెఱలబడు, వెఱలఁబోటు, వెఱలఁబోటు, వెఱలు, వెఱలుచు, వెఱలుపు, ఏఱుపడు(-పాటు), ఏర్పాటు, ఏర్పాటు, విరివాయు, విరివి, విరివిసి, విరవిర, విరవిరనాయు, విరవిరపాపు, విఱిచిచిట్టు, విఱివి, విఱుగఁబడు,

విఱుగఁబొటు, విఱుగడ, విఱుగుడు, విఱుచు, విఱుపు, ఇడుమ, ఇడుమపాటు. (43) ఇడు. (44) ఇచ్చు, ఈఁగను, ఈఁగోలు, ఈఁగోను, ఇచ్చగోను, ఈగి, ఈవి, ఈగికాఁడు, ఈవిమాను, ఈవికాఁడు, ఈపులమొఱ్ఱు, ఈపులమ్మాను, ఈవులరితనము. (45) ఇయ్యము, ఇయ్యిక, ఇయ్యమాఁను, ఇయ్యుంచు. (46) ఇఱియు, ఇఱుకు, ఇఱుకటను, ఇఱుకొటను, ఇఱుకొమ్మాను, ఇఱ్ఱుపాటు, ఇఱుక్కొను, (47) ఇలుగు, ఈలుగు, ఈల్గు. (48) ఈఁడు, ఈఁగిలఁబడు, ఈఁడిగొల్లు, ఈడుచు, ఈడ్చు, ఈరు, ఈరుఁగు, ఈగుదెన, ఈరుపు. (49) ఈను, ఈఁగు. (50) ఉంకు. ఉంకించు. (51) ఉంచు, ఉంచుకోను, ఉనుచు, ఉనికి, ఉనుకువ, ఉన్నె, ఉండు, ఉంట, ఉండి, ఉండుఁడు. (52) ఉక్క, ఉక్కుబొట్టు, ఒగ్గు. (53) ఉచ్చు, పుచ్చు, పుచ్చుకోను, పుచ్చుకోలు, (54) ఉట్టు, ఉట్టికుండ, ఊగు, ఊఁగు, ఊరుగాయ, ఊరుఁబిండి. (55) ఉడుకు, ఉడికెల్లు, ఉడుఁబోతు (56) ఉడుము, ఉడుకుడు, ఊఁబుడు, ఊఁబాటు, ఉఁబుపు, ఉఁబుస్సు, ఉడుక్కొను. (57) ఊఁపు (పు) పు (58) ఉప్పిలిగు, ఉబలాటము, ఉబుసు. (59) ఉరలు, ఉరలఁబడు, ఉరలఁబోటు, ఉరులుకొను, దొరలు, (60) ఉరియు, ఉరియూడు, ఉరియూట. (61) ఉఱియు, ఉఱుపు, కురియు. (62) ఉఱు. (63) ఉఱుకు, ఉఱుకుడుఁగప్ప, ఉఱుకుడుబొడ్డు, (64) ఉఱుము. (65) ఉలుకు, ఉలికిపడు, ఉలికిపాటు, ఉలుక్కు, తులుక్కు, (66) ఉలియు, ఉలివు, ఉలివాడు. (67) ఉలుచు, ఉలుపడు, ఉలుపి, ఉలుపు, ఉలి, బలుచు, బలుపు, బలి, బలియు, బలిసిడు. (68) ఊఁచు, ఊఁకించు. ఊఁకువ, ఊఁకువగు, ఊఁత, ఊఁతకోను. ఊఁతకోలు, ఊఁతము, ఊఁప, ఊఁదు, ఊను, ఊనిక, పూఁచు, పూఁచు, పూఁపు, పూను, పూనిక, పూనిక, పూనుచు, పూనిక. (69) ఊఁగు, ఊఁగాడు, ఊఁగులాట, ఊఁచు, ఊఁపు, ఊను. (70) ఊఁటు, దూఁటు, దూఁటుకోను. (71) ఊఁదు, ఊఁదుఁగోవి. (72) ఊడు, ఊచు, ఊడుకోను, ఊడుచు, ఊడుపు, ఊడుచు, ఊరుపు. (73) ఊలు. (74) ఊసరిల్లు. (75) ఎఁచు, ఎన్ను, ఎనిక, ఎన్నిక, ఎన్నికచేయు, ఎన్నికపెట్టు, ఎన్నువ. (76) ఎండు. ఎండి, ఎండఁగట్టు, ఎండఁగొట్టు, ఎండఁబెట్టు, ఎండచాలు, ఎండమావులు, ఎండుగులు, ఎండఁబెఱపులు, ఎండుపుఁబట్ట, ఎండుపులు. (77) ఎక్క, ఎక్కఁడు, ఎక్కడుఁదేఁగ, ఎక్కఁజించు, ఎక్కఁడుపెట్టు, ఎక్కఁడుమెకము, ఎక్కపెట్టు, ఎక్కలుపెట్టు, ఎక్కసు, ఎగ, ఎగచు, ఎగతాళి, ఎగదిగ, ఎగపు, ఎగయు, ఎగవు, ఎగసన, ఎగసిపడు, ఎగసిపాటు, ఎగసిల్లు, ఎగాదిగ, ఎగు, ఎగుచు, ఎగుడు, ఎగుడుదిగుడు, ఎగుడుల, ఎగుబుజము, ఎగుబోడ, ఎగుమతి, ఎగుమతిసేయు, ఎగురు, ఎగురులాడు, ఎగువ, ఎచ్చిరిలు, ఎచ్చిలు, ఎచ్చరను, ఎచ్చరించు, ఎచ్చరింత, ఎచ్చరికి, ఎచ్చరికించు, ఎచ్చు, ఎవ్వచు, హెచ్చరించు, రేగు (చు), రేపు, ఱేయు, హెచ్చరిక, హెచ్చరికించు, హెచ్చి

రిల్లు, హెచ్చిల్లు, హెచ్చు, (78) ఎత్తు, ఎతు(త్తు) బరికాఁడు, ఎత్తనగోల (- లు), ఎత్తరము (- పు), ఎత్తిగొను (- కోలు, - పొడుచు), ఎత్తిలి, ఎత్తివేయు, ఎత్తుగడ (- గిడ్డలు, - సున్న, - దెంచు, - పెట్టు, - భారము, - వడు, - వేయు, - వ్రాసి). ఎత్తైలు; ఏచు, ఏఁచుగిడి, ఏడ్డడ, ఎయిదు, ఎద్దు, (79) ఎదురు, ఎదరి, ఎదరించు, ఎదురాడు, ఎదురుకోట్టుల (-కుత్తుక, - కోను, - కోలు, - గడి), ఎదురించు, ఎదురించుకొఁక (- చూచు, - పడు, - పాటు, - మ్రొయ్యు, - ఱొమ్మి), ఎదుచేఁగు, ఎదుగొత్తు, (80) ఎద (అ)గు (- డు), (81) ఎరియు, ఏన్న, ఏన్న, ఏఁచు, (82) ఎఱుఁగు, ఎఱుక, ఎఱుకత, ఎఱుకచేయు (- పడు, - సాని), ఎఱుకువ (83) ఎలయు, ఎలసి (- చు - పు), ఎలరాగు, లేచు, (84) ఎసఁగు, ఎస, ఎసకము, ఎసకోలు, ఎసగు, ఎసఁకేఁగు, ఎసలాగు, ఎసవు, ఎసవెట్టు, ఏచు, ఏన్న, ఏఱుగు, (85) ఏఁక (కా)సు, (86) ఏకు(డు). (87) ఏఁగు (- దెంచు, - పెల్లి). ఏతెంచు, (88) ఏదు (డు), (89) ఏమఱు, ఏమఱఁజిల్లు, ఏమఱుపాటు, ఏమఱుపాటుతనము. (90) ఏయు, వేయు, వైచు. (91) ఏనుఁగు (92) ఏఱు (93) ఏలు, ఏలిక (-నాని, - వాఁడు, - కోను, - కోటి, - బడి (94) ఒఁకు, ఒఁజిదపు, ఒఁటకోను. (95) ఒడు, ఒడికి, ఒడ్డిక, ఒట్టు, ఒడుదు. ఒడుదకత్తె, ఒడుతనము, ఒడుక, ఒడుదుఁడు (- కోను, - పడు, - పాటు), ఒర(ఱి)యు, ఒనుఁగు, ఒరవెట్టు, ఒరపు, ఒరపెనలాగు, ఒత్తు (కత్తె, - కాఁడు, - గుడుగుడ, - సేయు). ఒక, ఒడఁకు (చు, - పడు), ఒనరాడు, (96) ఒన్న, ఒన్నఁజిల్ల (97) ఒడయు, ఒఁజిసియు, ఒఁజిసె-(ల), ఒఁజిసెలకాఁడు, (98) ఒసఁగు, ఒసఁగు, ఒసఁగు, ఒటుకు, ఒట, ఒటుకు, ఒట(టు)లు, ఒటిల్లు (చిల్లఱ), ఒటు(- పడు, - వాఁడు, - వ్రాసి, - సేయు), ఒడిక, ఒడిగిల్లు, ఒడుఁజిల్లు, ఒడుదోఁకు, ఒఱ్ఱకి, ఒఱ్ఱగిల్లు, ఒఱ్ఱగొనవు, ఒఱ్ఱాఁగును, (99) ఒత్తు, ఒత్తగిల్లు, ఒత్తడినము, ఒత్తడి, ఒత్తడిగాఁడు, ఒత్తిగిలు, ఒత్తిల్లు, ఒత్తుకమ్మి (-కాఁడు, - కోను, - పడు, - సుడు), ఒళ్ళొసపు (100) ఒడగు, ఒదలు, ఒడుగు (పు), ఒడ్డియ, ఒడ్డి, ఒడుగుబాఁ (101) ఒడుగు, ఒడుగిలు, ఒదిగిల్లు, ఒదుఁగఁబొఱుఁ, ఒడుగుడము (- పడు). (102) ఒనరు, ఒనరిక, ఒనరించు, ఒనరించు, ఒనర్చు, ఒనరుఁబడు, ఒనకొట్టుకోను, పొనఁగు, పొనరాడు, పొనగుచు, పొనుఁబడు, పొనుపు, పొన్నర, పొన్నారి, (103) ఒప్పు, ఒప్పఁదము, ఒప్పమి, ఒప్పిదము. ఒప్పిదమగు, ఒప్పిదమును, ఒప్పిదమొను (-కోలు, -లాడి), ఒమ్ము, ఒవ్వు, (104) ఒరగు, ఒఱగు, ఒరిగి, ఒఱగు, ఒఱికము, ఒఱికాటము, ఒఱగఁబడు, ఒఱగిడ్డము, ఒఱుగుబిల్ల, ఒఱుగుపొవు, ఒఱగొడ్డును, ఓర, ఓరగిచ్చు, ఓరగిల్లు, (105) ఒరయు, ఒరగొను, ఒరపిడి, ఒరపెట్టు, ఒరయిక, ఒరసికొని పోవు (- పొవు), రాయు, రాచు, రాపడు, రాపాడు, రాపిడి, రాపు, రాపుడు,

రాపుడు రాయి, రాపోకి, రాయు, రాయిడి, రాయిడించు, రాయిడికత్తె (-కాఁడు), రావడి, (106)ఱుఁగులు, ఱోలు, ఱొళ్లు(107) ఱుఁగు, ఱొలయు, పొలయిక, పొలసాఁడు (108) ఱొళ్లు (109) ఱుచు, ఱువ్వి, ఱువ్వియు, ఱువ్వించు, ఱువ్వుపు (110) ఱెల్లఁబోఁడు (-ఁబోఁకి,-ఁబోఁకుఁ - ళ్లు), ఱెల్లగు, (111) ఱసగు (-పు, (112) ఓపు, ఓఁక, ఓరిమి, ఓరుచు, ఓరూరి, ఓరూఁపు, (113) కంసు, (114) కను, కంటి, కంటిజూపు, కనుఁగొను (-ఁబొంకు, - ఁబొఁచు), కనిపెట్టు, కనిపించు, కనికి, కనుకట్టు, కనుఁగీ, కనుఁగొని, కనుకొట్టు (గొనుఁగు), కనుకూలి (-చీఁకటి, - పెట్టు, - చూపు - చెట్టు, - పొడ్డుఁగు, - బాటీ, - బుద్ధి, - మూయు,- మూసిగింతలు, - మొఁ ఁదించు, - పిండి, - ఁబట్టి), కన్ను, కన్నఁబడి, కన్నంటు, కన్నారను, కన్నాడి, కన్నాడు, కన్నాళ్ళు, కన్నిళ్ళు, కన్నీరు, కన్నుఁదమ్ము, కన్నుపాప, కన్నుమిన్ను, కన్నుమిన్ను, కన్నుమూయు, కన్నులపండువు, కన్నులపంట, కన్నులపండువు, కన్నులపంట, కన్నులారఁగ, కన్నులారుమొక్క, కానిక, కానిపించు, కానుక, కానుపు, కాన్పు, కాన్పుచు, కాపరి, కాపు, కాపుదనము, కాపుదలవెట్టు, కాపురి, (115) కాఁపు, కాఁపురము, కాఁపురపుటిల్లు, కాఁపురమునకు, కాఁపుసేయు, కాఁపు, కాఁపుఁగూఁతు, (116) కాయు, కాయు, కాపు, (117) కరము, కరదుపాశము, (118) కచ్చు, కచ్చిచు, కచ్చుఁగొను, (119) కట్ట, కట్టు, కట్టుఁ (-చేయు), కట్టడము, కట్టిడి, కట్టుఁగొఁబోతు, (-ఁగొఁబోఁకు, - ఁగొఁబోఁత్తి, - ఁగొఁబోఁత్తనము), కట్టుకథ, కట్టుగొడ (-గొఁట్టు, - దొంగ, - పరాసి, - పడుచు, - పాఱు, - బాడి, - బుడి, - మట్టు, - మాయిడి, - ప్రాణము) కట్టుఁబడి, కట్టుఁబడుచు, కట్టుగుదియ (-జేయి, - దండ, గుఱ్ఱము, - బట్ట, - మాలిక, - నుంచి), (120) కడ (ణ)ఁగు, కడ(ణ)ఁగి, (121) కడచు కడ, కడతేఱు, కడతేఱుపు, కడపఁబోవు, కడపటిఱోజు, కడపట్లనూరి, కడపెట్ట, కడపెట్టు, కడపెట్టుచు, కడపెట్టు, కడపచను, కడపుమొక్క, కడపెత్తు (-చేయు), కడపు, కడపులు, కడపుచు, కడపుచుఁజేయు, కడమ (-పండు, - ముట్టు, - యెద్దు), కడవఁబడు, కడవాఁడు, కడవెళ్లు, (122) కడుగు, కడ్డు, (123) కదలు, కదలాడు, కదలిక, కదలుచు, కదలుడు, (124) కదియు, కదుపు, కదియఁబడు, కదియించు, కదుఁగొను, కదుకు, కదురు, కద్దుము, (125) కనలు, కనారిలు, కనుఁగు (-చు), కనులు, కాలు(చు), (126) కనియు, (127) కప్ప, కప్పడము (న్నె), కప్పడు, కప్పుచెరచు, కప్పుబల్ల, కబొడము, (128) కమి(వి)యు, కమిచు, కమ్మించు, క్రమ్ము, క్రమ్మఱఁబడు, క్రమ్మఱిల్లు, క్రమ్మఱిలు(చు), క్రమ్మఱిల (-దెంచు), (129) కఱచు (-పు), కాటు (-లాడు), క్రచ్చు (రోను), క్రచ్చుఱు, (130) కఱుకు, కఱుక్కు, (131) కలఁగు, కలఁకి, కలకలఁబోలు (- చూడు), కలఁగుడు, కలఁగఁబడు (-ఁబోలు), కలఁచితూఁడు, కలఁచు (-తి), కలఁతపడు, కలగలపు, కలగుండు

(- గొను, - పడు, - వెట్టు), కలగూర, కలగొను, కలపడపు, కలపనగంప, కలపసంబరి, కలపసు, కలపు, కలయ (ం), కల సుంపి, కలయంబడు, కల యిక, కలయు, కలసంపిసము, కలసిడు, కలసిపోపు (- పోవు), కల (ళ) నరము, కలవరి(ప్పు)డు (- లి), కవినిశిపడు (- పాటు), కలియు, కలుపు (- గోలు), కలుపుగోలుతనము, కల్యాణ్ణ, (132) కలుగు, కలిమి (- చెలి, - దనంతగి), కలువ (133) కవియు, కవియించు, కవించు, కవిచేయు, కవియు దెంచు, (134) కవ్వ. (135) కసంది, కసి (- మసుగు, - మసి), (136) కాచు, కాయు, కాపు, కాపరి, కాపాడు, (137) కాయు, కాయ (- కంటి, - కన్ను, - వెండెలను), కాయుపు, కాయువ్వ. (138) కాలు (చు). (139) కిట్టు, కివ్వ, (140) కుంకు (141) కినుము, కినుక (కాడు), కినుపు, కినుపము, కిన్న, కిన్నడు, (142) కుంటు, కుంటరి (రాలు), కుంటిగించు (- పడు, - సిచ్చుక, - వాలు), (143) కుండ, కుండకాళ్లు, కుసుము, కునికిడు (- పాటు), గునియు, గునినాడు, గునుపు, గునుగు, గులుపు (లాడి), గులకరించు, (144) కుక్క (డు), కుక్క (డుపు), కుంగు(డు), కుంచుపుగట్టు, కుంచువుల, కుంగు, కుంగించబడు, కుంగిలి, కుంచె, కొంక, కొంకపాటు (- వ్రేలు), కొంగోడుపడు (- వ్రేలు), కొంచించు, కొండ, కొంకి, గుక్క (గొను), గుక్కలు మింగు, గుక్కిళ్లు మింగు, గుక్కిలి, గుక్క మిక్కను, గుక్క మిక్కవను, గుచ్చు, గొచ్చి, గొయ్య, (145) కొట్టు (కొడు, - కొనిపోవు, పోగలు, గోయు). (146) కుడుచు, కుడితి, కుడితి నీరు, కుడిచరి, కుడుపు, కుడుపుడు, కుడుచ్చు, కూడు, (147) కుదియు, కుది (యి) చు. కుదికిలబడు, కుదుకిలు, కుదుపులు, కుదుల్చు, కుదుచు. కుదుపు, గోలు గోలు, గోలురి చు, కొనగోరు (కొన), కొనగోరు, కొదుపు, గొడ (ణ)గు, గొడవ, గొణగొణ (లాడు), గోడిచు. గోడు, (148) కుదుపు, కుదిరిక, కుదుగుకొను, కుదుగుచు, కుదుడుపడు (- పాటు) (149) కుములు, కుమారిలు, (148) కుమ్ము, (150) కూడు, కూడుపడు, కూటమి, కూటు (- టి) ను, కూటమిమ్యను, కూటు (ని), కూటనమూక, కూటుంపు, కూడు (బాటు, - బెట్టు, - పట్టు, - డల), కూడలి (ణ్ణి), కూన, కూన, కూరిమి, కూరించు, కూరుచుండు, కూరుమిరి, కూరుపు, కూర్చుండబడు, (151) కూయు, కూ, కూకి (రించు), కూతి (క్రేపుపు, - నేల, - పట్టు, నేయు), (152) కూములు, కూలు (చు), కూలబడు (153) కెడపు, కెడయిక, కెడయు, కెడపు, (154) కెరలు, కెరలియాడు, కెరలించు, కెరలుపుడుచు, కెలయు, కెలకు, కెల్లగించు, కేరు, కేరించు, కేరడిమము, కేరడించు, కేరుపు, (155), కొందు, కొందలము, కొందలపడు (- పాటు), కొందలించు, కొల్ల (క్రొత్త - కొరవడు, - కొట్టు, - గోను, - వెట్టు, -

లాడు, - వ్రాఁపు), కొల్లాము, కోడు, (156) కొట్టు, కొట్టికొండు, కొట్టుపడు (-లాడు, - లాట), కొట్టుకుఁడు, కొట్లవాఁడు, కొట్లాట, (157) కోను, కొంట, కొంపోవు, కొనిపోవు, (-యూట, - యూడు, - పచ్చు), కొనుగోలు (-బడి, - మొదలు), కొలుపు, కోలు, కోలుకోను (158) కోఁతలు, క్రాలు, (159) కోలుచు, కోలగాఁడు, కోలగారము, కోలని, కోలాకసపు, కోలాసము, కోలాసు, కోలా (ల్లా) గుబడి, కోలిపించు, కోలుపడి, (160) కోలుచు, కోలుపు (కాఁడు, - కూటము, - కోను, - డుకాఁడు), (161) కోనుట (162) కోఁడు (163) కోయు, కోఁత (కట్టు, - పడు) (164) కోరు, కోరిక (-కి), (165) క్రక్కు (166) క్రాలు (నడకి), (167) క్రుచ్చు (పోటు), క్రుళ్ళగించు (- లతె) (168) క్రోలు (కొనపు), క్రోలుచు. (169) కుఱు, కుఱుటి, కుఱుటు వెట్టు, కుఱు (వ్రై.). (170) కుఱు (డు) పు (171) కుఱుము (కోను), కుట్టించు, కుట్టుక (కూఁడు) (172) కుఱుచ, కుఱుగు. (173) కుఱుచ, కుఱుపు, కుల్లకొన్ను (- కొనపు). (174) కుల్లు (పు). (175) కుప్పలు, కూలు, కూటి, కూటమొండు నాఱు, కూటుడు, కూటి (కొట్టము), కూలు, కూలనంబుచ్చు, కూల్లుచ్చిన్న, కూలనగుజలు, కూయు, కూఱు, కూలుచుడు, కూలునామము, కెఱుక, చీరి, చీరి (లీ) కి, చుటుక, చీరుడు, చీలు (పు), చీలు (పు), (176) సుంజు, సుంజుటాట, సుంజులొట్టు, సుంజుల్లు, సుంజిజనునుంగు, సుంజులాఁడు (177) సుప్పన, సుప్పిలి, సుప్పించు, సుప్పన, సుప్పు, సుమ్మెట (-తి), సుమ్మెరికాఁడు, (178) కెలలు, కెలటించు, కెలటు పడు, (179) కెనయు, కెనసు (180) కెలుచు, కెలిపి (పి), కెలుపు (కాఁడు, - సు), కెలుసుము, (181) గోడు, గోడుపు, గోడుపాటి, (182) గ్రుద్దు (లాట, - లాడు), (183) చిచ్చు, చిచ్చుటి. (గొను, రేగు, - పించటి, - పండుటాకు చేయు, - వ్రేఁపు, - కేయు), చిచ్చుడు, చిచ్చుటయ, చిచ్చులి, (పడు, - పాటు), చిచ్చులు. చిచ్చు, (ఎగయు, - నటించేయు), చిచ్చిపి(టి), చిచ్చు, చిదక, చిదగొట్టి, చిదుగు, చిదుపు, (- పు, - పు, - పు), చిదురులు, చిదురుపాలు, చిద్రుపలు, చిన, చిని, చినుఁగు, చినుఁగుడు, చినుకు (బూస), చిన్న (టనాఁడు - ది. - నాఁడు - రిపొన్నారి - టికిరము - వాఁడు - పోపు) చిన్నారి (పొన్నారి), చిన్ని (చిరు, - పుస్తు, - పూతొడ), చిలుఁగాలి, చూబ, - తి, - తినగోడు, - తినబిల్లలు, తుక, తేఁకు, నిండి, దోఁప, నవ్వు, నాలుక, పాల, పులి, - బంతిపనుపు (వ్రై.), - బొగ్గి, వల్లు, వాలు, వేను, సెనగలు), చిలుకు, చిలికిందము, చిలిపి, చిలుకు(వు), చిలుపు, చిలువాలు, చిలువాయనము, చిల్లర (కాఁడు), చదుకు, చదుపు(-పు), చిల్లు (పోల్లు), చిల్లి, చిల్లులపొన్ను, చిప్పకు, చిప్పు, చీదఱ (గొను, రేగు,-లు పొన్ను, చెండు, చెండాడు, చెండుబెండాడు, చెడు, చెట్ట (వ్రై.), చెడగరము, చెడినాడు, చెడపు, చెడుగుడు, చెడుగు, చెడ్డ

(వై.), కీసు (వై.) చెవిగు, కీసుబుడు (- బాటు), కీడ్పడు, కీడ్పాటు, చెఱచు, చెఱసనచేటు, చెఱవు, చెఱుచు (- పు), చెఱుసరి, చెలగు, చెల్లు, చెల్ల(ల్లా) చెదరు, చేటు, చేట్లకోఁఅవి, చేడ్పడు, చేడ్పాటు, చదియు, చడియ, (184) చిప్పిలు (- ల్లు), చిస్కు, చిన్కు, చిమ్మనఁగోవి, చిమ్మనము, చిమ్మిరేగు, చిమ్మిడు, చిమ్మిబిల్లలు, (టాట్లు, - టాడు), చిఱుతము, (185) చిబుకు, (186) చిముడు, చిముడిక, చిముడించు, (187) చీకు, (188) చెంగు, (189) చెండు, (190) చెక్కు-, చెక్కడము, (191) చెనకు (- యు) (192) చెప్పు, చెప్పుమాట, (193) చెమిగిం, చేట, (194) చెమర్పు, (195) చెలఁగు, చెలయు, చెలరేగు, (196) చెల్లు, చెలువ (ను, ని), చెలువుఁడు, చెల్ల, చెల్లఁబో, చెల్లరె, చెల్లుబడి, (197) చేఁ, చేరిక, చేమగిడ (- గొండి, - చు, - చుక్క-, - డులు, - పు, - బడి, - వి, - వకాఁడు), చేవ్రి, చేవ్రిక్క-, (198) చదువు, చదువరి, చదువుల పడఁతి (- పులుఁగు, - ముదుకఁడు, వేలుపు), చదువు లయ్య, (199) చను, చనువరి, చనవు, చనుపురాలు, చనుదెంచు, (200) చచ్చు(డు), చాపరువు, చావఁ - చు, చావు, చాఁగిల(గొట్లు, - గొను, - లాడు), (261) చమురు, చిరుమా, (202) చఱచు (- పు), చఱపుఁబిడుక, (203) చలువు, (204) చాఁగు, చాఁగిలింత, చాఁగిల్లు, చాఁగురే, చాఁచు, చాఁప (కట్టు, కట్టువడు, ఱాయి), చాఁపట్టు, చాఁపలు, చాఁపు, (205) చాగు (బడిక), (206) చాటు, చాటించు, చాటున, చాడ (- డీ), (207) చాకు, (208) చాలు, చాలమి, చాలించు, చాలిక, చాలుబడి (- మానిసి, - వాఁడు), (209) చుండు, చూఁడు, చూఁడుఁగొడుపు, (210) చుట్ట, చుట్ట, చుట్టము, చుట్టఱికము, చుట్టలుఁగు, చుట్టల్లు, చుట్టివచ్చు, చుట్టుగైదువు (- గొండి, - బట్ట, - బులుఁగు, - కోను, - ల్లాము, - ల్లాసు, - గుల్ల, - దల, - మాలియ, - వాలు, - వాలు, - వాలుదారి, - వేడుము), నుఁబడు, గట్టు, గాలి, గొట్టు, గొను, గోరు, యు, నిడు, వాలు, వ్రేవు), చుఱుకు, (211) (212) చొక్కు (నీరు, - బట్టు, - బోడి, - నుఁడు, చొరగు (ను), చొ(సొ)లయు, (213) చొచ్చు, చొచ్చిల్లు, చొత్తెంచు, చొనుపు, చొన్పు, చొర (బడు, - బాటు), చొరవ, (కత్తియ, - కాఁడు), (212) జడియు, జడిపించు, జడుపు, (214) జరగు, జరపు, జరుపు(డు), జరుగు (బాటు, - డు, - డాట, - బడి, (215) జుడుం(ణు)గు, (216) డ(ద)ంగు (- ంచు), డంపు(డు), దంపు టిల్లు, (217) డంగురము, డ(ద)బ్బు, దబ్బఱి (కత్తియ, - కాఁడు), దబ్బఱి, (218) డ(ద)య్యు, (219) డా(దా)ఁగు, డా(దా)ఁగొను, డా(దా)ఁగుడు(రు) మూఁతలు, డా(దా)ఁగురించు (- ంతి), డా(దా)ఁచు, డా(దా)ఁపు, దాఁగిలి మూఁతలు (- ప్రుచ్చులు), డా(దా)ఁచు, దాఁపన, దాఁపరము, దాఁపరించు,

దాఁపరీఁడు, దాఁపలికిమము, దాఁపుడు, దాఁపుగము, డొ (ద్రొ)ంగు (-ంగ), దొంగసని, దొంగతనికము, దొంగసిలుచు, దొంగలు, దోఁగుడు, దోఁచు, దోఁపు (డు)కాఁడు, దోఁపిఁ(కొఁను) (220) డి (ది)గు, డి (ది)గ(ఁబడు, - నాఁడు, - నుఱుకు), డి (ది)గ్గు, డి (ది)గు(గ్గు)డు, డి (ది)గుచున, డి (ది)గ్గ, (ఁబ్రా)ను, దాటు, నాడు, నుఱుకు), డిగ్గుపడు. (221) డుక్కు, (222) డు (దు)గ్గు, డూ (దూ)యు, (తీఁగ, - కుడి), (223) డు (దు)చుచు, డు (దు)ల్లు, దొల్లు, దొరలు, దొర్లు, తొ (ర్ర)ఁగు, తొరలుచు, తొరుచు, తొర్లించు, దొ (డొ)లుచు, డొల్ల, దొలుపు, దులుపు, (224) డొ (ర్ర)ఁగు, (225) డొ (రొ)ఁగు. డొ (దొ)ఁగాఁడు, డొ (దొ)ఁగితనము, (226) తెప్ప (డు, లాఁడి, లాఁడు, - వసడు, - వసాటు, (227) తెగు(వు). తెగువు(గొఱి), తెప్ప, తెప్పిఁడము, (228) తెగు(వు)లు, తెగు(వు)లఁబడు (- గట్టు, - బెట్టు -), తెగులుడు, తెగులాటి కత్తె, తెగులాటము, తెగు(వు)లు కొను (- కోలు, -గొండి, - చు, - డు, - దల, - బడి, - పడు, - మాటు), తొలు(చు), తొలఁబడు, తొలుకొను, (-పడు,) (229) తొగ్గు(ళ), తొలుఁగు, తొలుగొరి, తొలుగొను, (230 తొట్టు(పడు), తొట్టుడు, తొట్టు చూట్టుడు, (231) తొడియ. తొడిఁబడు (- బొను, - కొట్టు, - పెట్టు), తొడిన, (231) తొడిన్నుడు, తొడివాడు, తొడిన్నుల నిలుపుడు, తొడుము (232) తొడియు, తొడి (దొమ్మి), తొడుపు (చాలుపు) (233) తనియు. (వి, - పు, - వ్రేలు, - నను, -ను, - చూపు, - నపడు) (234) తనుకు, తాకు (డు, - డువేఁకి, - పల). తన్ను తాఁచు, తాఁపు, తన్నుగోల (బల్ల, - బిల్ల, - లాసు), దనుకు, దనుకి, (235) తపసు (236) తప(ర్ప)లు, కర్ర, తపలుచు, తల్లు, (237) తలుగు, (238) తలుపు, (239) తలఁపు (ను), పలపు, తెల్లు, తలఁకించు, తొలఁగుడు, తొలఁగు (ను), తొలఁగాడు, తొలఁగొఱలు, తొలఁగుడు, తొలఁగుబాటు, తొలగు, తొగ (ఱు) గు (కొచ్చు - పోవు), తొలకు, తొనుకు, (240) తొలఁచు (- గు), తొలుపుచేయు (- పాఁటి, - మొన్న, - పాయి, - పాకిరి), తొల్చు, (241) తాలు (మూలు, - మూలుమము) (242) తాలుచు (-ను) తాళిమి (కత్తె, -కాఁడు), తాళు, తాళుక, తాళుకొను (243) తిను, తిన్న, తిన్ని, (కత్తియ, - కాఁడు, - పోతు), (244) తిగు (వు) చు, తిగి (వి) యు, తీయు, (245) పట్టు (నుడి, - మాటు), - తిట్టుడి (- టి), (246) తినుము, (247) తిను(వు)లు (- కొను), (248) తిమ్మ. (249) తిరుగు, తిర్గు, తిరి, తిరిక, తిరిగివచ్చు, తిరితీర్పులాడు, తిరిగాఁడు (- గొట్టు), తిరిపము, తిరిపరి, తిరియు, తిరివిడు (- వెట్టు), తిరుగఁబడు (- బడుతి, - బోయు), తిరుగుడ (-టి), తిరుగాడు, తిరుగుఁబోతు, తిరుగుడు, (చీల, -త్రాడు, -నోక్కు-, -పడు, - పాటు-, బిల్ల), తిరుగుదల (-మొగము-నాటు), తిరుచు, తిరుపగూడ,

తిరుపు, తిరుపులుగట్టు, త్రిప్పటి, (-రి), త్రిప్పికొను, (యూడు), త్రిప్పుడుత్రాడు, త్రిప్పుత్రాడు, త్రిమ్మణి (-కాండము), త్రిమ్మరి (-రీడు), త్రిమ్మరు, (250) తీపు, తీవ్రడ్డ (-వు), తీవ్రశ్రీంచు, (251) తీరు, తీరిక, తీఱికు, తీఱిక, తీరుచు, తీరుపరి, తీరుపు, తీరుగా, తీర్చు, తీఱును, తీఱుగడ, తీఱుచు, తీఱుదల, (-పడు, -పాటు, -పు, -బడి), (252) తుంచు (-పు), తుప్పు, తుండెయు, (253) తునుగు, తునియు, తునుక, తునునూచు, తునుపు, త్రుంగు(ంచు), త్రుంగుడు (నడు), త్రుంపుడు, త్రుక్కుడు తొట్టి (పిలుకొండు), తుండు (వై.), తుందునుకొను, తుఱుమరి (మీటు) (254) తూర్మ (255) తూగు, తూగాడు, తూగు బుయ్యల (-ఎల, -మంచము), తూచు, తూనిక, (-కోల, -నేయు), (256) తూలు, తూలు, తూనిసాతాబ్దాల్లు, తూనుపు (గొండ, టీడు), తూనుపెట్టు, తూర్చిడి, తూర్పెట్టు (257) తూటు, తూటాబడు, తూటాయుచు, (258) తూలు (చు), తూలాడు, (259) తెగు, తెగు, తె (తెగ)చు, తె (తెగ)గొట్టు (-చుచు, -బడు, చొరబడు, -బొరలు, -చు, -టి ఆడు, -టి ఆడుచు, -టు, -వేయు), తెగిరి, తెగుడు (-వల, -చూరి, -దెబ్బ, -బడి), తెగు(వ్ర)లు (గొట్టు, -గొను), తెగుడు, తెగుడుపడు, తెగొట్టు, తెగొట్టను తెగొట్టలు (గొను), తెప్పర్ర, తెప్పన్న (260) తెమలు (చు) తెమడ, (261) తెరలు (చూడు) తెర్ర, తెరలు, తెరలిరి, తెరలబొరలు, తెల్లన్న, (262) తెఱచు, తెఱ(రు, -పిపాయి, -పిల్ల, -గొను, -గొనె, (-త్రెరుపు, -నోరుమూయు, -చు, -పు), తెఱపిరుపులాడు, తొంగు), తెల్లి, తెలుగు, తేఱ చూపు, తేరుకొను (-గడు, -చు), తేలు, (263) తోయు, తెలుపు, తెల్లవి. (కతెల్లి, -కాంతి,-కి), తెలుచు (-పు, -పుడు, -పుడు నీరము) తెల్లమి (నై), తెల్లనగు (వై.) (264) తెఱ(రు), (265) తెగు, తేడు, (266) తేలు, తేలగిలబడు, తేలగిల్లు (-వేయు), తేలాడు, తేలిక, తేలిపోవు, తేలుచు, తేలుపాటలు, (267) తొగడ, తొగడి (డము, -గొను, -పట్టు), తొగరిల్లు (268) తొ (తొగ)క్క(డు), తొక్కట (-చుచు, -పాటు), తొక్కుడుగిమ్మ (పట్టు, పలక, -బల్ల, -వేడు), తొక్కుడువేడు (269) తొట్టు (రు), తొట్టగిల్లు, తొట్టిలబడు, తొట్టిల్లు, తొట్టు (రు, -డు, పాలు), (270) తొడగు, తొడరిక, తొడకువు, (271) తొడు (గు;వ్ర), తొడుపు, తొడ్డు, (227) తొడరు, తొడ్డి, తొడ్డిబడు, తొడ్డికిలు, తొ (త్రొ)డ్డిపెట్టు, తొ (త్రొ)డుకొను, తొడుగుఱి (స్త్రీ) (273) తొలుచు, తొలి(కి), (274) తొంగు (275) తొంచు, తొంతెంచు, తొంపికి, (276) తొగు(డు), తొనుకిచు, (277) త్రచ్చు, త్రవ్వ, త్రవ్వ (వ్వ) (కోల), త్రవ్వటము, త్రవ్వటించు, త్రవ్వితొడుము, (278) త్రాగు (వు)డు, (279) త్రుళ్లు, త్రుళ్లగించు (-ంత), త్రుళ్లింత, త్రుళ్లియాడు,

త్రుళ్లుఁబోతు (పిండి, -మిరప), (279) త్రోచు (-పు), త్రోనుచు (న్ను), త్రోనుపు (-న్ను) (280) త్రొక్కు, (281) త్రోచు, త్రోకోలు (లాడు), త్రోపుడు, త్రోపుడుగొఱ్ఱి, త్రోపరి, త్రోపాటు, త్రోపాడు, త్రోపు(డు), త్రోపుడుపెట్టు, త్రోపుడు (-సేయు), త్రోయు, (282) దగ్గర (283) ద (జ) డియు (284) దాఁచు (పెట్టు, -కొను), దూటపుగుంపుపనిషి (-మొగ), (285) దిద్దు (గడ, -బాటు, -బడి), దిద్దుడు, (286) దీటు (కట్టు, -కొను), (287) డీ (నీ)లు (పడు) (288) దును (-న్ను), దున్న (పోతు) (289) దునుకు (లాడు), దునుక్కు, దూఁచు (పు), దూఁకొను (290) దూఁచు (కొను), (291) దూఁటు (దులకోఁక, -పడు), (292) దెబ్బ (డు) (293) దేఁకు (294) దొరఁకునన్నాఁకసి, దొరఁకొను, దొరకు, దొరకొను, దొరకునపు, దొరకోలు (సన్నాఁకసి), దొరయు, (295) దోఁగు(డు-పుబొబ్బ,-పుబోగ) (296) దోఁగు(చు) (297) పంది (298) పంచు, పగి, (299) పఁజు(ళ్ళు), పఁజుపుదిండి, పఁజుపాళెము, (300) పడ్క (301)పను(బోటు). పని, పన్నీ (బోటు,-బాల, లబంది, లాట్లు), (302) పచ్చి (కాయ, -పెచ్చు, -గొట్టు, పెట్టు), పమ్మి, పమ్మిళ్ళ (గి), పమ్మికము, (303) పఱి(డ్డి)చు, పఱి[క, -గడము, -గొట్టు, -బోరు, తి(శి),-తెరచు, -గిడియ, -చ్చు, -బొని, -యఁగూడు, -సి, -వఱి(రి)], పడుపు, పడుపుపని, (304) పఱుఁగు (305) పట్టు, పట్టి (వాఁడు), (306) పఱుకు, పఱుకోడు (-పడు), పఱుపు(డు, -పఱుపుపని, -బియ్యికము, -బాడు), పరుగు, పరుగులు, పరుగుమాఁడు, పుఱుగు (చేయు), పుఱుగుమాఁడు, (307) పర్వు (-చు), (308) పలుగు (-క, -రకు), పలుపుడు (పడు, -పెట్టు), పలుచు, పలిచు, పలుపు (డు, -రాడు, -చు, -పు), పలీ, పలీచు, పలీకపు, పలీకపుట్టడుగు, పలీచు (-పలీ, -గొట్టు, -బిళ్ళ, -యు), పువ్వు (లువ్వ) (309) పవియు (గు), (310) వాఁచు, వాఁచికోలు (311) వాఁపు (312) వాఁపు (కొను, -పుచ్చుకొను), వాకిట్టకము, వాకు (313) వాను (చు). వానఁబ్రోలు (-బియ్యకము), వానుపు (-పు), వానుపువాఁడు, వానుబడ్డ, వాన్తల (314) విచు, విటు, విఱుబడు, విడాకు, విడుపు (కొను), వినుచు (పు). వినుపారు, (315) విక్కు, విక్కిచ్చి. విక్కుడు, విక్కుపెట్టుచు, విక్కాఁక, విక్కుఁబోతు (-పుపను. వీనులజక్క), విసు(పు)పు, విసిఁడాము, విసు(పు)పుచు (-దెచ్చు) విగ్గు, వెఁకాసు, వెఁకోఁకలు, వెగ(వ)పు (-పు, -యు), వెగయుదెచ్చు, వెగవు, వెగ్గు, విలుచు, విలఁబడు, విలకడ, విలుచు (డు), విలుచుకొను, విలుపు, విలుపోపు, విలువ (ల్వ), విలువబడు, విలువ(ల్వ)రిము (ల్వరించు), విలుపు, విలుపుగొలుపు (-కాళ్లు, -జీతము, -వ్రాఁపు). విల్కుడు, వెలఁత (-తుక), వెలఁట్టు (కొన, కొను, చూలి), వెల(శె)వరి, వెల (శె)వ (-కొను), వేల (గలుపు, -కిసిమి, -కిలిగొట్టు, -కిందగోలుపు,

దెచ్చు, -గుమ్మడి, -గుమ్ముడు, -గొలిమిడి, -చూలు, చూలి, -జమ్మి, -తంగెడు, -తాడు, -తాకుడు, -తాలుపు, -తొళసి, -నమిలి, నేరెడు, -పట్టి, -పల్లటీ, -పొన్న, -మాలె, -ములక, -యుసిరిక, -రేను, -లోడు, -వేము, వేలుపు, సంవెగ), (316) ని(నీ)లుగు (ప్ర), (317) నుచ్చు, నులియు, నులుచు, నులి, నులించు, నులిగొను, నులిపుపుగూలు, నులివు, నులివెట్టు, నులుపు, నులుము, (318) ను(నొ)డుగు (-ప్ర), ను(నొ)డి (కారము), ను(నొ)డుగుఱోడు, నుడువరి (319) ను(నూ)ఱుచు(పు), నూర్చు, ను(నూ)టిపిడి(ర్పిడి), (320) నుసలు (321) నుసుఁగు (322) నుసుము (323) నుసులు (324) నూకు(డు) (325) నెట్టు (కొను), (326) నెనకు (డు), వెతి (-ద-స) కు(డు), (327) నెర (ఱి)యు (-పు), నెరియిక, నెర(ఱి)పు, నెఱి, నెఱా, నెఱివాది (-విద్దె, -వేలు, -సరి), నెఱి (పడు), (328) నేయు (తి), నేతకాడు (-పలక, - పురుగు), నేతరి (329) నేరుచు, నేరఁబోతు, నేరిమి, నేరము, నేరిమి, నేరుపరి, నేరుపు (కాడు, -లాడు) (330) నొంచు, నొక్కు;(-డు), నొగులు(చు), నొచ్చు (కొను, -కోలు), నొప్పి (గుంటి), నొవ్వి, నొవ్వు, (331) నోచు, నోత, నోము, (332) పంచు, పంపు(నడు),-వెట్టు, (పని (గొను,-ముట్టు, -వంచు,-వడు, -వాడు, -విను), పనుచు, పనుపడు (-పడి, -పు), పన్ను (పడు, -గడ, -పడు), పన్పు, (333) పగు(వు)లు, పొలు, పగి(న)లు (సన్ని), పగి(వై) (వాడు, ఁబట్టు, -గొను, -చాటు, -తుడు, -తురాలు, -దారి, -ఱు); పగటి వేలుపు, పగలింటిదొర, పగులఁగొట్టు (ఁబొఱు, -చు), పగుళ్లువాఱు, పిగు(పు)లు, పీలు, పీగు, పికిపికిలు, పెక(గ)లుచు, పెరసి, పెల్ల (గిల్లు,-గించు), పెల్లకంబము (-దిన్నె, -మారి), పెటపెట (-మను, -లాడు), పెటి(టు)లు, పెల్లు, పెటుకు, పెల్లాగు, పెల్లుగోవి, పెల్లుపన్ను, పెల్లు, ప్రగులు, ప్రీలు (పడు), పాలు (గొను, - పుచ్చు, పోవు, - బోను, - వెట్లు, - ల్గొను, -ల్పడు), (334) పట్టు, పట్టించు (-పు), పట్టుగొమ్మ (-గొను, -గోలు, పుఁదల-,బడి, -నడు, -డు), (335) పడచు(-యు) (336) పద(డు)గు (చు), పదగు (నై.), (337) పరియు (-య), (338) పరవు, పర్యు, (339) పఱుగు (నై.), పఱుచు (-త-తెంచు, -ద, పు, -వ), ప్రబ్బ, ప్రబ్బు, ప్రబ్బలి; ప్రబ్బికోలు, ప్రాగు(డు,-దెంచు, లాడు), ప్రాగొను, ప్రాచి(నై.) పఱుచు(-పు), పానుపు, పరుండు;పరు(వ) పాత్రించు, వఱు (-ఁబోతు-డు) తెంచు; (340) పలుకు,పలుకరించు (-ంత, -ంపు), పలుకు)-జెల్,-ఁడత్తడి,-ఁదోడు-బడి)(341) పాచు,పాయు,పాపు,పాయ, (గిల్లు-బొఱు,-గొమ్మ, -నడు, వాఱు), (342) పాతు, పాతఱ, (343) పిండు, (344) పిక్కు, పింగలి, పింగటించు, (పిఱికి. వై.) (345) పిత్తు (346) పినుకు (347) పెఱుకు, పెరుగు, పీకు (లాట, లాడు), పీఁకువీఁకాడు, వీఁగియాడు, వీఁగు

మెఱుకు, మెఱుము; వెను, వెన్ను, వెనుఁబము(-ఁబొట్టు;) వెనుక (చిగ్గ-, -మూపు లమెకము,-టిసని,-టివాఁడు,-దీయు,-ట్రోక్క-,-పడు, సూచు,-మేను, మ్రానుు, -ల, -వేయు, -కొను, -చఱచు, -తెవ్వులు, -డన్ను, -సీయు, -వెంటు), వెనక్క, వెనోక్కను, వెన్నుపులు, వెన్నంటు, వెన్నఁటి (చు, -కొను), వెన్నాఱు, వెన్నిచ్చు, వెన్నుకట్టు (గాఁడి, -వన్ను, -పట్టు, పాము, ఫూన, -బ్రద్ద, -మానను), వెన్నుపు, వెన్నాబ్బలు; (348) పుచ్చు (కొను, -కోలు, (349) పుట్టు (క, -కల్లరి, -గిట్టు, -గు, -గొడ్డు, -గుడ్డి, -చెయుపు, -పని, -బడి, మచ్చ, -మూఁగ, వడుగు, -పు, -వెన్నెల్), పుట్టినిల్లు, పుట్టిల్లు (350) పుడు (ణు) కు, పుడి (ణి) కిరించు (- ంతి), పుడి (ణి) కిళ్లు, పుడుమఁగల్లు (ఁదొడుకు, నూ్నను), (351) పులీయు, పులి (నిమ్మగు, - కూఁపు, - గంజి, - చించలము, - చింత, - చెంచలి, - చెన్నులాను, - జేఁదు, - సిగ, - కిరి (కాయ), - పులి (కాయ), పులీయఁబొట్టు, పులీయోర (- పుంగు), పుల్ల (కంద, - గూర, - దానిమ్మ, - ద, - నీళ్లు, - ప్రస్తి, - ప్రబ్బ, - బచ్చలి, - మామిడి, - యుసిరిక, - వాపిలి, - వెలగ, (452) పు(డు)లుగు, పూ్రము (డు), (353) పూ్రయు (ంతి) (354) పూ్రము, పూ్రటుము, పూ్రకిక, పూ్రహఁబొనము, పూ్రడుచు (-పు), (355) పెంచు, వెనుచు, వెనుపడు (-పరి, - పారు), వెనుపు, వెను (ఁగొమ్మ, ఁబొము, - మసనము, - మినుపులు, మూ్రను, - వెల్లి,-నేళ్లు), వెన్నడపులుఁగు, వెంచుకొను, వెంచుగు, వెంపారు, వెంపు (మొఱు), వెంపుడు, (356) వెట్టు, (ఁజెట్టు, - కొను, - కోలు, - డు, - బడి, - మందు, - నిడు) (357) వెనఁగు, వెన, వెనఁకువ, వెనఁకువలుగొను, వెనఁగఁబడు, వెనఁగాడు, వెనఁగులాట (-లాడు), వెనఁగువడు, వెనఁగొను, వెనచు, వెనపరి, వెనపు, వెనయు, వెనవెట్టు (-వేయు), (358) వెరు (ఱు) ఁగ (వ్ర) (వు), వెలుచ (వ), వెల్చ (న), వెల్లిడము, వెల్లు (వై.) వెల్లుకొను, వేరుచు, వేర్చు, వేరాముదపుఁ జెట్టు, వేరాముదము, వేరాముదాలు, వేరిమి (కాఁడు), వేర్కి, (359) వేఁడు, వేను, (360) వేరు (డు) (361) వేరుచు, వేరుపు (362) వే (వ్రే) లు, వేలపిండి, వేలలు, వేలుచు, వ్రేలుడు, (363) పొంగు, పొంగారు, పొంగునీళ్లు(-పూలు), (364) పొంచు, పొంచిక (365) పొనలు, పొనుఁగుననుు (366) పొరటు (367) పొరలు (చు), పొరలఁబడు, పొరలాట (లాడు), పొరలిక, పొరలుపండము (-వెట్టు), పొర్లుకట్ట, (368) పొలియు, పొలి (కలను, మేర, -యిక, - పుచ్చు,- వెట్టు, - వ్రేను) (369) పొలుచు (-పు), పొలుపారు, (370) పొగు (వ్ర) లు, పొగ (వ) (యు) (371) పోవు, పొమ్మ్మ, పో, పోఁగొట్టు, పోక (డ), పోకడ వెట్టు, పోకలాడి (-లాఁడు), పోకాడు, పోకారుచు, పోకాలు, పోకు,పోనాడు పోపడు, పోఁబడి (-ఁబెట్టు, - రాని - రాము - వడి), పోవుదెంచు (372) పోయు,

పోత్త, (373) పోలు (చు), పోలిక (-కి), పోలుపొందు, పోల, పోల్క- (374) పుచ్చి (పు) చ్చు, పుచ్చి (పు) ప్పి, (375) పో (పో)డు, పోడిమి (376) బడలు, బడలిక, బడలుపాటు, (377) బిగి, బిగి, బిగి (చు, -తము, బద్ద), బిగుచు (-తు, -పు), బిగిపోను (378) బిడ్డ (379) బులియు, బులుపు, (380) బెడ (ణ)చు, బెడయు, (381) బెడ (ణ) పిండు, (382) బెడగు, బెడరించు (-పు) బెడగుడుపు (-పోతు), (383) బెండు, బెనసి, బెలయు, (384) బెసకు (385) బొంకు, బొంకరించు, బొంకు (లాడి - లాడు), (386) బొమ్క- (లాడు), (387) బ్రతు (కు) కు, బ్రతికించు, (388) బుద్ధి (గడ) బుద్ధిగరుపుడు (-వాటు), బుద్ధిగరుపరి, బుద్ధి చు, బుద్ధియు (389) మంచి (ది), మాంగల్య (వేడు,-వాయు), మాంగల్యము (వాయువు) (390) మండు, మండు (-సును, - చమును, - మారి), మండనెల, మండ్రపాటు మాండు (చు), (391) మండలీ చు (-పు), (392) మండ్ర, మండ్రి- (393) మండించు, మండపడబడు, మండపడుచు, మరలు, మరలబడు (- బోవు - చు), మరి, మఱియు, మళ్లు, మఱి, మఱ్ఱిమఱ్ఱి, మఱియొకటి, మఱు (నాడు - మాట, - మాటలాడు,-పడు), మలుపుంజ, మారు, మార్పు, మార్పిడి, మార్పు, మార్పించు, మారాళ్ళు, మారుకమ్ము, మారుకోట, మారుకొట్టు, మారుదేమము మారుమాను, మారుమూల, మారుమూలను, మారు, (దిల్లి,-కొను, - చు, - దల, - సిళ్లు, - పడు, - ప్లు, - పు, - పెట్టు, మగడు, - నునుపు, ది - మాట, మూల, - మొగము (నడు),-మొగ్గ (తి), మాత్రాడ్డ, మడపు (394) - పిను, మడ్డ, మడుపు (395) మంచు, మంచుకొను, మంచుపు (396) మంగు (దొడ్డి, - పిడి, - పిడుము), మంచుపు, మంజుపు (397) మలగు మలగ (మొలుపు), మలచు (-పు),మలపుగొను, మలగొను (398) మలయు (-పు), మలయాళ (399) మళయాళం (-చు, - పు), (400) మసగు, మసి (కము-గొను) (401) మసలు, మసలిక, మసలుగొను (402) మసి (ణ) గుడ్డ (-చు, తి), మాటు (మాటుగాడు, - పడు), (403) మానుచు, -పు), (404) మాయు, (-పు) (405) మాలు (చు) (406) మిడుకు (గాలు, - పల), మీఱు, మిక్కిలు, మిక్కిలి (నాడు, - కిలిపిల్ల, - కిన్న), మిక్కుటము, మిగులు (పు) లు(చు), మిగిలి, మిట్టు, మిట్ట, (మిట్ట, - పడు, - పాటు), మిట్టిపడు, మిట్టించు, మిడి, (గుడ్లు, -గుడ్లవాడు, -నాగు -పడ్డవాడు, -మేలము, -యు, వ్రేవు, -సిపడు, -సిపాటు), మిడుకు (-తి), మిన్ను, మెప్పు (జీలుగు, -తమ్మి, పంట, వాలుపిట్ట (407) మనుకు, మిషు(ణు)గురు, మునుమిను (లాడు), మిను(న్ను), మినుకు (జేజేయ, -మినుకుమను, -లాడుక, -లాయిక్క-), మినుక్కుర్రను, మినుచూలు, మినుమినుకును మిన్నుకోలుపు (-మన్ను, -వాక (తాలుపు), మిన్నేలు, మిన్నాళిక, మిరిమ్మిట్లు, మిలు (మిట్లు, మిట్లుగొను), మిలమిల (న,

-లాడు), మెలఁతి (-తుఁ), మెలఁత, మెఱచు (-పు), మెఱుఁగు, మెఱయు, మెఱవడి, మెఱుఁగు (ఱెక్క, -హఁబుగుఱ్ఱు, -జ్జోడి, మనుజాని, -సల్లలు, -రిక్క), మెఱుము, నెలుఁగు (జేడు), వెలుఁగొందు, నెలుఁ (బొట్టు), నెలఁటి, నెలఁదుక, నెలచు (నై.), నెలయు (నై), నెలకొను (నై, నెలసి (-నై.), వెలరువాళ్లు (నై.), నెలనెల (బొట్టు, బోడు, -ను, -నగు, -నవ్వులమ్మ, -బాటు), వెలవెల్లనగు, వెలి (గొరకు, గిడ్డి (నై.), -సుల్ల (నై.), గొగు, తొమ్మ, -తొమ్మ, పము, -మాపు, -మిడి, -చూపు, -యు), నెలుఁగు, నెల్క-బొట్టు, వెల్మిడి, నెల్ల (బొట్టు, -బొట్టు, -చుఱుపు, -న, -నగు), వెల్వెల(లుగ) బొట్టు, వెల్వెల్ల, పలిపము (-మల, -నెలుఁగు) (408) మీఁటు, మీఁట (409) ముంచు (కొను), మంపు (గొను), మునుము (-పి) (410) ముట్టు, ముట్టఁబడు (-షము, -డి, -డించు, -ణము), ముట్టుకొను (-లు; గొను, పట్టు, పఱుచు, -త, -నీళ్లు, -పడు, -పాటు), (411) ముడుచు, ముడి) కొండు, కాళ్ళ వాఁడు, -గొను; -బట్ట, -గొను, -పడు.-వాఁడు,) నెట్టు, ముడియ (కొని, ముడు (ణు) గు. నై. మూట. నై.), ముడుపు, ముడుపరి, మూలు (చు), ముడుపు, ముఱుగు, మ్రుంగు, మ్రూఁగు, (412) ముడియు, ముడుఁ గొనుము (-మి), ముదుక (డు), ముడుపులి (413) ముడుగు (414) మురియు, మురి, మురి కొండు, మురిపె (-పె)ము, మురియఁబడు, మురుపు (415) ము(మూ)లుగు (416) మూఁక (పిప్పి), మూఁడుము, మూఁగఁబొలు (-తోట), మూఁగు, మూఁత (బల్ల), మూయు (417) మూఁడు (చు) (418) మెచ్చు (-ప్పు), మెచ్చులచెల్ల (-లాడ, -లాడు), (419) మట్టు, మట్టాడు, మట్టుకొను (చేయు) -పడు, -పెట్టు, -ముసలు, -మోలు, మెట్టు, మెట్టెపిల్లు, మెట్టు బొలు (420) మదుగు, మెతు(దు)క (నై.), మెతు(దు)కు, మెత్తివేఁబడు, బొటు, బొలు, -గిల్లు, -ను), మెత్తిడము, మొత్తినగోడ, మె(మే)దించు (నై.) నుదక (నై.) (గొను), మెదుగుడు, మెదుచు (నై.) మెదు(ను)పు, మెదువు (నై.), మేఁగు, మ్రేఁగు(ను) (421) మెదలు (చు) (422) మెలయు (-పు), మెలుచు, నిలమిల (లాడు, -ను (423) మెసఁగు (పు-) మేయు (తి), మేఁతిరి, మేఁతొడు, మువు, మేపరి (424) ము(మొ)క్క (బడి), మొక్కుడు, మొగ్గఁబడు, మొగ్గతిల్లఁబడు, మొగ్గతిల్లు, మొగ్గు, మొఱఁగు, మోఁకిటిలుచు, మోఁకిటిల్లఁబడు, మోఁకిటిల్లు, మోఁకొరించు (425) మొట్టు, మొట్టికాయి, మోఁదు, మొత్త (లాడు, -వడు, (426) మొసయు, మొన (కట్టు, -కొండు, -కోను, -గాలు -దిప్పు) మును (కోను, -కోలు, -గట్టు, -పడు, -ము, -ముకోను), మునుకొను, మున్నాడి, మున్నరక, మున్నాడ, మున్నిటిచూలి, మున్నిరు, మున్ను,

ముందరి (-ఱి), ముందటి, ముందటి, ముందఱి, ముందుఱు(-ఱుఱు) మూఁదల (427) మొఱుఁగు, మొగ్గు, మొఱుఁగుఱుఱు, మొఱుఁగు, మొఱి (-ఱ్ఱి), మొగ్గుఱుఱు, మొగ్గతి, మొగ్గయు (-ప్పు) (428) మొయ్యు (-చు, -తి, -పు), మొఱపరి, మొఱపి, (-క, -ఱుఱు), మొఱపుకొఱుఱు(-ఱు), మొఱపెట్టు (429) రాఁబు, (430) రు(ఱు)ప్పు, ఱూపు (431) రెక్కు, రిక్కు (432) రోఁజు(ఱు), రోఁజుఱుఱు, (433) రోయు(గి), రోఁగిపించు (434) లొక్క (435) లాఁచు (ఱు), లాని, లాఁగు (వై). లాఁతు, (436) లాగు, లాగించు, లాగించు, లాగించు, లాగించుకొను (437) వండు, వంట (కట్టి యలు, -కొత్తె, -కొను, -చేఱకు, -చెఱుకు, -యిల్లు, -యుప్పు, -రాయి, -రి, -లక్క, -వాఁడు, -సరకు, -సాల), (438) వసఁగు, వంత, వందు (ఱు), వసట (439) వగచు, వగ (వత్తె, -కాఁడు, -జెఱచు, -దెగు, -పు, -లాఁడి, -లాఁడు). (440) వచ్చు (బడి, -రాయులు), రాఁబట్టు, రాక (డ), (రాకొట్టు.) రావించు, (441) వట్టు, వట్టి (మూటి), డబ్బి, (442) వడియు, వడి (ఁబోయు, -పస్పు, -పిండెలు), వడిగట్టు (ఁబెట్టు), వడియించగట్టు (-ఁబోతె, -ఁబోయు), వడుచు (-పు), ఓడు, ఓడ్పు, ఓడగొల్లు, (443) వడంకు, వడుకాఁకు, వడుకు (గొండి). (444) వడఁజు, వడలు, బడలు, వడసు, వాడు(చు), వాపుడల, (దెంచు, -పడు, -వాటు), విడువాలు (చు, -పు), వెఱవులు, (445) వలచు, వలపు (కొత్తె, -కాఁడు, -కోలు, -మాఁపరి, -రాయఁడు), వలయు, (446) వలీయు (447) వాను (448) వాయు (449) వాగు (చు, -పు), (450) విను, వింటు, వినికి(కి) వినుకోలి (ఱుఱు), వినుచు, వినక్కలి, (451) విరియు, విరి (ఁబోడి, -దట్టు, -పోటు, -పోఁకసేయు), విరిగుఁబడు (-ఁబొటు, -ఁబోయు), విరివాయు, విరివి (ళ), విరివిఁబడకాఁకు, విఱుగ, విఱిచికిట్టు, విఱువి, విఱుగఁబడు (-ఁబొటు), విఱుగఁడి, విఱుగుఁడు(ళ్ళు), విఱుచు (-పు), విడనాడు, విడి, విడిగోలు, విడిచివాటుగుండయి, విడిపెల, విఱుకు, విడిపెట్టు (-మట్టు), విడువడు (-వాటుగు డియ, -వేఁటు, -వ్రేయు), విడఁ (గడి, -గిర, -గు, -చు, -తి, -దల, -పరి, -వు, -మర, -వడు), విడ్చు, విడ్పు, విడ్పు, వీడు (రోను, -రోలుపు, -రోలు, -చు, -జోడాను, -జోడు, -పట్టు, -పడు, -పాటు, -వడు), వీడొక్కను, వీడొక్కలు, వీడొక్కలుపు, వీడ్కోలు, వీడ్పడు, (452) విత్తు, విత్తనము, (453) విలుచు, విలువ (కాఁడు) (454) వీచు, వీచోపులు, వీఁకెచు, వీనస, వీవలి, (455) వీలు(ఱుఱు) (456) వెచ్చు, వెచ్చ (ళ), వేగు, వేఁడ్రము, వేఁకరము, వేఁక, వేఁచు, వేఁకి(ళు), వేఁచకంటి (-నెలుఁగు, వేలుపు), వెట్ట (కారు, -చెవులతిప్పి, -ను), వెమ్మ. (457) వెఱచు, వెఱ (ఁగు), వెఱఁగు పడు (పాటు), వెఱఁగొందు, వెఱచఱచు, వెఱపరి, వెఱపిడి, వెఱపు, వెఱబొమ్మ, వెఱవెఱపాటు. (458) వేగు(పు) (ఱుక్క, ఱుక, జాము,

-రుఁజుక్క-). (459) వేడు (క), వేడుకకత్తె (-కాఁడు, -వాగము, -పడు, -సేయు), వేడ్క- (460) వే(వ్రే)లు, వ్రేలఁబడు, వ్రేలాడు, వ్రేలుకాడు, వ్రేలుచు, వ్రేలుడు. (461) వేలుచు, వేలుపు (-జెట్టు, -దెరువు, -దెబ్బ, -గమికాఁడు, -గాణ, -గిడ్డి, -జడబారి, -దీపము, -పూజ, -దాయ, -బానిస, -బాస, -బోనము, -మల, -మానికము, -ఱేఁడు, -వాని), వేల్పుడు. (462) వ్రాయు, వ్రాఁత (-కాఁడు, -చానఁడి, -పని, -బల్ల, -వాకిరి), వ్రాయసకాఁడు, వ్రాయసము, వ్రాఁయి. (463) సుడ్కు. (464) సూచము, సాచము, స(వ్ర(గ్గ) స్రుక్కు- (465) సోలు, సోలుడు, సోలిత.

పైని పేర్కొనఁబడిన 465 నిర్ణయములలోను 4046 పదములు చేరియున్నవి. ఈ 465 నిర్ణయములను నిజముగ 320 నిర్ణయములుగ సంక్షేపించవచ్చును. (చూ. పుటలు 95-100) ఇవి నేను ప్రస్తుతించిన పదములలో విస్తరించినప్రకారము రచించిన ప్రకరణమున వివరింపఁబడియున్నది. ఈ పదములలో మిశ్రములుకాని ధాతువుల వైకృతత్వమును గూర్చియు నా ప్రకరణమున వివరింపఁబడినది.

ఉభయపదములు.

శబ్దశాస్త్రకారులు కొన్ని యర్థములు గలపదము అచ్చతెనుఁగును కొన్నియర్థములయందు సంస్కృతములనుండి వచ్చినవిగా వర్ణింపఁబడిన వాని వివరణములను వేర్పఱి యుదాహరించియున్నారు. అట్టి యుభయపదములని నిరూపించి దేశ్యసంజ్ఞ నిచ్చినవి 320 పదములు. ఈ నిర్ణయములనుగూర్చి కొంత విచారింపవలసి యున్నది. అట్టి యుభయపదములని నిరూపించినవానిని (i) సంస్కృతమందలి యర్థములలో ఛాయాభేదమును గాన్పించుచు దేశ్యములని యుదాహరించినవి. (ii) సంస్కృతమున నిల మాత్రము కేవలమును లేక యుండుచే దేశ్యములని యుదాహరించినవి. (iii) వైకృతములని పేర్కొనఁబడిన జాలవి పేర్కొనుచే దేశ్యములని యుదాహరించినవి - అని మూఁడువిధములుగ విభాగింపవచ్చును. ఉభయపదములని శబ్దశాస్త్రకారులు పదాహరించి దేశ్యములలోఁ జేర్చినవి (i) అర్థభేదములుగల తత్సమములు (ii) తద్భవములు (iii) ఇట్టి దేశ్యములనును మూఁడు విభాగములుగ విడదీయవచ్చునేమో యనునాశ తోఁ యీ క్రింది విచారము చేయఁబడుచున్నది.

(i) సంస్కృతమందలి యర్థములలో ఛాయాభేదము.

(1) **అంకము:** "దే. అఱ్ఱెపము, సం. ఘ. యుద్ధము." ఉదా. పొంకపుఁ గావ్యలక్షణము పోకడిలుంగిక దిట్టకూళ్ళై, లోకానికి సంకర్షణములు సూర్చి సభాస్థలిఁ బ్రాధములల్లుని, శ్రీనాథ. జరించుచుఁ గుసవి సంఘమును పల్కుల మెచ్చు కూరకే, **యింకము** సేయవచ్చు నలయయ్యల సున్నుగఁ బ్రస్తుతించెదన్." ఇ.—మై.

పైపద్యమున 'అంకము' అనుటకు ఆడేపపని యర్థముఁ జెప్పనక్కఱ లేదు. యుద్ధము, జగడము, అని చెప్పికోనవచ్చును. అప్పు డాపదము సంస్కృతమే యగును.

(2) అత్త: మగపత్తిని, భార్యాపత్నిని; - సంస్కృతమున తల్లియనిమాత్ర మర్థము. తెనుఁగునన్నయలో ఛాయాభేదము కలిగినది.

(3) అంకించు: శ. ర. దే. ఇ. క్రి. ఉల్లసిల్లు. "వ. పంకజభవాండ మండసంబు సనుసేసిన యొనరంబున సంకించుచు"—సను. ర. ఆ" స. క్రి.I. ఆడించు. జరిపించు; ఎ. నీ. "ఖడ్గమంకిం పైన్నవి రమఁబట్టి, వాంఛితం బెద్దివేడుము సరసులనిన" - పై. ర. ఆ. 2. త్రిస్పా. "నెమ్మొగమడ్డమంకించి" నిర్వ. ర. ఆ. "సునగాంకాండ మంకించి"—పై. ఆ. ఆ. 3. అపహరించు. "ని, సంకెలలబట్టినాఁడే, యంకింపుము నీదురాజ్య మగము వనుపుల్"- కృష్ణస్తా. ఆ. ఆ.- ఈయర్థములన్నియు సంస్కృతమున 'అంక' శబ్దము(=గురుతు) సన్నిధి పరిణామములుగాని నేఁటుగావు. 'అంకించు' అనఁగా 'గుఱుతించు. 'పంకజభవాండ మండజలంబు సంకించి' యనఁగా 'ముద్రించి' అని యర్థము చెప్పికోనవచ్చును. 'ఖడ్గమంకిం పై' అనఁగా 'ఖడ్గమునబట్టి గుఱుతించి చూపఁగా' అని యర్థము. 'నెమ్మొగమడ్డమంకించి' యనఁగా 'అడ్డముగానుంచి గుఱుతుపడునట్లుచేసి' యని యర్థము; లేక 'ఎదావడినమంకిం' చుటయును 'అంకితము నీదురాజ్యము' అనఁగా 'నీరాజ్యము పై తమ గుఱుతు మోపితిమి' అనఁగా 'నాక్రమించితిమి' అని యర్థము.

(4) కూటము: ఇది 'కూట' శబ్దమే యగును; అర్థము కొంచెము సంకుచితమై తెనుఁగునవలెఁ గన్పించుచున్నది, లేఁబో, 'కూష్మ' శబ్దభవమైనను గావచ్చును; ప్రా. కోష్మ = * కోట్మ = * కూట (ము).

(5) కేక: సంస్కృతమున 'కేకా' శబ్దము నెనుబోతుకూఁతను సూచించి వెండ్రుకవాఁతయైనను దెనుఁగున 'కేక' యని పిలువఁబడుచున్నది.

(6) కోటి: శ. ర. దే. = వేగు: సంస్కృతార్థము 'చివర' అనుదాని యర్థమునకు వ్యాప్తికలిగినది. చెడవిఱిగి యడవిఁబడి యెడ; నెడగట్టుల తుదలఁగోటియిడి గోఁగడకుఁ, దడుకు వెడిపించి యాకుల; గుడిసెల వసియించె మంత్రి గురుభట యుతుండై" ఆము. 2. ఇచట 'కోటిగుడి' యనఁగా 'శత్రువులరాకనుఁ గానుటకు ఎత్తైన స్థలములందు కావలివారినుంచి' అని యర్థము.

(7) కోదండము: శ. ర. దే. "బాలుఁడను దండించుటకై పట్టుకొని వ్రేలాడునట్లు మీఁదఁగట్టెడు త్రాడు." సంస్కృతమున నీ శబ్దమునకు 'విల్లు'

అని యర్థము. ఈ యర్థము తొలుత వింటిత్రాటికిని, పిమ్మట బాలురను శిక్షించుట కేర్పడిన త్రాటికిని సంక్రమించినది.

(8) గమనిక: శ. ర. దే. = విధము. సంస్కృతశబ్దమగు 'గమనిక' కు అర్థభేదము కలిగినది.

(9) గాత్రము: శ. ర. దే. = స్థూలము. సం. గాత్రము = దేహము అనునర్థమునకు పరిణామము కలిగినది. "అతఁడు మంచి 'బల్లుగా ఉన్నాఁడు' అనఁగా స్థూలముగా నున్నాఁడని వ్యవహారమున నర్థము గలదు.

(10) గురువు: శ. ర. "దే. = వేగపు పగుగు." ఇది 'గురు' శబ్దభవము; ఎక్కువయని యర్థము; ఎక్కువయైన పరుగని ప్రత్యేకార్థము కలిగినది.

(11) తరము: శ. ర. దే. సంస్కృత ప్రాకృతములందలి యేకరూపములును వివిధార్థములునుగల 'తర' శబ్దము తెనుఁగున నసేకార్థములను సంపాదించుకొన్నది. తర, తమ, అను సంస్కృతాన్వయములు తెనుఁగునను సర్వే తెనుఁగు శబ్దములతోఁ గలసి ప్రయోగింపఁబడుచున్నవి. ఉదా. "బాలము ద్దుందెలి చూపులంగజుని తూపులలోపల మేల్వరంబులు" విజ.౧ ఆ.-సంస్కృతమున 'తర' అనునది విశేషణములపైఁ జేరునవ్యయమైనను దెనుఁగునఁ బ్రత్యేకముగ నాధిక్యార్థమున వాడుకలోనికి వచ్చినది. ఉదా. "నీయెఱుఁగని యవియులేవు నిక్కపుఁదరములే." భార. ఉద్యో. ర. ఆ. "సరపుంగవులుగాని నరపుంగవులుగారు, తనమెన్న వరధీర్మ ధీర్మభృతులె" నను. ం. అ. "అత్తెర వేటకాండ్రు యమునాంబుతరంగ సమంపరాకృతిన్, ముత్తర్మైన సూకర సమూహముఁగని = మూఁడింతలధికమైన" మను. ర. ఆ.

శక్యార్థమును తెనుఁగున 'తర' శబ్దము ప్రాకృతసమము; ప్రాకృతము: తర = సమర్థమగుట, శక్యమగుట (హేమచంద్రుని వ్యాకరణము ర. ఁ౬; 'ఓఘనిర్వృక్తి' అను ప్రాకృతగ్రంథము); ఉదా. "మీరు మన్మనోభుజ శక్తికిం దరముగాదు" ఉ. హరి. ర.ఆ. "నాతరమా భవసాగరమీఁదగ" రామదాసు చరిత్రము. ఇది చేయఁజాలనికి నా తరముకాదు.

'పురుషాంతరము' అనునర్థమున 'తరము' నకుఁ బ్రకృతి ప్రాకృతమున 'తడ' అనునది. ఇది సంస్కృత 'తృ' ధాతువునుండి పుట్టినది. 'తడ' అనఁగా బ్రాకృతమున విస్తారముచేయుట అని యర్థము. సంతాన మనినను నిదియే యర్థము.

(12) తరుణము: శ. ర. "దే. సమయము" ప్రాకృతము: తరుణఁగ, తరుణయ = నవీనము. క్రొత్త; తెనుఁగున 'అప్పటికాలము; నవీనకాలము' అను నర్థవిశేషము గలిగినది.

(13) **తలము**: శ. ర. దే. = శక్యము. ఇది 'తరము' నకు రూపాంతరము. చూ. తరము.

(14) **తాత**. శ.ర. ప్రకారము 'తండ్రికిఁ దండ్రి' యను నర్థమున దేశ్యము-కాని, యిది యుత్పత్తివిశేషము నొందిన సంస్కృతమందలి **'తాత'** శబ్దమే. 'తండ్రి' యనునది జనకునికి రూఢికాఁగా, **తాత** శబ్దము తండ్రితండ్రి; లేక తల్లితండ్రికి రూఢియైనది. లేదా; పూజ్యుఁడు అనుసర్థమున నిది పితామహునికిని, మాతామహునికిని రూఢియైన దనవచ్చును.

(15) **దండము**: శ. ర. "దే. నమస్కారము." చూ. 'సాష్టాంగదండప్రణామములు.' అష్టాంగములును దండమునలె నుత్తియుండునట్లు ప్రణామము చేయుట. ప్రణామమాత్రమున 'దండము'న కర్థవిశేషము గలిగినది.

(16) **దోసిణము**: "మల్ల సాధన విశేషము; మాను సుకరముగా చీలుటకై యుక్కఁజెక్కఁడి చెక్కినమేరలను దిగఁగొట్టుటి యుపకరణవిశేషము". - ఈ రెండును శ్రోజాకారముగ నుండుటచే వాని కాయర్థవిశేషము కలిగియుండును.

(17) **మాత్ర**: సం. కొంచెము, కొలఁది. 'చిన్న నుండు గుటిక' అను నర్థవిశేషము గలిగినది. ప్రా. మత్తా.

(18) **ముదిత**: శ. ని. దే. - సంస్కృత శబ్దమునకే తెనుఁగున నర్థభేదము గలిగినదికాదు. సం. ముద్గిరా + స్త్రీ = ప్రా. ముద్గిరా + ఇత్థీ = * ముద్గిత్థీ, ముద్గిత్తా = తెనుఁగు: ముదిత, అనియైనను జెప్పవచ్చును.

(19) **మొళము**: శ. ని. దే. కాని, సంస్కృతసదృశమగు మేళ = గుంపు, కూర్పిక, అనుదానికి అర్థభేదముకలిగి మంగలమేళము, భోగముమేళము మొదలగు నర్థములుగూడఁ గలిగినవి.

(20) **రంగము**: శ. ర. దే. సోద. - సం. రంగము = నాటకరంగము; నాటకరంగములో అనేక పాత్రములు నటించుచు ధ్వనిచేయునట్లు చేయుట యను నర్థవిశేషము గలిగినది.

(21) **లంక**: శ. ర. దే. నీవి. - ఇది 'లంకా' ద్వీపమును సంజ్ఞావాచక దేశనామమై, రామాయణ కథాప్రాబల్యమున ఎట్టి దీవికైనను బేరుగాఁ బరిణమించినది.

(22) **వరట**: శ. ర. దే. వేఁడయెండిన చెక్క; ప్రా. వరహాడ; వరహాడి అ = బయట వదలఁబడినది = వేఁడ.

(23) **వసంతము :** వసంతోత్సవమున వాడబడు పనుపును సున్నమును గలుపగా నెఱుపైన నీరు. తొలుత బుుత్వర్థము గలిగిన యీ పదమున కర్థపరిణామము గలిగినది.

(24) **వసతి :** శ. ర. దే. సౌఖ్యము ; సౌఖ్యకరము. సం. వాసస్థానము. 'వాసయోగ్యమ'ని తెనుఁగున నర్థపరిణామము గలిగినది. 'నిశ్శ్లేషవసతి,' 'తృణాకాష్ఠములను వసతి' మొదలగు వానియందును నిట్టి యర్థపరిణామమే కలిగినది.

(25) **సీమ :** శ. ర. దే. దేశము; ప్రదేశము; రాజ్యము; - సం. ఎల్ల. సంస్కృతి శబ్దమున కర్థపరిణామము గలిగినది.

ఒకయుర్థమున దద్భవము, ఒక యర్థమున దత్సమమును, తద్భవము దేశ్యముగా నిరూపింపఁబడినవి.

(1) **అరి :** ఇది 'హృత' శబ్దభవము; ప్రాకృతమున 'హరి; హరిఅ' అని దీని రూపములు ; పదాది హకారము లోపించి 'అరి' అయినది; 'హరింప బడినది, పన్ను, కప్పము', అను నర్థములఁ దెనుఁగున రూఢమైనది. అట్లే 'లాగఁబడినది = వింటినారి' అను నర్థమునూఁ దానికిఁ గలిగినది. అరిబోయ, అరికట్టు, అను పదములందును 'హృ' ధాతువు గోచరించుచున్నది.

(2) **అలము :** ఇది 'లంబ్' ధాత్వర్థమున; అర్థము: To be attached to, stick to, hold on to, to rest on అని ఆప్టే నిఘంటువు. ద్రావిడ భాషా సంప్రదాయానుసారముగ పదాది లకారమున కాధారముగఁ దత్పూర్వమున సకారము చేరినది ; 'లంబ్' 'స్మ్' = 'స్ము' = సు అయినది. కించిదర్థ భేదము గలిగినది.

(3) **అణి :** దీనికి ' దే. మృత్యువు గుఱ్ఱదనము ; మర్మము' అని శ. ర. కారుఁడు వ్రాయుట పొరపాటు. ఇది 'ఆదృత' శబ్దభవము; ప్రాకృతి మున దీనికి 'అడిఅ; ఆణిఅ' అని రూపములు; 'మేలైన, మానసీయమైన' అని యర్థము. ఆణికాఁడు, ఆణిపూస, ఆణిముత్యము మొదలగు పదములం దీయర్థమే వర్తించును.

(4) **ఇందువు :** శ. ర. చిల్లచెట్టు, చిల్లగింజ; ఈ శబ్దము 'ఇంగుదీ' శబ్దభవమేమో. 'ఇంగుదీ' అనఁగా 'గారచెట్టు' అని శ. ర. కాని, చెట్ల పేర్లు తెనుఁగుదేశములో మండలములనుబట్టి మాఱుచుండుట గలదు.

(5) **ఉత్తరించు :** శ. ర. దే. = ఖండించు; ఇది, 'ఉద్ + కృ' అను నుపసర్గ సహిత ధాతువునుండి పుట్టినది.

(6) **అంగద** : ఇది 'అహంకృత' శబ్దభవము. శ. ర. లో **దేశ్యమని** యర్థము లీఁబడినవి. 1. అఁకలి. - "అఱుగునె యుక్కుఁగుండు కడునంగద మ్రింగిన". - రా. అర. కాం. అహంకృతితో నని యర్థము చెప్పనొప్పును. 2. ఆపద. - "ద్వి. అంగదు యీవరాజ్యమునందు నునిచి, యంగదలేని సౌఖ్యమునొందు మీవు" - రా. కిష్కి. కాం. అహంకారములేని యని యర్థము చెప్పికొనవచ్చును. 3. ఉత్సాహము. "అంగదఁ దత్స్వయంవర మహామహాభవకేళి వాతికిన్, గ్రంగన గంటపైఁ గొడుపుప్రాలుట యెన్నఁడు నాఁటనుండియున్, సంగరముం గరంబు గమనంబున భావన సేయ లైరి యా. మంగళ కార్యనిష్ఠులయి మధ్యమలోకమునన్ మహీపతుల్." నై. 3. ఆ. - ఇచ్చటను 'అంగదన్' అనఁగా అహంకారముతో నని యర్థము చెప్పికొనవచ్చును. 4. ఉపద్రవము - "ఆగఁదోటలు నుగ్గాడి యనఁటి తోఁట లెల్ల మల్లఁ బగొనఁ ద్రొక్కి, యుల్లి కంద పనుపుదోఁటలు జగిలి కసప్పబీట్లు, చెఱుగుదోఁటలు పండినచేలు నీర్చె; ఓ రాయఁడ! యీ యంగద కోడువలే కీటకవచ్చె నూళ్లన్నియు". - నీలా. 3. ఆ. ఇచట అంగద యనఁగా నహంకృతియనియే యర్థము. 5. కోపము. 'ఆ' య్యనిమిషనాథుఁ బట్టికొని యంగద వృత్తుఁడు మ్రింగె.' ఉద్యో. ౧. ఆ. సంస్కృతమున 'కోప సమన్వితః' అని యుండుటచే శ. ర. కారుఁడు కోపమని యర్థము వ్రాసెను. సంస్కృత మునుబట్టి తెనుఁగర్థములను నిర్ణయించుటకుఁ బూని యాతఁడు చాల పొర పాట్లుఁ బడియున్నాఁడు. ఇచట 'అహంకారముతో' నని యర్థము చెప్పుటయే యొప్పును. 6. దుఃఖము. - "పొలకనణంబుఁజేని నిక్కఁ బూనఁగఁ జాలనటంచు నేలతో, య్యలి కతివేల్పు హజ్జఁబడి యంగదతోఁ దన చందమంతయున్, బొలుపున విన్నవించుకొనఁ బోయెనొకో యమ మబ్బు త్రోవకున్ బలువుగఁ గ్రమ్మి దుమ్మెసి పాఱె వడిన్ సురగాప్పు పెంపునన్." అచ్చ. కిష్కి. కాం. ఇచట 'అంగదతోన్' అనఁగా 'అహంకారముతో' అనియే చెప్పవచ్చును; కొంచె మర్థపరిణామమును నిచటఁ గలిగినది.

(7) **అంగము** - అందము. ప్రా. అంగ = సం. చంగ = సుందరము, మనోహరము. (ఇంకను కొన్ని పదములు ఇట్లే వాడబడినవి - (విమర్శనములో!)

(8) **అందువు**: శ. ర. దే. అందుగు (చెట్టు) = సల్లకీవృక్షమును. ఇది 'అంధక' శబ్దభవము కావచ్చును.

(9) **అనయము** - ఇది ప్రాకృతభవము; ప్రాకృతమున దీనికి మూలము 'అణ్ణయా' అనుసది అది 'అన్యదా' శబ్దభవము. 'ఈసమయమే' అని 'పాఇఅసద్దమహణ్ణవో'లో నర్థము. తెనుఁగున నర్థభేదము గలిగి, ఎల్లప్పుడును అను నర్థము కలిగినది. శ. ర. లో దేశ్యమని యిచ్చిన యర్థముల కుదా

హరణము లన్నిటియందును 'అసయము' అనుపదమునకు 'ఎల్లప్పుడును' అను నర్థము సరిపోవును. 1. "అనిన విని యనుచితంబున కసయము శంకించి యును" - భార. విరా. ఆ. కాని, శ. ర. లో అత్యంతము అను నర్థము కలదు. అట్లే "మనమునఁ గలిగిన వివేకమహిమను సనయంబుమెచ్చి" - పర. ర ఆ. లోకూడ. 2. "కనకపుఁ గుప్పలున్ మణినికాయములున్ ఘన ధాన్యరాసులున్, వినుత గజాశ్వ సంఘములు విశ్రుత గో మహిషాదికంబు లున్, దన కధికంబుగాఁ గలిగి ధాతయు భోక్తయునై నవాఁడు నా, కన యము భర్తగావలయు సంచితకాంతిని కోరె నేడుకన్" - భో. ఁ. ఆ. శ. ర. లో 'అవశ్యము' అను నర్థము కలదు. 3. "అది యేమి యెఱిఁగింపు మని యాలతాంగి తి, న్నసయంబు నడుగ నిట్లనియె సతీడు" - శ. ర. లో 'మఱిమఱి' అని యర్థమున్నది. 'ఎల్లప్పుడు' నను నర్థమునకుఁ గొంచెము అర్థ పరిణామము గలిగినది. 4. "సనయమ్మువానిఁ గన్న నయమ్ము గలయింతి నన యమ్ముఁ దాల్చువా నన్నఁజెనక" - కా. ర. ఆ. శ. ర. లో "సతతము" అను నర్థము సరిగనున్నది.

(10) **అసి** : శ. ర. దే. అల్పార్థకము; అసికోఁత, అసిగాయము మొదలైనవి. ఈ యర్థమున 'అసి' శబ్దము 'ఈషత్' శబ్దభవము కావచ్చును; లేదా, ప్రాకృతమందలి 'అసఇ = అస్వ్ + ల్ప్వ = అల్పభావము, అవిద్యమానత' అను శబ్దమునకు వికారము కావచ్చును. 'అసియాడు' అను పదమునందు ఈషత్ = కొంచెము చలించు అని యర్థము గలదు.

అసిఁబోవు. "దే. తప్పిపోవు. 'అసిఁబోవ్రకొట్లు నా యసిఁబోవు మెకములఁ జించు నాచేయమ్ము చిలుకుటమ్ము' రామా. ఆ. ఆ." అని శ. ర. వ్యవహారమున అసిఁబోవుట యనఁగా 'తిగియుండుట, ఒంటుట' అని యర్థము గలదు. ఉదా. వానికది అసిబోదు; - వాడిట్లుచేస్తే అసి పోతుందా ? = ప్రతీకారము కలుగదా అని గౌణార్థము. కొంచెముతో తీరునా ? అని రూఢ్యర్థము.

'అసి' అని ఇత్యర్థకమున నొక పదమున్నది. 'అని' అని యర్థము.

ఉదా. అసియఱచేత నాతఁడటు లా పొసనంబును బట్టుకొన్న న
య్యసుకఁ జేటలంజెరిగి యింపగు బియ్యముచేసి వేడ్కతో
నెసరులువ్రాసి వండి వెరవేర్పఁ బయ్యశనంబు భూదివో
కసులకుఁ బెట్టెఁ గన్దనిసి గ్రక్కున నాఁకలిదీఱునట్లుగన్.

భో. ఉ. ఆ.-'అసి' అనున దీ ప్రయోగమునఁ గ్త్వార్థకను; 'సవి=అని (క్త్వా.)' వంటిది. క్త్వార్థకమగు'అసి'శబ్దము 'అస్' ధాతుజన్యము. 'ఉషిత్వా' శబ్దభవము. ప్రాకృతమున 'అసిఅ' ఉండి అని యర్థము.

(11) **అలము** : క్రియ. 'ఆలంబ్' అను సంస్కృత ధాతుభవము. శ. ర. లో దే. అని చూపఁబడినది. ఆస్తే నిఘంటువులో "ఆలంబ్. 1. To rest on, lean upon, support oneself on; 'శాఖానూలంబ్య; 2. To lay hold of, seize. take, 'అథాలంబ్య ధనూరామః 3. To support, hold on, take up, 'ఆర్థోరణాలంబితమ్'; 4. To win, conquer, over come, 'తస్య కవితా మచ్చిత్త మాలంబతే'; 5. To resort to, have recowrs to, take, assume, 'అమునే వార్థమాలంబ్య'; 'స్వాతంత్ర్యమాలంబ్య'; 'యశః శరీరం నవ మాలలంబే'; 6. To hang from, to be suspended, 'ముఖాలంబిత హేమసూత్రమ్'; 7. To depend upon, 'తమాలంబ్య రసోద్గమాత్'; 8. To stretch forth; 9. To strike up (a tune or note) అని యున్నది. వై యర్థముల నీ క్రింది ప్రయోగములలో ననుసంధించుకొన వచ్చును.

"సులభమె దుర్లభంబో యని చూడినెఱుంగవు కస్మచానిపై, నలమదు కామమా" భార. శాం. ర. ఆ. (చూ. వై 2. అర్థము.)

"రక్కసులును సంతఖడ్గ, కాస్యక ప్రముఖాయుధకలితభుజులు, కసిచధాములు నయి కోటఁ గలయసలమ" - రా. యు. కాం. (చూ. వై. 2. అర్థము.)

"అతివ యత్యంత వివశయై యలమఁ గోవి, తేఁటతేనియ తెలినీటఁ దెలివితెచ్చు" - హ. స. 3. ఆ. (చూ. వై. 7. అర్థము.)

"అతఁడు మనుమసి సందంద ప్రీతియుడర, నలమి యాలింగనము సేసి," మార్క. ర. ఆ. (చూ. వై. 7. అర్థము.)

విశేష్యము : "అలమునఁ దున్మివై వుఁడు" భార. అర. ౪ ఆ. = అలమికొని, (చూ. వై. 4. అర్థము.)

అలము. "శ. ర. శాకవిశేషము; 'అలసులు దుంపలు నములుచు' అచ్చ. సుం. కాం. - 'అలము' అనఁగా 'ఆకు' అని యర్థము. 'ఆకు, అలము' ఏకార్థకములు. కన్నడము, 'ఎలె' = ఆకు.

(12) **ఆలము** : శ. ర. దే. ఉపేక్ష; వై. యుద్ధము; "ఆలముసేసి నా తగుల మాఱడి పుచ్చఁగనేల బేల" - భార. విరా. ౨. ఇచట వైకృతార్థ మునే చెప్పికొనవచ్చును; 'అల్లరి, జగడము చేసి' అని యర్థము.

(13) **ఆవలి** : శ. ర. దే. ఉపద్రవము; రూ. ఆవడి, హావళి; ఇది 'ఆపత్తి' శబ్దభవము. ఇది ప్రాకృత సంప్రదాయమున 'ఆవల్లి' యగును.

(14) **ఈడ:** శ. ర. దే. ఈచోటు ఇది - 'అత్ర' శబ్దభవము. ప్రా. ఇత్థ, ఏత్థ.

(15) **కంకణము:** శ. ర. దే. జలపక్షి విశేషము. సం. కంక=a heron (ఆప్టే నిఘంటువు); ప్రా. కంక.

(16) **కందు:** "శ. ర. దే. బిడ్డ," ఇది మనుష్యుల బిడ్డలకే కాక పశు పక్ష్యాదుల పసిపిల్లలకును నర్థించును. సం. 'కంద' శబ్దభవము కానోపును. వంశమునకు మొత్త, మూలమని యర్థవిశేషము గలిగినది. 'కందల' మనగా మొత్తమొలక. మానవ పశు పక్ష్యాదుల వంశములకుఁ గొత్తమొలక యను నర్థమున దీని నుపయోగింపవచ్చును.

(17) **కిరము:** శ. ర. దే. అత్యంతము. కిరవాఁడినగోపులు, కిరవాఁడి సభములు మొదలగు వానిలో 'కిర' అనునది 'ఖర, శబ్దభవము; 'తీక్ష్ణ' మని యర్థము; అత్యంతార్థమున నదేమర్థము గల మఱియొక పదమును జేర్చుట భాషా సంప్రదాయము. కిరము = అత్యంతము అని యవ్యయముగాఁ బ్రయోగింపఁ బడునపుడును నిది 'ఖర' శబ్దభవమే కానచ్చును. అర్థవిశేషము కలిగినది.

(18) **కిరి:** "శ. ర. దే. నిదర్శనము; మేర; సాక్షి." ఈ పదము 'కర్ష' శబ్దభవము; ప్రా. కరిస, కరియ, కరిఅ; కరిఅ = తె. కరి = తాఁచావ్, రేఖా కరణ్, అని 'పాఇఅ - సద్ద-మహణ్ణవో' లో హింకీ అర్థములు. గీతగీయుట; మేరపెట్టుట అని వానికిఁ దెనుఁగున నర్థము. ఈయర్థ మూక్రింది ప్రయోగములలో సరిపోవును: "తత్కీయతత్సలతకు హ్రస్వమాత్రకు కిరి" - ఆము. ర. అ; "భాండీరవనంబుకరిగా" - హరి. పూ. ౭. ఆ. - "దినకరపవనాగ్నితు హినకీర్తులు కిరిగాన్" - భార. ఆది. ౨. అ.

(19) **కిల:** శ. ర. దే. స్వప్నము. ఇది 'కలుష' శబ్దభవము కానోపును. నిద్రకలుషితమయిన యవస్థయే కల. ప్రాకృతమున 'కలుష' శబ్దము 'కలయ' అగును. 'కలఁచు, కలత' అను పదములకుఁ గూడ నిట్లేవ్యుత్పత్తిఁ జెప్పవలెను.

(20) **కిలి:** శ. ర. దే. పులియఁబెట్టిన కడుగునీరు. సం. కిల్యా, ప్రా. కల్లా = మద్యము, కల్లు.

(21) **కస్తూరి:** శ. ర. దే. ఒక కుక్క పేరు. సంజ్ఞావాచక మగుటచే దీనిని గూర్చి విచారింప నక్కఱలేదు.

(22) **కళ:** శ. ర. దే. మూర్ఖ, కాని, 'కలత' యనియర్థము చెప్పవలెను. 'కళవళము' మొదలగు పదమునందును నిట్లే: 'కలుష' శబ్దభవము. ఉదా. "ధరము నీ మీఁదనిడి వార్ధిఁ దరుచునపుడు, హరునినెడి కందె హరి

యురం బందెఁ గెంపు, నమర సంఘము కళనొందె నహహా తెలిసె, ఘనజగ త్కుక్షివగుటకా కమఠవర్య." - చంద్రా. ౧.

(23) కాపేయము: ఇది 'కృపణతా' శబ్దభవము. లోకములో 'కాపీనము' అని యీ యర్థమందే యొకపదము వినఁబడుచున్నది. 'కాపీనము' అను పదము 'కృపణ' శబ్దమునకుఁ బ్రాకృత రూపము.

(24) కైవారము: శ. ర. లో ఈపదమునకు 'గనిమయంచు' అనియున్న యర్థము విచార్యము. అందు ప్రయోగము కానరాదు. "దీనికైవారమెంత" అని వ్యవహారమున వినఁబడుచున్నది. చదరము, ఘనము, విరివి, విస్తీర్ణము అనునర్థములందు వాడఁబడుచున్నది. 'కతివారమ్' = ఎన్నింతలు, అనుపదముల నుండి కలిగియుండును. ప్రాకృతమున కతి = కఇ, కయి.

(25) కోటరము: శ. ర. దే. కోడంట్రము. ఇది 'కుమార (రీ)' శబ్ద భవము. సం. కుమార = కన్నడము: కువర = * కుఱ్ర = కుఱ్ఱ = కుట్ర = * కోట్ర = కోటర (ము).

(26) కోల: శ. ర. "దే = దండము, బాణము; నంటవట్టె, మగగుఱి" ప్రాకృతము: కోల్ల = కట్టెముక్క; ఖోడ = సీమను నిర్ధరించు కాష్టము; 'అని యంక భీమకోల' మొదలయినవి.

(27) కోలము: శ. ర. దే. 'వేషము' ఈ యర్థము తప్పు. వస్త్రము, చీర అని యర్థము చెప్పవలెను. ప్రాకృతము: ఖోల = వస్త్రవిశేషము. "గగన రంగస్థలంబున మిగులఁ బ్రౌఢి, మమునఁ గాళిక నీలికోలము నటింప, బొరి మొగంబున రాలునిప్పుక లనంగ, గుంపులై రాలె నహిం నిర్ఝరోపతతులు."- అసు. ర. నీలికోలమనఁగా నీలిచీరయని యర్థము.

(28) గడము: శ. ర. "దే. కుండలో నగువాని మూఁత" ఇది 'ఘటక' శబ్దభవము.

(29) గోణి: శ. ర. "దే. ఎద్దు" ప్రాకృతము: గోణీం గోణా = ఆవు, ఎద్దు.

(30) చీరి: శ. ర. "దే. లక్ష్యము" ఈయర్థము తప్పు. ఈపదము 'ఛిద్' ధాతువునుండి పుట్టినది. చీరిక; చీలిక అనుపదములు దీనికి సంబంధించినవే. ఇవియు 'ఛిద్' ధాతువునుండి పుట్టినవి. 'చీరి' అనఁగా చిన్న భాగము; అంశము; అనియర్థము. 'చీరికింగొనఁడు' అనఁగా కొంచెపుభాగమునకు; కొంచెమని యయినను దలంపఁడని యర్థము.

(31) తతి: శ. ర. "దే. సమయము" - ప్రాకృతము; తత్తియా = సం. తావత్.

(32) తమి: శ. ర. "దే. త్వర, కుతూహలము; అపేక్ష; బలవు" - ఇది తమిస్రా శబ్దభవము = ప్రా. తిమిస; తెమియ; సం. తమశ్శబ్దమూలో సంబంధముగలది. త భవత్వాదుస సన్ధివిశేషము గలిగినది.

(33) తాజ్ఞ: శ. దే. ర. "నాలుగు రాగులనామధేయము" 'చతుర్థ' శబ్దభవము కానచ్చును (?) ప్రా. చత్తార.

(34) తాళిము: శ. గ. "దే. సుల్ల బంధవిశేషము." సం. స్థాపిమ్; ప్రా. ఠాణిమ్ = పేనుట: తాడుము, పిగిసుగా చిలుదుపోకే రుల్లునిలోగా బోసుట.

(35) తాళి: శ. గ. "దే. ఎండనీడ; మూయము." ఇది స్థాలీ శబ్దభవము; స్థలకమని చూడుము.

(36) దండి: ఇది 'స్థాల్' శబ్దభవము కానచ్చును. ఉ ప్రకృతము: త స్థా=* తంతి = దండి.

(37) దిత్తము: ఉదా. ఎనిమిది దిట్టములు; సం. దృఢ; ప్రా. దళ్హ; దళ్హ; దట్ట.

(38) దాయము: శ. గ. "దే. వాచికలు. గన్నలు మొదలగువాని యుంకిని చూడుము." ఇది 'స్థాయ' శబ్దభవము. 'దెయము' అని మరొకరూపు. వాచికలు పశిమ్చుము కొ ంచి పొందుపరుచుటలలో గొప్పతనము ఆది; మహత్తాత్పర్యమున ఏ ఎవరు ఎంచుకొన్నారో.

(39) దుప్పొడము: శ. గ. "దే. = ఎనిమిది" ఇది 'ద్వాత్రింశత్' శబ్దభవము.

(40) దుమ్ము: ఇది 'దు' 'మ్ము' అనెడి రెండు సంస్కృత శబ్దములనుండియు సంభవించినది. దు = దుష్ట. దుమ్ము = దొంగ; దుమ్ము = దొంగిలించుట; (కావున ప్రియుడు; దొంగలాగ) దుమ్ము కొను = దొంగిలించు. దుమ్ము = తెనుగులో: దుమ్ము; వంచన బడినది; దుమ్ము చేయు; మొదలగు - ఈ రెండు శబ్దములు సంధివిశేషములు గలిగినవి.

(41) దువ్వము: శ. గ. "దే. మృదువ్వాను". దువ్వాను (=దొత్తేవ నను; దోసదువ్వు;) అను సమస్త శబ్దములో మొదటిభాగము. ప్రాకృతము: ణసు = ను (సోమచిందిత్ వ్యాకరణము చూడుము).

(42) నర: సం. నాశ; ప్రా. ణస; ణస్స; తెనుఁగు: ఉపద్రవము అని అర్థవిశేషము.

(43) నాడు: శ. గ. "దే. దోసము, సం. నష్ట; ప్రా. నట్ఠ; తెనుఁగు విశేష్యము: నాడు=సంచారయోగ్యమైన ప్రదేశము, స్వార్థముస 'ఇగ' ప్రత్యయము.

(44) **నామము** : సాం. నామ = ప్రణామము ; భక్తులకును బూజ్యుల కును నమస్కరించుటకు చిహ్నముగా భావించిన గుణమును నగ్నవిశేషమును బొందినది. అంతకన్నను ఆట్టి చిహ్నముమాత్రమే ముఖ్యమైనది.

(45) **నిబటము** : శ. ని. "చే. నిబ్బగ్గము." దీనిలో ప్రాకృతమందలి 'ణిక్కట్టీ = నిష్కర్షణ = కృశించు, సుకృలను, క్షీణము' అను పదమును, 'ణిక్కడ = నికషము' అను పదమును పోల్చవచ్చును.

(46) **నిండు** : శ. ని. "చే. తోలుపు పోగా మిగిలినది." దీనికి 'అన్నిటిని ఎండగా మినిలిచ్చు నిశ్చలుడు' అని యర్థము చెప్పనలెను. 'ప్రాకృతపదాలు : ణిక్కోణ = నిష్కోపము, నిశ్చలము, ణిక్కమ్మ=సం. నికరిత=సారీకృతము; నిష్కాల పరిత్యాగము' అను పదముల నీ పదముతోడ బోల్చవలెను.

(47) **పట్టు** : శ. ని. 'చే. బిగువు.' ప్రయోగము సూచింపబడలేదు. దీనిలో ప్రాకృతపదము : 'పట్టి = కౌశలము, నిపుణము, ప్రధానము' అను పదమును బోల్చవలెను.

(48) **పట్టి** : శ. ని. చే. పదవిని విభక్తి ప్రత్యయము; సంస్కృత మందలి 'స్థిత్వా' అనుదాని ప్రాకృతరూపం 'ట్ఠి' అని యగును. దానుండిన వచ్చిన 'ట్ఠి'యును మాత్రాపూర్తి కొఱకు పొడిగించిన 'పట్టి' విభక్తి ప్రత్యయమునైనది.

[illegible] 'పత్తి' శబ్దభవము కావచ్చును. సూ. మీ [illegible].

(49) **పుంజి** : శ. ని. "చే. పుల్లబద్ధ విశేషము." ఇది సంస్కృత శబ్దములలోని 'పిండ; పిణ్డ' లకు లాగే ప్రాకృతమందలి 'పిణ్డ' నుండి వచ్చును. ప్రాకృత సూత్ర నిర్దేశము 'పిణ్డ. పిణ్డ' లకు లాగే యీ పదములనుండి పుట్టియుండును.

(50) **పుట్టి** : శ. ని. చే. ప్రతి. ప్రాచీన 'పత్రిక' నుండికాని, 'పత్రిక' నుండికాని పుట్టియుండును. పత్రిక = సం. పత్తిఅ = తెనుంగు : పత్తి ; 'పత్రిక = పుట్టి'; పుట్టి = పత్తి.

(51) **పది** : శ. ని. చే. కడ. సూ. ప్రా. పయర = ప్రదర = విచారణము ; పద, లేక పర, చిల్లరగా వచ్చినది.

(52) **పరము** : శ. ని. చే. కట్టు బాటిపొడి పట్టుపురమును. సం. ప్రస్థాపితా = ప్రా. పట్ఠావి అ = పట్ఠాఇఅ = తె. పట్టి(సు); గ్రామము లండు కొనిన పట్టణమునియో యుండును.

(53) **పురపు** : శ. ని. చే. భావనము ; క్రోసుదూరము. సం. ప్రధావ్ = ప్రా. పధావ = తెనుంగు = పరపు. ఇది శకటరేఫయుక్తము కావలె నేమో. సూ. పఱచు.

(54) **పానకము** : శ. ర. దే. ప్రా. పానకం : పానం = పేయద్రవ్య విశేషము. అది చక్కెరపానకము, బెల్లపుపానకము, మొలలకు పన్నుపానకము అని త్రిమే కానికి అలేదు. ఫలరసమును పానకమేయనుట.

(55) **పరి** : శ. ర. దే. తెలు. సం. 'పరి' యుపసర్గ : తెనుంగున ప్రత్యేక ప్రయోగము. ప్రాకృతము : పరి = తిరిగి; మరల; సం. పర్యాయ = ప్రా. పరియాఅ. పరిఅఅ = తెనుంగు : పరి.

(56) **పిండు** : శ. ర. దే. కు. పాలుపిం; ప్రా. పిణ్డీ = సం. పీడయ్ = తెనుంగు : పిండు; లేదా సం. పిణ్డ = ప్రా, పిణ్డ * పిణ్డి; పిండ్డ = తెనుంగు : పిండు.

(57) **పుత్తెళ్ళి**: శ. ర. దే. కొం. పిత్తేఁ = పిల్లి; పిల్లిది; చూ' పిత్తడి, పిత్తళి, = ప్రా. పిత్తల. సం. పిత్తల = కొత్తపు ని, బంగా పిత్తలో హము, ఇత్తడి, ప్రా. పిత్తల = పిచ్చిపోలిక.

(58) **పేట**: శ. ర. దే. చూ. పేట = పేటి; పేటిక = ప్రా. పేడ = వేఁత్తెకు. పేటలు లాగా వేఁగాను పెరిగిన. చూ. పెట్టె, పెట్టి, పేడు, మొదలయినవి = వేఁగాగు, పెరుగుట లేచుట.

(59) **పేటి**: శ. ర. దే. పెట్టిమ్మ; చూ. పెట్టి, పెట్టె; పెట్టిక; సం. పెట్టికా; హిం. పేటీ.

(60) **పైటము**: శ. ర. దే. పైటం = పాసులు నాణెము. సం. పాటికా, ప్రా. పాఇక్క; ఏదోయొక నాణెములో రా బడిన ధనమును తెలుపునాణెము. ఆనాణెమునకిప్పుడు వ్యవహారమిలాలేదు. ఈనాణె మును బట్టి యీ పదమును 'ధనము' అనుట సామాన్యమైనది.

(61) **పిల్లయ**: శ. ర. దే. 'పిల్ల' పిల్లకాలపువారు; పిల్ల = కొనిలో నాలవ భాగము.

(62) **బుసి**: శ. ర. దే. సిగిలి; ప్రయోగము లేదు. 'నుసి' యని యర్థము చెప్పవలెను; మొత్తముపై ధాన్యపు నుసి యభి ప్రాయము. సం. బుసికా, ప్రా. బుసిఆ.

(63) **మందము**: శ. ర. దే. ఎట్టము, స్థూలము. చూ. సం. బంధ, ప్రా. మంధ.

(64) **మందారము**: శ. ర. దే. మెఘుపర్ణము, ప్రయోగము లేదు. 'మందాహారి' శబ్దమునకుఁ దిడ్డనము కానిచ్చిన. మేఘుపర్ణము చే వెలుతురు మందము = కొంచెముగా నుండుటకు స్వభావసిద్ధమగు మందారమను పేరుకలిగి యుండవచ్చును.

(65) **మనువు:** శ. ర. దే. జీవనము; వర్తనము; మగనివరించుట; మగఁడు. ప్రా. మణుఅ = సం. మనుజ = మనుష్యసంబంధమైన (జీవితము, వర్తనము, మొదలయినవి.)

(66) **మా:** శ. ర. దే. "నామముచ్చెను మాయని మహినుతింప = శ. ర. బళి. - మహాచ్ఛబ్దముసకు 'మా' యను పేర్చనపాఠముగలదు. అయర్థమునే యీ యాశ్చర్యార్థకపదము సూచించుచున్నది.

(67) **ముండ:** శ. ర. దే. నిషి. కేశ్వ. సం. ముండితా=ప్రా. ముండిఅ; ముండ = విధవ; బోడియుండును; పరివ్రాజకురాలు.

(68) **ముకుటుకుఁ:** సం. ముకుళ్ళనటి - ప్రా. ముక్కటి = ముక్కాట= తెనుఁగు: ముక్కరులు = ముకుటములు (చూ; సం. ముకుళిత=ప్రా. ముక్కట = ముక్కాటి = తెనుఁగు: ముక్కాటులు - సంకోచించు.

(69) **మేల్:** ప్రా. మిఅవాను; మేఁకచిక్కు; ముక్తి. మేలుమఱచిరులు. ఇది 'మైథున' శబ్దభవము. మరొకరూపము: మేఁక; మేఁక.

(70) **రతి:** శ. ర. దే. ఇచ్చలలోనుండి పుట్టినదేవత; కుమారుఁడైనమన్మథుని వధూదేవభార్య. - ఈపదము తెనుంగునఁ బాటింపఁబడిన శబ్దాభ్యాసమునకుఁ బూర్వము కానరాదు. అప్పటికి బహుపేయ బాబేశబ్దముతో సప్తకన్యాదేవతలలో నలుపు చుండెడివారు. కావున నీపదము ఇంగ్లీషులోనిరేటు (rate) తో సంబంధించి యుండునని తోఁచుచున్నది.

(71) **రసికి:** శ. ర. చే. = రసి = పుట్టించు; రసిప్రాయమైనది. అర్థ విశేషముగలిగినది.

(72) **వండు:** i. బురద. ప్రా. పండివిఅ = జలార్ద్రము, నీటిచే తడిసి పంకిలమైనది.

ii. ఆపద. ప్రా. పండిఅవిఅ = పీడితము; ప్రా. వంధ = బంధము.

(73) **వంద:** శ. ర. దే. i. పదివేల = తృణతెలి విశేషము. ii. **నూఱు:** శతము; - సం. స్మృంద; ప్రా. వంద. - శత; సహస్ర; శబ్దముల వ్యుత్పత్తి నాలోచించినచో నవియు తొలుతఁ సమూహార్థకశబ్దములై సంఖ్యార్థమున సంకేతింపఁబడిననియుఁ దెలిసికోనవచ్చును. అట్లే 'వృంద' శబ్దభవమగు 'వంద' యనునదియు సంఖ్యాకబర్యాయపదముగఁ దెనుఁగునఁ సంకేతింపఁ బడియుండును. అట్లుసమూహార్థకమగు 'వంద' తెనుఁగునఁ బృణసమూహమునకు సంకేతముగ నిలిచినది.

(74) నరట: శ. ర. దే. పేడయెండినదాన్ని-. ప్రా. నరహట; నరహాడిఅ = బయటికి వదలబడినది = పేడ.

(75) వాటము: శ. ర. దే. జాబుపుగా నుండునది; 'పొట్టుగాళ్ళి;' ii. అనుకూలమైనది. 'ఇచ్చోటు వేటకు వాటంబు' iii. ప్రశస్తముగాది; 'నెయ్యంబు కుశమున వాటమయ్యెను. iv. పొదికయిన. 'పుడకో క్రిమిపదొంటిగితి వాటముగా బిగియించి' v. ఓర. 'నిడుటకోడ్వాలబుల గుడిసెబు వాటంబుగానేసి'.

'వాటము' అనునది సం. 'వాత' శబ్దభవమగును. ప్రా. వాడ, వాడ-అర్థవిశేషములు గలిగినవి.

(76) వాచకము: శ. ర. దే. 'లేని బాలుసమయమున నృత్యాదులలోయిను లేమోగాగ్ధమొసగి యిచ్చి కిలిగన కాలసుదారు పులబుచ్చుట నేమి ఫలవాచకము' అనుచర్థము కీర్తిపుటర్థము. ఈ పదము 'వాచము' శబ్దభవము. ప్రా కృతము. వాచక్కోర; వాచక్క-. "వాచణ్ణాథోవిళ్ళాలా; గాంబుల్ల హొయిదిగాగిం గిల ధనములలో, నుచితమెనుపాత్రులకు నీ, వాచకమొనరించుటిది సుప్రభమస్సుము బుద్ధిరే" భార. ఉది. ::. ఇచటి వాచకములనుగా నే పదములుగాని యర్థములనుండి తనకుఁజేరునవని యర్థము. ఉల్లె "ఎంతలు చెలరాబు నిలీ వీవయిలు వాచకమిచ్చితే వసగంధి" విప్ర. 2. ఇందును 'వరకీమయిలుగా జేసితివా' యనియర్థము.

(77) వారము: ఏకాంతరము 'వాయువము; వాల్వము; వాప్రుము'= గుఱ్ఱము. ఇది 'బడబా' శబ్దభవము. ప్రాకృతము: వడవా: వాడవ = ఆడు గుఱ్ఱము.

(78) వాలకము: శ. ర. దే. 1. మోసము; 'వాసినాలకమొకో వీవా నను లలామము గన్గొని' - రామా. 2. 2. ఎత్తు. ప్రాకృతము: వాల; వాలగ = దుష్టమృగము. అమ్మవారిపండుగలలు; వీర్లపండుగలు మొదలగు సందర్భములందు వ్యాఘ్రాదుల వేషములను ధరించుట సుప్రసిద్ధము. మొదట నట్టివేషములకును బిరుదులకును నితరవేషములకును, ఆట్టివేషముల వలన నితరులు మోసపోవుచుండుటచే 'మోసము' వచను వాలకమను పదము చెల్లుచు వచ్చినది.

(79) వాలిక: శ. ర. దే. = వీక్షము; - కాని; చూ. శ. ర. వాలు. వై. దైర్ఘ్యము.

(80) వాసి: దీని శ్రేష్ఠతరము అను నర్థమును వత్సంబంధసులగు నర్థములును గలవు. ఇది 'వరీయసీ, శబ్దభవము కానోపును. ప్రా. వఈయసీ; వాయేసీ.

(81) **పిరళము** : రూపాంతరము 'విరాళము' శ. ర. కారుఁడు 'విరాళము' యుగళమన్నాఁడు. ప్రాకృతములో 'అల' అను ప్రత్యయము సంబంధార్థమున వచ్చును. 'విరాళి' శబ్దమునకు *. 'వీరాల' = వీరులకు సంబంధించిన అనియర్థము. వీరులకర్పించు నుపాయనము 'విరాళి' మగును. విరాళము దానికి రూపాంతరము.

(82) **విలాసము** : శ. ర. చిరునామా. ఇది యన్యదేశ్యమని శ. ర. కారుఁడే వ్యాసియున్నాఁడు ; అయినను పిచార్యము.

(83) **వీటి** : శ. ర. దే. కొల్ల. ప్రత్యేకముగా ప్రయోగము లేదు. వీటిఁబుచ్చు; వీటిఁబోపు అను క్రియల కుదాహరణములు గలవు. వాని యన్నిం యందును 'స్మృతా, న్యర్థము' అను నర్థము గాందును. 'వీటి' పదము 'వ్యక్త' శబ్దభవము. ప్రాకృతము : వెట్ఠిఅ = వ్యక్తికా ; వెట్ఠిఅ. విట్ఠిఅ = తెనుఁగు : వీటి. ''వెట్టి'' యను పదము దీనితో సంబంధించినదే.

(84) **సంబరి**: శ. ర. దే. తొలఁగునది.-'సంబళి, సుబరి, సెంబళి, శంబరి' అను పదములు 'చమ్మకారి' శబ్దభవములు. ప్రాకృతము: చమ్మార; హిందీ: చమార ; తెనుఁగు: చమ్మరి, సుంబరి, సంబరి(-రి); మాచిగవారు గ్రామములోనికి వచ్చునపుడు 'మాదిగోడినమ్మా!' అని కేకవేయుచుఁ దనరాకను గ్రామజనులకుఁ దెలియఁజేయుపలెను నాచారము నేటికిని గలదు. అప్పు డుత్తమజాతులవారు వారిమార్గమునుండి తొలఁగిపోవుదురు.

(85) **సత్తు**: శ. ర. దే. సీసము. సీసమునునర్థము సరికాదు. సత్తు వేఱు; సీసము వేఱు. 'సత్తు' అన్యదేశ్యమయి యుండవచ్చును. చూ. తుత్తు(నాగము) 'తుత్తు' చీనాదేశపుమాటయని యొక నిఘంటుకారుఁడన్నాఁడు.

(86) **సన్నము**: శ. ర. దే. సూక్ష్మత్వము; సం. అల్పము; కృశించినది. ఇది 'శ్లక్ష్ణ' శబ్దభవము; ప్రాకృతము; సణ్ణ. దేశ్యార్థమునకును సంస్కృతార్థమునకును శ. ర. కారుఁడు భేదమును గల్పించుట యనావశ్యకము.

(87) **సీసకము**: శ. ర. దే. కిరీటము; ఇది 'శీర్షక' శబ్దభవము. ప్రాకృతము: సీసక, సీసగ. మల్లబంధివిశేషమును నర్థమునను సిపదము 'శీర్షక' శబ్దభవమే; 'తలపట్టు' అని యర్థము.

(88) **సీసము**: శ. ర. దే. మల్లబంధివిశేషము. ఇదియును 'శీర్షక' శబ్దభవమే. ప్రాకృతము; సీసఓ. 'తలపట్టు' అని యర్థము.

(89) **సుత**: శ. ర. దే. ప్రభృత్యర్థకము; వ్యవహారమున 'కూడా' అని యర్థము. ఇది 'సార్ధ' శబ్దభవము. ప్రాకృతము: సత్థ, సుత్థ.

(90) **నేన:** 'చాలా' అని వ్యవహారార్థము. 'చాలా'కు రూపాంతరము; 'సకల' శబ్దభవము; ప్రాకృతము: సఅల.

(91) **సుక్కు:** శుష్కించు.—'శుష్క' శబ్దభవము.

(92) **హళాహళి:** దీనికి శ. ర. కారుడు 'హాళహళి' అను పదమును రూపాంతరముగానిచ్చి దానిని సంస్కృతశబ్దముగా నిరూపించియే యున్నాడు.

(iii) అన్యదేశ్యములు తెనుఁగునఁజేరి సంస్కృతపదముల పోలిక నొందినవి.

(1) **అలక,** (అలకము); హిం. హాల్కా- = సూక్ష్మము; సం. కుకులు.

(2) **ఆది:** శ. ర. లో దీనికి 'గుణి' యని యర్థమున్నది. దీనికి గ్రంథము లందు దేశ్యముగా ప్రయోగములున్నట్లు కానరాదు. వ్యవహారమున 'మేర' అనుసర్థము గలదు. హిం. 'హద్' లో దీని పోల్పవచ్చును. 'ఆది' కిని 'హద్దు' కును అర్థభేదము లేదు.

(3) **చిల్లము:** శ. ర. "దే. సూచ్యాదిసిద్ధరంధ్రమో నెడు పాత్రము" చూ. చిలుము గొట్టును; హిం. చిలుమ్.

(4) **నాగవాసము:** ఇందు 'నాగ' శబ్దము 'లగ్న'శబ్దభవము. లగ్న = ప్రా. లగ్గ = *నగ్గ = తెనుఁగు; దాని, 'నగలించి' లో యర్థము.

(5) **నాళము:** రూపాంతరము 'లాడము' ఈ యర్థమున 'నాళము' హిందూస్థానీయము.

(6) **బానము:** రూ. బానుఁ. దే. జానకిక్రాఁచెడు కర్ణాటకపు తుపాకి చెవి. హిం. బానా.

యుగళములు.

శబ్దనిష్కర్షకరమున 'కొన్నియర్థములందు దేశ్యములు కొన్నియర్థములయందు వైకృతములు వైకృతములుగా' నన్నట్టిన శబ్దములకు యుగళము లను సంజ్ఞ యిచ్చుచున్నది. ఈ శబ్దముల దేశ్యార్థము వైకృతపదముల యర్థము ననుసరించి యున్నదో లేదో యీ క్రింద విచారించుచున్నాము.

(1) **అంచు:** సం. అఞ్చా = ప్రా. అఞ్చా: సం. అత్యంచ్, ప్రా. అఞ్చ.

(2) **అచ్చు:** సం. అర్చ్; ప్రా. అచ్చ; అచ్చేఁటి. (3) **అజ్జ:** రూ. హాజ్జ= ప్రా. సజ్జ = సం. పద్యా. (4) **అడ్డ:** దే. గుంటకలోనగువానిదిమ్మ, అనఁగా అడ్డుఁగఱ్ఱ; పాలీ: అడ్డేతి. (5) **అఱ:** దే. గది; వెల్లెలోనగువానిలోపలి అఱ.- ప్రా. అర = వెల్లెలోనగువానియందలి అడ్డుబల్ల. ఇట్టిబల్ల వెల్లెను వేర్వేఱు

భాగములుగ విభజించును; కావున 'అఱ' అను పదము అట్టి భాగములకుఁ దెనుఁగున రూఢినైనది. (6) ఆరె: దే. ధాతకీవృత్తిము; ఆరెదేశమునుండి వచ్చినది గావున నీచెల్లుసకాపేరు కలిగియుండును. దేశనామముగ 'ఆరె' వైకృతముగ నిరూపింపఁబడినది. (7) డూరుచు = డూపు: వైకి ఊడకీయు; ఊపు - హిం. ఉఁక్, సం. ఉత్థా, ప్రా. ఉత్థాఇఅ. పాలి: ఉత్థాపేతి. (8) కడీను: కడ్డి, సం. గరిమనో. (9) కిటి: సం. కృతి; ప్రా. కిత, కడ. (10) ఎడ: సం. అంత్ర; ప్రా. ఏన్ద: (11) బంట్లు: పురుషుల కన్నభూషణము— ఉండలుగా ఉండునట్టిభూషణమని శ. ర. 'ఉండ' దేశ్యముగా నుదాహరింపబడినది. 'ఒంటు' అను పదము 'ఉండ'తో సంబంధించినది. ఈ రూపమును 'గుండ్రము'కు రూపాంతరములు. 'గుండ్రము' శ. ర.లో వైకృతముగానే చూపఁబడినది. (12) బిడ్డు: సం. అనుపాత; ప్రాకృత్త్వ, ప్రా. ఓఇత్త. (13) పీజ: సం. బీజక్ (14) ఓలి: ప్రా. ఓలీ = కులాచారము, కలుపరితనము; కులాచారము ప్రకారము నడుచు వధువుపై కిన్నగలసిపాట్లు. (15) కిచ్చించు, కిచ్చు: సం. కిన్న. (16) కచ్చడము: చిన్నబంచ; సం. కాశ్చీమ్. ప్రా. కాచఇఅం. (17) కడప = గవప, ద్వారము; మరా. ప్రా. వడిణ్ణి = దొడ్డివాకిలు, ప్రతీహారి, ద్వారముననొక్క కావలికాచువాఁడు. (18) కిరువు: చేరు. కిరుకు: సం*కృ. ప్రా. కర = చేయు పని, చేయఁబడినది; నుటీకరించిన వస్తువును చేయుము భవదీయుఁడగుచున్నాఁడు. అచ్చు. ఆని యుత్తరపు రాయుదురు. (19) కిల్జ; సం. కాల్య (20) కాలం = సమయి (కాలము. వై.); బుద్ధివు. చూచిరి = సం. కాల; చొచ్చు = సం. కోర. (21) కాసె = కాసుకొనుచుండెను; ఈ పని ఎల్లప్పుడో ఒకప్పుడు జరుఁగు వృత్తి; ఆ ప్రాంతపులనుండి వచ్చినవాఁడు 'ఖాసి; భూసి' మొదలు; ఖాసీయుపని 'కాసె' పని; (22) కొట్టము = కొట్టుకొనుట; ప్రా. కిట్ట = కొనుట, కొనుకము; విలాసము. (23) కొట్లు: సం. కుటీ; ప్రా. కిట్ట, = కొట్ట. కుటి, కుట్టి, కొట్టుట్ట, కొనుటను చేయుము. (24) కొరము: సం. మరిచ; ప్రా. * భరిడ = జాతిపో, ఇనుప కడ్డీ; ఇనుపకడ్డీతో తోలఁబడినది. (25) గచ్చు = కొలతి; సం. కచ్చ; మరా. కాచ్చు. కాచ్చుగ 1; 2. 'గాచపుఁజాతి' అను వర్ణమున సన్నదేశ్యము; హిం. గచ్చీ. (26) గడువు: సం. గల్ల; ప్రా. గల్ల = గండ స్థలము. (27) గనసు: ఎల్ల, మేర; మరా. కడ (వై.) = దిక్కు, అంతము; (28) గసి = మేర; సం. గ్రస్; ప్రా. గసిఅ = పట్టుకొన్నది; 'మేర' చేయుపని దానిదే (29) గుజ్జు: సం. క్రుశ్, క్రుచ్, కుంచ్; ప్రా. గుజ్జ, గోజ్జ; = కలుపఁ గొట్టఁబడినది. (30) గుడి: మరా. గుండ్ర(న,-ము,) వైకృతములు. (31) గొప్పెము: మరా. కొప్ప, కోపు, కుప్ప మొదలయినవి; గొడుగువలె ఉబ్బెత్తుగా నుండునది; ప్రా. కుభా, గుంఫా, మొద.

(32) **చిందఱ:** చీఁదఱుగొను). సం. ఛిద్ర; * ఛిద్, ఛింద్; ప్రా. ఛింద, ఛిందణ. (33) **చిల్ల:** ప్రా. చిల్ల, (34) **చెందిరిక, చెందిక:** = చంద్రాకారముగ నుండునది: సం. చంద్రికా. (35) **చేగు:** సం.* సృ. (36) **చేక్కటి,** ప్రా. చక్ఖుడిఅ = జీవితవ్యను, జీవనము. (37) **చొట్ట,** ప్రా. జత్తు. **జట్ట** = సం. జత్రు; అర్థభేదము కలిగినది. (38) **చూము,** సం. శ్యామాక. (39) **చోరు** = పొరకతో కళ్లమునూర్చు; సం. చాలయ్. (40) **చోఱ** = రేఖ; చూ. జోడ; ప్రా. చార = గతి, గమనము; శ్రోణ; చోఱ, జోడ, అను పదములు ఒకగీతగాని, **మఱియేదిగాని** పోయిన మార్గమును దెలుపును. తుదకు ఆ గీతకే యర్థము రూఢియైనది; (41) **చొక్కు:** రూ. **సోకు** = తగులు, గ్రహించులుసోకు; పనశమగు; సం. స్పృశ్ ? (42) **జేడి:** ఇది 'వాన' అను నర్థమున నైకృతమనియు, 'బాధ' అను నర్థమున **దేశ్యమనియు** శ. ర. కారుఁడు; శ. ర. లో 'బాధ' యను నర్థమున నున్న ప్రయోగము: "వృథాలాప ప్రబంధంబులం జెవిట్టుంబనిలేదు" కాని. యిచ్చటఁగూడ 'వృథాలాపప్రబంధనులను గురియుం నక్కఱలే' దని యర్థము చెప్పవచ్చును - 'బాధ' యను నర్థము గౌణము. (43) **జేల్లు:** ఇది 'వాన' యనునర్థమున నైకృతము. ఊనిసినప్పుడు రాలు తుంపరలను నర్థమున **దేశ్యమట.** ఇట్లుభేదము కల్పించు టనావశ్యకము. (44) **జొన్న:** ఇది సస్యవిశేష, ధాన్యవిశేష వాచకమునగుటపుడు నైకృతము (45) **జోడు** = కవచము; సమూహము; సం. యుక్త, యోజిత; ప్రా. జోడ; కవచమను నర్థమున శరీరమునై తగిలించుకొనినది అని విశేషార్థము. (46) **డాలు:** కాంతియను నర్థమున నిది యన్యదేశ్యము. చూ. హిం. డోలు; కొక్కెము, అనునర్థమున దీనిక, 'డాలుమాలు' అనియుండుట నైకృతమని నిరూపింపఁ బడియు దేశ్యమని చెప్పఁబడినది. (47) **తక్కు:** దీనిక 'తప్పు' అని యర్థము వ్రాయఁబడినది. 'తప్పు' నైకృతముగాఁ జూపఁబడినది. (48) **తుంట** = తునుక. చూ. సం. * త్రుట్. (49) **తొఱుము:** ఇదియును సం. త్రుట్ - ధాతువుతో సంబంధించినదే. (50) **తొంట;** చూ. తుంట. (51) **తెలుపు:** క్రి. తెలియఁజేయు; ధావళ్యమునున్నర్థమున నిది నైకృతము - తెల్లము అనుపదము 'ధవళ' మను శబ్దమునుండి కలిగినది. తెలియు, **తెలుపు,** అను క్రియలును దీనితో సంబంధించినవే. (52) **దండె** = సమీపము; ఇది 'దాపు, దాపించు, దాపలించు' మొనలగు పదములతో సంబంధించినది. ఇవియన్నియు శ. ర. లో దేశ్యములుగఁ దెలుపఁబడినవి. కాని, వీనిలో 'దాపరించు' అనుధాతువుసుండలి 'దా-' అనునది 'దక్షిణ' శబ్దముతో సంబంధించినది. డా (దా) కడయునఁగా దక్షిణ పార్శ్వము. ఇతరాధునిక భారతీ యార్య

భాషలలో దక్షిణ శబ్దము దాహ్, డాహ్, దాహిన్ మొదలగు రూపముల నొందినది. (53) దట్టించు ; ఇది 'ధృష్' ధాతువునుండిపుట్టినది. సం. ధృష్ట. ప్రా. ధట్ట. (54) దడ : ఇదియును 'ధృష్' ధాతువునుండి పుట్టినదే. (55) దడము = దట్టము : సం. దృఢ ; ప్రా. దఢ. (56) దళవరి = ధాన్యవిశేషము ; చూ. దాళువా (సంట). (57) దాళి : నీనికి శ. ర. లో దేశ్యార్థమున 'పశియొక్క హెచ్చు తక్కువ' యనియు, నైకృతార్థమున (నెయ్యి, నూనె, మొదలగునవి తీయు పాత్రములను గాని, యవియుంచియున్న పాత్రములనుగాని) సరియైనత్తరాలను దడితెట్టనుంచి తూచుట, యనియు తెలుపఁబడినది. దేశ్యనైకృతార్థములమ భేదమేమియు లేదు. (58) దుడ్డు = డబ్బు, ధనము ; ఇది 'ద్రవ్యార్థ' శబ్దభవము ; ప్రా. డుఅడ్డ ; రెండున్నరయని మూలార్థము ; రెండున్నరకానులో ఏవ్రేనానాణెములవెలగల నాణెమని యర్థవిశేషము కలిగినది. ఆ నాణెము మూలమున ధనమును సామాన్యార్థముగూడఁ గలిగినది. (59) దోని : శ. ర. '' దే. అల్పము. చూ. దోనమ్ము '' 'దోనమ్ము, అనునది 'దోణంబక' శబ్దభవము. 'దోని + ఆమ్ము' అని విభాగము చేయుట తప్పు. (60) నట్టు. రూ. నాఁడు. ఇది 'నట్' అనుధాతువునుండి కలిగినది. జనులుసంచరించు (ప్రదేశము) అని యర్థము. (61) నలువు : సం. * నష్; (62) నెమ్మి : సం. * నర్మ ; ప్రా. ణమ్మ. (63) నట్టించు : సం. ప్రస్థాయ్. లేదా, స్పృష్ట = ప్రా. పట్ఠ. (64) నక్కియ = బకచెల్లు ; సం. ప్లక్, ప్రా. పక్ఖ. (65) నట్టు : సం. ప్రవృత్త ; ప్రా. పఉత్త ; (66) పడవ = యుద్ధము, ప్రలయము ; సం ప్రలయక ; ప్రా. పడఅవ ; (67) పదురు = త్వరచేయు ; సం. ప్ర + ద్రు. (68) పట : రూ. పట్టి ; సం. ప్రస్థా ; (69) పల్లటిల్లు : సం. పర్యస్థిన ; ప్రా. పల్లట్ట, పల్లత్థ (70) పసరు: సం. ప్రసర ; ప్రా. పసర ; (71) పసి : సం. పశు + ఇక = పశ్వీక = ప్రా. పస్సిఅ ; పశుసంబంధమైన జాడ ; మాంసము మొదలైనవి. చూ. పసిపట్టు, పసిగొను, పసిదిండి మొదలైనవి. (72) పాగ, పాగా : ఇవి యన్యదేశ్యములు. చూ. హిం. పగ్రీ, పగిడీ, మొదలైనవి. (73) పాట=1. సంగీతము ; సం. * పఠ్ 2. విధము: సం. పథ ; వర్త్మ. (74) పాపట : సం. ప్ర + అపాస్త ; ప్రా. * పాపట్ఠ. (75) పాలు = క్రి. తెల్లనగు ; చూ. సం. పలిత ; 2. భాగము, వంతు ; సం. * భజ్, భక్త, ప్రా. భత్త, * పఇల్ల. (76) పాళీ = కలము పాళీ ; ఇది యన్యదేశ్యము ; (77) పిచ్చి ; 'హీనము' అనునర్థమున నిదిదేశ్యమనియు, 'పిచ్చి' అనునర్థమున నైకృతమనియు శ. ర; హీనార్థమున నుదాహరణము: '' బ్రహ్మసంతతివాఁడనై పట్టణంబు, లంకగానుండి కేలఁగైలాసమెత్తి, ప్రబలితివి నీకులస్థాన గౌరవముల, కొచ్చెముగ నేల చొచ్చితి పిచ్చపనికి.

ఇచట 'పిచ్చపని' యనఁగా 'పిచ్చిపని' యనియే యర్థము చెప్పకొనవచ్చును. 'పిచ్చి' పిత్త, లేక, వైత్యశబ్దభవము. ప్రా. పేచ్చ. (78) **పిచ్చు**=చింతవిత్తు; ఇది 'బీజ' శబ్దభవము; (79) **పుత్తడి**: బంగారము; ప్రా. పుత్తల; ప్రా. పిత్తల, ద్రా. పిత్తలి = ఇత్తడి; ప్రా. వృత్తల; తెనుఁగు: పుత్తడి = బంగారము. (80) **పెంట**: సం. పిండ; ప్రా. పేండ; తెనుఁగు: పేఁడ. (81) **పేరణి** = అంగీ; ఇది యన్యదేశ్యము. (82) **పొడము**=పుట్టు; సం. స్ఫుట; ప్రా. ఫుట, ఫుట్టణ, ఫుడ, ఫుడణ, ఫుడా, ఫుసిఅ, ఫుసిఆ, ఫుడ్డ మొదలైనవి. (83) **పొన్న**=ద్వగ్గోచరమైనది; సం. స్ఫుటన; ప్రా. ఫుడణ (84) **ప్రాన**: అనుసాలము, **యుక్తము**; సం. ప్రాప్త; ప్రా. పావ; (85) **బండ** = రాయి; సం. పాషాణ; ప్రా. పాయణ్ణ, పాఅణ్ణ; ద్రా. పాఅండ్డ; తెనుఁగు: బండ. (86) **బండారు**: చూ. (87) బండ. (88) **బటువు**: చూ. సం. వస్తుల; (89) **బారి**: రెండుపాళ్ళపులు చాచిన కొలత; సం. **భార**. (90) **బెత్తు** = పెచ్చు; సం. * భిట్; * భిత్త = భిన్న; (91) **బొంత** = పెద్ద. చూ. బొంతపిట్ట; సం. పృష్ఠ = పరిగిన = ప్రా. పుట్ఠ = తెనుఁగు: బొంత (92) **బొక్క**: శ. ర. "నోరునిండిన బొక్కియుఁగు తినుబండము (వాఁడు అడుకులు రెండుబొక్కలుబొక్కి పోయినాఁడు." సం. భక్ష్; ప్రా. భుక్క; తెనుఁగు: బొక్కు. (93) **బొమ్మ** = కనుబొమ; సం. పక్ష్మ; ప్రా. పమ్హ; పోమ్హ; (94) **మంతు** = ప్రసిద్ధి, చూ. **మాట**; కన్న, **మాతు**; హిం. **బాత్**; సం. వాద, వాద. (95) **మట్టు** = తొక్కు, నుర్దించు; సం. మృద్; ప్రా. **మడ్డ**; (96) **ముగ్గు** = చెఱు; రూ. ముగ్గు, ముగ్గు, మగ్గు; వీనిలో 'మగ్గు' అనుపదము వైకృతముగా జూపఁబడినది. (97) **మూఁగ** = దోమ; ప్రా. ముణగ = కీటవిశేషము, దోమ; (98) **మూవ**: రూ. మున్వ; ప్రా. ముఅ = సం. **మోదయ్**; సంతోషము నిచ్చునది. (99) **మెలము**: సం. * మిల్; కలియుటకై కదలు; (100) **మొల్లము** = తొలుచు; నాఁగ్రత్తి; సం. ముహుర్ = ప్రా. ముఉల్ల; **మోల్ల**; (101) **మోట** = కపిలె; హిం. మ్లోట్; (102) **రేక**: ప్రా. రేహా. ఆ = విడిపత్రము; (103) **వంజే**: గొడుగుకానును వంచు నట్టిది; ప్రా. వంజ = సం. ఉన్మనయ్; (104) **వట్కము** = వక్కాకు తిత్తి; గుండ్రనుగా నుండుటచే నిట్టిసంచి కీపేరు వచ్చినది; సం. పత్రుల; ప్రా. వట్టల; (105) **వడి** = వేగము; ఇది కన్న. ఓడు = పరుగెత్తు, ధాతువునకు సంబంధించినది. పదాది 'బ'కారమునకు వకారాదేశాగమము **సుప్రసిద్ధము**. (106) **వడువు**= విధము; సం. * వృత్; వృత్త = ప్రా. వట్ట, * వడ్డ = మార్గము, విధము; (107) **వాఁక** = వంక; సం. వక్ర; ప్రా. వంక; (108) **వాలు** = ఆకులు మొదలగువానిని చీల్చు; సం. భర్జ్; వర్జ్; (109) **విరాళము** = పన్ను; ప్రా. **వీరాల** = వీరులకు సంబంధించినది; వీరుల కిచ్చునది; (110) **వీణియ**:

కస్తూరియుండు సంచి; సం. వీటికా; ప్రా. వీడిఆ, వీణిఆ; (111) **వెలి:** సం. బహిస్; (112) **వెలుతురు**=కాంతి; సం. విలాసిత; (113) **వెల్లి:** ప్రవాహము; సం. వివాహిత; ప్రా. * విఆవీల్ల; (114) **సంగడము;** జెట్టులు సాధనచేయు ఇనుపగుండు; హిం. సాంగ్‌డా; (115) **సంపు** = చంపు; చూ. సం. శవ; (116) **సీదరము;** సీద్రము = దారిద్ర్యము; సం. ఛిద్రమ్; (117) **సుంకు:** సం. శుల్క; ప్రా. సం. శుక్క. ప్రా. సుక్ఖ, సుంఖ; (118) **సేకరించు:** సం. శేఖరించు; అర్థవిశేషము గలిగినది.

ధ్వన్యనుకరణ శబ్దములు.

ఇంక మిగిలిన శబ్దములను గూర్చి విచారింతము. వానిలో ననేకములు ధ్వన్యనుకరణశబ్దములు. ఇవి యేభాషయందు దయినను నుండవచ్చును. ఆయా ధ్వనుల లాయాభాషలను మాట్లాడువారు తమ శ్రవణేంద్రియమునకు గోచరించినట్లు గ్రహించుచుండుదురు. కొంచె మెక్కువ తక్కువగ ధ్వని సర్వ మానవులకును నొక్కతీరుగనే గోచరించును. అవి ధ్వన్యనుకరణములుగ నున్నంతకాలమును వానితో మనకేం బనిలేదు. కాని, వానికి విశేషార్థములు గలిగి యందుండి యితరశబ్దములు బయలువెడలి వస్తుపులకును భావములకును గుఱుతులుగ నేర్పడినప్పు డవి దేశ్యము లగుచున్నవి. కేవల మనుధాతువుతో మాత్రము ప్రయోగింపఁబడిన పదములు తెనుఁగుస నానేకములున్నవి. శబ్ద రత్నాకరమునున్న యట్టి ధ్వన్యనుకరణశబ్దము లీక్రింది వర్గములుగ నేర్ప ఱుపఁ బడుచున్నవి.

i. ఆశ్చర్య, సంతోష, ఆహ్వానాద్యర్థకములు:

ఊ, ఓ, కో, ఒకో, ఒక్కో, గొ, గో, డుల్లుచ్చి, డీ; ధే; బాపు, ఓయి, క్కోయో; ఆహారె, ఉచ్చిచ్చిరె, ఓహోరే, చాఁగురె, పురె, పురే, బళారె, బళిరె, బళీరె, మాయురె, బళిర, బళిరయ్య, ఇసిరో. ఇస్సిరో; ఓచెల, ఓచెల్ల, ఒచ్చెల, ఏఁజెల్ల, బలా, బలే; ఇసి, ఇస్సి; లహమా, ఆహా, అహా, ఇహిహీ, ఈహీ, హిహీ, హూ, ఉహూహూ, ఒహూ, హూఁ, ఓహూ, ఉహ్హు, కోహూ, బళా, బళి, బళీ.

ii. కేవల ధ్వన్యనుకరణములు:

కొక్కొరోకో, కిలుగు, చంగు, బగ్గు, చుచ్చు, తూ, గుప్పు, తుప్పు, గుబ్బు, దుమా, బే, అంబే, చుంయి, గుంయి, ఆవురు, ఉసూరు, జివ్వురు, ఉస్సురు, గూండ్రి, గోండ్రు, కాండ్రు, గుబ్బురు, గొబ్బు, నెటుకురు, బోరు, గింగురు, ఉట్టు, కిట్టు, గిట్టు, గుట్టు, చుట్టు, బుట్టు, జిజి, జిట్టి, జిట్టు, గెల్లు, గొల్లు, చిల్లు, జిల్లు, బల్లు, బ్బిల్లు, కావు, కోవు, క్కోవు, చివ్వు, జివ్వు, బున,

ఉన్ను, దిన్ను, బిన్ను, బున్ను, జరీ, జరీలు, బిరీ, జల్లు, జుట్టు, జుం, జివ్వు, జుల్వు, జోరు, జోఱు, జౌజువ్వు, ఝుం, డమ్, రింగు, ఱింగు, టిక్క, టిప్పు, టివ్వు, నట్టు, సువ్వి, హోరు, గిలుకు, బుగులు, గ్రద్, గ్రమ్, గ్రక్క, చట్, చయ్, జడ్, జల్, డిగ్.

iii. మధ్యనవర్ణము గురువయిన ధ్వన్యనుకరణములు:

ఉచుక్కు, కచిక్కు, కటుక్కు, కతుక్కు, కఱుక్కు, కలుక్కు, గతుక్కు, గుబక్కు, తళుక్కు, తుటుక్కు, తటుక్కు, తుపుక్కు, దుబుక్కు, దుముక్కు, నఱుక్కు, పటుక్కు, పుటుక్కు, పొటుక్కు, బుటుక్కు, లటక్కు, గిఱుక్కు, గుటుక్కు, గుడుక్కు, గుబుక్కు, చిటుక్కు, చిపుక్కు, చుఱుక్కు, జుఱుక్కు, బొళుక్కు.

కథిల్లు, తటాలు, దుకూలు, పకీలు, పెథిల్లు, గుబుల్లు, బగీలు, గబీలు, గుబాలు, గుబేలు, గుభీలు, చిటాలు, చివాలు, చటాలు, చటీలు, గణిల్లు.

iv. ఆమ్రేడిత ధ్వన్యనుకరణములు: ఆమ్రేడితమున మార్పునొందనివి:

కిక్కిక్క, కిక్కాకిక, చికిచికి, తకతక, తుకతుక, తెక్కతెక్క, తొక్కతొక్క, నకనక, పకపక, పక్కాపక్, పులుకుపులుకు, బొళుకుబొళుకు, చక్కచక్క, లుకలుక, వకవక, వికవిక, విక్కావిక.

బగబగ, బుగబుగ, దగదగ, దిగదిగ, నిగనిగ, పచ్చపచ్చ, చిచ్చి, చిచ్చీ, గుజగుజ, కిచకిచ, కీచుకీచు, గిజగిజ, గుజగుజ, కటకట, తటతట, తొటతొట, పటపట, పుటపుట, పెటపెట, పొటపొట, మటమట, మిటమిట, దొడదొడ, బడబడ, బుడబుడ, బొడబొడ.

గుడిగుడి, దుడిదుడి, నడునడు, కిటకిట, గడగడ, గణగణ, గిటగిట, గుటగుట, గుడుగుడు, గొటగొట, గొణగొణ, చిటచిట, చొటచొట, చొడ చొడ, జొటజొట, లొటలొట, లొడలొడ, వడవడ, వెడవెడ, సొటసొట.

పుతపుత, కనకన, కుతకుత, గనగన, గుదగుద, గునగున, గొదగొద, నదనద, కితకిత, పిదపిద.

తపతప, దొప్పుదొప్పు, దబదబ, దుమదుమ, దిందిం, దిమిదిమి, గమ గమ, గుబగుబ, గబగబ, గుమగుమ, చిమచిమ, డబడబ, రెపరెప.

కరకర, దిరదిర, దిర్ది ర, దురదుర, పురపుర, హోరాహోరి, గరగర, గిరగిర, గురగుర, గొరగొర, చెరచెర, చెచ్చెర, చరచర, విరవిర, నరసర.

కఱకఱ, తఱతఱ, పఱపఱ, బఱబఱ, బిఱుబిట్టు, కిఱికిఱ, కుఱుకుఱు, కొఱకొఱ, గఱగఱ, గుఱుగుఱు, గుఱుగుట్టు, చుఱుచుఱు, చొఱచొఱ, వెఱవెఱ, నుఱునుఱు, చిఱుచిఱు, చిట్టిచిట్టి.

కలకల, దులదుల, పలపల, పల్వల, పిలపిల, పొలపొల, మలమల, గిలి గిలి, బుగులుబుగులు, కవకవ, కిలకిల, కినకివ, కొలకొల, గలగల, గులగుల, గొలగొల, గోలుగోలు, చిలచిల, చిల్లుచిల్లు, చివచివ, చలచల, జలజల, జవ జవ, డులడుల, రవరవ, అవఱవ, లవలవ, లివలివ, వలవల, విలవిల, వెలవెల, సలసల.

పసపస, బుసబుస, బొసబొస, ముసముస, తహతహ, తళతళ, పళపళ, వెళవెళ, నెళినెళి, గుసగుస, విసవిస, గళగళ.

v. **ఆమ్రేడితధ్వన్యనుకరణములు:** ఆమ్రేడితమునందు రూపము **మాత్ర** సవి:—

చిక్కమక్క, తిక్కమక్క, ఖంగుకింగు, గుక్కుమిక్కు, చిటుకుపొటుకు, ఠంగుఠింగు, గజిబిజి.

కటపెట, గాసటబీసట, తటమట. తటవట, గడబడ, గడిబిడి, చిటపొట, చిటపట, హుటాహుటి.

దడబడ, చిటగొద, సదమద, డబ్బుడుబ్బు, ఉసురసురు, ఉస్సుగన్సురు, గిరిగిట, ఉల్లల, జులిబిలి, గలిబిలి, కసమస, కసిమసి, కిసమస, గసిబిసి, కళవెళ, హళాహళి.

ఇట్లు శబ్దరత్నాకరమున కెక్కినవి మాత్రము 374 ధ్వన్యనుకరణ శబ్ద ములు తెనుఁగున నున్నవి.

చెట్లు, తీఁగలు, ధాన్యములు, మొదలయినవి.

వృక్షజాతులు పెరుగుట కవకాశముగల యీదేశమునం దెన్నియో రీతుల చెట్లు, తీఁగలు, ధాన్యములు, తుప్పలు, తృణములు, ఓషధులు మొద లగువానిపేళ్లు తెనుఁగున నుండుట యాశ్చర్యముగాదు. శబ్దరత్నాకరమున నిట్టి పే ర్లించుమిం చూఱునూర్లు చేర్పఁబడినవి. ఈపేళ్లు నాఁటికినేఁటికి నొక్కతీ రున చిన్నమార్పులతో నిలిచియున్నవి. కాని, వీనిలోఁగొన్నిటిపేళ్లు మాత్ర నవ్వో, యాయాజాతులు నశించినవ్వో, లేదో, యవి యాయామండలము లందు మాత్ర మింకను మిగిలియున్నవ్వో తెలియరాదు. అట్టి కొన్ని పేళ్లు నాకుఁ దెలియనివి కొన్నిటి నిం దుదాహరించుచున్నాను.

చెట్లు: ఆవడ, ఇసుకమ్రాను, ఉట్లబొద్ది, ఉలిమ్రాను, ఊటబుడ్డి చెక్క, ఎనుపమోఁకాలు, ఎఱచిపిడుక, కంపుదుమ్మ. కారుజేనము, కుమ్మరపోలికచెట్టు, నులితడ, నెరవంజి, పానారము మొదలయినవి.

కూరాకులు: ఇసుకదాసరి, తరిగొట్టి, మొదలయినవి.

ఓషధులు: ఊకనబొడ్డు మొదలయినవి.

పొదలు, చిన్నచెట్లు: ఒడిదామర, ఒలిదామర, చలిదిమూట.

తృణములు: నుమ్మరపొనిక, కోలుకసవు, నాలికచేఱు.

ధాన్యములు: ఇప్పపూరాజనములు, ఊటకల్లు, ఏనుఁగుకొమ్ములు, ఒది విరిబ్యాలు, కారడుగులు, గోళ్లగొండి, చేమపూరాజనములు, తిరువరంగములు, నక్కతోఁకబియ్యము, నాగకేసరులు, పునుఁగురాజనాలు, లత్తుకబొత్తులు, షన్నెపూలు, సన్నమండిగెలు మొదలయినవి.

తీఁగలు: ఇసకబేలు, దూయతీఁగ.

వేళ్లు: గావుకోడి, నక్కనరము మొదలయినవి.

పురుగులు, పాములు మొదలయినవి.

మనదేశమున పురుగులు, పాములు మొదలగునవియు ననేకజాతులవి గలవు. వీనికిఁ బూర్వకాలమున పేళ్లు వేయకుండినో యేమో తెలియదు. ఈక్రిందిపేళ్లు కల్పితములేమో :

చెవిచొరుపాము, పాదొట్టి పురుగు, నైజాతితొండ, సన్నపిల్లి మొదలయినవి.

జలజంతువులను బక్షులను నీదేశమున ననేకములు గలవు. కాని, వీనిపేళ్లు గ్రంథములలో నెన్నోయెక్కలేదు. పూర్వకాల మందలి యాయాజాతుల జలజంతువులను బక్షులను నేఁ డాపేళ్లతోడనే వ్యవహరింపఁ బడుచున్నవో యేమో తెలియదు.

జంతువులు.

జంతువుల జాతులును నీదేశమున నెన్నియో యుండుట కవకాశము గలదు. కాని, వానిపేళ్లునాఁటికి నేఁటికి నొక్కతీరుననే యున్నవో లేవో చెప్పవీలులేదు. 11, 12, 13 శతాబ్దపు శాసనములలో 'ఎడ్లు' శబ్దము పశుసామాన్యముగ వాడఁబడినది. 'ఇనుపయెడ్లు' అనుపదమందు కానవచ్చుచున్నది. దీనికి 'ఎనుములు, గేదెలు' అనునర్థముఁ జెప్పనలెనేమో. ప్రబంధకర్తలు కొన్నిపేళ్ల కల్పించినట్లు కూడఁగానవచ్చుచున్నది.

ఆఁబసి, ఆలఱేఁడు, కన్నెలేడి, కొరనాసిగండు, జల్లిమెకము, పొడలమెకము, ముడిగిబ్బ.

'ఉఁపకుక్క' లిప్పు డున్నవో లేదో తెలియదు.

నాగరికత.

తెనుఁగువారి నాగరికత మాఱినకొలఁదిఁ బూర్వకాలపు క్రీడలు, మల్ల బంధములు, అలంకారములు, వస్త్రములు, భోజనములు, నింక నెన్నియోవిష యములకు సంబంధించిన పేళ్లు భాషనుండి లోపించినవి. వీనిలోఁ గొన్ని నూఱు మూలలందు నిలిచియున్నవేమో చెప్పవీలులేదు.

బాలక్రీడలు.

ఈ క్రిందిబాల బాలికల క్రీడలు కేవలగ్రంథస్థములుగ నున్నవి. వాని స్వరూపము గూడ తెలియరాకున్నది.

ఆలంకిగుఁడి, ఈనెగాజులు, ఉడ్డపల్లంచి, ఉప్పగుండము, ఉవ్వలపోటి, ఏలపాటలు, ఓటిల్లిచిందఱ, కుందికాళ్లు, గంజనగాలు, గట్టినబోది, గుంజనుగు, గుంటచాళ్లు, గూవనాలు, గోడిపట్టెలు, చింపురుపు, చిక్కనాబిల్లలు, చిమ్మబిల్లలు, చిఱుతనగోడు, చిఱుతనబిల్లలు, చిత్తిపట్టె, జూబిళ్లు, తన్నుబిల్ల, తూరనతుక్కము, తూరనఁగోలలు, తూరనతుఁకములు, దూఱుదుంకెన, పిల్లగిఱులు, పిల్లదీపు, బూట్లనఁగోలలు, సిరిసింగణావత్తి మొదలయినవి.

అలంకారములు.

పూర్వకాలమున స్త్రీ పురుషులు ధరించుచుండిన యలంకారము లెన్నియో (ఇంచుమించన్నియు ననవచ్చును) వానిపేళ్లు, స్వరూపములతోఁ గూడ మాఱిపోయినవి.

కనుపులగుండ్లు, కుండపోగులు, కోలాటకమ్ములు, గీఱుగాజులు, గొడ సరము, చిన్నిపూఁజేకులు, చిలుకతాళి, జిలిబిలిజల్లి, జల్లిపెండెము, తరగతి గుండ్లు, తిరుకాపు, దండచేరు, దోఁటిముక్కర, నానుక్రోవి, పంజులకమ్ములు, పల్లేరుఁబూపులు. పాలపూసలు, బిబ్బిలికాయలు. ముంగముఱము, మెడనూలు, రావిచేక, విచ్చుటాకు, సూలచేకట్లు మున్నగునవి.

ఈ క్రింది విప్పుడిప్పుడే వాడుకనుండి తొలఁగిపోవుచున్నవి:—చెంప సరులు, నాగపడగలదండ, నాగపడగలు, పాపటచేఱులు, పాపటబిందీలు, కొప్పుగొలుసులు, పాపటబొట్టు, పుడుక బావిలీలు మొదలయినవి.

నష్టశబ్దములు

కవులు కల్పించిన శబ్దములుగాక తక్కిన తెనుఁగు దేశ్యశబ్దజాలమున తెనుఁగువారి వ్యవహారమునుండి లోపించిన యనేకపదములు నిఘంటువులలో మాత్రము నిలిచియున్నవి. ఆయా వస్తువులు లోపించుటవలన నాపదము లను లోపించినవి; కొన్నిటికర్థభేదము కలిగినది; కొన్ని వికారములఁ బొంది తమ రూపమును మార్చుకొన్నవి. నిఘంటుస్థలములో నిలిచిన నష్టపదము లలోఁ గొన్ని నేఁడు తెనుఁగుదేశమున నేప్రాంతమునందయిన వాడుకలో నున్నవేమో తెలియదు. గ్రంథములలోని కెక్కిన కొన్నిపదములు గ్రాంథిక సంప్రదాయానుసారముగఁ గవులువాడినవి కొన్నియు, మాండలిక వ్యవహార మున మాత్రముండునవి కొన్నియున్నైయుండును. మాండలిక వ్యవహారమున నాయాపదములు గొన్ని నేఁడును నేమూలనో, యే చిన్న సంఘములోనో, నిలిచియుండుట యసంభవముకాదు. విశాలాంధ్రప్రపంచమున వెదకినచో నెక్కడనయిన నీనిలోఁ గొన్నియైనను నిలిచియుండవచ్చును. చేమకూర వెంకట కవి తన విజయవిలాసములో "కంసుల్ దీర్చిన వైరిణీ ఱవిక" అని 'కంసు' పదమును బ్రయోగింపఁగా దాని కప్రయుక్తత్వ దోషము పట్టినదని యెవరో యాక్షేపించిరఁట. దానినై నాతఁడు దానిప్రయుక్తత్వమును సాధించుటకు దేశమునఁదిరుగఁగను నొకగొల్లకుటుంబము పంచఁజేరెఁట. అచట అత్త కోడ లిని "బిడ్డకు కంగో స్తివా?" అని యడుగఁగా విని వేంకటకవి పరమానంద భరితుఁడై 'కంసు' అనఁగా నేమని ప్రశ్నించెనఁట. దానికి "ఉగ్గు" అని యా యత్త అర్థము చెప్పెనఁట, ఆ యర్థము నాకవి తనపద్యమున కనుసంధించి "ఉగ్గుల్ దీర్చిన వైరిణీఱవిక" అనఁగా ముడుతలు పడకుండ నున్నఱవిక యని యర్థమును సమర్థించెనఁట. "బిడ్డలనుబోయు ఉగ్గు" అనుసన్నివేశమున 'కంగు' పదమును 'సుడుపు' అనుసన్నివేశమున సమర్థించుట సరికాకపోయినను, నాయా పదము లెక్కడనో వాడుకయందుండుననుట కీకథ నిదర్శనముగా నున్నది. ఆంధ్రదేశమందంతటను జనపదవ్యవహారమున నాకు శ్రుతిగోచ రముకాక, నిఘంటుస్థలందును పూర్వకాలపు గ్రంథములందును మాత్రము గానవచ్చుచున్న కొన్నిశబ్దములను వేర్వేఱువర్గములుగ సీక్రింది పొందుపఱుచు చున్నాను.

ధాతువులు

అంచు = ఆజ్ఞాపించు; అంజు = భయపడు; అగలు(చు) = పగులు (చు); 'అగు' ధాతువు వాడుకలోలేదు, 'అవు' నకే యెక్కువ ప్రచారము. అగు ధాతువులోని 'గు' వర్ణము 'వు' గ మాఱి, అవును, అవుర మొదలగు రూపములను, 'యు'గ మాఱి 'అయి, అయిన, అయితిని (-మి, -వి, -రి),

అయ్యెను, అయిరి, అయినది (-వి)' అను రూపములును, అవర్ణముదీర్ఘమయి 'ఆయెను, ఆయెలే' మొదలగు రూపములును, అవర్ణమునులోపించి 'గు' వర్ణమునకు 'కా' ఆదేశమయి 'కాక, కాని, కావించు' మొదలగు రూపములును కలిగినవి. 'అగుదెంచు, అగుర, అగుఁగదే, అగుఁబొమ్ము' మొదలగు రూపములు వ్యవహారమునుండి లోపించినవి.—అడరు, అడరుదెంచు = అతిశయించు; అడరుచు, అడరించు = అతిశయింపఁజేయు; అస్తు = కలుగు (ఇది 'కూడు' అనునర్థమున వ్యవహారమున నున్నది); అరయు = రక్షించు, చూచు; అరుగు=పోవు; అరు (గు) దెంచు = అభిముఖముగ నచ్చు; అలు = ఓయించు; అఱుపు = దక్కించు; అఱుము = ఆక్రమించు, ప్రతీక్షించు; అలఁగు = వెనుదీయు, సంకోచించు, శోకించు, శ్రమపడఁజేయు; అలఁదురు = దుఃఖించు, అలరు = సంతోషించు, అలగుచు = సంతోషింపఁజేయు, ఆలుగు = భయపడు, అవియు = చెడు, ఇంచు = ఇంపగు, కోరు; ఇమ్ము = ఇచ్చు (ఈ ధాతువు పామరజనవ్యవహారమున 'ఉంచు' అనుసంస్కృతమునున్నది, 'అడనిడు' = అక్కడ ఉంచు), ఇ (ఈ) లుగు = చచ్చు, ఈరు = ఇరుకు, ఈగు = చొచ్చు, స్రవేశించు, తొలఁగించు, ఈగు = ఇగ్గు (ఈగు = ఓడు అనుసంస్కృతమున వ్యవహారమునఁగలదు. అది 'వీఁగు' ధాతుప్రకృతి వికారము. వీఁగుధాతువు గ్రామ్యమని యుత్తమవర్ణముల వా రనుకొందురుగ. నాఁడు వీఁగిపోయినాఁడు), ఈడు = చాఁగు, జాఱు, సిడుకు (ఈడు ధాతుప్రకృతి బ్రేరణాపూపమున 'ఈడ్చు' వాడుకయందున్నది), ఉంకు = ఎగురు, ఉఱుగు = విరమించు (ఇది 'ఉంకి ఉడిగి' అను మాటయందు నిలిచినది), ఉఱుపు = ఉసిగించు, ఉదరు = అదరు, చలించు, ఉమియు = ఉమ్ము (రాయలసీమలో సీధాతువు 'మూయు' గా మాఱినది, అక్కడ మూయకు (= ఉమ్మకు), ఇక్కడ మూసినాఁడు = ఉమ్మినాఁడు; రైలుబండ్లలో 'క్రింద మూయకూడదు' అని వ్రాసియున్నారు), ఉరియు = మండు (వ్యవహారమున 'పుండు ఉరుస్తున్నాది' అందురు); ఉరుపు = పరిహరించు, ఉఱు = కూడు, తగు, ఉలియు = ధ్వనించు; ఊఁదు, ఊఁకించు = ఉంకించు, ఉత్సహించు; ఊను = పూను, ఎగుచు = వైకిత్రోయు, ఎగ (వ)యు = వైకెగురు, ఎగు (వ్వు)చు, ఏఁచు = తలుము, ఎడయు = విడివడు, ఎడపు = విడివడఁజేయు, ఎడరు = భగ్నమగు, ఎడలు = విడుచు, ఎనయు = పొందు, ఎనియు = కలిసికొను, ఎయిదు = వెంబడించు, అనుగమించు; ఎరఁగు = సాష్టాంగపడు, ఎరియు = మండు, ఎఱుఁగు = దిగు, ఎలయు = చేరు, ప్రవేశించు, కలుగు, పొందు; ఎలరు = ఉత్సహించు, ఎలరుచు = ఉత్సహింపఁజేయు, ఎసగు = నృద్ధియగు, ఎసరు = మోఱు, ఏఁగు = పోవు, ఏఁగుదెంచు = అభిముఖముగవచ్చు, ఏచు = అతిశయించు, ఏదు = నశించు,

ఒందు = పొందు, ఒట్టు = కలుగు, ఉంచు, రగుల్చు, ఒడుచు = ఓడించు (వ్యవహారమున ఒడుచుకొను = అకస్మాత్తుగ బలవంతముగ లాగికొనిపోవు, అను సర్థమున నున్నది), ఒడుసు = కలయు, ఒఱలు, ఒరోలు = విలపించు, ఒలయు = వ్యాపించు, ప్రవేశించు, కలుగు, కలయు, చేరు, చుట్టుకొను, ఒలీయు = పెచ్చుడూడు, తోలుచేఁగు, ఒసగు = ఇచ్చు (ఈ ధాతువు 'ఒసగులు' = కట్నములు, అనఁగా వధూవరుల కివ్వఁబడిన వస్తువులు అను సర్థమున వ్యవహారమందు గలదు), ఓము = కాచు, రక్షించు, కదురు = అతిశయించు, కసలు, కనారిలు = కోపగించు, కమియు = కవియు, కముచు = గ్రహించు, క్రిందుగు; కసరు = చలించు, కనుగు = నలఁగు, నలఁచు, పులుము, బొధించు; కట్టు = సమీపించు, కవ్వ = చచ్చు, కెడపు = పడఁజేయు, క్రోయు, చంపు; కెడయు = చచ్చు, కొంచించు = సంకోచించు, కొండు = సజ్జగసఱకు, కొమరు = అతిశయించు, చెడుపు, రేఁగు; కొఱలు = ఉండు, ప్రకాశించు, గుండు; కొలుపు = ప్రేరేపించు (పురికొలుపు మొదలగు శబ్దములను ధాతువులందలి సహాయక్రియగా వ్యవహరింపనఁగలదు), కొసరు = విజృంభించు, క్రాలు = కదలు, ప్రకాశించు; క్రోయు = విషమముగాచూచు, క్రోలు = అన్వేషించు, త్రాగు; గీలు = స్రవించు, గెనయు= పుష్టియగు, గెబ్బు = గ్రహించు, చూతు = ధరించు, చిదియు = నలఁగు, చెలయు = విజృంభించు, జొరు = కొట్టు, డిండు = అడఁగు, డొంకు = ఇంకు, ఎండు; తక్కు = లెప్పు, విడుచు (ఈ ధాతువు 'తక్కువ, తక్కిన' అను రూపములందు నిలిచియున్నది), తనుకు = కలుగు, జ్వలించు, ప్రకాశించు, తపించు; తలఁకు, తొలఁకించు = చలించు; తలఁగు = తొలఁగు, తలఱు = చలించు, చింతించు, కలఁగు, సంభ్రమించు, ఒప్పు; తలిగుచు = చిగుర్చు, తాల్చు = తిరికలుచెయ్యు, బారముతోనుగు వానినిపేను; తిగి (వి) యు = తీయు, ఆకర్షించు; తిగు(వు)చు = తీయు, ఆకర్షించు; తిలకించు = ప్రకాశించు, ప్రసన్నతనొందు, చూచు; తివురు = కోరు, కుతూహలపడు, త్వరపడు, యత్నించు, మ్రోగు, కోపపడు; తెండు, తెనమణు, తేఁడు = శయనించు, తెలుచు = మ్రొక్కు, తేయు = అణుగు, తొడయు = తుడుచు, కడుగు, తొడరు = కలుగు, యత్నించు, సక్తమగు, తొట్రుపడు, అనుసరించు, ఎదిరించు, తొడికీలు = ఒడియు, తొడుకు = పట్టు, ఒడియు, గ్రహించు; తొరఁగు = స్రవించు, ప్రవహించు, పడు, వ్రాలు; తొరలు = కలుగు, తొఱఁగు = విడుచు, దనియు = కూడు, దొరయు = అంటు, సమానమగు, కలుగు, పోలు; దొఱయు = పొందు, దోరు = చచ్చు, నంకు = నేలను కొరాడు, నడఁకు = కంపించు, ననయు = పూచు, నాఁచు = అపహరించు,

నినుచు, నినుపు = నించు (-ంపు), నీఁగు = నివర్తించు, నుడుగు, నొడుగు; నులుగు = చెప్పు, నునుఁగు = తిరస్కరించు, నునుము = ఆకర్షించు; నెగ(ప)డు = అధికమగు, నర్ధిల్లు; నెగ(ప)యు = ఎగయు, నెమకు = వెదకు, నెరయు = నిండు, వ్యాపించు; నెఱ(ప)పు = నించు, నెఱయు = నిండు, నొగులు = ఎడలు, వికలమగు, నొగులుచు = ఎడలుచు, వికలముచేయు, నొడుచు = తిప్పలుపట్టు, నోయు = నొచ్చు, నొ = నవ్వు, పంబు; పమ్ము = అతిశయించు, పడచు; పడయు = పొందు, పద(దు)ము = త్వరపడు, పనవు; పనై. = ప్రలాపించు, పనుకు = ఆగ్రహించు, పరగు. పనై. = ప్రయుక్తమగు, ప్రవర్తిల్లు, ప్రసరించు, సిద్ధమగు, ప్రయాణమగు, ప్రవహించు, విహరించు; పరియు = తప్పు, చెడు, విఱుగు, పఱుగు. పనై. = ప్రసరించు, పఱుచు = పడఁ జేయు (వ్యవహారమున నిది సహాయక్రియగా మాత్రమున్నది, భంగ పఱుచు మొద.) పసఁగు, సాచు=తొలఁగించు, పొరఁటు=నీళ్లిగురుసట్లు కూరా కును వండు, ప్రబ్బు=వ్యాపించు, పో(పో)కారు=నాశమగు, పోకాలు=వెడలు, పోవు; పోగులు=పరితపించు, కుములు; పోదలు=వెరుగు, నర్ధిల్లు, పోసరు=బనరు, కలుగు; పోనలు = మండు, పోర(ఱ)యు = కలుగు, పోందు, పోలయు=ఒప్పు, పోలీయు = చచ్చు, పోలుచు = ప్రత్యక్షమగు, కనఁబడు; బడియు = దగఁదు డుచు, బలయు = పరివేష్టించు, బెరయు = కిలుగు, చేసు, వ్యాపించు (ఇది యిప్పుడు 'మెరసి' = మొత్తము అను సర్థమున వ్యవహారమున నున్నది); బెలయు = వ్యాపించు, మడియు = చచ్చు, మసఁగు = పిబ్బంబించు, మాడు = మెలయు, మార్చు = వడ్డించు, ముతాళించు = దిగిమడుచు, మూరు = అతిశ యించు, మ్రుంగు = క్రుంగు, వ్రాలు, క్రుందు = చచ్చు, నొచ్చు, మ్రోలు= సోలు, మొనరు = ఒప్పు, మ్రేఁగు (-వు) = పూయు, రుస్తు = కోట్లు రేయు = విజృంభించు, ఱేయు = అతిశయించు, లనుకు = నాశముచేయు, లాఁచు = కవియు, లాయు = ఉద్రేకించు, వండుఱు = క్లేశపడు, వఱలు = ప్రకాశించు, వాఁచు = ఊడు, వాయించు, వాను = కుండలుచేయు, విజ్జు = వ్యాపించు, వీఁగు = ఉత్సహించు, వెమ్ము = తప్తమగు, వెఱఁజు = జొరు కొను, వెలలు = వెడలు, సడపు = అపహరించు, సరుగు = పెరుగు, వర్ధిల్లు, సొగటు = వాడు మొదలయినవి.

శబ్దప్రల్లవధాతువులు.

అంకించు = ఉల్లసిల్లు, ఆడించు, త్రిప్పు, అంగవించు = ఉత్సహించు, అతిక్రమించు, అందంబు గూడుకొను = కలసికొను, అక్కిలిపడు = కలఁత పడు, అగ్గపడు = అగపడు, ఎదుటపడు; అచ్చలించు = ఆగ్రహించు, అడలు కొను = అడలు, శోకించు, అరవాయిగొను = అధైర్యపడు, సంకోచించు,

అరిగొను = అడ్డపడు, అరిపడు = అఱుక్కు = కవియు, అల్లాడు = చేరువ చుట్టి చుట్టి తిరుగు (ఇపుడిది 'అల్లాడు' అనురూపమున నున్నది); అనగ్రుళించు= ప్రవర్తిల్లు, వ్యాపించు; అలాగు = అతిశయిల్లు, అగుబ్బతిలు = అతిశయించు, అగుబ్బగొను = అతిశయించు, అదటిపోవు = తెనియు, అలిగొను = అపహసించు, ఇగురొత్తు = చిగిరించు, అనురక్తమగు, ఇస్తుగొను = పసించు, ఇరులుకొను = చీకటిపడు, ఇఱుముకొను = మఱుఁగుపడు, ఇసిఱింతలువాటు = చలించు, ఈకొను = అంగీకరించు, ఈటువోవు = వ్యర్థమగు, శూన్యమగు, ఈడఁబోవు = పెనుదీయు, అపక్రమించు; ఈడాడు = మూర్కొను, ఉక్కఁడగు, ఉక్కఱు, ఉక్కుమఁడగు = బలహీనమగు, ఉడ్డుగుడుచు = ఊపిరి త్రిప్పలేక బాధపడు, తికమకలాడు, ఉత్తలపడు = త్వరపడు, ఉత్తలపెట్టు = త్వరపెట్టు, ఉడ్డాడు = కలఁగు, ఉదరిపడు = అదరిపడు, ఉడియగొను = యత్నించు, ఉపరిగొను = నుడుగు, శమించు, ఉడిలకొను = పరితపించు, ఉప్పతిల్లు = ఓర్వలేకపోట్లు, ఉప్పరించు=మల్లయుద్ధముచేయు, ఉమ్మలించు, ఉమ్మలికించు = తెలించు, శోకించు, ఉర(వ)డించు = వేగిరపడు, ఉరలు, ఉరలఁబడు= దొర్లు, ఉరలఁబాటు = చలించు, ఉరలుకొను = వీడు, ఉరువడు = నెఱివేరు, ఉలవరించు = తడిచేత నేలయుబుకు, ఉలివాడు=చలించు, ఊఁకువగు=ఉంకించు, పొందుపడు; ఊఁకునిఁబాడు = తొలఁగు, పాఱు; ఊరార్చు = ఓదార్చు, ఊరోపు = ఊఁరటనెడలు, ఊలమాలగుడుచు = తహతహపడు, ఊసరిల్లు = చిక్కు, కృశించు; ఎకదగ్గట్టు = అతిశయించు, ఎక్కాడు = పురికొలుపు, ఎగ్గించు = అనాదరించు, ఎచరించు; ఎచ్చరికించు = హెచ్చరించు, ఎచ్చిరిలు = వర్ధిల్లు, ఎడతెచ్చు = ఎడతెగు, ఎత్తుడించు = దండెత్తివచ్చు, ఎత్తువెట్టు = పురికొలుపు, ఎత్తుపోవు = చెడు, ఎరగొను = పరవశమగు, ఎఱగొను = కోపించు, ఎలరారు = అతిశయించు, ఎలుఁగించు? = ఆర్చు; ఎసకొను = వర్ధిల్లు, ఎసరేగు = విజృంభించు, ఎసలారు = అతిశయించు, ఎసవెట్టు = పురికొలుపు, ఏతెంచు = ఎదురుగావచ్చు, ఏపటించు = దుఃఖపడు, ఏపారు = అతిశయించు, ఒ(అ)డగోలు గొను = అపహరించు, ఒప్పారు = ఒప్పు, ఒల్లగిల్లు = ఆదరింపఁబడనిదగు, ఒల్లఁబోవు=మూర్ఛిల్లు, ఓట(-టూ)ఱు = నిస్సత్త్వమగు; ఓటిల్లు = సంకోచించు, ఓటుపడు (-వోవు) = ఓడు, ఓటుసేయు = భంగపఱుచు, ఓలగించు = కొలుచు, సేవించు, ఓలమాసగొను = మఱుఁగుపడు, ఓలాకుపడు = అలయు, ఓహాటిల్లు = వెనుదీయు, కడలుకొను = అతిశయించు, కడలొత్తు = వ్యాపించు, కడిపోవు = చెడు, కదుకొను = అతిశయించు, కన్నడించు = ఉపేక్షించు, కప్పరపడు = సంభ్రమపడు, కసిమసఁగు=విజృంభించు, ఖండించు, చంపు, కికు (-క్కు-) రించు, కికురువెట్టు (-వెడుచు) = వంచించు, కినువడు =

కోపించు, కుతిలపడు = బాధపడు, వెట్టు=బాధపెట్టు, కెరలుపొడుచు = వర్ధిల్లు, క్రైసేయు = అలంకరించు, సృజించు, కొందలించు=కలతిఁపడు, కొంగోడువడు (-వ్రాపు) = ఒడ్డగిల్లు, ఒఱగు, క్రేఁడి (-ని) సేయు = పరిహసించు, క్రేతొట్టు= గట్టారయు, గండరించు = పుట్టు, గండడు = రమించు, గిలుబుకొను = అపహరించు, గీటడఁగు = చచ్చు, గీటుసఁబుచ్చు = అనాదరించు, గుఱుకొను = యత్నించు, గులకరించు = రస్యమగు = గుప్పెకరి (-కోలు) గొను = చుట్టుకొను, గెంటువడు = తప్పు, గొడికొను = అతిశయించు, గొనకొను = యత్నించు, గోరుపులాడు; గోర్వెల్లాడు = ఎగుపవేయు, పుట్టచెండ్లాడు; గ్రక్కతిల్లు = బెదరు, గ్రక్కదలు = మిక్కిలికదలు, చటులుసడు=మొక్కవ్రాపు, చిట్టాడు = సంచరించు, చిట్లులువ్రడుచు = సంభ్రమించు, చుఱుపుచ్చు, చుట్టుకొను = కాల్చు, చెంగల్చు = అతిశయించు, చెవిచ్చు = సనుస్కరించు, చోకళించు = నాలుగుకాళ్లు వైకత్తి డాటు, జాస్వరించు = విజృంభించు, ఏవణించు = ప్రవర్తిల్లజేయు, కోవించు, ఏవణల్లు = ప్రవర్తిల్లు, ఒప్పు, డిండుపడు = అడఁగు, శమించు, సమాధానపడు, ఠాకొండము సొచ్చు = అంతరాళమునఁ జేరు, తకొక్కను = పూనుకొను, తనివుర్పు (-సను) = తృప్తిపడు, తుఱుగలించు, తుఱుగలిగొను = ప్రకాశించు, అతిశయించు, తూలబోవు = చిన్నబోవు, లోఁగు = విడుచు, తోఁగు సొచ్చు (-వ్రాపు) = తప్పించుకొనిపోవు, తోఁతెంచు = కనఁబడు, ఉదయించు, ప్రత్యక్షమగు, పచ్చు, దువాళించు = పరుగెత్తు, దెప్పరిల్లు = అపదపడు, ద్రెవాటు = అతిశయించు, దొంచడించు = సందడిపడు, ద్రక్కొను = యత్నించు, మొదలుకొను, ద్రక్కుపడు = చిక్కుకొను, దొరకొను = లభించు, సనుపువడు = పండుచేయు, నింగివడు = అస్తమించు, సినుపారు = సిండు, నూలుకొను, నూల్కొను = ఒప్పుకొను, కుదురుకొను, చక్కఁబడు, పురికొను, నెక్కొను, నెలకొను = పాదుకొను, నెప్పరించు = పూదలించు, నెప్పుకొను = పాదుకొను, నెఱపడు = సిద్ధించు, నేటించు, నేటుకొను = దృఢపడు, నేటుసేయు = సిక్కెయపటుచు, నేలకుఁగొలకుఁదెచ్చు = క్రిందుమీఁదు చేయు, నెడుకొట్టు = మిణకరించు, పనివిను= ఆజ్ఞావశవర్తియగు, పనుగొను = గట్టిపడు,పలగొను = బొచుతీరు, పరిభవించు = ప్రవర్తిల్లఁజేయు, నడపు, అత్యక్రమించు, ధరించు; పరిభవిల్లు (-ంచు)=ప్రవర్తిల్లు, నడచు, అతిశయిల్లు, పతగొను = అపహరించు, పతివ్రాపు = కొల్లవ్రాపు, నశించు, పలాములుచేయు = పాడుచేయు, పసగరగొను = పీడించు, పిరువీఁకులాడు = వెనఁగులాడు, పిరువీఁకుసేయు = పీఁకులాడు, బొధించు, పిఱుఁదుకొను, పిఱుతివియు (-చు), పిఱుదీయు, పిఱువడు (-వెట్టు, -వ్రాపు, -సను)= వెనుకకుపోవు, పిలుకుమారు (-లు) = చచ్చు, పిలుకుమార్చు (-ల్చు) = చంపు,

ప్రసాళించు = ప్రకాశించు, వ్యాపించు, పరిమళించు, పరిహాసముచేయు, దొంగయెత్తువేయు; పుల్లగిల్లు = భయపడు, పుల్లవడు = స్తంభించు, పుల్లసిల్లు = వివర్ణమగు, పూఅగించు, పై. = నెఱవేర్చు, పెట్రకొలికిక్కట్టు = పెడతెక్కలు విఱిచికట్టు, పెడఁబాయు = ఎడఁబాయు, పెలుకుఱు = విహ్వలించు, పొంపిరిపోవు = అతిశయించు, పర్థిల్లు, పుట్టు, సంతోషించు, విజృంభించు, ప్రసిద్ధికెక్కు, పొందెసలాడు = ఒప్పగు, పొదవెట్టు = సూచించు పొనరారు = ఒప్పు, పొనుపడు = నిష్టేజమగు, పొరిగొను = చంపు, పొరిమారు (-లు)చు, పొరిన్నుచ్చు=చంపు, పొరిమాలు; పొరిపోవు = చచ్చు, పొఱుపోవు = గూనుపడు; పొతివుచ్చు = కలఁచు, పొతిపోవు = కలఁగు, పొ(పో)కారు = నాశమగు; పొ (పో) కారుచు = నాశముచేయు,పొ (పో) కాలు = పోవు, వెడలు; పొ (పో) కాలుచు = వెడలించు, పోకాడు = పోవు, నశించు; బగళంబుసేయు= తోలఁగించు, బఱిద్రిప్పు = దిగదుడుచు, బీఱువడు (-వాఱు, - పోవు) = నష్టమగు, బుసినము = తొట్రుపడు, మనికితపడు = దుఃఖించు; మసకొను = సంభోగేచ్ఛగొను, ముచ్చిగు = శోకించు; ముడలకించు = మూర్ఖును, ముదలించు = అడుగు, మురళించు = తిరస్కరించు, మురికొను = ఖండించు, మురించు = త్రిప్పు, ముఱికటించు = త్రిప్పు, ముసించు = చెడు, మూదలించు = తారాడించు, నిరూపించు; మూరిబోవు = అతిశయించు, మెయికొను, మేకొను = సన్నిధించు, కలుగు, అనుకూలించు, అంగీకరించు; మేండ్రించు = భేదించు; మేఘనముచేయు = యుద్ధముచేయు; మేఘప(-ప్ప)డు = అజ్ఞాతఁడగుడు; ర (రె) క్కొను = వర్ధిల్లు; రజ్జలాడు = పురుషోక్తులాడు, రహించు = ఒప్పు, వర్ధిల్లు; రాకించు = మోడు; రోటుపోవు = ఈఁచపోవు; లోకువపడఁచు = అణఁగిఁ దొర్గొక్కు; లాతిసేయు = ఉద్యోగించు, వంచాడించు = బెదరు; వలకట్టు = అనుకూలపఱుచు, వలచుట్టు, వలగొను = ప్రదక్షిణించు, వాక్రుచ్చు = చెప్పు, వాచఱచు = మొఱపెట్టు, వారాయు = పరిదేవనముచేయు, విగుర్వించు = చక్కఁగా విఱుచు, విరిపోటుసేయు = భేదించు, విసవాయు = పాయనము, వీటిఁబోవు = వ్యర్థమగు, వీడుకోడాడు = మాఱుపాటునొందు, వీసమెత్తు (-పడు) = కొంతపడు, వెలితిపడు; వెగడువడు = తల్లడిల్లు, సడించు = దంచు, సదమదమగు = కలఁగు, సమకొను = లభించు, సళించు = దుఃఖించు, సెగ్గించు = శోకపడు మొనలయినవి.

మహాచ్ఛ్వాచక పదములు

అంకకాఁడు = చలముపట్టువాఁడు, అంగజాల = అంతఃపురపు కావలివాఁడు, అ (న) ంటుకాఁడు = స్నేహితుఁడు, ప్రియుఁడు; అంపకాఁడు = విలుకాఁడు, అక్కఱగండఁడు = శ్రద్ధగలవాఁడు, అచ్చుకుప్ప = ధనవంతుఁడు.

అడపకాఁడు = తాంబూలపుతిత్తి మోయువాఁడు. అతగుఁడు = దుర్బలుఁడు, అన్నగళి = నపుంసకుఁడు, అన = అన్న, అప = అప్ప, అరిగాపు = కట్టుకావలి, అవఘళుఁడు = వ్యాపకుఁడు, అళుకరి=భయశీలుఁడు, ఆణికాఁడు = మర్మజ్ఞుఁడు, ఈబరి (గొట్టు) = నిష్ప్రయోజకుఁడు, ఈవరి = ఈవికాఁడు, ఉక్కరి = బలవంతుఁడు, ఉక్కిన్నుఁడు, ఉక్కిఁడు = కపటి, = ఉటంకి (-ంకు) = చొరవకలవాఁడు, ఉత్తి = ప్రతినిధి, ఉతీయ=దిట్టతనము కలవాఁడు, ఉలుపి, ఉలుపఁడు=శోషరోగి, ఊబ=పేడి, నపుంసకుఁడు; ఎకిమీఁడు = రాజు, ఎడపకాఁడు = తాగ్నవాఁడు, ఎత్తుబరికాఁడు = దొర, ఎలమికాఁడు = స్నేహితుఁడు, ఎల్లాపి = దోఁపిసిదొంగ, ఏతరి = దుర్నయపరుఁడు, ఒజ్జ = ఉపాధ్యాయుఁడు (ఈ మాట 'ఒజ్జబంతి' లో నిలిచియున్నది); ఒడయ (-యు)ఁడు = ప్రభువు, ఒఱటు = దుశ్శీలుఁడు, ఒఱపిడి = అయోగ్యుఁడు, ఒళవరి = మర్మజ్ఞుఁడు, ఔజు = పనివాఁడు, కట్టిఁడి=క్రూరుఁడు, కట్టుపకాసి (-ను) శూరుఁడు, అచలుఁడు; కన్నడీఁడు = ఉపేక్షించువాఁడు, కస్నటి = దుఃఖితుఁడు, కఱకరి= కఠినుఁడు, కఱటి = ఏంచకుఁడు, కిగ్గాఁడి. వై. = అంబేవ, కుమపు = కుంటి (ఈ మాట 'కుదుపూకుంటి' అను జంటపదములో వాడుకయమున్నది), కేఁడ = ధూర్తుఁడు, కోఁచ = పిఱికి, గమికాఁడు = అధిపతి, గాలిగుడ్డు = వేద, గిరస = పంద, పాఱుఁబోతు, పిఱికి; గొంగి = శత్రుస్త్రీ, గొనబుకాఁడు = అందగాఁడు, గోడచేప్ప = జడుఁడు, గోవాల్లు = యువ, చల్లచప్పుడు = జడుఁడు, చల్లజాపు = భయంకరుఁడు, చెలువుఁడు; = ప్రియుఁడు, చెబోడి = నిర్ధనుఁడు, చొడిగాఁడు = బధిర, వ్యాధుఁడు; చోఱవాఁడు = బాలుఁడు, జగిలేఁడు = తోడియల్లుఁడు, జానడి = చాకలవాఁడు, టంకు = నాగరికతలేకలవాఁడు, ఠంగణా = బాలుఁడు, తుజాకు = త్వరపడువాఁడు, తోగ్రపన-గొఱవి = ఉభయభ్రష్టుఁడు, దరిబేసి = దీనుఁడు, దుడ్డి = బాలకుఁడు, ధూర్తుఁడు; దొంబులి గొట్టు = పిఱికి, దొడ్డకాఁడు = కొల్లపెట్టువాఁడు, దొరకు (-లు) సన్యాసి = దొంగసన్యాసి, నలుఁడు = స్నేహితుఁడు, ననుపుకాఁడు = ప్రియుఁడు, నుడుపరి= కూటకారి, నెప్పరి = ఉపాయశాలి, నెఱకాఁడు = పూర్ణుఁడు, నెఱపరి = శూరుఁడు, నోడికాఁడు = మాటనేర్పరి, నోరుమెంగ = మూఁగ, పరవాది = ఆత్రగొట్టు; పల్లాయనంబువాఁడు = ఆప్తుఁడు, పాఱుఁడు = బ్రాహ్మణుఁడు, పులుగరి = జూదమెఱిఁగినవాఁడు; పులసరి=గర్విష్ఠుఁడు, పెచ్చారి = మూర్ఖుఁడు, పెనపరి = వివాదశీలుఁడు, పైద = బాలుఁడు, పొడుప (డు) = దుర్జను(డు) పొదడు, పొదిటి = పొట్టివాఁడు, పొలపరి = జూదతెలిసినవాఁడు, పొలమరి = పొలముకాపు, పొడున, పొకుప = దుర్జనుఁడు, పోఱఁడు = పడుచువాఁడు (పిల్లలకథలలోని 'పోలిగాఁడు' వీఁడే), ప్రేవుఁడు = అధికుఁడు, బళాయి =

బలవంతుఁడు; బిగాది = ధూర్తుఁడు, బోగుబడి = దూఁబఱిదిండి; మడియఁడు = మూఢుఁడు; మతకరి = మాయావి; మల్లామడి = పీడితుఁడు; మిసిమింతుఁడు = అలసినవాఁడు; ముచ్చిరి = శోకముగలవాఁడు; మురికాఁడు = గర్వి; ములుచ = మూఢుఁడు; మెణకరి = బ్రహ్మచారి; మెఱియఁడు = చలింపనివాఁడు; మేవడికాఁడు = నమ్మఁడు; మొండరి = జుడుఁడు, మొక్కఁడు, బలిసినవాఁడు; ముచ్చుగోద = పెద్దదొంగ; రజ్జులాఁడు = రజ్జులుపలుకువాఁడు; రుల్చల = జగడాలమారి; వటగ = నేర్పరి; వఱల = వృద్ధతపస్వి; వలఁతి = నేర్పరి; వానీఁడు = కుబేరుఁడు, వితాకుఁడు = నిశ్చేష్టితుఁడు; వీఱిఁడి, వేఱిఁడి = అవివేకి, వెట్టము = శత్రువు, వేసరి = బాధకుఁడు; సిబ్బితికాఁడు = సిగ్గరి; సూనరి = చంపువాఁడు మొదలయినవి.

మహతీవాచక పదములు.

అ (న) ంటుక త్తియ = ప్రియురాలు; అడపక త్తె = తాంబూలపు తిత్తి మోయుఆఁడుది; అలరుఁబోఁడి = పుష్పవలె మృదువైనస్త్రీ; ఇంచుఁబోఁడి = చెఱుకువలె మధురమైనస్త్రీ; ఉగ్మలి = స్త్రీ; ఎడపక త్తె = తారుపక త్తె; ఎలనాఁగ = లేతవయసుగల యమాయకురాలు; ఎల్లాపిక త్తియ = దోపిడిదొంగ (ఆఁడుది), ఒజ్జసాని = ఉపాధ్యాయురాలు; ఒడయురాలు = ప్రభ్వి, కలికి=చక్కనిస్త్రీ; కొమ; కొమ్మ=స్త్రీ; కొమరాలు=యువతి, కాఁగిలు గంటి = ప్రకాశముగల కన్నులుగలస్త్రీ; గట్టివ (-వా) = గట్టిగా మాట్లాడు స్త్రీ; గరిత. వై . = గృహస్థ; గొంజ = గొడ్రాలు; చెలువ = సుందరి; జఱభి = అసతి; దొడ్డక త్తి = కొల్లపెట్టుస్త్రీ; సనఁబోఁడి = పుష్పవంటిస్త్రీ; సనుపుక త్తె = ప్రియురాలు; సవల = ఆఁడుది; ససగూఁటి = కామోద్రేకముగల ఆఁడుది; నెలఁత (-తుక) = స్త్రీ; పడఁతి (-తుక)=యువతి; వైదలి = బిడ్డ; పొలఁతి (-తుక) = స్త్రీ; పోఁకి = పడుచుది (పిల్లలకథలలోని 'పోలి' ఇదే); పోయాలు = ఇల్లాలు; బోటి = ఆఁడుది; మడఁతి (-తుక) = స్త్రీ; మిసిమింతురాలు = అలసినస్త్రీ; మెఱియత = చలింపనిస్త్రీ; మెలఁత (-తుక) = మృదువైనస్త్రీ; రజ్జులాఁడి=రజ్జులుపలుకుస్త్రీ; వలఁతి = స్త్రీ; వెలఁది (-దుక) = స్త్రీ; వెల్లాటక త్తె = జారిణి; సిబ్బితిక త్తె = లజ్జానతి మొదలయినవి.

మహతీత రామహాద్వాచకములు

భావ, గుణవాచకపదములు.

అంకము = ఆక్షేపము, అంకిలి రూ. అక్కిలి = కలత, అంజిక = భయము, అంజే = పాదము, అడ్డగింత, ఆపద; అంగద = ఆకలి; అంగము = అందము, అక్కటిక (ము) = కరుణ; అగ్గపాటు = ఎదురుపడుట; అచ్చేలము = ఆగ్రహము, అచ్చిక = కొఱత, అడియొత్తు = అడికట్టు;

అనరు = సంకటము; అన్నువ = అలఁతి, అల్పము, అరగలి = సందేహము, అరయిక = రక్షణము; అరితి = కూరిమి; అరిది = అశక్యము, అ(స)ర్మిలి = ప్రేమ, అతిముతి = సంభ్రమము ; అత్తెము = అజీర్తి; అలుకువ = కోపము; అరవాయి. వై. = అధైర్యము; సంకోచము, అవఘళము = వ్యాపనము; అసము=చేనపు, దర్పము, వై. యశము; అళుకు = భయము; ఆగుబ్బ = అతిశయము, ఆరడము = పూనిక, ఉత్సాహము; ఆదట = ప్రేమము, ఆ(హా)వడి (ళి) = ఉపద్రవము; ఇట్టలము = అగ్గలము, అధికము, ఇసితింతలు = చలనము; ఈటు = వ్యర్థము; శూన్యము; ఈలుపు = పాతివ్రత్యము; ఉక్కిఱము = కపటము; ఉక్కు = బలము; ఉ (ఊ) డిగ (య)ము = దాస్యము; ఉడుకువ = విరతి; ఉత్తలము, ఉత్తలపాటు = త్వర, సంతాపము, ఉత్తి = ఈసు, ఉదరిపాటు = అదరిపాటు, ఉదిల = పరితాపము, ఉదుటు = ఉద్ధతి, ఉనుకువ = ఉనికి, ఉప (ప్ప) వడము = మేలుకొనుట, ఉప్పత = ఓర్వలేనితనముచేత ఆడిపోసికొనుట; ఉష్మలము, ఉష్మలిక = సంతాపము; ఉరవడి = అతివేగము; ఉఱవు. వై = ఔచిత్యము; ఉఱిది = దార్ఢ్యము; ఉలగ(వ)రము=తడిచేత నేలయుబుకుట; ఊలీవు = మోక్షత; ఊవ్వ=పూనిక; ఊఁక = ఊఁగులాట; ఊఁకువ, = ఊనిక, పూనిక; ఊకోక = ఉబుసుపోక; ఎగపు=గర్వము; ఎగపు = ఎగురుట; ఎడమడుగు=వ్యత్యాసము; ఎడయిక = ఎడఁబాటు; ఎడసు = భంగము, ఎడ్డమి(-ము) = అడ్డంకి, విరోధము; ఎత్తికోలు = ప్రయత్నము, ఎనిక = ఎన్నిక, ఎఱచి = మాంసము, ఎరఁగుడు = సాష్టాంగపడుట, ఎఱబలికము = రోత, ఎఱుకువ = జ్ఞానము, ఎలగోలు = కలకలము, ముందునడచుట, ఎలమి = సంతోషము, ఎలరుపు= సంతోషము, ఎస = ఆధిక్యము, ఎసకము = వృద్ధి, ఏడ్తెఱ = అతిశయము, ఏతు = ఉద్ధతి, ఏదుడు = విడుపు (అని ఒకరు, ఇంకను విచారింపఁ దగినది. శ. ర.); ఏస = విజృంభణము, ఒంజి (- ంది)లి = దుఃఖము, ఒంటరము = విరోధము, ఒక్కెఱ. వై. ఉగ్రభావము, ఒ(పొ)చ్చెము = న్యూనత, అనమానము; ఒడికారము = ఉద్యోగము, ఒల్లమి = అంగీకరింపకుండుట, ఓట, ఓటమి = భయము, ఓటము, ఓటు, ఓటుపాటు = అపజయము, ఓలచెంగనాలు = భయము; ఓలాకు = అలయిక, ఓహాటము = వెనుదీయుట, కంపు = వాసన, మంచివాసన; కడఁక = ధైర్యము, కడిఁది=ఆపద, కడిమి=అతిశయము, కనుకలి = సంభ్రమము, చూపు; కన్నడ, కన్నళివు = ఉపేక్ష, కన్నఱ = దుఃఖము, కప్పరము = తొట్రుపాటు, కరణి = విధము, కఱకటి = బాధ, కలఁకువ = కలత, కలఁగుండు = కలత, క్షోభము; కసిఁడి = అల్పము (శూద్రులలో 'కసిన్ని'; వ్యవహారమున 'కాస్త'); కసిమసి = తొట్రుపాటు, కళ =

మూర్ఖ, రెమ్మ; కాంతాళము = ఈర్ష్య, తాలిమిలేమి; కాయువు, కాయ్వు= రక్షించుట, కాఱోడ్డెము = పరుషోక్తి, కావలము = పాపము, కిక్కిస = మిక్కిలి కదియిక, కిముడు = అల్పము, కుతిల, కుతిలపాటు = బాధ; కెడయిక, కెడవు = చచ్చుట, కెలపు = అనురాగము, కేరడము = ఉపేక్ష, తిరస్కారము; కైసేత = అలంకరణము, కొందలము = కలత, కొడిమె=అపదూఱు, పాపము; కొద = కొదవ, కొమరుదనము (రూపము) = యౌవనము, కోలుతల = ఎదుటనిలిచి యుద్ధముచేయుట, క్కిడి (-ణి) = ఉన్నతపదము, పరిహాసము; గచ్చు = కాంతి, గరుసు=మర్యాద, మేర (నేటివ్యవహారమున గరుసు=బెట్టు); గిటగిటన = అల్పము, గిలుబు = అపహరణము, గెగ్గలు = కేలి, పరిహాసము, గెలుపము = గెలుపు, గొద = ఆకలి, గొదగొద = విరోధము, గొనబు = అందము, గొహారు = ఉపద్రవము, గోహరి = పరాక్రమము, గౌలు = దుర్గంధము, గంధము; చిచ్చుఱ=అగ్నిమయము, విణ. చిట్టాటుచేతలు = విలాసము, చిదగొద=భేదము, చిలువాయనము=చిల్లర, ఱుద్రము. చూడికి, చూడ్కి = చూపు, చేడ్పాటు = నాశము, చేయలతి = సమీపము, చేవలతి = అధీనము, జద్దు=కఠినహృదయత్వము, జోదుర జోదురంబు = మిక్కిలి చాతుర్యము, జోదురము=అపౌరుషము, జోక=తత్తఱపాటు, డిందుపాటు=అడుగుట, శమించుట, సమాధానపడుట; తనకలి=చిక్కులుపెట్టుట, తనుకు=తాపము, తనివు=తృప్తి, తమి=త్వర, తలిరుపు = చిగుర్చుట, తాపి=మర్మము, జోడు; తివుట = కోరిక, తీఁపురము=ఆగడము, తుఱుగలి = ప్రకాశము, తొడరిక=పూనుట, తొడుకు= ఆవు, దొంగమేత; దగర, దగరము = మోసము, దనివు=కూడిక, దువాళము, దువాళి=గుట్టుపురుగు, దెప్పరము=ఆపద, దెప్పఱికము=దుస్సహము, దొందడి= సందడి, దొరకోలు=లభించుట, దోయిడి=శూన్యము, రిత్త; నంటు=స్నేహము, నను=స్నేహము, నయ=అందము, నలువు=ఒప్పిదము, నసగూడు = కామోద్రేకము, నాఁచికోలు=అపహరించుట, నిక్కము, నిక్కువము=నిజము, సత్యము; నిక్కల=నిజము, నిగ్గడి=కఠినము, నీరుపంది=ఆలస్యము, నుడుగు(వు) = మాట, నులును=న్యూనత, నూలుకోలు=ఒప్పుకోనుట, నెంజిలి=మనోవ్యథ, నెకోలు= పాదుకొనుట, నెగపు(వు) = ఎగురుట, నెగు(-వు)లు=బాధ, నెట్టి=ఉద్ది, నెనరు= ప్రేమ, నెప్పరము = వేగము, నెమకుడు=వెదకుట, నెమ్మి(క) = ప్రేమము, నెర(ఱ)వు = పూర్తి, వ్యాపనము; నెరి = వక్రత, నెఱి = అందము, నెవ్వ = దారిద్ర్యము, నేటు = నిశ్చయము, నేరమి = తెలియకపోవుట, నేరిమి=నేర్పు, తెలియుట, నోడలదొంతి = సందేహము (ఇది కృత్రిమపదమేమో), పంతు = మేలిమి, పగిది = విధము, పటవణి = వ్యాపారము; పదటము, పదటు=ఆత్రము, పదడు=బూడిద, భస్మము; పరువడి=పర్యాయము, పరువను. నై. = ప్రాయము;

పఱ=సమూహాము, పఱి=విధము, పఱిపఱి=పీడితము, పలపలన = వైరళ్యము, కార్శ్యము; పల్లాయనము, వై.=ఆప్తత, పొనలు = సందేహము, పిఱుము = పరుషభాషణము, పెలుచే(న) = అతిశయము, పెల్లిదము = పెల్లు, పొంతము = పొందు, స్నేహము, పొనుపు = పరాక్రమము, పొరిచూపు = ఉగ్రదృష్టి, పొలపము = వ్యాపనము, పోకు = నడువడి, ప్రాప = పద్ధతి, బగళ్ళము=తొలఁగుట, బలకరము = కావలి, బలువిడి = విధము, బవిరి = గుండ్రము, బారాది= అధికము, బిమ్మిటి = వివశత, బుడిబుడి = తొట్రుపాటు, బెరికి = కొఱఁత, న్యూనత, బెరుకు = భేదము, బైజే = అజ్ఞానము, బైసుక = నియమనము, ప్రతిజ్ఞ; బోగు = పూనికి, బ్రాఁతి = ప్రేమ, అధికము, దుర్లభము; మండాటము = సంతాపము, మతకము = మాయ, మనికితము, మనికితపాటు = దుఃఖము; మల్లగుల్లము = వాదులాట, మల్లడి = పరితాపము, మల్లామడి = పీడితము, మస = విలాసము, మసకము = సంభోగేచ్ఛ, సంభోగము; మసరు= ఆవేశము, మాడికి (-డిక్కి)=విధము, మిాసరము=శ్రేష్ఠము (?), ముదల=ఆజ్ఞ, ముప్ప = వార్ధకము, ముప్పొత్తులు = అశ్రద్ధ, మురి=గర్వము, ముఱుకటము= త్రిప్పట, ముఱుకు=నిక్కు, ఉద్ధతి; ముఱి=అల్పము, ముసి=బొంకు, మూదల, మూదలిక=తారాక్షణము, నిరూపణము; మెడిదము=ధ్వని, మేగలి = పూనిక, మేముఱు, మెయికోలు, మేకోలు=సమ్మతి, మేమెయి=అనాయాసము, మేవడి= నమ్మత, మేడము. వై. = కూడిక, మైదు. వై. మాయ, మైపోక = తేలిక, మొగి. వై = పూనిక, మొఱుక = న్యూనత, మొఱుకడము = దౌష్ట్యము, మోపాది = అపాయము, రజేన = గడన, సంపాదన; రజ్జన=ఆత్మస్తుతి; రజ్జులు= పరుషోక్తులు, రావడి = ఉపద్రవము, రహి = సంతోషము, రుత్త = నాశము, రెంట = రెండగుట, ద్వైధము; రెప్పము = పూర్ణము; రొంజుడు, రొండుడు, రొడ్డుడు, రొల్లుడు = ప్రలాపము, రొక్కారొక్కములు = బహువిధములు, ఉచ్చావచము; రోటు = ఈఁచ, లొచ్చు = తిరస్కారము, లత్త = దెబ్బ, ఆపద; లలి = క్రమము, ప్రేమ, లవణి = బిగువు, లాత = ఉద్యోగము, లాతు = అధికము, లివ = లాఘవము, లులి = తక్కువ, లెప్ప = గుఱి, లక్ష్యము, లొగ్గడి = కలగుండు, క్షోభము; లొజ్జ = తక్కువ, లొల్లి=తఱచు, ఘనము, వండ = ఆపద, వటారి = సమర్థము, వయ్యము = వ్యర్థము; వరఁకు, వరను = చిక్కు, వరబడి = కఱువు, నలదు = ఆధిక్యము, వళావళి = కుతూహలము, వాజే=రోత, వాని = వాఁడి, వాలాయము = నిర్బంధము, నిరంతరము (వాలాయించు = చెప్పినమాట వినిపించుకొనక తప్పపనిచేయు అనునర్థమున వ్యవహారము కలదు); విడి=అరుణకాంతి; వితాపము, క్రోధము; విడిగోలు= మూఱుపు; వితా = వ్యర్థము; విరిపోటు=భేదము; వీఁక = ఉత్సాహము; వీసర=

కొఱత, వెలితి; వెంటము = వేడుక, కుతూహలము; వెంపర, వెంబర = పీడనము; భేదనము; వెగడు = తల్లడము; వెడ్డు = కపటము; వెతారము = దుఃఖము; వెరవేకి = విరహతాపము; వేదుఱు = ఉన్మాదము; వేదు = వికట గంధము, గంధము; వేలిమి = హోమము; సంచేఁ=జోడ, అందము; సజ్జకము= మనోజ్ఞము; సదమదము, సదసద = నలఁగుట; సదాటు=దృఢము; సమకోలు= లభించుట; సిబ్బితి = సిగ్గు; సెగ్గము, సెగ్గింపు, సెగ్గు = రోఁత; సైకము = సూక్ష్మము; సొరపు = కృశము; హాళి = ఆసక్తి; హారంగు = విలాసము మొదలయినవి.

మల్లబంధములు.

నాఁటి వ్యాయామ పద్ధతి, మల్లుపోరు, యుద్ధసరణి మొదలయిన వన్నియు నేఁడు మాఱిపోయినవి. ఈ క్రింది మల్లబంధము లెట్టివో నేఁడు తెలియదు:—

ఉత్తరడొక్కరము, ఎడమడుపు పరువడి, ఒంటియడుగు కత్తెర, కన్నాత; కాసెనిల్కడ, కుడియడుగుపరువడి, తడకాలు, దాఁటడుగుపరువడి, దాఁట డుగు మొన, దివిదారికొమ్ము, నఱుకుపరువడి, పరిచాళిక, పిల్లమెఱుకు, పిల్లేరు గంతు; వెల్లాగు; మొనగాలు; రొండిన్నేటు; లోబిత్తరి; లోమొన; విసరు మొన; వెలిబిత్తరి; సందుసీసము; సరిబిత్తరము మున్నగునవి.

భక్ష్యవిశేషములు.

ఈ క్రింది పూర్వకాలపు భక్ష్యము లెట్టివో తెలియదు:—ఇంచు మంచి; ఇడికుడక; ఉట్రవడియము; ఏలకికాయ; కడియపుటట్టు; కలవంట కము; చక్కెరబుగడ; చల్లకడి; చాఁపట్టు (నేటి 'చప్పాటీ' లేమో); తేనెతోల; నాన్తెల; నీరొట్టు; పాలకన్ను; పిండివంట; పూసకజ్జెము; పోకపేరు; బరిడెగవ్వ; వామనఁగాయ; వామనఁగొమ్ము; వెన్నపడిదము; వెన్నమెఱుఁగు; సారెసత్తులు మొదలగునవి.

ఇతరములు.

అంక=ప్రక్క, పార్శ్వము; అంకెము = ఎద్దు మొదలగు వానిపై నొక పార్శ్వపుభారము (ఇప్పుడది 'గోనెసంచి' అను సర్థమున 'గోనె అంకెము' అని వ్యవహారమున నున్నది), అంకెవన్నియ (-న్నె) = గుఱ్ఱము నెక్కుట కిరు ప్రక్కల నమర్చిన యినుపనెట్టు; అంగడి=అగసాలె పనిచేయుచోటు, కొలువు కూటము, సభ, న్యాయసభ (ఇప్పుడిది 'సరకులమ్మెడుచోటు' అను సర్థమున మాత్రమున్నది), అంగమచ్చము = అడియాలము = గుఱుతు, అంచల=ప్రక్క,

అండ=పక్క, అండియ(-ండె)=వసంతము లాడెడిక్రోవి; అండియ (-ండె)ము=అంకియము అకరు=తామరగోనగు వానిమడ్డు; అక్కలి=అల, తరంగము; అజ్జ=అడుగు,పాదము; అట్టియ=గుంపు, సమూహము; అడ్డసాళులు=పాచికలు; అన = ఆనకట్ట; అన్న, అనరు=మర్మస్థము, జీవస్థానము; అనుసు=గదకు వేయు ఇనుపకడియము; అమ్ముపేటునేల = అమ్ముల యుపయోగము తగ్గిన యీకాలమున నీ పదమున కంతగా ప్రచారములేదు. అ(న)ువ=గొడ్డావు; అఱుదెవులు = తుమ్మెదరొగము; అఱుతి=సమీపము, అట్టు=మెడ (ఇది 'అందని పండ్లకు అట్టులుచాచుట' అను నానుడియందు మిగిలి యున్నది), అలవరి = అలంగము; వప్పము; అవడు = బలహీనమైన (ఈ పదము తెనుగున నుండినో లేదో విచార్యము. 'తొమ్మునం దవడు పాములమోవను' అని నన్నయభారతమున గరుడోపాఖ్యానమున ముద్రితప్రతులలోఁ గాన్పించుచున్నది. వ్రాతప్రతులలో 'తొమ్మునం దెపుడుఁ బాములమోవను' అని యున్నది) అసివాఱు = వాహ్యాళి (ఇది పెర్షియనుపదము; ఒకప్పుడు భాషలోనికి వచ్చి జాఱిపోయినది); ఆమని = వసంతర్తువు, ఋతువు; ఆవిలి = మూంత్రికుఁడుపయోగించు కాచపాత్రవిశేషము; ఆళువరి చూ. అలువరి = అలంగము, వప్రము; ఇక్కము=ఇరుకటము; ఇక్కువ = ఉనికి; ఇరులు = చీఁకటి; ఇఱుము = మఱుఁగు; ఇట్టి = జింక; ఇట్టిగోరజము = మృగనాభి; ఇట్టియలు = ప్రక్క, పార్శ్వము; ఇలి = అర్థమేమో తెలియదు—పాముకు బలి ఈఁగకు ఇలి చిక్కడు, అని నానుడి; ఇల్లము = రెండు పలములు; ఇల్లి = ఉపవాసము; ఈకువ = తెడి, ఆర్ద్రము; ఈగడ=జూడ; ఈమిరి = తడి; ఈరువారు. చూ. అసివాఱు; ఈఱుతాఱులు = వక్రము, పరుషము; ఈఱుమి(-ము) = చెట్ల, పొదలసమూహము; ఉంకువ=కానుక, ఉక్కణ (-ళ)ము = కావలి, రక్షణము; ఉగము = ఆయువు; ఉగ్గడు = మేర, మర్యాద; ఉజ్జవకల్లు = అగ్నిపర్వతమునుండి వెడలినరాళ్ళు; ఉట్రవడియము = ఒకవడియము; ఉడిపొవు = తొలఁగు; ఉదియ = యత్నము; ఉదిరి = అపరంజి; ఉప్పలవాయి = బొట్టస జుట్టన వేళ్ళినడుము; ఉప్పలి = కీడు, ఆపద; ఉ(హు)రుముంజి = ఒక దేశము (Ormuz); ఉల్లము = హృదయము; ఉల్లఱుము = మనస్సునకు సహింపరానిది; ఊఁపురము = మూఁపురము; ఊప = అడవిలోని చెట్లగుంపు; ఎకి(-క్కి) రింత = వాహనము; ఎట్టపోగు = దండు; ఎడ=స్థానము, హృదయము (ఎల్లెడల) అను సమానసమున స్థానార్థమున 'ఎడ' వాడుకయందున్నది), ఎడఁద, ఎడ్డ = హృదయము; ఎడ్డెన = భోజనపాత్రము లుంచుకొని భోజనముచేయు ఎత్తుపీఁట; ఎత్తనఁగోల = గోనెలెత్తి యెద్దులమీఁదవేయు సాధనమైనకట్ట. ఎత్తనఁగోలు = మొదలు, ప్రారంభము; ఎన = సమానము, సామ్యము; ఎల్లి = గొడుగు, ఱేపు; ఏగుపెండ్లి = పెండ్లిఱూరేగింపు; ఏదడి =

ఒకదినును ఎలుగుగొడ్డు; ఏరాది = ఒక గుఱ్ఱపుజాతి; ఒంకెపులి=ఒకమృగము; ఒగిదిగ = జడబిల్ల; ఒడపి = గండి; రంధ్రము; ఒడమి = ధనము; ఒడిపిలి = ఆహారవిశేషము; ఒరిగ = నమస్కారము; ఒఱవ = వంకర; ఒల్లు = గొప్పది; పెద్దది; ఓగి(యి)రము=ఆహారము (ఇది ఆఁడువారి పాటలలో మిగిలియున్నది); ఓమటి = అన్నము; ఓరవలి = వన్నె; ఓలగందము; = పూతపసపు; ఓలగము = కొలుపు; ఓలము, ఓలిమి = వృక్షాదులచే మఱుఁగైనచోటు; దేహము; ఔజు = కాలువ; కంపె, కుంపె = తాంబూలపాత్ర; కచ్చు = తెకు; గర్వము; సిగబంతి, పెద్దవాసాము; కటుమరలు = చెక్కిళ్లమీఁది భాగములు, హనువు; కడలి = సముద్రము; కడలు = అలు; కడవతీటు = వాద్యవిశేషము; కడ(ళ)వసము, కడా(ళా)సము = తోలు; కడాని = బంగారము; కడిమిడి = పచ్చికగల నేల; కణఁకు = ఇంగలము; కర = తీరము; కరడు = అల; కరి = మేర, సాక్షి; కరిది, కవడ = చర్మవాద్యవిశేషము; కలము = ఓడ; కలిమము = మాంసము, కలు=కాయి (ఇట్లు ద్విత్వలకారము లేకుండఁ బ్రత్యేకముగలేదు; సన్నెకలు; రోఁకలి; వడగలి; మొదలగువానియం దున్నది); కవడి, ఉరుమ = తప్పెట; వాద్యవిశేషము; కవఱలు = పాచికలు; కాఁచారి; కాఁదారి మాఁదారి = అర్ధరాత్రము; కాపంతము = కుక్కనుగట్టుకొయ్య; కిరుసు = కత్తి; కిలాతము = గుఱ్ఱము; కురుజు = జున్ను; బాణపుసంచుభేదము; కుఱుకు = స్రోవు, రాశి; కూచము = గూటము; స్తంభము; కెడ = పార్శ్వము; కెలను = ప్రక్క; కెళవు = దూరము; కొట్టి, కోటి = వేగు; కొణత = కుక్కనుగట్టుకొయ్య; కొణిఁగె = దిబ్బ; కుప్ప; కొమ = శాఖ (మకారద్విత్వము లేకుండ వ్యవహారములేదు); కొరి = తెప్పనడిమివెండ్రుక; కోపు = నమస్కారము, నాట్యముతీర్పు, నిమిత్తము, విధము, సమయము; కోలము = వేషము (ఇప్పుడిది 'వేళాకోళము'న మిగిలియున్నది); కౌను = నడుము; క్ష్వేవ = ప్రక్క; క్ష్వేవు= సింహనాదమునందగు ధ్వన్యనుకరణము; క్ష్వేళ్లు; బ. = ఉన్నతి; గండరువు = ఉన్నతి; గండారు = చెఱసాల; గద్దువ = గడ్డము; గనయము = పోకముడి; గమి = సమూహము; గరగడ = ఒకవిధమగుపాత్రము; గఱువు = చెంప; గాతి. వై. తిండి; గిడియ = ఒక పటహము; గిడ్డి. వై. ఆవు; గీము. వై. ఇల్లు; గునా మొలనూలు = బిడ్డలమొలనూలు; గుమికాఁడు = కాకి; గుబ్బలి = కొండ; గుమ్మెట(-త) = ఒక వాద్యము; గురు = ఒక జంతువు, గవయము; గురుసు, గుఱికొండి = జీవస్థానము; గెంటసము = పరుషవచనము; గెడ = జత; సమూహము; ఒక వేఁటసాధనము; గొరు; ఏనుఁగు; తమ్మటము = పెద్దకాళ్ళె; చక్కటి= కార్యము; దిక్కు; స్థానము; చట్టుప = తెక్క; చేదలు = ఆకాశము; చేదుకు= బురద; చేనుప = బిడారు; చోనపి = కలయంపి; చిందము = శంఖము; చిందిలి=

చలించినది, చిట్టంటులు = నఖదంతక్షతాదులు; చోదుగు = చెమ్మ, తడి; చోదుము = ఎండిన అరటిపట్ట; చొకళింత = గుట్టము నాలుగుకాళ్లమీఁదను పరుగెత్తుట; జంగియ, జంగె = ఒకవిధమగు గజ్జె; జంగిలి = గోసమూహము; జరబు = పేలపిండి; జల్లి = సవరము, చామరము, కుచ్చు, జాలరు, కొప్పవల; జానము = గుట్టముమీఁది మెత్త; జావళము = గుట్టపుతట్టు, జాళియ; జాళె, జాళెము, జాళియను = అశ్వగతివిశేషము; జోడఁగి = వేఁటకుక్క; జోడన, జోనడ = అశ్వగతివిశేషము; జోబిళ్లు = నమస్కారము; జోవ = జోలపాట; టెక్కి = చాసరికుళ్లాయి; డగర = పిశాచము; డగరము = కీడు; డాబ=జంబెము వలె వేసికొనుతోలుపట్టె; డింగిళ్లు=నమస్కారము; డొందము = హృదయము, ఉల్లము; డొప్ప = కొండనెత్తము; డ్రాకారము = అంతరాళము; తముకు = చర్మవాద్యము; తఱుటు = కొరడా; తలము = ఏతము; తలిరు = చిగురు; తాజు = కుళ్లాయి; తాలిక = మెలిక; తీరుకు = ఒకనాట్యగతి; తేఁటి=తుమ్మెద; తోవ = కొణిగ, వలభి; దాళు = వర్ణలేశము, దోమటి=అన్నము; దెబ్బాటు = బలిష్ఠమైనవాన; దొద్ద = కొల్ల; దోర = రాశి; నటవాలు; నట్వాలు=అశ్వగతి విశేషము; నడగఁడు = గుట్టము (కృతకమా?) నన = పువ్వు; ననకారు = వసంతర్తువు; ననీరు = పూనీరు; నన్న = కుఱుచ; నరగ = వాద్యవిశేషము; నరియఁడు = నక్క; నఱుజు = అణువు; నల్ల = నెత్తురు; నల్లె = ? (శ. ర. కారునికిని దీనియర్థము బోధపడలేదు. "అంటసిల్లు" అనుపదము క్రింద నాతఁ డీపద్యము నిచ్చియున్నాఁడు. "క. నేలకు నల్లెఁడు పొడవునఁ, గ్రాలుచుమును మెఱయుగురుని రథచక్రముల, క్కాలంబున సమరజయ శ్రీలోపము దెలియ నంటసిలఁబడియె నృపా.") నామరులు = పాచికలు; నింగి = ఆకాశము; నింట = జలపూరము; నిట్ట = ప్రవాహము; నిట్టు = ఉపవాసము, ఱొమ్ము; నీఱు = భస్మము; నుజ్జు = తుతినొందినది, నుడి = మాట; నుసము = కనరు; నెడిమె = ద్వీపము; నెత్తకమ్మ = పాచికల పందెము; నెత్తఱులు = పెద్దయలలు; నెత్తురుఁబ్రొద్దు = సంధ్యాకాలము; నెనడు = ఎముకలలోని క్రొవ్వు; నెప్ప= స్థానము, స్థైర్యము, ఉపాయము, గుచ్చము మొద. ; నెఱకు, నెఱను = మర్మము, జీవస్థానము; నెలగ = ధనము; నెలకట్టు = ఱాతి కట్టడపు నేల; నెలకువ = స్థానము; నెలవత్తి = పచ్చకర్పూరపు పలుకు; నేవళము, నేహారము = మణులుగ్రుచ్చిన హారము; నొడి = మాట; నొకు = మొట్టి; పంగిడి, పంగెన = ఓదము, అవపాతము; పంచేకము = గుట్టపు వెనుకభాగము; పంచకరపాట్లు = అత్యధిక దుఃఖములు; పంజుల కమ్మలు = ఒకనగ, పడఁకు=సందు; పడఁత = హనువు; పడలు = రాసులు; పడివాగె = గుట్టపు ఒక అలంకారము; పదచోళి = ఒక నాట్యము; పర = కంటిపొర; పరిక = గుఱ్ఱము, పరంగీలాగి =

ఒక కెంపు; పరఁట = ఏఱుఁబిడుక, పర(న)ఁటి = వంటకుండ, పరచి = ఎరపు, యాచితకము; పరిసెనము = పఱ్ఱిగంతు, పఱగడ = ఇతరస్థలము, పార్శ్వము, పిర = కానిలో నాలుగవ భాగము, పుస్తు = దుర్గంధము, పూనె = బరణి, పొంగిలి = వఱుల యాహారము, పొక్క = గుఱుతు, పొదక = పెద్దధ్వని, పొన్న = దృగ్గోచరమైనది, పొన్నట్లు = అబక, చట్టువము; పొరచి = చేబదులు, ధనము; పొఱడు = గూను, పోరచి = కానుక; పోసనము = పాలు, వై పూత; ప్రవ్వ = కుండ, ప్రేపు = వేకువజాము, బంపు = పండ్లపాచి, పాఁకుడు; బగ్గి = బూడిద, బజ్జడి = ఒక నాట్యము, బడిలి = రంధ్రము, బడుగు = శవము; బదరికము = పెల్లె, బరువడి = గజ్జె, కింకిణి; బవిర = ఒక కర్ణాభరణము, బుజ = కుండలీకరణము, బూద = పాలకుండ, బేరజము = కుట్టిశపు నడక మొదలైనవి. మడ = ప్రవాహమార్గము, మడ్డు = ఇనుపగుండు, మల్లరము = మదించినది, మిడియ = వేదవాక్యము, మిమ్మటము = మిక్కుటము, ముంగ(-ంగా, -ంగయి, -ంగై) ముర(-రా) ము(-రారి) = ఒక విధమగు చేతి కడియము, ముబ్బె = నితంబపార్శ్వము, మురాళము = దిగఁదుడుపు, మువ్వంచ = మూఁడుపంచలు, మువ్వంటులు = నెలకులోపలి మూఁడు పురుడులు, మెణత = మెల్లె = చివక, మెయిపాలు = సమభాగము, మెఱియ = గుండ్రాయి, మేదావి = బొపాసనాగ్ని, మసి, మొక(క్క)రము = స్తంభము, మ్రందిలి = నొచ్చినది, రాయిడిగిడిగిడి = ఒకవాద్యము, రేపకడ, రేపాడి = ప్రాతఃకాలము, లట్టు = పడియ, గాఁడి; లపక = ధనము, లాలు = ఎఱుపు, లెంట = పటికము, లేవ = గుఱ్ఱపు తలాటము, లోంక = కోస, లొండు = జలాశయవిశేషము, లొంప = అల్పగృహము, లొటారము = బొక్క (ఇది నేఁటి వ్యవహారమున 'లోపల లొటారము, బయట బటారము' అను నానుడియందు నిలిచినది.) లొద్ద = స్రోగు, రాశి, లొద్ది = లోయ, వంకెము = ఒకని క్రింది రాజ్యముసందు కొంతభాగము; వటారము, వటారు=నగరు; వయ్యంది=కుంపటి; వఱువాతన్=ప్రాతఃకాలమున; వలతి = స్థానము; వలి = శైత్యము; వాడ = తావి; వారువము, వారము = గుఱ్ఱము; విడిముడి = ధనము; విరి = పువ్వు; వెంచ = నుడుగు, హ్రదము; వెంట = కార్యము, విషయము మొదలయినవి. వెడ = అల్పము, వెన్నమడుగు = వస్త్రవిశేషము; వెన్నెలకోలు = నమస్కారము; వెఱక = వెండ్రుక; వెలుచ = పాము; వేనలి. వై.=బడ; వేలి మిక్కిల్లె = సమిధ; వేవిలి = పొలము; సంబళిక, సంబెళ = వక్కాకులతిత్తి; సగ్గిసముగ్గిసలు = ఉడ్డుగుడుపు, సజ్జనకోల = బెత్తము, సడికియ (-కె)=కుక్క మెడత్రాడు; సబ్బండు = అనేకభేదములుగలది, ఉచ్చావచము; సరబడి = ద్వారము, సవ, సావ = బాడ, సావి=కాలము, సీవిరి = వింజామరము, సువ =

తుద, సూడిగములు = గాజులు, సూరెలు = పార్శ్వము, సెర = నేత్రము నందలి రేఖ మొదలయినవి.

పూర్వకాలపు యుద్ధమునకు సంబంధించిన పేళ్లు.

అంపకోల = బాణము; అని, ఎసలు, పడవ=యుద్ధము; అరిగ, దడిగ = కేడెము; ఉండనురియ, ఒడ్డగ, కొఱుము (కోల), దగరు, దోదుమి (మ్మి), సబిడీ సామంతరాగోల = ఆయుధవిశేషములు. కత్తళము, జీరా, జోడు, = కవచము; కత్తళీడు = కవచి; కాలరి = కాలుబంటు, కోవురము = శత్రువులను పట్టుటకు పొంచుట; క్రందుకయ్యము = దొమ్మియుద్ధము; గాజుపరుజు = ఒకవిధమగు ఖడ్గము; చదలము=సైన్యము; టక్కియము, టక్కెము, పడగ = ధ్వజము; తవిణ, డవిణ = డంకా; డా (దా) నరడంగి = ఫిరంగి, డొంకెన = ఒకఈఁటె; దం (దెం) చనను = పెద్దఫిరంగి; దెప్పము = బాణాదులకెదుట నుంచిన కృత్రిమలక్ష్యము; దోటమ్ము = వంకరబాణము; న (నా) రాజి, నేజ (జా) = ఒకకత్తి; నఱుకుపరువడి=శస్త్రవిద్యావిశేషము; పడవాలు, పడాలు= సేనాధిపతి (ఇదియిప్పు డింటిపేరుగమాత్రమున్నది); పడిగల్లు=తుపాకిగుండు; పొలికలను = యుద్ధభూమి; బత్తడి (ళి) క = అమ్ములపొది; బ్రద్దపరి = ప్రేము తోనల్లినకేడెము; లకోరి (-రీ) బాణము మొదలయినవి.

మల్లయోరికిసంబంధించినపదములు.

అంజమెడపట్టు, ఉప్పరింత, ఎడమపుగుపరువడి, ఒంటియడుగుకత్తెర, కన్నాత, చాంగణ, కంచణము, తిణిగి, కల్లము, కళవరము, కిర్లి, చేబ, దాఁటుడుగుపరువడి (-మొన); పరిచాళిక, రింజ, లోమొన, లోలోంకి, వెలిబిత్తరి, సరిబిత్తరము మొదలగు మల్లబంధ విశేషములు; కవణకాఁడు = మల్ల గమనమును దెలిసినవాఁడు, హూంతకాఁడు (-కారి) = జెట్టి; హూంత = మల్లపరిశ్రమము, నెట్టియము = జెట్టులపాగ (ఈ మాట యిప్పుడు ఇంటిపేరు గానున్నది; నెట్యము రామమూర్తినాయుడు, బరంపురము); కొణత, దో (ద్రో) ణ (ణా) ము, ఇవి మల్లసాధన విశేషములు మొదలయినవి.

పూర్వకాలపు వస్త్రములు.

జీనపటము, జీబు, జేబు = ఆఁడుదానికట్టుఁగోక, పోరువ = సెల్లా; లుంగ=వస్త్రభారము; వెన్నమడుగు, వెన్నెలమడుగు=తెల్లనివస్త్రము; నుగ్గడితము = చక్కని నేతగలవస్త్రము మొదలయినవి.

బాలబాలికల యాటలు.

అంజి, అక్కిబిక్కి దండ, ఇటికి, ఉడ్లపల్లంచి, ఓటిల్లు చిందఱి, కుందికాళ్లు, గట్టినబోది, గూవనాలు, చిందుపఘువు, చిక్కనాబిల్లలు, చిమ్మబిల్లలు,

నెట్లు, చిఱుతనబిల్లలు, ఱక్కాణి, జూబిళ్లు, పిల్లగిఱులు, పిల్లమెఱుములు, పిల్లేరు గంతు, బొట్టనగోలలు, బొమ్మరాలు, వ్రేలుబొట్టు, సిరిసింగఁగావ త్తి, సిరిసిం గన్నవ త్తి మొదలయినవి.

కొన్ని అవ్యయములు.

అంతవట్టు (ఇప్పుడు - మట్టు), అందంక = మఱిమఱి; అం (ఇం, ఎం)దనుక; అందు, ఇందు, ఎందు (ఈ మూఁడును నేఁడు - కు, - కొఱకు - తో, - లో, లతో కలిసి మాత్రమున్నవి); అం (ఇం, ఎం)దులకు; అచ (చొ, చ్చొ, చ్చు, చ్చో) టు; ఇట్లే ఇచటు, ఎచటు అనునవియు; అట = అక్కడ; అటి = అట్టి; అటులు, అట్టువొ లె, అటె, అట్టె = అఁట, అనఁయము; అప్పటి=మరల (ఇప్పుడు 'ఆ కాలపు' అను సర్థము మాత్రము మిగిలినది); అరముడి = మాటి మాటికి; అవారి, అవ్వారి, ఇంచుక; ఉద్ద = మిక్కిలి; ఉరక = ఊరక; ఉరువిడి; ఎట్టకునేని, ఎట్టకేని; ఎత్తిలి = గట్టిగా, ఎల్లి=తెపు, ఒండె, ఒండేని, ఒండొండ; ఒగి, మొగి, నలి; ఒయ్యన, ఓయన; ఓరంత పొద్దు = దినమంతయు; ఓహరి నాహరి; కడు = ఎక్కువ; కరము = అత్యంతము; క్రచ్చఱ; గనప = పెద్ద; గ్రద్దన, తద్దన; తొరితొరి = లెస్సగా; నెట్టన, నెఱా, పదఁపడి; పొల = అల్ల, ఆ; పోని = పోలిన, ప్రబ్బ్తి = నిశ్చయముగా; బిట్టుబిళ్లు = తటాలున, మయిమయి, మెయిమెయి, మైమై, మెయివడి, మైవడి; వసి- = మిక్కిలి; సవి = అని, చెప్పి మొదలయినవి.

అక(-క్క)ట (-టా)! అజ్జారె! ఆకట! ఇసిరో! ఏఁజెల్ల! ఒరో(-రో, - ర్కొ, - రో)! ఒచ్చెల! ఓచెల(-ల్ల)! కట(-టా,-ట్ట,-ట్టా)! కటకట (-టా)! క్కోయో! సల్లవె! నేఁజెల్ల! పురె(-రే)! మజ(-జా,-జ్జ,-జ్జా) (రె); మమ్మారె! మాయురె! సంబళి! మొదలయినవి.

విభక్తిప్రత్యయములు:—ప్రథమా బహువచనమున '-ండ్రు' తోడి రూపములు: అల్లుండ్రు, ఇరువుండ్రు మొద. ద్వితీయ: కుఱిచి, తృతీయ: మెయి, మైఁ; చతుర్థి: ఱొంటె; పంచమి: కొలె, కోలె; సప్తమి: అందు, న (ఈ రెండిటికి మాఱుగ 'లో,' 'లోపల,' అనునవియే నేఁడు వాడుకయం దున్నవి; వన మందు, వనమునన్ వంటిరూపములు నేఁడు లేవు). సంబోధన: రొ, రో (అమ్మరో, అక్కరో, మొదలగు రూపములు నేటివ్యవహారమున లేవు; నేఁడీ 'రో' ప్రత్యయము కొన్ని యవ్యయములమీఁదను, సర్వనామములమీఁదను, క్రియారూపములమీఁదను గానవచ్చుచున్నది: ఏమిరో, ఎవరురో మొద. ఇది 'అరో?' కూడ నయినది: రారో?, పోరో?, ఏమరో? మొద.); పూర్వ కాలమున 'రో' ప్రత్యయము మహదమహద్వాచకముల వివక్ష లేకుండఁ

ప్రయోగింపఁబడుచుండెను; నేఁడది మహద్వాచకములమీఁద మాత్రము సాధారణముగ వినవచ్చుచున్నది: 'ఏమిరో' అని పురుషులను మాత్రము సంబోధింతుము); ఇట్లే క్రియారూపములు కొన్ని లోపించియు, నర్థవిశేషము లను బొందియు మార్పుచెందినవి: 'రావే యీశ్వర, కావవే వరద' అనుచోట్ల మహదమహద్వినష్ట లేక యుపయోగింపఁబడుచుండిన 'ఏ' ప్రత్యయము నేఁడు మహతీవాచకములతోడనే ప్రయోగింపఁబడుచున్నది.

ఈ రీతిగ వ్యాకరణవిషయమున నేఁటి వ్యవహారమున లోపించియు, మాఱియు, నర్థపరిణామముఁ బొందియు నున్నరూపము లాయా ప్రకరణము లందు వివరింపఁబడును.

అచ్చిక శబ్దజాలము.

ఇఁక దెనుఁగుసఁ గల యచ్చిక శబ్దజాలమును గూర్చి విచారింపవలసి యున్నది. ఇందు శబ్దరత్నాకరకారుని మతము ననుసరించియే దేశ్యములను వైకృతములను విడదీసి యా పిదప నాయా దేశ్యపదముల దేశ్యత్వమునుగూర్చి విచారింతము. అట్లాయాపదముల నేర్పరించుటలో వివిధవర్గముల క్రింద పద ములను విడదీయుచు వానిని వాని యంతాక్షరముల ప్రకారము వ్రాయుచున్నాను. ఆ యంతములు ఁక, ంక, క, క్క–, ఁకి, ంకి, కి, క్కి–; ఁకు, ంకు, కు, క్కు– అని యీరీతిగా అంతమునవచ్చు హల్లులపైఁ గల యచ్చుల ననుసరించి వ్రాయఁబడును.

భావ, గుణవాచకములు.

దేశ్యములు.

కలఁక, అంజిక, అందిక, అక్కటిక, అగ్గలిక, అచ్చిక, అరయిక, అలక, కినుక, కొదుక, కోరిక, చిదక, పుట్టుక, మఱుక, రాక, వాడుక, వేడుక, వేడ్క–, ఊక్క–, గుక్క–, తిక్క–, త్రిక్క–; అనికి, కటికి, కోరికి (-ర్కి–), బెరికి, దుక్కి–, పొక్కి–, మక్కి–, వక్కి–, హుళిక్కి (-క్కి–); తూఁకు, వరఁకు, వీఁకు; బొంకు, ఒడుదొడుకు, కళుకు, కిటుకు, గఱుకు, చీకాకు, చీకు, జీరుకు, (జీర్కు–), తలు(-ళు)కు, దీ(డీ)కు, నిరుకు, నెఱుకు, పిలుకు, బెళుకు, వలు(-ళు)కు, కీఱుకు, క్రిక్కు–, తుక్కు– (త్రుక్కు–), వక్కు–; ఒరిగ, వగ; గెగ్గ(లు); ఈగి, బిగి, సేగి; గొగ్గి; నూఁగు, మెఱుఁగు, వెర(-అ)ఁగు, వ్రేఁగు; పుట్టుగు, పొనుగు, బెడ(-ళ్)గు, మదుగు, సేగు; ఎగ్గు, జగ్గు, లగ్గు, వగ్గు, సిగ్గు, సెగ్గు; ఈచ, ఏచ, కుఱుచ, పలుచ, తులుచ, పెలుచ(-ల్చ), నిప్పచ్చు, పిచ్చు, ఱిచ్చు, వెచ్చు; మంచి; కూచి, పేచి, పోరచి; నిక్క–చ్చి, పచ్చి, బుచ్చి; సంచు; తఱ(ఱు)చు; గచ్చు, తొచ్చు, లొచ్చు, వెచ్చు, హె(ఎ)చ్చు; బ్రెజ, వాజ; ఉజ్జి; బజ్జు, నజ్జు, నుజ్జు, రజ్జు, లొజ్జు; తాఁట, అంట, కంట, తింట, పంట, వింట, వెంట; పాట

(అక్కఱపాట మొద.), అటుటుట, ఆదట, నుక్కట, నేట, పోట, బాసట, మల్ల(-ల్లా)ట, మూఁట, లంపట; చిట్ట, తొట్ట, బెట్ట, వెట్ట; చెనఁటి; గంటి; చక్కటి, చిటి, చీకటి, పాటి, పొదిటి, బిమ్మటి, వీటి, సాటి, సూటి; గట్టి, చిట్టి, వట్టి; అంటు, కంటు, గంటు, నంటు, అదటు, అబ్బటు, అలవాటు, ఈటు, ఉదుటు, ఓటు, కాటు, చేటు, నీటు, పగచాటు, అగచాట్లు, పదటు, పాటు (అదిరిపాటు మొద.), పోటు, మసటు, రోటు, లోటు, సొగటు; గుఱి కట్టు, గొట్టు, నిట్టు, పడికట్టు, వెట్టు, బెట్టు, ర(అ)ట్టు, ఎండ, వండ; అడ, ఇల్లడ, కట్టడ, తడ, పొడ, వడ, వెడ, గిడ్డ, జిడ్డ, దొడ్డ; వాఁడి (వాని), పోఁడి, వేఁడి; దండి; -పడి (అందుబడి మొద.), జ(ద)డి (అలజడి మొద.), అఱడి, ఆలుడి, ఆ(హా)వడి, ఉమ్మడి, ఎద్దడి, కసిడి, జడి, తొడి, దందడి, దొందడి, పొడి, మిడి, మోడి, రట్టడి, లేమిడి, లొగ్గడి, వడి, వల్లడి, వారడి, సడి, సందడి; బెండు; అగడు, అల్లుడు, అనడు, గాడు, గోడు, తెరలుడు, తొమ్మాడు, తోడు, దిద్దుడు, నల(-లు)ఁగుడు, నసగూఁడు, నెరడు, పురుడు, పొఱడు, మసడు, మాపుడు, వెగడు; దొడ్డు, మొడ్డు, లొడ్డు, లెడ్డు, సొడ్డు; క్రేణి; హావణు; అలఁత, ఈఁత; కొఱఁత, కోఁత, తలపోఁత, నవఁత, నేఁత, నోఁత, పూఁత, పోఁత, మేఁత, లాఁత, లేఁత; ఇసిరింత(లు), బొంత, నుంత, హొంత; ఉప్పత, కొలత, నడత, పుత్త, పొగడ్త, బిస్త, మిగత, విడుత; ఉత్త, కొత్త, రుత్త, లాఁతి, అలఁతి; అరితి, ఐతి, కస్తి, కక్కుఱితి, నడితి (నడ్తి), బొ(బో)తి, వెలితి, సిబ్బితి; ఉత్తి; లాఁతు, లోఁతు; దిసంతు, పంతు, మంతు, వంతు; నిప్పన్తు, పున్తు, బిగుతు; -ఒత్తు (అడఁకొత్తు మొద.), పొత్తు, బెత్తు; అంగద, ఆద, ఊద, కొద, గొద, చోద, నిడుద, బెడద, వలుద (వల్ద); దొడ్డ; కడిఁది కొలఁది (కొల్ది); ఇబ్బంది; అరిది, ముది; కొద్ది, ముద్ది; కందు; అరుదు, అ(హా)సాదు, వలదు; జిద్దు; అలకన, ఉలకన, ఎన, కలాపన, గిటగిటన, చిన, చులుకన(-ల్క-న), తచ్చన, తిన్నన, తిమ్మన, తులుచన, దట్టన, పలపలన, పలుచన, పాటన, పాన(లు), పిన, పుటపుటన, వెలుచన (-ల్చన), బసవన, మెల్లన, మొదుకన, ప్రన్నన; వలవలన, వెచ్చన, సన్నన; చిన్న, తిన్న, నన్న, నున్న, పిన్న, పున్న, ప్రన్న; చిని, జీని, పని; చిన్ని; చదును, జాను, వరను, అన్ను, చెన్ను, కుదుప, గనప, తేప, దూప, బడప; గొప్ప, చప్ప, డొ(దొ)ప్ప; తంపి; చిఱిపి, చిలిపి, తీపి; చప్పి, డ(ద)ప్పి, నొప్పి; తలఁపు, లాఁపు, వేఁపు; ఇంపు, ఒంట్రింపు, కంపు, గిట్టింపు, జంపు, డి(ది)ంపు, తెంపు, నింపు, పంపు, పెంపు, పొంపు, మంపు, ముంపు, లంపు, సొంపు; అడుపు, అల్లారుపు, అడలుపు, అలపు, ఇడుపు, ఈడుపు, ఉఱుపు, ఊడుపు, ఎగపు, ఎలరుపు, ఏడుపు, ఏపు, ఏర్పు, ఐపు, ఒఱపు, ఒలుపు, ఓరుపు, కఱపు, కానుపు, కాపు,

కినుపు, కూరుపు(-ర్పు), కేరుపు, గగురుపు, గగురుపొడుపు, గునుపు, గెలుపు, చఱుపు, చాడుపు(-డ్పు), చెఱు(-ఱు)పు, జడుపు, జూఱుపు, తలిరుపు, తారుపు, తిరుపు, తీపు, తీరుపు, తుడుపు, త్రోపు, నడుపు, ననుపు, నరపు, నరుపు, నిడుపు, నినుపు, నునుపు, నూఱుపు(-ర్పు), నెగపు, నోరుపు, పడుపు, పనుపు, పూపు, పూడుపు, పెనుపు, పేరుపు, పొడగానుపు, పొడుపు, పొదుపు, పొనుపు, పొరపు, పొలుపు, బులుపు, మఱుపు, మూఱుపు, మోడుపు, రాపు, రాలుపు, ఱాపు, వగపు, వడుపు, వనపు, వఱుపు, వలపు, వారుపు, వాలుపు, విడుపు, వీదురు(-లు)పు, విఱుపు, వెడలుపు, వెఱపు, వెలుపు, సళుపు, సారపు, సూలపు; కప్పు, చొప్పు, ముప్పు, మెప్పు, రిప్పు, విప్పు, వెప్పు; బంబ, రింబ; ఇంబు; గిలుబు; ఆగుబ్బ, గబ్బు, జబ్బు, తెబ్బిబ్బు, ప్రబ్బు; కడమ, చోడుమ; చుమ్మ, జమ్మ, తిమ్మ, రిమ్మ; తమి, పేదర్మి; -ము (అంకము, మొదలైనవి), అనుము, ఇఱుము, కద్దుము, గినుము, ఆలము, ఈఱము, కలుము, గోము, నుసము, నేరము, పిఱుము, బోము, వలము; ఒ(హో)మ్మ; గెలువసము; చదియ, నయ, లయ; తియ్య, ఉవ్వాయి, స్వాయి, మూయి; అక్కర, అర(ఱ)మర, ఒర, కుట్ర, కొంకర, తీండ్ర, తేర, డ(ద)బ్బర, నిట్ర, నివ్వెర, వీసర, వెంపర; అఱుమురి, అల్లరి, చిన్నారి, చీరి, తూరి, త్రస్తరి, నునుపరి, నెరి, పొన్నారి, మూరి, మురి, సారి; అనరు, కనరు, కిఱు(-క్కు)రు, కిసరు, క్రూరు, గదురు, గొవరు, చొరు, డొగరు, తపారు, తొట్రు, దేవురు, దోగురు, నిట్రు, నీరు, నెసరు, నొరు, పదురు, పొగ(వ)రు, మసరు, మూనె(-నే)రు, వగరు, వటూరు, వాలారు, విసరు, సారు; కన్నఱి, కొఱి, చాగఱి, చిందఱి, చీదఱి, తక్కెఱి, తత్తఱి, నింకెఱి, నివ్వెఱి, వెఱి; నె(నే)ఱూ; ఒట్టి, చిట్టి, తెట్టి, బిట్టి; గిటి, గుటి, నెటి; కుఱు కాఱు, జుంజుఱు (దుందుఱు), బీఱు; ఒట్టు, చిట్టు; అంచల, అలుగుల, ఉదిల, ఎడసాల. విణ. ఎల, విణ, కల, కుతిల, కొల, నవ్వుటాల, ముదల, వెల; కొల్ల; అంకి(క్కి)లి, అరగలి, ఆకలి, ఆలి, ఆ(హా)వలి, ఉప్పలి, ఏలి. విణ. బదిగిళ్లు (ఏక. బదిగిలి) బలి, గిలి, చక్కిలిగిలి, జాలి, తనకలి, తుఱుగలి, తొంగలి, పొలి, లలి, లులి, వండలి, వలి, వినుకలి, సలి; ఇల్లి, బెల్లి, లొల్లి; కోలు (అందుకోలు), అరులు, ఇరులు, ఉనులు, కడగండ్లు (ఏక. కడగలి?) కోలు, గాలు, తీలు, దిగులు, నెగు(వు)లు, బేలు, బోలు, మరులు, మేలు, మొదలు, వద(-దు, -ను)లు, వీలు, హాయలు; అడువ, అదువ, అన్నువ, ఉకువ, ఎన్నువ, ఏవ, ఒఱువ, కొదవ, గొడవ, గోవ, చలువ, తెఱకువ, తేకువ, పండువ, ప్రావ; లివ, లేవ, విలువ; చవ్వ, ఱవ్వ; ఆవి, తనివి, తావి, తెలివి, వావి; అనువు, అన్నువు, అరువు, అలవు, ఆవునువు, ఈలువు, కఱువు, కాయవు, (-య్యు)వు,

గిరవు(గీవు), గురుపు, చెరుపు, చెలుపు, జానుపు, తనివు, తరువు, తార్పు, తొడరువు, దనివు, దొనపు, నలుపు, నిలుపు,నులివు;నొవ్వు, నౌ(నవ్వు), పరువు, పొడువు, బటువు, బిగువు, మురుపు, లావు, వెర(-రు)వు, సనువు, సళువు, హరువు; ఉవ్వు; ఎస, ఏస, కిక్కిస, కేకిస (లు), గిడస, తుంచెస (లు), పస, పిస, మస, మిస, వరుస;లెస్స;ఉసి,కసి, గాసి, బిసి;బోసి, వాసి,ససి; తుస్సి; ఉబుసు(ఊసు), బొ(హె)ను, కసు. విణ, గడుసు, గరుసు, గుబుసు, గుసుసు, తొడుసు, నులుసు, నెరసు, పరుసు, బిసు(ఱు)సు, ఆ(హా)వళి, ఎగతాళి, దువాళి, బాళి, హాళి, క్రేళ్లు(ఏక?), డింగిళ్లు (ఏక. డింగిలి?), పోకిళ్లు (ఏక. పోకిలి?).

వైకృతములు.

ఇవక, జోక; డాక, చక్క, లెక్క; జంకు, ఱంకు; దుడుకు, దునుకు, కఱుకు; లంగ; దగ, నాగ. విణ. పగ, మొగ, వేగ, సైగ; జిలుగు, జోగు, దండుగు, బాగు, సరగు, సొబగు; కలుచ; ఇచ్చ, కచ్చ, వచ్చ; గచ్చు; పూజ; పజ్జ; తేజు; గజ్జ, జజ్జు; -ట (ఓకరించుట మొగలైనవి): చప్పట, పల్లట, దిట, బూరట, సట; చెట్ట, దిట్ట, సొట్ట; కుంకటి (కూకటి); సొంటు, కసటు, పాటు, రహాటు, రాటు, వెగటు; గుట్టు; అసడ్డ, చెడ్డ, జడ్డ, సడ్డ, అడి-; ప్రేముడి, రూడి, వెల్లడి, వడ్డి; గండు, బండు; కీడు, కొడు, చెవుడు, తప్పుడు, నిక్కువు, వాగుడు, సైఁపుడు; దారణ, పచరణ, పోహణ, ప్రేరేపణ, త్రాణ, రమ(-వ)ణ, (రాణ), వక్క(-క్కా-)ణ, సైరణ; చేత, వాత; అప్పళింత, కొప్పరింత, కాగిలింత, గోరగింత, చిటికరింత, పలవరింత, వెక్కిరింత, వ్రక్కలింత, చెంత, పొంత; కైత, కఱత, కత, జత, వెత; రిత్త, సత్త, మత్తా, ఆనతి, కీరితి, గణుతి, ముగితి, వసతి, సుతి; ఆసత్తి, పత్తి, బత్తి, బుత్తి, మత్తి, సత్తి; రంతు; తుఱుతు, పస్తు, బీతు, సవతు, జిత్తు; కఱుద,బొద, మరియాద, సేద; నిద్దా; బంది; ప్రోది; బుద్ధి, నుద్ది; అనదు, కఱుదు, మైదు, వాదు, వావాదు; దుద్దు; అప్పన, అల్లన, ఆన, ఉప్పెన, ఒల్లన, గడన, గడసాదన, గుండ్రన, గుంపెన, గోసన, చిక్కన, చక్కన, జంకెన, జతన, జవరన, త్రచ్చన, దందన, నాన, పరుసన, క్రీతిన, బోదన, మన్నన, రజన, వంచేన, వజ్రన, విన్నన, సాదన, సోదన; సున్న; గని, తని, దోని, వాహిని, మన్ని, జడను, జతను; వాఁపు, సైఁపు; కాగిలింపు, జోడింపు, తరకటింపు, పచరింపు, మన్నింపు, వంపు, వాయింపు; చూపు, చోపు, తనరుపు, ప్రాపు, ప్రోపు, బలుపు, రూపు, వాపు, సొగపు; డంబు, లంబు, జాదుర జాదు రంబు, గొంబు; గబ్బు; ఉపమ, ఒరిమ, వెరిమ, సరిమ, సొ(సో)మ; ఉమ్మ; తెమ్మ, సొమ్మ; తెల్లమి, నెయ్యమి, బలిమి, వేఁమి;- అకము,- అగము,

-అటము,- ఆటము,- అడము,-ఆడము,-అణము,- అనము,-అము,- అరము, -ఆరము,- అలము,- ఇకము,- ఇగము,- ఇతము,- ఉరము,-కరము,-కారము, -తనము,- ము,- ఱికము, మొదలగు ప్రత్యయములతో నంతమగు పద ములు; దురము, వేరము; వస్తు; ఈయ, చాయ; ఇయ్య; అబందర, ఊఁకర, దగర, జనర, జూతర, తందర, తొందర, తొర, దర, దార, నిదుర, నిద్దుర, బత్తెర, వంకర, వట్ర, వడ్ర (-డ్ల), సెబ్బర (బ్ర); కరా. విణ., తరి, బారి; కొమరు, చదురు, చూకురు; ఒక్కఱి, చిందఱవందఱు, చిచ్చ (-చ్చు) ఱు, చెఱు, చుబ్బనచూఱు, చూఱు, పెఱు. విణ.; చిఱు. విణ.; తుఱ్ఱు; మకిల(మైల); గుల్ల, పొల్ల; కాఁగిలి, గేలి, చలి, జోలి, తెక్కలి, దూఁకలి, వెలి; చౌలు; పెల్లు, పొల్లు; అగ్గువ, తేవ, దండువ, నిస్సత్తువ, రవ, వట్రువ, సత్తువ; రవ్వ; చవి, తీవి, పదవి, బలివి; అచ్చరువు, ఆదరువు, ఉత్త రువు, ఊఱువు, గుర్వు, చిత్తరువు, చెయువు (-య్వు), దండువు, దిటవు, బరువు, బలువు, లగువు, విన్నపువు, సులు (-ళు)వు, హితవు; దవ్వు, రువ్వు; ఆంక్ష, ఆస, క్రక్కస, తట్టస, వలస, వెస; కరకసా; బగి(వి)సి, బైసి, మాసి; ఈను, ఎరును, గోను, బరును, బెరను, లేను, సాగను; తున్ను; రహి;వయా (-య్యా)లి; విరళి, విరాళి.

దేహావయవములు, దేహమునకుసంబంధించిన పదార్థములు.

దేశ్యములు.

చెంక; ఎముక; కుతి (-తు; - త్తి - త్తు)క; గొంతుక; తోలుక; నెఱుక; నాలి(లు)క; నాల్క; పునుక; వావిక; వెండ్రుక; డొక్క; డొక్క; కొ(కొ)ంకి; ప్రక్కి; నెఱఁగు(-ను); అక్కు; బొండుగ; బుగ్గ; జానుగు; పే(ప్రే)గు; పొదుగు; మొ(మా)లుగు; ముచ్చు; ఎఱుచి; చాచి; చుంచు; కాచు; బొచ్చు; అంజ; అజ్జ, గజ్జ, బొజ్జ, హజ్జ; చెమ(-మ్మ)ట; పాపట;అట్ట, గిట్ట, చట్ట, పొట్ట, రెట్ట; తుంటి; లవిటి; తొడ, చూడ, పూడ, మెడ; బుడ్డ; కొండి, గుఱికొండి, రొండి; ఒడి; నడ్డి; సాడు; చో(సో)డు, నెనడు; బడ్డు, బొడ్డు; కడ(ణ)ఁత; పడ(ణ)త; మూతి; నెత్తి; గొంతు; గవుద, గౌద; బొంది; పిఱుఁదు; జెన; సొన; కను, కాను, గూను, నెఱను, మేను, వీను; కన్ను; చెరఁప; చెంప, లెంప; చెట్టుప, చట్టుప, పూప; రె(ఱె)ప్ప; మూఁపు, వీఁపు; ఆబ, గూబ; దుబ్బ; ఉబ్బ; కామ, చెర(అ)మ; బొమ్మ, దొమ్మ, బొమ్మ; ఊ(మూ)ఁపురము, కడ(ళ్ళ)వసము, కడా(శా)సము, కుప(ప్ప - బు)సము, కూసము, చొబలము, నడుము, నడ్ము, నరము, పాచితము, ముడుము, సోణము; ఎమ్ము, కోలెమ్ము; తమ్మె; బుయ్య; పీయి, పియ్యి; కీసర, నర, మొర, మోర; ఊపిరి; కొరి, పురి; గగు(-గ్గు)రు, గరు, గోరు, నుదురు, నెత్తురు,

నెత్తు, నోరు; **పిట్ట**, **బుట్ట**, బొట్ట; పుట్టు; తల, **మొల**; **చుల్ల**, నల్ల, **బుల్ల**; అంగిలి; **చుల్లి**; ఒడలు, కటుమరలు, చూలు, నోసలు; దవ; **పెదవి**, **మూవి**, **మోవి**; పే(ప్రే)వు, కుఱువు, గరువు(-ను); క్రొవ్వు; పుసి; ముడుసు, గరుసు; అంకిళ్లు, ఒళ్లు.

నైకృతములు.

చంక; జంగ; ఉచ్చ; గొరిజ(-సె); చప్పుడు; వట్ట; కుంకటి (కూఁకటి); కండ; ఎడ్డ; బొడ్డు; ఎడఁ, ఎద; కడుపు (కడ్పు), పొత్తికడుపు; అంగుట్టము, టికము, మీసము, రో(ఱో)ష్ము; చె(చే)యి (చెయ్యి); కోఱ; చంకి (క్కి)లి; చెవి, సెలవి; కరువు.

జంతువులు.

దేశ్యములు.

జింక; ఎలుక; జక్క; కోడ్క; తేఁగ; ఆళుగ; చి(సి)వ(వ్వ)ఁ(ం)గి, జోడ(ణ)ఁ(ం)గి; ముఁగి, సో(సో)సంగి; ఎలుగు; ఱేచు; చుచ్చు; కడఁజు; వేఁట; వేటి (ఇది సంస్కృతవిభక్తికిరూపము; శ. ర. లో ప్రథమగా చూపఁబడినది); దూడ; తత్తడి; మొక్కడి, లేడి; నఱుపు; గోణి; దుంత; ఊడు(-ఱు)త; గిత్త; కడ (డి-ణ, -ణి)తి; [illegible] తి, క్రోఁతి; పోతు; గోద; ఇబ్బంది, పంది; లేదు; ఎద్దు; దున్న; మలపు; వేపి; తిఱుపు; దుప్పి; క్రేపు; గిబ్బ; చింబు; ఊడుము, కిలాతము, జాగిలము, మొఱసడము, సింగిలీకము; పేయ; వెయ్య; గురు, కౌరు; న(ఱ)క్క; ఏదటి; ఇట్టి, టిట్టి; తోక్కు; చీలి, పులి; కుందె(-ందే)లు; తోడె(-డే)లు; పొ దీ(-క్లె, -క్లే)లు; ఱ(న)ఱువ, వెంట్రువ; ఆవు, ఎలువు, మూను, మొదవు; నాసి.

నైకృతములు.

గొరకి, కుక్క, సక్క, తురికి, కోడెదూఁగ, గోడిగ, వేఁగి, ఏనుఁగు, సలుగు(-వు), ఒడ్డ, పరికొడము, సాంబ్రా(-మా)ణి, హత్తి, గాడిద, గున్న, కత్తలాని, ఎనుము, కటకరము, ఖాణము, గుఱ్ఱము, తెగరము, పసర(-ల)ము, వాలము, సింగము, కుదిరి, కేసరి, సగ్గారి, తెగరు, పిల్ల, తట్టువ, దువ్వి, మస్తీ.

కూరాకుచెట్లు.

దేశ్యములు

గుగుగు, గుగుజ, తుగుజ, వాయి(వి)లంట, ఊడి, బొద్ది, చెంచలి; నెల్లి, తగిరిస.

వైకృతములు.

తుమ్మి, కూగ (తోఁటకూర), కొతి(- త్తి)మిరి, చిఱి(- ట్టి), గోళి.

పాదలు. చిన్న వృక్షములు.

దేశ్యములు.

బెండ, జిల్లెల్లె(- ల్లే)ము, తంగెఁ(- ంగే)డు, వాలుఁడు, ఉచి(- చ్చి)ఁత, అంట్రింత, పత్తి, ప్రత్తి, కలబంద, మైద; ఉత్తరేను, ప్రబ్బ(లి), ఓమము, తగరము, గుత్తూరము, గద్దెర, ఆనపత్రి, గలిజె(- జే)గు, పల్లె(- ల్లే)గు, ఈల, వెంపలి, బలుసు.

వైకృతములు.

వంగ, గోరఁట, వా (వ్రా)ఁకుడు, ఉమ్మెత(- త్త), చేమంతి, గోను, సదాపు, ఆనుదము, దనసము, నేపాళము; గంజాయి, కాఁచర, గొగవి, తొళసి.

ఉద్భిజ్జములకు సంబంధించిన పేళ్లు.

దేశ్యములు.

తొబక, గూక, పుడుక, పొరక, బూసిక, కంకి, పోకి, లేకి, మా(మూ)ఁకు, ఆకు, ఱేకు, దుంగ, ముంగ, చేగ(- వ), పటిగ, బొండిగ, నురిగ, నాఁగు, నూఁగు, చిదుగు, చొరుగు(- వు), మొలుగు, వెలుగు, గగ్గు(లు); నీయంచ, ఊచ, పీచు, గింజ, గుంజు, తాఁట, దూఁట, గంట, తొంట, పంట, కవట, జవట, రాట, రివట (రివ్వ, రెమ్మ), వేట; పొట్ట, మట్ట; చెట్టు, పొట్టు; మండ; ఊడ, వారడ; కురిడి; గడ్డి; తూఁడు; బెండు; గడు, వేడు, మొరడు (మోఁడు, మోడు), రాడు; ప(ప్ర)త్తి; బొంతు; పొద; దూది; దుద్దు; ఈన; నన; మ్రానుు; వెన్ను; క(క్ర)ంప; దుంప; కలప; పూప; చొప్ప, తప్ప, తుప్ప; రెంబ(- బ్బ, - మ్మ); దబ్బ, కొమ(- మ్మ), కోమ, తొడిమ; చొదుసు, దవసము, ఫలసాయము, బియ్యము, బూసము, బొండ (- ండా, - ండల, - ండ్ల, - ండ్లా)ము, ముంగాము, ముక్కుటము; కాయ; కె(తె)ంకాయ; తప్ప కాయ; కొబ్బెర, తంకర, నార, బూగర; విరి, అకరు, కాఁగు, గి(గు)ఱుగు, చిగు(వు)రు, తలిరు, పసరు, వైరు, పొదరు, వేరు; తొఱ(- ఱ్ఱి), బుఱ్ఱ; కె(గొ)ల, తొల, బూల; తోలు, దిగ్గోలు, ములు; దవ, పలవ; చివ్వ, దవ్వ; ఎండువు (గు)లు; మొ(మో)వు (మొవ్వు), పాళ; పిసికిళ్లు.

వైకృతములు.

గుడక; మొక్క; తీఁగ; పట్ట; దంటు; కాఁడ; మొగడ; బరడు; పూ; దుబ్బు; పుప్పము; నస్సెము, నేద్యము; జబర, బొబ్బర, పత్తిరి (పత్రి), తీవ; పువు(- వ్వు), పూపు.

పుష్పములు.

దేశ్యములు.

తొగ; మూడెన; అల్లి; తొవ.

నైకృతములు.

తమ్మి, తామర, కలువ(కల్వ).

ఉద్భిజ్జములు.

i. తృణములు.

దేశ్యములు.

పచ్చిక, పరక, పూచిక, పొఱక; చెఱకు, పోకు; తుంగ; పొనుగు; పూచి; తుంటి; బరపట; అంట్రిగంతి, నంద; బొద; గాబ(ము), జంబు(-మ్ము); గాదము, మోదయము, కొండ్ర, దూసరి, పూరి; అగు(వు-)రు: తెల్లు; అంటిస, కిక్కస.

నైకృతెనులు.

పర్వాటకము; ఊదరు; వెదురు.

తీగలు.

దేశ్యనులు.

జిబిలిక; వెంకి, పుచ్చ; చిక్కుడు, దోగుడు; గోరింద; తంబ; కరభుజము దూసర, నల్లె(-ల్లే)గు; బీఱు, సొఱ(-ఱ్ఱ); ప్రబ్బలి, బచ్చలి; దోస.

నైకృతములు.

ఏలక; జాజి (జాది); దొండ; సోమి(మె)డి; కాకర; కిట్ల, పొట్ల.

నస్యములు.

దేశ్యనులు.

తెఱక; నంకె; ఆముగి, చెన(-న్న)గి; రసంగి, నూగు (-పు) పా. (పా) నగు, బరపట, చోడి; అఱనము; తెమి (-వి,-వ్వి) గన; కంది, కాంబోది, జొన్న, కంబు, రనుమ, చామ, జలము; బుడుమ, పనుమము, జన (-ను)ము, నాము, మినుము, వెల (లు) ఎడము, నక్కెరి, పెసర, ఎర, దినసరి, దూసరి, (వరి, కొఱ (-ఱ్ఱ) ఆవ, ఉలవ, - నూపు (-గు), సంబొపు, పునాస, అక్కఱ్ఱ ఆళ్లు.

నైకృతములు.

సరగి, నసగి, సజ్జ, గోదుమ, రాజనము, బొబ్బరి, తోగి (-వ)రి, నివ (-వ్వ)రి (నీవరి), ఎరి, ధనియాలు, యావ(లు), సానువు(లు).

మూలములు.

దేశ్యములు.

వెల్లఁకి, ఇంజేటి, **ఈఁజేటి**, గొట్టి, చేను, పెండలము, **గాఁజర**, పీచర, పెన్నేరు, ఉల్లి, కఱువ, నువు, నూఁగు, **నువ్వు**, గబ్బిస, గొనను.

వైకృతములు.

చెంగల్వకోష్టు, శొంఠి, సదాము స్తె, పనుపు, వసనాభి, అల్లము, కచోరము, అతివస, వస.

చెట్లు.

దేశ్యములు.

ఉసిరిక, ఓక, కరక, నూఁక, వేచిక, ములక, తుమ్మి(-మ్మి) కి, **వెలికి**, వెలఁగ, మంగ, మ్రంగ, మొగలింగ, చిందుగ, తేగ, ముగ్గ, చెన్నంగి (-ంగి), ఉల్లంగి, మాళంగి, విరిగి, నురిగి, గోఁగు (గోను), రేఁగు (రేను, రేవు), అందుగు; ఇందుగు, ఊడుగు, కానుగు, గుమ్ముగు, గొణ (-లు) గు, చిలుగు, చందుగు, జిలుగు, జీలుగు, బూరుగు, మోదుగు, గ (గ్ర) చ్చ, మాచి, గ్రాఁజ, నీరిజ, కాజి, కుప్పెంట, అంటి, అర (-న)ఁటి, ఎరువంటి, ఆయిటి, ఊటి, మోరటి, కలిగొట్టు, మిండ, ఇబ్బెడ, బండెడ, బొడ్డ, తాఁడి, జీడి, నేఁడి, ఇరుగు (వు)డు, ఉరుముడు, కుంకుడు, నేరె (-రే)డు, పులుగుడు, నురుగుడు, జిడ్డు, చొక్కణ, అత్తి, తుత్తి, ఉబ్బెంద, ఉలింద, ఏద, కొడిది, కొడ్డి, ఒద్ద, అంకెన, గి (ది)ంకెన, గుంపెన, మంకెన, మామెన, మోదస, విన్న, జిన్న జేన్న, జొన్న, దిన్న, ఇప్ప, ఇప్పి, కుప్పి, జు (దు) ట్టుపు, దబ్బ, గొబ్బి, పనుము, బుడమ, తుమ్మి, నిమ్మ, కొమ్మి, తమ్మి, దాసనము, వేగిసు, బరగడము, బోడతి (-స) రము, మోడము, వేము, వేళము, సోమిదము, కు (తె) లకాన, ఉండ్ర, ఉడుసర, కొబ్బెర, గార, చండ్ర, తాండ్ర, నెక్కర, చాపర, పేపస, మండ్ర, ఆవిరి, కందారి, తుత్తిరి, పులీసరి, పులుగరి, పుల్లరి, బొంచు, గన్నె (-న్నే)రు, బీఱు, పలుమేరు, తేల, చిల్ల, తత్తలి, చుక్కలి, పూలి, పెక్కలి, బొబ్బలి, మొగలి, అల్లి, కొల్లి, ఓడాలు, ఉవ్వ, రావి (-గి); జువ్వి, మోదుపు, బూరుపు, ఇందుపు, అందుపు, ఆకలివె, ఉండ్రస, ఎంగెస, కొక్కెస, బగిస; వేగిస, సెలను, మాదావళి, బిల్లు.

వైకృతములు

గొజ్జ (-జ్జె)ఁగ, చాఁగ, గేడఁగి, బొరంగి, బొట్టుగు, లొద్దుగు, మెంచ, కాంచి, గురిజ, నారింజ, నిగ (వ)డె, ఈఁతాడు, కోఁదాడు, గుము (-మ్ము)డు, చె (జె) ముడు, తాఁడు, మా (రే) రేడు, చింత, ఇల్లింద, కసింద, కడప,

జామ, అంబాళము, అడ్డసరము, కంపిల్లము, కజ్జూరము, కాంచనము, గుగ్గిలము, తినాసము, ది (గి) రిసె (న)ము, బొ (వా) రి (డి) జ (ద) ము, నారికడము, చనుపకము, గజ్జురము, వేర్కంకడ (న) ము, జమ్మి, కాసర, గంబు (-ంబూ) ర (-రా); కవిరి, అంబరు, బందారు, వెణు (-లు) తుమ్మ, చాఱ, కారు కొట్టి (-ల్లి), కట్ల, కంగేలి, తెక్కలి, ఇలగువ, లట్టువ (లట్వ), కోవి, బొట్టువు, అవిశ, పనస.

పక్షులు.

దేశ్యములు.

కరక, కుటారక, పిచ్చి(-చ్చు)క, ఉల్లంకి, లకుముకి, నలికి, డేగ, పోలుగ, గున్నంగి, పొన్నంగి, గుండగి, బెలుంచి, పరజ, పుంజు, అడుజు, కడుజు, కురుజు, క్కెజు, జిట్ట, పెట్ట, కనుబంటి, బాటి, గొబడి, కరడు, పురె(-రే)డు, లగుడు, ఏటిరి(ట్టి)ంత, నేలూపు, డూబ, కంకణము, జున్ము, నమ్మి, నెమ్మి, ఉల్లాము, ఓరణము, కడపరము, గబ్బలము, చెంచడము, వాజము, వేసడ(ర)ము, (వేట్టను), సాళున (-ళ్వ)ము, కంకణాయి, గబ్బడా(-లా)యి, జీనువాయి, వెన్నడాయి, ఎబ్బెర, చీపన, పారి, బైరి, వైల, నమిలి, నెమలి, నెమ్మిలి, నెవిలి, చిలవ, జీనువ, బెళన, బోరువ, గువ్వ.

వైకృతములు.

గోరంక, చిలుక, లావుక, కాకి, కొంగ, అంచ, కొ(కొ)ంచ, కముఁజు (కొఁజు, కంజు), గోరము, గిడ్డు, చీఁడి, చిందె, గ(గ్ర)ద్ద, గిద్దు, గూబ, కేరజము, పరితెము, సారువ(-గ్వ)ము (సారసము), సారణము, కొక్కరాయి, వానరాయి, కక్కెర, కొక్కర, గోర, పె(బె)గ్గురు, కోగె(-వె, -వి.-యి,-యెె)ల, ఆడె(-డే) లు, జక్క(-క్కు)వ, తీతువు.

జలచరములు.

i. చేపలు

దేశ్యములు.

బల్లెంక, తిఱికి, పోలుగె, వాలుగ(-వ), ముచ్చంగి, సోరంగి, మలుగు, వంజు, ఉరుజు, ఊగుజు, పుల్లరుజు, మెత్తడి, కఱివాడు, కొరద, చేప, రామ, వంజరము, వజ్జిరము; బొమ్మడాయ, రొయ్య, చిత్తర, తువ(-వ్వ)ర, తూవర, తూర, కొఱ(ఱ్ఱ), చోఱ, చోఱ, తూల, జెల్ల, ఇల్లవ, పోలువ, మడవ, కాగిస, పొలస, బేడిస, మిసి, మట్టగిడసు.

వైకృతములు.

ఉలుచు, చాఱ.

(ii) ఇతరములు.

దేశ్యములు.

నత్త, కప్ప, గోదురు, మొసలి, తాఁబే(-మే)లు.

వైకృతములు.

జలగ, ఎండ్రి, పీత, ఎండ్రకాయ.

కీటకములు.

దేశ్యములు.

మూఁగ, ఈగ, మిడు(ణు)గు, నెచ్చ, అడు(-ణు)జు, కడు(-ణు)జు, కోణ(-ణు)జు పిడుజు, పముజు, చిమ(-మ్న)ట, తేఁటి చీడ, మిడుత, తుమ్మెద, చెలఁది, పిడుదు, ఈపి, ఎన్నెమ, గామ, చీమ, దోమ, నునుమ, బూఁగర, ఈరు, మిణుఁగురు, నల్లి, బూసి, ఇ(డి)నుళ్లు.

వైకృతములు.

వడ్లచిలుక, చెలగము, కిడు(ణు), దుగు(కందుగు), చెదలుఁ పుదుగు(-న్ను) (పుర్వు, పుర్నవ్వు).

సరీసృపములు.

దేశ్యములు.

ఎమిడిక, నల్లిక, వెలుచ(వెల్చ), నలికించు, త్రాఁచు, వెరజు, తొండె, నలికిరి, జెఱ్ఱి(-ట్టి), ఊసరవెల్లి, చిలువ, గాళి(గన్నులి).

వైకృతములు

సప్పము; నాగు(-న్ను)రు(లు), బల్లి.

ఆహారము.

దేశ్యములు.

గటక, మెతుక, కూకు, పుడు(-ణు)కు(లు), ఓ (హో)లిగ, బొఁగు, అప్పచి(చ్చి), నంజ, బజ్జి, ఓమటి, దోమటి, నిప్పటి, సంకటి, తోడంటు, అట్టు, ఒబ్బట్టు, నిప్పట్టు, ద్రబ్బెడ, కాడి, పాడి, తిండి; ఇడి, కడి, పచ్చడి, కూడు, నంజుడు, బెడస, మెడుదు, ఇడ్డెన, కాను, జున్ను, తోఁప, పులుస, పప్ప, తోఁపు, కుడుపు, పప్ప, అంబళిను, కుషుము, తొందళము, పానకము, పొంగ రము, బెల్లము, మండ-(డా)ము, వంటకము, సైఁదము, కొట్ర, గోదారి, చేమిరి, అత్తెసరు, త్తెరు, తేటి, పేల(లు), చల్ల, అంబలి, పొంగలి, బువ్వ, చోవి, పులును, గుగ్గిళ్లు.

వైకృతములు.

మండెఁగ, మజ్జిగ, పాగు, లడ్డు, దాణ, ఆమెత, గాతి, పాకీన (పాకెన, పాకెన్న), అప్పడ(-ళ)ము, అప్పము, ఆపో(పో) స(సా)నము, ఆరోగిణము, ఓగి(-యి)రము, ఓరెము, కజా(-జ్జా)యము, కవణము, కాణము, గాసము, చక్కిలము, తిమ్మనము, పండేరము, పణ్యారము, పులగము, (పుల్లగు), పూర్ణము, బోనము, మోదకము, లడ్డువను (లడ్వము), సాదను, పాయి, సిగర(-రి), చక్కెర, పంచదార, చాగు, ఉక్కెఱ, జాన, వెలన, బాసనము = వంట, వంటసాల, బాసనము = వంటపాత్ర.

నపుంసకములు.

దేశ్యములు.

నెయ్యిక, అవిక (వైక), చింకి(-ంసి), కొక్కి, గుడిగి, గొంగు, చెఱగు, చెంగు, గోచి, నేరాజు, పట్ట, తగటి, తరిటి, గోటు, తగటు, రెట్టు, పావడ, గుండ (గుడ్డ), గొంగడి, మడి, మడత, విత్త, దోవతి, తొప్పి, చాపు, జీ(జే)బు, కందళము, కుప(-ప్ప,-బు)నము, కూసము, గింజెము, చెకము, చలా(-ల్లా,-ల్లా)డము, జానము, తొ(ఱో)పారము, వేరణి, -ణము, పక్కెర, పొట్టను, బొట్టము,వీణ(-ణా)ము, సుగ్గడితిము; ఉల్లారు, కంగోరు, పీలి, పోరువ, వలువ (వల్వ), మునుపు, వలుపు, రేసు(గుడ్డ), మూఁడాళ్ళి.

వైకృతములు.

అంగరేకు, అంగి (-ంగీ), జిను (-లు)ఁగు (-పు), కచ్చ, పంజ, పయ(-య్యా)ట (వైట), దుప్పటి, శల్లడి, మంజడి, పాత, గంత, పయ్య (-య్యె)న, చన్నుగిప్ప, జముకాణము, కిచ్చడము, దుప్ప(వ్వ)టము. పచ్చడము, పడను, పుట్టను, చీర, తెం, కుచ్చెల(-ళ్లు), సేల, సే(సా)లు, వేష్టువ, తివాసి, కంబళి.

ఆభరణములు.

దేశ్యములు.

కొలికి, ఆకు, వరకు, తీఁగ, ఒగిదిగ, పోగు, లు(లో)డుగు, ఒంజ, బురజ, ఒంటు(లు), తమ్మంటు, చుట్టు, పట్టెడ, బుగడ, బొగడ, తగడు, తాయెత్తు, బొద్దు, జంపు(లు), కమ్మ, కంకణము, నేవడ(ళ)ము, నేహారము, వెండ(ండా,ండే)రము, సూసకము, బవిర, ముంగర, వేరు, ముక్కుఱ, బిల్ల, తాలి, మూవలి, జవ, లేవ, తొడవు, లొబ్బెస తాళి.

వైకృతనులు.

సరిగ, దండ, సగడు, అందె, జుబ్బ, డాబు, ఒడ్డాణము, కలువడము, పతకము, పాడగము, పాయసట్టను, సవరను, అందియ, కంటసరి.

మల్ల బంధనులు, మల్ల సాధనములు.

దేశ్యములు.

లోలోంక, చడి(-లి)కి, పట్టు, చాపగణ, కొణత, చేబ, కంచణము, కల్లము, కళినరము, గాయమానము = ఒకశస్త్రవిద్య, తాళెను, పణము, రెడ్డిగము, కిన్న, కొక్కిన, తొక్కిన.

వైకృతములు.

డొంకా(-క్క)రము.

వాద్యవిశేషములు, తత్సంబంధములగు పదములు.

దేశ్యములు.

డుబుడక్క, చుయ్యంకి, తీగ, కరి, చెఱగు, చెంగు, గంట, గుమ్మెట(-త), క్రేముషి, బైసణ, కరిది, ఉసను, తుడుము, వీర(-వా)ణము, తారమూరి, అగురు, ఒళెపు.

వైకృతములు.

వాయిదము = వాద్యము, ఉపంక(-క్క), బూగగ, తప్పెట, పంబ, నాగసరము, నిస్సానము, కిన్నెర, బూర, మద్దెల.

ఆటలు.

దేశ్యములు.

ఇఱికి, అంజి, సట్ట, పగడ, గుడ్డి, జక్కిణి, గొబ్బి, కప్రి, జిల్ల, అల్లి.

వైకృతములు.

చదరంగము, జూజ(-ద)ము, బొంగరము.

నాట్యము.

దేశ్యములు.

తీరుకు, బజ్జడి, సాగు.

వైకృతనులు.

పేరణి, జంత్రను, నాటకము, పె(పై)క్కణము, పేంకణను, పేగణము, కట్టరము.

ఆశ్వగతులు.

దేశ్యములు.

ఊలుక్కు, పుటము, దువాళము.

వైకృతములు.

చౌపుటను, నిబ్బరము.

సంగీతము.

దేశ్యములు.

జతి, నువ్వాల, నువ్వలాల, జంపాలు.

వైకృతనులు.

ఆలతి, సోదాన, కాయను, తందనము, వళిను(లు), సరము, రాయి, జోల (-వ), దరువు.

స్థలవాచకనులు.

దేశ్యనులు.

లంక; అటి (-ట్టి)క; ఇక్క; ఒగిక; కెలఁకు (-ను), కొఱఁకు (-ను), గవఁకు (-ను); బంకు; పడికు; విఱిగి; పరుగు (-న్ను); కాణాయాచి (కాణాచి); అచ్చి; అంచు; గంజ, నలజ; ఊజ్జ; నగుజు; మంటి, మేట; కట్ట, పుట్ట, మిట్ట, మెట్ట; లొట్ట (-ట); గుంటి; చోటు; తెట్లు, తొట్టు, నట్టు; అండ; ఎడ, ఎపురు గడ, కెడ, చేరుగడ, జాడ, పట్టడ, మడ, మేడ; అంగడి, కొట్టడి, గడి, పుల్లుడి; చాడు, పాడు, వెరడు, పోడు, బీడు, వీడు; పుత్త; జగతి, వలతి; మంద; తుద, నుద; ఒ (న) ద్ద, బిద్ద; గొంది; గది, బొది, వది, విడిది; లొద్ది; మీఁదు, క్రిందు; అన, మొన; నూతిని; లోను, వెను (-న్ను), తెన్ను, మిన్ను, విన్ను, వెన్ను; కొంప, లొంప; ఆరప; డెప్ప; తెఱపి, చేపు (-ర్పు), డా (దా) పు, తూరుపు, వై పు; నెప్పు; ఎడమ, కనుమ, గనిమ, సీమ; అలంగము, అళము, ఉప్పళము, ఎడను, ఆణియము, ఏనాదము, ఓలము, కంద కము, కంపరము, కుప్పము, కురాళను, కయి (క్కై) వారము, కొలా (ల్లా) రము (కొలారు), క్రొత్తడ (-ళ) ము, గుడ్డ (-డ్డా) ము, డా (దా) పురము, తావలము, దద్దడము, నెత్తను, పల్లను, పాటకము, పొలము, బిడారము, బుయ్యారము, బొక్కసము, సాహిణను; లోయ; కయ్య; వై; ఓర, కర, కొండ్ర, పడమర, మట్ర, ఆడు (-ళ్ళు) వరి, ఉద్దరి, ఎడారి; గండారు, నగ (న) రు, బిడారు, మోరు; ద (డ) గ్గఱి, పఱి, పాతఱి, వఱి, పట్టి, పుట్టి; అట్టు, మిట్టు; కోవెల, మసెల, మూల, మోర్రు; ఎల్ల; కుఱుగలి, గుబ్బలి, చెంగలి,

డా (దా) కలి, నలి; చదలు, నల్లిండ్లు, పలు, వెడలు; - ఇల్లు; అట్టువ, ఎగువ, ఏఱువ, కందువ, కుఱువ, క్రేవ, తో (త్రో) వ, నరవ, పడువ, పారువ, బడువ, బాడువ, లోవ, సడన, స (సా) వ; దా, గవి; ఇరవు, ఇరుపు, ఎడపు, తావు, తెఱువ (ర్వ), దావు, నెలవు; పారుపు, బిడువు, రేపు, కొన, సరన, చపు (చౌ) కళ్ళి, వాళ్ళి.

వైకృతములు.

కలఁపు; ఉప్పరిగ, జగ; బగి; మూఁడుగు; కొ(క్రొ)ంచ, పంచ; రచ్చ; కంచి; కోట, పేట, బాట, గుట్ట; గట్టు; కొండ; కడ, పఱగడ; గడ్డ, గుడి; పల్లము; గుంత, సంత; అగడిత; వాఁగరత; అంతస్తు; బడ్డాది, వీది; సందు; ఉజ్జని; తిప్ప; గొబ; గుబ్బ, దిబ్బ; దిమ్మ; పుడమి; అంకణము, అంతిపురము, ఎగ్గతము, ఏలము, కళ్లము, కొట్ట (-ట్టా)ము, కొండము, గాతము, గీము, గుండము, గు(గూ)డారము (గుడారు, గూడారు), గొల్లము, చదుకము, చౌప దము, జగము, తానకము, దిక్కానము, దివాణము, దీము, దువారము, దేవళము, దోరము, పచా (-సా)రము, పట్నము, బందిగము, మసనము, మళయాళము, లాయము, వాగళ (-ళ్ల)ము, సజ్జారము, సారంగము, ఇమ్ము; వాయ, మేర; అంతిపురి, ఓవరి, దరి, దారి; చూరు, పసారు; కడపల, కొంచ మల, మలా, సాల; సోలు, బయలు, బైలు, పల్లు; కరువ, నడవ, మండువా; దీవి; తావు, మాడువు, స త్తరువు; దవ్వు.

పృథ్వీ తత్త్వమునకు సంబంధించిన పేళ్లు.

దేశ్యములు.

పడుగు, పణకు, బండ; రేగ (వ) డ (డి); చగు (-వు)డు (చౌడు); చలుప; అప్ప; ఇసుము, దువారము, దుము, మొరము (-ర్ము); దుమ్ము; రా (ఱా)యి; ఎక్కిలి; కల్లు.

వైకృతములు.

గులక; గొడిగ; మట్టి; నుద్ద; మన్ను; గరుము, లప్పము; కంకర; తొగరి; గరువు(-స).

నీటికి సంబంధించిన పదములు.

దేశ్యములు.

కరక, పుక్క; చదుకు; బుడగ; నురుఁగు; చొదుగు; వెంచ; మంచు; ఱొచ్చు; కలుఁజు, నింట; ఊట, నిట్ట; ఊటు; దొరుగండి; తడి, నుడి; లొండు; కరడు, వరఁత, వ్యంత; పఱత; పఱద, బురద, వఱద, పంకెన, వాన, సోన; కొలను (-ల్ను); చిలుప; రొంపి; ఱొంపు; ఊబి, మ(మ్ర)బ్బు, వెలము

చెమ్మ; ఒప్పరము, కరడను, వసంతము; నెమ్ము, కి(క్ర)య్యా; ను(నూ)యి (నుయ్యి); జక్కర, తుట్ర, జలేరి; కోనె (నే)ఱు, జంబేఱు; వట్లు, ఆల; జొల్ల; అక్కిలి, ఉబ్బలి, కడలి, వండలి; వెల్లి; ఆగడపలు, కడలు, దొరగడలు, మొగులు; కాలువ, ఈకువ, పఱువ, వరవ, నెల్లువ; దొరవి; దొరుపు, నురుపు; తళ్లు, తుంపిళ్లు, వంగుళ్లు.

వైకృతములు.

వాఁక; పంకి; కొలఁకు (-ను,-కువు); తరఁగ; వాఁగు, కుంట, గుంట, జడి; ఉప్పెన, జమున; పెన్న; తేమ; అంపాచారము, ఇగ (వ)ము, ఈము, కంకణము, సందర (-ంద్ర)ము, దమ్ము; తుంప (= ప్ప)ర (-రు), నీరు; జెల, సెల; జాలు (వు); జ(డ)ల్లు, బావి, కే (కే)ళి (ళా) కు (కూ)ళి.

వాయువునకు సంబంధించిన పదములు.

దేశ్యములు.

ఈఁది; గాడుపు; మమ్ము, ఈదన, తెమ్మెర, పయ (-య్యా)ర (పైర), సుర; గాలి; వీవలి, కగువ (వ్వ)లి.

వైకృతములు.

సరము, ఉసుఱు.

తేజోవాచకములు.

దేశ్యములు.

కణఁకు; పొగ (-వ); నీడ; కొరడు, తాళ్పు, పదడు, మిను, సొబను; మిన్ను, విన్ను; మెఱుపు; నిప్పు; కొయి (-య్యి); ఊఁదరి; ఆవిరి, కప్పిరి; దూగఱ; నిగు (వు)ఱు (నీఱు); వెన్నెల; ఎరగ (-వ)లి; వైరవులు (వైరాలు); కొఱవి; బుసి, గుడుసు, పిసాళి.

వైకృతములు.

సెక (-గ,-వ); చుక్క, రిక్క; అగ్గి, చిచ్చు, చిత్త, బూతి, కిత్తి (-త్తు), బూడిద (-డ్డ), పరిది, బూది, అగిని, సని, ఉబ్బ, పుబ్బ, ఆకసము, ఇంగ (-ంగా,-ంగి) లము, ఉప్పరము, గాము, దయ్యము, దూపము, నీటిదయ్యము, పాటము, బనుమము.

గృహోపకరణములు, వృత్తిసాధనములు మొదలయినవి.

దేశ్యములు.

అదక, అబక, ఉతక, నులక(-ల్క), గిరక, గిలక, గుంటక, చిత్రిక, తేటిక, దాక, పొరక, బత్తళిక, ఆలంకి, బొంకి; పక్క; లిక్కి, చిలుకు; అడ్డి

గ(లు), గానుగ, గొడ(-ణ)గ, నొగ, బొరిగ, సలగ(-వ), హ(అ)రిగ; అలుగు, కరుగు, గిడుగు, గొడుగు; స్రుగ్గు; పుచ్చు, గొణిజ(-ద); సజ్జ; కురుఁజు; పంజు; పరఁట; పెంట; చేట, సమ్మెట; అట్ట, గిట్ట, తిట్ట, అరఁటి, దోఁటి నురఁటి; వెంటి; కుంపటి, చింగోటి, చిల్లోటి, తిక్కటి, పల్లటి, పొరకటి, బరిటి; ఉట్టి, చట్టి, తట్టి, తొట్టి, లొట్టి; కేటు, కూటు, బొండ, అక్కెడ, గూడ, అరడ, గెడ, జల్లెడ; పక్కెడ, పాలడ, పాడ, బత్తెడ; గాఁడి; బండి, కోరడి, తిక్కడి, దూఁబిడి, నెగడి, పిడి, ముప్పిడి, సరివడి; సిడి; దిడ్డి, బుడ్డి; గూఁడు; చెండు, ది(ద్రి)ండు; కొఱడు, కోడు, చగుగుడు, తాడు, దబ్బుడు, మొగిడు, నురడు, అరిణ, వారిణ; పక్కాణి; కిరకిణీ; ఊడిగ, పణతె, బడితె, మొగతె; దుత్త, మొత్త; ఒవంతి, పుల్లతి; చేఁద; ప్రమి(-మ్మి)ద, బూద; కుంది, నయ్యంది; పాది, పోది; వారధి, ఎడ్డెన, కిందెన, గూన, డొంకెన, దసెన, మరసాన, వంతెన, వాతెన, వీవన, దువ్వెన; ఐరేని, జీను; చాఁప; దుంప అగప, కి(గ)డప, గొనప(-వు), తిడప, తాప, తేప, దొప్ప; కలాఁపి, తల్లడపి; కలయఁపి, త్రుంపి; చానపి; కొడుపు, కోపు, దూర్పు, నెలుపు, తాపు, పలుపు, పానుపు, వాసనకోడుపు; కొప్ప, చెప్ప; డాబ, సిబ్బ; కొడిమ, బొటిమ, బొడిమ; లిమ్మ; కొలిమి; కాపంతము, కవు(మ్మ)టము, కలువ(ల్వ)ము, కవ్వము, కూచము, కోదండము, గంటము, గనయము, గునపము, గుంబ(-మ్మ)ము, గొట్టము, గొండె(-ండ్లె)ము, చట్టువము, చిల్లము, చీరణ(-ర్ణ)ము, జుంజ(-ంజా)ము, తండసము, దబ్బసము, ద(ది)బ్బడము, దుందుము, దురాడము, దెంచనము, దో(ద్రో)ణ(ణ్ర)ము, పడవలము, పాపటము, పెనము, బదరికము, బలపము, బీగము, భోషాణము, మాద(-దా)నళము, మగ్గము, మలకడము, ముటము, మొక(-క్క)రము, అంబము, సేనము, హాడపము, సంగడము, సోరణము, స్రావణము; కొమ్మ; కొయ్య, డా(దా)యి, పొ(ప్రొ)యి(-య్యి) (ప్రోయి); తత్తెర, దాగర, పంట్ర, పోగర; ఉరి, జింజిరి, నారి, పరి, పిరి, ఏరు, ఓరు, కడురు, చీఁపురు, తేరు, దగరు, పన్నారు, పాలేరు, అఱ, పాఱ, వాగఱ; అట్ట; కొఱు, కట్టు, కొట్టు, గొట్టు; తిట్టి, ఎత్తెల, ఒడిసెల, కోల, చీల, తొట్టి(క్టె)ల, (తొట్ల), పల, వసల, సల, సీల; గల్ల, జల్ల; లొల్ల, ఉలి, కొడవలి, తిరుగలి, దాక(-గ)లి, పొక్కలి, మరవలి, లాలి, విడవలి; జల్లి; కోతిపుల్లలు, అంతికలు, ఉద్దాలు, కొమరులు, గుండ్రలు, చాఁపలు, జతిగెలు, పాలెలు, పావటీలు, పూజెగులు, మగఁలు, ఓలు, లాకలు, లూడుపులు; దాకల్లు; అలవ, కట్టువ, కత్తువ, కో(క్రో)వ, సిలువ; జువ్వ; గండరువు, మేరువు, సంబొగువు; దోకిస, బిస, వాస(ము); తెరకసా;

ఉత్తరాసి, కుసి, పిసి; ఇరును; బొలును, నెరను, బొరును; కాసె; ఎత్తళి, మిల్లి; పిళ్లు, సిళ్లు.

వైకృతములు.

గొరక, పలక, గుబక; సంజోక, సఱాక, వంకి; గొడగ, పడగ; బండగు; కమ్మచ్చు; గుంజ, పింజ; సంవెట, పీట; బుట్ట, వట్ట; కంక(-ంగ)టి, త్రిక్కటి, దివ (-వ్వ)టి; సగటు, ఓడ, గడ, గోడ, జల్లెడ, తక్కె(-క్కే)డ, అట్టడి, గుండు, జోడు, సరుడు, తె(త్రె)డ్డు, ద్రుడ్డు, దోరణ, బరణి, వంకిణి, అగడ్త, కొణత, బాడిత, తంతి, కత్తి, వత్తి, కుంద, సూది, దామెన, నిచ్చెన, దొన, సాన, గుబ్బ; ఉమి(మ్మి), అంకుసము, అందలము, అడ్డనము, అత్తెము, అద్దము, అరదము, ఆనము, ఉగ్గము, ఏత(-తా)ము, కంచరము, కంబము, కక్కసము, కగ్గము, కణజము, కరగసము, కరవటము, కరాటము, కల్లియ (-ల్లి,-ళ్య)ము, కొఱపము, గాల(-లా)ము, గూట(-టా)ము, గొఱపము, గోరోజనము, గోరజము, చిక్కము, తమగము, తొండము, దూలము, నిబ్బరము, పంజళము, పంజరము, పగ్గము, పదరము, పలకము, పొత్తరము, ప్రగ్గము, బంద(-ందా)ము, రాటన (-ట్న)ము, వంక (కా)ము, వడము, క(క్క)క్కర, కత్తెర, కటారి, కరాచురి, చు(చూ)రి(-రీ), ప్రహరి, బారి(-రీ), చేరు(-ఱు), కజ్జ, జాల, కట్టి, కప్పలి, గుద్దలి, గొడ్డలి, నాగలి, రోకలి, కీలు, నాగె(-గే)లు, పావలు, సంబవులు, సంబొ(-మ్మా)ళిగలు, కటువు, బొడిస, వందస.

యుద్ధమునకు సంబంధించిన పేళ్లు.

దేశ్యములు.

కోటి, కొట్టి, జిద్దు, అని, కలను, తూపు, తొడుపు, అడిడము, అత్తలము, కత్తళము, కయ్యము, చదలము, చిల్లాడము, జగడము, తరకసము, దెప్పము, బొందళము, బొమిడి(డీ)కము, మొగ(-గ్గ)ము, మోహరము, రంజకము, సబళము, సిడము, సిరాణము, కంగారు, బొదరు, అంపఱి, ఒఱి, అంపకోల, ఎసలు, విలు(-ల్లు), పడవ, కైదువు, మఱువు, కంగిన, బరిస, కిరును.

వైకృతములు.

లగ్గ, జముదాడి, సింగా(-ంగి)ణి, లగ్గదింపు, అంబు, గొనయము, జముదళము, నారసము, సూయాణము, కత్తివాతియమ్ము, జోడమ్ము, తరవరి, కటారు, కరవాలు, వాలు.

వ్యాతకు సంబంధించిన పదములు.

దేశ్యములు.

ఆడి, వ్యాత, కలము, సంతకము, వ్యాయి, గీఱి, గెఱి, కవలు, వ్యాలు, వహి.

వైకృతములు.

లేక, పొరట, పడే, అక్కరము, అజ్జను, అట్టము, కడితము, కబ్బము, పన్నము, పొత్తము, పాగబ్బము, బడితపాతము, పనస.

విఱుగుట, నలఁగుట, మొదలగు భావములకు సంబంధించిన పేళ్లు.

దేశ్యములు.

చీలిక, తునుక, బీటిక,ముక్క, మొఱికి, కఱుకు, కళుకు, నగ్గు, నుగ్గు, నూచ, నఱుజు, బీట, తూఁటు, పే(బే)టు, సల్లిగొట్టు, దొండి, బగ్గుండి, పొడి, వదులుడి, తుగ్గింపుడు, బుగ్గిగుడు, సంగుడు, విఱుగుడు, బొత్త, బొంద, బద్ద, బడసి, తుగ్గింపు, దుంకను, పొడుము, బెజ్జము; సురుము, పాయ, బదర, బగ్గిదర, తిరి, తుముఱు, వందఱి, చిల్లి, చిదురలు, చిదురు (-ర్లు)పలు, పాలు, దువ్వ, నుసి, నలుసు.

వైకృతములు.

చెక్క, న్రక్క; చక్కు; గుండు; పిండి; తుండము; బద్ద; వ్రప్ప; తుండము, బెలము, సున్నము; న్రయ్య; చిందఱి; గండరులు.

సమూహ వాచకములు.

దేశ్యములు.

కుఱుకు; తెగ(వ), తొగ(వ); తోఁట; అంట; తిట్ట; దండు; కితి; దొంతి; మోద; గుది; లొద్ద; తోన, పన; చేను; ఊస; కప్ప, కుప్ప, తెప్ప, లప్ప; గుంపు, పదుపు(-పు); చిమ్మ; గుమి, గూమి, వామి; అఱ్ఱము, ఈరము, కభాడము, కి(కీ)లారము, జొంపము తుంటుము, మానటము, నుఱుము; దిమ్మ; తంపర, దొంతర, దోర; కాన, గుబు(-ము) గు; జుజుఱు; దాని, పడలు; కవ(-వ్వ, -ప్ప), తోట్టున; తెట్టుపు, ఒదుపు.

వైకృతములు.

పోక; తిగ(-వ); పో(పో)గు(-పు); జంట, జనుట; దండు, కాడు, పత్తి; మంద; కాన; కినుపు; తమ్మి; పొతము, బల్లము, బిణ్ణము, బిందము, మొత్తము; బారు; జమ(-మి)లి; అడవి; నగున, నసి, చాసి.

ధ్వనికి సంబంధించిన పదములు.

దేశ్యములు.

కేక, నసుకు, పుసుకు, పొటుకు; సంగ; మాట, ముచ్చట; ను(నొ)డి, నవ(వ్వ)డి; చప్పుడు; కూత, నత్తి; అంతు; బూతు; బద్దు; దీవ(-వె)న, వెలుచన; గోరప; అంపు; అఱుపు, ఱుఱుపు, పిలుపు; బొబ్బ; తిడిమ్మి; అలబలము

కంటసము, క్రొక్కాఁగము, ను(నొ)సిఁకారము, బేరజము; కుయి (-య్యి), కూయి; ఒండ్ర, బద్దుర; చెనుపరి; నెగ్గురు, పదుగు; డ(ద)బ్బఱ; పట్టు; విళంగీలు, సడుగులు, ఉలివు, హూరుపు; తొస్స, త్రస్స; త్రుస్సు; ఊళె; ర (త) వళి; వేల్లు.

నైకృతములు.

గీఁక; తెనుఁగు; గ్రుచ్చు; సామెతి; రొద; నాదు; సద్దు; ఉంబ; అఱనము, ఇచ్చకము. కస్నడము, పలము, పలనరసు, రొదాళము, సకినము, సారము; బొస; కరుసు: ఎనళి(-లి), రవాళి.

రుచులు.

దేశ్యములు.

చేఁదు, వేదు; ఉప్పన, కమ్మన, చప్పన, తియ్యన, తీయన, పుల్లన; పుల్ల.

నైకృతములు.

కారము; తొగ(-వ)ర; ఒగరు.

రంగులు.

దేశ్యములు.

వెలుక, జొత్తు, నందు, పంజన, సల్పలన, పసను, కెంపు, తెలుపు. కప్పు, దోర, కత్తరి, కావిరి, కారు, జేగు (వ్ర)ను, తొగ(-వ)రు, పసరు, పుల, పుల్ల, నీలి, వెలి, బొల్లి, లాలు, చెన్వు, దాళు.

నైకృతములు.

పలుక, మసక; ఎఱుగు; పచ్చు; జాఱు(-డు); మంజటి; రంగుపాణి; ఎఱ్ఱన, గనరన, చామన, తెల్లన, సల్లన, పచ్చన, పలుక (-ల్క-)న, పచ్చన బచ్చెన, మసకన, వెలవెలన, వెల్ల; విస్న; ఎఱుపు, తెలుపు, నలుపు, పనుపు; కుసుమ, చామ, కసీసము, కుంకుమము, దనుమనము, చామనము; పయ్య; వెలుకు; కఱు; ఎఱ్ఱ, కఱ్ఱ; నవిల, తెల, నల; తెల్ల, పల్ల, వెల్ల; తెలి; మసి.

రోగములు.

దేశ్యములు.

వేకి, అక్కి; డ(ద)గ్గు; తీఁట; బొట్ట; తెమడ, దడ; ఉంగడి, నరిడి, నీరుడి, లాడి; చుండు, పుండు, రొండు(-డ్డు); చిరుగుడు, పారుడు, పు(ప్రు)ంగుడు, పొక్కుడు, మంగుడు; మోఁద; గా(గ్రా)ద, దురద, మూద; బేది; లిద్ది; రొంప; కులుప, చొడిప; పుప్పి; కుఱుపు, వగరుపు; త్రుప్పు, పుప్పు; కునుము; ఉలుము, కదుము, కురము, చిడుము, చీము, పడిసెము, ఐర, దామర, పర,

పొర; ఆవిరి, మూరి; కిసరు, తొండరు, వగరు; జిల, దూల, బల్ల; నలి, నాలి, నులి; అఱుదెవ్వలు, తెగు(-వ)లు; కోవ, నవ; చెవ్వ, జవ్వ; గస, నస; క(గ)ళ్ళ.

వైకృతములు.

రసిక; మక్క, జడ్డు; కంతి; కడి(-ణి)తి; చలిది(-ల్టి); దద్దు, సోబ; జలుబు; ఉబ్బసము, దొందిదము, పాచ(-స)నము, పోటకము, సిబ్బెము, దిమ్మ; ఓకర; దద్దురు; కామాల; వె(ఎ)క్కిలి; రసి.

కొలతలు.

దేశ్యములు.

పరక; పుట్టి; చిట్టి, పడికట్టు; ఆమడ, పడి; ముంత; జుత్త; రతి; గిద్ద; జేన, పదును; అడిగము, ఇల్లము, ఎళ్లము, కలము, చవలము, చిన్నము, ధడియము, పణము, మరకము, వీసము; చేర, బార, మూర, వార; కుచ్చెల, కొల, కాలు, తవ్వ.

వైకృతములు.

ప్రక్క, మణుఁగు, అడ్డ, మాన, పంపు, ఏబులము (ఏబదలము), కుంచము, తులము, తూము, పదలము, పలము, పుంజము, మాసము, సేరు, సోల, బెత్తలి, బారువ, కోసు, వీసె.

కాలవాచకములు.

దేశ్యములు.

పూట, పుంట, ఏట, పురట, ఏడు, నాడు, నిరుడు, తతి, కంతు, ఏడాది, ఉగాది, తవన, ఆమని, ఆ(హా, ప)దను, మున్ను, రే(ఱే)పు, నేపు, తరుణము, కాదారి (మాదారి), పారి, చిత్తఱి, తఱి, నెల, పగ(-వ)లు, సావి, గడుపు.

వైకృతములు.

వేసఁగి(-వి), సంజ, గంట, దాతి, సీతు(వు), తేది, పొ(ప్రొ)ద్దు, సరిప్రొద్దు, ప్రేపు, పున్నమ, పాడ్యమి, అతివాసము, గడియారము, జాము, నిముసము, పక్కము, మూర్తము, లగనము, లగ్గము, తదియ, పిదియ, రే(ఱే)యి, రెయి(రే), రాతిరి, అపరాత్రి, కారు, అమవ(-మా)స, నిసి.

పాత్రలు.

దేశ్యములు.

అటిక, పన(-ర)టి, అరిమెనకుండ(లు) సగ్గెడ, గిండి, మూకుడు, పిడుత, కొడుము, గంగాళము, గడము, తాంబాళము, దబ్బడము, బందడ(-ల)ము, తవెల, వెసల, పక్కాలి, బాణలి, అంట్లు, ప్రవ్వ, లోవి.

వైకృతములు.

అలకి, గరగ, తళిగ, పడిగ, లడ్డిగ, పొట, గట్ట, కుండ, బాన, చిప్ప, చెంబు, అరివాణము, ఆలాయము, కంచము, గోలెము, చెరవము, కవ్వెర, కొప్పర, మల్ల, కడవ, బొండువ.

నాణెములు, ధనము, ధనసంబంధములగు పదములు.

దేశ్యములు.

చివుక, నిరుకు, పోరచి, పెచ్చు, బేడ, మూడ, రవడి, చుంగుడు, దుడ్డు, క్రంత, అరిత్థ, టీపు, ముడుపు, అప్పు, నేబు, ఒడమి, కట్నము, తారము, దమ్మిడి, దరణము, నాతము, వైకము, మొలాము, మోలము, వారకము, సచ్చను, ఏఁదుర, పిర, కోగు, ఓలి, కూలి, ఉంకున, కుదువ, ఎరవు.

వైకృతములు.

ఫరక, ముచ్చెకె, బొడిగ, బొట్టు, దమ్మిడి, వడ్డి, అణా, గుత్త, సొత్తు, ఏగాని, కాని, ఉలుపు, డబ్బు, అరణము, జీతము, టంకము, పసదనము, బత్తెము, లంచము, సంబడ(-ళ)ము, సొమ్ము; రూపాయి, రో(యి), దినారి, సిరి, మొహరీ; బండారు, పావలా, రువ్వ, ఉద్దరువు, సంచకరువు, కాను.

పన్నులు మొదలయినవి.

దేశ్యములు.

కానుక, సంజి, పన్ను, కప్పము, దాణము, పలచము, విర(-రా)ళము, అరి, ఇల్లరి, పుల్లరి, ఉంబళి.

వైకృతములు.

పంగము, సిద్దాయము, సుంకము.

లోహములు మొదలయినవి.

దేశ్యములు.

లెంట, బేగిడి, బేడ, మూడ, వైడి, వెండి, పుత్తడి(-ళి), సత్తు, కడాని, కెంపు, కుళుపు, గొతుపు, తఱుపు, ఇందుప్ప, ఇనుము; కుందనము, తుతి (-త్థి) నాగము, మడికాను.

వైకృతములు.

రాగి, పలుగు, పచ్చ, కంచు, నుపా(-ప్పా)ణి, మిన్న, అ(హ)రిదళము, ఇంగిలి(-లీ)కను, చెందిర (-ంద్ర)ము, తగ(వ)రము, నవాసారము, పగ(-వ)డము, పటికము, సాగసము, బంగ(-ంగా)రము, బండనలము, బండారము, బోళము, మూనికము, మైలుతుత్థము, సీతసము, సంచము, సిందు(-ందూ)రము, సొన్నను, కర్ణీర, ఉదిరి, బంగారు(వు), సోరు.

గంధము.

దేశ్యములు.

వాడు, గత్తు, గొత్తు, వేదు.

ఎరువు.

దేశ్యములు.

పుచ్చి, పేడ, గత్త, చెత్త, కనను, కలుపు, గాబు, దిబ్బ, గవతము, గొబ్బరను, చెరువము, గొప్పర, ఎరువు.

వైకృతము.

కసవు.

చెట్లు, సస్యములు, వ్యవసాయము, మొదలగువానికి సంబంధించిన పదములు.

దేశ్యములు.

చింక (లు), చెంక, డొంక, బంక, ఈడిక, ఈరిక, ఉమ్మిక, గతిక, గొలక, చివక, చువక, మెఱిక (లు) సుంకు, ఆకు, చీకాకు, తడుకు, స్రాకు, సుక్క (లు), సెలగ, ఎండుగు (లు), కడ్డు, సాగు, కొలుచు, నెచ్చు, పిచ్చు, గుంజు, గుజ్జు, తొఱిట, నాట, జిట్ట, కట్టుగడ, నడ, క్రేడి; ఒగుడు, జాడు, తవు (తౌ) డు, నూగుడు, సాంబ్రాణి, కుడితి, వెద, గోదు, తొన, పుల్లెన. దొంపు, క (గ) నుపు, చీపు, పోపు, అత్తను, అనుసు, ఆనుగము, ఐలారము, కనుసు, గుఱుసు (లు) జాజ (-జా) ము, తుకము, పావడము, మునుము, వళాగ్రము, విత్తనము, సేవ్యను, తొట్ర, పోతరి, కనురు, గుజురు, జి(జీ)గు(వు)రు, పిసరు. తొట్టి, నాఱు, మొల్ల, పావలి, గొప్పలు, చాలు, చేరుడులు (చేరుళ్లు), పులు, పెసలు, శేలలు, స్రాలు, బూరుగు (వు) లు, పిల్లు, పుల్లు, ముల్లు, మొదవ, చున్వ, తసి, మోను.

వైకృతములు.

వెడక, పోక; తొక్క, నక్క, తప్పెట, పాపట, గొంటు, నద, పాదు, బందన, చికిని, ఆరబము, కడిలము, గండినసము, చికినము, దుండిగము, బాగము(లు), బీరిడము, బేసము, అవుడలు, అక్షింతలు, తెట్టువ.

తెనుఁగునందలి యూచ్చిక శబ్దజాలమును బై విధముగ వేర్వేఱు వర్గములుగ పదముల యంతముల ప్రకార మేర్పఱిచితిమి. ఏవర్గములోనికిని జేర్చుటకు వీలులేక నిలిచిపోయిన పదములు సుమారినూఱు మిగిలినవి. కొలఁదిగ జాఱిపోయియు నుండును.

వైపదములలో దేశ్యములు వైకృతములు నను విభాగము చేయఁబడినది. దేశ్యపదముల యంతములే వైకృతపదములకును సమే యర్థములలో వచ్చియుండుటను చదువరులు గమనించియుందురు. ఇదిగాక కొన్నిపదములు వైకృతములుగను, ఆ పదముల వికారరూపములే దేశ్యములుగను నిరూపింపఁబడుటను గూడ గమనింపవచ్చును. దేశ్యములుగ శబ్దరత్నాకరకారుఁడు నిరూపించిన యనేకపదములు స్పష్టముగ వైకృతము లయియున్నవి. గొంచె మోపికతోఁ బ్యాకృత సన్నపరిణామమును మనసునఁదుంచుకొని యాలోచించినచో నింకననేకములను వైకృతములని నిరూపింప వీలగును. కొన్ని యన్యదేశ్యములని 'యన్యదేశ్య పదజాలమును శీర్షికక్రిందఁ నిరూపింపఁబడినవి దేశ్యములని శబ్దరత్నాకరకారుఁడుదాహరించిన యనేక పదముల వైకృతత్వమును కొలఁది కాలములోఁ బ్రచురింపఁ బోవుచున్న నిఘంటువున నిరూపింపఁ బోవుచున్నాను.

పైశాచీభాష

ప్రాకృత వైయాకరణులను ప్రాచ్యులు, ప్రతీచ్యులు నని రెండు శాఖలవారిగ విభజింపవచ్చును. వీరిలో వరరుచి మార్గానుయాయులు ప్రాచ్యులు; వాల్మీకి మార్గానుయాయులు ప్రతీచ్యులు. వరరుచి ప్రాకృత ప్రకాశికను వ్రాసెను. దీనికి భామహుఁడు వ్యాఖ్యను రచించెను. భామహుఁడు కాశ్మీరదేశస్థుఁ డగుటచే ప్రాచ్యులను బ్రతీచ్యులు నాతని ననుసరించుచుండుట. వరరుచి మార్గము ననుసరించినవారు రామశర్మ తర్కవాగీశుఁడు, మార్కండేయుఁడు ననువారగు. రామశర్మ ప్రాకృతికల్పతరువును వ్రాసెను. మార్కండేయుఁడు ప్రాకృతసర్వస్వమును వ్రాసెను. మార్కండేయుఁడు అపభ్రంశమునుగూర్చి వ్రాయునప్పుడు ప్రాకృతికల్పతరువు నుండి శ్లోకముల నుదాహరించియుండుటచే రామశర్మకంటె తరువాతి వాఁడనుట స్పష్టము. ఇతఁడు ఓడ్ర దేశవాసి. రామశర్మ తన వ్యాకరణమున కాధారములుగ లంకేశ్వరుఁడు, రావణుఁడు, అనువారి గ్రంథములఁ బేర్కొనియున్నాఁడు. ఇతఁడు 'ప్రాకృత కామధేనువు'ను గ్రంథమును వ్రాసినాఁడఁట. ఆతఁడే రావణుఁడను పేర నీ ప్రాకృతకామధేనువునకు 'ప్రాకృత లంకేశ్వర'మను వ్యాఖ్యను వ్రాసెనఁట. మార్కండేయుఁడు తనకుఁ బ్రమాణ గ్రంథములుగ శాకల్య, భరత, కోహల, వరరుచి, భామహ, వసంతరాజాదులను బేర్కొనియున్నాఁడు. వీరిలో శాకల్య, కోహలులను గూర్చి ప్రాకృత సర్వస్వమున నుదాహరింపఁ బడిన శ్లోకములవలనఁదప్ప మఱేమియుఁ దెలియదు. భరతుఁడు సుప్రసిద్ధుఁడు. వసంతరాజు ప్రాకృత ప్రకాశికకు 'ప్రాకృత సంజీవని' యను వ్యాఖ్యను రచించెను. మార్కండేయుఁడే కాక కర్పూర

మంజరీ వ్యాఖ్యాకారుఁడగు వాసుదేవుఁడును నీతని గ్రంథములనుండి యుదాహరించి యున్నాఁడు.

ప్రతీచీ సంప్రదాయము ప్రకారము వాల్మీకి ననుసరించినవారిలో ముఖ్యులు త్రివిక్రమ, లక్ష్మీధర, సింహరాజ, హేమచంద్రులు. త్రివిక్రముఁడు ప్రాకృతవ్యాకరణమును, లక్ష్మీధరుఁడు షడ్భాషాచంద్రికను, సింహరాజు ప్రాకృత రూపావతారమును, హేమచంద్రుఁడు ప్రాకృతవ్యాకరణమును రచించిరి.

ఈ రెండు శాఖలవారి గ్రంథములకును జాలభేదములు గలవు. చిన్న విషయముల నటుంచినను, వారేర్పఱిచిన గణములలో నొకదాని కొకటి పొందదు; ముఖ్యముగఁ బైశాచీ ప్రాకృత విషయమున నీ రెండుశాఖలవారి గ్రంథములును బరస్పర విరుద్ధములుగ నున్నవి. వాల్మీకి చెప్పిన పైశాచి వరరుచి నిరూపించిన పైశాచి కానే కాదు. వాల్మీకి ఒక్క 'ద' కారము మాత్రము 'త'కారమగునని చెప్పెను. వరరుచి సంప్రదాయములవారు వర్గ తృతీయ, చతుర్థాక్షరము లన్నియు వర్గ ప్రథమ, ద్వితీయాక్షరము లగుననిరి. వాల్మీకి సంప్రదాయములవారు వరరుచిపైశాచిని వర్ణించిరి కాని, దానికి చూలికాపైశాచియను పేరిడి, మూఁడు సూత్రములను మాత్రము చెప్పి, దానిని పైశాచిలోని యొకచిన్న యవాంతరభేదముగ గణించిరి. వరరుచి సంప్రదాయములవారు పైశాచియం దేడుభేదములను నిరూపించిరి. వీనిలో నేదియు ప్రతీచీసంప్రదాయములవారి పైశాచితో సరిపోదు.

హేమచంద్రుఁడు వాల్మీకి పైశాచిని వివరించుచు ననేకోదాహరణముల నిచ్చెను; కాని యీ యుదాహరణముల నే గ్రంథములనుండి సంగ్రహించెనో తెలుపలేదు. అవి గుణాఢ్యుని బృహత్కథనుండి యుదాహృతములని కొందఱుపండితులు తలంతురు.

పైని వివరించిన రెండు సంప్రదాయములవారును ప్రాకృతము వ్యవహారభ్రష్టమయిన కాలమున తమ వ్యాకరణములను వ్రాసిరి. కావున వారికి ప్రాకృత కావ్యములే యూధారము లయ్యెను. ఆ గ్రంథముల నుపయోగించుటయందు ప్రాచ్యు లెక్కుడునైపుణ్యమును జూపిరి. వారు తాము చేకొన్న గ్రంథముల నామములను దెలుపుచు వచ్చిరి. ప్రతీచ్యులు తమ యుదాహరణముల నెందుండి చేకొనిరో తెలిపియుండలేదు. కావున వారి వ్యాకరణ కాధారము లెవ్వియో తెలియదు. ప్రాచ్యుల వ్యాకరణము లెక్కుడుప్రమాణములుగా నున్నవి.

షడ్భాషలని చెప్పఁబడు ప్రాకృతములు గ్రాంథికములు. వానిలో నొకొక్కదానికిని ననేక వ్యావహారికరూపము లుండెను. వీనినిగూర్చి మనకం

తగాఁ దెలియదు. గ్రాంథిక ప్రాకృతములలోఁ గూడ పైశాచిని గూర్చి మనకుఁ దెలియునది చాలఁ గొంచెమే. పైశాచి యనునది యొక్కటేయని కొందఱి యభిప్రాయము. కొందఱు చూలికాపైశాచి యను మఱియొక భేదమును దెలిపిరి. మార్కండేయుఁడు కేకయ, శౌరసేన, పాంచాల భేదములచే పైశాచి మూఁడు విధములనెను. అతఁడు 'కాంచీదేశీయ, పాండ్య, పాంచాల, గౌడ, మాగధ, వ్రాచడ, దాక్షిణాత్య, శౌరసేన, కైకయ, శాబర, ద్రావిడములని పైశాచి పదునొకండు విధములని కొందఱందురనియు, అందు తాను చెప్పిన మూఁడే గ్రాంథిక ప్రాకృతములనియుఁ జెప్పెను. లక్ష్మీధరుఁడు పైశాచిని (1) నియత పైశాచి, అనఁగా నాయా పిశాచజను లీతి దేశములందు వేర్వే ఱుగ వాడునది (2) పిశాచదేశజ పైశాచి, అనఁగా పిశాచజనులు తమ దేశమునందు వాడుకొనునది అని రెండువిధములుగ నుదాహరించెను. పాండ్య, కేకయ, బాహ్లీక, సింహ(సహ్య), నేపాల, కుంతల, సుధేష్ణ భోజ, గాంధార, హైహ్వ, కనోజ (కాన్యకుబ్జ) దేశములు పిశాచదేశములని యాతని యభిప్రాయము. వీనిలో హైహ్వ యనునది తుళువదేశమని లాసెనుపండితుఁ డభిప్రాయపడెను. భోజ యనుటకు బోట యనునది రూపాంతరము. బోట యనునది నేటి టిబెట్టు. సుధేష్ణదేశ మెద్దియో తెలియదు. తక్కినవి సుప్రసిద్ధములు.

రామశర్మ తర్కవాగీశుఁడు పైశాచిలో (1) కేకయ (2) శూరసేన (3) పాంచాల (4) గౌడ (5) మాగధ (6) వ్రాచడ (7) సూక్ష్మభేద (8) భాషా విశుద్ధ (9) అర్ధశుద్ధ (10) చతుష్పాద విశుద్ధ (11) అశుద్ధ అను పదునొకండు భేదములను దెలిపెను. వీనిలో మొదటి యేడును ముఖ్యములు; తక్కినవి సంకీర్ణములు. సంకీర్ణములలో 55 భేదములుండవచ్చునని రామశర్మ యభిప్రాయము.

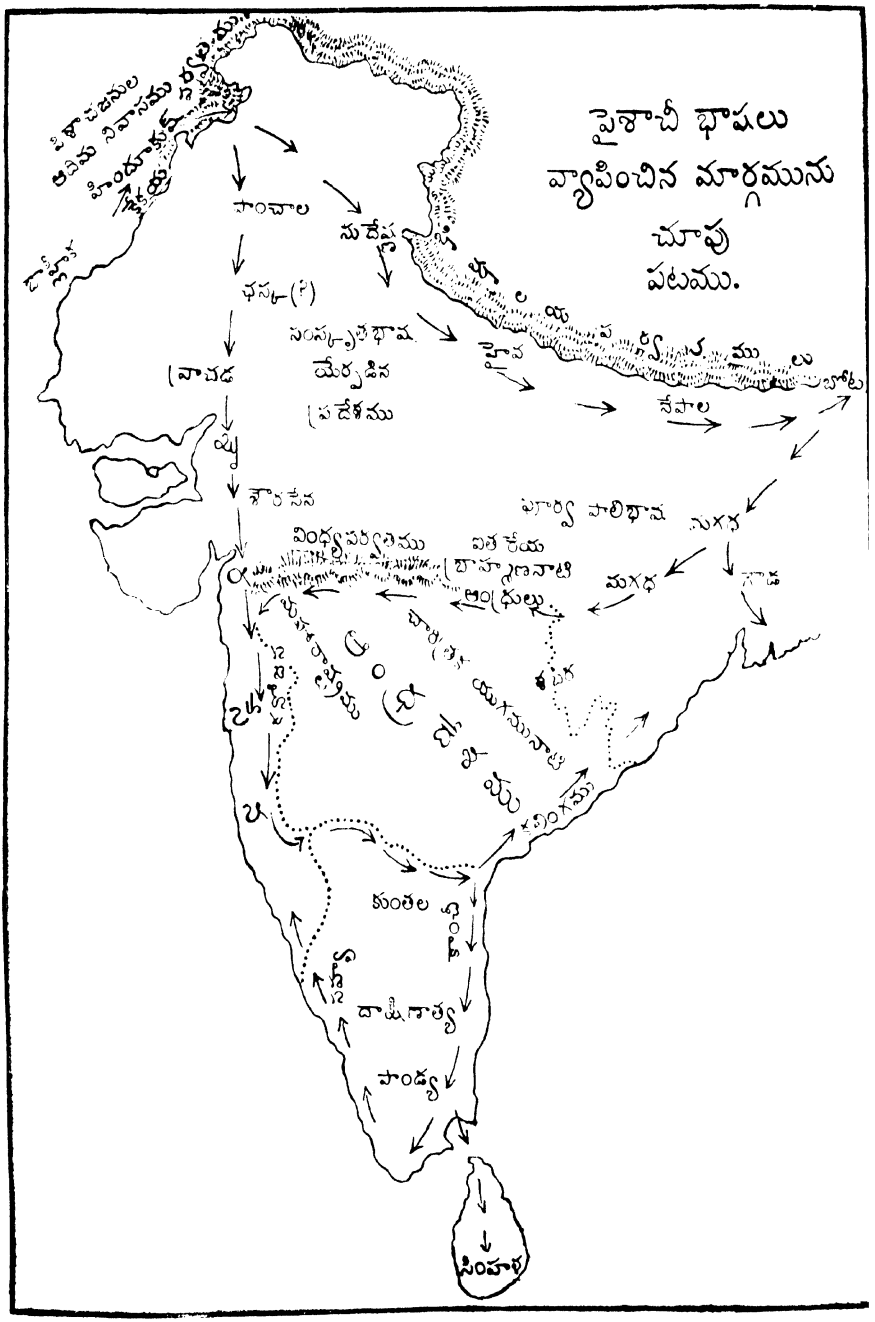
పైశాచీ భాష లనునవి పాలిభాషకు స్థానిక వికారములని సర్ జార్జ్ ఎ. గ్రియర్సన్‌గారి యభిప్రాయపడుచున్నాను. అట్లనుకొనినఁ దప్ప ప్రతీచ్య సంప్రదాయము ననుసరించిన ప్రాకృతలాక్షణికులు తెలిపిన పైశాచీ భేదములలో భారతవర్షమున కుత్తరమునన్న భోటభాషయు, దక్షిణమునన్న పాండ్య, ద్రావిడ భాషలను జేఁగుటకు వీలు లేదని యాతఁడు తెలిపియున్నాఁడు. * పాలిభాష మాగధీ ప్రాకృతము ప్రకృతిగాఁ గలది. అది యనేక ఇండో-ఆర్యభాషలతో మిశ్రమ మైనది. కొన్ని విషయములందిందు పైశాచీ భాషల సంపర్కము కలిగినది. ఇదిగాక పాలిభాషకు జన్మస్థాన మయిన తక్షశిలా

* The Home of literary Pali : Sir R. G. Bhandarcar's Commemoration Volume.

ప్రాంతము కేకయ దేశములోనిది. కేకయ పైశాచికము ప్రామాణిక పైశాచీ భాష యని లాక్షణికులందఱును నంగీకరించియున్నారు.

ఆంధ్రమునకు పైశాచీభాష మూలమని యొకయభిప్రాయము గలదు. గుణాఢ్యుఁడు తన బృహత్కథను శాలివాహనుఁడను నాంధ్రరాజునాస్థానమున పైశాచీభాషలో రచించెనని గాథగలదు. ఆంధ్రరాజుల శాసనములకును పాలిభాషకును దగ్గఱి సంబంధముగన్నది. అనాఁటి యాంధ్రభాషయే యభివృద్ధిగొందుచు నితరభాషలతోడి సంపర్కమునలన నేటియాంధ్రభాషగాఁ బరిణమించియుండినయెడల నేటి యాంధ్రభాషకును పైశాచికిని సంబంధమును దెలిసికొనప్రయత్నించుట యుపయోగకారి కాకపోదు. కాని, ప్రాచీన పైశాచి కుదాహరణముగ బృహత్కథలోని పని తెలంచి లాక్షణికు లుదాహరించిన రెండుమూఁడుపదములు తప్ప మఱేమియు మిగిలియుండలేదు. కావున, ప్రాచీనపైశాచీభాషలకుఁ బ్రతినిధులని సం జార్జి గ్రియర్సనుగారు నిర్ధారణ చేసిన నేటి దర్దికు(Dardic)భాషలనుగూర్చి తెలిసికొనుట యుక్తమగుచున్నది.

ఆర్యభాషాకుటుంబము ఇండో-యూరోపియను భాషలకు సంబంధించిన దనుట సుప్రసిద్ధము. ఆర్యభాషాకుటుంబము (1) ఐరేనియనులేక ఏరేనియను లేక ఏరోనో-ఆర్యభాషలు (2) ఇండో-ఆర్య, లేక సంస్కృతీయ ఇండో-ఆర్యభాషలు, అను రెండుశాఖలుగ విభజింపఁబడుచున్నది. వీనిలో ఐరేనియను భాషలు (i) పెర్షియను (ii) పెర్షియనుతప్ప తిక్కినవి అనువర్గములుగ నేర్పడును. పైశాచీభాషలు పెర్షియనుకాని ఐరేనియనుభాషలకు సంబంధించియున్నవి. ఇవి (1) ఆఫ్ఘనిస్థానములోని లఘ్మాను (Laghman) ప్రదేశమున మాట్లాడఁబడు పాపాయీభాష (2) కొన్ని కాఫిరుభాషలు - వీనిలో బాష్గలీ (Bashgali), వయి (Wai), కేలాషా భాషలు ముఖ్యములు. (3) చిత్రాలు దేశపు భాషయగు ఖోవారు (Khowar) (4) దానికి సమీపమున నున్న గిల్గిత్ దేశమునందు వాడుకలోనున్న షీనా (Shina) అనునవి. ఈ షీనాభాష పైశాచీభాషలలో దర్దు (Dard) వర్గమునకుఁ జేరినట్టియు, నన్నిటికంటె దక్షిణమున నున్నట్టియు కాశ్మీరిభాషకును, నేఁడు పష్టో (Pashto) భాష కమితముగ లోఁబడుచున్న సింధుసరిప్రాంతమందలియు, స్వాత్-కోహిస్థానమందలియు మిశ్రభాషలకును మూలముగ నున్నది. ఖోవారు భాష స్వతంత్రభాషగ నున్నది. కాఫిరుభాషలయిదును గలవు; వీనిలో వీనికి భాషాస్వరూపమునఁ జాలభేదము గలదు. పిక్కిలియుఁ బశ్చిమమున నున్న వసిన్-వెరి(Wasin-Veri) భాష శుద్ధ-ఐరేనియను భాషయగు నుంజానిభాషతో స్వరసంప్రదాయ మున కొన్నిపోలికలను గలిగియున్నది. ఈ పైశాచీభాషలన్నియు నేఁడు

పైశాచీ భాషలు
వ్యాపించిన మార్గమును
చూపు
పటము.
పాంచాల
సుదేష్ణ
ఫల్గు(?)
సంస్కృతభాష
యేర్పడిన
ప్రదేశము
వాచడ
నేపాల
శౌరసేన
మగధ
సింహళ

బ్రిటిష్‌ఇండియాకు వాయవ్యదిశను హిందూకుష్‌పర్వతములచే మూఁడు దిక్కుల చుట్టుకొనఁబడిన ప్రదేశము నాక్రమించి యున్నవి.

పైశాచీభాషల యీ యాదిమప్రదేశము ప్రాకృతలాక్షణికుల యభిప్రాయమున కనుగుణముగనే యున్నది. మార్కండేయుఁడు (17-న శతాబ్దము) కాంచీదేశీయ, పాండ్య, పాంచాల, గౌడ, మగధ, వ్రాచడ, దాక్షిణాత్య, శౌరసేన, కేకయ (కైకయ), శబర, ద్రావిడ, దేశములందు పైశాచీభాషలు మాట్లాడఁబడుచుండెనని తెలుపుచు నందు కైకేయ, శౌరసేన, పాంచాలదేశములందలి పైశాచీభాషలు నాగరకులని. అపఁగా ప్రామాణికము లని చెప్పియున్నాఁడు. రామతర్కవాగీశుఁడు (17-న శతాబ్దము) పైశాచీభాష కైకయ, ఛస్క (?) భేదములచే రెండువిధములుగ నున్నదనియు, మాగధ్యాది ప్రధానప్రాకృతములయుచ్చారణకు మూఁఁటవలన అశుద్ధపైశాచికభాష లేర్పడుననియుఁ దెలిపియున్నాఁడు. లక్ష్మీధరుఁడు పైశాచీభాషలకు పాండ్య, కేకయ, బాహ్లీక, సింహ(?), నేపాళి, కుంతల, సుధేష్ణ, బోట, గాంధార, హైవ, కనోజదేశములు స్థానములుగఁ జెప్పియున్నాఁడు.

పైపిశాచదేశములభాషలను బట్టియొకపట్టును నేర్పాటుచేసికొనినచో వారు భారతిసన్నముగ వ్యాపించిన మార్గము తేటపడఁగలదు. ఆభాషపట్టు వలన పిశాచజనులు రెండుమార్గములనుబట్టి యీదేశమున వ్యాపించిరని తెలిసికొనఁగలము. సాంకాశ్యసుకోవిదుఁ కేకయ, బాహ్లీకులు ప్రధాన పిశాచజను లగుటచే నొకటి కేకయ మార్గమనియు, నొకటి బాహ్లీకమార్గమనియు నందము. కేకయులు హిందుకుశ్పర్వతోపత్యకభూముల ననుసరించి సుధేష్ణ, హైమ, నేసాలమార్గమున బోటదేశమునకు వ్యాపించిరి. అచ్చట గొప్పపర్వతము లడ్డురాఁగా దక్షిణమునకు దిగి మగధదేశము నాక్రమించుకొనిరి. అచ్చటనుండి యొకశాఖ గౌఁడదేశమునకుఁ బోయెను. మఱియొకశాఖవారు పశ్చిమమునకు చారితేసి వింధ్యపర్వతములను జేరికొనిరి. ఈ వింధ్యపర్వతోపరిసరప్రదేశములే ద్రైవతకోసు బ్రాహ్మణకాలమునాఁటి యాంధ్రాది పిశాచజనుల కాటపట్టయి యుండెను. ఈ యాంధ్రశాఖ పశ్చిమమున నాసికసమీపమును దక్షిణమునఁ గుంతలమువఱకును వ్యాపించెను. ఇట్లుండఁగా బాహ్లీకులును బశ్చిమతీరమున దక్షిణమార్గమునుసరించి ఛస్క, వ్రాచడ, శౌరసేనమార్గమున నాసికసమీపమును వ్యాపించిరి. ఇచట కేకయ శాఖయగు నాంధ్రులకును బాహ్లీకశాఖకును సంబంధము మఱలఁ గలిగెను. ఇచ్చటనుండి యీ పిశాచజనులు దక్షిణముగ నన్నిదిక్కులకును వ్యాపించిరి. అందు గొందఱు కనోజమార్గమునఁ గుంతల దేశము నాక్రమించిరి. కొందఱు తూర్పుతీరమువఱకు వ్యాపించి కాంచీదేశము నుండి దక్షిణముగ తూర్పుసముద్రతీరము ననుసరించి వ్యాపించిరి. వీరే కాంచీ,

దాక్షిణాత్య, పాండ్య, సింహళశాఖలవారు. ఈ శాఖలవారు మఱలఁ బశ్చిమమునకు వ్యాపించి తొల్లిటి బాహ్లికశాఖవారితోఁ గలిసికొనిరి. కొందఱు సింహళమునకు దారితీసిరి. ఈరీతిగా వింధ్యపర్వతములకు దక్షిణప్రదేశమంతయుఁ బిశాచాక్రాంతమయ్యెను. వింధ్యపర్వతముల కుత్తరమున వారు హిమవత్పర్వతపాదభూములందును, మగధదేశమునందును సింధునదీమార్గమునఁ బశ్చిమప్రదేశములందును మాత్రము నిబిడముగ నెలకొనిరి.

ఇదియంతయును నార్యులకును నైరేనియనులకును మతవిషయములందు భేదాభిప్రాయములు గలిగి, కలహములు జనించుటకు ముందుగనే జరిగినది. ఆర్య - ఐరేనియనుల చీలికకు పూర్వమే, అసఁగా ఐరేనియనుభాషప్రత్యేకవ్యక్తిత్వమును బొందక పూర్వమే యీపిశాచజను లింఢియాయందు ప్రవేశించి రని గ్రియర్సను పండితుఁ డభిప్రాయపడుచున్నాఁడు, కావున వైశాచీభాషలు వైదికభాషకసంతతములను, ఐరేనియనుభాషకు పూర్వమునను గల ఆర్య - ఐరేనియనుభాషావస్థను దెలుపుచున్నవని యాతనితలంపు. కాని, యీ పిశాచజను లందఱు నేకకాలమున భారతనగ్నములోనికి రాలేదు. వారు వివిధకాలములందు వేర్వేఱుగుంపులుగా నీదేశములోనికి వచ్చియుండిరి. ఆర్యులకును బిశాచజనులకును దమమాతృదేశమందే కలహము లేర్పడెను. కావునఁ దరువాతికాలమున నార్యులు భరతవర్షమును బ్రవేశించినప్పుడు వారికి తమతొల్లింటి శత్రువులతోడనే యుద్ధములు కలుగఁ జొచ్చెను. కాశ్మీరము లోనికిని దత్సన్నిహితదేశముల లోనికిని నీ పిశాచజనులు ప్రవేశించుట యిండియాలోనికిఁ బ్రవేశించుటకుఁ దరువాతనే జరిగియుండవలెను.

ఆర్యులకును ఐరేనియనులకునుగల యీ శత్రుత్వము ననుసరించియే మనువు పుండ్రక, ఓడ్ర, ద్రావిడ, కాంభోజ, యవన, శక, పరద, పల్లవ, చీన, కిరాత, దరద, ఖస, జూతులనారిని వృషలులుగఁ బరిగణించియున్నాఁడు; వృషలశబ్దమునకు 'వ్రాత్య' అనునది పర్యాయపదముగ నున్నది. వృషలులును వ్రాత్యులును సనాతనులుగ మనువు వ్యవహరించియుండలేదు. ఆర్యమతమునుండి పరిభ్రష్టులయినవారే వృషలులని యాతని యభిప్రాయము. మనువు వివరించిన పై జాతులవారిలో యవన, శక, పరద, పల్లవ, చీన, దరదులు నేటి వాయవ్యపుపరగణాల కావలనున్న ప్రదేశములందలి వారనియు, వారిసంతతులవారు నేటికిని నాప్రాంతము లందున్నారనియు మనకుఁ దెలియును. ఇతరేయబ్రాహ్మణమున నాంధ్ర, పుండ్ర, శబర, పులిందులు వ్రాత్యులుగను, విశ్వామిత్రసంతతివారుగను వర్ణింపఁబడుట యార్య, ఐరేనియనుల వైరము ననుసరించియే యైయున్నది. ఎట్లయినను నీ జాతులవారందఱికిని నార్యులకును గల సంబంధము నెవ్వరును నిరాకరింప

లేదు. విస్మరింపనులేదు. ఆర్యజాతులవారు వీరినందఱను పిశాచజనులని నించార్థమున వ్యవహరించుట తమకుఁగల శత్రుత్వము వలననే యని మన మెఱుఁగఁ గలము.

ఆర్యులకును, ఐరేనియనులకును మతవిషయములను గూర్చియు నాచారములను గూర్చియు వివాదములు సంభవించెను. ఐరేనియనుభాషలో అసుర శబ్దమునకు సర్వశక్తుడగు నీశ్వరుఁడనియు, దేవశబ్దమునకు దుష్ట భూతమనియు నర్థములు గలవు. ఆర్యభాషలం దీయర్థములు తారుమాఱై నవి. అం దసురుఁడనఁగా దుష్టభూతము; దైవమనఁగా పరమేశ్వరుఁడు. పిశాచ శబ్దమునకు నిట్లే యార్యా, ఐరేనియను భాషలయందు, పరస్పర విరుద్ధములగు నర్థములు గలవు. ఐరేనియనుభాషలో పిశాచమనఁగా ప్రకాశించువాఁడు. ప్రకాశించునది, ప్రకాశము ననునర్థములు గలవు. సంస్కృత భాషయందు దీనికి దుష్టభూత మను నర్థము గలదు. పిశాచ శబ్దము ప్రాకృతమునందు 'పిసాళిఓ' అగును. తెనుఁగున పిసాళి, పిసాఁచి, పిసాళము, మొదలగు పద ములు ప్రకాశార్థమున నుండుటను గమనింప వచ్చును. ఆంధ్యులు పిశాచ జాతివారనుటకు వారారాధించు ఎసిరమ్మ అను దేవతావాచక శబ్దమును, వారు దుష్టభూతమను నర్థమున నుపయోగించు దయ్యము అనుపదమును, ప్రకాశార్థమున వాడుకనట్టి పిశాచ శబ్దభవమగు పిసాళి యనుపదమును చక్కని నిదర్శనములుగ నున్నవి. వేదములం దసురులు పేర్కొనఁబడి యున్నారు. సుశబ్ద మసుశబ్దమునుండి తరువాతికాలమున నేర్పడినది. కావు నసే యసురులను రాక్షసులకును భిన్నార్థదేవత లనుపేరు గలిగినది. అసు రులు తాము పుణ్యజనులను పేరు వ్యవహరించుకొనుటచే పుణ్యజనులను నామ మార్యభాషలం దసురులకు పర్యాయపదముగ వాడఁబడుచు వచ్చినది.

ఆర్యులకును "ఎహుర" నామముచే నైరేనియను భాషలలో నున్న పరమదైవమగు నసురు నారాధించువారికిని జాలకాలమువఱకు నిరంతర ముగఁ బోరాటము గలిగెను. అందు గొందఱసురు లార్యులతో సంధిచేసి కొని వారికి సామంతులుగ నార్యకుటుంబములలో నెలకొనిరి. వరుణుఁడట్టివాఁడు. అతఁడసురుఁడైనను నార్యదేవతలలోఁ జేరినాఁడు. ఇతఁడు తొలుత నిండ్రు నికి బలవద్విరోధియై, తత్పదము నాక్రమించుటకు కొంతకాలము ప్రయ త్నించినట్లు ఋగ్వేదవాక్యములవలనఁ దెలిసికొనవచ్చును. కాని కొలఁదికాలమున కాతఁడంతరిక్షమున నాధిపత్యము సంగీకరించి యార్యఋతమును, అనఁగా ధర్మ మును బరిపాలింప సంగీకరించెను. ఆతఁడు పంజాబు దేశమందలి యార్యుల రాజ్యములకును, హిమాలయ పర్వతములకావలనుండు నైరేనియనుజాతుల వారికిని నడుమనుండు దేశము నాక్రమించి యార్యులకుఁ దమశత్రువుల

నుండి యొత్తిడి కలుగకుండఁ జేయుచుండెను. నేటి యాఫ్ఘనిస్థానపు అమీర్ వంటి పదవి నాతఁడా కాలమునఁ గలిగియుండెనని తలంపవచ్చును.

ఇట్లే మఱత్తులకూడ తొలుత నసుర్లుగా నుండిరి. తరువాత నార్య దేవతానవర్గమున సామంతులైనను ముఖ్యస్థానమును వహించిరి. ఆర్యుల యితర శత్రువులలో "అహి" యనునసుర డ్రేనియనులలో "అజిద హక్" అనుపేర నున్నాఁడు. ఇట్లే "వృత్రుఁడు" ను నొక ఐరేనియను దేవతయే. ఆర్యుల శత్రువులగు "పణు"లను వారే "స్ట్రాబో" (Strabo) యను గ్రీకు వేదాంతి వర్ణించిన పార్మియను (Parmians) లని తలంపఁబడుచున్నారు. వారొకప్పటి సంచారశీలురగు నైరేనియను జాతివారనియు, నేఁడు "అమూదర్య" (Amu Darya) యని పిలువఁబడు "ఆక్సను" (Oxus) నదీ ప్రాంతములం దుండిరనియు నాతఁడు దెలిపియున్నాఁడు. పారావశులు లేక పర్వత జాతులవా రార్యులతోఁ బోరాడిరని వేదములందు తెలుపఁబడిన జాతుల వారు స్ట్రాబో యుదాహరించిన "పరోఎత్తై" (Parouetai) అనువారే యని "హిల్లేబ్రాంటు" (Hille Brandt) పండితుని యభిప్రాయము.

ఆర్యుల శత్రువులలో "దస్యు" లనువారు ముఖ్యులై వారిని పలువిధ ముల బాధించినట్లు వేదములనలనఁ దెలియఁగలము. "దస్యు" లను పదము ప్రాచీన పర్షియనుభాషయందును "ఎకమీనియన్" (Achemenian) శాసనములందును 'దహ్యు' అనురూపమునఁ గానవచ్చుచున్నది. అం దాపద మునకు నీచార్థము లేదు. దానికి జనులు అని మాత్రమర్థము. కాని వేదమున క్రమక్రమముగ దానికి మొదట శత్రువులనియు, తర్వాత దుష్టపిశాచము లనియు నర్థము కలిగినది. దస్యులలోఁ గొందఱు కృష్ణత్వచులు, కొందఱు కారు. బహుశః భారతవర్షమున తొల్లింటి నివాసులై, ఆర్యాక్రమణము సడ్డగించిన జాతులవా రందఱికి నీపదము వాడఁబడియుండును. వా రార్యులకు లోఁబడిన పిదప వర్ణవిభాగమునందు చతుర్థవర్ణముగ 'శూద్రు' లనుపేర నార్యకుటుంబమునఁ జేరియుందురు. ఎట్లయినను 'ఎడ్వర్డు మేయరు' (Edward Meyer) మొదలగు పండితు లీదస్యులే ఐరేనియను జాతులకు సంబంధించి, 'కాస్పియన్' సముద్రమునుండి నేఁడు 'సిర్‌దర్యా' (Syr Darya) యని పిలువఁబడు 'యక్సార్టిస్' (Yaxartes) నదివరకు వ్యాపించియున్న, కిర్ఘిజ్-తుర్కమన్ (Kirghir-Turkman) అను పచ్చికబయళ్లలో నివసించుచున్న 'దహయే' (Dahae) అనువారని తలంచుచున్నారు. దస్యులు యుద్ధమునందు 'హేఒలయో' అని యార్చుచుండిరఁట. ఇది 'హేఒరయో' అనుదానికి వికృతి. శేషమునకు లకారాదేశము చూలికాస్థైశాచియందు కలుగునని ప్రాకృత లాక్షణికులు తెలిపియున్నారు. ఈ సందర్భమున బ్యాహయీ జాతివారిని

గూర్చి విచారింప వలసియున్నది, బ్రాహుయీభాష ద్రావిడభాషలకు సంబంధించినదని భాషాశాస్త్రజ్ఞులు తలంచుచున్నారు. కాని వీరిజాతిని గూర్చి వివిధాభిప్రాయము లున్నవి. ద్రావిడులు, సిథియనులు, పర్వతీయులగు తార్తారులు, అరబ్బులు, ఐరేనియలును, ఈ జాతులవా రందఱితోడను బండితులు బ్రాహుయీలకు సంబంధముఁ గల్పించుచున్నారు. కొందఱు బ్రాహూయీ పదము 'బ - కోహి' (పర్వతములకు సంబంధించిన) అను పర్షియను పదమునకు వికృతి యనుచున్నారు. ఇతరులు బ్రాహుఁగోలేక బ్రాహిక్ అను నామాంతరములు గల 'ఇబ్రహిమ్'అను నొకప్రరుషుని సంతతివా రే బ్రాహూయీ లని చెప్పుచున్నారు. కొందఱు వీరికిని 'జాన్గల్, జాన్గర్' అను పేరుగల నేటి 'జాటు' లకును సంబంధమును గల్పించుచున్నారు. జాఙ్గ లనువారు 'మెంగలులు (Mengals), బిజాంగోలు (Bizangos), జెహ్రీలు (Zehris) అను మూఁడు తెగలుగ నున్నారు. వీరిలో 'మెంగలు' తెగలోనివారను 'జఘర్ మెంగల్' (Zaghar Mengal) అనువారు మధ్య ఆసియాలోని 'సమర్కండ్' ప్రాంతమందలి 'జుగ్దు' (Zughd) జిల్లానుండి వచ్చితిమని చెప్పుకొనుచుందురు. మెంగల్ పదములోని 'గళ్' ప్రత్యయము లేకుండ 'మెక్' అనుపదము 'బెహిస్తున్' (Behistun) శాసనములలో 'డెరయస్' చక్రవర్తితనరాజ్యమునుండి తిరిగినై చిన యొకజాతివారికి పేరుగాఁగానవచ్చుచున్నది. 'సజ్దీ' (Sajdi), 'సగ' అనువారు బ్రాహూయీలలోని రెండు తెగలవారు. వీరు ప్రాచీన గ్రీకుచరిత్రకారులు ఎర్పించిన 'సగటే' (Sagatae), 'సాకీ' (Saki) జాతుల వారుగ పండితులు తలంచుచున్నారు. బ్రాహుయీలు తమపూర్వులు 'అలెప్పో' ప్రాంతమునుండి వచ్చిరని చెప్పుదురుగాని కీని కాధారములేదు. ఆధునికసిద్ధాంతముప్రకారము వీరు ద్రావిడజాతికి సంబంధించినవారనియు, తమబంధువులకు దూరముగ నై రేనియను భాషలమాట్లాడు జనుల మధ్యనున నిలిచిపోయి చాలనరకు అరబ్బులభాషను, నాచారములను, సవలంబించు చున్నారనియుఁ దెలియుచున్నది. వీరికిని వీరితోఁ గలిసియుండు 'బెలూచీలు' 'ఫరాను' లకును దేహనిర్మాణమునఁ జాలభేదము కలదు.

ఇట్లు, బ్రాహుయీలను గూర్చిన వివిధాభిప్రాయములలో 'ఆప్పెర్ట్' పండితుఁడు (Dr. Gustav Oppert) తెలిపిన యభిప్రాయము గమనింపఁదగి యున్నది. బ్రాహుయీ యను పదము పరత, పరద, అను పదములతో సంబంధించినదని యాతని యభిప్రాయము. పరశబ్దసూచకమైన తొలి'ప' కారము 'బ'కారమై దానివెంబడి యత్వము లోపించుటచే 'బ్ర'గమారి 'బ్రాహుయీ' అను పద మేర్పడినదనియు, ఈ పరతులకును పరవరులకును మహారాష్ట్రదేశమం దలి పరవారీలకును, పలమాన్ ప్రాంతమందలి పరహేయులకును, సంబంధ

ముగలదని యాతని యభిప్రాయము. పరదులకును బ్రాహూయీలకును గల యీ సంబంధము నిశ్చయమైనచో నీ పసుచరిత్రము ఋగ్వేదకాలము వఱకును ప్రాకుచున్నది. పరతశబ్దము భరతశబ్ద భవమగును. పైశాచీభాషయందు వర్ణియాక్షరములలోని, మొదటి నాలుగు వర్ణములకును తత్తద్వర్గ ప్రథమాక్షరము నిలుచును. కావున భరత అనుపదము పైశాచీ భాషయందు పరత యగుచున్నది.

భరతులు ఋగ్వేదమునఁ బేర్కొనఁ బడియున్నారు. సుదాసుఁడు త్రిత్సులకు నాయకుఁడు. ఇతని కెదురుగఁ బదిజాతులవారు కలిసి యుద్ధముచేసిరి. వారిలో భరతులు చాలముఖ్యులు. విశ్వామిత్రుఁడు తొలుత సుదాసునకుఁ బురోహితుఁడుగ నుండెనుగాని, యాతనితోఁ గలహించి భరతులకు ముఖ్య పురోహితుఁడుగఁ జేరెను. ఇదిగాక విశ్వామిత్రుని జాతివారగు కుశికులు భరతజాతికి దగ్గఱసంబంధముగలవారై యుండిరి. భరతులు విశ్వామిత్రునితో విపాశ, శుతద్రు, నదులయొద్దకుఁ జేరిరి. ఆ నదులప్పుడు పెద్దవఱదలలోనుండెనుగాని విశ్వామిత్రుని ప్రార్థనలనలన నవి భరతులకు దారియిచ్చెను. అయినను విశ్వామిత్రునికిఁ బ్రతిస్పర్థియు, సుదాసునికిఁ బురోహితుఁడుగఁ జేరినవాఁడును నగు వసిష్ఠునిమంత్రనాహాయ్యమున త్రిత్సులకే జయము కలిగెను. ఈ యాఖ్యానము మనకుఁ జాలముఖ్యమైనది. విశ్వామిత్రుఁడిప్పుడును నార్యులకుఁ బ్రతిస్పర్థిగనే వేదములందును బురాణములందును గాన్పించుచున్నాఁడు. విశ్వమున కమిత్రుఁడను సర్థముగల విశ్వామిత్రనామ మతని కందువలననే కలిగియుండవచ్చును. విశ్వామిత్రవంశమువారని తెలుపఁబడిన జాతులవారందఱును వ్రాత్యులు, అనఁగా నార్యధర్మమునుండి భ్రష్టులయిన వారు అనిపిలువఁబడుటకు నిదియే కారణమయియుండును.

పురాణకాలము నాఁటికి భరతజాతివారు తమకంటె బలవంతులగు కురుజాతులలో లీనమైపోయిరి. మహాభారతమునఁ గురుసంతతికి మూలపురుషుఁడగు భరతుఁడు స్మరింపఁబడినాఁడు. కాని, భారతులనుజాతి ప్రత్యేకముగఁ గానరాదు. ఒకప్పుడు ప్రత్యేకముగ నుండి పరస్పరవైరము గల కురులును భరతులును భరతుని సంతతివారసియే మహాభారతము తెలుపుచున్నది. కురువంశీయులు గూడ భారతివంశస్థులుగనే యందు పిలువఁబడినారు. భరతుని తల్లియగు శకుంతల విశ్వామిత్రునికిని మేనకకును జనించి, కణ్వాశ్రమమున నార్యధర్మమునఁ బరివర్ధితయై, యార్యధర్మానుసారి యగు దుష్యంతునిఁ జేపట్టి నట్లును, శకుంతలాదుష్యంతులకు భరతుఁడు పుట్టఁగా నాతనినుండి కురువంశము సాగినట్లును భారతమునఁ గల యైతిహ్యము తొల్లిటి యైరేనియను జాతులవారు తిరిగి భరతవ్యపు నైక్యమందినదియుఁ జాటు

చున్నదనుటకు సందియములేదు. ప్రాచీన భరత, పరత, పరద జాతివారు బ్రావూఈలు, 'పరవరి', పారేయులు మొదలగు జాతులుగ నేడును నున్నారని యూహించుట కవకాశమున్నది.

భరతులొకానొక కాలమున నత్యుచ్చనాగరకదశయం దుండిరనుటకు నేడు సింధుదేశమున హరప్పా, మోహింజో - దరో యను ప్రదేశము లందు బయల్పడుచున్న ప్రాచీనపట్టణముల శిథిలములవలనఁ దెలియుచున్నది. అచ్చట బయల్పడుచున్న శిథిలములవలనఁ దెలియవచ్చు నాగరకత యూర్యనాగరకత కాదనియు, నేటి బ్రాహుయీలకుఁ బూర్వుల నాగరకతయనియుఁ బండితులు తలంచుచున్నారు. ఇచ్చట బయటఁ బడుచున్న కొన్ని నాణెములమీఁదను, తొళ్లమీఁదను, చెట్లపట్టలమీఁదను గొన్ని లేఖనములు గాన్పించుచున్నవి. వానిని జదువఁ బండితులు ప్రయత్నించుచున్నారు. వానియందలి విషయములు బయలుపడునంతవఱకును నీ విషయమై యిద మిత్థమని చెప్పనేలులేదు.

ప్రాచీనపిశాచజనుల చరిత్రమునుగూర్చిన విశేషములు వైని సంగ్రహముగ వివరింపఁబడినవి. ఆజనులు భరతవర్షమున నెల్లెడలవ్యాపించినదియు నిదూపింపఁ బడినది. ప్రాకృత లాక్షణికులు భారతవర్షముసఁ బిశాచభాషలు మాట్లాడఁబడునపని చెప్పిన యా ప్రదేశములందలి యాధునికభాష లింకను గొంతవఱకుఁ బైశాచీ ప్రాకృతలక్షణములు గలిగియుండుట గమనింపదగి యున్నది. ఆదేశముల నేటిభాషలను వ్రావిడభాషలను నింకగొన్ని బోలికలు నిలిచియున్నవి. వానిని వివరించుకపూర్వ మార్యులకుఁ బూర్వమే ఈ దేశమునందు నెలకొనియుండిన పైశాచీ భాషలసుం దార్యులు వచ్చిన తరువాత నెట్టిమార్పులు గలిగినదియుఁ గొంత చెప్పవలసియున్నది.

పిశాచజాతులవారగు నైరేనియను లీ దేశమున స్థిరనివాసముల నేర్ప ఱుచుకొని యంతకుఁబూర్వ మిచటనుండిన జాతులవారితో సఖ్యము నెఱపి వారిని తమలోఁ గలుపుకొనుచుండినకాలమున నార్యులను బ్రవేశింపఁజొచ్చిరి. ఇదియే వేదమంత్రముల నిర్మాణకాలము. ఇప్పటికే ఐరేనియనుభాషకును నీయార్యులభాషకును భేదమేర్పడియుండెను. వారి మతాచారవిషయము లందు గొప్పయంతర మేర్పడెను. మతవిషయము లందలి భేదములచే నేడును నెట్టి వైషమ్యములు గలుగుచున్నవో చూచినయెడల నానాడవి యెంతటి శత్రుత్వానుసరుఁ గారణమ్ములై యుండెనో యూహించుకొన వచ్చును. అందును నొకరిదేవుఁడు మఱియొకరికి దయ్యము, ఒకరి దయ్యము మఱియొకరికి దేవుఁడు సయిన సందర్భములం దాశత్రుత్వ మతితీవ్రమనుటకు సందేహముండదు. ఆర్యులకును అసుఁరులు, పణులు, దస్యులు మొదలగు

పేళ్లతో నుండిన పిశాచజనులకును ఘోరయుద్ధములు జరిగెను. స్థానబల ముచేఁ బిశాచజనులు తొలుత జయము నొందునట్లు గాన్పించినను, తుదకోడి పోయిరి. అందు గొంద ఆర్యులతో సంధి చేసికొనిరి. కొందఱు వేఱుస్థలము లందు స్వతంత్రులుగ నిలిచిరి. పిశాచజను లార్యావర్తమున వ్యాపించినట్లు సూచింపఁబడిన రెండుమార్గములకును నీ పోరాటముగూడ కారణమై యుండును. ఆర్యులు గంగా - సింధు మైదానము నాక్రమించికొని, యచ్చట నుండి గంగానదీ తీరము ననుసరించి మగధదేశమువఱకును వ్యాపించిరి. ఈ ప్రదేశమునందే వేదభాషకుఁ గొంత విలక్షణమగు సంస్కృతభాష యేర్పడినది. అప్పటికే మగధదేశము పిశాచజనాక్రాంతమై యుండెను. వైశాచీభాషాసంపర్కమువలన సంస్కృతభాష పాలిభాషగా మాఱినదని కొందఱు పండితు లూహించుచున్నారు. ఈ పాలిభాష కేకయదేశమునందే, అనఁగా నేఁటి పశ్చిమోత్తరపరగణాల కావలి ప్రాంతమునందే, యేర్పడిన దని మఱికొందఱు పండితుల యభిప్రాయము. బుద్ధుఁడును, పాణినియు విద్య నభ్యసించిన తక్షశిలావిద్యాపీఠ మీప్రదేశము నందుండుటయే యీయూహ కాధారము. పాలిభాష తక్షశిలాప్రాంతమున నేర్పడినను, మగధ దేశమున నేర్పడినను దానికి వైశాచీభాషయే కారణమనుటయం దభిప్రాయ భేద ములు లేవు. సంస్కృతమునకుఁ బైశాచీసంపర్క మెక్కువకాక దానితో దగ్గఱ పోలికగల భాష పాలిభాష; వైశాచీ సంపర్క మెక్కువ యగుటచే నేర్ప డినది మాగధీ ప్రాకృతము.

ఇట్లుండగా సింధుననీమార్గము ననుసరించిన పిశాచజనులయందలి బాహ్లికశాఖవారు దక్షిణముగ సాగిరి. గుజరాతు ప్రాంతమునకు వచ్చునఱ కును వైశాచీభాషలు నెలకొనెను. కాని గుజరాతునందును వీరి భాషకును దరు వాత వచ్చిన సంస్కృతభాషకును సంపర్క మేర్పడి తన్మూలమున సంస్కృత లక్షణ మెక్కువగాఁగల శౌరసేనీ ప్రాకృత మేర్పడెను; వైశాచీ భాగమెక్కువ యైనభాష శౌరసేనీవైశాచిక మయ్యెను. ఈలోగా మధ్యదేశము నార్యు లాక్రమించికొని వింధ్య పర్వతములవఱకును సాగిరి. ఇచటి పిశాచజనుల కును వీరికిని సంఘర్షణము గలిగెను. కొంతకాలమునకు వారు వింధ్యమును దాటిరి. వ్యాసుఁడు వింధ్యగర్వమునడంచుట యనెడు నైతిహ్యము దీనినిదెలు పుచున్నది. ఇచ్చటి పిశాచభాషకును సంస్కృతమునకును గలిగిన సంపర్క మునుబట్టి, ఆంధ్రులకును మహారాష్ట్రులకును సాధారణమగు నొకభాష మహారాష్ట్రి యనుపేర నేర్పడెను.

ఈ రీతిగ ప్రధాన ప్రాకృతములని ప్రాకృతలాక్షణికులు దలంచిన మహారాష్ట్రి, శౌరసేనీ, మాగధీభాష లేర్పడెను. ఈ మూఁడు భాషలును

గ్రంథములకెక్కిన వగుటచే లాక్షణికులదృష్టి నాకర్షించినవి. వానిమూల మున సాధ్యమయినంతవఱకు సంస్కృతముతోడి దగ్గఱ సంబంధము నిలిచి నది. గ్రాంథికములుగాని యితర వ్యావహారికభాషలకన్నిటికిని లాక్షణికు లపభ్రంశమును వేరిడిరి. కాని, అపభ్రంశ మొక్క భాషకాదు. ప్రధాన ప్రాకృతములలో నొక్కొక్క-దానికి ననేకాపభ్రంశరూపము లున్నవి. ఈ యపభ్రంశభాషలలోఁ గొన్ని తరువాతికాలమున గ్రాంథికములయినవి. ఇట్లు గ్రంథస్థములయిన వ్యావహారికభాషల సన్నిటిని లాక్షణికు లపభ్రంశ మనుపేర వ్యవహరించిరి. సంస్కృతమునకుఁ బూర్వమే యీ దేశమున నెలకొ నిన వైశాచీభాషలు వ్యవహారమున ననేకములుగ నుండినవి. వీనికిని దత్ప్రాంతములం దుండిన యితర ప్రాకృతములకును గలిగిన సంపర్కములవల నాధునికయుగమున సనఁగా క్రీ. శ. 6-వ శతాబ్దము నుండియుఁ గ్రొత్త దేశభాష లుదయింపఁ జొచ్చినవి.

నేఁటిరూపమును దాల్చి గ్రంథస్థములు కాఁజొచ్చిన దేశభాషలలో మొదటివి ద్రావిడభాషలు. వీనిలో నాంధ్రము, కన్నడము, తమిళము, ముఖ్య ములు. వీనియం దించుమించు చేకకాలముననే (ఒకటిరెండు శతాబ్దములకీవల నావల) వాఙ్మయము వెలువడినది. పశ్చిమతీరము ననుసరించి వ్యాపించిన బాహ్లీక పిశాచజనులభాషకును, వింధ్యపాదము నాశ్రయించి వ్యాపించిన పిశాచార్యజనులభాషలకును గలిగిన సంపర్కములవల పుట్టుమటికినములకుఁ గాంచెము త్తరముగనున్న ప్రదేశమున నూతనభాషా సమ్మేళనము జరిగినది. ఈ సమ్మేళనము జరుగుటకు పూర్వమే వైశాచీ జనులలోని యొకశాఖవా రీప్రదే శమునుండి తూర్పునకుఁ బరిగి తూర్పుసముద్ర తీరమునఁ గాంచీదేశము మొదలు దక్షిణదేశము నాక్రమించిరి. కొంతకాలమునకు వారు సింహళమును గూడఁ జొచ్చిరి. వీరే తమిళులు. వీరినుండి తరువాతికాలమున నొకశాఖ మఱుల దక్షిణమునఁ బఱుమరగ వ్యాపింపఁగా మళయాళభాష యేర్పడెను. మహా రాష్ట్రాంధ్రకర్ణాటకములకు సామాన్యముగ నుండినభాష యాంధ్ర సామాన్య జ్యకాలమునాఁటికి, అనఁగా క్రీ. పూ. 3-వ శతాబ్దమునుండి క్రీ. శ. 3-వ శతాబ్దము వఱకు నుండుచు, మఱుల వ్యవహార రూపమున విడిపోఁజొచ్చెను. ఈవిడిపోవుట కాయాజనులు వ్యాపించిన ప్రదేశములం దంతకుఁబూర్వముం డిన భాషలతోడి సంపర్కమే కారణము. ఇట్లు విడిపోయిన భాషలే నేఁడు మరాఠీ, ఆంధ్రము, కన్నడము, అనివ్యవహరింపఁబడుచున్న భాషలు. ఈమూఁ డింటిలో నాంధ్ర కర్ణాటకములు తొలుత కలిసి విడిపోఁగా, మరాఠిభాష తన స్థానమునందే నిలిచినది. కొంతకాలమున కాంధ్రకర్ణాటకములును విడి పోయి, తత్తత్ప్రాంతభాషలతోఁ గలిసి ప్రత్యేకత్వము నొందినవి.

పైని వివరించిన భాషావిభాగచరిత్రము భారతవర్ష చరిత్రమును, నాయా పూర్వప్రాకృతభాషల లక్షణమును, నేఁ డాయాప్రాంతములందు నెలకొనియున్న భాషలలక్షణము ననుసరించి యున్నది. భాషాశాస్త్ర విషయముల నింతకంటె నెక్కువ నిశ్చయముగఁ జెప్పవీలులేదు. భాషాశాస్త్రమున దక్కిన భౌతికశాస్త్రములందువలెఁ బ్రత్యక్ష ప్రమాణములు మిక్కిలి కొంచెముగ నుండును. కావున నీ విషయమున ననుమానమే ప్రధానప్రమాణ మగుచున్నది. ఆయాభాషాలక్షణములు కాలము గడచినకొలఁదియు బాడలుగ మాత్రము మనకు గోచరించుచుండును. ఆ జాడలనుబట్టి యూహించినచో ద్రావిడభాషలయందు పైశాచీప్రాకృతభాషాలక్షణములు కొన్ని పొడగట్టు చుండును. ఆ పైశాచీలక్షణము లాంధ్రభాషయందు సుస్పష్టముగఁ గాన్పించు చున్నవని మాత్ర మిప్పటికిఁ దెలిసిన పైశాచీభాషా లక్షణమునుబట్టి చెప్పఁ గలము.లాక్షణికులు తెలిపిన యా లక్షణములను వివరించి యవి యాంధ్ర మున నెంతవఱకుఁ గలవో విచారింతము.

ఆంధ్రభాషయందలి పైశాచీలక్షణములు.

(1) సం. జ్ఞ = పై. ఞ్ఞ; ప్రజ్ఞా = పఞ్ఞా; సంజ్ఞా = సఞ్ఞా; సర్వజ్ఞః = సవ్వఞ్ఞో; జ్ఞానమ్ = ఞ్ఞానం; విజ్ఞానమ్ = విఞ్ఞానం (హేమ. 8. 4. 305, ప్రా. పు. V. 9 = ఞ్ఞ; పాళి. సువ్వ. పు. 124 కేకయపైశాచిలో పైకల్పికము; ప్రా. క. కైకేయీపైశాచిలో నిత్యము).

తెనుఁగున పై. 'ఞ్ఞ'='ఞ్ఞ', 'య్య' లుగామాఱినది. సంజ్ఞా=పై.సఞ్ఞా= తె. సంయూ (ట), సంయ్యాట. సర్వజ్ఞ = పై. సరినఞ్ఞ = తె. సరవయ్య, సరయ్య (మనుష్య సంజ్ఞానాచకములు). సం. ఆజ్ఞాకార = పై. ఆఞ్ఞాకార= తె. ఆయకారము; పైశాచిలో 'ఞ్ఞ' కుఁబదు 'ఞ్ఞ' గ మాఱి యుండనచ్చును. ఊదా. లజ్జ = * పై. లఞ్ఞ = తె. లయ్య; వంధ్యా = ప్రా. వఞ్ఝా = పై. వఞ్ఞ = తె. వయ్య (ము).

(2) సం. రాజ్ఞా, రాజ్ఞః, రాజ్ఞి = పై. రాచిఞా, రఞ్ఞా; రాచిఞో. రఞ్ఞో; రాచిఞి, రఞ్ఞి; (హేను. 8. 4. 304; ప్రా. పు. X. 12; ప్రా. రూ, XX. 9; ప్రా. సర్వ. పు. 124 కేకయపైశాచి; రన్నా, రన్నో, రన్ని, అను రూపములును గలుగును; ప్రా. క. కైకేయీ పైశాచిలో రాజ్ఞా, రాజ్ఞః, రాజ్ఞి = రాచినా, రాచిన, రాచిని, అని నిత్యముగా నగును.

తెనుఁగున 'రాయ' అను తద్ధనము పై. ఞ్ఞ= తె. య్య అను మార్గ మునఁ గలిగియుండనచ్చును. లేదా, రాజన్ శబ్దమందలి జ=చ=య, అను మార్గమున నైనను గలిగి యుండనచ్చును.

(3) సం. న్య, ణ్య=పై. ఞ్ఞ;— సం. కన్యకా=పై, కఞ్ఞకా; (ప్రా. ప్ర. X. 10=ఞ్ఞా); సం. అభిమన్యుఃపై. అభిమఞ్ఞూ; సం. పుణ్యకర్మన్ = పై. పుఞ్ఞకమ్మా, సం. పుణ్యాహమ్=పై. పుఞ్ఞాహం (హేమ. 8. 4. 305; ప్రా. సర్వ. పు. 124 కేకయ పైశాచిలో పైకల్పికము; ప్రా. క. కైకేయీ పైశాచిలో నిత్యము.)

సం. కౌండిన్య=పై. కోండఞ్ఞ=తె. కొండయ్య (సంజ్ఞావాచకము); సం. మాన్య=పై. మాఞ్ఞ=తె. * మాయ, చూ. మాయురె!—'కొండన్న' అను సంజ్ఞాపదము కూడ 'కౌండిన్య' పదభవమే; ఇది 'కోండణ్ణ' అను మహారాష్ట్రీ రూపము ద్వారమునఁ బైశాచిలో 'ణ' 'న'గ మాఱుటచేఁ గలిగినది. కొండయ్య కొండన్న, పదములలో అయ్య, అన్న, అను పదములున్నవని భ్రమకలుగుటచే నవి సమస్త పదములుగఁ దరువాతికాలమునఁ బరిగణింపఁబడుచు వచ్చినవి.—సం. పుణ్యమ్=మహా. పుణ్ణిఅం=పై. పున్నియమ్ = తె. పున్నియము, పున్నెము.

(4) సం. ణ=పై. న;—గుణగణయుక్తః = పై. గుణ - గన - యుత్తో; గుణేన=పై. గునేన (హేమ. 8. 4. 306; ప్రా. ల. III. 42; ప్రా. ప్ర. X. 5; ప్రా. రూ. XX. 2 న, ణ=న; ప్రా. సర్వ. పు. 123 ఇది కేవల కేకయ పైశాచీ లక్షణము; అట్లే ప్రా. క).

తెనుఁగున ని లక్షణము సంపూర్ణముగా నున్నది. మహారాష్ట్ర ప్రాకృతమునందును, తమిళ కన్నడములందును 'ణ' యుండు ననేక పదములు తెనుఁగున నకారముతో గాన్పించుచున్నవి. తెనుఁగుపదములం దొకప్పుడు ణకారము కాన్పించినను చానికి రూపాంతరముగ నకారముతోడి రూపమును నుండును. - సం. గుణ = తె. గొనము; సం. గుణకమ్ = తె. గొనయము; సం. ఆజ్ఞా = మహా. ఆణా, కన్న. ఆణ = తె. ఆన; కన్న. ఎణి (టు) = తె. ఎని (మిది); కన్న. కిణ్ణు, మణ్ణు = తె. కిన్ను, మన్ను; తె. ఆణఁగు. రూ. అనఁగు; తె. ఆణియ = రూ. ఆనియ; మొద. ఒకప్పు డేకవచనరూపమున ణకార మున్నను బహువచనమున నది నకారమునఁ మాఱుచుండును: తె. ఏ. కాణి, రూ. కాని; బహు. కానులు.

(5) సం. త, ద=పై. త;-సం. భగవతీ = పై. భగవతీ; సం. పార్వతీ=పై. పవ్వతీ; సం. శతమ్ = పై. సతం; సం. మదనపరవశః = పై. మతనపర వసో; స. సదనమ్ = పై. సతనం; సం. దామోదరః = పై. తామోతరో, సం. ప్రదేశః = పై. పతేసో; సం. నదనకమ్ = పై. నతనకం; సం. భవతు=పై. హోతు; సం. రమతాం = మహా. రమదు=పై. రమతు (హేమ. 8. 4. 307; ప్రా. రూ. XX. 5).

పదాది దకారము తమిళమునఁ దప్పక తకారమగును; కాని, తెనుఁగు కన్నడములం దీమార్పు సర్వత్ర జరుగలేదు. కొన్ని దకారాది పదములు మాత్రమందు తకారాదిగఁ గాన్పించుచున్నవి. ఉదా. దోష + * కృ=దుసుకు, రూ. తుసుకు; ప(త)నుకు, తోఁకు; దద్దంతెల్లు, రూ. తత్తఱిల్లు:—రాయల సీమలోఁ గొన్నియెడల నుత్తరజిల్లాలందు దకారాదులుగనున్న పదములు తకారాదులుగ నుచ్చరింపఁబడుచున్నవి. ఉదా. దిద్దు, తిద్దు; దొండకాయ, తొండకాయ; మొద. తమిళమునఁ బదప్రథమందును సంతమందును రెండచ్చుల నడుమఁబఱిచట్టియు, సనుస్వారమునకుఁ బరముగ నున్నట్టియు తకారము తప్పక దకారముగ మాఱును; కాని, తెనుఁగు కన్నడములం దీమార్పు సర్వత్ర కలుగదు. సాధారణముగ నాస్థానసములందు తకార ముచ్చారణమందు నిలుచును. ఒకవేళ నది దకారముగ మాఱినను తకారముతోడి రూపమే యెక్కువ ప్రచారమందుండును. దకారముతోడి రూపాంతరములట్టియెడల సర్వాచీనములని చెప్పవచ్చును. తకారముతోడి రూపాంతరములు లేని దకారయుక్త పదములు తరువాతికాలమునఁ దెనుఁగునఁ జేరియుండును. తకారము మొకప్పుడు దకారముగ మాఱకుండనుండుటకు ద్విత్వము నొందుచుండును.

(6) సం. ల=పై. ళ; ఉదా. సం. శీలమ్=పై. శీళం; సం. కులమ్=పై. కుళం; సం. జలమ్ = పై. జళం; సం. సలిలమ్ = పై. సళిళమ్; సం. కమలమ్= పై. కమళం (హేమ. 8. 4. 308).

ఈ మార్పు తమిళ మళయాళములందును గన్నడమునందును నెక్కువగా నున్నను తెనుఁగునఁ గూడ లేక పోలేదు. (i) సంస్కృత లకారము ళకారముగ నుచ్చరింపఁ బడుట: ఉదా. అళి, అళిందము, అళీకము, అళిగర్దము, ఆళి, ఇళ, ఈళిక, ఈళితము, కరాళము, కళ, కళత్రము, కళింగ, కళేబరము, కాళియుక్తి, కాళి, కాళింగము, కాళింగి, కాళింది, కాళిక, కుళుంథము, కేళి, క్రౌళనము, క్రౌళితము, క్ష్వేళ, గళంతిక, గళము, గళితము, గళ్య, గిళనము, గుళిక, గుళుచ్ఛము, గోళకుఁడు, గోళము, జోనళము, డంభోళి, దళనము, దళితము, దాళి, ధావళ్యము, ధవళిము, నళ, నాళము, నాళి, నాళికేరము, నాళీకము, నీళ, నేపాళిము, పింగళ, పింగళుఁడు, పుళిందము, పుళిందుఁడు, పౌళి, ప్రవాళిము, ప్రళయము, మంగళిము, మంగళ, మధూళి, మిళిందము, మిళితము, మురళి, మేళికము, మేళినము, రాళము, వళి, వాహ్యాళి, విళంబి, వేళ, వ్యళీకము, వ్యాళిము, సరళి(ము), సాళిగము; సాళ్వుఁడు, సుగళిళిము, హేళనము, హేళి మొదలయినవి.

(ii) వైకృత దేశ్యపదములందు లకార శేషస్థానములందు ళకారముగల పదములు; అలు(ళ్ళు)కు (కరి), అళేది = హరిద్రా; ఆలు(-ళ్ళు)గ(-వ), ఆళువారు, ఊళ, ఎల(-ళ) నీరు, ఒళివు (-వరి), ఓ(హూ)ళిగ, కల(ళ్) వర(ళ్)ము, కల(ళ్)వరిం(ళిం)చు; కళాయి, కళాసము, కళాసించు, కళుకు, కళ్ళ, కళ్ళము, కళ్లెి(ళ్య)ము, కాళింజి, కాళియ, కుళుపు, కుళ్లాయ, కు(క్రు)ళ్లు, కూళి, కూళిండు, కేళకుళి, కేళిక = సృత్యము, కోళె = కాతూహలిక, ఖాలీ (-ళీ), గళిక త్తెర, క(గ)ళ్ల, గళ్లెను, గాళికుడు, గుళిగ, గోళి, గౌళి; చాళియ, చొ ళ్లియము, జళిపించు, జళుకు, జాళించు, జాళియను, తళితళ, తళుకు, తెళిగ(-య), తాళగించు, తాళిము, తాళి, తాళించు, తాళీసపత్రి, తాళీకుండు, తాళు, తొళిక, తొళిసి, త్రుళ్లు, తెళ్లు, చళిము, దాళిమ్మ, దాళీకుండు, దాళు, దాళున(-వా), నాళిము = లాడిము, నెళిము(-వరి), నెళినెళి, పళపళి, పిళ్లి(ళ్)ము, పాళి(-ళీ), పాళిము, పాళిము, పాళి, పాళిగాండు, పిళ్లు, పిళ్లారి, పెళపెళి, పెసుదు, పెళ్లము, పోళీ, బళా, బళాయి, బాళి, బెళిదరు(రగు), బెళిగున్వి, బెళిన, బెళుకు, బాళుకు, బోళిము, బోళా, మళిగ, మళ్లు, మాళిగ, మిళ్లు, మీళిము, మేళిగించు, మోళంగి, వళాగ్రము, వళావళి, వళుకు, వాళి, విళింగిలు, వాయుపిళింగములు, వేళిము, వేళాకోళిము, వైళిము, సళుపు (-పరింత), సళుపు, సాళువము, సుళువు, సేళిము, సోళాదాప్పి, హళిద, హళాహళి, హళి మొదలయినవి.

సంస్కృతే లకారస్థానమున వచ్చిన ళకారమునకు ఱేఫమనియు, కేవల కన్నడ పదములందు సిద్ధ ళకారమునకు కుళినుడనియు గర్నాటకై య్యాకరణులు తెలిపియున్నారు. తెనుగునందూడ నీ ళ కుళిభేదమును గమనింప నచ్చును. సంస్కృతమందలి యన్ని లకారములును ళకారములుగ మాఱువు. ఉదా. మాలా, శాలా, విలాస, మొదలగుపదములు తెనుగున మాళి, నాళి, విళాసము, అను రూపములను బొందవు. అట్లే కొన్ని తెనుగు పదములందలి లకారము ళకారముగాని, ళకారము లకారముగాని మాఱువు. ఉదా. 'జల్లు' 'జళ్లు' అనికాని, 'క్రుళ్లు' 'క్రుల్లు' అనికాని రూపాంతరములను పొందవు.

(7) సం. శ, ష=పై. స; ఉదా. సం. శోభతే = పై. సోభతి; సం. శోభనమ్ = పై. సోభనం; సం. శశీ=పై. ససీ; సం. శక్రుః = పై. సక్కో; సం. శంఖుః = పై. సంకో; సం. విషమః = పై. విసమో; సం. కృష్ణః = పై. కిసానో (హేమ. 8. 4. 309, ప్రా. రూ. XX. 6; ప్రా. సర్వ. పు. 123 ఇది కేకయ పైశాచీ లక్షణము; ఇట్లే ప్రా. కా.).

మహారాష్ట్రీ ప్రాకృతములోగూడ శ ష లు స గా మాఱును. మహారాష్ట్రిలోగలుగు నీ మార్పు పైశాచిలో కలుగదనియు హేమచంద్ర వ్యాఖ్య

రణమునందును ప్రాకృత రూపావతారమునను చెప్పఁబడినది. ఆ రెండు వ్యాకరణములలోను నీ మార్పు వైశాచియందు కలుగునని చెప్పుట పొరపాటగునా ?

తెనుఁగున శ, ష, లు సకారముగ మాఱుట సుప్రసిద్ధమే. ఒకప్పుడట్టి 'స' కారము దంత్య చే జీవర్ణములుగఁ గూడ మాఱును: (అ) శ = స. పదాదిని:—ఉదా. శంఖుఃశంకు; శంబలమ్ = సంబళము; శక్తి = సత్తి; శని = సని; శబ్దుఃసద్దు, చప్పుడు; శమీ = జెమ్మి; శకట = సగటు (చదరంగములో); శర్కరా = చక్కెర; శాకము = సాగి(కూర); శఙ్కలీ = చేక్కలము, శాస్త్రము = చట్టను; శిరము = సిరము; శీతఃసీతు; శుంఠి = సొంటి; శోక = చూకుఱు; శుక్రఃచొక్క; శూర్పణఖ = చేప్పనాక; శృంఖలా = సంకెల; శృంగారఃసింగారము; శృంగి = సింగి; శేఖరించు = సేకరించు, శ్యామా = చామ; శ్యామల = చామన; శ్రద్ధా = సడ్డ; శ్రీ = సిరి; శ్లేష్మన్ = సెట్టి; శౌండికఃసొండి (వాఁడు).

ii. పదమధ్యమున: యశస్ = అసము; కుశలవీయము = కుసలాయకము మొదలయినవి.

iii. పదాంతమున: ఆశా = ఆస; క్రోశఃకోను; అక్రోశఃఅక్కను మొదలయినవి.

(ఆ) ష = స. ఉదా. సంతోష = సంతోసము; ఈర్ష్యా = ఈసు; ఘర్షఃగస(గస), గాసి; ఘోషా = గోస, గోను; ఘోషణ = గోసన మొదలయినవి.

* ష. స. లు శౌరసేనీ వైశాచికలో శవర్ణముగ మాఱునని ప్రాకృతకల్పతరువునం దున్నది; ఈ మార్పు తెనుఁగునఁ గలుగదు.

(8) 'హృదయ' శబ్దమందలి యకారమునకు పకార మాదేశమగును; వై. హితపకం; "కింపి కింపి హితపకే అత్థం చింతియమానే" అను ప్రయోగము గుణాఢ్యుని బృహత్కథలోనిదఁట. (హేమ. 8. 4. 310; ప్రా. సర్వ. పు. 124. ప్రా. క. కేకయవైశాచి; ప్రా. ప్ర. X. 13 = హితపకం; ప్రా. రూ. XX. 11). ఈ మార్పు తెనుఁగునఁ గలుగలేదు.

(9) టవర్ణమునకు తవర్ణము వైకల్పికముగా నగును: ఉదా. కుతుంబకం, కుటుంబకం (హేమ. 8. 4. 311.)

ఈ మార్పు తెనుఁగునఁ గానవచ్చుచున్నది. i. పదాదిని:—టంగువాఁ (తంగువాఁ); ట(త)క్కరి; ట(త)క్కు; టా(తా)టోటు; టీకు, టేకు = తేకు; టోపి = తోపి, తొప్పి మొదలయినవి.

ii. పదమధ్యాంతములం దీమార్పు తెనుఁగు కన్నడములందు కాన్పించుచున్నది. తెనుఁగునఁ టకారముండుచోటఁ గన్నడమున తకారము నిలుచున్నది: ఉదా. తె. మాట, కన్న. మాతు ; తెనుఁగు: ఎట, కన్న. ఎత్త మొదలయినవి.

(10) సం. - క్త్వా = పై. తూన ; - ఉదా. గతా్వా = గంతూన ; రమితా్వా = రంతూన ; హసితా్వా = హాసితూన ; పఠితా్వా = పఠితూన ; కథితా్వా = కథితూన (హేమ. 8. 4. 312 ; ప్రా. ప్ర. X. 13 = తూనం ; ప్రా. రూ. XX. 18 = తూనం; ప్రా. సర్వ. పు. 124 తూనం, కేకయ పైశాచి ; ప్రా. క. = తూనం).

తెనుఁగున '-తూ', కన్నడమున 'త, త్త' లు శత్రర్థకములు: ఉదా. తె. చేస్తూ, కన్న. గెయ్యుత, గెయ్యుత్తా ; తె. నస్తూ, కన్న. బరుత (-త్త, -త్తా) మొదలయినవి. తొలుతి నివి క్త్వార్థకరూపములుగానుండి, తరువాతి కాలమున. 'ఇ' వర్ణము క్త్వార్థకచిహ్నముగ నెలకొనినప్పుడు శత్రర్థకములుగ రూఢియై యుండవచ్చును. తెనుఁగున 'తు' వర్ణము 'చు' వర్ణముగ మాఱినది. తువర్ణము మొదటినుండియు వ్యవహారమున నున్నది. చువర్ణచిహ్నముతోడి శత్రర్థక రూపములు గ్రంథములకెక్కి, వ్యవహారభ్రష్టములయినవి.—'తూన, తూనం' అను రూపములు '-చున్' అను శత్రర్థక వర్ణము ద్రుతప్రకృతికమగుటను సూచించుచున్నది. లేదా. 'తూన,' 'తూనం' లలోని 'తు' వర్ణము కన్నడమందలి క్త్వార్థక చిహ్నములగు 'తు-, దు' లకు మూలములై యుండవచ్చును. ఈ కన్నడమందలి '-తు, -దు' లు తెనుఁగునఁ గొన్నియెడల ధాతువులలోనికే చేరుకొన్నవి.

(11) సం. - ష్ట్వా = పై. - ద్ధూన, - త్థూన ; ఉదా. సం. * నష్ట్వా = పై. నద్ధూన, నత్థూన ; సం. తప్ట్వా = పై. తెద్ధూన, తెత్థూన (హేను. 84. 313 ; ప్రా. రూ. XX. 19 = ట్ఠూన, - త్థూన).

కన్నడమున -డు, -ఱు లంతమందు గలధాతువులకుఁ క్త్వార్థకమున '-ట్టు' అనియగును. కన్న. * బిడు, క్త్వా. బిట్టు మొదలయినవి. ఇట్టి రూపములును గొన్ని తెనుఁగున ధాతువులుగఁ బరిగణింపఁబడినవి.

(12) సం. - ర్య = పై. రియ ; ఉదా. భార్య = పై. భారియా (హేమ. 8. 4. 314 ; ప్రా. ప్ర. X. 8 = రిల ; ప్రా. రూ. XX. 13 = రిల (క్వచిత్) ; ప్రా. సర్వ. పు. 123 = రిల; తత్పూర్వదీర్ఘము హ్రస్వమగును. భార్యా = పై. భరిల; ఇది కేకయ పైశాచీలక్షణము; - ప్రా. క. లోను ఇల్లో; శౌరసేనీ పైశాచికలోను ఇల్లో అని ప్రా. క.)

తెనుఁగు వ్యవహారమున నిశ్శేషముగను, గ్రంథములందు గొన్ని యెడలను నీ మార్పు కలుగును. భార్యా = భారియ (వ్యవ.); కార్య = కారియ, చర్య = చెరియ (వ్యవ.); పర్యాయ = పరిమాయము (వ్యవ.); హిం. ఫిర్యాదు = ఫిరియాదు; మర్యాద = మరియాద; అర్యవర్యా; = అరియవరియా; సూర్యుఁడు = సూరియుఁడు, సూరీఁడు (వ్యవ.); సూర్యసుటము = * సూరియపుటము = సూరెపుటము.

(ఆ) సం. - స్న = వై. - సిన (స్నేకల్పికము), ఉదా. స్నాతమ్ = వై. సినాతం (హేమ. 8. 4. 314; పాళి. ప్ర. X. 8. సన; పాళి. థేరా. XX. 13 = సిన (క్వచిత్); పాళి. క. = సన, క్కే కేయిం వై శాచిఁగో).

తెనుఁగునఁ గై కేయీవై శాచియుదువలె వ్యవహారమున స్న = సన; స్నానము = సనానము (వ్యవ).

(ఇ) సం: - ష్ట = వై, సిట; ఉదా. కష్టమ్ = వై. కసిటం (హేమ. 8. 4. 314; పాళి. ప్ర. X. 6; పాళి. ఏ. లో కై కేయీ వై శాచిమంచు; పాళి. థేరా. XX. 13 = సిట (క్వచిత్); పాళి. సద్ధ. పు. 123; - కేకయ వై శాచిఁగో ష్ట, స్న, లకు వికల్పమున సిశ్శేషము; భిన్న సంయుక్తాక్షరములకు వికల్పము కలుగవచ్చును; కలుగక పోవచ్చును; ఉదా. వై కల్పికముగను - ధర్మ పత్నీ = ధరమపతినీ, ధమ్మ పత్తీ; చిహ్నమనఁ, చిన్హమనఁ; - కలుగనిచోటులకు- డిండిమః = టెంటిమో; పంజరిక = పంజరికలో మొదలయినవి. — థేరా. ఏ. లో రత్న = రతిన (కేకయ వై శాచిఁగో).

సం. ష్ట = వై. సట=సె. - సిట. - సటు-సుము. ఉదా. కష్ట = కసిటం; కష్టభృష్ట = గాసటబీసట. - కస్మ పదమున 'ష్ట'-సట, సటు, సుటు, సుము, బుగా మాఱుట కెక్కువ యుదాహరణములు గాన్పించును.

'ష్ట' కాక యితరి సంయుక్తాక్షరముల వికల్పము తెనుఁగున సుప్ర సిద్ధము. అనఁగా నట్టి సంయుక్తాక్షరములు వికల్పమునొందు, ముఖ్యమైన మార్పునొందని రూపములు తెనుఁగునఁ నిలుచును. ఉదా. అగ్ని = అగిని; చంద్రుఁ = చెందురుఁడు; యాత్రా = జాతర; రత్నము = రతినము; దర్శనము = దరిసెనము మొదలయినవి.

(13) క్ష్వ్ ప్రత్యాయమునుగల 'య్క్ష' పచ్చును: ఉదా. సం. గమిష్యతి, వై. గియ్యతి, దీయతి, పై. చియ్యతి, నస్యతి, ప్ర. నిమిస్యతి; పస్యతి, వై. పఠియ్యతి (హేమ. 8. 4. 315).

తెనుఁగున యు - సన్నాంతధాతువులు గొన్ని సంస్కృతమందలి క్ష్వ ప్రత్యయాంత రూపములనుండి యేర్పడినవి. అట్టి ధాతువులు సీర్ష్యపూర్వ

యుకారాంతములయిన చో-వానిపై మఱల 'పడుఁజి' చేఁగసప్పుడు రీళ్ళనుసకు హ్రస్వమును, యకారమునకు ద్వర్థశ్లేషమును గలుగుచుండును. ఈ మార్పు తెనుఁగున బహుళము; ఉదా. చేయఁబడు చెయ్యఁబడు మొదలయినవి. హ్రస్వస్వరపూర్వక యువర్ణాంతధాతుప్రత్యయములకు నీమార్పు కలుగదు: కవియు, కవియఁబడు మొదలయినవి. యుకారసహకార బూర్వసుచుచున్న స్వరము సంయుక్తాక్షరముతో గలిసియున్నయెడల నీ మార్పుకలుగదు: న్యాయు, వ్యాయఁబడు మొదలయినవి.

(14) 'ప్రి' ధాతుప్రత్యాంత కర్మప్రత్యయమునకు 'ఱ' ఆదేశమగును. ఉదా. క్రియతే = కీరతే (హేమ. 8. 4. 316; ప్రా. XX. రూ. 1. 6.) ఇచట కర్మప్రత్యయమునకు 'ఈర' ఆదేశమయిన పనుటకంటె ఋ-కారము నకు వృద్ధిగలిగి కర్మప్రత్యయము లోపించిన పనుట యుక్తమగును. క్రియతే, కీర్యతే = వై. కీరతే. తెనుఁగున నీమార్పు కలుగలేదు.

(15) యూదృశాది శబ్దములలో 'దృ' స్థానమున 'ఖి' వచ్చును: యాతిసో, తాదిసో, కేతిసో, ఏదిసో, భవాదిసో, ఎతర్హిసో, యద్యస్మాతిసో, అస్మాతిసో (హేమ. 8. 4. 317; ప్రా. రూ. XX. 10.)

వైరూపములలోని కొన్ని తెనుఁగున మార్పునొందిచేరినవి. తెనుఁగున 'ఏ' కారముచే ప్రకారము మాఱినది: ఎట్టి, ఇట్టి, ఎట్టి, మీయిట్టి, మాయట్టి మొదలయినవి.

(16) వ్యత్యయాది క్రియల ప్రథమపురుషైకవచనమునకిచ్చు 'తి, తే' ప్రత్యయముల స్థానమున 'ఖి' నిలుచును ఉదా వసుతి, భోతి, నేతి, తేతి. లసతి, అచ్ఛతి, గచ్ఛతి, ఏమతి (హేమ. 8, 4, 318-19; ప్రా. రూ. XX; 14.) ప్రాకృతములందు సాధారణముగా నాత్మనేపద ప్రత్యయములు లోపించి యన్ని ధాతువులకును బరస్మైపద ప్రత్యయములే చేయఁబడును. ప్రథమపురుష ైకవచనమున మహారాష్ట్రియందు 'ఇ' వచ్చును. తెనుఁగున సమహాద్వాచకములు కర్తలుగాగల క్రియారూపములు 'ద, దు' లతో నంతమగుట మహారాష్ట్రీ లక్షణము 'తి, తు' లు సాధారణముగా గన్నడమున నీ సందర్భమునఁ గానవచ్చుచున్నవి: ఉదా. బంతు = వచ్చినది (వ్యవహారమునఁ గన్నడమున నీ రూపము మహాద్వాచకములతోడను గాన్పించుచున్నది); ఇత్తు = ఉన్నది మొదలయినవి.

(17) సం. భవిష్యతి = వై. హువేయ్య. (హేమ. 8, 4, 320; ప్రా. రూ. XX. 17); ఈ మార్పు తెనుఁగున లేదు.

(18) పంచమ్యేకవచన ప్రత్యయము 'ఆతో' లేక 'ఆతు' అగును: సం. దూరాత్ = పై. తూరాతో, తూరాతు (హేమ. 8. 4. 321; ప్రా. రూ. XX. 5). దీనినిగూర్చి తెనుఁగు విభక్తి ప్రకరణమునఁ దెలుపఁబడును.

(19) తద్, ఇదమ్ శబ్దముల తృతీయైక వచనరూపము పైశాచిలో 'నేన' అనియును, స్త్రీలింగమున 'నాఏ' అనియును నగును (హేమ. 8. 4. 322; ప్రా. రూ. XX. 7, 8.). వీనినుండి కలిగిన రూపములు తెనుఁగున లేవు.

(20) తక్కిన విధులన్నియు శౌరసేనియందువలెనే వర్తించును (హేమ. 8. 4. 322; ప్రా. ప్ర. X. 2; ప్రా. రూ. XX. 1. ప్రా. సర్వ. పు. 124 కేకయ పైశాచికి).

(21) సం. ర=పై. ల (ప్రా. ల. III. 42; ప్రా. సర్వ. పు. 126 లో ఇది శౌరసేనీ పైశాచీలక్షణము మాత్రము: ఉదా: సం. రుధిరమ్, పై. లుధిలం).

ఈ మార్పు తెనుఁగున సాధారణముగఁ గలుగుచున్నది. ఉదా. చిరిక, చిలుక; వడ్రంగి, వడ్లంగి; తరము, తలము; పొరిమాఁచు, పొలిమారు (లు)చు; రంగరించు, రంగలించు; పందిరి, పందిలి; పొరి, పొలి; పిలుకుమారు (-లు)చు; సుతరాం, సుతలాం; మొదలయినవి.

(22) సం. ఇవ=పై. పిన (ప్రా. ప్ర. X. 4; ప్రా. సర్వ. పు. 124 కేకయపైశాచిలో. ప్రా. క. లోనిల్లే. ఈ రూపము తెనుఁగున లేదు.

(23) సం. జ్ఞ = పై. చ్ఞ (ప్రా. ప్ర X. 11; ప్రా. సర్వ. పు. 123.) ఉదా. సం. కార్య; మహా. కజ్జ; పై. కచ్ఞ—తెనుఁగునఁ గొన్నిపద ములందలి 'చ్చ' వర్ణమిల్లే కలిగినది. ఉదా. సం. కార్య, పై. కచ్ఞ, తె. కచ్చ (చూ. కయ్యాలకచ్చ.)

(24) 'కృప' ఇత్యాది శబ్దములందలి ఋకారమున కిత్వమగును (ప్రా. రూ. XX. 121 ప్రా. సర్వ; పు. 123. కేకయ పైశాచిలో; ప్రా. క. లోనిల్లే). ఉదా. సం. గృహమ్, పై. కీహం. సం. కృతక, తె. కీటుకు; సం.కృత్తి, తె. కిత్తి; సం-మృత్తి, తె. మిత్తి; సం. గృహమ్, తె, గీము మొదలయినవి.

(25) సం. యక్ ప్రత్యయము=పై,-య్య. - ప్రా. రూ. XX. 12). ఈ మార్పు చెందిన రూపములే కొన్ని తెనుఁగున ధాతువులయినవి.

(26) కేకయపైశాచిలో సం. క్వచిత్ = పై. కుపచి (ప్రా. సర్వ. పు. 126; ప్రా. క.) - ఉదా. పృథివీ = పుథుణీ; పక్ష్మ = పఖమ; విస్మయ= పిసుమఅ; ప్రథమ = పృథుమ; సూక్ష్మమ్ = సుఖమం.

ఈ మార్పులలో విస్మయ=తె. విసుమాలను; అను రూపము మాత్ర ము తెనుఁగునఁ జేరినది.

(27) కేకయపైశాచిలో యుష్మ దస్మచ్ఛబ్దములకు మాగధియందు వలె రూపములు గలుగును. ఈ రూపములలో భత్వమునకు ఫత్వము రాదని కొందఱందురు. ఉదా. తుమం, తుంభే; హక్కే, అంభే మొదలయినవి. (ప్రా. సర్వ. పు. 125.)—ఈ రూపములు తెనుఁగున లేవు.

(28) (1) శౌరసేన పైశాచికలో సం. స = పై. శ;-ఉదా. మనుష్యః= మానుశే; హసతి = హాశతి; పిశునః = పిశునే మొదలయినని. ఈ మార్పు తెనుఁగున లేదు.

(2) చవర్గేదూష్మములకు ముందు యకారము చేరును. ఉదా. ఫలమ్=పై. య్ఫలే ఈ యకారము చేరుటని చెప్పుట చవర్గేయూష్మరముల దంత్యోచ్చారణసూచకమని బీమ్స్, హార్ యెర్న్‌లే పండితుల యభిప్రాయము. అది నిజమైనచో నీనూత్న తెనుఁగునందును గలదు.

(3) కృతాదులకు కడాదులగును: ఉదా. కృత=కడే; మృత=మడే; గత = గడే,-మొదలయినవి. ఈ మార్పు తెనుఁగునను గలదు. సం. కృత = తె. కట్టు, కడచు మొద. మృత = మడియు; గత=గ(క)డచు మొదలయినవి.

(4) స్థా ధాతుసంబంధి 'స్థ'ను 'ట్ఠ'యగును: ఉదా. తిష్ఠతి=చ్ఛ్రిట్ఠది; మొదలయినవి. ఈ మార్పు తెనుఁగున లేదు. ఇతరసకలములందలి 'ష్ఠ'వర్ణము మహారాష్ట్రియందుపలెనే మాఱును: ఉదా. యష్టి=లట్ఠి; తెనుఁగు - లాతను; ప్రా. క. హో స్థా ధాతుసంబంధమగు 'ష్ఠ'వర్ణము 'ణ్ఠ'గా మాఱును: ఉదా. తిష్ఠతి = చ్ఛిణ్ఠది (శౌరసేనిలో నలె 'చిట్టది' అని కాదు); - స్థితమ్ = ణ్ఠిఅం, అగును.

(5) త్థ, త్థలకు ముందు శకారము చేరును: ఉదా. మశ్ త్థే, ఇశ్ త్థీ, మొదలయినవి. తెనుఁగున 'మస్తు,' 'ఇస్తిరీ' అను రూపము లిట్లు గలిగినవే.

(6) సం. ద్ధ = పై. త్థ, ఈ మార్పు క్వచిత్తుగా గలుగునని కొంద అందురు. ఉదా. అర్ధాసనమ్ = అద్ధాసనం = అత్థాశనం; - క్వచిత్తనుటచే పద్ధతి = పట్టతి. పద్ధతి శబ్దము తెనుఁగున 'పట్టు'గా గానవచ్చుచున్నది.

(7) అకారాంతశబ్దముల ప్రథమైకవచనమున 'ఏ' యగును: ఉదా. మనుష్యః = మానుశే; పణః = పనే; - ఈ మార్పు కన్నడమున నెక్కువగా నున్నది; అం దనేకపదములు 'ఎ'కారాంతములుగా నున్నవి. గర్హార్థమునఁ బైశాచిలోఁ బ్రథమైకవచనమున 'ఈ' వచ్చును: ఉదా. శ్యాలః = శిఆలీ;

తక్కినచోట్ల 'ఏ' యగును, అని ప్రా. క.-ఇనర్ణము గర్హ్యార్థమునఁ జేసుట తెనుఁగునను గలదు: రామిగాఁడు మొదలయినవి.

(8) అకారాంతశబ్దముల ద్వితీయా బహువచనమున వైకల్పికముగా 'ఏ' యగును. ఉదా. మానుఁజే, మానుఁశం; పనే, పనం; మొదలయినవి.

(9) 'అహునా' మొదలగు సవ్యయములకు 'అహుణి' మొదలగు రూపములగును: అహుణి, హాకే, తుమే, మొదలయినవి. (ప్రా. సర్వ. పు. 127.)

(29) పాంచాలీవైశాచిలో 'ర' కు 'ల', 'ల' కు 'ర' యాదేశము లగుచుండును: ఉదా. సం. కేవీ = వై. కేరీ; సం. మందిరం = వై. మంతిలం మొదలయినవి. (ప్రా. సర్వ. పు. 127; ప్రా. క.) పాంచాల వైశాచికలో నీమార్పు నిత్యమనియు, గౌడ వైశాచిలో వైకల్పికమనియు ప్రా. క. తెనుఁగున నిట్టిమార్పు వైకల్పికము: ఉదా. కాంతర = తె. కావరము, కానలము మొదలయినవి.

(30) కాక్షేయ, రాక్షస మొదలగు శబ్దములందు మాగధిలోవలె శౌరసేనీవైశాచికయందు క్షకారము 'స్క' యగునని ప్రా. క; ప్రా. సర్వ. ప్రకారము, 'క్ష' నిత్యముగా 'చ్ఛ' యగును. తెనుఁగున ప్రాకృతసర్వస్వ మందలి లక్షణముననుసరించి మార్పు కలుగుచున్నది.

(31) శౌరసేనీ వైశాచికలో పిబతి = పిఅతి యగును; 'పిపతి' అని కాదు. ప్రాకృతవ్యాకరణముల ప్రకారము వైశాచికి సంబంధించిన సూత్రములు వైని సంగ్రహముగ నిరూపింపఁబడి, ఆ సూత్రములు తెనుఁగున కెంతవఱకు ననువర్తించునో తెలుపఁబడినవి. వైశాచికిఁగల ప్రత్యేకలక్షణములను వినరించి సేపుచంద్రుఁడు మహారాష్ట్రిలో కలుగు కొన్నిమార్పులు వైశాచిలో కలుగునని చెప్పియున్నాఁడు. ఈ మార్పుల విషయమునఁ దెనుఁగు కొంతవఱకు మహారాష్ట్రిప్రాకృతమును, గొంతవఱకు వైశాచీమార్గమును నవలంబించుచున్నది. ఇందువలనఁ దొలుత వైశాచీలక్షణముఁ గలిగియుండిన యాంధ్రభాష, తరువాత మహారాష్ట్రిప్రాకృత సంపర్కముచే దాని లక్షణములను గూడఁ గొన్నిటిని సంపాదించుకొన్నదని చెప్పవలసియుండును.

ప్రతీచీసంప్రదాయము ననఁగా వాల్మీకిసంప్రదాయము ననుసరించిన లక్ష్మీధరాదులు చూలికావైశాచి యనుపేరఁ బైశాచికిఁ జిన్న యవాంతరభేద మగు వైశాచిని పేర్కొని కొలఁదిసూత్రములను రచించియున్నారు. అవి తెనుఁగున కెంతవఱకు నర్తించునో చూతము.

చూలికాపైశాచి.

(1) వర్గతృతీయ, చతుర్థవర్ణములకు నసునగా నాద్య, ద్వితీయవర్ణము లగును. (హేమ. 8, 4, 325; ప్రా. ప్రలో సిది పైశాచీలక్షణముగ నున్నది. X. 3; ప్రా. రూ. XX 1. 2; ప్రా. సర్వ. పు. 123 లో ఇది కేకయ పైశాచీలక్షణము; అల్లే, ప్రా. క. లో కూడను).

తెనుఁగున నీమార్పు ప్రా. ప్ర. ననుసరించి యుండుటయేకాక, వర్గీయానునాసికేతరాక్షరములన్నియు వర్గప్రథమాక్షరము లగుచున్నవి. కొన్నియెడల వర్గతృతీయాక్షరమును నిలుచుచున్నది.

(2) సం. ర = చూ. పై. ల (వైకల్పికము) (హేమ. 8. 4. 326; ప్రా. రూ. XX 1; శౌరసేన పైశాచికలో నీమార్పు నిత్యమని ప్రా. క.) తెనుఁగున నీమార్పు వైకల్పికమే.

(3) ఇతరాచార్యులమతమునఁ బదాదియందున్న నిర్గతృతీయ చతుర్థ వర్ణములకు ప్రథమ ద్వితీయవర్ణములు రావు. 'యుజ్' ధాతువులోని 'జ'కార మునకు చకారము గలుగదు. (హేమ. 8. 4. 327.) తెనుఁగున కీ సూత్రము వర్తింపదు.

(4) తక్కిన విషయములందు చూలికాపైశాచి పైశాచివలెనే యుండును (హేమ. 8. 4. 328; ప్రా. రూ. XXI. 1).

ప్రాకృత ప్రకాశికలో పైశాచికిని చూలికాపైశాచికిని భేదము చెప్పఁబడలేదు.

ప్రాచీన పైశాచి ప్రాకృతభాషలనుగూర్చి మనకింతకంటె నెక్కుడు విషయములు దెలియరానున్నవి. కాని, ప్రాచీనపైశాచి భాషలకు నేఁడు ప్రతినిధులుగా నిలిచిన యాధునిక పైశాచీ భాషలను గూర్చి యిపుడు సర్ జార్జ్ ఎ. గ్రియర్సను గారు ముఖ్యముగా నెక్కుడు కృషిచేయుచున్నారు. వారి హ్యాతలనుండి యాంధ్రభాషకు సంబంధించినంతవఱకుఁ గొన్ని విషయములను సంగ్రహింతము.

ఆధునిక పైశాచీభాషలలో కాశ్మీరీ భాషముఖ్యమైనది. ఇది హైందవ ప్రాచీన లాక్షణికులు తెలిపిన పీన, దరద భాషలకు సరిపోవుచున్నది. రెండవది నేటి నేపాళదేశపుభాషయగు ఖాస్ - కురా యానునది. ఇది లాక్షణికుల నేపాళభాషకు వికారము. మూఁడవది సింధీ, లహండీ భాషలు. ఇవి పూర్వకాలపు వ్రాచడ ప్రాకృతమునకు సంబంధించినవి.

కాశ్మీరి.

తక్కిన పిశాచభాషలకువలె కాశ్మీరీ భాషకుఁ బ్రథానలక్షణము కాల్డువెల్లు ద్రావిడభాషలకు ముఖ్యలక్షణమని పేర్కొనిన యచ్చుల పరస్ప

రాకర్షణమును (చూ. పు. 200 - 202) హల్లులయందు కలుగు మార్పులును నయి యున్నది. ఈ భాషయందు అ, ఇ, ఉ, ఊ, అను మాత్రాచ్చులు పర మగునపుడు వానికిఁ (బూర్వమందున్న యచ్చులన్నియుఁ దదనుగుణముగ మాఱి తీఱువలెను. ఈ మాత్రాచ్చులు ద్రావిడపదముల తుదియందుండు నస్పష్టాచ్చులను జూలవఱుకుఁ బోలియుండును. కాశ్మీరియందు ఘు, ఝు, ఢ, ధ, భ, లు లేవు; వానికి మాఱుగ గ, జ, డ, ద, బ, లే వాడఁబడును. సం. ఘోటకః, కాశ్మీరీ: గుఱు. హిందీయందువలె కాశ్మీరీ భాషయందు మూర్ధన్యధ్వనుల వాడుక చాలతక్కువ; వానికి మాఱుగ దంత్యధ్వనులే ప్రచార మందున్నవి. కాశ్మీరిలో సంస్కృతమందలి చ, ఛ, జ, లు తెనుఁగునందువలె చ్, ఛ, జ్, లగును. సం. చోరః, కాశ్మీరీ: చూర్, సం. చలయతి, కాశ్మీరీ: చేలి, సం. జలమ్, కాశ్మీరీ:జేలం, మొదలయినవి. సంస్కృత శ, ష, లు ఐదేని యను భాషలయందువలె కాశ్మీరియందు 'హ' కారముగ, మాఱును. తెనుఁగు నను నిట్టిమార్పులకిగి హకారము మఱుల గకారముగనో, కకారముగనో మాఱి నది. ఉదా. సం. విలస్ = * విలహ్ = * విలగ్ = తె. వెలుఁగు మొదలయినవి.

కాశ్మీరీ భాషయందు శబ్దగతలింగములేదు; జాతిలింగను మాత్ర మున్నది. అందు మహద్వాచకము లన్నియుఁ బుంలింగములు; మహతీ వాచక ములన్నియు స్త్రీలింగములు. ద్రావిడ భాషలయందును నిదియే సంప్రదా యము. ద్రావిడ భాషలయందువలె కాశ్మీరిలో షష్ఠియందు 'కు' ప్రత్య యము వచ్చును. క్రియలకు సర్వనామప్రత్యయములు చేరి తత్తత్పురుష బోధక ములగును. అందు ద్రావిడభాషలలోవలె నత్యేకే క్రియారూపములు గలవు; సంస్కృతమున నర్థమున, ఆత్, ఆ, లచేఁ దెలుపఁబడును. ప్రశ్నార్థమున అకా రము క్రియతుదఁ జేరును. ఈ వాడుక ద్రావిడభాషలయందున్నది. సంస్కృత మున లేదు. తత్తత్ప్రత్యయములు కాశ్మీరియందు క్రియల కొకదానితరువాత నొకటిచేరి యర్థవిశేషములను చెకూర్చుచుండును. ఉదా. కరు = చేయఁ బడెను; కరుమ్ = నాచేతఁ జేయఁబడినను; కరు - న్ - అఖ్ = నీవునాచేఁ జేయఁబడితివి; కరు - మ్ - అఖ్ - ఆ ? = నీవు నాచేఁ జేయఁ బడితివా ? ఇట్ల గుట కేవలము ద్రావిడసంప్రదాయమనుట స్పష్టము. తుమున్నర్థమున కాశ్మీరియందు 'ఉన్' ప్రత్యయము చేరుచుండును. ఇది కన్నడము, తమిళ ములలో 'ఉమ్' ప్రత్యయమునకును, తెనుఁగునందలి 'అన్' ప్రత్యయ మునకును సరిపోవుచున్నది. ణిజర్థమునఁ గాశ్మీరిలోఁ బ్రత్యేకపదము నుప యోగింతురు. సంస్కృతమునందువలెఁ గ్రియారూపమధ్యమున నాగమవర్ణము చేరి ణిజర్థము కలుగదు. ఇది ద్రావిడ సంప్రదాయమునను సరించియున్నది. ఉదా. కాశ్మీరీ: కరన - యివాన్ - చుహ్ = చేయ - వచ్చు - చున్నది.

ఖాస్-కురా.

ఇది నేపాళదేశపు ముఖ్యభాష. ప్రాచీన నేపాలభాషను లాకుణికులు పైశాచీభాషగఁ బేర్కొనియున్నారు. ఈ భాషయందు క్రియారూపములలో మహాన్మహత్వర్థక ప్రత్యయములు చేరును. ఇట్టి ప్రత్యయములు సంస్కృత మున లేవు. ఖాస్-కురాలో ఆఛ్-ధాతుజన్యమగు 'చు' అనునది క్రియల యందు వర్తమానార్థ బోధకముగఁ జేరుచుండును. దీనిని తెనుఁగుసందలి -చు (న్న), కన్నడమందలి-ను లతోఁ బోల్పనచ్చును. ద్రావిడ భాషలయందు వలె నీ భాషయందు సంస్కృత దీర్ఘాంతశబ్దములన్నియు హ్రస్వాంతము లగును. కాశ్మీరియందువలె నిందును ద్రావిడభాషల పోలికఁ బదమధ్యాక్షోపము గలుగుచున్నది. ఇందు షష్ఠీప్రత్యయము 'ఖె' అనునది. ఇది కన్నడమందలి-'కె, గె'లకు సరిపోవుచున్నది. ఈ భాషయందు మహద్వాచకముల ప్రథమా బహువచన రూపము 'రు' చేఁగుటనలన సేర్పఁబడుచున్నది. ఉదా. ఏకవచనము: దేవ, బహువచనము: దేవరు. ఈ రు-ప్రత్యయము ద్రావిడ భాషలయం దును నున్నది.

సింధీ, లహండీ భాషలు.

సింధీభాషయందు పదములన్నియు సజంతెములై యుండవలెను. వీని నెంత తేల్చిపలికినను సస్పష్టముగ నైనను విసఁబడుచునే యుండును. కాశ్మీరి యందునలె నిందును సచ్చుల పరస్పరాశ్లేషణమును, పదమధ్యాక్షోపమును గలవు. ప్రాకృతములలో సంస్కృతి సంయుక్తాక్షరము లన్నియు ద్విత్వాక్షరము లయినవి. కొన్ని మూఢనికారార్యభాషలలో నీ ద్విత్వాక్షరములలో నొకటి లోపించి, పూర్వాచ్చునకు దీర్ఘము కలుగుచుండును. సింధిలో నట్లు కలుగనక్క- అలేదు. ఈ విషయమున సింధీభాష ద్రావిడభాషలను బోలియున్నది. ఇతర హిందూస్థాన భాషలందువలె పదమధ్య సకారము సింధిలో 'హ' కారముగ మాఱినది. ప్రాచీన వ్యాచడాపభ్రంశమందువలెను, ద్రావిడ భాషలయందు వలెను, దంత్యమూర్ధన్యాక్షరములందు చాల వ్యత్యాసములు గలిగినవి. ఇదిగాక కేషసంయోగము గలుగుపట్ల త, ద, లు ట, ఢ, లుగ సింధియందు మాఱుచుండును. ఉదా. సం. పుత్రీ. సింధి; పుత్రు, ద్రా. పుట్టు (వు); నామవిభక్తులలో నొక్క షష్ఠీప్రత్యయము మాత్రము మిగిలి, తక్కిన వన్నియు నంతరించినవి. తక్కిన విభక్త్యర్థములు ద్రావిడభాషలయందువలె విభక్తి ప్రతిరూపక పదముల సాహాయ్యమునఁ దెలుపఁబడును. చతుర్థీ, షష్ఠీ ప్రత్యయములగు-'ఖే,-ఖో' లేకమయినవి. ఇవి ద్రావిడభాషలలోని 'కి, కు, కె, గె'లకు సరిపోవును. ఈ ప్రత్యయములు సంస్కృతశబ్దమగు 'కృతే'నుండి కలిగిన మహారాష్ట్రి 'కఏ', అపభ్రంశము 'కఉహి'ల నుండికాని, సంస్కృత

మందలి 'కృతాఁ' నుండికలిగిన అపభ్రంశమందలి 'కఅపు' నుండికాని యేర్పడియుండును.

క్రియారూపములలో ద్రావిడభాషలకును సింధీ, లహండా భాషలకును తుమున్నర్థక, వర్తమాన, భూతక్రియానిశేషణ, క్త్వార్థకరూపములందు సామ్యము కాన్పించుచున్నది. ఉదాహరణము:

	మొదటి వికరణము		రెండవ వికరణము.	
	సింధి	లహండి	సింధి	లహండి
తుమున్నర్థకము	హాలను=చేయను	మాలన్ = చేయన్	మారణు=చంపను	మారణ్ =చంపన్.
వర్త. క్రి. విశేషణము	హలందో = చేయుచున్న	మాల్దా=చేయుచున్న; గెయ్యుత్తా	మరిందో=చంపుచున్న	మరేందో = చంపుచున్న కన్నాణొల్లుత్తా
భూత. క్రి. ,,	హాణిఁ = పోయిన	మాలేఅ = పోయిన	మారిఁ = చంపిన	మారేఅ=చంపిన
క్త్వార్థకము	హలి = పోయి	మాలి = పోయి	మారే=చంపి	మారి=చంపి.

తక్కిన పైశాచీభాషలనుగూర్చిన విశేషము లంతగాఁ దెలియరాకున్నవి. బెలూచీ మొదలగు నేటిభాషలలో బహుళముగ ప్రత్యయముగు 'గళ్' కానవచ్చుచున్నది. ఉదా. మెఁ-గళ్ = మెఁ-జనులు. దీని యేకవచనరూపమగు 'మెఁ' అనునది బెహిన్తున్ పలకు శాసనములందు కానవచ్చుచున్నది.

ఇంతవఱకును ద్రావిడభాషలకును గౌన పైశాచీభాషలకును మాత్రము పోలికలు వివరింపఁ బడినవి. ఆపైశాచీ లక్షణములు తక్కిన ద్రావిడభాషలయందుకంటె నాంధ్రమున నెక్కుడుగఁ గలవని తేలుపఁ బడినది. ఆంధ్రము పైశాచీభవమని యిన్నాతమాత్రముచేత నది యన్నివిషయములందును పైశాచీలక్షణములను గలిగియుండవలె ననఁగూడదు. అన్నిభాషల చరిత్రము నందువలె నాంధ్రభాషాచరిత్రమునందును నా భాషకెన్నియో యితర భాషల సంపర్కము కలిగినది. అయాభాషల లక్షణములు వానిని యాంధ్రభాషకును సోకినవి. కాని, యాంధ్రభాష తనకు సహజమగు మూలపైశాచీ లక్షణమును విడిచిపెట్టలేదనివాస్తవము తెలిపి యీవిషయమును గూర్చిన ప్రస్తావనను ముగింపవలసియున్నది.

తెనుఁగునఁ జేరిన యన్యదేశీయ శబ్దజాలము.

ఇంతవఱకును కేవలదేశ్యములుగఁ బరిగణింపఁ బడుచున్న శబ్దజాలమును గూర్చి విచారించియుంటిమి. ఆ దేశ్యపదములలోఁ గొన్ని యన్యదేశ్యములయినను నాంధ్రధ్వనిసంప్రదాయము ననుసరించి మాఱ్పులఁ జెంది కేవలదేశ్యములుగ వాడఁబడుచుండుటను గనుగొంటిమి. కాని, యనేకములగు నన్యదేశ్యము లర్వాచీనకాలమున నాంధ్రభాషాప్రవాహముఁ బడినను నింకను వానికి తెనుఁగువారి నోటిరాపిడియెక్కువగా తగులకపోవుటచేఁ దమ యన్యదేశ్యత్వమును విడువకయున్నవి. ఆంధ్రుల చరిత్రమునకును నీ పదములకును సంబంధమున్నదని వేఱుచెప్పకయ్యెఁ. అట్టి యన్యదేశ్యము లలోఁ జాలమట్టుకుఁ పాలకపాలిత సంబంధమును బట్టియు, వాణిజ్యాది సంబంధమును బట్టియు ముఖ్యముగ హిందూస్థానీ యింగ్లీషు భాషలనుండి తెనుఁగునఁ బ్రవేశించినవి. ఇంచుమించు నారెండువిధములైన పదములను గూర్చియు విచారించి, పిమ్మట తక్కుఁగభాషలనుండి చేరినవానినిగూర్చి విచారింతము.

హిందూస్థానీ.

ఆంధ్రమునఁ గల యన్యదేశ్యశబ్దజాలములఁ హిందూస్థానీపదములు ప్రాముఖ్యమును సహించియున్నవి. క్రీస్తుశకము నేఁటి శతాబ్దమునకుఁ బూర్వమునుండియు నరబ్బులును, తుర్కీదేశస్థులును భారతవర్షముతోఁ వాణిజ్యమును జరుపుచుండిరి. వీ రోడలను సముద్రతీరమునఁ గూనాటికిఁ దమకుఁ దెలిసిన ప్రపంచమునంతటితోడను వాణిజ్యమును సాగించుచుండిరి. కళింగాంధ్రదేశము నందు సముద్రతీరవాసులును మొదటినుండియు గొప్ప నావికులుగనుండి యితరదేశములతోఁ వాణిజ్యమును సాగించుచుండినట్లు బౌద్ధ జాతకముల వలనను, నితర బౌద్ధ గ్రంథములవలనను దెలియవచ్చుచున్నది. అరబ్బీల నుండియు, తుర్కీదేశస్థులనుండియుఁ దెనుఁగువా రోడలను నడపుటను నేర్చి కొని యుండిరని కొందఱు తలంతురు గాని, యాంధ్రులు సహజముగనే నావిక వృత్తి కలవాటుపడియుండిరి. కాని, నావిక శబ్దజాలమును జాలవఱకు నీ యరబ్బీ, తుర్కీదేశస్థులదే యవలంబించుచునచ్చిరి నేఁడు నర్సాపురము, కాకినాడ, భీమునిపట్టణము, బందరు మొదలగు రేవులలోఁ నోడలునడపు

నావికు లీ యరబ్బీ తుర్కీ పదములనే యెక్కువగ నుపయోగించుచున్నారు. ఈ నావికపదముల పట్టిక వేఱొకచో నీయఁబడినది.

పదుమూఁడవ శతాబ్దమునఱకును జనసామాన్యమునకు అరబ్బీ, ఫారసీ, శబ్దములతో నంతగాఁ బరిచయము గలుగ లేదనియే చెప్పవచ్చును. మహమ్మదీయులు అల్లాయుద్దీను దండియాత్రలోఁ బదుమూఁడవ శతాబ్దాంతమున దక్షిణ హిందూదేశమునఁ జొరఁబడిరి. నాఁటనుండియు వారి శబ్దజాలము కొలఁది కొలఁదిగఁ దెనుఁగునఁ బ్రవేశింప మొదలిడినది. శ్రీనాథుని కాలమునకుఁ గొన్ని యరబ్బీ, తుగుష్కపదములు తెనుఁగునఁ జొచ్చినవి. పదునేనవ శతాబ్దమున రెడ్డిరాజులును వారి యాస్థానమునందలివారును నా భాషలను బాగుగ సభ్యసించుచు వచ్చిరి. మొదటి పానిపట్టుయుద్ధము జరుగు నాఁటికిఁ గొన్ని మహమ్మదీయ రాజ్యములు దక్షిణ హిందూదేశమున నెలకొని యుండినవి. ముగలాయిరాజ్యము ఢిల్లీలో నుప్రతిష్ఠితమగుటయు, ముగలాయి చక్రవర్తికి లోఁబడియు, లోఁబడకయుఁ గొందఱు నవాబులు దక్షిణమున రాజ్యముల నేర్పఱుచుకొని హిందూరాజుల కొత్తిడి గలిగించుటయు, నీ యుపద్రవ నరికట్టుటకై విజయనగరరాజ్య మేర్పడినదియుఁ, దుదకు విజయనగర సామ్రాజ్యము మహమ్మదీయులకెట్లు లోఁబడినదియు, నా తరువాత తురకలరాజ్యము చాలకాలమునఱకుఁ దెనుఁగుదేశమున నెట్లు నాగినదియు, మొదలగు విషయములు చరిత్రైకదేశ్యములు. ఢిల్లీలో ముగలాయి చక్రవర్తి తన 'దర్బారు' నుండి 'హుకుము' లను 'జారీ' చేయుచుండ నీ దేశములోని 'జిల్లా' 'పరగణా', 'సుబా' లలో చిన్న 'నవాబు' లు తమ దర్బారులను సాగించుచుండిరి. వారు తమ 'తీరు' = బాణము, 'కమాను' = విల్లు, లతోడను నితర యుద్ధసామగ్రులతోడను దేశమును స్వాధీనముచేసికొని, తమ 'ఫర్మానా' లను 'ఖిల్లెలు' చేయుచు, 'బురుజు' లుగల 'ఖిల్లా' లలో నుండి తమ 'లష్కరు' లను 'హజారీ' 'పంచ్‌హజారీ' ల యాజమాన్యమున 'లడాయి'కిఁ బంపుచు విజయముఁ గాంచుచుండిరి. రానురాను హిందూరాజు లోడిపోయి కేవలము 'జమీందారు' లై, ఢిల్లీచక్రవర్తికి వశులై యాతనికి 'నవాబ్ - నాజీము' 'దివాను' ల మూలమున 'పేష్కసు' చెల్లించుచు, చక్రవర్తి యనుగ్రహమును సంపాదించుటకు 'నజరానా' లను బంపుచుఁ గాలక్షేపము చేయుచు వచ్చిరి. నే డింగ్లీషు వచ్చినవాఁడు నాగరికుఁడుగఁ బరిగణింపఁబడుచున్నట్లే యానాఁడు ఫారసీ, అరబ్బీ, ఉర్దూ, భాషలను నేర్చినవారు నాగరిక ముద్రనంది, కొగసపాత్రు లగుచుండిరి. ముగలాయీ ప్రభుత్వమునఁ గొంతవఱకు శాంతిపరిస్థితు లేర్పడినకొలఁదియు, ముహమ్మదీయులును హిందువులును, బరస్పరసఖ్యమున మెలఁగుకొలఁదియు, వారి యాచారవ్యవహార

ములయెడ వీరికిని, వీరి యాచారవ్యవహారములయెడ వారికిని సభిమానము కలుగుచువచ్చెను. తెనుఁగువారు ముహమ్మదీయుల 'ఫీర్లు' పండుగలలోను, నితరములగు నుత్సవములలోను బాల్గొనుచుండిరి. వివాహసంబంధములను బట్టియు తెనుఁగునందును హిందూస్థానీ భాషయందును గూడ మాస్పులు గలిగినవి. తురకముఱాని ముహమ్మదీయు లెచటనో యుండ్రదేశమందున్నారు. తెనుఁగువారితోడి సంపర్కమువలన ముహమ్మదీయుల భాషయు, ముహమ్మదీయులతోడి సంపర్కమునలన దెనుఁగుభాషయు గొంతవఱకు మాఱుచువచ్చినవి. తెనుఁగుసోఁకున ముహమ్మదీయులభాష 'దక్ఖణీ' భాషగాఁ బరిణమించినది. ఈ యన్యోన్యస్య సంబంధ మెప్పటినుండినను దెనుఁగుభాషా స్వరూప మెట్లుండెనో చెప్ప వీలులేదు. ఈ యోగా న్మైరోపీయభాషల ప్రభావ మెక్కువయగుటయు, ముహమ్మదీయుల ప్రాబల్యము క్షీణించుటయు గారణముగ నా ప్రభావ మనతికాలమునఁ బ్రస్ఫుటింపఁ బ్రోత్తనూర్గమును బట్టుచున్నది. ఆంగ్లభాష పరిశ్రమించినవారి భాషయందేకాక, పండితుల భాషయందును నీ యాంగ్లికరణ విధానము పొడసూపుచున్నది. లేదు.

తెనుఁగునఁ జేరిన ముహమ్మదీయులభాషలో నీ క్రొత్తతనమంతయు టర్కీ, అరబ్బీ, పారసీ పదములు గలిసియే ప్రవేశించినవి. వానిలో నేవి టర్కీపదములో, యేవి యరబ్బీపదములో, యేవి పారసీపదములో చెప్పుకొనుట జనసామాన్య ముపయోగించి యుండలేదు. వారిమ్మలచేయుటి యనాయశ్యకమై యుండెను. నామ చుట్టుపట్టునుండువా రుపయోగించిన పదములనే జనులును వాడుకొనుచువచ్చిరి. వానిలోఁ గొన్ని టర్కీపదములు:

కూలీ (టర్కీ: కులీ); కుర్మా = మాంసపుకూర (కుర్మా); ఖాను (ఖాన్, కఖన్); చెకుముకి (చెక్‌మక్); చాకు (చకు); చిక్కాణాలు (పారసీ: చిఖ్; టర్కీ: చిఖ్); టోపీ, తోపు (టోపక్, టోపక్); తాగాడి (దగాడీ); భక్తీ (పారసి: బఖ్‌సి; టర్కి: బక్సి); బహద్దరు (బహదుర్); బీబీ (బీబీ); బేగము (బేగుమ్); ముచ్చలకా (ముచలక్కా); ముషాల్చీ (ముశాల్చీ); ఖజాంజి (ఖజాన్-చి) మొదలైనవి.

ఈ రీతిగా నాయాభాషలనుండి పదములను విడిగాసి చెప్పనచ్చును. కాని, యవియన్నియు నొక్కటేవిధముగా దెనుఁగు వాఙ్మయములలోనై మాతీయుండుటచే నా పదములు తెనుఁగునఁ జేసినవిగ మాత్రమే తెలిసికొని తృప్తిపడవలసి యున్నది.

హిందూస్థానీ, అరబ్బీ. పెర్షియనుపదములు తెనుఁగునఁ జేరునప్పుడు కలుగు మార్పులు.

[హి=హిందూస్థానీ; అ=అరబ్బీ; పె=పెర్షియను.]

I. అచ్చులు.

(1) (అ) పదాదిని:—నివార్ (నవారు); దివాలి (డవాలి).

(ఆ) పదమధ్యమందు: దాఖిల్, దాఖిలా (దాఖలా); దఖిల్ (దఖలు);

ఆఖర్ (ఆఖరు); రాతిబ్ (రాతబు).

(ఇ) పదాంతమున:—కఇద్ (కయిదు).

(2) హల్లోపము, పూర్వాచ్చునకు దీర్ఘము:—

హ్—హి. పహ్రా (పారా); తహ్‌బంద్ (తాబందు); బెహ్‌రహ్ (బెహరా); నామహ్ (నామా); పెహ్‌ర స్త్ (పేరస్తు); కాఎదహ్ (కాయిదా); కార్‌ఖానహ్ (కార్ఖానా); బారహ్ (బారా); డేరహ్ (డేరా); కబ్జహ్ (కబ్జా); తర్జుమహ్ (తర్జుమా); గంజీఫహ్ (గంజీఫా); బిమాహ్ (భీమా). హాదహ్ (హాదా); తనిఖహ్ (తనిఖీ); మస్వదహ్ (మసోయిదా); నమూనహ్ (నమూనా); హమేషహ్ (హమేషా); హంగామహ్ (హంగామా).

గ్—ఫారిగ్‌ఖతి = పారిక్షత్, పాలీకత్తు.

జ్—హాదజ్ (హాదా).

ద్—నహీద్ (నహీ).

(3) హల్లోపమయినను గొన్నిచోట్లఁ బూర్వాచ్చునకు దీర్ఘము రాదు:—మహ్‌తాబి (మతాబు).

(4) కొన్నిచోట్ల 'అ' ఆగమము వచ్చును:—అ. తక్‌కార్ (తకరారు); హి. కంకర్ (కంకర); మెహ్‌నత్ (మెహనత్తు, హ-లోపమువలన 'మేనత్తు'); మహ్‌జర్ (మహజరు); నక్‌ల్ (నకలు); మత్‌లబ్ (మతలబు); మొహ్‌ర్ (మొహరు); నజీర్ (నజరు); నిర్‌ఖ్ (నిరఖు); నక్‌ద్ (నగదు); దఖ్‌ల్ (దఖలు); మిన్‌హా (మినహా); ముజ్రా (ముజరా); మెహ్‌ర్‌బాన్ (మెహర్బానీ); షహ్‌ర్ (షహరు); ఫికీర్ (ఫికరు); షర్‌త్ (షరతు); భడ్‌వా (భడవ); అ. తక్‌ఖీర్ (తకరారు).

(5) కొన్నిశబ్దములలో నాదాగమము వచ్చును:—తరహ్ (తరహా) అ. సలహ్ (సలహా); పాగ్ (పాగా); మజాక్ (మజాకా); మేజ్ (మేజా);

మోజ్ (మోజా); టకోర్ (టకోరా); మోట్ (మోటా, సిళ్ళ-); ఫర్ద్ (పరదా); ఫర్మాన్ (ఫర్మానా); కాజ్ (కాజా); ఫలాన్ (ఫలానా).

(6) కొన్నియెడల నిదాగమమగును:—కొత్ మీర్ (కొత్తిమిరి); బేసర్ (బేసరి); అ. తుర్రా (తురాయి).

(7) కొన్నియెడల నీదాగమమగును:—మెహర్బాన్ (మెహర్బానీ); కిస్త్ (కిస్తీ); మంజిల్ (మజిలీ); గోర్ (గోరీ); తుపాక్ (తుపాకీ); తన్కీహ్ (తనిఖీ); పైమాయష్ (పైమాయషీ).

(8) సాధారణముగా నంతమం దుదాగమ మగుచుండును:—గలాఫ్ (గలేబు); కఇద్ (కయిదు); తరఫ్ (తరఫు); హుక్మ్ (హుకుము); మొహర్ (మొహరు); బుర్జ్ (బురుజు); రుస్మ్ (రుసుము); సరాబ్ (సరాబు); రద్ (రద్దు); రఇయత్ (రైతు).

ఉత్తు పదమధ్యమందు చేరుటయుఁ గలదు:—మండ్వా (మండువా); ఖండ్వా (ఖండువా); మొహర్ (మొహరు); బుర్జ్ (బురుజు).

(9) కొన్నిశబ్దములలో నెదాగమమగును:—గోన్ (గోనె).

(10) కొన్ని శబ్దములకు అము ప్రత్యయము చేరును:—కాగిజ్ (కాగితము, - దము); కుందన్ (కుందనము); గజ్ (గజము); మైదాన్ (మైదానము); ఘడియూల్ (గడియారము); బరాత్ (బరాతము); పొట్లా (పొట్లము); అమానత్ (అమానతము); ఖందక్ (కందకము); గంగాల్ (గంగాళము); దస్తర్ (దస్తరము); దుకాన్ (దుకాణము); అంబార్ (అంబారము); ఆవా (ఆవము); గుంబద్ (గుమ్మటము); కొక్ (కొక్కము).

(11) కొన్నియెడల నచ్చులోపించి, పూర్వాచ్చు దీర్ఘమగును:—తఆల్లుక్ (తాలూకు, విణ.); తఆల్లుకా (తాలూకా).

(12) కొన్ని శబ్దములలోని యచ్చులు లోపించును:—పె. తరాజ్ (త్రాను); పె. తయార్ (తయారు); పె. ముఆఫ్ (మాఫు). హి. హల్వా ఆ (హల్వా): అ. నక్కాషీ (నక్షీ).

(13) కొన్నియెడల నచ్చులకుఁ బ్రుతి గలుగును:—అ. ఉహ్దా (హోదా).

(14) అచ్చుల పరివర్తనము:—

అ—ఆ: మషల్ (మసాలా); మమూల్ (మామూలు); కర్కూన్ (కారోన్ను); షెమ్మ అ (సెమ్మా); అ. బత్ (బాతు); అవర్జా (ఆవర్జా); అ. తలబ్ (తలాబు); అ. ఫజీహ్ (ఫాజీ); అ. దవా (దావా); అ. జుబ్బ (జుబ్బా).

అ, అ—ఇ, ఈ: రకాబ్ (రికాబు); సరిస్తా (సిరస్తా); సం - నామా (చిరునామా); ఫర్యాద్ (ఫిర్యాదు); ఫర్యాది (ఫిర్యాదీ); సుచల్కా- (సుచ్చిలకా); పై మాయిష్ (పైమాయిషీ); జలేబి (జిలేబి); సిపా (సిపాయి); దివట్ (దివిటీ); అ. గ (గ) లాస్ (గిలాబు); కిమ్ఖాబ్ (కీంఖాబు).

అ, అ - ఉ, ఊ: అ. ఖబర్ (ఖబరు); ఫర్మాఎష్ (పురమాయించు); ఖేవా (కేవు).

అ, అ - ఎ, ఏ: అ. గిలాస్ (గిలాబు); తకాల్యా (తకాల్కా-); రప్‌రప్ (రెపరెప).

అ, అ - ఒ, ఓ: మఖ్‌మల్ (మొఖమలు).

ఇ, ఈ - ఆ, ఆ: దఖల్ (ఏఖలు); నాఖల్ (గాఖలు); దాఖలా (దాఖలా); అఖర్ (అఖరు); రాతీబ్ (రాతిబు); ఖాతిర్ (ఖాతిరు); హాజిర్ (హాజరు); హాజిరి (హాజరీ); నుసాఫా (నుసాఫు); నాజిర్ (నాజరు); నివార్ (నవారు); దివాలి (డివాలీ); సాదర్ (నాదరు); నసీహత్ (నేరస్తు); ముస్తాజిర్ (ముస్తాదరు); వాకిఫ్ (వాకిబు); మసూతాబీ (నుతాబా); హి. ఖిచిడీ (శ. ర. కిచ్చడి); హి. మియూనా (మునూనా = మున్వ్యమును).

ఇ, ఈ - ఉ, ఊ: అజుబా (అనుబాటు); వాసిల్ (వసూలు).

ఇ, ఈ - ఎ, ఏ: ఇకరార్ (ఎకరారు); అ. కిమిజ్ (కేనేజు); తావిజ్ (తావేజు); హి. చిరిడీ (చిర్రీ).

ఉ, ఊ - ఆ, ఆ: బర్ -ఆస్తర్ దీ (బరాబర్దా); ఫుసుఫ్ (వాకిబు); ముహమ్మద్ (మహమ్మదు).

ఉ, ఊ - ఇ, ఈ : ఫుతుర్ (పితూరీ); హి. జగ్ని (జగిని).

ఉ, ఊ - ఒ, ఓ : మురాబాసాల్ (మురాసాలారి); ముర్చంగ్ (మోర్సింగు); ముహబత్ (మోబత్తు); మూతాద్ (మాతాదు); ముకర్రర్ (మొకరరు); కర్ముసి (కాదర్కాను); మిలాకత్ (మొలాకత్తు); ఖుదగర్జ్ (కోరదా); ముతబర్ (మోతుబరి); అ. బసు (బోసు); ముకద్‌మహా (మొకద్దమా); నమూద్ (నమోదు); నమూనగిరి (నమోనా); నామూస్ (నామోషీ).

ఎ, ఏ - ఇ, ఈ : కాఎదా (కాయిదా); తాఎనాత్ (తయినాతు); ఫర్మాఎష్ (పురమాయించు); ఫాఏదా (ఫాయిదా); పాఎఖానా (పాయిఖానా); ఇస్తేహార్ (ఇస్తిహారు).

ఒ, ఓ - ఉ, ఊ : మోచి (ముచ్చి).

ఒ - ఔ : హౌష్ (హవాసు).

అఇ - ఎ : ఉమ్మఇద్‌వార్ (ఉమేదువారు).

అఉ, అహు-ఓ: పహుంచి (పోఁచీ), పె. రఉగక్ (రొగను=వార్నిను).

ఇఆ - ఏ : మియూనా (మేనా).

ఇఆ - ఈ : సాలియూనా (సాలీనా).

ఉఆ - ఆ : ముఆఫ్ (మాపు).

ఉఅ - ఓ : ముఅతాద్ (మొఁతాదు).

ఆఈ - ఈ : ముర్జాఈ (మిర్జీ).

(15) దీర్ఘాచ్చులు ప్రాస్వరములగుట.

ఆ - అ : తాఎనాత్ (తయినాతు); అ. సాఇస్ ('గుఱ్ఱపు' సైసు); పె. చాబుక్ (చబుకు); హి. చాలాఁ (చలాను); అవార్జా (ఆవర్జా); ఆవాజా (అవాజా); బాదామ్ (బాదము); బాజాఁ (బజాసు); సలాహ్ (సలహా); రాహ్‌దారి (రహదారి); హవాహవాహ్ (పవావ్వా).

ఈ - ఇ : రజాఈ (రజాయి).

(16) అచ్చు లంతెశ్థము లగుట.

ఆ - యూ : బఆనా (బయూనా).

ఉ - వ : ఉస్తాద్ (వస్తాదు); ఉసార (వసారా).

ఎ - య : అ. సాఎర్ (సాయరు); పె. నాఎబ్ (నాయబు).

ఒ - వ : చలాఒణి (చలావణి, చలామణి); హి. దేఒడి (దేవిడి); హి. సాఒ (పావు); హి. పాఒలా (పావు (ఎ)లా).

హల్లులు.

(1) హిందూస్థానీ, అరబ్బీ, పెర్షియను భాషలుకొన్ని తెనుఁగునఁజేరి ద్విత్వము (Doubling) నొందును:—

కొత్‌మీర్ (కొత్తిమిరి); అ (ఇ) తర్ (అత్తరు); అ. కిలా (కిల్లా); అ. కిమద్ (కిమ్మత్తు); పె. కతార్ (కత్తాను). ఉజాఖ్ (ఉజ్జాకు); హి. కమి (కమ్మి); పె. కుమక్ (కుమ్మక్కు); కిబా (కిబ్బా); ముసిద్ (ముద్దత్తు); గచ్ (గచ్చు); ముచలాఁ (ముచ్చ (చ్చి) లకా); మనా (మన్నా); పె. దబీర్ (డబ్బీరు); హాసిల్ (హాస్సీలు); అక్స్ (అక్కను); అ. జిలా (జిల్లా); రపు (రప్పు); సమక్ (సమ్మకము); హద్ (హద్దు); హి. ఉని (ఉన్ని); ఫపన్ (ఫప్పన్న); ఆఫ్ (అద్ద); పాచ్ (పచ్చి); సాబుర్ (సబ్బు); సాగు (సగ్గు); ముకద్‌మహ్ (మొకద్దమా).

(2) అసవర్ణాక్షరములు సంయుక్తము లయినప్పుడు వానిలోనొకటి రెండవదిగా (Assimilation) నూఅును: - గుంబద్ (గుమ్మటము); ఫర్ద్

(పద్దు); అ. కజ్యా (కజ్జా); తక్యా (టెక్కా); అ. మర్‌తబాన్ (మత్తు బానా); అ. పన్హా (పన్నా); కచహేరీ (కచ్చేరీ); కులాహ్ (కుల్లా).

(3) ద్విత్వాక్షరములలో నొకటిలోపించి, పూర్వాచ్చునకు దీర్ఘము కలుగును: మషక్కత్ (మాశాకత్తు); తలల్లుక్ (తాలూకు).

(4) ద్విత్వాక్షరములలో నొకటి లోపించినను, బూర్వ హ్రస్వాచ్చున కొకప్పుడు దీర్ఘము కలుగదు: సర్రాఫ్ (షరాబు); కర్రార్ (కరారు); అ. తుర్రా (తురా; తురాయి); ముకర్రర్ (మొకరరు); గిల్లావా (గిలాబా); సవ్వాబ్ (సవబు); అవ్వల్ (అవలు); హజ్జామ్ (హజామ); ఉమ్మెద్‌వార్ (ఉమేదువారు); నవ్వాబ్ (నవాబు).

(5) వర్గప్రథమ తృతీయవర్ణములకు బరుసగ ద్వితీయ చతుర్థ వర్ణములు వచ్చుట: నిగాహ్ (నిఘా).

(6) వర్గద్వితీయ చతుర్థవర్ణములకు బదులు బరుసగ ప్రథమ తృతీయ వర్ణములు వచ్చుట: కచ్‌హేరి (కచేరి); ఛింట్ (చీటి); మేఖ్ (మేకు); నత్థ్ (నత్తు); గాన్వా (గావంచా); ఛాతి (చాతి); ఛటాక్ (చటాకు); ముక్తసార్ (ముక్తసరి); అఖోట్ (అకోటు); బిచానా (బిచానా); హి. డాల్ (డాలు); పె. ఖైరాత్ (క్షైరాతీ); పె. ఖునీ (ఖూనీ); ఝూట్ (జూటీ); ఝుగ్డా (జగడము); ఝుండా (జెండా); ఝూరీ (జారీ); ఝూలర్ (జాలరు); ఝేంట్ (ఝేంటు); ఝాఖా (ఝాక); పంఖా (పంకా).

(7) పరుషములు సరళము లగుట: సందుక్ (సందుగ); నక్ద్ (నగదు); నకారా (నగారా); అ. తకాజా (తగాచా, తగాయిదా); ఆబోఖోరా (ఆబుగోరా); ముస్సిఫ్ (ముస్సబు); జాఫరానీ (జాబుర(రా); శే. ర.)

(8) సరళములు పరుషము లగుట: బచ్చాగాని (బచ్చాకాని); ఖానేగి (కానికీ); అదబ్ (అదపు).

(9) పదమధ్యమునఁ గొత్తహల్లులు చేరుట:—కాంబ్లి (కంబళి); అ. ముసబ్బర్ (ముసాంబ్రము).

(10) పదములోని హల్లులు లోపించుట:—హవాలేదస్తా (అమాందస్తా); హల్కా (అల్కా); హరాహరి (అడాపడి); హమేషా (అమేషా); మజ్‌దూరి (మజూరి); దస్త్-ఖత్ (దస్కతు); హుషార్ (హుషారు); దర్ఖ్-వాస్త్ (దరఖాస్తు); యాద్-దాస్త్ (యాదస్తు); మస్‌జీద్ (మసీదు); ముతసద్దీ (ముసద్దీ); రఖియత్ (రైతు).

(11) అనునాసికీకరణము:—ముసబ్బర్ (ముసాంబ్రను); పె. పాఎజేబ్ (పాంజేబు); హుర్ముజ్ (హుర్ముముంజి); గామ్ఛా (గావంచా); ముస్నద్ (మందస).

(12) అనునాసికము లోపించుట:—ఛింట్ (చీటి); మంజిల్ (మజిలీ).

హల్లుల పరివర్తనము.

క - గ: తకాజా (తగాదా, తగాయిదా); సకారా (సగారా); నక్ద్ (నగదు).

క - ఖ: తన్కిన్హా (తనిఖా).

ఖ - హ: ముఖ్మల్ (మొహమలు, శ. ర).

ఖ - క: ముఖ్తసార్ (ముక్తసరు); అఖ్రోట్ (అకోర్టు); ఖైరాత్ (కైరాతీ); ఖునీ (కూనీ); ఖాకా (పాక); ఖంజరీ (కంజరీ); ఖేవా (కేవు); మేఖ్ (మేకు).

ఖ - గ: ఖస్ఖస్ (గసగసాలు).

ఘ - గ: బగ్ఘీ (బగ్గీ); చౌఘురా (చౌగర); ఘూఘ్రీ (గాగర); ఘూమత్ (గమ్మత్తు); ఘుబారహ్ (గాబరా); ఘేరా (గేరా).

ఘ - క: బెచిరాఘ్ (బేచిరాకు).

చ - శ: దేగ్చా (డేగిశా).

ఛ - చ: బిఛానా (బిచానా); గామ్ఛా (గావంచా); బర్ఛి (బర్చి); ఛాతీ (చాతి); ఛటాక్ (చటాకు).

జ - ద: తకాజా (తగాదా); ఆజుర్దా (ఆదుర్దా); జన్స్ (దినుసు); అ. తావిజ్ (తావేదు, తాబందు); కాగజ్ (కాగితము); నుజూన్ (మాదుము).

జ - గ: పిన్జాన్ (పింగాణి).

జే - స: పె. తరాజ్ (తాసు).

జే - జ: ఖజేనా (ఖజానా); ఇజేఫా (ఇజాఫా); పె. అల్గోజే (అల్గోజా); పె. జెగీర్ (జాగీరు).

ఝు - జు: తామ్ఝూమ్ (టామ్జాక్); ఝూట్ (జూటీ); ఝుగ్డా (జగడము); ఝుండా (జెండా); ఝూరి (జారీ); ఝూలర్ (జాలరు)

ట - త: టట్టీ (తట్టు); టోటా (తోటా).

ఠ - ట: పేంఠ్ (పేట).

ఢ - ర: ఢక్కేల్ (రకేల్).

త - ట: తామ్ముూమ్ (టామ్జాన్); తక్యా (టెక్కా); పె. తంగ్ (టంగు).

థ - ఠ: థోక్ (ఠోకు).

థ - త: నథ్ (నత్తు).

ద - జ: గిర్దా (గిరిజా); బద్ - ఆవుర్ద్ (బరాబర్జు).

ద - ట: గుంబద్ (గుమ్మటము).

ద - డ: చాగ్ (డాగు); దాబ్ (డాబు).

ధ - ఢ: ధోకా (ఢోకా); ధమాకా (ఢంకా).

ధ - త: హి. ధడాకా (తడాకా).

ధ - ద: హి. ధడ్ధడ్ (దడదడ).

న - ల: నుక్కాచ్ (లుక్కాను); నున్నతి (నుల్లి); లీల్, లీలా (నీల, సం. నీల).

న - ణ: ఆనా (ఆణా); దుకాన్ (దుకాణము).

ఫ - ప: ఫఫ్తర్ (దస్తగసు).

ఫ - ప: రఫు (రప్పు).

ఫ - బ: మున్సిఫ్ (మున్సబు), సంజాఫ్ (సంజాబు); సరాఫ్ (సరాబు); ముల్తఫ్ (ముల్తబీ); ఫుకట్ఫ్ (వాకబు).

బ - ప: బున్యాద్ (పునాదు); బెతాబీ (బేతాపి); కస్బా (కస్బా).

బ - న: కబుల్ (కప్పులు, కొలు); మేజ్-బాని (మేజువాణి); నబాత్ (నవాతు).

మ - న: తామ్ముూమ్ (టామ్జాన్).

మ - వ: ముఆమలా (మూసలత్తు).

సం. య = జ = జ: అ. నిజ్జా (కజ్జా).

య - ఎ: యూక్ = మిత్రుడు (ఏర్పాటు); పె. యూకాయక్ (ఎకాయెకీ).

ర - ల: పె. గుజ్రి (గుజిలీ); పె. దార్చిని (దాల్చిని); అ. దరాలీ (దలాలీ); జర్తాన్ (జలతారు); జుర్మానా (జుల్మానా, శ. ర).

ర - డ: ఉజూర్ (ఉజ్జాడు); నారా (నాడా).

ఱ - డ: బటాఖా (బటాఖడా); నగ్నీ (నగడీ); హాతా హాతి. (అడానడి, శ. ర. అడావుడి).

ల - న: పె. జుల్ఫా (జులపాలు).

ల - ర: అల్లాబల్లా (ఆదరా బాదరా); ఘడియాల్ (గడియారము).

ల - శ: కులాహ్ (కుళ్లా, కుళ్లాయి).

ల - డ: అ. నాల్ (నాడు, లాడము).

న - బ: గిల్లావా (గిలాబా); సవ్వాబ్ (సవబు); జవాబ్ (జవాబు).

వ - ప: తస్వీర్ (తస్వీరు).

వ - మ: హవాన్‌ద్ - దస్తా (అమాందస్తా).

ప - బ: మస్వదహ్ (మసోదా).

వా - ఆ: వారపార (ఆర్ పారు).

ష - స: ఇస్తేహారు (ఇస్తిహారు); పె. షీషా (సీసా); పె. షికస్తా (సికస్తు); పె. నాష్తా (నాస్తా); హుషార్ (హుసారు, శ. ర.); ఖుష్ (ఖుసి, శ. ర.); మాలిష్ (మాలీను); కుష్తీ (కుస్తీ); కిష్మిష్ (కిస్మిసు); కషీదా (కసీదా); షహనాఇ (సన్నాయి); దాష్‌త్ (దస్తు); షయితాన్ (సైతాను); పె. గుమష్తా (గుమాస్తా); అ. షత్రంజి (సత్రంజి); అ. షుమార్ (సునూరు).

ష - శ: మషక్కత్ (మశాకత్తు); షికస్త్ (శికస్తు); నిషాన్, నిషానీ (నిశానీ); షమ్ - అ (శెమ్మా).

ష - చ: షమ్లా (చమ్లా).

ష - ష: షహర్ (షైరు).

స - ష: అ. తాసా (తాషా - మర్చా); సర్రాఫ్ (షరాబు); సైర్ (షైరు); అత్‌లస్ (అతిలషు); పె. సఖ్‌త్ (షక్తు); పె. ఖేస్ (ఖేషు); పె. నామూస్ (నామోషి; శ. ర. నామూషి).

స - చ: కుర్సి (కుర్చి); సితార్ (చితారు).

హ - ఖ: మనాహత్ (మశాఖత్తు).

హ - గ: తరాహత్ (తరగతి).

హిందుస్థానీ, అరబ్బీ, పెర్షియను పదములు తెనుఁగునఁ జేరునప్పుడు పైని చూపిన రీతిగ ననేకవిధములుగ మార్పుఁ జెందినవి. రూపములందలి యీమార్పులేకాక, యర్థములందును ననేకవిధములగు మార్పులు గలిగెను. అట్టిమార్పుల కీక్రిందఁ గొన్నియుదాహరణము లీయఁబడుచున్నవి.

హిం. బట్వారా=జమీనులోని యొక భాగము; వంతు, భాగము. తెనుఁగున 'పంచిపెట్టుట' యను నర్థము కలిగినది. జీతములు బట్వాడా చేసినారు.

అ. బదల్ = ఇచ్చిపుచ్చుకొనుట; తెనుఁగున 'అప్పు', ఋణము, అను నర్థము కూడవచ్చినది. నూఱురూపాయలు బదులు పుచ్చుకొన్నాఁడు.

అ. బద్లా=ఇచ్చి పుచ్చుకొనుట; పరిహారము. తెనుఁగున నిది లేదుగాని 'బదలాయించు' అను క్రియగలదు, 'బద్లీ' అనగా 'మార్పుట' అని యర్థము. 'బదిలీచేయు' అను నర్థమున 'బదలాయించు' ను వాడుచున్నారు.

పె. 'బర్ - తరఫ్' అను పదము విశేషణము. అర్థము, 'వేఱయిన, ప్రక్క-నున్న, విడిచి పెట్టిన.' దానిని తెనుఁగువారు విశేష్యముగా 'పని నుండి తొలఁగించుట' యను నర్థమున వాడుచున్నారు.

అ. బుర్రా = కన్నులయొద్ద కన్నములున్న మేలిమునుఁగు. తెనుఁగున వదులుగా నుండు నెట్టి దుస్తునకైనను నీపదమును వాడుచున్నారు. పరుపులకు కూడా తెనుఁగువారు బురకాలు తొడిగింతురు.

పె. బస్తా = ఒకవస్తువు చుట్టును చుట్టినది; మూట. తెలుఁగున మూఁట మాత్రమే. అదియును నొకానొక పరిమాణము గలమూట; కేవలము ముడి వేసినమూట బస్తాకానేరదు.

అ. బాకీ = మిగిలినది; దీనికి బహువచనము 'బకాయా' తెనుఁగున 'బాకీ' = ఋణము; బకాయి = మిగిలినది. అరబ్బీలో 'బకాఇ' = శాశ్వతత్వము, అమృతత్వము. 'బకాయా' అనున దేకవచనమనియు, 'బకాఇ' కిని 'బకాయి' కిని భేదము లేదనియుఁ దెలుఁగువారి భ్రాంతి.

అ. ఖాస్ = ప్రత్యేకమయిన, విశేషమయిన, సొంత; ఖాసా=మంచి, ఉదారబుద్ధిగల. 'శ. గ.' లో ఖాసా = దాసీపుత్రుఁడు; వెలమలు, రాచవారు ఉంచుకొన్న లంపతాలు=దాసీపుత్రులు, అనుసర్థము సరిపోదు. సొంత నౌకరులు అని యర్థము చెప్పవలెను. అది ఖాసాగా నాదే = నిశ్చయముగా.

అ. ఖాతిర్ = హృదయము, నిశ్చయము, ప్రసాదము. తెనుఁగున దీనిని ఖాతరు = లక్ష్యము అను నర్థమున వాడుచున్నారు. వానికి ఏదీ ఖాతరు లేదు; వాడు నీ మాట ఖాతరు చేయఁడు.

పు. అస్వార్ = విహారము. తెనుఁగు, స్వారీ, సవారీ; గుఱ్ఱముపై పండితులు స్వారీచేయుదురు; ఇతరులు సవారి చేయుదురు. పెర్షియాలో బండ్లలోను, మోటారులలోను, విమానముల మీఁదను గూడ స్వారిచేయ వచ్చును. విహరింప యోగ్యమగు వాహనముగావున పల్లకికి 'సవారీ' అను పేరు వచ్చునది. బండ్లలో సవారీబండ్లు ప్రత్యేకముగఁ గలవు. పల్లకికే తెనుఁగున 'సవారీ' యందురుగాని యితర వాహనముల కనరు.

పె. షికార్ = వేట. తెనుఁగువారు చేతికఱ్ఱలు పట్టుకొని నడచుచు ఊరి బయటికి షికారు పోవుదురు. ఇటునటు నొక్కచోటనే తిరుగులాడుట కును 'షికారు' చేయుట యని తెనుఁగు వారందురు.

అ. షుమార్ = ఎంచుట, లెక్కపెట్టుట. తెనుఁగున నీ క్రిందివాక్యము లలో నర్థభేదమును గమనింపవచ్చును. సుమారు అయిదుగంటలయినది; నీళ్లువేడిగా ఉన్నవా? సుమారుగా ఉన్నవి; ఆయనకు రోగమెట్లున్నది? కొంచెము సుమారుగా ఉన్నది. సగటు సుమారు నూఱురూపాయలు ఖర్చయినది, మొదలయినవి.

పె. అస్తర్ = అంచుకట్టుట; సున్నము మొదలయినవి మెత్తుట. తెనుఁగున ఒకబట్ట వెనుక (అంచుకే యను నియమము లేదు) మఱి యొకబట్టను జోడించి కుట్టుట యని యర్థము. తెనుఁగువారు గోడలకు సున్నము అస్తరు వేయరు.

అ. ఇకామత్ = వాసస్థానము, బస; తెనుఁగు 'ఇఖమత్తు = లాభకరము, వాటము.

హి. అఖాడా = సభ, గరిడీ. దీనికి తెనుఁగున నీచార్థము కలిగినది; 'తుంటరి జట్టు' అని యర్థము. హి. లో ఇంద్రసభకు 'ఇంద్రాకా అఖాడా' అనవచ్చును.

హి. ఉస్తాద్ = ఉపాధ్యాయుఁడు. హిందూస్థానీ యర్థము ననుసరించి పండితులును, నేనును ఉస్తాదులమే. కాని యీ పదము తెనుఁగున 'వస్తాదు' గామాఱి, కసరత్తుచేసి దేహమును, దేహబలమును వృద్ధిచేసికొన్న జెట్టి యను నర్థము వచ్చినది.

అ. తాలిమ్‌ఖానా = బడి; తెనుఁగున దేహపరిశ్రమమున కేర్పడిన గృహము.

అ. కితాబ్ = పుస్తకము; తెనుఁగున 'బిరుదు'.

అ. అంబార్ = ఎట్టి తొట్లియైనను; తెనుఁగున అంబారీ = ఏనుఁగు మీఁదనుంచిన తొట్లి.

పె. రవాన్ = పోవుట, పరుగెత్తుట, ప్రవాహము. తెనుఁగు 'రవానా' = పంపుట.

పె. రుమాల్ = చేతిగుడ్డ, తువాలు; రుమాలీ = తలపాగా. ఇప్పుడు తలకు తెనుఁగువారు 'రుమాలు' మాత్రము చుట్టుకొందురు.

పె. జబున్ = చెడిన, రోగముచెందిన. తెనుఁగువారి 'జబ్బు' పెర్షియా నుండి దిగినదేమో.

పె. జేర్ = బంగారము; జేరీ = బంగారు సంబంధమైనది. తెనుఁగున వెండిజేరీ, రాగిజేరీ, కూడ ఉన్నవి. పె. జేర్ తార్ = బంగారుతీగ; శ. ర. లో 'జేలతారు ద్వి. వి. (జలకము + తారు) వెండిబంగారముల నీరుపూసిన నూలి పోఁగు, సరిగ' అని యర్థమున్నది.

పె. జుల్ప్ - చిన్నకురులు; తెనుఁగు 'జునపాలు' ఒకవిధముగ వంగిన తలవెనుకనుండు కుసులుమాత్రము.

అ. అదబ్ =మర్యాద, మంచినడవడి; తెనుఁగు 'అదపు. హిం. గద్దింపు, హెచ్చరిక, భయము' అని శ. ర.

పె. జియాద్ తి=ఎక్కువ; అభివృద్ధి; తెనుఁగు 'జో స్తి=అధికము, శ. ర.

పె. దర్జా = అంతస్తు, గది, పరిమాణము; తెనుఁగు = గౌరవము' ఉద్యోగమునకు తగిన అహంకారము.

పె. దిల్ = హృదయము; దిలాసా = ఓదార్పు, సుఖము. శ. ర. లో "హిం. హెచ్చరిక; ధైర్యము."

అ. దబ్బా = నూనెపోసికొను తోలుసిద్ది. తెనుఁగున, 'తంబిరేల్ డబ్బా, కిరసనాయిలు డబ్బా' మొదలయినవి.

పె. దస్త్ = చేయి; దస్తు, దస్తూరి, దస్కతు, దస్తా మొదలగు తెనుఁగునఁ జేరిన శబ్దములలో 'చేయి' యను సర్థము మఱుఁగుపడినది.

హి. దుబారా = రెండింతలు. శ. ర. లో 'దూఁబఱ' అని ఒక యర నున్నను, ఒక శకటరేఫమును జొనిపినారు. దూయు + పఱ, అని పదచ్ఛేదము చేసినారు. 'దూబరి' శబ్దము' 'దుర్భర' శబ్దభవమైనను గావచ్చును.

పె. దోస్తి = మైత్రి. తెనుఁగు 'దోస్తీ'; కాని, దోస్త్ = మిత్రుఁడు, దోస్త్‌దార్, దోస్త్‌దారి, దోస్తానా, అనునవి తెనుఁగునఁ జేరలేదు.

పె. దివాన్: దీనికి అనేకార్థములున్నవి. తెనుఁగున నొక్క యర్థమునే గలిగి యున్నది.

అ. రఇయత్ = ప్రజ; తెనుఁగు 'రైతు = కర్షకుఁడు'.

అ. రజిల్ = శఠుఁడు, నీచుఁడు. ఈ మాట తెనుఁగున లేదుగాని దీని నుండి వచ్చిన 'రిజాలా' అను విశేషణము వాడుకలో నున్నది. 'రిజాలాగొడ్డు, రిజాలామనిషి.'

అ. రకమ్ = గుఱుతు, చిహ్నము, ఆకారము; తెనుఁగు: తరగతి,వర్గము.

హి. రవా = ఇనుకరేణువు తెనుఁగు: రవంతె; గోధుమరవ, 'బియ్యపు రవ' కాదు.

పె. బెష్ = ఎక్కువ, సుందరతరము; తెనుఁగున నర్థవిశేషము. అది భేషుగా ఉన్నది.

పె. పాకి = పరిశుభ్రత, పాతివ్రత్యము; పాకిజ - గి = పాతివ్రత్యము; తెనుఁగున 'పాకీవాఁడు' నీచుఁడయినాఁడు. మన పాయఖానాలు పరిశుభ్రము చేసి, తా నపరిశుభ్రముగ నుండును గనుక.

పె. పసంద్ = కోరిక, అంగీకారము; తెనుఁగు: పసందు = మిక్కిలి బాగు.

హి. పంఖా = పెద్దవిసనకఱ్ఱ; పంఖీ = చిన్నవిసనకఱ్ఱ; మొదటనిది పక్షి యీకలతోఁ జేయఁబడుచుండెను. సం. పక్ష, హిం. పంఖ్ = పక్షి యీక; తెనుఁగుదేశమున 'పంకా' లను కొట్టెబల్లకు దళసరిబట్టను చేర్చి, త్రాళ్లతో వ్రేలాడఁగట్టి లాగించుకొందురు.

హి. పొట్లా = పెద్దమూట; బస్తా; దీనికి తెనుఁగున 'పొట్లాలు' అని బహువచన రూపమువచ్చి, 'పొట్లము' అను నేకవచనరూపము కలిగినది. తెనుఁగులో పొట్లమునకుఁ బ్రత్యేకాకారమును బరిమాణమును నేర్పడినవి.

పె. పెచ్ = తగులుకొనుట, మరమేకు, యంత్రము, కుస్తీలో వస్తాదు లొకరినొకరు పడఁద్రోయుట కుపయోగించు నుపాయము; తెనుఁగున ఎదురుమాట, చిక్కు, కుతంత్రము, అను నర్థములు వచ్చినవి.

అ. హాసిల్ = ఫలసాయము, ఫలము, అనుమితి, లాభము, రాజు నాయము, రాఁబడి; తెనుఁగున హాసీలు = నుంకము.

అ. హిసాబ్ = లెక్కలు, గణితము; తెనుఁగు: ఇసేబు = అరువు బేరము.

అ. హల్ = న్యాయము, ధర్మము, విధి, సత్యము, దైవము, అధికారము; తెనుఁగున 'హక్కు = ఒకవస్తువుపైఁ గల సొంతఅధికారము మాత్రము.

అ. హవాలా = స్వాధీనము, ఒక విషయమును గూర్చి తెలిసికొనుట; తెనుఁగు: హవాలా (బంట్రోతు) = ఎక్కడికుఁ బోయిన నచ్చట కాచుకొని యుండువాఁడు.

అ. తఖ్మీమ్ = పూర్తిచేయుట, పూర్తిచేయునది; తెనుఁగు: తతిమ్మా = మిగిలిన.

అ. మెహనత్ = శ్రమము, బుద్ధి, వ్యాయామము, కష్టము; తెనుఁగు: మెహానతు = కూలి, బహుమానము.

అ. తన్కిహ్ = శుభ్రపఱుచుట, కలహాములను సరిచేయుట; తెనుఁగు: **తనిఖీ** = పరీక్షించుట.

అ. తౌజి = లెక్కలపట్టీ, లెక్కల వివరము; తెనుఁగు: స్వాధీనములోనున్న మైసరుల కిచ్చు ధనము.

పె. తహ్‌బంద్ = కుచ్చెళ్లుపోసి మొలకుకట్టుకొను బట్ట; తెనుఁగు: **తాబందు** = పరికిణీ, పావడ

హి. ఠికానా = బస, ఉండుచోటు; తెనుఁగు: టికానా = ఆశ్రయము.

పె. జవాన్ = పడుచువాఁడు, సేవకుఁడు, సగరరక్షకుఁడు; తెనుఁగు: **జమాను** = పొడవరియైన బలవంతుఁడు.

పె. ఖుద్ = స్వయము, సొంతె; తెనుఁగులో 'ఖుద్దున' అని '-న' చేరినగాని యవ్యయము కాకున్నది.

దె. ఖున్ = నఱుకుట; ఖుని = చంపువాఁడు; తెనుఁగులో 'ఖూనీ' అను పదమునకే 'చంపుట, నఱుకుట' యని యర్థము వచ్చినది.

అ. షమ్‌లా=పాగా జరీఅంచు; తెనుఁగు=ఒక విధముగాఁ జుట్టిన పాగా.

అ. సందుక్ = ఎటువంటి పెట్టెయైనను; శనమునుంచుపెట్టె; తెనుఁగు: సందుగ = ఒక విధమైన చిన్నపెట్టె.

అ. జాబితహ్ = ప్రభుత్వనిబంధనలు; తెనుఁగు: జాబితా = పట్టీ.

అ. జిలా = భాగము, ప్రాంతము, ప్రక్క; తెనుఁగు: జిల్లా = మండలము; దేశభాగము.

అ. తరఫ్ = ప్రక్క, అంచు; తెనుఁగు: తరఫు = పక్షము; ఇది తెనుఁగున మహన్మహతీవాచకశబ్దములతోడనే వాడఁబడుచున్నది.

అ. అలుఫహ్ = జీతము, దినబత్తెము, విశ్రాంతివేతనము; తెనుఁగు: **ఉలుపా** = కట్నము, బహుమానము.

అ. ఉహ్‌దా = వృత్తి, పని; తెనుఁగు: హోదా = పెద్దస్థితి.

అ. ఫారిగ్‌ఖతి = విడుదలపత్రము; తెనుఁగు: ఫాగీఖత్తు; అరబ్బీ భాషలో 'ఖత్' 'ఖతి' అనున వేకార్థకములు కావు.

అ. ఫుతురీ = మోసము, అక్రమము; తెనుఁగు: పితూరీ = ప్రభుత్వముపైఁదిరుగుఁబాటు.

పె. సర్‌బరాహ్ = వ్యవహారము; సర్‌ఫరాజ్ = గౌరవము; తెనుఁగున 'సరపరా' అని పైరెండుమాటలకును సరియగు నర్థము తెలియక, యింగ్లీషులోని 'సప్లై' అను నర్థమున వాడుచున్నారు.

పె. సర్ - ఆ - సర్ = ఈ కొనసుండి ఆకొనవఱకు; తెనుఁగు: సరాసరి = ఇంచుమించుగా; పెర్షియనులో 'సరాసరి' = విషయసంగ్రహము.

పె. రవారవీ = షుమార్ = ఎంచుట. తెనుఁగు: రమారమి = ఇంచుమించుగా.

హి. సద్ధా = శ్రద్ధ, విశ్వాసము; తెనుఁగు: సరదా = వేడుక.

అ. షగహ్, షరా = నియమము; తెనుఁగు: షరా = లఘువివరణము.

అ. కిఫాయత్ = చాలినంత, పొదుపు, ధనాధిక్యము. దీనినుండి 'కిఫాయితీ' విశేషణము. తెనుఁగున 'కిఫాయతుగా' = లాభకరముగా; కిఫాయితీ = లాభము.

హి. ఖాతా = పద్దుల పుస్తకము; తెనుఁగు: ఖాతా = వ్యవహారసంబంధము.

హి. ఖట్టీక్ = పిట్టలను, జంతువులను వేఁటాడువాఁడు; తెనుఁగు: కటికవాఁడు = కసాయివాఁడు.

హి. ఘరానా = కుటుంబము, వంశము; తెనుఁగు: ఘరానా = గౌరవము గల.

అ. లాయక్ = శక్తిగల, మర్యాదగల, ఉదారమైన; తెనుఁగు: లాయకు = తగిన, ఒప్పిన.

అ. లగాయత్ = అంతమువఱకు; తెనుఁగు: లగాయతు = మొదలుకొని.

పె. ఫిర్కా = జాతి, గుంపు; తెనుఁగు: ఫిర్కా = ప్రదేశము.

అ. కాయమ్ = నిటారుగనిలబడు; తెనుఁగు: ఖాయము = శాశ్వతము; నిశ్చితము.

అ. కదమ్ = పాదము, కాలినడక; తెనుఁగు: కదము = గుట్టపునడక.

అ. కలాఇ = తగరపుఁబూత, వెల్లవేయుట; తెనుఁగు: కళాయి = తగరపుఁబూత మాత్రము.

అ. కబా = పొడుగైన అంగీ; తెనుఁగు: కబ్బా = చేతులులేని పొట్టి కోటు.

పె. మాలిష్ = తిక్కుట, తోముట, మెఱుఁగు పెట్టుట; తెనుఁగు: మాలీసు = గుట్టములను తోముట మాత్రము.

ఇట్లే నూర్లకొలఁది హిందూస్థానీ, పెర్షియను, అరబ్బీపదములు రూపభేదములతోను, నర్థభేదములతోను తెనుఁగునఁ జేరినవి. వానిలోఁ గొన్ని

తెనుఁగున జీర్ణించుకొనిపోయి కేవలము దెనుఁగుశబ్దములవలెనే నిఘంటువుల కెక్కినవి. ఇట్టి వనేకములున్నను గొలఁది యుదాహరణములు మాత్ర మిచటఁ జూపఁబడు చున్నవి.

అంగము, అంగు, అంగూరు, అంచించు, అంచియ, అంచె, అంచన, అంచనదారుఁడు, అండా, అండి, అండియ, అండీ, అండె, అంబారి, అంబారము, అంబారు, అకారతుగా, అగాదు, అగావు, అడితి, అడిసాటా, అడువ, అడ్డీ, అత్తరు, అబిసీలు, అమరము, అమరకము, అమాంతము, అఱడా, అఱడు, అలక, అలకన, అసలు, అసివాఱు, ఆదరబాదర, ఆయకట్టు, ఆయకము, ఆరకాటి, ఆస్తి, ఇలాయి, ఇస్తువు, ఉదిరి, ఉరుముంజి, ఉలకన, ఉలుప, ఉల్లాకు, ఉల్లారు, ఉవ్వాయి, కుందనము, కందకము, ఎకరా, తేజి(జీ), పటాణి, బాబా, కదము, న్వారి. బాతు(వు), బాజు, దోరువా, కూకీ, అరుజు, మొహాళము, బూప్పాయిపండు, బాచ(దా)ము, బత్తాయి, బటానీ, బకాను, బంగి, పగిడి, నిమటాయి, తేకు, అనాస, డావరడంగి,ఆరె, పట్టా, మాగాణి, పిక్కారు, పాయకారి, నిముకళా, దాళువా, తూపరాణ(ణి), అపరాలు, అగాడి, ఆట్రగడలు, కైలు, కైలుదారి, ముచ్చిలిక, దురాయి, దావ, చావా, అరగండ, ఏలము, ఏలాము, గస్తీ(లు), దేశపాండ్య, మచ్చు(క త్తి), బురుమా, బరమా, బట్టీ, పాకి, పటుసాలె, దిమ్మెస, దరుజు, తోటి, తాపి, తాగాణి, ఆరెబొట్టె, ఎడారె, తాగాఁడి, ఆకు(రాయి), లోహాండి, మెల్లా, ముటాలు, బొక్కెన, బొక్కిస, బాండ్లి, బస, బంగల, పొత్రము, పేలా, పునాది, పింగాణి, పానంచా, పరంజ, పంజోయా, తాళీ, తమరె, తబుకు, తనాబి, కటకటాలు, కిటికీ, కొటారము, కొణజా, కోర = గిన్నె, గసి, చావడి, బండడ, మమూళ్ళాయి, వేణీ, పూరీ, నవాతు, తరవాణి, సొగటాలు, ఆసివారు, ఉపతాయి, గరిడి, అబిసీలు, మాఁతు, లాచి(చీ), సంచి, మొకమాలు, ముసనాబు, మాతాబి, బేసరి, బూర్మీను, బురుసా, బిరికీ, బిండీ, బావిలీ(గొలుసు), బాజుబందు, బరుజు, బళిసీ, హోచీ, పైజోఱు, వేరణి, వేహోజేము, వేట, వేటు, పిల్లాడి(ణి), పిండిసీ, పావాలు, పారాణి, పాహోసు, పాగ(గా), పాటీలు, పాణసి, పాణి, పా(ం)జేబులు, పరికిణీ, పరకాళా, పన్నా, పటా, నూలు, చుస్తు, దసిలీ, తోడా, తురా(యి), తాబందు, తాపిత, తాబు, అఱడు, అఱడా, కండువా, కత్తెరబావిలీ, కబాయి, కమ్మరు (బొందు), కలంకారి, గనీబు, అపరంజి, జంటి(టీ), మసరు, మన్న, మండి, బురుడా, అక్కసము, అక్కసు, అసరు, బాజీ, బజీతు, పోటి, పారసి, పరారి, న(నా)రాజి, దొరు, దురుసు, దురా(యి), దిమ్మిస, తేడా, తెక్కు, తిబిరి, తవాయి, తటకా, తండా, తంట(ంటా), అమిజి, ఆచూకి, ఆరెము, ఆసరా, ఉతాణి, కీత, కైపు, కైవు, కోడిగ, కోడీ, ఖద్ది, అడ్డీ, కేవు, కేవరి,

కొలా(ల్లా)రు(బండి), కొల్లాబండి, పోళీ, పాలకీ, తండెలు, అమీరు, మండీ, భోణీ, బదులు, బజాఱు, పుర్రాణి, పద్దు, పట్టీ, దుకాణము, దినుస్సు, తాకట్టు, తరాసు(జు), అడితి, అసలు, ఆయకము, ఆస్తి, అహకము, ఇస్తువు, కిల్లాకు, కొరదా, కోపుదారుఁడు, గలబా(-బ), గల్బా, అగావు, అభిని, మస్తు, మజా, బోళా, బూలీ, బరాబరి, బడ, పాళా, పరాయి, నికరము, నామకా, దుత్తాయి, జగా, కిఱుదు, కీస, కోరా, గయాళము, గయ్యాళను, గయాళు, అసాదు, పాదుసా(హి), పడాల, నకీబు, దవంత్రి, అజారము, ములుతారు, మలాక, మణిసిల, బొక్కసా, బాబు, పొట్లము, పొత్తర, పాళీ, పరంగీలాగి; పట్టసారాయి, దట్టా, తుపాను, తస్సు, గత్తర, గశాజు, గయూ(య్యూ)ళి, మొహర, బారా, పుంజీ, పాన్పులా, పావు, దాళా, దమ్మిడి, తాసు, తులము, అణా, కంటలము, కంట్లను, గజము, అడ్డుగ, బుక్కాను, బుక్క, ఊదువత్తి, తముకు, అవజేము, మక్కా, మాగాని, బాజాఱు, బంకోలు, తిరస్సు, మహంతు, మసీదు, పాజులు (తీరుచు), పుసలాయించు, పంపిణి, మాస్టీఁడు, (తగవు) గోరి, మలక, మరాటము, మందుభాయి, బోయి, బిబ్బీ, బికారి, బికాసి, బాలాజి, బళాయి, బజాఱి, పోకిరి, పరంగి, ముక్తాయింపు, బరాబరిక, ఖండువా, గాగర, గాజో పరుఁజు, గాటు, గాణీ, గార, గుండా, గుండీ, గలప, గాలి(మాట), గావు, గెల్లి, గోహారు, గోడా, గోతము, గోలు, చిక(క్క)టారి, చిడుగుడు, చిత్తు, చిముటాలు(కొట్టు), చిరాకు, చిపనామ, చిలుకత్తు, చిల్లర, చీకాకు, చీటి, (చెంప)కల్లీ, చెకడా, చెరుముకి, (చెక్క)తాపి, చెడ్డి, చేగోడి (చూ-పగోడి); (చే)తముకు, (చే)బదులు, చబుకు, చవిలె, చాకీ, చాడి, చాడీ, జేబు, జట్టి, జేన, జోగా; జాళువా, జాళ్వా, జుమాయించు, జువికీలు, జులుము, జుల్మాన, జూటు, జూటు(ఁదనము), జోలు, జోరావరి, టపాకాయ, టలాయించు, టీకము, టీకా, టీకు, టూకీ, టూకించు, టేకి, టేకు, టోకు, టోపి, ఠవఠవ, ఠ(డ)విణ, డాకురు, డంకా, డక్క, డకీక్క, డబ్బా, డబ్బి, డబ్బుర, డాగు, రంజణ(-ని), రకపు, రను(నూ)రమి, రవాయి, రవాలు, రవగాలు, రస్తు, రాణువ, రుమాలు, రూపాయ, రొక్కము, రోకు, లండి, లండు, లక్కోరి(రీ), లగడ, లడి, లత్త, లాహిరి, లాహిరిమోదము, లాడ(-ళ)ము, లుంగ, లుంగి, లూటి, లూటీ, లోట, లోడి, లోడీ, లోడు, లోపాయకారి, (లో)సబురు, వంకీ, వట్టము, వసార, వాఱు, సురతాణి, సురమాయి, సూరెపాను, సెమ్మె, సెల్లా, సేరి, సేరు, సోపు, సోళాదొప్పి, హజారము, హజురు, హద్దు, హోజారము, హిజారు, హుమాయి, హురుమత్తు, హురుముంజి, హుర్ముంజి, హేజీబు, హేమాహేమీలు, హేరామి, సకళాతు, సగతు, సబిడీ, సముతు, సరకు, సరాతి, సరాసరి, సరపణి, సరిపెణ, సరుదు, సస్కాని; సాయిల, సారంగి,

సారాయి, సారువా, సార్లా, సాలామిశ్రి, సాలు = సం. రము, సహారువు, సిరాజి, సుకారి.

వైఁజూపిన శబ్దములన్నియు శబ్దరత్నాకరమునఁ జాలవఱకు దేశ్యములుగ నిరూపింపఁ బడినవి. కొలఁదిగ వైకృతములుగఁ జూపఁబడినవి. దేశ్యములుగఁ జూపఁబడిన పదములు దెనుఁగున జీర్ణించుకొనిపోవుటచే నట్లనిశ్చయంబు కారునికి గోచరించినవి. వైకృతములని యూతఁడు చూపినవి సంస్కృత ప్రాకృత భవములని నిరూపింప వలనుపడినను నవి హిందూస్థానీ మార్గమునఁ దెనుఁగునఁ జేరినవి కాని, హిందూస్థానీతోఁ దెనుఁగునకు సంబంధము కలుగక పూర్వము నుండియు నాంధ్రమున నుండినవి కావు. శబ్దరత్నాకరమునఁ జూపఁబడిన పదములలోఁ బైనుదాహరించిన పదములనే కాక యింక మఱి కొన్నిటిని గూడ హిందూస్థానీ మార్గమునఁ దెనుఁగునఁ జేరినవిగఁ జూప వచ్చును.

ఈ రీతిగాఁ జేరిన పదముల మూలమునఁ దెనుఁగువారి నాగరికతయుఁ దెట్టిమార్పులు గలిగెనో గ్రహింపవచ్చును. ఏయే విషయములుగ నేయే పదములు దెనుఁగునఁ జేరినవో యీక్రింది పట్టికల వలనఁ దెలిసికొన వచ్చును.

(1) జంతువులు, వానికి సంబంధించిన శబ్దములు.

అంబారి, ఎకరా, తేజి(-జీ), తట్టు, పటాణి, బాబా, కదను, కావా, కైజా, కో(ఖో) గిరి, స్వారి, నాలము, గులప, గులా(ల్లా)ము, గోడా, చౌడోలు, చౌతా, జీనము, జీను, టంగు (వాఱు), టాకనా, టంగనా, టి (ఠి)ంగనా, రవాలు, లగామము, లాడ (ళ)ము, హౌదా, సగతు,

(2) పక్షులు, చేపలు మొదలయినవి.

బాతు (వు), బాజు, దోరువా, కూకీ, అరుజు, జిబ్బటీ, జిబ్బడాయి, టేకి.

(3) చెట్లు, తీగలు.

మొహళము, బొప్పాయ (పండు), బొద (దా) ము, బత్తాయి, బటాని, బకాను, బంగి, పోస్త (కాయ), పుదీనా, పగిడి, నిమటాయి, డాల్చిని, తే(టే)కు, అనాస, ఆలు (గడ్డ), కినుమీను, అంగూరు, డావరడంగి, ఆరె, గులాబీ, జాజి, చౌకు, జాబుర, సరువు.

(4) వ్యవసాయమునకు సంబంధించినవి.

పట్టా, మహసూలు, మాగాణి, బిల్కత్తా, బంజరు, పోరంబోకు, పిక్కారు, పాయకారి, నిముకళా, దుంబాలా, దాళువా, తూపరాణ (-ణి), తకావి, అంచన, అంచనదారుఁడు, అంబారము, అంభారు, అపరాలు, ఆగాడి, ఆట్ట

గడలు, ఇ (ఈ) నాం, కై (కైఁ)లు, కాలు, క్రైలుదారి, అజ (యి) మాయిఱి, అయకట్టు, జిరాయితి, రైతు, సేరి, సారువా.

(5) కోర్టులు, ప్రభుత్వము మొదలయినవి.

మహాజరు, మహజర్నామా, ముసద్ది, ముద్దాయి, ముచ్చిలిక, బరత(ర)పు,బందిఖానా, దురాయి, అర్కారా, పర్మానా, ఫిర్యాదు, ఫిర్యాది, పేష్కషు, పేష్కరు, పితూరి, పారీఖత్తు, పాఠా, పరమానా, నవుకరి, దుబాసి, దివాను, దావా, దావ, దారోగా, దస్తు, దస్తావేజు, దస్తరము, దస్త్రము, దస్ఖతు, దర్యాప్తు, తాబేదారు, తాకీదు, తహశీలు (-దారు), తన (ని)ఖ, తగాదా, అమీన్, అమలు, అమలుదారు, అనూని, అరదండ, ఇజారా, ఇరసాలు, ఇరసాలునామా, ఇలాకా, ఇస్తిహారు (-నామా), ఉమేజువారు, ఏలము, వేలము, ఏలాముకచే (చ్చే)రి, కిస్తీ (-బంది), కైఫీయతు, కొత్వాలు, గస్తీ, గస్తు, గస్తీలు, అగ్జీ, దేశపాండ్యా, పటే (టే)లు, ముకద్దం, బారాబలాపతీలు, ఖజానా, ఖైదీ, ఖైదు, గుమాస్తా, చోపుదారుడు, జమాదారు, జప్తి, జప్తు, జమాబంది, జామీను, జుల్మాన, టపా(లు), డలాయతు, డవాలీ, రజా, రాజీ (-నామా), రుజువు, లవాజుమా, వకీలు, వర్ది, వసూలు, వాయిదా, వారసు, హాక్కు(-దారు), హర్కారా, హాస్యీలు, హూదా; షరతు, షరాపు, సముద్దారు, సర్కారు, సాయరు, సిబ్బంది, సిరాస్తాదారు, సిస్తు.

(6) వృత్తులు, వానికి సంబంధించిన పరికరములు మొదలయినవి.

బ(బు)రుమా, బిస్తి, బట్టి, పాకి, పటుసాలె, నగాను, నకాస్, నకాసి, దిమ్మెస, దలారి (-లీ), దర్జీ, దరుజు, తోటి, తాపీ, తాపి, తాగాడి (-ణి), ఆరెబొల్లె, ఇస్తిరి, ఎడారె, కసాయి, కళాయి, కారుఖానా, ఆకు (రాయి), ములుతారు, (చెక్క)తాపి, చుక్కాను, డవూను, లంగరు, లాదు, నాదు, సరంగు.

గృహము, గృహోప కరణములు, వంటయిల్లు మొదలయినవి.

మేజా, మెల్లా, ముటీలు, భరంతు, బొక్కెన, బొక్కిస, బావిడీ=బావి, బాండ్లి, బస, బంగాళా, బంగల, పాత్రము, పేలా, తవే(బే)లా, పునాది, పింగాణి, పాప (వ)ంచ, పాయఖానా, పరంజి, వంజాయీ, పంకా, నవారు, దేకిచా, దబరా, తాళి, తాళీ, తమరె, తబుకు, తనాబి, అమానుదస్తా, అవుతుఖానా, అలామారా, ఆయా, ఆఫూర్ఖానా, ఇలాయి, కటకటాలు, కాగడా, కాసా, కిటికీ, కురిచీ, కూజా, కొటారు (-రము), కొటారి, కొణజా, కోర=గిన్నె, ఆపుకోర, గడవ (వ)ంచె, గసి, (క), చప్పరము, చావడి, జేంజడ, లోహండి,

బిచానా, బొలీను, గారా, గచ్చు, గిలాబ, (చే) తముకు, చాకీ, చాకు, డబ్బర, డాబా, రంజణ (-ని); లోటు; లోహాండి, వసార; సెమ్మె, సప్టా, సరంబీ, సారువ.

తినుబడి వస్తువు.

నూజుం; మసాల, మిటాయి, మమ్మాయి, పేణీ; పూరీ, పులావు; పకోడి; నస్తా, నవాతు, కిచ్చడి, కిచిడీ; తరవాణి, పేడా, దుదుపేడ, బర్ఫీ, హల్వా, లడ్డూ, కోవా, పోళీ, చేగోడీ, జిలేబి, జిల్లి, జేరబు, రొట్టియ (రొట్టెలు); లగడ, సోపు, సోరువా.

ఆటలు, వ్యాయామము మొదలయినవి.

సొగటాలు; అసివారు, ఉపతాయి, కసరతు; గరిడి, అబిసీలు, మాఁతు, దండ్యాలు, బస్కీలు; తాలీమ్, తాలీమ్‌ఖానా, వస్తాదు, పైల్వాను, డింకీలు, రింజ, లోడి, షికారు (-రీ).

వస్త్రములు; బట్టలతోకుట్టిన వస్తువులు.

లాచి(చీ), సంచి(చీ); మొకమాలు; ముసనాబు, మాతాచి, కుడితినీ, జుబ్బా, కబా; కబాయి, అంగీ, షుర్వాను, సెరాయి, లాగు, మోజా; రుమాలు, పాగా, చెమ్లా, మాతాబి, జలతారు, బూన్నీను, బురకా, బురుసా, బుటా, బనాతు, బతినీ, రేశము, పేరణి, పేటు, పరికిణీ, గాగర, చరదా, పరకాళా, పన్నా, పటా, పటకా, నూలు, నాడా, నక్కా, దుస్తు, దసిలీ, తాబాదు, తాపిత, తాబు, అతలషు, అస్తరు, గుండీ, క(ఖ)ండువా, కలంకారి, కసీబా, కుడతా, కుతినీ, కుళా(ళ్లా)య(యి), గసీబు, గలీబు, ఇజారు, క(ఖ)ండువా, గోతము, చాందిని, జూలకు, చెడ్డి, చుదువా, చొక్కా-(య), చొగా, చోలా, చౌతు, జేబు, జరబాజు, జామారు, జాలకు, జాలీ, జూలు, టోపి, రజాయి, రప్పు, రుమాలు, లంకెనీ, లంగోటి, లడి, లుంగ, లుంగి, లోడు, సెల్లా, సకళాతు, బనాతు.

కొన్ని విశేష్య, విశేషణ వాచకములు.

అలాక్, ఉలక, ఉలకన, మామూలు, మాఫు, మషాతు, మోటా, మోజు, మస్తరు, మస్న (-న్నా), మద్దతు, నుండి, భర్తి, బేజారు, బురుడా, బిసాతు, అక్కసము, అక్కసు, అవాజా, బిరుదు, బాజు, బలాదూరు, బరావర్దు, బభనామ, బడాయి, బట్వాడా, బజీతు, బందోబస్తు, ఫర్మాయిషీ, ఫర్మా, పురుసత్తు, పోటీ, పైసలా, పుకారు, పరారి, నిషా, నిశాన్, నిశాని, (నిజా)యితీ, నిగా, నారాజి, నాము(మూ)షీ, నాగా, ధూము, దౌరు, డౌలు, దురుసు, దురా(యి), దిలాసా, కులాసా, దిమ్మస, దివాకు, దాఖలా, దర్జా, దర్ఖాస్తు, దఫా, దగా, దఖలు, తేడా, తె(పె)క్క్, తూలు, తిబిరి, తాహతు,

తావేలు, తైపారు, తాకత్తు, తవాయి, తసిలీటు, తస్దమా, తరహా, తరగతి, తర(రి) బియ్యతు, తయినాతి, తమాషా, తబ్దీలు, తప్సీలు, తఫావతు, తటకా, తకరారు, తండా, తంటా, అడావుడి, అదపు, అమిజి, ఆచూకి, ఆసాను, ఆసరా, ఉఠాణి, ఉడ్డ(-డ్డా), ఉల్టా, కోరా (అనాహతము), ఎకరారు, క(ఖ)జ్యా, కా(ఖా)యిదా, కీత, కీస, కుమ్మకు, కుశాలు, కుసి(-షి), కూ(ఖా)నీ, కైపు(-వు), కోడిగ (కోడీ), ఖద్ది, గవ్వాలు, గమ్మతు, ఘడ్డీ, కేవు, కేవరి, కొలా(ల్లా)రుబండి, కొల్లాబండి,గాడీ, పాలకీ(కి), పల్లకీ(కి),నాలికి,తండె(ండే)లు, అమారు, ముజరా, బయావారి, పచారి, నమూనా, కిపాయతు(తీ), కొరదా, గరుజు, గలబ(బా), గల్బా, కా(ఖా) యిలా, మోతాదు, మస్తు, మజూ, భారి, బోళా, బేవారసు, బేలాయఖు, బేపరవా, బేమరమ్మతు, బేడాలు, బేజరూరు, బూలీ, బొబతు బహాదరు, బరాబరి, బడ, ఫలానా, ఫక్తు, ఫామేదా, పూరా, పాళా, పసందు, పరాయి, పక్కా, నికరము; నామకా, నాముకా; నాదారు, నాజూకు, దుబొరా, దుత్తాయి, దరోబస్తు, దరిమిలా, తాజా, తరఫు, తయారు, తమాము, తతిమ్మా, జగా, అవ్వల్, అలాయిదా, ఆఖరు, ఆదుర్దా, ఊజాడు, ఎకాయకీ, కంగాళీ, కచ్చా, కిఱుదు, కోరా(బంగారు), గయూ(య్యూ)ళము, గయూ(య్యూ)ళి, గయూళు, అసాదు, అ(హ)మేషా.

మలాక, మణిశిల, బొక్కసా, బాబు, బస్తా, బంగి, పొట్లము, పొత్తర, పాళీ, పరంగీ, పట్టసారాయి, దట్టా, తోపరా, తుపాను, తస్సు, కితాబు, కొరడా, చబుకు, గత్తర, గరీబు, గరాజు, మొహర, పరిణి, బడాయి, నాలాయఖు, -నామా (ఒక ప్రత్యయము), నామర్దా, ముక్తాయింపు, బరాబరిక, బజాఱు (మాట), (దు)స్సలహా, పోచి, కమ్మరుబొందు, నకిషీ, ముద్దతు, అరకు(ఖు), అభిని, దుర్బిణి, పారా, మస్తకి, పిస్తా, ఓకు, మొలా(ల్లా)ము, మజూరి, ఖరా, ఖర్చు, ఖాయము, ఖాముఖా, ఖాయిలా, ఖాలీ(ళీ), ఖాసా, ఖుద్దు (న), ఖులాసా, ఖుల్లను, గాటు, గాబరా, గుండీ, గుజస్తా, గుజారతు, గుడాకు, గుడుగుడు, గుమానను, గాలి (=నింద), గావు, గెల్లి, గొహారు, గోహరి, గోదు (-ందు), గోలీ, గోలు, గో(ఘో)షా, ఘాటు, చాందీ, చిందువ, చిడుగుడు, చిత్తు, చిముటా, చిరాకు, చిల్లర, చీకాకు, చెకడా, చెకుముకి, చోరీ, చందా, చంచుగు, చక్కా, చక్కా (పంచదార), చాకీ(డీ), చుక్కాను, చౌకీ, చౌకు, జబరు (దస్తీ), జాగా, జాడీ, జాయా, జారీ (చేయు), జాస్తి, జూటా, జేరు, బందు, జేంజో, జట్టు, జమ(-మా), జరత, జలతారు, జరూరు, జవాబు (దారీ), జాగా, జూటి, జోడా, జాడి (డీ), జాలు(ళు)వా, జావళి (ళీ), జాళువా, జాళ్వా, జులుము, జూటు, జ(జో) హారు(వు), జొరావరి, టప్సా, టాటోటు, టీకము, టీకా, టీకు, టూకీ, టోకు, టోలా, ఠవఠవ, ఠికానా;

డబ్బా, డబ్బీ, తనఖీ, డల్లీ, డాగు, డోలి, డోరములు (డోరాలు, డోరియా), డోలి, ఢక్కాముక్కీ, యకాయకీ, యాచాస్తు, రకిము, రద్ది, రద్దు, రమ (మా)రమి, రవాణా(నా), రస్తు, రివాజు, రోకు, లకోటా, లగాయతు, లత్త, లద్ది, లాచారు, లాటీ, లాత(తా)ము, లాయఖు, లాయిలాసా, లాలూచి, లాహిరి (-మోదము), లుగ్గాను, లుచ్చా, లూటి(టీ), లేవిడి, లేవుడి, లోపాయకారి, (లో, వెలి) సబుసు, వగైరా, సజ్జ, పట్టము, వాకబు, వాజిబీ, వాపసు, వార, వాఱు, విలాతి, సురమాయి, సురుమా, సుస్తి, సూరెపాను, సెబాసు, సోబతు, సోళాదొప్పి, హంగామా, హక్కస్సు, హజరతు, హద్దు, సరిహద్దు, హమాంబొపతు, హమేషా, హసికత్తు, హల్కా, హవాలా, హోజరు, హాయి, హాలుసాలు, హిజారు, హిజరి, హుమా(యి), హుసారు, హేమాహేమీ, హేరామి, హైరాను, షరువు, షోకు, సందుకా, సగటును మారు, సగుటు, సజావు, సదరు, సదరహి, సబబు, సబుసు, సముతు, సరంజాం, సరఫరా, సరాసరి, సరుదు, సరేను, సలహా, సలాము, సలీసు, సవాయి, సవారి, సవాలు, సహరువు, సాఫు, సామాను, సారాసా, సాల్లా, సాలామిశ్రీ, సాలు, సాహో, సిక్స్తు, సికా, సిఫారసు, సిలాజిత్తు, సివాయి, సివారు, సీసా, సుమారు.

వ్యాపారము, వర్తకము మొదలయినవి.

బోణి, బేరీజు, బీమా, బరాతిము, బయానా, బడులు, బ(బొ)జాఱు, బకాయ, బాకీ, ఫాయిదా, పురోణి, పద్దు, పట్టీ, పచారి, నిరకు, నమూ(మో)దు, నఫా, నగదు, నకలు, ధరావిత్తు, దుకాణము, దినాలా, దినుసు(స్సు), తాకట్టు, తరాసు(-జు), త్రాసు, తసఖీ, అయివజు, అనామతు, అడితి, అడిసాటా, అసలు, ఫాయిదా, ఆదా, ఆయ(హ)కము, ఆస్తి, ఆడింబా, ఫిట్టా, అవర్జా, ఇజాఫా, ఇస్తుపు, కొటా, కా(ఖా)తా, కిరానా, కిమ్మతు, కిరాయి, కిల్లాకు, కోపుదారుడు, అగాపు, గంజు, ఖరీదు, గిరాకి, గుజ(జి)రీ(లీ), (చే)బదులు, చొక, జట్టి, రసీదు, రసీదు, రాయితి, రుసుము, లావాదేవి, వట్టము, సొదాగరు, హుండీ, సరకు, సాట(-టా), సాటాకోటి, సాహు(కారు).

ఆభరణములు.

నత్తు, బేసరి, బులాకి, బిరికీ, బాహుపురి, బంకీ, బావిలీ, బొజుబందు, బరుజు, పోచీ, పేరోజేము, (Feroz diamond), పేట, పిల్లాడి(-ణి), పాటీలు, పాణసి, పాణి, పా(ం)జేబులు, తోడా, తురా(యి), అఱడు(-డా), కత్తెర బావిలీ, కమ్మరు, అపరంజి, జంటి(టీ), కమ్మరు, గుమ్మతీలు, (చెంప)కల్లీ, చొకట్లు, జిగిని, జావాహిరి, జుమికీలు, రవ(వజ్రము), రవాయి, రాకి(గి)డి, వంకీ, సరిపణి(-వెణ).

మైపూతలు, శిరోలంకారము మొదలయినవి.

పిపిణీ, పారాణి, గిర(దా)జా.

వ్రాత.

కలము, కాగి(యి)త(ద)ము, సిరా, మేజా, - ఖత్తు, బాలబందు, దస్తూరి, దస్ఖతు, తాజాకలం, దస్తాసేజు, నిసిందా, నిశానుదారు, చిరునామ, చీటి, జాబు, రుక్కా, పరా, ఖరాఖత్తు.

కాలితొడుగు.

పైజామ, పాపోసు, ముచ్చె.

రాజులు, రాచేసగరు.

మహలు, బురుజు, ఖిల్లా, దర్వాజా, పాదుసా(హి), పడాల, నజేరు, నజరానా, నక్కీబు, చేవీ, దర్బారు, దవంత్రి, కొజ్జా, అ(హ)జారము, తక్తు, తీరస్తు, జాగీరు, జమీ(ను), జమీందే(-చారు - దారీ), వజీ(జ్జీ)రు(డు), వజీర్వాడు, సురక్తాసే, సుల్తాను, పాజరతు, పాజారము పాజరు, పావేలీ, పాజారము, పాలకుం, పాలుబారు, హేజీబు, సనదారు, సిక్కా(యుంగరము), సుబా, సుబేదారు.

నామములు, కొలతలు, కాలము, దూరము, సంఖ్యావాచకములు మొదలయినవి.

బారా, పుంజ, పావు, పావులా, పల్లా, నవటాకు, దాళా, పమ్మిడి, త్రాసు, తులము, తూకు, అడ, అడ్డ, సోల, తవ్వ, అణా; కంటలము, కంట్లము, కుడుజీ, గజము, అడ్డుగ, రూపాయి(య), బేడ, పాతిక, పరక, పీసము, కాని, ఏగాని, డబ్బు, పైసె, మణుగు, బారువ, సేరు, సవాసేరు, పలము, ఏబులము, ధడియము, క్రోసు, ఖండీ, చవిలె, టోలి, డోకడా, రాస్తా, కొక్కము, రోజు, పగహా, వరా, పస్కాని, సాలు, సాలీయానా, సురకాని.

భోగద్రవ్యములు.

బుక్కా(ము), ఊదువత్తి, అత్తరు.

వాద్యములు.

బాజా, బజంత్రీ, బాకా, సొన్నాయి, డోలు, నౌబతు, ఢంకా, నగారా, తముకు, అల్గోజా, ఆవజేము, డంగురము, డక్కా, డక్కీ, డమాయి, ఢమారము, డవిణ, డోలు, రుంజ, సన్నాయి, సారంగి.

దేశములు, దేశభాగములు.

మక్కా, మూగాని, బస్తీ, బనారసు, బంకోలు, ఫిర్కా, పరగణా, తాలుకా, జిల్లా, కసుబా, కురాసాని, ఉరుమంజి, మరాటము, ఫా(పా)రసి, ఆరెము, హురుముంజి, హుగ్గంజి, హురుమత్తు, షహరు, సిరాజి.

మతసంబంధమైనవి.

మొహరము, నమహంతు, మసీదు, ఏకీరు, ఫీస్లు, నమూజు, కాజి, గుమ్మటము, సరిగస్తు, సున్నతి.

పురుషులు, స్త్రీలు.

మపాల్చి, మాస్టీడు, నులక, మరాటి, మందుభాయి, బోయీ, బూబు, బుక్కాఫకీరు, బిబ్బీ, బికారి, బికాసి, బాలాజి, బాతిని, బాతాఖాని, బాంది, బళాయి, బడాయిఖోరు, బజోటి, బకాలు, బంజారి, పింజారి, పోకిరి, హేచీభోరు, పరాసుడు, పరంగి, సవుకరు, ధగిడీ, చినాలి, దులాబి, దగల్బాజీ, ఖామందు, గాసీ, గుండా, తాకురు, లమ్ముప(-డీ), లంపతా, లబ్బీ, లమిడి, సైతాను, సాతాను, హరబ్బి, హోకీము, సాయిల, సాహేబు, సిద్దీ, సుకారి.

రంగులు.

మసపు, ఊదా, తోపు, జాఫరా, సఫేదు.

యుద్ధము, ఆయుధములు, మొదలయినవి.

ఫౌజు, ఫౌజుదారు, బావులా, బాణా, ననగోజే, దేగీజే, దుముదారు, కవాతు, మచ్చు(కత్తి). మొహరా, బాకు, పిరంగీ (-రిగి), పరుజు, నెజా(-జ), నరాజి, దావరడంగి, జబురుజంగి, దంచన, తోటా, తేంగా(కత్తి), తుపాకి, తంగువాఖు, అగాన్ను, జెటు(గుండు), కరాచూరి, కైజాళు, చాకు, ఖండా, గుమితి, గుమ్మితి, జానకి, గాజోపరుజు, చిక(క్క)టారి, చిలుకత్తు, జ(జె)ండా, జి(జీ)రా, జేపుఱుగండ్లు, జోజోళు, బేర,టక్కి-యము, టక్కెము, తొక్కి-యను, తొక్కెము, ర(డ)విణ, డాలువాళు, డాలు, డేరా, రాణువ, ర(రా)పుతు(త్తు), రౌతు, రావు(హు)తు(త్తు), రాహుత్తుడు, లఠోరి, నేజ(జా), లడాయి, లష్కరు, హంసాయి, సన్ని(న్నీ), సబిడీ, సరాతి, సిపాయి, సురకొలి.

మందుగుండు వినోదము.

మతాబు, బాణసంచా, పటాకి, టపాకాయ, అవాయి.

హిందుస్థానీ తెనుఁగుభాషలకుఁ గల సంబంధము వైయుచాహరణముల వలన నెంతదగ్గఱయయ్యెనో తెలిసికొనవచ్చును. ఈ సంబంధము ప్రత్యయముల నెరవు దెచ్చికొనుటయందును బ్రతిఫలించినది. ఈక్రింది హిందూస్థానీ ప్రత్యయములు తెనుఁగుమాటలతోఁ గలిసి వ్యవహారమున కెక్కినవి.

(1) ఖత్తు: జిలుగు ఖత్తు.

(2) బాజ్: నవ్వులబాజీ, చెప్పుదెబ్బలబాజీ.

(3) వార్: పేరువారీగా, పిన్న పెద్దలవారీగా; మాసవారీ, నెలవారీ, దినవారీ.

(4) సరి: లగ్గసరి, దినసరి, నెలసరి.

(5) గిరి: అయ్యవారుగిరి, (ఇంగ్లీషుమూటలో) మేస్టరుగిరీ.

(6) దార్: వ్యవసాయదారు.

(7) ఖోర్: కయ్యాలకోరు, నవ్వులకోరు, మాటలకోరు, తగవుగోరి.

(8) ఆయతీ: నిజాయతీ.

(9) గొట్టు < ఖోర్: చాడీగొట్టు, సిసినిగొట్టు.

(10) నామా: ఇంగ్లీషుమూటలో: - పుయిలునామా.

* 'దార్' ప్రత్యయము 'ధృ' ధాతుభవమునుకొని తెనుఁగువారు దానిపై 'డుజ్ఞు'ను జేర్చుచున్నారు:

తహసీలుదారుఁడు, కోపుదారుఁడు, తహసీలుదారుఁడు, జామీను దారుఁడు. ఇట్లే కొన్ని హిందూస్థానీపదములపై డుజ్ఞ్ప్రత్యయము చేరుచున్నది: వజీరుఁడు. ఈ పదమును కవులు 'వజ్రీఁడు'గఁగూడ మార్చినారు.

కొన్నియెడల హిందూస్థానీ యుపసర్గములు తెనుఁగుపదములతోఁ జేరి వర్తించుచున్నవి: బేమర్యాద.

కొన్నియెడల హిందూస్థానీపదములు సంస్కృతోపసర్గములతోడను, పదములతోడను, ప్రత్యయములతోడను సమసించుచున్నవి: దుస్సలహా, సర్వదుంబాలా, వాసస్వాము, మహమ్మదీయులు.

కొన్నియెడల తెనుఁగుపదములతోఁ గూడి హిందూస్థానీపదములు సమానము లగుచున్నవి. చే-తనుకు, చే-బదులు, లో-సబురు, వెలి-సబురు, లో-హండి, బూటు-దనము, టూలాటోలితనము.

ఇంద్రుఁడుకూడ తురకవేషముతో 'బాబాఁఖాతు' అయినాఁడు.

హిందూస్థానీపదము లీరీతిగా తెనుఁగునఁ గొన్ని జీర్ణించికొనిపోయినవి. కొన్ని సగము జీర్ణించినవి. ఈ మాట విశేష్య, విశేషణ, అవ్యయ, సంఖ్యా వాచకశబ్దముల విషయమునఁనే కాక క్రియాధాతువులకును వర్తించును. 'అంచించు' మొదలగు ధాతువుల యించుక్కు- తెనుఁగుధాతువులవలెనేయుండి వానినుండి వేర్పాటుచేయ వీలులేకున్నది. 'తుటారించు' మొదలగువాని

ించుక్కు-చేరినను వానిని హిందూస్థానీధాతువులుగఁ బోల్చుకొనవచ్చును. కాని, హిందూస్థానీనుండి యేర్పడిన ధాతువులు చాలవఱకు 'ఆయించు' అను నంతము గలిగియుండుటచే వానిని గుర్తింప వీలగుచుండును: ఉదా. అంజాయించు, చెలాయించు, మిలాయించు, టలాయించు, బనాయించు, బిడాయించు, ఫిరాయించు, పుసలాయించు, పస్తాయించు, రంగాయించు మొదలయినవి.

ఇంచుక్కు- చేరనప్పు డితరాన్యదేశ్యములందువలె 'పడు, పెట్టు, చేయు' మొదలగు సహాయకధాతువులు చేరుచుండును: తంటాలుపడు, తంటాలుపెట్టు, సాల్లాచేయు, బదిలీఅగు మొదలయినవి.

తెనుఁగుకవులకు అరబీ, తుర్కు, ఫారసీ, హిందూస్థానీ భాషాపదములను బ్రయోగించుట చాల నిష్టముగా నుండెను. ఆయా పదముల నెక్కువగ నుపయోగించినకొలఁదిని తమకవిత్వసుసకు మెఱుఁగులు హెచ్చుచుండినట్లే వారు భావించిరి. గ్రంథములనుండి కొన్నియుదాహరణములను మాత్ర మిచ్చి యీ ప్రకరణమును ముగింపవలసియున్నది.

"మిహిపసిండి పరుంజు మొహదా కెలంకుల శావు గుజ్జరివన్నె కేవడంబు" - మను. IV; "రాణనొప్పారు పైఠాణంబు సింగిణి తళుకు లకోరీల తరకసంబు" - మను. IV; అంచన (మను. V. 58); అరాబు (పాంచా. పరి. II. పు. 11); అలకన. వీణ (పాండు. V. 31); అసివారు (మను. I. 11); ఈనాము (వరాహ. IV. 158); ఉలుపా (కళా. VI. 131); ఎకరాలు (మను. I. 40); కటారి (తొండమాన్. పు. 315); కాగిదమ్ములు (కృష్ణరా. II. 111); కడాని (పాంచా. పరి. I. పు. 1); కుళ్లాయి (శ్రీనా. వీధి; పాంచా. పరి. I. పు. 8); కొజ్జా (భోజరా. IV. 319); ఖజానా (రంగారా. I. 141); ఖజ్జము (శకుం. పరి. II. పు. 43); ఖండా (కృష్ణరా. III. 92; పాంచా. పరి. I. పు. 7); ఖరదాబొదా (రంగారా. I. 141); ఖుసి (హరవి. వీథీ. 22); గాగర (మను. VI. 31); గిముకాకరకులు (కవికా. III. 195); ఓసి గులాము (నా. పంచ. I. 19); జమీదారుల్ (రంగారా. I. 141); జెండా (హిం. ఝండా; జడ - జెడ?); టొప్పి (ఉ. హరి. IV. 166); ఠాణము (పాండు. I. 109); తసిలీనూలు (కళా. II. 15); తరటు చేసినవ్ (పాండు. I. 163); తివాసి (పాంచా. పరి. I. పు. 1); తుక్కారము (మను. IV. 115); తుక్కాళంపుతేజి (కళా); తురికీ (పాండు. I. 163); తేజులు (విక్ర. I. 99); దసలీ (కవికా. III. 195); దివాణము (పాండు. I. 109). దివాణానకు (రంగారా. I. 141); దస్తు (రంగారా. I. 141); దినస్సు (కళా. IV. 80); దివాణము (హరవి. IV. 9); నకీబులు (మను. V. 42; దశావ;

IX. 112); పంజులు (మను. V. 44. పాంచా. పరి. II. పు. 13); పటాని (పాంచా. పరి. I. పు. 1; III. పు. 26); పోటి (భీమ. II. 88); పాఁజు (నరాహా. XI. 102; తొండమాన్. పు. 312. మను. V. 44); బతిసీ (కవికి. III. 195); బదుల్ (ఉ.రా. పు. 43); బసలకు (చెన్న.బ. పు. 107); బుక్కాము (మను. V. 100); బురుడా (యయా. పు. 74); బురుసాకుళ్లాయలు (పాంచా. పరి. III. పు. 25); మండువాలు (మను. I. 40); మస్తేనుఁగు (పాంచో. పరి. IV. పు. 44); మాస్టీఁడు (రామాభ్యు. VI. పు. 124. VII. పు. 169); మురాయించెన్ (హరవి. III. 89); రుమాలు (వ) (పాంచో. పరి. I. పు. 7); లాలసరి (మను. IV. 115); లూటి (రామాభ్యు. VII. పు. 132); వజీరు పాంచా. పరి. III. పు. 25); వేలము (శకుం. పరి. II. పు. 45); సకలాతు (కవికి. III. 195); సరకారు (రంగారా. I. 141); సామాన్లు (హరవి. పీఠి. 27); సురకాని (పాండు. IV. 136.); సురధాణ (హరవి. పీఠి. 22); సొన్నాటంకము (విక్ర. VI. 101. VIII. 50); స్వారి (ఉ. రా. I. పు. 16); హసాదు ఉ. రా. పు. 33); హురుముంజ (పాంచో. పరి. II. పు. 12) మొదలయినవి.

సీ. జతనంబుతోఁ దేఁటి సంచినీ హసము భి
నీ్న దుముదారుగా నిగుడి నడువఁ
గలువలదోర చల్లగాలి వజీరులు
పూని రాస్తాను చపాను గొలువఁ
బెంపుమీఱు వసంత ఫేషువాహుజురును
నుండి చలాపణి హోనపుదెలుప,
నెమ్మికోవిల నిశానీ డోలగసులు క
ర్నాచీడమారముల్ నాఁపుసేయ

సరణికావాలు రంగు జుల్పాపుటములు
రహిగ నటియించు చిలుక హిరాకి నెక్కి
కెంజిగురు సైపు కేలనంకించు కొనుచు
మదనుపాదుసహా దండువెడలె నపుడు. (దశా. పుట 19.)

క. భాయీ యిదె యొకనుడిలో, మాఁ యనిపించెదను చూడు (ప్రబం. పుట. 49.)

చ. అక్కట యని కుందు వెంగలిని గావుము నీకు సలాము చేసెదన్. (పార్వతీ. పుట. 80.)

ఇంగ్లీషు.

హిందూస్థానీభాష తరువాతఁ దెనుఁగుపై నెక్కువ ప్రభావము గలిగిన యన్యదేశభాష యింగ్లీషు. తెనుఁగునఁ జేరిన యింగ్లీషుపదముల సంఖ్యనుగాని, వాని లక్షణమునుగాని నిర్ణయించుట కింకను సాధ్యముకాదు. లక్షణముగల గొత్తయింగ్లీషు పదములు తెనుఁగు సడ్డాని ప్రవాహవేగముసఁ జేరుచున్నవి. ఇంగ్లీషుమాట లనిసఁ గంటగించుకొనుచు పండితులుగూడ వాని నుపయోగించి, తీరవలసి వచ్చుచున్నది. ఎంతయిష్టము లేకున్నను వారు, 'రైల్లు'లో ప్రయాణము చేయవలెను. 'మోటారుబస్సు' లెక్కనలెను, 'స్టేషనుకు'పోయి 'టిక్కట్లు' కొని, 'లగ్గేజీ' తూపించి, 'బ్రేకు'లో వేయించి, 'తడ్డక్లాసు' 'కంపార్టుమెంటు'లో 'మెయిలు' లోనో 'ప్యాసెంజరు' లోనో పోవలెను. 'స్కూళ్లకు' దమపిల్లలను పంపి 'నోటుబుక్కు'లు, 'పేనా'లు, 'పెన్సిళ్లు', 'రబ్బరు' మొదలయినవి కొనవలెను. కోర్టురుపాయి లాయర్లకు ఫీజులిచ్చి, సమనులు సంపుకొని, డిక్రీలుపొంది వాటిని ఎగ్జిక్యూషను చేయించవలెను. నేరము చేసినఁ బోలీసువారి యధీనమున నుండవలెను. పోస్టాఫీసుకుఁబోయి, స్టాంపులు, కార్డులు, కవర్లుగొని, వానిపై వ్రాసి పోస్టుచేయవలెను. మనియార్డర్లు పుచ్చుకోవలెను. రోడ్లమీద నడవక తప్పదు. ఇంటిలోఁ లాంపులలోఁ కెరసనాయలు పోసి, దీపము పెట్టుకోవలెను. గ్రామఫోనులు వినవలెను; సర్కస్సులు చూడవలెను; సినీమాలకు పోవలెను. ఈ రీతిగా నెంతటి పూర్వాచారపరాయణుఁడైనను గొత్తవస్తుపుల యుపయోగమునకును, గొత్త భావముల యొత్తిడికిని నలవాటు పడక వీలు లేకున్నది. ఈ యాంగ్లభాషాప్రవాహము తెనుఁగు సీమలో నెప్పుడు నిలుచునో యెక్కడ నిలుచునో చెప్ప సాధ్యము కాదు.

ఈ ప్రవాహము నరికట్టుటకును గొత్తవస్తుపులకుఁ దెనుఁగు మర్యాదననుసరించి పేర్ల నేర్పాటు చేయుటకును ననేక ప్రయత్నములు జరిగినవి; జరుగుచున్నవి. వీనిలోఁ గొన్ని ఫలకారులైనవి; కొన్నికాలేదు. 'కలెక్టరు' కు 'మండల కర్తగ్రాహి'యనియు 'మేజిస్ట్రేటు' కుఁ 'బ్రాడ్వైవాకు' డనియు, పోలీసు సూపరింటెండెంటుకు రక్షకభటాధ్యక్షుఁడనియు, రైల్వేస్టేషనుకు ధూమశకటనిలయము, పోస్టాఫీసుకు లేఖాప్రేషణాలయ మనియు, టెలిగ్రాఫ్ ఆఫీసుకుఁ దంత్రీవార్తాప్రేషణాలయమనియు, బైసికిలుకుఁ ద్విచక్రశకటమనియు, నిట్లుపేర్ల నేర్పఱిచిరిగాని యవి యెవ్వియు జనసామాన్యమున కాదరణపాత్రములు గాలేదు. కొన్నిపదములు - పొగబండి, అధ్యక్షుఁడు, ఉపాధ్యక్షుఁడు, కార్యదర్శి, పత్రికా సంపాదకుఁడు, ఉపసంపాదకుఁడు, బొగ్గుపులుసు గాలి, ప్రాణవాయువు మొదలయినవి నిలిచినవి. కాని, మనమెంత యరికట్టినను నింగ్లీషుపదములు తెనుఁగువారి వ్యవహారమున కెక్కకమానవు. బడు

లలోను, కళాశాలలలోను గొంతవఱకుఁ బండితులును నితరులును నింగ్లీషుపద ముల ప్రవేశమును నిరోధింప నెంత ప్రయత్నించినను, నవి భాషయందు ప్రవేశించుట కితరమార్గములు లేకపోలేదు. అవి యాయితరమార్గములఁ బ్రవేశించి స్థిరపడిన పిమ్మట నేదియో గొప్ప విస్ఫనము ఇంగ్లీషంతటి బలముకలది, కలిగినఁగాని యా ప్రవాహమాగదు. అన్యుడయినను, నాయూహాస్తుప్రులును భావములును దేశమునందంతరించినఁ దప్ప నాపదములును భాషనుండి తొలఁగవు. ఆంధ్రదినపత్రికను జూచినచో నీయాంగ్లప్రభావ మెంతవఱకు వ్యాపించినదో తెలియఁగలదు. ఈ దినమున (23. 6. 1933) వెలువడిన యాంధ్ర పత్రికనుండి యీక్రింది పదము లుద్ధృతములు:—

అండుకో; అండు కంపెనీ; అండ్ సన్సు; అక్టోబరు, అడిషనలు (జిల్లా) మేజస్ట్రేటు; అడ్వాన్సు; అడ్వకేటు; అపీలు, అప్ కంట్రీను, అయిటములు, అరస్టు (చేయఁబడిరి), అసోసియేటెడ్ ప్రెస్, ఆంటీ ఎమాల్గిమేషన్ సొసైటీ, ఆంటి డంపింగుబిల్లు, ఆగస్టు, ఆఫీసు, ఆయిల్ క్యాన్, ఆర్డరు(లు), ఆర్డినరీ, ఆస్ట్రోహంగేరియను, ఆస్పత్రి, ఇంజను, ఇండియా గర్న్మెంటు, ఇండియన్ ట్రూప్సుకాంటి నేంటల్ - ఏర్వేసు; ఇంపీరియల్-ఏర్వేసు, ఇంపీరియల్ బ్యాంకు(ంకి), ఇన్ఫీరియర్, ఇన్స్యూరెన్సు, ఇర్రిగేషను చీఫ్ఇంజనీరు, ఇమిగ్రేషన్ డైమండ్, ఈస్టుఇండియాకాటన్ అసోసియేషన్, ఈస్టుఇండియా ఫిలింకంపెనీ, ఎండోమెంటుబోర్డు, ఎకరములు, ఎక్సుపెరెసు, ఎడ్వాన్సుపైపు, ఎక్సుపెల్లర్, ఎక్స్‌పెర్ట్, ఎగ్జిబిషన్, ఎలవెన్సు, ఎలెక్ట్రల్ కాలేజి, ఎస్టాబ్లిష్‌మెంటులు, ఎస్టిమేటు, ఎస్టేటు అడ్వైజరీకౌన్సిలు, ఏజంటు, ఏజెంట్లు, ఏజెన్సీ, ఏప్రిల్, ఏప్రియల్, ఏప్రెలు, ఏర్మెయిలు (బిళ్ళ), ఏర్వేసు, ఎలక్షను, ఏసిలోన్ బాడీను, ఐరస్, ఐరన్ అండ్ స్టీల్, ఓవర్‌సీసు, (అరు) ఔన్సు, ఔన్సులు, కంట్రాక్టు, కన్ట్రిబ్యూషను, కమిటీ, కమిటీమెంబర్లు, కమిషనరు, (స్టైమను) కమిషను, కన్వర్షనులోను, కరెన్సీ, కస్సర్వేటివు - యూనియన్, కస్సర్వేటివ్సు; కలెక్టరు, కవరు, కాంగ్రెసు, కాన్సోల్సు, కాపీ, కాఫీ, కామన్సు (సభ), కార్పొరేషను రేడియో, కార్డులు, కార్బాలిక్ (చ్యావకము), కాలేజి, కెనాలు, కెమికల్‌వర్క్సు, కేటలాగు, కేసులు, కోర్టు, కౌన్సిలరు, క్యాంపు, క్యాంపు కాటు, క్యాటలాగు, క్రాసు (పరీక్ష), క్రైస్తవట్రేడ్ - యూనియనులు, క్రైస్తవ మిషనరీ, క్రానుటాకీను, క్లబ్బు, క్లిప్సు, క్లైయిములు, గనేరియా మిక్చర్, గనోరియా, గనోరియాస్పెసిఫిక్, గవర్నమెంటు, గవర్నరు (పేట), గారంటీ, గిల్టుయెడ్జి సెక్యూరిటీలు, గ్యారంటీ, గోలు (హాకీ), గ్రౌంటులు, గ్రూప్‌ఫోటో, గ్రేట్ ఇండియన్ - (జ్యోతిశ్శాలయము), గ్లూకోసు; చర్చి, (విద్యుచ్ఛక్తి) చీఫ్ఇంజనీరు, చీఫ్‌సూపరింటెండెంటు, చైర్మను, ఛార్జి, (లాటీ)

ఛార్జి, జడ్జి, జడ్జీలు, జనరల్ అస్యూరెన్సు సొసైటీ లిమిటెడ్, జనరల్ (ముత్తయ్యా మొదలివీధి), జనవరి, జపాను, జర్మను, జస్టిస్ పార్టీ, జామెట్రికల్ డ్రాయింగు, జాయింటు కమిటీ, జాయింటు పార్లమెంటరీ - కమిటీ, జాయింటుస్టాకు ఇన్స్యూరెన్సు కంపెనీ, జూన్, జూలై, జెర్మన్, (అనధికార) జెయిలు విజిటరు, జ్యూయెలరీ, టన్ను, (తెలుగు) టాకీ, (ఇంగ్లీషు) టాకీ (చిత్రము), టాకీ (ప్రదర్శనము), టాకీ (భవనము), టాకీలు, టాకీఫిల్ము, టికెట్టు ఛార్జీలు, టీపార్టీ, టూత్ పేస్టు, టెంపరరీ, టెలిఫోన్, టెల్లిగ్రాం (సాంకేతికములు), టైము, టోలుగేటు, టౌను, టౌనుహాలు, ట్రస్టీ, ట్రస్టు, ట్రాం, ట్రాన్సు ఇండియా ఏజెన్సీలు సర్వీసు, ట్రాన్సు ఫరు (చేయుట), ట్రెజరీబాండ్లు, డాక్టరు, డాలరు, డిగ్రీలు, డిజైనింగు, డిటో, డిపాజిట్టు, డిపో, డిప్యుటేషను, డిఫర్డు, డిమాండు, డివిజను, డిశంబరు, డిసంబరు, డిస్కౌంటు, డెటెన్యూ, డెల్టా, డైరెక్టరు, డైహార్డ్సు, డోలరు, డ్రా (మాచి), డ్రైవింగుఫుల్లి. తియేటరు, తెదీ, తే(యాకు), థియేటర్స్, ది సౌత్ ఇండియన్ కోఆపరేటివ్ - ఇన్స్యూరెన్సు సొసైటీ లిమిటెడ్, నవంబరు, నిల్ (nil), నెంబరు, నేషనల్ సిటీ బ్యాంకు, నోటరీ, నోటీసు, న్యూ ఇండియా యిన్స్యూరెన్సు, పంపు, పబ్లికువర్కు, పబ్లికువర్కు ఎస్టాబ్లిషుమెంటు కమిటీ, పబ్లిక్ హెల్తు (శాఖ), పర్మనెంటు సెటిల్‌మెంటు, పవర్ ఆఫ్ అటర్నీ, పవరు, పాల్సీను, పార్టీ (లు), పార్టనరు షిప్‌కోర్టు, పార్లమెంటు, పాలిసీలు, (యూనివర్సిటీ) పాలిసీలు, పాస్టుప్యాసింజరు, పిన్ను, పిల్గ్రిం హ్యాబిటేషన్ ఎండోమెంటు కమిటీ, పెయింటెంగు, పేజీ, పేపరు, పైరోరియా, పొటాసియం సయనైడు, పోస్టల్ ట్రస్టు, పోలీసులు, పోలీసు సర్వీసు, పోస్టు, పోస్టుకార్డు, పోస్టు (ఖర్చులు), పోస్టుబాక్సు, పోస్టేజి, పౌను, పౌనులు, ప్యాకెట్లు, ప్యాసింజరు, ప్యాసు (అయిసు), ప్రాంతులు (= ప్రించినాజ్ఞములు), (తుంగభద్ర - సంగమేశ్వరం) ప్రాజెక్టులు, ప్రిన్సిపాలు, ప్రిఫరెన్సు, ప్రిఫర్డు, ప్రీమియము, ప్రీరికార్డైజు (హిందూ) ఎలిమెంటరీ స్కూలు, ప్రెఫర్డు, ప్రెసిడెంటు, ప్రొవైజరు, ప్రొఫెసరు, ప్రోక్టరు, ఫండింగులోను, ఫాదరు, ఫాదరు (గుడులు), దరఖాస్తు, ఫారము, (నాలుగవ - మూడవ -) ఫారము, ఫిబ్రవరి, ఫిలుము, ఫిల్ము, ఫీజు, ఫుల్, ఫెడరల్ ఇన్సెక్టరు జనరలు, ఫెడరల్ (ప్రభుత్వము), ఫెడరల్ (రాజ్యాంగవిధానము), ఫెడరల్ రిజర్వు బ్యాంకు - రేటు, ఫెడరల్ (విధానము), ఫెడరేషను, ఫోటోగ్రాపు (తీయు), ఫ్రాన్సు, ఫ్రీహేండు అండు మోడెల్ డ్రాయింగు, బజ్జెట్టు, బాండ్లు, బార్ (లాయర్లు), బార్ (రు), అసోసియేషన్, బార్కు (= చెట్టుపట్ట), బార్లీ, బిస్కటు, బిషపు, బీట్ (పంచదార), బీరువా, బోనసు, (జిల్లా -, తాలూకా -) బోర్డు,

బోర్డు (మాధ్యమికపాఠశాల), (కేంద్ర) బ్యాంకి, బ్యాంకింగు (వ్యవహారము), బ్యాంకు (= ఒడ్డు), (అంతర్జాతీయ) బ్యాంకు, బ్యాంకులు, (జాతీయ - కేంద్ర) బ్యాంకులు, (సంస్థాపక) బ్యాంకులు, బ్యాటరీ, బ్రిటన్ అండ్ ఇండియా యూనియన్, బ్రిటిషు, బ్రిటిష్ ఇండియన్ అసోసియేషన్, బ్రిటీషు ఆఫీషియల్ వైరులెను, బ్రిటిషుసినిమా (పరిశ్రమ), బ్యూన్(పేట), మణిఆర్డరు, మార్కెటు, మార్చి, మాస్టగు (బచ్చు), మింటు బొగ్గోల్డు, మిడిల్ స్కూలు, మిలీయను, మిల్లు (గుడ్డలు), మిల్లు(లు), మిషను (Mission), మిస్ (రాజేశ్వరి), మీటింగు మునిసిపలు (సన్మానము), మునిసిపాలిటీ, మెంబర్లు, మెజారిటీ, మెడిసినలుహాలు, మెయిలు, మెషీన్ (పప్పు), మెషీనరీ, మే, మేజిస్ట్రేటు, (గౌరవ) మేజిస్ట్రేటు, మేనేజరు, మైనరు ఇర్రిగేషను, మైనారిటీ, మోటారు, మ్యునిసిపలు కౌన్సిలుహాలు, మ్యునిసిపల్ కౌన్సిలు ఎలక్షను, మ్యునిసిపల్ హాలు, యింజక్షను, యిన్‌కార్పొరేటు (చేయబడినది), యిన్సూరెన్సు, యూనియను, యూనియన్ జాక్, యెలెక్ట్రిక్, రవుండు, రికార్డు (చేయు), రిజస్టరు (చేయు), రిజిస్టర్డు (సంఘము), రిటరన్ టిక్కెట్లు, రిక్రూంచుమెంటు కమిటీ, రిపోర్టు, రిషరు (చేసిరి), రివరెండు ఫాదరు, రివిన్యూ (పద్ధతి, శాఖ), రిశీవరు, రుప్యా, రెడీ, రెవిన్యూబోర్డు, రెసిడెంటు, రెసిడెన్సీ (బజారు), రేంజర్సు క్లబ్బు (జట్టు), రేట్లు, రేటు, (చౌక) రేట్లు, రేడియో, రేడియో (యంత్రము), రేప్‌సీడ్, రైలు, రైల్వేకంపెనీ, రైల్వేలైను, రైల్వేస్టేషను, రైళ్లు, రైసు ప్యాక్టరీ, (బ్రాడిన్) రోడు, రోడ్డు, రోల్డుగోల్డు, లా ఆర్డరులు, లాంగ్‌క్లాతు, లాండు రెవిన్యూ (పద్ధతి), లీస్టు, (రెండు) లెంగ్తులు (Horse race), లైటుహవుసు,సినిమా, లైట్లు, లైసెన్సు, లోయరు అండు హైయర్ గ్రేడ్సు, వరండా, వాటర్ వైపు, వి. పి., వైస్ ప్రెసిడెంటు, వ్రోట్లు, శాంక్షను, శాండల్‌వుడ్ సబ్బు, శెక్రటరీ, సెల్లరు, సబ్ మేజిస్ట్రేటు, సబ్ రిజిస్ట్రారు, సబు డివిజను, సబ్బు, సర్కిలు, (ప్రతి) సర్కిలు, సర్క్యులరు, (వైమానికేతర) సర్వీసు, (వైమానిక) సర్వీసు, సర్వీసు, సవరం (Sovereign), సిటీ, సినిమా (నాటకరంగము - భవనము, - రంగము, - సుందరీమణులు), సినిమాస్టూడియో, సిమెంటు, సిల్కు, సివిలు సర్వీసు, సీనరీలు, సీల్లు, సూపరింటెండెంటు, సెంట్రల్, సెంట్రలు ఈస్టును డివిజను, సెంట్రలు బ్యాంకులు, సెంట్రలు స్టేషను, సెకండు క్లాస్ బీచ్, సెక్యూరిటీలు, సెక్షను (= మండల భాగము), సెటిల్‌మెంటు రేట్లు, సెప్టెంబరు), సెల్ఫు స్టార్టరు, సెల్సు, సెషన్సు (విచారణ), సైంటిఫిక్ (బంగారుగాజులు), సైలెన్సర్, సోడా బైకార్బొనేటు, సోడియం బైకార్బొనేటు, సోల్ ఏజెంట్లు, సోషలిస్టు, సౌత్ ఇండియన్ లిబరల్ ఫెడరేషను, స్కీము, స్కూలు, స్కూలుకమిటీ, స్కూల్‌ఫైనలు,

స్కాయరు (square), స్క్వేరు, స్టర్లింగు, స్టాండర్డు, (అద్దం) స్టాండు, స్టాంపులు, స్టాక్ (మారకము), స్టీమ్, స్టీమ్ నావిగేషన్, స్టీమరు (వార్తలు), స్టీల్, స్టేటు (కార్యకర్త), స్టేటుమెంటు, స్టేషనరీ, స్టేషనులు, స్ట్రీటు, హండ్రట్ (డ్) వైటు (-వెయిట్), హల్లగ్లు, హాకీ (పందెములు, హార్బరు, హార్బరు డ్యూటీలు, హార్బరుపవరు, హాలు, హెడ్డాఫీసు, హైస్కిడలిటీ ఫోటోగ్రాఫు, హైస్కూల్సు, (ఇతర) హైస్కూల్సు, హూరీము డిపార్టుమెంటు, హాసింగు స్కీము. (467.)

ఆంధ్రదినపత్రిక జీవత్ప్రపంచములోని వార్తల నే దినమున కా దిన మాంధ్ర దేశమున వ్యాపింపఁజేయుట కేర్పడినది. అది విదేశ శబ్దజాలము నడ్డగించు విషయమున మధ్యమార్గమును నవలంబించినదని చెప్పవచ్చును. దాని విలేఖరులును, సంపాదకీయవర్గమును నొకకీర్తి పాండిత్యముగలవారును, జదువుకొన్న నాగరికులునుగాని సామాన్యులుకారు. అట్టి సందర్భమునఁ బండ్రెండుపుటలు మాత్రముగల యొక్కదినపు పత్రికలో, బిగబట్టుకొని యింగ్లీషుపదములు దొరలకుండ వ్యాయసంకల్పించిన సంపాదకీయవ్యాసములు, ప్రహసనములు, ఇతరవ్యాసములుఁ జూలమట్టు కా పత్రికనాక్రమించియుండ, 467 ఇంగ్లీషుపదము లందు జొరబడిననని తెలిసికొన్నచోఁ దెనుఁగువై నాంగ్ల భాషకుఁగలిగిన ప్రభావమును జూచి యాశ్చర్య పడకమానము. ఆంగ్ల పదములు తెనుఁగు సంస్కృతములతో నెట్టి సమానసముల నొందుచున్నవో, యవి యెట్టివికారముల నొందుచున్నవో వై నిరూపించిన పట్టికపలన బోధ పడఁగలదు.

వర్తకవాణిజ్యములు, వాఙ్మయము, ఆధునిక విజ్ఞానశాస్త్రములు, కళలు, రాజకీయములు, చరిత్రము—ఇవి యవి యనవేల, సమస్తవిషయము లందును నితరప్రపంచముతోడి వ్యవహారమంతయు నింగ్లీషుమూలమున నేఁడు జరుగుచున్నది. పందొమ్మిదవశతాబ్దము నారంభమునుండి, యా శతాబ్దాంతమువఱకును నింగ్లీషువారితోడి వ్యవహారవశమున నీదేశమునకు వచ్చిన పస్తువులవేళ్లును, శాస్త్రసంబంధమగు కొన్నివేళ్లును, ప్రభుత్వసంబంధములగు కొన్నివేళ్లును దెనుఁగునఁ జేరినవి. ఇంగ్లీషు విద్య యీ దేశమునవ్యాపించి, యింగ్లీషునాగరికత, యింగ్లీషు విజ్ఞానములతో సంబంధ మెక్కువయగుకొలఁది నాంగ్లపదజాలమును దెనుఁగున నెక్కువయగుచువచ్చినది. వైజ్ఞానికశబ్దజాలము మాత్ర మంతశీఘ్రముగ జనసామాన్యములోని కెక్కలేదు. జనసామాన్య జీవితముతో సంపర్కముకలిగిన సందర్భములందెల్ల నాంగ్లపదములు తెనుఁగునఁ జేరుచునే యున్నవి. ఈచేరినపదములలోఁ జాలవఱకుఁ దత్సమములుగనే యున్నవి. కాని, భాషలో జీర్ణించికొనిపోయిన తద్భవాంగ్లశబ్దముల సంఖ్యయు, నపరిహార్య వ్యావహారికములగు తత్సమాంగ్ల శబ్దముల సంఖ్యయు నెక్కువగనే

యున్నది. ఇట్టి శబ్దములతోడనే యాంధ్రభాషాచరిత్రమునకుఁ బ్రయోజనము. ఆంగ్లపదములు తెనుఁగునఁ జేరి యెట్టిమార్పులనొందినవ్రో యీ క్రింద వివరింపఁబడినది.

ఇంగ్లీషుభాషా లిపికిని దత్తద్ధ్వన్యుచ్చారణమునకును జాల వ్యత్యాసములున్నవి. ఆ లిపిలో నొక్కొక్కటే వర్ణమున కొక్కొక్కటే యుచ్చారణము, నొక్కొక్కటే యుచ్చారణమున కొక్కొక్కటే యక్షరమును సాధారణముగ లేవు.

a : father, main, gate, assistant, chairman మొదలయినవి.

e : me, her మొదలయినవి.

i : bit, bite మొదలయినవి.

o : oppose, not, note మొదలయినవి.

u: but, hut, tune మొదలయినవి.

c : cat, certain ; g : gem, get ; h : hare,heir.

s : see, has.

q, x : ఈ రెండును kw, ks ల యుచ్చారణమును గలిగియున్నవి.

ఇంగ్లీషున పదములలోని యక్షరములనుబట్టి యుచ్చారణము సాధారణముగ నుండదు. పదములోని స్థానము ననుసరించియు, 'నూఁత' ననుసరించియు, వ్యుత్పత్తిజ్ఞానము ననుసరించియు, ననేకవిధముల నుచ్చారణము భేదించుచుండును. పుస్తకములను జదివి యింగ్లీషు నేర్చుకొనువా రక్షరముల ననుసరించి యింగ్లీషు పదముల యుచ్చారణమును నేర్చుకొనుటయు, నింగ్లీషు స్వభాషగఁ గలవారియొద్ద శిక్షణము లేకుండుటయు, నింగ్లీషువారి యొద్ద నేర్చుకొన్నవారైననుసరిగ నాయా యుచ్చారణభేదములను గమనింపఁ జాలకుండుటయు, గమనించినను దమవాగింద్రియము లాయా యుచ్చారణములకు లొంగక తెనుఁగువాడుక కనుగుణముగ నాయా యింగ్లీషుధ్వనులు మారుచుండుటయు, నీమొదలగు కారణములచే నింగ్లీషుపదముల యుచ్చారణ మింగ్లీషు నభ్యసించిన తెనుఁగువారినోట ననేక వికారముల నొందుచు వచ్చినది. ఇక నింగ్లీషు గ్రంథముల పరిచయములేని సామాన్య జనులకుఁ జేరిన యింగ్లీషుపదముల యుచ్చారణము మాటచెప్పనక్కఱలేదు. అది కేవలము తెనుఁగునుడికారమునకు లొంగిపోయినది. ఇంగ్లీషుధ్వనులను తెనుఁగక్షరములతోఁ దెలుపుటకు సాధ్యముకాదు. కావున సాధ్యమగుసంతవఱకు నాయాధ్వనులను నిర్ణించి యవి తెనుఁగునఁ బొందిన యుచ్చారణమును నిరూపింపఁ బ్రయత్నింపవలసి యున్నది. ఈ క్రింది గుఱుతులు 'ఇంటర్నేషనల్ ఫోనెటిక్ అసోసియేషన్' (International Phonetic Association) వా రేర్పాటు చేసినవి.

అచ్చులు.

(1) ə - ఇది యస్పష్టమై యొకయచ్చు, a, e లు కొన్నిస్థలములలో నీయుచ్చారణముఁ గలిగి యుండును.

(2) ə : పై యచ్చునకు దీర్ఘము.

(3) ʌ - పై యచ్చులవంటిదే. అంతకంటె నెక్కువస్పష్టమైనది. ə, ə: లకు ఊఁతకలిగినప్పు డీయుచ్చారణము కలుగును.

(4) a : తెనుఁగు 'ఆ' కు సమానము.

(5) æ - తెనుఁగు చ'ద్ద' న్నము లోని యుచ్చారణము వంటిది.

(6) æ : తెనుఁగు 'తాటాకు' లోని రెండవ 'ఆ'కారోచ్చారణము వంటిది.

(7) ai : తెనుఁగు 'ఐ'కారోచ్చారణము.

(8) au : తెనుఁగు 'ఔ'కారోచ్చారణము, అంతకంటె హ్రస్వము.

(9) i - తెనుఁగు 'ఇ'కారోచ్చారణము.

(10) i : తెనుఁగు 'ఈ'కారోచ్చారణము.

(11) u ,, ఉ ,,

(12) u : ,, ఊ ,,

(13) ɛ : ,, ఏయ్ ,,

(14) ei : ,, ఎయ్ ,,

(15) ɔ : ఓష్ఠ్యమయినను 'ఒ'కారోచ్చారణముందుకంటె నోరు మఱి కొంచెము తెఱచికొనియుండును.

(16) ɔ : పై దానిదీర్ఘము.

(17) oi : తె. ఓయ్

(18) ou : తె. ఒవ్

హల్లులు.

(1) b (బ్), g (గ్), k (క్); l (ల్), m (మ్), n (న్); f (ఫ్), r (ర్), s (స్), sh (ష్), w (వ్), y (య్) - ఈ ధ్వనులు తెనుఁగునందు వలెనే యించుమించుగ నుండును.

(2) ఈ క్రింది జారుడుధ్వనులు (fricatives) తెనుఁగునలేవు: f, tsh, dz, z, θ, ð.

(3) t, d, లు ఇంగ్లీషున నాలుకచివర పండ్లకుదుళ్లను తాకుటవలనఁ గలుగుచున్నవి, తెనుఁగున 'త,ద'లు నాలుకచివర కేవలము పండ్లనే తాకుట వలనఁ గలుగుచున్నవి. తెనుఁగున 'త,ద'లు దంత్యములు. ఇంగ్లీషున దంత మూలీయములు. తెనుఁగున 'ట,డ'లు మూర్ధన్యములు. నాలుకచివర వెనుకకు మడఁగి తాలువు మధ్యభాగమును స్పృశించుటవలన నివి యేర్పడును. తెనుఁగునందలి 'త, ద, ట, డ' లింగ్లీషున లేవు.

(4) v: ఇది తెనుఁగు 'వ' కారముతో సరికాదు. తెనుఁగున వకారము 'ఓష్ఠ్యము'; ఇంగ్లీషున 'v' దంతోష్ఠ్యము; తెనుఁగు 'వ' కారముకంటె నెక్కువ శక్తితో నుచ్చరింపఁబడును.

పై వివరించిన ధ్వనులు తెనుఁగువారి నోటఁబడి యెట్లు వికారము నొందినవో తెలిసికొందము.

ə, ɔ:— తె. అ - అసిస్టాంటు, అటెండరు, అసెంబ్లీ.

తె. ఆ - అసిస్టాంటు, చైర్మాను.

తె. ఎ - అటెండరు, కంపెనీ.

తె. ఱ - చేర్మాను.

తె. ఇ - రివిన్యూ.

తె. ఏ - సర్క్యులేటు చెయిర్మేను.

ʌ - తె. అ - సర్క్యులేటు, సర్క్యులరు.

a: - తె. ఆ - లా, విత్‌డ్రా, లాయరు, హెడ్మాస్టరు, కారు.

తె. ఏ - మేస్టరు.

a e, æ - తె. అ - ఆక్టు, స్టాంపు, స్టాండు, హోటు, కంట్రాక్టు.

తె. ఏ - మేస్త్రీటు, మేజిస్ట్రేటు.

తె. యా - మ్యానేజరు, మ్యారేజ, మ్యాజిస్ట్రేటు.

తె. ఱ - కారేజి, మారేజి.

ai, - తె. ఐ - వైసురాయి, ప్లైవేటు, ఫైటిలు, మైలు. లైను, ఫ్లైవ్‌ను.

తె. అయి - ప్రయివేటు, మయిలు, లయిను.

au. - తె. ఔ - కౌన్సిలు, ఔన్సు, ఔటు, గౌను.

తె. అవు - కవున్సిలు, అవున్సు, టవుటు, గవును.

i. తె - ఇ - క్రిమినలు, సివిలు, కౌన్సిలు.

తె. ఈ - సర్వీసు, లీస్టు, సీసు, మిషనరీ, సెక్రిటరీ, ఇండస్ట్రీ, ఆఫీసు, అసెంబ్లీ, ఛీపుజస్టీసు, మైనారిటీ, మెజారిటీ, నోటీసు.

తె. ఊయి - పుయిలు.

తె. ఆ - కారేజి, మూరేజి.

తె. ఏ - లగ్గేజి.

తె. అ - మార్కట్టు.

i - ఆ - మారకాటు,.

ఓ - బిస్కోతు.

i : ఈ - ఫీజు; టీచరు.

u - ఉ - ఇన్స్యూరెన్సు, ఇసూ్యా.

u : ఊ - యూనోపియను, ఇన్స్యూరు, షుడూ్యలు, యూనియను, బూటు.

ై : ఏ - చేర్తాను

ఐ - చైర్తాను.

ఎయి - చెయిర్తాను.

ei : ఐ - రైలు, రైల్వే, చైను.

ఏ - రైల్వే, కేసు, స్లేటుమెంటు, స్లేటు, లేటు, టేబిలు.

ఎయి - చెయిను, వెయిటింగురూము, రెయిలు.

ా - ఆ - లాకు, షాపు

ఓ - పోలీను.

ా : ఆ - స్కాల్కాజు, ఆర్డరు, ఫారము,

అ - కలరా.

ఓ - రిపోర్టు, స్కాలర్షిప్పు.

oi : ఆయి - వైసురాయి, లాపాయింటు, పాయింటు.

ఓయి - బోయిలరు.

ou ఆ - గోదాము.

ఓ - వ్రౌటు, అపోజు, నో కాన్ఫిడెన్సు.

హల్లులు.

(1) ఇంగ్లీషు పదముల తుదిహల్లులపై సాధారణముగ నుత్తు చేయుచుండును. అట్టియెడల నా హల్లులకుఁ బూర్వమున హ్రస్వాచ్చుండినచో వానికి ద్విత్వము కలుగును; దీర్ఘాచ్చుండినచో ద్విత్వమురాదు.

(2) శబ్దములతుది తాలవ్యహల్లులపై నిత్తు చేరును. ఉదా. బెంచి, విలేజి, మేరేజి, కాలేజి జడ్జి, చార్జి మొదలయినవి. ఇట్లు చేరిన యిత్తునకు బహువచనమున దీర్ఘము కలుగును; ఇత్తు ఉత్తుగ మారుఁ: బెంచీలు, విలేజీలు, కాలేజీలు, చార్జీలు.

(3) క, గ, న, ప, బ, మ, య, ర, ల, స, ష - ల యుచ్చారణము సాధారణముగఁ దెనుఁగున మారుఁదు.

(4) ఇంగ్లీషున పదాదిని రేఫము స్పష్టోచ్చారణము గలిగియుండును; పదాంతరేఫమునం దస్పష్టాచ్చుగ మారును. పదమధ్యమందు రెండచ్చుల నడుమనున్నచో వినఁబడును, లేకున్న లోపించును. తెనుఁగున స్థానవివక్షలేక రేఫ మన్నిచోట్లను స్పష్టముగ నిలుచును.

(5) ఇంగ్లీషునందలి thin వంటి పదములలోని th కారము 'త' గను, then వంటి పదములలోని th కారము 'ద' గను, t - కారము 'ట' గను, 'd' - కారము 'డ' గను, v - కారము 'వ' గను తెనుఁగున మారును.

(6) హకారమునకు తెనుఁగునందువలె నంత స్పష్టోచ్చారణము లేదు. అది యొకప్పుడు తెనుఁగున లోపించుటయుఁ గలదు.

(7) ఇంగ్లీషు : f = తె. ఫ, ప

,, z = తె. జ

,, ʒ = తె. జ

,, ts = తె. చ్

,, dz = తె. జ్

మఱికొన్ని మార్పులు.

(8) పదాదినుండు సంయుక్తాక్షరములకుఁ బూర్వమొకప్పు డచ్చు చేరుచుండును: ఇస్కూలు, ఇస్కూల్, ఇస్టాపు.

(9) పదమధ్య మందును నట్టి సందర్భములం దచ్చుచేరుట గలదు: బారకాను, ఎక్స్ట్రా, ఎకస్ట్రార్డి, డిపార్టుమెంటు, జోయంటు, పోయింటు.

(10) కొన్నియెడలఁ బదమధ్యాచ్చు లోపించును: డిక్టీ, ప్రాంసరీనోటు.

(11) కొన్నియెడల స్వరభక్తికలుగును: పెరిసిడెంటు, బురుసు (brush), బరాందీ, దరాము, వితుడ్రా.

(12) కొన్నియెడల హల్లోపము కలుగును; లోపము కలిగినప్పుడు పూర్వహ్రస్వాచ్చునకు దీర్ఘము కలుగును: చీటీ (Chintz).

(13) కొన్నియెడల సచ్ఛుషోగూడిన హల్లులును లోపించును: సూపరెంటు, మేస్త్రీటు, పెరిసెంటు (President).

(14) కొన్నియెడల 'ఱ' కారము 'ర' కారమగును: జర్జి (judge).

పై వివరించిన మార్పులన్నియు సాధారణముగ గొంతెవఱకయిన సింగ్లీషు మాట్లాడువారితోడి సంపర్కముగలవారి యుచ్చారణము ననుసరించినవి. ఇంగ్లీషు నాగరికత సోకని స్త్రీలనోటను, పామరుల నోటను బడి యవి యింకను మార్పులనొందినవి. నూయమ్మన్న 'ఇన్సెల్టర్' అనిపలుక లేక 'ఇనుపుట్సు' అనుచుండెడిది. ఇదివేళాకోళము కొఱకుకాదు. నిశ్చయముగ నామె యా పదము నుచ్చరింపలేకపోయెడిది. ఇట్టిమార్పులను గూర్చి తెలిసికొనుట కష్టసాధ్యము. ఆ మార్పు లాపదముల నుచ్చరించువారి వాగింద్రియసౌష్ఠవమును బట్టియు, వారి తెలుగులాడు సంఘమును బట్టియు నుండును.

తెనుఁగునఁ జేరిన యింగ్లీషు పదముల సంఖ్యను సరిగ నిర్ణయించుటకు సాధ్యముగాదు. ఆ పదప్రవాహము పెద్ద యుప్పెనవలె నాంధ్రమును ముంచివై చుచున్నది. ఆ పదసముదాయము-లో నెన్ని స్థిరముగ నిలువఁగలవో, యెన్ని తోలఁగిపోవునో యిప్పుడు చెప్పవీలులేదు. ఇంగ్లీషునాగరికత తెనుఁగువారికంటిన కొలఁది నాంగ్లపదము లాంధ్రమున నెక్కువ యగుచుండును. దానిపై కోత పుట్టినను నా శబ్దజ్ఞాన మంతరింపదు. కాని, హిందూస్థానీ పదములకంటె నాంగ్లపదములఁగూర్చి యొక విశేషముగలదు. హిందూస్థానీ పదములకుఁ దెనుఁగు ప్రత్యయములుచేరి కొత్తధాతుప్రాతిపదికలును, గొత్త కృత్తద్ధితములును, సులుగఁగా సింగ్లీషు పదములపై నింతవఱకు నట్లుగలుగలేదు. అటకాయించు, అటకాయింపు, మినహాయించు, మినహాయింపు, కుందనము, పేరోజము మొదలగు రూపములవలె ఎంజోయించు, ఎంజోయింపు, కన్నిడరించు, కన్నిడరింపు మొదలగు రూపములు గలుగలేదు. తెనుఁగునం చాంగ్లపదముల ప్రవేశము చాలనవీనమని యిందువలనఁ దెలిసికొనఁగలను.

తెనుఁగున నిత్యవ్యవహారమున నాయా సందర్భములందు తెనుఁగువా రుపయోగించు ఇంగ్లీషు శబ్దములపట్టిక లీక్రింద పొందుపఱుపఁ బడినవి. ఈ పట్టికలు చాల సమగ్రములు; ఆయా విభాగములును సంపూర్ణములు గావు. ఇంచుమించు మూఁడువేల యాంగ్లపదములైనను దెనుఁగునఁ బ్రవేశించుటకుఁ బ్రయత్నించుచున్నవని రూఢిగఁ జెప్పవచ్చును.

తెనుఁగువారి వ్యవహారమునఁ జేరిన యింగ్లీషు పదములు.

ఉద్యోగములు, ఉద్యోగస్థులు.

వైసురాయి, గవర్నరు-జనరలు, గవర్నరు, డిస్ట్రిక్టుమ్యా(మే)జిస్ట్రేటు (మేసీళ్ళు), కలక్టరు, జిల్లాకలక్టరు, సబ్-మ్యా(మే)జిస్ట్రేటు (మేసీళ్ళు), ఆసరీమేసీళ్ళు, బెంచిమేస్ట్రేటు, విలేజిమేసీళ్ళు, సెక్రటరీ, అసిస్టాంటు సెక్రటరీ, ప్రైవేటుసెక్రటరీ, జోయింటుసెక్రటరీ, హూకుము, ఫైనాన్సు, రెవిన్యూ, లా, ఎజ్యుకేషను, రెయిల్వే, ఇండస్ట్రీల, మెంబరు, మెంబర్షిమెంటు, ఆఫీసరు, మ్యా(మే)నేజరు, సూపరెంటు, డిప్టీకలక్టరు, డిప్టీకలెక్టరు - జనరలు, ఇన్స్పెక్టరు, సబిన్స్పెక్టరు, ఇంజినీరింగు, మెడికలు, పోస్టు, టు(టి)లీగ్రాపు, రైల్వే, రెసిడెంటు, రిజిస్ట్రారు, అండరుసెక్రటరీ, కమిస్టేబు(లు), క్లార్కు, ఆఫీసు, ఆర్డర్లీ, క్యాంపు, పబ్లిసిటీ, ఆఫీసరు, సూపరైవ్వైజరు.

శాసనసభలు.

ప్రెసిడెంటు, సిట్టీంగ్ప్రెసిడెంటు, కౌన్సిలు, ఎక్జిక్యూటివుకౌన్సిలు, లెజిస్లేటివ్ - కౌన్సిలు, సెషను, సెక్షను, మెంబరు, అసెంబ్లీ, రిజల్యూషను, మోషను, బిల్లు, ఆక్టు, పాస్ (చేయుట). విటు డ్రా చేయుట, వ్రాటుచేయుట, సర్కులేటు చేయుట, ఎజ్యెండ్మెంటు, అబ్జెక్షను, సెకండుచేయుట, నామినేషను, ఎలెక్టెడు, ఎలెక్షను, కౌండిషనల్ప్రాపు, బేలటుపేపర్లు (-కాగితము), పోలింగుస్టేషను, నోటీసు, పబ్లిసిటీ, ప్రపోజలు, మినిటింగు, స్పెషల్మీటింగు, కమిటీ, సబ్కమిటీ, కోరము, క్వాలిఫికేటు, పార్టీ, ప్రపోజిషను, మినిటు, మెజారిటీ.

న్యాయస్థానములు.

హైకోర్టు, డిస్ట్రిక్టు-, సెషన్సు-, జడ్జీ-, కోర్టు, ఛీఫుజస్టీసు, ప్రూవిన్సుజడ్జీ, కమిషనరు, ఛీఫు-కమిషనరు, కేసు, హియరింగు, బారిస్టరు, లాయరు, ప్లీడరు, గౌను, ప్లీడింగు, క్రిమినలు, సివిలు, స్మాల్కాజు, సమ్మను(లు), అప్పీలు, చార్జి, ఫీజు, జైలు, జైలరు, కన్విక్టు, సబ్బరు, స్టాంపు, అకుయిడసు, అట్టర్ని, అవార్డు, అసెసరు, బారీ, అరెస్టు, ఇష్యూ, ఇంజెంక్షను, ఎగ్జిక్యూషను, ఎక్సుపార్టీ, గార్డియను, మైనరు, మైనారిటీ, మేజరు, జడ్జీ, జడ్జిమెంటు, జూరిసిక్షను, కోర్టులు, కోర్టు, ట్రస్టీ, డిక్రీ, పాసు, పిటిషను, ప్రీనీకాన్సిలు, పార్టిమెంటు, ప్రాసిక్యూషను, ప్రొసీడింగ్సు, ప్రొసీజరు, లాపాయింటు, ప్రోసెసు, బెయిలీఫు, రివ్యూ, రిపోర్టు, రిసీటను, రివాండు, లా, లా రిపోర్టు, వుయిలు, వారంటు, సెంటన్సు, స్టేటుమెంటు, షెడ్యూలు.

స్థానికస్వపరిపాలనము.

యూనియను, మునిసిపాలిటీ, బోర్డు, నో-కాన్సిడెన్సు, కార్పొరేషను, కౌన్సిలరు, చేరుమేను, సెన్సు, టాక్సు, లోకల్ఫండు.

వృత్తులు.

సర్జను, డాక్టరు, లెక్చరరు, ప్రఫెసరు, మేస్టరు, హెడ్డుమేస్టరు, ఇంజినీరు, లాయరు, డ్రెస్సరు, ప్రిస్క్రిప్షను, టీచరు, క్లార్కు మొదలయినవి.

వాహనములు, తత్సంబంధమయినవి.

కేరేజి, రైలు(బండి), మెయిలు, గూడ్సు(బండి), ట్రక్కు, వేగను, ఇంజను, బ్రేకు, డ్రైవరు, గార్డు; స్టీమరు; కారు, బస్సు, మోటారు, ట్రాము, ఎయిర్‌షిప్పను, బెలూను, కండక్టరు, లైసెన్సు, పెర్మిట్టు, కంపార్టుమెంటు, కోచి, టిక్కట్టు, సేసెంజరు, బైసికిలు, సైకిలు, మోటారుసైకిలు, వెడలు, చెయిను, బెల్లు, లైటు, జంక్షను, బోటు, స్టీముబోటు, లైసు, పోర్టరు, స్టేషను-(మాస్టరు); సిగ్నలరు; లైటుహౌసు, సిగ్నలు, లాకు, వెయిటింగ్ రూము, ప్లాటుఫారము, లగ్గేజి.

వ్యాపారము మొదలయినవి.

గోదాము (godown), చెక్కు, టరీపు, ఛార్జి, డిపాజిటు, డిపో, డిమాండు, డిస్కౌంటు, నోటు, ప్రామిసరీనోటు, స్టానోటు, ప్యాకేజి, బౌ(బ్యా)కి, మార్కట్టు, రశీదు, షాపు, కంపెనీ, పేరు, స్టోరు, సప్లయి, హోకరు, ఆర్డరు; అడ్వాన్సు, ఏజెంటు, ఎస్టిమేటు, కంట్రాక్టు, కమిషను, క్యాటలాగు, బౌండు, బేలు, బిల్లు, మనియార్డరు.

స్కూళ్లకు, కాలేజీలకు సంబంధించినవి.

ప్రిన్సిపాలు, ప్రొఫెసరు, లెక్చరరు, టీచరు, మేస్టరు, డ్రాయింగు, డ్రిల్లు, నోటుబుక్కు, ఎక్సర్‌సైజుబుక్కు, బౌండుబుక్కు, రిజిస్టరు, అటెండెన్సు, లేటు, లీవు, స్కూలర్ షిప్పు, ఫ్రీ స్కూలర్ షిప్పు, వేనా, ఫౌంటెన్ వేనా, పెన్సిలు, బ్లాకుబోర్డు, స్కూలు, బెంచి, ఫారము, క్లాసు, ప్రమోషను, రిజల్టు, ప్యాసు, ఫెయిలు, సైమునెబిలు, గ్రాంటు, డి. యి. ఓ.; టబులు, బ్లాటింగు, మార్కులు, లైబ్రరీ, స్లేటు, సర్టిఫికేటు, యూనివెర్సిటీ, సిండికేటు, సెనేటు, (సెనుఁగు)-బోర్డు, ఎకాడెమికుకౌన్సిలు, కానొకేషను, ఛాన్సెలరు, వైసుఛాన్సెలరు, రిజిస్ట్రారు, హైస్కూలు(మిడిల్, ప్రైమరీస్కూలు, హోస్టలు.)

వస్త్రములు మొదలయినవి.

చీటీ(గుడ్డ) Chintz, ప్లానెలు, బ్లాంకెటు, బూట్సు, స్టాకింగులు, మల్లు, లాంగ్‌క్లాతు, షర్టు, కోటు, కాలరు, నెక్‌టై, బొత్తాము, ఆఫ్‌ఆరమ్, ఫుల్ ఆరమ్, సైలరు, గౌను, జాకెట్టు సూటు, పంట్లాము, క్యాలికో, కేంబ్రేకు, తువాలు.

మతసంబంధమైనవి.

ఈస్టరు, ఏను, క్రీస్తు, కిరస్తానీ, క్రైస్తవులు, కిస్మను, చెర్చి, పాదిరి, ప్రీచరు, వ్రేయరు, బిషపు, బైబిలు, బ్యాప్టిస్టు, మిషను, మిషనరీ, మైకల్మను, కన్వెర్టు మొదలయినవి.

ఆధునిక విజ్ఞానము ననుసరించి తెనుఁగునఁ జేరినవి.

అర్థమెటిక్కు, అస్ట్రానమీ, ఆక్సిజను, హైడ్రోజను, నైట్రోజను, ఆసిడ్డు, కెమిస్ట్రి, కార్బను, కార్బానికుఆసిడుగాను, గాను, జామెట్రి, ట్రిగ్నామెట్రి, టెలస్కోపు, టెలిగ్రాపు, టెలిగ్రాము, వైరు, టెలిఫోను, థర్మామీటరు, పాయంటు, డిగ్రీ, బాటరీ, ఎలెక్ట్రిక్కుషైటు, బల్బు, బెరామిటరు, రేడియో లాగరిదము, సయన్సు, అల్యూమినియము, గ్రామోఫోను, టెలిఫోను, పోటిగ్రాపు, హార్మోనియము, టిన్ను, బ్యాండు, ఫిడేలు, ఎనామెలు, గన్సెర్టు (Concert), పియానో.

కొలతలు, మానములు, నాణెములు మొదలగునవి.

సెకెండు, మినిట్టు, క్షణము, క్షమ్-పీను, రిస్ట్‌వాచి, మైలు, ఫర్లాంగు, డ్రాము, దరాము, ఔన్సు, టన్ను, డజను, డాలగు, పౌను, పౌండు, షిల్లింగు, ఎకరా, తేది.

ఆటలు.

జాకీ, టెన్నిసు, ఫుట్-బాలు, హాకీ, క్రికెట్టు, బ్యాడ్-మింటను, రింగ్-టెన్నిసు, నెట్టు, గోలు, బౌండరీ, రన్ను, బ్యాటు, బాలు, గోల్-కీపరు, ఫార్వర్డు, ఫుల్-బ్యాకు, హాఫ్-బ్యాకు, ఔటు(అగు), అంపైరు, తురుపు, హోలో, స్టిక్కు, వికెట్టు; గ్లోవ్వు, లెగ్గార్డు, పింగ్‌పాంగు, బాస్కెటుబాలు, ఇన్నింగ్సు, కళావరు, ఆటీను, డ్రామాను.

ప్రభుత్వము.

తేజరి, పించను, పోలీసు, లాకప్పు, సెంట్రల్ జెయిలు, క్వార్టరు, ఇన్‌కమ్‌టాక్సు, ల్యాండుటాక్సు, డిమార్కేషను, డిపార్టమెంటు, డివిజను, ప్రావిడెంటుఫండు, రికార్డు(-కీపరు), రివిన్యూ, రెగ్యులేషను, రిమిషను, లాన్సు, సర్వే, సర్వేయరు, సర్కుల్రరు, సర్వీసు, సర్కూలరు, శాంక్షను, సెటిలుమెంటు, సెటిలు(చేయు),

ఇతరములు.

కలరా, ప్లేగు, కవరు, కాండ్లివరాయిలు, కాఫి, టీ, కార్డు కార్కు, క్యాలెండరు, కేట్రాడు (Cates), కొయినా, కోస్తా, క్లోరయిడ్ను, క్లోరఫారము, కెట్టిలు, కెరసనాయిలు, ప్లేటు, గ్లాసు, గిల్టు, బూచి, గైడు, గేటు,

లాంపు, లైటు, చిమ్నీని, టంబ్లరు, టాపు, లాయిను, టోలుగేటు, ట్రంకు, కైపుర్‌కైటింగు, కైపుర్‌కైటుసమిషను (Machine), డ్రాయరు, టేబిలు, బీరువా, స్టాండు, డ్రీరి, డెల్టా, సబ్‌మెడి, బేరింగు, వి. పి., ఇన్యూర్‌చేరు, రిజిస్టరుచేయు, పోస్టు, పోస్టాఫీసు, పోస్టుమాస్టరు, బుక్‌పోస్టు, పార్శిలు, పార్సెలు, నవల, పటాలము, పటాసు, సోల్జరు, బారకాసు, పెన్సరుమెంటు, సోడా, లైమ్‌జూసు, లెవనేడు, ఆరెంజి, పైపు, పాస్కు, ప్లాను, పలాస్త్రీ, పాస్తు, పాస్తుబుక్కు, సేవింగ్సుబ్యాంకు, కోఆపరేటివ్ సొసయిటీ, బీరు, (beer), బ్రాందీ, విస్కీ, బ్రుసు (brush), బిస్కోత్తు, బిగిలు, బాంబు, మ్యూజియము, బుక్కు, టూము, రీము, రబ్బరు, బోర్డు, రూలు, చూసు(కిఱ్ఱి), రిజిమెంటు, లీస్టు, లాటరి, లాంతెరు, లెటరు, లవండరు, వార్నిసు, సర్కసు, సోపు, సిమెంటు, హూటలు, హార్బరు, ఎస్టేటు, కాంగ్రెసు, కాన్సరెన్సు, కంటోన్మెంటు, న్యూసుపేపరు, ప్రూప్రయిటరు, టేపు, డిమ్మీ, డోసు(-గాడు), రీజన్, రైటరు, సీసు, సైడు, హెడ్డు.

బుడతకీచుభాష

ఇంగ్లీషుపదములు తెనుఁగునకుఁ జేరినచానిలో పోర్తుగీసు పదము లెక్కువగానున్నవి. పోర్తుగీసులను తెనుఁగువారు బుడతకీచు(సు) లనుచుండిరి. వీరిదేశమునకుఁ బదునాఱవ శతాబ్దారంభమున వర్తకులును వచ్చి, దేశముపై నధికారమును గూడ సంపాదింపయత్నించిరిగాని, 1668 సం॥ రమున షయిస్తాఖానుఁడు వీరినోడించి, వారి యధికారమును నాశముచేసెను. బుడతకీచులతోడి సంపర్కమువలన నిక్కింది పదములు తెనుఁగునఁ జేరినవి: అమారుతాడు (మూరాం); అనాస, - అనారిస - పండు (పోర్తు. అననస్); అల్పి (పోర్తు. అల్పినెజె); చేవర (పోర్తు. చదెయ్ర. శ. ర. వై. తెప్పు) తువాలు, తువాల (పోర్తు. తోఅల్హా); కాఫీ (పోర్తు. కాఫె); సగ్గ - (రాయల సీమ; సబ్బ -) బియ్యము (పోర్తు. సగు; బంగాలీ: షగు, షబు); బొత్తాము (పోర్తు. బొతాఒ); కమీజు (పోర్తు. చమిసా); పీపా (పోర్తు. పిప); మఱక = మచ్చ (పోర్తు. మూర్చ); అల్మారా (పోర్తు. అల్మారిఒ); (తాళిము) చెవి (పోర్తు. చావె; హిందూస్థాని చాబీ); కరండాలు (పోర్తు. గాదె); బాల్చీ (పోర్తు. బాల్దె); బలాంగులు (పోర్తు. హొల్లన్దెజ్); తివేలా (పోర్తు. తాల్హా); జాలపు (గుండ) = విరేచనములు చేయుమందు (పోర్తు. జలాప); వెసల. చూ. విజయవిలాసము - 2 ఆశ్వా. (పోర్తు. పసిల్హా); బొప్పాయి (పోర్తు. పపైఅ); ఇస్తిరీ (బట్టలు) (పోర్తు. ఎస్తిరాసు); గోదాము (పోర్తు. ఎందాఒ); కప్తాను (పోర్తు. కపితాఒ); కోబీ = కేబీజి (పోర్తు. కోవె); పాదిరి (దొర) = మిషనరీ (పోర్తు. పాదె); గమేళా = ఒకానొక పత్ర (పోర్తు. గమేల్ల); బిస్కోత్తు (పోర్తు. బిస్కోయ్‌తో); సాంత్రానారింజ (పోర్తు. చిత్ర); మేస్త్రీ (పోర్తు. మెస్త్రె);

బొరిగ = గడ్డిత్రవ్వు చిన్నసాధనము (పోర్తు. బొరొగ); కాకాత్తివ్వా = ఒకరీతిచిలుక (పోర్తు. కకతూ); కటారి (పోర్తు. కాత్రాన్); కానా = కాలువ (పోర్తు. కనొ); తురుపు (పేకాటలో) (పోర్తు. త్రూఫ్); (ఎల్లకీ) బొంగు (పోర్తు. బోమ్) మొదలయినవి.

పరాస భాష.

ఫ్రెంచిభాషనుండి తెనుఁగునకు నచ్చినమాటలును గొలఁదిగనున్నవి: కుశిని, పగంగి, పరాసు, ఫినంగి, ఫినంగిచొక్కా, కమాను = సైనికుల ప్రయాణము; సేఁబు సాధారణ ప్రయాణము.

ఒలాందుల భాష.

పిచ్చినాది (బ్రహ్మాండుల) నుండి యేఁబదియిలు నచ్చినవెన్నో తెలియదు. ఒలాందు లనుఁబదు పోర్తుగీసువారిచ్చాలనఁ దెనుఁగునఁ జేరియుండును. మెక్సికో దేశమందలి, 'గొయ్యా' యండు స్పానిషుభాషద్వారా తెనుఁగునఁ జేరినది.

ప్రాచీన భారతీయేతరభాషలనుండి నచ్చిన పదములు సంస్కృత ప్రాకృతముల మార్గమునఁ దెనుఁగునఁజేరుటచే వానిని తెనుఁగువారే యెన్ను తెల్చికోనిరని చెప్పవీలులేదు.

(1) ప్రాచీన వెర్షియను: పుథీ, పుథ, పాథి; ప్రాకృతము: పొత్థిఅ; ఐరేనియను (ఒస్సాలి) పోస్ట్ = తోలు, పొట; ఇది 'పుస్త(క)' అని సంస్కృతీకరింపఁ బడినది: తెనుఁగు: పొత్తము.

ప్రాచీన వెర్షియను: పాఇల్ = కాలిబూటు; ప్రాకృతము: పాఇక్క; ఐరేనియను: పాఈక్; కుర్. తెనుఁగు, పాయికరాపు సేఁత.

ప్రాచీన వెర్షియను: ముచీ, మోచీ; ప్రాకృతము: మోచిఅ; ఒస్సాలి: మోచిక్; తెనుఁగు: ముచ్చివాఁడు; ఆధునిక వెర్షియను: మోజో, మూజో; తెనుఁగు: మోజా.

(2) గ్రీకుభాషనుండి: దమ్మిడీ; ప్రాకృతము: దమ్మ, ద్రమ్మ; సంస్కృతీకరణము, ద్రమ్మ; గ్రీకు: ద్రఖ్మే.

తెనుఁగు: సేమియా, సేవియా; హిందూస్థానీ: సిసిఇయా; గ్రీకు: సెమిదలిస్; ప్రాకృతము: * సిమిద.

(3) ల్యాటిను భాషనుండి: దీనాగము (శ్రీనా. పీఠి. నైజ. I. 92).

'తుత్తినాగము' చీనాభాషలోనిది; 'తే' యాకు చీనాభాషాపదము. ఇంగ్లీషు ద్వారా తెనుఁగునఁ జేరినది; 'బత్తాయి' బటేవియాదేశపుది. 'జవాజి' ఏదేశమునదో తెలియదు (మను. V. 57).

భారతవర్షీయాధునికార్యభాషల నుండియుఁ గొన్ని పదములు తెనుఁగునఁ జేరినవి. 'అగతా' ఓడ్రపదము. 'జముఖాణము' (మను. V. 40) దక్షిణీపదము. గ్రాది, నవటాకు, బంగాళీ భాషలోనివి. మహారాష్ట్ర భాషనుండి యనేక పదములు వచ్చినవి. కొన్ని యుదాహరణములు.

అఖతివాసి, ఆరెము, ఆరెకాపులు, ఆరెలిపి, ఆరెలెక్కలు, ఆరెభాష, ఉతాణి, కతాయించు, కాకుసు, గోకోజి, తాణము (దండుతాణెంబుసేయు - వరాహ. V. 6) ధాణుకసాలు, ధాణుధ్గోడ, నివాడా, పటేలు, పింగాణి (చూ. పచ్చలపింగాణి. వరాహ. IV. 156); పిండారి, మెంతము, లకోటా, సావూ, సురీ, హోళిగ, హుమా, హుమాయి, పుకోణి, ఖాణము (తియ్యఖాణము) ఉ. రా. II. పు. 11) మొదలయినవి.

ద్రావిడభాషా పదములు.

ద్రావిడభాషలలోని పదములు చాలవఱకు ననాదినుండియు సంబంధ ముగలిగియున్నవే. అవి ప్రత్యేకభాషలుగా విడిపోయిన తరువాత రెండేసి భాషలు కలియు ప్రదేశములందు తప్ప నితర ప్రదేశములలో నంతిగా నొక దానిలో నొకటి కలియలేదనియే చెప్పవచ్చును. అరవ కన్నడములనుండి మాత్రముగొలఁదిగ గ్రంథములందును వ్యవహారము నందును గొన్నిపద ములు తెనుఁగునఁ జొచ్చినవి.

అరవ పదములకు కొన్ని యుదాహరణములు.

అచ్చారము, అడిమె, అడియఁడు, అమంజు, ఆపము, కంగాణము, కప్పలి, కేపుమారి, కొళ్లు, గోణము, అయ్యరు, జియ్యఁగు, తిరు, పితలాటము, మరకాలు, అళొకు, వెల్లాయి మొదలయినవి.

గ్రంథములనుండి.

చిఱుతొండ నింటికిన్ (హరవి. I. 15); తిరుచుట్టు మాలె (భీమ. III. 31); తిర్వీధులు (పాండు. IV. 134); తిరు (వారాధనము) (పాండు. II. 24); శ్రీసేనముదలియారి (పాండు. I. 1); తిరునామము (వైజ. 1. 29); తెరులు, మోరు (పాంచా. పరి. IV. పు 37); ముదిపిళ్లఁడు, అళఘుసింగరి, యుప్పళి యప్పయాళువారు, భట్టరు, పాటరు, వడఘునంబి యప్పగారు (పాంచా, పరి. I. పు; 9); మూడుఁడుత నాంచారు, తిరునాళ్లు (శ. ర. తిరునాళ్ల) మను. I, 39. తొండరడిప్పొడి యాళువారు (పాంచా. పరి.) I. పు. 2); పిల్లగీర్లడియ నికి (,, ,, పు. 4); తిరుమణిపొడలు (,, ,, పు. 9); బంగారు తాయి మారంగ శాయి (పాంచా. పరి. I).

కన్నడ పదములకుఁ గొన్ని యుదాహరణములు.

అంకఁకాడు, అడసట్టా, అరను, కెలసము, గండపెండేరము, వళపు, ఒళపు, హుళిక్కి, హెగ్గడి; హెగ్గాళ, హుణ్ణు, హుణ్ణంబట్టు, హణిగెలు, కోసము, కోసరము మొదలయినవి.

గ్రంథములనుండి.

ఈ బిడారు మృగీమద శ్రీ. బిడారు (విజయ. I.); బిజమాడు దేవర; హావుదప్ప పాత్రరాయా (వైజి. I. 88); కమ్మభొగాలు (ఉ. రా. పు. 268); మొదలయినవి.

ద్రావిడభాషలలోఁ దమిళమునుండి వైష్ణవ సంప్రదాయము గల కవుల గ్రంథము లందనేకపదములు చేరినవి. కొన్ని యుదాహరణములు.

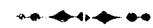
క. అడుగులకు మ్రొక్కు జనముల, నడియేఁ బాసోహమనెడి యూర్ధ్వటు లెనగన్. (కృష్ణరా. విజ. పుట. 2)

గీ. తాళునే యలమేల్మంగతాయి (ప్రబం. పుట. 252.)

సీ. తుంబురు నారదాదులకుఁ బల్లకి మోయుకు సాని మేళములోన సంబళంబు (సార్వభౌ.)

అయిదవ పరిచ్ఛేదమునకు

అనుబంధము I.

నిఘంటువులలోకెక్కక, వాఙ్మయమున వాడఁబడక, నిలిచియున్న తెనుఁగు శబ్దము లెన్నియో గలవు. వానిలో వేర్వేఱు వృత్తులకుఁ సంబంధించిన శబ్దములన్నిఁటి నొకచోటఁ జేర్చుట కిదివఱకుఁ బ్రయత్నములు జరుగలేదు.

ఈ క్రింద నాంధ్రదేశమునందలి నావికు లుపయోగించుపదముల పట్టిక మచ్చుకు నివ్వఁబడినది. "మాలీమ్ శాస్త్రము" (The art of navigation) అనుపుస్తకమును నే నాంధ్రీకరించుటకుఁ గొన్ని నెలలు మచిలీపట్టణమున నుండినలసినప్పుడు, అప్పుడప్పు తెనుఁగు నావికులతో సముద్రముపై నావికులతో నోడలలో సంభాషణలు చేయుచు వారు మాట్లాడు మాటలను గుర్తించి, వారిలను నే నాయా పదముల కర్థములను దెలిసినొప్పు యొక పట్టికను వ్రాసితిని. ఆంధ్రనౌకాజీవస్థానము నిర్ణయించుటకిట్టి ప్రయత్నములు నెన్నిటినో యెందఱో చేయవలసియున్నదని తెలుపుటకును, అట్లు సేకరించుటయందుఁగల కష్టమును నిరూపించుటకును ఈ పట్టిక సమకూర్చితిని.

మనవా రోడలను నడపుటయం దనాదిగఁ బ్రసిద్ధి వహించియుండిరి. ప్రాచీనకాలపు ఆంధ్రనావికశబ్దము లెవ్వియో తెలిసికొనుట కష్టమే. కాని, మనవారి కితరదేశనావికులతోడి సంబంధము కలుగుచుండఁగా, నా యితరదేశభాషాపదములనుగూడ నుపయోగింపసాగిరి. ఈ పట్టికలోనివి కొన్ని అరబ్బీపదములు; కొన్ని యింగ్లీషుపదములు; కొన్ని పోర్చుగీసు, డచ్చి, ఫ్రెంచి భాషలకు సంబంధించినవి. వీనిని బట్టి యాయా పదములు తెనుఁగువారి వ్యవహారమున నెట్లేయే కాలమునఁ బ్రవేశించినదియుఁ దెలిసికొనవచ్చును.

అ

అంకారించుట - To roll up a sail, to furl - తెరచాపను పైకి చుట్టి అది వేగలబడియున్న కఱ్ఱకు త్రాటితో కట్టి యుంచుట. చూ. అర్యా చేయుట, అబసె చేయుట.

అకరాబు - రేవు యొఱ్ఱుదిశలకు సరిగా మధ్యనుండు దిక్కు.

అంజారు త్రాళ్లు - Jeers, halliards, downhauls, చాపలను, పటమానులను మూనికి లేసనెత్తుటకును, దింపుటకును ఉపయోగించు త్రాళ్లు.

అక్షజ్ఞ - Latitude - నిరక్షరేఖకు మీదుగాగాని, క్రిందుగాగాని ఎన్ని డిగ్రీలుగా ఉన్నవో అ కోలతె - చూ. అక్ష.

అచ్చిగూర - ఉలుపుకోయ్యలు, పరుపానులు, తెరచాపలు, ఉండి, ఒక కోయ్యమీదనుమాత్రమే గాపుగాపులు గల ఓడ.

అడ్డముగావచ్చు - Athwart hawse - ఒక ఓడ ప్రమాదమువలన మరియొక ఓడ అనిబిక యందుగా వచ్చి ఉన్నప్పటిస్థితి.

అడ్డుగా - athwart; across; "We discovered a fleet steering athwart us." ఒక నావ మార్గమునకు అడ్డుగా దూరములో పోవుట.

అత్తువాలు - palm - కేన్వాసుగుడ్డ కుట్టినప్పుడు ఉపయోగించు ఒక ఉపకరణము.

అందపు చేయుట - Bonnet; చిన్నగాలులలో చిన్నఓడల తెరచాపల అడుగుభాగమునకు కలిపికట్టు చిన్నగుడ్డ, అట్టిగుడ్డను కలిపికట్టుట.

అదిరగట్టుట - lying to; to heave to; ఎదురుగాలులు వేయుచున్నప్పుడు తెరచాపలను ఒకదానికొదుపుగా మరియొకదాని నమర్చి, సాధ్యమయినంతమట్టుకు ఓడ కదలకుండ ఒకేచోట ఉండునట్లు చేయుట.

అదిరడము - Shivering - గాలిలో తెరచాప తిరుగుట కొట్టుకొనుట.

అనిము - The fore part of a ship; నావలో ముందుభాగము.

అనిము అమరాలు తెగుట - Run; నావ వెనుకి ప్రక్కగా అనగా అమరమునొద్ద ప్రక్కలు రెండును మిక్కిలి సన్నమగుట.

అనిముతిట్టు - Poop - అనిముకి దగ్గిఱగా సున్నతిట్టు ((deck) భాగము. చూ. అమరముతిట్టు.

అబేసుచేయుట - 1. To sheet home - చాపనుపఱచి క్రిందికట్టుకు సాధ్యమయినంతదగ్గిఱగా అంటి ఉండునట్లు లాగిఉంచుట. 2. To hoist -

తెరచాపలను వైకెత్తుట. 3. సాధారణముగా దేనినైన మీదికెత్తుట. చూ. అంకారించుట, అర్యాచేయుట.

అమరము - Abaft, aft, stern, hind part, నావకు వెనుకభాగమునుకూఁగాని, ఆ వైపునఉండు నావభాగముల కన్నిటికిఁగాని యిది పేరు. సాధారణముగా మొదటి అర్థములోనే దీనిని ఉపయోగింతురు.

అమరముతట్టు - Poop - తట్టుభాగములో అమరముదగ్గఱ మిక్కిలి యెత్తుగానుండు స్థలము. చూ. అనిమితట్టు.

అమారు - Cable - నావ లంగరులో నున్నప్పుడు కదలకుండనుంచు పెద్ద బలమైనతాడు.

అమారము అర్యాచేయుట - To freshen the hause అమారు తాటి యొకభాగముమీదనే బరువుమోయకుండ కొంతతాడు వదలి మరి ఒకభాగముమీది నాబరువు అనుసట్లు చేయుట. అమారుతాడుపోవు బొక్క-(నట్రకాను) దగ్గఱ బాగుచేయుటకు కూడ ఈ పదమును వాడుదురు.

అమారుబారుచేయుట - To heave short - లంగరుకు సరిగా నిలువుగా ఉండునట్లు అమారును లాగుట.

అమారు లంగరుకు బోల్తాతినుట - Foul anchor; అమారుతాడు లంగరుదండికిగాని (stock), చేటలకుఁగాని (Flukes) చుట్టుకొనిపోవుట.

అమరంసాదా - Quarter - అమరమువైపు ఉండు నావభాగము; సాధారణముగా ఇది పెద్దగొలుసులకును అమరసునకును మధ్యనున్నభాగమునకే వేరు.

అరుగోలాలు - Channels or chainwales - నావకు రెండుప్రక్కలను వైకివిచ్చునట్లు అమర్చబడినస్థలములు. వీనిలో బెజ్జములుపొడిచి నేజాపటాలు ఉంతురు. ఇందువలన రింగిణీ(తాళ్లు) మరింతవిస్తరించి ఉండుటకు వీలవును.

అర్జు - Latitude చూ. అజ్జు.

అర్యాచేయుట - To unfurl-To douce - చాపలు దించుట. చూ. అంకారించుట, అబేస్ చేయుట.

అలాక్ - Cuddy; అమరముతట్టు ఉండు రెండుగదులలోను ముందుది. బందరు ఓడలలో ఈ గది ఉండదు. దానికిబదులుగా ఛత్రియె యుండును. చూ. ఛత్రి, కామిరీ.

ఆటు - Ebbide సముద్రము తీసిఉండు స్థితి.

ఇనుకరాపు - Scraper - ఇది ఒక ఇనుపు ఉపకరణము. దీనికొనకు రెండుమూడు పళ్లు ఉండును. వానితో నావయొక్క ప్రక్కలు, తట్టు, కొయ్యల కొసలు మొదలగు భాగములను బాగుచేయుదురు. చూ. తొగాలి.

ఇస్తింగిబావుటాలు-రూ. ఇస్తింగి బావుటేలు-Bow-lines, bunt-lines, clue-lines, చాపలక్రింది, మధ్యభాగములను పరమానులవరకు లాగుటకు ఉపయోగించు త్రాళ్లు. ఇంగ్లీషులో తెరచాపల అడుగు భాగములకు తగిలించుటంబట్టి ఈ త్రాళ్లకు వేరువేరు పేళ్లున్నవి. తెనుఁగులో అన్నిటికి నొకటే పేరు.

ఈడ్చుకపోవుట - To drive - లంగరు నావను పట్టి ఉంచలేనప్పుడు గాలిచేతగాని, నీటివడిచేతగాని నావ తేలి వెళ్ళిపోవుట.

ఈస - అమాగు కట్టుటకు లంగరులో అడ్డుగా అమర్చబడి ఉండు ఇనుపకడ్డీ.

ఉత్తకొయ్యలు - Bare Poles - తెరచాపలు మోదికి కట్టి ఉంచివేసిన కొయ్యలు. చూ. బడికొయ్యలు.

ఎంటితాడు - Bolt rope - తెరచాపలు గట్టిగా ఉండుటకు వాని అంచులను కుట్టు త్రాడు.

ఎదరికిలాగుట - To tow - ఒకపడవను త్రాటితో మరిఒక పడవకు తగిలించి ముందుదానికి తెడ్లువేయుచు వెనుకదానిని లాగుట.

ఎదురుగాలి - Head wind - ఏవైపుకు నావ పోనలసిఉండునో ఆవైపు నుండియే వీచుగాలి.

ఏరువా - Keel - నావను కట్టునప్పుడు దిన్నలమోద మొట్టమొదట ఉంచుకఱ్ఱ.

ఏర్యాలు వేయడము - To tack - నావను ఒకప్రక్కనుండి మరిఒక ప్రక్కకు త్రిప్పుట. ఎదురుగాలి వీచుచున్నప్పుడు ఈలాగుచేయుట అవసరమవును. అనిమిని గాలికెదురుగా పెట్టిన, నావ కావలసినట్లు తిరుగును.

ఒంగులు - Garboard streak - ఏరువామోద అడ్డుగా మొట్టమొదట వేయు బల్లలు.

ఒత్తాలు - Loose - వదులుగా ఉండుట - "అమాగు ఒత్తాలుగా ఉన్నది. బారుచెయ్యి."

ఓటు-Spray - 1. సముద్రము తొందరగా ఉన్నప్పుడు కెరటాలమోద నుండి నావలోనికి తూలు నురుగు. చూ. మోజా.

2. ఎత్తైనకెరటము - "ఓడ రెండు ఓట్లమీఁదను సరాసరిగా నిలిచి, పోతున్నది." "అది రెండుఓట్లమధ్య లోతులోనికి దిగినది."

ఓడపార్లుట - To moor ; రెండు లంగరులువేసి అమారులు బిగించి ఉండగా, ఓడ ఇట్టటు తూగుచు నీటిమీఁద నిలిచి ఉండుట.

కచ్చం అకరాబు - South-west by the Mariner's Compass - నైఋతిదిశ. చూ. సమకా.

కచ్చం అకరాబు జమ్మాకొచ్చాకు - South-west by west-కచ్చం అకరాబుకు అనఁగా నైఋతిదిశకు ఎడమవైపు 360 డిగ్రీలలో 32-వ వంతు డిగ్రీలు చూపు దిశ. చూ. సమకా.

కచ్చం అకరాబు డావుకొచ్చాకు - South west by south - కచ్చం అకరాబుకు అనఁగా నైఋతిదిశకు కుడివైపు 360 డిగ్రీలలో 32-వ వంతు డిగ్రీలు చూపు దిశ. చూ. సమకా.

కప్పలతాళ్లు - Tackle - కప్పీలలోనుండి దూర్చియుంచిన త్రాళ్ల సమూహము.

కమాను - Quadrant or sextant - క్వాడ్రాంటుకును సెక్స్టాంటుకును సామాన్యవాచకము.

కలిమికొయ్య - The third in order of the masts in a four-masted ship beginning from the stern mast-నాలుగుకొయ్యల ఓడలో అమరము దగ్గరనుండు కొయ్యనుండి లెక్కపెట్టగా, మూఁడవ కొయ్య.

కలిమి పరమాను - Bumkin కలిమికొయ్యతో సంబంధించిన పరమాను, అనగా తెరచాపలుకట్టుటకు ఉపయోగించు అడ్డుదూలము. చూ. సముద్రరిబోము.

* కళాసులు - ఓడమీఁద పనిచేయు కూలీలు.

కాకన్ - The direction on the Compass showing 1/64th part of 360 degrees. కంపస్సులేక సమకామీఁద 360 డిగ్రీలలో 1/64 భాగమును చూపుదిక్కు.

కాకాకన్-The direction on the Compass showing 1/128 th part of 360 degrees. సమకామీఁద 360 డిగ్రీలలో 1/128 దో భాగమును చూపుదిక్కు.

కానుబొత్తా - The hole over which the rudder stands. చుక్కాఁని ఉండుబెజ్జము.

కాను - The passage by which water on the deck flows out into the sea. తట్టుమీదచేరిన నీరు **మరల** పైకిపోవుట కేర్పరచినదారి.

కామ్‌చోడో - Avast ! ఏదైన జరుగుచున్నపని ఆపుచేయవలసినదని చేయు ఆజ్ఞ.

కామిరీ - Cuddy, Birth, cabin. మూలిను, సరంగులు, పరుండుగది. ఇది అమరము దగ్గర ఉండును. చూ. అల్మాస్, ఛత్రీ. రూ. కేమిరీ.

కాలువ - Narrows. రెండుగట్టులమధ్య నుండుదారి.

కిటికీరెక్కలు - Dead lights. తుపానువచ్చునని తెలిసినప్పుడు కేమిరీ గది కిటికీలను గట్టిగా మూసివేయు దళసరి బల్లలు.

కిఫలయి - West by the Mariner's Compass. పడమర. చూ. సమకా.

కిఫలయి - జమ్మా - కొచ్చాకు - West by south - తూర్పుదిక్కుకు ఎడమవైపు 360 డిగ్రీలలో 32-వ వంతు డిగ్రీలను తెలియజేయు దిక్కు. చూ. సమకా.

కిఫలయి-జమ్మా-తీరు - West - South - West. కిఫలయికిని, కచ్చం అకారాబుకును సరిగా మధ్యనుండుదిక్కు. అనగా పడమరకును నైఋతికిని సరిగా మధ్యనున్నదిక్కు. చూ. సమకా.

కిఫలయి-డావు-కొచ్చాకు - West by North. పడమరకు కుడివైపు 360 డిగ్రీలలో 1/32 వంతు డిగ్రీలను చూపుదిక్కు. చూ. సమకా.

కిఫలయి-డావు-తీరు-West-North-West. ఉత్తరమునకును వాయవ్య మునకును సరిగా మధ్యనుండు దిక్కు. చూ. సమకా.

కుతిలీ - The doorway leading into the inside of the ship companion; ఓడ లోపలిభాగములోనికి అనఁగా తండాలోనికి పోవు ద్వారము. కుతిలీవైని సాలకాయలుండును. సాలకాయలమీద తరపాలు పఱచుదురు.

కేట్లు - Catheads; ఓడ ఎనిమి అమగముల యొద్దనున్న రెండు బలమైన దూలములు. లంగరును పైకి ఎత్తివేసి ఈ దూలములకు కట్టివేయుదురు.

కేటుకులాగడము - To fish the anchor. లంగరును ఎనిమి అమరాలకు మీదుగా లాగివేసిన తరువాత లంగరు పన్నులను తట్టుకు మీదుగా ఉండునట్లు చేయుట.

కేటుతండేలు - One of the boat swain - రింగినీ, లంగరు, మొదలైనవాటి పూచీగల నావఅధికారి. చూ. పెద్దతండేలు, చిన్నతండేలు, సాధారణముగా ఓడలో ముగ్గురు తండేల్లుందురు.

కేమిరీ - Cabin. గూ. కామిరీ.

కొచ్చాకులు - 1/32 Part of the Mariner's Compass-కంపస్సులోని 360 డిగ్రీలలోను 32-వ వంతు.

కొండగాలి అకరాబు - South-east ఆగ్నేయదిశ. చూ. సమకా.

కొండగాలి అకరాబు-జమ్మా-కొచ్చాకు - South-East by East - కొండగాలి అకరాబుకు ఎడమగా ఆగ్నేయదిశకు ఎడమవైపు 360 డిగ్రీలలో 32-వ వంతు డిగ్రీలు గలదిక్కు. చూ. సమకా.

కొండగాలి అకరాబు-డావు-కొచ్చాకు - South -East by South - ఆగ్నేయదిశకు కుడివైపు 360 డిగ్రీలలో 32-వ వంతు డిగ్రీలు చూపుదిశ. చూ. సమకా.

కొడి - Leach - కొడులు; Leaches - తెరచాప అంచులు.

కొడి - A standard or flag; కొడికాయు To hoist a flag; కొడీస్తంభము; a flag staff; కొడిమె = a ship or boat.

కొత్తకొయ్య - Jury mast - విరిగిపోయిన ఒకకొయ్యకు బదులుగా తాత్కాలికముగా ఉపయోగించుటకు ఎత్తిన కొయ్య.

కొయ్యసెల - Aloft - కొయ్యకు మిట్టమీది భాగము.

కొడికొయ్య - Beacon - పల్లపు సీటి జాగాలోను, ఇసుక దిబ్బ మీదను, చిన్నగుట్టలమీదను, నావలకు అపాయము తెలిపే ఒక కొయ్య లేక స్తంభము. చూ. సైను.

కోతాంబొత్తలు - Limbers or Limber holes - తట్టు మీది సీరు వైకిపోవు బొక్కలు (కన్నములు).

క్వాడ్రాంటు - Quadrant - సూర్యుని స్థానమును కనుగొనుట కుపయోగించు ఉపకరణము. చూ. కమాను. రూ. క్వాట్టరు.

క్వాట్టరు - Quadrant - చూ. క్వాడ్రాంటు.

గందరావెట్టకు - Steady ! - గాలి తిన్నగా వీచుచున్నప్పుడు ఓడ ఒక ముజరామీద వెళ్లుచుండగా "అదే ముజరామీద వెళ్లు, ఆ ముజరా తప్పించకు" అని చుక్కాణిదారుని ఆజ్ఞాపించుట.

గందరావెళ్లకు - Nothing off ! గాలి వీచుచున్న మార్గమునుండి ఓడను తప్పించవలదని చుక్కాణిదారునికి ఆజ్ఞ.

గాపుటాపులు - చిన్నచాపలు.

గ్గాయి - North - ఉత్తరదిక్కు. చూ. సమకా.

గాయి-జమ్మా-కొచ్చాకు - North by West. గాయికి అనగా ఉత్తర దిక్కుకు ఎడమవైపు 360 డిగ్రీలలో 1/32 వంతు డిగ్రీలుగా ఉన్న దిక్కు. చూ. సమకా.

గాయి-జమ్మా-తీరు - North-North-West-ఉత్తరమునకును వాయవ్యమునకును సరిగా మధ్యనున్న దిక్కు. చూ. సమకా.

గాయి-డావు-కొచ్చాకు - Noth-by-East - ఉత్తరమునకు కుడివైపు 360 డిగ్రీలలో 1/32 వంతు డిగ్రీలుగా ఉన్నదిక్కు. చూ. సమకా.

గాయి - డావు - తీరు - North-North-East - ఉత్తరమునకును ఈశాన్యమునకును సరిగా మధ్యనున్న దిక్కు. చూ. సమకా.

గాయితాళ్లు - Guy - బరువైన వస్తువు దేనినైన నెత్తునప్పుడుగాని, దించునప్పుడుగాని ఇటునటు కదలకుండ పట్టి ఉంచు త్రాళ్లు.

గుడుగుండా-Hawseholes - అమారుతాళ్లు దూర్చుటకు ఓడకు రెండు ప్రక్కల నేర్పాటుచేసిన కిన్నము. చూ. పట్రపుకాను, వట్రకాను.

గుబ్బాలు - Robands or ropebands - ఇవి జటలవలె అల్లిన పొట్టి తాళ్లు. వీని కొసలకు సూదులకు కన్నువలె బెజ్జము లుండును. వీనితో చిన్న చదరపు చాపలను వాని వాని కట్టలకు కట్టుదురు.

గుమారు - Raft port - తండాలో పెట్టుటకు వీలు లేని పొడుగుపాటి దూలములను ఉమరగునొద్ద పెద్ద బెజ్జము చేసి దానిలో నమర్చి ఉంచుదురు. ఇందువలన ఆ దూలములలో చాలభాగము ఓడకు వైగా పోయియుండును. అట్టి బెజ్జమునకు 'గుమారు' అని పేరు.

గోసున రా ! - ''ఓడ తిగిగిబడి పోతున్నది; గోసునరా ! గోసున వస్తే ఓడ నిలుస్తుంది.'' గాలి ఓడకు ఒక ప్రక్కమీదనే గట్టిగా వీచుచున్నప్పుడు ఓడ ఒరిగి పోవును. అప్పుడు ఓడను మరి ఒక ప్రక్కకు త్రిప్పిన అది నిలుచును.

గోస్ బోడుదో! - About ship ! To luff - అనిమిని గాలి దారిలోనికి త్రిప్పుట. అట్లు త్రిప్పుచు ఓడలో వాడు అను మాట.

గోస్ వెళ్లుట - leeway - గాలి తెరచాపలను సరిగా గాలిదారిగా ఓడనడచుట - చూ. డమాస్ వెళ్లుట.

చడాలు ఊడిసకోస - Fag end - అతి తనుచుగా వాడుక అగుట చేత త్రాటికోస పురి విడిపోవును. అట్టికోస చడాలు ఊడినకోస. ఆ కోసకు కైవ్వను దారము వేసి కట్టుదురు. అట్లు కట్టుటకు చడాలు కట్టడమని పేరు.

చడాలు కట్టుట - పురి విడిపోయిన త్రాడుకొసలు కైవ్రానుతో కట్టుట.

చాటలు - Flukes - లంగరుగుర్తు వాడికొసలు (పన్నులు) మొద్దు అయిపోకుండ వానికి తగిలించిన గిన్నెలు.

చారుకట్టు - Fid 1. క్రిందికొయ్యమీంద సెలకొయ్య (మీదికొయ్య) ఎత్తినప్పుడు ఆమీందికొయ్య బరువును ఆపుటకు ఏర్పరచిన కట్టె. ఇది ఒకప్పుడు ఇనుముతో కూడ చేయుదురు. దీని కొనకొనను భుజమువలె ఉండును.

2. కట్టనేరు - గట్టి కట్టుముక్కను గుండుసూదిలాగు చేసి త్రాళ్లకొసల పురి విప్పుదురు. చూ. పాపిడోలు.

చిక్కుతీయుట - To overhaul - చిక్కుపడిన త్రాళ్లను సరి చేయడము.

చిన్న తండేలు - One of the boat-swain - పెద్దతండేలు తరువాత అధికారి. చూ. పెద్దతండేలు, కేటు తండేలు.

చిలికి - Rudder wheel - చిలికి అనునది చుక్కాణిని త్రిప్పు యంత్రము. చుక్కాణి యొద్దనున్న భాగమున కంతటికిని చిలికి అనియే అందురు.

చీడీ - Gangway - తుండాగోను, తట్టు మీంద కూడ మనుష్యులు వెళ్లుటకును వచ్చుటకును ఉండుపట్టి మార్గము.

చుక్కబల్ల - పూర్వకాలమున కొచ్చిడాల్చిలు, సెక్స్టాంటు. మొగలయిన ఉపకరణములు లేనప్పుడు వానికి బదులుగా ఒక బల్లముక్కను ఉపయోగించుచుండిరి. ఈ బల్లమీంద కోన్ని గీతలుగీసి, ఒకొక్క గీతకు ఒకొక్క స్థలముయొక్క పేరుపెట్టి, బల్లను అడుగున ఒకచారముకట్టి, చారమును ఆయా గీతలమీదికి త్రిప్పుచు అర్జును (లాటిట్యూడు) కనుగొనుచుండిరి. అట్టి బల్లకు చుక్కబల్ల అనిపేరు. ఇప్పటికిని చుక్కబల్లను అక్కడక్కడ ఉపయోగించుచున్నారు.

చుక్కాణి - Rudder - ఓడను ఇటునటు త్రిప్పు యంత్రము.

చుట్ట - Life-buoy - ఎవడైన నీటిలో పడినప్పుడు ఈ చుట్టను నీటిలోనికి విసరుదురు. సాధారణముగా జీలుగుతోగాని కొబ్బరితోగాని చేయుదురు. దీనిమధ్యగా ఒకపొడుగుగూటి కట్టె అమర్చబడి ఉండును. ఈ కట్టెకు క్రింది కొనను సీసపు బరువు కట్టుదురు. మీదికొనకు ఒక బొమ్మటాయును చిన్నగంట యును కట్టుదురు. పగటివేళ బొమ్మటాచూచియు, రాత్రివేళ గంటచప్పుడు వినియు ఓడలోనివారు నీటిలోనివాడు ఉన్నస్థలమును పోల్చుకొందురు. ఈ చుట్టమీంచి వాడు కుప్పచ్చన్నను మునిగిపోకుండ ఉండుపట్టు తేలికగానే దీనిని కట్టుదురు.

చెయినుబోల్తాపడుట - Elbow in the hawse - లంగరు తనమీంద తాను తిరుగఁబడి మలతలు పడుట.

ఛత్రీ - Awning, cuddy - నిక్కీలి ఎండగానున్నప్పుడు మనుష్యులకు ఎండ తగులకుండ, తట్టు ఎండచేత చెడిపోకుండ గొప్పగునలె ఎత్తిన గుడ్డ.

జమ్మా = ఎడమప్రక్క - ఉదా. జమ్మా-బోడిద = ఓడకు ఎడమ ప్రక్క; గాయి-జమ్మా-తీరు = గాలికి ఎడమప్రక్క-నున్న తీరు.

జమ్మా-బోడిద - Larboard - ఓడలోకొక్క ఎడమప్రక్క - ముఖము అనిమివైపు త్రిప్పియుండగా ఎడమనున్నపు ఉన్నప్రక్క - చూ. డాపు - బోడిద.

జాటుకర్ర - Swab - చెడిపోయిన త్రాళ్లనన్నిటిని చుచ్చుగా కట్టి, తట్టు, కేమికీలను బాగుచేయుటకు ఉపయోగించు చీపురు.

జీబీ - Jib - అనిమినద్దనున్న జీబీ - బోడిదను తగిలించినట్టియు, ఓడలో అన్నిటికంటె పలుచదుగా ఉన్నటువంటియు పెద్ద తెరచాప. ఇట్టివి మూడునాలుగు ఉండును.

జీబీబూము - Jibboom - అనిమి నద్దనుంచి పైకి వ్యాపించియున్న ఒక కట్ట.

జేరు - Lee - గాలి ఏనైపు వీచుచున్నదో ఆ ప్రక్క - చూ. మే (బోడిద). The ship is a - lee = నావ జేరు బోడిదగా పోవుచున్నది. చూ. జేరా.

జేరా - Lee - చూ. జేరు.

జేరుదరి - Leeshore - గాలి ఏ నైపు వీచుచున్నదో ఆదరి.

జేరుబోడిద - Leeside of a ship - గాలి యేనైపుగా నానమీంద పడుచున్నదో ఆ బోడిదలేక ప్రక్క.

టప్పు - Distance found out by the log - టప్పు - కాట్నమును బట్టి ఓడ నడచినదూరము - ఈ దూరములను లాగ్ పుస్తకములో ఎక్కించుదురు.

టప్పు - కాట్నము - Log - నావ యెంతవడిగా పోవుచున్నదో, అందు మూలముగా ఎంతదూరము నడచినదో తెలిసికొనుట కుపయోగించు ఉపకరణము. ఇది క్వాడ్రాంటు రూపమునకలిగిన ఒక బల్లముక్క. దీని గుండ్రని అంచుకు సీసము అమర్చిఉంతురు. అందువలన అది నీటిలో ఇటు

సటు కదలిపోక నిలుపుగా ఉండును. దీనికి సుమారు 120 ఫాదములు పొడవు గల దారము కట్టబడి ఉండును. దీనికే లాగ్ దార మందురు. ఈ దారముమీఁద 'నాట్లు' అనే భాగములు నిర్మింపఁబడి ఉండును. ఈ దారము ఒక చక్రము సకు చుట్టిఉంచి, ఉపయోగించునపుడు ఆ చక్రము మీఁదనుండి సులువుగా జారవిడుతురు.

టోకు - Cap - బల్లమొనట్టిది, పరిసరియైనట్టియు ఒకబల్ల. దీనిలో రెండుబెజ్జము లుండును. అందులో ఒకటి పదరముగాను, రెండవది గుండ్రముగాను ఉండును. వీనిలో రెండు తాళ్ళులను కలిపి ఉంచుటకు వీలవును.

డమానులు - Lanyards - చాపల క్రింది కొసలను బిగువుగా లాగి ఉంచు డమానుతాళ్లు. = a sail. డమాను మాసము = The sailing season.

డమాన్ వెళ్లుట - To make lee - way - చాప లెఱుపైపు గానిత్రో నిండిఉన్నపుడు ఆ పైపు నావ నడచుట - చూ. గోస్ వెళ్లుట.

డావు - The right side - కుడిప్రక్క, - "డావు బోడిద" = ఓడకు కుడిప్రక్క, - "గాయి డావుతీరు" = గాయికి కుడిపైపు ఉన్నతీరు.

డావు బోడిద - Starboard - ఎనిమిదవ పైపు మొగము త్రిప్పిఉంచఁగా కుడిపైపుఉన్న ఓడప్రక్క.

తక్కువ పదును - Neap-tide - సముద్రము తక్కువగా పొంగిఉండు డము. చంద్రుడు రెండు, మూడు పావులలో ఉన్నప్పుడు నీటికి కలుగు పదును లేక పొంగు. చూ. హెచ్చుపదును = Spring tide.

తట్టు - Deck of a ship - నావయొక్క పైభాగము. తట్టునడు = To go aground.

తండా - Aboard or inboard, Hold - ఓడలోపలి ప్రదేశము తండుకోల = An oar = తెడ్డు.

తండేలు - Boatswain - నావమీఁద రింగినీ, చుక్కాణి, లంగరు, మొదలగు వానిమీఁద అధికారి. అట్టివారు సాధారణముగా ముగ్గు రుందురు. పెద్ద తండేలు, చిన్న తండేలు, కేటు తండేలు అని వారిపేళ్లు.

తయార్! - Ready about! - ఓడ కళాసులందరును ఏదైనా ఒక పనిచేయుటకు సిద్ధముగా ఉండుమని ఆజ్ఞ. చూ. తయార్ జాగా!

తయార్ - We are ready - తండేలు 'తయార్!' అని ఆజ్ఞ యిచ్చినప్పుడు కళాసులు 'తయార్' అందురు. అనఁగా సిద్ధముగా ఉన్నామన్నమాట.

తయార్ జాగా! - **Same as** తయార్ ! Ready about!

తరపాలు - Tarpawlins - వెడల్పైన కేన్వాసు గుడ్డలు. వీటికి బాగుగా తారు పూయుదురు-వీనిని కుతిలేమీాది పాలకాయలమీాద పఱతురు. అందువలన వర్షము వచ్చినను మరి యేలాగో నీరు పెచ్చుగా నున్నప్పు డది తండాలోనికి వెళ్లకుండ నిలుచును.

తెరము - List - ప్రక్కకు ఒరగుట - "ఓడ జేరుకు తెరముగా ఉన్నది" = జేరుబోడిచ వైపు ఒరగిఉన్నది.

తలారికొట్టు - Cockpit - జబ్బుగా ఉన్నవారు పడుకొనుటకు ఓడలో ఉండుగది - యుద్ధములో గాయములు తగిలినవానిని పూర్వ మీాగదిలో ఉంచుచుండిరి.

తాకి తేలుట - Afloat - ఓడ నేలకుతాకి ఉన్నప్పుడు నీరు పెచ్చయి తేలుట.

తాడు ఒత్తులుఅగుట - Loose - తాడు నడులగుట.

తాడు బారుచేయుట - To belay - తాడు ఒత్తాలుగా నుండిన బిగువుగా లాగుట.

తాడు చెరిసగము చేయుట - Bight - రెండు కోసలనుకలిపి తాడు దళముగా ఉన్నట్లు చేయుట.

తాడు వైరా వేసుకపోవుట - Kink - అమాంతముగాని, మరి యేతాడు గాని మలతలు పడుట.

తిరగతి ఓడ - Brig - రెండు కొయ్యలుకలిగి ఆరెండింటికిని చాపలు, పరమానులు ఉన్నఓడ.

తిరగబడుట - Capsize - ఓడ ప్రక్కకు పడిపోవుట.

తిరగతి కొయ్య - అమరము దగ్గఱనున్న కొయ్య.

తీరు - Crane - బరువైన వస్తువులను మీాదికి ఎత్తుయంత్రము.

తీరులు - అకరాబులకును, తూర్పు, పడమర, ఉత్తరము, దక్షిణముల కును సరిగా మధ్యనుండు దిక్కులు. చూ. సమకా.

తీరుకర్రలు - Chestrees - ఓడప్రక్కలను అమర్చబడిన కట్టలు. ముఖ్యమైన త్రాళ్లన్నియు ఈ కట్టలలోని బెజ్జముద్వారా పోవును.

తూర్పు అకరాబు - North-east తూర్పునకును ఉత్తరమునకును సరిగా మధ్యనున్న దిక్కు. చూ. సమకా.

తూర్పు ఆకరాబు - జమ్మా-కొచ్చాకు - North - east by North- తూర్పు ఆకరాబుకు ఎడమనైపు 360 డిగ్రీలలో 1/32 వంతు డిగ్రీలుగా ఉండు దిక్కు. చూ. సమకాం.

తూర్పు ఆకరాబు - డాన్సు - కొచ్చాకు - North - east by East తూర్పు ఆకరాబుకు కుడినైపు 360 డిగ్రీలలో 1/32 వంతు డిగ్రీలుగా ఉండు దిక్కు. చూ. సమకాం.

*తూలు - 1. Longitude-గ్రీనిచ్‌నుండి తూర్పుగానో పడమరగానో ఎన్ని డిగ్రీలు ఉన్నదియు తెలుపు కొలత.

2. Departure - ఓడ ఒక స్థలమునుండి తూర్పుగానో పడమరగానో ఎంతదూరము పోయినదియు తెలుపు కొలత.

తెప్ప - Raft - కొన్ని బల్లలను కలిపికట్టి, నదులలో దగ్గరదగ్గర దూరములకు పోవుటకు ఉపయోగించు బల్లకట్టు.

తేలిపోవుట - Adrift - ఓడను ఒకచోటస్థలముగా ఉంచుటకు లంగరుకు బలము చాలకపోయిన ఆ ఓడ నీటిచేత కొట్టుకొనిపోవుట - చూ. లంగరు ఈడ్చుకపోవుట.

తొందర - Heave of the sea - హెచ్చుపడునుగా నున్నప్పుడు ఓడ మిక్కిలి వడిగా పోవుట.

తొగాలి - Scraper - చూ. ఇనుకరాపు.

దండి = Stock beam or shank of an anchor - లంగరుయొక్క ఇనుపకొయ్య - చూ. దండీ.

దండీ - చూ. దండి.

దబరా - Capstern - తాళ్లు మొదలైనవి బరువుగా ఉండి వానిని ఎత్తుటకు మనుష్యులకు సాధ్యముకానప్పుడు ఉపయోగపడు యంత్రము. లంగరునుకూడ ఈ యంత్రముతోనే ఎత్తుదురు - చూ. మిసింజరు.

దబరాత్రిప్పు - To heave - లంగరునుగాని మరి దేనినిగాని దబరాతో మీదికి ఎత్తుట - "దబరా అబేస్ చెయ్యి."

దరచాప - Clue of a sail - చదరపు చాపల క్రింది కొసలు.

దరి - Beach - సముద్రమునంటి ఉన్న నేల.

దరిచూచుట - To make the land - కొయ్య నెలమీదికి వెళ్లి నేల సమీపముగా ఉన్నదియు లేనిదియు చూచుట.

దూద్‌పాలు - బొంబాయిలోని ఒక గొట్టము. బొంబాయిలోని నీటిని దూద్‌పాలు లాగుటకొరకుగా లాడ్‌పాలు పైకి పంపించినేయును.

దూరము - Aloof.

దోనె - కోనచాపగల ఒంటికొయ్య ఓడ. చూ. పడవ.

నత్తరపాడా - Grapnell, kedge - చిన్నలంగరు - దీనికి దండీ ఉండదు. నాలుగైదు పండ్లుమాత్ర ముండును. చిన్న పడవలను కలిపి ఉంచుటకు వీనిని వాడుదురు. రూ. నత్తరపొడా. (A kedge has a stock, but not a grapnell)

నాలుగుకొయ్యల మనవరి - A four-masted man-of-war - నాలుగు కొయ్యలును అన్నిటికిని చాపలు, పరమానులు గల మనవరి.

నిశానికొయ్య - నాలుగుకొయ్యల ఓడలో అనిమి దగ్గర ఉన్నకొయ్య.

నేజా-పటాలు - Chain plates - ఓడ ప్రక్కలకు అమర్చబడిఉన్న ఇనుపరేకులు - వీనికి ముత్తాములు తగిలించఁబడి ఉండును.

నేరము - Ballast, kentledge - ఓడ మిక్కిలి తేలిపోయిన, తిరుగఁ బడిపోవును. అందుచేత అది కొంతవఱకు నీటిలోఁ దిగి ఉండునలెను. తిండాలో సరుకు వేసినచో అట్లు దిగి ఉండును. కావలసినంత సరుకు లేనప్పుడు రాళ్లు, మన్ను, ఇనుపదుక్కలు మొదలయిన బరువును తిండా అడుగున పడవేయుదురు. అట్టిదానికి నేరము అని పేరు.

పక్క - Slip - సత్తాముగా అనగా వాలుగా ఉన్న నేల.

పడవ - కోనచాపగల ఒంటికొయ్య ఓడ - చూ. దోనె.

పచ్చర్లు దిగఁగొట్టుట - Jamming - ఒక సరుకును మరి రెండు వస్తువుల మధ్యనుపెట్టి కదలకుండ బిగించుట.

పడకచెక్కలు - Dunnage - తిండా అడుగున కిన్నగాలుడిసి నీరు వచ్చి సామాను తడిసిపోకుండ వేసిన కట్టెచెక్కలు.

పన్ను - Fluke - లంగరుయొక్క వాడికోన.

పరాన్‌జీబీ - జీబీలలో ఒకభేదము - చుం. సవాయిజీబీ, స్లైతాన్ జీబీ, బోమ్ముజీబీ.

పరమాను - Yard - కొయ్యలకు అడ్డుగా ఎత్తినకట్ట - దీనిమీఁద చాపలు పఱచుదురు.

పలాను ఎత్తుట - పాతత్రాళ్లు పురివిప్పివేసి ఒక దగ్గర పడవేయుట.

పల్లమునకు వెళ్లుట - To observe the offing - సముద్రముమీఁద నీరు ఆకాశము కలిసియున్న స్థలమును చూచుట.

పాతఓడ - Hulk-సబురుకు మరి పనికిరాక ఒకమూల పడివేసిన ఓడ.

పాతబడుట - Broken backed - ప్రాఁతదయిగాని, ప్రమాదము వల్లగాని అల్లలాడుచు అనిమి అమరాలు క్రుంగిపోవుట.

పాలకాయలు - Hatches - కుతిలీమీఁద ఉన్న తలుపులు.

పాలకాయ బద్దెలు - Batten - పొడుగుపాటి సన్నని కఱ్ఱబద్ద. వీనిని పాలకాయలమీఁద తాపుదురు.

పాలకాయలకు బద్దెలువేయుట - To batten down the hatches - పాలకాయలమీఁద బద్దెలువేసి బిగించుట.

పావుడాయలు - Marling spike - తాళ్లు పురివిప్పటకు ఇనుముతో గాని కఱ్ఱతోగాని చేసిన గుండుసూది.

పావిడోలు - Fid - చూ. చారుకట్లు.

పిలోతులు - Rullocks, bitts - తెడ్లు వేయుచున్నప్పుడు వానిని ఉంచుటకు ఓడప్రక్కలను ఉండు కన్నములు - చిన్న పిలోతులకు 'ముక్కులు' అని పేరు - చూ. ముక్కులు.

పురాలుకట్టుట, - చుట్టుట, - వేయుట, - Keekling, rounding, serving - తాటికిరాపిడి హెచ్చుగా తగులకుండ దానిచుట్టును పైన్‌ను చుట్టుట.

పూటుతక్కువ ఓడ - Crank - బరువుచాలక నీటిమీఁద ఎక్కువగా తేలిఉన్న ఓడ.

పెద్దకొయ్య - నాలుగుకొయ్యల ఓడలో అమరమునుండి రెండవ కొయ్య - Mainmast.

పెద్ద తండేలు - Chief Commander in a ship - నావమీఁది అందఱిమీఁదను అధికారి.

పేటీలాను - Gasket - చాప ఎత్తినతరువాత కదలకుండ దాని చుట్టును వేసినతాడు.

పేటీవేయుట - To furl - చాప ఎత్తి పేటీలాను కట్టుట.

పొడువు - Fore-and-aft-అనిమి అమరాలప్రక్కగా ఉన్న ఓడకొలత.

పొంతా(లు) - Bend - లంగరుకుగాని, మరిఒక తాడుకుగాని కట్టి ఉన్న తాడుకొన.

పొంతాలు ముడితీయుట - To bend - పొంతాలువద్దనున్న ముడిని విప్పుట.

పొన్నా - Fore-castle - అనిమివద్ద తెట్టుకువైగా ఏర్పరచిన మరి ఒక ఎత్తుతెట్టు - ఇచ్చట ఒకగది (birth) ఉండును. దీనిలో కళాసులు నిద్ర పోదురు.

పొర్లుట - To labour - సముద్రము అల్లకల్లోలముగా నున్నప్పుడు ఓడ ఇటునటు, పడుచు కొయ్యలకును, క్రిందిభాగమునకును కూడ అపాయము కలిగు స్థితిలో ఉండుట. చూ. రోలుమోపు అగుట.

పోటు - Flow tide. సముద్రముపొంగి హెచ్చుపదునుగా ఉన్నస్థితి. చూ. హెచ్చు పదును.

ఫిరంగిగంతలు - 1. Gratings - తిండులోని క్రిందిగదులకు గాలి, వెలుతురువెళ్లుటకు పాలకాయలయొద్ద చిక్కుచాపలవలె ఉన్న కన్నములు - 2. Loop-holes - యుద్ధనావలలో ఫిరంగులు ఉంచుటకు పనికివచ్చు కన్నములు.

ఫిరాయించుట - About - ఓడ ఒకప్రక్కనుండి మఱియొకప్రక్కకు త్రిప్పుట.

బడికొయ్యలు - Bare poles - చూ. ఉత్తకొయ్యలు.

బత్తాయిలు - Lumpers - హార్బరులో ఓడ యున్నప్పుడు సరుకు దింపుటకును లోపలవేయుటకును ఎర్పరచిన కూలీలు.

బత్తీకొయ్య - Lighthouse. దీపస్తంభము. దీనిలోని దీపమువలన రాత్రివేళ ఓడ ఏ స్థలములో ఉన్నదియు తెలియును.

బద్దలగుట - Bilge - ఓడపలకలు విడిపోవుట.

బరానులు - Braces - తెరచాపలను గాలివైపు త్రిప్పుటకు ఉపయోగించు త్ాళ్లు.

బరానులాగు - To brace to - గాలివైపులేని చాపలను వదలి, గాలికెదురుగా ఉన్నవానిని లాగిఉంచుట.

బాయర్ పరమాను - ఒకవిధమైన పెద్దపరమాను. చూ. పరమాను.

బార - Fathom - ఆరు అడుగుల కొలత.

బారుచేయుట - To belay - వదులుగా ఉన్నదానిని బిగువుగా ఉండునట్లు లాగుట.

బావు - Tiller - చుక్కానిని త్రిప్పుటకు ఉపయోగించు కఱ్ఱ.

బావుటా - Ensign - జెండా. ఇట్టి బావుటాలు అనేకము లుండును. దూరముగా ఉన్న ఓడలకు రంగులబావుటాలతో సంజ్ఞలు చేయుదురు. ఇదిగాక అన్ని ఓడలకునుఅది యే దేశపుదో తెలియఁజేయు బావుటా ఉండును.

బిగిలు ఊదుట - Call on the bugle - బూరా ఊదుట.

బుడిదీబొక్కలు - Scuppers - ఓడతట్టుమీఁదఁచేరిన నీరు మరల సముద్రములోనికి పోవుటకు ఏర్పఱచిన బొక్కలు - వీనికి సీసపురేకు అమర్చుదురు.

బుడిదీవేయుట - To sound - సీసపుముక్కను నీటిలో వదలి లోతు కనుగొనుట.

బురమాబొత్తా - Apron - ఫిరంగిగంతెలద్వారా నీరు తెట్టుమీఁదికి రాకుండవేసిన సీసపుముక్క.

బూరా - Bugle - బిగిలు.

బెజ్జము - Leak - కన్నము.

బెజ్జము కోయడము - Scuttling - ఓడను ముంచివేయుటకుఁగాని ఇనుకలో దగఁబడినప్పుడు దానిలోని సరుకు వేగముగా దింపుటకుఁగాని తండా అడుగునను, ఓడప్రక్కలను, పెద్దకన్నములు చేయుట.

బైసాపడుట - Aback - గాలి ఒత్తిడిచేత చాపలు కొయ్యలకు అంటు కొనిపోవుట.

బైసాపడకపోవుట - To miss stags - గాలిమార్గముగా అనిమి నడవకపోవుట.

బూణియాపోరీ - Dog watch - నావమార్గమును కనిపెట్టుచు నేల కనఁబడినను అపాయము రానున్నను తెలియఁజేయువాఁడు. వీఁడు తనస్థానమును వదలకూడదు. అట్లు కనిపెట్టుచుండువారిలో రాత్రి పండ్రెండుగంటలనుండి మధ్యాహ్నము పండ్రెండు గంటలవరకు నుండువాఁడు బూణియాపోరి. చూ. సందపోరీ.

బొంబా - Pipe - తండాలోని నీటిని వైకిపంపించు గొట్టము. దీనిలో రెండుగొట్టము లుండును. దూద్‌పాలు అనుగొట్టము నీటిని మీఁదికి లాఁగఁగా, లాడ్‌పాలు వైకి పంపించును.

బొంబాపట్టుట - Bale - తండాలోని నీటిని వైకి తోడివేయుట.

బోడిద - Board - ఓడప్రక్క - జమ్నాబోడిద - ఎడమప్రక్క; డావుబోడిద = కుడిప్రక్క.

బోము - Boom - జీబీలు తగిలించు పెద్దకఱ్ఱ.

బోమ్‌జీబీ; లేక సైతాక్‌జీబీ - జీబీలలో ఒకభేదము.

బోయా - Buoy - ఇది ఒకపెద్దపీపా, లేక, కఱ్ఱదుక్కా; దీనిని లంగరుకు కట్టుదురు. దీనిస్థానమునుబట్టి లంగరు నీటిలో ఎక్కడ ఉన్నదో తెలియును.

భూమితాకుట - To get stranded - నేలకు ఓడ తగిలి కదలకపోవుట.

మతలయి - East - తూర్పుదిశ. చూ. సమకా.

మతలయి-జమ్మా-కొచ్చాకు - East by North - మతలయికి ఎడమవైపు 360 డిగ్రీలలో 1/32 వంతు డిగ్రీలుగా ఉన్నదిక్కు. చూ. సమకా.

మతలయి-జమ్మా-తీరు - East-North-East - తూర్పు ఈశాన్యములకు సరిగా మధ్యనున్నదిక్కు. చూ. సమకా.

మతలయి - డాన్పు - కొచ్చాకు - East by South - మతలయికి కుడివైపు 36 డిగ్రీలలో 1/32 వంతు డిగ్రీలుగా ఉన్నదిక్కు. చూ. సమకా.

మతలయి - డాన్పు-తీరు - East-South-East - తూర్పుకును ఆగ్నేయమునకును సరిగా మధ్యనుండుదిక్కు. చూ. సమకా.

మనసరి - Man-of-war - తెరచాపలును, పరమానులును గల మూడు కొయ్యల ఓడ.

మరిమినీరు - Bilge water - ఓడ అడుగుభాగము బల్లపాటుగా ఉండుటచేత బొంబాలోనికి వెళ్లకుండ నిలిచిపోయిన నీరు.

మసాలాకట్టుట - Siezing - రెండుత్రాళ్లనుగాని, ఒకటీత్రాటిలోనిభాగములనుగాని దారముతో కలిపి కట్టుట.

మాకు - Stem - అనిమిసర్గఱ రెండుబోడిదలను కలుపుటకు ఉంచిన గుండ్రనిబల్ల. దీనిక్రిందికొనకు ఏరువా చేర్చబడును. మీదికొనమీద అనిమికొయ్య నిలుచును.

మూతు - Mouse - కొయ్యలను పట్టిఉంచు త్రాళ్లకొసలను ఉండుచిన్నబంతి లేక గుండు. చూ. సవాయి.

మూలీ - Shank painter - లంగరు ఎత్తివేసిన తరువాత దండీని, పన్నులను మీదికి ఎత్తిఉంచు చిన్నత్రాడు.

మూలీము - Pilot - ఓడను నడిపించు అధికారి. ఓడ సబురులో ఉన్నంతనఱకు ఓడలోనివారందఱు నితనికిలోబడి పనిచేయవలెను. ఇతఁడు

లెక్కలుచేసియు, పరీక్షచేసియు, చార్టులుచూచియు, ఓడయొక్క, అజ్జు, తూలు, కాలము, స్థానము, మొదలయినవానిని కనుగొనుచు ఏ ముజరా మీఁద నడిపించవలెనో చెప్పును.

మిసింజరు - Messenger - లంగరు ఎత్తునపుడు దబరాసత్తువ అమారుకు చేరునట్లు చేయుత్రాడు. చూ. యూరీ.

ముక్కులు - Davit - లంగరు ఓడ ప్రక్కలకు తగలకుండ మీఁదికి ఎత్తుటకు ఉపయోగించు పొడుగు కఱ్ఱ.

ముజరా - A point of the compass - కంపస్సులోక సమకా మీఁద చూపఁబడిన ఒక దిక్కు.

ముజరామీదికి తెచ్చుకోవడము - To right the helm - జమ్మా బోడిదకో, డావుబోడిదకో, ఓడను త్రిప్పిన తరువాత చుక్కాఁనిని సర్దుకొనుట.

ముతాకోడు-అకరాబు - North-west - వాయవ్యదిశ.

ముతాకోడు-అకరాబు-జమ్మా-కొచ్చాకు - North-west by West - ముతాకోడు అకరాబుకు ఎడమవైపు 360 డిగ్రీలలో 1/32 వంతు డిగ్రీలుగా ఉండు దిక్కు. చూ. సమకా.

ముతాకోడు-ఆకరాబు-డావు-కొచ్చాకు - North-west by North - ముతాకోడు అకరాబుకు కుడివైపు 360 డిగ్రీలలో 1/32 వంతు డిగ్రీలుగా ఉండు దిక్కు. చూ. సమకా.

ముత్తాములు - Dead-eyes - చాపలను కట్టు కఱ్ఱలు పోవుటకు మూడేసి బెజ్జములు గల కఱ్ఱ దిమ్మలు.

మేబోడిద - Windward - గాలి వీచువైపుకాక రెండవవైపు ఉన్న ప్రక్క. చూ. జేరుబోడిద.

మొక్కులు - Bitts - చిన్నపిలోతులు. చూ. పిలోతులు.

మోజా - Spray - చూ. ఓటు.

యూరీ - Messenger - చూ. మిసింజరు.

రంబాలు - Rat-lines-తట్టుదగ్గఱనుండి చాపలకు అడ్డుగా సమాన దూరములలో కొయ్యల కొసలవఱకును పోవుత్రాళ్లు - ఇవి నిచ్చెనవలె ఉపయోగించి కొయ్యల కొసలవఱకు నెక్కుటకు పనికివచ్చును.

రింగినీ - Rigging - ఓడ కొయ్యలకును, చాపలకును తగిలించి యున్న త్రాళ్ల కన్నిటికిని ఇది పేరు.

రింగినీ చేయుట - To rig - ఓడ త్రాళ్ల నన్నిటిని ఎత్తి ఉంచుట.

రింగిణీలేని ఓడ - Hull - త్రాళ్లు ఏవియులేకుండు ఓడయొక్క క్రింది భాగమునకు నూత్రము ఇది పేరు.

రింగు - లంగరు దండీ కొసకు త్రాడు కట్టుటకు ఉన్న రింగు.

రీపు - Range of a cable - అమారు ఎంత దూరమువరకు సాగి పోగలదో ఆ దూరము.

రూములు - The eight points of the Compass; generally all the points of the Compass; Rhumblines కంపస్సు లేక సమకా మీఁద చూపఁబడిన అష్టదిక్కులకును, ఒకప్పు డన్నిదిక్కులకును ఇది పేరు.

రోదా - Sheave - ఒకదిమ్మలో అమర్చఁబడిన త్రాడు జారుటకు ఏర్పరుపఁ బడ్డ చక్రము.

లోలు మోపు అగుట - To labour - చూ. బొర్లుట.

లంగరు - Anchor - దీనికి త్రాడు కట్టుటకు మీఁద రింగుగల ఇనుప దండీయును, చాని అమగున వంగియున్న ఇనుపదుక్కయును, దుక్కకు రెండు కోసలను వాడియైన పన్నులును, ఈ పన్నులు మొద్దుకాకుండ వానిమీఁద చేటలును ఉండును. దండీయును, క్రింది ఇనుపదుక్కయును కలియుచోట ఏర్పడిన కోణములకు సంకలు అని పేరు. ఈ లంగరుకు కట్టిన త్రాటికి అమారు త్రాడని పేరు.

లంగరు ఈడ్చుకపోవుట - A drift - చూ. తేలిపోవుట.

లబ్బు అద్దములు - The coloured glasses in the quadrant and the sextant - క్వాడ్రాంటు, సెక్స్టాంటులలోని రంగుఅద్దములు.

లాగ్‌పలక - Logboard - ఒకదినమున సమాచారమంతయు అనఁగా ఏయే వేళలకు ఏ లాటిట్యూడు (అజ్జు), ఏ లాండిట్యూడు (తూలు)లలో ఉన్న దియు, గాలులు, తోవలో జరిగిన ఇతరవిషయములు మొదలయినవి ఎప్పటి కప్పుడు వ్రాసికొనుటకు ఉపయోగించు నల్లబల్ల. ప్రతిమధ్యాహ్నము ఈ విషయముల నన్నిటిని లాగ్‌పుస్తకములోనికి ఎక్కింతురు.

లాగ్‌పుస్తకము - ఆ యా రోజులలో జరిగిన విషయములను లాగ్‌పలక మీఁదనుండి ఎత్తి వ్రాసి ఉంచుకొను పుస్తకము.

లాడ్‌పాలు - బొంబాయిలోని ఒకగొట్టము. తండాలోని నీటిని దూద్‌పాలు మీఁదికి ఎత్తఁగా, లాడ్‌పాలు వైకి పంపించును. చూ. బొంబా. దూద్‌పాలు.

లాతాలు - Beams - బలమైన దళసరి కట్టదుక్కలు. ఇవి ఓడకు అడ్డుగా వేయబడి రెండుప్రక్కలను కదలకుండ బిగువుగా నుంచును. వీని వలన తట్టుకుకూడ చాలబలము. లాతాలు తట్టుకు పై భాగమున ఉండును. చూ. వారులు.

లానులు - Earings - మీదిలానులు. ఈ చాపలమీది కొసలను పర మానులకు లాగి కట్టుతాళ్లు. sheets క్రిందిలానులు. క్రిందికొసలను లాగి ఉంచునవి.

లింగీలు - Nippers - లంగరు ఎత్తునప్పుడు మిసింజరుతాటిని అమారుని కలిపికట్టుటకు ఉపయోగించు చిన్నతాళ్లు.

లోతు - (రెండు ఓట్ల మధ్యనుండునది) - Trough - రెండు వెడ్డకెగట ముల మధ్యను ఏర్పడిన లోతు. ఓడ ఈ లోతులో పడిన చాల దెబ్బతినును.

వట్రకాను. రూ. వట్రపుకాను - Hawse holes - చూ. గుడుగుడా.

వట్రపుకాను రూ. వట్రకాను.

వారులు - Beams - చూ. లాతాలు. లాతాలు తట్టుమీదుగా ఓడ యొక్క రెండుప్రక్కలను బిగించును. వాగులు లోపలిభాగములో అనగా తండాలోనుండి బిగించును.

సంకలు - లంగరు దండీయును క్రిందిదుక్కయును కలియు దగ్గఱ ఏర్పడు కోణములు.

సత్తారు - Sloping - వాలుగా ఉన్న నేలకు 'సత్తారుగా ఉన్న నేల' అందురు. చూ. పక్క.

సందపోరీ - Dog-watch - మధ్యాహ్నము 12 గంటలనుండి రాత్రి పండ్రెండు గంటలవఱకు పారా ఇచ్చువాడు. చూ. బొణియాపోరీ.

సబురు - Voyage, run - ఓడప్రయాణము. "ఓడలు రేవులో లేవు; సబురువెళ్లి ఉన్నవి." "ఏడాదికి ఒక ఓడ నాలుగు సబుర్లకంటె హెచ్చు వెళ్లలేదు." "సబురుకు మూలీముకు 500 రూపాయలు ఇస్తారు." "తెనుగు ఓడలు ఒకొక్కప్పుడు చీనా, జపాన్, వరకూ సబురు వెళ్లుతవి." "దరివెంబడినే సబురు వెళ్లడము సులభము. నడిసముద్రముమీద కష్టము."

సమకా - The Mariner's Compass - ఇది ఏ స్థలముయొక్క ఐనను హోరై జనును తెలుపు గుండ్రని అట్ట. దీని సెంటరునుండి సర్కమ్ఫరెన్సు వఱకును గీతలుగీసి దీనిని 32 సమభాగములు చేయుదురు. ఈ గీతలకు రూము గీతలనిపేరు (Rhumblines). ఈ గీతలకొసలకు రూములనిపేరు (Rhumbs). రూములకు పోయంట్లు అని కూడ సంజ్ఞకలదు. ఒకపోయంటు మరిఒకపోయంటు

కును మధ్యభాగము అరలుగను (halves) పావులుగను భాగింతురు. సర్కమ్ రెన్సు అంతయు 360 డిగ్రీలుగా భాగింపఁబడి ఉండును గనుక రెండురూముల మధ్యను ఏర్పడిన కోణము 11 డిగ్రీల 15 మినిట్లు కొలతకలిగి ఉండును. ముఖ్య దిశలు నాలుగు: ఉత్తరము, దక్షిణము, తూర్పు, పడమర. వీనిలో రెండే సింటికి మధ్యగా మరినాలుగు దిక్కులు ఏర్పడును: ఈశాన్యము, ఆగ్నేయము, నైఋతి, వాయవ్యము. ఈ యెనిమిది దిక్కులే అష్టదిక్కులను పేర వ్యవహరింపఁబడుచున్నవి. ఇంగ్లీషులో పైనిచెప్పిన 32 రూములకును పేళ్లున్నవి. తెనుఁగులోఁగూడ ఆ పేళ్లకు సరియైనమాటలు ఉండుటయే కాకుండ, ఇంకను చిన్నభాగములకును పేళ్లు కలవు. ఈ పేళ్లన్నిటిని అరబ్బులనుండి మనవారు ఎరువు తెచ్చుకొన్నట్లు కనిపించును. రెండు ముఖ్యదిక్కులకు సరిగా మధ్యనుండు భాగమునకు 'అకరాబు' అని పేరు. ఒక అకరాబును చూని తరువాతి ముఖ్య దిక్కుకును సరిగా మధ్యనున్న దిక్కుకు 'తీరు' అని పేరు. ఒక తీరును దాని తరువాతి అకరాబుకుగాని, ముఖ్యదిక్కుకుగాని సరిగా మధ్యనున్న దిక్కుకు 'కొచ్చాకు' అని పేరు. ఇంతటితో 32 భాగములై నవి. తెనుఁగుఓడలలోకూడ ఈ భాగములతోడనే కాలక్షేపము చేయుదురు. కాని యింకను చిన్నభాగములు చేయవలసినచ్చినప్పుడు, కొచ్చాకులో సగమునకు 'కాకస్' అనియు, కాకస్‌లో సగమునకు 'కాకాకస్' అనియు సంజ్ఞలు కలవు. వీనిప్రకారము సమకాలీన 128 భాగములు ఏర్పడును. అందుచేత 'కాకస్' అనునది అరపోయంటుకును, 'కాకాకస్' అనునది పావుపోయంటుకును సమమవును.

దిక్కులపేళ్లు:—

1. గాయి - North - ఉత్తరము.
2. గాయిడావుకొచ్చాకు - North by East.
3. గాయిడావుతీరు - North-North-East.
4. తూర్పు అకరాబు జమ్మాకొచ్చాకు - North-East by North.
5. తూర్పు అకరాబు - North-East - ఈశాన్యము.
6. తూర్పు అకరాబు డావుకొచ్చాకు - North-East by East.
7. మతలయి జమ్మాతీరు - East-North-East.
8. మతలయి జమ్మాకొచ్చాకు - East by North.
9. మతలయి - East - తూర్పు.
10. మతలయి డావుకొచ్చాకు - East by South.
11. మతలయి డావుతీరు - East-South-East.

12. కొండగాలి అకరాబు జమ్మాకొచ్చాకు-South-East by East.

13. కొండగాలి అకరాబు - South-East - ఆగ్నేయము.

14. కొండగాలి అకరాబు డావుకొచ్చాకు - South-East by South.

15. సోలీడావుతీరు - South-South-East.

16. సోలీడావుకొచ్చాకు - South by East.

17. సోలీ - South-దక్షిణము.

18. సోలీ-జమ్మాకొచ్చాకు - South by West.

19. సోలీ జమ్మాతీరు - South-South-West.

20. కచ్చం అకరాబు డావుకొచ్చాకు - South-West by South.

21. కచ్చం అకరాబు - South-West - నైఋతి.

22. కచ్చం అకరాబు జమ్మాకొచ్చాకు - South-West by West.

23. కిఫలయి జమ్మాతీరు - West-South-West.

24. కిఫలయి జమ్మాకొచ్చాకు - West by South.

25. కిఫలయి - West-పడమర.

26. కిఫలయి డావుకొచ్చాకు - West by North.

27. కిఫలయి డావుతీరు - West-North-West.

28. ముతాకోడు అకరాబు జమ్మాకొచ్చాకు-North-West by West.

29. ముతాకోడు అకరాబు - North - West-వాయవ్యము.

30. ముతాకోడు అకరాబు డావుకొచ్చాకు - North-West by North.

31. గాయి జమ్మాతీరు - North-North-West.

32. గాయి జమ్మాకొచ్చాకు - North by West.

పై పేళ్లలో 'డావు' అనునది 'కుడిప్రక్క' అనియు, 'జమ్మా' అనియు 'ఎడమప్రక్క' అనియు తెలుసుకొనవలెను. ఇట్లే 'కాకస్'నుకూడ తెలుపవలెనని ముఖ్యదిక్కులు, కొచ్చాకులు, తీరులు, అకరాబులు, వీనికి జమ్మా, డావుల భేదమును కల్పించియు, 'కాకాకస్'లను తెలుపుటకు పై వానికి 'కాకస్'లు కలిపి వానికి జమ్మా, డావు భేదములను కల్పించియు పేళ్లు చెప్పవలెను.

సమకాపెట్టె - Binacle - సమకా ఉండు పెట్టె. దీనిలో చిన్నముల్లు ఉండును. ఆ ముల్లుమీఁద అట్ట ఆటంకములేకుండ తిరుగును.

సమప్రక్కగా పోవుట - Abreast - రెండు ఓడలు ఒకదాని ప్రక్కగా ఒకటి వెళ్లుట.

సముద్దరిబోము - Bumkin - చూ. కలిమి పరమాను.

సనద్దరిబోము - Bowsprit - అనిమి వద్దనుండు దూలము.

సరంగు - Commander - ఓడయజమాని. ఇతనికి ఓడ నడిపించుటతో ఏమియు ప్రసక్తిలేదు. ఆ విషయమై ఇతడు జోక్యము కలుగజేసికోకూడదు. అది అంతయు మాలీముపని. సరంగుపని హార్బరులో ఉన్నప్పుడు సరుకు వేయించుట, దింపించుట, వ్యవహారము చేయుట మాత్రమే.

సవాయి - Mouse - చూ. మాతు.

సవాయిత్రాళ్లు - Shrouds - కొయ్యలకొసలనుండి ఓడకు రెండు ప్రక్కలను కట్టిఉన్న పెద్దత్రాళ్లు. ఇవి కొయ్యలు కదలకుండ చేయుటయే కాకుండ, వెన్నచాపలు పరచుటకు కూడ పనికివచ్చును.

సవాయిజీబీ - జీబీలలో ఒకభేదము. చూ. జీబీ.

సాగలా - Fake - అమారుత్రాడుచుట్ట.

సికార్ బరాస్ - అంతికంటె గాలిలోనికి వెళ్లడమునకు అవకాశము లేని స్థితి.

సిందీచెక్క - Gunnel or gunwale - ఓడప్రక్కయొక్క మీాది అంచు.

సీకుచేయుట - To reeve - త్రాటిని కన్నములోనుంచి దూర్చుట.

సుత్తి - Maul - పెద్ద ఇనుపసమ్మెట.

సుబురుకేళీ: కట్టలు, తిరిగి ఈ అష్టభంగిశలమీాద పొడవుగా ఒకకట్టను వేసి, క్రింది పొడవుకట్ట నీ మీాదిదానినే బిగింతురు. మీాదిపొడవుకట్టకు సుబురుకేళీ అని పేరు.

సురదాని - Caboose - ఓడలోని వంటగది.

సులుపు - చాపలును పరమానులును గల ఒంటికొయ్య ఓడ.

సూరిచెక్క - Gunnel or gunwale - చూ. సిందీచెక్క.

సైతాన్‌జీబీ - చూ. బోమ్‌జీబీ.

సైను - Beacon - చూ. కోడికొయ్య.

సోలీ - South - దక్షిణదిశ. చూ. సమకా.

సోలీ జమ్మాకొచ్చాకు - South by West - సోలీకి ఎడమవైపు 360 డిగ్రీలలో 1/32 వంతు డిగ్రీలుగా ఉన్న దిక్కు.

సోలీ జమ్మాతీరు - South-South-West - దక్షిణమునకును నైఋతి కిన్ని సరిగా మధ్యనుండు దిక్కు.

సోలీ డావుకొచ్చాకు - South by East - సోలీకి కుడివైపు 11 డిగ్రీల 15 మినిట్ల ఎడములో నుండు కొచ్చాకు.

సోలీ డావుతీరు - South-South-East - సోలీకిని ఆగ్నేయమునకును సరిగా మధ్యనుండు దిక్కు.

స్కూనరు - Schooner - రెండుకొయ్యలఓడ. ఈ ఓడలో ఒకకొయ్య మీదమాత్రమే చాపలు, పరమానులు ఉండును. రెండవకొయ్యమీద గాపుటాపులు మాత్రము ఉండును

హెచ్చుపదును - 1. Spring tide - చంద్రుడు ఒకటి, మూడు పోయంట్లలో ఉన్నప్పుడు సముద్రము హెచ్చుగా పొంగును. అప్పుడది హెచ్చుపదునులో ఉన్నదందురు.

2. సముద్రము పోటుగా ఉన్నప్పుడుకూడ హెచ్చుపదునుగా ఉన్నది అను వాడుక కలదు. చూ. పోటు.

అయిదవ ప్రకరణమునకు

అనుబంధము II.

అనంతపురము జిల్లాలోని గ్రామనామధేయములను గుఱించిన

మీమాంస.

ఈ విషయము చాలకష్టమైనదే గాక అనేకులను ఆకర్షింపఁజాలదు. చాలపేర్లు కాలవశమున మారిపోయి వికారరూపమును దాల్చినవి. వాని మొదటిరూపమును నిర్ధరించుటకు చేయు నాలోచన కొంతవినోదము నియ్యవచ్చును. ఇందులో కష్టమేమనగా జనులు చెప్పుకొను అర్థములకును ఉచ్చారణలోనున్న పదజాలమునకుఁ గల శబ్దశాస్త్ర వ్యుత్పత్తికిని వ్యత్యాసము కనఁబడుచునే యుండును. చరిత్రసంబంధమైన నామధేయములు మారి, జనులవాడుకలోని ఐతిహ్యములను గుఱించిన పేరులు నిలిచియుండును. కొన్ని ప్రాచీన గ్రామముల గుర్తించుటయే కష్టము. కొన్ని గ్రామములే అదృశ్యములైనవి. కొన్నింటిపేర్లు పూర్తిగా మారినవి. కొన్ని తమిళ, కన్నడ, మహమ్మదీయ, ఆంగ్లభాషాసంపర్కముచే వికృతము లైనవి. వై విషయమును వ్రాయఁదలచుకొనువాఁడు ఈ మార్పుల నన్నింటిని గమనింపవలెను. కావున కొన్ని గ్రామముల పేళ్లయర్థ మిదమిత్థమని తేల్పలేకపోవుటలో నాశ్చర్యములేదు.

ఈ చర్చ అనేకవిధములుగా ఉపయోగకరమైనది. శబ్దోత్పత్తిశాస్త్రమునకు (Philology) ఇది చాల సాహాయ్యకారి. ప్రజల పరదేశగమనమును లేదా వలసల (Migration) ను గుఱించి పరిశోధించువారి కీచర్చ మిక్కిలి తోడ్పడును. వివిధజాతులు లెంతవఱకు దేశములో పలుకుబడి సంపాదించినవ్రో ఇందు వలన తెలిసికొనవచ్చును. గ్రామములు, పట్టణములు నెలకొల్పఁబడిన నివేశనములబట్టి, పూర్వుల అవసరము లేవ్రో, ఎట్టిప్రదేశములు వారిదృష్టిలో వాసయోగ్యములో ఊహింపవచ్చును. ఏ రాజవంశీయులు ఏయే ప్రదేశములను చిరకాలము పాలించిరో, ఎవ్వరు దిగ్విజయయాత్రచే మాత్రమే తృప్తిపడి పోయిరో, లేదా ఓడి వెనుదిరిగిపోయిరో కనుగొనవచ్చును. ఘనులైన వ్యక్తుల యొక్కయు వంశములయొక్కయు చరిత్రలను కొంతవరకు అన్వేషింపవచ్చును. వివిధమతముల చొరవను, జనుల నాగరకతాసరళిని గ్రహింపవచ్చును. భిన్నజాతుల సంపర్కసహవాసముల నెఱుంగవచ్చును.

కావున ఈ చర్చ అల్పమైనదిగాదు. ఈ వ్యాసమున విషయమంతయు సమగ్రముగా చర్చించుటకు సాధ్యముకాదు. శాఖాచంక్రమణ న్యాయమున కొన్ని భాగములు మాత్రము పరిశీలింపవచ్చును. అనంతపురమండలమునకు మాత్రమే ఈ విషయము సంబంధించినది.

1. ఊళ్ళపేళ్లు ఏయే విధముల నేర్పడినదో నుండు కనుగొందము. గ్రామనామధేయముల తుదిపదములు అనేకములు, భిన్నభిన్న కారణములచే నేర్పడినవి. అట్టిపూర్ణపదములు 109 కలవు. ఉచ్చారణమును బట్టియు, అర్థ సంబంధమును బట్టియు, వీనిని కొన్ని గణములుగా విభజించవచ్చును.

1. ఉట్ల = ఊట; ఉడికి = వేడియూట, సంస్కృతమున ఉత్థా = హిం. ఉర = లేచుట, ఊటుట అని అర్థము.

2. ఊరు,ఊరు, పురం,పురి. పూరు,మూరు,మూర్తి,నరం (=పట్టణము).

3. ఏటి, ఏడు, ఏరి, ఏరు (=నది).

4. కల్లు, గళ్ళు, గుండు, గుండ్లు, గుళ్ళు, బండరాయి, రాళ్ళు (=రాయి).

5. కాల్వ, జూల, దుళ్ళ, కంటి, కాటి (=కాల్వ).

6. కుంట, కుంట్ల, కులం, కోల, దోన, పడుగు, వాయి, వెంచి (=కోలను).

7. కుర్తి, కూను, కోడు, గురికి, దుర్తి, దుంగు, తూగు, గొంద, గొంది, పర్తి, పత్రి, మర్రి, మగ్ల, మూరి (=స్థలము).

8. కెరు, కేర, చెరువు, చెర్ల, ముక్కల (=చెరువు).

9. కొండ, కొండ్లు, గిరి, ఘట్ట, మల, మెట్ట, మెట్ల, మెల (=కొండ).

10. కోట, కోట్ల, బాగలు (=కోట లేదా కోటవాకిలి).

11. కోవిల, గుడి (=దేవళము).

12. గవి, గుప్ప, గుబ్బ, గుమ్మ (గుహ).

13. తిప్ప, దిండి, దిండ్లు, దిన్నె (=తిన్నె).

14. గూడు, దొడ్డి (=పశువులదొడ్డి).

15. రేవు (=నదీతీరము).

16. వెంట, వెట్ల, వేట (మజరాగ్రామము).

17. పాడు, వాడ, హాలు, వూడ, వ్రోలు (=దున్నినపొలము).

18. చేడు, జువ్వి. తాడు, తాళ్ల, తోట, తోడు, మద్ది, మద్దల, మామిడి, చింతల, కామెర్ల, వెలగల, వేముల, మద్దల (=చెట్టు లేదా ఏదేనొక చెట్టుపేరు).

19. పల్లె, వలి, వల్లి, బల్లి, హాళ్ళి (=గ్రామము, సీమ; పట్టణము కానిది).

20. వీడు (= ఇల్లు).

21. బైలు (= పచ్చిక బయలు).

22. మంచి (= మంచె).

23. మడ, మడక, శిర (=మడకపాలు).

24. ముడి (= బాటలు కలియు స్థలము).

25. సముద్రం (=పెద్దచెరువు).

26. పాళెం (=సైన్యపు విడిది).

పైని పేర్కొన్న పూర్ణనామములు గాక పదములతుదిని చేర్చు ప్రత్యయములవంటి అవయవములు కొన్నికలవు. అవి ప్రాకృత సంస్కృత పదప్రత్యయముల వికారరూపములు గానోపును. అవి ఈ దిగువ వ్రాయఁబడినవి.

అలి, ఆల, ఇకి, ఇగి, ఇడి, ఇపి, ఇమి, ఇర, ఇరి, ఇలి, ఉడి. ఊడి.

కొన్ని గ్రామములపేర్లు ద్వంద్వపదములుగా నిప్పుడు కనఁబడవు; ప్రత్యయరూపములును గావు.

గోరంట్ల, గోళ్ళ, రోళ్ళ, నార్పల, తలుపుల, వలస, కాకి, రొద్దం, సనప, గుత్తి, మోద, పట్నం, తవళం, చాదం, కదిరి, గూళ్యం మొదలగునవి.

కొన్ని పేర్ల వ్యుత్పత్తి ఈ దిగువ సూచింపఁబడినది.

ప్యాయదిండి, ప్యాపలి; ప్యా = పార్శ్వ = పాన్ = పాయ్.

కుణుతూరు = కొంటు (వాడి).

రోళ్ళ = రౌద్రి = రొద్ద = రోళ్ళ.

చియ్యేడు (బెంగాలీ, సిక్, సియ = మొదటికొన).

గోరంట్ల, గోళ్ళ = గోవాటిక = గోవాలియ = గోఆలియ = గోఆళ్ళ = గోళ్ళ.

నార్పల = నారికేళపాల.

తలుపుల = తాళపాల.

వలస = బహిర్వాస (చూ. పలాసా; గంజాం జిల్లాలోనిది.)

రొద్దం = రౌద్రం.

సనప = స్వామిపాద.

గుత్తి = గుప్తి.

మోద = ముద్రా = మొద్దా.

పట్నం = ప్రస్థానం లేక ప్రతిష్ఠానం.

తావళం = తావు - వ్రాలం = స్థానవ్రాలం.

చాదం = ప్రసాదం.

కదిరి = స్కందిత ? + ఇకా.

గూళ్యం = గోపాలికం = గోవాలీయం = గూఆలియం = గూళ్యం.

కొన్ని గ్రామముల పేర్లు పూర్తిగా సంస్కృత పదములే.

ఉదా:—అగ్రహారం, ఇంద్రావతి, కల్యాణదుర్గం, కోమలి, చందన, ఛత్రం, నరసాంబుధి, (వెన్న) అహోబిలం, మాల్యవంతం, లేపాక్షి, హేమావతి, నగరు (ఊరు), సంగమేశ్వరం, అనంతపురం, అమరాపురం, కృష్ణాపురం, గరుడాపురం, గోవిందపురం, జయపురం, హనుమాపురం, ధర్మపురం, నారాయణపురం, భైరాపురం, మాలా, ముక్తాపురం, రాజాపురం, రామాపురం, వాసుదేవపురం, వీరాపురం, వెంకటాపురం, శ్రీకంఠాపురం, శ్రీరంగాపురం, సీతాపురం మొదలగునవి.

ఈ సంస్కృత నామములతో నున్న గ్రామములు ప్రాచీనమైనవి కావు. నాలుగైదు శతాబ్దముల లోపలవి. కాలముఇంకను వానిని మార్ప లేదు. కాని మొదటి పదముయొక్క తుదిఅచ్చు మాత్రము దీర్ఘమయినది. ఉదా:—కృష్ణా (పురము), హనుమా (పురము). ఆ గ్రామములు ఇంకను వేయి సంవత్సరములకాలము నిల్చి, ఇంకొక విధమగు ప్రబలమైన మార్పు కలుగనియెడల, వానిపేరు లేరీతిగా ముందు మాఅగలవో ఈ దీర్ఘాచ్చు సూచించుచున్నది.

ఇతరనామములు తెలుగుపదములను సూచించునవి, లేక ద్రావిడ పదములను సూచించునవి. ఇవి తెనుగుజిల్లాలలోనే కాక ద్రావిడ దేశమునందును తక్కిన భారతదేశమునందు పలుచోట్లను కనబడుచున్నవి. బంగాలీ భాషలోఁ గూడ నీ పోలికలు కాన్పించుచున్నవి.

ఉదా:—కాడి = బం. కాటి, ఖాదివిషయ; ఖాటికా, ఖాడి.

ప్రాచీన బంగాళీ భాషలోని ఖాటా, లేక ఖాడా, అను పదము నూతన బంగాలీలో ఖాడీ అగుచున్నది. అనగా చిన్నయేటిని దాటు పడవ అని అర్థము. ఖాడీయే తర్వాత గాడి, హాడి, ఆడి, అడిగా మారినది.

అనంతపురము జిల్లాలోని కాటిగానికాల్వ, కొక్కంటి, కేకాటి, మొదలగునవి; కాడు అను పదమునుండి యైనవని వ్యుత్పత్తిని ఊహింపవచ్చును. కాడు = అడవి. కాష్ఠము నుండియే కాడు వచ్చియుండును.

2. అర్, ఆర్, ఎర్, ఏర్ అను పదములకు ఉత్తర హిందూస్థాన భాషలలో అర్థము 'సంబంధించిన', లేక 'కలిగియున్న' అని. బెంగాలీ: దాగర్ = పెద్ద; పెరిగిన; అస్సామీ: డాంగరీయ = ఎత్తయిన; ద్రావిడములోని ఆర్, ఏర్ అను పదములనుండి పైని సూచించిన అర్, ఆర్, ఎర్, ఏర్ పదములు వచ్చియుండవచ్చును గాని, ఈ గ్రామములున్నచోట కొన్నింటి కైన దగ్గరదాపున ఎట్టి యేఱును లేకుండుటవలన, పై ద్రావిడోత్పత్తి వాదము దృఢపడదు.

ఉదా:—పై డేటి, ఆకులేడు, చియ్యేడు, తేకులేడు, దోసలేడు, ములకలేడు, దొడ్డేరి, ఇప్పేరు, కూడేరు, చాదలేరు, పడమటియూలేరు, పూలేరు మొదలయినవి.

3. వాయి: సంస్కృతములోని వాపి (=బావి) పదమునుండియే వాయి వచ్చినది. వాయిగ్రామ, గోళ్లవాయిక అను పేర్లు గుప్తశకములో దామోదరపూరు దానశాసనములలోను, దేవఖడ్గుని ఆషాఢ పూరు దానశాసనములోను కనబడుచున్నవి. ఇవి బంగాళా దేశములోనివి. తెనుగు వాయి (నోరు) పదమునుండియైన వాపి శబ్దము పుట్టియుండవచ్చును-అనంతపురము జిల్లాలోని ఒరువాయి, పాలవాయి, మేళవాయి. వాడ, వాడి, ఆడ, ఆడి, ఆల. సం. వాట; బెంగాలీ-ఒరియా: పాడా,మరాఠీ-గుజరాతీ: వాడ; ఉదా. ధార్‌వాడ, మార్‌వాడ్. అనంతపురము జిల్లాలో: నిధనవాడ, బొందలవాడ.

5. అరి: సం. గృహిక = ఘరియా; బంగాలి: హరి, తక్కిన చోట్ల 'అరి'. ప్రాచీనబంగాలీ: పురాణ వృందికాహారి. అనంతపురం జిల్లాలో, కామారి (పల్లి).

6. కొండ: సిలాకుండ (6-వ శతాబ్దిలోని తూర్పు బంగాళీ తామ్రశాసనములో) యస్. కె. ఛాటర్జీగారు 'కుండ' ను కొండ అని అర్థము చేసిరి. ఆ శాసనముల సంపాదకుడు ఆ పదమునకు చెరువు అని అర్థము చెప్పెను. కావచ్చును. అనంతపురములో ఎనిమిది గ్రామముల పేర్లకు 'కొండ' అని చేర్చబడినది. అవి కొండలకు సమీపమునవే యున్నవి.

7. కుంట, కుంట్ల: సం. కుండ (= సరస్సు) ఈ జిల్లాలో 23 కుంటలు 5 కుంట్లలు ఉన్నవి.

8. క్రీ. శ. 5-వ శతాబ్దపు తూర్పుబంగాలీ తామ్రశాసనములో ధ్రువిలాటి అని ఉన్నది. దానిని ధ్రువబిలవాటి అని ఛాటర్జీగారు చదివిరి. 'వటి' అనగా గృహము, లేక గ్రామము. లేదా తటి (=ఒడ్డు) నుండి ఇది ఏర్పడి యుండవచ్చును. అనంతపురముజిల్లాలో పామిడి, మోపిడి.

9. ముడి : సం. ధాతువు ముట్ = మడచు, చుట్టు, వెనగొను. 7-వ శతాబ్ది లోకనాథుని తిప్పేరదానశాసనములో 'కనామోటిక' అని యున్నది. ప్రాకృతబంగాలీలో కాణమోడియా. ఇప్పటి బంగాలీలో కాణమురి. అనంతపురములో కల్లుముడి.

10. వ్రోలు: బంగాలీ: వ్రోర, వ్రోల, పోల = పొలము. 10-వ శతాబ్దపు దేవఖడ్గ తామ్రశాసనములో 'ఉగ్రవ్రోరక' అని యున్నది.

11. పర్రు = పర్తి, సం. పాటక, వాటక. ఇది 'ప్రస్థ'లో నుండి పుట్టియుండవచ్చును-ఇంద్రప్రస్థ. ఉత్తరదేశములో గోల్పారా. అనంతపురములో 'పర్తి'తో ముగియు పేర్లు 8 ఉన్నవి. 'పల్లి'తో ముగియున దొక్కటి.

12. జూలు: బంగాలీ - హిందీలో - ఝూల్, ఝూల్ = వంక. లేదా బంగాలీలోని జోడా.

హిందీ: జోడా = కవలు, జత అను పదములనుండి వచ్చియుండవచ్చును.

అనంతపురముజిల్లాలో తెజ్జూల, జూలుపుంట, జూలకాల్వ.

13. గుడి: 11-వ శతాబ్దములోని అస్సాములో వైద్యదేవుని కమలీ దానశాసనములో 'శిలాగుడి' అని యున్నది.

14. కులం, కోలం - వై శాసనములోనే 'కులాచాపడీ' (అనగా కొలని చావడి) అని ఉన్నది. ఈ జిల్లాలో శిరేకులం, మైదగోలం అని ఉన్నవి.

15. ఆలి: 12-వ శతాబ్దమునందు ప్రాజ్యోతిషమందలి ధర్మపాలుని శాసనములో 'ఖగ్గాలి' అని ఉన్నది. అలి అనగా గట్టు అని అర్థము. అనంతపురం జిల్లాలో అగళి.

16. అల; ఆల: సం. వాట. ఆమిడాల, కురుమూల, కొట్టాల, గుండాల, చాబాల, పుప్పాల, మారాల, సంగాల.

17. మంచి: ధర్మపాలుని శాసనములో 'అమంచి' అని ఉన్నది. గచ్చి (=ఒక చెట్టు)లో నుండి ఇది పుట్టినది.

18. పాళ్యం, పాలెం, పాల, 1243 సంవత్సరములోని చిట్టగాంగ్ తామ్ర శాసనములు నౌరపాల్య, కేతంగపాల అనియున్నవి.

కోనేటినాయనిపాళ్యం, నార్పాల; కేతంగపాలకును కేతగానికాల్వ కును పోలిక చూడుఁడు.

19. గూడు, గూల, గోడు; సం. ఘోష: ఆవులదొడ్డి, ఉదా. గూళ పాళ్యం.

20. పల్లి: ఇది భారతదేశమం దంతట నున్నది. బంగాలీలో భట్టపల్లి.

21. మిట్ట, మెట్ట: కన్నడం: బెట్ట; బంగాలీ: భిట్ట.

22. 12-వ శతాబ్దములోని కేశవసేనుని ఎదిల్‌పూర్ శాసనములో తాలపడా-పాటక అని యున్నది. తాడి-పట్టు (వాడ); తో పోల్చుడు. నక్ర కాద్వి (ద్వ = ద్వీప = తె. దువ్వి, జువి, జువ్వి).

తర్వాత వివిధ గ్రామములకు నామధేయము లెట్లు వచ్చెనో కను గొందము:—

1. చెట్లు, తీగలు, పొదలనుండి కొన్ని గ్రామముల పేర్లు ఏర్పడినవి. ఈ జిల్లాలో గ్రామములకు పేళ్లనిచ్చిన చెట్లివి. అడ్డ, అత్తి, అర్క (జిల్లేడు) ఆముదము, ఇప్ప, ఈత, చింత, చీకటిమాను, కానుగ, కొండకామెర్ల, గోరంట, చిత్ర, జువ్వి, జంబు, తాడి, తుమ్మ, తెలగేసు, తోగర, టేకు, దోస, నారింజ, పుచ్చ, మత్తి, నుర్రి, ములక, మేడి, మామిడి, రాగి (రావి), రేణి, వెదురు, వెలగ, వేము, సారకాయ (హంచి = పరక).

2. చెట్లలోని భాగములనుండి కొన్ని నామధేయములు:-ఆకులు, చిగురు, పూలు, మాను, ముండ్లు. తోపు, తోట అని నూడ కొన్నింటికి పేరు గలవు. అమళ్లిచిన్న. అముడుగూరు పదములకు ఆముదము గ్రామమని అర్థమెయుండును. కన్నడము: అముండ = ఆముదపు చెట్టు. లేక వానికి కవల (జోడు) గ్రామము లనియైన యర్థము. కొన్ని గ్రామముల పేర్లు ధాన్యనామములనుండి వచ్చినవి. ఉల్లి, కంది, కూరాకులు, కొఱ్ఱ, చామ, జొన్న, సజ్జ, సెనగ. గరిసెలపల్లెకు చానిలోని ధాన్యపుగరిసెనుండి ఆపేరు నచ్చియుండును.

3. ఆయా నేలతీరునుబట్టి కొన్నింటికి పేర్లు కలిగినవి. కరూరు=నల్లమన్ను గ్రామము; కోడూరు = బురదప్రదేశము; చౌళూరు = చౌటినేల; నల్లూరు = నల్లనేల, నీలూరు = నీలిరంగుప్రదేశము, రేగటిపల్లి = రేగడి: ఎఱ్ఱగుడి = ఎఱ్ఱని పల్లప్రదేశము.

4. దిశలను బట్టి కొన్ని పేర్లు: వడుగూరు=ఉత్తరదిశనున్నపల్లి, యాలేరు= ఎల్లగా నున్న గ్రామము, వెలికొండ = బయటికొండ, వెలిదుర్తి = బయటిపల్లి, కొనకొండ్ల = తుదికొండ, లోచెర్ల = చెరువులోనిపల్లె, నడిమిదొడ్డి, తగ్గుపర్తి, దిగువపల్లి, ఎగువపల్లి, మునిమడుగు = మొదటికొలను, తలమర్ల = మొదటి గ్రామము, పిరవలి = కడపటిపల్లె. గ్రామము ఆకారమునుబట్టి కూడ పేర్లు: జుట్టూరు, వంకరకుంట.

5. రాళ్లనుబట్టి పేరులు:—కల్లు, కండ్ల, గుండు, బండ, తుదిగాగల పేర్లన్నియు నిట్టివే.

6. పెద్ద, చిన్న, ప్రాత, కొత్త అను విశేషణములనుబట్టి కొన్నింటికి పేర్లు వచ్చినవి.

7. కొండపేరిట వచ్చినవి: ఉదా. కొండ, మల, మెల, గిరి, అంత మందుగలవి.

8. ఊటలవలన కొన్ని:—మరుట్ల, ఎల్లుట్ల, ఊటకల్లు, దొనేకల్లు; జూలా కాల్వ, ఊటకూరు, ఉబచెర్ల పూబిచెర్ల, వెదురుదొన.—వేడినీట యూటలు, దోసలుడికి, రావులుడికి.

9. కొలనులవలన:—కుంట, కుంట్ల, కులం, కోలం, దొన, మడుగు, వాయి, బెంచి ఈ పేరులు వై నర్గమునకు చేరినవి.

10. కాలువలు:—కాల్వ, జూల, దుళ్ళ, కాతి, కాటి అను పేరిటి గ్రామములు కాలువల మూలమున వచ్చినవి.

11. కోటలు, దేవళములు, తిప్పలు వీని మూలమున కొన్ని.

12. నక్షత్రముల పేర్లు:—చుక్కలూరు.

13. పశుపక్ష్యాదులనుండి వచ్చిన పేర్లు:—ఆవు: ఆలూరు; పులి: పులి కుంట; పంది: పందికుంట; ఎనుము: పోతులకుంట - ఎనుములదొడ్డి; పాము: ఉరవకొండ, పాములర్తి; ఎలుగు: కరడికొండ; కోడి: కోడికొండ; మిడత: మిడుతూరు; ఈగ: ఈగదూరు; నక్క: నక్కలదొడ్డి; ఎద్దు: ఎద్దులపల్లి; కొంగ: కొంగనపల్లి; నెమలి: నెమ్మళ్లపల్లి; తొండ: తొండపాడు; గుఱ్ఱం: గుఱ్ఱంబైలు.

14. శరీరములోని అంగముల పేర్లు:—ముష్టూరు; భిక్షముదొరకు స్థల మనియైన కావచ్చును. జంతలూరు=దంతముల గ్రామము, లేదా వేశ్యలుండు ఊరనియైనఁ గావచ్చును. లేదా యంత్రములు తయారగు ఊరుగా నుండ వచ్చును, లేదా దున్నిన గ్రామమని అర్థమియ్యవచ్చును; చూ. జంతపట్టు. దంత గ్రామము అని అర్థము వచ్చుపట్ల బొద్దగ్రామమా యనుశంక ఉదయించును. జూటూరు = జుట్టూరు లేదా చుట్టూరు=గుండు గ్రామ మనవచ్చును. లేదా జూటూరు అనగా మోసగాండ్లు నివసించు గ్రామము కావచ్చును.

15. కొన్నింటి పేర్లు బంధుత్వ సంబంధములను బట్టి వచ్చినవి. చిన్న యక్కలూరు (అక్కల వూరు), లేక అక్క అనగా జిల్లేడుపల్లె గావచ్చును.

16. ఆహారవస్తువులనుబట్టి, పప్పూరు, చారుపల్లి.

17. జనుల వృత్తులనుబట్టి వచ్చినవి కొన్ని:—గాండ్లదిన్నె, గాండ్లపర్తి, గాండ్లవాండ్లపల్లి, అయ్యవారిపల్లి, ఈడిగవారిపల్లి, ఉప్పరపల్లి, తప్పెట్లవారి పల్లి, తలమర్లవారిపల్లి (మరలు చేయువారిపల్లె), సానిపల్లె, దాదులూరు,

మావటూరు, దండువారిపల్లె, దబురువారిపల్లె, మంగలమడక, కుమ్మరమల, కుంబరమానెనహళ్ళి.

18. కొన్ని కుటుంబనామములు :—మద్దివారిగొంద, మడుగువారి గొంద, సలకంచెరువు, గైదంవారిపల్లి, గౌనివారిపల్లి, చల్లావారిపల్లి. చిల్ల వారిపల్లి, దాదుంవారిపల్లి, పెద్దనవారిపల్లి, మక్కినవారిపల్లి, ముక్కండ్ల వారి కోటపల్లి, ముండ్లవారిపల్లి, సానివారిపల్లి. ఈ కుటుంబములవారు చాల ప్రసిద్ధిలో నుండిరి కాబోలు, కాని ఇప్పుడు వారిచరిత్ర వినుకిడిలో లేదు. ఇందులో సలకంతిమ్మరాజు మాత్రము కృష్ణదేవరాయలమీద తిరుగబడిన సేనానులలో నొక్కడు.

19. ఈ మండలము నేలిన రాజుల వంశనామములు కొన్ని గ్రామముల కంటినవి.

ఇది తెలిసికొనుటకుముందు మండలచరిత్రమును కొంత ఎఱుగుట మంచిది.

పురాణకాలపు స్థలములు.

కల్యాణదుర్గమునకు నూఁడుమైళ్ల దూరములోనున్న ముదిగంటియందును ఆ పట్టణమునకు ఉత్తరమునన్న పెద్దగుట్టయగు దేవరాదులబెట్టలోను వందలకొలది రాతికట్టడములతోడి గోరీలున్నవి. అనంతపురము తాలూకాలో మాల్యవంతమునకు ఉత్తరమున బొటప్రక్క అట్టివి నాల్గున్నవి. బుక్కరాయసముద్రమునకు పోవు త్రోవలో ముసలమ్మకట్టవద్దనున్న దిబ్బలో నొక్కటి యున్నది. హిందూపురము తాలూకాలోని కొండాపురం, పూలేరు గ్రామములలో నిట్టివే ఒకొక్కటి గలవు.

గుంతకల్లు రైల్వేస్టేషనునకు నైఋతిమూలనున్న మెట్టలో నొక్కటి యగు విడపనకంటి కోటలో వేలుపుమడుగు గుట్టలలో, లత్తవరం కరకు ముక్కల పడమటి కొండలో, వజ్రకరూరికి పడమటనున్న చిన్నగుట్టలలో ఉరవకొండ కొండలో, దానికి తూర్పు గుట్టలో, వెలికొండ కొండలలో, ప్రాచీన శిలాయుగమునకు ముందిటి మానవనివాస చిహ్నములు కాన్పించుచున్నవి.

బూదిహాల్ అని పిలువఁబడు బూదికొండలలోఁగూడ అట్టి కృతయుగ మానవ నివాసచిహ్నము లున్నవని తెలియుచున్నది. బూది అనగా బూడిద. బూడిద అను పదముతో సంబంధముగల గ్రామము లీ జిల్లాలో మరికొన్ని కలవు. గుత్తి తాలూకాలో బూదిగవి, హిందూపురము తాలూకాలోని బూదిలి, అనంతపురము తాలూకాలో బూదూడు, కదిరి తాలూకాలోని బూదనంపల్లి, కల్యాణదుర్గం తాలూకాలోని బూదిగుమ్మ, పెనుగొండ

తాలూకాలోని బూదచెర్ల. పురాణకాలపు మనుష్యనివాసముల పేర్లకు కొన్ని యుదాహరణములు. పంచానన మిత్రగారు 'పురాణభారత' మను తమ గ్రంథములో బళ్ళారిజిల్లాలోని యీ బూడిదదిబ్బలనుగుఱించి వ్రాయుచు, కప్పగల్లు విషయమై యిట్లు వ్రాసిరి. "ప్రాచీన నాగరకతగల దక్షిణ దేశీయులకును, ఔత్తరాహులకును సంఘర్షణము కలిగినప్పుడు జరిగిన దహనములను, లేదా పెద్దవిడిదలలను ఈ బూడిదరాసులు సూచించును."

బళ్ళారినుండి ధార్వాడ శిలలకుపోవు బాటలో 50 అడుగులు ఎత్తును నాలుగువందల అడుగుల చుట్టుకొలతయుగల పెద్ద భస్మరాశి ఆశ్చర్యమును గొల్పుచు నిప్పటికి నున్నది.

అశోకుని శాసనములు.

రాయదుర్గం తాలూకా సరిహద్దులలో ఇప్పుడు మైసూరికిఁ జెందిన అనంతపురము జిల్లా సరిహద్దు ప్రదేశములో కనఁబడిన అశోకుని శాసనములు ఈ ప్రాంతమున బౌద్ధమతము వ్యాపించియుండెననుటకు నిదర్శనము. గుత్తికి ఏడుమైళ్ళ దూరములో ఎర్రగుడిపద్ద నాచే బహిరంగపరుపఁబడిన అశోకుని శాసనములవలనఁ గూడ ఈ మండలము చారిత్రకప్రసిద్ధమైనదని తెలియుచున్నది.

అశోకుని కాలమునుండి క్రీస్తుశకము 7-వ శతాబ్దమున నలరాజులు పాలించినంతవఱకుఁగల ఈ మండల చారిత్రము మృగ్యమైనది.

గ్రామముల నామకరణములో నలవంశమువారు చేసినపని యేమియో నిశ్చయించుటకు వీలులేదు. అట్టి నంశె మొక్కటి యుండిననునదియు సందేహమే. ఈ వంశమునయొక్క రాజుల పేర్లు చారిత్రకులకు తెలియదు. అశోకుని తర్వాత ఈ మండలము నేలినరాజులలో నోలంబులు మాత్రమే చరిత్రకు తెలియవచ్చినవారు. వారు గుత్తినఱకు పాలించిరి. వారిపేరిట ఎట్టి గ్రామనామములును లేవు.

గంగవంశమువారి పాలనము తర్వాత రాజవంశనామములు గ్రామములకు వచ్చియుండుటను కనుగొననగును. నోలంబులై నవెనుక గంగవంశమువారే ఈ మండలమునకు రాజులు.

గంగలకుంట, గంగనపల్లి. గంగాదేవిపల్లి, గంగినేపల్లి, ఇవి గాంగులచే నుంపబడిన గ్రామనామములని ఊహింపవచ్చును. మరూరు, మగుట్ల అను పేర్లు గాంగ వంశికుడైన మారసింహుని పేరిట వచ్చియుండును. రాజాపురము పేరు ఆ వంశికుడైన రాజరాజనువాని పేరిట నుంచబడియుండును. కాని ఈ గ్రామ మెక్కడనున్నదో ఇప్పుడు స్పష్టము కాదు.

తర్వాత నీమండలమును చోళులు పాలించిరి. చోళసముద్రం, చోళేమర్రి, అనుపేరులు చోళరాజులనుండి వచ్చినవి. చెళ్ళూరు గూడ అట్టిదే అయియుండును. కాని ఆపేరికి వ్యుత్పత్తి వేరు విషయముగా ఈ వ్యాసమునందే ఇంకొకచోట సూచింపబడినది.

తర్వాత, పడుమటి చాళుక్య నీమండలము నాక్రమించుకొనిరి. గుత్తి కోటలో 1076 నుండి 1126 వరకు నేలిన 6-వ విక్రమాదిత్యుని శాసనమున్నది. త్రిభువనమల్ల విక్రమాదిత్యుడని ఆతనివేరు. మల్లాపురము, మల్లాగుండ్లు, మల్లాకాల్వ, మల్లాపల్లి, మల్లేనిపల్లి, మల్లేపల్లి ఈ గ్రామము లాతని వేరిట్నివై యుండును.

తర్వాత 12-వ శతాబ్దములో హొయిసలులు వచ్చిరి. గుత్తిని జయించిన వీరబల్లాళుడు (1191-1213) వీరాపురమునకు తనపేరు పెట్టియుండును.

తర్వాతిరాజులు యాదవులు. యాదవరాజు శింగన్న (1210-1247) శింగనమల, శింగనగుంట, యెఱ్ఱి శింగేపల్లి, యను వీనికి తనపేరు నుంచెను.

తర్వాతముహమ్మదీయులు ఈ ప్రాంతమునందు జొరబడిరి. కాని ఆ కాలమున వారిపేరిట ఏ గ్రామములును నిలువ లేదు. అప్పుడు బీదరుబీరు కాలీయుల ఏలుబడిలో నీ మండలము వుండినది. ముద్రాబరాణిపేట, గుత్తిపేట వేరు వచ్చియుండును. ఓరుగల్లు ముహమ్మదీయుల నశించి తర్వాత విజయనగర హిందూసామ్రాజ్యము నెన్నెకెక్కెను.

విజయనగర చరిత్రయే అనంతపురమండల చరిత్రమునకూడ చెప్పవచ్చును. ఈ రాజుల పాలనమున ఈ మండలములోత్రవ్వబడిన చెఱువుల సేద్యన్నియు, విజయనగర రాజులయు రాణులయుదానములు సేద్యమునబట్టివచ్చినవే రాయలసీమ అని పిలువబడుటకు అనంతపురమండలమే ముఖ్యమైన భాగమైనది. సామ్రాజ్యముఖ్యపట్టణము బళ్ళారిమండలములోనుండినను అనంతపుర మండలములోని గ్రామములకును చెఱువులకును ఆ రాజధానియుల పేర్లు నిలిచినట్లు బళ్ళారిమండలములో నిలువలేదు.

విజయనగరరాజులలో మొదటివాడు బుక్కరాజు; అతనిపేరిట బుక్కపట్టణము, బుక్కాపురము, బుక్కచెర్ల, బుక్కరాయ సముద్రము అనునవున్నవి. అతనిమంత్రి అనంతరను. అనంతపురనామ మీమంత్రినిబట్టియే వచ్చినది. ఇట్టి పేరులు మూడీమండలమున నున్నవి. ఒక్కటి మండల ముఖ్యపట్టణమగు అనంతపురము. రెండవది మడకశిరా తాలూకాలోను, మూడవది గుత్తి తాలూకాలోను నున్నవి. కల్యాణదుర్గం తాలూకాలోని రాళ్ళ అనంతపురము గూడ ఈ మంత్రిపేరిట వచ్చినదేయై యుండును. హిందూ అనంతపురము చరి

త్రలో అనంతసాగరము బుక్కరాయసముద్రము చెఱువులను బుక్కరాజు సామంతుఁడగు చిక్కప్ప ఒడయరు అను నతఁడు నిర్మించె నని యున్నది. కాని బుక్కరాయసముద్రములోని ఒకశాసన మీ మంత్రిపేరు అనంతరను అని చెప్పుచున్నది.

బుక్కరాజునకు అనంతమ్మ యను భార్య ఉన్నట్లు కనఁబడదు. గంగాదేవి కంపరాయచరిత్రలో నామెపేరు దేపాయిఅనియు, కొన్ని తామ్ర శాసనములలో దేమాంబ యనియు నున్నది. అనంతసాగరమను పేరు నేఁడు అనంతపురముగా మాఱినది. వీర విరుపణ్ణ బుక్కరాజు కొడుకనియు, అతఁడు పెనుగొండలో సామంత ప్రభువుగా నుండెననియు చెప్పఁబడినది. విరుపాపురము అనుపేరు అతనివలన నచ్చినదేమో! విజయనగరరాజు లిచ్చిన కొన్ని దాన శాసనములలో ప్రాచీనగ్రామనామములు మాఱ్చి కొత్తపేరులు పెట్టఁబడినవిగాని జనులు ప్రాతపేరులను విడువలేదు. వేములపాడు గ్రామమునకు ప్రౌఢదేవరాయపురమనియు, కల్లూరుగ్రామమునకు దేవరాయపురమనియు నామకరణము చేయఁబడెను. కాని ఈ కొత్తపేరులు జనులవాడుకలోలేవు. ప్రౌఢదేవరాయని పేరిట నొక్క దేవరాయపురముమాత్ర మున్నది.

కృష్ణదేవరాయనికి ముందట ప్రభువగు నరసనాయకునిపేర నరసాపుర మను గ్రామములు అనంతపురము తాలూకాలోను, హిందూపురము తాలూకాలోను, కల్యాణదుర్గము తాలూకాలోను, తాడిపత్రి తాలూకాలోను కలవు. మడకశిరా తాలూకాలోను నరసాంబుధి యనుగ్రామ మున్నది.

అనంతపురము తాలూకాలోని కృష్ణాపురము, పెనుగొండ తాలూకాలోని కృష్ణాపురము, గుత్తితాలూకాలోని క్రిష్టిపాడు - ఇవి కృష్ణదేవరాయని పేరిట నుదయించిన గ్రామములు గావచ్చును. ఆయన నామధేయము పెట్టిన ఇతరగ్రామములకు కొత్తపేరులు నిలువలేదు. కృష్ణరాయని కాలమునాఁటి బంగారు - తిమ్మరాజు పేరిట నాలుగు తిమ్మాపురములును, ఒక్క నీళ్ళులేని తిమ్మాపురమును గలవు. ఎఱ్ఱతిమ్మరాజుచెరువు గూడ ఈ కాలఁపునాఁటి యే ప్రముఖుని పేరనో నిర్మింపఁబడియుండును.

సదాశివరాయని పేరిట ఎట్టి గ్రామములును కనఁబడవుగాని, ఆతని ప్రతినిధియగు రామరాజు పేరిట రామగిరి, రామరాజుపల్లి, మూఁడు రాంపుర ములును గలవు. తిరుమలదేవరాయపురము తిరుమలదేవరాయనిపేర నున్నది. వెంకటాంపల్లి, వెంగలమ్మచెఱువు, నాగసముద్రము, ఈ గ్రామములు ఆర వీటి వంశములోని రాణుల పేరిటివి: ఆరవీఁడుగ్రామమే ఇప్పుడు తాడిపత్రి తాలూకాలో నొక కుగ్రామముగా మాఱినది. శ్రీరంగరాజుపేరిట శ్రీరంగా

పురమున్నది. గ్రామపు లెక్కలలో శింగనమలచెఱువు శ్రీరంగరాయల చెఱువు అని పిలువఁబడుచున్నది. వెంకటరాయునిపల్లి, వెంకటాపురము గ్రామములు వెంకటపతిరాయల పేరిటివై యుండును. ఈ కాలమున కొందఱు సేనాధిపతులును, ఇతర ప్రసిద్ధపురుషులుగూడ తమ పేరులతో గ్రామ నామకరణము చేయించిరి. దానాయనిచెఱువు, నాగినాయనిచెఱువు, జగరాజుపల్లి, మల్లారెడ్డిపల్లి, కోనేటినాయనిపాళ్యం, తిమ్మానాయనిపాళ్యం, మద్దినాయని పాళ్యం ఇట్టివే. వీరిలో కోనేటినాయుఁడు కొంత ప్రసిద్ధుఁడు.

అతఁడు 1652 సం॥ ప్రాంతమున నినసించిన పాళెయగాఁరు. వెను గొండకోటను బీజాపూరు సుల్తానులకు ఒప్పఁజెప్పినందుకు లంచముగా నీతనికి కుందుర్పి కోట యిమ్మఁబడెను. కోనేటినాయునిచరిత్రకు సంబంధించిన మెకాంజీ లిఖితమంతయు ఇండియా ఆఫీసునకుఁ గొంపోబడినది. దాని నింతవఱకు నెవ్వరును జదువలేదు.

ఆనాటి సంశ్లేషణము పిమ్మట ఈ జిల్లా మహారాష్ట్రులయు, ముహమ్మదీయులయు దండయాత్రలకు గుఱియయ్యెను. కొన్ని మహారాష్ట్ర నామములు గ్రామములకు కలిగినవి. మురారిరావు తండ్రి సిద్ధోజీకి హిందూరావని కూడ పేరుండెను. హిందూపురమును అతఁడే నిర్మించెనఁట. కాని విజయనగరరాజుల బిరుదావళులలో నంతకుముందే 'హిందూరాయ సురత్రాణ' అను పదము కనఁబడుచున్నది. తన పేరిట గ్రామనామకరణము చేయుటకు మురారిరాయఁడు సంకల్పించుకొనలేదు. వానికి శత్రుప్రభుతో పోరాడు పనియే ఆజన్మమునుండినది. ఇంక గ్రామనిర్మాణమున కతని కవకాశ ముక్కడిది? అక్కాజమ్మ పేరిటనున్న అక్కాజంపల్లి, అప్పాజీపేట, లోకోజీపల్లి, విశాపల్లి, ఇవి మహారాష్ట్రుల ఏలుబడికి గుర్తులు. పామిడిలోను, రొద్దంలోను, కొందఱు రంగారీలుండుటప్ప మహారాష్ట్రుల రాచఱికపు ఫల మీ మండల మున విశేషముగా కాన్పించదు.

ముహమ్మదీయు లీమండలమును పూర్తిగా జయించిరి. వారు మండల మునం దంతటను వ్యాపించిరి. ముహమ్మదీయ జనసంఖ్యలేని ముఖ్యగ్రామ మొక్కటియులేదు. ఈ మండలమునందలి ఒట్టు 894 గ్రామములలో 86 గ్రామములలో మాత్రమే ముహమ్మదీయులులేరు. బ్రాహ్మణేతరులయు, నిమ్న జాతులయు సంఖ్యతరువాత ముహమ్మదీయులసంఖ్య గొప్పది. ఆర్థికముగా వారి స్థితి ఇప్పు డంతమేలుగ లేకున్నను, వారి పలుకుబడి వృద్ధియగుటకు తగిన పరిస్థితు లేర్పడినవి. ముహమ్మదీయుల పేరిట పదునొకండు గ్రామములు గలవు అమ్మాపల్లి, అల్లాపల్లి; ఖైరేవు, ఖొజ్జేపల్లి, ఖాదరుపేట, తురకపల్లి, ఫకీర్

పల్లి, పేక్‌సానిపల్లి, సతార్లపల్లి, సైదాపురము, హుస్సేన్‌పురము, హుస్సేన్ పురము. అలంపురము, బీజాపురము, సుల్తాను పేరిటివి. కరీంరెడ్డిపల్లి ముహమ్మదీయుల మతవ్యాప్తిని సూచించును.

ఏ రాజులు వచ్చినను పోయినను, వాస్తవమునకు మండలమును పాలించుచుండినది పాళెయగాండ్లే కావున వారినిగుఱించి తెలిసికొన్నంగాని యీ వ్యాసము సమగ్రము కానేరదు. బ్రిటీషువారీమండలమును ఆక్రమించినప్పుడు ఇక్కడ ఎనుబదిమంది పాళెయగాండ్రుండిరి. అందుగో నలుగురునూత్రమే ప్రసిద్ధులు. అసంతపురము పాలియగారు, నడిమిదొడ్డి పాళెయగారు, వజ్రకరూరియొద్ద కమ్మలదొడ్డి పాళెయగారు, తరిమెల పాళెయగారు వీరే ప్రసిద్ధులు. ఈ నలుగురును ముందుకు జయించబడిరి. అనంతపురము ఉదిరిపికొండ పాళెయగార్ల చరిత్రము మాత్రమే మనకు మిగిలియున్నది.

అనంతపురము పాళెయగారుని వంశము హంపేపానుమప్పనాయునితో ప్రారంభమైనది. జంపుపురమని పిలువబడు హనుమ్మపురము బహుశః అతని పేరిటిదై యుండును. ఇతడు రామరాజు కాలమునాటివాడు. ఇమ్మడిహంపానాయుడు అతని కొడుకు. ఇతడు తళ్లికోటయుద్ధములో తనువు త్యజించినమల కప్పనాయుని కొడుకు. కదిరితాలూకాలోని మలకవేముల ఇతనిపేరిటిదేమో? వానికొడుకుహంపానాయుడు. హంపాపురము వానిపేరిటనో వానితాతపేరిటనో వచ్చినది. సిద్దప్పనాయుడు, పవడప్పనాయుడు వీని వాని కొడుకును మనుమడును. సిద్దప్ప అనుచిన్నతమ్ముని విడిచి పవడప్ప మరణించెను. అతని భార్య రామక్క పాళెమును పాలించుచుండెను. ప్రసన్నప్ప, పవడప్ప, అని సిద్దప్ప కిద్దఱు కుమారులు. ప్రసన్నప్పకు ఊరుపుడుకత్తెయగు వసంతమ్మ వలన నలుగురు కొడుకులు గలిగిరి కాని స్వభార్యకు సంతానములేదు. వసంతమ్మ తన ప్రియుని ఖూనీచేసినది. వానితమ్ముడు పవడప్ప పాళెయగారయ్యెను. పవడప్ప కొడుకు సిద్దప్ప బోకిరీ. వసంతమ్మకొడుకు రామప్ప తిరుగబడి మురారిరాయుని తనకు సాహాయ్యము కోరెను రామప్ప పాళెయగారయ్యెను. వాని కొడుకు సిద్దప్ప. సిద్దప్పకు వాని బావమఱిది బసప్ప సాహాయ్యముండినది. ఈ బసప్ప నైజాముసుండి సిద్దరాంపురమును జాగీరుగా సంపాదించెను. టిప్పూసుల్తాన్ సిద్దప్పనాయుని చెఱబెట్టినుగాని అతడు విడిపించుకొనెను. మఱల మఱల వీరిని జయించుట యేమని టిప్పూసుల్తాన్ ఈ వంశముగోని మగవారినందఱిని ఉరి నేసెను. వైజెప్పిన వేర్లుగాక ఈ పాళెయగార్లవలన వచ్చిన గ్రామనామములు సిద్దాపురము, సిద్దరాంపురము, సిద్దరాళ్ళెర్ల, పసన్నేపల్లి, బసాపురము అనునవి.

జోగినాయుడు ఉదిరిపికొండకు మొదటి పాళెయగారు. అతని కొడుకు తిమ్మానాయుడు. ఇతనిపేరు తిమ్మనచర్లకు వచ్చినది. వానికొడుకు సరసానాయుడు.

నరసాపురము ఇతని పేరిటవచ్చినది. వానికొడుకు వేములనాయుడు. వేముల పాడు ఇతని పేరిటనైనది. ఇతని కొడుకు ముసలప్పకు ఇద్దఱు కుమారులు, పెద్ద వేమలనాయుడు, చిన్ననాయుడు అనువారు. రాయదుర్గం పాళెయగారు ముసలి కోనేటినాయుడు. ఇతడు పెద్దవేమను ఓడించి పాళ్యమును తన దాయాది తిమ్మానాయుని కిచ్చెను.

బ్రిటిష్‌వారు ఏ గ్రామమునకును తమపేరు నుంచలేదు. జనరంజకులైన కొందరు ఉద్యోగుల పేర కొన్ని వీధులకును, ఇండ్లకును నామకరణము చేయబడినది. అనంతపురములో జార్జిపేట, రీడ్‌వీధి, గుత్తిలో మనోహస్త్రము ఇట్టివి.

దేశచరిత్ర పాలకుల జీవితములను బట్టియే రచింపబడుచుండుట యాచారమైనది. కాని గ్రామ నామధేయములను బట్టి చూచినచో పాలకులుగాకుండ జనులలో పేరుపెంపులు గలిగియుండిన మహనీయులెందఱో యుండిరనియు పాలకుల పేరులవలె అట్టివారి నామములుగూడ గ్రామముల పేరిట నిలిచిపోయినవనియు తెలియగలదు. పురుషులకేకాక స్త్రీలకుగూడ ఆ కీర్తి యబ్బినది. ఉదాహరణము:—

మలయనూరు, వంగనూరు, యెల్లనూరు, అప్పరాజుచెరువు, కేతగాని చెరువు, పంతుల చెరువు, సోమనదొడ్డి, చెన్నరాయపట్నం, ఎల్లారెడ్డిపల్లి, కని సెట్టిపల్లి, కరిగానపల్లి, కొడపగానిపల్లి, గణపతిపల్లి, గొందిరెడ్డిపల్లి, గోవింద పల్లి, గౌకానపల్లి, చండిరెడ్డిపల్లి, చినగానిపల్లి, చిన్నరామన్నగారిపల్లి, చెన్న రాయనిపల్లి, చెన్నే కొత్తపల్లి, తిప్పాభట్లపల్లి, తిప్పేపల్లి, దేమకేతపల్లి, నర సంభట్లపల్లి, నాగిరెడ్డిపల్లి, నారెపల్లి, నారేమడ్డిపల్లి, బసినేపల్లి, బీచగానిపల్లి, బీరేపల్లి, బుడ్డారెడ్డిపల్లి, బుడ్డేపల్లి, బుశ్శాగారిపల్లి, బూగానపల్లి, బేతపల్లి, పోతులనాగేపల్లి, పోలేపల్లి, మారెడ్డిపల్లి, మలిరెడ్డిపల్లి, ముద్దిరెడ్డిపల్లి, యజ్జ కెట్టిపల్లి, లింగారెడ్డిపల్లి, వీరవాహనపల్లి, ఓబుళంపల్లి, వెంబుళరెడ్డిపల్లి, సంకే పల్లి, ఆనందరావుపేట, చక్రాయపేట, జోగన్నపేట, నుబ్బాపురపేట.

స్త్రీలపేరిట వచ్చిన నామములు:—అంకంపల్లి, ఆజంపల్లి, కోనంపల్లి, గంగంపల్లి, గంగాదేవిపల్లి, గోపేపల్లి, నరసంపల్లి, చెన్నంపల్లి, రాఘవంపల్లి, రామంపల్లి, లక్ష్మంపల్లి, వంగంపల్లి, వెంకటంపల్లి, సోనుందేపల్లి, అంకంపేట, పాపంపేట, సిద్ధంపేట.

మతముల పలుకుబడితో నేర్పడిన గ్రామనామములనుగుఱించి కొంత పరిశీలింతము. ఈ జిల్లాలో వ్యాపించిన వైదికమతము బౌద్ధమతము. బుడ్డా రెడ్డిపల్లి, బుడ్డేపల్లి, బొజ్జిరెడ్డిపల్లి, ఇవి బుద్ధునిపేరు పెట్టుకొన్నవారినుండి కలిగినవి. బుద్ధ అను పదమునకు వికృతులే 'బొజ్జ, బొజ్జి,అనునవి. ఈ గ్రామముల

నామకరణ సమయమున బౌద్ధమత మించట నుండినదని కాదు; దేశములో నా మత మెంతవఱకు నాటుకొన్నదో ఇది తెలియఁజేయుచును. ఇప్పటికిని బుద్ధునిపేరిట, బుడ్డన్న, బొజ్జన్న, బొజ్జయ్య, అను నామకరణములు సాధారణముగా నున్నవి. కుప్ప, కొప్ప, గుప్ప, గుబ్బ, గుమ్మ, దిమ్మె, దిమ్మ, తిప్ప, గుడి, గవి, తోపు పద ములుగల గ్రామములు పూర్వము బౌద్ధుల స్థలములని నా విశ్వాసము. ఇచ్చట త్రవ్వకముచేసినచో ఇన్నాళ్లుగా లుప్తమయిన ఈ దేశచరిత్రమును వచించుట కాధారములు దొరకఁగలచ్చును. బౌద్ధభిక్షువులు గవులలో నివసించెడువారు. గవి, కుప్ప, కొప్ప, గుబ్బ, గుమ్మ, ఇవన్నియు సంస్కృతపదమగు గుహానుండి వచ్చిన వికృతులే. బౌద్ధుల చైత్యములు, స్తూపములు, తిప్పలరూపమున నుండినవి. దిన్నె, దిమ్మ, తిప్ప, వీనికిని స్మారకమునకును ఒకటే యర్థము. ఈ దిన్నెలు పురాతనమైనవి. ఈ స్తూపములు గుండ్రముగా నుండును. గుడి అనఁగా గుండ్రము అని అర్థము.

ఎఱ్ఱగుడియొద్ద అశోకుని శాసనములు లభించుటయు పై యూహాను స్థిర పఱుచును. 'స్తూప'మునుండియే తోపువచ్చినది. ఉదా:—ఉత్తరదేశములోని 'సాంచితోప్'.

అనంతపురం జిల్లాలోని ఈ క్రిందిగ్రామములు బౌద్ధస్థలములు గావ చ్చును:—బూదగవి, కొప్పలకొండ, దిమ్మగుడి, ఎఱ్ఱగుడి, బెళుగుప్ప, ముద్ది గుబ్బ, బూదిగుమ్మ, భైరవునితిప్ప, అత్తిశాలదిన్నె, అమళ్లదిన్నె, కంబాల దిన్నె, గాండ్లదిన్నె, గార్లదిన్నె, జంబులదిన్నె, జంకర్లేడుదిన్నె, బొందలదిన్నె, మర్రికొమ్మదిన్నె, సజ్జలదిన్నె, బుడ్డేపల్లి.

తర్వాత ఈ మండలమును ఆక్రమించినది జైనమతము. 1931 సెన్ససులెక్కలమేరకు ఇప్పటికిని ఈ జిల్లాలో 1034 జైనులున్నారు. వీరు కొలదిమందియేయైనను జిల్లాయందంతట నున్నారు. కాకిగ్రామములో 238 మందియు, అమరాపురం గ్రామములో 125 మందియు నున్నారు. ఇంత మంది మరియితర గ్రామములలో నెక్కడను లేరు. వారు 20 గ్రామములలో నున్నారు. గుత్తి, ధర్మవరం తాలూకాలలో మాత్రము లేరు.

జిల్లాలో పలుచోట్ల జైనమత చిహ్నములు గలవు. అమరాపురం, తమ్మం దేవాల్లి, గుత్తి, కంబదూరు, అగళి, కొనకొండ్ల, పెనుగొండ, రత్నగిరులలో ఈ మతవ్యాప్తికి సాక్ష్యములు కలవు. కంబదూరు గొప్పజైనస్థలము. దానికి తర్వాతిది కొనకొండ్ల. కంబదూరులో జైనదేవాలయమున్నది, కాని ఇప్పు డచ్చోట జైన విగ్రహములు పూజింపఁబడుచుండలేదు. పెనుగొండలోని రెండు దేవాలయములలో నిప్పుడును జైనమతాచారము ప్రకారము పూజలు జరుగుచున్నవి.

జక్క (యక్ష), కంబ (స్తంభ), గాండ్ల పదములుగల గ్రామములో నొకప్పుడు జైనమత మండినదని యూహింపవచ్చును. ప్రతితీర్థంకరునికిని రక్షకులుగా ఒక యక్షుడు ఒక యక్షిణియుండిరి. ప్రాచీన జైన దేవాలయములలో పెద్ద స్తంభములొ కవిశేషము. గాండ్లవారు చాలకాలము జైనులుగా నుండిరి.

తర్వాత సంస్కరణము పొందిన బ్రాహ్మణమతము ఈ మండల మున వ్యాపించినది. బౌద్ధ జైన మతములకు ప్రతిగా నది వ్యాపించి ఆ రెంటిని పారదోలెను గాని ఆ మతములలోని ముఖ్య సిద్ధాంతములను మాత్రము అవలంబింపక తప్పినదిగాదు. బ్రాహ్మణుడు తన ఎదుట సర్వమును జయించి దిగ్విజయము చేయుచు అన్ని మతములవారిని తన మతమున కలుపుకొనెను. కాని బ్రాహ్మణులు మాత్రము పలుకుబడియు సంపదభివృద్ధియు కలిగి మన లేదు. వారి సంఖ్యయు అల్పము. రాజులచే కొందలు బ్రాహ్మణు లగ్రహారములు పొందినమాట వాస్తవమే కాని వానిలో కొన్ని మాత్రమే ఇప్పుడు వారి స్వాధీనములో నున్నవి.

ఈ మండలములోని మొత్తము 894 గ్రామములలో 267 గ్రామములలో బ్రాహ్మణులు లేరు. 334 గ్రామములలో వారి సంఖ్య నదికంటె హెచ్చుగా లేదు, ఈ జిల్లాలో అన్నికులములవారి కంటె బ్రాహ్మణకులము వారిసంఖ్య తక్కువ.మహమ్మదీయులు కూడ బ్రాహ్మణ సంఖ్యకంటె ఆఱింతలు అధికముగా నున్నారు. జిల్లా మొత్తము జనసంఖ్య 10,50,411. అందులో బ్రాహ్మణులు 18,640 మందిమాత్ర మున్నారు. అనగా నూటికి (1.8) ఇద్దఱి కంటె తక్కువ; వేయింటికి 18 మంది. బ్రాహ్మణపదములోో చేరిన గ్రామము లీజిల్లాలో 6 గలవు. బ్రాహ్మణయూలేరు, బ్రాహ్మణపల్లి, అనంతపురం తాలూకాలో నున్నవి. ధర్మవరం గుత్తితాలూకాలలో ఒక్కొక్క బ్రాహ్మణపల్లియు, పెనుగొండ తాలూకాలో రెండును అట్టివేరిటిని గలవు. ఇందులో మూడు గ్రామములలో బ్రాహ్మణులే లేరు. ఒక్కదానిలో 5 మంది మాత్రమే కలరు. 5-వ గ్రామములో 6 మంది బ్రాహ్మణులును 6-వ గ్రామములో ఒక్క బ్రాహ్మణుడు మాత్రమే యున్నారు. ఈ జిల్లాలో బ్రాహ్మణ సంఖ్య క్షీణించి పోవుచున్నది.

గ్రామ నామములను బట్టి తెలియ వచ్చుచున్న హిందూదేవతల పేర్లివి. అహోబలనరసింహ (ఓబలసింగ అని మారినది), కృష్ణ, కేశవ (కాస, కేశాఅనిమార్పు), గోవింద, నారాయణ, సీతారామ, సిద్ధరామ, వెంకట, తిరుమల, శ్రీరంగ, వాసుదేవ, హరి, హనుమా లేక తిమ్మ, శ్రీ.

శైవ నామధేయములు గూడ కొన్ని గలవు. కొద్దం (రాద్రం), భైరాపురం, బైరవునితిప్ప, బైరసముద్రం, విరుపాపురం, శ్రీకంఠాపురం. గంగాదేవి పేరిట గంగవరం ఉన్నది. బ్రహ్మకు పూజ లేకున్నను నతఁడు బ్రహ్మదేవిమర్రి; బ్రహ్మసముద్రం, బొమ్మిన్నపర్తి గ్రామనామధేయములలో వ్యక్తమైనాఁడు.

బసవమతప్రాబల్యమున నేర్పడిన గ్రామముల పేర్లివి:—బసినేపల్లి, బసాపురం, బసవనహళ్ళి. వీరశైవులు, బౌద్ధులతోను, జైనులతోను, బ్రాహ్మణులతోను పోరాడిరిగాని బ్రాహ్మణమతము దానిని గూడ లోఁగొనుచున్నది.

క్రిస్టియను మతమున కీజిల్లాలో విశేషవ్యాప్తి కలుగలేదు. వారిసంఖ్య 6546. 184 గ్రామములలో వారున్నారు. కాని 101 గ్రామములలో వారి సంఖ్య పదికి మించలేదు. వారు హిందుపులతో కలిసి ప్రత్యేకముగా నున్నారు. వారి మతముపేరిట ఎట్టిగ్రామమును లేదు. క్రిస్టియను క్రైస్తవ శబ్దమునుంచి వచ్చిన దసనచ్చును గాని దానిని కృష్ణప్పడు అనుటయే సరి. ఆయూర 5 గురుమాత్రమే క్రిస్టియను లున్నారు.

కన్నడుల పలుకుబడి ఈ జిల్లాలో చాల కొంచెము. కన్నడపు గ్రామ నామములు గూడ కొంచెమే. గడేహళ్ళి, తూరు, బేవినహళ్ళి, బసవనహళ్ళి, బొమ్మకొండనహళ్ళి, మూనిమోరాబ్గలు, తిమ్మడేహళ్ళి, హులికెరె దేవరహళ్ళి, పిల్లనహళ్ళి, సుబ్బమ్మనహళ్ళి, తిరుమలదేవరహళ్ళి, ఉప్పరహళ్ళి, వీరభద్రమ్మన హళ్ళి, దొడ్డఘట్ట. హోలేపల్లివంటిపేళ్లు హొలెయపల్లి అను కన్నడ పదముగా సమర్థించవచ్చునుగాని 'ఎ' అనునది చమపథ్యముననచ్చు గ్రామములు(ఉదా):—మాడేకట్టు. ఆంధ్రదేశమధ్యముననుగూడఁ గలవు. కొన్ని ఇటీవల మాఱినను గూడ అవి తెనుఁగుపేరులనుట స్పష్టము. బందార్లహళ్ళి, కోటగారిహళ్ళి అను వానిలోని బహువచనము గుర్తులగు 'ల' "గారి" అనునవి తెనుఁగును పట్టి యిచ్చుచున్నవి. ఇవి కన్నడ దేశపు అంచున నుండుటవలన కన్నడు లీమండలమున పూర్తిగా జొరఁబడలేదనియు సరిహద్దున మాత్రమే యుండిరనియు స్పష్టమగుచున్నది. కాని పంపఁడు చెప్పినట్లు తన తండ్రి కిచ్చిన ధర్మవరము ఇప్పటి తాలూకా పట్టణము ధర్మవర మగునేని వై వాదము నిలువఁజాలదు. అట్లయినప్పుడు కన్నడులు క్రమముగా నీ మండలమును వదలిపోయిరనికాని కాలక్రమేణ తెనుఁగుభాష నవలంబించిరనికాని చెప్ప వలసివచ్చును. పూర్వమున తెనుఁగు-కన్నడముల ఉచ్చారణ సంప్రదాయ మొక్కటే యగుటచేత స్థలనామములు మార్పులేక అట్లే నిలిచియుండ వచ్చును. ఇప్పుడును కన్నడులు రెండు తాలూకాలలో మాత్రమే యున్నారు.

మడకశిర తాలూకా అంచులలో నూటికి 73 మందియు, కల్యాణదుర్గం తాలూకాలో 20·7 మందియు కలరు. మడకశిర తాలూకాలోని మొత్తము 62 గ్రామములలో 16 గ్రామములలో మాత్రమే కన్నడులు సగము మందికి పైగా నున్నారు. అట్లే కల్యాణదుర్గం తాలూకాలో 75 గ్రామములలో 9 లో మాత్రమే సగము భాగమును, అంతకు పైబడియు కలరు. ఆ ప్రదేశములోని గ్రామనామములకే కన్నడపు వాసన గలదు. మధ్యదేశమున నెక్కడనైన కన్నడము పేరి గ్రామమున్నయెడల తర్వాత జనులు అక్కడకు వెళ్ళిచేరిరని తలంపవలెను.

ఇప్పుడు కనబడుచున్న గ్రామనామముల స్వరూపమునుబట్టి యీచర్చ చేయబడినది. కాని, వాఙ్మయములోను శాసనములలోను నీ పేరులను కని పెట్టినచో లాభకరముగా నుండును. కాని, యీ వ్యాసములో దాని కంతటికిని చోటు చాలదు. అది వేఱుగ ప్రత్యేకమగు పరిశోధన కాగలదు. దానికి తగినన్ని ఆధారము లింకను లేవు. కావున ఉన్న అల్ప స్వల్పపు ఆధారములనే ఆశ్రయింప వలసియున్నది.

వాఙ్మయమునుండి తెలియునవి.

1. ఆరవీడు (తాడిపత్రి తాలూకా) : తాతపిన్నమ కొడుకు సోమదేవుఁడు ఈ గ్రామమును పాలించుచుండినట్లు ''రామరాజీయము'' నుదహరించున్నది.

కుమార ధూర్జటి ''కృష్ణరాయవిజయము''లో ఆర్వీటిబుక్కరాజు కృష్ణరాయని తూర్పుదండయాత్రకు సాహాయ్యకుఁడుగా వెళ్లిన ట్లున్నది.

2. ఆకులేడు (అనంతపురం తాలూకా): ''రామరాజవిజయము'' లో సోమదేవుని గురించిన 'ఆకులపాటి ... ... విజయలక్ష్మీ సమక్షీకరణ లక్షిత' అను సమాసములోని 'ఆకులపాడే' యీ ఆకులేడు గావచ్చును.

3. ముదిగల్లు (కల్యాణదుర్గం తాలూకా) : ఈ కోటను పాలించినవారు విజయనగరరాజులను పలుమాఱు శ్రమపెట్టిరి. వారి నీని పలుమాఱు జయించిరి.

పై సోమదేవునికే 'ముదిగంటి ... ... విజయలక్ష్మీ సమక్షీకరణ లక్షిత' (రామరాజీయము) అనియు, 'ముదిగంటి వీరక్షేత్ర భారతీమల్ల' (కృష్ణరాయ విజయము) అనియు, బిరుదులు గలవు.

'ముదిగంటి దుర్గాధినాయకుఁ'డను బిరుదు రామరాజునకుఁ గలదు.

4. బుక్కరాయసముద్రం (అనంతపురం తాలూకా): నంద్యాల తాలూకాలో దేవరకొండయొద్ద చెఱువునకు తూర్పుభాగమున నీయూరుండి న

దనియు రామరాజు తిరుమలరాజు ఎదుటికి నైజాంపాహాను ఓడించి పట్టి తెచ్చినందుకు హండే హనుమప్పనాయుని కీగ్రామములతోఁబాటు ఇయ్యఁబడిన దనియు హండే అనంతపురము చరిత్రలోఁ గలదు.

అనంతపురము (అనంతపురం తా.): బుక్కరాజు మంత్రి అనంతరసు త్రవ్వించిన చెఱువు అనంతసాగరమును బట్టి యీ పేరు వచ్చినది. దీని మొదటి పేరు అనంతసాగరమే. కాని అది బుక్కరాయసముద్రము చెఱువులో చేరి పోయినది. అనంతసాగరము అనంతపురముగా నెప్పుడు మాఱెనో తెలియదు. ప్రకృతమున్న అనంతపురము కొంతకాలముక్రిందట చాల దక్షిణమునకు జరిగినదని తెలియవచ్చుచున్నది.

6. పెనుగొండ: పిల్లలమర్రి పినవీరభద్రుని "జైమినీభారతము"లో సాళువ నరసింహరాజునకు 'పెనుగొండాద్యభ్రంలిహ దుర్గహరణ ప్రేంఖత్ప్రతాపోదయుఁ' 'పెనుగొండ దుర్గహరణ' అను సంబోధనమువలన విశేషణమున్నట్లు తెలియుచున్నది.

'పెనుగొండ సాధిణాహి ... ...విశ్వహితకారి తిమ్మయి యీశ్వరుండు' అని వరాహపురాణమునందు పెనుగొండ ప్రశంస కలదు. 'పెనుగొండ దుర్గసాధకు'డను బిరుదు రామరాయనికిని గలదు. వసుచరిత్రలో నిది గిరీశ శబ్దముచే శ్లేషింపఁబడినది.

7. గుత్తి: తూర్పునకు గుత్తిమార్గముగా రాజు సైన్యముల నడిపించె నని "రాయవాచకము" నందు గలదు. 'గుత్తిదుర్గనిర్భేదన' అని రామ రాయనికి బిరుదమున్నది. కృష్ణదేవరాయని అనంతరము గుత్తి దుర్గపాలకుఁడు తిరుగుబాటు చేసెనని దీనివలన ఊహింపవచ్చును.

8. బూదికోండ: దీనికి బూదిహాల్ అని మరియొక నామమని అనంత పురంజిల్లా గెజటీయరు తెల్పుచున్నది. ఈ రెండు పేర్లనుగల గ్రామ మేదియు జిల్లాలో నిప్పుడు కనఁబడదు. 'బూద', 'బూది' తో ప్రారంభమగు నామధే యములు కొన్ని ఉన్నవి. తూర్పు దండయాత్రలో కృష్ణరాయనికి ఈ బూది హాలుప్రభువు సాహాయ్యముచేసినట్లు "కృష్ణరాయవిజయము" నం దున్నది.

9. దొరెగల్లు (కదిరి తాలూకా): "కృష్ణరాయ విజయములో"నిది 'తొరగల్లు' అని యున్నది. కృష్ణదేవరాయనికి దండయాత్రలలో తొరగంటి వారు సాహాయ్యముచేసిరని "రాయరాచకము"లో నున్నది. భట్టుమూర్తిపోష కుఁడగు అహోబల నరసింహుఁడు లేక ఓబళ నరసింహుఁడు 'తొరగంటి దుర్గరాజ్యస్థిర సింహాసన నివాసదీక్షానిధి' అని "నరసభూపాలీయము"లో వేర్కొనఁబడెను.

10. కొంకల్లు (మడకశిరా తాలూకా) : హిందూపూరు హనుమప్పనాయునికి రామరాయలు తిరుమలరాయలు ఇచ్చిన గ్రామములలో నొక్కటగు కణికల్లు ఇదే కావచ్చును. శాసనములోని కణెయకల్లు ఇదే యగునేమో.

11. ధర్మవరము : కన్నడభారతములో పవని తండ్రికి ఒక ధర్మవరము అగ్రహారముగా నిచ్చినట్లున్నది. బచ్చెసాసిరములో నిదియున్నట్లు చెప్పఁబడినది. ఇతర అగ్రహారములగు వసంత, కొట్టూరు, నిడుగుంది, విక్రమపురము, గుర్తింపఁబడినచో నిది నిజమగును.

12. జూటూరు (తాడిపత్రి తాలూకా) :'జూటూరు సమరనిర్వాహకుఁ'డని రామరాయనికి బిరుదమున్నది. అక్కడ ఒక యుద్ధము జరిగియుండవలయును.

13. రామగిరి (ధర్మవరము తాలూకా) : 'రామగిరిదుర్గ పతిష్ఠాపకుఁ'డని "రామరాయవిజయము"లో రామరాయనికి విశేషణమున్నది.

అనుబంధము III.

తెనుఁగు భాషయందలి పదముల సంఖ్య వృద్ధిపొందు మార్గము లనేకములున్నవి. ఉన్న దేశ్యపదములతో సమాసములను గల్పించి క్రొత్త పదముల నేర్పఱుచుకొనుట యొక మార్గము. ఇతరభాషాపదముల నెరవు తెచ్చుకొనుట మఱి యొక మార్గము. ఈ రెండు మార్గములలోఁ గొందఱు కొక మార్గమును గొందఱకు వేఱొకటియుఁ బ్రియతరముగ నుండును. సంస్కృత పండితులు తెనుఁగును దత్సమనుయముగఁ జేయనెంతురు. దేశికవులు దేశిపదముల సమాసములతోఁ గ్రొత్త యూహలఁ దెలుప నెంతురు. సాధారణ జనులకిఁ కవుల యిష్టానిష్టములతోఁ బనిలేదు. వారి కేపదములు సులభములో, యేని యందుబాటులో నుండునో వానినే వాడుకొందురు. జనవ్యవహారమునఁ దత్సమపదములకుఁ బ్రచారము చాల తక్కువ. గొప్పకవులును దత్సమములను జాలవఱకుఁ బరిహరించుట యందే ప్రీతిని వెల్లడించిరి. సంస్కృతము నెడల వైముఖ్యమును జూపిన వారిలోఁ దమిళులు ముఖ్యులు.

తమిళులునందు సంస్కృత పదము లెంత తక్కువగ నున్నఁ గావ్య మంత యుత్తమ మయినదని లాక్షణికుల యభిప్రాయము. కన్నడమునం "దనుభవామృత" మను గ్రంథమున : 'సులిద బాళెయహణ్ణినందది, కళెద సిబరిన కబ్బినందది, యతిప ఉష్ణద హాలిసందది సులభవాగిహోగి, లలితవహ కన్నడద నుడియలి, తిళిదు తన్నొళు తన్నమోహవ, ఘటిసికొండరె సాలదే సంస్కృతదలిన్నేను?' అనఁగా నొలిచిన యరటి పండువలెను, పైతొక్క తీసిన చెఱకువలెను, చల్లారిన పాలవలెను సులభముగనున్న లలితమగు కన్నడ భాషను దెలిసి తనయందు దానే మోహమును సంపాదించుకొన్నచో జాలదే? సంస్కృతము వేఱెకావలెనా? యని కవీశ్వరుఁడు చెప్పి యున్నాఁడు. అచ్చు తెనుఁగు ప్రబంధములఁ జేసినవారిలో మొదటివాఁడగు పొన్నిగంటి తెలగన్న—

ఉ. అచ్చుతెనుంగుపద్దెమొకటైనను గబ్బములోన నుండినఁ
దెచ్చని యాడుచుందు రది యెన్నుచుఁ బెద్దలు పొత్తమెల్ల ని
ట్లచ్చుతెనుంగునన్నొడువ నందుల చంద మెఱుంగువారు ని
న్నిచ్చరొ యబ్బురం బనరొ, మే లనరో కొనియాడరో నినున్.

అని యచ్చతెనుంగు నెంతయో కొనియాడి యున్నాఁడు. మఱియొకకవి-

"తే-గీ. దేవతలభాష కావునఁ దెనుఁగుకన్న
సంస్కృతమె పెద్ద యని యండ్రు సరియె తెలిసె
రసికుఁ డగువాఁడు తనదుజాఱుసిగలోనఁ
దులసినే యిడుకొనునొ జాజులనె యిడునొ?"

యని తెనుంగుయొక్క పరిమళమును గొనియాడి యున్నాఁడు.

ఇట్లాయా భాషల చుందలి కవులు స్వాభిమానముచే నెన్ని చెప్పినను బరభాషా పదములు తమమాటలతోఁ, గలియకపోవు. వై తెలగన్న పద్యము లోనే యెనిమిది సంస్కృతపదములు మాఱువేషములతో దాఁగుడుపడి యున్నవి.

ఒక భాషనుండి మఱియొక భాషలోనికి వచ్చుపదములు చాలమట్టుకు నామపదములై యుండును. వర్తకవ్యాపారముల వలసను నితర సంబంధముల వలనను,. నాయావస్తువుల వేళ్ళను మనసు ముఖ్యముగ నెరవు తెచ్చు కొందుము. తరువాత వచ్చునవి క్రియలును విశేషణములును. ఎంతయో పరిచయమును మైత్రియుఁ గలిగినఁ గాని సర్వనామములు, సంఖ్యావాచకములు, అవ్యయములు, ప్రత్యయములును నెరవు తెచ్చుకోఁబడవు. ఇవి భాషకు మూలములు; అనాయాసముగ మనస్సు నాకర్షింప వీని నుపయోగింతుము. అది యుఁగాక వీనికి నామరూపమించుక యైన లేదు. వీనిలో నొకవేళ నెంతయో యవసరమైనపుడు సర్వనామములు నామరూపముఁ గొంతవఱకుఁ గలిగి యుండుటచే నెరవు తెచ్చుకొనఁబడును. ప్రత్యయములు మాత్రము మఱియొక భాషయందుఁ జొరఁబడుట యసంభవము కాకపోయినను నెంతయో పరిచయ ముండినఁ గాని జరుగుట దుర్లభము.

వై ఁ జెప్పఁబడిన రెండు విధములలోను శబ్దజాలమును వృద్ధిపఱుచుట కేమార్గము మంచిది యనువిచారము మనకుఁ గలుగకపోదు. కొంద ఱితర భాషాపదముల మనభాషలోనికిఁ జొప్పించి దానిని బొడుచేయు చున్నామని తలంప వచ్చును. కావలసిన యర్థమును సరిగఁ దెలిపినచో నొకపదముకంటె మఱియొకదాని యాధిక్యమెద్దియు లేదని మన మట్టివారికిఁ బ్రత్యుత్తర మీయవచ్చును. క్రొత్తపదము ప్రాతపదమువలె నందఱకు గ్రాహ్యము కాకపోయినచో నది తప్పక ననుపయోగమే. కాని యితరభాషాపదము మన భాషయందు నెలకొని యందఱకును బోధపడినచో స్వదేశపదము నదియును గూడ మంచివియే. స్వభాషాపదములనే సమాసము చేసి క్రొత్తమాట నేర్పఱిచినచో నది పరభాషాపదమువలె నందఱకును సుబోధము కాక పోయినపుడు స్వభాషాపద మనునాధిక్యము దానికిఁ గలుగనే కలుగదు. అందుచేత దేశ్యపదముల సమాసమును నితర భాషాపదమును గూడ జనులవాడుకను బట్టి

గ్రాహ్యమో యగ్రాహ్యమో యను విషయము తేలుచున్నది. ఇట్లు చెప్పుటచే నిచ్చకు వచ్చినరీతి నితరభాషాపదములు మనభాషలోనికిఁ జొప్పింపవలెనని యభిప్రాయము కాదు; గాని యొక యన్యభాషాపదము మనభాషలోనికిఁ జొచ్చి యందఱచేతను సంగీకృత మైనప్పుడు దాని గ్రాహ్యతాగ్రాహ్యతలఁ గూర్చి మఱి చర్చింప నవసరము లేదని దాని సూచన.

మన వైయాకరణులు తొలుతనుండియు దేశ్యాన్యదేశ్యపదవిభాగమును సరిగఁ జేయుచున్నారి. కేతన 'ఎల్లవారికిఁ దెలిసియు యాపలుకు లచ్చ తెనుఁగు' లని 'తల, నెల, వేసవి, గుడి, నుడి, పులి, చలి' యను నుదాహరణములను, దేశితెనుఁగుల కుదాహరణముగ, ఎఱుకను, నెత్తమ్మి, మఱుకువ, మచ్చిక, నెన్ను, వీచోపులు మొదలయినవిఁ జెప్పెను. ఈ విభాగ మంతసమంజసముగ లేదు. దేశితెనుఁగు లెల్లవారికిఁ దెలియుననే కాన సచ్చ తెనుఁగులనుండి వీనిని వేఱుపఱుచుట యేలకో తెలియరాకున్నది. అప్పకవి విభాగ మింతకంటెఁ గొంతభాగుగ నున్నది.

తే. ఆంధ్రదేశపురస్థాయులైన సకల,
జనములకును మఱుంగుదేశంబు లేక
తేటతెల్లముగాఁ బల్కుమాటలెల్ల,
సవని శుద్ధాంధ్రదేశ్యంబు లనఁగఁ బడును.

ఉదా. పాలు, పెరుగు, నేయి, ఉట్టి, తోలు, బిడ్డ, జోలి, అమ్మ, మొదలయినవి.

క. కేశన యాంధ్యులు నానా, దేశంబులయందు నిలిచి తెలుఁగులె తత్త
ద్దేశోక్త లంటఁబలికిన, నాశబ్దము లన్యదేశ్యజాంధ్యము లయ్యెన్.

ఉదా. ఆలము, చివ్వ, కయ్యము, పోరు, బసరము, దురము, దొమ్మి, కలను.

(మనవా రెన్నిరీతుల దెబ్బలాడుచుండిరో గమనింపుఁడు.) ఒంటరి, నెల, వేసవి, పల్కులు, పీనులు, తినుక, నెమ్మి మొదలయినవి. కేతన చెప్పిన యచ్చ తెనుఁగులు దేశితెనుఁగులుఁ గూడ నప్పకవి చెప్పిన యన్యదేశ్యజాంధ్యములలోఁ గనఁబడుచున్నవి. మొత్తముమీఁద నప్పకవి విభాగము కొంత భాగుగ నున్నదని తోఁపకపోదు. తెలుఁగువా రితరదేశములకుఁ బోయి యా దేశపు భాషలోని పదములను దమభాషలోఁ జేర్పఁగా నేర్పడినపదము లన్యదేశ్యజాంధ్యములని యప్పకవి యభిప్రాయము; ఇతరభాషలను మాట్లాడువారు తెనుఁగుదేశమునకు వచ్చి తెనుఁగువారితో సంపర్కము గలుగుటవలన నాంధ్యమునఁ జేరిన పదములును నన్యదేశ్యజాంధ్యములనియే చెప్పవలసియుండును. ఇదిగాక యప్పకవి శుద్ధాంధ్రదేశ్యములకును నచ్చ తెలుఁగులకును భేదము కల్పించినట్లు తోఁచుచున్నది. ఎట్లన 'ఆంధ్రదేశ పురస్థాయులైన' అను పద్యముతో నీ క్రిందిదానిని సరిచూచుకోవచ్చును.

క. నెలకొను సంస్కృత తత్సను
ములు దొరలక తజ్జదేశ్యముల మూటను సం
ధిలి కేవలాంధ్యములునా,
నలరుఁ గృతుల నచ్చ తెలుఁగులండ్రు తెలుఁగునక్.

కావ్యములలో సంస్కృత మాదిగాఁ గల భాషలనుండి పదముల కుప్పలుకుప్పలుగా నుపయోగించుట కలదుగాని సాధారణ సంభాషణలో నట్టి పదములు చాలఁ దక్కువగనే యుండును. పండితు లైనవారు మాటలాడు నపుడుఁ గూడ నుపన్యాసకులయందుఁ దప్పఁ దత్సమతద్భవములు సాధారణ ముగ దొరలనే దొరలవు. ఈ విషయమును గూర్చి పరిశీలించు బుద్ధి పుట్టి యిరువురు పండితులు సంభాషించుకొనుచుండఁగ రాత్రి యెనిమిదిగంటల నుండి పండ్రెండుగంటలవఱకు వింటిని. ఈ నాలుగు గంటలకాలములో వా రుపయోగించినమాటలలో 42 తత్సమతద్భవములు, 6 ఇంగ్లీషుపదములును, 8 హిందూస్థానీపదములును దొరలినవి. లెక్కిన వన్నియు దేశ్యపదములే. కోర్టువ్యవహారములఁ గూర్చి వారు మాటలాడుచుండుటచే నీ యింగ్లీషు హిందుస్థానీపదములు వచ్చినవిగాని లేనిచో నవియు రాకయుండు నేమో— ఏది యెట్లున్నను దేశ్యపదములను సర్వసాధారణముగ వాడుకొనుటయుఁ దక్కినపదముల నంత సాధారణముగ వాడుకొనకపోవుటయు నిర్వివాదాంశము. గ్రంథస్థ మగుభాషయందుఁ గూడ దేశ్యపదములే చాల నెక్కుడుగ నుండు ననుటకు సందేహములేదు. దీనికి నిదర్శనముగ మహాకవుల గ్రంథములనుండి దిఙ్మాత్రముగఁ గొన్ని పద్యముల నెత్తి వానియందలి సంస్కృత మమసంస్కృత మమేతరపదముల లెక్కపెట్టి చూతము.

నన్నయభట్టు.

మ. కురువృద్ధు ల్గురునృద్ధబాంధవు లనేకు ల్మ్లానచుచుండ న్మదో
ద్ధురుఁడై ద్రౌపది నట్లు చేసినఖలుఁ దుశ్శాసనుఁ జూకఁ భీ
కరలీలఁ వధియించి తద్విపులవక్షశ్శైల రక్తౌఘ ని
ర్ఝర మూర్వీపతి చూచుచుండ నని నాస్వాదింతు నుగ్రాకృతిఁ.

భార. సభా. 2. [27 సంస్కృతములు, 19 తెనుఁగు.]

తిక్కన.

శా. ఏమీ! పార్థుఁడు నీవు దండిమగలై యీపచ్చుకారవ్య సం
గ్రామక్షోభము బాహుదర్పమునఁ దీర్పఁ బెద్ద మిట్టెక్కి మి
మ్మే మెల్లఁ వెఱఁ గంది చూచెదము గా కీసారికిం బోయి రా
భీముం డిత్తఱి రిత్తమాటలకుఁ గోపింపండు సూ పెంపఱఁ.

ఉద్యో. ఆ. 3. [7 సం. 40 తె.]

ఎఱ్ఱాప్రెగడ.

మ. తనకావించిన సృష్టి తక్కొరులచేతంగాదు నా నే ముఖం
బునఁ దాఁబల్కినపల్కు లాగమములై పొల్పొందు నావాణిన
త్తనునీతం డొకరుంకునాఁ జనుమహత్త్వాప్తిం గవిబ్రహ్మనా
వినుతింతుం గవితిక్కయజ్వసఖిలోర్వీదేవతాభ్యర్చితుఁ.

హరివంశము. [16 సం. 30 తె.]

మంత్రిభాస్కరుఁడు.

ఉ. ఈ కొఱగాని కార్య మిటు లెన్నఁడొకో యనుకూలశత్రుఁడై
నీకుఁ బ్రియంబుగాఁ బలికె నీవును నిత్తెఱఁ గాచరింపఁగా
రాక తలంచిచూడఁ నిదిరాక్షసవంశవినాశకాలమో
కా కటుగాన నీకొనుఁ గాదనకీదృశ మెవ్వఁడేనియున్.

రామాయణము. అర. ఆ. 2. [8 సం. 36 తె.]

మారన.

ఉ. ఎక్కడనుండినచ్చె నతఁ డీతుహినాద్రికి వేడ్కనూని యే
నక్కట యక్కునూరు రుచిరాకృతి యూదట నేల చూచితిఁ
మక్కువ నేల నాదుమది మన్మథుఁ డేచఁదొడంగె నాకయో
దిక్కఁక నెవ్వరిచ్చట మదీయ లటంచు దురాశ యేఁటికిఁ.

మార్కండేయపురాణము. ఆ. 5. [10 సం. 31 తె.]

నాచనసోముఁడు.

చ. తిరిసినకూడుఁ దెచ్చి నలుదిక్కులబోడలు తిండివెట్టఁగాఁ
బెరిఁగినపొట్టతోడ నొకపెంటపయిం దొరప్రాలె నెవ్వరిఁ
సరకుగొనండు పట్టుకొని చాఁగఱగొన్న బలే యెఱుంగుఁ డ
క్కరిబలుమోపుమోచు నయగారితనం బిరువుట్టి గట్టినఁ

చ. పెఱిగితిగాక నీవు నొకప్రెగ్గడవే సభ లుండుభంగి ము
న్నెఱుఁగనివాఁడవై బ్రమసి యెవ్వరిముందఱ నేమిమాటలో
యఱచిరి వారిజంకెలకు నంతటఁ జొప్పడి వచ్చి తిచ్చటఁ
గఱువఁగవచ్చునే బలిమి గాడిదకుం బులితోలు గప్పినఁ.

హరివంశము. [సం. 5. 68. తె.]

శ్రీనాథుఁడు.

ఉ. ఎట్టు పురాణము ల్పదియు నెన్మిదిఁ జెప్పితి వెట్టువేదముల్
గట్టితి వేర్పఱించి నుడికారము సొంపెనలార భారతం

బెట్టు రచించి తీవు ఋషివె ట్టయి తొక్కదినంబుమా త్రలో
బొట్టకు లేక తిట్టెదవు పుణ్యగుణంబులరాశిఁ గాశిక్ష.

కాశీఖండము. [12. సం. 25. తె.]

బమ్మెరపోతరాజు.

శా. ఏరా దక్షు యడక్షుమానస వృథా యీ దూషణం బేలరా
యోరీ పాపము లెల్లఁఱో విడువురా యుగ్రాక్షుఁ జేపట్టురా
వైరం బొప్పదురా శివుం దలఁపురా వర్ణింపురా రాజితోం
కారాత్ముం డగునీలకంఠుఁ దెగడంగారాదురా దుర్మతీ.

వీరభద్రవిజయము, ఆ. 1. [15. సం. 25. తె.]

పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరన్న.

ఉ. కాఁకనెదిర్చి సంగరముఖమ్మున హెచ్చిన రాజవంశముఁ
గూఁకటివేళ్లతోఁ బెఱికి గోత్రనభంబును జేసి నట్టి యా
వ్రేఁకపుగీడుగాక ప్రజనేఁచఁదలంచిన గోరుచుట్టుపై
రోఁకటిపోటుచందముగ రోసి జనుల్ననుఁజూచి తిట్టరే.

జైమినిభారతము. [8. సం. 31 తె.]

కృష్ణదేవరాయలు.

సీ. వాతెఱతొంటికై వడి మాటలాడదు కుటిలవృత్తి వహించెఁ గుంతలంబు
లక్షులు సిరులురా నరమూడ్కిఁగనుఁగొనె, నాడించె బొమగొనియూననంబు
సనుగొమల్నెగయ నడుము పేఱుఁగడకో త్రెఁబాణిపాదము లెఱ్ఱివాఱిదొడఁగె
సారెకుమఛ్యంబు దారిద్ర్యములెచెప్పె ఱోచొర్వ్వకిటులోఁగఁబొచ్చెమేను
గీ. వట్టిగాంభీర్యమొక్కఁడు వెట్టుకొనియె, నాభినానాటకీగతి నాటిపొందు
చవుకయైనట్టి యిచ్చట చనదునిలున, ననుచుజాతికరణి బాల్యంబుజాఱె

ఆముక్తమాల్యద, ఆ. 5. [16. సం. 54. తె.]

అల్లసాని పెద్దన్న.

ఉ. ఎంతదపంబుచేసి జనియించినవారొకో మర్త్యభామినుల్
కాంతుఁడవజ్ఞచేసినను గాయముఁబాయుదు రే నమర్త్యనై
చింతలవంతలంజివికి సిగ్గరితిఁ మృతిలేని నాదుచె
ల్వింతయు శూన్యగేహమున కెత్తినదీపిక యయ్యె నక్కటా.

మనుచరిత్ర. ఆ. 3. [14. సం. 27. తె.]

నంది తిమ్మన్న.

మ. జలజాతాసనవాసవాదినురపూజాభాజనంబై తన
ర్చులతాంతాయుధుకన్నతండ్రిశిర మున్మోవామపాదంబునన్
దొలఁగందోచె లతాంగి యట్లయిన నాథుల్నేరముల్సేయఁ బే
రలుకంజెందినయట్టికాంత లుచితవ్యాపారము ల్నేర్తురే.

పారిజాతాపహరణము. [17. సం. 26. తె.]

పింగళి సూరన్న.

మ. తమిఁబూఁదీఁగెల తూఁగుటుయ్యెలల నుంతొలాడుచుందూఁగు నా
కొమరుం బ్రాయపుగబ్బగుబ్బెతల యుంగ్రుల్చక్కఁగాఁజూచి మిం
టిమొగంబై చనుదెంచు తీనిఁగనుఁగొంటే దివ్యమౌనీంద్ర నా
కమ్మగీనేత్రలమీఁదఁ గయ్యమునకుం గాల్దాఁచులాగొప్పెడున్.

కళాపూర్ణోదయము, ఆ. 1. [7. సం. 34. తె.]

రామరాజభూషణుఁడు.

శా. రాజీవాక్షులనేఁచుపాతకివి, చంద్రా, రాజనానిన్ను? నీ
రాజత్వంబునఁ జక్రముల్మనియెనో రంజిల్లి సత్సంతతుల్
తేజంబందెనొ? డిందెనో యహిభయోద్వేకంబు, తాఁ జెల్లరే!
రాజై పుట్టుట రశ్మిమాత్రఫలమే? రాజోటిదోషార్థమే?

సకలచరిత్ర, ఆ. 4. [21. సం. 22. తె.]

చేమకూర వేంకటకవి.

చ. శివుఁడిటుఱమ్మటించు దయచేసినచోఁ బలుకెక్కి తుగ్రవై
భవమునఁ జూచుచోఁ గడుఁగు బట్టితి వేమనఁచున్ నీగుణం
బవునవు నందిన న్నిగయు నందకయుస్సును గాల్లఁబట్టికొం
దువు హరిణాంక వేళకొలఁదుల్గద నీ కడికల్లపంగన్.

విజయవిలాసము, ఆ. 3. [8. సం. 36. తె.]

ముద్దుపళని.

గీ. తనదుమల్లెంత తానెంత తానయింత, చేయఁజూచిన నేనెంత చేయరాదు
వేలువాఁచిన ఓలంత విరివియైన, భూలువాఁచిన నదియెంత మేలుగనునొ.

రాధికాసాంత్వనము. [దీనియందు సంస్కృతపదములు లేవు.

కంకంటి పాపరాజు.

మ. పలుతావుల్వెదచల్లు తెమ్మెరలు పైపైఁ డాయ రేరాజువె
న్నెలగాయన్ మధుపాళిమోహియఁ గలకంఠీపాళికూయన్ మరు

ల్లలనల్లానముచేయ నొంటి నిశివేళఁ దోఁటలో నైందవో
పల వేదిన్వసియించు పాంథుని స్మరాపస్మారముల్సేరవే.

ఉత్తరరామాయణము, ఆ. 4. [17. సం. 27. తె.]

మండపాక పార్వతీశ్వరకవి.

ఉ. వ్రాయఁడు లెక్క లొక్కటిగ రంగడరంగ మెఱుంగుపూఁతలన్
బూయఁడు భిత్తిభాగముల ముఖ్యవిధానములందు మందతం
బాయఁడు బాంధవాదు లగువారికిఁ జేయఁగలట్టి సత్కృతుల్
చేయఁడు వేఱె మీకిపుడు చెప్పఁగనేటికి మీరెఱుంగరే.

రాధాకృష్ణసంవాదము. ఆ. 2. [8. సం. 38. తె.]

వై యుదాహరణములవలనఁ జాలమట్టుకు సంస్కృత సమేతరపదములు సంస్కృతసమములకంటె నెక్కుడుగ నున్నవని తెలియఁగలదు. ఆయా పద్యములు కవీశ్వరుల రచనకు ముఖ్యోదాహరణములుగ నెంచవచ్చు నని తలంచెదను. ప్రతిగ్రంథమును దీసికొని లెక్కించిసను బై విషయము స్థిరపడునని నానిశ్చయాభిప్రాయము. ఈ లెక్కించుటలోఁ బదములే కాక ప్రత్యయములును లెక్కలోనికి రావలసినదే కాక యాయా ప్రత్యయములును బదములును నెన్నిసార్లుపయోగించిన నన్నిసారులు లెక్కింపవలయును. ఇతరభాషాపదములును నట్లులే లెక్కింపఁబడినఁగాఁ దన్నకు దేశ్యపదసంఖ్య చాలహెచ్చుగ నుండు ననుటకు సందేహము లేదు. ఇదిగాక ఏసపుష్టి గలకావ్యములం దెల్ల దేశ్యపదము లెక్కుడుగ నుండును. పదాడంబరము కొఱకును, పాండిత్యప్రకర్షకొఱకును నన్యదేశ్యపదపూర్ణములుగఁ గావ్యముల నొనరించినచో రసమును, అర్థగాంభీర్యమును గొంత చెడకపోదు. నిత్యమును మనజిహ్వాగ్రమున నుండుమాటలు మనకు సుబోధములుగా నుండు ననుట వేఱె చెప్పనేల ?

ఆఱవ ప్రకరణము.

సమాస ప్రకరణము.

సంధిప్రకరణమున వర్ణవిధిని గూర్చిన నియమములు వివరింపఁబడినవి. సంస్కృతమున నక్షుల్లులలో నెవ్వియైన నవ్యవధానముగ నొకదానినొకటి పరమైనయెడల నేదియో యొకవిధమగుసంధి కలుగుచుండును. ఆ వర్ణములకుఁ గాని, యీ వర్ణములు గల పదములకుఁగాని యర్థవిషయమున నెట్టి సంబంధము నుండనక్కఱలేదు. ఉదా. ''తిష్ఠతు దధ్యశానత్వం శాకేన.'' ఇచట 'దధి'యను పదమునకును 'అశాన' అను క్రియకును నర్థసంబంధము లేకున్నను సంధికలుగుచున్నది. ''తిష్ఠతు కుమారీచ్ఛత్రం హర దేవదత్తాత్.'' ఇచట 'కుమారీ' శబ్దమునకును ''ఛత్ర'' శబ్దమునకును నర్థసంబంధములేకున్నను సంధియందు 'తుక్కు' కలుగుచున్నది.

కాని, పదము లట్లర్థసంబంధములేకయే కలియవు. అవి యట్లు కలియుటకు సమర్థములై యుండవలెను; అనఁగా వాని కర్థసంబంధ ముండవలెను. ఎట్లన, ''కష్టం శ్రితః'' (కష్టము నాశ్రయించినవాఁడు) అనుదానియందు 'కష్ట,' 'శ్రిత' శబ్దముల కర్థసంబంధముచేఁ గలియుటకు సామర్థ్యము గలదు; కాఁబట్టి యవి సమసించి ''కష్టశ్రితః'' అను ద్వితీయాతత్పురుషసమాస మేర్పడుచున్నది, కాని, ''పశ్యదేవదత్త కష్టం, శ్రితో విష్ణుమిత్రో గురుకులమ్'' అను వాక్యములందు ''కష్టం, శ్రితః'' అను శబ్దముల కర్థసంబంధము లేకుండుటచే సమసించుటకు వానికి సామర్థ్యములేదు. కావునఁనే, ''సమర్థంబులగు పదంబు లేకపదంబగుట సమాసం బనఁబడును'' అని వైయాకరణులు నిర్వచింతురు.

సామర్థ్యము (1) వ్యపేక్షాసామర్థ్యము (2) ఏకార్థీభావసామర్థ్యము అని రెండువిధములు. రెండుపదములు సమసింప సమర్థములై యున్నను సమసింపక, అనఁగా రెండును గలిసి యేకపదముగాక వాక్యమున వేర్వేఱుగ నిలిచియున్నను నాకాంక్షచే వానిసంబంధము స్పష్టపడవచ్చును. 'రాజుయొక్క పురుషుఁడు' అనునప్పుడు 'రాజు' 'పురుషుఁడు' అను రెండుపదములును సమర్థములై యున్నను ఏకపదముగ సమసింపలేదు. ''ఎవనిపురుషుఁడు'' అని ప్రశ్నింపఁగా ''రాజుయొక్క పురుషుఁడు'' అను ప్రత్యుత్తరమునందు వానికిఁ గల సంబంధము వ్యక్తమగుచున్నది. ఇట్టి సామర్థ్యమునకు వ్యపేక్షాసామర్థ్యమనిపేరు. కాని, యీ రెండును సమసించి 'రాజపురుషుఁడు' అని యేకార్థీభావమును బొందుట యేకార్థీభావ సామర్థ్య మనఁబడును. సాధారణముగ

నేకార్థీభావసామర్థ్యము గల పదముల సమాసములకే సమాససంజ్ఞను వైయాకరణు లంగీకరించియున్నారు.

తెనుఁగున సమాసములు (1) సాంస్కృతికములు (2) ఆచ్చికములు (3) మిశ్రములు—అని మూఁడువిధములుగ నుండును. అందు సాంస్కృతిక సమాసములు (i) సిద్ధములు (ii) సాధ్యములు అని రెండువిధములు. సంస్కృతమునం దేర్పడిన సమాసములకే తెనుఁగునఁ దత్తత్ప్రత్యయములు చేరఁగాఁ గలిగినవి సిద్ధసాంస్కృతిక సమాసములు. సంస్కృతపదములు తత్సమములై సమసించినయెడల నట్టి సమాసములు సాధ్యసాంస్కృతిక సమాసము లనఁబడును. తద్భవ, దేశ్యపదములలో నేవిధైనను గలిసి యేర్పడిన సమాసము లాచ్చికములు; ఆనఁగా నిట్టిసమాసములందలి పదములన్నియు దేశ్యములయికాని, అన్నియుఁ దద్భవము లయికాని, తద్భవదేశ్యపదములు కలిసికాని యుండవచ్చును. మిశ్రసమాసమందు సంస్కృతసమపదములతో నాచ్చిక పదములు చేరును.

(1) i. సిద్ధసాంస్కృతిక సమాసములు—విశ్వవిద్యాలయము, ఆంధ్ర భాషాచరిత్రము, ఆనందమద్యాశాల, రాధాకృష్ణులు.

ii. సాధ్యసాంస్కృతికములు : నదిజలము, జనకునాజ్ఞ, రాముని భార్య.

(2) ఆచ్చికసమాసములు— i. కేవల తద్భవపదములు (అర్వాచీన తద్భవములు) చేరినవి. అంచరవుతు, బంగారుకంకె.

ii. కేవలదేశ్యములు (ప్రాచీనతద్భవములు) చేరినవి—కనువినికి. కాయగూరలు.

iii. తద్భవదేశ్యములు కలిసినవి—చెఱువునీరు, సిరిచెలువుఁడు, తెల్లగాడిద.

(3) మిశ్రసమాసములు: మంచిరాజు, నల్లయశ్వము, సిరివిభుఁడు.

(1) i. **సిద్ధసాంస్కృతిక సమాసములు.**

సిద్ధసాంస్కృతిక సమాసములనుగూర్చి సాధారణముగఁ దెనుఁగు వ్యాకరణములందు చెప్పు నాచారము లేదు. కాని, తెనుఁగు గ్రంథములందు సంస్కృత సమాసజ్ఞానము లేనిదే జరుగదు. సంస్కృతవ్యాకరణము నభ్యసించినఁగాని యాజ్ఞాన మలవడదు. సంస్కృత సమాసముల నన్నిటిని దెనుఁగున విభక్త్యాది ప్రత్యయములను జేర్చి యుపయోగింపవచ్చునను నొక యభిప్రాయము గలదు. ఇదితప్పు. సంస్కృతమునందలి సమాసములనన్నిటి నున్నవున్నట్లుగాని, తదర్థబోధక ప్రత్యయాదులను జేర్చి కాని, ప్రయోగింప వీలు లేదు. సంస్కృతసమాసములలోఁ గొన్నివిధములు మాత్రము తెనుఁగునఁ

బ్రచారమం దున్నవి. ఆవిభక్తులందయినను దత్తద్ధాత్రములు ననుసరించిన కొన్నిసమాసములు మాత్రము తెనుఁగున నుపయోగింపవచ్చును. అట్టివానినే యితరముల నుపయోగింప వీలులేదు; అట్టి సమాసములు తెనుఁగున స్థిరపడ లేదు. సంస్కృతవ్యాకరణమువలన సాధ్యములగునని యింతవఱకుఁ దెనుఁగున స్థిరపడని సమాసములను కల్పించుట సమంజసముకానట్లు తోఁచుచున్నది. ఈక్రింద సిద్ధసంస్కృత సమాసముల నిష్పత్తివిధానము వివరింపఁబడుచున్నది. ఆయా స్థలములందు తెనుఁగునఁ బ్రయోగింపఁబడని సమాసరూపములును తెలుపఁబడును.

సంస్కృతమున సమాసము లెన్నివిధము లనువిషయమున ననేకు లనేకవిధములుగఁ జెప్పియున్నారు. "తత్పురుష, బహువ్రీహి, ద్వంద్వంబులని సమాసంబులెల్లఁ ద్రివిధంబులై యుండు" నని చిన్నయసూరి యొక యభిప్రాయమును వెల్లడించెను. ఇపుడాతఁ డవ్యయీభావమను నొకసమాసమును గూర్చి సిద్ధాంతకౌముదిఁ వివరించుచున్నది. ప్రాదిసమాసములు, ఉపపద సమాసములు మొదలగు మఱికొన్ని సమాసములను గొందఱు ప్రత్యేకించి యున్నారు. "కేవలసమాసము" లను విభాగమును గూడఁ గొందఱు తెలిపిరి.

I. కేవలసమాసము.

శబ్దములు ప్రత్యేకముగా సుబంతాదులై యుండియు వాక్యములను బొందక యర్థవశమున వాక్యమునందు గలిసియున్నచో నవి కేవలసమాసము లనఁబడును. ఇట్టివి సమాసము లగునా యనుసందేహ ముదయింపకపోదు. అయినను నిట్టివానినికూడ సమాసములుగనే కొందఱు పరిగణింతురు. వాగర్థ + ఇవ = వాగర్థావివ; జీమూతస్య + ఇవ = జీమూతస్యేవ; మొదలయినవి కేవలసమాసములు.

సమాసమందు సుబంతము సమర్థమగుపదముతోఁ గలియును. ఆ సమర్థమగుపదము సుబంతమయినను కావచ్చును; లేదా, తిజాదులలో నేదియైనఁ గావచ్చును. సుబంతపదమునకు ధాతువనికాని, ప్రాతిపదికమని కాని సంజ్ఞ కలిగినప్పుడు దానికిఁ జేరిన సుప్పత్యయము లోపించును.

II. అవ్యయీభావము.

అవ్యయము సమర్థమగు పదముతోఁగలిసి యేర్పడిన సమాసమునకు 'అవ్యయీభావ'మనిపేరు. అవ్యయీభావసమాసములు సాధారణముగ నపుంసకలింగములై యుండును. కావున నవి తెనుఁగునఁ జేరునప్పుడు సంస్కృత నపుంసకలింగ శబ్దములు తెనుఁగునఁ దత్సమము లగునప్పుడు వర్తించువిధులు వీనికిని వర్తించును.

పాణిని సూత్రములందు ప్రథమా విభక్త్యంతముగ చూపఁబడినది **సమాసమందు** ఉపసర్జనమను సంకేతమును పొందును. ఉపసర్జనత్వమును పొందు పదము సమాసమునఁ బూర్వపదముగాఁ బ్రయోగింపఁబడును. 'శ్రిత, అతీత, గత, అత్యస్త, ప్రాప్త, ఆపన్న, అను పదములతో ద్వితీయచేరి **సమాసమగును**' అను సూత్రమున 'ద్వితీయ' అనునది ప్రథమాంతముగా నిరూపింపఁ బడినది. కాఁబట్టి, ద్వితీయా విభక్త్యంత పదములు శ్రిత, అతీత, గత, అత్యస్త, ప్రాప్త, ఆపన్న, అనుపదములతోఁ గూడునప్పుడు ఉపసర్జన మగును. 'కష్టమును + శ్రితుఁడు' అను విగ్రహమున 'కష్టమును' అనునది ద్వితీయాంతముగా నున్నది. కావున నది యుపసర్జనము. అది సమాసమునఁ బూర్వపదమగును; అప్పుడు దాని విభక్తిప్రత్యయము లోపింపఁగా నది ప్రాతిపదికరూపమును బొంది 'కష్ట' అగును; రెండు పదములును సమసించి 'కష్టశ్రితుఁడు' అను రూప మేర్పడును.

సమసించు పదములలోఁ నొకచాని విభక్తిప్రత్యయము విగ్రహమునందు **మాఱక**, రెండవదాని విభక్తి మాఱుచుండినచో, విభక్తిప్రత్యయము **మాఱని** సుబంతపదమునకును ఉపసర్జనమనియే సంకేతము. కాని, యీ యుపసర్జనత్వము నొందిన పదము సమాసమునఁ బూర్వపదముగా నుండ నక్కఱ లేదు. ఉదా. కౌశాంబినుండి నిష్క్రాంతుఁడు=నిష్కౌశాంబి; కౌశాంబినుండి నిష్క్రాంతుని=నిష్కౌశాంబిని; కౌశాంబినుండి నిష్క్రాంతునితోఁ=నిష్కౌశాంబితోఁ; కౌశాంబినుండి నిష్క్రాంతునికొఱకు=నిష్కౌశాంబికొఱకు; కౌశాంబినుండి నిష్క్రాంతునియందు = నిష్కౌశాంబియందు. ఈ యుదాహరణమున 'కౌశాంబినుండి' యను సుబంతము మాఱుచుండినదే యది యుపసర్జనమగును; లేకున్నఁగాదు రాజుయొక్క కుమారి=రాజకుమారి; రాజుయొక్క కుమారిని=రాజకుమారిని; రాజుయొక్క కుమారివలన = రాజకుమారివలన—ఈ యుదాహరణమునందు కుమారీశబ్దముపై విభక్తి ప్రత్యయము మాఱుచుండుటచే నా పదమున కుపసర్జనత్వము కలుగదు.

సమాసమందలి రెండవపదము 'గో' శబ్దమయికాని, స్త్రీ ప్రత్యయాంత మయికాని యున్నయెడల నాపదముల తుది దీర్ఘాచ్చునకు హ్రస్వము కలుగును: ఉదా. చిత్రమైనగోవు = చిత్రగువు; శబలమైనగోవు = శబలగువు. (ఇట్టి రూపములు తెనుఁగువాఙ్మయమున మృగ్యములు.) నిః + కౌశాంబి = నిష్కౌశాంబి; అతి + ఖట్వా = అతిఖట్వా; తెనుఁగున. (ఉత్వము) + డుబ్బు= అతిఖట్వుఁడు. అతి + మాలా = అతిమాల; తెనుఁగున: (ఉత్వము) + డుబ్బు= అతిమాలుఁడు. అట్టిపద ముపసర్జనము కాకున్న నీ కార్యము కలుగదు. '**రాజ్ఞః భార్యా**' అను విగ్రహమున రాజన్ శబ్దమున కుపసర్జనత్వ కలదుగాని **భార్యా**

శబ్దమునకు లేదు. కావున వానిసమాసము 'రాజభార్యః' అనియై తెనుఁగున రాజభార్యుఁడు అను సమాసము కలుగదు; సంస్కృతమున 'రాజభార్యా' అని సమాసము సిద్ధించి, తెనుఁగునఁ దుది దీర్ఘాచ్చునకు హ్రస్వము కలుగుటచే 'రాజభార్య' యనియగును. అచ్లే, స్త్రీ ప్రత్యయములు చేరుటవలన నేర్పడిన స్త్రీ ప్రత్యయాంతములు కాని పదములందు సంస్కృతసమాసమున దీర్ఘాచ్చునకు హ్రస్వముకలుగదు. అతి + లక్ష్మీ, అతి + శ్రీ, అనువానియందు లక్ష్మీ, శ్రీ, అనుపదములు స్త్రీప్రత్యయములు చేరుటవలన స్త్రీలింగము లయినవికావు; స్వతస్సిద్ధముగనే యవి స్త్రీలింగములు; కాఁబట్టి సంస్కృతమున వాని సమాసములు 'అతిలక్ష్మీ' అతిశ్రీ' అనికావు. తెనుఁగున తత్సమములగునపుడు అతఁడతిలక్ష్మీ; 'అతఁడతిశ్రీ' యనియగును; కాని, యిట్టి రూపములు తెనుఁగునఁ గానరావు.

అదంతమయిన అవ్యయీభావము తుది సుప్ప్రత్యయము లోపింపదు; కాని, పంచమీ ప్రత్యయమయినఁదప్ప నా సుప్పునకు 'అమ్' అని యాదేశమగును. ఉదా. అపదిశమ్; తెనుఁగు: అపదిశము. ఇచట 'దిశోఽమధ్యే' (రెండు దిశలకు మధ్యమందు) అని విగ్రహము; ఇందు దిశాశబ్దము సమాసమున రెండవపదమగుచు నుపసర్జన సంజ్ఞను బొందుచున్నది. కావున, 'నిష్కౌశాంబిః' యని సంస్కృత సమాసమయినట్లే నిదియును 'అపదిశోఽ' అని కావలసెను. కాని, యీ సూత్రము ప్రకారము సప్తమీ ద్వివచన ప్రత్యయమగు 'ఓస్' స్థానమున 'అమ్' చేరి 'అపదిశమ్' అని సమాసమేర్పడినది. అదంతమయిన యవ్యయీభావసమాసములందనుటవలన 'అధిహరి' మొదలగువానియందు అమాదేశము కలుగదు. పంచమీవ్యతిరిక్త విభక్తుల కనుటచేత 'ఉపకుంభాదానయ' అనియే అనవలెనుగాని 'ఉపకుంభమానయ' అని సంస్కృతమున ననఁగూడదు.

తృతీయాసప్తమీ విభక్త్యంతములగు పదములకు అమాదేశము బహుళముగా నగును. 'అప + దిశా' అను పదములకు ప్రథమా, ద్వితీయా, చతుర్థీ, పంచమీ, షష్ఠీ, విభక్తులందు 'అపదిశమ్' అనియు, తృతీయయందు 'అపదిశమ్, అపదిశేన' అనియు, సప్తమియందు 'అపదిశమ్, అపదిశే' అనియు సమాసములు సంస్కృతమున సిద్ధించును. తెనుఁగున నీ రూపముల కన్నిటికి 'అపదిశముగన్' 'అపదిశమున' 'అపదిశము' అనురూపములు గలుగును. అవ్యయీభావ సమాసమునకు 'సమృద్ధి' యనునర్థము గలుగునప్పుడు, సమాసమునందు నదీవాచకపదములు చేరినప్పుడును, సమాసమందలి యొకపదము సంఖ్యావాచకమయినప్పుడును, అమాదేశము నిత్యము: ఉదా. సుమద్రము=

ముద్రులసమృద్ధి ; సుమగధము = ముగధులసమృద్ధి: ఇల్లే, ఉన్మత్తగంగము, లోహితగంగము, ఏకవింశతిభారద్వాజము మొదలయినవి.

అవ్యయీభావ సమాసములం దవ్యయములకు సాధారణముగ నీయు ర్థములలో నొకటి యుండును:

(1) విభక్తి వచనము: ఉదా. అధిహరి. ఇందు 'అధి' అను నుపసర్గము నకు సప్తమ్యర్థము గలదు; కావున సప్తమ్యంత పదములకుఁ గలుగు కార్యము దీనికినిగలిగి, 'అధి' యుపసర్జనమయి సమాసమునఁ బూర్వపదముగనిలిచి, సమాసము నపుంసక లింగమగుచున్నది.

(2) సమీపవచనము: ఉదా. ఉపకృష్ణమ్ = కృష్ణునికి సమీపము. తెనుఁగు: ఉపకృష్ణము. కాని, యన్ని సమీపార్థ కావ్యములకును సమాస కార్యములు కలుగవు. అభితః, పరితః, సమయా, నికషా, హా, అను నవ్యయ ములు ద్వితీయాకారకము గలవి. అల్లే, అన్యార్థకావ్యయములును, ఆరాత్, ఇతర, ఋతే, అనునవియుఁ బంచమీకారకము గలవి. వీనిలో సమయా, నికషా, ఆరాత్, అనునవి సమీపవాచకావ్యయము లయినను సమాసము లండు చేరవు. ఉదా: సమయాగ్రామమ్, నికషాలంకం, ఆరాద్వనాత్ మొదలయినవి.

(3) సమృద్ధివచనము: ఉదా. సుమద్రమ్ (తెనుఁగు: సుమద్రము); సుమగధమ్ (తెనుఁగు: సుమగధము) మొదలయినవి.

(4) వ్యృద్ధివచనము: 'వ్యృద్ధి' యనఁగా వృద్ధిలేనిది. ఉదా: దుర్యవ సమ్ (తెనుఁగు: దుర్యవనము).

(5) అభావ వచనము: ఉదా. నిర్మక్షికమ్ (తె. - ము); నిర్మశకమ్ (తె. - ము) మొదలయినవి.

(6) అత్యయవచనము: అత్యయమనఁగా 'పోవుట, నశించుట.' ఉదా: నిర్హిమమ్ (తె. - ము); అతిహిమమ్ (తె. - ము.).

(7) అసంప్రతివచనము: ఉదా. అతినిద్రమ్ (తె.-ము.) = వేళయతిక్ర మించిన నిద్ర.

(8) శబ్దప్రాదుర్భావ వచనము: ఉదా. ఇతిహరి = హరియను శబ్దము. వైష్ణవ గృహమున 'ఇతిహరి' వర్తించుచున్నది = హరి! హరి! యను శబ్దము వినఁబడుచున్నది.

(9) పశ్చాద్వచనము. ఉదా: అనువిష్ణు (తె. - వు) = విష్ణునివెంబడి.

(10) యథార్థవచనము: 'యథా' అను నవ్యయమునకు నాలుగర్థములు గలవు. అవి యీ యుదాహరణములవలన స్పష్టము లగును. ఉదా. (1) అను

రూపమ్ (తె.-ము) = తగినట్లు; (2) ప్రత్యర్థమ్ (తె.-ము) = అర్థము ననుసరించి; (3) యథాశక్తి = శక్తినతిక్రమింపక (4) సహారి = హారినిపోలిన.

(11) ఆనుపూర్వ్యవచనము: ఉదా. అనుజ్యేష్ఠం ప్రవిశంతు భవంతఃతాము అనుజ్యేష్ఠము (గా) ప్రవేశింతురుగాక; అనఁగా మొదట అందఱికంటెఁ బెద్దవాఁడు, తరువాత సంతకంటె చిన్నవాఁడు, ఈ రీతిగా వయసునుబట్టి యని యర్థము.

(12) యౌగపద్యవచనము: ఉదా. సచక్రందేహి = చక్రముతోఁగలిపియిమ్ము; ఇచట 'సహ' అను నవ్యయమునకు 'స' ఆదేశమయినది; కాఁబట్టి యర్థమున 'సహ' కు 'స' ఆదేశముకాదు. 'సహపూర్వాహ్ణము' అనవలెనుగాని, 'సపూర్వాహ్ణము' అని యనఁగూడదు.

(13) సాదృశ్య వచనము: ఉదా. ససఖి = మిత్రునివలె. (10) లో యాథార్థ్య వచనమున సాదృశ్యార్థమిమిడియున్నను గుణభూత సాదృశ్యార్థముసను సమాసము గలుగునని చెప్పుట కీ యర్థము పునరుక్తము చేయఁబడినది.

(14) సంపత్తి వచనము: ఉదా. సనక్షత్రమ్ (తె. - ము); సమృద్ధి యనఁగా ఎక్కువతనము: సంపత్తి యనఁగా స్వభావానుకూలత.

(15) సాకల్యనవచనము: ఉదా. సతృణమ్ (అత్తి), తె.-ము (తినును); అనఁగా తృణముకూడ విడువక యని యర్థము. కేవలము. గడ్డిపోచను కూడ తినునని యర్థముకాదు. సమస్తమును, దేనిని విడువకుండ నని యర్థము.

(16) అంతవచనము: ఉదా. సాగ్ని = అగ్నిని గూర్చిన వేదమంతయు తుది యధ్యాయముతోఁ గూడనని యర్థము.

'యథా' యను నవ్యయము సాదృశ్యార్థమునఁగాక తెక్కిన యర్థములందు సమాసములందుచేరును: ఉదా. యథావృద్ధమ్ బ్రాహ్మణానా మామంత్రయస్వ = వృద్ధ బ్రాహ్మణుల నందఱిని పిలువుము. ఇచట సాదృశ్యార్థము లేదు. "యథాహరిస్తథాహరః" అనుచోట సాదృశ్యార్థము కలదు కాఁబట్టి సమాసము కలుగదు.

'యావత్' అను నవ్యయము అవధారణార్థమున సమాసమునందు కలియును: ఉదా. యావత్తైలమ్ తావద్వ్యాఖ్యానమ్ = ఎంతవఱకు దీపమునకు చమురుండునో అంతవఱకు వ్యాఖ్యానము; యావదమత్రం బ్రాహ్మణానా మామంత్రయస్వ = కుండలెన్ని యున్నవో అంతమంది బ్రాహ్మణులను పిలువుము; యావచ్ఛ్లోకం ప్రణామాఃశ్లోకములెన్ని యున్నవో అన్నిసార్లు ప్రణామములు. తెనుఁగున: యావత్తైలము; యావదమత్రము; యావచ్ఛ్లో

కము. అవధారణార్థమునఁగాక యితరార్థములందు సమాసము కలుగదు: ఉదా. యావద్దత్తం తావద్భుక్తమ్ (మయూ) = 'ఇచ్చినంత కాలమును తింటిని' అనఁగా ఎంతతింటినో తెలియదని యర్థము; కావున సమాసము సిద్ధింప లేదు.

'ప్రతి' యను నవ్యయము మాత్రార్థమున, అనఁగా 'కొంచెము' అను నర్థమున సుబంతముతో సనుసించును: ఉదా. శాకప్రతి = కొంచెముకూర; సూపప్రతి = కొంచెముపప్పు. మాత్రార్థము లేనప్పుడు: 'వృక్షం వృక్షం ప్రతి విద్యోతతే విద్యుత్' = మెఱుపు. వృక్షము వృక్షమువైపునకును మెఱయుచున్నది. ఇచట సమాసము కలుగలేదు. ఇట్టి సమాసములకుఁ దెనుఁగునఁ బ్రచారము లేదు.

అక్ష, శలాకా, పదములును, సంఖ్యావాచకపదములును, 'పరి' అను నవ్యయముతో సమసించును. అక్ష, శలాకా, పదములకు జూదమందలి పాచికలని యర్థము: ఉదా. అక్షపరి, శలాకాపరి, ఏకపరి. ఇట్టి సమాసముల కును దెనుఁగునఁ బ్రచారము లేదు.

అప, పరి, బహిస్, అను నవ్యయములును, 'అంచు' అనున దంతమందు గల యవ్యయములును (అనఁగా 'ఉదంచ్,' 'ప్రాంచ్' మున్నగునవి) పంచమీ విభక్త్యంతములతో వైకల్పికముగా సమసించును: ఉదా. అప విష్ణు సంసారః; అపవిష్ణోః సంసారః (సంసారము విష్ణువునకు బయటనున్నది): పరిత్రిగర్తేభ్యః = త్రిగర్తదేశమునకుచుట్టును; బహిర్గ్రామం, బహిర్గ్రామాత్ = గ్రామమునకు బయట; ప్రాగ్ గ్రామం, ప్రాగ్ గ్రామాత్ = గ్రామమునకుఁ దూర్పున. తెనుఁగునఁ బంచమీరూపముతోడి సమాసములు కలుగవు.

'ఆఙ్' అను నవ్యయము మర్యాద, అంతవఱకు, అభివిధి = హద్దును కలుపుకొని, అను నర్థములందు సుబంతములతో వైకల్పికముగా సమసించును: ఉదా. మర్యాదార్థమున: ఆముక్తిసంసారః, ఆముక్తేః సంసారః = ముక్తి వఱకును సంసారము; అభివిధ్యర్థము: ఆబాలం హరిభక్తిః, ఆబాలేభ్యః హరిభక్తిః = బాలురవఱకును (బాలురను కలిపి) హరిభక్తి.

అభి, ప్రతి, అను నవ్యయములు 'వైపు' అనుసర్థమున దేనివైపునకో తెలియఁజేయు సుబంతపదముతో వైకల్పికముగా సమసించును: ఉదా. అభ్యగ్ని శలభాః పతంతి, అగ్నిమభిశలభాః పతంతి = శలభములు అగ్ని వైపు పడుచున్నవి.

'దగ్గఱ' అను నర్థముగల 'అను' అనునవ్యయము దేనికి దగ్గఱయో తెలుపు సుబంతముతో వైకల్పికముగా సమసించును: ఉదా. అనువన మశని ర్గతః = పిడుగు వనమునకు దగ్గఱగా పోయెను.

'పొడుగున' అనుసర్థముగల 'అను' అను నవ్యయము దేనికిపొడుగుననో తెలుపు సుబంతెముతో వైకల్పికముగా సమసించును: ఉదా. అనుగంగం వారాణసీ, గంగాయా అను వారాణసీ = వారాణసి గంగపొడుగునను (ఉన్నది.).

'తిష్ఠద్గు' ప్రభృతు లన్యయీభావ సమాసములు: తిష్ఠద్గు, వహద్గు, ఆయతీగవమ్, ఖలేయవమ్, ఖలేబుసమ్, లూనయవమ్, లూయమానయవమ్, పూతయవమ్, పూయమానయవమ్, సంహృతయవమ్, సంహ్రియమాణయవమ్, సంహృతబుసమ్, సంహ్రియమాణబుసమ్, సమభూమి, సమపదాతి, సుషమమ్, విషమమ్, దుఃషమమ్, నిఃషమమ్, అపసమమ్, ఆయతీసమమ్, పాపసమమ్, పుణ్యసమమ్, ప్రాగ్రామ్, ప్రరథమ్, ప్రమృగమ్, ప్రదక్షిణమ్. (అపరదక్షిణమ్), సంప్రతి, అసంప్రతి, ఇత్యాదులు—తిష్ఠద్గు ప్రభృతులు,

'పార, మధ్య' అనువానికి 'పారే, మధ్యే' యను నవ్యయరూపము లగునప్పుడు వానికి షష్ఠీ ప్రత్యయాంత పదములతో నమాసము వైకల్పికముగఁ గలుగును; వైకల్పికమనుటచేత నివి షష్ఠీతత్పురుష సమాసములుగఁ గూడ నేర్పడవచ్చును: ఉదా. పారేగంగాత్, గంగాపారాత్ (ఆనయ); మధ్యే గంగాత్, గంగామధ్యాత్ (ఆనయ).

సంఖ్యావాచకపదము వంశమను నర్థముగల పదముతో వైకల్పికముగా సమసించును. వంశమనఁగా గురుశిష్య వంశమనికాని, జన్మముచేతఁ గలిగిన వంశమనికాని యర్థము: ఉదా. ద్విముని వ్యాకరణస్య, త్రిముని వ్యాకరణస్య; ఏకవింశతి భారద్వాజమ్, మొదలయినవి.

సంఖ్యావాచకపదము నదీవాచకశబ్దములతోడను వైకల్పికముగనే సమసించును: ఉదా. సప్తగంగమ్, సప్తగోదావరమ్, ద్వియమునమ్ మొదలయినవి.

నదీవాచక శబ్దములు విభక్త్యంత పదములతోఁగలిసి, యా పదముల యర్థముకాక యితరార్థము కలిగినప్పుడును నవ్యయీభావ సమాసమేర్పడును: ఉదా. ఉన్నత్తగంగమ్, లోహితగంగమ్, కృష్ణగంగమ్, శనైర్గంగమ్, ఇవియన్నియు దేశములకు సంజ్ఞావాచకములు. ఈ సమాసములకును నందలి పదముల యర్థమునకును సంబంధము లేదు.

ఈ క్రింది ప్రత్యయములు సమాసముల యర్థము నేవిధముగను మార్పక వానియంతమునఁ జేరుచుండును:—

అవ్యయీభావమునందు శరత్ప్రభృతులకంటె 'టచ్' అను ప్రత్యయము వచ్చును; అనఁగా వానికంటె 'అ' త్తువచ్చును; అవ్యయీభావసమాసములు నపుంసకలింగము లగుటచేత 'మ్' అనునదియత్తువై చేరును—శరద్, విపాశ్, అనస్, మనస్, ఉపానహ్, అనడుహ్, దివ్, హిమవత్, హిమక్, విట్; సద్, దిశ్, దృశ్, విశ్, చతుర్, త్యద్, తద్, యద్, కియత్, జరా (దీనికి 'జరస్' అని యాదేశమగును), ప్రత్యక్షమ్, పరోక్షమ్, సమక్షమ్, అన్వక్షమ్, పథిన్, సదృశ్—ఇవి శరత్ప్రభృతులు. ఉదా. ఉపశరదమ్, ప్రతివిపాశమ్ మొదలయినవి.

సమాసమున అన్ - అంత శబ్దము చేరునపుడు దానియంతమున టచ్ ప్రత్యయము చేరును. అపుడు దాని యంతమందలి 'అన్' లోపించును. ఉదా. ఉప + రాజన్ = ఉప + రాజన్ + టచ్ = ఉప + రాజ్ + టచ్ = ఉపరాజ; అవ్యయీభావము కావున 'ఉపరాజమ్.' ఇట్లే 'అధ్యాత్మమ్' మొదలయినవి.

నపుంసకలింగమగు అన్నంతశబ్దము సమాసమున పరపదమగునపుడు దానిపై 'టచ్చు' వైకల్పికముగా నగును: ఉదా. ఉపచర్మ, ఉపచర్మమ్.

నదీ, పౌర్ణమాసీ, ఆగ్రహాయణీశబ్దము లంతమందుగల యవ్యయీభావ సమాసముల యంతమందు 'టచ్' ప్రత్యయము వైకల్పికముగా వచ్చును: ఉదా. ఉపనదమ్, ఉపనది; ఉపపౌర్ణమాసం, ఉపపౌర్ణమాసి; ఉపాగ్రహాయణమ్, ఉపాగ్రహాయణి.

ఋయ్యులు (వర్గప్రథమ, ద్వితీయ, తృతీయ, చతుర్థాక్షరములు) అంతమందుగల పదములు సమాసము నంతమందువచ్చినను వానిపై 'టచ్చు' వైకల్పికముగా వచ్చును: ఉదా. ఉపసమిధమ్, ఉపసమిత్, మొదలయినవి.

'గిరి' యనుపదము సమాసమున పరమందున్నను దానిపై టచ్చు వైకల్పికముగఁ జేరును: ఉదా. ఉపగిరమ్, ఉపగిరి.

వైరీతిగా సంస్కృతమున సిద్ధములయిన యవ్యయీభావసమాసములలోఁ గొన్ని తెనుఁగు గ్రంథములం దాయాపములతోడనే యవతరించినవి. అందు 'అమ్' అనునంతముగల సమాసములకుఁ దెనుఁగున ఉత్తుమాత్రము చేరి ప్రాచీనాంధ్రకావ్యయములందు తఱచుగఁ బ్రయోగములు గాన్పించుచున్నవి. తరువాతికాలమున వానిపై 'కన్, కాన్'లు చేరుచు వచ్చినవి.

III. తత్పురుష సమాసము.

కొన్ని సమాసములలోఁ గొన్నిటియందలి రెండుపదములలోఁ బూర్వపదము నర్థము ప్రధానముగా నుండును. అట్టిసమాసములకు అవ్యయీభావ సమాసములని పేరు. కొన్నిటియం దుత్తరపదము నర్థము ప్రధానమై యుండును; అట్టివి తత్పురుష సమాసములు. కొన్నిటియందు సమాసమందలి రెండుపదముల యర్థమునుగాక మఱియొకయర్థము ప్రాధాన్యమును పొందును. అట్టివి బహువ్రీహి సమాసములు. కొన్నిటియందు రెండుపదముల యర్థములును సమానప్రాధాన్యమును వహించును; అట్టివి ద్వంద్వసమాసములు.

వై వానిలో నుత్తరపదప్రధానములైన తత్పురుష సమాసములు సమానాధికరణము, వ్యధికరణము అని రెండువిధములుగా నుండును. విశేష్యమును విశేషణమును నొకటితో నొకటి కలిసి సమాసముగ నేర్పడుటకు సమానాధికరణమనిపేరు. ఇట్లు కలియు విశేషణ, విశేష్యములు విగ్రహమునం దేకవిభక్తియం దుండును. ఇట్టి తత్పురుషభేదమునకుఁ గర్మధారయమని పేరు.

వ్యధికరణమనఁగా వేఱువేఱు (విభక్తుల) నాశ్రయించి యుండుట. ఇట్టి సమాసములందలి పదము లేకవిభక్తికములై యుండవు; వీనిలోఁ బూర్వపదము విశేషణమై యుండదు. ఇట్టిసమాసములు ద్వితీయా తత్పురుషము, తృతీయా తత్పురుషము, చతుర్థీ తత్పురుషము, పంచమీ తత్పురుషము, షష్ఠీ తత్పురుషము, సప్తమీ తత్పురుషము, అని యాఱువిధములుగా నుండును. అభావమును దెలుపు నఞ్ (న) పూర్వపదముగాఁ జేరిన సమాసమునకు నఞ్ సమాసమనిపేరు. దీనినికూడ నఞ్ తత్పురుషమని తత్పురుషభేదముగాఁ బరిగణింతురు.

(అ) వ్యధికరణతత్పురుషము.

I. ద్వితీయాతత్పురుషము.

(1) ద్వితీయా విభక్త్యంతమగు పదము శ్రిత, అతీత, పతిత, గత, అత్యస్త, ప్రాప్త, ఆపన్న అనుపదములతో సమసించి ద్వితీయా తత్పురుష సమాసమగును. ఈ పదములకు గమీ, గామీ, బుభుక్షు మొదలగు పదములను గూడఁ జేర్చికొనవలెను: ఉదా. కష్టశ్రితుఁడు = కష్టము నాశ్రయించినవాఁడు; కష్టాతీతుఁడు = కష్టము నతిక్రమించినవాఁడు మొదలయినవి. ఇక్కడ గ్రామగామీ = గ్రామమును (తెనుఁగు: గ్రామమునకు) ఏగువాఁడు; అన్నబుభుక్షువు = అన్నమును తిన నిచ్చగించువాఁడు మొదలయినవి.

(2) ['స్వయం' అనుపదము క్తప్రత్యయాంత పదముతో సమసింపదు; అనఁగా దానివై నుండు 'అమ్' ప్రత్యయమునకు లోపము కలుగదు. 'స్వయం' అనున దవ్యయముకావున దానికి ద్వితీయా విభక్తిక ప్రసక్తిలేదు: ఉదా. స్వయంకృతము; స్వయంలబ్ధము మొదలయినవి.]

(3) ఖట్వా శబ్దము ద్వితీయారూపము క్తప్రత్యయాంతసముతో నిందార్థమున సమసించును: ఉదా. ఖట్వారూఢుఁడు, ఖట్వాప్లుతుఁడు (మంచ మెక్కినవాఁడు, మంచము (పై) నెగురువాఁడు) అనఁగా తెలివితక్కినవాఁడు, తప్పదారిఁ ద్రొక్కినవాఁడు అని నిందార్థము. నిందార్థము లేనప్పుడు సమాసముకాదు. ఖట్వానూఢాఖఃఁ = మంచమువై పరుండి యున్నవాఁడు.

(4) ['సామి' (= సగము) అనునవ్యయము క్తాంతశబ్దముతో సమసించి తత్పురుష సమాసమగును: ఉదా. సామికృతము = సగము చేయఁబడినది. ఇట్టిసమాసమున ద్వితీయావిభక్తి ప్రసక్తిలేదు.]

(5) కాలవాచకపదములు అత్యంత సంయోగార్థకములు కానప్పుడు ద్వితీయాంతములై క్తాంతములతో వైకల్పికముగా సమసించును: ఉదా. ప్రతిపచ్చంద్రుఁడు మాసప్రమితుఁడు; మాసమును పరిచ్ఛేదింప నారంభించిన వాఁడని యర్థము.

(6) కాలవాచకపదము అత్యంతసంయోగార్థమునఁ గూడ ద్వితీయాంతములయి క్తాంతములు కానిపదములతోఁ గూడ వైకల్పికముగ సమసించును: ఉదా. ముహూర్తసుఖము = సుహూర్తసుఖము.

ii. తృతీయా తత్పురుషము.

(1) తృతీయా విభక్త్యంతపదము దానిచే తెలుపఁబడు గుణవాచక పదముతో సమసించి తృతీయా తత్పురుష సమాసమగును: ఉదా. శంకులా ఖండము = శంకులచేత చేయఁబడిన ఖండము; ధాన్యార్థము = ధాన్యముచేత సంపాదింపఁబడిన ధనము. తృతీయాంతపదబోధకవస్తువు కరణము కానప్పుడు సమాసము కలుగదు: ఉదా. అక్ష్ణాకాణఃఁ = కంటి(చేత) గ్రుడ్డివాఁడు. ఇచ్చట గ్రుడ్డితనమునకు కన్ను కరణముకాదు.

(2) తృతీయాంతపదము పూర్వ, సదృశ, సమ, ఊన, అర్థ, కలహ, నిపుణ, మిశ్ర, శ్లక్ష్ణ, అనుపదములతో సమసించి తృతీయా తత్పురుష సమాసమగును: ఉదా. మాసపూర్వుఁడు = మాసముచేత పూర్వుఁడు; మాతృసదృశుఁడు = తల్లితో పోలిక కలవాఁడు; పితృసముఁడు = తండ్రితో సమానుఁడు; మాషోనము, మాషవికలము (కార్షాపణము) = మినుపగింజ ఎత్తుచేత తక్కువయైన (కార్షాపణ మను నాణెము); వాక్కలహము = మాట

తో కలహము; ఆచారనిపుణుఁడు = ఆచారముచేత నేర్పరియైనవాఁడు; గుడ మిశ్రము = బెల్లముతో కలిసినది; ఆచారశ్లక్ష్ణుఁడు = ఆచారముచేత నాజూకయినవాఁడు.

ఈ కార్యము 'అవర' శబ్దముతోఁ గూడఁ గలుగును: మాసావరుఁడు = మాసముచేత వైఁబడినవాఁడు;—మిశ్రశబ్దమునకుఁ బూర్వమం దుపసర్గము చేరియున్నను సమాసము కలుగును: గుడసంమిశ్రము = బెల్లముతో చక్కగాఁ గలిసినది.

(3) కర్తృకరణ వాచకపదములు తృతీయయందుండి కృదంతములతో బహుళముగా సమసించి తృతీయా తత్పురుష సమాసము లగును: ఉదా. అహిహతుఁడు = పాముచేత చంపఁబడినవాఁడు (ఇచట 'పాము' కర్త); నఖభిన్నము = నఖములచేత భిన్నము (ఇచట నఖములు కరణము); ఇట్లే హరిత్రాతుఁడు, పరశుచ్ఛిన్నము, మొదలయినవి.

బహులమనుటచేత 'దాత్రేణ లూనవాన్,' 'పరశునా ఛిన్నవాన్' అనుచోట్ల సమాసము కలుగదు. బహులగ్రహణముచేతనే 'పాదహారకుఁడు,' 'గళచ్ఛోషకుఁడు,' అనుచోట్ల సమాసము కలుగవీలులేకున్నను కలిగినది. కృదంతముతో సమసించు ననుటచేత "కాష్ఠైః పచతితరామ్" అనుచోట 'పచతితరామ్' అనునది క్రియాపదము కావున సమాసము కలుగదు.

(4) కర్తృకరణ వాచకపదములు తృతీయయందుండి కృత్యప్రత్యయాంతపదములతో అతిస్తుతి, అతినిందార్థములందు సమసించి తృతీయా తత్పురుష సమాసము లగును: ఉదా. వాతచ్ఛేద్యము (తృణము) = గాలిచేఁ గూడ ఛేదింపఁదగినది, అనఁగా అంత మృదువైనదని స్తుతిగాని, అంత అల్పమైనదని నిందార్థముగాని స్ఫురింపవచ్చును. అట్లే, 'కాకపేయ (నది)' = కాకి ఒడ్డునఁగూర్చుండి ముక్కుతో త్రాగఁదగినంత లోఁతు నీళ్లుగల నది యని స్తుత్యర్థముగాని, కాకి ముక్కు మాత్రము మునుఁగునంతటి లోఁతు గల నది యని నిందార్థముగాని స్ఫురించును.

(5) అన్నవాచకముతో వ్యంజన వాచకపదముచేరి తృతీయా తత్పురుష సమాస మగును: ఉదా. దధ్యోదనము = పెరుగుతో నన్నము.

(6) భక్ష్యవాచకపదముతో రుచి కలిగించు నస్తువును తెలుపు పదము కలిసి తృతీయా తత్పురుష సమాసమగును: ఉదా. గుడధానములు = బెల్లముతో చేర్చిన యవలు.

iii. చతుర్థీ తత్పురుషము.

చతుర్థ్యంతపదము తాదర్థ్యబోధకపదముతోను, అర్థ, బలి, హిత, సుఖ, రక్షిత, శబ్దములతోడను సమసించి చతుర్థీతత్పురుష సమాసమగును: ఉదా. యూపముకొఱకు దారువు = యూపదారువు; రంధనాయ స్థాలీ = వంట కొఱకుస్థాలి యనుచో తాదర్థ్యము లేదు కావున సమాసముకాదు; ద్విజుని కొఱకు ఇది (పప్పు) = ద్విజార్థము; భూతములకొఱకు బలి = భూతబలి; గోవులకొఱకు హితము = గోహితము; గోవులకొఱకు సుఖము = గోసుఖము; గోవులకొఱకు రక్షితము = గోరక్షితము.

iv. పంచమీ తత్పురుషము.

(1) పంచమీ విభక్త్యంతపదము భయశబ్దముతో వైకల్పికముగా సమసించి పంచమీ తత్పురుష సమాసమగును: ఉదా. చోరునివలన భయము = చోరభయము—భీత, భీతి, భీ శబ్దములతోడను పంచమ్యంతపదము సమసించును: ఉదా. చోరభీతుఁడు, చోరభీతి; 'భీ' శబ్దముతోడి సమాసము తెనుఁగునఁ గలుగదు.

(2) పంచమ్యంతపదము అపేత, అపోఢ, ముక్త, పతిత, అపత్రస్త, అనుపదములతో సమసించి 'కొంచెము కొంచెముగా' అను నర్థమున పంచమీ తత్పురుష సమాసమగును: ఉదా. సుఖాపేతుఁడు = సుఖమువలన విడివడిన వాఁడు; కల్పనాపోఢుఁడు = కల్పనవలన తీసికొని పోఁబడినవాఁడు; చక్రముక్తుఁడు = చక్రమునుండి విడిపింపఁబడినవాఁడు; స్వర్గపతితుఁడు = స్వర్గమునుండి పడినవాఁడు; తరంగాపత్రస్తుఁడు = తరంగములనలన భయపడిన వాఁడు. 'కొంచెము కొంచెముగా' అనుటవలన 'ప్రాసాదమునుండి పడిన వాఁడు' అనుటకు 'ప్రాసాదపతితుఁడు' అను సమాసము కాదు.

(3) పంచమ్యంతములైన 'కొంచెము', 'దగ్గఱ', 'దూరము', అనునర్థములుగల పదములును, 'కృచ్ఛ్ర' అనుపదమును క్తాంతపదములతో సమసించి పంచమీతత్పురుష సమాసములగును. ఇట్టి సమాసములందు విభక్తిలోపము కలుగదు: ఉదా. స్తోకాన్ముక్తుఁడు, అల్పాన్ముక్తుఁడు, అంతికాదాగతుఁడు, అభ్యాశాదాగతుఁడు, దూరాచ్చాగతుఁడు, విప్రకృష్టాదాగతుఁడు, కృచ్ఛ్రాదాగతుఁడు, కృచ్ఛ్రాల్లబ్ధము మొదలయినవి.

v. షష్ఠీతత్పురుషము.

(1) షష్ఠ్యంతమగు పదము సమర్థమగు పదముతో సమసించి షష్ఠీ తత్పురుష సమాసమగును: ఉదా. రాజయొక్క పురుషుఁడు = రాజపురుషుఁడు.

(2) షష్ఠ్యంతపదము 'యాజక' మొదలగు పదములతోఁ గలిసి షష్ఠీతత్పురుష సమాసమగును. యాజక, పూజక, పరిచారక, పరివేషక, పరిషేచక, స్నాపక (స్నాతక), అధ్యాపక, ఉత్సాహ (-ద)క, ఉద్ధర్తక, హోతృ, భర్తృ, రథగణక, పత్తిగణక, పోతృ, హర్తృ, వర్తక - ఇవి యాజకాదులు. ఉదా. బ్రాహ్మణుని యాజకుఁడు = బ్రాహ్మణయాజకుఁడు; దేవపూజకుఁడు మొదలయినవి.

షష్ఠ్యంతపద మూపదమునం దంతర్భూతమైన గుణమును దెలుపు పద ముతోఁ గలిసి షష్ఠీతత్పురుష సమాసమగును: ఉదా. బ్రాహ్మణవర్ణము, చందనగంధిము మొదలయినవి.

అల్పే, యది విశేషణముల 'తర' భావమును దెలుపు పదముతో సమసించియు షష్ఠీతత్పురుష సమాసమగును: ఉదా. అన్నిటికంటె శ్వేతతరము= సర్వశ్వేతము మొదలయినవి.

కృదంత పదముతోడి సంబంధమువలన నొకపదమునకు షష్ఠీ ప్రత్యయము చేరునపుడు, ఆ షష్ఠ్యంతపద మాకృదంతపదముతో సమసించి షష్ఠీతత్పురుష సమాసమగును: ఉదా. ఇచ్ఛ్మవ్రశ్చనము = ఇచ్ఛ్మములను (కట్టెలను) వ్రశ్చనము (చీల్చునట్టిది) = గొడ్డలి.

(3) నిర్ధారణార్థముగల షష్ఠ్యంతపదము మఱియొకపదముతో సమసింపదు. 'నరులలో ద్విజుఁడు శ్రేష్ఠుఁడు' అనవలెనుగాని 'ద్విజుఁడు నరశ్రేష్ఠుఁడు' అని సమాసము చేయరాదు.

(4) షష్ఠ్యంతపదము పూరణార్థక పదముతోడను, గుణవాచకముతోడను, నుహిత, సత్, అను నర్థములుగల పదములతోడను, అవ్యయముతోడను, తవ్యప్రత్యయాంత పదముతోడను, సమానాధికరణముతోడను, సమసింపదు. ''ఉన్నవారిలో ఆఱవవాఁడు'' అనునర్థమున 'సత్షష్ఠుఁడు' అనకూడదు. 'కాకిసలుపు' అనునర్థమున 'కాకి కార్ష్ణ్యము' అనకూడదు. 'ఫలమునకుతృప్తుఁడు' అనునర్థమున 'ఫలతృప్తుఁడు' అనకూడదు. 'ఫలముచేత తృప్తుఁడు' అని తృతీయతోఁ జేసినపుడు 'ఫలతృప్తుఁడు' అనవచ్చును. తృతీయా సమాసమయినప్పుడు సమాస మాద్యుదాత్తస్వరము కలది; షష్ఠి చెప్పినపు డంత్యోదాత్తస్వరము; 'బ్రాహ్మణునికి పనిచేయువాఁడు' అనునర్థమున 'బ్రాహ్మణకర్వాణుఁడు' అనకూడదు; 'బ్రాహ్మణునికిచేసి' అనునర్థమున 'బ్రాహ్మణకృత్వా' అనకూడదు. 'బ్రాహ్మణుని కర్తవ్యము' అనునర్థమున 'బ్రాహ్మణకర్తవ్యము' అనకూడదు. ('తవ్య' ప్రత్యయాంతమయినప్పుడు సమాసము కలుగదుగాని, 'తవ్యత్' ప్రత్యయాంతమయినచో సమాసము సిద్ధించును: ఉదా. బ్రాహ్మణ

కర్తవ్యము, స్వీకర్తవ్యము మొదలయినవి. సమానాధికరణము, అనఁగా రెండు పదములును నేకవస్తువును దెలుపునప్పుడు: 'రాజ్ఞఃపాటలిపుత్రకస్య' అనుదాని యందు రాజ, పాటలిపుత్రక శబ్దము లేకపురుషుని దెల్పుచున్నవి, కావున 'రాజపాటలిపుత్రకుఁడు' అనుసమాసము సిద్ధింపదు. ఇట్లే, పాణిని సూత్రకారుఁడు, తత్కృతర్పము, అనుసమాసములును సిద్ధింపవు. అయినను 'సూత్రకార ఏవ పాణినిః' అను విగ్రహము చొప్పన 'సూత్రకారపాణిని' అను సమాసము సుసంగతమగును.

(5) షష్ఠ్యంతపదము పూజార్థముస క్తాంతపదముతో సమసింపదు పూజార్థమనుటవలన మతి, బుద్ధి, అను నర్థములును ద్యోతకములగును. రాజ్ఞాం మతఃబుద్ధఃపూజితఃఅను విగ్రహార్థమున 'రాజమతఃరాజబుద్ధఃరాజపూజితఃఅను సమాసములు కలుగవు. రాజులచేత పూజింపఁబడువాఁడు అను తృతీయార్థమున 'రాజపూజితుఁడు' అను తృతీయాతత్పురుష సమాస మునకు బోధకము లేదు.

(6) అధికరణవాచకశబ్దముతోఁ గూడ షష్ఠ్యంతపదము సమసింపదు. ఉదా. ఇదమేషాం వాసితం (- గతమ్ - భుక్తమ్.)

(7) షష్ఠ్యంతపదమునకు ద్వితీయార్థము కలుగునప్పు డది నుటియొక పదముతో సమసింపదు. ఉదా: 'ఆశ్చర్యో గవాం దోహఃఅగోదోహ'. ఇచట 'గవాం' అను షష్ఠ్యంతపదమునకు ద్వితీయార్థమున్నది గావున 'గోదోహఃఅని సమాసము సిద్ధింపదు.

(8) షష్ఠ్యంతపదము కర్తృకర్మకములగు 'తృచ్', 'అక' అను ప్రత్యయ ములుచేరి యేర్పడిన పదములతో సమసింపదు: ఉదా. 'అపాంస్రష్టా' ('అప్స్రష్టా' అని కాదు); వజ్రస్యభర్తా ('వజ్రభర్తా' అనికాదు); ఓదనస్య పాచకఃఓదనపాచకఃఅనికాదు).

(9) కర్తృర్థము కలిగిన షష్ఠ్యంతపదము 'అక' ప్రత్యయాంతపద ముతో సమసింపదు: ఉదా. భవతఃశాయికా ('భవచ్ఛాయికా' అనికాదు).

(10) షష్ఠ్యంతపదము 'క్రీడ, జీవిక' అను నర్థములనిచ్చు 'అక' ప్రత్య యాంతపదముతో తప్పక సమసించి షష్ఠీతత్పురుష సమాసమగును: ఉదా. ఉద్దాలక పుష్పభంజిక = ఒకవిధమగు ఆట. ఈ యాటయం దుద్దాలకపుష్పము లను చిదుముదురు; దంతలేఖకుఁడు = పండ్లకు రంగువేసి జీవించువాఁడు; నఖ లేఖకుఁడు = గోళ్లకు రంగువేసి జీవించువాఁడు.

(11) పూర్వ, అపర, అధర, ఉత్తర అను పదములు మొత్తమునుండి ప్రత్యేకింపఁబడిన భాగములుగలిగిన యొకవస్తువును దెలుపుపదముతో

సమసించి, షష్ఠీతత్పురుష సమాసములగును: ఉదా. కాయమునకు పూర్వము= పూర్వకాయము; కాయమునకు అపరము = అపరకాయము.

(12) 'అర్ధము' అనుపదము 'సరిగా సగము' అనునర్థముఁ గలిగియున్నప్పుడు నపుంసకలింగ మగును. అట్టి 'అర్ధము' అను పదము సమభాగములుగల వస్తువును దెలుపు పదముతో (ఆ సమభాగములుగల వస్తువు సంపూర్ణవస్తువయినపుడు) సమసించి షష్ఠీతత్పురుష సమాసమగును: ఉదా. పిప్పలితో అర్ధము=అర్ధపిప్పలి.

(13) ద్వితీయ, తృతీయ, చతుర్థ, తుర్య, అను పదములు భాగములు గలిగిన సంపూర్ణవస్తువును దెలుపు పదముతో వైకల్పికముగా సమసించును: ఉదా. భిక్షయొక్క ద్వితీయము = ద్వితీయభిక్ష.

(14) ప్రాప్త, ఆపన్న, అనుపదములు ద్వితీయాంతపదములతోఁ గూడ వైకల్పికముగ సమసించును: ఉదా. ప్రాప్తజీవికుఁడు, జీవికాప్తుఁడు; ఆపన్నజీవికుఁడు, జీవికాపన్నుఁడు.

(15) కాలవాచకపదములు తత్పరినామవాచకపదములతో గలిసి షష్ఠీతత్పురుష సమాసములగును: ఉదా. జాతోమాసస్య = మాసజాతః, తెనుఁగు: మాసజాతుఁడు; ద్వ్యహ్నో జాతస్య యస్య = ద్వ్యహ్నజాతః, తెనుఁగు; ద్వ్యహ్న జాతుఁడు మొదలయినవి.

vi. సప్తమీతత్పురుషము.

(1) సప్తమ్యంతపదము శౌండాదిపదములతోఁ గలిసి సప్తమీతత్పురుష సమాసమగును: శౌండ, ధూర్త, కితవ, వ్యాడ, ప్రవీణ, సంవీత, అంతర (స్థలవాచకమయినప్పుడు), అధి, పటు (అధిపటు), పండిత, కుశల, చపల, నిపుణ, సంవ్యాడ, భవ్య, సమీర - ఇవి శౌండాదులు. ఉదా. అక్షము లందు శౌండుఁడు = అక్షశౌండుఁడు మొదలయినవి.

(2) అల్పే, సప్తమ్యంతపదము 'సిద్ధ, శుష్క, పక్వ, బంధ,' శబ్దములతోఁగూడ సమసించి సప్తమీతత్పురుష సమాసమగును: ఉదా. సాంకాస్యమునందు సిద్ధుఁడు = సాంకాస్యసిద్ధుఁడు; ఆతపమునందు శుష్కము = ఆతపశుష్కము; స్థాలియందు పండఁబడినది = స్థాలీపక్వము; చక్రమునందు కట్టఁబడినది = చక్రబంధము.

(3) సప్తమ్యంతపదము నిందార్థమున ధ్వాంక్ష శబ్దముతోఁగలిసి సప్తమీతత్పురుష సమాసమగును: తీర్థమునందు ధ్వాంక్షము = (కాకము, వాయసము) తీర్థధ్వాంక్షము = నీటికాకి (నీటికానులకొఱకు నది ఒడ్డున కాచుకొనియుండువాఁడు); లేదా, కాకి, నీటియొడ్డున నిలుకడగా నొకచోట నిలువక

యెగురుచుండును; అట్లే గురుకులమునఁజేరి యచట చిరకాలము నిలువక లేచిపోవువాఁడును తీర్థవాయస మనఁబడును.

(4) సప్తమ్యంతపదము ఋణార్థమున కృత్యప్రత్యయాంత పదములతో సమసించి సప్తమీ తత్పురుష సమాసమగును. ఈ సూత్రమునందలి కృత్య ప్రత్యయము యత్ర ప్రత్యయమునకు మాత్రము నర్థించును: ఉదా. మాస మున నివ్వవలసిన ఋణము = కూసదేయము, 'సాయాహ్నేయం నామ' అనుచో 'ఋణార్థము' లేదు కావున సమాసముకాదు.

(5) సప్తమ్యంతపదము మఱియొక విభక్త్యంతపదముతోఁగలిసి సంజ్ఞా వాచకమయి సప్తమీ తత్పురుష సమాసమగును. ఇట్టిచోట సప్తమీ ప్రత్య యమునకు లోపము గలుగదు: ఉదా. అరణ్యే తిలకాః = అడవి నువ్వులు.

(6) రాత్రి యొక్కకాని, పగటియొక్కకాని భాగములను దెలుపుపద ములు క్తాంతపదములతో సమసించి వ్యస్తమీ తత్పురుష సమాసములగును. ఉదా. పూర్వాహ్ణకృతము, అపరాహ్ణకృతము, అపరాత్రకృతము మొదలైనవి.

(7) 'తత్ర' అనుపదము సప్తమ్యంతము: అది క్తాంతపదముతోఁ గలిసి సప్తమీతత్పురుష సమాసమగును. ఉదా. తత్రభుక్తము.

(8) సప్తమ్యంతపదము నిందార్థమున క్తాంతపదముతో సమసించి సప్తమీ తత్పురుష సమాసమగును : ఉదా. ఈ నీపని అవతప్తే నకులస్థితము వలె నున్నది; ఈ మాట చపలమనస్సుగల వానినిగూర్చి చెప్పఁబడును.

(9) 'పాత్రేసమిత' మొదలగు పదములు నిందార్థమున సప్తమీ తత్పురుష సమాసములగును. పాత్రేసమితులు, పాత్రేబహులులు = తిండి వేళకు సిద్ధమగువారు; ఉదుంబరమశకము, ఉదుంబరకృమి, కూపకచ్ఛపము, అవటకచ్ఛపము, కూపమండూకము, కుంభమండూకము, ఉదపానమండూ కము = తానున్నదేలోక మనుకొనువాఁడు; నగరకాకము, నగరవాయసము= పట్టణములలో పనిపాటులులేక తిరుగువాఁడు; మాతరిపురుషుఁడు = అమ్మకూచి; పిండీశూరుఁడు = తిండికిశూరుఁడు; పితరిశూరుఁడు = తండ్రిమీఁద శూరత్వము చూపువాఁడు; గేహేశూరుఁడు = ఇంటిలోమాత్రము శూరుఁడు; గేహేనర్ది, గేహేశ్వేడి = ఇంటకేకలు వేయువాఁడు; గేహేవిజితి = ఇంటిలోగెలిచినానని చెప్పుకొనువాఁడు; గేహేవ్యాడుఁడు = ఇంటిలో పామువంటివాఁడు; గేహే మేహి, గేహేదృప్తుఁడు, గేహేశ్వమ్మఁడు = ఇంట గర్వించువాఁడు; గేహేతృ ప్తుడు = ఇంటికూచి; ఆఖునికబకము = ఎలుకమీఁదికి కొంగవంటివాఁడు, అనఁగా తనకంటె చిన్నవారిమీఁదికి శూరుఁడు; గోష్ఠేశూరుఁడు = ఆవుల సాలలో శూరుఁడు, గోష్ఠేవిజితి=అవులసాలలో జయించువాఁడు; ఇట్లే, గోష్ఠే

జ్యేష్ఠుఁడు, గోష్ఠేషటుఁడు, గోష్ఠేపండితుఁడు, గోష్ఠేప్రగల్భుఁడు, కర్ణేటిరటిర; కర్ణేచురచుర = చెవిలో గొనుగువాఁడు; ఇవి పాత్రేసమితాదులు.

(10) పూర్వకాలమును దెలుపుసట్టి పదములును, ఏక, సర్వ, జరత్, పురాణ, నవ = క్రొత్త, కేవల, అనుపదములును విభక్త్యంతములై, అవే విభక్తులంతమందు గల పదములతో సమసించి సప్తమీతత్పురుష సమాసములగును: ఉదా. స్నాతానులిప్తుఁడు = మొదటస్నానముచేసి తరువాత అనులేపనము చేసికొన్నవాఁడు; కృష్ణ సమీకృతము = మొదట దున్ని తరువాత చదునుచేయఁబడినది; ఏకనాథుఁడు = ఒక్కనినే యధికారిగాఁ గలవాఁడు; ఏకభిక్షు = దినమునకొక్కసారి యెత్తినభిక్షు; సర్వమనుష్యులు = అందఱు మనుష్యులు; జరద్ధస్తి = ముసలియేనుఁగు; పురాణమీమాంసకులు=పూర్వకాలపు మీమాంసకులు; నవపాకులు = క్రొత్తవిద్యార్థులు; కేవలవైయాకరణులు = వ్యాకరణము మాత్రము తెలిసినవారు.

(11) దిగ్వాచక పదములను, సంఖ్యావాచక పదములును, వానితో సంబంధించి యవే విభక్తులయందున్న పదములతో సమసించి, సంజ్ఞావాచకములై తత్పురుషసమాసము లగును: ఉదా. పూర్వేషుకామశమీ=తూర్పున నున్న కామశమి యను పట్టణము; సప్తర్షులు = సప్తర్షులను నక్షత్ర సమూహము.

(12) తద్ధితార్థముగల విభక్తియందుగాని, సమాసముతో మఱియొక పదము సమసించినప్పుడు గాని, సమాహారార్థమనందుగాని, దిగ్వాచక, సంఖ్యావాచక పదములు, అవే విభక్తులంతమందుగల పదములతో సమసించి, తత్పురుషసమాసములగును.

(అ) తద్ధితార్థముగల విభక్తి: 'పూర్వస్యాం శాలాయాం భవః' ఇచట 'భవః' అనుదానికి తద్ధితార్థముగలిగి 'పౌర్వశాలః' అనురూపము గలిగినది. ఇది తెనుఁగున మహాద్వాచకమగునపుడు 'పౌర్వశాలుఁడు' అనియు, అమహాద్వాచకమగునపుడు 'పౌర్వశాలము' అనియు రూపముల నొంది తత్పురుష సమాపమగును. ఇట్లే 'ఆపరశాలుఁడు, ఆపరశాలము.'

(ఆ) సమాసముతో మఱియొకపదము సమసించుటకు: పూర్వశాలాప్రియుఁడు, అపరశాలాప్రియుఁడు. ఇట్టి ఉత్తరపద సమాసములు నిత్యసమాసములుగావున వీనికి విగ్రహములేదు.

(ఇ) సమాహారార్థమున దిగ్వాచకములతో సమాసములు కలుగవు; అట్టివి ప్రయోగాసిద్ధములు.

సంఖ్యావాచకములతో తద్ధితార్థమున సమాసముకలిగినందుకు, పాణ్ణి తురుఁడు.

'పంచగావో ధనం యస్య' అయిదుగోవులు ధనముగా ఎవనికిఁ గలవో వాఁడు అనుదానిని బహువ్రీహి సమాసము చేయక పూర్వము 'పంచ+గో' అను పదములకు సమాసము కల్పించవలెను. ఇట్లుండఁగా,—

(13) తత్పురుష సమాసమున ద్వితీయాంగముగా నిలిచిన గోశబ్దమునకు, తద్ధితప్రత్యయమునకు లోపము కలుగకుండినచో, 'టచ్' ప్రత్యయమగును. అప్పుడు 'పంచ+గో' అనునది 'పంచగవ' అను తత్పురుష సమాసమగును. తరువాత నా సమాసముపై 'ధన' శబ్దముచేరి 'పంచగవధనః' = పంచగవధనుఁడు అను బహువ్రీహిసమాసమగును.

'పంచ + గో' అను పదములను తత్పురుషసమాసము చేయనియెడల 'టచ్' రాదు. అప్పు డా పదములపై 'ధన' శబ్దముచేరి 'పంచగోధనః' = పంచ గోధనుఁడు, అనియే సమాసమగును.

(ఆ) కర్మధారయసమాసము.

ఇంతవఱకును వ్యధికరణ తత్పురుషము వివరింపఁబడినది. తత్పురుష మున సమానాధికరణమును రెండవ భేదమునకుఁ గర్మధారయ మనిపేరు. ఇదియును ఉత్తరపదము నర్థము ప్రధానముగాఁగలదియే. ఇందు విశేషణ విశేష్య పదములు కలిసి సమాసములగును; కొన్నియెడల రెండుపదములును విశేషణములే కావచ్చును. ఈ సమాసమునందలి రెండుపదములును సూత్రము ఒక్కవిభక్తియందే యుండును. ఇందలి విశేషణములకు సంభావన, ఉప మానము, మొదలగు నర్థములు కలిగి కర్మధారయమందు కొన్ని భేదములు గలుగును.

i. ద్విగుసమాసము.

కర్మధారయసమాసమందు సంఖ్యావాచకపదము పూర్వపదమైన యెడల దానికి ద్విగుసమాసము పేరు గలుగును, ద్విగుసమాసము (1) తద్ధితార్థ ద్విగువు (2) ద్విపదద్విగువు (3) సమాహారద్విగువు అని మూఁడువిధములుగా నుండును. ఉదా. (1) తద్ధితార్థద్విగువు: దశకపాలము = పదిపాత్రలయందు చేయఁబడిన బలిపదార్థము; (2) ద్విపదద్విగువు: సమాసముపై మఱియొక పదముచేరుట: పంచనావప్రియుఁడు = అయిదునావలను కలిగియుండి నిష్టము గలవాఁడు. (3) సమాహారద్విగువు: పంచగవము=అయిదు గోవుల సమూహము.

(1) ఇందు సమాహార ద్విగుసమాస మేకవచనమునందును నపుంసక లింగమునందును మాత్రముండును: పంచగవము = అయిదు గోవులసమూ

హము. తద్ధితార్థద్విగువయిన-చో నేకవచనమునం దుండదు: పంచకపాలములు= అయిదుకపాలములందు సంస్కరింపఁబడినవి: పంచగవములు (పటములు) = అయిదు గోవులతో కొనినవి (వస్త్రములు).

ii. కేవల కర్మధారయ సమాసము.

కుత్సితార్థమును దెలియఁజేయుపదములు కుత్సనార్థకపదములతో సమసించును: ఉదా. వైయాకరణఖసూచి = వ్యాకరణము తెలియక వ్యాకరణ ప్రశ్నము నడిగినప్పుడెల్ల నాకాశముఖంకఁ జూచువాఁడు; మీమాంసకదుర్దురూఢుఁడు = బాగుగ మీమాంసాశాస్త్రమును దెలియనివాఁడు; యాజ్ఞికకితవుఁడు=యజ్ఞముచేయ నర్హులు కానివారికొఱకు యజ్ఞములను జేయించువాఁడు.

(2) 'పాప,' 'అణక' అనుపదములు కుత్సితార్థకపదములతో సమసించును. ఈ విధి వైసూత్రముస కపవాదము. 'పాప,' 'అణక' శబ్దములు కుత్సనార్థకములు కావునఁ బైసూత్రమునుప్రకారము సమాసమున నుత్తరపదములు కావలసియుండఁగా నీసూత్రమువలనఁ బూర్వపదము లగుచున్నవి: ఉదా. పాపనాపితుఁడు = దుష్టుఁడైన మంగలివాఁడు; అణకకులాలుఁడు = నీచుఁడైన కుమ్మరవాఁడు.

(3) ఉపమానవాచకపదములు సమానధర్మము గలవియై యుపమేయవాచకపదములతో సమసించును: (కృష్ణుఁడు) ఘనశ్యాముఁడు. ఇచట ఘనము (మేఘము)సకును కృష్ణునకును శ్యామత్వము (నలుపుఁదనము) సమానధర్మమగుటచే ఘన, శ్యామపదములకు సమాసము కలిగినది. ఇం దుపమాన వాచకమగు 'ఘన'శబ్దము సమాసమునఁ బూర్వపదముగా నున్నది. ఇట్లే, కుముదశ్వేతి, హంసగద్గదము, స్యగోధపరిమండలము మొదలయినవి. ఇట్టి సమాసమునకు విగ్రహము చెప్పునప్పుడు 'ఇవ' = వలె అనుపదము నచ్చును. ఘనశ్యామః = ఘన ఇవ శ్యామః, ఘనమువలె శ్యామవర్ణము గలవాఁడు.

(4) ఉపమేయవాచకము 'వ్యాఘ్ర' మొదలగు నుపమానవాచకపదములతోఁ బైసూత్రమునందువలె సమానధర్మము ద్యోతకము కానప్పుడు సమసించును: ఉదా. పురుషవ్యాఘ్రుఁడు. దీనికి విగ్రహము 'పురుషోఽయం వ్యాఘ్ర ఇవ' = ఈ పురుషుఁడు (బలమున) వ్యాఘ్రము వంటివాఁడు' అని చెప్పవలెను.

వ్యాఘ్ర, సింహ, ఋక్ష, ఋషభ, చందన, వృక, వృష, వరాహ, హస్తిన్, తరు, కుంజర, రుగు, పృషతీ, పుండరీక, పలాశ, కితవ——ఇవి వ్యాఘ్రాదులు. ఇది యాకృతిగణము; కావున, ముఖపద్మము, ముఖకమలము, కరకిసలయము, పార్థివచంద్రుఁడు మొదలగు సమాసములును గలవని తెలియవలెను.

(5) విశేషణము విశేష్యముతో సమానవిభక్తియం దుండి బహుల ముగా సమసించును: ఉదా. నీలోత్పలము, రక్తోత్పలము. బహులమనుటచేఁ గొన్నిచోట్ల నీవిధి నిత్యము: ఉదా. కృష్ణసర్పము; కొన్నిచోట్లఁ గలుగదు: ఉదా. రాముఁడు జామదగ్న్యుఁడు; తపఃకుఁడను సర్పము మొదలయినవి.

(6) పూర్వ, అపర, ప్రథమ, చరమ, జఘన్య, సమాన, మధ్య, మధ్యమ, వీర అనుపదములును తమతో సమానవిభక్తియందున్న పద ములతో సమసించును. ఇది నియమసూత్రము. పై పదము లెప్పుడును సమా సమునఁ బూర్వపదములుగనే యుండవలెనని యీ సూత్రము నియమించు చున్నది : ఉదా. పూర్వవైయాకరణుఁడు, అపరాధ్యాపకుఁడు మొదలయినవి.

అర్ధశబ్దముతో సమసించునప్పుడు 'అపర' అను పదమునకు బదులుగా 'పశ్చ' అను పదము వాడఁబడును: పశ్చార్ధము.

(7) 'శ్వేత' మొదలగు పదములు 'కృత' మొదలగు పదములతో సమానవిభక్త్యంతములై సమసించును.

శ్వేత, ఏక, పూగ, ముకుంద, రాశి, నిచయ, విషయ, నిధన, పర, ఇంద్ర, దేవ, ముండ, భూత, శ్రమణ, వదాన్య, అధ్యాపక, అభిరూపక, బ్రాహ్మణ, క్షత్రియ, (విశిష్ట), పటు, పండిత, కుశల, చపల, నిపుణ, కృపణ— ఇవి శ్వేతాద్యాదులు.

కృత, మిత, మత, భూత, ఉక్త, (గుక్త), సమాజ్ఞాత, సమామ్నాత, సమాఖ్యాత, సంభావిత, (సంసేవిత), అవధారిత, అవకల్పిత, నిరాకృత, ఉప కృత, ఉపాకృత, (దృష్ట), కలిత, దలిత, ఉదాహృత, విశ్రుత, ఉదిత మొద లయినవి కృతాదులు. ఇది యాకృతిగణము గావున నిట్టి వీనిని గలవని తెలియవలెను.

ఉదా. శ్వేతీకృతము మొదలయినవి.

(8) నఞ్‌తోఁ జేరని క్తాంతపదము నఞ్‌తోఁ జేరిన క్తాంతపదము లతో సమానవిభక్తియందుండి సమసించును: ఉదా. కృతాకృతము, అశితా నశితము, క్లిష్టాక్లిశితము.

(9) 'శాకపార్థివ' మొదలగు సమాసములందు ఉత్తరపదలోపము కలుగునని చెప్పవలెను; శాకప్రియుఁడగు పార్థివుఁడు 'శాకపార్థివుఁడు' = తన శకమువారికి ప్రియుఁడయి శకమును గల్పించువాఁడు; దేవపూజకుఁడగు బ్రాహ్మణుఁడు 'దేవబ్రాహ్మణుఁడు', మొదలయినవి.

శాకపార్థివ, కుతపశ్రోత్రియ = కుతపకాలమును జూచికొని యాతిథ్యము కొఱకు వచ్చువాఁడు; అజాతల్వలి = మేకపాలను త్రాగి బ్రతుకుబుుషి—

ఇవి శాకపార్థివాదులు. ఇది యాకృతిగణము, అనఁగా నిట్టి వింకను నుండవచ్చు ననుట: కృతాకృత, భుక్తవిభుక్త, పీతవిపీత, గతప్రత్యాగత, యాతాను యాత, క్రయాక్రయికా, పుటాపుటికా, ఫలాఫలికా, మానోన్మానికా మొదలయినవియు శాకపార్థివపదమువంటివే.

(10) సత్, మహత్, పరమ, ఉత్కృష్ట, అను పదములు పూజ్యార్థములను దెలుపు పదములతో సమసించును. ఉదా. సద్వైద్యుఁడు, మహాపురుషుఁడు, పరమపురుషుఁడు, ఉత్కృష్టపురుషుఁడు మొదలయినవి. పూజ్యార్థము లేనప్పుడు సమాసముకాదు. గోవు బురదనుండి యుత్కృష్టమయినది (వైకితీయఁబడినది). ఇచట పూజ్యార్థములేదు.

(11) పూజార్హతను దెలుపుపదము బృందారక, నాగ, కుంజర పదములతో సమసించును: ఉదా. గోబృందారకము మొదలయినవి.

(12) 'కతర, కతమ' అను పదములు జాతినిగూర్చి ప్రశ్నించునప్పుడు సమానవిభక్తికము లగుపదములతో సమసించును. ఉదా. కతరకఠుఁడు=వీరిలో నెవఁడు కఠజాతికిఁ జెందినవాఁడు? కతరకాలాపుఁడు = వీరిలో నెవఁడు కాలాపజాతికి చెందినవాఁడు. జాతియనఁగా గోత్రము, చరణము అని యర్థము. ఇట్టి సమాసములు తెనుఁగునఁ జేరలేదు.

(13) 'కిమ్' అనుపదము నిందార్థమున సమాసమున నితరపదముతోఁ జేరును: ప్రజలను రక్షింపనివాఁడు 'కించాజు'; ద్వేషించు సఖుఁడు 'కింసఖుఁడు;' చూలుదాల్పనియావు 'కించోవు' మొదలయినవి.

(14) జాతివాచకపదము పోటా (మీసముగల యాఁడుది), యువతి (యౌవననతి), స్తోక (కొంచెము), కతిపయ (కొన్ని), గృష్టి (మొదటి యీత యావు), ధేను (పాడియావు), వశా (గొడ్రాలు), వేహద్ (గర్భచ్యుతి యైన యావు), బష్కయణీ (ఎదిగిన దూడ గలయావు), ప్రవక్తృ (వ్యాఖ్యానము చేయువాఁడు), శ్రోత్రియ (వేదము నభ్యసించిన బ్రాహ్మణుఁడు), అధ్యాపక (అధ్యయనము చేయించు గురువు), ధూర్త (మోసగాఁడు, నేర్పరి) అను పదములతో సమసించును. ఉదాహరణములు (15) లో చూపఁబడును.

(15) 'ఊ'కారాంత స్త్రీలింగపదములుతప్ప తక్కిన స్త్రీప్రత్యయాంత పదములు కర్మధారయసమానమందు పూర్వపదములుగాఁ జేరియు, జాతీయ, దేశీయ, పదములకుఁ బూర్వమందుచేరియు పుంలింగరూపములను దాల్చును. ఉదా. మహానవమి, కృష్ణచతుర్దశి, మహాప్రియ, పాచకస్త్రీ, దత్తభార్య, పంచమభార్య, సుకేశభార్య, బ్రాహ్మణభార్య, పాచకజాతీయ, పాచకదేశీయ, ఇభపోట, ఇభయువతి, అగ్నిస్తోకము, ఉదశ్విత్. కతిపయము = మజ్జిగబొట్టు,

గోగృష్టి, గోధేనువు, గోవశ, గోవేహత్తు, గోబష్కయణి, కఠప్రవక్త, కఠశ్రోత్రియుఁడు, కఠాధ్యాపకుఁడు; కఠధూర్తుఁడు (ఇచట ధూర్త శబ్దము నకు నింద్యార్థము లేదు, నేర్పరి యని యర్థము).

(16) జాతివాచక పదములు ప్రశంసావాచక పదములతో సమసించును: ఈ ప్రశంసావాచక పదములు రూఢి పదసూచకముగా నుండవలెను; అనఁగా నితర లింగములందున్న పదములతో వీనిని జేర్చినను వీని లింగము మాఱఁగూడదు. ఉదా. గోప్రకాండము, గోమతల్లిక, గోమచర్చిక, గవ్యౌద్ధము, గోతల్లజము. ఇట్టి ప్రశంసావాచక పదములు సాధారణముగ సమాస ములందు పరపదములుగానే యుండును.

ప్రశంసార్థముగల ప్రశస్త, శోభన, రమణీయ మొదలగు పదము లును, ప్రత్యేక ప్రశస్తిని దెలుపు శుచి, పటు, మొదలగు పదములును మతల్లి కాది పదములతోఁ జేరవు. జాతివాచక పదములు సమసించు సనుటచేత 'కుమారీ మతల్లిక' అను సమాసము కలుగదు.

(17) 'యువా' శబ్దము 'ఖలతి, పలిత, వలిన, జరతి' అను పదములతో సమసించును: ఉదా. యువఖలతి (యౌవనములో బట్టతల గలవాఁడు-గలస్త్రీ); యువపలితుఁడు, పలిత (యౌవనములో వెండ్రుకలు నెరసినవాఁడు-నెరసిన స్త్రీ); యువవలినుఁడు, వలిన (యౌవనమున శరీరము ముడుతలు పడినవాఁడు-పడినస్త్రీ); యువజరుఁడు, జరతి (చిన్న తనములో ముసలితనము గలిగినట్లు కనఁబడువాఁడు-కనఁబడుస్త్రీ).

(18) కృత్య ప్రత్యయాంత పదములును, తుల్యార్థక పదములును జాతి వాచకములు కాని పదములతో సమసించును: ఉదా. భోజ్యోష్ణము = తిను టకు యోగ్యమయిన వేడి గలది; తుల్యశ్వేతము = సమానమగు తెలుపు గలది; అక్లేదు, సదృశశ్వేతము మొదలయినవి.

(19) వర్ణ (= రంగు) వాచకపదము వర్ణవాచక పదముతో సమసించును: ఉదా. కృష్ణసారంగము. ఇచట కృష్ణ, సారంగ పదములు రెండును. వర్ణవాచకములు. సారంగ మనఁగా చిత్రవర్ణము, కృష్ణసారంగ మనఁగా నల్లని మచ్చలు గలది, లేడి మొదలయినవి.

(20) కర్మధారయ సమాసమున 'కడార' మొదలగు పదములు వైకల్పికముగా పూర్వపదము లగును; ఉదా. కడార జైమిని, జైమిని కడారుఁడు; గడులశాండిల్యుఁడు, శాండిల్య గడులుఁడు మొదలైనవి. కడార, గడుల, ఖంజ, ఖాడ, కాణ, కుంఠ, ఖలతి, గౌర, వృక్ష, భిక్షుక, పింగ, పింగల, తను, జఠర; బధిర, మఠర, కుంజ, బర్బర—ఇవి కడారాదులు. నౌ, కాక, అన్న,

శుక, శృగాల, ప్రకృతి, ప్రాయ, గోత్ర, సమ, విషమ, ద్విద్రోణ, పంచక, సాహస్ర, ప్రతి, పరి అను ఇవి గూడ కడారాదులలోఁ జేరినవి.

(21) 'కుమార' అను పదము 'శ్రమణా' మొదలగు పదములతోఁ సమసించును. శ్రమణా, ప్రవ్రజితా, కులటా, గర్భిణీ, తాపసీ, దాసీ, బంధకీ, అధ్యాపక, అభిరూపక, పండిత, మృదు, కుశల, చపల, నిపుణ—ఈ పదములు శ్రమణాదులు. కుమార శబ్దము వీనిలోని స్త్రీలింగపదములతోఁ సమసించి నప్పుడు వైకల్పికముగ స్త్రీలింగరూపముతోడను, పుంలింగ పదములతోఁ సమసించునపుడు పుంలింగరూపముతోడను ప్రయోగింపఁబడవలెను: ఉదా. కుమారీశ్రమణ, కుమారశ్రమణ; కుమారపండితుఁడు మొదలైనవి.

(22) చతుష్పాజ్జంతు వాచకపదము గర్భిణీ పదముతోఁ సమసించును. ఉదా. గోగర్భిణి, అజాగర్భిణి మొదలయినవి. చతుష్పాజ్జంతువాచక పదమనుటచే 'బ్రాహ్మణీ గర్భిణీ' అను సమాసము కలుగదు.

(23) 'మయూరవ్యంసక' మొదలగునవియు కర్మధారయసమాసము లగును. మయూరవ్యంసక, ఛాత్రవ్యంసక, కంబోజముండ, యవనముండ, హస్తేగృహ్య (హస్తగృహ్య-వేదములో), పాదే (-ద) గృహ్య, లాంగూలే (-ల)గృహ్య, పునర్దాయ—ఇవి మయూరవ్యంసకాదులు. ఇవి యన్నియు నిపాతములు.

ఉదక్చ అవాక్చ 'ఉచ్చావచమ్' = తె. ఉచ్చావచము; నిశ్చితంచ ప్రచితంచ= 'నిశ్చప్రచమ్', తె. నిశ్చప్రచము; నాస్తి కించన యస్య = 'అకించనః', తె. అకించనుఁడు; నాస్తి కుతోభయం యస్య = 'అకుతోభయః', తె. అకుతోభయుఁడు. అన్యోరాజా = 'రాజాంతరమ్', తె. రాజాంతరము; చిత్ ఏవ = చిన్మాత్రమ్, తె. చిన్మాత్రము.

క్రియాసాతత్యమున, అనఁగా ఒకక్రియ యెడతెగక జరుగుచున్నదను నర్థమున నొక క్రియాపదము మఱియొక క్రియాపదముతోఁ సమసించి తత్పురుష సమాసమగును. అశ్నీతపిబతా = 'తినుఁడు, త్రాగుఁడు' అను మాటలు పుట్టుచున్నవిందు; పచతభృజ్జతా = 'వండుఁడు, వేయించుఁడు' అను మాటలు పుట్టునట్టి విందువంట; ఖాదత - మోదతా = 'తినుఁడు, సంతోషింపుఁడు' అను మాటలు గలనిందు; ఖాదతవమతా =తినుఁడు, క్రక్కుఁడు అను మాటలు గలవిందు; ఖాదతాచామతా = 'తినుఁడు, ఆచమింపుఁడు' అను మాటలుగల విందు; ఆహర నివయా ; ఆహర నిష్కరా ; భింధి లవణా = పగుల గొట్టుము, చీల్చుము, అను మాటలు గలది; కృంధి విచకృణా ; పచ లవణా = వండుము, చీల్చుము, అనుమాటలు గలది ; పచ ప్రకూటా ; - ఇది

మాకృతిగణ మగుటచేత అకుతోభయ, కాందిశీక, ఆహోపురుషికా, అహమహమికా, యదృచ్ఛా, ఏహిరేయూహిరా, ఉన్మృజవిమృజా, ద్రవ్యాంతరమ్, అవశ్యకార్యమ్, మొదలగు సమాసములును సిద్ధించుచున్నవి.

'ఏహీడ' మొదలగు పదము లన్యపదార్థమును దెలుపుచుఁ దత్పురుష సమాసము లగును: ఏహీడమ్, ఏహిపచమ్, ఏహివాణిజా, అపేహివాణిజా, ప్రేహివాణిజా, ఏహిస్వాగతా, అపేహిస్వాగతా, ఏహిద్వితీయా, అపేహిద్వితీయా, ప్రేహిద్వితీయా, ఏహికటా, అపేహికటా, ప్రేహికటా, ఆహరకరటా, ప్రేహికరటా, ప్రేహికర్దమా, ప్రోహికర్దనా, విధమచూడా, ఉద్ధమచూడా, ఆహరచేలా, ఆహరవనితా, ఆహరవసనా, కృంతవిచక్షణా, ఉద్ధరోత్సృజా, ఉద్ధరావసృజా, ఉద్ధమవిధమా, ఉత్పచనిపచా, ఉత్పతనిపతా, ఉచ్చావచమ్, ఉచ్చనీచమ్, ఆచోపచమ్, ఆచపరాచమ్, నిశ్చప్రచమ్, అకించనః, స్నాత్వాకాలకః, పీత్వాస్థికరకః, భుక్త్వానుహితః, ప్రోష్యపాపీయాన్, ఉత్పత్యపాకలా, నిపత్యరోహిణీ, నిషణ్ణశ్యామా, అపేహిప్రఘుణి, ఏహివిఘుసా, ఇహపంచమీ, ఇహద్వితీయా---ఇవి ఏహీడాదులు.

'జహి' అను క్రియాపదము ఆభీక్ష్ణ్యార్థమున (మఱియు మఱియు ననునర్థమున) దాని కర్మపదముతో సమసించి తత్పురుష సమాసమయి కర్తృపదమును దెలుపును: జహిజోడుఁడు = 'జహిజోడ' అని పలుమారనువాఁడు, జహిస్తంబుఁడు = 'జహిస్తంబ' అని పలుమారనువాఁడు.

(24) 'ఈషత్' అను పదము కృదంతముకాని గుణవాచకపదముతో సమసించి తత్పురుషసమాసమగును: ఈషత్కారము = కొంచెము గర్వము; ఈషత్పింగలము = కొంచెము పింగలవర్ణము; ఈషద్వికటము = కొంచెము వికటము; ఈషదున్నతము = కొంచెము ఎత్తు; ఈషత్పీతము = కొంచెము పచ్చన, ఈషద్రక్తము = కొంచెము ఎఱుపు మొదలయినవి.

(25) 'అభావదోత్తకమగు 'నఞ్' అనునది సుబంతముతో సమసించి తత్పురుషసమాసమగును.

అట్లు సమసించునపుడు 'న' లోని నకారము లోపించును: న + బ్రాహ్మణుఁడు = అ + బ్రాహ్మణుఁడు = అబ్రాహ్మణుఁడు.

కాని, ఉత్తరపదము అజాదియైనయెడల 'అ' కారమునై నకారము చేరును: ఉదా. న + అశ్వము = అ + అశ్వము = అ + న్ + అశ్వము = అనశ్వము; న+అంతము = అ+అంతము = అ+న్ + అంతము = అనంతము మొదలయినవి.

నభ్రాజ్, నపాత్, నవేదమ్, నాసత్యౌ, నముచి, నకుల, నఖ, నపుంసక, నక్షత్ర, నక్త, నాక, - అను పదములలో 'నఞ్' లోని నకారమునకు లోపము కలుగదు.

ప్రాణివాచకము కాని 'నగ' అను పదమునందు 'నఞ్' లోని నకార మునకు లోపము వైకల్పికముగా నగును : నగము, అగము = చెట్టు, కొండ; వృషలుఁడు చలిచే 'అగు'ఁడగుచున్నాఁడు, అనుచో 'కదలలేకున్నాఁడు' అని ప్రాణివాచకమును దెలుపుటచేత నకారమునకు లోపము గలిగినది.

(26) (i) 'కు' అను నవ్యయమును, (ii) 'గతి' సంజ్ఞగల ప్రత్యయ ములును, (iii) ప్రాదులును నితర పదములతో సమసించును : ఉదా. i. కుపురుషుఁడు.

(ii) ఊరీ ప్రభృతులును, చ్వి, డాచ్ ప్రత్యయాంతశబ్దములును వ్యాక రణమున 'గతి' యనుసంజ్ఞను పొందుచున్నవి.—ఊరీ, ఉరరీ, వేతాలీ, ధూసీ, శకలా, స్రంసకలా, గ్వంసకలా, భ్రంసకలా, గులుగుధా, సజూఃఫల, ఫలీ, విక్లీ, ఆక్లీ, ఆలోష్టీ, కేవాలీ, సేవాలీ, శేవాలీ, వర్షాలీ, మసమసా, మస్మసా, వౌషట్, వషట్, శ్రౌషట్, స్వాహా, స్వధా, పాంపీ, ప్రాదుఃశ్రత్, ఆవిస్ - ఇవి ఊరీప్రభృతులు.—పాంపాలీ, సుకలా, కేవాసీ, వాదాలీ, పాదాలీ, ఆలంబీ, అంగీ, తంథీ, తాలీ, ఆతాలీ, ధూలీ, ఆశ్మసా, వశలా, మష్మసా, బంధా మొదలగునవియు నూరీప్రభృతులలో పఠింపఁబడు చున్నవి.

చ్వి - ప్రత్యయాంతపదములకు : శుక్లీకృతము, దూరీకృతము మొద లయినవి.

డాచ్ - ప్రత్యయాంతపదములకు : పటపటాకృతము మొదలయినవి.

'ఇతి' అను పదము పరముగాలేని యనుకరణ శబ్దములును గతి సంజ్ఞ కము లగును. ఉదా : ఖాట్‌కృతము, యత్ ఖాట్‌కృతము మొదలయినవి.

'సత్' అనుపద మాదరార్థమునందును, 'అసత్' అనుపదము అనాద రార్థమందును గతి సంజ్ఞకములగును. సత్కృతము, అసత్కృతము.

'అలమ్' అను పదము క్రియతోఁ గలిసి భూషణార్థమును బొందు నపుడు గతిసంజ్ఞను పొందును : అలంకారము, అలంకరణము.

'అంతర్' అను పదము అపరిగ్రహార్థమునఁ గ్రియతో సమసించు నపుడు గతిసంజ్ఞక మగును : అంతర్గ్రహము = అపరిగ్రహము.

'కణే', 'మనస్' అను పదములు క్రియాపదముతోఁగూడినప్పుడు శ్రద్ధా ప్రతీ ఘాతార్థమున (తృప్తిచే అసహ్యము కలుగుట) గతిసంజ్ఞను పొందును:

ఉదా. కణేహతముగ పాలుత్రాగుచున్నాఁడు; మనోహతముగ పాలుత్రాగుచున్నాఁడు.

'పురస్' అనున దవ్యయమయి క్రియతోఁ గూడినప్పుడు గతి సంజ్ఞను బొందును: ఉదా. పురస్కృతము.

'అస్తం' అను పదమవ్యయమగునపుడు క్రియాపదముతో సమసించి గతిసంజ్ఞకమగును: సూర్యోఽస్తంగతుఁడయ్యెను.

'ముందు', 'ఎదుట' అను నర్థములుగల 'అచ్చ' అను నవ్యయము 'గతి' అను నర్థముగల క్రియలతోను, 'నద్' అను ధాతురూపముతోడను సమసించి గతిసంజ్ఞకమగును: ఉదా. అచ్చగతి, అభ్యుద్యము.

ఒక క్రియాపదముతోఁ గలిసి మఱియొకని కుపదేశంబును చూపించుట అను నర్థము లేనప్పుడు 'అధస్' అను పదమునకు 'గతి' యను సంజ్ఞ కలుగును: ఉదా. అధఃకృతము.

'తిరస్' అను పదము 'కనఁబడకుండుట' అను నర్థమునఁ క్రియతోఁ గలిసి గతిసంజ్ఞను పొందును: ఉదా. తిరోధానము, తిరోభూతము.

'బలహీనులకు సహాయముచేయు' అను నర్థముగల 'ఉపాజే, అన్వాజే' అను పదములు 'కృత'=చేయు అనుధాతువుతోఁజేరి వైకల్పికముగా గతిసంజ్ఞను పొందును: ఉదా. ఉపాజేకృతము, అన్వాజేకృతము.

'సాత్' మొదలగు పదములు 'కృ'=చేయు ధాతువుతోఁజేరి వైకల్పికముగా గతిసంజ్ఞను బొందును: ఉదా. సాత్కారము.

ఉరసి, మనసి, అను పదములు కృ = చేయు, అను ధాతువు పరమగునపుడు 'ఉంచు' అను నర్థము కలుగకున్నయెడల గతిసంజ్ఞను వైకల్పికముగాఁ బొందును: ఉదా. ఉరసికృతము, మనసికృతము.

'ఉంచు' అను నర్థమును బొందనప్పుడు 'మధ్యే', 'పదే', 'నివచనే' అను పదములును 'కృ'(= చేయు) ధాతువుతోఁజేరి వైకల్పికముగా గతి సంజ్ఞకము లగును: ఉదా. మధ్యేకృతము, పదేకృతము, నివచనేకృతము

'వెండ్లి' అను నర్థమున 'హస్తే', 'పాణౌ' అను పదములు కృ(=చేయు) ధాతువుతోఁజేరి నిత్యముగా గతిసంజ్ఞను బొందును: ఉదా. హస్తేకృతము, పాణౌకృతము.

'ప్రాధ్వమ్' అను నవ్యయము 'బంధనము' అను నర్థమున కృ(=చేయు) ధాతువుతోఁ గలిసి నిత్యముగా గతిసంజ్ఞను పొందును: ప్రాధ్వంకృతము.

జీవికా, ఉపనిషద్, అను పదములు - కృ (= చేయు) ధాతువుతోఁ జేరి 'పోలిక' అను నర్థమును బొందునపుడు నిత్యముగ గతిసంజ్ఞకము లగును. జీవికాకృతము, ఉపనిషత్కృతము.

ప్రాతిపదికసమాసములు.

ప్రాదులతోఁ గూడిన సమాసములు గతిసంజ్ఞగలవి కావు.

(1) ప్రాదులు 'పోయిన' మొదలగు నర్థములలో ప్రథమావిభక్త్యంత పదముతో సమసించును: ఉదా. ప్రాచార్యుఁడు, ప్రపితామహుఁడు, ప్రమాతామహుఁడు.

(2) 'అతి' మొదలగునవి 'దాఁటిన, మించిన' అనునర్థములలో ద్వితీయావిభక్త్యంత పదములతో సమసించును: ఉదా. అతిమాలుఁడు, అతిఖట్వుఁడు, అభిముఖము, ఉద్వేలము, ప్రత్యక్షము.

(3) 'అవ' మొదలగునవి 'అఱచిన' మొదలగు నర్థములలో తృతీయావిభక్త్యంత పదములతో సమసించును: ఉదా. అవకోకిలము = కోకిల అఱచు కాలము; పరివీరుధము, సంవర్మను మొదలయినవి.

(4) 'పరి' మొదలగునవి 'అలసిన' మొదలగు నర్థములలో చతుర్థ్యంత పదములతో సమసించును: ఉదా. పర్యధ్యయనుఁడు = అధ్యయనము నొఱకు నలసినవాఁడు; అలంకుమారి = కుమారి జీవనమునకు చాలిసంతధనము.

(5) 'నిర్' మొదలగునవి 'చాఁటిన, మించిన,' మొదలగు నర్థములలో పంచమ్యావిభక్త్యంతపదములతో సమసించును: ఉదా. నిష్కౌశాంబి = కౌశాంబీనగరమును వదలినవాఁడు; నిర్వారణాసి = వారణాసి నగరమును విడిచినవాఁడు; ఉత్కులుఁడు = కులమును విడిచిపెట్టినవాఁడు; నిరంగులమ్ = వ్రేళ్లను విడిచినది.

ఉపపదసమాసములు.

పాణిని సూత్రములలో సప్తమ్యావిభక్త్యంతముగ నిరూపింపఁబడిన పదముచేఁ దెలుపఁబడు పదమునకు ఉపపదమను సంజ్ఞగలదు. ఉదాహరణమునకు 'కర్మణ్యన్' అనునది పాణినిసూత్రము. ఇందు 'కర్మణి' అనుపదము సప్తమ్యంతముగా నున్నది. కావున, కర్మమును దెలుపు ద్వితీయావిభక్త్యంతపదమున కుపపదమను సంజ్ఞకలుగును. ఇట్లే తక్కినచోట్లను దెలియవలెను.

(1) నుబంతమయిన ఉపపదము సమర్థమగు పదముతో సమసించును. అట్టి సమాసము తిఙంతముగా నుండఁగూడదు: ఉదా. కుంభమును చేయువాఁడు 'కుంభకారుఁడు.'

(2) ఉపపదము 'అమ్' అంతమందుగల యవ్యయములతోడనే సమసించును: ఉదా. స్వాదుంకారముగఁ దినుచున్నాఁడు = అన్నమును తీయగాఁ జేసికొని తినుచున్నాఁడు; లవణంకారముగఁ దినుచున్నాఁడు = అన్నములో ఉప్పుకలుపుకొని తినుచున్నాఁడు.

(3) తృతీయావిభక్త్యంతమగు నుపపదము 'అమ్' అంతమందుగల యవ్యయముతో వైకల్పికముగ సమసించును: ఉదా. మూలకోపదంశముగఁ దినుచున్నాఁడు = అన్నముతో కందమూలమును జేర్చి తినుచున్నాఁడు.

(4) సంఖ్యావాచకముగాని, యవ్యయముగాని పూర్వమందుండి, 'అంగులీ' పదము పదమందువచ్చు తత్పురుష సమాసమునకు 'అచ్' ప్రత్యయము చేరును: ఉదా. ఈకట్టె త్ర్యంగులము; నిరంగులము, అత్యంగులము మొదలయినవి.

(5) అహన్, సర్వ, అనుపదములుగాని, రాత్రియందలి భాగములను దెలుపు పదములుగాని, సంఖ్యాత, పుణ్య, అను పదములుగాని, సంఖ్యావాచకముగాని, యవ్యయముగాని పూర్వమందుగల 'రాత్రి' శబ్దమునకు 'అచ్' ప్రత్యయము చేరును: ఉదా. అహోరాత్రము, సర్వరాత్రము, పూర్వరాత్రము, సంఖ్యాతరాత్రము, పుణ్యరాత్రము, ద్విరాత్రము, అతిరాత్రము మొదలయినవి.

(6) రాజన్, అహన్, సఖి, అనుపదములు తత్పురుష సమాసమునఁ బరపదములుగా నున్నయెడల వానివై 'టచ్' ప్రత్యయము వచ్చును: ఉదా. పరమరాజుఁడు, సప్తాహము, కృష్ణసఖుఁడు మొదలయినవి.

(7) సర్వ, సంఖ్యాత అనుపదములును, పగటియందలి భాగములను దెలుపు పదములును, సంఖ్యావాచకపదములును, అవ్యయములును పూర్వపదములుగానుండి, 'అహన్' అనుపదము పరమందుండి తత్పురుషసమాసమగునపుడు 'అహన్' కు 'అహ్న' అని యాదేశమగును: ఉదా. సర్వాహ్ణము, సంఖ్యాతాహ్నము; పూర్వాహ్ణము, మధ్యాహ్నము, ఏకాహ్నము, ద్వ్యహ్నము, త్ర్యహ్ణము, అత్యహ్నము, నిరహ్నము మొదలయినవి.

అదంతమై నకారములు ణకారముగా మార్పఁగల యుత్తరముగల పదము పూర్వమం దున్నయెడల 'అహర్' అనుపదమందలి నకారము ణకారముగా మాఱును: పూర్వాహ్ణము మొదలయినవి. నిరహ్నము, దురహ్నము, అనువానియందు పూర్వపద మదంతముకావున 'ణ' కారము కలుగలేదు.

(8) కర్మధారయసమాసము సంఖ్యాదియై పరమందున్న 'అహర్' శబ్దముతో సమాహారార్థమును బొందినచో 'అహర్' అనుపదమునకు అహ్న్ దేశము కలుగదు: ఉదా. ద్వ్యహము, త్ర్యహము.

(9) పుణ్య, ఏక, పదములకుఁ బరమైన 'అహర్' పదమునకును అహ్న్ దేశము గలుగదు : పుణ్యాహము, ఏకాహము.

(10) తనజాతియందు శ్రేష్ఠము అనునర్థమున 'ఉరస్' శబ్దము తత్పురుషసమాసమునఁ బరపదముగా నున్నచో దానికై 'టచ్' ప్రత్యయము వచ్చును: ఉదా. అశ్వోరసము = అశ్వజాతిలో శ్రేష్ఠమైనది.

(11) జాతినిగాని, సంజ్ఞనుగాని తెలుపుచుఁ దత్పురుషసమాసమునఁ బరపదములుగానుండు అనస్, అశ్మన్, అయస్, సరస్, అనువానికై 'టచ్' ప్రత్యయమును చేరును: ఉదా. ఉపానసము, అమృతాశ్మము, కాలాయసము, మండూకసరసము; ఇవి జాతివాచక సమాసములు. నుహానసము, పిండాశ్మము, లోహితాయసము, జలసరసము.—ఇవి సంజ్ఞావాచక సమాసములు.

(12) గ్రామ, కూట, అనుపదములు పూర్వపదములుగను, తక్షన్ అను పదము పరముగను గల తత్పురుషసమాసమున తక్షన్ శబ్దమునకు టచ్ ప్రత్యయమును చేరును : ఉదా. గ్రామతక్షుఁడు, కూటతక్షుఁడు.

(13) అతి పూర్వమగు శ్వన్ శబ్దముతోఁ జేరిన తత్పురుషసమాసమునకు టచ్ ప్రత్యయము చేరును : ఉదా. ఈ వరాహము అతిశ్వము = కుక్కకంటె వేగముగా పరుగెత్తునది.

(14) పాణినిగాక యితరస్తుతిని దెలుపు పదముతో నుపమానమును దెలుపు శ్వన్ శబ్దము తత్పురుష సమాసమునఁ బరపదమగునపుడు దానికై 'టచ్' ప్రత్యయము చేరును : ఉదా. ఆకర్షశ్వము = కుక్కను పోలిన విల్లు.

(15) ఉత్తర, మృగ, పూర్వ అను పదములు పూర్వమందుగల సక్థిన్ శబ్దముతోఁ గలిసిన తత్పురుషసమాసము తుదను టచ్ ప్రత్యయముచేరును : ఉదా. ఉత్తరసక్థము, మృగసక్థము, పూర్వసక్థము.

(16) ద్విగుసమాసమున నుత్తరపదముగానున్న 'నౌ' శబ్దమునకు టచ్ ప్రత్యయము చేరును; తద్ధితప్రత్యయము లోపించినచోఁ జేరదు : ఉదా. ద్వినావయూప్యుఁడు = రెండు నావలతో వచ్చినవాఁడు; పంచనావ ప్రియుఁడు; ద్వినావము, త్రినావము మొదలైనవి.

(17) అర్ధశబ్దముకంటెఁ బరమైన 'నౌ' శబ్దమునకు 'టచ్' ప్రత్యయము చేరును : అర్ధనావము.

(18) ద్విగుసమాసమందును, అర్ధశబ్దమునకుఁ బరమందున్నప్పుడును 'ఖారీ' శబ్దముపైఁగూడ 'టచ్' ప్రత్యయము వైకల్పికముగా వచ్చును: ఉదా. ద్విఖారము, ద్విఖారి; అర్ధఖారము, అర్ధఖారి.

(19) ద్విగుసమాసమున ద్వి, త్రి, శబ్దములు పూర్వపదములుగాఁగల 'అంజలి' శబ్దముమీఁద 'టచ్' ప్రత్యయము వైకల్పికముగా నగును: ఉదా. ద్వ్యంజలము, ద్వ్యంజలి; త్ర్యంజలము, త్ర్యంజలి.

(20) తత్పురుషసమాసమున నుత్తర పదముగానుండు బ్రహ్మన్ శబ్దముకంటె నొక దేశవాసియను నర్థము కలుగునప్పుడు 'టచ్' ప్రత్యయము చేరును: ఉదా. సురాష్ట్రబ్రహ్మ, అవంతిబ్రహ్మ మొదలయినవి.

(21) కు, మహత్, అను పదములు పూర్వమందుగలిగి బ్రహ్మన్ శబ్దము పరమందున్న తత్పురుషసమాసమున బ్రహ్మన్ శబ్దముకంటె టచ్ ప్రత్యయము వైకల్పికముగా చేరును: ఉదా. కుబ్రహ్మ.

(22) కర్మధారయసమాసమునఁ బూర్వపదముగా నుండినను 'జాతీయ' అను పదము చానికి పరమందున్నను మహత్ పదము సంత్య హల్లు నకు 'ఆ' అని యాదేశమగును: ఉదా. మహాబ్రహ్మ, మహాదేశీయుఁడు. కర్మధారయసమాసము కానప్పుడు 'మహత్తేవ'.

(23) ద్వి, అష్టన్ అను సంఖ్యావాచకపదములపై మఱియొక సంఖ్యావాచకపదము చేరినయెడల వాని యంత్యవర్ణములకు 'అ' ఆదేశమగును: ఉదా. ద్వాదశము, ద్వావింశతి, అష్టాదశము, అష్టాశీతి మొదలయినవి.

(24) 'త్రి' అను పదమునకు మఱియొక సంఖ్యావాచకపదము పరమగునపుడు 'త్రి' కి 'త్రయస్' అను నాదేశము కలుగును: త్రయోదశము, త్రయోవింశతి, త్రయస్త్రింశత్తు—ఈ యాదేశము బహువ్రీహిసమాసమందును, 'అశీతి' అను పదము పరమగునపుడును గలుగదు: ఉదా. త్రిదశులు; త్ర్యశీతి. మఱియు నీ యాదేశము నూఱువఱకుఁగల సంఖ్యలను దెలుపు పదములు పరమగునపుడే కలుగును: ఉదా. త్రిశతము, త్రిసహస్రము మొదలగునవి.

(25) 'ఏక' అను పదముతో నారంభమగు సమసనమునుండు 'సఖి' అనునది లోపింపక నిలుచును; ఈ 'ఏక' శబ్దముపై 'అదుక్' అను నాగమము వచ్చును: ఏకాత్ నవవింశతి, ఏకాన్నవింశతి.

'షష్' = 6 అను పదమ్మునై 'దత్, దశ, ధా' అనునవి చేరునపుడు దాని తుది షకారమున కుత్వమూ దేశమయి 'ష్ణ' అని యగును. దానిపైఁ జేరిన పదము నాది సకారము 'డ' కారముగనో, ధకారముగనో మాఱును:

ఉదా. పోడన్ = తె. పోడుఁడు = ఆఱుదంతములు గలవాఁడు; పోడశేము; పోథా = తెనుఁగు: పోథము = ఆఱువిధములు.

సమాసముల లింగము.

(1) ద్వంద్వ తత్పురుషసమాసములు పరపదముయొక్క లింగమును గలిగియుండును: ఇవి కుక్కుటమయూరులు; ఇవి మయూరీ కుక్కుటములు.

(2) 'అశ్వము + వడవా' అను పదములు సమసించునపు డా సమాస లింగము పూర్వపదము లింగమును గలిగియుండును: ఇవి యశ్వవడవములు ('వడవా' శబ్దమాకారాంత స్త్రీలింగమయిసను సమాసమున దానికి పుంలింగము కలిగినది).

(3) సంస్కృతసమాసములు అనంతములగునపుడు పుంలింగములయినను నపుంసకలింగములయినను తెనుఁగున వాని మహాదమహత్త్వము ననుసరించియే ప్రత్యయములు చేరుచుండును.

(4) నఞ్ - తత్పురుష సమాసములును, కర్మధారయసమాసములును దప్ప దక్కిన తత్పురుషసమాసము లీ క్రింది సందర్భములందు నపుంసకలింగములగును:—

(i) 'కంథా' శబ్దము ఉశీనరదేశములోని పట్టణము అను నర్థమున సంజ్ఞావాచకమై తత్పురుషసమాసమునఁ బరపదముగాఁ జేరి నపుంసకలింగమగును: ఉదా. సౌశమికంథము. సంజ్ఞావాచకము కానప్పుడు 'వీరణకంథా= తెనుఁగు=వీరణకంథ'; ఉశీనరదేశములోని పట్టణము కానప్పుడు 'దాక్షికంథా= (తెనుఁగు) దాక్షికంథ.'

(ii) 'ఉపజ్ఞా, ఉపక్రమ' అను పదములు 'క్రొత్తగా కనిపెట్టఁబడిన, ఆరంభింపఁబడిన' అను నర్థములందు తత్పురుషసమాసములఁ బరపదములుగాఁ జేరి నపుంసకలింగములగును: ఈ గ్రంథము పాణిన్యుపజ్ఞము; ఈ ద్రోణము (కోలతపాత్ర) నందోపక్రమము (నందుఁడనురాజు తోలుత నేర్పఱిచినది).

(iii) 'ఛాయా' శబ్దము ఎక్కువగానున్న వస్తువులచాయ అను నర్థమునఁ తత్పురుషసమాసమునఁ బరపదమై నపుంసకలింగమగును: ఇట్టు చ్ఛాయము.

(iv) 'రాజు' అను నర్థముగల పదముగాని, మనుష్యేతరుల పేళ్లుగాని, పూర్వమందు గల 'సభా' శబ్దము తత్పురుషసమాసమున నపుంసకలింగమగును: ఉదా. ఇనసభము, ఈశ్వరసభము, రక్షస్సభము, పిశాచసభము. 'రాజు' అను నర్థముగల యితరపదము లున్నప్పుడే యీ విధి వర్తించునుగాని

'రాజ' శబ్దమే యున్నచో సమాసము నపుంసకలింగము కాదు: రాజసభా (తె. - భ); చంద్రగుప్త సభా (తె. - భ).

(v) 'సభా' అను పదము 'శాల, ఇల్లు' అను నర్థమునఁగాక, 'సమూహము' అను నర్థమునఁ దత్పురుషసమాసమునఁ బరపదమై నపుంసకలింగమగును: ఉదా. స్త్రీసభము; కాని 'ధర్మసభా (తె. - భ)'; ఇచట 'సభ'కు 'ఇల్లు' అని యర్థము.

(vi) నఞ్ - సమాసములును, కర్మధారయసమాసములును గాని తత్పురుషసమాసములందు 'సేనా, సురా, ఛాయా, శాలా, నిశా' అనునవి పరపదములై వైకల్పికముగ నపుంసకలింగములగును: ఉదా. తెనుఁగు: బ్రాహ్మణసేన, బ్రాహ్మణసేనము; యవసుర, యవసురము; కుడ్యచ్ఛాయ, కుడ్యచ్ఛాయము; శ్వనిశ, శ్వనిశము. - రాజు 'దృఢసేనుఁడు', ఇచట బహువ్రీహిసమాసము; ఇది అసేన, ఇచట నఞ్ - సమాసము; ఇది పరమసేన, ఇచట కర్మధారయసమాసము; కావున వీనికి నపుంసకత్వము కలుగ లేదు.

IV. బహువ్రీహిసమాసము.

(1) రెండుగాని, రెంటికంటె నెక్కువగాని పదములు ప్రథమా విభక్త్యంతములై యుండ నా ప్రత్యేకపదముల యర్థములకు భిన్నమగు క్రొత్త యర్థము గలది బహువ్రీహిసమాసమగును: ఉదా. ప్రస్థముదకం (గ్రామమ్) = ప్రస్థోదకో (గ్రామః), తెనుఁగు గ్రామము ప్రస్థోదకము = ఏ గ్రామము ఉదకముచేత పొందఁదగినదో అది; ఇల్లే, (ఎద్దు) ఊఢరథము = ఏదిరథమునకు కట్టఁబడినదో (అ)ఎద్దు; (రుద్ర)ఁడు ఉపహృతపశుఁడు = ఎవనికి పశువుపహారముగా నివ్వఁబడినదో వాఁడు; (స్థాలి) ఉద్ధృతౌదన = దేనియందు అన్న ముంచఁబడినదో అది (స్థాలి); (హరి) పీతాంబరుఁడు=ఎవనికి పీతవర్ణము గల వస్త్రముగలదో యతఁడు = హరి; (గ్రామము) వీరపురుషకము = దేని యందు వీరపురుషులుందురో అది (గ్రామము).

ప్రాదులకంటె జేరిన ధాతుజ పదములతోఁ గూడినపదము బహువ్రీహిసమాసమునఁ జేరినచో నాప్రాదులవై నున్న పదములకు వైకల్పికముగా లోపము కలుగును: ఉదా. (ఈ వృక్షము) ప్రపతితపర్ణము; లేక 'ప్రపర్ణము'.

నఞ్‌తోఁ జేరిన యస్త్యర్థక పదములు బహువ్రీహిసమాసమునఁ జేరునపుడు వానికి వైకల్పికముగ లోపముగలుగును: ఉదా. అవిద్యమాన పుత్త్రుఁడు, లేక అపుత్త్రుఁడు (ఎవనికి పుత్త్రులు లేరో వాఁడు); ఇల్లే, 'అభార్యుఁడు.'

'అస్తిక్షీర' మొదలగునవి బహువ్రీహి సమాసములు. (ఈ బ్రాహ్మణి) అస్తిక్షీర = ఎవతెయొద్ద పాలుగలవో యామె. 'అస్తి' యనునది క్రియాపద

మయినను నిట్టి సమాసములందు అవ్యయత్వమును బొందును; దానికి విభక్తి ప్రతిరూపకాన్వయమని పేరు.

(2) బహువ్రీహిసమాసమున స్త్రీప్రత్యయాంత పదమునకు మాఱుగ దానితో సరిపోవు పుంలింగరూప మొక్కింది సందర్భములందు వచ్చును; (i) ఆస్త్రీలింగ రూపమునకు సరిపోవు పుంలింగరూప ముండవలెను. (ii) ఆస్త్రీ లింగరూపము 'ఊఙ్' ప్రత్యయములో నంతము కాకూడదు. (iii) సమాస మున దాని తరువాత వచ్చుపదము కూడ స్త్రీలింగమం దుండవలెను. (iv) ఆ రెండవపదము మొదటిదానితో సమానాధికరణమం దుండవలెను; అనఁగా, ఆ రెండు పదములును ఏకవస్తువును బోధింపవలెను. (v) అట్లుత్తర పదముగా వచ్చినపదము (అ) పూరణార్థక సంఖ్యావాచకముగాని (ఆ) 'ప్రియ' మొదలగు పదములలో నొకటిగాని, కాకూడదు—ప్రియా, మనోజ్ఞా, కల్యాణీ, సుభగా, దుర్భగా, భక్తి, సచివా, స్వా, (స్వసా), కాంతా, కాంతా, సమా, చపలా, దుహితా, దామనా (సమా), తనయా, అంబా, - ఇవి స్త్రియాదులు.

ఉదా. చిత్రా గావో యస్య సః = చిత్రగుః (తెనుఁగు : చిత్రగువు= ఎవనికి చిత్రవర్ణముగల గోవులు గలవో వాఁడు); దర్శనీయా భార్యా యస్య సః = దర్శనీయభార్యః = తెనుఁగు : దర్శనీయ భార్యుఁడు ఎవనిభార్య దర్శ నీయయో వాఁడు); ఇట్లే, శ్లక్ష్ణచూడుఁడు, దీర్ఘజంఘుఁడు మొదలయినవి.

(స్త్రీ ప్రత్యయాంత పూరణార్థక సంఖ్యావాచక పదముగాని, ప్రమాణీ అను పదముగాని యంతమందుగల బహువ్రీహిసమాసము తుదను 'అప్' ప్రత్యయము జేరును. ఉదా. కల్యాణీ పంచమీ ఆసాం రాత్రీణామ్= కల్యాణి పంచమీ (రాత్రయః) = తెనుఁగు: (రాత్రులు) కల్యాణీ పంచమ ములు. ఇచట 'పంచమీ' అను దానిపై 'అప్' ప్రత్యయము వచ్చి 'పంచమ' అని యైనది. ఇట్లే 'కల్యాణీ దశమా రాత్రయః = తెనుఁగు: (రాత్రులు) కల్యాణీ దశమములు; స్త్రీ ప్రమాణీ ఏషామ్ = స్త్రీ ప్రమాణాః (కుటుం బినః) = తెనుఁగు: కుటుంబులు స్త్రీప్రమాణము.

(4) ఉత్తర పదము నదీపదము (దీర్ఘ ఈ కారాంత, ఊ కారాంత పదముగ నుండునట్టిగాని, ఋకారాంత పదముగ నుండునట్టికాని బహు వ్రీహిసమాసము తుదను కప్ ప్రత్యయము చేరును: ఉదా. బహ్వ్యాః కుమార్యాః అస్మిన్ దేశే = బహుకుమారీకో దేశః; ఇట్లే, బహుబ్రహ్మ బంధూకము, బహుకర్తృకము మొదలయినవి.

(5) క ప్రత్యయమునకుఁ బూర్వమందుండు ఆ, ఈ, ఊలకు హ్రస్వము గలుగును: ఉదా. కుమారిక, కిశోరిక, బ్రహ్మబంధుక మొదలయినవి.

(6) బహువ్రీహిసమాసముల యంతమందు వచ్చు కప్ ప్రత్యయమునకుఁ బూర్వమందుండు ఆ, ఈ, ఊ అను నచ్చులకు హ్రస్వము గలుగదు. వై సూత్రమువలన కల్యాణ పంచమికః అను సమాసము సిద్ధింప వలసి యుండఁగా నీ సూత్రమువలన నట్టి రూపము నిషిద్ధమయినది. ఇట్లే, బహుకుమారీకుఁడు, బహులక్ష్మీకుఁడు, బహువృషలీకుఁడు మొదలగు రూపములు సిద్ధించుచున్నవి.

(7) ఊఙ్ - అంతము కానట్టియు, పుం రూపము గలిగినట్టియు స్త్రీలింగ మగు పదము 'త్ర, తస్, తర(ప్), తమ(ప్), చర(ట్), జాతీయ(ర్), కల్ప (ప్), (దేశ్య), దేశీయ(ర్), రూప(ప్), పాశ(ప్), (ధమ), థాల్, (దా, స్థిల్, తి(ల్), ధ్య(క్), తాతి(ల్), అను ప్రత్యయములకుఁ బూర్వమందు పుంలింగ రూపమును బొందును: ఉదా. బహ్వీ + త్ర = బహుత్ర; బహ్వీ + తస్ = బహుతః; దర్శనీయతరా, దర్శనీయతమా; పటుచరీ, పటుజాతీయా, దర్శనీయ కల్పా, దర్శనీయదేశీయా, దర్శనీయరూపా, దర్శనీయపాశా, బహుధా, వృకతిః = ప్రశస్తానృకీ, అజథ్యా = అజాభ్యో హితాః, మొదలయినవి. వై ప్రత్యయముల ముందే కాక కొన్ని స్త్రీలింగ శబ్దములకు మఱికొన్ని ప్రత్యయములకుఁ బూర్వమున పుంలింగరూపము గలుగును.

i. బహు, అల్ప అను పదముల స్త్రీలింగరూపములు 'శస్' ప్రత్యయమునకుఁ బూర్వమును పుంలింగ రూపములను దాల్చును: ఉదా. బహ్వీభ్యో దేహి = బహుశో దేహి, అల్పాభ్యో దేహి = అల్పశో దేహి.

ii. స్త్రీలింగమున నున్న విశేషణము 'త్వ' 'త(ల్)' ప్రత్యయములకుఁ బూర్వము పుంలింగ రూపమును బొందును: శుక్లాయాః భావః = శుక్లత్వమ్ (తె. శుక్లత్వము); ఇట్లే, శుక్లతా (తె. శుక్లత.)

iii. స్త్రీలింగ శబ్దము 'ఢ' అను తద్ధిత ప్రత్యయమునకుఁ బూర్వమందు తప్ప, తక్కిన భ-సంజ్ఞల తద్ధిత ప్రత్యయములకుఁ బూర్వమందు పుంలింగ మగును: హస్తినీనామ్ సమూహః = హాస్తికమ్ (తె. హాస్తికము); సపత్నీ అను పదమునకు మూఁడర్థములు గలవు. (1) సపత్నుఁడు = శత్రువు, వాని భార్య 'సపత్ని' (2) ఎవతెకు సమానుఁడగు మగఁడు గలఁడో ఆమె, ఈ యర్థమున 'సపత్నీ' శబ్దమునకుఁ బుంలింగరూపము లేదు. (3) ఎవతెకు సమానుఁడగు యజమానుఁడు (మగఁడుకాఁడు), కలఁడో ఆమె. సపత్నియొక్క అపత్యము అని చెప్పవలసినప్పుడు మొదటి రెండర్థములందును 'సాపత్నుఁడు' అనియు, మూఁడవ యర్థమున సాపత్యుఁడనియు రూపములు గలుగును.

(3) 'కక్,' 'ఛస్' అను ప్రత్యయములకుఁ బూర్వమందును స్త్రీలింగ శబ్దములు పుంలింగరూపములఁ బొందును: ఉదా. భవత్యాఃఛాత్రాఃభవత్కాఃభవదీయాఃతె. భవత్కులు, భవదీయులు.

(4) 'కుక్కుటీ' మొదలగు శబ్దములు 'అండ' మొదలగు శబ్దములకుఁ బూర్వమందు చేరి పుంలింగరూపములఁ దాల్చును: ఉదా. కుక్కుటి యొక్క అండము 'కుక్కుటాండము; మృగియొక్క పదము 'మృగపదము,' మృగియొక్క ఖీరము 'మృగఖీరము; కాకియొక్క శావము 'కాకశావము,' మొదలయినవి.

(5) స్త్రీప్రత్యయాంతమగు స్త్రీలింగశబ్దము జాతివాచక మగునపుడు సమాసమునఁ బుంలింగ రూపమును బొందదు: శూద్రాభార్యుఁడు, బ్రాహ్మణీభార్యుఁడు.

(6) అవ్యయములును, ఆసన్న, అదూర, అధిక, అను పదములును, సంఖ్యావాచకపదములును సంఖ్యావాచకార్థమున సంఖ్యావాచకపదము లతో సమసించి బహువ్రీహిసమాసములగును: ఉదా. ఉపదశములు = పదికి దగ్గఱగానుండు సంఖ్యలు, అనఁగా 9 లేక 11; ఉపవింశములు = ఇరువదికి దగ్గఱగానుండు సంఖ్యలు, అనఁగా 19 లేక 21—ఇట్టిసమాసమున 'వింశతి' శబ్ద ములోని 'తి'వర్ణమునకు లోపము గలుగును: ఉదా. ఆసన్నవింశములు; అదూరత్రింశములు, అధికచత్వారింశములు; 'రెండుగాని మూఁడుగాని;' 'ద్విత్రములు;' రెండుపదులు = ద్విదశములు మొదలయినవి.

(7) రెండు దిగ్వాచక పదములు సమసించి యా రెండు దిక్కులకును మధ్యనుండు దిక్కును సూచించినచో బహువ్రీహిసమాస మగును: దక్షిణము యొక్కయు పూర్వముయొక్కయు దిక్కుల యంతరాలము 'దక్షిణపూర్వ;' ఇట్లే 'పూర్వోత్తర' మొదలగునవి. రూఢియగు దిగ్వాచకములకే యీ కార్య ము కలుగును; యౌగికార్థమునఁగాదు: ఐంద్రీదిక్కునకును కౌబేరీదిక్కునకును మధ్యనుండు అంతరాలము అనునపుడు సమాసము కాదు.

(8) 'ఇది దీనిలో, లేక, దీనిచేతఁ గలిగినది. అను నర్థమున సరూపపద ములలో పూర్వపదము తుదియచ్చునకు దీర్ఘము కలిగి బహువ్రీహిసమాస మేర్పడును: కేశాకేశి, దండాదండి, ముష్టీముష్టి మొద. తెనుఁగున 'ముష్టా ముష్టి' అనియు నందురు; 'కేశాకేశి' మొదలగు రూపముల సాదృశ్యమున నీ రూపము తెనుఁగున నేర్పడినది.

(9) భ సంజ్ఞ గల ప్రాతిపదికము తుది ఉ, ఊ లకు గుణము కలుగును: ఉదా. భావుకాబాహవి.

(10) తుల్యయోగమున 'సహ' అను పదము తృతీయా విభక్త్యర్థక పదముతో సమసించి బహువ్రీహిసమాస మగును; ఇట్టి 'సహ'కు వైకల్పిక ముగా 'స' యాదేశమగును. సపుత్త్రుఁడు; సహపుత్త్రుఁడు; తాము వివాహమునకు సకుటుంబులుగ దయచేయవలెను—ఆశీరర్థమున 'సహ' కు 'స' కలుగదు. సహపుత్త్రుఁడగు (సహామాత్యుఁడగు) రాజునకు స్వస్తి యగుఁగాక! ఆశీరర్థమున 'గో, వత్స, హల' శబ్దములకుఁ బూర్వమునఁ జేరిన 'సహ'కు సాదేశము వైకల్పికముగ నగును: సహవత్సుఁడవగు (సవత్సుఁడనగు) నీకు; సహహలుఁడవగు (సహలుఁడవగు) నీకు-శుభమగుఁగాక!

(11) బహు, గణ, అను పదములతో నంతముగానట్టియు, సంఖ్యా వాచకమును దెలుపు నట్టియు బహువ్రీహిసమాసము తుదిని 'డచ్', ప్రత్యయము వచ్చును. ఉదా. ఉపదశములు.

['నిస్త్రింశ' మొదలగు సంఖ్యావాచకపదములుగల తత్పురుషసమాసముల తుదనుగూడ 'డచ్' ప్రత్యయము చేరును. వైత్రునికి నిస్త్రింశములు వర్షములు గడచినవి=ముప్పదియేండ్లు దాటినవి; ఖడ్గము నిస్త్రింశము=పన్నుది యంగుళములకంటె నెక్కువ నిడివిగలది.]

(12) సక్థి, అక్షి, అనుపదములు బహువ్రీహిసమాసమున పరపదములుగాఁ జేరి దేహమునందలి యవయవములను సూచించునప్పుడు సమాసము తుదను షచ్ - ప్రత్యయము వచ్చును: దీర్ఘములగు సక్థులు గలవాఁడు దీర్ఘసక్థుఁడు; జలజాక్షి; కాని, దేహావయవముల యర్థము లేదు గావున 'శకటము దీర్ఘసక్థి, వేణుయష్టి స్థూలాక్షము' మొదలయినవి.

(13) 'అంగులి' శబ్దము పరముగానుండి 'కొట్టుకొక్క' అనుసర్థముగల బహువ్రీహిసమాసముతుదను షచ్ ప్రత్యయముచేరును: ఈ దారువు పంచాంగులము.

(14) ద్వి, త్రి అనుపదములు పూర్వమందు గలిగి 'మూర్ధన్' అను పద ముత్తరపదముగా నున్న బహువ్రీహిసమాసములందు ష-ప్రత్యయము వచ్చును: ద్విమూర్ధుఁడు, త్రిమూర్ధుఁడు.

(15) అంతర్, బహిస్, అనుపదములు పూర్వమందును లోమన్ శబ్దము పరమందును గల బహువ్రీహిసమాసముతుదను 'అప్' ప్రత్యయము వచ్చును. అంతర్లోమము, బహిర్లోమము (వస్త్రము).

(16) 'నాసికా' శబ్దము పరపదముగా గలిగిన బహువ్రీహిసమాసమున 'నాసిక'కు 'నస్' ఆదేశమయి, సంజ్ఞావాచకమగునపు డాసమాసము

తుదిని 'అచ్' అను ప్రత్యయముచేరును; నాసికాశబ్దమునకుఁ బూర్వమందు 'స్థూల' అనుపదము చేరినచో నీ ప్రత్యయమురాదు. ఇట్టిసమాసమందు పూర్వపదము నంతమున 'గ' నర్ణము లేకుండినచో 'నస్' లోని నకారమునకు ణకారమాదేశమగును: ఉదా. ద్రుణనుఁడు, ఖరణనుఁడు. కాని, 'వరాహము స్థూలనాసికము'—ఖుర, ఖర, అనుపదములపై వచ్చు నాసికాశబ్దమునకు 'నస్' ఆదేశమగునుగాని అచ్ - ప్రత్యయము చేరదు: ఖురణాఃతె. ఖురణుఁడు); ఖరణాఃతె. ఖరణుఁడు).

(17) ఉపసర్గపూర్వకమయిన 'నాసికా' శబ్దమునకు 'నస్' ఆదేశమయి సమాసముతుదను అచ్ - ప్రత్యయము చేరును: ఉదా. ఉన్నసుఁడు = ఉన్నతమైన ముక్కు— ఎవనికి గలదో వాఁడు.

(18) ఉపసర్గముకంటె పరమైన 'నస్' అనుపదమునందలి నకారమున ణకారము గలుగుటకుఁ గారణమున్నచో నట్టిమార్పు బహులముగాఁ గలుగును: ప్రణసుఁడు (విగతమైన నాసిక గలవాఁడు 'విగ్రుఁడు;' లేక 'విఖ్యుఁడు').

(19) సుప్రాత, సుశ్వ, సుదివ, శారికుక్ష, చతుర్రస్ర, ఏణిపద, అజపద, పోష్టపద, - అనుసవి అచ్ - ప్రత్యయముతోఁ జేరిన బహువ్రీహిసమాస ములు. ఇవి వ్యాకరణసూత్రముల నతిక్రమించినవి.

(20) హలి, సక్థి, అనుపదములకుఁ బూర్వమున 'నఞ్' గాని, 'దుస్, సు,'లుగాని ఉండి, బహువ్రీహిసమాసమున నవి పరపదములుగా నున్నచో నా సమాసము తుదను అచ్-ప్రత్యయము వైకల్పికముగాఁ జేరును: అహలుఁడు, అహలి; దుర్హలుఁడు, దుర్హలి; సుహలుఁడు, సుహలి; అసక్థుఁడు, అసక్థి; సుసక్థుఁడు, సుసక్థి; దుస్సక్థుఁడు, దుస్సక్థి.

(21) నఞ్, దుస్, సు, ప్రత్యయములు పూర్వమందుగల ప్రజా, మేధా, శబ్దము లంతమందుగల బహువ్రీహిసమాసము 'తుదను 'అసిచ్' ప్రత్యయము చేరును:—అప్రజాఃఅప్రజుఁడు),దుష్ప్రజాఃదుష్ప్రజుఁడు), సుప్రజాఃసుప్రజుఁడు); అమేధాఃఅమేధుఁడు); దుర్మేధాఃదుర్మేధుఁడు), సుమేధాఃసుమేధుఁడు).

(22) బహువ్రీహిసమాసమున పూర్వపదము సమస్తపదముకాక, ఉత్తరపదము మఱియొక పదముతోఁ గూడని 'ధర్మ' శబ్దమైనయెడల, దానిపై 'అనిచ్' (అన్) ప్రత్యయము చేరును: కల్యాణధర్మన్, ప్రథమైకవచనము: కల్యాణధర్మా, లేకున్నచో 'పరమస్వధర్మఃతెనుఁగున నీరెండు సందర్భములం దును నొకటేవిధమగు రూపము గలుగును: కల్యాణధర్ముఁడు, పరమస్వధర్ముఁడు,

(23) బహువ్రీహిసమాసమున 'సు, హరిత, తృణ, సోమ, అను'నవి పూర్వపదములుగాఁ గల జంభ (=ఆహారము, దంతము) శబ్దములకు 'జంభన్' అను రూపము గలుగును: సుజంభా, హరితజంభా, తృణజంభా, సోమజంభా,' తెనుఁగున సుజంభుఁడు, హరితజంభుఁడు, తృణజంభుఁడు, సోమజంభుఁడు.

(24) కర్మ్మవ్యతిహారార్థమున (ఒకపని పరస్పరముగ జరిగినదని తెలుపునపుడు) బహువ్రీహిసమాసమునంతమున 'ఇ(చ్)' ప్రత్యయము చేఁతను: కేశాకేశి, ముసలాముసలి.

(25) ద్విదండి మొదలగునవియు సరియగు బహువ్రీహిసమాసములే: ద్విదండి, ద్విముసలి, ఉభాహస్తి, ఉభయాహస్తి మొదలయినవి.

ద్విదండి, ద్విముసలి, ఉభాంజలి, ఉభయాంజలి, ఉభాదంతి, ఉభయదంతి, ఉభాహస్తి, ఉభయాహస్తి, ఉభాకర్ణి, ఉభయాకర్ణి, ఉభాపాణి, ఉభయాపాణి, ఉభాబాహు, ఉభయాబాహు, పీనపది, దీర్ఘపది, అక్ష్ణ్యపది (ద్వ్యక్ష్ణ్యపది), సపది, నిష్కాక్ష్ణ్యకర్ణి, సంహతపుచ్ఛి, అంతేవాసి—ఇవి ద్విదండ్యాదులు.

(26) ప్ర, సం, అను నుపసర్గములతోఁ గూడిన 'జాను' శబ్దమునకు 'క్ష్ణు' ఆదేశమగును. ప్రజ్ఞుఃక్ష్ణుఃప్రజ్ఞుఁడు = ప్రగతముతమైన జానువు లెవనికిఁ గలవాఁడు; సంజ్ఞుఃక్ష్ణుఃసంజ్ఞుఁడు = సంగతముతమైన జానువు లెవనికిఁ గలవాఁడు.

'ఊర్ధ్వ' శబ్దముపై నున్న 'జాను' శబ్దమునకు 'జ్ఞు' అను నాదేశము నైకల్పికముగా నగును: ఊర్ధ్వజ్ఞుఃక్ష్ణుఃఊర్ధ్వజ్ఞుఁడు = ఊర్ధ్వముతమైన జానువు లెవనికిఁ గలవాఁడు; ఊర్ధ్వజానుఃఊర్ధ్వజానుఁడు.

(27) బహువ్రీహిసమాసము నంతమునఁ గల 'ధనుస్' శబ్దము తుది వర్ణమునకు 'అనఙ్' ఆదేశమగును: శార్ఙ్గధన్వా = శార్ఙ్గధన్వుఁడు.

అట్టిసమాసము సంజ్ఞావాచకమైనప్పు డీయాదేశము నైకల్పికముగా నగును: శతధన్వా = శతధన్వుఁడు; శతధనుఃశతధనుఁడు (-వు).

(28) బహువ్రీహిసమాసము నంతమునందలి 'జాయా' శబ్దముపై 'నిజ్' చేరును: 'యువతి + జాయా = యువతి + జాయ్ + ని' అనియుండఁగాఁ:

(29) యకారమతప్ప మఱి యేహల్లయినను బరమందుగల వ, య, లకు లోపము గలుగును: యువతి + జా + ని; - 'యువతి' శబ్దమునకుఁ బుంవద్భావముగలిగి 'యువజానిః' అనురూపము గలుగును. తెనుఁగు: యువజాని. ఇట్లే, 'వృద్ధజాని' మొదలయినవి.

(30) బహువ్రీహిసమాసమున 'ఉత్, ఫూతి, సు, సురభి,' అనుపదములు పూర్వమందుగల 'గంధ'శబ్దము తుదియచ్చునకు 'ఇ' ఆదేశమగును: ఉద్గంధి, ఫూతిగంధి, సుగంధి, సురభిగంధి, తక్కిన పదములు పూర్వమందున్నచో 'వాతము తీవ్రగంధము.' 'ఇ' ఆదేశము గంధశబ్దము గుణవాచకమగునపుడే కలుగును; ద్రవ్యవాచకమగుచోఁ గాదు: పుష్పము సుగంధి; వాయువు సుగంధి; కాని, సుగంధద్రవ్యము లెవనికిఁ గలవ్రో వాఁడు 'సుగంధుఁడు (ఆపణికుఁడు).'

(31) బహువ్రీహిసమాసమున నేశబ్దము పూర్వమందున్నను 'అల్పము' అనుసర్థముగల 'గంధ' శబ్దము పరమందున్నచో దాని తుదియచ్చునకు 'ఇ' ఆదేశమగును: ఈ భోజనము సూపగంధి (= కొంచెము పప్పుగలది); ఘృతగంధి (కొంచెము నేయిగలది).

(32) ఉపమానవాచక పూర్వపదముగల 'గంధ' శబ్దము తుదియచ్చునకును 'ఇ' ఆదేశము కలుగును: పద్మమువంటి గంధమెవనికిఁ గలదో వాఁడు పద్మగంధి; ఇట్లే, ఉత్పలగంధి, కరీషగంధి మొదలయినవి.

(33) బహువ్రీహిసమాసమున నుత్తరపదముగా నున్న 'పాద' శబ్దమునకుఁ బూర్వముస దానిలో నుసమించిన వస్తువాచకపద మున్నప్పు డా పాద శబ్దము తుది అకారము లోపించును; హస్తి మొదలగు శబ్దములు పూర్వమందున్నచో లోపము గలుగదు: వ్యాఘ్రపాత్ (తె. వ్యాఘ్రపాత్తు); కాని, హస్తిపాదః = హస్తిపాదుఁడు.

హస్తి, కుద్దాల, అశ్వ, కశిక, కురుత, కటోల, కటోలక, గండోల, గండోలక, కుండోల, కుండోలక, అజ, కపోల, జాల, గండ, మహేలా, దాసీ, గణికా, కుసూల—ఇవి హస్త్యాదులు.

'కుంభపదీ' మొదలగు సనూనములందును 'పాద'శబ్దము తుది అకారము లోపింపఁగా దానిపై స్త్రీ ప్రత్యయము చేరునప్పుడు 'పాత్'నకు 'పద్' ఆదేశము గలిగినది. స్త్రీప్రత్యయము చేరనిచో 'అ'కారలోపము గలుగదు; కుంభపాదః = కుంభపాదుఁడు.

కుంభపదీ, ఏకపదీ, జాలపదీ, శూలపదీ, మునిపదీ, గుణపదీ, శతపదీ, సూత్రపదీ, గోధాపదీ, కుశలీపదీ, విపదీ, తృణపదీ, ద్విపదీ, త్రిపదీ, షట్పదీ, దాసీపదీ, శితి(త)పదీ, విష్ణుపదీ, సుపదీ, నిష్పదీ, ఆర్ద్రపదీ, కుణి(-ణ)పదీ, కృష్ణపదీ, శుచిపదీ, ద్రోణ(-ణీ)పదీ, ద్రుపదీ, సూకరపదీ, శకృత్పదీ, అష్టాపదీ, స్థూల(-ణా)పదీ, ఆపదీ, సూచీపదీ, మూలాపదీ, గోపదీ, ఘృతపదీ,

షూఫపదీ; పంచషదీ, అర్వన్షదీ, స్తనసకీ, కలహంసపదీ, విషపదీ—ఇవి కుండ పద్యాదులు.

బహువ్రీహిసమాసమున సంఖ్యావాచకముగాని, 'సు'గాని పూర్వ మందుగల 'పాద్'శబ్దము తుదియచ్చునకు లోపము గలుగును: ద్విపాత్, త్రిపాత్, సంపాత్ మొదలయినవి.

(34) బహువ్రీహిసమాసమున సంఖ్యావాచకపదముగాని, 'సు' గాని పూర్వమందుగల 'దంత' శబ్దమునకు వయస్సును దెలుపునప్పుడు 'దత్' అను నాదేశము గలుగును: రెండుదంతములు గల వయస్సుగల బిడ్డ ద్విదన్ (తెనుఁగు: ద్విదనుఁడు? సువంతుఁడు?) ఇట్లే, త్రిదన్, చతుర్దన్, షోడన్, సుదన్ మొదలయినవి. స్త్రీవాచ్యమయినపుడు సుదతీ, ఏకదతీ, ద్విదతీ, మొదలయినవి. వయస్సు అను నర్థము లేనప్పుడు కరిద్విదంతము; నటుఁడు సుదంతుఁడు.

ఇతరపదములు పూర్వమందున్నను స్త్రీవాచకమయి సంజ్ఞాపదమయినప్పుడును 'దంత' శబ్దమునకు 'దత్' ఆదేశమగును: అయోదతీ, ఫాలదతీ మొదలైనవి. సంజ్ఞావాచకము కానప్పుడు: నమదంతీ, స్నిగ్ధదంతీ మొదలైనవి.

శ్వన్, అరోక, అనుపదములు పూర్వమందుగల దంతశబ్దమునకును వైకల్పికముగ దత్, ఆదేశమగును: శ్వానదన్, శ్వానదంతః; అరోకదన్ అరోకదంతః; అనఁగా పండ్లు ఎడములేనివాఁడు; తెనుఁగు: శ్వావదంతుఁడు, అరోకదంతుఁడు.

'అగ్ర' అనుపద మంతమందుగల పదములును, శుద్ధ, శుభ్ర, వృష, వరాహ, అను పదములును పూర్వమందుగల దంతశబ్దమునకు బహువ్రీహి సమాసమున 'దత్' ఆదేశమగును: ఉదా. కుడ్మలాగ్రదన్, కుడ్మలాగ్ర దంతః; శుద్ధదన్, శుద్ధదంతః; శుభ్రదన్, శుభ్రదంతః; వృషదన్, వృషదంతః; వరాహదన్, వరాహదంతః.

(35) జంతువుల వయస్సునుగాని, యవస్థనుగాని తెలియఁజెయు బహువ్రీహిసమాసమున నుత్తరపదముగా నున్న 'కకుద'శబ్దము తుది అకారమునకు లోపము గలుగును: అజాతకకుత్, పూర్ణకకుత్.—అవస్థను తెలియఁజేయనపుడు 'శ్వేత కకుదః.'

మూఁడు కకుదములుగల యొక పర్వతవిశేషము 'త్రికకుత్'. ఇది సంజ్ఞావాచకపదము; తె. త్రికకుత్తు.

ఉద్, వి, అను నుపసర్గములు పూర్వమందుగల 'కాకుద' శబ్దము తుది అకారము లోపించును: ఉత్కాకుత్, వికాకుత్; - 'పూర్ణ' శబ్దముకంటెఁ

బరమందున్న 'కాకుద' శబ్దముతుది అకారము వైకల్పికముగ లోపించును: పూర్ణకాకుత్, పూర్ణకాకుదః (తె. పూర్ణకాకుత్తు, పూర్ణకాకుదము).

(36) సుహృద్, దుర్హృద్, శబ్దములు మిత్ర, శత్రు, అర్థములందు వచ్చు బహువ్రీహి సమాసములు. సు(దుర్) + హృదయ, అని యుండఁగా 'హృదయ' లోని 'అయ' లోపించినది.

(37) బహువ్రీహిసమాసములం దుత్తరపదములుగావచ్చు 'ఉరస్' మొదలగు పదములవై 'క(ప్)' ప్రత్యయమువచ్చును: ఉదా. వ్యూఢోరస్కుఁడు; ప్రియసర్పిష్కుఁడు మొదలయినవి.

ఉరస్, సర్పిస్, ఉపానహ్, పుమాన్, అనడ్వాన్, పయస్, నౌ: లక్ష్మీ: దధి, మధు, శాలి, అనర్థ— ఇవి ఉరఃప్రభృతులు.

(38) ఉత్తరపదము ఇనంతమయి, స్త్రీవాచకమగు బహువ్రీహిసమాసము తుదను 'క(ప్)' ప్రత్యయమును చేరును: ఉదా. ఈ నగరి బహుదండిక; ఈ సభ బహువాగ్మిక.

(39) వై సమాసాంతములను గూర్చిన సూత్రములందు చెప్పఁబడని తక్కిన బహువ్రీహిసమాసములన్నిటికంటెను 'క(ప్)' ప్రత్యయము వైకల్పికముగాఁ జేరును: మహాయశస్కుఁడు, మహాయశుఁడు మొదలయినవి.

(40) ఆకారాంత స్త్రీలింగ శబ్దమువై 'క(ప్)' ప్రత్యయము చేరునప్పు డా యాకారమునకు వైకల్పికముగా హ్రస్వము కలుగదు: బహుమాలాకుఁడు, బహుమాలకుఁడు - కప్ - ప్రత్యయము చేరనప్పుడు 'బహుమాలుఁడు.'

(41) బహువ్రీహిసమాసము సంజ్ఞావాచకమగునపుడు దానిపై కప్ - ప్రత్యయము చేరదు: 'విశ్వేదేవుఁడు-' 'విశ్వేదేవకుఁడు' అనికాదు.

(42) 'ఈయస్' అనున దంతమందుగలది యుత్తరపదముగానుండు బహువ్రీహిసమాసముకంటె 'క(ప్)' ప్రత్యయముకాదు: ఉదా. బహుశ్రేయాన్, బహుశ్రేయసీ (తెనుఁగు: బహుశ్రేయాంసుఁడు, బహుశ్రేయసి).

(43) 'వందిత' అను నర్థముగల భ్రాతృశబ్ద ముత్తరపదముగాఁగల బహువ్రీహిసమాసముకంటె 'క(ప్)' ప్రత్యయముకాదు: సుభ్రాత—కాని, మూర్ఖభ్రాతృకుఁడు, దుష్టభ్రాతృకుఁడు.

(44) 'దేవోపయవములు' అనునర్థమున నాడీ, తంత్రిపదములు బహువ్రీహిసమాసములం దుత్తరపదములుగా నున్నప్పు డా సమాసముకంటె 'క(ప్)'

ప్రత్యయముచేరదు: ఈ కాయము బహునాడి; ఈ గ్రీవము బహుతంత్రికాని, ఈ స్తంభము బహునాడీకము; ఈ వీణ బహుతంత్రీక.

(45) 'నిష్ప్రివాణి' అను సమాసమున నుత్తరపదముగానున్న, 'ప్రవాణీ' శబ్దము నదీసంజ్ఞకమైనను దానివై 'క(ప్)' ప్రత్యయము రాదు: ఈ బట్ట నిష్ప్రివాణి = మగ్గమునుండి తీసినది.

(46) సప్తమీవిభక్తియందున్న పదమును, విశేషణ పదమును బహువ్రీహిసమాసమునఁ బూర్వపదములుగా నుండవలెను: ఉదా. ఉరసిలోముఁడు.

సర్వనామములును సంఖ్యావాచకములును బూర్వపదములుగ నుండును: సర్వశ్వేతుఁడు.

సర్వనామపదమును సంఖ్యావాచకపదమును గలిసి యేర్పడిన బహువ్రీహిసమాసమున సంఖ్యావాచకపదము పూర్వపదముగా నుండవలెను: ద్వ్యన్యుఁడు.

సమాసమునందలి రెండుపదములును సంఖ్యావాచకపదములైన యెడల తక్కువసంఖ్యను దెలుపునది పూర్వపదముగ నుండవలెను: ద్విత్రములు.

ద్వంద్వసమాసమునఁ గూడ రెండుసంఖ్యావాచకపదములు చేరునప్పుడు తక్కువసంఖ్యను దెలుపునది పూర్వపదముగా నుండవలెను: ద్వాదశము.

బహువ్రీహిసమాసమున 'ప్రియ' అను పదము పూర్వపదముగానైనను ఉత్తరపదముగానైనను నుండవచ్చును: గుడప్రియుఁడు; ప్రియగుడుఁడు.

'గడు' (=వంకర, గూను) మొదలగు పదములవై సప్తమీవిభక్త్యర్థకపదము త్తరపదముగఁజేరును: గడుకంతుఁడు, గడుశిరుఁడు. ఒకప్పుడిట్లుకాదు: వహీగడుఁడు (భుజమునందు వంకర గలవాఁడు).

(47) నిష్ఠావాచకపదము బహువ్రీహిసమాసమునఁ బూర్వపదముగా నుండును: కృతకృత్యుఁడు, యుక్తయోగుఁడు, కృతకటుఁడు, భిక్షితభిక్షి—సారంగజగ్ధి, మాసజాతుఁడు, సుఖజాతుఁడు, ఇచట నిష్ఠాపదము త్తరపదముగానున్నది.

(48) 'ఆహితాగ్ని' మున్నగు సమాసములలో నిష్ఠాపదము వైకల్పికముగాఁ బూర్వపదము కావచ్చును: ఆహితాగ్ని, అగ్న్యాహితుఁడు.

'కొట్టుట' మొదలగు నర్థముగల పదముల తరువాతవచ్చు నిష్ఠాంత పదములును, సప్తమ్యర్థకపదములును సమాసమున నుత్తరపదములుగా నుండును: అస్యోద్యతుండు, దండపాణి—ఒకప్పుడిట్లు కాదు: వివృతాసి.

V. ద్వంద్వసమాసము.

(1) 'చ' (= మఱియు) అనునర్థమున ననేకములగు సుబంతపదములు వైకల్పికముగా సమసించును. సమసించునపుడు ద్వంద్వసమాసమగును. 'చ' అను నవ్యయమునకు (1) సముచ్చయము (2) అన్వాచయము (3) ఇతరేతరము (4) సమాహారము-అను నాలుగర్థములు గలవు. పరస్పరసంబంధములేని రెండు స్వతంత్రపదములు ఒకదానిప్రక్క నొకటిచేరుట సముచ్చయమనఁబడును: ఈశ్వరుని, గురువును భజింపుము. ఇచట 'ఈశ్వర,' 'గురు' అనుపదములు స్వతంత్రములు; వానికిఁ బరస్పరసంబంధములేదు. వీనికి సమసింప సామర్థ్యములేదు గావున సమాసము సిద్ధింపదు. ఈ యుదాహరణమున రెండుద్రవ్యము లేక క్రియతో నన్వయించుచున్నవి. 'రాజు యొక్క గజమును, అశ్వమును' అనుచోట పరస్పరసంబంధములేని రెండు పదములు మఱియొకవస్తువుతో సంబంధించుచున్నవి. 'వస్త్రము, రక్తమును, శుక్లమును;' ఇచట రెండు స్వతంత్రములగు గుణవాచక విశేషణములు, పరస్పరసంబంధమును లేనివి, యొకవిశేష్యముతో సంబంధించుచున్నవి: 'రక్తమైన వస్త్రమును శుక్లమును,' ఇచట రెండు స్వతంత్రవిశేష్యములు, పరస్పర సంబంధములేనివి ఒకవిశేషణముతో సంబంధించుచున్నవి. ఇవికూడ సముచ్చయార్థమున కుదాహరణములే.

ఒకప్రధానకార్యమును ననుసరించి యుపకార్యము కలుగుచున్నపుడు రెండుకార్యములను దెలుపుపదము లొకదానిప్రక్క నొకటిచేరుట 'అన్వాచయము'. 'భిక్షుమునకు బొమ్ము, ఆవును తీసికొని రమ్ము,' అనుచోట భిక్షుమునకు బోవుట నిశ్చయము; ఆవును తీసికొని వచ్చుట అది కనఁబడకపోయినచో గాక పోవచ్చును. భిక్షాటనము ప్రధానకార్యము; ఆవును తీసికొని వచ్చుట యుపకార్యము. కావున నిచటఁగూడ సమాసము సిద్ధింపదు.

'ధవఖదిరములు' అనుచోట 'ధవవృక్షము, ఖదిరవృక్షము' అనునవి యితరేతరసంబంధము గలిగినవి కావున సమాసము సిద్ధించుచున్నది. 'సంజ్ఞాపరిభాషము' అనుచోట సమాహారార్థము (వస్తువులకూడిక) గలిగి సమాసము సిద్ధించుచున్నది.

హోతృ, పోతృ, నేష్టృ, ఉద్గాతృ అనుపదములు సమసించి 'హోతృపోతృనేష్టోద్గాతారులు' అనికాని, 'హోతాపోతానేష్టోద్గాతారులు' అని

కాని యగును. మొదటి సమాసములో 'హోతృ, పోతృ' పదములపై నుత్తర పదము లేదు గావున 'హోతా పోతా' అను రూపములను బొందలేదు. రెండవ సమాసములో 'హోతృ, పోతృ' శబ్దములు రెంటికిని, నేష్టృ, ఉద్గాతృ పదములు రెంటికిని బ్రత్యేకముగా సమాసములు గలిగినపిదప నా రెండు సమాసములును మఱల నొక పెద్దసమాసముగా జేరినవి.

(2) 'రాజదంత' మొదలగు సమాసములందు ఉపసర్జనసంజ్ఞగల పదము ఉత్తరపద మగును. దంతములకు రాజు = రాజదంతము - రాజదంత, అగ్రేనణమ్, లిప్తావసితమ్, సగ్నమృషితమ్, సిక్తసంమృష్టమ్, మృష్టలుంచితమ్, అవక్లిన్నపక్వమ్, ఊర్ణితోతమ్ (ఊర్ణితోప్తమ్), ఉప్తగాఢమ్, ఉలూఖల ముసలమ్, దండులకిణ్వమ్, వృషదుపలమ్, ఆరడ్వాయసీ (ఆరగ్వాయసబంధకీ), చిత్రరథబాహ్లీకమ్, అవంత్యశ్మకమ్, తూద్రార్యమ్, స్నాతకరాజానౌ, విష్వక్సేనాగ్నిసౌ, అగ్నిబ్రువమ్, దాగ్నివమ్, శబ్దార్థౌ, ధర్మార్థౌ, కామార్థౌ, అర్థశబ్దౌ, ఆత్మశబ్దౌ, ఏకకారథౌ, వైకారిమతిమ్, గాజవాజమ్, గోజవాజమ్, సోపలీధసం(-నీ)సూలాసమ్,సూలాసకారండమ్, (పూలాసకకురండమ్),స్థూలాసమ్ (స్థూలపూలాసమ్), ఉశోశబీజమ్ (జ్జుశ్శాస్థి), సింజాసమ్ (సింజశ్శబ్దమ్), చిత్రాస్వాతీ(చిత్రస్వాతీ), భార్యాపతీ, పుత్రపతీ, జాయాపతీ, పుత్ర పతీ, పుత్రపశూ. కేశశ్మశ్రు, (లేక, శ్మశ్రుకేశౌ), శిరోబీజమ్, శిరోజాను, సర్పిర్మధుసీ, మధుసర్పిషీ, ఆద్యాలౌ, అంతాసీ, గుణవృద్ధీ, వృద్ధిగుణౌ.

ధర్మార్థ పదములకు సమాసమున స్థానవిపర్యయము లేమగావునఁ బై పట్టికలో రెండేసి రూపములు సూచింపబడినవి.

(3) ద్వంద్వసమాసమున 'ఫి' అను వ్యాకరణసంజ్ఞగల పదము పూర్వపదముగా నుండునట్లు. హరియు హరుఁడును 'హరిహరులు' సమాస మున 'ఫి' సంజ్ఞగల పదము లనేకము లున్నప్పుడు వానిలో దేనినైనను బూర్వపదముగ నుపయోగింపవచ్చును. హరియు, గురుఁడును, హరుఁడును 'హరిగురుహరులు' లేక 'హరిగురుహరప్రభులు.'

(4) అజాదియై యదంత మగునపదము ద్వంద్వసమాసమున బూర్వ పదమగును; ఈశకృష్ణులను కృష్ణుఁడును 'ఈశకృష్ణులు.' ఇట్టి పదము లనేకము లున్నప్పుడు వానిలో దేనినైనను బూర్వపదముగ నాడనవచ్చును: అశ్వరథేంద్రులు, ఇంద్రాశ్వరథులు. ద్వంద్వసమాసమున అజాదియు నదంతమునైన పదమే పూర్వపదమగును: 'ఇంద్రాగ్నులు' అనుచోట 'ఇంద్ర'పదమజాదియు నదంతమును నైనది; 'అగ్ని' అనునది యజాదియైనను నదంతము కాదు. కావున నిచట 'అగ్ని' పదము పూర్వపదముకాదు. 'ఇంద్ర' అనునదే మొదట నిలిచినది.

(5) ద్వంద్వసమాసమున తక్కువ యచ్చులుగలది పూర్వపదమగును: శివకేశవులు. 'శివ' అనుపదములో రెండచ్చులున్నవి; 'కేశవ' అనుదానిలో మూడున్నవి; కావున 'శివ' అనునది పూర్వపదమగుచున్నది.

సమాసమున తక్కువ యచ్చులుగల యనేకపదములున్నప్పుడు వానిలో దేనినైనను బూర్వపదముగా వాడనచ్చును: శంఖదుందుభివీణలు; వీణాశంఖ దుందుభులు.

'ఋణుపులయు' నకృత్రిమములయు పేళ్లు సమాససంఖ్యగల యచ్చులను గలిగియున్నప్పుడు వానిని ఆనుపూర్వ్యముగ నుపయోగింపవలెను: హేమం తశిశిరవసంతములు; కృత్రిమాకోహిణులు. సమాససంఖ్యగల యచ్చులు లేనపు డీ నియమము లేదు: గ్రీష్మవసంతములు.

సమాససంఖ్యగల యచ్చు లున్నపదములైనను వానిలో లఘ్వక్షర ములు గలపదమును మొదటవాడనలెను: కుశకాశములు.

ఎక్కువ గౌరవమును దెలియఁజేయు పదమును మొదటవాడనలెను: తాపసపర్వతులు, వానుదేవార్జునులు.

వర్ణనుల పేళ్లను యథాక్రమముగ నుపయోగింపవలెను. బ్రాహ్మణ క్షత్రియులు, క్షత్రియవైశ్యులు, నిట్యాదుల్లు.

ఎన్న పేరిని తమ్ముని పేరిక ముందుగా నించవలెను; యుధిష్ఠిరార్జు నులు.

(6) ప్రాణులు, తూర్యములు, సేన—నీనియంగములను దెలియఁ జేయు పదములు ద్వంద్వసమాసమునఁ జేరునపు డాసమాస మేకవచనమందే యుండును: పాణిపాదము, శిరోగ్రీవము, మూర్ధంగికపాణివికము, వీణావాదక పరివాదకము, వ్యాఘ్రకాశ్వారోహము, [illegible]

ఇట్టి యేకవచనత్వము సమాహారద్వంద్వసమాసములకే వర్తించును; ఇతరేతరద్వంద్వములకు వర్తింపదు. వై యుదాహరణములవంటివి కేవల సమాహారద్వంద్వములు. 'అధిపయస్సులు' మొదలగునపి కేవలము నిత్యేతర ద్వంద్వములు; వానికేకవచనత్వము కలుగదు. స్త్రీ, మృగ, తృణాదులను దెలియఁజేయు పదముల ద్వంద్వసమాసము వైకల్పికముగా నేకవచనమం దుండును. కావున నవి సమాహారద్వంద్వములుగాని, యితరేతరద్వంద్వములు గాని కానచ్చును.

(7) ప్రాణీవాచకములుగాని జాతులను దెలుపు పదముల ద్వంద్వ సమాస మేకవచనమందుండును; ఈ జాతులు ద్రవ్యవాచకములై యుండ వలెను: ఉదా. ధానాశష్కులి.

జాతులు గుణవాచకములైనను క్రియావాచకములైనను నేకవచనము రాదు : రూపరసములు, గమనాకుంజనములు.

ద్రవ్యవాచక జాతులను దెలుపు పదముల సమాసమైనను సమూహార్థ మగునప్పుడే యేకవచనము కలుగును. సమూహార్థము లేనప్పుడు గలుగదు : బదరామలకములు.

(8) వేర్వేఱు లింగములందున్న పదముల సమూహార్థద్వంద్వసమాస మాపదములు నదీ, దేశ, నామము లగునప్పు డేకవచనమందుండును : ఉదా. ఉద్ధ్యేరావతి ('ఉద్ధ్య' అనున దొకపదము); గంగాశోణము; కురుకురు - క్షేత్రము.

సమాసమందలి పదములు పట్టణముల నెల్లయిసప్పు డేకవచనము రాదు: జాంబవశాలూకినులు (జాంబవ, శాలూకిని, అను పట్టణములు).

ఏకవచన నిషేధము గ్రామ, పట్టణవాచక పదములకేకాని, నగర వాచకపదములకు లేదు : మధురాపాటలీపుత్రము.

సమాసములోని యొకపదము పట్టణ, గ్రామవాచకమును, నొకటి నగరవాచకమును నైనయెడల ఏకవచనము నిషిద్ధమగును : సౌర్యకేతవత నులు (సౌర్యనగరము, కేతవత గ్రామము).

సమాసమందలి పదములు సర్వనామము లయినను నేకవచనము గలు గదు: కైలాసగంధమాదనములు.

రెండుపదములును నేకలింగమునం దున్నయెడల నేకవచనము గలు గదు : గంగాయమునలు (రెండును స్త్రీలింగములు), మత్స్యకేయులు (మత్స్య దేశము, కేకయదేశము).

ఒకపదము దేశవాచకమును ఒకటి నదీవాచకమును నయినను ఏకవచ నము గలుగదు : గంగాకురుక్షేత్రములు.

(9) క్షుద్రజంతువులను దెలుపు పదముల సమూహార్థద్వంద్వసమాస మేకవచనమున నుండును : యూకాలిక్షము (పేలు, ఈరుపేలు).

సహజవైరముగల జంతువులను దెలుపుపదముల ద్వంద్వసమాసము ఏకవచనమం దుండును : అహినకులము, గోవ్యాఘ్రము, కాకోలూకము.

(10) ఎక్కువ జాతులవారితోడి సంపర్కము నిషేధింపఁబడిన శూద్ర జాతులను దెలుపు పదముల ద్వంద్వసమాసములు ఏకవచనమందుండును : తక్షాయస్కారము (వడ్రంగి, కమ్మరి); కాని, చండాల మృతపులు (వీరి కెక్కువ జాతులవారితో సంపర్కము లేదు).

(11) గవాశ్వము మొదలగు ద్వంద్వసమాసములును నేకవచన మందుండి సాధువు లగుచున్నవి: గవాశ్వము, గవాదికము, గవైడికము, అజావికము, అజైడకము, కుబ్జవామనము, కుబ్జకైరాతకము, పుత్రపౌత్రము, శ్వచండాలము, స్త్రీపుమారము, దాసీమాణవకము, శాటీపిచ్ఛకము, ఉష్ట్రఖరము, ఉష్ట్రశశము; సూత్రశకృత్, మూత్రపురీషము, యకృన్మేదము, మాంసశోణితము, దర్భశరము, దర్భపూతీకము, అర్జునశిరీషము, తృణోలపము, దాసీదాసము, కుటీకుటము, భగవతీభాగవతము—ఇవి గవాశ్వాదులు.

(12) పృక్, మృగ, క్షీణ, ధాన్య, వ్యంజన, పశు, శకుని, అను నర్థములు దెలుపుపేళ్ల ద్వంద్వసమానములును; అశ్వపడవ, పూర్వాపర, అధరోత్తర, అను సమానములును, వైకల్పికముగ నేకవచనాంతములై యుండును: ప్లక్షన్యగ్రోధము(లు); కుంప్యుపనిషము(లు); పుశకాశకము(లు); స్రీహాయన ము(లు), దధిఘృతము(లు); గోమహిషము(లు); శుకబకము(లు); అశ్వపడవ ము(లు); పూర్వాపరము(లు), అధరోత్తరము(లు).

ఫలములు, సేన, పెద్దచెట్లు, అడవిమృగములు, పక్షులు, క్షుద్రజంతు వులు, ధాన్యము, గిడ్డి, వీనివేళ్లు ఎక్కువ సంఖ్యగాని, ఎక్కువ మొత్తమునుగాని తెలియఁజేయుచు సమసించి సమూహార్థమును బొందు సపు డాసమాసము ఏకవచనమం దుండును. సమాసమందలి యొకొక్క పదమును బహువచన మున నున్నచో సమాసమేకవచనమున నుండును: బదరములును అమలకము లును 'బదరామలకము'; ఒకబదరము, ఒక ఆమలకము 'బదరామలకములు.' ఒక రథకుడును ఒక ఆశ్వారోహుఁడును 'రథికాశ్వారోహులు.' ఒక ప్లక్షమును ఒక న్యగ్రోధమును 'ప్లక్షన్యగ్రోధములు,' ఇట్లే, కుంప్యుపనిషదులు, హాసచక్ర వాకములు, యూకాలిక్షులు, స్త్రీహాయనములు, కుశకాశములు మొదలయిన వానిలోని యొకొక్క పద మొకొక్క పదస్తుల్యమే తెలియఁజేయును.

(13) పరస్పర విరుద్ధార్థకములగు పదములు చేరినసమాస మాపద ములు అప్రాణివాచక ద్రవ్యపదార్థముల పేళ్లు కానపుడు వైకల్పికముగ నేక వచనమం దుండును: శీతోష్ణము(లు), సుఖదుఃఖము(లు), జీవితమరణము(లు). 'దధిపయస్' మొదలగు ద్వంద్వసమాసము లేకవచనమున నుండవు. దధిపయ సులు, సర్పిర్మధులు, మధుసర్పిషులు, బ్రహ్మప్రజాపతులు, శివవైశ్రవ ణులు, పరివ్రాట్కౌశికులు, ప్రవర్గ్యోపసదులు, శుక్లకృష్ణములు, ఇధ్మబర్హి షులు, దీక్షాతపసులు, శ్రద్ధాతపసులు, మేధాతపసులు, అధ్యయనతపసులు, ఉలూఖలముసలములు, ఆద్యావసానములు, శ్రద్ధామేధలు, ఋక్సామలు, వాజ్మనసలు—ఇవి దధిపయ ఆదులు.

(14) ఒక నియతసంఖ్యగల యధికరణ (ప్రాణివాచకములు, అప్రాణివాచకములు) పదముల ద్వంద్వసమాసము ఏకవచనమున నుండవలయునను నియమము లేదు: దశదంతోష్ఠములు, పదేసి దంతములు, పదేసి పెదవులు.

ఒక సంఖ్య సించుమించుగా దెలియుచుండెయు పదముల ద్వంద్వసమాసము వైకల్పికముగా నేకవచనమం దుండును: ఉపదశదంతోష్ఠము(లు).

(15) ఋకారాంతపదములు రెండుచేరి ద్వంద్వసమాస మగునపుడు దానిలోని పూర్వపదము ఋకారమునకు అ(సవ్) అనున దాదేశమగును: హోతాపోతారులు, నేష్టోద్గాతారులు—కాని, హోత్రుపోత్రునేష్టోద్గాతారులు. దీనిలో హోత్రుపోత్రు పదములవై సుత్తరపదము లేకపోగనుక వాని ఋకారమున కాదేశము రాలేదు.

(16) దేవతావాచకపదముల ద్వంద్వసమాసమునం బూర్వపదము తుదియచ్చునకు దీర్ఘము కలుగును: మిత్రావరుణులు.—'వాయు' అను పదము పూర్వమందున్నను పరమందున్నను దానికి దీర్ఘము కలుగదు: అగ్ని వాయువులు, వాయ్వగ్నులు.

(17) 'అగ్ని' అను పదమునకుం బరముగా 'సోమ, సవిత' అను పదములు పరమై ద్వంద్వసమాసమగునపు డగ్నిశబ్దము తుదియచ్చునకు దీర్ఘము కలుగును: అగ్నీషోమములు. (అగ్ని శబ్దమునకుం బరముగానచ్చు 'స్తుత్, స్తోమ, సోమ' అను పదములందలి తొలి సకారమునకు షకారమాదేశమగును); అగ్నివారుణులు.

(18) దేవతావాచక పదముల ద్వంద్వసమాసమునం దొలుతనుండు 'దివ్' శబ్దమునకు 'ద్యావా' అను నాదేశము కలుగును: ద్యావాభూమీ, ద్యావాభూమిం.

(19) దేవతావాచక పదముల ద్వంద్వసమాసమునం దొలుతనుండు 'దివ్' శబ్దమువై పృథివీశబ్దము చేరినచో దివ్ శబ్దమునకు 'దివస్' అని కాని 'ద్యావా' అని కాని యాదేశము కలుగును: దివస్పృథివీ, ద్యావాపృథివీ.

(20) దేవతాద్వంద్వసమాసమునం బూర్వపదమగు 'ఉషస్' శబ్దమునకు 'ఉషాసా' అను నాదేశము కలుగును: ఉషాసాసూర్యము, ఉషాసానక్తా (తె.-క్త).

(21) మాతృ, పితృశబ్దముల ద్వంద్వసమాసము 'మాతాపితరౌ' (తె. మాతాపితరులు) అనియే కాక 'మాతరపితరౌ' (తె. మాతరపితరులు) అని కూడ నగును.

(22) సమాహారద్వంద్వసమాసము సంతమున చవర్గీయ హల్లుగాని, న, మ, హ అను హల్లులుగాని పరమగుచో దానిపై 'టచ్' ప్రత్యయము చేరును.

VI. ఏకశేష సమాసము.

ద్వంద్వసమాసమునఁ జేరిన పదములన్నియుఁ గొన్ని వికారములు గలిగినను లోపింపక నిలుచును. కాని, ఏకశేష సమాసమున కలిసినపదములలో నొకటి మాత్రము నిలిచి తక్కినవి లోపించిపోవును. నామవాచకాదుల బహుత్వవచనము చెప్పవలసినప్పుడు సరూపములైన పదములు చేరి యుండొక్క పదముమాత్రము శేషించును. రామ+రామ+రామ అను సరూపములగు మూఁడు పదములు సమసించి 'రామరామరామ' అను సమాసముకాక, వానిలో నొక్కరామశబ్దము మాత్రము మిగిలి 'రాములు' అను రూప మేర్పడును. ఇట్లు సరూపములగు పదములు మాత్రమేకాక రూపభేదముఁ గలిగియున్నను నేకార్థముఁ గలిగిన పదములు కూడినప్పుడును వానిలో నొక్కపదము మాత్రము శేషించుట గలదు: ఉదా. నక్కదండము+గుటిలదండము= నక్కదండములు, లేక గుటిలదండములు.

(1) ఒక వంశము నారంభించిన వానినుండి కలిగిన పేరు గోత్రము; అట్లారంభించిన వాని కొడుకు కూడ నా గోత్రము వాఁడే. కాని, గోత్రకర్త మనునుండు జీవించియుండినచో నతని సంతతి 'యున' నుగును. 'గోత్ర' పదమునకు 'వృద్ధ' అనునది నామాంతరము. ఒక వృద్ధపదమును ఒక యువపదమును సమాసమందు చేయునప్పుడు వృద్ధపదముమాత్రము శేషించి, యువపదము లోపించును. ఈ రెండు పదముల రూపములకును వాని ప్రత్యయములందు మాత్రము భేదముండవలెను. ఉదా. గార్గ్యుఁడు+గార్గ్యాయనుఁడు = గార్గ్యులు. ఇచట 'గార్గ్య' అనునది వృద్ధపదము; గార్గ్యాయనుఁడు అనునది యువపదము; కావున రెండింటిలోను సమాసమున వృద్ధపదము శేషించినది. 'గార్గ్యుఁడు+వాత్స్యాయనుఁడు' అనుచోట గార్గ్య అనునది వృద్ధపదమును, వాత్స్యాయన అనునది యువపదమునైనను రెండు పదములకును సరూపత్వము లేదుగనుక యువపదము లోపింపదు; గార్గ్యవాత్స్యాయనులు అని మాత్రమే సమాసమగును. ఆ రెండు పదములును కేవల వృద్ధ, యువ, అను నర్థములను మాత్రము గలిగియుండవలెను; మఱియొకయర్థము గలిగిన యెడల నేకశేషసమాసము సిద్ధింపదు. 'భాగవిత్తి + భాగవిత్తికుఁడు' ఇచట భాగవిత్తికపదము నిందార్థమున్నది గనుక, యువపదముకాదు; కాఁబట్టి, భాగవిత్తి భాగవిత్తికులు అనియే సమాసమగును.

(2) వృద్ధ ప్రత్యయాంతమగు స్త్రీలింగపదమైనను దానితో సమాన రూపము గల యువ ప్రత్యయాంత పదముతో సమసించునపుడు వృద్ధపదము మాత్రము శేషించును; అప్పుడది పువద్రూపమును బొందును: గార్గి+గార్గ్యాయనుఁడు = గార్గ్యులు; దాక్షీ+దాక్షాయనుఁడు = దాక్షులు.

(3) పుంలింగ పదము సరూపమగు స్త్రీ ప్రత్యయాంతపదముతో జేరునప్పుడు పుంశబ్దము శేషించును: హంసి+హంస = హంసలు.

(4) భార్యాశబ్దము సన్నస్నశబ్దములతోడను, పుత్రశబ్దము దుహిత్రశబ్దముతోడను జేరునప్పుడు భార్యా, పుత్రశబ్దములు మాత్రము శేషించును: భార్యతయు స్వసయు 'భార్యలు;' పుత్త్రుఁడును దుహితయు 'పుత్త్రులు.'

(5) ఒక నపుంసకలింగపదము, ప్రత్యయమాత్రము వేఱుగా నున్న సరూప నపుంసకలింగ పదముతో జేరునపుడు మొదటిది శేషించి నైకల్పికముగ నేవచనము నందుండును: శుక్లము (నపుంసకము)+శుక్లా(శాటి)= శుక్లము(లు); రెండవ పదము ప్రత్యయమును వేఱుకొనిన్ని ఏకవచనమును గలుగదు: శుక్లము+శుక్లము+శుక్లము = శుక్లములు.

(6) 'పితృ' శబ్దము మాతృశబ్దముతో సమసించునపుడు నైకల్పికముగా శేషించును: పితయు మాతయు 'పితరులు,' లేక 'మాతాపితరులు.'

(7) శ్వశురశబ్దము శ్వశ్రూశబ్దముతో సమసించునపుడు నైకల్పికముగా శేషించును: శ్వశురుఁడును శ్వశ్రియును 'శ్వశురులు;' లేక 'శ్వశురాశ్వశురులు.'

(8) త్యదాదులు తక్కిన సర్వనామములతోడ గాని నామవాచకములతోడ గాని కూడునపుడు నిత్యముగా శేషించును— త్యత్, తద్, యద్, ఏతద్, ఇదమ్, అదస్, ఏక, ద్వ, యుష్మద్, అస్మద్, భవత్, కిమ్—ఇవి త్యదాదులు. సర్వ, విశ్వ, ఉభ, ఉభయ, ఉతర, ఉతర, ఉస్థ, ఉస్థతర, ఇతర, త్వత్, త్వ, నేమ, సమ, సిమ, పూర్వ, ఇర, ఆసన, ఆక్షిణ, ఉత్తర, అపర, అధర—ఇవి తక్కిన సర్వనామములు. ఉదా. సః + దేవదత్తః = తౌ (తె. వాఁడును దేవదత్తుఁడును 'వారు').

త్యదాదులు తమలోఁ దాము సమసించునపుడు ఆ సమాసములలో మొదట వచ్చినది శేషించి తక్కినవి లోపించును: యః + సః = యౌ (తె. ఎవఁడు + వాఁడు = ఎవరు.) కిమ్ + యద్ = కిమ్.

త్యదాదుల యేకశేషసమాసమున పుంస్త్రీలింగములందున్న సమములలో పుంలింగమందున్నది శేషించును; పుంనపుంసకలింగపదములలో

నపుంసకలింగపదము శేషించును; కావున స్త్రీ నపుంసకలింగపదములలో నపుంసకలింగపదమే శేషించును:

సా చ దేవదత్తశ్చ = తౌ (ఆమెయు దేవదత్తుఁడును **వారు**. ఇచట తెనుఁగున పుంస్త్రీవాచకములకు బహుళవచనమున భేదములేదు.) అదియు, దేవదత్తుఁడును; యజ్ఞదత్తయు 'అవి', ఆదియు దేవదత్తుఁడును 'అవి.' ఇది సంస్కృత సంప్రదాయము: తెనుఁగున అదియును ఆమెయును ననుటకుఁ గాని అదియును వాఁడును అనుటకుఁగాని యేకశేష సమాసములు లేవు.

(9) గ్రామ్యపశువుల సంఘములందు తరుణములు గానివానిని దెలుపు పదములు కలిసినప్పుడు స్త్రీలింగపదము శేషించును: గోవులును వృషభములును 'గోవులు;' ఆఁడుమేకలును మగమేకలును 'అజములు.'

చీలిన డెక్కలుగల గ్రామ్యపశువులను దెలుపుపదములకు మాత్రమే యీ సూత్రము వర్తించును. ఇవి 'ఉభయములు' (మగని, ఆఁడువి) - ఇచట పుంలింగపదము శేషించినది.

సర్వసమాసశేషము.

కృద్వృత్తి, తద్ధితవృత్తి, సమాసవృత్తి, ఏకశేషవృత్తి, సనాద్యంత ధాతురూపవృత్తి, అనివృత్తి యైదువిధములు. వృత్తిసమంగా ఒకపదము సగ్ధ ముసకు భిన్నమగు సగ్ధమును గల్పించుఁ గలశక్తి; అర్థశేషమును గొంచెమయి నను గల్పించఁజాలనిది వృత్తికాదు.

ధాతువునుండి మూలనామవాచకపదమును గల్పించుట కృద్వృత్తి; మూలనామవాచక పదమునుండి మఱియొక నామవాచకపదమును గల్పించు నది తద్ధితవృత్తి; రెండుగాని యంతకంటెఁగాని నెక్కసంగాని పదములనుఁ జేర్చి యేకపదముగాఁ జేయునది సమాసవృత్తి; అనేకపదములు సమసించునపు డందలి యొకపదమును మాత్రము శేషించఁజేయునది యేకశేషవృత్తి; నామ వాచకమునుండి క్రియాపదమునుగాని, యొక మూలక్రియాపదమునుండి మఱియొక క్రియాపదమునుగాని గలిగించునది సనాద్యంత ధాతురూపవృత్తి.

ఒకవృత్తి యర్థమును వివరించు కార్యమునకు విగ్రహమనిపేరు. విగ్రహవాక్యము మూలపదమునకు మేరీతిగ మాఱినదో తెలియఁజేయును. విగ్రహము లౌకికమనియు, అలౌకికమనియు రెండువిధములు. సాధారణ భాషలో సగ్ధము ననుసరించి వివరింపఁబడినది లౌకికవిగ్రహము; వ్యాకరణ సంకేతములతో వివరింపఁబడినది యలౌకికవిగ్రహము. రాజపురుషః (రాజ

పురుషుఁడు) అను సమాసమునకు 'రాజ్ఞఃపురుషః' (రాజుయొక్క పురుషుఁడు) అని యర్థవివరణము చేయుట లౌకికవిగ్రహము. 'రాజన్ + అస్ + పురుష + సు' (రాజన్ + అంత్యలోపము + ఉ + యొక్క + పురుష + ఉ + డుఙ్) అని వివరించుట యలౌకిక విగ్రహము.

లౌకికవిగ్రహము చెప్పవీలులేనిది నిత్యసమాస మనఁబడును; అనఁగా నా సమాసమందలిపదముల సంబంధమును వేర్వేఱుగ విడదీసి చెప్పఁ సాధ్యముకాదు.

సమాసములు అవ్యయీభావము, తత్పురుషము, ద్వంద్వము, బహువ్రీహి, యని నాలుగనియు, వీని నిరుసగా పూర్వోత్తరోభయాన్యపదార్థ ప్రధానములనియుఁ జెప్పుట పూర్వాచారము. కాని, యీ నిర్వచనము చాలదు. 'ఉపస్థగంగము' మొదలగు నవ్యయీభావసమాసములును, 'ఆమిమాలా' మొదలగు తత్పురుషసమాసములును, 'ద్రిత్రా' మొదలగు బహువ్రీహి సమాసములును, 'దంతోష్ఠము' మొదలగు ద్వంద్వసమాసములును బై నిర్వచనము ననుసరించి లేవు.

కర్మధారయము తత్పురుషభేదము; స్వగువు కర్మధారయ భేదము. ద్వంద్వబహువ్రీహి సమాసములుగూడ మూత్రము కొటికొలఁది నిష్కపదములు చేసిను. 'ద్వ్యష్టన్ జాతిః' మొదలగు వాక్యంబునలె సమస్తముగ తత్పురుషసమాసముగ కొటికొలఁది నెక్కువపదములు ప్రయోగింపఁబడును; సాధారణముగ నందు రెండుపదములు మాత్రము చేసిను.

సర్వసమాసాంతిప్రకరణము

ఈ క్రింద సంస్కృతమున నామిక సమాసముల యంతమునందు చేరు ప్రత్యయములు వివరింపఁబడును:

(1) ఖుక్, ప్రూఙ్, అపి, ధూఙ్, ఖిఞ్, అనుపవి సమాసముల నుత్తరపదములుగా నున్నప్పుడు వానిపై 'అ' అను ప్రత్యయము వచ్చును: అర్ధర్చుడు, అసృచుఁడు, సహ్యాచలము—ధూఙ్ అనుపదము 'అఙ్'శబ్ద ముతోఁ గలిసినపు డీప్రత్యయము కాదు; అఙ్ధూఙ్. విష్ణోః + పురమ్ = విష్ణుపురమ్; ఇక్ష్వ్లీ, తిలాటపురము, నాంకేపురము, (నగర్సు) విమలాపము.

(2) ద్వి, అంతర్, అనుపానిమిత్తమును, ఉపసర్గములమీఁదను జేరిన 'అప్' అనుపదముపై 'ఈ' యను నచ్చుచేయును: ద్వీపము, అంతరీపము, ప్రతీపము, సమీపము, మొదలయినవి.

'అను' అను నుపసర్గమీఁద జేరిన 'అప్' శబ్దము మొదటి 'అ'కారమునకు బదులుగ స్థలార్థమున 'ఊ' అనునచ్చు ఆదేశమగును; అనూపము

(ఒకదేశము). సమాసాంతమునవచ్చు 'పథిన్' శబ్దముమీఁదను 'అ' అను ప్రత్యయము చేరును: సఖిపథము, రమ్యపథము.

(3) ప్రతి, అను, అవ, అను నుపసర్గపూర్వకములగు 'సామన్, లోమన్' శబ్దములపై 'అచ్' అను ప్రత్యయము వచ్చును: ప్రతిసామము, అనుసామము, అవసానుము; ప్రతిలోమము, అనులోమము, అవలోమము.

కృష్ణ, ఉదక్, పాండు, అను పదములును, సంఖ్యావాచకపదములును పూర్వమందుగల భూమిశబ్దముమీఁదను 'అచ్' ప్రత్యయము చేరును: కృష్ణభూమము, ఉదగ్భూమము, పాండుభూమము, ద్విభూమము(ప్రాసాదము).

సంఖ్యావాచకపదములు పూర్వమందుగల గోదావరీ, నదీశబ్దముల మీఁదను 'అచ్' ప్రత్యయము చేరును: సప్తగోదావరము, పంచనదము.

'అచ్' ప్రత్యయము మఱికొన్నిచోట్లను వచ్చును: పద్మనాభుఁడు, ఊర్ణనాభుఁడు, సమరాత్రము, దీర్ఘరాత్రము, అరాత్రము; వీనిలో నాభి, రాత్రి, శబ్దములపై 'అచ్' ప్రత్యయము చేరినది.

(4) 'అక్షి' శబ్దమునకు 'కన్ను' అనుసర్థము లేనప్పుడును సమాసమున 'అచ్' ప్రత్యయము చేరును: గవాక్షము = వెలుతురుకొఱకు చేసిన కన్నము.

(5) అచతుర, విచతుర, సుచతుర; స్త్రీపుంసలు, ధేన్వనడుహములు, ఋక్సామనుములు, వాజ్మనసములు; అక్షీభ్రువము, దారగవము, ఊర్వష్ఠీవము, పదష్ఠీవము, నక్తందినము, రాత్రిందివము, అహర్దివము, సరజసము, నిఃశ్రేయసము, పురుషాయుషము, చ్వాయుషము, త్ర్యాయుషము, ఋగ్యజుషము, జాత్యోక్షము, మహోక్షము, వృద్ధోక్షము, ఉపశునము, గోష్ఠశ్వము, అను నిరువదియైదుసమాసములును 'అచ్' ప్రత్యయము చేరుటవలనఁ గలిగినవి.

(6) బ్రహ్మ, హస్తిశబ్దములకుఁ బరముగా వచ్చు 'వర్చస్' శబ్దము తుదను 'అచ్' ప్రత్యయము చేరును: బ్రహ్మవర్చసము, హస్తివర్చసము. పల్య, రాజ శబ్దములమీఁదవచ్చు వర్చశ్శబ్దమునకును 'అచ్' ప్రత్యయము చేరును: పల్యవర్చసము, రాజవర్చసము.

(7) అవ, సమ్, అంధ అనువానిపై వచ్చు 'తమస్' శబ్దమునకును 'అచ్' ప్రత్యయము చేరును: అవతమసము, సంతమసము, అంధతమసము.

(8) సమాసమున 'శ్వః' శబ్దముకంటెఁ బరమైన 'వసీయస్, శ్రేయస్' శబ్దములమీఁదను 'అచ్' ప్రత్యయము చేరును: శ్వోవసీయసము, శ్వఃశ్రేయసము.

(9) అను, అవ, తప్త, అనుపదములపై వచ్చు 'రహస్' శబ్దమునకును 'అచ్' ప్రత్యయము చేరును: అనురహసము, అవరహసము, తప్తరహసము.

(10) 'ప్రతి' అనుదానికి బరముగా సప్తమ్యర్థమున వచ్చు 'ఉరస్' శబ్దమువై గూడ 'అచ్' ప్రత్యయము చేరును: ప్రత్యురసము.

(11) ఓకారాంత గోశబ్దముతోఁ గలిసిన 'అనుగవము' అనుసమాసము 'అచ్' ప్రత్యయాంతమై ఆయమార్థమును బొందుచున్నది.

(12) ద్విః + తావత్ = ఇంతకంటె రెండింతలు; త్రిః + తావత్ = ఇంతకంటె మూడింతలు అనునర్థమున 'వేది' శబ్దమునకు విశేషణములై 'ద్విస్తావా, త్రిస్తావా' అనుసమాసము లేర్పడుచున్నవి.

(13) సమాసమున నుపసర్గము పూర్వమందుగల 'అధ్వన్' అను పదము మీఁదను 'అచ్' ప్రత్యయము చేరును: (రక్షసు) ప్రాధ్వము = చాలదూరము పోయినది.

(14) ను, అతి, అను నుపసర్గములు తప్ప పూజార్థములగల పదములు సమాసమునఁ బూర్వపదములుగా నున్నచో నా సమాసములపై సమాసాంతి ప్రత్యయములు చేరవు: పరమరాజః (పరమరాజుఁడు), పరమగవః, (పరమగవుఁడు)---వీనిలో ను, అతి, అను నుపసర్గములు లేవు. కాని, సురాజా (సురాజు), అతిరాజా (అతిరాజు); ఇట్లే మహారాజః = మహారాజుఁడు = గొప్పరాజులు గలవాఁడు; మహారాజ = గొప్పరాజు.

(15) 'కిమ్' పూర్వకశబ్దముతోఁ గలిసి నిందార్థమును బొందినసమాసముమీఁదను సమాసాంతి ప్రత్యయములు చేరవు. కింరాజా, కిం సఖా, కిం గౌః.

(16) రాజన్ మొదలగు పదములకుఁ బూర్వము 'సఖి' చేరిన సమాసములతుదిని సమాసాంత ప్రత్యయములు చేరవు: సరాజా, ససఖా, అధురమ్ (శకటమ్).

(17) నఞ్ పూర్వక పథిన్ శబ్దముపలనఁ గలిగిన తత్పురుషసమాసముపై వైకల్పికముగా సమాసాంత ప్రత్యయములు చేరవు: అపథము = చక్కని బాటలులేని దేశము; అపంథ = బాటలు లేకుండుట.

అలుక్సమాసము.

సమాసమున నుత్తరపదమునకుఁ బూర్వ మిక్కింది సుదర్శములందు విభక్తి ప్రత్యయములకు లోపము కలుగదు.

(1) స్తోక మొదలగు పదములమీఁది పంచమికి లోపము లేదు: స్తోకాన్ముక్తుఁడు, అల్పాన్ముక్తుఁడు, అంతికాదాగతుఁడు, అభ్యాశాదాగతుఁడు, దూరాదాగతుఁడు, విప్రకృష్టాదాగతుఁడు, కృచ్ఛ్రాన్ముక్తుఁడు మొదలైనవి. వీనికి 'బ్రాహ్మణాచ్ఛంసి' అను సమాసమును జేర్పవలెను.

(3) ఓజస్, సహస్, అంభస్, తమస్, అను పదములమీఁది తృతీయా విభక్తి లోపింపదు: ఓజసాకృతిను, సహసాకృతిను, అంభసాకృతము, తమసాకృతిను మొదలైనవి. 'అంజస్' శబ్దమునుగూడఁ బైవానికిఁ జేర్పవలెను: అంజసాకృతిని—పుంసాగ్రజుఁడు, జనుపాంధుఁడు, అను సమాసములు నిట్టివి.

(4) ఉత్తర పదముచేరి సంజ్ఞావాచకమగుపక్షమున 'మనస్' శబ్దమువీఁది తృతీయా విభక్తిప్రత్యయము లోపింపదు: మనసాగమ్య—సంజ్ఞావాచకము కాపక్షమున: మనోవత్త, మనోగమ్య.

'ఆజ్ఞాయిన్' అను పదమునకుఁ బూర్వమందున్న మనశ్శబ్దమువీఁది తృతీయావిభక్తి ప్రత్యయము లోపింపదు: మనసాజ్ఞాయి.

'ఆత్మన్' శబ్దమువీఁది తృతీయాప్రత్యయమును లోపింపదు: ఆత్మనా పంచముఁడు = తనతోఁ బాయిదుగుపు గలవాఁడు. ఇట్లు లోపింపకపోవుట ప్రాచీనార్షక సంఖ్యావాచకము పరమందు నిచ్చినప్పుఁ బయోగము: ఆత్మైకృతిను.

(4) వ్యాకరణమున సంజ్ఞను సూచించుపదములకు సప్తమ్యర్థవిభక్తి ప్రత్యయము లోపింపదు: ఆత్మనేపదము, ఆత్మనేభాష.

'పర' అను పదముమీఁదఁగూడ వ్యాకరణసంజ్ఞను దెలుపు సమాసము నందు చతుర్థీప్రత్యయము లోపింపదు: పరస్మైపదము, పరస్మైభాష.

(5) సమాసము సంజ్ఞావాచకమగునపుడు, హలంతపదములమీఁదను, అజంత శబ్దములమీఁదను వచ్చు సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయము లోపింపదు: త్వచినాదుఁడు.

గవి, యుధి అనునానివై వచ్చు 'స్థిర' అను పదమునకలి సకారమునకు షకారము వచ్చును: గవిష్ఠిరుఁడు, యుధిష్ఠిరుఁడు,—ఆదర్శపాఠకులు.

హృద్, దివ్, శబ్దములమీఁది సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయమును లోపింపదు: హృది స్పృక్కు(-శము), దివిస్పృక్కు(-శము).

(6) తూర్పుదేశపువారియందు ప్రచారములోనున్న పన్నును తెలియఁజేయుచు, పాలాదియగు నుత్తరపదములగల సమాసమునఁ బూర్వపదమువీఁది సప్తమీవిభక్తిప్రత్యయము లోపింపదు: ముకుటికాభరణము; దృషది మాసము మొదలైనవి.

(7) గుణశబ్దముపరమందుగల మధ్య, అంత, అను పదములమీఁది సప్తమీవిభక్తిప్రత్యయము లోపింపదు: సుధ్యేగుణుఁడు, అంతేగుణుఁడు.

(8) 'కామ' అనుపదితప్ప నుత్తరపదముగానున్నను 'మూర్ధన్,' 'మస్తక' అను పదములుతప్ప తక్కిన దేహావయవములఁ దెలుపు

పదములమీఁది సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయము లోపింపదు: కంఠేకాలుఁడు, ఉరసిలోముఁడు—కాని, మూర్ధశిఖుఁడు, మస్తకశిఖుఁడు; సుఖకాముఁడు.

(9) హలంత, అనంతపదములమీఁది సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయము 'బంధ' అను పదము పరమగునపుడు సమాసమున వైకల్పికముగ లోపింపదు: హస్తేబంధము, హస్తబంధము.

(10) తత్పురుష సమాసమున నుత్తరపదము కృదంతమగునపుడు పూర్వపదమునీఁది సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయము వైకల్పికముగ లోపింపదు: స్తంబేరమము, కర్ణేజపము.

(11) 'జ' అనునది పరమగునపుడు 'ప్రావృట్, శరత్, కాల, దివ్' అను పదములమీఁది సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయము లోపింపదు: ప్రావృషిజము, శరదిజము, కాలేజము, దివిజుఁడు.

వర్ష, ఋక, శర, నర అను పదములపై 'జ' అనునది చేరునప్పుడు పదములమీఁది సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయము వైకల్పికముగా లోపింపదు: వర్షేజము, వర్షజము; ఋకేజము, ఋకజము; శరేజము, శరజము; నరేజము, నరజము.

(12) తర(ప్), తమ(ప్), అనునవిగాని, 'కాల' అను పదముగాని, 'తస' అను ప్రత్యయముగాని పరమందున్న హలంతమైనట్టికాని, అజంతమైనట్టికాని కాలవాచకపదముమీఁది సప్తమీవిభక్తిప్రత్యయము వైకల్పికముగ లోపింపదు: పూర్వాహ్ణేతరే(-మే), పూర్వాహ్ణతరే(-స్మే); పూర్వాహ్ణే(హ్ణ)కాలే; పూర్వాహ్ణే (-హ్ణ) తనే.

(13) శయ, వాస, వాసిన్, అను పదములకుఁ బూర్వమందున్న పదము కాలవాచకముకాక, హలంతముగాని, అజంతముగాని యగునో దానిమీఁది సప్తమీవిభక్తిప్రత్యయము వైకల్పికముగా లోపింపదు: ఖేశయుఁడు, ఖశయుఁడు; గ్రామేవాసము, గ్రామవాసము; గ్రామేవాసి, గ్రామవాసి.

(14) ఇన్ - అంతపదమునకును, 'సిద్ధ' అను పదమునకును, బంధ్ - ధాతువునుండి పుట్టిన పదమునకును బూర్వమందున్న సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయము లోపించును: స్థండిలశాయి, సాంకాశ్యసిద్ధుఁడు, చక్రబంధకుఁడు.

(15) వ్యావహారిక సంస్కృతభాషలో 'స్థ' కుఁ బూర్వమందున్న సప్తమీవిభక్తిప్రత్యయము లోపించును: సమస్థుఁడు.

(16) సమాసమున కాక్రోశార్థమునఁ బూర్వపదము షష్ఠీప్రత్యయమునకు లోపము గలుగదు: చౌరస్యకులము; - ఆక్రోశార్థము లేనప్పుడు;

బ్రాహ్మణకులము - 'యుక్తి' అను పదము పరమందుగల 'వాక్' శబ్దము మీఁదను, 'దండ' పరకమగు దిశ్ - శబ్దముమీఁదను, 'హర' శబ్దపరకమగు 'పశ్యత' శబ్దముమీఁదను గూడ షష్ఠీవిభక్తి ప్రత్యయము లోపింపదు: వాచోయుక్తి, దిశోదండము, పశ్యతోహరుఁడు.

ఆనుష్యాయణుఁడు, ఆనుష్యపుత్రిక, ఆనుష్యకులిక, దేవానాం ప్రియుఁడు అనువానియందును షష్ఠీ ప్రత్యయమునకు లోపములేదు.

'చూస' శబ్దము పరముగానున్న 'దివ్' శబ్దముమీఁది షష్ఠీ ప్రత్యయము లోపింపదు: దివ్యౌదాసుఁడు.

(17) నిందార్థకమగు పుత్త్రిశబ్దము పరముగానున్న పదసుమీఁది షష్ఠీ ప్రత్యయము వైకల్పికముగా లోపింపదు: దాస్యాఃపుత్త్రుఁడు, దాసీపుత్త్రుఁడు. నిందార్థము లేనప్పుడు: బ్రాహ్మణీపుత్త్రుఁడు.

పుత్త్రిశబ్దము పరమునఁగానపుడు బుధాదులైన విద్యాసంబంధమునుగాని, రక్తసంబంధమునుగాని తెలుపు పదమునందుఁది షష్ఠీ ప్రత్యయము లోపింపదు: మాతుఃపుత్త్రుఁడు, మాతృపుత్త్రుఁడు, పితుఃపుత్త్రుఁడు, పితృపుత్త్రుఁడు.

(18) స్వసృ, దుహితృశబ్దములు పరపదములుగానున్న బుధాదిశబ్దముల షష్ఠీ ప్రత్యయమునకు వైకల్పికముగా లోపముగలుగదు: మాతుఃస్వస, మాతృస్వస; పితుఃస్వస, పితృస్వస; దుహితుఃపతి, దుహితృపతి; ననాందుఃపతి, ననాందృపతి.

మాతృ, పితృ శబ్దములకు పరమందున్న స్వసృశబ్దము మొదటి సకారమునకు షకారము వైకల్పికముగా నగును: మాతుఃస్వస, మాతుఃష్వస; పితుఃస్వస, పితుఃష్వస.

మాతృ, పితృ శబ్దములకుఁ బరమందున్న స్వసృశబ్దము తొలి సకారమునకు షకారమగును: మాతృష్వస, పితృష్వస - సమాసము కలుగునప్పుడు: మాతుఃస్వసా, పితుఃస్వసా.

సమానాశ్రయవిధిపరికరణము.

(1) తర, తమ, రూప, కల్ప అను ప్రత్యయములకును, చేల (టచ్), బ్రువ, గోత్ర, మత, హత అనుపదములకును బూర్వమందు వచ్చు అనేకాక్షరములు కలిగి, సమాస పులింగరూపముగల జీప్రత్యయాంత స్త్రీలింగ పదము తుది దీర్ఘముపరకు హ్రస్వముగలుగును: బ్రాహ్మణితరా, బ్రాహ్మణితమా, బ్రాహ్మణిరూపా, బ్రాహ్మణికల్పా, బ్రాహ్మణిచేలీ, బ్రాహ్మణిబ్రువా, బ్రాహ్మణిగోత్రా, బ్రాహ్మణిమతా, బ్రాహ్మణిహతా.

(2) నదీసంజ్ఞగల తక్కిన స్త్రీలింగపదముల తుదినీర్ఘమునకుఁ బై సందర్భములందు హ్రస్వము వైకల్పికముగా నగును. కృతి నదీవాచకపదముల కీసూత్రము వర్తింపదు.

జీ-ప్రత్యయాంతములు కాని స్త్రీలింగపదములు నదీసంజ్ఞకములు. ఇవికాక ఈకారాంతములై యేకాక్షర పదములకును నీసూత్రము వర్తించును: బ్రహ్మబంధుతరా, బ్రహ్మబంధూతరా; స్త్రీతరా, స్త్రీతరా.

కృత్ప్రత్యయముచేరిన పదములుకావున లక్ష్మీ, తంత్రీ మొదలగు దీర్ఘములకు హ్రస్వము కలుగదు: లక్ష్మీతరా, తంత్రీతరా.

(3) ఉ, ఋ లు ఇదివర్ణములుగాఁగల తద్ధిత ప్రత్యయములపై నుండిన స్త్రీ ప్రత్యయమగు 'జీ' (ఈ) అనునది నైకల్పికముగా హ్రస్వమగును: విదుషీతరా; హ్రస్వము కలుగనప్పుడు పూర్వవద్భావము గలిగి 'విద్వత్తరా.'

(4) లేఖ, లాస, అనుపదములకును యత్, అజా ప్రత్యయాంత పదములకును బూర్వమందుండు 'హృదయ' శబ్దమునకు 'హృద్' అనునాదేశమగును: హృల్లేఖము. హృల్లాసము, హృద్యము, హార్దము.

శోక, రోగ, అనుపదములుగాని, వ్యక్-ప్రత్యయముగాని పరమందు చేరిన హృదయశబ్దమునకు 'హృద్' అనునాదేశమగును: హృద్రోగము, హృదయ - శోకము; హృద్రోగము, హృదయరోగము; హృద్వ్యక్, హృదయవ్యక్; హృద్వ్యక్త మగు హృదయ్యము.

(5) ఆజి, ఆతి, గ, ఉపహిత లనువానికిఁ బూర్వమందు పచ్చు పాద శబ్దమునకు 'పద' అనునాదేశమగును: పదాజి, పదాతి, పదగుండు, పదోపహితుఁడు.

'దానికి సరిపోయిన' అనునర్థమునందు తప్ప, తక్కిన యర్థములందు వచ్చు యత్ - ప్రత్యయము చేరునప్పుడు 'పాద' శబ్దమునకు 'పద్' అనునాదేశము గలుగును: పాదములను వేధించునవి 'పద్యములు (పాళ్లు); (పద్యకములు) పాదార్థములు.

'హిమ, కాషిన్, హతి' శబ్దముల పూర్వమందున్న పాదశబ్దమునకు 'పద్' అనునాదేశమగును; పద్ధిమము, పత్కాషి, పద్ధతి.

'శస్' ప్రత్యయముచేరిన పాదశబ్దమునకు ఋగ్వేద మంత్రప్రయోగమున 'పద్' అనునాదేశమగును: పాద + శసు = పద్భిః (గాయత్రీం పద్భిః శంసతి).

ఘోష, మిశ్ర, శబ్ద అనుపదములు పరమందున్న పాదశబ్దమునకు 'పద్' అనునదాదేశమగును: పద్ఘోషము, పాదఘోషము; పద్మిశ్రము, పాదమిశ్రము; పద్మశబ్దము, పాదశబ్దము.

(6) సమాసము సంజ్ఞావాచకమగునపుడు 'ఉదక' శబ్దమునకు 'ఉద' అనునాదేశము కలుగును: ఉదమేషుఁడు = ఒకమనుష్యుని సంజ్ఞ.

ఉదకశబ్దము పరమందున్న సమాసముకూడ సంజ్ఞావాచకమగునపుడు 'ఉదక' కు 'ఉద' ఆదేశమగును: క్షీరోదము.

పేషం, వాస, వాహన, ధి, అనునవి పరమందున్న ఉదకశబ్దమునకు 'ఉద' ఆదేశమగును: ఉదపేషముగా నూఱుచున్నాఁడు; ఉదవాసము, ఉదవాహనము, ఉదధి.

నీటిచే నింపఁబడిన వస్తువుపేరు ఒక్కటే పొల్లు ఆదియందుఁగలది పరమగునప్పుడు 'ఉదక' శబ్దమునకు 'ఉద' ఆదేశమగును: ఉదకుంభము, ఉదకకుంభము; ఉదపాత్రము, ఉదకపాత్రము. ఏకహాలాది శబ్దము పరమందున్నపుడు: ఉదకస్థాలి.

మంథ, ఓదన, సక్తు, బిందు, వజ్ర, భార, హోర, వీవధ, గాహ లను పదములు పరమందున్న 'ఉదక' శబ్దమునకు 'ఉద' అను నాదేశము నైకల్పికముగా నగును: ఉద (క) మంథము, ఉదోదనము, ఉదకోదనము, ఉద (క) సక్తు; ఉద (క) బిందువు, ఉద (క) వజ్రము; ఉద (క) భారము, ఉద (క) హోరము, ఉద (క) వీవధము, ఉద (క) గాహము.

(7) సమాసమున నుత్తరపదమునకుఁ బూర్వమందుండు ఈ, ఊ, ఋ లకు హ్రస్వము కలుగును; స్త్రీ ప్రత్యయమగు ఙీ (ఈ) అనుదానికి మాత్రము కలుగదు.

గ్రామణి (ణీ) పుత్త్రుఁడు; బ్రహ్మబంధు (-ంధూ) పుత్త్రుఁడు. అవ్యయీభావసమాసములందును, విభక్తులు ఇయజ్, ఉవఙ్, అగమములను బొందు పదములందును ఈ మార్పు గలుగదు: శ్రీమదము, భూధిభంగము, శుక్లీభావము.

కాని, భూకుంసుఁడు, భుక్కుంసుఁడు, భూకటి, భుక్కుటి, అను రెండేసి రూపములు గలవు.

(8) తద్ధిత ప్రత్యయము పరమందున్న 'ఏకా' అనుపదము సమాసమునఁ బూర్వపదమైనపుడు దాని తుది దీర్ఘమునకు హ్రస్వము గలుగును: ఏకస్యాఃఆగతమ్ = ఏకరూప్యమ్ (తె.-ము); ఏకస్యాఃక్షీరమ్ = ఏకక్షీరమ్ (తె. - ము).

(9) సంజ్ఞావాచకపదములందును, వేదములందును స్త్రీలింగప్రత్యయములగు జీ (ఈ), ఆ (ఏ), అనువానికి బహులముగా హ్రస్వము వచ్చును: ఆహ్రస్వము కలుగుటకు: శేవతిపుత్త్రుఁడు. హ్రస్వమురానందుకు: నాందీకరుఁడు, నాందీఘోషము, నాందీవిశాలము. వేదములో హ్రస్వము కలిగినందుకు: కుమారిదార. వేదములో కలుగనందుకు: ఫాల్గునీ పౌర్ణమాసీ (తె. - సి); జగతీచ్ఛందః (తె. - ము). సంజ్ఞావాచకపదములలో ఆప్ప్రత్యయము: హ్రస్వము కలుగుటకు; అజఖీరము, శిలప్రస్థము; కలుగనందుకు: లోమకాగృహము, లోమకాఖండము. వేదములో హ్రస్వము కలుగుటకు: అజఖీరేణ జుహోతి; కలుగనందుకు: ఊర్ణాసూత్రేణ కపయో వయంతి.

(10) త్వ-ప్రత్యయమునకుఁ బూర్వమందున్న 'ఈ, ఆ' అను స్త్రీప్రత్యయములు బహులముగా హ్రస్వములగును: అజ (-జా) త్వము, రోహిణి (-ణీ) త్వము.

(11) చిత, అనుపదము పరముగానున్న 'ఇష్టికా' పదమునందును, 'తూల' అనుపదము పరముగానున్న 'ఇషీకా' పదమునందును, 'భారిన్' అనుపదము పరముగానున్న 'మాలా' పదమునందును దుదిదీర్ఘమునకు హ్రస్వము గలుగును: ఇష్టకచితము, ఇషీకతూలము, మాలభారిణి (కన్య).

(12) 'కార' అనుపదము పరముగానున్న 'సత్య', 'అగద' అనుపదముపై 'ముమ్' అనునాగమము గలుగును. సత్యంకారము, అగదంకారుఁడు.

'అస్తు' పై 'కార' చేరినను నీయాగమము గలుగును: అస్తుంకారము.

'భవ్య' శబ్దపరకమగు ధేను శబ్దముమీఁదను నీయాగమము కలుగును: ధేనుంభవ్య.

'పృణ' శబ్దపూర్వక 'లోక' శబ్దముమీఁదను నీయాగమము గలుగును: లోకంపృణుఁడు.

'ఇత్య' పదపూర్వక 'అనభ్యాశ' పదముమీఁదను గలుగును: అనభ్యాశమిత్యము.

'ఇంధ' పదపూర్వక 'భ్రాష్ట్ర, అగ్ని' అనుపదములమీఁదను గలుగును: భ్రాష్ట్రమింధుఁడు, అగ్నిమింధుఁడు.

'గిల' శబ్దపూర్వక పదముమీఁదను గలుగును: తిమింగిలము; 'గిల' అనునది పరమైనచోఁ గలుగదు: గిలగిలము.

'గిలగిల' శబ్దపూర్వకపదముమీఁదను 'ముమ్' ఆగమమగును: తిమింగిలగిలము.

'కరణ' శబ్దపూర్వకములగు 'ఉష్ణ, భద్ర,' అనుపదముల మీఁదను గలుగును : ఉష్ణంకరణము, భద్రంకరణము.

కృదంత పదపూర్వక 'రాత్రి' శబ్దముమీఁద నీయాగమము వైకల్పిక ముగఁ గలుగును : రాత్రి (ం) చరుఁడు, రాత్రిమటుఁడు, రాత్ర్యటుఁడు; కాని, రాత్రింమన్యుఁడు; - రాత్రిమన్యుఁడు అనికాదు.

(13) సమాసము సంజ్ఞావాచక మగునపుడు పూర్వపదమగు 'సహ' కు 'స' ఆదేశ మగును : సపలాశము.

'గ్రంథము తుదివఱకు, ఎక్కువ' అను నర్థముగల సమాసమునఁ బూర్వపదమగు 'సహ' కు 'స' ఆదేశమగును : జ్యోతిషము సకలము నభ్యసించెను (కలాంతమువఱకు); సముహూర్తము జ్యోతిషమును చదివెను (ముహూర్తభాగము తుదివఱకు); వ్యాకరణమును ససంగ్రహము చదివెను ('సంగ్రహము' అనుభాగము తుదివఱకు). 'ఎక్కువ' అనుసర్థమున : 'సద్రోణముఖారి' (ద్రోణముకొలత యెక్కువయగు 'ఖారి' యను కొలత); సమాషము కార్షాపణము (మాష మెక్కువయైన కార్షాపణమను నాణెము).

రెండుపదములు సాధారణముగఁగలిసి ప్రయోగింపఁ బడునపు డందొకటి ప్రత్యక్షముగఁ గనఁబడి, రెండవది మొదటి దానివలనఁ దెలిసికొనఁ దగిన దయినపుడు, మొదటిదాని కుపాఖ్యమనియు, రెండవదానికి అనుపాఖ్య మనియుఁ బేళ్లు. మొదటిదానివలన రెండవదానిని దెలిసికొనవలసినప్పుడు మొదటిదానికిఁ బూర్వమందుండు 'సహ' అనుదానికి 'స' ఆదేశమగును.

సాగ్ని (కపోతము), అనఁగా నెక్కడనో మంటగలదని సూచించు పావురము; సపిశాచ (వాత్య), అనఁగా పిశాచములుగలవని సూచించుగాలి; సరాక్షసీక (నిశ), అనఁగా రాక్షసులు సంచరించుచున్నారని తెలుపు రాత్రి.

(14) జ్యోతిస్, జనపద, రాత్రి, నాభి, నామన్, గోత్ర, రూప, స్థాన, వర్ణ, వయస్, వచన, బంధు, అను పదములకుఁ బూర్వమందుండు 'సమాన' అనుపదమునకు 'స' అనున దాదేశమగును : సనామ=సమానమగు పేరుగలది మొదలయినవి.

'సమాన వేదచరణముల నభ్యసించువారు' అను నర్థమున 'సమాన' అను పదముపై 'బ్రహ్మచారిన్' అనుపదము చేరునపుడు 'సమాన' కు 'స' ఆదేశమగును : సబ్రహ్మచారి.

'తీర్థ' శబ్దముపై యత్ - ప్రత్యయము చేరునపుడు దానికిఁ బూర్వమందున్న 'సమాన' అనుపదమునకు 'స' అను నాదేశమగును : సతీర్థ్యుఁడు = ఒక్క గురువునొద్ద తనతో సమానముగాఁ జదువుకొనువాఁడు.

యత్ - ప్రత్యయము పరమందుగల 'ఉదర' శబ్దమునకుఁ బూర్వమందున్న 'సమాన' అనుపదమునకు 'స' అను నాదేశము వైకల్పికముగా నగును: సోదర్యుఁడు, సమానోదర్యుఁడు.

దృక్, దృశ్, దృక్ష అను పదములకుఁ బూర్వమందున్న 'సమాన' అను పదమునకును 'స' ఆదేశమగును: సదృక్కు, సదృశుఁడు, సదృక్షుఁడు.

(15) దృక్, దృశ్, దృక్ష అను పదములు పరములగునపుడు 'ఇదమ్' పదమునకు 'ఈ' అనునదియు, 'కిమ్' పదమునకు 'కీ' అనియు నాదేశములగును: ఈదృక్కు, ఈదృశము, ఈదృక్షుఁడు; కీదృక్కు, కీదృశము, కీదృక్షుఁడు. కీదృక్షుము, కీదృక్షుఁడు.

(16) సమాసమున సంగులి శబ్దమునకుఁ బరమగు 'సంగ' శబ్దములోని సకారమునకు షకార మాదేశమగును: అంగులిషంగము.

సమాసమున భీరుపదము పూర్వమందున్న స్థానశబ్దమంతలి సకారమునకు షకార మాదేశమగును: భీరుష్థానము.

జ్యోతిస్, ఆయుస్, అను పదములకు సమాసమునఁ బరమగానున్న 'స్తోమ' శబ్దమునంతలి సకారమునకు షకార మాదేశమగును: జ్యోతిష్టోమము, ఆయష్టోమము.

సుషామము, నిఃషామము, దుఃషామము; సుషేధము, నిషేధము (నిఃషేధము); దుఃషేధము, సుషంధి, నిషంధి (నిషంధి), దుఃషంధి; సుష్ఠు, దుష్ఠు (దుష్ఠు), గౌరిషుష్ఠుఁడు (సంజ్ఞావాచకము), ప్రతిష్ణిక, జనాషాహము, నాషేచనము, (నిషేచనము), దుందుభిషేవణము, (దుందుభిషేచనము, దుందుభిసేవనము), హరిషేణుఁడు, సుత్రషే (-సే) నుఁడు, రోహిణీషేణుఁడు. ఇట్టి పదములయందు సకారస్థానమున షకారము వచ్చినది.

సంజ్ఞావాచకసమాసమున పదము తొలి సకారమునుపై 'ఏ' యను నచ్చుచేరి దానికిఁ బూర్వమున ఇ, ఉ, ఋ, లు గాని, క, ఖ, గ, ఘ, ఙ లు గాని యున్నచో సకారమునకు షకార మాదేశమగును: హరిషేణుఁడు, పరిషేణుఁడు, వారిషేణుఁడు, జానుషేణి.

వై సందర్భములందు గలుగు సమాసము సుత్ర సంజ్ఞావాచకమైనచో సకారమునకు షకారము వైకల్పికముగా నగును: రోహిణీషేణుఁడు, రోహిణీసేనుఁడు.

(17) ఆశిస్, ఆశా, ఆస్థా, ఆస్థిత, ఉత్సుక, ఊతి, కారక, రాగ అను పదములును, 'ఫ' = ఈయ అను ప్రత్యయ మంతమందుగల పదములును షష్ఠీవిభక్తియందులేని 'అన్య' అనుపదమునకుఁ బరమందున్నపు డాపద

ముపై 'దుక్' (= ద్) అను నాగమము గలుగును: అన్యదాశీస్సు, అన్యదాశ, అన్యదాష్ట, అన్యదుత్సుకుఁడు, అన్యదూతి, అన్యత్కారకము, అన్యద్రాగము, అన్యదీయము మొదలయినవి. షష్ఠ్యర్థమున అన్యాశ, అన్యాష్ట మొదలయినవి.

అర్థశబ్దము పరమందున్న 'అన్య' అనుపదము షష్ఠ్యర్థమున లేనప్పుడు దుగాగమము వైకల్పికముగా నగును: అన్యదర్థము, అన్యార్థము.

(18) తత్పురుషసమాసమున అజంతపదము పరమందుగల 'కు' అనుదానికి 'కత్' అనునదాదేశమగును: కు + అశ్వము = కదశ్వము; కు + అన్నము = కదన్నము. 'త్రయ' అనుపదము పరమందున్నను 'కు' కు 'కత్' ఆదేశమగును: కత్త్రయము.

'రథ, వహ' అనుపదములకుఁ బూర్వమందున్న 'కు' కును 'కత్' ఆదేశమగును'—కద్రథము, కద్వాహము.

జాతివాచకమగు 'తృణ' శబ్దము పరమందున్నను 'కు' కు 'కత్' ఆదేశమగును: కత్తృణము.

పథిన్, అక్ష, శబ్దములు పరమందున్నచో, 'కు' కు 'కా' ఆదేశమగును: కాపథము, కాక్షము - రెండవపదము 'అక్ష' అనునదైనచో దత్పురుషసమాసమును, 'అక్ష' యైనచో బహువ్రీహిసమాసము నగును.

'కొంచెము' అను నర్థమున సమాసమునఁ బూర్వపదముగానున్న 'కు'కు 'కా' అనుస దాదేశమగును: కామధురము, కాలవణము, కామ్లము, కాజలము.

'పురుష' శబ్దము పరమగునపుడీయాదేశము వైకల్పికముగా నగును: కాపురుషుఁడు, కుపురుషుఁడు.

'ఉష్ణ' శబ్దము పరమగునపుడు 'కద' అను నాదేశము కూడఁ గలుగును: కదుష్ణము, కోష్ణము.

'పృషోదర' మొదలగుపదములందు లోపాగమాదేశాదులు పూర్వఋషుల యుపదేశానుసారముగ సాధువులగును:—పృషత్తు ఉదరముగాఁ గలది 'పృషోదరము'; వారివాహకము = వలాహకము; జీవనముయొక్క మూతము 'జీమూతము'; శవముల శయనము 'శ్మశానము'; దేనికి 'ఖము' ఊర్ధ్వమో అది 'ఉలూఖలము'; 'వేశిని తినునది పిశాచము': 'మహిమీఁద ధ్వనించునది మయూరము':—'హంస' శబ్దమున వర్ణాగమము (హన్ ధాతువుపై అచ్ ప్రత్యయముచేరి 'సక్' అను నాగమము వచ్చినది; సింహశబ్దమున వర్ణవ్యత్యయము (హింసించునది సింహము), 'గూఢోత్మా' అనుదానియందు వర్ణాదేశము; 'పృషోదర' శబ్దమునకు వర్ణలోపము కలిగినది.

దిగ్వాచకపదముపై జేరిన 'తీర' శబ్దము 'తార' అనియగును: దక్షిణతీరము. దక్షిణతారము; ఉత్తరతీరము, ఉత్తరతారము.

'దాశ, నాశ, దభ, ధైర్య' అనునవి 'దుర్' అను నుపసర్గముపై బరమగునపుడు దాని తుదిరేఫము 'ఉ' గా మాఱును; ఆ పదముల తొలి వర్ణములు మూర్ధన్యములుగా మాఱును: దూడాశము, దూణాశము, దూడభము, దూఢయము.

(19) వి, అష్టన్, పంచన్, మణి, భిన్న, ఛిన్న, ఛిద్ర, స్రువ, స్వస్తిక, అనునవి తప్ప మఱి యేపదముమీఁదనైన సను 'కర్ణ' శబ్దముచేరి పశువుల స్వామిత్వమునకు గుఱుతును తెలియఁజేయు నప్పు డా పదములతుది యచ్చునకు దీర్ఘమగును: ద్విగుణాకర్ణము మొదలయినవి, పశువుల స్వామిత్వము గుఱుతు కానప్పుడు 'శోభనకర్ణము'; ఇట్లే, వికర్ణము, అష్టకర్ణము, పంచకర్ణము, మునికర్ణము, భిన్నకర్ణము, ఛిన్నకర్ణము, ఛిద్రకర్ణము, స్రువకర్ణము, స్వస్తికకర్ణము.

సహ, వృత్, వృష్, స్వధ్, రుచ్, సహ, తన్ అనుధాతుసులపై 'క్వి' ప్రత్యయము చేరినప్పుడు వానికిఁ బూర్వమందున్న యచ్చునకు దీర్ఘము గలుగును: ఉపసహము, పరిణహము, సీవృతము, ఉపావృతము, వాగ్వృట్టు, ఉపావృట్టు, మర్మాన్విత్తు, హృదయాన్విత్తు, శ్వాన్విత్తు, నీరుక్కు, అభిరుక్కు, బుతీషట్టు, తరీతట్టు మొదలయినవి.

'కోటర' మొదలగు పదములపై 'వన' అనుపదము చేరినప్పుడును, 'కింశుల' మొదలగు పదములపై 'గిరి' అనుపదము చేరినప్పుడును సంజ్ఞావాచకము లేర్పడినచో కోటర కింశులకాది పదముల తుదియచ్చునకు దీర్ఘము కలుగును: కోటరావణము మిశ్రకావణము, సిద్ధకావణము, సారకావణము, పురగావణము; వీనిలో 'వన' శబ్దమందలి 'న' 'ణ' అయినది. కింశులకాగిరి, సాల్వకాగిరి, నడాగిరి, అంజనాగిరి, భంజనాగిరి, లోహితాగిరి, కుక్కుటాగిరి.

'వల' ప్రత్యయపూర్వమగు పదము తుదియచ్చునకును దీర్ఘము కలుగును: కృషీవలుఁడు.

రెంటికంటె నెక్కువ వర్ణములు గల పదములపై మనుష్ ప్రత్యయముచేరి సంజ్ఞావాచక మేర్పడునపుడు దాని తుదియచ్చునకు దీర్ఘము వచ్చును, అమరావతి - అజిర, ఖదిర, పులిన, హంస, కారండవ (హంసకారండవ): చకర్వాక, అనుపదములపై మతుప్పత్యయము చేరునప్పు డీ కార్యము కలుగదు: అజిరవతి, ఖదిరవతి మొదలయినవి.

శర, వంశ, ధూమ, అహి, కపి, మణి, ముని, శుచి, హాను, అనుపదములపై మతుప్-ప్రత్యయముచేరి సంజ్ఞావాచకమగునప్పుడును వాని తుదియచ్చునకు దీర్ఘము కలుగును: శరావతి, వంశావతి మొదలయినవి.

'పీలు' శబ్దమునందు తప్ప 'ఇ, ఉ' లంతమందుగల పదములకు 'వహ' అనుపదము పరమగునపుడు వాని తుదియచ్చునకు దీర్ఘము కలుగును:—

ఋషీవహాము, కపీవహాము, మునీవహాము మొదలయినవి. 'పీలు' పదమునకేకాక మఱికొన్ని పదములందు నీ దీర్ఘము కలుగదు: దారువహాము.

'ఘఞ్' అను కృత్ప్రత్యయమందుగల పదమునకుఁ బూర్వమందున్న యుపసర్గము తుదియచ్చునకు దీర్ఘము బహులముగాఁ గలుగును: సమాసము మనుష్యవాచకమగుచో నీ కార్యము గలుగదు: పరిపాకము, పరిపాకము, ఇచట వైకల్పికము—ప్రసేచము, ప్రసారము; ఇచట కలుగదు. ప్రాసాదము, ప్రాకారము. స్థలవాచకము లగునపుడు వీనియందు నిత్యము. 'వేశ' మొదలగు పదములు పరమందున్నచో దీర్ఘము వైకల్పికము: ప్రతి(తీ)వేశము, ప్రతి(తీ)రోధము మొదలగునవి. మనుష్యవాచకమగునపుడు 'నిషాదుఁడు'-కాని, 'ప్రతీహారుఁడు' అనురూపము సాధువే.

'కాశ' అనుపదము పరమయినపుడు ఇ, ఉ, లతో నంతమగు నుపసర్గము తుదియచ్చునకు దీర్ఘము కలుగును: వీకాశము, నీకాశము.

సంజ్ఞావాచకమగు సమాసమునఁ బూర్వపదమగు 'అష్టన్' లోని తుది వర్ణమునకు దీర్ఘాచ్చు ఆదేశమగును: అష్టాపదము.

కప్ ప్రత్యయముచేరిన 'చితి' శబ్దము తుదియచ్చునకు దీర్ఘము కలుగును: ఏకచితీకుఁడు.

సమాసము సంజ్ఞావాచకమగునపుడు 'నర' శబ్దము పరమందున్న 'విశ్వ' అనుపదము తుదియచ్చునకు దీర్ఘము కలుగును: విశ్వానరుఁడు.

సమాసము ఋషిసంజ్ఞావాచకమగునపుడు మిత్రశబ్దము పరమందున్న 'విశ్వ' అనుపదము తుదియచ్చునకు దీర్ఘము కలుగును: విశ్వామిత్రుఁడు.

(20) సమాసము సంజ్ఞావాచకము కాకున్నను 'ప్ర, నిర్, అంతర్, శర, ఇక్షు, ప్లక్ష, ఆమ్ర, కార్ష్య, ఖదిర, పీయూక్ష' అనుపదములు పూర్వమందుగల 'వన' అనుపదములోని 'న' కు 'ణ' ఆదేశమగును: ప్రవణము, నిర్వణము, అంతర్వణము, శరవణము, ఇక్షువణము, ప్లక్షవణము, ఆమ్రవణము, ఖదిరవణము, పీయూక్షవణము.

సమాసము ఓషధి, వనస్పతివాచకమై పూర్వపదమున నకారమును ణకారముగా నూర్ధ్వగల వర్ణమున్నప్పు డుత్తరపదమగు 'వన' అనుపదము

లోని 'న'కారమునకు 'ణ'కారము వైకల్పికముగా నగును: దూర్వావణము, దూర్వావనము; శిరీషవణము, శిరీషవనము. 'ఇరికా' మొదలగు పదముల మీఁది వనశబ్దమున నీ మార్పు గలుగదు: ఇరికావనము, మిరికావనము. పూర్వపదము ద్వ్యక్షర త్ర్యక్షరపదమగునపుడే యీ మార్పు కలుగును. కావున, 'దేవదారువనము' అనుసమాసమున 'న' కు 'ణ' రాలేదు.

పూర్వపదమునందు 'న' ను 'ణ'గా మార్పఁగల వర్ణముండి అది మోయఁబడువస్తువు పేరైనపుడు పరమందువచ్చిన 'వాహన' శబ్దమందలి నకారమునకు ణకారమగును: ఇక్షువాహణము. కాని, ఇంద్రవాహనము అను సమాసమునకు ఇంద్రునికి సంబంధించిన వాహనము అనునర్థము గావున 'న'కారము ణకారముగ మాఱలేదు.

సమాసమునకు దేశము, జనులు, అనునర్థముండి, యందలిపూర్వపదము నందు నకారమును ణకారముగ మార్పఁగల వర్ణముండినేని, పరపదముగా వచ్చిన 'పాన' అనుపదమందలి నకారమునకు ణకారము వచ్చును: ఉశీనరులు-క్షీరపాణులు; సౌచ్యులు సురాపాణులు.

సమాసమునకు భావకరణార్థము లున్నప్పుడు వై సందర్భములందు, 'పాన' శబ్దములోని నకారమునకు ణకారము వైకల్పికముగా నగును: క్షీర పాణము-క్షీరపానము = పాలుత్రాగుట; క్షీరపాణము, క్షీరపానము = పాలు త్రాగు పాత్రము.

గిరినదీ, చక్రనితంబా, మొదలగు సమాసములందీ మార్పు వైకల్పిక ముగ నగును: గిరినది, గిరిణది; చక్రనితంబ, చక్రణితంబ మొదలయినవి.

(21) గోవుయొక్క-పాదము 'గోపదము'; గోవులు సంచరించు స్థలము 'గోష్పదము'; గోవులు సంచరింపని స్థలము 'అగోష్పదము'; గోవుపాదమంత భూమి 'గోష్పదము.'

'ఆ + పదము' అనునప్పుడు 'స్థానము, ప్రతిష్ఠ' అను నర్థములందు 'ఆస్పదము' అని సమాసమగును: 'పదమువఱకు' అనునర్థమున 'ఆపదము' అగును.

(22) 'ఆ+చ్చర్యము' అనునపుడు 'వింత' అనునర్థమున 'ఆశ్చర్యము' అగును; ఈ యర్థము లేనప్పుడు 'ఆచర్యము' అగును.

(23) 'అవ+కర' అనునది 'అవస్కరము' అయి 'అన్నమలము' అను నర్థమును పొందును. 'ముడ్డి' అనునర్థమునను 'అవస్కరము' అని యగును, ఈ యర్థము లేనప్పుడు 'అవకరము' అని యగును.

వి + కిరము = విష్కిరము, లేక వికిరము (ఒకవిధమగుపక్షి); ప్రతి + కశుఁడు = ప్రతిష్కశుఁడు; ప్రతికశము = (కొరడా)తో తోలఁబడునది (గుఱ్ఱము).

ప్ర + కణ్వుఁడు, హరి + చంద్రుఁడు అనునవి ఋషివాచకము లగునపుడు 'ప్రష్కణ్వుఁడు, హరిశ్చంద్రుఁడు' అను రూపములను బొందును. ఋషివాచకములు కానప్పుడు 'ప్రకణ్వుఁడు, హరిచంద్రుఁడు.'

మస్కరమనఁగా వెదురు; మస్కరి యనఁగా భిక్షువు; 'మకర' మనఁగా మొసలి; మకరి = మకరములు గలది (సముద్రము).

కాస్తీరము, అజస్తుందము, అనునవి దేశములు; కాతీరము = చిన్న తీరముగల ప్రదేశము; అజతుందము = అజముసకువలె తుందము గలది.

కారస్కర మునున దొకవృక్షము, వృథార్థము లేనపుడు 'కారకరము.' కారస్కర (దేశము), కారస్కర (వృక్షము), రథస్థా (నది), కిష్కు (ప్రమాణము), కిష్కింధా (గుహ), తస్కరుఁడు = దొరుఁడు; బృహస్పతి=ఒక దేవత; ప్రాయశ్చిత్తి, ప్రాయశ్చిత్తము, వనస్పతి—ఇట్టి సమాసములందును 'సుట్' అను నాగమము గలుగుచున్నది:—

ప్రాకృతభాషలలో సమాస విధానము.

ఇట్లు పాణిని తెలిపిన సమాసవిధానమునకును ప్రాకృత గ్రంథముల యందు కనఁబడుదానికిని గొన్ని భేదములు కానవచ్చుచున్నవి. ప్రాకృత భాషలు కొన్ని పాణినీయ సంప్రదాయము నవలంబింపకపోవుట దీనికిఁ గారణమై యుండును. లేదా, తొల్లింటి పాణినీయ సంప్రదాయము రానురాను ప్రాకృత భాషలలో మార్పుచెందియుండవచ్చును. ఇట్టి మార్పుల కుదాహరణము లీ క్రింద చూపఁబడినవి.—

మాహారాష్ట్ర : ధవల కఓల వీఅ = సం. కృతధవలోపవీత (గఉడవహో, 1); కాసర విరల కుసుఅ = సం. విరల కుసుమ కాసారాః (గఉడవహో 27); విరహ కరవత్త దూసహ ఘోల్జంత మ్మి = సం. దుస్సహ విరహ కరపత్ర స్థాల్యా మానే (హాలుని సప్తశతి, 153); దరలంబి గొచ్చ కఇకచ్చు సచ్ఛహం = సం. దరలంబి కపికచ్ఛు గుచ్ఛ సదృశమ్ (హాలుని సప్తశతి 533); ముహల ఘుణ పఅ విజ్జంతఅం = సం. ముఖరఘున పీయమాన పయసమ్ (సేతుబంధము II. 24); సంఖోహువ్వత్త ణింత రఅణ మఉహం = సం. సంక్షోభోద్వృత్త రత్న నిర్మ్యూఖమ్ (సేతుబంధము V. 40); పచ్చన్నపలాస = సం. పలాశ ప్రచ్ఛన్న (ఆయారంగసుత్త I. 6; I. 2.); కఅణిబ్బర దసదిసం = నిర్భరీకృత దశదిశమ్ (సేతుబంధము VIII. 27).

అర్ధమాగధి: లోహగర ధమ్మమాణ ధమగమేంత ఘోసం = సం. ధ్మాయమాన లోహకర ధమధమాయమాన ఘోషమ్(ఉవాసగదసాఓ * 108); తడివిమల - సరిస = సం. విమలతటి త్సదృశ (కప్పసుత్త I. 35); ఉడువఈ పడిపుణ్ణఅ సోమవయణే = సం. ప్రతిపూర్ణోడుపతి సౌమ్యవదనః (ఓవవఇయ సుత్త పు. 29. 13.)

సమాసములందలి యిట్టి వ్యత్యాసము లాధునిక ప్రాకృతభాషల యందును గాన్పించుచున్నది. వ్యావహారికభాషలయందలి యీ సమాసముల వ్యత్యాసము గ్రాంథికభాషలయందును గలిగియుండవచ్చును. తెనుఁగు కవు లును సమాసములం దిట్టి వ్యత్యాసములను జేసిరి. కాని సమాసముల విషయ ముస గ్రాంథికభాషలకును వ్యావహారిక భాషలకును ముఖ్యమగు భేదమొకటి కలదు. తొల్లింటి సంస్కృతకావ్యములందు దీర్ఘసమాసములు లేవు; రెండు మూఁడు పదములకంటె నెక్కువ చేరి యేర్పడిన సంస్కృతసమాసములు భాస కాళిదాసాదుల గ్రంథములందు కాన్పించవు. దీర్ఘసమాసకల్పనమునకు బాణుని కాదంబరి కారణమై యుండును. ఆరభటీవృత్తియందును, గౌడరీతి యందును నిట్టి దీర్ఘసమాసములు కావలసియుండునని లాక్షణికులు తలంప సాగిరి. ఈ యాచార మున్నియెడలను వ్యాపించెను. ప్రాకృత కావ్యములం దును దీర్ఘసమాసములు కల్పింపఁబడసాగెను. ఈ సంప్రదాయ మాధునిక ప్రాకృతకావ్యములందును గానవచ్చుచున్నది. కాని, యిది ద్రావిడభాషల యందుఁ ముఖ్యముగా నాంధ్ర కర్నాటక భాషలయందు తొలుతనుండియు సంపూర్ణముగ సంక్రమించినది. ఆంధ్ర కర్నాట భాషలయం దీ సంస్కృత మందలి యర్వాచీన సంప్రదాయము ప్రబలినది. తెనుఁగున నన్నయ భార తము నారంభించుచు---

"హరిహర హిరణ్యగర్భ పద్మోద్భవ వాణీపతుల స్తుతియించి తత్ప్రసాద సమాసాదిత నిత్య ప్రవర్ధమాన మహామహిమోదయ్య విభవుండును, నిజభుజవిక్రమ విజితారాతి రాజనివహుం డును, నఖిల జగజ్జేగీయమాన నానా గుణరత్న రత్నాకరుండును...అన్యరాజ తేజో జయశాలి శౌర్యుఁడు, విశుద్ధ యశఃక్షీరదిందు చంద్రికాంకిత సర్వలోకుఁడపరాజిత భూరి భుజాకృపాణ ధారాజలశాంత శాత్రవ పరాగుఁడు...ఘనమరిశాసనబంధ కలికాలజ నోమ తుషార సంవాగి. (దవ్వుగఁజోపి)...రాజ్యసంతత నితాంత విభూతిని...ధర్మ దయార్ద్ర నిబద్ధ బుద్ధియై... అఖిల జలధివేలా పలయిత పసుమతీ ఘనితా విభూషణంబయిన...రాజమహేంద్రపురంబు నందు...మంత్రి పురోహిత సేనాపతి దండనాయక దౌవారిక మహాప్రధానాదంత సామంత విలాసినీ పరివృతుండయి...జనసుత కృష్ణ ద్వైపాయనముని వృషభాభిహిత మహాభారత బద్ధ నిరూపితార్థము...(తెనుగున రచియింపుమన)...దుర్గమార్థ జలగౌరవ భారత భారతీ సము ద్రముఁ దటీయంగ...నేరఁబోలునే...(అయిననుఁ...రచియించెదనని)...హరిహరాజ గజాన కార్క షడాస్యమాతృ సరస్వతీ గిరి సుతాదిక దేవతాతతికి (న్నమస్కృతి నేసి)...పుమ

వివేక సౌరభ విభాసిత సద్గుణపుంజ వారిజోత్కర రుచిరంబులై...మహా మనోహర సుచరిత్ర పావన యుపఃపరిపూర్ణములైన సత్ప్రభాంతర సరసీవనంబుల...గొనికూడి...భారత సంహితా రచన బంధురుఁ'' డయ్యెను.

నన్నయ తాను రచించిన గ్రంథమునంతటిని సంస్కృతపద భూయిష్ఠమును సంస్కృత సమాస భూయిష్ఠముగను జేసినాఁడు. ఆతఁడు గ్రంథము నెట్లారంభించెనో దాని రచనమునుండి విరమించునప్పుడు నట్టి బిగితోడనే వదలిపెట్టెను. చూడుఁడు—

''శారదరాత్రు లుజ్జ్వల నక్షత్ర తారక హారపంక్తులం
జారుతరంబులయ్యె, వికసన్నవ కైరవ గంధ బంధురో
దార సమీర సౌరభముఁ దాల్చి సుధాంశు వికీర్యమాణ కా
ర్ష్ణ్వార పరాగ పాండురుచి పూరములం బరిపూరితంబులై.''

నన్నయ విడిచిన భాగము నెత్తికొని యెఱ్ఱాప్రగడయు (ఆతఁడే యరణ్య పర్వశేషమును బూరించిన వాఁడైనచో) నట్టి బిగితోడనే యారంభించినాఁడు. చూడుఁడు—

స్ఫురదరుణాంశురాగరుచిఁ బొంపిరివోయి నిర్మల నీరదా
వరణములై దళత్కమలవైభవ జృంభణ ముల్లసిల్లు ను
ద్ధురతర హంససారస మధువ్రత నిస్వనముల్ సెలంగఁగాఁ
గరము వెలింగె వాసరముఖంబులు శారదవేళఁ జూడఁగన్.

.....

అతి గాంభీర్యవిభూతి నేకచులుకావాంకార నిశ్శేషశో
షితపాథోధి పయస్కుఁడైన ముని దోఁచెం బుణ్యతేజోమయా
కృతి నయ్యాహ్వయఁగంతవీథిఁ బ్రకటక్రీడాకళాగర్వ క
ర్జిత మండూక కఠంకితాంబుఝచితాస్థి ప్రదావ్యుఁడై.''

ఈ ధోరణి యెఱ్ఱాప్రెగడ యితర గ్రంథములందును గాన్పించుచున్నది. తిక్కనయు భారతాంధ్రీకరణారంభమున నీ సమాసరచనావేశమునకు లోఁబడెను.

''తత్ప్రసాదాసాదిత కవిత్వ తత్త్వ నిరతిశయాను భవానంద భరి తాంతఃకరణుండ నగుచుండి''-అని యెత్తుకొనెనుగాని వెంటనే మేల్కొనెనో యనునట్లు తనకు సహజమగు తెనుఁగుధోరణి నవలంబించెను. నన్నయభారతమునఁ దెనుఁగు రచన యెచ్చటనయినఁ గాన్పించినచో హాయి యనిపించును; అట్లే, సహజమధురదేశి రచనాబంధురమగు తిక్కన భారతమున నచ్చటచ్చట సంస్కృత రచనచేరి సంతోషపారవశ్యమును జేకూర్చుచుండును. నన్నయ రచనయందు సంస్కృతపు డొంకలతో నిబిడమైనయడవిమధ్యమున తెనుఁగు

లతాగృహమొకటి కాన్పించుచుండును; తిక్కన రచనయందు తెనుఁగు చంద్రికాపూరము లొలొక్క సంస్కృత స్ఫటికశిలలవైఁ బ్రతిఫలించి వింత కాంతుల నీనుచుండును.

పోతన భాగవతరచనయందు సంస్కృత వ్యామోహము కాన్పించుచుండునుగాని, దీర్ఘసంస్కృత సమాసము లటుపుగనే యున్నవి. అనుప్రాస రచనావేశసందర్భమున పోతన దీర్ఘసమాసరచనాలోలుఁడగుచుండును:

"వాలినభక్తి మొక్కద నవారిత తాండవ కేలికిఁ దరూ
శాలికి శూలికిన్ శిఖరిజాముఖ పద్మముయూఖ మాలికిన్
బాలశశాంక మౌలికిఁ గపాలికి మన్మథగర్వ పర్వతో
న్మూలికి నారదాది మునిముఖ్య మనస్సరసీరుహాలికిఁ." భాగ. I. 2.

భక్త్యావేశము గలిగినప్పుడును పోతన దీర్ఘసమాస రచనముచేఁ దన యుత్కంఠను దీర్చికొనును.—

"పరగోవింద కథా సుధారస మహాపర్యాప్త ధారా పరం
పరలంగాక బుధేంద్రచంద్ర యితరోపాయానురక్తిం బ్రవి
స్తర దుర్దాంత దురంత దుస్సహ జను స్సంభావితానేక దు
స్తర గంభీర కఠోర కల్మష కనద్దావానలం బాఱనే." భాగ. I. 49.

వర్ణనభాగము వచ్చినప్పుడు, ముఖ్యముగా గద్యము నట్టియెడల వ్రాయునపుడు పోతనకు దీర్ఘసమాసములు ప్రియములై యుండును.—

"భుజగేంద్ర పాలితంబయిన భోగవతీ నగరంబు చందంబున స్వసమాన బల యదుభోజ దశార్హ కుకు రాంధక వృష్ణి వీరపాలితంబును, సకలకాల సంపద్యమానాంకుర పల్లవ కోరక కుట్మల కుసుమ ఫల మంజరీపుంజ భార వినమిత లతాపాదపరాజీ విరాజితోద్యాన మహా వనోపవనారామ లాలితంబును, వనాంతరాళ రసాలసాల శాఖాంకురభాదన తృణ్ణ కషాయ కంఠ కలకంఠ మిథున కోలాహల ఫలరసాస్వాద పరిపూర్ణ శారికా కీరకుల కలకల కల్హార పుష్ప మకరందపాన పరవశ భృంగ భృంగీ కదంబ ఝంకార సరోవర కనకకమల మృదుల కాండ ఖండ స్వీకార మత్త వరటాయత్త కలహంసనివహ క్రేంకార సహితంబును..."

భాగ. I. 255.

పెళ్లి గుత్తడములు వ్రాయవలసివచ్చునపుడు పోతన కందపద్యములలో వాని నేకసమాసముగ ముగించును.

"అతులతమాల మహీజ । ప్రతతి తృణ జాతజలద పరిశంకాంగీ
కృత తాండవ ఖేలన విల । సిత పింఛవిభాసి బాలశిఖి సేవ్యంబై;
కారండవ జలకుక్కుట । సారస బక చక్రవాక మత్పద హంసాం
భోరుహ కైరవ నవక । ల్లోర విరాజిత సరోరుహాకరయుతమై;

కరి పుండరీక వృక కా। సర శశ భల్లూక హరిణ చమరీ హరి నూ
కర ఖడ్గ గవయ వలిముఖ। శరభ ప్రముఖోగ్ర వన్య సత్త్వోత్కరమై.''

భాగ. III. 769—771.

శ్రీనాథుడు విద్వత్కవి; సంస్కృత విద్వత్కవి; తెనుఁగు నుడికారమును స్వవశము చేసికొన్నవాఁడు. అతని కవితయం దచ్చటచ్చట, నుచిత స్థలములందు, దీర్ఘసమాసములు ప్రసహించుట వింతగాదు.

''కింకుర్వాణ పురంధరాదిక మహాగీర్వాణ కోటీ కిరీ
టాంక స్థాపిత నూత్నరత్న రుచిధారాశ్లేష కిమ్మీరప
ల్వంకేజుండు మరుండు జంతువులకుం బ్రాణాంత కాలంబునం
దోంకారాక్షర మంత్రరాజమునఁ జెవిన్ మోఁదించుఁ గాశీస్థలిన్.'' కాశీ. III. 95.

''అదె మాస్వామి సుధారసోద్భవుఁడు దక్షాంతఃపీమేశుఁ డ
భ్యుదయంబొంద ప్రతిష్ఠ గైకొనెడు నంభోరాశి తీరంబునం
బదమా షట్పదమాలికా పరిలసత్పాథోధునీ సంపదా
స్పద నానా సలిల ప్రవాహములకారీ సంభార గోచారీ.'' భీమ. III. 47.

కృష్ణదేవరాయల యాముక్తమాల్యదయందు దీర్ఘసమాసము లనేకము లున్నను వానియందు మార్దవము తక్కువ. సాధారణముగఁ దెనుఁగు కవు లందఱకును దీర్ఘసమాసఘటనసుసందు ప్రీతియెండే కాని, దాని నొక కళగా దిద్ది తీర్చినవాఁడు రామరాజభూషణుఁడు.

''పవమాన మానవ ప్లవమాన కైరవ చ్యవమానరజము మైనంటఁదివురుఁ
గరసారసాగ్ర తామరసాతిసాంద్ర సీధురసాప్తి గన్నీరుఁ దుడుపఁగోరు
మదనానలప్రభా సదనాగ్ర కోమలచ్ఛదనార్చివై జూపు జరపఁజూచు
సలయూహాత లతా కిసలయాగ మలయాగ నిలయానిలున కూర్పు దెలుపఁదలఁచుఁ
గుంజపుట గుంజ దళిపుంజ శింజితఁబు, వెగ్గలంబైనఁ జెవియొగ్గి వినఁగడంగుఁ
బంచ శరభూత పరిభూత పంచభూత, సులఁ దదీయస్థలంబులఁ గలుపు కరణి.

వసు. III. 118.

రామరాజభూషణునితో నాంధ్రకవిత్వమందు ప్రతిభ కనఁబడుట తగ్గినది. తరువాతి తెనుఁగుకవులందఱును బూర్వకవులరచన ననుకరించినవారే. ఈ సంస్కృత సమాస రచనావేశమును బ్రతిఘటించుటకోయన నచ్చు తెనుఁగుఁ గావ్యములు బయలుదేరినవి. చేమకూర వెంకటకవి యచ్చ తెనుఁగు కావ్యముల యస్వాభావికత్వముపై రోతఁగొని చక్కని దేశికవితకు దారి చూపినాఁడు. అతఁడును నతని ననుకరించినవారును తెనుఁగు రచనకుఁ బ్రాధాన్యమునిచ్చి సంస్కృతము నొక నియమముతో మితముగ వాడుకొన మొదలిడిరి.

మిశ్ర సమాసములు.

కేవల సంస్కృత ప్రాతిపదిక మాచ్ఛిక శబ్దములతో సమసింపదనియు, నట్టి సమాసములు పూర్వకవుల గ్రంథములలోఁ గ్వాచిత్కముగఁ గాన్పించి నను మహాకవులు వాని నుపయోగించి యుండుటచే నట్టివాని సనిద్యగ్రామ్యము లనవలెననియు, నట్టివాని సాదృశ్యమున నితరములను గల్పింపఁ గూడ దనియు, కల్పించినచో నవి గ్రామ్యములగుననియు లాక్షణికులు చెప్పుచుందురు. అనిద్యగ్రామ్యములని లాక్షణికు లుదాహరించిన సమాసములు.

కఱకంఠుఁడు, దినవెచ్చము, * రాయభారము, రాయభారి, చౌదంతి, చౌపదము, చౌపుటము, చౌషట్టి, కపిలకన్నులు, కపిలజడలు, జీవగ్రాహి, ప్రాణ గొడ్డము; నిత్యపడి, ఉత్తరడుదెములు, అపదూఱు, అప(-న)పాడి; అపరాతిరి, అపనమ్మిక, అపనమ్మకము, అపనెపము, పంచవన్నె(లు) మొదలయినవి.

[కఱకంఠా క్షమియింపుము. భార. అర. II; దినవెచ్చమునకుఁ దెత్తమేనఁగల సొమ్మో గొదుకక బచ్చింటఁ గుమవైచు - పాండు. III.; దంతి వంతమ్ము లాతముగఁ ద్రిప్పుచు నాడుఁ జౌపదమ్ములకుఁ బితాచమొకటి - జైమి. V.; లేళ్ళభంగిని చౌకళించి చౌపుటము లొక్కుమ్మడి పదునైదు నుతికి యుతికి - అర్జు. IV.; ఖగములగములు చవుషట్టికళలుఁ గళలు - రుక్మాం. V.; లోభనిరతిఁ బెద్దకాసపడి పాడి దొఱంగినఁ బ్రాణగొడ్డపుంబనులగు- భార. ఆది. IV. - ; ఆవసిపతులు పలువు రపపాడి నొక్కనిఁ, దమ్మఁ బొడివికొనినఁ దరల కెదిరి, పోటులాడి నాదు పుత్త్రుండు పడుటదాఁ, గీర్తికరముగాని కీడుగాదు-మార్క్. VIII.; సొమ్మొకచోనుండఁగ నపనమ్మిక యొకచోటనుండు నరులకు నెపుడున్ - వారిశ్చ. V.; అటుఁ బోయినంతలో నపనెప మాను - సారం. II; పంచవన్నియతోడఁ బ్రసవనారాచుని నెట్ట చిచ్చఱకంట జుట్టినాఁడు - భీమ. I.]

ఇవిగాక గ్రంథములం దిట్టి సమాసము లెన్నియో కాన్పించుచున్నవి; కొన్ని మాత్ర మిం క్రింద నుదాహరింపఁబడుచున్నవి.

[దినబత్తెము - 'నీకు మొదలన్ దినబత్తెము నే నొడంబడన్. నారిశ్చ. IV. రసదాడి- 'రసదాడి చెఱకుతోఁ బ్రతి వెట్టి చెఱకైనఁ జానవాతెఱ ప్రతి చక్కెరగును—చంద్రభా.; రసదాడి సరి పరచన గానక పోల్చి యనువైన తలఁపులు గనక నిల్పి—చంద్రాం. I. వీర మద్దియలు - 'మట్టెలు పిల్లాండ్లు మఱి వీరమద్దియ లెలమిని దొడిగెఁ దొయ్యలి యొకర్తు -

---

* 'రాయభారము, రాయభారి' అను రూపములు తప్పనియు 'రాయబారము, రాయబారి' అనుటయే యొప్పనియుఁ గొందఱుందురు. కాని, ''దినవెచ్చము, 'రాయభారము' ఇత్యాదా ప్రాకృత సమత్వేనాపి రూపం సుప్రచుమ్. 'రాయభారులు' ఇత్య త్రాధర్వణోక్త మిత్వమ్'' అని యహోబలుఁ డనియుండుటచేత 'రాయభారము, రాయభారి' అను రూపము లనే యాతఁడు స్మరించి వానికి సాధుత్వమును గల్పింప యత్నించెనని గ్రహింపవచ్చును. లేకున్నఁ గఱకంఠాదులతో వాని నుదాహరించుటకుఁ గారణము కనఁబడదు.

యయాతి. IV; వీరముద్దియలు - 'మట్టియలు వీరముద్దియలు పాయవట్టంబులు - నైష. VI; చంద్రకావి - 'అల వసంతధరాకాంతుఁ డరుగుదేర రాచిలుకచాలు పచ్చతోరణముగాఁగ, సాంద్రగతిఁగట్టు మేల్కట్టు చంద్రకావి యంశుకంబులు నాఁ బూచెఁ గింశుకంబు-రామా. I; నాగగన్నేరు - 'నాగగన్నేరులు మూనాళ్ళ సొబగు - భల్లా. III; నాగపడగలు; నాగపడగచండ - 'భాసురంబగు నాగపడగలదండ, యాసలఁజేరి నయ్యతివ నీదండ-భాగ. X; నాగబెత్తము - 'మలగొను చిన్నికొండజలు మంతుల పొత్తము నాగబెత్తమున్... జెలువలరంగ నొప్పు నొక సిద్ధుఁడు సింగపు వారువంబుతోఁ - కళా. II; నాగవాసము - 'నమపుకాఁడు యి వేల్పు నాగవాసముగూడి మహిమ గోల్పోయెనే మాండకర్ణి - మను. II; నాడెంపుఁగోటల నాగవాసంబులఁ గొమ్మలు గొమ్మలుఁ గొనలుసూప - అచ్చ. బాలకాం.' నాగసరము-'కంచు కొమ్ములు బూరగలు నాగసరము, లంచితపటహ కాహళములు సరుమ-నల. II; నిరూపనింద-'పినతల్లిని పెరుపఁగనోపిన తల్లివి గాన వచ్చి పిలిచిన నయ్యో, కనికరములేక వానింగని కరము నిరూపనింద గట్టందగునే - సారం. III; పరవాది - 'మితిలేని తేనె నామెత్తఁజేసె విరవాది, యితరలతికల మరిగి యేఁగునది పరవాది - మను. III; ఉపతాయి - 'ఉపతాయిలోఁదనకొడ పెడు తోరమా త్తము మాపి - భార. విరా. II; గరుడపచ్చ - గరుడపచ్చల చాయగల పచ్చ గంపని కూరలు శైవలాంకురములయ్యె. నైష. VII; మహహత్తి - 'అచటి యొకపాటి దొర మదహత్తులకును నెత్తుగున్నలు దిక్కుల మత్తకరులు - పాంచా. V. కరడివ్వె (- విు,-వ్వియ)-కరమునఁ బూనిన ఖడ్గప్రకాశ మరుదుగాఁ గరడివ్వెయై త్రోవఁజూప - నారిశ్చ. I; కరవాలు తివిరి కరవాలునేకొని, ఱవఱవ లెగఁగ నత్తెఱవపైఁ బడుచో - అచ్చ. సుం. కాం.]

ఇక్లే అతివస, అంతరజామర, అంతరప్పట్టీ, అపసిరి, అవదాయము, అవసడి, గరుడసరులు, పాండవబీడు, బాలసంగడము, గళిక త్తెర, మూలదుంప, రసగుండు, లింగకట్టుమూత్ర, లింగకాయ, లింగదొండ, లింగపొట్ల, లింగబలిజులు, లింగరాజు, వజ్రగార, వీరభద్రపల్లెరము, నాగదాళి, నాగనేరేడు, నాగపెంజెర, నాగమల్లె, నాగముస్తె, సదాముస్తె, పరపత్తెను, దీపకంభము మొదలయినవి నిఘంటువుల కెక్కినవి.

లోకములో శుద్ధ, శుక్ల, బహుళ అను పదములతో వైకృతనామములు గల తిథులనేళ్లు సమసించి వినఁబడుచున్నవి: శుద్ధపాడ్యమి, శుద్ధవిదియ, శుద్ధతదియ, శుద్ధచౌతి; ఇక్లే శుక్ల (బహుళ) పాడ్యమి (విదియ, తదియ, చౌతి), మొదలగు మిశ్రసమాసములు వినఁబడుచున్నవి. ఈ రీతిగనే సంవత్సరాది పాడ్యమి, గౌరీపున్నమ మొదలగునవి. ఇవిగాక కంకసరులు, శుద్ధతప్పు, శుష్కదండుగ, అనేక మా(-సా)ర్లు, అనేకమంది, అల్పసిరి, స్వల్పడబ్బు, దురలవాటు, దుస్సలహా మొదలగు ననేక మిశ్రసమాసములు వ్యవహారమున బహుళప్రచారమున నున్నవి. సంజ్ఞావాచకములలో జగన్నాథరావు, సుబ్బారాయావధాని, అన్నప్పశాస్త్రి, అనంతవరము, శ్రీకాకుళము, సింహాద్రి అప్పన్న, కృష్ణదేవరాయలు మొదలగునవి.

వైవానిలో సంస్కృతపదము సమాసమునఁ బూర్వాంగముగా నున్నది; దానివై నాచ్చికశబ్దము చేరినది. ఆచ్చికపద ప్రాతిపదిక రూపము పూర్వపదముగను సంస్కృతపదము పరమందునుగల సమాసములకు నిషేధమును లాక్షణికులు కల్పించినట్లు కానరాదు: అంచపదము, అంచమాన, అన్నప్పశాస్త్రి, అప్పలరాజు, అఱజాతి, ఉల్లిపాషాణము, ఎత్తుభారము, ఏలుకోట, ఒఱబీజము, కొఱప్రాణము, చూఱకారుఁడు, చొక్కతరము, తిరుగూర్ణము, తిరుపతి, తిరుమజ్జనము, తిరుమణి(వడము), తిరువారాధనము, తిరుమంత్రము, నడుమంతరము, పట్టుపర్ధనము, పుడమిశాఁడు, పెద్దకోగము, పొగబాణము, బారిముద్ర, కటికదరిద్రుఁడు, చిలుకశ్వానశి, బిడాలవణము, మట్టమధ్యాహ్నము, ముకోపము, మట్టితైలము, ముంగోపము, ముక్కణము, కెంధూళులు, వసనాభి, వాటపద్యములు, వింజామరము, విన్నపత్రిక, కప్పతాళము, చిక్కతాళము, చిటితాళము, బొమ్మచారి,సజ్జరసము మొదలగునవి సాధుప్రయోగములే. పుబ్బానక్షత్రము, బుక్కరాయసముద్రము, నుచిలీపట్టణము, బరింపురము, కొర్లకోట, హండే అనంతపురము, బేస్తవారము, ముల్లగూరశక్తి, మొదలగునవియు నిట్టి సమాసములే.

ఆచ్చిక పదమునకు సంస్కృతప్రత్యయము చేరిన కొన్నిపదములు సమాసములయి తెనుఁగున నిలుచుచున్నవి: ఉదా. గరుటామంతుఁడు, గరుటాలమంతుఁడు ('కంబమయ్యరో మేలుకలిగిన నీకొక్క గరుటాలమంతుని గానుకిత్తు-యయా. II; సిరిమంతుఁడు (నీలాసుం. I.); చెలికారము.

తత్సమ సమాసములు.

ఆధునిక నైయాకరణులు సంస్కృత సిద్ధసమాసములనేకాక సంస్కృత సమ పదముల సమాసములను నొకవిభాగమును జేసి వానికి సాధ్య సాంస్కృతిక సమాసములని పేరిడిరి. ఇట్టి విభాగమును గల్పించుట సమంజసముకానట్లు తోఁచుచున్నది. ఇట్టి సమాసములు సాధారణముగ నాచ్చిక సమాసముల తీరుననే యేర్పడుచుండును. వానిలోని పూర్వపదములం దెట్టి మార్పును గలుగదు; అనఁగా వానితుది విభక్తి ప్రత్యయములు లోపింపవు. లోపించినచో నవి శుద్ధసాంస్కృతిక సమాసములే యగును. 'తటాకంబు నుదకము, చెఱువున్నుదకము, మొగమునందము' అను సమాసములలో మొదటి దానిలోఁ దత్సమపదములును, రెండవదానిలో నాచ్చిక తత్సమ పదములును, మూఁడవదానిలో రెండును నాచ్చికపదములును నున్నను వాని రూపమునం దెట్టి భేదమును లేదు. ఇట్లే లక్ష్మివల్లభుఁడు, లక్ష్మిమగఁడు, లచ్చిమగఁడు అను వానియందును. ఇట్లే మాలసౌందర్యము, దండసౌందర్యము, దండ

యందము, అను వానియందుఁగూడ సమాసరచనయందుగాని, రూపమునందు గాని యెట్టి భేదమును గాన్పింపదు.

ఇదిగాక తత్సమపదములలోఁ గేవలము చతుర్థీషష్ఠీ తత్పురుషసమాసములను మాత్రము కల్పింప వీలగునేమోకాని, తక్కిన సంస్కృత సమాసములను గల్పింప వీలులేనట్లు తోఁచుచున్నది. అవ్యయములను బ్రత్యేకముగాఁ దత్సమములుగ నుపయోగింప వీలులేకపోవుటచేత సాధ్యసాంస్కృతికావ్యాభావ సమాసములను గల్పింప వీలులేదు. తత్పురుషములో 'కృష్ణశ్రితుఁడు' అనునది ద్వితీయాతత్పురుషసమాసమైనను చానినుండి కృష్ణుని శ్రితుఁడు అని సాధ్యసమాసముఁ గల్పింపరాదు. 'కృష్ణుని యాశ్రితుఁడు' అను సమాసము సాధ్యమయినను నది సంస్కృతసంప్రదాయార్థమును బట్టి ద్వితీయాతత్పురుషసమాస మనుకొనఁబడినదే కాని రూపమున షష్ఠీతత్పురుషమే. ఇట్లే 'దుఃఖమునతీతుఁడు' అనుట తెనుఁగు సంప్రదాయము కాదు, దుఃఖమున కతీతుఁడనవలెను. గ్రామమునుగమి, అన్నమును బుభుక్షువు, మొదలగునవి తెనుఁగున నసాధ్యాభావికములు. 'శంకుల ఖండము' అనుచోట తెనుఁగున 'శంకులచేత ఖండము' అని యర్థము స్ఫురింపక 'శంకులయొక్క ఖండము' అనియే స్ఫురించును. 'యూపముదారువు' అనుచోట చతుర్థీతత్పురుషసమాస మేర్పడుచున్నది; ఇట్లిచోట్ల 'ము' వర్ణనంతరపు పు వర్ణ మగుచుండును: యూపపుదారువు, దీపపు స్థంభము మొదలగునవి. 'చోరుని భయము' అనుచోట రూపమున షష్ఠీతత్పురుషసమాసమే కానవచ్చుచున్నదిగాని, పంచమీతత్పురుషము సిద్ధింపలేదు. 'ఈశ్వరుని యధీనము' అనుచోటను షష్ఠీతత్పురుష రూపమే కాని సప్తమీతత్పురుష రూపము లేదు.

సంస్కృత సంఖ్యావాచకపదములలోఁ గొన్ని మాత్రము తత్సమములగును. ఏకుఁడు బ్రాహ్మణుఁడు మొదలగు సమాసములు తెనుఁగునఁ గలుగవుగదా. బ్రాహ్మణుల ద్వయము, పృషదుల త్రయము, పుస్తకముల శతము, సైనికుల సహస్రము, భవనముల వింశతి మొదలగునవి సాధ్యములు గావచ్చునుకాని, వీనిలో సంఖ్యావాచకము పూర్వపదముగా లేదు; పుస్తకములు అనునది బహువచన మందున్నది; షష్ఠీరూపమును దాల్చియున్నది. అందు చేత నిట్టివానిని సాధ్యద్విసమాసములనుట సరికానట్లు తోఁచుచున్నది.

ఇట్లే యితర సమాసముల విషయమునఁ గూడఁ జెప్పవలసియున్నది. 'ఘనశ్యాముఁడు' అనునది 'ఘనుఁడు శ్యాముఁడు' అనికాని, 'పురుషవ్యాఘ్రుఁడు' అనునది 'పురుషుఁడు వ్యాఘ్రుఁడు' అనికాని సాధ్యసమాసమగుటకు వీలులేదు. ఘనమువంటి శ్యామవర్ణము గలవాఁడు,' 'వ్యాఘ్రమువంటి పురుషుఁడు,' అని యీరీతిగా సమాసములను గల్పింతుమన్న వానిలో నాచ్ఛిక

పదములు చేరి యుండుటచే నవి సాధ్యసమాసములు కావలసిన్నను. కర్మధారయ సమాసములను క్రియాజన్య విశేషణముల సంబంధము లేనిదే తత్సమ పదములనుండి యేర్పఱుచుట యసంభవనము: 'మధుఫలము' అనవలెను గాని, 'మధురసము ఫలము' అను సమాసము తెనుఁగుపద సిద్ధాంతము కాదు. ఇట్లే బహువ్రీహిసమాసములను గూడఁ దత్సమపదములతో నిర్మించుట నీలులేదు. 'గ్రామము ప్రాప్తోదకము' అనుదానిని సప్తమ్యంతపదముతో చేయఁజాలఁదు సహో బాహువిషప్రాణాయామషష్ఠ్యంతముల నుపయోగించి 'ఏవఁడు నీరును ప్రాప్తమో అది (గ్రామము)' అని చెప్పుకోవలసినదేకాని వేఱు గతిలేదు. ఇట్టి వ్యాఖ్యాప్రధానమయిన పనివిశ్వాసమును సమాసము చెప్పఁటకు తగుఁగదా. సభ్ - సమాసమునకుఁ బ్రసిద్ధసమాసములలోఁ బ్రవృత్తిలేదు.

ఆచ్ఛిక సమాసములు.

ఆచ్ఛిక సమాసములు రెండువిధములు (i) అనుకృతైకృతములు (ii) ఇతరములు. (i) సంస్కృత సిద్ధసమాసము లన్న వ్యుత్పత్తిగాని విశ్లేషించి నవి వైకృతములు. ఇట్టివానిలోఁ బ్రత్యేకపదములు విశ్లేషణలు గోచరింపక పోవచ్చును: ఉదా. విహంగమము = చుక్కలు', ఇంద్ర 'మువ్వ', 'నాళ' అను పదములకుఁ దెనుఁగునఁ బ్రత్యేకస్థితిలేదు. ఇట్లే అంగజాలు = అంగజాలు; అంగారపోలిక = అంగారపోలిక (లు) అభద్రకారము = అభద్రకారము; అపూర్వము = అపూర్వము; వారితాపము = వారితాపము; వీరము = ఎగ్గతము, ఏకతము; అఖండము = ఏకాఖండము; చూడసూడ = గుడిపడుము; చతురగీతి = చౌసీ; సంపదాకరుఁడు = సంపదాకరుఁడు, మొదలయినవి.

కొన్నియెడల సిద్ధసమాస మనుకృతైకృతమా కాదా యన్నసంశయము సమాసమందలి యొకపదముతోఁ దెనుఁగున వ్యుత్పత్తియొంది మువడక పోవచ్చును: చెఱ్ఱసంకలు; చేయుమన్ను (-మాన్ను). మిబ్బుగాలి, దిక్క- (-క్కా-చ్చు) మొగము, నెట్టికీలు, ఎఱ్ఱిపాలి (-పాఱి), ఱెప్పపాటు, ఱెక్కసేయి, ఆపసవిత, పడిహారి, పరుపుపాటు, చొప్పాలు; సింపాలిపిట్ట, సిపాయిపిట్ట, - ఇట్టివానిలోని మొదటిపదములుగాఁ గాన్పించు 'చెఱ్ఱ'పాటు, చుబ్బున, దిక్క- (-క్కా-,-చ్చు), నెట్టిక, లంతి, అక్షి, అద్దము, ఆను, ఇఱ, ఎఱ, ఎఱుఁ, చొ, మొదలగువానికిఁ దెనుఁగున వ్యుత్పత్తియొసఁగుట లేదు. మఱియొకపక్షమున సమాసమున నుత్తరపదములుగా నుండిన పదములు విశ్లేషణలు కేవల ప్రత్యయములుగా మాఱి తెనుఁగున వ్యుత్పన్నపదములయినవి. అట్లేయవయవములుగా నిష్పన్నము గాన్పించు పదములు తొలుత సమాసములే.

(ii) వైకృతేతరములుగా ప్రత్యేకపదములుగా విశ్లేషింపఁదగు ప్రత్యేకార్థములు గలిగిన పదముల సమాసములకును, వైకృతదేశ్య, దేశ్యదేశ్య పదములు చేరి

కలుగు సమాసములకును రూపఘటనమునందు భేదము కాన్పింపదు. ఇట్టి సమాసముల రూపమునుబట్టి వానిని కొన్ని వర్గములుగా నేర్పఱుపవచ్చును.

i. వ్యస్తపదముల కెట్టిమార్పును గలుగనివి.

కొన్ని సమాసములందు వ్యస్తముగానున్న పదముల కెట్టినూర్పును కలుగక యాపదము లొకదాని తరువాత నొకటిచేరి సమాసము లగును. 'Analytical languages' అనఁగా సుప్ - తిఙ్ ప్రత్యయరహితభాషలని భాషాశాస్త్రజ్ఞులు తెలుపు భాషలయందెల్ల సమాసఘటన మిట్లే యుండును. చీనాభాషయు, ఇంగ్లీషుభాషయు నిట్టివాని కుదాహరణములు. ఇంగ్లీషున సమాసములు క్రికెట్ మేచ్ (cricket match); మేచ్ - బాక్స్ (match box), రైల్ వే - ట్రైన్ (rail-way-train), ఈ రీతిగానుండును. వీనిలోని పూర్వపదముల కెట్టి వికారమును గలుగదు. తెనుఁగున నాచ్చికసమాసములలో సాధారణముగ నిట్లే యుండును. ఉదాహరణములు :—

రెండును వైకృత పదములు :— అడవికుక్క, ఒజ్జబంతి, కుమ్మరపురుగు, గడసాదన, తీఁగమల్లె, పట్టమంచము మొదలయినవి.

ఒకటి వైకృతము నొకటి దేశ్యమునయిన పదములసమాసములు :— చలిగవ్వ, చనుమొన, చుఱకత్తాళి, చేఱుబొందు, చెలఁదితెర, చిచ్చుబుడ్డి, గోరుచుట్టు, గోనెసంచి, గుండుమాయి, గుంటపూయ్యి, గాలిపటము, గానుగపిండి, గుంటవేట, క్రొందుకయ్యము, కోలదివియ, కొండగుఱుతు, కాంచుపశియము, కట్టుగుద్దలి, కత్తెరవాసము, కత్తిమంచు, కడుపుమంట, చెవిపోటు, కంచెకోట మొదలయినవి.

రెండు పదములును దేశ్యములయిన సమాసములు :—అంటుపేను, ఆకుపచ్చ, ఆటవిడుపు, ఇలునిండుపడము, గొడుగుబల్ల, చుట్టుగుల్ల, జాలెత్తాడు, పందిమూతి, పనిముట్టు, పెండ్లిసడక, పొగగూడు, పోగుపోత, బొద్దుకీటు, బొమముడి, మూఁతిబల్ల, మెయిమఱుపు, వెన్నుపాము మొదలయినవి.

ii. వ్యస్త పదములకు సమాసమందు మార్పుగలుగుట.

(అ) పూర్వపదమునకు.

(1) పూర్వపద మాపవిభక్తిక మగుచో దాని యాపవిభక్తికరూపము నిలుచును: ఉదా. మునికోల, మునియేఁడు, చెలియలికట్ట, చౌకాలిపీట, పొత్తినూలికాయ, నూలిగరసు, నోటిబీగము, అంగిటిముల్లు, కుందేటికొమ్ము, నాఁగటిచిప్ప, నాఁగటిదుంప, పొంగటిపండుగ, కూటినీళ్లు, కూటిముత్యము, చౌటుప్పు, పాటినేల, పాటిరేవు, పుడుటిల్లు, జుంటితేనె, మంటినూనె, వింటి

కోల, అడ్డవాతియమ్మ, దాతికట్ల, పాఱవాతియమ్మ, చేతిబిడ్డ, తాతియుప్ప, తాతిగుండె, తాతియుల్లి, వాతిబియ్యము, దంపకట్ల.

(2) కొన్నియెడల పూర్వపదము తుది మువర్ణము 'ప' వర్ణమగును: అనుపసూది, నాఁపతాయి, పాపజగము, ఇనుపకమ్మ, జనుపనార, దంపకట్ల మొదలయినవి.

(3) కొన్నియెడల పూర్వపదముతుది 'పు' వర్ణముపై 'అ' కారము చేరును. నిడుపకమ్ములు.

(4) కొన్నియెడల పూర్వపదము తుది మువర్ణమునకు 'పు' వర్ణ మాదేశమగును: ఉదా. అగండ్రపాకు, అడిదపుమెకము, ఉంగరపువ్రేలు, మైనపు జిడ్డి, రాట్నపాకు, మగ్గపుగుంత.

(5) కొన్నియెడలఁ బూర్వపదము తుది మువర్ణమున కాదేశముగా వచ్చిన 'పు' వర్ణముపై నుగాగమముగలిగి సంధియందు ద్రుతమునకుఁ గలుగు కార్యములు కలుగును: ఉదా. కొరపుఁబుగు, తోఁటపుఁబ్రాఁకు, పల్లపుఁబంట, ముత్తెపుఁజిప్ప, తోరణపుఁగమ్మి, చుఱపుఁబిడుక మొదలయినవి.

(6) ఇట్టి 'పు' వర్ణమున కచ్చుపరమైనయెడలఁ గొన్నియెడల టుగాగమము కలుగును: ఉదా. నెయ్యపుటలుక. కొన్నియెడలఁ గలుగదు: ఉదా. రాట్నపాకు, తములపాకు.

(7) కొన్నియెడలఁ బూర్వపదము మువర్ణాంతము గాకున్నను దానిపై 'పు' వర్ణ మాగమము గానిచ్చును: ఉదా. తామపాకు.

(8) కొన్నియెడలఁ బూర్వపదముపై టుగాగమము గలుగును: ఉదా. అచ్చుపెద్దు, ఆకుటిల్లు, ఉంకుటుంగరము, తూఁగుటుయ్యెల, పంచుటిల్లు, పడుకటిల్లు మొదలయినవి.

(9) కొన్నియెడల 'టి' వర్ణమాగమముగా వచ్చును: బుట్టికొమ్ము, పిన్నటనాఁడు మొదలయినవి.

(10) కొన్నియెడల 'రి' వర్ణమాగమముగా వచ్చును: ఉదా. పీతిరిగుంట, సంగిరిమాట.

(11) ఉపంత స్త్రీ సమపదములపైఁ బురుష సూచకములు పరమగునపుడు నుగాగమమగును: ఉక్కుఁదీఁగ, తొట్టెబట్టు, దుడ్డుగుత్త, పొత్తుఁగుడుపు మొదలయినవి.

(12) ఈ కార్యము ఉదంత విశేషణముల మీఁదను గలుగును: ఉదా. వెనుంగొమ్మ, వెనుంగొండ మొదలయినవి.

అలుసు(-ప్ప)డుప్పాము, అలుముఁజుట్టు, అదురుఁగోని, అదురుఁదిక్క-, ఊఁదుఁగోవి.

(13) ఉఁదంత ధాతుప్రత్యయములమీఁదను సీకార్యము గలుగును: ఉదా. కట్టుఁగొయ్య, కట్టుగొయ్య, కట్టుఁగోక, కట్టుఁగొలుసు, కట్టుఁగొత్తు, పొర్లుఁగట్ట, విచ్చుఁగత్తి, త్రిస్వర్ణగోల, మెట్టుఁబ్రాలు, మించుఁగాలు, తండుఁగోల, కక్కుఁదెమ్మలు, పిసుఁబెట్టి. ఎఱుపుఁగుఁబిక్క, పాలుఁబ్రొద్దు, వాలుఁగడుపు, వేగుఁజుక్క-, తూఁగుఁబలక, బట్టుఁగుమ్మ, కిట్టుఁగిలుబము, పడుఁగొమ్మ, పిడుచుఁబొర, లాఁగుఁగట్ట, ఎఱుఁదెప్పలు, అసుఁగట్ట, కిడపుఁజేయి, తిన్నుఁగోల, చూఁడుఁగోడెము, ఏట్లుఁగోవి మొదలయినవి.

(14) భావార్థ మందు పుంస్త్వమిత్వమును సీకార్యము గలుగును: ఉఱు కుడుంబొట్టు, అసుఁబిట్ల మొదలయినవి.

(15) ద్విస్వరాంత ధాతుప్రత్యయ 'ప్ప' కన్నము చెఱును: ఎఱుపుఁదట్ట.

(16) ద్విస్వరాంత ధాతుప్ర్యయ 'ము' కన్నము లోపించును: ఉడుఁబోతు పిదె.

(17) ఈ ప్రకరణమునఁ జెప్పఁబడిన సీకారాద్యాదేశ లాగమ లోప పదములమీఁదఁ గలుగు సంజ్ఞలు: అకారాద్యాదేశములపై: ఎఱుఁబెట్టి, ఎఱుఁదోఁట, ఒఱగిట్ట, ఒఱగొడ్డు, ఒఱఁగిన, ఒఱఁగిట్ట, ఒఱఁగాలు, ఒఱఁబడును, ఒఱఁబెంకు, కిడుఁగొఱుపి, కిమ్మఁగొమ్మ, లోయ్యఁగాలు, పిలఁబ్రాహ, తొమ్మిదియ్యము, తోఁబుట్టిన, నాసఁబ్రాణ, పుట్టఁబోడు, పుట్టఁబెన, తియ్యఁగూర, పచ్చుఁబ్రాలు, పిల్లఁబ్రాణ, పిల్లఁబ్రోవి, పిల్లసఁగోలు, పిల్లసఁగోని, వాతెనఁబీటు, ఎఱ్ఱసఁగోల, ఎఱ్ఱసఁగాలు, ఒడ్డుఁగొమ్మ, పిసుఁగాయ, పిలపఁబిండి, కుదుసఁగోలు, కుప్పఁబ్రోవు, చిమ్మసఁగోవి, పిలఁబ్రాలు, దీనసఁబ్రాలు, దోరఁగిల్లు, చూఁడుఁగొమ్మ, పిడుచుఁగోవి, బట్టుఁదగుల.

ఆకారాదేశములపై: మాఁగిన్న.

ఇకారాదేశములపై: ఉరిఁగోల, ఒడిఁబ్రాడు, ఒడిఁబ్రాలు, కాడిఁగట్టు, సరిఁగోల, చేరిఁబ్రాడు, తిరిఁబ్రాలు.

ఎకారాదేశములపై: వాసఁగోలు.

ఏకారాదేశములపై: క్రేఁగన్ను, క్రేఁగయి, చేఁబ్రాడు, లేఁగసవు; లేఁబగిలు, లేఁబాక, చేఁబ్రొద్దు.

ఓకారాదేశములపై: మోఁకాలు.

(18) ధాతుప్రత్యయములుగాని తద్రూపములపై బహుళ సరళములు పరమగు నప్పుడు సహజంగాని ప్రకృతికార్యములు గలుగును: ఒల్లఁబోక, కలఁగలపు, పడియఁబోత, దుగఁదుమ్ము, తిరుగఁబోత.

(19) కొన్నియెడల ధాతుపుల యుడిపన్నము లోపించును వికారములు గలిగియు నేర్పడిన రూపములపై 'ప', 'పన' మొదలగు వర్ణములు చేరును: తిరుపగూడ, కలపనబిండి యనవలగునవి.

(20) కొన్నియెడల పూర్వపదము తుది వర్ణమునకు 'పు' వర్ణము గలుగదు: బోగమాట.

(21) కొన్నియెడలం బూర్వపదముగాం జేరిన ధాతుపుల్లపై 'రు', 'డు' వర్ణములు చేరును: వేగురుదుగ్గి; త్రొక్కుడుబల్ల, త్రొక్కుడుగమ్మి, త్రొక్కుడుబలక, చొప్పుడుగోల, చుఱ్ఱుడుబూడి, చెక్కుడుబొట్ట, ఎక్కుడుదీగ, దో(గో)డుడుబొఱ్ఱి, తిరుగుడుడుదుల, తిరుగుడుచ్చాడు.

(22) ధాతుజ పిశేషణములతో సమాసములు గలుగును: పుట్టినిల్లు, మెట్టినిల్లు, కలబొచ్చు, ఎన్నరొచ్చి.

(23) ధాతుపుల క్వార్థక రూపములును సమాసములలో పూర్వపదములుగా నుండును: పలుచపేయి, తోచుబాటు.

(24) బహువ్రీహి సమాసార్థక క్రియారూపమును సమాసములలో పూర్వపదముగా నుండును: లేమబల్ల.

(25) కొన్ని సమాసములలోం బూర్వపదము ప్రథీబహులనచన రూపముం గలిగియుండును: ఎఱ్ఱకోడి, నాగులచొప్పి, పులగోరుచుట్టు, పులచెట్టు, లబుక్కలు, పులపసన్న, పులవిఱుగుడు, పులసున్నము, పులగిచ్చు, పులగూర; కులుపోడు, కొడ్డుబల్ల, కొడ్డుబండి, గీడ్డుబల్ల, చెఱుల కోల, పూలపుమొగ్గ, ఎద్దుకొమ్ము, గొల్లెలనెల, నుల్లెలనాడ, మేలమాడ, సకీలసంచరు నుదలయునవి.

(26) కొన్నియెడలం బూర్వపదము తుదిహల్లుతో లోపించును: వడ్లె అంగు, మొగసీడు, పూగసిట్ట, గ్రేసబ్లె, ఎనుగతొట్టి, ఎనుపెంటి, పూకోరు, పూసీరు, పూదోట, చేవ్రాలు, చెమ్మట్టు, వాదోడు, నానుడి పిండీరు, బల్లెకోల, నెత్తలక, గుఱ్ఱపోడి, ఊరోన్కి, వాచూరు, చూముడి, చాపిందు, చికోక్కల.

(27) కొన్నియెడలం బూర్వపదము తుదియచ్చుమాత్రము లోపించును: కంచెలి, పెంగ్రోవ, పెండొడను, పెండెరుగు, కన్నీరు ('కన్ను నీరు' అనియుం బ్రయోగము గలదు). పుట్నిల్లు, పాల్పొత్తము, నిట్రాయి, నిట్రాడు, చట్రాయి.

(28) చన్నీళ్లు, వెన్నీళ్లు, నెన్నీళ్లు, వన్నాళ్ళు, మున్నాళ్ళు, విజ్జోడు, ఇన్నూఱు, మున్నూఱు, నన్నూఱు, వన్నూరు మొదలగువానిలో పరపదాది నకారము పూర్వపదాంత్య హల్లుతో గలిసి దానికి వికారము గలిగించినది.

(29) నిక్+కడి = నిగ్గడి; నిక్+కాక = నిక్కాక; ఈ సమాసములలో 'నిక్' అనునది 'ఎక్కువ' అను నర్థములగల యుపసర్గము.

(30) చీము, కుఱు, నడుము, నిడు అను శబ్దములపై నచ్చు పరమగు నప్పుడు ద్విగుణ్త టకారమగును: నిట్టుపాసము, నిట్టూరుపు, నట్టడవి, కుట్టసుఱు, చిట్టబటుచేతులు, నట్టుబల్లు, నట్టేలు, నట్టిల్లు.

ఒకప్పుడు ద్విగుణ్త టకారము రాదు: చిఱ్ఱుద్ది. ఒకప్పుడు 'ట్ర'కలుగును: నిట్రుపాసము.

(31) కొన్నియెడలఁ బూర్వపదము తుదియచ్చుపరకు దీర్ఘము కలుగును: తారాపీటు, గనాముల సూత్రము, పెద్దాపురి, నుచిలీనట్టణము.

(32) కొన్నియెడలఁ బూర్వపదము పై గొన్ని నర్ణము లాగమములుగా నచ్చును: తెల్లనాకు, చిటికెనవ్రేలు, బొట(-ట్ట)నవ్రేలు, బొటకనవ్రేలు, బొటనవ్రేలు.

(33) కొన్నియెడల నుత్తరపదము నాది హల్లుసకు లోపము గలుగును: పెంపలాఁడు.

(34) సమాసమునఁ బూర్వపదముగా నిలిచిన 'ఏక' శబ్దమునకుఁ గలుగు మార్పు లీ క్రింది సమాసనియమములలో దెలిసికొనవచ్చును: ఏకకొండము, ఏకనోలము, ఏదునోకులము, నుత్రోలము, నిస్నేహము, ఏదుమూడు (పద్మూడు), ఏదునాలుగు (పధ్నాలుగు), ఏదుసేను (పదిహేను), ఏదునైదు (పదహైదు), ఏదునాలు (పదిహారు), ఏదునేడు (పదిహేడు), ఏమనెనిమిది (పద్దెనిమిది, పద్నెనిమిది), పందొమ్మిది (పంతొమ్మిది).

(35) సమాసమున నుత్తరపదముగానున్న 'ఏక' శబ్దమునకుఁ గలుగు మార్పు లీ క్రింది సమాసనియమములవలనఁ దెలిసికొనవచ్చును: ఇరువది (ఇరుపై, ఇరువై), ముప్పది, (ముప్పైపై), నలువది, నలుబది (నలపై), ఏఁబది (యాపై), అఱువది (ఱుపై, అఱువై), డెబ్బది (ఏపై బ), ఎనుబది (ఎనుపై; ఎనపై), తొంబది (తొంపై.)

(36) ఎనిమిది, తొమ్మిది, అను పదములు సమాసమునఁ బూర్వపదము లగునపుడు గలుగు మార్పుల సీ క్రిందివాసియందు గమనింపవచ్చును: ఎన మనూఱు, తొమ్మనూఱు, ఎనమనూఱు, తొమ్మనూఱు, తొంబనూఱు.

(37) ఈక్రింది సమాసములలో నుత్తరపదములందు వికారము గలిగినది: తొలకరి, వెల్లివిరి, ముక్కంటి, వేగంటి, ననంబోడి.

(38) ఈక్రింది సమాసములలోని పూర్వపదములకు తెనుఁగున వ్యస్తప్రయోగము లేదు. అడసాల (కన్న. అడికె = వంట), అడిగర్ల, అలవోక, ఉజ్జవకల్లు, ఎట్టబోగు, ఒమ్మచ్చు, ఒఱగొడ్డము, ఒఱగొడ్డుము, ఓరచ్చూపు, ఓలగందము, కరగోడ, కారగ్గి, కుంపెపుగు, కుషినీరు; సింబ పెండ (-డా, -ండి) రము, గగ్గోలు, గొబ్బిండము, చండురకావి, చరిగుండ, చిత్తడి, చెరుపుప్ప, చూకాకు, జూలవల్లిక, బోబిళ్లు, బొబ్బిళ్లు, డా(దా)కల్లు, తిరుగోలను (-చిన్నము, -నాళ్ల, -నీలు, -నుతి, -మున్ను, -మణి, -మల, -మూళిగ), దుంబొడి, పంచకరపాటులు, పడసాల, పడివాగు, పరగడుపు, పాడట్లు, పొదాట్లు, పుదియబొట్టు, పులకండము, పులసనపు, పొరిచూపు, బొలయులుక, పోలునోరు, బ్రెబ్బొబ్బి, బడిగొండ, బొమ్మచ్చు, మెఱమెచ్చు, మేలుబంతి (మేలు=మీఁది), నఱగొడ్డము, వల్లకాడు, వాలుమగడు, విసనకఱ్ఱ, వెనవేడి, సంగమడుగు, సయ్యోధ్ధ, సగకట్లు, సవటదినల, సురేకారము, సెలగోల, సేనకొన్న.

(39) రొన్నదెనుఁగుల ప్రసమావిభక్తి కనన్యముమీఁద నుత్తరపదము చేరినను విభక్తి ప్రత్యయము లోపింపదు: సుబ్బారాయుఁడుమున్ది, రోలము సామి.

(40) వ్యవహరింపఁబడు సినర్థంబునఁ బదంబులై సజాతి బహువు చేరినప్పుడు సంధికలుగక ప్రకృతిస్వభావమే నిలుచును; శని వారము, దినవళి(-ళి) గమూవాస్య; సింహాద్రిఅప్పన్న (సింహాద్రప్పన్న అనియు సంధియామము వ్యవహారమునఁ గలదు).

(41) ఆ, ఈ, ఏ అను నిర్ధారణార్థక విశేషణములకు త్రికమనుచెప్పఁగ. త్రికమమీఁది యసంయుక్త హల్లునకు ద్విత్వంబు బహుళంబుగా నగును; వ్యరుక్తమగు హల్లు పరమునఁదపు డాచ్చికంబగు పూర్ణబిందువు హ్రస్వమునుఁగును: ఆ+కన్య = అక్కన్య; ఈ + కాలము = ఇక్కాలము; ఏ + లోకము = ఎల్లోకము. బహుళమనుటచేత నూష్మశేషములకు ద్విత్వము కలుగదు: ఆరాయుఁడు, ఈశనివారము, ఏషష్ఠి, ఆనుందిరి, ఆసూరి. ఇట్లే బుకారాదిపదము చేరినప్పుడును ద్విత్వముకలుగదు: ఆబుషి, ఆబుతువు. బుకారముతోఁ గూడిన కొన్ని హల్లులకును ద్విత్వము ప్రయోగసులందుఁ కానరాదు: ఆ+బ్రహ్మణము=ఆబ్రహ్మణము; ఆ+ధృతి = అధ్ధృతి; ఆ+భ్రమము = అభ్భ్రమము-మొదలగు సంధులు కానరావు - కృతహ్రస్వమయిన త్రికమమీఁదిచోటు శబ్దమునందలి మోత్వమునకు హ్రస్వమగును; లేదా, ఓకారమున కత్తు ఆదేశమగును; అచోటు, అచ్చోటు, అచ్చటు; ఈచోటు, ఇచ్చోటు, ఇచ్చటు; ఏచోటు,

తుమ్ము = తుతము ; దిమ్ము = * ధృతమ్ ; నెమ్ము = నిర్మితము ; మమ్ము = ? ; ఱొమ్ము = ఉరము ; వమ్ము = వ్యర్థను = వై. వయ్యము.

'కుమ్ము' లోని 'మ్ము' నకు 'ంప' అని యొకప్పు డాదేశము కలుగుచుండె నేమో. చూ. కుంపటి = కుమ్మునకు సంబంధించినది ; అట్లే 'ఱొమ్ము' నందుఁ గూడ. చూ. ఱొంప = ఱొమ్మునకు సంబంధించినది.

(iii) కనుమ్వాదులు : అనుము, ఇనుము, ఉడుము, ఎనుము, కనుము, గినుము, జనుము, మినుము, మొరము ; అనుపచేను, ఇనుపకడ్డి, ఉడుపతోలు, ఎనుపపాలు, కనుపగడ్డి, గినుపపనులు, జనుపనార, మినుపవడ, మొరపనేల (మొరపవాన పెల్లుగురిసె, భార. ద్రో. III).

చిడుము, చిలుము, తుడుము, పిఱుము, పెనము, పొడుము, పొతము, మునుము, మెఱుము, మెఱుము, నగము - వీని ము వర్ణమునకు ప వర్ణమా దేశముకాదు.

* 'గొనము' అను 'ము' కారాంతపదమునకు 'గొనప' అను రూపాంతరము గలదు. ఇందు 'ము' కారమునకు 'ప' కారము వైరీతిగనే కలిగి యీ రూపమే వ్యస్తముగఁ బ్రథమావిభక్తియందు నిలిచియుండవచ్చును. పదముల యీరూపవిభక్తికరూపములు కొన్ని ప్రథమావిభక్తియందు నిలుచుట కుదాహరణము లున్నవి : చూ. పాలు, పాఁడి.

(42) "ఆకారంబున కామ్రేడితంబునకుం దదర్థకంబునకు అయి, ఆయి అనుశబ్దములు విభాషనగును." 'ఆ+ఆ+కాలము' అనుచో ఆయాకాలము, అయ్యాకాలము, ఆయక్కాలము, అయ్యక్కాలము, ఆయయికాలము, అయ్యయికాలము, ఆయాయికాలము, అయ్యాయికాలము ; 'అయి' కి 'ఐ' కలిగి 'ఆ యైకాలము, అయ్యై కాలము', అనికూడ నగును.

(43) సంబంధార్థమునఁ దచ్ఛబ్దములగు వాఁడు, అది (అమహద్వాచకము) అనుపదము లన్నిశబ్దములమీఁదను నుత్తర పదముగాఁజేరి సమాస మగును : "నావాఁడు, నాయది ; ఇంటివాఁడు, ఇంటియది ; రామునివాఁడు, రామునియది." ఇట్టి సమాసములందు 'అది' యనుదాని తొలి అకారము నకు లోపమును గలుగును : నాది, ఇంటిది, రామునిది.

(44) ధాతుజ విశేషణములతో సమర్థములైన యన్ని పదములును జేరి సమాసము లగును : వచ్చినవాఁడు, వచ్చినయది, వచ్చినవీఁడు, వచ్చినయిది, చదివిన యెవఁడు, పడినయేది ; రానియప్పుడు ; చంపినపులి, పగిలినపలుక ; చచ్చిన రావణుఁడు ; వచ్చువాసము, పోవుచున్న బండి, మొదలయినవి.

ఇట్లు సమాసములందు పూర్వపదములుగ నిలిచిన ధాతుజ విశేషణము లపై అట్టి అను పదము వైకల్పికముగాఁ జేరుచుండును: వచ్చుచున్నట్టివాఁడు, వచ్చినట్టివాఁడు, వచ్చునట్టివాఁడు.

(45) నా, నీ, తన అను పదముల కుత్తరపదము పరమగునపుడు దుగాగమము వైకల్పికముగా నగును: నాదుమాట, నీదునేరము, తనదు రూపము. ఇట్టి రూపములు కేవలము గ్రంథస్థములు, వ్యవహారమున నిట్టి దుగాగమయుక్తరూపములు వినఁబడవు. 'యుష్మదస్మ దాత్మభ్యో ద్వితివర్ణ కః' అను నాంధ్రశబ్ద చింతామణి సూత్రము ననుసరించి యందలి బహు వచనప్రయోగము నాధారముగాఁ జేసికొని, కొంద ఱాధునికులు 'మనదు, మాదు, మీదు, తమదు' అనురూపములను బ్రయోగించుచున్నారు. కాని యిట్టి రూపములను వైయాకరణ చ్ఛాందస కవియగు నప్పకవి (తమదు నడ కలు, తమదు పంచమములు) తప్పఁ బూర్వకవులలో సాధారణముగ నెవ్వ రును బ్రయోగించియుండలేదు. వ్యవహారమున నేకవచనము మీఁదను బహువచనము మీఁదను దుగాగమము గలిగినరూపములు రెండును నస్వాభా వికములు.

(46) గుణవచనములగు నల్ల మొదలగు వానిపైఁ గర్మధారయమున నిగాగమము బహుళముగా నగునని లాక్షణికు లందురుగాని వానిపైఁ జేరిన తద్ధార్థకమగు 'న' వర్ణముపై మతుబర్థక 'ఇ' వర్ణము చేరినదని చెప్పుట యుక్తమగును: 'నల్ల' విశేషణము; 'నల్లన' భావార్థక తద్ధితరూపము; నల్లన + ఇ = నల్లని = నల్లదనముగల. ఇట్టి సమాసములందు చేరునది 'ఇ' వర్ణమేకాని 'ని' వర్ణము కాదనుటకు 'తెలిదమ్మి, వెలిదామర; చిన్ని కృష్ణుఁడు, పెద్దిభట్టు, మొదలగు సమాసములే నిదర్శనము. తెల + ఇ = తెలి; వెల + ఇ = వెలి; చిన్న + ఇ = చిన్ని; పెద్ద + ఇ = పెద్ది. భావార్థ మున న వర్ణముచేరిన గుణవాచకపదములు సాధారణముగ నదంతములై యుండును. నల్ల, తెల్ల, వెల్ల, పచ్చ, ఎఱ్ఱ, చామ, తియ్య (తీయ), కమ్మ, పుల్ల, విన్న, తిన్న, సన్న, అల్ల, పల్ల, చల్ల, వెచ్చ, కోల, చక్క, చిక్క ఇవి నల్లాదులు. భావార్థక న వర్ణముచేరని కొన్ని గుణవాచక పదములమీఁద 'ఇ' వర్ణమాత్రము చేరును: చిన్ని, తెలి, వెలి, పులి, సంజ్ఞావాచక పదములందుమాత్రము 'పెద్ద' పై 'ఇ' వర్ణముచేరును: పెద్దిభట్టు, పెద్ది రాజు మొదలయినవి. తెల, వెల, పల, చల, పుల, అను ద్విత్వ రహిత రూపములపై ని వర్ణము చేరుననుగాని 'తెల్ల, వెల్ల' మొదలగువానిపై చేరదు. 'చిక్క' అనుదానికి 'చిన్న' అను నర్థముగలప్పుడు దానిపై 'ఇ' చేరును: చిక్కిరెడ్డి. నల్లాదులలోఁ గొన్నిటిపై భావార్థమునజేరిన న వర్ణము మీఁదనే

'ఇ' వర్ణము చేరును; అనఁగా నల్లి, తెల్లి, ఎట్టి, పచ్చి మొదలగు రూపములు గలుగవు. 'చిన్న' అనుపదమును నవీనముగ నల్లాదులలోఁ జేరుచున్నది: చిన్నని, 'తెల్ల, వెల్ల, పుల్ల, చిన్న' లతుది ద్విత్వమునం దొకహల్లు లోపించి వానిపై ని వర్ణముచేరును: తెలిదీవి, వెలిగారు, పులిసీరు, చినికృష్ణుఁడు. ఇట్టి నిశేషము లింకను గలవు. వీనియందెల్ల సమాసమునఁ దొలిపదముపైఁ జేరునది 'ని' వర్ణము కాదనియు, 'ఇ' వర్ణమేయనియు గ్రహింపవలెను.

(47) ఆ, ఈ, ఏ, పెందల, తల అనువానిపై 'కడ' అను పదము చేరునపుడు దాని తొలిహల్లునకు లోపము కలుగును: ఆడ, ఈడ, ఏడ, పెందలాడ, తలాడ. ఇట్లు పరపదాదిహల్లు సమాసములందు లోపించుట మఱికొన్నిచోట్లను కాన్పించుచున్నది.

(48) 'ద్వంద్వంబున ఋకారంబునకు ర వర్ణంబు విభాషగు' నని చిన్నయసూరి 'ద్వంద్వైకార్థాణికే దీర్ఘాత్పరశ్చోఽపి వికల్పతః' అను కారికను బట్టి నిర్వచించెను. ఈ కార్య మన్నిఋకారాంత పదములమీఁదను గలుగునా యను సందేహము కలుగకపోదు. 'అనజ్ ఋతోర్ద్వంద్వే' అను పాణిని సూత్రముప్రకారము 'మాతృ + పితృ' అను పదములు 'మాతాపితరౌ' అను ద్వంద్వసమాసముగ నేర్పడును. ఇట్టి అనజ్ ఆదేశము కలుగుటకు సమాసమందలి రెండు పదములును ఋదంతములుగ నుండవలెను: కావుననే 'పితృ పితామహులు' అని యగునుగాని 'పితా పితామహులు' అని కాదు. ఇట్టిచోట 'పిత్ర పితామహులు' అను రూపము కలుగదు. 'మాతర పితరావుదీచామ్' అను సూత్రమునఁ బాణిని ప్రత్యేకముగ నీ మాతృ, పితృ పదముల సమాసమునకుమాత్రము 'మాతర పిత(రు)లు' అను రూపవిశేషణము నుదీచ్యులమతము ననుసరించి తెలిపియున్నాఁడు. ఈ 'మాతరపిత(రు)లు' అనుదానిని మాత్రము కొందఱు తెనుఁగుకవులు మనస్సునం దుంచుకొని 'మాత్ర పితలు' అని ప్రయోగించియుందురు. పై యథర్వణకారిక ననుసరించి మాత్ర పుత్త్రులు, పిత్రపుత్త్రులు, హోత్రపోతలు మొదలగు సమాసములను గల్పింపరాదు. "ఋత్త్రియనంశ్యులై ధరణిఁగావఁగఁ బుట్టినవారు బ్రాహ్మణ, ఋత్త్రియ వైశ్యశూద్రులనఁగాఁ గల నాలుగుజాతులన్ స్వచారిత్రము తప్పకుండఁగఁ బరీక్షితు కాచినయట్లు రామ మాం, ధాతృరఘుక్షితీశులు ముదంబునఁగాచిరే యీ యుగంబులన్" (భార. ఆది. II.) అను పద్యమునందు 'మాంధాతృ' పదమునకు 'మాంధాత్ర' అని పాఠాంతరమును గొందఱు కల్పించుట పొరపాటు. 'త్ర', 'త్ర', 'తృ' లకుఁ దెనుఁగునఁ బ్రాసము

చెల్లి, సంయుక్తాసంయుక్త ప్రాసమగును. ఈ 'మాంధాత్ర' అను భారత పద్యపాఠమును సమర్థించుటకే పైకారిక పుట్టియుండును.

(49) ఆచ్చికసమాసములందు సంబంధార్థ షష్ఠీబహువచనమున వచ్చు 'ల' వర్ణమునకు లోపము రాదు: గుణములప్రోక, మాటలప్రోగు, వంట లక్క, తమలపాకులమోద, సకిసలమంచము మొదలగువానియందును లవర్ణమునకు లోపము కలుగదు.

ప్రథమావిభక్తిక మువర్ణము తప్పఁ దక్కిన విభక్తులు సమాసమందు లోపించుసనియు, డుఙ్, వు, ప్రత్యయాంతములు మీఁదిపదముతో సమసింప వనియుఁ గొందఱందురు. 'నుబ్భారాయుఁడు షష్ఠి' అని వ్యవహారమున నుండుట యింతకుముందు సూచింపఁబడినది. 'నట్టువెొజ్జ' అను సమాసము 'నట్టువెొజ్జనై మెలఁగుదు నగిళులందు' అను భారతప్రయోగమునందు (విరా. I.) కాన వచ్చుచున్నది. ఇందు 'నట్టువ' అనునదే సరియగురూపముగాని 'నట్టువు' కాదని యెవరైనఁజెప్పి శబ్దరత్నాకరమును జూపవచ్చును. కాని, శబ్దరత్నాకరమున నీ పదము 'వ' వర్ణాంతమేకాని వు వర్ణాంతము కాదనుటకుఁ దగిన ప్రమాణములేదు. సం. నృత్య = ప్రా. ణట్ట = తె. నట్టు(వు), అని యగును. 'నట్టు' అను పదముకూడ నీ యర్థమందే కలదు. 'ధర్మ' శబ్దము 'ధమ్మువు' అయినట్లే 'నృత్య' శబ్దము వికృతియందు 'నట్టువు' అగునుగాని 'నట్టువ' అని కాదు. 'ప్రభువునాజ్ఞ' మొదలగు సమాసములందలి వు వర్ణ మాగమాత్మక మైనదనుట వైయాకరణకల్పిత సంస్కారముగాని, యా వువర్ణ మెన్నఁడును లోపింపనులేదు, మఱల రానులేదు. వు వర్ణము లోపించి మఱల నాగమముగా వచ్చినదనువారు 'ధర్మము తెఱఁగు' అను సమాసమునందును లోప పునర్దర్శన కార్యములు గలిగినదని యేల చెప్పరో తెలియదు.

సాధారణముగ తెనుఁగు సమాసములను సంస్కృత సమాసవిధానము ననుసరించి లాక్షణికులు వర్గీకరించుచుందురు. అట్టి వర్గీకరణము కొంతవఱకు మాత్రము పొసఁగును. సంస్కృత సమాసవిధానమునకు లొంగని యనేక తెనుఁగు సమాసములను వేఱువర్గములుగ నేర్పఱుపవలసి యుండును. ఈ భావమునే 'ద్విగుకర్మధారయే తత్పురుషద్వంద్వా బహువ్రీహిః, అన్యేచ కేచిదుపమానోత్తర పదలోప రూపకాఖ్యాద్యాః పరిదృశ్యా ఇహ' అను నాంధ్ర శబ్దచింతామణి సూత్రము వివరించుచున్నది. కాని, ద్విగుకర్మధారయములు తత్పురుష భేదములై యుండఁగా వానిని బ్రత్యేకించిచెప్పుట యనావశ్యక మని తోఁచుచున్నది. కాని యహోబలుఁ డాచ్చికసమాసముల నేర్పఱించు పట్ల నిట్టి భేదపరిగణనమావశ్యకమని సమర్థించియున్నాఁడు. అవ్యయీభావ సమాసము తెనుఁగున లేదనుభావముతోఁ గావలయు నది చెప్పఁబడలేదు.

ఉపమాన సమాసములు, ఉత్తరపదలోప సమాసములు, రూపక సమాసములు అను మూఁడు కేవలాచ్చికసమాసములుగాఁ బైయార్యయందు తెలుపఁబడినవి. ఇంకను గేవలాచ్చిక సమాసము లిట్టి వుండుననియు నా యార్య తెలుపుచున్నది. నన్నయ వివరించిన వై సమాసముల కహోబలుఁడు చేసిన వ్యాఖ్యాన మాచ్చికసమాసములకు సంబంధించినంతమట్టు కీ క్రింద వివరింపఁబడుచున్నది.

ముచ్చిచ్చు, మువ్వంక, మువ్వన్నె, ముప్పిద్దు, ముత్రోవ, నుక్కాక, ఇరుగడ, ఇరుమేను ఇత్యాదులు ద్విగుసమాసములు. మిశ్రసమాసముకాని ద్విగుసమాసము ప్రాయికముగా నేకవచనాంతమగును; మిశ్రసమాస మైనచో బహువచనాంతమగును; ఈ యేకవచన బహువచనాంతత్వ మితర సమాసములయందును నొకప్పుడు గలుగును. అమిశ్ర ద్విగుసమాసమునకు 'ముచ్చిచ్చు' మొదలగున వుదాహరణములు. (పాఠంబు లీరుచేతఁబట్టి గుంజుండు - కాశీఖండము; ఇరుదెఱఁగున్న దీప్సితమె - ఆముక్తమాల్యద; ఇరుసెవి యెఱుఁగక యుండన్ - ఉత్తర హరివంశము; ఇట్టి ప్రయోగము లనేకములు గలవు.) (ప్రాయోగ్రహణముచే 'ముక్కాకలు', 'ఇరుగడలు' మొదలగు బహువచనాంతద్విగుసమాసములును గలవని తెలియవలెను.) 'నల్లడలఁ జెదరఁగా' నని నన్నయప్రయోగము. మిశ్రసమాసముల కుదాహరణములు: ముజ్జగములు, ముల్లోకములు మొదలయినవి. (ప్రాయోగ్రహణము మిశ్ర సమాసములకును వర్తించునట్లు తోఁచుచున్నది; ముజ్జగంబేలురాజు, ముల్లోకమున కధిపతి మొదలగునవి.) ఇతర సమాసములందు బహువచనమున కేక వచనము గలుగుట కుదాహరణము: 'తనకూడు సీరకై కాంచనమడిగి' అని తిక్కయజ్వప్రయోగము.

చిగురుటాకు, కఱకుటమ్ము, పండువెన్నెల, నల్లగలువ, తెల్లదమ్మి, తెల్లనితమ్మి, నల్లనివాఁడు, నల్లనియది - ఇట్టివి కర్మధారయాభాసములు. కర్తృత్వము కారకము నాశ్రయించినచో గర్మధారయాభాస మగునని యథర్వణుఁడు. 'తెల్లదమ్మి' మొదలగువానియందు బిందువున్నదని (తెల్లఁదమ్మి, తెల్లందమ్మి) చెప్పు నాథునిక లాక్షణికోక్త మప్రామాణికము. (ఈ విషయ మింతకుఁబూర్వము చర్చింపఁబడినది.) 'అస్త్యస్తీత్యుదీరిత' అను ప్రయోగానుసారముగ 'కలఁడు కలం డనెడువాఁడు' అను సమాస రూపకల్పనము చేయఁబడినది. 'వలరాచవారు' అను సమాసమున 'పరాశరమునీంద్రుఁడు' అను సమాసమున 'పరాశరుఁడు అను మునీంద్రుఁడు' అను విగ్రహమునందలి ఇత్యర్థకపదము లోపించినట్లే 'వలరాచ అను వారు' అని విగ్రహము చెప్పవలెను.

పడగఁదాల్పు, తేనెదిండి ఇట్టివి ద్వితీయాతత్పురుషసమాసములు. 'పట్టుఁ బుట్టముఁదాల్పు' అనునది యలుద్వితీయాతత్పురుషసమాసము. ఊలి తునక, నెలతక్కువబిడ్డ, ఇత్యాదులు తృతీయాతత్పురుషసమాసములు. 'ఊలి తునక' షష్ఠీతత్పురుషసమాసము కూడఁ గావచ్చును. 'దేవరమేలు' మొద లగునవి చతుర్థీతత్పురుషసమాసములు. 'దొంగయలుకు' ఇత్యాదులు పంచ మీతత్పురుషసమాసములు. దొరమానిసి, తేటిపిల్ల, మల్లెపూవు, జాబిల్లి వెన్నెల, గట్టుపట్టి, రాచకొలము, నేతిముంత, కూటికుండ, ఇత్యాదులు షష్ఠీ తత్పురుషసమాసములు. 'నూటనేర్పరి' మొదలగునవి సప్తమీతత్పురుష సమాసములు.

డాలుడమాసులు, కుంచెకాళంజులు, కాలుసేయి, ఊరువల్లెలు, తల్లి దండ్రులు, కీడుమేళ్లు, వెన్నెలచీ(సీ:)కట్లు, పగలురేలు, కన్న వెంచినవారు, విన్న కన్నవారు, ఇట్టివి ద్వంద్వసమాసములు. కన్నవెంచినవారు, విన్నకన్నవారు మొదలగుపదానిలోని తుది 'వారు' అను తచ్ఛబ్దము సమాసము తోలిపదము తోడను అన్వయించును. వచ్చిరాములు, చేసిచేయములు, చొచ్చిచొరములు, అను ద్వంద్వసమాసములును సాధువులే. క్త్వార్థకశబ్దముతోడను గొన్ని యెడల ద్వంద్వసమాసములు గలుగనవచ్చునని యధర్వణుఁడనెను. (ఇల్లేల వచ్చుచుపోవు చుండువారు, వచ్చుపోవువారు, వచ్చుచున్న పోవుచున్నవారు మొదలగునవియు ద్వంద్వసమాసములే యనవలెను.) 'వచ్చీరానిమాటలు' ఇట్టి సమాసము లప్రామాణికములు. "వచ్చియును రానిమాటలు" అనుట సాధువగును. (కాని యిట్టి ప్రయోగములు గ్రంథములం దనేకములున్నవి. వినీ వినమింబురిలోని సైనికుల్ (జైమి.); వినీ వినని భంగి (నైష. VI. 33); నరపతి నమ్మినమ్మక (భార. శాంతి. II. 351 1901. ముద్రణము.) ద్వంద్వసమాసములు సాధా రణముగ బహువచనాంతములుగ నుండును. కాని, యొకప్పుడవి యేకవచ నాంతములుగఁగూడ నుండవచ్చును. అప్పుడవి సమాహారద్వంద్వములగును: కాలుసేతయూడు తటియంద కదలపలయ (కాశీఖండము); కాలుసేతి బల్ త్రొక్కుల (ఆముక్తమాల్యద); అరయంగాఁ బిన్న పెద్దయై యతఁడుండున్ (కాశీఖండము); కూడు నీరకునింటఁగాదలేక యుండునే (హరవిలాసము); సంసారంబు వదల విడిచి కూడునీరకు నవసియుండునట్టివాడు (భారతము: శాంతిపర్వము); ఇట్టి ప్రయోగము లనేకములు గలవు.) - వ్యవహారమున 'కూడూగుడ్డా, కూరాగాయా, కాలూచేయీ, పిన్నాపెద్దా, రాకాపోకా; ముందూవెనుకా, తోపూమాపూ, గొడ్డుగోదా-అని యీ రీతిగా సముచ్చయ దీర్ఘము రెండుపదముల మీఁదను చేరుచుండును. గ్రంథములం దుత్తరపదము మీఁదఁగాకున్నను బూర్వపదము మీఁదనయినను సముచ్చయ దీర్ఘము గలిగిన

ద్వంద్వసమాసముల కనేక ప్రయోగములు కాన్పించుచున్నవి. 'వెన్నా మీఁగడయున్ ఫలంబొసగెదన్' (కవిచిం.); రోళ్లా రోకండ్లఁబాడ (వరాహ. VII. 22); రాకాపోకకావించె (చంపూ.) అన్నాదమ్ములఁగని (హరి ఉ. IV. 15); తల్లీతామరయునుబోలి (హరి. V. 200); చల్లాయంబలి బ్రావితిన్ (శ్రీనాథ వీథి.) మొదలయినవి.

అలరువిలుతుఁడు, వేయిగంటి, వేఁడివెలుఁగు, చలివెలుఁగు, ముక్కంటి, నలువ, ఇత్యాదులు, బహువ్రీహిసమాసములు. 'కఱకంఠుఁడు' అనునది మిశ్రబహువ్రీహిసమాసము. 'కఱకంఠ' మొదలగునవియు హితములే యని యథర్వణోక్తి. మొదలగునవి యనుటచేత దినవెచ్చము మొదలగునవి గ్రహింపఁబడు చున్నవి. త్రినేత్రుఁడు, పీతాంబరుఁడు అను సమాసార్థము ననుసరించి 'మూఁడుకన్నులవాఁడు, పీతాంబరమువాఁడు, పట్టుపుట్టముదొర మొదలగునవి ఆభాసబహువ్రీహు లగుచున్నవి. స్త్రీత్వముసం దివి మూఁడు కన్నులయది, పట్టుపుట్టమునది మొదలగునవియు నాభాసబహువ్రీహులే. ప్రథమాది ప్రయోగము నలన నాభాసబహువ్రీహి యగునని యథర్వణుఁడు; ఇచట ప్రథమాంతమనఁగా తచ్ఛబ్దార్థకపదములును నితరశబ్దములును గ్రహింపఁబడును. 'వేడివెలుఁగు' మొదలగు వానియందును షష్ఠ్యర్థ విసక్తిచేతఁ బ్రథమాంత ప్రయోగము సాధువేయగును. కావున 'వేడి వెలుఁగువాఁడు' అనియు ననవచ్చును. 'కన్నులుమూఁడుగలవాఁడు' అనునది యూభాస కర్మధారయసమాసము. 'మెఱుఁగుఁబోఁడి' మొదలయినవి ఉపమానగర్భ బహువ్రీహులు. (బహువ్రీహిని స్త్రీవాచ్యంబగుచో నుపమానంబు మీఁది మేనునకుఁబోఁడి యగునని చిన్నయసూర్యాదులనిరి. ఇట్లనుట వైయాకరణ సరణి. కాని, యిందు 'మేను' శబ్దప్రసక్తి యున్నట్లు కాన్పింప 'పోని = పోలిన' అను ధాతుజ విశేషణముపై 'స్త్రీ'వాచక తచ్ఛబ్దార్థక పదమగు 'అది' లోని, 'ది'వర్ణముచేరి 'పోనిది' అను రూపమేర్పడి, 'ని'మీఁది యిత్వము లోపించి 'ద'కారమునకు 'డ'కారము కలిగినది. మెఱుఁగుంబోని యది = మెఱుఁగుంబోనిది = మెఱుఁగుఁబోఁడి, ఇత్యాది రూపములు సిద్ధించుచున్నవి.) 'చౌదంతి' ఇది మిశ్రసమాసము; ప్రాకృతమునుండి వచ్చిన సిద్ధసమాసము. 'చతుఃఅను నది ప్రాకృతమున 'చఉ = చౌ' అని యయినది; 'దంతి' అను దానియందు మార్పు కలుగలేదు. 'కర్మధారయసమాసముకంటె మతుప్పత్యయము కలుగదనువిధి నిత్యముకాదు, కావున 'చౌదంతి' మొదలగు రూపములు సాధువులే.

కేలుదమ్మి, మోముదామర, కైచిగురు, మోవిపండు, అడుగుఁజివురు, మ్రొగ్గీఁగ, చెక్కుటద్దము, కన్నుగలువ, కానుమిన్న - ఇట్టివి ఉపమానసమాస

ములు. (ఇం దుపమానవాచకపద ముత్తరపదముగా నున్నది. ఇట్టివాని నుప మానోత్తరపద కర్మధారయసమాసములనియు, ఉపమితసమాసములనియుఁ గూడ నందురు.) సామాన్యధర్మ ప్రయోగము లేని యెడల నుపమితము వ్యాఘ్రాది శబ్దములతో సమసించు ననుశాస్త్రము ప్రకారము పురుష వ్యాఘ్రుఁడు, రాజచంద్రుఁడు మొదలగు సమాసములు సిద్ధించుచున్నవి. తత్సాదృశ్యముచే 'మానిసిపులి, రాచచందురుఁడు' మొదలగు సమాసములను గల్పింపవచ్చును" అని యహోబలుఁ డనెనుగాని యుద్దిష్టార్థమునకు బాధ కము కలుగునప్పు డట్టి సమాసములను చేయఁగూడదు. మనుష్యుల మీఁదికి పులివంటివాఁడు, మనుష్యుల చంపువాఁడు, అను నర్థమును 'మానిసిపులి' యనుసమాసమునలన ద్యోతకమగుచున్నది గావున శ్లేష్టార్థమం దా సమా సము నుపయోగింపఁ గూడదు. రాచచందురుఁడు మొదలగు సమాసములు తెనుఁగు నుడికారమునకు దూరములు. ఇల్లే కరకిసలయము, అధరపల్లవము మొదలగు సమాసముల సాదృశ్యము ననుసరించి కైచిగుకు, మోవిచివురు, మొదలయినవియు తెనుఁగు నుడికారమునకు భిన్నములు. పూర్వపదము నర్థ మం దుత్తరపదము సర్థధర్మము నాపాదించి చెప్పినయెడల రూపకసమాస మందురు. కేలుఁగమ్మి మొదలయిన విట్టివే.

పండుమోవి, తమ్మికేలు, తీఁగకాను, తామరడుగు మొదలయినవి ఉపమానపూర్వపదకర్మధారయ సమాసములు. సంస్కృతమున వ్యాఘ్ర శూరుఁడు, చంద్రనుందరము, సింహవిక్రముఁడు మొదలగునవి విట్టివే.

జవ్వాజిసెట్టి, పచ్చళ్లబాపిత, గాజులసెట్టి ఇట్టివి ఉత్తరపదలోపసమాస ములు. (వీనిని మధ్యమపదలోపి సమాసములనుటయుఁ గలదు). ఇట్టి సమా సముల విగ్రహమునఁ బూర్వపదమును ద్వితీయావిభక్తియందు చెప్పి దాని పై లోపించిన పదమును జేర్చి విగ్రహమును బూర్తిచేయవలెను (జవ్వాజిని అమ్మిసెట్టి, పచ్చళ్లను చేయు బాపిత, గాజులను అమ్మిసెట్టి మొద.). (తిక్కన భారతము = తిక్కన (రచించిన) భారతము.)

అఱగన్ను, క్రేగన్ను, సామేను, కొనచేయి, పెడతల మొదలగున వేక దేశిసమాసములు. (ఇవి పూర్వకాయము, అర్ధరాత్రము మొదలగు సంస్కృత సమాసములవంటివి.)

తావిమొల్ల, పువ్వునీళ్లు, ఇట్టివి షష్ఠీతత్పురుషసమాసములు (వీనిని గూడ నుత్తరపదలోపిసమాసములని చెప్పుటయే యుక్తము. తావి(గల)మొల్ల, పువ్వు(లుగల) నీళ్లు అని వాని విగ్రహము). 'పువ్వుయొక్క నీరు' అని విగ్ర హము చెప్పుచో షష్ఠీతత్పురుషసమాసమగును.

'పూర్వాపరాధరోత్తరమేకదేశినైకాధికరణే' 'అర్థమ్ నపుంసకమ్' అనునిట్టి పాణినీయ సూత్రముల స్వారస్యము ననుసరించి 'క్రేగన్ను, సామేను' మొదలగు సమాసములు యుక్తములయినను తెనుఁగున 'కనుక్రేవ, మేను సగము, పైసగము' మొదలగు నిట్టి యాచ్చికసమాసములును తెనుఁగునఁ గలవు. 'రాజహంస' మొదలగు సాంస్కృతిక సమాసముల ననుసరించి 'రాయంచ, రాచిలుక' మొదలగు నాచ్చికసమాసములును గలవు.

సమాసములోని రెండుపదములును విశేషణము లయినయెడల దానికి విశేషణోభయపద కర్మధారయమని పేరు. 'పండితుఁడను గవియునైనవాఁడు' అను నర్థమున 'పండితకవి' అను సమాసమేర్పడినట్లే ఎత్తును పల్లమునైనది 'ఎత్తుపల్లము' అను నాచ్చికసమాస మేర్పడును.

సంస్కృతమున 'ఇతి' అనునదియు, తెనుఁగున 'అను' అనునదియు పూర్వోత్తర పదములకునడుమ లోపించిన సమాసను సంభావనాపూర్వపద సమాసము : వింధ్యపర్వతము (విన్ధ్య ఇతి పర్వతః); మట్టిచెట్టు (మట్టి అను చెట్టు) మొదలయినవి.

తపోధనము = తపస్సేధనము - ఇట్టివి అవధారణ పూర్వపదసమాస ములు. చెప్పడుమాట, ఉంపుడులంజ మొదలగున విట్టిసమాసముల కుదాహరణములు కావచ్చును.

కేశాకేశి, దండాదండి, మొదలగు నిట్టి వ్యతిహారలక్షణ బహున్రీహి సమాసములు తెనుఁగునను గలవు : హోరాహోరి, ఎకాయెకి మొదలయినవి.

తెనుఁగున సవ్యయీభావసమాసములకీ క్రింది యుదాహరణముల నీయవచ్చును :—

(1) ఉవ్వెత్తు, కలకాలము, తలక్రిందు, డబ్బాటు, ఉరువడి, బరువడి, వెంబడి—వీనియం దుత్తరపదము అవ్యయ ప్రతిరూపక విశేష్యముగా నున్నది.

(2) ఎల్లుండి, రేపాడి, వీనియం దుత్తరపదము క్త్వార్థకరూపమై విశే ష్యార్థమును గలిగించుచున్నది.

(3) ఉండుండి, ఉండియుండి, ఇటఁబట్టి, కాఁబట్టి, కనుకని, పదంపడి - వీనియం దుత్తరపదము క్త్వార్థకరూపమై యవ్యయములఁ గల్పించుచున్నవి.

(4) ఇందనుక, ఎడపడడప, క్రచ్చఱ, తెకతేర, - వీనియం దుత్తర పదము తుమున్నర్థకమై యవ్యయములను గల్పించుచున్నది.

(5) ఇంటిల్లిపాది, ఒండొండ, వెబ్బొత్తి, మేమెయి - ఇట్టి సమాస ములును గలవు.

షష్ఠీతత్పురుషసమాసమందు ప్రాచీనగ్రంథముల నగాగమము వైకల్పికముగాఁ జేరుట కలదు: ఉదా. ఎలజవ్వనంబున విలసనంబు. ఈ కార్యము సప్తమీతత్పురుషమందును గొన్నియెడలఁ గాన్పించుచున్నది: వారణావతంబున వారు; విశ(శా)ఖవట్టణమున కోమటి (శాసనము).

బిరుదపద ముత్తరపదముగా నిలిచినపుడు స్త్రీ పుం సంజ్ఞావాచకా దుదంతపదముల తుది యచ్చునకు దీర్ఘము బహుళముగా నగును: రామా శాస్త్రి, హనుమానాయుఁడు, గుండూరావు. 'కొన్నియెడల నిచ్చో సనా పానూ యాగమంబులగు' నని ప్రౌఢవ్యాకరణకారుఁడనెనుగాని, నట్టియెడల 'అన్న, అప్ప, అమ్మ, అయ్య' అను పదములందలి ద్విత్వ వికల్పమువలనఁ గలిగిన 'అన, అప, అమ, అయ' అను రూపములుగాని యవి యాగమాక్షరములు కావు: తిక్కన సోమయాజి, నన్నపార్యుఁడు, కృష్ణమనాయుఁడు, నన్నయభట్టు. 'వై యాగమంబులు గొన్నియెడల ద్విత్వయుక్తంబులగు' నను వచనముచేతనే వై యూహ దృష్టమగుచున్నది.

ధాతుజ విశేషణములమీఁద తద్ధార్థకావ్యయము చేరి కర్మధారయ సమాసమగును: భూనుకోత్తములు వేదములు సదువనట్లు; కడుం బెద్ద దవ్వు పోయినయట్లు మొదలయినవి.

తద్ధార్థకములకును, నివార్థకములకును దెనుఁగున భేదము కాన్పింపదు. 'అట్లు' నకు 'అట్టి'యు, 'పోలెన్' కు 'పోని', 'పోఁటి' అనునవియు, 'వలెన్' కు వంటియు విశేషణరూపములు. ఇవార్థకపదముల ప్రయోగవైచిత్రి యీ క్రింద చూపఁబడుచున్నది. ఇవి పూర్వపదములతోఁ జేరి కర్మధారయసమాసము లగుచున్నవి.

1. అట్లు.

ఉపమేయము ప్రథమాంతమగునపుడు 'అట్లు' పరమైనచో నుపమా నములగు నామ తదస్మద్యుష్మదాత్మార్థములకు షష్ఠియగును: నారాయణు నట్లు, వానియట్లు, నాయట్లు, నీయట్లు, తనయట్లు మొదలయినవి.

2. అట్టి.

అట్టి, యిట్టి, యెట్టి విశేషణములమీఁది తచ్ఛబ్ద వకారమునకు లోపము విభాషనగు: అట్టిఁడు, అట్టివాఁడు; ఇట్టిఁడు, ఇట్టివాఁడు; ఎట్టిఁడు, ఎట్టివాఁడు.

3. పోని.

భారతమున 'క్రొమ్మెఱుంగునుంబోని' అనునట్లు సముచ్చయమగు 'ఉన్' పైఁ 'బోని' చేరుచుండును. 'పోని' అనునది ధాతుజవిశేషణము; 'పోలిన' అనుదానికి రూపాంతరము. 'క్రొమ్మెఱుఁగుంబోని' అనునట్టి సముచ్చయ

రహితరూపములు తరువాతికాలమున వ్యాప్తినొందినవి. (చూ. వరాహ. VI. 16.) ఇట్లే 'నినుఁబోలు సాధ్వి' (రామాభ్యు. V. 78) వంటి రూపములు 'పోలు' అను క్రియాజన్యవిశేషణములతో రానురాను భాషయందు చేరినవి.

4. పోలె.

'పోలెన్' తోడి యివాగ్గకరూపములు భారతానంతరమునను నిలిచినవి—ఉదయించు వడున్పవ్రాలె (కుమా. భా. I. 272); కలభాషిణికిఁ బోలె (కళా. II. 36); మోహింఁబోలె (పాండు. II. 219; భారతభాషప్రకారము 'మోహియుంబోలె' అని యుండనలెను); చూచుటకుంబోలె (పాండు. III. 99); ఏనుబోలె (కాశీ. I. 10); ఎఱుఁగనిదానిఁబోలె (శకు. పరి. III. పు. 54); ననుఁబోలె; నినుంబోలె (శశాం. III.); అట్లుపోలె (వరాహ. II. 19).

పై యుదాహరణములనుబట్టి 'పోలె' పరంబగునపుడు దానికిఁ బూర్వమందున్న పదము ప్రథమా, ద్వితీయా, షష్ఠీ విభక్తులం దుండవచ్చుననియు, అస్మద్యుష్మచ్ఛబ్దంబులు మాత్రము దానికి పూర్వపదములై, ప్రథమయందుండవనియుఁ దెలియనగును.

వదునాఱవశతాబ్దమునాఁటికి 'వలె, బలె' అనునవి యివార్థములుగ గ్రంథములందు గానవచ్చుచున్నవి.

5. వలె.

i. ప్రథమపై : పుప్పొడివలె (వరాహ. IV. 168); ఇంద్రుండువలె (వరాహ. III. 53); దోసకాయలువలె (వరాహ. III. 24); గుండువలెన్ (పాండు. V. 240).

ii. ద్వితీయపై : మునుఁగోటివ్వలె (రామాభ్యు. V. 37); ఇంద్రున్వలెన్ (ఉ. రా. I. పు. 22).

iii. షష్ఠిపై : మీవలెనె (ఉ. రా. పు. 33); తనవలె (ఉ. రా. V. పు. 91); నీవలె (పాండు. V. 19); వారివలెన్ (ఉ. రా. పు. 165).

iv. క్రియపై : తిప్పకాయనువలె (ప్రభులిం. పు. 66.)

v. అన్యయముపై : ఇటువలె (రామాభ్యు. VI. 65; వరాహ. V. 92; ఉ. రా. పు. 14; దశావ. పు. 58); మున్నువలె వరాహ. V. 124.)

6. బలె.

i. ప్రథమపై : మీరుబలె (వరాహ. II. 88); నేనుబలె (వరాహ. II. 51); పెద్దవాఁడు బలె (ఉ. హరి. IV. 65).

ii. ద్వితీయపై : సముద్రముంబలె (రామాభ్యు. VII. 188); వీరివారింబలెన్ (వరాహ. II. 18).

iii. షష్ఠ్యైవ: దానికింబలె (కళా. II. 19); కేసరిమీఁదికింబలె (రామాభ్యు. VII. 246); ఇల్లాలిబలె (వరాహ. I. 32).

iv. సముచ్చయముపై: విశేషంబులుంబలె (కళా. III. 9); దక్కినదింబలె (రామాభ్యు. V. 138); కల్పవల్లియుంబలెన్ (రామాభ్యు. VI. 158.) పై యుదాహరణములవలన 'బలె' అనునది పరమగునపుడు నామతచ్ఛబ్దార్థములకు ప్రథమయేకాక ద్వితీయా షష్ఠులుగూడఁ గలుగుననియు, అస్మదర్థప్రభృతులకు ప్రథమకూడఁ గలుగవచ్చుననియుఁ దెలియనగును.

7. బోఁటి.

i. ద్వితీయపై: ననుబోఁటికి (పాండు. IV. 63); మముబోంట్లు (ఉ. హరి. II. 11); మముబోంట్లకున్ (కళా. II. 71); నినుబోటి (కాశీ. III. 150); మిమ్ముబోఁటులు (ప్రభులిం. IV. పు. 32); మిముబోఁటులు (వరాహ. XI. 41; కళా. I. 187);

ii. షష్ఠ్యైవ: మా బోఁటులకు (ప్రభులిం. I. పు. 9); నూబోంట్లు (వరాహ. XI. 116; కళా. I. 178); మనబోంట్లు (కాశీ. VI. 76); మీ బోంట్లు (కళా. III. 61.)

8. వంటి.

i. ప్రథమపై: దేవరవంటి (వరాహ. I. 15; పాండు. II. 205); దిగ్గజమువంటివాని (,, I. 32); నేఁడువంటి (వరాహ. II. 147); కార్చిచ్చువంటి (వరాహ. V. 117); ఆకాశమువంటి నడుము (వరాహ. VI. 10); ప్రూత పసిండివంటి (మను. III. 33); పొగడపూవంటి (మను. V. 98); నుడివంటి నాభి (ప్రభులిం. I. పు. 8); పుండువంటి చలి (పాండు. II. 29); నూఁబూవువంటి నాసిక (హరవి. III. 23).

ii. షష్ఠ్యైవ: నావంటి (శకుం. పరి. II. పు. 43); ననువంటి (వరాహ. VII. 90); మనవంటి (ఉ. రా. పు. 33); మావంటి (మను. I. 65; వరాహ. I. 114); మమువంటి (సమీ. III. 16), నీవంటి (వరాహ X. 2); మీవంటి (వరాహ. III. 101; 108; V. 40; మను. I. 65; ప్రభులిం. I. పు. 3); అతనివంటి (సమీ. VI. 25); తనవంటి (వరాహ. IX. 17); పులులవంటి (వరాహ. III. 28); కొమ్మెఱుఁగులవంటి (వరాహ. IV. 156); మెఱుఁగులవంటి (వరాహ. VI. 52).

iii. ద్వితీయపై: నినువంటి (సమీ. II. 6); నిన్నువంటి (సమీ. II. 4; వరాహ. VI. 33); మిమువంటి (ఉ. రా. I. 11); మిమ్మువంటి (ఉ. రా. V. పు. 91).

iv. అవ్యయముపై: అటువంటి (రామాభ్యు. VII. 226); ఇటువంటి (ప్రభులిం. I. పు. 10; ప్రభా. III. 57; కళా. VI. ఒ; ఉ. రా. V. పు. 85; విక్ర. VII. 131); ఎటువంటి (ప్రభులిం. II. పు. 88; కళా. III. 33; రామాభ్యు. VII. 102; నరాహా. II. 145; ఉ. రా. I. పు. 16; దశావ. పు. 44).

'వంటి' 'అంటి'గా కూడ వ్యవహారమున మారినదో, 'అట్టి' 'అంటి' అను నసునాసికోచ్చారణము నొందఁగా 'వ'కారమాగమముగా వచ్చినదో తెలియదు. 'అంటి' గ్రంథములలోని కెక్కినది: మునుపంటిపురము = మును పటివంటిపురము (పాంచా. పరి. IV. పు. 33).

లాగు, తరము, తోయము, పగిది మొదలగునవియుఁ దెనుఁగున నివార్థములుగ వాడఁబడుచున్నవి: మహానాగంబులాగున (వరాహ. III. 52); మీతరమువారు (మను. IV. 108; పాండు. VI. 44); ఆతోయము (కాశీ. VI. 7;) ఈతోయము = ఈనూఱు; (కాశీ. VI. 29); ఈతోయము= ఈగుంపు, (కాశీ. VI. 35)-అను నర్థములు గూడఁ గలవు); పగిది (వరాహ. IV. 162) మొదలయినవి.

ఇవార్థముపైఁ దిరుగ నివార్థకపదము గ్రంథములందు కాన్పించుచున్నది: నిలిపినభంగిపోలె (కుమా. భా. II. 55); వచ్చువడువుపోలె (కుమా. 64); చూడ్పుసంబోలె (కుమా. 259).

కొందఱు కవులకుఁ గొన్నికొన్ని యివార్థకపదములపై నభిమానము మెండు. నన్నయకు 'విధంబున, పోలె, పోని' మొదలగున విన్నములు. తిక్కనకు 'పరునున' ఇష్టము.

వ్యవహారమున 'మోస్తరు' అనున దొకటి కలదు. అది కవులగ్రంథములలోని కెక్కలేదు. ఇంక ముం దెక్కవచ్చును.

కొన్నియెడల నుపమానము లనేకము లగునపుడు ఇవార్థకశబ్దము తుది దానిపై మాత్రము చేరును: కమలషండంబు నాగలోకంబు దలిరుఁ బాన్పు కల్పాంతమున జముబానసంబు నింటిలోపలఁబోలె (నిర్వ. IV); పీండ్రును వాండ్రునుబలె (ప్రభా. I).

పోలె ప్రభృతులు క్రియాపదములమీఁదను కానంబడుచున్నవి; అట్టి యెడఁ గ్రియాపదముపై సముచ్చయార్థకమగు 'ఉన్' కూడ చేరవచ్చును: శోకత ప్తంబయిన తనహృదయంబుఁ దడుపుచున్నదియుంబోలె (భార. ఆర. II); ధవుఁ గూర్మిఁ గొనరుచున్నవి పోలె.—ఒకప్పుడ సంపూర్ణక్రియల మీఁదను నవి కాన్పించును: పయటకొంగది మాన్పఁగఁ బోలెఁ గాళ్లపైఁ బ్రబ్బికొనన్ (కళా. VIII).

తెనుఁగున నాచ్చికసమాసములు గలుగునప్పుడు తఱుచుగ స్త్రీసమ పదము లొకదాని వెంబడి నొకటిచేరుచు నెట్టి వికారములను బొందకుండ నిలు చును. జున్నుగడ్డ, నేతుకఱ్ఱ, వాడవదినె, పోగుపోత మొదలగునవి. పూర్వ పదము లౌపవిభక్తికము లగుచో నౌపవిభక్తిక రూపములతోడనే నిలువ వచ్చును: ఇంటికప్ప, జుంటితేనె, కంటిపాప, వాతిబియ్యము;—కన్నీరు, జున్నుగడ్డ, అనురీతిగా నుపవిభక్తులు చేరకయు నుండవచ్చును.

బహువ్రీహిసమాసములం దుత్తరపదమొకప్పు డౌపవిభక్తికముగ నుండవచ్చును: ముక్కంటి, కడలిచూలి, వెడవింటి మొదలయినవి. ఇట్టివాని యం దుత్తరపదముపైఁ జేరిన యివర్ణము మత్వర్థీయ తద్ధిత ప్రత్యయమైనను గావచ్చును. ఉపవిభక్తులు చేరియే కాక యితర లోపాదేశాగమములు గలి గియు నాచ్చికసమాసము లేర్పడుననుట కుదాహరణము లింతకుముందీయఁ బడినవి. పూర్వపదముగాని, యుత్తరపదముగాని వికారము పొందకయుండు నాచ్చికపదములు మూఁటికంటె నెక్కువగఁజేరి సాధారణముగ సమాసములు కానేరవు. సందెమల్లియసారు, మొదలయినవి. గాలిమేఘరి పాన్పువాఁడు, కడలిరాచూలియల్లుఁడు - ఇట్టి సమాసములు తెనుఁగునకు సహజములుకావు. కొన్నిపదములయినను వికారమును బొందినచో నాచ్చికసమాసము కొంత దీర్ఘము కానవచ్చును: వంటయింటికుందేటివడుపు మొదలయినవి.

సమాసమనుపదమునకు శబ్దమనుమాత్రమును సంస్కృతమనుమాత్రమును వ్యాఖ్యా నము చేసికొనవచ్చును. వ్యాకరణమునకు శబ్దముతోడనే కాని యర్థముతో సంబంధముండదు. అర్థము న్యాయమునకు సంబంధించినది. కాని, శబ్దార్థముల కవినాభావసంబంధ ముండుటచే నా రెండిటిని విడఁదీయ వీలులేదు. కాని, వైయాకరణులును నైయాయికులును వానిని వేఱుచేసి యొండొరులతోఁ బోరాడుట సంప్రదాయమైనది. శాబ్దికులు తాము కల్పించుకొనిన సంకేత ములను పడియచ్చులలోని కాయారూపముల నిశ్చికింపఁ జూతురు. అట్లుచేయుట యర్థనిరుద్ధమును నసహజమునైనను వ్యాకరణశాస్త్రము ప్రకార మారీతిగనే వ్యాఖ్యానింపవలెనని శాసింతురు. నైయాయికు లీ మార్గమున కొప్పుకొనక యర్థమునకే ప్రాధాన్యము నిత్తురు. సమాసములవిషయమున మాత్రము శాబ్దికులు నైయాయికమతమునకు లోఁబడక తీఱనిదికాదు. సమాసములందు పృథగ్భూతంబులైన యర్థంబుల కేకార్థీభావము కలుగును. అ ట్లేకార్థీ భావము నొందఁగలపదములే సమర్థములై సమసింపఁ గలవు. కావుననే పృథ గ్భూతంబులయిన పదంబు లేకపదంబగుట సమాసంబగునని చెప్పక, సమ ర్థంబులయి పృథగ్భూతంబులయిన పదము లేకపదంబగుట సమాసం బగునని చెప్పవలసివచ్చినది.

ఇట్లు పృథగర్థముల కేకార్థీభావము కలుగునప్పుడు పదముల ప్రాతిపదిక రూపములే పూర్వపదములుగ నిలువవలయు ననునియమము కలుగదు. కావున నవే లుక్సమాసములేకాక యలుక్సమాసములును శాస్త్రసమ్మతములైనవి. తెనుఁగున సాధారణముగ నన్నియుఁ 'బ్రథమా విభక్త్యంతపదము పూర్వమందుగల సమాసములే యుండునని చెప్పనచ్చును. డుఙ్, ము, ఫు, లు, మాత్రమే ప్రథమావిభక్త్యంతము లనుకొనుట పొరపాటయినట్లు లోఁచుచున్నది. 'రాముఁడు' వనము, తరువు మొదలగునవెట్లు ప్రథమావిభక్తియందున్నవో, మాట, చీఁకటి, మ్రాను, సండె, గూఁడు, పాము, పురువు, మొదలగునవియుఁ బ్రథమావిభక్తియందే యున్నవి. అవి స్త్రీసమములనుట శాస్త్రార్థముగాని వాస్తవికముకాదు; అవి ప్రాతిపదికములును బ్రథమారూపములునుగూడ నగును. తెనుఁగుపదములకుఁ బ్రాతిపదికమనియుఁ బ్రథమారూపమనియు భేదములేదు. పూర్వపదముల కొకవేళ సమాసమందు వికారము కలిగినవో నవి యలుక్సమాసములుగనే నిలుచుచున్నవి. కావున నర్థమును బట్టి యొక విభక్త్యర్థమున మఱియొక విభక్తిరూపము నుపయోగించినను తెనుఁగున విభక్తిరూపమున కెన్నఁడును లుక్కు కలుగదు. అందువలనఁ దెనుఁగున సమాసములన్నియు నలుక్సమాసములేకాని లుక్సమాసములు లేవని చెప్పవచ్చును. కొన్నియెడల సమాసమందలి పూర్వపదము ప్రాతిపదిక రూపముఁ దాల్చినను నది సంస్కృతసిద్ధసమాసమునకు వికృతియని చెప్పవచ్చునుగాని, ప్రత్యేకాచ్ఛికపదముల కూఁకిసలన యిసదని చెప్పఁగూడ దనవచ్చును.

తెనుఁగున నర్థప్రాధాన్యమును వహించిన సమాస విధానమువలన దీర్ఘసమాసములకు తావేర్పడినది. కొన్ని యుదాహరణములు మాత్రము చాలును :

"ఘనదురితానుబంధ కలికాలజ దోషతుషార సంహతిం
దనయుదయప్రభావమున దన్వ్యగఁజోపి, జగజ్జనానురం
జనమగు రాజ్య సంతత వసంతి నితాంత విభూతి నెంతయుం
దనరుఁజళుక్యమన్నృపుఁడు"—ఇదియంతయు నొక్క సమాసము.
"హిమకరుఁడొట్టి పూరుభరతేశకురుప్రభు పాండుభూపతుల్
గ్రమమున వంశకర్తలనఁగా మహినొప్పిన యస్మదీయ వం
శమునఁ బ్రసిద్ధులై విమలసద్గుణ శోభితులైన పాండవో
త్తములచరిత్ర"—ఇదియంతయు నొకసమాసము.
"ఇనుమును రాగియుఁ దగరంబును వెండియుఁబసిఁడియుం బ్రభూతములై పే
ర్చిన సిరిఁజేయఁనొప్పెడు, ఖనులు".—ఇదియంతయు నొక్కటే సమాసము.

"అంబకై పూనివచ్చి బలాధికుండు జావదగ్గువాండు సాధింపఁ జాలకున్న వాని (భీష్ము)"-ఇట్టి సమాసములకు 'సమాసక'ము లని లాక్షణికులు పేరిడిరి.

"నిక్కలాదులు యథాప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు" అని చెప్పి నిక్కల, కవ్వడి; పువ్విలుకాఁడు, అనుమూఁ డుదాహరణములను మాత్ర మిచ్చెను. వీనికి వ్యాకరణ శాస్త్రప్రకారము విగ్రహమును గల్పించుటకు సాధ్యముకాక కావలయు నాతఁడు వానినట్లే గ్రహింపవలెనని చెప్పివిడిచెను. పాశ్చాత్యవ్యాకరణకారుఁడును వీనికి విగ్రహమును గల్పింప యత్నింపలేదు; కాని, తన శబ్దరత్నాకరమున 'కవ + వడి = కవ్వడి' యనియు, 'నిక్కము + కల' = నిక్కలయనియు పదములు వేఱుచేయఁబడినవి. కొందఱు వెత్తనము, వేగురుఁజుక్క, చిత్తరుబొమ్మ, ఎగాదిగ, ఎగువల, బళాబళి, హళాహళి, పోటాపోటి, ఎడవంక, వలపంత, అవతల, ఇవతల, బెబ్బులి మొదలగు సమాసములను వై వానికిఁ జేర్చియున్నారు. వీనిలోఁ గొన్నిటికి శాస్త్రమును గల్పింపవచ్చును. కాని కొన్నిటి వ్యుత్పత్తులు మఱుఁగుపడి యుండుటచే వాని విగ్రహవాక్యములను వివరింప వీలుపడకున్నది. ఇట్టి సమాసములు తెనుఁగున ననేకములు గలవు. ఇవి యన్నియు వైకృత సమాసములయి యుండవచ్చును; అనఁగా సంస్కృత సిద్ధ సమాసములకు వికృతులు కావచ్చును.

పూర్వపదము నర్థము మఱుఁగుపడినవి.

ఉజ్జన (ఉజ్జ్వల?) కల్లు, ఒన్నచ్చు, ఒఱగడ్డము (ఒఱఁగు + అడ్డము? ఒఱ + గడ్డము?), ఒఱగొడ్డము (ఒఱఁగు + ఒడ్డము?, ఒఱ + గొడ్డము?), ఓరచ్చులు (ఓరు + అచ్చు?), ఓల (?) గంధము, కర (?) గోడ, కారగ్గి (కాడు + అగ్గి), 'కారు' 'కాడు' నకు రూపాంతరము కావచ్చును), కుం? పెరుగు, గ (?) గ్గోలు, గొ (?) బ్బండు, చరి (?) కుండ ('చలి' కి 'చరి' రూపాంతరమా? చలిదియన్న ముంచు కుండయేమో), చి (?) త్తడి (చిత్ర = చిత్ర + తడి?), దుం (?) బోడి (దుస్సు + పోడి?), పంచకర (?) పాటులు, పడ (?) సాల (శ. ర. పడము + సాల, పడము = అందలము క్రింద పఱచెడు రత్నకంబళము; ఈ యర్థమునకును 'పడసాల' లోని 'పడ' కును సంబంధవ లేదు. 'పడ' 'పఱ' శబ్దభవమేమో; ఇంటియందు సలుగురును నడచెడు తావు నకు పడసాలయందురు); పడి (?) వాగె (పడి = ప్రతి?), పర (?) గడుపు; పుదియ (?) బొట్టు; పొరి (?) చూపు (పొరి = పొలి?) పొల (?) యలుక ('పొల్ల + అలుక' అని శ. ర.), పొలు (?) నోరు (పొర్లు + నోరు, అని శ. ర.); మెఱమెచ్చు ('మెచ్చు + మెచ్చు' అని శ. ర; కన్నడము: మెఱచు=మెర్చు = మెచ్చు, మెఱ (చు) + మెచ్చు = మెఱమెచ్చు); మేలుబంతి (మేలు + బంతి;

కన్నడము, అఱవము, మళయాళము : మేల్ = మీఁదిభాగము; ఈ యర్థమున 'మేలు' కుఁ దెనుఁగున వ్యుత్పత్తిప్రయోగము లేదు); వల్ల (?) కాడు 'వల్లడి=ఆపద+కాడు' అని శ. ర, కాని 'వల్ల' పదము 'ఒలికి' ఒలుకుల (మిట్ట) అను పద ములతో సంబంధించి యుండును. ఒలికి యనఁగా సాదవేర్చెడిచోటు); వాలు (?) మగఁడు (వాలు = ఖడ్గము అను నర్థము సరికాదేమో); వెరవేకి ('వెర' 'విరహ' శబ్దభవము; దీనికి వ్యుత్పత్తిప్రయోగము లేదు); సంగ (?) మడుఁగు (సంగడ + మడుగు; 'డ' లోపము; కన్న. సంగడ = సమీపము; తె. సంగ డము); సర (?) కట్టు (సరము=స్వరము ('ము' లోపము)+కట్టు); నస (?) దండ వల (నవ=జాడ, అనునర్థము సరిపోదు); నుఱే (?) కారము; సెల (?) కోల—కట్టె, (సెల = ముల్లు; కొనను ముల్లుగలకోల, కట్టె); సేస (?) ఁబాలు—కొప్ప (సేస=సం. శీర్ష); పీ (?) తోలు=పైనుండు సన్నని చర్మము; కంబర (?) తాఁడు (కంబర = కొబ్బెర; చూ. హిం. కోప్రా); గునా (?) మొలనూలు (చూ. కన్నడము : గున్నాంపట్టె = బంగారుపూత పూసినపట్టెలు; అఱవము : కురునాత్తగడు = ముచ్చెబంగారు మూసిన పట్టెము); అల్లి (?) తెమ్మెర (అఱ వము : అలరి = పరిమళిముగల + తెమ్ = తేమగల ఎరల్ = గాలి, సౌరభ మును శైత్యమునుగల గాలి); అల్లూ (?) నేరేడు (ప్రా. అల్లా = తల్లి, అల్లూ నేరేడు = తల్లినేరేడు, లేక పెద్దనేరేడు, అని యర్థము చెప్పనచ్చునా ? లేక, ఆహ్లాదక = ప్రా. అల్హాఅఓ = తె. అల్లూ(-ల్లో); లేక, ఆర్ద్రిక=ప్రా. అల్లఓ = తె. అల్లూ = రసముగల, అని చెప్పవచ్చునా ?); ఆణి (?) బోటు = జీవస్థానము నందు పొడిచినపోటు; ఇల్లి (?) నుక్క = పగిలి నొక్కెరుకాతెకి నుక్క లోపలిభాగము; ఈ (?) రెండ (ఇవ్వరు = ఈరు + ఎండ = చిగురునాటి, లేక లేత యెండ ?); ఉల్లకుట్టు (ఉల్లము = హృదయము + కుట్టు); ఎల (?) గోలు (ఎల(గు) + కోలు = ఉత్సాహముగొనుట ?); ఏఁడి (?) కోల (ఏఁడు = నాఁగలి; ఔపవిభక్తిక రూపము ఏరి, ఏటి, ఏఁడి); ఏట (?) వాలు (కన్న. ఏటు = కీ. మీఁదికిపోవు; వి. మీఁదికిపోవునేల; షష్ఠీరూపము : ఏట్ర = * ఏట్ర = * ఏట్ట = తె. ఏట); ఏఱు (?) పిడుక (కన్న. ఏరు, ఎఱుబు = పేఁడ, చూ. తె. ఏరుఁగు, ఎరువు); ఐ (?) నిల్లు (హిం. మరాఠీ. ఐన; కన్న. అయిను = మొదటి, ముఖ్యమైన + ఇల్లు = నట్టిల్లు, అంతర్గృహము); ఐ (?) మూల (అతిశూల ?); ఓర (?) వలి = 'వన్నెకోక' అను శ. ర. అర్థము తప్పు; 'అంచుకోక' అన వలెను; (ఓర = అంచు): ఔ (?) కాఁపు (అవుకు + కాఁపు ? = ఒకరికి లోఁబడి యుండవలసిన కాఁపురము ?); ఔ (?) దల = నడితల, తల; కాట్ర (?) గడ= కంపకోట; (కాష్ఠ = * కాట్ర; దీని నుండియే 'కట్ట, కట్టె' అను పదములు గలిగినవి); కిట్టికోల = ఇఱికించుటకుఁగా నొకతట్టు కొనలఁజేర్చికట్టి చిన్నకోల

లతో నేర్పఱుపఁబడిన సాధనము, అని శ. ర. కన్నడము : కిట్టి = చెవులను, ముక్కును, చేతులను రెండు కొట్టల నడుమనుంచి అదుముటట్టి హింస; అట్టి హింస కుపయోగించు కొట్టలు); గండ (?) దల (అఖండ = * అగండ=గండ; ఇట్లే 'గండదీపము' మొదలయినవి; 'గండ' అనఁగా 'పెద్ద' యని యర్థము కాదు), గడి (?) త్రాడు = రెండు రెండు పశువులను ఒకొక్కకాలు చేర్చి లంకెవేసెడు పలుపు (కన్న. కడి = గట్టి, బలమైన, పెద్ద; ఇట్లే, 'గడిపోతు'); గొంతెమ (?) కోరిక = శ. ర. సాధ్యముకాని కోరిక; 'గొంతెమ' స్త్రీవాచక పదమా ? 'గొంతెమ్మ' అను దేవత పురుటింటి నాశ్రయించియుండునని యు నది 'గొంతెను పురుగు' రూపమునవచ్చి పురుటింటిలోని దీపము నార్పివేయు ననియు నొక నమ్మకము గలదు. 'కొత్తెమ్మ, కొత్తెమ్మ' అని యిద్దఱు దేవ తలు; వీరు పురుటింటి నాశ్రయించి యుందురు. పురుటి పదునొకండవదినమున వీరికి 'పులగము' నైవేద్యము పెట్టుదురు. ఈ 'కొత్తెమ్మ' యే 'గొంతెమ్మ' యా ? అయిన నీ 'గొంతెమ్మ' కోరిన సాధ్యముకాని కోరిక యేమి ? 'గొం తెమ్మ' పాండురాజు భార్యయా ? ఆమె కోరిన సాధ్యముకాని కోరిక యేమి ? ఆలోచించఁగా 'గొంతెను' స్త్రీవాచకపదము కానట్లు తోఁచుచున్నది. తమిళ ములో 'కొత్తు' అనఁగా 'ఆకస్మికముగా మీఁదపడి ఒడిసిపట్టు, అని యర్థము; ఇది తెనుఁగున 'కొంతు, గొంతు' గా మాఱి 'ఎమ, ఎమ్మ' అను కృదంత ప్రత్యయములను గొనిసట్లు తోఁచుచున్నది. గొంతెనుకోరిక = అకస్మాత్తుగా మీఁదపడి ఒడిసిపట్టవలెనను కోరిక; గొంతెమపురుగు = అకస్మాత్తుగా దీపమును తొక్కలతో నార్పివేయు పురుగు; గొంతెమగోరు = ప్రసారణి అనునొకచెట్టు; ఇది తనమీఁద వ్రాలు కీటకాదులచుట్టును ఆకులను అకస్మాత్తుగా ముడిచి వానిని భక్షించును; అడ (?) సాల (కన్న. అడికె = వంట; అడు = వండు); అల (?) చ్చొక (కన్న. అలవు=అలపు; శ్రమము పోవుట); అలవాటు (అలవు= పరిశ్రమము + పాటు); అవద (?) గాక ('అవద' కు వ్యుత్పత్తి తెలియదు; 'అవదశ' = దిక్కుమాలినతనము, అనుపదముతో సంబంధమున్నదా ?); ఆన (?) వాలు = ఆఱుగాచినపాలు ('ఆఱు' అను క్రియతో 'ఆన' కు సంబంధ మున్నదా ?); ఈరువాఱు = అసివాఱు ('అసివాఱు' వలె నిదియు నన్యదేశ్య పదము కావచ్చును; ఎట్ట (?) పోరు = దండు, సైన్యము, అని శ. ర. "హరు నకు వెట్టఁజుట్టిన యనూలయవాటికఁజేరి యచ్చటన్, మరుఁడు తదీయశాసన మునన్ విరహిప్రకరంబునొంప దుష్కరగతి నెట్టపో గెసగఁ గైకొని వచ్చినరీతి పచ్చేఁగ్రొవ్విరి రవ దువ్వచాల్గొని దివిన్ మలయానిలవాతపోతముల్." చంద్ర. - కన్నడము : ఎట్టి = మూర్ఖుఁడు, తుంటరి, మొండివాఁడు; పై పద్య మున 'తుంటరులగుంపు' అను నర్థమే సరిపోవును; ఒర (?) గట్టు (ఒర = ఓర;

ఒక ప్రక్కకు కుచ్చెళ్లన్నియు మూటకట్టి ముడిచినకట్టు); ఓని (?) కట్టు = కొండల నడిమి గొందిదారి (సం. అవనికృష్ట=ప్రా. ఓనికట్ట = తె. ఓనికట్టు); కరి (?) వెద = నేలదున్ని విత్తుటకు వాన నెదుగుచూచుట (కరి = 'కారు'నకు సంబంధించిన వెద = బీజము; కారున విత్తనములు చల్లుటకు సిద్ధపడుట; తొఱు (?) ద్రొక్కు (శ. ర. త్రొక్కు + త్రొక్కు; మళ. కన్న. తుటి, తొటి; తుళు. తొర్ = త్రొక్కు; మళ. కన్న. టు = అు); పావ (?) కోళ్లు (పాద = ప్రా. పాఅ, తె. పావ); పోటనబంతి = పుట్టబంతి (పుట్ట = పోట; పోటంబంతి, పోటనబంతి); బొమ్మంచు = ఎఱుపు, ఎఱుపువన్నె వస్త్రము, ఎఱ్ఱనిది, 'బొమ్మ + అంచు' అని శ. ర. భో పదచ్ఛేదము; కాని, 'పాం = బంగారు, బంగారువన్నె' అనియే యర్థము చెప్పికొనవలెను; హేర(రా)నళి = ఇందు 'హేర(రా)' శబ్దమున కర్థము తెలియదు; 'వలి' యనఁగా వస్త్రము. 'పొడవన్నెకోక' యని శ. ర.

ఉత్తరపదము స్వరూపము మఱుఁగుపడినవి.

ఈరువెన ? (వెన = దువ్వెన, అని శ. ర. భో లేదు; గుజాము విశాఖపట్టణము జిల్లాలలో శూద్రవ్యవహారమున 'పయిన' అనియు, ఉత్తమజాతివారి వ్యవహారమున 'పన్నె' అనియు వ్యవహారము గలదు); క్రొత్తముట్టు ?=శ. ర. వడుక నారంభించినప్పుడు ఏకుసనుండి పురిలేక చాఁగఁదీసి కదురున కంటిం చెడునూలు; "కళ్యాలఁ బదిలంబుగాని గుఱ్ఱంబులఁ గ్రొత్తముట్టున కియ్య కొలుపు వెరవు. - భార. విరా. V.—శ. ర. లోని యర్థముగల 'ముట్టు' శబ్దము వడకుటయందు వాడుకలో నున్నదేమో తెలియదు. ఇచట 'ముట్టు' అనఁగా 'కొఱముట్టు, పరికరము' అని యర్థము చెప్పవలెనేమో. "వాహన ములు వానివాని ముట్టులనొక్క వలనుగానొసర్చి"—భార. మూ. I; "గుఱ్ఱ ములు కళ్లెములకు లొంగకపోయినయెడల వానిని లొంగఁదీయుటకుఁ గ్రొత్త సాధనముల నుపయోగించు నేర్పు" అని వై విరాటపర్వములోని పద్యమున కర్థము చెప్పవలెనేమో; ఆనవాలు (?) = గుఱుతు, ఆజ్ఞాపత్ర ?; ఏఁడుడి ?= ఆబ్దికము ('ఏఁడుఁడి' అని బిందుపూర్వక 'డి' వర్ణ ముండవచ్చును; 'ఉఁడి' 'ఉండి' కి సంక్షేపరూపము కావచ్చును; ఒకయేఁడుండి చేయు నాబ్దికము; చూ. ఎల్లుండి; కత్తెరగాయము (?)-సం. ఘాతము = తె. గాయము, కత్తెర ఆకారముగా గోడలో త్రవ్వఁబడిన గవాక్షము; నటవాలు = అశ్వగతి విశేషము, రేచితము = సం. నాట్యపాత ? - నిగ్గడి = మిక్కిలి కఠినము (నిఱు + కడి; 'కడి' కఠినశబ్దభవము.

రెండుపదముల స్వరూపమును మఱుఁగుపడినవి.

ఎద్దడి (?) = దారిద్ర్యము, శూన్యము; చిలువాయనము = చిల్లర, క్షుద్రము; చిలు = చిఱు ? నరగజము = నరగ = నగారా ('అఱ్ఱోజా' వలె 'నర్గోజా' కూడ నొక వాద్యవిశేషము; ఇది హిందూస్థానీపదము; 'నర్గోజా' తెనుఁగున 'నరగజము' అయినది; వానికి నర, గజ, పదములతో సంబంధము లేదు; పాణివడము = అమ్మలపోది; పానవట్టము = పానము+వట్టము, అని శ. ర. లోని వ్యుత్పత్తి దుర్గ్రాహ్యము; 'ప్రాణప్రతిష్ఠ(ము)' అగునా ? = ప్రా. పాణవయట్టమ్ = తె. పానవట్టము; పారుపత్తెము = సం. పరభృత్యము; వడునుడి = రాజులకిచ్చుదండువు, విడిసుడి = ధనము; సయ్యొద్ద=సహితార్థ ?- సింగోట (ఇందు పూర్వపదము 'శృంగ' శబ్దభవము; రెండవదాని వ్యుత్పత్తి తెలియదు); సీవిరి = సం. చామరీ ?

ఈ రీతిగా తెనుఁగున సర్థము విడువలసిన యనేక సమాసములు గలవు. వాని వ్యుత్పత్తులను దెలుపుటకుఁ జాల పరిశోధనము కావలెను. ఈ క్రింద నాలుగయిదు పదములకు మాత్రము వ్యుత్పత్తి విచారముచేసి యీ ప్రకరణమును ముగింపవలసి యున్నది.

1. కవ్వడి.

చిన్నయసూరి 'కవ్వడి' అను పదమును సమాసముగా గ్రహించి, దానిని నిక్కలాదులలోఁ జేర్చి, యథాప్రయోగముగ గ్రాహ్యమన్నాఁడు. ప్రౌఢవ్యాకరణకారుఁ డీప్రశంస నెత్తుకొనకపోయినను తన శబ్దరత్నాకరమున నా పదమును 'కవ + వడి'గా విడఁదీసి రెండుచేతుల వడిగలవాఁడని యర్థము చెప్పినాఁడు. ఆధునిక లాక్షణికులందఱును నాపదము నట్లే విడఁదీసి నారు. ఇట్లు వా రాపదమును విడఁదీయుట కర్జునునికి సంస్కృతమున 'సవ్యసాచి' యను నామముండుటయే కారణముగఁ గనఁబడుచున్నది. 'సవ్యసాచి' యను పదమునకు 'ఎడమచేతివాఁడిగలవాఁడు' అని యర్థమగును గాని 'రెండుచేతుల వాఁడిగలవాఁడు' అను నర్థము పొసఁగదు. ఎడమచేతి వాఁడి గలిగినను కుడిచేతికిఁగూడ వాఁడి లేకుండకపోదు; కాని రెండుచేతులకును సమానమగు వాఁడి యుండుట యసంభవము. అర్జునుఁడును "భండనమున నిరుపేలను గాండీవము దివియ నేర్పు గలిగిన నం దుద్దండమగు సవ్యకరము ప్రచండతఁ బరగుదును సవ్యసాచి యనంగన్" అని చెప్పికొన్నట్లు విరాటపర్వము IV. 145 పద్యమున నున్నది. ఎడమచేతివాఁడివానిరంతయో కొంతయో కుడిచేతితోఁగూడఁ బనిచేయఁగలరు. అందుచేతనే యర్జునుఁడు కవదొనలను ధరించి యుద్ధముచేసినట్లు వర్ణింపఁబడినాఁడు.

"కవదొన లేల పూనునొకొ కవ్వడి నావల దుగ్రసంగరో
త్సవమున సవ్యపాణి నపసవ్యకరంబున మార్చి మార్చి గాం
డివముధరింపఁగా శరపటిష్ఠతయుం బొరిఁజేయిమార్చి చూ
పు వెరపుతోన వీడ్వడక పొందొడఁగూడదు నెల్ల సూచినన్"—

విరా. V. 45.

"ఉభౌ మే దక్షిణౌ పాణీ గాండీవస్య వికర్షణే, తేన దేవమనుష్యేషు సవ్యసాచీతి మాం విదుః" అని సంస్కృత భారతమందున్నది. ఈ యర్థమును తిక్కన యొప్పుకొనక సవ్యసాచి పదమున కెడమచేతివాఁడి గలవాఁడనియే నిర్ధారించినాఁడు. "కవదొన" లను పై పద్యమువలన కవదొనలను బూనియర్జునుఁడు రెండు చేతులను బాణములను వదలుటవలనఁ గవ్వడి యనఁబడుచున్నాఁడను నభిప్రాయము వ్యక్తముకాదు. తిక్కన 'కవ్వడి' యను పదమును 'సవ్యసాచి' పదమునకుఁ బర్యాయపదముగా నుపయోగింపలేదనుటకొక్క యుదాహరణము చాలును. అర్జునుఁడు యతి రూపమున సుభద్రకడ నున్నప్పుడామె:

"అలినీలకుంతలుం డనియును, హరినీలసమనగ్నుఁడనియు, నాజానులంబి
తాయతస్థిరబాహుఁ డనియు, నా రక్తాంత సలినదళాకార నయనుఁడనియు,
నుత్తుంగఘన విశాలోరస్కుఁడనియును, "గవ్వడి"యనియును గరముపేక్ష
విద్వచ్చు నెప్పుడు వినియెఱుంగది పని విసట్లయఁజూచి, వీఁడు విజయుఁ
డొక్కొ-యనుచు సంశయాపేతచిత్తయై యుండి, యుండనోప కొక్క నాఁడు
భోజనావసానమునన్న యమ్మునిఁ గొనుతదన ప్రీతి నిట్టులనియె"

ఆది. VIII. 185.

సుభద్ర పై సంసర్భమునం దర్జునుని యాకారమును వర్ణించుచున్నది. కవవడితన మాకారము కాఁజాలదు గదా. రెండు చేతులందును గుణకిణాంకములను జూచి కాని, భుజములపైనున్న యస్త్రుల పొడుల సుర్తును చూచి కాని, సుభద్ర యాతని కవవడితనము నూహించెనందుమేని నామె కాతఁడు కపటయతి యగుట మొదటనే తెలిసియుండును; అట్లు జరుగలేదు. కావున నామె యాతని యాకారమున కొక లక్షణమయిన కవ్వడితనమును చూచినదని చెప్పవలెను. ఇచ్చట చిన్న విశేషమున్నది. సంస్కృత భారతమున నర్జునుఁడు కపటయతివేషము వేసికొన్నట్లుగాని, సుభద్ర యాతనికి సేవచేసినట్లు కాని చెప్పఁబడియుండలేదు. అర్జునుని ద్వారకయందున్నవారందఱును నర్జునుఁడనియే భావించిరి. కృష్ణుఁడు పంపిన రథముపై సుభద్ర పోయి రైవతాద్రిని పూజించి ద్వారకకు తిరిగి వచ్చుదారిలో నర్జునుఁడామె నెత్తుకొనిపోయినట్లు సంస్కృత భారతము చెప్పుచున్న అర్జునుని కపటయతివేష కథకు మూలము మృగ్యము.

అర్జునుని పేళ్లలో అర్జునుడు, ఫాల్గునుఁడు, జిష్ణువు, కిరీటి, శ్వేతవాహనుఁడు, భీభత్సుఁడు, విజయుఁడు, కృష్ణుఁడు, సవ్యసాచి, ధనంజయుఁడు అను పేళ్లు విరాటపర్వమున నర్జునుఁడు ఉత్తరునకు తెలిపినవి. వీనినిగాక పార్థుఁడు, శక్రనందనుఁడు, గాండీవి, మధ్యమపాండవుఁడు, కపిధ్వజుఁడు, రాధాభేది, సుభద్రేశుఁడు, గుడాకేశుఁడు, బృహన్నల అను నర్జున నామములను జటాధరుఁడు తెలిపియున్నాఁడు. 'నర' అను పదముగూడ భారతమున నర్జునునికి వాడఁబడినది. తెనుఁగు భారతమున క్రీడి, విష్వచ్చు, కృష్ణ, కవ్వడి, అను పేళ్లు కానవచ్చుచున్నవి. ఇందు 'క్రీడి' 'క్రీడి' భవమైన తత్సమపదము కాదు; కిరీటి = ప్రా. కిరీడి = తె. క్రీడి, అను నాచ్చికపదము; 'విష్వచ్చు' భీభత్సు శబ్దభవము; 'కృష్ణ' కృష్ణ శబ్దభవము; ఈ మూఁడును తద్భవములు, అట్లే 'కవ్వడి' యను పదముకూడ తద్భవము కాకూడదా?

'కవ + వడి' = కవ్వడి, అని చెప్పి యది బహివ్రీహిసమాస మన్నచో ఇంద్రాత్మజ, ఇంద్రజ, ఇంద్రతనూజ, శక్రనందన,' పురందరసూతి అను రీతి నెన్ని సమాసములనైనఁ జేయ వీలగునట్లు 'కవవడి' పదమునకు 'ఇరువడి, జంటవడి, జతవడి, జంటవేగరి', మొదలగు పర్యాయపదములను గల్పింప నచ్చును. కాని, భారతకవు లట్టి సమాసములను గల్పింపలేదు; అర్జునునకు కవ్వడియను పేరు రూఢినైనట్లే భావించి ప్రయోగించిరి. ఇదిగాక యాంధ్ర భారతమున 'కవ్వడి' అను పదము ప్రయోగింపఁబడినపుడెల్ల 'కవవడితనము' నే సూచించుటకు ప్రయోగింపఁబడలేదు. 'కడఁగి ప్రపచానుజుఁడు నెవ్వడిఁ గవ్వడినేసె నూఱువాడిశరములం, గడుమనలిగి వాని నన్నియు నడుమన తుని యంగ నేసె నరుఁడస్త్రములన్' (ఆది. VI. 85) అను పద్యమునందు కవవడితనమే ప్రధానమైనచో, 'కవ్వడి, నర' శబ్దములు తాఁబూమాత్రమైనవి. 'కవవడితనమే' యిచటఁ బ్రధానమైనచో 'ప్రపదాత్మజుఁడు నెవ్వడి నరు నేసె నూఱువాడి శరములన్ ... వానిని ... తునియంగ నేసె కవ్వడి యస్త్రములన్' అనిన యెడల నౌచితి పోషింపఁబడియుండును. ఒకవేళ నర్జును పరాక్రమ ముద్దేశింపఁబడినప్పుడు 'కవ్వడి' అను పదము పడినను నట్టియెడల పార్థ, నర మొదలగు పదములును నుపయోగింపఁబడియుండుటచే 'కవ్వడి' పదము 'కవవడితనము'ను సూచించుటకే వాడఁబడినదని చెప్ప వీలులేదు. ఇదిగాక తెనుఁగు భారతమునఁ గవ్వడిపద ముపయోగింపఁబడినచోట్ల సంస్కృత మూలమున 'కవవడితనము'ను సూచించు పదములు వాడఁబడియుండలేదు.

ఆంధ్ర భారతమున అర్జునుని పేళ్లలో అర్జున (437), పార్థ (209), పృథాతనయ (1), పృథాపుత్ర (1), నర (131), ఇంద్రుని కొడుకు నను నర్థమున (115), క్రీడి (93), కవ్వడి (80), సవ్యసాచి (77), కిరీటి (60), గాండీవి

(58); గాండీవధర (2), విష్వచ్చు (57), ధనంజయ (56), విజయ (50), ఫల్గున (27), భీభత్సు (26), జిష్ణు (14), కపిధ్వజ (3), కపికేతన (1), శ్వేతవాహన (2), కృష్ణ (2), కఫ్తి (2), ఇంద్రావరజసఖ (1), అనున వన్నియన్ని సార్లు వచ్చినవి. వీనిలో సవ్యసాచి, గాండీవి, గాండీవధర, విష్వచ్చు, భీభత్సు, జిష్ణు, కపిధ్వజ, కపికేతన, శ్వేతవాహన అను పదములు సందర్భోచితముగ సార్థకములగుచున్నవి. కావున 'కవ్వడి' అనునది తద్భవమే కాని తెనుఁగున నయిన బహుహింసమానము కాదనియే తోఁచుచున్నది.

'కవ్వడి' పదము తద్భవమైనచో నది 'కపర్ది క' శబ్దభవము కావలెను. ఈ పదమునకు 'కపడి, కవడ్డి, కవ్వడి' అనునవి ప్రాకృత రూపములు; ప్రాకృతమున వానికి 'జటాధారి, గవ్వ' అని యర్థము. 'కపర్ది క' పదము సంస్కృతమున శివునకు రూఢివాచకముగను, జటాధారులకు సామాన్యవాచకముగను నున్నది. కపర్దమనఁగా కీటమనియు నర్థములగలదు; 'కపర్ది' యనఁ గిరీటి కావచ్చును. ఇందుకు సంస్కృతమున ప్రయోగము మృగ్యము; కాని, ఋగ్వేదమున 'కపర్దిన్, శబ్దము 'కీటి' పదమునకుఁ బర్యాయముగ వాడఁబడియున్నది. "అయం సోమఃకపర్దినే ఘృతం న్యక్ష తే మధు, ఆభక్షత్ కన్యాసు నః" (ఋగ్వేదము VII. 67. 11.) దీనిలోని 'కపర్దినే' అను పదమునకు భాష్యమున 'కల్యాణముకుటునకై' అని యర్థము చెప్పఁబడినది. ఈ సంప్రదాయార్థమునను సరించి 'కీటి' పదమునకుఁ బర్యాయపదముగా 'కపర్ది' శబ్దభవమగు 'కవ్వడి' పదము తెనుఁగు భారతమున నుపయోగింపఁ బడియుండును. కాని, 'కీటి' పదమునకుఁ గ్రీడియను తద్భవముండనే యున్నది కావున 'కవ్వడి' పదము 'కపర్ది' భవముగనే అనఁగా 'కపర్దము' లేక 'జటాజూటము' కలవాఁడను నర్థముననే యుపయోగింపఁబడిన శ్లాఘ్యమని తోఁచుచున్నది.

అయినను భారతమునఁ గాని మఱి యెచ్చటఁగాని యర్జునునకు కపర్ది యను నామము కానరాదు. అంతేమాత్రమున 'కవ్వడి' పదమునకు 'కపర్ది' భవత్వమును తోసిపుచ్చుటకు వీలులేదు. 'కవ్వడి' యనునది లక్షణార్థమునఁ దొలుత నుపయోగింపఁబడి తరువాత రూఢ్యర్థమునఁ దెలుఁగుకవుల వాడుకయందు నెలకొన్నదని చెప్పవలెను. అర్జునుఁడును కపర్దము కలవాఁడే యనుట కాతని 'గుడాకేశ' నామము తెలుపుచున్నది. గుడాకేశుఁ డనినను కపర్ది యనినను నర్థమొక్కటే. కపర్దాకారముగల కేశపాశమును జుట్టుకొనువారి కెల్లరకు కపర్ది, గుడాకేశనామములు చెల్లును. గుడాకేశపదము అర్జునునకుఁ గృష్ణునికి శివునకుఁగూడఁ జెల్లుచున్నది. వారి కేశరచనలక్షణము ననుసరించి వారి కాపేరు కలిగినది. కిరీటధారులు కపర్దాకారముగఁ శిరోజములను జుట్టుకొన్నచే యా కిరీటములు స్థిరముగ నిలుచును. అర్జునుఁడు కిరీటికావున

నాతఁడు తన శిరోజములను కపర్దాకారముగఁ జుట్టికొనియుండుట యసంభవము కాదు. అర్జునుఁడు తెగబారెడు వెంట్రుకలవాఁడు కావున వానిని కపర్దాకారమునఁ జుట్టుకొనుట సహజమే. కావున, 'కవ్వాడి' పదము 'కపర్ది' శబ్దభవమని చెప్పుటయే యుక్తమని తోఁచుచున్నది. ప్రాకృతమున 'కవ్వాడ' అను మఱియొక పదము గలదు. దీనికి 'ఎడమచేయి' అని యర్థము; 'కవ్వాడి' అనఁగా ప్రాకృతమున 'ఎడమచేతివాఁడు' అను నర్థము కలుగును. అర్జునుని సవ్యసాచిత్వము వలననే యర్జునునికి తెనుఁగున 'కవ్వాడి' యను పేరు గలిగినదని సాధింపవచ్చువా రీ ప్రాకృతపదము నాధారముగఁ దీసికొనవచ్చును; 'కవ+వడి' అని తెనుఁగున బహువ్రీహిసమాసమును కల్పించుకొన నక్కఱ లేదు.

2. వడముడి.

కేశరచనను బట్టియే యర్జునునకుఁ గవ్వడి యను పేరు కలిగినదని చెప్పుటకు భీమునికి 'వడముడి' యను పేరుండుట యుపబలముగా నున్నది. 'వడముడి' యనఁగా కుడిప్రక్క శిరోజముల ముడిగలవాఁడని యర్థము. 'వడ' 'వల' కు రూపాంతరము. 'వల' యనఁగా కుడిప్రక్క. చూ. వలకేలు = కుడిచేయి; వలపల = కుడిప్రక్క; మొదలయినవి.

3. ఐదువ.

'ఐదువ' అనుపదమునకు శబ్దరత్నాకరమున కర్థమిట్లు వివరింపఁ బడియున్నది. "ఐదువ. ద్వ. వి. (ఐదు + వన్నెలు గలది.) నూంగల్యము గలస్త్రీ (వన్నెయనఁగా ఇక్కడ సుమంగలియొక్క అలంకారము. ఐదేవనఁగా.— మంగళసూత్రము, పసుపు, కుంకుమము, గాజులు, చెవ్వాకు.) అయిదువ యొక్క రూపాంతరము." అని. ఈ వ్యుత్పత్తి సరియైనట్లు తోఁపదు. 'వ' అనునది 'వన్నె'కు సంక్షేపరూపముగ నుఱియెచ్చటను సమాసములందును గానరాదు. వైని వివరించిన యీఁదును సుమంగలీ కలంకారములని యేధర్మశాస్త్రమును వివరించి యుండలేదు. జనులవాడుకలో నవి సుమంగలీ కలంకారములుగఁ బరిగణింపఁ బడుచున్నను నట్లు పరిగణింపఁబడు కాలివ్రేళ్లమట్టెలు మొదలగు మఱికొన్నియుఁ గలవు.

అవయవములో 'ఐ' అనఁగా 'అందమయిన' అనియు, 'ఐదు' అనఁగా అందముగలది యనియు నర్థము లున్నవి. 'ఐదువ'న కీవ్యుత్పత్తిని జెప్పినచో దాని కందకత్తె యనునర్థము వచ్చునుగాని తెనుఁగునఁగల యర్థము కలుగదు.

ప్రాకృతమున 'అఇదుఅ', 'అయిదుఅ', 'అయిదువ' అను పదములు గలవు. అవి 'అవిధవా' శబ్దభవములు. తెనుఁగుననున్న 'ఐదువ' కూడ 'అవిధవా' శబ్దభవ మగునేమోయనియు, ప్రాకృతపదమే తెనుఁగున నట్లే యుపయోగింపఁబడుచున్నదనియు ననుకొనుట యుక్తమని తోఁచు

చున్నది. ఈ వ్యుత్పత్తి యీనాఁటివారిచెవులకుఁ గటువుగా నుండవచ్చును గాని, 'కూఁతురు' మొదలగుపదముల వ్యుత్పత్తులనువలె దీనినిగూడ సహించు కొనవలసియుండును. 'విధవ' యనఁగా మగఁడు లేనిది. పెండ్లికాని కన్యయు, మగఁడు గతించిన స్త్రీయును విధవలే యగుదురు. కన్యక విధవయే కావున నామెకు సౌమంగల్యవిధాన మొనర్పుట * 'అవిధవాకరణ' మని సంస్కృత గ్రంథములఁ గానవచ్చుచున్నది. భాసకృత ''స్వప్నవాసవదత్తము'' తృతీయాంకమున 'అవిధవా కరణం' అని యొకచోటను, 'అవిధవాభిః' అని యొకచోటను బ్రయోగించియున్నాఁడు. కాళిదాసు ''మేఘసందేశము''న 'అవిధవే' అని వాడినాఁడు. ''నాగానందనాటకము''నను 'అవిధవా' శబ్దము కనఁబడుచున్నది. ఈ 'అవిధవా' శబ్దము వేదకాలమునుండియు నచ్చుచున్నదిగాని క్రొత్తగఁ గల్పించినదికాదు. ఋగ్వేదశాఖలభాగమున నీ పదమున్నట్లు నిఘంటువులు చెప్పుచున్నవి. తైత్తిరీయబ్రాహ్మణము (3. 7. 5) లో 'ఇంద్రాణీ వా విధవా భూయాసం, అదితిరివ సుపుత్రా (భూయాసమ్)' అని యున్నది. ఇట్లే అదేగ్రంథమున (3. 5. 13) 'ఇంద్రాణీ వావిధవా అదితిరివసుపుత్రా' అని యున్నది. దీనికి భాష్యవివరణమున 'ఇంద్రస్య హ్యేంద్రాణీ, నా కదాచిదపి విధవా న భవతి; తస్యా మహ మపి యావజ్జీవ మవిధవా భూయాసమ్' అని యున్నది. కావున, 'అవిధవాకరణము' అను ప్రయోగమునుబట్టి కన్యకకు విధవాత్వమును, పతిగతించిన స్త్రీకి 'అహమవిధవా భూయాసమ్' అను ప్రయోగమునుబట్టి విధవాత్వమును సిద్ధించుచున్నవి. కాని, న్యవహారమున విధవాత్వము భర్తృనియోగము నొందిన స్త్రీకే చెల్లుచు నచ్చినది. 'అవిధవా' శబ్దము మాత్రము ప్రాకృతభాషలును తెనుఁగును 'అయిదువ' అను పదమున నిలిచియున్నదని చెప్పనవచ్చును.

ఆంధ్రభాషా పరిశోధనమున నిప్పటి యవస్థయం దనేకపదముల వ్యుత్పత్తిని నిర్ణయించుట కష్టసాధ్యము. పదములపోకడ లనేకరీతులుగ నుండును. వానినన్నిటిని సప్రమాణముగ నిరూపించుటకుఁ జాల పరిశోధనము కావలసియుండును. శబ్దరత్నాకరకారుఁడు తెలిపిన కొన్నిపదముల వ్యుత్పత్తులు విద్వాంసుల విమర్శకొఱకు క్రిందఁ నీయఁబడినవి.

అడియాలము = అడి + ఆలము = గుఱుతు, చిహ్నము (ఆలశబ్దమున కిక్కడ స్థానమర్థము); అడుగ = అడుగు + పట్టినది; అరమర = అర + మర లుట; అఱవము = అఱ + వాయి; అల్లాడు = అల్ల + ఆడు; అల్లుఁడు = అల్లు + వాఁడు; జేలగరి = జేలగడుగు + అరి; జేలగడుగు = జేలకము +

---

* ఈ ప్రయోగములను సెల్లూరువాస్తవ్యులు మ-రా-రా. ఒంగోలు వెంకటరంగయ్య, బి. ఏ, బి. ఎల్. గారు నాకుఁ దెలిపియున్నారు. వారికిఁ గృతజ్ఞుఁడను.

కడుగు; జేలతారు = జలకము + తారు, జేలపోత = జేలకము + పోత; జేలపోసనము = జేలకము + పోసననము; నిక్కాక = నిండు + కాక; నిము కళా = నిమురు + కళ్లను; ముంగముఱము = ముందు + కయి + ముఱము; ముంగయిముఱము = ముందు + కయిముఱము; ముప్వా = ముూడు + వా; తెఱవ = తెఱ + వా; మోఁచేయి = మోఁప + చేయి; వదులుడి = వదులు + లూటి; వాకిలి = వా + ఇల్లు; వెన్న = నెల్ల + నేయి మొదలయినవి.

ద్విరుక్తప్రకరణము.

తెనుఁగున సంధినిగూర్చి వ్రాయునప్పు డామ్రేడితసంధినిగూర్చి కూడ విచారించియుంటిమి. మొదట నుచ్చరించిన పదమునే వ్యవధానము లేకుండ నుచ్చరించునప్పు డాదెండనునారి యుచ్చరింపఁబడిన పదమున కామ్రేడితమని పేరు. ఈ యామ్రేడిత మనేకార్థములందు కలుగుచుండును. ఇంగ్లీషుభాష యందీ యామ్రేడితమును సంతిగా వ్యవహరింపలేదు. సంస్కృతమునఁ గొన్ని సందర్భములం దామ్రేడితము గలుగుచుండును. భారతీయార్యులకు భాషలయందు మాత్ర మిది యెక్కువగఁ బ్రయోగింపఁబడుచున్నది. అందును వ్యవహారమున నిది యపరిహార్యముగా నున్నది.

ద్విరుక్తి నాలుగు విధములుగా నుండును: (1) పూర్వోక్తమైన మాటయే ప్రత్యయాదులతోఁగూడ మరల పలుకఁబడుట: ఉదా. గణగణ, తినితిని, అనఁగా అనఁగా, మొద. (2) పూర్వోక్తమయిన మాట ప్రత్యయాదులయందలి మార్పులతో మరల పలుకఁబడుట: ఉదా. మాటిమాటికి, వాఁడిట్లన్నాఁడు, అంట నేనిట్లు చెప్పినాను, చెప్పి అంతటితోఁ ఊరుకోలేదు మొద. (3) మొదట పలికిన మాటయే కాకున్నను, తెనుఁగునన్నైనను నితర భాషలయందయినను సదే యర్థముగల మాటను పలుకుట: ఉదా. కుండా ముండా; బోర్డుబల్ల; గేటువాకిలి; కేపా, ప్రతిష్టా మొద. (4) ప్రత్యయాదులలో మార్పు కలిగియు, కలుగకుండకయు, కేవల స్వరభేదము గలిగి యదే మాట మరల పలుకఁబడుట: ఉదా. నూనూగుమీసాలు, చిట్టి చిట్టి పలుకులు, వేడి వేడి యిడ్డినలు మొద.

ద్విరుక్తియందు గలుగు నర్థభేదములను వర్గీకరింప సాధ్యముకాదు. సిద్ధాంతకౌముదియందు వివరింపఁబడిన యర్థములందే కాక, తెనుఁగున నింకను ననేకార్థములందు ద్విరుక్తికి ప్రయోజనము గలదు. ఈ క్రిందఁ గొన్ని ప్రయోగములనుమాత్ర మిచ్చుచున్నాను. వాని యర్థభేదములను పాఠకులు సులభముగ గ్రహింపఁగలరు. వానిలోఁ గొన్ని యర్థములు సంస్కృత వ్యాకరణములందు వివరింపఁబడినవే.

(1) వండుతున్నాడు, వండుతున్నాడు, ఎంతటికిన్ని అన్నం ఉడుకదు.

(2) తిని, తిని బలిసినాడు; ఆడి, ఆడి అలసిపోయినాడు.

(3) చదువుతూ, చదువుతూ ఉన్నాడు.

(4) ఉండుండి ఒక చినుకు పడుతున్నది.

(5) చెట్టు చెట్టుకూ నీళ్లు పోసినాడు. ఇంటింటికిన్ని పోయినాడు.

(6) అనగా, అనగా, ఒకరాజు. ఆ రాజుకు ఏడుగురు కొడుకులు; ఏడుగురు కొడుకులున్ను ఏట్లో పడినారు. పడి, ఏడుచేపలు తెచ్చినారు. తెచ్చి ఏటి ఒడ్డున ఎండనేసినారు.

(7) అందులో ఒకచేప ఎండిందికాదు. "చేపా, చేపా ఎందు కెండినావు కావే?" - "గడ్డిదుబ్బు చాటు." - "గడ్డిదుబ్బా, గడ్డిదుబ్బా, ఎందుకు చాటే?" - "గుర్రం మేసింది కాదు." - "గుర్రం, గుర్రం, ఎందుకు మేసినావు కావే?" - "పోలిగాడు కాసినాడు కాడు." - "పోలిగా, పోలిగా, ఎందుకు కాసినావు కాస్పురా?" - "పోలి అంబలి పెట్టలేదు." - "పోలీ, పోలీ, ఎందుకు అంబలి పెట్టలేదే?" - "చీమ కుట్టింది." - "చీమా, చీమా, ఎందుకు కుట్టినావే?" - నీ పెళ్లినాడు ఏపూవ్వా, కూడూ, పెట్టినావా, పెట్టినావా, పెట్టినావా?"

(8) ఆ దేశములో ఊరూరూ ఎంతో అందముగా ఉన్నది. ఇంటింటా ఒక పొయ్యి, మాయింట మరొక్కపొయ్యి.

(9) ఆ ఊరికి మీదు మీదుగా (దగ్గర దగ్గరగా, కిందు కిందుగా) పోయినాడు.

(10) సారంగధరా, సారంగధరా, ఇట్లు తెప్పించుకొంటావా?

(11) దేవా, దేవా, నీవే నాకు దిక్కు.

(12) మూర్ఖా, మూర్ఖా, నాచేత చిక్కినావు; ఇంకెక్కడకు పోతావు?

(13) శూరుడా, శూరుడా, ఏదీ నీ శౌర్య మెక్కడకు పోయినది?

(14) దొంగా, దొంగా, చూడు నిన్నేమిచేస్తానో!

(15) ఒకొక్కమాటా వెయ్యి వరహాలు చేస్తుంది, ఒకొక్కమాటు కలలు నిజమవుతవి; ఒకొక్కరే జారిపోయినారు; ఒక్కరొక్కరు చల్లగా జారిపోయినారు; ఒకానొకప్పుడు; ఒకానొక ఊరిలో, ఒకొక్కప్పుడు; ఒకొక్కమ్మకు కోటి రాశులున్నారు; వారిలో ఒకరికొకరికి పడదు; ఒకరికొకరికి అట్లా వికారం పుట్టుతుంది; ఒకొక్కరికి ఒక రూపాయి ఇయ్యి, ఒకరికొకరు సాయపడవలెను; ఆ సేనలో ఒకరొకరూ మహారథులే; ఒక్కటే ఒక్కటి.

(16) ఉన్నదున్నట్టుగా చెప్పు. (17) ఉన్నవాడున్నట్టుగా లేచినాడు. (18) కమలాక్షు నర్చించు కరములు కరములు. (19) "దొంగ! దొంగ!" "ఏడి, ఏడీ!" - "అడుగో! అడుగో!" - "పోయె! పోయె!" (20) రామ రామా! ఎంతపని జరిగినది? (21) చిట్టి చిట్టి పలుకులు; నంగిరినంగిరి మాటలు; నూనూగు మీసాలు. (22) నల్ల నల్లనివాడు; తెల్ల తెల్లనిచీర. (23) తెల తెల వారుతున్నది; అతని మొగము వెలవెల పోయినది. (24) ఎఱ్ఱని ఎఱుపు; తెల్లని తెలుపు; నల్లని నలుపు; పచ్చని పసుపు. (24) వేడివేడి ఇడ్డెనలు, కారం కారం పచ్చడి, పుల్ల పుల్లని మజ్జిగ, తియ్య తియ్యని మామిడిపండ్లు. (25) చల్ల చల్లగా; మెల్ల మెల్లగా. (26) చటచట, గటగట, సరసర, (27) మహా మహా వాళ్లకే లేదు, నీకొచ్చింది (28) పెద్ద పెద్ద వాళ్లందరున్ను అనేమాటే యిది. (29) పెద్ద పెద్ద మాటలాడుతున్నాడు. (30) ఇంతింతై వటుఁడింతయై (31) అంతంత పనులు నావల్ల కావు; ఎంతెంత? ఇంతింత; (32) ఈ తెచ్చిన సామాను లెంతెంత అయినవి.? (33) నీళ్లకెన్నెన్ని ఇవ్వమన్నావు? (34) కొన్నికొన్ని సమయాలలో ఇట్లే జరుగుతుండి. (35) వీరివీరి కన్నిన్ని (ఇంతింత) అని నిర్ణయించు. (36) పల్లెపల్లెకున్ను పోయి ప్రచారము చేసినాడు. (37) ఇంటి యింకెడు పనీ నేనే చేసుకోవాలి; ముంత ముంతెడు నీళ్లున్ను తాగేసినాడు. (38) గంపలు గంపలు ధాన్యం మోనుకొచ్చినారు; ఇంటింటికీ తిరిగినారు; వీసెలకు వీసెలు బంగారం కొన్నాడు; ఒంటి ఒంకెడు నగలున్ను దొంగలు దోచుకొన్నారు; ముద్దముద్దకూ బిసమిల్లా. (39) పాము! పాము! పాము! - ఏది! ఏది! ఏది! - కట్టు! కట్టు! కట్టు! - కొట్టు! కొట్టు! కొట్టు! - పోయె! పోయె! పోయె! పోయె! పోయె!! (40) వాడు వచ్చినాడు; నన్నే నువ్వు చెప్పినమాట చెప్పినాను; చెప్పే విన్నాడుకాడు; వినక పోతే, కోప్పడ్డాను; కోప్పడినా లక్ష్యపెట్టినాడు కాడు. (41) వసులు వసులుగా; బుల బులాగ్గా—ఈ రీతిగా నెన్నో యర్థభేదములను చూపవచ్చును.

పైని వివరించిన రీతులఁగాక యూహ్యోడితము మఱికొన్ని విధములను గలుగుచుండును.

(1) అత్యంతార్థమున: (అ) ఎఱ్ఱ ఎఱుపు, తెల్ల తెలుపు, నల్ల నలుపు; ఈ యుదాహరణములలో రెండవపదము మొదటిదానికంటె కొంచెము భిన్నముగా నున్నను, నా రెండింటికిని గల సంబంధము స్పష్టముగానే కనఁబడుచున్నది.

(ఆ) కట్టుకడ, ఎట్టఎదురు, చిమ్మచీకటి, తుట్టతుద, నట్టనడుము, పట్టపగలు, పిట్టపిడుగు, మిట్టమధ్యాహ్నము, మిట్టమిఱ్ఱు, మిట్టమీను, ముమ్మాటు, మొట్టమొదట, విచ్చలవిడి. ఈ యుదాహరణములలో మొదటిపదము తెనుఁ

గునఁగాక మఱియొక ద్రావిడభాషలో రెండవపదమునకు రూపాంతరముగా నున్నది.

(ఇ) కాదుప్ప (దీనిలో 'కాదు' ప్రాకృతశబ్దభవము; 'ఉప్ప' దేశ్యము); చేదువిసం ('చేదు' దేశ్యము; 'విషము' సంస్కృతము); పుల్లతొడ్డు (పుల్ల, తొడ్డు అను పదములు మాండలికములు); -ఈ యుదాహరణములలో పదములు వేర్వేఱయినను రెండింటికి నర్థమొక్కటే.

పైనిచూపిన (అ), (ఆ), (ఇ) లలోని యుదాహరణములందు మొదటి పదము మొదటియచ్చుపై నూతయున్నది; అనఁగా నా యక్షరము నూఁది పలుకవలెను. ఆ యూఁత ననుసరించియే యత్వంతార్థము కలుగుచున్నది.

(ఈ) నిట్రుపాసము, నుగ్గునూచము—వీనిలోఁ గూడ 'నిట్రు', 'ఉపాసము' అను పదములకును, నుగ్గు, నూచము, అను పదములకును నర్థమొక్కటే. వీనిలోని నిట్రు, నూచము, అను పదములకు నేఁడు భాషయందు వ్యవహారప్రయోగములేదు. నీని కత్వంతార్థమున్నను, నాయర్థ మంతస్పష్టముగలేదు.

(ఉ) తుందుడుకు, దాఁదాపు-వీనిలో 'తుం', 'దా' అనునవి '*తుందు, దాపు' అను వానిలోని తొలితునుకలు; అవి ప్రత్యేకపదములు కావు.

(ఊ) ఉట్లూతలు, ఇల్లిగ్గులు, ఇట్లింకులు - వీనిలోని 'ఉట్లు, ఇల్లు, ఇట్లు' అనునవి తెనుఁగున నష్టపదములు. సజీవములైన 'ఊతి, ఇగ్గు, ఇంకు' అను పదములతోఁ గలిసి యత్వంతార్థమును దెలుపుచున్నవి. (ఈ)-లోని సమాసము లేకనచనమున నుండఁగా నివి నిత్యముగ బహువచనమున నుండును.

(ఋ) తుందునుకలు, తెందెప్పలు - వీనిలోని 'తుం', 'తెం' అనునవి తునుక, తెప్ప, అను నర్థముగల పూర్ణపదముల తునుకలు. ఆ పదములిప్పుడు భాషనుండి లోపించినవి. ఇవి (ఉ)-లోని సమస్తపదములవంటివే యైనను నవి యేకవచనమందుండఁగా నివి బహువచనమం దున్నవి.

(2) పెనుగొండకొండ (పెద్దకొండ యుండుటనలన నదియుండు ఊరికి పెనుఁగొండయను పేరు రూఢియైనది. ఆ 'పెనుగొండ' యను నూరఁగలకొండ 'పెనుగొండకొండ' నైనది.)—సీతాఫలప్పండు, రామాఫలప్పండు, కమలాఫలప్పండు (ఆ ఫలములపేళ్లు 'సీతాఫలము, రామాఫలము, కమలాఫలము, అని. ఆపేరుగలపండ్లు అను నర్థమున పై పేళ్లు గంజాము మండలప్రాంతమున వాడుకయందున్నది.)—రాయలచెఱువు చెఱువు (రాయలుత్రవ్వించిన చెఱు

నునబట్టి దానియొద్దనున్న యూరికి 'రాయలచెఱువు' అను పేరు రూఢియైనది. ఆ యూరినిబట్టి యూ చెఱువును 'రాయలచెఱువు చెఱువు' అను పేరు వచ్చినది. శ్రీశైలపర్వతము (శ్రీశైలము అను పర్వతము అని యర్థము)—సింహాచలం కొండయు నిట్టిదే.

(3) నిర్ధారణార్థము: బోగ్గుబల్ల (ఇందు 'బోగ్గు' ఇంగ్లీషుపదము; బల్ల తెనుఁగుపదము. అనేకవిధములగు బల్లలలో 'బోగ్గు' అనుబల్ల ప్రత్యేకముగ నిర్దేశింపఁబడినది.—గేటువాకిలి ('గేటు' ఇంగ్లీషుపదము; వాకిలి తెనుఁగు పదము. వాకిలియసఁగా తలుపని రాయలసీమయందు వ్యవహారము. చూ. కన్నడము: బాగిలు = తలుపు. వాకిలి పదముసకు తలుపు అను నర్థమున గ్రంథములందును ప్రయోగములు గలవు. వాకిళ్లు (తలుపులు) అనేక విధములైన వుండఁగా నందు 'గేటు'సకుండు తలుపు అని చెప్పుట కీ సమాసము నుపయోగింతురు.)—'స్లేటు పలక' ('స్లేటు' ఇంగ్లీషుపదము; పలక తెనుఁగు. పలక లనేకవిధములైన వుండఁగా నందు వ్రాతకుపయోగించు ఇంగ్లీషు 'స్లేటు' అను పలక యనుసర్థమున నీ సమాసము వాడఁబడుచున్నది.—ఇట్లే 'వెన్నలుపుల్ల, ట్రంకుపెట్టె' మొదలగు వానిని దెలిసికొనవలెను.

(4) అగ్నిపిప్ప, నడుమంతరము, వెఱవకుండ - ఇట్టి సమాసములలో రెండుపదములకు నించుమించుగా నర్థమొక్కటే యైనను, పై యుదాహరణములందువలె వానిని గలుపుటలన నర్థవిశేషము కలుగలేదు.

(5) అటమట, అదనద, అఱ (-ర) మఱ, అలబలము, అల్లిబిల్లి, ఉదురుమిడుకు, ఒడుదొడుకు, కట్టుపకాసి (-ను), గాసటబీసట, తటమట, తబ్బిబ్బు, దండడి, బటాబూరము, ముంగ (-ంగా, - గయి, - గై) మురము (-రారి); వేళాకోళం—ఈ సమాసములలోని రెండుపదములకును నేఁడు వ్యస్తముగ వ్యవహారములేదు; ఎప్పుడయిన నుండునేమో తెలియదు. 'అఱమర' లోని 'అఱ' కు మాత్రము పూర్వగ్రంథములందు వ్యస్తముగఁ బ్రయోగము గలదు.

(6) అష్టాఁక, అష్టాఁకలి - వీనిలో 'అష్టు' నకు 'ఆఁక', 'అఁకలి' యను నర్థము లితరద్రావిడభాషలయందు గలదు. అత్యంతార్థమున నివి యీ సమాసములలోఁ దొలిపదములుగఁ జేరినవి.

(7) నిర్ధారణార్థము: (అ) (3)-లో నింగ్లీషు పదములతో తెనుఁగు పదములు చేరిన సమాసములు చూపఁబడినవి. ఇతరభాషాపదములుఁ జేరిన సమాసముల కుదాహరణములు: ఆలిచిప్ప (హిందూస్థానీ: ఆలి = చిప్ప); ఆలెపొయ్యి (కన్నడము: ఆలె = పొయ్యి); కందదుంప (సం. కంద=దుం

ప; 'కందమూల' మని సంస్కృతమందే సమాసముగలదు. గంజాంజిల్లాలో 'కందమూలందుంప' అని దుంపగలదు. 'కందదుంప' కు 'కంద' అనియు వ్యవహారము గలదు. 'కందమూలము' నకే 'కందమూలందుంప' యని గంజాం వ్యవహారము)—కప్పతాళము ('కప్ప' యన్నను 'తాళ' మన్నను నొక్కటే. 'కప్ప' యాకారమునందుటచే గావలయు 'కప్ప' యనుపేరు వచ్చినది. 'తాళము' ఏభాషలోనిదో తెలియదు. తాళమునకు 'కప్ప' యనునర్థమేకాక దానిని తెఱచునట్టి చెవి యనునర్థమును గలదు. 'కప్పతాళము' లో తాళమునకు 'కప్ప' యనియే యర్థము.) - తాళంచెవి (హిందూస్థానీ: చాబీ=తాళం చెవి; తాళమన్నను, చెవియన్నను నొక్కటే యర్థము.) - కొల్లా (రు) బండి ('కొల్లారు' హిందూస్థానీ పదము. దాని యాకారముగల బండియని యర్థము.) గాజోపరుజో ('గాజో' 'పరుజో' అను రెండుపదములును నన్యదేశ్యములే. రెండును 'కట్టిపిడి' యను నేకార్థముగలవి).

(ఆ) కొఱవిచీమ, దుడ్డుకఱ్ఱ, గడ్డిపోచ - వీనిలోని రెండుపదములకును నర్థమొక్కటే. రెండును తెనుగుపదములే. సమాసమున నిర్ధారణమును దెలుపుచున్నవి. ఒకనిర్ధమైన పెద్దచీమ, లావైన (దప్పమైన) కఱ్ఱ, గడ్డికి సంబంధించినపోచ అను నర్థములం దివి వాడఁబడుచున్నవి.

(8) కఱకఱ = బాధ; కొఱకొఱ = కోపము - మొదలగు ద్విరుక్త పదములు ధ్వన్యనుకరణములై భావార్థబోధకము లగుచుండును.

(ఆ) కింకిరి = కోపము (కిం = కిను, చూ. కినుక) కింగిరి = అల్పము (చూ. కన్న. కిఱు=చిన్న.)-ఇట్టి ద్విరుక్త పదములం దేదో యొకదానికి వికారము కలుగును. (ఇ) కయ్యాలక్రచ్చు మొదలగు వానిలో రెండుపదములకును నర్థమొక్కటే; మొదటిది బహువచన మందుండును. కయ్యమన్నను క్రచ్చు యన్నను నర్థ మొక్కటే.

(9) అడఁగిమడఁగిడుండు, ఉఱ్ఱూఁగు, ఉఱ్ఱూతలూఁగు, ఊలమాల గుడుచు, అల్లాడు, అల్లల్లాడు, అల్లార్చు, ఒడ (న) గూడు, కదలాడు, నిఱ్ఱనీలుగు, బిఱ్ఱబిగియు, మాటు మణఁగు, ముచ్చుముడుఁగు, పాఱఁజూచు—మొదలగు ధాతువులలో ద్విరుక్తికలదు. ఇందలి మొదటి పదము రెండవదానికి రూపాంతరమో, సమానార్థకమో, యయి యుండును. 'కదలాడు' అను దానిలో 'కదలు, ఆడు' వేర్వేఱు ధాతువులు. 'పాఱఁజూచు' అనుదానిలో 'పాఱ్' అనునది తమిళపదము, 'చూచు' అనియర్థము.

'వగ్చి వందఱలాడు' అను ధాతువులో 'వగ్చు' 'వందఱ' లు సమానార్థకములు. ఇచట రెండవపదము బహువచనరూపమున నున్నది.

(10) అందిపొందిన (వాడు), కనీవినని (మాట), కానిపోని (పని), పెట్టిపోయ్యలేని (వాడు), లేనిపోని (నూటలు),—ఈ భాషాజ విశేషణములలో రెండు పదములకును అర్థము వేఱొండును పని యెల్లపుడును కలిసియే ప్రయోగింపఁ బడును.

(11) అచ్చికబుచ్చిక, అపులుమరులు, అప్పుసప్పు, అప్పులసప్పులు, అసురుసురు, ఉస్సురనుసుర - ఇందలి రెండుపదములు రూపమును భేదించును నేకార్థకములు.

(12) అంకె (-ంకా) బొంకెలు, అగిపుతగిపులు, అతిలపొతిలవాండ్లు, అరవపనలు, ఆపసోపాలు (పడు), ఈఱితాఱిలు, చెల్లాచెదరు (-ట్లు) లు, మిఠాయిమిట్లు, రొక్కాపక్కలు, వసినాళ్లు, విచ్చవిద్దెలు, వేనవేలు, సర్దిపుచ్చిగిసలు—ఇవి నిత్యద్వంద్వసమాసములు; నిత్య బహువచనాంతములు. ఇవన్నీ రెండుపదములును నేకార్థకములు.

కుప్పలుతెప్పలు మొదలగు సమాసములందు రెండవపదములను చాలు వచనాంతములుగానే యుండును. 'కుప్ప తెప్పలు' అనుటయుఁ గలదు.

(13) ఈక్రిందివి యవ్యయములు:—

(అ) ఎరింపు, పొరి (ఁ) పొరి - వీనిలో మొదటిపదమువై పను స్వారసు చేయుచున్నది.

(ఆ) పరి (-ఱి) పరి (-ఱి), పాట పాట - వీనిలో మొదటిపదమే యాస్క్రియ మగుచున్నది.

(ఇ) కిళపెళ, చిటుపట, మొదలగువానిలో రెండవపదము మొదటి దానికంటె భిన్నమగుచున్నది. ఇట్టి పదములు స్వాభావికధ్వనులను శీర్షికక్రిందఁ జూపఁబడినవి.

(ఈ) చుబ్బనపొంగు మొదలగు సమాసములందు నేకార్థకములు భిన్నపదములున్నవి.

(ఉ) అంజలిపుంజలి, ఉక్కిరిబిక్కిరి, ఎక్కిరిచిక్కిరి, కొక్కిరిబిక్కిరి, చిన్నారిపొన్నారి, నీకెలిమాలి, తిక్కచిక్కిక, పనిపాటలకై - ఇందలి రెండుపదములగు భిన్నపదములు ఎరిగినవి. ఈ రెండును నిష్ప్రయోజనపుల క్రింద్ల్ఫ చూపఁబడి యుండును.

(ఊ) ఎడపెడపోవు, నెడపోవు (-వు) డా - ఇట్టివానియందు ధాతువుల తుమున్నర్థకరూపములు చేరినవి. ఇగ్గమొగ్గ (నడచెను) అనుచోని

యందును తుముస్సర్థక రూపములే కలవు. కాని దీర్ఘము కలుగలేదు. 'తెక తేర' కూడ నిట్టి తుముస్సర్థకరూపములు గలదే.

(ఋు) చేతావాతా (కానివాఁడు), ముడ్డినోటా (వాగుతాఁడు) - ఇట్టి వానియందు విశేష్యపదముల విభక్త్యంత రూపములు కానవచ్చుచున్నవి.

(ఋూ) ఆదరాబాదరా - మొదలగునవి యన్యదేశ్యములు.

(ఎ) ఆకటావికటం, అతలాకుతలం, తాటాతూటం మొదలగు వాని యందు మొదటి పదముసకుమాత్రము దీర్ఘము కలిగినది.

(ఏ) జాదురజాదుగంబు, అనుదానిలో దీర్ఘము కలుగలేదు.

(ఐ) ఇంచుమించు, కల్లబొల్లి, కొకిబికి, గుడిగుడి, కంచుమించు - వీని లోని పదములకు వికారము కలుగలేదు.

(ఒ) 'అడ్డ (-డ్డా) దిడ్డి' లో మొనటి పదము తుదియచ్చునకు దీర్ఘము వైకల్పికముగా కలుగును.

(ఓ) అయిటయిటికి, చీటికిమాటికి, మాటిమాటికి మొదలగునవి విశేష్యపదముల విభక్త్యంతరూపములు. చూ. (ఋు.) వీనిలో మొదటిపదము మీఁది విభక్తిప్రత్యయము వైకల్పికముగా లోపించును.

(ఔ) రమారమి, సగటునునూరు, సరాసరి - ముస్నగునవి యన్యదేశ్యములు.

(14) అయ్యేదీలేదు, పొయ్యేదీలేదు; ఉయ్యాలా, జంపాలా; ఊరా? పేరా? - పెట్టనా? పొయ్యనా? - పెట్టాలా? పొయ్యాలా? - లోపల లొటారము, బయట బటారము; విచ్చలవిడి, రామారాజ్యం; - ఇట్టివానిలో నాయా పదములు కలిసియే ప్రయోగింపఁబడును.

(15) పులిమీఁదపుట్ర, ఎముకలమీఁద బొమికలు—మొదలగు నానుడులనుగూడి వీ సందర్భమున స్మరింపవచ్చును.

(16) ఈ క్రింది ద్వంద్వసమాసములందు రెండవపదములు కేవలమూతగా నుపయోగింపఁబడినవి. ఇట్టి యనేకములు గలవు. కొన్నిమాత్ర ముదాహరింపఁబడుచున్నవి:—

అగ్గిబుగ్గి, అంటూసింటూ, అడాపొడా, అడుగూమడుగూ, అడ్డం దిడ్డం, అడ్డదిడ్డం, అడ్డాదిడ్డి, అందంచందం, అద్దాబద్దా, అనలూకోనలూ, అన్నెంపున్నెం, అప్పుచప్పూ, అరమరా అభ్యంతరం; అఱాగొఱా (అఱగొఱ), అల్లంబెల్లం, ఆకూఅలమూ, ఆటూపాటూ, ఆరూపోరూ, ఆలగోడు

బాలగోడు, ఆశాపాశా, ఆస్తిపాస్తి, ఇంటావంటా, ఇంతో అంతో, ఇల్లూవాకిలీ, ఉచ్చనీచం, ఉత్తరంపత్తరం, ఉపుప్పాకారం, ఊరూవాడా, ఊరూపేరూ (లేనివాడు), ఊళ్లూపూళ్లూ (ఏకమయినవి), ఎక్కడా తక్కువా, ఎగుడూ దిగుడూ, ఎచ్చా తగ్గూ, ఏళ్లూపూళ్లూ (పట్టును), ఒచ్చెం పొచ్చెం, కంచంముంతా, కక్కులూకటార్లూ, కనుక్కొలూ, కబురూ కాకరకాయ, కబురూగట్రా; కరాళికంపా (గట్రా), కసపూగట్రా, కాయూకసురూ, కారాకూరం, కారాలూ మిరియాలూ, కాలూచేయీ, కుండాచట్టీ, కుండామండా, కూరాకాయా, కూరానారా, కూలీనాలీ, కొంపాగుడిశా, కొలూకదపా (అస్యదే.), గట్టూపుట్టా, గడ్డీగట్రా, గడ్డీగాదరా, గుట్టూమట్టూ, గుండాపిండీ, గుడ్డాగుడుసూ, గుడ్డూగూసూ, గొడ్డూగోదా, చ(స)డీచప్పుడూ, చదుపూసంధ్యా, చిందఅవందఆ, చిదుగూచిట్రా, చిన్నాపెద్దా, చిలుకూమలుకూ, చిల్లరాచిట్రా, చిల్లరాచిదిపీ (చిదిపీచిల్లరా), చిల్లరామల్లరా, చీమలూగామలూ (కలగొనిచీమల గామలవలెను, జెలఁగుచుముండఆ శిశుప్ర లాడంగ. హరిశ్చ. II.); చీరాచిట్రా, చుట్టంపక్కం, చెట్టూచేనూ, చెట్టూచేమా, చెత్తాచెదారం, చెరుపూమరుపూ, చేనూచెట్టూ, జంకూగొంకూ, జీతంనాతం, డబ్బాదసకం, డొక్కూడోలూ, తల్లిపిల్లా, తాఱుమాఱు, తిట్టాదిన్నే, తిండితీర్థం, తోకాతోలూ, తోలూతోపారం, నగానట్రా, నీళ్లూనిప్పులూ, నుయ్యాగొయ్యా, నోరూవాయీ, పనీపాటూ, పనుప్లూ కుంకం, పాడీపంటా, పాపంపుణ్యం, పిన్నాపెద్దా, పియ్యాపేడా, పిల్లాజెల్లా, పిల్లాపేకా, పిల్లామేకా, పిసరూపిప్పీ, పుడుగూపుట్రా, పెట్టేపేడా, పెద్దాపిన్నా, పెళ్లిపెజాకులూ, పే(బీ)దాసాదా, పేరూప్రతిష్ఠా, పోలూపొందూ, బుగ్గీబూడిదా, భూమిబుట్రా, మడీమట్రా, మంచూమాకూ, మనుష్యామశాణం, మనుష్యామిన్నా; మూలానూదిగా, మూటముతీ, మాయామర్మం, మిట్టాపల్లం, ముక్కాముట్రా, ముడ్డీమొగం (తెలియనివాడు), ముద్దూముచ్చటా, మూటాముల్లే, మూతముప్పిడి, మేడామిద్దే, రండీమొండీ, రవ్వారట్టూ (రట్టూ రవ్వా), రాకాపోకా, రాయిరాపాషాణం, రాయిరప్పా (ప్రాకృతము : ఎప్ప=నల్లినకము; గుజరాతీ=రాఫడో); లంచంపంచం, లొడ్డూలొసుకూ, వెట్టీమొట్టీ, వేరూవెల్లంకీ—మొదలయినవి.

పై జంటలయం దేకార్థీభావము కలిగియుండుటచే వానిని ద్వంద్వసమాసము లనియే యనవలెను. వానిలోఁ గొన్నిటియందు సముచ్చయార్థక దీర్ఘములును తుది ము వర్ణకములును, బహువచన లు వర్ణమును లోపించి కేవల ద్వంద్వసమాసములు కావచ్చును. అప్పుడు కొంచె మర్థభేదము కలుగును.

(1) సముచ్చయబోధకము లోపించుట.

అంజలిపాత్రములు, అంజనగుహలు, అప్సుపుష్పములు, అరమగలు, అలిగోళములు, అసలయిళ్లు, ఆపూపశాలలు, ఎండుదగ్గిడులు, కంబిమండపములు, కూరనారలు, కూలినాలులు, కెడ్డిగాదరములు, గుట్టుమట్టులు, గుడ్డగుడ్డలు, గొడ్డుగోదలు, చదువుసంధ్యలు, చలిమంటలు, చిల్లపిల్లలు, చెత్తచెదారములు, చెలుపుమతుఱ్ఱులు, దుంపగోసలు, పిబ్బుకపిబ్బులు, పొరుగుపోలులు, పిల్లపెల్లలు, పేబీ)డనాడలు, బుగ్గిమూకీలు, భూతబాధలు, మనిమిట్రలు, మనిమిమాశలు, మన్నుమశొణాములు, మన్నుమిన్నులు, మూలమూదగలు, మోటనరంకులు, మిన్నుమన్నులు, యుద్ధము వచ్చులు, మూటయిల్లెలు, యూతనుప్పిసలు, రేపమిడ్డెలు, రవికెయిండ్లు, రన్నపిళ్లలు, రాయిరప్పలు, లొట్టిలోనుములు, వెల్లిగుల్లలు, వేగవెల్లలాకలు.

వైనాసిలో సముచ్చయబోధకము లుపపదవిభక్తులమీఁదను లోపించి రెండుపదములు గలిసి బహువ్రీహిసమాసప్రత్యయము చేరుట కానవచ్చును. ఇట్టి పదము ప్రాస్వనుగుణప్రభవ మౌటచే భగ్నములు పనసగుచోఁ బాని లోపమ్మీఁద గ స డ ద వా దేశము లగుటను; బహుస్వరపదనిష్ఠ స్వనవిహారమునఁ గలుగదు. పూర్వకాలమునఁ గలుగుచుండెడిదే మో.

(అ) గ స డ ద వా దేశము లగుట.

కాయగనుగులు, కాలుసేతులు, కుంకగాయలు, చదిసప్పళములు, చిదుగు స్త్రీలు, చెట్టుసేనులు, చెట్టుసేమలు, చిత్తడి నారకములు, చేసుసెట్రలు, తీర్థపుస్నెలు, పనుపుపలసకములు.

(ఆ) గ స డ ద వా దేశము నేఁడు కలుగనందువు.

అంపోడులు, ఆట్లపోట్లు, ఆరుపోగులు, ఆశచాశలు, ఆస్తిపాస్తులు, ఊటసేలలు, ఎక్కడ పెక్కడనలు, ఎచ్చుతిచ్చులు, ఎట్టికలట. కాయకసుములు, కాలుకేకపాయి గట్లుపుట్లులు, గుండెపిండెడులు, తల్లిపిల్లలు, దొంగిదేశ్యములు, తోలు త్వగాచారములు, చూడిపంటలు పిన్నపెద్దలు, పిల్లనీకలు. పిసనాపిస్వలు, పుణుగు పుట్రలు, పెట్టపేడలు, పెద్దపిన్నలు, వేగుప్రొద్దిస్టలు, తోలుపొందులు, రాక పోకలు.

(2) మొకట పదము తుది యు పన్నము లోపించుట.

అడ్డగోడ్డములు, ఉచ్చనీచములు, జీతనాతములు.

మున్నన్నము లోపింపఁగా గలిగిన పదములైఁ బహుమములు నిలిచిన దో నానికి గ స డ ద వా దేశము నేఁడు గలుగదు; పూర్వకాలమునఁ గలుగు చుండెడిదే మో.

అందచందములు, పన్నెపున్నెములు, ఉత్తపత్తరములు, ఒచ్చెపొచ్చెములు, చుట్టపక్కములు, అచపుచారములు.

(ii) బహువ్రీహి సమాసము లుపసర్గము లోపించుట: నీసిస్వాలు.

బహువ్రీహిసమాసము లుపసర్గము లోపించుటగా మిక్కిలి రూఢమయ్యెవే బహువ్రీహి సమాసములు చేరి యెయిలు సోపగ సడ దవాదేశము లగుటకును; ప్రాచీనకాలపు ముసరగిలుగుచుఁజిక్కిచెవిలా. ఊదా. కత్తిపీటలు.

కొన్నిజంటలను సాధారణ వ్యవహారసమాసములుగా నూహ్యము లేలుటలేదు; అప్పు డాజంటలలోని పదములకు ప్రత్యేకార్థములను (ప్రత్యేకార్థమని, అనగా, లుప్తవర్ణములను లోపయుగాని కాదుగదు. ఊదా. ఇష్టాగోష్టా, కష్టాసుఖాలూ 'అనలుకొనలు' అని సమాసము కాదుగదు; కాని, 'ఎగుడుదిగుడులు' అని కాదు; ఊళ్లూర్లూళ్లూ; పిల్లాపాపల్లూ; పనిపాటలూ, పుట్టుపూర్వోత్తరాయూ, కారాలూ మిరియాలూ, చీమలుదూరామలూ, తోక్కాతోలూ.

ఒకప్పుడు ప్రత్యేకార్థమని తొడి పదాలను పిలిచి చెప్పుటలేదు గాని ముందు ప్రత్యేకార్థమునకు మాఱుగా లుప్తవర్ణమని అనగా లోపయుగా నూహ్యము లేలుచుదుము: డొక్కాడొక్కా, పొక్కాపోకా, అచ్చాచెల్లెళ్ళు మొదలయినవి.

బహువ్రీహి సమాసములలోని యుత్తరపదములకు గసడదవాదేశము లగుటకు: నాన్నమ్ముఁడు, అన్నాచెల్లెళ్ళు.

మిశ్రసమాసము.

ఇంతకు పూర్వము (గ్రం. పుటి. 749) మిశ్రసమాసములను గూర్చి ముచ్చటించియుంటిమి. ఇచట సంస్కృతాచ్చికపదముల కలయిక మాత్రము వివరింపఁబడినది. ఇట్టి సమాసములలోకూడ (i) కేవలాన్యదేశ్యపదముల సమాసములు (ii) అన్యదేశ్యపదములను సంస్కృతపదములను గలిపిన సమాసములు (iii) అన్యదేశ్యములను దేశ్యములను గలిపిన సమాసములుకూడ మిక్కుటముగా ప్రచారమునందున్నవి. ఇట్టివానిని ప్రత్యేకముగా ప్రస్తావించుటయో బదిపాదిగా లీలుచేయుటయో కాని, వ్యవహారసమయమునందు చూచుకొనవలసినవిగా నున్నవి. ఇచట నాయాతెగుల సమాసములకుఁ గొలఁదిగ నుదాహరణముల నిచ్చినఁ జాలును.

i. కేవలాన్యదేశ్యపదముల సమాసములు.

(అ) కేవలాంగ్లపదములు.

హైస్కూల్లేజీను, పోస్టాఫీసు, కాంట్రాక్టీహాలు, మోటారుకారు, బాడీనిక్కరు, గ్రామోఫోనురికార్డు, హైకోర్టు మొదలయినవి.

(ఆ) కేవల హిందూస్థానీపదములు.

హుజూరు సిరాస్తాదారు, హైదరాబాదు, కలందాను మొదలయినవి.

(ii) వేర్వేగు అన్యదేశ్యములు చేరినవి.

(అ) ఆంగ్ల హిందూస్థానీపదములు చేరినవి.

హెడ్‌సునిషీ, హెడ్‌గుమస్తా, డిప్టీకలక్టరు, ఫుల్ ఆఫీసరుకమీజు, హోఫ్-ఆఫీసరొక్కా, కలక్టరుకచేరీ, గవర్నమెంటర్జా, పోలీసుజవాను, పుయిలు నామా, మొదలయినవి.

(ఆ) హిందూస్థానీ, ఆంగ్లపదములు చేరినవి.

హుజూరుమేజిస్ట్రేటు, బేడీస్సు, సర్చీదుపాడగు, మొదలయినవి.

iii. అన్యదేశ్యములును సంస్కృతపదములును గలిసినవి.

(అ) ఆంగ్ల సంస్కృతపదములు కలిసినవి.

యూనివెర్సిటీహాలు, కాలేజిభవనము, హెడ్‌పండితుడు, గ్రామోఫోను సంగీతము, ఎలెక్ట్రిక్‌దీపము, మొదలయినవి.

(ఆ) సంస్కృతాంగ్లపదములు కలిసినవి.

ప్రథమవ్రాంట్లలిస్టు, దక్షిణ మహారాష్ట్రరైల్వే, ఉత్తరఅమెరికా, దక్షిణఆఫ్రికా, అమృతాంజనండిపో, ఆంధ్రపత్రికా ఆఫీసు, ఆనందా ప్రెస్సు, వెంకటేశ్వర్ బండు కో, మొదలయినవి.

(ఇ) హిందూస్థానీ, సంస్కృతపదములు చేరినవి.

హిందూస్థానీభాష, బేమర్యాద, జరూరుకార్యము, ఘున్నబుద్యోగము, ఘరానామనుష్యుడు, జనానాస్త్రీలు, నానా పజీల సేనా మూనభేదనుడు, మొదలయినవి.

(ఈ) సంస్కృత, హిందూస్థానీపదములు చేరినవి.

కేవల హిందూస్థానీపదములు, అతిజరూరు, పండితదర్జా, మంత్రి హుదా, మొదలయినవి.

iv. అన్యదేశ్యములును ఆచ్చికపదములును గలిసినవి.

(అ) ఆంగ్లాచ్చికపదములు చేరినవి.

హార్మోనియంపెట్టె, రేడియోపాట, కలెక్టరు దొరవారు, లోయర్-సెకెండరీ తరగతి, హొంకేలుతిండి, గాడ్డబండి, పాప్లీనుగుడ్డ, మొదలయినవి.

(ఆ) ఆచ్చికాంగ్లపదములు చేరినవి.

అప్పారావు మేస్టరుగారు, తెనుఁగుడాక్టరు, పశువులాసుపత్రి, మొద లయినవి.

(ఇ) హిందూస్థానీపదములును ఆచ్చికపదములును చేరినవి.

జరూరుపని, ఖజానాగది, సామానుబండి, కలసుపోటు, క్వాలా మనిషి, మేజాబల్ల, సందుగవెళ్లె, మొదలయినవి.

(ఈ) ఆచ్చికపదములును హిందూస్థానీపదములును చేరినవి.

బంగారుమొలాము, అంగడిసామాను, మొదలయినవి.

మిశ్రసమాసములలో మఱియొకరీతిగూడఁ గలవు. ఇవి యాచ్చిక సంస్కృతపదములు కలియుటచే నేర్పడిన కఱకంఠాది సమాసములనఁటి వయినను నిట్టివానిని సంస్కృతకవులును తెనుఁగుఁ గవులును గూడ విశేషముగ వాడియుండుటచే వీనిని బ్రత్యేకముగఁ బేర్కొనసిలసియున్నది. సంస్కృతపదములు (1) ఆచ్చిక బిరుదనామపదములందును (2) ఆచ్చికసంజ్ఞా వాచకపదములందును సమసించును. అహోబలుఁ డిట్టివాని నుదాహరించి యున్నాఁడు.

(1) బిరుదనామములతోడి మిశ్రసమాసములు.

స్వామిద్రోహరగండలాంఛనుఁడు, వేసణీహనుమంత బిరుదాంకుఁడు, చౌహత్తమల్లుఁడు, హిందూరాయ సురత్రాణుఁడు ('సురత్రాణ' పదము 'సుల్తాను'నకు సంస్కృతీకరణము), మూరురాయరగండ బిరుదాంకుఁడు.

(2) సంజ్ఞావాచకపదములతోడి మిశ్రసమాసము.

మాగంటిసట్టణ మహేశుఁడు, మానూరిసట్టణపరుఁగు, అమ్మభూపతి, జమ్ములవంశసంభవుఁడు, గుఱ్ఱమువంశసంభవుఁడు, కోల్లాపుగశక్తి, కసువరాజ వంశజలధి కౌస్తుభాంచితోదయుఁడు మొదలయినవి.

ప్రత్యేకపదము లనేకములు కలిసి క్లిష్టసమాసములను దాల్చు సమాసము లేర్పడుచున్నవి. సమాస మేర్పడునప్పుడు కేవల పదములే కాక, వాని యర్థములును సమసించి యేకార్థమును గలిగించుచుండును. సమాసమునందు చేరనంతకాలమును పదములు తమ ప్రత్యేకార్థములను గలిగి యుండును; కాని, యవి సమాసములఁ జేరినంతనే తమ ప్రత్యేకార్థములను మఱుఁగుపఱుచుకొని యస్వతంత్రములై సంపూర్ణసమాసార్థమున లీనము లయిపోవును. సమాసమున ననేకపదము లున్నను దానివలన మనస్సున నేదో యొక్కభావము మాత్రము వ్యక్తమగును.

సమాసమునకును దాని విగ్రహమునకును గల భేదమును పతంజలి యిట్లు వివరించి యున్నాఁడు-'విగ్రహవాక్యమున సుబలోపము, వ్యవధానము,

యశ్లేషమును గొనపదము నుతియొకపదముతో సంబంధము గలిగియుండుట, ప్రత్యేకపదములకుఁ బ్రత్యేకస్వరూపము, సంఖ్యావిశేషము (అనఁగా ప్రత్యేకపదములు వివక్షితసంఖ్యలను బోధించుట, వ్యక్తాభిధానము (అనఁగా ప్రత్యేకపదములు స్వారస్యముచే బ్రత్యేకకార్యములను గలిగియుండుట, ఉపసర్గజన్యవిశేషణము, 'చ' యొక్కయు, అనుసరి యుండును. సమాసమునఁ గని యుండఁడన్ని.' సమాసము పదసమూహము యున్నను సది యేకపదముగాఁ బరిగణింపఁబడును. సమాసములోనఁ జేరిన పదములన్నియు నొకానొకయర్థముతో నతి సన్నిహితసంబంధము గలిగియుండుటచే నా సమాసమును మవిభాజ్యార్థవాచకమని బొందును. కావ్యనాటకాదిగ్రంథములలోఁ బాటు సమాసములను గూర్చి పాణిని స్థాపనకిఁ బులుఁగుఁ బరిశ్రమించి యున్నాఁడు.

ఒకపదము సమాసమునందుఁ జేరిన తీరువాత నా పదమునందలి బహిర్గతమయిన యుక్తియు సమాసముతోఁ గూడఁగాఁ బ్రవర్తించును. "బహుర్వ్రీహి రాజసూతాదింగాఁ" బని సూత్రకారుఁడు బహువ్రీహిసమాసమును బ్రవర్తింపఁ జేసి నీ నియమమునఁ బ్రయోగింపఁబడు ప్రయోగములను లాక్షణికులు లక్షించి యున్నారు. "దేవదత్తకులమ్," "చైత్రస్యగావో భాంత్యాస్య" మనఁ బ్రయోగములు సమాసశక్తిఁ బూర్వపదార్థమునకు సాధువుగాఁ బరిగణింపఁబడినవి.

ఈ యంభిప్రాయము ననుసరించియే కావలయు నెనుఁగుఁ బ్రజలు "తెలుఁ గున్న విభక్తి తీరులు సంస్కృతమున నెరిఁగినయర్థములు" అను నిట్టి సమాసము లలోఁ 'తెన' మొదలగు నాచ్చికి పదములను సంస్కృతసమాసమునఁ బ్రత్యయములగు పదములతోఁ బర్యాయముగాఁ బ్రయోగించియున్నారు. ఇట్లు పెక్కుయోగము లని యూహింపఁబడుచున్నవి. పై సమాసము లందు 'బ్రహ్మనామాది భ్యోఽస్తులు' అనుటఁ 'బ్రహ్మన్శబ్దాదులు' అని యూహించి పరిచి నాఁడు. ఈ వివరణమునకు సమాసమునకు సిద్ధించినచో సాధువగును. అయి నను 'ఆ నారాయణ పండితేంద్ర నిరుపమాహాత్మ్యముల భక్తిన్' అను సమా సము సన్నయపాలకవి కావ్యమునఁ గానఁబడుచున్నది. ఇందు 'ఆ' అనునది 'నారాయణ', 'పండితేంద్ర', 'మాహాత్మ్య', 'భక్తిన్న' అను పదములలోఁ దేనితోనైనను, అన్నిటితోనైనను సన్వయము గలిగియుండ వచ్చును గదా. ఇట్టి దోషాన్వయముకుఁ దెనుఁగువాఙ్మయమును బాయనట్టి నైన ననుశాసనములు సియమింపఁబడును.

UNIVERSITY OF HYDERABAD
LIBRARY
HYDERABAD (A. P.)

Cl. No. 494.827 Acc. No. 28989
N16A

DATE DUE

DURATION OF LOAN — Not later than the last date stamped below, failing which fine as per Library Rules will be charged.

UNIVERSITY OF HYDERABAD, LIBRARY

Acc. No. 28989

Call No. 494.82709 N16A

Author [illegible]

Title [illegible]

[illegible]

Due on	Returned on	Due on	Returned on

UNIVERSITY OF HYDERABAD
LIBRARY
HYDERABAD (A. P.)

1. Books / Journals should be returned on the due date.

2. Borrowers are responsible for every book / journal taken by them and will be expected to pay for any book / journal damaged, defaced or lost.

Help to keep the book fresh and clean